

ISSN: 1303-0094

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt: 10 Sayı: 1 2011

Vol.10 No. 1 2011

**Gaziantep Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi**

**University of Gaziantep
Journal of Social Sciences**

Amaç ve Yayın İlkeleri: Atatürk İlkeleri ve Devrimleri doğrultusunda, toplum yararını esas alan derginin amacı, geniş bir dünya görüşüne sahip olan özgür bilimsel düşünce gücünü ve insan haklarına saygılı yayınları, kamuoyuna aktarmaktır. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde, derginin kıstaslarına, yayın etiğine uygun olan ve bilimsel hakem raporlarıncı onaylanan makaleler yayımlanacaktır.

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Genel Antropoloji, Arkeoloji, Coğrafya, Dil Bilimi, Eğitim Bilimleri, Felsefe, Ekonomi, İşletme, Psikoloji, Tarih, Uluslararası İlişkiler, Sosyoloji, Edebiyat kapsamında bilimsel içerikli makaleleri kapsar.

Yazım Dili: Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yazıların redaksiyonunu Yayın Kurulu yapar.

Telif Hakkı: © 2010Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan tüm yayınların telif ve yayın hakları, Gaziantep Üniversitesi'ne aittir. Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazara(lara) aittir.

Dergi yılda 3 kez yayınlanır.

Editör Yazışma ve Abonelik Adresi: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi, 27310 Gaziantep TÜRKİYE

Tel: +90 3171896, **Fax:** +90 342 3601043

e-mail: sbdergi@gantep.edu.tr

Aims and Scope: It is the purpose of the Journal to bring articles to the attention of public which have independent scientific thoughts and a world-wide perspective in the framework of Atatürk's Principles and Revolutions. University of Gaziantep Journal of Social Sciences publishes scientific articles that contribute to the field of social sciences according to the referees' reports, evaluation criteria and ethics of publishing.

The Journal publishes refereed articles on theoretical or applied research in the following fields; General Anthropology, Geography, History, Psychology, Archeology, Sociology, Economics, Business Administration, Linguistics International Affairs, Educational Sciences, Literature, Philosophy.

Language: The official languages of the journal are Turkish and English. Articles are edited by Editorial Committee.

Copyright. © 2010 Gaziantep University. No parts of publication in the Journal of Social Sciences may be reproduced, stored, transmitted or disseminated, in any form, or by any means without prior permission from University of Gaziantep. Authors are responsible for all ideas in the manuscript.

Journal is published 3 issues in each year.

Editorial Correspondence and Subscription Address: University of Gaziantep, Institute of Social Sciences, Journal of Social Sciences, 27310 Gaziantep TÜRKİYE
Tel: +90 342 3171896, **Fax:** +90 342 3601043
e-mail: sbdergi@gantep.edu.tr

Uluslararası hakemli bir dergidir.

The Journal has an international editorial board.

Baskı: Gaziantep Üniversitesi Matbaası, Gaziantep, Gaziantep.

Print: University of Gaziantep Press,

ISSN: 1303-0094

1987

**GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**UNIVERSITY OF GAZİANTEP
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES**

Cilt 10, Sayı 1, Ocak 2011
(Volume 10, Number 1, January 2011)

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
University of Gaziantep Journal of Social Sciences

Sahibi (Owner)

Gaziantep Üniversitesi adına
Rektör (President) Prof. Dr. M. Yavuz Coşkun

Editör (Editor-in-Chief)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ağır

Eş Editör (Co-Editor)

Yrd. Doç. Dr. Servet Demir

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Y. Doç. Dr. Ahmet Ağır

Y. Doç. Dr. Servet Demir

Doç. Dr. Ömer Özçiçek

Y. Doç. Dr. Celal Varışoğlu

Doç. Dr. Bilgehan Pamuk

Y. Doç. Dr. Sevilay Şahin

Y. Doç. Dr. İbrahim H. Seyrek

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Andrejs Geske (University of Latvia, Latvia)	Mustafa Yılmaz (University of Hacettepe, Türkiye)
B. N. Ghosh (Eastern Med. Univ. North Cyprus)	Nazmiye Özgüç (University of İstanbul, Türkiye)
Bayram Ürekli (University of Selçuk, Türkiye)	Şeyma Güngör (University of İstanbul, Türkiye)
Erdoğan Didar (American University, Bulgaria)	Şinasi Aksoy (METU, Türkiye)
Ercan Tatlıdıl (University of Ege, Türkiye)	Tokay Gedikoğlu (University of Gaziantep, Türkiye)
Erman Artun (University of Çukurova, Türkiye)	Tuba Üstüner (Cass Business School, UK)
Hikmet Y. Celkan (University of Gaziantep, Türkiye)	Uli Schamiloğlu (University of Wisconsin-Madison, USA)
Hüseyin Bağcı (METU, Türkiye)	Ülkü Şişik (University of Hacettepe, Türkiye)
Jean Crombois (American University, Bulgaria)	Yasin Ceylan (METU, Türkiye)
Kemal Silay (Indiana University, USA)	Yavuz Ercan (University of Ankara, Türkiye)
Lelio Iapadre (University of L'Aquila, Italy)	Yusuf Akan (University of Gaziantep, Türkiye)
Michael Goldman (University of Minnesota, USA)	Zeynep Hamamcı (University of Gaziantep, Türkiye)
Bilgehan Pamuk (University of Gaziantep, Türkiye)	Zuhal K. Kara (University of Harran, Türkiye)

University of Gaziantep Journal of Social Sciences is abstracted and indexed in:
ULAKBİM national index,
EBSCO Host database, and
Indexcopernius index.

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

	Sayfalar/ pages
A Study of Contributing Factors in Islamic Motor Insurance <i>Wan Asri Wan Abdul Aziz, Azman Che Mat and Engku Ahmad Mustafa Engku Wok Zin</i>	1-20
Türkiye’de Gelir, Gelir Eşitsizliği Ve Sağlık İlişkisi: Panel Veri Analizi Bulguları <i>Asuman Çukur ve Selahattin Bekmez</i>	21-40
Tüketicinin Korunmasında Tüketici Bilinç Düzeyinin Önemi: Hane Halkları Üzerine Bir Uygulama <i>Selahattin Kaynak ve Yusuf Akan</i>	41-61
Reel Kurun Türkiye’de Ekonomik Faaliyetler Üzerindeki Etkisi <i>Tuba Direkçi ve Ömer Özçiçek</i>	63-75
Yönetim Kurulu Büyüklüğünü Belirleyen Faktörler ve Yönetim Kurulu Büyüklüğü ile Firma Performansı Arasındaki İlişki: Türk Sermaye Piyasası Üzerine Bir İnceleme <i>Mehmet Aygün, Süleyman İç ve Cem Sayın</i>	77-92
Türkiye’de İskân, Toplum Refahı ve Çevre Koruma Hizmetlerinin Geleneksellik Endekslerinin Hesaplanması <i>Selahattin Bekmez ve Seran Etkuran</i>	93-115
Yatırımcıların Psikolojik Eğilimleri ve Yatırım Davranışları Arasındaki İlişki: İMKB Hisse Senedi Yatırımcıları Üzerine Bir Uygulama <i>Yusuf Demir, Tahsin Akçakanat ve Ahmet Songur</i>	117-145
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Cinsiyete Göre Farklılık Gösterir Mi? Otel İşletmeleri Açısından Bir Değerlendirme <i>Alptekin Sökmen ve Yasin Boylu</i>	147-163
Meslek Yüksekokullarında Muhasebe Eğitimi Ve Kalitesi Üzerine Bir Not <i>Fehmi Karasioğlu ve Haluk Duman</i>	165-180
Sosyal Sermaye/Güven Boyutunda Etniklik <i>Betül Duman ve Osman Alacahan</i>	181-208
Destinasyon İmajı Oluşturmada Hüzün Turizmi: Afyonkarahisar ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı <i>Burhan Kılıç ve Hande Akyurt</i>	209-232

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
University of Gaziantep Journal of Social Sciences

Cilt 10, Sayı 1, Ocak 2011

Volume 10, Number 1, January 2011

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

	Sayfalar/ pages
Bourdieu'yu Okumak: Post-Pozitivist Bir Sosyolojinin İmkânı Üzerine <i>Mehmet Meder ve Güney Çeğin</i>	233-256
Orhan Veli'de "Kaçış" <i>Arif Yılmaz</i>	257-279
Meena Alexander'ın <i>Fault Lines</i> 'i ile Bharati Mukherjee'nin <i>Desirable Daughters</i> 'ında Kadına Dair Kültürel Kodlar <i>Bülent C. Tanrıtanır ve Fırat Yıldız</i>	281-291
Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik ve Sosyo-ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar <i>Şerife Geniş ve Emin Baki Adaş</i>	293-321
J. Royce'un Sadakat Anlayışı ve Kötülüğün Üstesinden Gelebilmeye Sadakatin Rolü <i>Emel Koç</i>	323-349
Ali b. Ebu Talib Hilafetinden Yezid b. Muaviye Dönemine Kadar Basra Körfezindeki Siyasî Durum <i>Taner Yıldırım</i>	351-369
17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla, a ve Tefrik) <i>İsmail Kıvrım</i>	371-400
Lise I-II Tarih Kitaplarında İçerik Sorunları Ve Üç Örnek Üzerinden Çözüm Önerileri <i>Hüseyin Avni Güllü</i>	401-416
Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Erme Süreci (1600–1650) <i>Zülfiye Koçak</i>	417-435
Göç Ve Yoksulluk: Hakkârî Örneği <i>Mehmet Zeydin Yıldız ve Faruk Alaeddinoğlu</i>	437-462
Coğrafi Ortamın Şehirselleşme Mekân Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği <i>Veyssi Günal, M.Sait Şahinalp ve Abdulkadir Güzel</i>	463-508

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

University of Gaziantep Journal of Social Sciences

Cilt 10, Sayı 1, Ocak 2011

Volume 10, Number 1, January 2011

İÇİNDEKİLER (CONTENTS)

	Sayfalar/ pages
Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri <i>Orhan Doğan</i>	509-546
The Relationship between General Motivation and Situation-Specific Attitudes and Beliefs Related to Learning English for Academic Purposes: It's Impact on Academic Success <i>Berrin Uçkun, Gülay Tohumoğlu and Suna Utar</i>	547-569
İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Rollerine İlişkin Öğretmen Görüşleri <i>Mehmet Sincar ve Battal Aslan</i>	571-595
Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Mesleki Benlik Saygılarının İncelenmesi <i>Vildan Demir, Figen Gürsoy ve Şükrü Ada</i>	597-614
İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimine İlişkin Algılarının İncelenmesi ve Karşılaştırılması <i>Habib Özgan, Celal Yiğit, Zeynep Aydın ve Mehmet Cengiz Küllük</i>	615-635

A Study of Contributing Factors in Islamic Motor Insurance

Wan Asri Wan Abdul Aziz*, Azman Che Mat * and
Engku Ahmad Mustafa Engku Wok Zin *
Universiti Teknologi MARA

Abstract

This study examines the government servant's perception toward Islamic Motor Insurance named as *takaful*. The product based on syariah rules for general insurance provided by Insurance Company in Malaysia. This study emphasizes on four factors, which product knowledge, awareness, advertising and benefit of the product. The purpose of this study is to measure the level of perception of Islamic Motor insurance and to identify whether there is a relationship between the independent variables (four factors) with the dependent variable (perception). The respondents are the government servants who are using Motor insurance. This research is carried out through the finding of multiple regression and Pearson correlation analysis where the relationship between knowledge, awareness, advertising and benefit of the product toward perception of Islamic Motor Insurance among government servants. From the findings, the respondents show very good perception toward Islamic Motor Insurance. The findings showed customers' perception levels are very positive towards Islamic Motor insurance.

Keywords: Perception; Government servants; Islamic Motor Insurance

I. INTRODUCTION

Takaful business is moving beyond its formative years and as Muslims seek to claim back their heritage, it is likely to have an impact on the global insurance industry in the years to come with the potential of growing rapidly from being a regional business to a global movement. According to the 2005 Global *Takaful*

*Senior Lecturer, Faculty of Business Management, Universiti Teknologi MARA, Dungun Campus, Malaysia. Wanasri@tganu.uitm.edu.my

*(Ph.D) Senior Lecturer, Academy of Language Studies, Universiti Teknologi MARA, Dungun Campus, Malaysia. Azman531@tganu.uitm.edu.my (correspondence email).

* Associate Professor, Centre for Islamic Thought & Understanding, Universiti Teknologi MARA, Dungun Campus, Malaysia. EngkuAhmad@tganu.uitm.edu.my

Review, the *takaful* industry is projected to grow at 20 per cent per annum during the next decade. Total worldwide *takaful* premiums covering both non-life and life insurance are expected to reach \$7.4bn by 2015. Global insurance statistics indicate that the insurance penetration and per capita premium density in the Muslim world is comparatively low and this would suggest that there is a huge market for Islamic products among Muslim clients provided the industry is prepared to offer consumers a wider range of products and services that is more affordable and simple to understand as an alternative to conventional insurance products.

II. PROBLEM STATEMENT

The year 2006 was seeing resurgence in the drive for *takaful* (Islamic insurance) business in the various segments of the *takaful* industry in Muslim countries, in particular non-general business, which is still in a nascent stage compared to its more mature Islamic banking counterpart. *Takaful* is still facing some fundamental questions about its performance and future. There also remains the perception among many Muslims on whether insurance is permissible under Islam. There are also the key issues of Shariah compliance and purification. Nonetheless, *takaful* offers the only alternative for Muslims reluctant to look at conventional insurance on account of their strong religious belief.

Takaful as manifested in its present form is something of a recent phenomenon. Despite the thriving rate of growth as witnessed in Malaysia over recent times, the concept of *takaful* is still alien to some and vague to many. After thirteen years of existence, there are still many in Malaysia asking the question, "What is the difference between *takaful* and insurance?"

As mentioned earlier, even though the growth of the *takaful* business had been somewhat dramatic, the concept of *takaful* is still hazy to many people. Why is this so? Is the target segmentation of *takaful* products skewed towards a certain sector of the market or being Islamic, *takaful* is only accepted by the Muslims? Are the marketing strategies adopted presently open enough to the general public? Are there constraints prohibited other than Muslims to participate? Does *takaful* entail universal features?

To achieve sustained growth there is a greater need for collective effort and commitment by the industry to reach consensus on key areas such as: the common perception of what is a *takaful* product, better educated sales force, public awareness, consistent rules and practices, extensively researched products, limited documentation, simplicity and affordability, and professional expertise to manage the risks.

The researcher has always believed that *takaful* has enormous potential, largely untapped, among the vast Muslim population. Its benefits for savings to the people and the nation as well as a means to alleviate poverty in countries with vast Muslim population are long lasting. Once people understand about *takaful* they would

support it. That would apply equally to non-Muslims attracted by *takaful*'s ethical values and considerations.

A clear understanding of consumer's needs is important to help the operator Islamic insurance industry to be proactive in providing customer with reliable information. In this study, the researcher will focus on Islamic motor insurance to investigate their perception.

III. OBJECTIVE OF THE STUDY

The objectives of this study are to find out the following:

1. To measure the level of perception of Motor Islamic insurance among the government servants in Dungun, Terengganu¹
2. To identify the major determinants of significant variables towards the perceptions of Motor Islamic Insurance among the government servants in Dungun, Terengganu
3. To examine the relationship between awareness, advertising, knowledge and benefit with the perception of Motor Islamic Insurance.
4. To identify which of the independent variables has the most significant level in determining the perception of Motor Islamic Insurance by government servants in Dungun area.

IV. SCOPE OF THE STUDY

This research is conducted at Government department in Dungun, Terengganu. In relations to this research, the researcher has focusing to the government servants which are selected to be respondents in completing this research. The purpose is to study the level of perception of government servants and factors that have given an impact on the perception of Motor Islamic Insurance, such as awareness, knowledge, advertising and benefit of the product.

V. LITERATURE REVIEW

Insurance

According to Syed Waseem Ahmad (1991), insurance has been described as a device to over losses when they occur by distributing them over a community or group. "It is the community (or groups) pooling and the spirit of cooperation which has been described as essence of insurance". The aim of insurance is to make provision against the dangers to which a group of persons are equally subjected. Insurance is thus a mutual coverage of accidental loss, by a group of persons subject to a common danger. In the present forms of insurance, losses are not distributed but funds are created to cover the losses calculated in advance with the aid of past

¹ To know where Dungun takes place, please link to: <http://mpd.terengganu.gov.my/web/guest/home>

experience. Thus, we see that insurance involves the spirit of mutuality and co-operation. The importance of insurance in modern life can only be gauged by the fact that each and every facet of the normal activity of human life contains all types of risks and uncertainties. Life in the present modern world has become very complicated and is full of risks and uncertainties and the financial loss resulting from them is not dependant on one's voluntary actions. The economic and social progress of the human society will be hampered if no system is devised to offset, to compensate and to reduce, at least partly if not wholly, the financial loss resulting from these risks and uncertainties. Referring to Chaudhry (1995) Sosial solidarity (*Takaful*) is based on the concept of trusteeship (*mudharaba*) and co-operation inspired by the Muslim's beliefs regarding the conduct of day-to day affairs in the community.

Islamic Insurance

Islamic insurance, as the name implies, is insurance that is "Islamic" i.e. it conforms to Islamic laws (*shariah*). Insurance that is *shariah* compliance must necessarily follow the sources of *shariah*. The four fundamental sources of *shariah* are the *Quran*, *Sunnah*, *Ijma'* (consensus) and *Qiyas* (analogy) respectively. In other words, should there be a problem; one must look to the *Quran* first for the solution. If there exists a rule, then it is taken. If not, one then searches the *Sunnah*. Both the *Quran* and the *Sunnah* are divinely inspired. If no ruling is found in the *Quran* or the *Sunnah*, the *ijma'* of the *imam mujtahids* (those who do *ijtihad*) is referred to. If there is none, then one does *ijtihad* (independent judgment) to come up with a ruling based on *qiyas*.

The Concept of Takaful

Takaful is a term that can be defined as „joint guarantee“. This concept includes the principles of Mutual help, shared responsibility and cooperation. Thus, it can be viewed as a solemn agreement among of group of participants who agreed to jointly guarantee among themselves against loss and damage that may occur upon any of them. In other words, the basic objective of *Takaful* is to pay for a defined fund.

Takaful insurance refers to an Islamic way of joint guarantee in which a group of societal members pool their financial resources together against certain loss exposures. Motor *Takaful* Scheme works more like a joint guarantee in which all participants contribute their own shares of premium into pool and mutually agree to indemnity those participants who suffer from an insured peril.

Perception

There are a lot of definitions of perception given by previous researchers and writers who are also interested to make researches about perception. Referring to Schiffman and Kanuk (1997), perception is defined as „the process by which an individual selects, organizes and interpret stimuli into meaningful and coherent

picture of the world". In other words, perception is a process where the individuals interpret what they see or feel into meaningful words. Two individuals may interpret a situation in different ways as that two individuals may be subject to the same stimuli under apparently the same condition, but how they recognize, select, organize and interpret them is highly individual. The process is based on each person's own needs, values and expectation and the like. Meaning that, they will interpret a situation based on their perception and expectation.

Kotler (1996) mentioned, perception is a process by which people select, organize and interpret information to form a meaningful picture of the world. People can form different perceptions of the same stimulus because of three perception processes, which are selective attention, selective distortion and selective retention.

A study of these perceptions will reveal their preferences, their knowledge, and motivations. The study here pertains to consumer's perceptions as well as retailer perceptions regarding sales promotion. Some past researches have suggested that promotion itself has an effect on the perceived value of the brand, Jones and Zufryden (1980). This is because promotions provide utilitarian benefits such as monetary savings, added value, increased quality and convenience as well as hedonic benefits such as entertainment, exploration and self-expression said buyer's perceptions and attitude toward product influence their behavior. According to Tom et al (1987) attribute covariance perceptions are important to the marketer because a consumer's perceptions of product, no objective reality can determine how a product will be evaluated and whether it will be bought.

James F.Engel et al. (1993) gave their opinion that useful illustration of the role consumer knowledge can play in determining consumer behavior. Indeed, what consumers buy, where they buy, and when they buy depends on the knowledge they possess about these basic decisions. Consequently, it is important for companies to acquire a thorough understanding of what consumer knowledge which, when filled in, will increase the likelihood of product purchased. In addition, to identify the gaps in what consumers know, marketers must also be on the lookout for errors in consumer's knowledge. It is not at all uncommon to discover that a hefty number of consumers are misinformed and thus hold inaccurate knowledge. This inaccurate knowledge, typically referred to as misperception, may pose significant barriers to the success of a business. A retailer that charges the same prices as competitor, but is misperceived as being more expensive, is at a disadvantage.

Peter and Olson (1999) stated, consumers can think about the positive and negative consequences of product use as possible benefit or potential risks. Benefits are the desirable consequences consumers seek when buying and using products and brands. Henry Assael (1995) stated that benefit criteria are the factors consumers consider important in deciding on one brand or another. Marketers identify segment by consumers that emphasize on some benefits criteria. Identifying consumer segments who emphasize benefits such as economy, performance and style,

marketers try to develop product characteristics that satisfy these benefits. Consumers regard product characteristics as goal objects that may or may not satisfy desired benefit.

According to Barry (1987), for the vast majority of the hierarchy of effect „life“ the single dominating focus has been that audience must first be „aware“ of the information from advertisers, then „comprehend“ the message being transmitted, next develops an „interest“ resulting from the awareness and comprehension stages, then transition into a „desire“ stage and finally reaches a behavior or „action“ (positive/negative) towards the advertiser’s product or service as a result of the message. It is this classic Awareness arrow right action hierarchy, which served as the theoretical framework for this analysis.

Very little literature has focused on sales promotion perceptions. This study is an attempt to address the gap in literature by providing empirical support through exploration. In the U.S. context several aspects of consumer perceptions of deal frequency and deal prices have been studied (Aradhna Krishna, Imran S. Curriun and Robert W. Shoemaker 1991). Whereas Moreau, Aradhana Krishna, Bari Harlam (2001) studied differing perceptions with respect to price promotion from the point of manufacturers, retailer and consumers. Effects of promotions on variety seeking and reinforcement behaviour have also been studied. (Barbara Khan and Jagmohan Raju, 1991).

VI. RESEARCH DESIGN AND METHODOLOGY

The theoretical framework of this research is to show the relationship between dependent and independent variables. It also suggest to hypothesis of the research. The measurement of variables and research methodology will also be discussed. The figure below shows the relationship between independent variables and dependent variables.

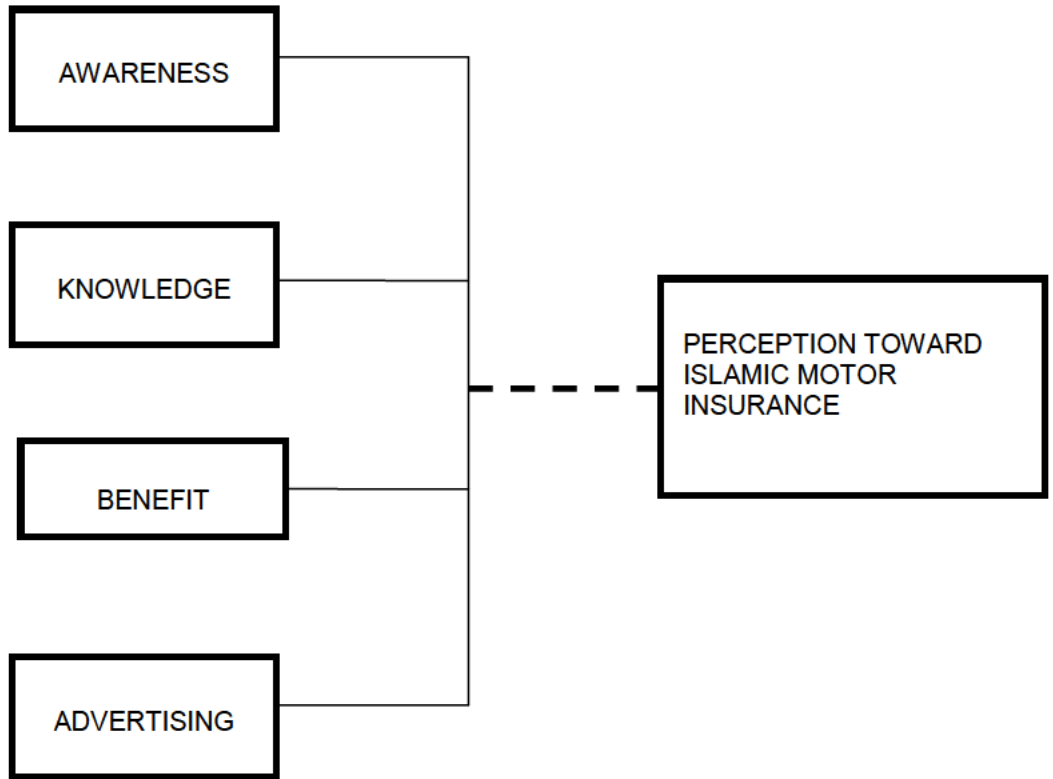

Figure 1: The relationship between dependent variable and independent variables

From figure1, the dependent variable for the research is perception of Motor Islamic Insurance. It can be defined as the government servant perception towards the Motor Islamic Insurance. While the independent variables are awareness, knowledge, benefit of product and advertising.

Survey

For the purpose of the survey on the perceptions of the respondents on the use of simple cognitive strategies in their reading comprehensions exercises, a 5-point likert scale was used. The questionnaire comprised 60 statements pertaining to the variables of perception and four independent variables to which the subjects responded by choosing options between strongly disagreed to strongly agree. Besides, the questionnaire also sought to identify other demography information such as the respondents' their gender, age, education, income, job position and marital status.

Sample

The sample for the survey comprised the entire 300 respondent or staff selected through a convenience sampling procedure.

VII. FINDING AND ANALYSIS

To measure the reliability test, Cronbach's alpha will be employed.

Table 1: Reliability Analysis

<i>Section</i>	<i>Item</i>	<i>Alpha</i>
Knowledge (independent variable)	12	0.8692
Awareness (independent variable)	12	0.8561
Advertising (independent variable)	12	0.5652
Benefit of product (independent variable)	12	0.9065
Perception (dependent variable)	12	0.7607

According to Table 1, it shows that the results of the reliability test where the Cronbach's alpha reliability coefficient of the 4 independent variables and the dependent variable were obtained. In this research, the questionnaire distributed to the respondents consists of five sections. All of questions are measured through multiple items on a five point Likert-type scale. Section B is about knowledge which is referred to as independent variable question consisting of 12 questions. Cronbach's alpha result is higher than 0.500 which is 0.8692. The items had factorial validity.

Table 2: Demography with perception

<i>Variable</i>	<i>Frequency</i>	<i>Percentage</i>
<u>Race</u>		
Malay	299	99.7
Indian	1	0.3
<u>Gender</u>		
Male	139	46.3
Female	161	53.7
<u>Marital Status</u>		
Single	56	18.7
Married	241	80.3
Others	3	1.0
<u>Age</u>		
18 – 25	25	8.3
26 – 30	47	15.7
31 – 40	131	43.7
41 – 45	59	19.7
46 above	38	12.7

<u>Income</u>		
< RM500		4
RM500- RM1000		106
RM1001- RM2000		105
RM2001- RM3000		65
RM3001 above		20
Currency	Rate:	
USD1=RM3.30		
<u>Education</u>		
SRP(Lower	Cert.	42
Education)		80
SPM(Malaysian	Cert.	18
Education)		71
STPM(Malaysian	High	72
Cert. Ed.)		17
Diploma		
Degree		
Master/PHD		
<u>Job Position</u>		
Management		153
Support Group		147
<u>Own Vehicle</u>		
Yes		263
No		37
Islamic motor Insurance		
Yes		77
No		223

Referring to the table above, it shows that the gender of respondents include male and female. It shows that most of the respondents are male which is represented by 46.3% or 139 persons from 300 people. The female respondents are 53.7% or 161 people.

From the table, it shows that there are 5 ranges of age consisting 18-25 year old, 26-30 year old, 31-40 year old, 41-45 year old and 46 year old and above. From this result, we can see that most of the respondents are in the range of 31-40 year old. This is about 131 people or representing 43.7%. The second highest is in the range of 41-45 year old which is represented by 19.7% or about 59 people. Then it is followed by range of 26-30 year old of about 47 people or 15.7%. Then the range of 46 year old and above that is about 38 people or 12.7%. The lowest respondents are in the range of 18-25 year old representing about 14 people or 13.7%.

From the table, it shows that the status of respondents include single, married and others. The others category may consist of widows or widowers. It shows that most of respondents consist of married which represents 80.3% or 241 people. Then

followed by single which is represented by 18.7% or 56 people and 1.0% or 3 people for others.

The table shows the educational level of respondents. Majority of the respondents have SPM qualification which is 80 people or 26.7%, then followed by degree holders which is represented by 24.0% or 72 people, the third is Diploma holders which is represented by 23.7% or 71 people, SRP qualification by 14.0% or 42 people and STPM qualification which represents 6.0% or 18 people and lastly the PhD holders which is represented by 5.7% or 17 people.

The table also shows the income per month of the respondents. It consists of 5 ranges. The majority of the respondents are in the range of RM500-RM1000 income group which is represented by 35.3% or 106 people; this range is the highest percentage compared to other ranges, then followed by RM1001-RM2000 which is represented by 35.0% or 105 people, then the third highest in RM2001-RM3000 income group which represented by 21.7% or 65 people, then followed by RM3000 and above with 6.7% or 20 people and the lowest percentage is in the range under RM500 which is represented by 1.3% or 4 people

The table shows that majority of the respondents are Malays with 299 people (99.7%) and 1 person (0.3%) for an Indian. As for the Job Position of the respondents, we can see that under the management group is 153 (51.0%) respondents while 147 (49.0%) respondents are for the support group.

The table also shows the percentage of the respondents who have ever or not involved in motor insurance. We can see that most of them are involved in motor insurance with 263 (87.7%) respondents while 37 (12.3%) respondents have not been involved in motor insurance.

Based on the table, it shows that most of respondents are involved in the conventional insurance scheme. It amounted to 223 (74.3%) of the respondents from the total of respondents. The other 77 (25.7%) of the respondents are involved in the Islamic motor insurance.

Table 3: Respondents Perception with Mean and Standard Deviation for demography

<i>Variable</i>	<i>Mean</i>	<i>SD</i>
<u>Race</u>		
Malay	3.7673	0.4137
Indian	3.5833	
<u>Gender</u>		
Male	3.8082	0.3945
Female	3.7308	0.4266
<u>Marital Status</u>		

Single		3.6280	0.4144
Married		3.7960	0.4038
Others		4.0000	0.7120
<u>Age</u>			
18 – 25		3.4800	0.4210
26 – 30		3.7447	0.3708
31 – 40		3.7714	0.3846
41 – 45		3.7825	0.4717
46 above		3.9211	0.3791
<u>Income</u>			
< RM500		3.3750	0.25
RM500- RM1000		3.7272	0.3407
RM1001- RM2000		3.8278	0.4620
RM2001- RM3000		3.6897	0.3995
RM3001 above		3.9833	0.4448
Currency	Rate:		
USD1=RM3.30			
<u>Education</u>			
SRP(Lower Education)	Cert.	3.8730	0.9222
SPM(Malaysian Education)	Cert.	3.7573	0.4029
STPM (Malaysian Cert. Ed.)	High	3.6667	0.4842
Diploma		3.7488	0.4052
Degree		3.7674	0.4800
Master/PHD		3.7255	0.3533
<u>Job Position</u>			
Management		3.8208	0.4437
Support Group		3.7103	0.3720
<u>Own Vehicle</u>			
Yes		3.7795	0.4260
No		3.6757	0.2958
Islamic motor Insurance			
Yes		4.0238	0.4111
No		3.6779	0.3758

From Table 3 shows the average or mean score and standard deviation for the demography of the respondents' perception based on score scales of 1 to 5, with 5 as the highest and 1 as the lowest score of perception. As for gender, the mean score for male respondents is higher as compared to the females towards the perception of Islamic Motor Insurance. As for marital status, those under the married and others category show a higher mean as compared to those unmarried or singles. As for the age factor, it shows that the older the respondents, the higher are the mean. Based on the income factor, those with more than RM3000 category has a higher mean

score of 3.9333 and followed by the income group of RM1000 – RM2000. Similarly, that respondent with low education level, that is those with SRP, shows a higher perception of 3.8730 as compared to those with the higher level of education. As for the level of post held by the respondents, it shows that those under the management group has a higher mean score of 3.8202 as compared to the supporting group with the mean score of 3.7103. Those respondents who have their own vehicles have a higher mean score as compared to those without any vehicles. The table also shows that those who have the Islamic Motor Insurance have a higher mean score of 4.0238 as compared to 3.6779 for those without the Islamic Motor Insurance.

Table 4: The respondents' perception toward Islamic motor Insurance

Item	Totally Disagree	Disagree	Not sure	Agreed	Totally agreed
I think this scheme is very suitable for every vehicle owners.	1 (0.3%)	0	74 (24.7%)	155 (51.7%)	70 (23.3%)
I think any other Motor Insurance Scheme is the same and there is no difference.	38 (12.7%)	64 (21.3%)	122 (40.7%)	63 (21.0%)	13 (4.3%)
I hope all vehicle owners would use and support this Islamic Motor Insurance scheme.	5 (1.7%)	0	68 (22.7%)	182 (60.7%)	45 (15.0%)
As a Muslim, I will definitely take up this scheme.	7 (2.3%)	0	80 (26.7%)	129 (43.04%)	84 (28.0%)
In fact, all insurance companies should provide Islamic Motor Insurance Scheme.	3 (1.0%)	0	38 (12.7%)	174 (58.0%)	85 (28.3%)
This scheme should be let known to all Muslims and Non-Muslim vehicle users.	4 (1.3%)	8 (2.7%)	37 (12.3%)	147 (49.0%)	104 (34.7%)
This scheme is suitable for Muslims only.	50 (16.7%)	105 (35.0%)	82 (27.3%)	43 (14.3%)	20 (6.7%)
The economy of Muslims with be strengthened through this scheme.	2 (0.7%)	0	92 (30.7%)	153 (51.0%)	53 (17.7%)
I feel overjoyed when this Islamic Motor Insurance is available in the market.	0	0	27 (9.0%)	180 (60.0%)	93 (31.0%)

The Islamic Motor Insurance is the best.	1 (0.3%)	0	107 (35.7%)	121 (40.3%)	71 (23.7%)
I feel proud when many insurance companies in Malaysia have provided Islamic Motor Insurance.	0	0	76 (25.3%)	160 (53.3%)	64 (21.3%)
I feel very satisfied with this Islamic Motor Insurance.	3 (1.0%)	0	108 (36.0%)	145 (48.3%)	44 (14.7%)

Based on the table 4, 225 respondents or 80% agreed and totally agreed that this scheme is suitable for all vehicle owners. 122 respondents or 40.7% not sure and 102 (34%) not agreed for Motor Insurance Scheme is the same and there is no difference with Islamic motor insurance. 213 (71%) respondents agreed and totally agreed to take up this Islamic scheme. 259 (76.3%) respondents agreed and totally agreed the insurance companies should provide Islamic Motor Insurance Scheme. 155 (51.7%) respondents not agreed this scheme is suitable for Muslims only. 206 (68.7%) respondents agreed and totally agreed the economy of Muslims with be strengthened through this scheme. 273 (91%) respondents feel overjoyed when this Islamic Motor Insurance is available in the market. 192 (64%) respondents agreed and totally agreed the Islamic Motor Insurance is the best and 189 (63%) respondents feel very satisfied with this Islamic Motor Insurance.

Table 5: Respondents Perception with Mean and Standard Deviation toward Islamic Motor Insurance

	Items	Mean	Standard Deviation
1	I think this scheme is very suitable for every vehicle owners.	3.98	0.715
2	I think any other Motor Insurance Scheme is the same and there is no difference.	2.83	1.038
3	I hope all vehicle owners would use and support this Islamic Motor Insurance scheme.	3.89	0.658
4	As a Muslim, I will definitely take up this scheme.	3.97	0.801
5	In fact, all insurance companies should provide Islamic Motor Insurance Scheme.	4.14	0.658
6	This scheme should be let known to all Muslims and Non-Muslim vehicle users.	4.13	0.826
7	This scheme is suitable for Muslims only.	2.59	1.125
8	The economy of Muslims with be strengthened through this scheme.	3.86	0.701
9	I feel overjoyed when this Islamic Motor Insurance is available in the market.	4.22	0.594
10	The Islamic Motor Insurance is the best.	3.87	0.770
11	I feel proud when many insurance companies in	3.96	0.683

	Malaysia have provided Islamic Motor Insurance.		
12	I feel very satisfied with this Islamic Motor Insurance.	3.77	0.703

From Table 5 shows the average or mean score and standard deviation for the 12 items measured respondents' perception toward Islamic motor insurance based on score scales of 1 to 5, with 5 as the highest and 1 as the lowest score of perception. Item no 9, 5 and 6 shows very good perception with mean score 4.22, 4.14 and 4.13. For item 1,4,11,10,8, 3 and 12 shows mean score in range 3.98 to 3.77 also to look good perception for respondents. Item 2 and 7 shows low perceptions because the items are negative questions. So the researcher can conclude the whole items in high good perception among of the respondent toward Islamic motor insurance.

After getting the result from SPSS analysis, Pearson Coefficient of correlation obtained five-interval scaled variables as shown in Table 4.4 below. A typical guideline says that to be considered statistically significant, the probability is seen at the 0.01 level of significant at the 2-tailed. It will guide the researcher to determine the strength of Association.

Table 6: Pearson Correlation

	<i>Perception</i>	<i>Knowledge</i>	<i>Awareness</i>	<i>Advertising</i>	Benefit
Perception	1.000				
Knowledge	0.675**	1.000			
Awareness	0.600**	0.694**	1.000		
Advertising	0.387**	0.395**	0.254**	1.000	
Benefit	0.702**	0.648**	0.601**	0.430**	1.000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Hypotheses Testing

Hypotheses 1

H₀: There will be no relationship between knowledge and perception

H_A: There will be a positive correlation between knowledge and perception

The correlation between knowledge and perception is significant ($r = 0.675$; $p = 0.0001$), as can be seen from the Pearson correlation matrix. Thus the null hypothesis is rejected and the alternate hypotheses accepted.

Hypotheses 2

H₀: There will be no relationship between awareness and perception

H_A: There will be a positive correlation between awareness and perception

The correlation between awareness and perception is significant ($r = 0.600$; $p = 0.0001$), as can be seen from the Pearson correlation matrix. Thus the null hypothesis is rejected and the alternate hypotheses accepted.

Hypotheses 3

H_0 : There will be no relationship between advertising and perception

H_A : There will be a positive correlation between advertising and perception

The correlation between advertising and perception is significant ($r = 0.387$; $p = 0.0001$), as can be seen from the Pearson correlation matrix. Thus the null hypothesis is rejected and the alternate hypotheses accepted.

Hypotheses 4

H_0 : There will be no relationship between benefit of product and perception

H_A : There will be a positive correlation between benefit of product and perception

The correlation between benefit of product and perception is significant ($r = 0.702$; $p = 0.0001$), as can be seen from the Pearson correlation matrix. Thus the null hypothesis is rejected and the alternate hypotheses accepted.

Table 7: Multiple Regressions

<i>Predictor</i>	<i>Beta</i>	<i>T</i>	<i>Sig</i>
Knowledge	0.233	5.0114	0.000
Awareness	0.8618	2.002	0.46
Advertising	0.0604	1.166	0.244
Benefit	0.361	7.776	0.000

$$R^2 = 0.573 \quad DF = 4 \quad F = 98.050$$

Hypotheses 5

H_0 : The four independent variables in the theoretical framework will not significantly explain the variance in the perception of the government servant

H_A : The four independent variables of knowledge, awareness, advertising and benefit of product will significantly explain the variance in the perception of the government servants.

The result of multiple regression analysis, regressing the four independent variables against perception, is shown in the table above. As can be seen, the four variables together significantly explains 57.3 percent of the variance in perception ($R^2=0.573$, $F=98.05$, $p=0.0001$). The beta values of both are significant. Thus, the hypothesis that the four predictors would significantly explain the variance in perception is substantiated.

VIII. CONCLUSION

From the finding, the respondents show very good perception toward Islamic Motor Insurance. So our customers' perception levels are very positive for Islamic Motor insurance.

Knowledge

From previous researches, we can see that many of the researches on customer perception have proven that knowledge is one of the main and strongest elements that can determine perception among customers. In this study, the researcher has found that knowledge has become the factor that can affect customer perception in Dungun area. From the correlation test, we can see that the value of correlation coefficient is 0.675 which means that knowledge has moderate strength of association or relationship with customer perception. The regression test also has shown that knowledge has the highest Beta value and the highest R square which means that this independent variable explain most of the dependent variable (perception). So the researcher has proven that knowledge has relationship with customer perception.

Awareness

Even though in previous researches, there are many proofs that awareness is one of the important elements in determining perception among customers.

In this study, the researcher has found that knowledge has become the factor that can affect customer perception in Dungun area. From the correlation test we can see that the value of correlation coefficient is 0.600 which means that awareness has moderate strength of association or relationship with customer perception.

Advertising

As mentioned in the earlier chapter, advertising is one of the factors that can contribute to customer perception based on previous research. In the Correlation Test, advertising has small significant but definite relationship with customer perception because its value is 0.386 at significant level 0.000.

Benefit of Product

Benefit of product is a tool that can help the customer to willing to buy the product. In previous research, many of researchers have proven that the benefit of product is one of the tools to increase customer perception. In the Correlation Test, the score for Benefit of product is 0.702 where the correlation is high significant at the 0.01 level. So in the Correlation Test, benefit of product has high relationship with customer perception.

From the result of correlation and multiple regression analysis, we could measure the level of significant relationship between the dependent variable and (Government Servants' perception) and independent variables (Knowledge,

Awareness, Advertising and Benefits of product). Based on the result, the researcher concluded that Knowledge, Awareness, Advertising and Benefits of product have a strong relationship with government servants' perception towards Islamic Motor Insurance.

IX. RECOMMENDATION

From the study, the researcher can identify some suggestions to improve the customer perception of Motor Islamic Insurance offered by Islamic Insurance Company among our society today. As an Islamic insurance company which operates based on Syariah principles, it should give concern to make some modifications on their product. These problems should be taken in hand because our societies today are not concerned about Islamic insurance, especially the Islamic Motor Insurance as investigated by the researcher.

Based on the results of the findings, the researcher has designed and provided some recommendations for this study especially to the Motor Islamic Insurance industry as well as to the future researchers who are keen to make a further research on Islamic Insurance. The recommendations are as follow:

Strategic Planning

Takaful operators including Syarikat *Takaful* Malaysia Berhad, Takaful Nasional, Mayban Takaful and Takaful Ikhlas should start their strategic planning in order to achieve their missions and objectives. They should study on their aims and focus on their target market. According to David (2003), in order to enhance the organization's performance, a company should study the external opportunities and threats as well as internal strengths and weaknesses. The analysis is important in order to make the organizations perform better. Besides, it can get clear pictures about the strategies that the institution should use to compete with the other conventional systems. The appropriate strategy should be planned very conscientiously because an insurance industry is different from other businesses since there will be only strong survivors that can survive in this field.

Promotion

Promotion is an advertisement tools that is used by companies so that their organization and products are known to the public. There are all sorts of advertisements modes such as television commercials, newspapers, magazines, pamphlets and so on. A major reason why organizations obtain the revenues they receive are because of how effective the advertisements are. For the Takaful operators, there are not enough advertisements for the public to see and take interest. There are limited advertisements and promotions in the newspapers, television and so on. Takaful operators should increase the promotion strategies because this will construct the public awareness. It is obviously known that promotion is one of the vital parts for an organization especially when new products or services are entering the market. Takaful operators should aggressively use this tool in order to reach the segmented market if they wish to get more customers to

subscribe and become policyholders of the Motor Islamic insurance policies among the society which is in accordance to the Syariah principles.

Product development is the product development of original products, product improvement, product modification and new brands through the firm's own research and development effort. It is important for Takaful operators to improve their capability, efficiency and effectiveness to attract new customers. The rapid development of Information Communication Technology (ICT) by can be a platform for the company by using ICT as their marketing vehicle. On the part of Takaful operators, the researcher recommends that the company must fully utilize their ICT capabilities by designing new products by combining the usage of internet and telephone. By using both services, the participants can make their claims in a short period of time. To make sure that this product can be marketed, Takaful operators should train more skilled workers to take charge of this product. But the new product development itself cannot guarantee that it can be marketed if the promotion activities are not parallel with the company objectives.

Takaful operators should maintain the existing benefits and besides that offer more benefit for the scheme covered. If the service provider can provide good benefits to the customers. This can make the customers satisfied and accept the product. So they should get involved in motor insurance depending on the vehicle company whether they co-operate with conventional or Islamic insurance companies. So the vehicle buyers should follow the rules which are fixed by Vehicle Companies. The buyers should be involved with that insurance company until the expiration of contract, after that they can choose to whether to proceed with that company or not. So, the Takaful operators can take initiatives to cooperate with Vehicle Companies. From that the buyer can be involved with the Motor Islamic Insurance.

Finally, the conclusion and recommendations made be useful to the Takaful operators, related parties, or in forecasting about the Islamic insurance practice and Islamic Insurance industry will equally be modernized and be more sophisticated as compared to the conventional system in the future.

References

Abdul Hamid Abu Sulayman. (2000), *Islamization of Knowledge*. An Interview with Abdul Hamid Abu Sulayman, The Rector of International Islamic University Malaysia. On Disember 2000.

Abu Bakar Majeed Shaikh & Saifuddeen Shaikh Mohd Salleh. (1998). *Islam and Development In Asia*. Kuala Lumpur: IKIM

Ahmed, Rukhsar. (2004). A market Study of Takaful Industry, *Insurance Journal*, Jan./ March.

- Al-Ghazali, Abu Hamid. (1983). *Inner Dimensions of Islamic Worship*. Translated by Muhtar Holland. United Kingdom: Islamic Foundation.
- Aradhna Krishna, Imran S. Curriuun and Robert W. Shoemaker. (1991). Consumer Perceptions of Promotional Activity, *Journal of Marketing*, 55: 4-16.
- Assael, H. (1994). *Consumer Behavior and Marketing Action*. Cincinnati: South-Western Publishing.
- Barbara E. Kahn and Jagmohan S. Raju, (1991). Effects of price promotions on variety seeking and reinforcement behaviour, *Marketing Science*, 10(4): 316-337.
- Barry, T. E. (1987). The development of the hierarchy of effects: An historical perspective. In Leigh, J. H., & Martin, C.R., Jr. (Eds.). *Current Issues and Research in Advertising* (251-295). Ann Arbor, MI: University of Michigan
- Bank Negara Malaysia. (1999). *The Central Bank and Financial System in Malaysia*, First Edition, Malaysia.
- Engel, James F., Blackwell, Roger D., and Paul W. Miniard. (1990). *Consumer Behavior*. 6th Ed. Chicago: The Dryden Press.
- Elaine K. Harris. (1996), *Customer Service: A Practical Approach*. 4th Ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Etzel, M.J., Stanton, W.J. and Walker, B.J. (1997). *Marketing*. 5th Ed. Irwin McGraw Hill.
- Fazli Yusof. (1996), *CEO of STMB 'Development and Success. of Takaful Business World Wide*. Working paper presented at International Seminar on Takaful, Malaysia.
- Cooper, D.R. and Shindler P.S. (1998). *Business Research Methods*. McGraw Hill Company.
- Henry Assael. (1995). *Consumer Behavior and Marketing Action*. 5th Ed. Thomson South-Western.
- J. Morgan Jones and Fred S. Zufryden. (1980). Adding Explanatory Variables to a Consumer Purchase Behavior Model: an Exploratory Study, *Journal of Marketing Research*, 17(August): 316-322.
- James F. Engel, Roger D. Blackwell and Paul W. Miniard. (1993). *Consumer Behavior*. 7th Ed. Dryden Pr.
- Krishna, Aradhna, Imran C. Currim and Robert W. Shoemaker (1991). Consumer Perceptions of Promotional Activity, *Journal of Marketing*, 55 (April): 4-16.
- Kotler, P. and Gary Armstrong (2003). *The Principles of Marketing*. 9th Ed. USA: Prentice Hall Inc.
- Moreau, Page, Aradhna Krishna,. and Bari Harlam. (2001). The manufacturer-retailer-consumer. triad:. Differing perceptions regarding price promotions, *Journal of Retailing*, 77: 547-569.
- Mohd Fadzli Yusof. (1996). *Takaful Sistem Insurans Islam*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn Bhd.
- Mohd Ma'sum Billah. (2003), *Islamic and Modern Insurance: Principle and Practice*. Selangor: Ilmiah Publisher Sdn Bhd.
- Mohammad Hashim Kamali. (1989). *Principles of Islamic Jurisprudence*. Petaling Jaya: Pelanduk Publication.

- Myers, Paul S. (1996). *Knowledge Management and Organizational Design (Resources for The Knowledge-Based Economy)*. Butterworth: Heinemann.
- Naresh K. Malhotra. (1999). *Marketing Research an Applied Orientation*, 3rd Ed. Asia: Pearson Education.
- Peter, P., Olson, J. (1987), *Consumer Behavior. Marketing Strategy Perspectives*. Richard Irwin Inc.
- Syed Khalid Rashid. (1993). Islamization of Insurance: a Religion Legal Experiment in Malaysia, *Religion and Law Review*, 2: 16-40.
- Rice Chris. (1995). *Behavioral Aspect of Marketing*, 3rd Ed. Butterworth Heinemann: Institute of Marketing.
- Sadiq, Chaudhry Muhammad. (1995). *Encyclopaedia of Islamic Banking and Insurance*, Islamic Insurance (Takafol) Concepts and Practise. pg. 203
- Schiffman, L, Kanuk, L. (1997). *Consumer Behavior*. 6th Ed. Sydney: New South Wales Prentice-Hall.
- Schoell, William F. and Joseph P. Guiltinan. (1992). *Marketing*. MA: Needham Heights.
- Syed Waseem Ahmed. (1991). Islamic Insurance in Malaysia. In Mohamed Ariff (ed). *The Muslim Private Sector in Southeast Asia*. Singapore: ISEAS.
- Yusoff Fadzli. (1996). *Takaful: Sistem Insurans Islam*. Kuala Lumpur: Utusan Publications and Distributions Sdn Bhd.

Türkiye’de Gelir, Gelir Eşitsizliği Ve Sağlık İlişkisi: Panel Veri Analizi Bulguları

The Relationship between Income, Income Inequality and Health in Turkey: Evidence from Panel Data Analysis

Asuman ÇUKUR¹ ve Selahattin BEKMEZ²
Muğla Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesi

Özet

Sağlık ve gelir değişkenleri arasındaki ilişki refah ekonomisi ve sosyal politika alanlarında artan oranda ilgi görmektedir. Çoğunluğu gelişmiş ülkelerde yürütülen çalışmalarda gelir ve gelir eşitsizliğinin sağlık çıktıları (bebek ve çocuk ölüm hızları) üzerindeki etkisi alternatif politikalar öngören mutlak gelir ve gelir eşitsizliği hipotezleri çerçevesinde test edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de gelir ve gelir eşitsizliğinin sağlık çıktıları üzerindeki etkisini söz konusu hipotezler çerçevesinde araştırmaktır. Çalışmada 1975-2001 yılları arasındaki döneme ait bölgesel veriler havuzlanmış EKK ve panel veri analizi yöntemlerinden sabit etkili hesaplama ve birinci derece farklar hesaplaması yöntemleriyle incelenmiştir. Sabit etkili hesaplama ve birinci derece farklar hesaplamalarının sonuçları mutlak gelir hipotezini destekler nitelikte olup, artan gelir düzeyi bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızını azaltmaktadır. Yalnızca bebek ölümleri üzerine yapılan Havuzlanmış EKK sonuçları gelir eşitsizliği hipotezini destekler yöndedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir, Gelir Eşitsizliği, Sağlık

Abstract

The relationship between health and income has caught increasing attention in welfare economics and policy discussions. Many researches conducted in developed countries regarding income, income inequality and health relations have especially focused on testing assumptions of competing hypothesis that offer different linkages between health and income: absolute income hypothesis and income inequality hypothesis. The main purpose of this study is to investigate income, income inequality and health (infant mortality and under five mortality) relations in Turkey within absolute income and income inequality hypotheses framework. The analysis was conducted by using pooled OLS and panel data methods of FE and FD estimations for 1975-2001 aggregated regional data. The results of panel data

¹ Dr., Muğla Üniversitesi, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Uzmanı, E-mail: asuman@mu.edu.tr

² Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: sbekmez@gantep.edu.tr

method of FE and FD estimations supported absolute income hypothesis that higher per capita GDP is associated with lower infant and under five mortality rates in Turkey. Also the result of pooled OLS on infant mortality supported income inequality hypothesis that higher income inequality is associated with higher infant mortality in Turkey.

Keywords: Income, Income Inequality, Health

I.GİRİŞ

Sağlık ve gelir ilişkisi gelişmiş ülkelerde uzun süredir çalışılan bir konu olup, bu çalışmalarda sağlık ve gelir ilişkisi farklı boyutlarıyla ortaya konulmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların ortak sonuçları, sosyoekonomik faktörlerin kişilerin sağlık düzeyleri ve sağlık çıktılarıyla ilişkili olduğu yönündedir (Cutler ve Lleras-Muney, 2006; Deaton, 2006, Preston, 1975; Rodgers, 1979, WHO, 2008).

Gelir ve gelir eşitsizliğinin sağlık çıktıları üzerindeki etkisi daha çok gelişmiş ülkelerde çalışılmış olup, bu çalışmalarda gelir ve sağlık arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan alternatif kuramlar geliştirilmiştir. Bu alternatif kuramlar arasında sağlık ve gelir ilişkisini açıklamada öne çıkan iki temel hipotez “mutlak gelir hipotezi” (absolute income hypothesis) ve “gelir eşitsizliği hipotezi” (income inequality hypothesis) olmuştur (Lynch vd., 2004; Wagstaff ve van Doorslaer, 2000). Mutlak gelir hipotezi bireyin sağlığını bireyin gelir düzeyinin bir fonksiyonu olarak görmekte ve bireyin gelir düzeyi arttıkça sağlık durumunun iyileştiğini öne sürmektedir (Lynch vd., 2004; Wagstaff ve van Doorslaer, 2000). Ancak gelir artışının sağlık üzerindeki iyileştirici etkisi artan gelirle birlikte azalmakta olup gelir ve sağlık arasındaki bu doğrusal olmayan ilişki birçok araştırma tarafından gösterilmiştir (Preston,1975; Rodgers, 1979). Diğer yandan gelir eşitsizliği hipotezi ise, bireyin sağlığını bireyin gelir düzeyinin yanında toplumdaki gelir eşitsizliğinin bir fonksiyonu olarak görmekte olup mutlak gelir yanında bir ülkedeki gelir dağılımının da sağlık çıktıları üzerinde bağımsız bir etkisinin olduğunu iddia etmektedir (Lynch vd., 2004; Wagstaff ve van Doorslaer, 2000). Gelir eşitsizliği hipotezi artan gelir eşitsizliğinin sağlık çıktılarını olumsuz etkilediğini öne sürmektedir (Wilkinson, 1992,1997; Kawachi ve Kennedy, 1999; Subramanian ve Kawachi, 2004).

Doğal olarak bu iki hipotezin bir toplumda sağlık durumunun yükseltilmesine dair önerdikleri politikalar da farklı olmaktadır. Bu doğrultuda mutlak gelir hipotezini destekleyenler ülkelerin gelir düzeyinin artmasının sağlık çıktılarını yükselteceğini iddia ederken, gelir eşitsizliği hipotezini destekleyenler sağlık çıktılarının yükseltilmesinde gelir dağılımının düzeltilmesinin daha önemli olduğunu iddia etmektedirler. Özellikle 1980 sonrasında gelir düzeyinde hızlı artış sağlayan ancak gelir eşitsizliği de bu yıllar arasında göreceli olarak yüksek kalan Türkiye’de gelir değişkenlerindeki değişimin sağlık çıktılarını nasıl etkilediğinin incelenmesi etkin sosyal politikalar için önemlidir.

2-LİTERATÜR TARAMASI

Sağlık ve gelir arasındaki ilişki hem makro düzeyde hem de mikro düzeyde araştırılmıştır. Gelir düzeyinin sağlık üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların önemli bir kısmı uluslararası verilerle yapılmıştır (Deaton, 2003; Gravelle, 2000; Preston, 1975; Prichett ve Summers, 1996; Rodgers, 1979). Ülkeler arasındaki

sağlık farklılıklarını gelir düzeylerindeki farklılıklara bağlayan bu çalışmaların birçoğu gelir artışının sağlık üzerindeki iyileştirici etkisini göstermiştir.

Gelir düzeyinin sağlık üzerindeki etkisini makro verilerle inceleyen önemli çalışmalardan bir tanesi Preston (1975) tarafından yapılmıştır. Preston (1975) ülkelerarasındaki kişi başı gelir ile beklenen yaşam ilişkisini 20. Yüzyıldaki üç farklı zaman dilimi (1900, 1930, 1960) için incelemiş ve kişi başına düşen gelir arttıkça beklenen yaşam süresinin arttığını bulmuştur. Gelir ve beklenen yaşam süresi arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğunu gösteren Preston gelir düzeyi arttıkça beklenen yaşam süresinin hızla iyileştiğini ancak bu iyileşmenin hızının giderek azaldığını ve bir noktadan sonra gelir düzeyinin iyileştirici etkisinin doyma noktasına ulaştığını göstermiştir. Beklenen yaşam süresi ve gelir arasındaki içbükey ilişkiyi gösteren eğri literatürde “Preston Eğrisi” olarak bilinmektedir. Gelir ve sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma gelir düzeyi ve sağlık arasında doğrusal olmayan bu ilişkiyi teyit etmiştir (Deaton, 1999; Lorgelly ve Lindley, 2008; Rogers, 1979; Wilkinson 1992).

Makro düzeyde gelir ve sağlık ilişkisini inceleyen bir diğer önemli çalışma Rodgers (1979) tarafından yapılmıştır. Rodgers (1979) eğitim, temiz su, iyi beslenme, sağlık hizmetleri, tıbbi ve teknolojik gelişmeler gibi dışsal faktörlerin sağlık durumunu etkilediğini ancak bu değişkenlerin birçoğunun birlikte ve birbirini etkileyerek değişmesi nedeniyle ampirik olarak bu etkileri ayırıştırmanın çok zor olduğunu belirtmekte ve bu etkilerin gelişme ile ilgisi olduğundan, gelirden sağlık durumuna doğru bir nedensellik kurmanın mantıklı olacağını ifade etmektedir. Rodgers (1979) 56 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi kapsayan 1951-1969 yıllarına ait uluslararası verileri kullanarak kişi başı gelir ve gelir eşitsizliği ile beklenen yaşam süresi, bebek ölüm hızı ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı gibi farklı sağlık çıktıları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Rodgers (1979) hem gelir, hem de gelir eşitsizliğini ülkelerin sağlık çıktıları arasındaki farklılıklarının güçlü bir açıklayıcısı olarak bulmuş ve gelir eşitsizliği yüksek bir ülke ile düşük bir ülke arasında beklenen yaşam süresinin beş ile on yıl fark ettiğini ifade etmiştir.

Prichett ve Summers (1996) gelirin sağlık üzerindeki etkisini 1960-1985 yıllarına ait gelişmekte olan ülke verileriyle incelemişler ve kişi başı gelirdeki artış ile çocuk ölüm oranlarının azalması arasında güçlü bir ilişki bulmuşlardır. Bebek ve çocuk ölüm hızının gelir seviyesine çok daha duyarlı olduğunu bulan bu çalışma gelişmekte olan ülkelerde 1990 yılındaki yaklaşık yarım milyon çocuğun ölümünü 1980’li yılların zayıf ekonomik performansına bağlamaktadır. Benzer şekilde Leigh ve Jencks (2007) gelir eşitsizliğinin ölüm oranlarını etkileyip etkilemediğini 1903-2003 yıllarına ait verilerle gelişmiş ülkelerde incelemişler ve artan kişi başı gelir ile ölüm oranlarının azaldığını bulmuşlardır.

Wilkinson (1992) OECD ülkelerinin verileriyle yaptığı çalışmasında kişi başı gelirin değil gelir eşitsizliğini gelişmiş ülkeler arasındaki sağlık farklılıklarının güçlü bir açıklayıcısı olarak bulmuştur. Benzer şekilde Karlsson vd., (2008) gelir eşitsizliği ve sağlık arasındaki ilişkiyi ülkeleri düşük gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeler olarak ayırarak 2006 yılına ait verilerle incelemişler ve gelir eşitsizliği hipotezini destekler bulgulara ulaşmışlardır.

Sağlık ve gelir ilişkisi uluslararası verilerin kullanıldığı çalışmaların yanı sıra ulusal verilerle de incelenmiştir (Chiang, 1999; Kaplan vd., 1996; Kawachi ve

Kennedy, 1997; Lynch vd., 1998; Lorgelly ve Lindley, 2008; Materia vd., 2005; Shibuya vd., 2002, Waldmann, 1992). Ulusal çalışmaların ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde özellikle ABD’de yapıldığı görülürken gelişmekte olan ülkelerde gelir, gelir eşitsizliği ve sağlık üzerine yapılmış az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. ABD verileriyle sağlık ve gelir eşitsizliğini inceleyen Kennedy vd., (1996) gelir eşitsizliğinin bebek ölüm hızı gibi birçok sağlık çıktısıyla güçlü bir ilişkisi olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde Lynch vd., (1998) gelir eşitsizliği ile sağlık ilişkisini ABD verileriyle şehir düzeyinde incelemiş ve gelir eşitsizliği hipotezini destekler bulgulara ulaşmıştır. Sağlık ve gelir ilişkisini ulusal düzeyde yapan bir başka çalışma Materia vd., (2005) tarafından İtalya’nın bölgesel verileriyle yapılmıştır. Gelir eşitsizliği hipotezini destekler bulgulara ulaşan yazarlar gelir eşitsizliği arttıkça ölüm oranlarının arttığını bulmuş olup gelir eşitsizliğinin sağlık üzerindeki etkilerinin bölgelere göre değiştiğini belirtmektedir. Ulusal düzeyde yapılan bir diğer çalışma gelişmiş ülkelerden Japonya’da Shibuya vd., (2002) tarafından yapılmıştır. Yazarlar mutlak gelir hipotezini destekler bulgulara ulaşırken gelir eşitsizliği hipotezini destekler bulgulara ulaşamamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde sağlık ve gelir ilişkisini inceleyen az sayıda çalışma vardır. Chiang (1999) Tayvan’da gelir eşitsizliği ile ölüm oranları arasındaki ilişkiyi farklı zaman dilimleri için incelemiş ve Tayvan’ın gelir seviyesinin hızlı yükselmesiyle birlikte ülkenin gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye transferiyle birlikte gelir eşitsizliğinin mutlak gelir düzeyine göre sağlık çıktıları üzerindeki etkisinin daha önemli bir hale geldiğini bulmuştur. Ülkemizde sağlık çıktılarının bölgesel dağılımı konusunda yürütülen çalışmalar sağlık çıktılarında önemli sistematik farklılıklara işaret etmektedir. 2003 yılında gerçekleştirilen Nüfus ve Sağlık Araştırması verilerine göre bebek ölüm hızı kentsel alanda % 23 iken kırsal alanda % 39 olup çocuk ölüm hızı kentsel alanda % 30 iken kırsal alanda % 50 olarak gerçekleşmiştir (DHS, 2004). Türkiye’nin sağlık kuruluşları ve sağlık personeli kır-kent ve coğrafi bölgelere göre farklılaşmaktadır. Dünya Bankası (2003) tarafından yapılan bir çalışma Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin diğer bölgelere göre en yüksek sağlık personeli açığı olan bölgeler olduğunu göstermiş olup bu bölgelerde sırasıyla doktoru olmayan sağlık kurumlarının %18 ve %20, ebesi olmayan sağlık kurumlarının ise %85 ve % 84 olduğu görülmektedir (WB, 2003). Aynı çalışma Türkiye’de zengin bölgelerin kişi başı kamu sağlık harcamalarından daha çok yararlanmakta olduğunu bulmuş olup Marmara bölgesinin en yüksek kişi başı kamu sağlık harcaması alan bölge olduğunu bulmuştur.

Ülkemizde gelir ve sağlık ilişkisini doğrudan inceleyen sınırlı sayıda çalışma olup bunlardan biri Çoban (2008) tarafından yapılmış ve gelir, eğitim eşitsizliği ve gelir eşitsizliğinin bebek ve yetişkin ölüm oranlarına etkisi incelenmiştir. Çalışma sonuçları gelirin bebek ölümlerini azaltıcı etkisinin olduğuna, eğitim eşitsizliğinin ise bebek ölümlerini olumsuz etkilediğine işaret ederken; gelir eşitsizliği ile bebek ölüm oranları arasında anlamlı ilişki gözlenmemiştir. Ancak bu çalışma doğrudan mutlak gelir veya gelir eşitsizliği hipotezlerini test etmemiş olup gelirin etkisi kontrol edildikten sonra gelir eşitsizliğinin bebek ölümleriyle ilişkisi incelenmemiştir. Çalışmada öne çıkan önemli bir sonuç hem gelir hem de gelir eşitsizliği ile ilişkili olabilecek eğitim eşitsizliğinin bebek ölümleriyle olan ilişkisidir.

Mutlak gelir hipotezi ve gelir eşitsizliği hipotezinin bir toplumda sağlık durumunun yükseltilmesine dair önerdikleri politikalar da farklı olmaktadır. Mutlak gelir hipotezini destekleyenler ülkelerin gelir düzeyinin artmasının sağlık çıktılarını yükselteceğini iddia ederek genel refahı artıran politikalar önermektedirler. Ülkeler arasındaki sağlık farklılıklarını gelir düzeylerindeki farklılıklara bağlayan çalışmalar artan gelirle birlikte yükselen yaşam standartlarının (daha iyi beslenme, barınma, eğitim vb) ve medikal ve teknolojik ilerlemelerin sağlık durumunu olumlu etkileyen mekanizmalar olduğunu ileri sürmüşlerdir (Preston, 1975; Deaton, 2003). Diğer yandan gelir eşitsizliği hipotezini destekleyenler sağlık çıktılarının yükseltilmesinde genel refahı artıran politikalar kadar gelirin dağılımını düzelteren politikaların da gerekli olduğunu öne sürmektedirler. Gelir eşitsizliğinin sağlık çıktılarını etkileme kanallarıyla ilgili farklı fikirler ortaya sürülmüştür. Örneğin Kawachi ve Kennedy (1999) yüksek gelir eşitsizliğinin üç yol ile sağlığını kötü etkilediğini belirtmektedir. Buna göre ilk yol yüksek gelir eşitsizliği olan ülkelerde devletin eğitim ve sosyal hizmetler gibi beşeri sermaye yatırımlarının düşük olması nedeniyle yoksul grubun ekonomik fırsatlarının sınırlı kalmasıdır. İkinci yol olarak yüksek gelir eşitsizliğinin sosyal sermayeyi ortadan kaldırmasıyla, zengin ve yoksul gruplar arasında sosyal çatışma ve güvensizliğin artması olarak gösteren yazarlar bu artışla birlikte devletin refah yardımlarının düştüğünü iddia etmektedirler. Yazarlar üçüncü yol olarak yüksek gelir eşitsizliğinin bireylerde stresli sosyal karşılaştırmayı ve göreceli yoksunluğu artırarak sağlık durumunu olumsuz etkilediğini iddia etmektedirler. Benzer şekilde Subramanian ve Kawachi (2004) gelir eşitsizliğinin yapısal, sosyal ve politik yollarla sağlık çıktılarını negatif etkilediğini belirterek gelir eşitsizliğinin yoksulların aynı bölgede toplanmasına yol açtığını (yapısal), sosyal sermayeyi azalttığını ve sosyal politikaları olumsuz etkileyerek politik eşitsizliklere yol açtığını belirtmekte ve tüm bunların sağlık çıktılarını olumsuz etkilediğini iddia etmektedirler. Yazarlar politik eşitsizliklerin sağlık, eğitim, gibi kamu harcamalarını azalttığını ve tüm bunların sonucunda bireylerin sağlığının olumsuz etkilendiğini iddia etmektedirler. Yapılan çalışmalar bu görüşü destekler şekilde yoksul bölgelerde kamu mallarına yapılan harcamaların da oldukça düşük olduğunu göstermektedir (Lynch vd., 2004). Örneğin Holcman, Latorre ve Sontos (2004) Brezilya'nın Sao Paulo kentinde farklı bebek ölümlerini (doğum esnası, 7 günlük, 7-27 gün, vb.) incelediği çalışmada alt yapı hizmetlerinin (temiz su, kanalizasyon gibi) ve gelirin bebek ölümlerini farklı etkilediğini göstermiştir. Yazarlar yoksul nüfus arasında bebek ölümlerinin özellikle doğum esnası ve ilk haftada yoğunlaştığına işaret etmektedirler.

3. VERİ SETİNİN OLUŞTURULMASI

Analizlerde bağımlı değişkenler bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları ve bağımsız değişkenler kişi başı GSYİH ve Theil Endeksine dayanan gelir eşitsizliği verileridir. Analizlerde tüm değişkenlerin doğal logaritmik formu kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenler;

- **Kişi Başı Gelir:** 1975-2001 yıllarına ait beş bölgenin kişi başı verileri TÜİK, Özötün (1980, 1988) ve Karaca'nın (2004) verileri kullanılarak oluşturulmuştur. İllerin 1987 fiyatlarıyla hesaplanmış 1987-2001 yılları için GSYİH ve nüfus verileri TÜİK sitesinden alınırken, illerin 1987 fiyatlarıyla hesaplanmış 1975-1986 yıllarına ait GSYİH ve nüfus verileri Özötün

(1980, 1988) ve Karaca’nın (2004) verileri kullanılarak oluşturulmuştur. İller Ek-1’de verilen beş bölgeye göre ayrılmış ve beş bölgenin 1987 fiyatlarıyla 1975-2001 yılları için kişi başı GSYİH verileri oluşturulmuştur.

- **Gelir Eşitsizliği:** Bu çalışmada resmi gelir eşitsizliği verilerinin yetersiz olması dolayısıyla gelir eşitsizliği bölgesel düzeyde 1975-2001 yılları için Theil endeksi yöntemiyle hesaplanmıştır. Kawachi ve Kennedy (1997) farklı gelir eşitsizliği ölçüm yöntemleri kullanarak (Gini endeksi, Robin Hood endeksi, Atkinson endeksi, Theil endeksi, ondalık oran ve en düşük %50,%60,%70 gelir grubuna) yaptıkları çalışmada, gelir eşitsizliği ölçüm yönteminin sağlık ve gelir ilişkisini değiştirmedeğini bulmuşlardır. Theil endeksinin sıfıra yaklaşması gelir eşitsizliğinin azaldığını yani tüm grupların nüfuslarına oransal olarak gelirden pay aldıklarını gösterirken, bire yaklaşması gelir eşitsizliğinin arttığını göstermektedir (Conceição and Ferreira, 2000). Theil Endeksi gruplar arası (T’g) ve grup içi (Tw) olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır.

$$T = T'g + Tw$$

Bölge içi gelir eşitsizliklerini gösteren Theil Endeksi (Tw) aşağıdaki formüllere göre hesaplanmıştır (Galbraith and Garcilazo, 2004):

Tw : Bölgeler içi Theil endeksini

n_i : İ bölgesinin nüfusunu

n_{ij} : İ bölgesindeki j şehrinin nüfusunu

P : Toplam nüfusu

Y_i : İ bölgesinin kişi başına gelirini

Y_{ip} : İ bölgesindeki j şehrinin kişi başına gelirini

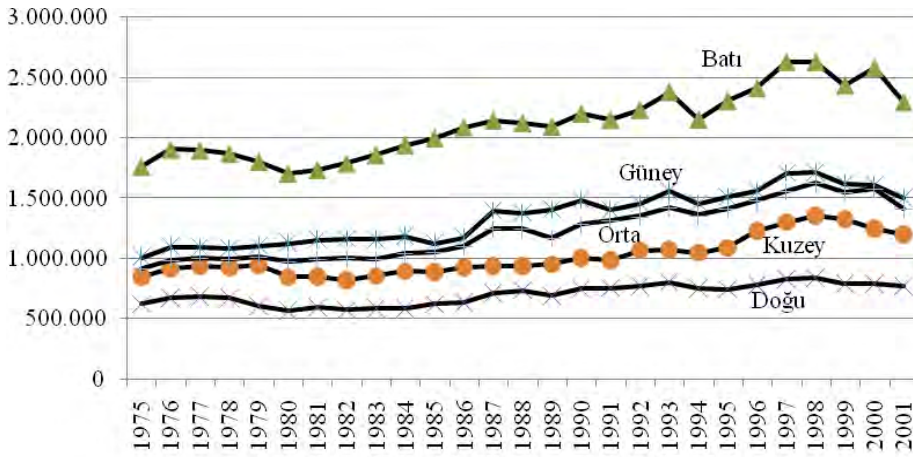
Y : Ortalama ulusal kişi başına gelirini ifade eder.

- **Sağlık Çıktısı:** Türkiye’de ulusal düzeyde bebek ölüm hızı verileri yıllar itibarıyla bulunurken bölgesel düzeyde hem bebek ölüm hızı hem de beş yaş altı çocuk ölüm hızı verileri yıllar itibarıyla bulunmamaktadır. 1975-2001 yıllarını kapsayan analizde bölgesel bebek ölüm hızı ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı verileri 1998 ve 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması ve Türkyılmaz (1998)’in çalışmasından alınmıştır. Yazarın beş bölge için 1975-1993 arasındaki tahminleri alınmış ve buna ek olarak 1998 ve 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasında rapor edilen bölgesel bebek ölüm hızı ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı verileri sırasıyla 1998 ve 2001 yılları için kullanılmıştır. Ara yıllar ise interpolasyon yöntemiyle hesaplanmıştır.

4. BÖLGELERE AİT BETİMSSEL İSTATİSTİKLER

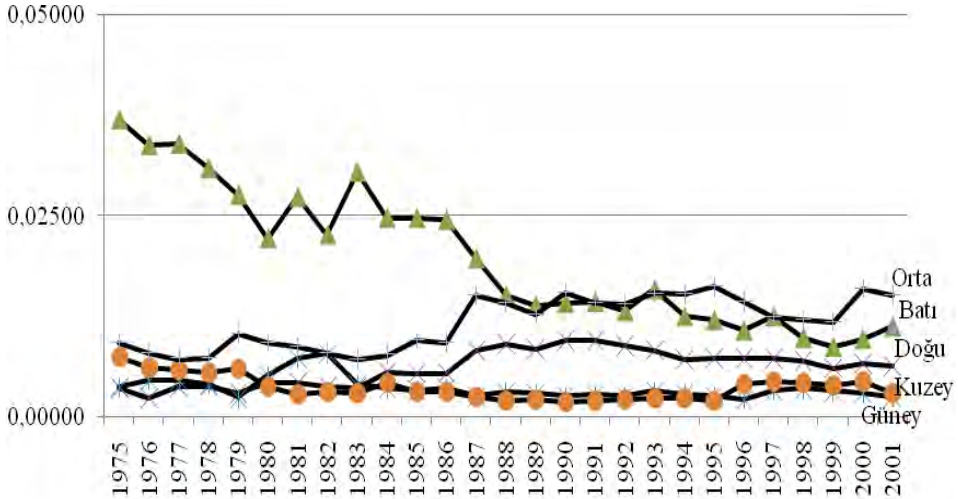
Türkiye’deki bölgeler arasındaki farklılık ve benzerliklerin izlenebilmesi açısından analizlerde kullanılan beş bölgeye ait kişi başı gelir, gelir eşitsizliği, bebek ölüm hızı ve beş yaş altı çocuk ölüm hızıyla ilgili betimsel istatistikler aşağıdaki şekillerde verilmektedir. Şekil 1’de beş bölgede 1975-2001 yılları arasında kişi başı gelirin nasıl değiştiği gösterilirken, Şekil 2’de beş bölgede 1975-2001 yılları arasında gelir eşitsizliğinin değişimi gösterilmektedir. Şekil 3’de beş bölgede 1975-2001 yılları arasında bebek ölüm hızının değişimi gösterilirken, Şekil

4'de beş bölgede 1975-2001 yılları arasında beş yaş altı çocuk ölüm hızının değişimi gösterilmektedir.

Şekil 1. Beş Bölgenin Kişi Başı Geliri, 1975-2001

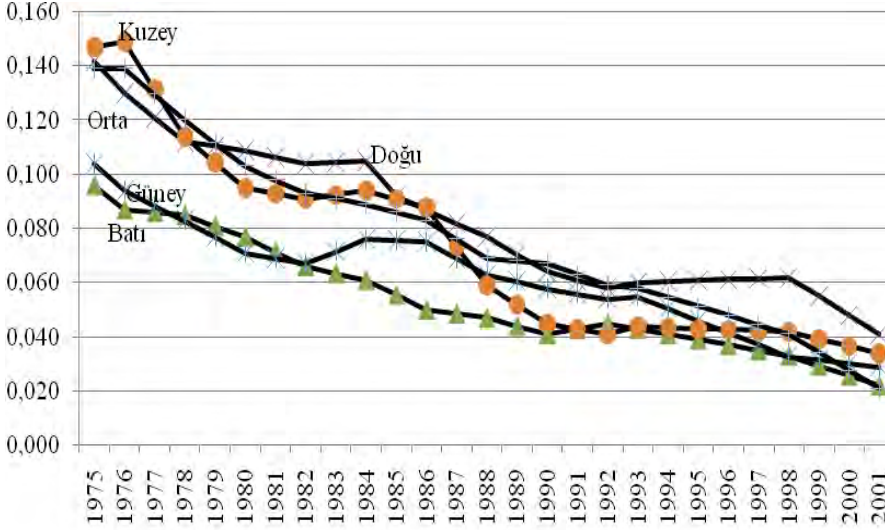
Bölgeler arasında kişi başı geliri 1987 fiyatlarıyla en yüksek bölge batı olup, bu bölgenin 1975-2001 yılları arasında kişi başı geliri %30 artarken, bölgeler arasında 1987 fiyatlarıyla kişi başı geliri en düşük bölge olan Doğu'nun 1975-2001 yılları arasında kişi başı geliri %24 artmıştır (Şekil 1). Bölgeler arasında en yüksek kişi başı gelir artışı yaşayan bölge Orta olup bölgenin kişi başı geliri 1975-2001 yılları arasında %55 artmıştır. Güney bölgesinin kişi başı geliri 1975-2001 yılları içinde %48 artarken, Kuzey bölgesinin kişi başı geliri aynı yıllar için %42 artmıştır (Şekil 1).

Şekil 2. Beş Bölgenin Theil Endeksi, 1975-2001

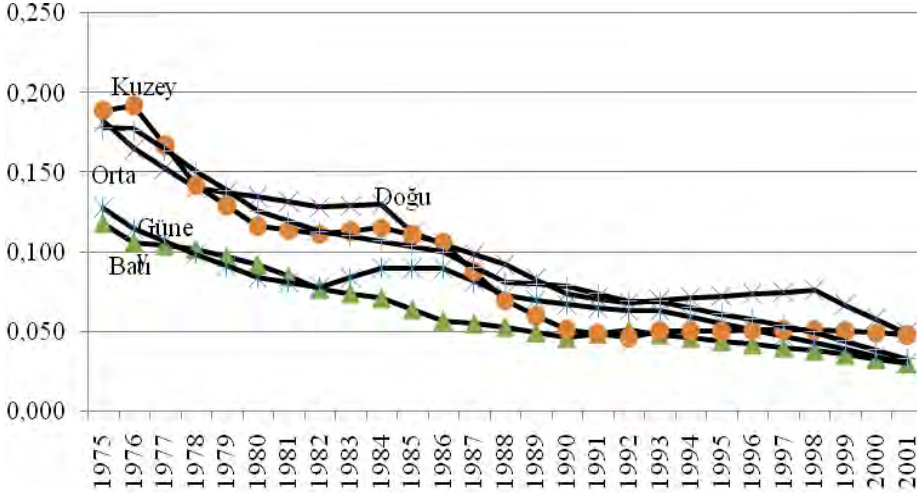
1975-2001 yılları arasında bölge içi gelir eşitsizliklerinin her bir bölge için farklı trend izlediği bazı bölgelerde artarken bazı bölgelerde azaldığı görülmektedir (Şekil 2). 1975-2001 döneminde Batı, Güney ve Kuzey bölgelerinin gelir eşitsizliği

azalırken, Doğu ve Orta’nın gelir eşitsizliği artmıştır (Şekil 2). Bölgelerin gelir eşitsizlikleri düzenli bir azalma veya artma göstermemiş dalgali bir seyir izlemiştir. Batı bölgesinin gelir eşitsizliği 1975 yılına göre 2001 yılında düşmekle birlikte Batı bölgesinin gelir eşitsizliğinin diğer bölgelere göre 1998’e kadar çok daha yüksek olduğu görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 3. Beş Bölgenin Bebek Ölüm Hızı, 1975-2001

Tüm bölgelerde bebek ölüm hızının 2001 yılında 1975 yılına göre önemli oranda düştüğü görülmektedir. Batı bölgesinde bebek ölüm hızı 2001 yılında 1975 yılına göre %77 azalmışken, bu oran Doğu bölgesi için %71, Güney bölgesi için %72, Kuzey bölgesi için %76 ve Orta bölgesi için %85 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 3).

Şekil 4. Beş Bölgenin Beş Yaş Altı Çocuk Ölüm Hızı, 1975-2001

Bebek ölüm hızına benzer şekilde tüm bölgelerde beş yaş altı çocuk ölüm hızının 2001 yılında 1975 yılına göre önemli oranda düştüğü görülmektedir. Batı bölgesinde beş yaş altı çocuk ölüm hızı 2001 yılında 1975 yılına göre %74 azalmışken, bu oran Doğu bölgesi için %73, Güney bölgesi için %77, Kuzey bölgesi için %75 ve Orta bölgesi için %81 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 4).

5. EKONOMETRİK YÖNTEM

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde gelir değişkenleri ile sağlık çıktıları arasındaki ilişki zamana göre daha çok değişkenlik sergilemekte ve bölgesel heterojenlik göstermektedir. Türkiye'nin, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, bölgeleri arasında gelir değişkenleri dışındaki değişkenlerinde de (altyapı farklılıkları, sağlık hizmet yeterliliği, eğitim farklılıkları, vb.) var olan büyük farklılıklar bölgelerin sağlık çıktılarını değişen oranda etkileme olasılığını artırdığından bu çalışmada sağlık ve gelir ilişkisi havuzlanmış EKK ve panel veri analizleri yardımıyla incelenmiştir.

Panel veri analizleri hem zamansal hem de bölgesel farklılıkları dikkate alan dinamik analizler olduğundan etkili ve tutarlı sonuçlar için önemli olabilir (Hsiao, 2003; Wooldridge, 2002). Özellikle panel veri analizi bölge düzeyi (bireysel etki) heterojenliği zaman kesitini de dikkate alarak hesapladığı için olası yanlış sonuç ihtimalini azaltmakta olup veriler daha fazla değişkenlik ve bilgi içerdiği için değişkenler arasında olası doğrusal bağlantı sorunlarını da azaltmaktadır (Wooldridge, 2002). Ayrıca, analizlere hem zaman hem de bölgesel zaman kesitleri dahil edildiği için serbestlik derecesi artmakta ve daha güvenilir parametre hesaplamalarına olanak tanınmaktadır (Wooldridge, 2002). Panel veri analizleri zamansal ve bireysel (kişi, firma bölge, ülke, vb.) boyutları dikkate aldığından gelir değişkenleriyle sağlık çıktıları arasındaki dinamik ilişkiyi açıklamada daha etkili olabilmektedir (Leigh ve Jencks, 2007).

Havuzlanmış EKK Regresyon Analizinde Kullanılan Model:

Havuzlanmış EKK regresyon analiz yöntemi tek zamanlı kesitsel analizler ile karşılaştırıldığında değişkenler ile ilgili zaman kesitinin ortalama değerini kullandığından daha fazla bilgi sağlamakta olup gelir değişkenlerinin sağlık çıktıları üzerine etkisinin geniş bir zaman diliminde (1975-2001) incelenmesi zamana göre değişen diğer faktörlerin etkisini dolaylı yünden sabitleme imkanı vermektedir. Özellikle Wooldridge' in (2002) önerdiği gibi zaman olarak değişmeyen, gözlenmeyen ve modele dahil olmayan değişkenlerin etkisini (bölgesel heterojenlikten bağımsız olarak) sabitleyebilmek için zaman değişkeni de (Z) kullanılan modele eklenmiş ve değişkenler arasında olası doğrusal bağlantıyı (collinearity) azaltmak için Z-1 olarak (bir yılın zaman değişkeninden çıkartılması) modele dahil edilmiştir. Havuzlanmış EKK regresyon analizlerinde kullanılan model:

$$\text{Log}\ddot{O}_{bz} = \beta_0 + \beta_1 \text{Log } y_{bz} + \beta_2 \text{Log } G_{bz} + \beta_3 (G_{bz}) (y_{bz}) + Z + vbz \quad (\text{Model 1})$$

Bu Modelde;

$\text{Log}\ddot{O}_{bz}$ = Bebek/Beş Yaş Altı Çocuk Ölüm Hızının logaritması

$\text{Log } y_{bz}$ = kişi başı gelirin logaritması

$\text{Log } G_{bz}$ = gelir eşitsizliğinin logaritması (Theil indeks)

$(G_{bz}) (y_{bz})$ = gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki etkileşim etkisini

$Z =$ zamanı

$vbz = cb + ubz$ (birleşik hata terimini) ifade etmektedir.

Panel Veri Analizinde Kullanılan Model:

Çalışmada kullanılan panel veri modeli ve parametrik hesaplama yöntemleri önceki çalışmalarda kullanılan modeller dikkate alınarak (Alves ve Belluzzo, 2004; Leigh ve Jencks, 2007; Shmueli, 2004) oluşturulmuştur. Türkiye’de de gelir değişkenleri ile sağlık çıktıları arasındaki ilişkinin gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki dinamik ilişkiye göre değişebileceği düşünülerek modellere gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki karşılıklı etkileşim etkisi de eklenmiştir. İstatistiksel olarak gelir ve gelir eşitsizliğinin karşılıklı etkileşim etkisinin anlamlı çıkması gelir ve gelir eşitsizliği ilişkisinin farklı gelir gruplarına göre değiştiğini göstermektedir. Etkileşim etkisi ile ilgili değişken oluşturulurken öncelikle ilgili değişkenler merkezileştirilmiş daha sonra standardize edilmiş yeni değişkenler birbirleriyle çarpılmıştır. Analizlerde kullanılan temel sağlık çıktısı bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı olup bir ülkedeki bebek veya beş yaş altı çocuk ölüm hızı gelişmişliğin bir ölçütü olarak görüldüğünden gelir ve gelir eşitsizliğinin sonuçlarının bu konuda ortaya konulması önemlidir. Analizde kullanılan model:

$$\text{Log} \hat{O}_{bz} = \beta_0 + \beta_1 \text{Log } y_{bz} + \beta_2 \text{Log } G_{bz} + \beta_3 (G_{bz}) (y_{bz}) + c_b + u_{bz} \quad (\text{Model 2})$$

Bu modelde yukarıda açıklanan ilgili değişkenlere ek olarak

$c_b =$ gözlenemeyen sabit bölge hata parametresini (bölge sabit etkisi)

$u_{bz} =$ zamana ve bölgeye göre değişen hatayı ifade etmektedir.

5- BULGULAR

Çalışmada sağlık ve gelir ilişkisi 5 bölgenin (Batı, Güney, Orta, Kuzey ve Doğu) 1975-2001 yıllarına ait verilerine dayanarak Havuzlanmış EKK regresyon ve panel veri analizi yöntemiyle incelenmektedir. Panel veri analiz yöntemlerinde karar verilmesi gereken önemli konulardan bir tanesi sabit etkili modellerin mi (FE) yoksa rassal (random) etkili modellerin mi (RE) kullanılacağıdır (Wooldridge, 2002). Hangi modelin (FE-RE) kullanılması gerektiği konusunda sıklıkla kullanılan testlerden bir tanesi Hausman testidir.

Hausman testinin hiçlik hipotezi (H_0) RE model parametre hesaplamalarının FE model parametre hesaplamalarıyla benzer tutarlığa sahip olduğunu varsaymaktadır. Sonuçlar anlamlı olmayan p (olasılık) sonuçları veririse, yani $p > \text{Chi}^2 (.05)$ ise, hiçlik hipotezi kabul edilmektedir. Farklı bir ifadeyle RE model hesaplamalarını kullanmak güvenilir sonuçlar vermektedir. Hausman test sonuçları: $\text{chi}^2 (3) = 140.02$, $p > \text{chi}^2 (.0000)$ olup bu sonuçlara göre hiçlik hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışmada FE model hesaplamaları kullanılmıştır. FE modelleri modele dahil edilmeyen değişkenleri kontrol ederken (c_b); bu değişkenin bölgeler arasında değişirken zaman kesitselinde sabit olduğunu varsaymaktadır (Wooldridge, 2002).

Havuzlanmış EKK Regresyon Analizi Bulguları:

Bağımlı değişkenlerin bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızının olduğu Model 1’e göre hesaplanmış havuzlanmış EKK regresyon analiz sonuçları Tablo 1’de sunulmakta olup tüm analizlerde etkin standart hata hesaplamaları kullanılmıştır. Logaritmik gelir, logaritmik gelir eşitsizliği ve gelir ve gelir

eşitsizliği arasındaki karşılıklı etkileşim etkisi ile zamanı içeren modele göre bebek ölüm hızındaki değişimin %42'si; beş yaş altı çocuk ölüm hızındaki değişimin %45'i bu bağımsız değişkenlerce açıklanmaktadır.

Tablo 1. Havuzlanmış EKK Regresyon Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	LogBebek Ölüm Hızı		LogBeş Yaş Altı Çocuk Ölüm Hızı	
	Katsayı	İstatistik (p)	Katsayı	İstatistik (p)
LogGelir	-.64	-5.40 (.00)*	-.63	-3.84 (.00)*
LogGelir				
Eşitsizliği	.07	3.09 (.01)*	.08	1.38 (.17)
Gelir X Gelir				
Eşitsizliği	-.20	-1.76 (.08)	-.18	-1.26 (.21)
Zaman (Z-1)	-.05	-10.15 (.00)*	-.04	-11.58 (.00)*
B ₀ (sabit)	102.6	9.79 (.00)*	101.1	10.06 (.00)*
R ² (Chi2)	.42	446.48 (.00)*	.45	231.01 (.00)*

* %5 düzeyinde anlamlıdır., N=130

Tablo 1 incelendiğinde hem bebek hem de beş yaş altı çocuk ölüm hızları ile gelir artışı arasında negatif bir ilişki olduğu görülmektedir. Farklı bir ifadeyle mutlak gelir hipotezinin öne sürdüğü gibi gelir artışının bebek/beş yaş altı çocuk ölümlerini azaltıcı etkisi gözlenmektedir. 1975-2001 yılları arasında gelirdeki her %1 artış için bebek ölüm hızı % 0.64 azalırken, beş yaş altı çocuk ölüm hızı %0.63 azalmaktadır. Diğer yandan, gelir eşitsizliği bebek ölüm hızıyla pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olarak ilişkiliyken, beş yaş altı çocuk ölüm hızıyla ilişkisi pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır. 1975-2001 yılları arasında gelir eşitsizliğindeki her %1 artış için bebek ölüm hızı % 0.07 artmaktadır. Hem bebek hem de beş yaş altı çocuk ölüm hızlarında gelir-gelir eşitsizliğinin etkileşim etkisi anlamlı değildir.

Havuzlanmış EKK regresyon sonuçlarının en dikkat çekici yanı zaman (Z-1) değişkeninin her iki bağımlı değişken içinde negatif ve anlamlı çıkması olup zaman değişkeni her iki bağımlı değişken içinde oldukça güçlü bir varyans açıklamasına sahiptir. Zaman değişkeninin tüm gelir değişkenlerinin ortak varyansından daha fazla açıklama gücüne sahip olması bize bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızlarında gelir değişkenlerinin dışında (gelir değişkenleriyle ilişkili veya bağımsız) modele dahil edilmeyen önemli faktörlerin varlığına işaret etmektedir.

Panel Veri Analiz (FE, FD) Bulguları:

Sabit etkili regresyon modelleri modele dahil edilmeyen (gözlenmeyen) etkinin (c_b) bölgeler arasında değiştiği ancak zamana göre sabit olduğu

varsayımları üzerine kurulmuştur. Sabit etkili modellerde standart hata hesaplamaları genellikle seride değişen varyansın varlığını çok dikkate almadığı için yanlış sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden sabit etkili panel veri analizlerinde parametre hesaplamaları yapılırken Wooldridge (2002) tarafından da önerildiği gibi etkin standart sapma hesaplamaları kullanılmıştır. Sabit etkili model hesaplamaları bağlamında önerilen alternatif yöntemlerden biride birinci dereceden farkların (FD) parametre hesaplamasıdır. FD hesaplamasında FE’den farklı olarak değişkenlerin dönüştürülmesi (olası yanlışlığın azaltılmasında) değişkenlerin ilk farkları alınarak hesaplanmaktadır. Aşağıda sabit etkili hesaplama (fixed effects estimator, FE) ve birinci derece farklar hesaplaması (first differences estimator, FD) yöntemlerine göre yapılmış analiz sonuçları rapor edilmektedir.

Tablo 2. Sabit Etkili Panel Veri Analiz Sonuçları (FE)

Bağımlı Değişkenler	LogBebek Ölüm Hızı		LogBeş Yaş Altı Çocuk Ölüm Hızı	
	Katsayı	İstatistik (p)	Katsayı	İstatistik (p)
LogGelir	-2.18	-3.60 (.02)*	-2.19	-3.45 (.03)*
LogGelir Eşitsizliği	.13	.55 (.61)	.15	.53 (.62)
Gelir X Gelir Eşitsizliği	.08	.26 (.81)	-.07	.22 (.83)
B ₀ (sabit)	35.3	3.66 (.02)*	35.72	3.48 (.02)*
R ² (F)	.75	82.48 (.00)*	.74	73.16 (.00)*

* %5 düzeyinde anlamlıdır. ** Etkin Standart Sapma Hesaplamaları (clustered robust) Kullanılmıştır.

Bebek ölüm hızı ve Beş yaş altı çocuk ölüm hızı üzerine model 2’ye göre yapılan sabit etkili panel veri analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Logaritmik gelir, logaritmik gelir eşitsizliği ve gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki karşılıklı etkileşim etkisini içeren modele göre bebek ölüm hızındaki değişimin %75’i, beş yaş altı çocuk ölüm hızındaki değişimin %74’ü bu bağımsız değişkenlerce açıklanmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde sonuçların mutlak gelir hipotezini destekler yönde olduğu görülmektedir. Gelir ile bebek ölüm hızı ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı arasında anlamlı pozitif ilişki görülürken, gelir kontrol edildikten sonra gelir eşitsizliği ile bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı arasında anlamlı ilişki gözlenmemiştir. 1975-2001 yılları arasında gelirdeki her %1 artış için bebek ölüm hızı %2.18 azalırken, beş yaş altı çocuk ölüm hızı %2.19 azalmaktadır.

Tablo 3. Birinci Dereceden Farklar Panel Veri Analiz Sonuçları (FD)

Bağımlı Değişkenler	LogBebek Ölüm Hızı		LogBeş Yaş Altı Çocuk Ölüm Hızı	
	Katsayı	İstatistik (p)	Katsayı	İstatistik (p)
LogGelir	-.49	-2.26 (.03)*	-.42	-2.19 (.03)*
LogGelir Eşitsizliği	.03	.69 (.49)	.03	.83 (.41)
Gelir X Gelir Eşitsizliği	.11	1.13 (.26)	.08	.91 (.36)
B ₀ (sabit)	10.96	16.41(.00)*	10.17	18.88 (.00)*
R ² (F)	.11	5.02 (.00)*	.09	4.10 (.01)*
F test (AR,p)	.23	.91	.14	.96

*%5 düzeyinde anlamlıdır. ** Standart hatalar Durbin Watson (DW) düzeltmeye göre hesaplanmıştır.

Bebek ölüm hızı ve Beş yaş altı çocuk ölüm hızı üzerine model 2'ye göre yapılan birinci dereceden farklar sabit etkili panel veri analiz sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Logaritmik gelir, logaritmik gelir eşitsizliği ve gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki karşılıklı etkileşim etkisini içeren modele göre bebek ölüm hızındaki değişimin %11'i, beş yaş altı çocuk ölüm hızındaki değişimin %09'u bu bağımsız değişkenlerce açıklanmaktadır. Tablo 3 incelendiğinde sonuçların mutlak gelir hipotezini destekler yönde olduğu görülmektedir. Gelir ile bebek ölüm hızı ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı arasında anlamlı pozitif ilişki görülürken, gelir kontrol edildikten sonra gelir eşitsizliği ile bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı arasında anlamlı ilişki gözlenmemiştir. 1975-2001 yılları arasında gelirdeki her %1 artış için bebek ölüm hızı %0.49 azalırken, beş yaş altı çocuk ölüm hızı %0.42 azalmaktadır.

Sabit etkili panel veri analiz sonuçları ile birinci dereceden farklar panel veri analiz sonuçları karşılaştırıldığında sonuçların birbirine paralellik sergilemekte olduğu görülmekte olup dikkat çeken fark genel olarak regresyon modelinin açıklama gücünün (R²) ve gelir değişkenlerinin bağımlı değişkenlerdeki farklılığı (varyans) açıklama gücünün birinci dereceden farklar panel veri analizlerinde azalmasıdır. Ancak bu farklılık bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle ilişkisinin yönünü ve istatistiksel olarak anlamlılığını değiştirmemektedir. İki farklı panel veri analizinde de bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları benzer sonuçlar sergilemektedir. Sonuçlar mutlak gelir hipotezini destekler yöndedir. Gelir artışı bebek ve beş yaş altı ölüm hızları ile negatif (azaltıcı) yönde ilişkili ve istatistiksel olarak manidardır. Gelir eşitsizliği ile bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları arasındaki ilişki beklendik yöndedir (pozitif) ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir.

6- TARTIŞMA VE SONUÇ

Gelir ve sağlık arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan alternatif kuramlardan mutlak gelir ve gelir eşitsizliği hipotezini Türkiye için test eden bu çalışmada Türkiye'nin beş bölgesinin 1975-2001 yıllarına ait verileriyle kişi başı gelir ve gelir eşitsizliğinin sağlık çıktılarına etkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan sağlık

çıkıtları bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları olup özellikle bir ülkedeki bebek ölüm hızının bölgesel ve gelir gruplarına göre dağılımı o ülkenin sosyal politikaları, gelişmişlik düzeyi ve genel eşitsizliklerinin (gelir, eğitim gibi) bir ölçütü olarak kullanılabilir (Waldmann, 1992).

Gelir eşitsizliğinin sağlık çıktıları üzerinde bağımsız etkisini test eden çalışmaların farklı sonuçlar vermesi son zamanlarda gelir ve sağlık ilişkisi üzerine yöntemsel tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Bir yandan bireyin sağlık düzeyi ve geliri arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin makro verilerle test edilmesinin yapay bir etki (statistical artefact) yaratabileceğine dikkat çekilerek (Gravelle, 1998), makro analizlere dayanan sonuçların yanlışlıklar içerebileceği yönündeki eleştiriler artarken (Gravelle vd., 2000; Wildman vd., 2003), diğer yandan birçok araştırmacı yapay etki tanımını gelir dağılımı ve sağlık çıktıları arasında hiçbir ilişki olmadığını ima etmesi dolayısıyla uygunsuz bulmaktadır (Deaton, 2003; Subramanian ve Kawachi, 2004).

Bu çalışmada bu yöntemsel tartışmalar dikkate alınarak sağlık ve gelir ilişkisinin makro kümeleştirme yöntemiyle test edilmesinin getirebileceği yanlışlıkların bir kısmını önlemek için havuzlanmış EKK ve panel veri analiz teknikleri (sabit ve birinci derece farklar panel veri analizleri) kullanılmıştır. Birçok araştırmacı tarafından belirtildiği gibi panel veri analizleri hem zamansal hem de bölgesel farklılıkları dikkate alan dinamik analizler olduğundan etkili ve tutarlı sonuçlar için önemli olabilir (Hsiao, 2003; Wooldridge, 2002).

Beş bölge düzeyinde yapılmış havuzlanmış EKK sonuçlarına baktığımızda bebek ölüm hızı üzerine yürütülen analiz sonuçlarının gelir eşitsizliği hipotezini destekler bulgulara ulaştığı görülmektedir. Gelirin bebek ölümleri üzerine koruyucu etkisi gözlenirken, gelir eşitsizliğinin bebek ölüm hızını artırıcı etkisi gözlenmiştir. Bu sonuç literatürle de uyumlu olup yapılmış çalışmalarda gelir eşitsizliğine en çok bebek ölümlerinin duyarlı olduğu bulunmuştur (Holcman vd., 2004; Mellor ve Milyo, 1998). Türkiye’de sağlık çıktılarımızı yükseltmeyi hedefleyen sosyal politikalar, gelir eşitsizliğinin bebek ölümlerine etkilerini dikkate almalıdır.

Beş bölge düzeyinde yapılan havuzlanmış EKK sonuçlarının bir diğer önemli bulgusu da gelir değişkenlerinin yanında modele dahil edilmeyen değişkenlerin etkisini dolaylı olarak tahmin etmek için Wooldridge’in (2002) önerdiği gibi modele eklenen zaman (Z-1) faktörünün anlamlı sonuç vermesidir. Türkiye’nin temel sağlık hizmetlerinde ve altyapı hizmetlerinde tüm bölgelerinde aynı standardı sağlayamadığı düşünüldüğünde, bu sonuç Türkiye’de sağlık çıktılarımızın gelir değişkenlerinin yanında modele dahil edilmeyen önemli faktörler tarafından etkilendiğine işaret etmektedir. Bu faktörlerin bazıları gelir ve gelir eşitsizliğinin sağlık çıktılarını doğrudan etkileme kanalları arasında sayılan kamu harcamaları özellikle altyapı (temiz su, kanalizasyon gibi), sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık hizmetlerine ulaşım (kamu sağlık politikası ve kamu sağlık harcamaları), eğitim (özellikle anne eğitimi) gibi değişkenlerle ilişkili olabilir. Bu araştırmaların sonuçları havuzlanmış EKK sonuçlarında modele dahil edilmeyen faktörlerin önemli etkisiyle birlikte düşünüldüğünde Türkiye’de bölgesel farklılıkların giderilmesinin özellikle kamu sağlık hizmetlerinin adil dağıtımının, sağlık çıktılarımızı yükseltmede oynayacağı önemli role işaret etmektedir. Bu konudaki önceki çalışmalar da, Türkiye’de sağlık çıktıları yerleşim yerine ve bölgelere göre önemli farklılıklar gösterdiğine işaret etmektedir (DHS; 2004; WB,

2003). Sağlık hizmetleri sunumundaki bölgesel farklılıkların giderilmesi için sağlık yatırımlarının ve kamu sağlık harcamalarının bu doğrultuda yapılması önemlidir.

Çalışmada iki farklı sabit etkili (FE, FD) panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu farklı panel veri analizleri benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Yapılan panel veri analizlerinin sonuçları temel olarak mutlak gelir hipotezini destekler yöndedir. Yıllara ve bölgelere göre ülkedeki genel gelir artışı bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları ile negatif yönde ilişkilidir. Gelir eşitsizliği ile bebek-beş yaş altı çocuk ölümleri arasındaki ilişkinin yönü gelir eşitsizliği hipotezinin önerdiği şekildedir. Gelir eşitsizliği ile bebek ve beş yaş altı çocuk ölümleri pozitif yönde ilişkilidir, ancak bu ilişki iki farklı sabit etkili panel analizinde de istatistiksel olarak manidar değildir. Bu sonuçlara göre gelir eşitsizliği hipotezi desteklenmemiştir.

Panel veri analiz sonuçları havuzlanmış EKK regresyon analizlerinde ortaya çıkan gelir eşitsizliği etkisini yansıtmamaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi, EKK regresyon analiz sonuçları özellikle bölgesel farklılıkları ve modele dahil edilmeyen değişkenlerin zamana göre değişimini dikkate almamaktadır. Özellikle birinci dereceden farklılıklar panel veri analiz sonuçlarına bakıldığında gelir değişkenlerinin bağımsız değişken olduğu regresyon modelinin bebek ölümlerini (%11) ve beş yaş altı çocuk ölümlerini (%9) açıklama gücünün (varyans) göreceli olarak düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar sağlık çıktılarının etkileri incelenirken gelir ile ilişkili diğer değişkenlerin (altyapı, sağlık harcamaları, sağlık hizmetleri, eğitim vb) de dikkate alınması gerekliliğine işaret etmektedir. Yapılan makro analizler içinde zamansal ve bölgesel kesitleri dikkate aldığı için panel veri analiz sonuçlarının daha tutarlı sonuçlar çıkarması beklenebilir. Ancak, ilgili literatürde tartışmaların merkezinde yer alan kümeleştirme sorunu makro verilere dayanan panel veri analizleri içinde değişen oranda da olsa sorun teşkil etmeye devam etmektedir.

Gelir değişkenleri ile sağlık çıktıları arasındaki ilişkinin önemli sosyal politikaları etkileme potansiyeli bulunmakta olup tüm dünyada giderek artan sağlık harcamaları konuya ilgiyi artırmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde çalışmanın sonuçları gelir düzeyinin artırılması kadar bölgesel farklılıkların azaltılmasına yönelik politikaların önemine işaret etmektedir. Türkiye’de bölgeler arası bebek ve beş yaş altı çocuk ölüm hızları yakınsamaya başlamakla birlikte hala bölgesel heterojenlik sergilemektedir. Bu anlamda Türkiye’de ekonomik büyümeye yönelik politikalar kadar bu doğrultuda geliştirilecek politikaların bölgesel farklılıkları dikkate alması da önemlidir.

KAYNAKÇA:

- Alves, D. & Belluzzo, W. (2004). Child Health and Infant Mortality in Brazil:1970-2000. *Seminar on Child Health, Poverty and the Role of Public Policies*, IDB, Paper no:1.
- Chiang, T.L. (1999). Economic Transition and Changing Relation between Income Inequality and Mortality in Taiwan: Regression Analysis. *British Medical Journal*, 319 (7218), 1162–5.
- Conceição, P. & Ferreira, P. (2000). The Young Person’s Guide to the Theil Index: Suggesting Intuitive Interpretations and Exploring Analytical Applications. *UTIP Working Paper* N0:14.
- Cutler, D. & Leras-Muney, A.(2006). Education and Health: Evaluating Theories and Evidence. *NBER Working Paper Series*, working paper :12352.
- Çoban, S. (2008). The Relationship among Mortality Rates, Income and Educational Inequality in Terms of Economic Growth: A Comparison between Turkey and the Euro Area. *MPRA*, Paper No:13296.
- Deaton, A. (2006). Global Patterns of Income and Health: Facts, Interpretations and Policies. *NBER Working Paper Series*, working paper:12735.
- Deaton, A. (1999). Inequalities in Income and Inequalities in Health. *NBER Working Paper Series*, working paper: 7141.
- Deaton, A. (2003). Health, Inequality, and Economic Development. *Journal of Economic Literature*, Vol. 41, Mart, pp. 113-158.
- DHS (1999). *Turkish Demographic and Health Survey 1998*. Hacettepe University Institute of Population Studies, Ankara, Turkey.
- DHS (2004). *Turkish Demographic and Health Survey 2003*. Hacettepe University Institute of Population Studies, Ankara, Turkey.
- Galbraith J. K. & Garcilazo E., (2004). The Mathematics and Logic of the theil Statistics: A Practical Workshop on Theory and Technique. <http://utip.gov.utexas.edu> Erişim: 4.Nisan.2009.
- Gravelle, H. (1998). How Much of the Relationship between Population Mortality and Unequal Distribution of Income is a Statistical Artifact?. *British Medical Journal*, 316: 382–385.
- Gravelle, H., Wildman,J. & Sutton, M. (2000). Income, income inequality and health: What Can We Learn From the Aggregate Data?. *Center for Health Economics*, York, UK. University of York.
- Holcman, M.M., Latorre, M.R. & Santos, J.L.F.; (2004). Infant Mortality Evolution in the Metropolitan Region of Sao Paulo (Brazil), 1980-2000. *Rev Saude Publica*; 38:2.
- Hsiao, C. (2003). *Panel Data Analysis*. Second Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- Judge, K, Mulligan, J & Benzeval, M. (1998). Income Inequality and Population Health. *Social Science and Medicine* 46(4-5): 567-579.
- Kaplan, G. A., Pamuk, E.R., Lynch, J.W., Cohen, R.D. ve Balfour, J.L. (1996). Inequality in Income and Mortality in the United States: Analysis of Mortality and Potential Pathways. *British Medical Journal*, 312, 999–1003.
- Kawachi, I. & Kennedy, B.P. (1999). *Income Inequality and Health: Pathways and Mechanisms*. *Health Service Resources*, 34 (1): 215-27.

- Kawachi, I. & Kennedy, B.P. (1997). The Relationship of Income Inequality to Mortality: Does the Choice of Indicator Matter?. *Social Science and Medicine*, 45: 1121–27.
- Karaca, O. (2004). Türkiye’de Bölgelerarası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?. *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Tartışma metni 2004/7, Nisan, İstanbul.
- Karlsson, M.; Lyttkens, C.H., Nilson, T. & Leeson, G. (2008). Individual Good, Public Bad, or Societal Syndrome? A Cross-Country Study of Income, Inequality and Health. *Oxford Institute of Ageing Working Papers*, No:408.
- Leigh, A. & Jencks, C. (2007). Inequality and Mortality: Long-Run Evidence from a Panel of Countries. *Journal of Health Economics*, 26, 1-24.
- Lynch, J.W., Smith, G.D., Harper, S., Hillemeier, M., Ross, N., Kaplan, G.A. & Wolfson, M. (2004). Is Income Inequality a Determinant of Population Health? Part 1. A Systematic Review. *Milbank Quarterly*, vol.82 No.1 pp.5-99.
- Lynch, J.W., Kaplan, G.A. ve Pamuk, E.R. (1998). Income Inequality and Mortality in Metropolitan Areas of the United States. *American Journal of Public Health*, 88: 1074–80.
- Lorgelly, P.K. & Lindley, J.K (2008). What is the Relationship Between Income Inequality and Health? Evidence from BHPS. *Health Economics*, 17:249-265.
- Materia, E., Cacciani, L., Bugarani, G., Ceseroni, M.D., Mirale, M.P., Vergine, L., Baglio, G., Simeone, G., & Perucci, C.A. (2005). Health Inequalities, Income Inequality and Mortality in Italy. *European Journal of Public Health*, vol.15 No.4, pp. 411-417.
- Mellor, J. & Milyo, J. (1998). Income Inequality and Health Status in the United States: Evidence From the Current Population Survey. *Department of Economics, Tufts University*, Discussion Papers Series No:9815.
- Moore, S. (2006). Peripherality, Income Inequality, and Life Expectancy: Revisiting The Income Inequality Hypothesis. *International Journal of Epidemiology*, 35: 623-632.
- Özötün, E. (1980). *İller İtibariyle Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılası-Kaynak ve Yöntemler,1975-1978*. Yayın no: 907, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Özötün, E. (1988). *Türkiye Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının İller İtibariyle Ddağılımı, 1979-1986*. Yayın no: 1988/8, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Araştırma Bölümü.
- Preston, S.H. (1975). The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development. *Population Studies*, 29:231–48.
- Pritchett, L. & Summers, L.H. (1996). Wealthier is Healthier. *Journal of Human Resources*, 31(4): 841–68.
- Rodgers, G.B. (1979). Income and Inequality as Determinants of Mortality: An International Cross-Section Analysis. *Population Studies*, 33:343–51.
- Shibuya, K., Hashimoto, H. & Yano, E. (2002). Individual Income, Income Distribution, and Self-Rated Health in Japan: Cross Sectional Analysis of Nationally Representative Sample. *British Medical Journal*, 324:16–9.
- Shmueli, A. (2004). Population Health and Income Inequality: New Evidence from Israeli Time Series Analysis. *International Journal of Epidemiology*,33:311-317.
- Subramanian, S. V. & Kawachi, I. (2004). Income Inequality and Health: What Have We Learned So Far? *Epidemiologic Reviews* 26: 78-91.

- Türkyılmaz, S.A. (1998). *Indirect Estimation of Infant and Child Mortality Trends for Turkey From Birth-Survival Histories*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Waldmann, R. J. 1992. Income distribution and infant mortality. *Quarterly Journal of Economics* 107: 1283-302.
- Wagstaff, A.& van Doorslaer, E. (2000). Income Inequality and Health: What Does the Literature Tell Us? *Annual Review of Public Health*, 21:543-67.
- WHO (2008). *Closing the Gap in a Generation*. World Health Organization, Geneva.
- Wilkinson, R.G. (1997). Socioeconomic Determinants of Health: Health Inequalities: Relative or Absolute Material Standards?. *British Medical Journal*, 314: 591-595.
- Wilkinson, R.G. (1992). Income Distribution and Life Expectancy. *British Medical Journal* 304(6820):165-8.
- Wilkinson, R. G. (1994). The Epidemiological Transition: From Material Scarcity to Social Disadvantage?. *Daedalus*, 123: 61-77.
- Wildman,J., Gravelle, H. & Sutton, M. (2003). Health and Income Inequality: Attempting to Avoid the Aggregation Problem. *Applied Economics*, vol.35:9, pp.999-1004.
- Wooldridge, J.M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- World Bank (2003). *Turkey Reforming The Health Sector for Improved Access and Efficiency Volume I and II*. Human Development Sector Unit, Europe and Central Asia Region, Report No: 24358-TU.

The Relationship between Income, Income Inequality and Health in Turkey: Evidence from Panel Data Analysis

The role of income variables on health has caught increasing attention in welfare economics and policy discussions. Studies trying to unveil the affects of income on health have especially focused on testing assumptions of competing hypothesis that offer different linkages between health and income: Absolute income and income inequality hypothesis (Deaton, 2003; Lynch et al, 2004; Wagstaff & van Doorslaer, 2000). According to absolute income hypothesis, population health improves with average income but at a decreasing rate. On the other hand income inequality hypothesis propose that income inequality has a detrimental effect on health. Income inequality hypothesis suggests that population health is better in places where income is more equally distributed. While many researchers found strong evidence for absolute income hypothesis, the same is not true for income inequality hypothesis which is still a topic of intense debate.

Absolute income hypothesis is supported by many studies (Deaton, 2001; Gravelle et al, 2000; Leigh and Jencks, 2007; Lorgelly and Lindley, 2008; Prichett and Summers, 1996; Preston, 1975). These studies showed that increase in country's living standard improves population health. But the improvement decreases with increase in GDP implying a non-linear, concave relationship between health and income. One of the most influential works is done by Preston (1975). He compared GDP per capita and life expectancy of countries and concluded that increase in average income is strongly associated with increase in life expectancy in poor countries. Supporters of absolute income hypothesis have suggested that the higher income level provides better living conditions which can promote health. The pathways of this relation seems obvious and explained mostly by better nutrition, by improved sanitation, by medical progress, by vaccination so on (Deaton, 2003; Preston, 1975).

Studies that test the income inequality hypothesis have mixed results. While some research found strong evidence or detrimental effect of income inequality on health, some could not (Chiang, 1999; Kaplan vd., 1996; Kawachi ve Kennedy, 1997; Rodgers, 1979, Wilkinson,1992; Mellor ve Milyo, 1998; Shibuya vd., 2002). Even though there is no consensus on the way that income inequality affects population health, number of possible pathways has been suggested by many researchers. Most notably Kawachi and Kennedy (1999) proposed 3 possible pathways that income inequality can cause a poorer health: disinvestment in human capital (i.e., less spending on education, so lower economic opportunities for poor), erosion of social capital – “social capital” (i.e., social conflict, mistrust, mutual aid, access to services) and through psychosocial and chronic stress (i.e., social support, hopelessness, job security).

The causality relation for income inequality and health has been challenged by many studies (Gravelle et al, 2000; Judge et al., 1998). Some researchers (Gravelle, 1998; Wildman et al; 2003) argue that testing the income inequality hypotheses with aggregate level data causes biased results because of the concave relation between health and income at the individual level which is known as statistical artifact in the literature. While others (Deaton, 2003; Subramanian and Kawachi, 2004) argue that the term artifact is misleading by implying no relation

between income inequality and health. The concave relation between health and income also implies the role of redistributive policies in improving population health outcomes.

Most of the empirical evidence on health and income relation has come from the developed nations. The main purpose of this study is an attempt to test these hypotheses through macro level analyses in Turkey where the research in this area is scarce. Health and income relations have important implications for public policies. With increasing health expenditures, sustainability as well as improved health outcomes have been the major policy goal of many countries including Turkey. Also there is a need for more research in this area to examine outcomes of radical changes of health system in Turkey.

In this study income, income inequality and health relation is investigated by using regional data. Regional standard of living is measured by per capita GDP which is derived from TÜİK, Özötün (1980, 1988) and Karaca (2004) while income inequality is measured by Theil index and health is measured by infant and under five mortality rates that are standard measures of population health in the field.

The analysis was conducted using panel data methods of FE and FD estimations and pooled regression method for 1975-2001 aggregated regional data. Panel data method has the advantage of eliminating the potential bias from the exclusion of unobservable variables. Also in the pooled OLS regression analysis, dummy variable (Z-1) has been included to minimize the exclusion of other factors that can affect health. For all the models robust standard errors has been used.

The results of panel data methods of FE and FD estimations basically supported absolute income hypothesis, but not income inequality hypothesis. However, the result of pooled OLS on infant mortality supported the income inequality hypothesis. Income elasticity of infant and child mortality in the result of FE estimation has been found as 2.18 and 2.19 respectively while the income elasticity of infant and child mortality has been decreased to 0.49 and 0.42 respectively in the FD estimation pointing a different factors role in determining infant and under five mortality rate in Turkey. These factors could be related to expenditures in public goods such as health and education or efficient public programs. The support of income inequality hypothesis in pooled OLS results on infant mortality is consistent with the literature. Many studies found that income inequality mostly affects infant mortality (Judge et al, 1998; Mellor and Milyo, 1998). Since infant mortality is more sensitive to the distribution of income, policies that aim to decrease infant mortality should take this into account. The most striking result of pooled OLS is the statistical importance of dummy variable (Z-1) which points out significance of other factors (health expenditures, education, efficient public programs so on) in determining the infant and the under five mortality in Turkey.

Income's affect on health has been robust in all analysis. Therefore increasing the income level should be priori while the reduction in income inequality will have favorable health effects. Also the results suggests that as well as income, other factors affecting health is also important to decrease infant and under five mortality rates in Turkey.

Tüketicinin Korunmasında Tüketici Bilinç Düzeyinin Önemi: Hane Halkları Üzerine Bir Uygulama

The Importance of the Consumer Awareness Level in Consumer Protection: An Application on Households

Selahattin Kaynak* ve Yusuf Akan **
Bayburt Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesi

Özet

Rekabetçi bir piyasanın oluşması ve tüketicilerin korunmasında bilginin ve yasal düzenlemelerin önemi her geçen gün artmaktadır. Bir bireye veya topluma bir hakkın tanınması kadar, o hakkın varlığının bilinmesi ve kullanılması da önemlidir. Bu çalışmanın amacı, devletin çıkarmış olduğu yasalar, firmaların tüketici merkezli üretim ve satış politikaları ve tüketici derneklerinin tüketiciyi koruma çabaları konusunda tüketicilerin bilinç düzeyini belirlemektir. Bu amaçlar doğrultusunda bir anket çalışması yapılmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. Yapılan analizler tüketicilerin büyük bir kısmının devletin ve firmaların tüketici merkezli üretim ve satış politikaları ile tüketici dernek ve vakıflarının çabalarından haberdar olmakla birlikte, yeterli bir bilinç düzeyinde olmadıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Bilinci, Tüketicinin Korunması, Tüketici hakları.

Abstract

The importance of legislation and knowledge in the protection of consumers and establishment of a competitive market has been increasing more and more. For an individual or society to be aware of use his/her rights is as important as to be given those. The aim the present study is to determine the level of awareness of the consumers about the government legislations, consumer originated production and sale policies of companies, and the efforts of the consumer societies to protect the consumers. For this purpose a survey study was carried out and the data was analyzed. Our results indicate that most of the consumers are aware of the consumers oriented production and sale policies of government and companies and the efforts of the consumer societies (associations); however, the level of the awareness was not enough.

* Yrd. Doç. Dr. Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, BAYBURT, e-posta: selkaynak@hotmail.com

** Prof. Dr. Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gaziantep, e-posta: yusufakan@yahoo.com

Key Words: Consumer Awareness, Consumer Protection, Consumer rights.

I. GİRİŞ

Ekonomi biliminde, tüketici, tüketim ve tüketim ile ilgili konular önemli bir yer tutmaktadır. Tüketici davranışının açıklanması, iktisatçıların uzun süreden beri ilgi duydukları bir konu olmuştur. Tüketiciler satın alma kararlarını verirken çok sayıda faktörün etkisi altında kalmaktadırlar. Bu faktörlerin başlıcaları; gelir, servet düzeyi, faiz oranı, fiyatlar, beklentiler, gelir dağılımı, enflasyon, bireylerin eğitim durumları, meslekleri ve yaşları, tasarruflar, geçmiş tüketim, teknoloji ve sosyo-kültürel faktörler olarak sayılabilir. Ayrıca tüketicilerin tükettiği mal ve hizmetler aynı zamanda bireyin toplum içindeki konumunun ve dolayısıyla gelir durumunun da bir göstergesi kabul edilmektedir (Tarı ve Pehlivanoglu, 2007: 197).

Tam rekabet piyasasının özelliklerinden biri de üretici, tüketici ve faktör sahiplerinin piyasa hakkında tam bilgi sahibi olmalarıdır. Ancak uygulamada tüketiciler hep dezavantajlı pozisyonda kalmışlardır (Baykan, 1997: 16). Satın aldığı mal ve hizmetler hakkındaki yanılgısı, kalite fiyat mukayesesinin güç hale gelmesi, piyasada çok sayıda mal ve hizmetin bulunması ve yanıltıcı reklamlar sonucu tüketiciler, birçok riskle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu bağlamda tüketicilerin korunmasını gereklilik haline getirmektedir.

Tüketicinin korunması olgusu hukuk, iktisat ve sosyoloji gibi birçok bilim dalının ilgilendiği karmaşık bir yapıya sahiptir. Geçmiş Babil ve Roma dönemlerine kadar uzanan tüketicilerin korunmasına yönelik düzenlemeler 19. Yüzyılda ABD’de telaffuz edilmeye başlamış ve 1950-1960’lı yıllarda toplumsal bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ise 1970’li yıllarda gündeme giren bu konu “4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun” ile 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Baykan, 1997: 9). Söz konusu Kanun ile ilgili son değişiklikler de 2003 yılında yapılmıştır. Tüketici hakları ve tüketicilerin korunmasına yönelik faaliyetlerin etkinliği ve yayılma hızı artan iletişim imkanları ile daha da artmış ve tüketici bilinçlenmesinde görünür bir değişimin yaşanmıştır. Tüketici hakları ve tüketicinin korunmasına yönelik faaliyetler batı ülkelerinde oldukça ileri boyutlardadır. Türkiye’de ise bu konudaki girişimlerin son yıllarda ciddi bir ilerleme içinde olduğu gözlenmektedir (Altunışık vd., 2004: 475).

Tüketicinin korunması, tüketiciye sağlanan haklarla mümkün olmaktadır. “Tüketici Hakları” deyimi kısaca, tüketicilerin örgütlü mücadelesi ve girişimleri sonucunda elde ettikleri kazanımlarla, devletin bu alanda yapmış olduğu düzenlemeler ve işletmelerin almış olduğu önlemler toplamıdır (ünlüöner ve yaylı, 1999: 117-140).

Bir bireye veya topluma bir hakkın tanınması kadar, o hakkın varlığının bilinmesi ve kullanılması da önemlidir. Günümüzde tüketiciler bu haklara sahip olmalarına rağmen, yapılan araştırmalar göstermektedir ki çoğu tüketici kendilerine tanınan hakların farkında değildir (Hayta, 2006: 240).

Tüketici eğitimi, bireyi günlük yaşantısında mevcut kaynaklardan maksimum fayda ve tatmin sağlamayı başaracak beceri, anlayış ve düşünüş tarzına hazırlamaktadır (Yener, 1990: 19). Ayrıca tüketicilerin konumunu iyileştirmek ve hak ve çıkarlarını korumak için tüketici eğitiminin temel bir gereklilik olduğu düşünülmektedir. Tüketici eğitiminin amacı sadece mal ve hizmet piyasalarında tüketicilerin bilgi sahibi olmalarını sağlamak değildir. Aynı zaman tüketicilerin bilgi ve becerilerini geliştirmeye dönük, mevcut ürünler içerisinde sağlıklı olanı seçebilme, yaşam kalitesini artırma ve sorumluluk sahibi bir tüketici bilinç düzeyini artırma olmalıdır.

Tüketicilerin talepleri ne kadar çok karşılanırsa tüketiciler o kadar çok tatmin olurlar, bu da firmalara aynı düzeyde geri yansır. Tüketiciler bunu başkalarıyla paylaştıklarında firmalar daha büyük kitleleri mutlu etme şansına sahip olurlar. Hemen her sektörde rekabetin yoğun yaşandığı bir ortamda firmaların beklentilerinin karşılanması ancak tatmin edilen bir tüketici potansiyeline sahip olmakla mümkündür. Ayrıca firmaların karşısında eskiye nazaran ne istediğini bilen çok daha bilinçli tüketiciler bulunmaktadır. Tek bir müşteri dahi işletmeler için yaşamsal öneme sahiptir. Bu işin anahtarı ise tüketiciyi anlamak ve ona beklentilerinin ötesinde mal ve hizmet sunmaktan geçmektedir.

II. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Tüketicilerin tüketim davranışları ve tüketim harcamaları sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik faktörler gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler tüketicilerin kişiliklerinin ve hayat tarzlarının, tutum ve davranışlarının oluşmasında da etkili olabilmektedir. Tüketicinin karar sürecini etkileyen bu faktörlerin yanında tüketim davranışı üzerinde etkili olan başka faktörler de vardır. Bunlar arasında; yaşam tarzı, roller ve statüler, motivasyon, inanç ve tutumlar gibi birçok faktör sayılabilir (Tarı ve Pehlivanoğlu, 2007: 197)

Tüketici şikayeti, korunması ve hakları gibi konular, iktisat, hukuk ve pazarlama literatüründe ele alınan konular arasında yer almaktadır. Yapılmış birçok çalışmada yaş, cinsiyet ve eğitim gibi demografik özellikler ile tüketicilerin şikayet davranışları arasında bir ilişkinin olduğunu görülmektedir (Day and Landon, 1977, Han vd., 1995). Ancak farklı kültüre sahip tüketicilerin şikayetçi davranışları ve tutumları farklılık göstermektedir (Liu vd., 1997; Liu and McClure, 2001).

Eğitim bireyin kendine özgü bir takım davranış kalıpları edinmesini sağlayarak kişilerin yaşam tarzlarını ve tüketim davranışlarını etkilemektedir. Eğitim seviyesi ile tüketicilerin hak ve bilinci arasında doğrusal bir ilişki vardır. Tüketicilerin yasal düzenlemelerin varlığı ile ilgili bilgi düzeyleri ve eğitim durumları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmada, eğitim düzeyi düşüğe tüketicileri koruma amacıyla var olan yasalardan haberdar olma oranının da düştüğü görülmüştür (Usta, 2001: 100). Eğitim seviyesi yüksek olan tüketiciler memnuniyetsizliğinin giderilmesi için neyi nasıl ve nerede yapacaklarını bildikleri için daha sıklıkla şikayetçi bir tavır sergilemektedirler.

Ancak Amerika'daki Meksikalılar üzerine yapılan bir çalışmada daha düşük eğitilmiş tüketicilerin daha şikayetçi bir tavır sergilemeleri de dikkat çekici bulunmuştur (Edgecombe vd., 1975; Herrman vd., 1975; Mayer and Morganosky, 1987; Han vd., 1995; Day and Landon, 1977). Ancak bir çok çalışmada eğitim seviyesi arttıkça tüketicilerin hakları, bilinç düzeyleri ve şikayetçi bir tutum sergilemeleri de artmaktadır (Gronhaug and Zeltman, 1981; Morganowsky and Buckley, 1987; Lam and Tang, 2003).

Farklı yaş gruplarındaki tüketicilerin tüketim davranışları da farklılık göstermektedir. Bir çok çalışmada genç nüfusun yaşlılara nazaran daha şikayetçi bir tutum sergiledikleri görülürken (Herrman vd., 1975; Day and Landon, 1977), Singapur'da yapılmış bir çalışmada ise farklı bir sonuç gözlemlenmiştir (Han vd., 1995). Başka bir çalışmada ise daha yaşlı, iyi eğitilmiş ve yüksek gelire sahip tüketicilerin genç, daha az eğitilmiş ve düşük gelirli tüketicilere nazaran satın aldıkları mal ve hizmetlerde yaşamış oldukları memnuniyetsizliğin giderilmesi için daha hassas oldukları sonucuna varılmıştır (Sujithamrak and Lam, 2005). Lam ve Tang (2003) ve Day ve Landon (1977)'a göre 18-44 yaş aralığındaki tüketiciler 45 ve üzeri yaş grubuna mensup tüketicilerden daha şikayetçi tavır sergiledikleri gözlemlenmiştir. Morganowsky ve Buckley tarafından yapılan bir çalışmada da, yaşlı, düşük gelir ve eğitim düzeyine sahip tüketicilerin memnuniyetsizliğin algılanmasında daha pasif oldukları ve gereken tepkiyi vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Morganowsky and Buckley, 1987).

Cinsiyet ile tüketicinin şikayetçi davranışları ve hak-bilinçleri arasında bir ilişkinin olup olmadığına dair yapılmış çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan bir çalışmada erkek tüketicilerin % 81,9'unun tüketicilerin korunmasına ilişkin kanunun varlığından haberdar olduğu, buna karşın bu oranın kadınlarda % 63,6 olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre bilgi düzeyi ile cinsiyet arasında 0.05 önem düzeyinde bir ilişki bulunmuş ve Cramer's V katsayısı da 0.18 olarak hesaplanmıştır (USTA, 2001: 101). Babakus (1991) ve Reiboldt (2002) yapmış oldukları çalışmalarda erkeklerin kadınlara nazaran memnuniyetsizliklerini gidermek için haklarını daha fazla aradıkları sonucuna ulaşmışlardır. Lam/Tang (2003) ve DeFranco ve arkadaşları (2002) tarafından yapılmış bir çalışmada ise tüketicilerin cinsiyeti ile şikâyetçi davranışları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Heung/Lam (2003) ise bayan tüketiciler ile lisans ve lisans üstü eğitime sahip tüketicilerin, erkek ve düşük eğitilmiş tüketicilerden daha şikayetçi tavır sergilediklerini ortaya koymuşlardır. Keng Richamond/Han, (1995) da aynı meslekteki kadınların, erkek meslektaşlarına göre daha şikayetçi bir tutum sergilediklerini belirtmişlerdir.

Tüketicilerin bilinç düzeyini belirlemek amacıyla yapılan bir çalışmada katılımcıların %40'ı kendilerini bilinçli olarak kabul ederken, bunlardan sadece %15'inin mağdur olduğu durumlarda tepki verdikleri görülmüştür. Aynı çalışmada katılımcıların sadece %26,8'inin tüketici olarak haklarından haberdar olduğu ve nereye şikayette bulunacağı konusunda bilgi sahibi olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların %18,7'si tüketici haklarını öğrenme ihtiyacı hissetmiştir (Altunışık

vd., 2004: 480). Ayrıca tüketicilerin büyük bir kısmı (%77,4) kendilerini koruma amaçlı çıkarılan yasal düzenlemelerin varlığından haberdar olmakla birlikte, bu tanınan hakların neler olduğunu bilenlerin oranı (%16) oldukça düşüktür (Usta, 2001: 97).

Mal ve hizmet satın almada sorun yaşanması durumunda tüketicilerin sergiledikleri davranış biçimi; ürün çeşidine, fiyatına ve ürünün tüketici açısından önemine bağlı olarak değişmektedir. Satın alınan ürünün toplam bedelinin çok düşük olması durumlarında insanların şikayet etmek yerine durumu göz ardı etme veya önemsememe eğiliminde oldukları görülmektedir. Ancak ürün bedelinin artışına bağlı olarak tazmin edilme ve sorunun giderilmesi yolunda çeşitli gayretlere (satıcıya şikayet etme, değiştirme vb.) başvurulduğu gözlenmektedir. Kısaca, tüketicinin ödemek durumunda olduğu bedel (maddi, manevi, psikolojik, vb.) arttıkça tüketicilerin hakkını arama veya tazmin edilme duygusunun ve davranışının arttığı görülmektedir (Altunışık vd., 2004: 482). Ayrıca tüketicilerin ırk, istihdam durumu, aile tipi (Bearden and Mason, 1984) ve medeni durumu (Keng vd., 1995) ile şikayetçi davranışları arasında önemli bir ilişki olmadığı görülmüştür.

III. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

A. Örnek Büyüklüğünün Belirlenmesi

Çalışmada kullanılan veri seti, Erzurum il merkezinde yaşayan ve 20 yaş üstü tüketicilere uygulanan bir anket yardımıyla elde edilen yatay kesit verilerinden oluşmaktadır. Örnek kütlenin büyüklüğünün belirlenebilmesi için *kolayda örnekleme yöntemi* kullanılmıştır (Kurtuluş, 1998: 235). $n = \pi(1 - \pi)/(e/Z)^2$. %95 güven aralığında $e = \%5$ hata payı ile $n = 384$ olarak belirlenmiştir.

Diğer taraftan, aynı koşullar altında bu çalışmada söz konusu olan ana kitleyi temsil edecek minimum örnek büyüklüğünün T. Yamane'de yaklaşık 394 olduğu tespit edilmiştir (Özer, 2004: 142).

Minimum örnek büyüklüğünün bu şekilde belirlenmesine karşın, mümkün olduğunca daha fazla örnekle çalışmak ve bazı anketlerin tutarsız ya da eksik cevaplanabileceği dikkate alınarak bu çalışmada 600 anketin uygulanması yoluna gidilmiştir. Anket uygulaması yapıldıktan sonra eksik ve boş olan anketler ayıklanmış ve geriye 530 anket kalmıştır. Bu sayı hedeflenen 384 sayısından oldukça fazladır. Bu da araştırmanın daha güvenilir olması açısından önem taşımaktadır. Hedeflenen 600 anketin 530'ü geçerli sayılarak, bunlardan elde edilen yatay kesit veriler çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Böylece, bu saha çalışmasında %90,5'lik bir tamamlanma oranına ulaşılmıştır. Veriler 13,0 SPSS paket programından analize tabi tutulmuştur.

B. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Erzurum'da yaşayan tüketicilerin profilini belirlemek ve tüketicilerin faydalarını maksimize etmelerinde etkin bir rol oynayan tüketici politikalarından

tüketicilerin ne kadar haberdar olduklarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada birinci elden veriler, anket yöntemi ile elde edilmiştir. Araştırma kapsamındaki tüketicilerin Erzurum'da farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip özellikteki çevrelerden seçilmesine özen gösterilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formu tüketiciler tarafından anlaşılabilir şekilde, konu ile ilgili kaynaklar ve daha önce yapılmış benzer araştırmalardan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Hazırlanan anket başlıca iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım bireylerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Bu kısımda ankete katılan bireylerin cinsiyeti, medeni durumu, yaşı, ailedeki birey sayısı, eğitim durumu, çalışma durumu, mesleği ve ailenin aylık gelir durumu sorulmuştur. İkinci kısım, satın almış oldukları mal ve hizmetten memnun kalmamaları durumunda, bu memnuniyetsizliklerini gidermek için devletin çıkarmış olduğu yasalar, firmaların tüketici merkezli oluşturduğu birimler, sivil örgütler tarafından kurulan dernekler ve tüketicilerin bizzat kendilerini korumada sahip olduğu eğitim ile ilgili sorular mevcuttur. Bu kısımda ise ankete katılan tüketicilerin ülkemizde tüketicileri korumak için bir kanunun olup olmadığını, varsa bu kanun kapsamında haklarını bilip bilmedikleri ve tüketicilerin korunmasında yasal düzenlemelerin yeterli olup olmadığı ile ilgilidir. Ayrıca günümüzde tüketici odaklı faaliyetlerde bulunan firmaların oluşturduğu 800'lü hatlardan faydalanıp faydalanmadıkları, tüketici haklarını koruma amaçlı kurulan sivil tüketici derneklerine üye olup olmadıkları, kendilerini koruma amaçlı bir eğitim alıp almadıkları, herhangi bir eğitim programına katılma istekleri ve kendilerini bu konuda bilinçli olarak görüp görmedikleri de sorulmuştur. Anket cevaplayıcılarla yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır.

Hazırlanan anketler, tesadüfi olarak seçilen bir tüketici grubuna pilot olarak uygulanmış, tüketicilerin eleştirisi ve önerileri dikkate alınarak ankete son hali verilmiştir. Hazırlanan anketler bir grup lisans öğrencisi ve araştırmacılar tarafından 14-27 Temmuz 2008 dönemini kapsayan 14 günlük süre içerisinde uygulanmıştır.

C. Araştırma Hipotezleri

Araştırma kapsamında belirlenen hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

- H1: Cinsiyet ile tüketici bilinci arasında ilişki vardır.
- H_{1a}: Cinsiyet ile sahip olduğu yasal haklardan haberdar olma arasında ilişki vardır.
- H_{1b}: Cinsiyet ile tüketicilerin yeterince korunduğuna dair düşünce arasında ilişki vardır.
- H_{1c}: Cinsiyet ile mağduriyetin giderilmesi için gösterilecek çaba arasında ilişki vardır.
- H2: Eğitim düzeyi ile tüketici bilinci arasında ilişki vardır.
- H_{2a}: Eğitim düzeyi ile sahip olduğu yasal haklardan haberdar olma arasında ilişki vardır.
- H_{2b}: Eğitim düzeyi ile fayda elde etmek için çaba sarf etme arasında ilişki vardır.
- H_{2c}: Eğitim düzeyi ile kendilerini bilinçli tüketici olarak görme arasında ilişki vardır.
- H3: Gelir düzeyi ile tüketici bilinci arasında ilişki vardır.
- H_{3a}: Gelir düzeyi ile sahip olduğu yasal haklardan haberdar olma arasında ilişki vardır.
- H_{3b}: Gelir düzeyi ile mağduriyetin giderilmesi için gösterilecek çaba arasında ilişki vardır.
- H_{3c}: Gelir düzeyi ile tüketici eğitimi alma isteği arasında ilişki vardır.
- H4: Çalışma durumu ile tüketici bilinci arasında ilişki vardır.

- H_{4a}: Çalışma durumu ile sahip olduğu yasal haklardan haberdar olma arasında ilişki vardır.
H_{4b}: Çalışma durumu ile tüketici eğitimi isteği arasında ilişki vardır.
H_{4c}: Çalışma durumu ile kendilerinin bilinçli tüketici olarak görme arasında ilişki vardır.

IV. VERİLERİN ANALİZİ

A. Araştırma Örneğinin Demografik Özellikleri

Ankete katılanların demografik özellikleri ile ilgili sonuçlar Tabloda 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 Tüketicilerin Demografik Özellikleri

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Cinsiyet			Öğrenim durumu		
Kadın	200	37,7	İlkokul	87	16,4
Erkek	330	62,3	Ortaokul	52	9,8
Medeni durum			Lise	149	28,1
Evli	396	74,7	Önlisans	60	11,3
Bekar	134	25,3	Lisans	144	27,2
Yaş			Lisansüstü	38	7,2
20-25	99	18,7	Meslek		
26-30	103	19,4	Memur	227	42,8
31-35	104	19,6	Esnaf	45	8,5
36-40	93	17,5	Çiftçi	2	0,4
40 ve üzeri	131	24,7	İşçi	73	13,8
Ailedeki birey sayısı			Serbest	153	28,9
1	7	1,3	Emekli	30	5,7
2	31	5,8	Ailenin aylık geliri		
3	91	17,2	500 YTL ve altı	48	9,1
4	154	29,1	501 – 1.000 YTL	187	35,3
5	137	25,8	1.001 – 1.500 YTL	155	29,2
6 ve üzeri	110	20,8	1.501 – 2.000 YTL	72	13,6
Çalışma durumu			2.001 - 2.500YTL	35	6,6
Çalışıyor	385	72,6	2.501 YTL ve üstü	33	6,2
Çalışmıyor	145	27,4	Toplam	530	100

Tablo 1’e bakıldığında; cevaplayıcıların %62,3’ünün erkek, %74,7’sinin evli ve %72,6’sının çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Yaş dağılımı bakımından %24,7 ile 41 ve üzeri yaş grubuna dahil olanlar, %29,1 ile ailedeki birey sayısı 4 kişi olanlar, %28,1 ile lise mezunları, %42,8 ile memurlar ve %35,3 oranla 501–1.000 YTL’lik gelire sahip olanlar ilk sırayı almaktadır. Cevaplayıcıların %37,7’si kadın, %25,3’ü bekar ve %27,4’ü çalışmayanlardan oluşmaktadır. Yaş dağılımı bakımından %17,5 ile 36-40 yaş grubuna dahil olanlar, %1,3 ile ailedeki birey sayısı 1 kişi olanlar, %7,2 ile lisansüstü mezunları, %0,4 ile çiftçiler ve %6,2 oranla 2.501 ve üstü gelire sahip olanlar son sırada yer almaktadır.

Bu bölümde devletin çıkarmış olduğu yasalar, firmaların tüketici merkezli üretim ve satış politikaları ve tüketici derneklerinin tüketiciyi koruma çabaları

tüketiciler tarafından bilinip bilinmediği ve cinsiyet açısından herhangi bir farkın olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 2 Cinsiyet ile Tüketici Bilinci Arasındaki İlişki

	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	χ^2
Ülkemizde tüketici haklarını korumak için bir kanun var mı?				
Evet	83,5	83,6	83,6	
Hayır	16,5	16,4	16,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	0,002
Sizce ülkemizde tüketiciler yeterince korunuyor mu?				
Evet	7,5	11,8	10,2	
Hayır	69,5	75,8	73,4	
Bilmiyorum	23,0	12,4	16,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	11,428*
Satın aldığınız bozuk, arızalı, ayıplı bir mal ve hizmetteki tüketici haklarını biliyor musunuz?				
Evet	46,7	52,5	50,3	
Hayır	53,3	47,5	49,7	
Toplam	100,0	100,0	100,0	1,414
Firmaların oluşturduğu 800' lü hatları arayıp sorunuzu ilettiğiniz oldu mu?				
Evet	23,0	16,4	18,9	
Hayır	68,5	73,6	71,7	
Bu hatlardan haberim yok	8,5	10,0	9,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	3,662
Herhangi bir tüketici dernek ya da vakfına üye misiniz?				
Evet	0,5	0,6	0,6	
Hayır	99,5	99,4	99,4	
Toplam	100,0	100,0	100	0,025
Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim aldınız mı?				
Evet	2,0	3,0	2,6	
Hayır	98,0	97,0	97,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	0,514
Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılmak ister misiniz?				
Evet	76,0	74,5	75,1	
Hayır	24,0	25,5	24,9	
Toplam	100,0	100,0	100,0	0,141
Bilinçli bir tüketici olduğunuzu kabul ediyor musunuz?				
Evet	48,5	45,2	46,4	
Hayır	51,5	54,8	53,6	
Toplam	100,0	100,0	100,0	0,561

* p<0.05

Tablo 2’de görüldüğü üzere; cevaplayıcılara tüketicilerin korunmasına ilişkin var olan bir kanundan haberdar olma durumu sorulduğunda, kadın ve erkeklerin vermiş oldukları cevaplar oldukça birbirine yakındır. Dolayısıyla ülkemizde tüketicileri korumak için bir kanunun var olup olmadığına ilişkin düşünceleri itibariyle erkek ve kadınlar arasında bir fark yoktur ($\chi^2 = 0,002$; sd=1; p=0,967). Dolayısıyla H_{1a} hipotezi reddedilmiştir.

Türkiye’de tüketiciler yeterince korunuyor mu? sorusuna erkekler kadınlardan daha yüksek evet cevabı verirken, bu kanundan haberdar olmayan kadınların oranı erkeklerden daha fazladır. Yapılan χ^2 analizi sonucunda Türkiye’de tüketicilerin korunduğuna ilişkin soruda düşünceleri itibariyle erkek ve kadınlar arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($\chi^2 = 11,428$; sd=2; p=0,003) ve bu nedenle de H_{1b} hipotezi kabul edilmiştir.

İktisat kuramında tüketicilerin amacı fayda elde etmek ana amacı ise bu faydayı maksimum düzeye çıkarmaktır. Dolayısıyla bu amacın gerçekleşmesi, tüketicilerin satın almış olduğu mal ve hizmetlerin beklentilerine uygun olmasını gerektirmektedir. Satın aldığı malın bozuk, arızalı, ayıplı kısacası beklentilerine cevap vermemesi durumunda, bu mağduriyetin giderilmesi için tüketicilerin sahip olduğu yasal haklar bulunmaktadır. Bu konuya ilişkin soruya verilen cevaplarda haklarını bilme durumu açısından erkeklerin oranı kadınlardan daha yüksek olmasına karşın, istatistiki açıdan aralarında bir fark olmadığı görülmüştür ($\chi^2 = 1,414$; sd=1; p=0,234).

Günümüzde tüketici merkezli mal ve hizmet üreten ve satan firmaların bu amaçla tüketicilerin daha kısa sürede ve ücretsiz olarak sorunlarını iletebilme amacıyla kurmuş oldukları 0 800’lü hatlar bulunmaktadır. Genel olarak bu hatları arayanların oranı % 18,9 iken, aramayanların oranı % 71,7’dir. Bu hatlardan hiç haberdar olmayanların oranı ise % 9,4’tür. Yapılan χ^2 analizinde 0 800’lü hatlara ilişkin soruda erkek ve kadınlar arasında istatistikî açıdan bir fark bulunmamaktadır ($\chi^2 = 3,662$; sd=2; p=0,160). Bu sonuca göre H_{1c} hipotezi reddedilmiştir.

Tüketicilerin korunmasında önemli bir yeri olan tüketici dernek ve vakfına üye olanların sayısı % 0,6 iken, üye olmayanların oranı %99,4’tür. Bu durum ya tüketici dernek ve vakıfların yeterince kendilerinin tanıtamadıklarını ya da tüketicilerin bu tür kurumlara oldukça ilgisiz davrandıklarını göstermektedir. Yapılan χ^2 analizinde tüketici dernek ve vakıflarına üye olma durumuna ilişkin soruda erkek ve kadınlar arasında istatistiki açıdan bir fark yoktur ($\chi^2 = 0,025$; sd=1; p=0,875).

Tablo 2’de görüldüğü üzere, tüketicilerin korunması ve eğitimiyle ilgili herhangi bir eğitim almayanların oranı %97,4’tür. Yapılan χ^2 analizinde tüketicinin korunması amacıyla bir eğitim alıp almadıklarına ilişkin soruda erkek ve kadınlar arasında istatistikî açıdan bir fark yoktur ($\chi^2 = 0,514$; sd=1; p=0,473).

Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılmak isteyenlerin oranı hem erkek hem de kadınlar açısından oldukça yüksektir. Yapılan χ^2 analizinde tüketici eğitimi ve korunması amacıyla bir programa katılmaya ilişkin soruda erkek ve kadınlar arasında istatistikî açıdan bir fark yoktur ($\chi^2 = 0,141$; $sd=1$; $p=0,707$).

Bilinçli bir tüketici olup olmadıklarına ilişkin soruda hayır cevabı verenlerin oranı hem erkek hem de kadınlarda evet cevabına nazaran daha yüksektir. Yapılan χ^2 analizinde bilinçli bir tüketici olup olmadıklarına ilişkin soruda erkek ve kadınlar arasında istatistiki açıdan bir fark yoktur ($\chi^2 = 0,561$; $sd=1$; $p=0,454$).

Farklı öğrenim düzeyindeki tüketicilerin tüketici bilinci durumları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3 Öğrenim Düzeyi ile Tüketici Bilinci Arasındaki İlişki

	İlkokul (%)	Ortaokul (%)	Lise (%)	Önlisans (%)	Lisans (%)	Lisansüstü (%)	Toplam (%)	χ^2
Ülkemizde tüketici haklarını korumak için bir kanun var mı?								
Evet	72,4	80,8	81,9	85,0	88,2	100,0	83,6	
Hayır	27,6	19,2	18,1	15,0	11,8	0,0	16,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	18,31*
Sizce ülkemizde tüketiciler yeterince korunuyor mu?								
Evet	9,2	7,7	10,1	13,3	6,9	23,7	10,2	
Hayır	58,6	76,9	73,8	70,0	83,3	68,4	73,4	
Bilmiyorum	32,2	15,4	16,1	16,7	9,7	7,9	16,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	32,94*
Satın aldığınız bozuk, arızalı, ayıplı bir mal ve hizmetteki tüketici haklarını biliyor musunuz?								
Evet	36,5	58,6	49,2	52,9	52,8	55,3	50,3	
Hayır	63,5	40,5	50,8	47,1	47,2	44,7	49,7	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	7,10
Firmaların oluşturduğu 800’ lü hatları arayıp sorunuzu ilettiğiniz oldu mu?								
Evet	6,9	9,6	19,5	18,3	20,1	52,6	18,9	
Hayır	69,0	84,6	71,8	76,7	72,9	47,4	71,7	
Bu hatlardan haberim yok	24,1	5,8	8,7	5,0	6,9	0,0	9,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	63,30*
Herhangi bir tüketici dernek ya da vakfına üye misiniz?								
Evet	0,0	0,0	0,7	1,7	0,7	0,0	0,6	
Hayır	100,0	100,0	99,3	98,3	99,3	100,0	99,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2,37
Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim aldınız mı?								
Evet	0,0	1,9	4,0	3,3	3,5	0,0	2,6	
Hayır	100,0	98,1	96,0	96,7	96,5	100,0	97,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	5,10
Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılmak ister misiniz?								

Evet	62,1	78,8	76,5	73,3	82,6	68,4	75,1	
Hayır	37,9	21,2	23,5	26,7	17,4	31,6	24,9	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	13,83*
Bilinçli bir tüketici olduğunuzu kabul ediyor musunuz?								
Evet	39,1	53,8	40,9	61,7	42,4	65,8	46,4	
Hayır	60,9	46,2	59,1	38,3	57,6	34,2	53,6	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	17,13*

*p<0.05

Tüketici haklarını korumak kanunundan haberdar olma durumu ile eğitim düzeyi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Lisansüstü eğitime sahip olanların %100'ü kanunun varlığından haberdar iken, ilkökul mezunlarından sadece %72,4'ü kanunun varlığından haberdardır. Yapılan χ^2 analizinde tüketicinin korunması amacıyla bir kanunun var olup olmadığına ilişkin soruda, farklı eğitim düzeyine sahip olanlar arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($\chi^2 = 18,310$; $sd=5$; $p=0,003$). Bu sonuca göre H_{2a} hipotezi kabul edilmiştir.

Genel olarak farklı eğitim düzeyine sahip tüketicilerin büyük bir kısmı tüketicinin korunması amacıyla var olan kanundan haberdar olmakla birlikte, tüketicilerin %73,4'ü mevcut kanunla Türkiye'de tüketicilerin yeterince korunmadığına inanmaktadırlar. Tablo 3'de de görüldüğü üzere farklı eğitim düzeyine sahip olanlar açısından en fazla lisansüstü eğitime sahip olanlar bu kanunla tüketicinin korunduğuna inanmaktadır. Ancak bu oran oldukça düşüktür. Yapılan χ^2 analizi sonucunda Türkiye'de tüketicilerin yeterince korunduğuna ilişkin düşünceleri itibariyle farklı eğitim düzeyine sahip olanlar arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($\chi^2 = 32,940$; $sd=10$; $p=0,000$).

Satın aldığı malın bozuk, arızalı, ayıplı kısacası beklentilerine cevap vermemesi durumunda, bu mağduriyetin giderilmesi için tüketicilerin sahip olduğu yasal haklarını bilme durumu açısından farklı eğitim düzeyine sahip olanlar arasında istatistikî açıdan bir fark yoktur ($\chi^2 = 7,107$; $sd=5$; $p=0,213$).

Tüketici beklentilerinin karşılanmaması durumunda tüketicilerin daha kısa sürede ve ücretsiz olarak sorunlarını iletebilme amacıyla firmalar tarafından kurulmuş olan 0800'lü hatları arma oranı eğitim düzeyi arttıkça artmaktadır. Lisansüstü eğitime sahip olanlardan 0800'lü hatları arayanların oranı %52,6 iken, bu oran ilkökul mezunlarında %6,9'dur. Yapılan χ^2 analizinde 0800'lü hatları arayıp sorunlarını iletmeye durumuna ilişkin farklı eğitim düzeyindeki tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($\chi^2 = 63,301$; $sd=5$; $p=0,000$) ve bu nedenle de H_{2b} hipotezi kabul edilmiştir.

Yapılan χ^2 analizinde tüketicilerin korunmasında tüketici dernek ve vakıflarına üye olma durumuna ilişkin olarak farklı eğitim düzeyindeki tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark bulunmamaktadır ($\chi^2 = 2,370$; $sd=5$; $p=0,796$).

Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim aldınız mı?								
Evet	2,1	1,1	3,2	4,2	2,9	6,1	2,6	
Hayır	97,9	98,9	96,8	95,8	97,1	93,9	97,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	4,21
Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılmak ister misiniz?								
Evet	60,4	76,5	74,2	73,6	88,6	81,8	75,1	
Hayır	39,6	23,5	25,8	26,4	7,8	18,2	24,9	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	10,06
Bilinçli bir tüketici olduğunuzu kabul ediyor musunuz?								
Evet	47,9	44,9	40,0	52,8	57,1	57,6	46,4	
Hayır	52,1	55,1	60,0	47,2	42,4	42,4	53,6	
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	7,22

p<0.05

Tablo 4'te de görüldüğü üzere hane halkının gelir düzeyi arttıkça, tüketici haklarını korumak için var olan kanundan haberdar olma düzeyi de artmaktadır. Üst gelir grubuna dahil olanların kanundan haberdar olma oranı %83,6 iken, en düşük gelir grubuna dahil olanlarda bu oran % 77,1'dir. Yapılan χ^2 analizinde tüketicilerin korunması amacıyla hazırlanan bir kanunun var olup olmadığına ilişkin düşünceleri itibariyle farklı gelir grubunda olanlar arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($\chi^2 = 14,421$; sd=5; p=0,013). Bu sonuca göre H_{3a} hipotezi kabul edilmiştir.

Genel olarak farklı gelir grubundaki tüketicilerin %73,4'ü Türkiye'de tüketicilerin yeterince korunmadığına inanmaktadır. Yapılan χ^2 analizi sonucunda Türkiye'de tüketicilerin yeterince korunup korunmadığına ilişkin düşünceleri itibariyle farklı farklı gelir grubunda yer alan tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark bulunmamaktadır ($\chi^2 = 15,539$; sd=10; p=0,114).

Satın aldığı malın bozuk, arızalı, ayıplı kısacası beklentilerine cevap vermemesi durumunda bu mağduriyetin giderilmesi için tüketicilerin sahip olduğu yasal haklarını bilme oranı %50,3 iken, bilmeme oranı %49,7'dir. Nitekim yapılan analiz sonucunda farklı gelir düzeyine sahip olan tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir farkın olmadığını görmektedir ($\chi^2 = 3,401$; sd=5; p=0,638).

Tüketici beklentilerinin karşılanmaması durumunda, tüketicilerin daha kısa sürede ve ücretsiz olarak sorunlarını iletebilmeleri amacıyla firmalar tarafında kurulmuş olan 0800'lü hatları arama oranı gelir düzeyi arttıkça artmaktadır. Yapılan χ^2 analizinde 0800'lü hatları arayıp sorunları ileme durumuna ilişkin farklı gelir düzeyine sahip tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($\chi^2 = 42,900$; sd=5; p=0,000).

Tüketicilerin korunması amacıyla kurulan dernek ve vakıflara üye olma durumu ülkemizde oldukça düşük bir düzeydedir. Yapılan χ^2 analizinde farklı gelir grubunda yer alan tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark bulunmamaktadır ($\chi^2 = 5,477$; sd=5; p=0,360). Benzer bir durum tüketicinin korunmasına ilişkin bir

eğitim alıp almadıklarına ilişkin durum için de geçerlidir ($\chi^2 = 4,218$; $sd=5$; $p=0,518$) ve bu nedenle de H_{3b} reddedilmiştir.

Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılmak isteyenlerin oranı oldukça yüksektir. Bu durum, tüketicilerin mağduriyetlerini herhangi bir eğitim programı almamalarının sonucu olarak gördüklerini düşündürmüştür. Yapılan χ^2 analizinde tüketici eğitimi ve korunması amacıyla bir programa katılmalarına ilişkin düşünceleri itibariyle farklı gelir düzeyindeki tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark yoktur ($\chi^2 = 10,067$; $sd=5$; $p=0,073$).

Tüketicinin korunmasında en etkili faktörlerden biri de tüketicilerin kendilerini korumalarıdır. Gelir düzeyi açısından bakıldığında; tüketicilerin %46,4'ü kendilerinin bilinçli kabul ederken, 53,6'sı bu konuda kendisini yetersiz olarak görmektedir. Bu duruma ilişkin yapılan analizde bilinçli bir tüketici olup olmadıklarına ilişkin düşünceleri itibariyle farklı gelir düzeyindeki tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark yoktur. ($\chi^2 = 7,220$; $sd=5$; $p=0,205$). Dolayısıyla H_{3c} hipotezi reddedilmiştir.

Çalışan ve çalışmayan tüketicilerin tüketici bilinci durumları Tablo 5'de sunulmaktadır.

Tablo 5 Çalışma durumu ile Tüketici Bilinci Arasındaki İlişki

	Çalışan (%)	Çalışmayan (%)	Toplam (%)	χ^2
Ülkemizde tüketici haklarını korumak için bir kanun var mı?				
Evet	87,0	74,5	83,6	
Hayır	13,0	25,5	16,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	12,053*
Sizce ülkemizde tüketiciler yeterince korunuyor mu?				
Evet	10,4	9,7	10,2	
Hayır	76,9	64,1	73,4	
Bilmiyorum	12,7	26,2	16,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	14,046*
Satın aldığınız bozuk, arızalı, ayıplı bir mal ve hizmetteki tüketici haklarınızı biliyor				
Evet	49,9	51,9	50,3	
Hayır	51,9	48,1	49,7	
Toplam	100,0	100,0	100,0	0,131
Firmaların oluşturduğu 800' lü hatları arayıp sorunuzu ilettiğiniz oldu mu?				
Evet	20,0	15,9	18,9	
Hayır	72,7	69,0	71,7	
Bu hatlardan haberim yok	7,3	15,2	9,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	8,131*
Herhangi bir tüketici dernek ya da vakfına üye misiniz?				
Evet	0,5	0,7	0,6	
Hayır	99,5	99,3	99,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	0,054

Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim aldınız mı?				
Evet	2,3	3,4	2,6	
Hayır	97,7	96,6	97,4	
Toplam	100,0	100,0	100,0	0,505
Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılmak ister misiniz?				
Evet	77,4	69,0	75,1	
Hayır	22,6	31,0	24,9	
Toplam	100,0	100,0	100,0	4,009*
Bilinçli bir tüketici olduğunuzu kabul ediyor musunuz?				
Evet	44,7	51,0	46,4	
Hayır	55,3	49,0	53,6	
Toplam	100,0	100,0	100,0	1,713

*p<0.05

Bu kısımda devletin çıkarmış olduğu yasalar, firmaların tüketici merkezli üretim ve satış politikaları ve tüketici derneklerinin tüketiciyi koruma çabaları, tüketicilerin yasal haklarını bilip bilmedikleri ve çalışan tüketicilerle çalışmayan tüketiciler arasında herhangi bir farkın olup olmadığı ele alınmıştır. Tablo 5’de de görüldüğü üzere tüketicilerin korunmasına ilişkin bir kanundan haberdar olma durumu sorulduğunda çalışanlardan %87’si kanunun varlığından haberdar iken, bu oran çalışmayanlarda %74,5’tir. Yapılan analiz sonucunda; tüketicilerin korunması amacıyla hazırlanan bir kanunun var olup olmadığına ilişkin düşünceleri itibariyle çalışanlar ve çalışmayanlar arasında istatistikî açıdan bir fark olduğu görülmüştür ($x^2 = 12,053$; $sd=1$; $p=0,001$). Bu sonuca göre H_{4a} hipotezi kabul edilmiştir.

Çalışma kapsamındaki hem çalışan hem de çalışmayan tüketicilerin büyük bir kısmı Türkiye’de tüketicilerin korunduğuna inanmamaktadır. Ancak tüketicilerin korunduğuna ilişkin olarak çalışmayan tüketicilere nazaran çalışanların oranı daha fazladır. Yapılan x^2 analizi sonucunda Türkiye’de tüketicilerin korunduğuna ilişkin düşünceleri itibariyle çalışan ve çalışmayan tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($x^2 = 14,046$; $sd=2$; $p=0,001$).

İktisat kuramında tüketicilerin amacı fayda elde etmek, ana amacı ise bu faydayı maksimum düzeye çıkarmaktır. Bu amacın gerçekleşmesi ise tüketicilerin satın almış olduğu mal ve hizmetlerin beklentilerine uygun olmasını gerektirmektedir. Satın aldığı malın bozuk, arızalı, ayıplı kısacası beklentilerine cevap vermemesi durumunda, bu mağduriyetin giderilmesi için tüketicilerin sahip olduğu yasal haklara ilişkin soruya verilen cevaplarda haklarını bilme durumu açısından çalışanlarla çalışmayanlar arasında istatistikî açıdan bir fark olmadığı görülmüştür ($x^2 = 0,131$; $sd=1$; $p=0,718$).

Günümüzde tüketici merkezli mal ve hizmet üreten ve satan firmaların bu amaçla tüketicilerin daha kısa sürede ve ücretsiz olarak sorunlarını iletebilme amacıyla kurmuş oldukları 0 800’lü hatları çalışanlar, çalışmayanlara nazaran daha fazla aramaktadır. Ayrıca bu hatlardan haberi olmayanların oranı çalışanlarda %7,3

iken, bu oran çalışmayanlarda %15,2'dir. Yapılan x^2 analizi sonucunda 0 800'lü hatlara ilişkin düşünceleri itibariyle çalışanlarla çalışmayanlar arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($x^2 = 8,131$; $sd=2$; $p=0,017$).

Çalışma kapsamındaki tüketicilerin %99,6'sının tüketicilerin korunmasında önemli bir yeri olan tüketici dernek ve vakıflarına üye olmadıkları görülmektedir. Yapılan x^2 analizinde tüketici dernek ve vakıflarına üye olma durumuna ilişkin olarak çalışanlar ve çalışmayanlar arasında istatistikî açıdan bir fark bulunmamaktadır ($x^2 = 0,054$; $sd=1$; $p=0,816$). Yine tüketicinin korunması amacıyla bir eğitim alıp almadıklarına ilişkin olarak çalışanlar ve çalışmayanlar arasında istatistikî açıdan bir fark yoktur ($x^2 = 0,505$; $sd=1$; $p=0,477$).

Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılmak isteyenlerin oranı çalışanlarda %77,4 iken, bu oran çalışmayanlarda %69,0'dur. Yapılan x^2 analizinde tüketici eğitimi ve korunması amacıyla bir programa katılmaya ilişkin olarak çalışan ve çalışmayan tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark vardır ($x^2 = 4,009$; $sd=1$; $p=0,045$) ve bu nedenle de H_{4b} hipotezi kabul edilmiştir.

Son olarak çalışan ve çalışmayan tüketicilerin kendilerini bilinçli olarak görüp görmedikleri sorulmuş ve yapılan x^2 analizinde bilinçli bir tüketici olup olmadıklarına ilişkin düşünceleri itibariyle çalışan ve çalışmayan tüketiciler arasında istatistikî açıdan bir fark olmadığı görülmüştür ($x^2 = 1,713$; $sd=1$; $p=0,191$). Dolayısıyla H_{4c} hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ

Tüketicilerin profilini ve tüketicilerin faydalarını maksimize etmelerinde etkin bir rol oynayan tüketici politikalarından tüketicilerin ne kadar haberdar olduklarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmanın bulguları genel olarak ele alındığında şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Demografik özellikler açısından cevaplayıcıların %62,3'ü erkek, %74,7'si evli ve %72,6'sı çalışanlardan oluşmaktadır. Yaş dağılımı bakımından %24,7 ile 41 ve üzeri yaş grubuna dahil olanlar, %29,1 ile ailedeki birey sayısı 4 kişi olanlar, %28,1 ile lise mezunları, %42,8 ile memurlar ve %35,3 oranla 501–1.000 YTL'lik gelire sahip olanlar ilk sırayı almaktadır. Cevaplayıcıların %37,7'si kadın, %25,3'ü bekar ve %27,4'ü çalışmayanlardan oluşmaktadır. Yaş dağılımı bakımından %17,5 ile 36-40 yaş grubuna dahil olanlar, %1,3 ile ailedeki birey sayısı 1 kişi olanlar, %7,2 ile lisansüstü mezunları, %0,4 ile çiftçiler ve %6,2 oranla 2.501 ve üstü gelire sahip olanlar son sırada yer almaktadır.

Tüketicilerin büyük çoğunluğu tüketicilerin korunmasına ilişkin var olan bir kanundan haberdar olmakla birlikte tüketicilerin yeterince korunduğuna inanmamaktadırlar. Eğitim düzeyi arttıkça tüketicinin korunması amacıyla var olan

kanundan haberdar olma oranı artmaktadır. Lisansüstü eğitime sahip olanlarda bu oran %100 iken ilkokul mezunlarında bu oran %72,4 tür. Benzer durum gelir düzeyi ve çalışma durumu için de geçerlidir. Yüksek gelire sahip olanlar ve çalışanların kanundan haberdar olma oranı yüksektir.

Tüketicilerin daha kısa sürede ve ücretsiz olarak sorunlarını iletebilme amacıyla firmaların kurmuş oldukları 0 800'lü hatları kadınlar, lisansüstü eğitime sahip olanlar, yüksek gelirliler ve çalışanlar daha çok aramaktadır.

Tüketicilerin %99,4'ü herhangi bir tüketici dernek veya vakfına üye olmayıp %97,4'ü tüketicinin korunması ve eğitimiyle ilgili herhangi bir eğitim almamıştır. Üniversite mezunlarının ve çalışanların büyük bir kısmı tüketicinin korunması ile ilgili bir eğitim programın katılmak istemektedirler. Tüketici eğitimi ve korunması ile ilgili bir eğitim programına katılma isteği, çalışanlar ve çalışmayanlar ile farklı eğitim düzeyine sahip olanlar arasında istatistiki açıdan farklılık göstermemiştir.

Genel olarak tüketicilerin yarısından fazlası kendilerini bilinçli tüketici olarak görmemekle birlikte, lisansüstü eğitime sahip olanların %65,8'i kendilerini bilinçli kabul ederek ilk sırada yer alırken, ilkokul mezunlarının sadece %39,1'i kendilerini bilinçli kabul ederek son sırada yer almaktadır.

Kaynakça

- Altunışık, R., Mert, K. ve Nart, S. (2004). "Türkiye'de Tüketici Koruma Faaliyetleri: Tüketici Algılarına Yönelik Bir Saha Çalışması", 3. *Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, Eskişehir, 475-484.
- Babakus, E., Bligh, A. D. and Cornwell, B. T. (1991). "Complaint Behavior of Mexican-American Consumers to A Third-Party Agency", *The Journal of Consumer Affairs*, Vol. 25 No. 1, 1-18.
- Baykan, R. (1997). Türkiye'de Tüketicinin Korunması Tedbirleri, Öneriler ve Ekonomik Etkileri, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:1997-6, İstanbul.
- Bearden, W. O. and Mason, B. J. (1984). "An Investigation of Influences on Consumer Complaint Report", *Advances in Consumer Research*, 11(1), 490-495.
- Bearden, W.O. and Oliver, R. L. (1985). "The Role of Public and Private Complaining in Satisfaction with Problem Resolution", *Journal of Consumer Affairs*, 19(2), 222-240.
- Day, R. L. and Landon, L. E. (1977). "Toward a Theory of Consumer Complaint Behavior", *Consumer and Industrial Buying Behavior*, North-Holland, New York, NY.
- Defranco, A., Wortman, J. and Lam, T. (2002). "Demographic Characteristic Differences in Customer Complaint Behavior: An Exploratory Comparison of Hotel Restaurants in Hong Kong and Houston", *Proceedings of the Fifth Biennial Conference Tourism in Asia: Development, Marketing, and Sustainability*, Hong Kong, 672-681.
- Edgecombe, F., Liefeld, J. P. and Wolfe, L. (1975). "Demographic Characteristics of Canadian Consumer Complainers", *The Journal of Consumer Affairs*, No. 9, 73-80.

- Gronhaug, K. and Zeltman, G. (1981). "Complainers and Non-Complainers Revisited: Another Look at the Data", *Advances in Consumer Research*, 8(1), 83-87.
- Hayta, A. B. (2006), Tüketici Haklarının Tüketici Eğitimindeki Rolü, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3, 239-250.
- Herrman, R. O., Warland, R. H. And Willits, J. (1975). "Dissatisfied Consumer: Who Gets Upset and Who Takes Actions", *Journal of Consumer Affair*, Vol. 9, Issue 2, 148-168.
- Heung, V. C.S. and Lam, T. (2003). "Customer Complaint Behavior towards Hotel Restaurant Services", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15(5), 283-289.
- Keng, K. A., Richamond, D. and Han, S. (1995). "Determinants of Consumer Complaint Behavior: A Study of Singapore Consumers", *Journal of International Consumer Marketing*, 8(2), 59-76.
- Kurtuluş, K. (1998). Pazarlama Araştırmaları, Avcıol Basım Yayım, İstanbul.
- Lam, T. and Tang, V. (2003). "Recognizing Demographic Characteristic Differences in Customer Complaint Behavior: The Case of Hong Kong Hotels Restaurants", *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 14(1), 69-86.
- Liu, R. R. and McClure, P. (2001). "Recognizing Cross-Cultural Differences in Consumer Complaint Behavior and Intentions: An Empirical Examination", *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 18 No. 1, 54-74.
- Liu, R. R., Watkins, H. S. and Yi, Y. (1997). "Taxonomy of Consumer Complaint Behavior: Replication and Extension", *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, Vol. 10, 91-103.
- Buckley, M. H. And Morganosky, M. A. (1987). "Complaint Behavior: Analysis by Demographics, Lifestyle, and Consumer Values", *Advances in Consumer Research*, Vol. 14 No. 1, 223-6.
- Morganowsky, M. A. and Buckley, M. H. (1987). "Complaint Behavior: Analysis by Demographics, Lifestyle, Consumer Values", In M. Wallendorf & P. Anderson (eds), *Advances in Consumer Research*, 14, 218-222.
- Özer, H. (2004), Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Reiboldt, W. (2002). "Complaint Behavior and Satisfaction with Complaint Outcome: A Look at Gender Differences", *Consumer Interests Annual*, Vol. 48, the American Council on Consumer Interests, Ames, IA, 1-3.
- Sujithamrak, S. and Lam, T. (2005). "Relationship Between Customer Complaint Behavior and Demographic Characteristics: A Study of Hotel Restaurants' Patrons", *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, Vol. 10, No. 3, 289-306.
- Tarı, R. ve Pehlivanoglu, F. (2007). "Kocaeli İlinde Tüketici Davranışlarının Gelir-Harcama Grupları İlişkisi Açısından Analizi (Tüketim Harcamaları Profili)", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13) / 1, 192-210.
- Usta, R. (2001). "Ülkemizdeki Tüketici Hakları İle İlgili Tüketicilerin Bilgi Düzeyini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma", *Teknoloji Dergisi*, Sayı: 3-4, 97-107.

- Ünlüöner, K. (1999). “Turizm Sektöründe Tüketicinin Zararının Tazmin Edilmesi Hakkı Üzerine Bir Araştırma”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 117-140.
- Yener, M. (1990). “Tüketici Eğitimi ve Aile Açısından Önemi”, *Standart Ekonomik ve Teknik Dergisi*, 29 (346), 19-24.

The Importance of the Consumer Awareness Level in Consumer Protection: An Application on Households

Consumer is an economical unit determining which and how much good is to be purchased. According to the aim, it can be either an individual or households. The main reason of consumer's demanding good and service is the idea of benefitting. In economy science, consumer, consumption and the subjects about consumption take an important place. Describing consumer behavior has been an interesting subject for economics for a long time. The consumers are affected by many factors while deciding on purchase.

Consumers try to behave rationally while purchasing good and service, and demand to meet their own needs ideally by goods and services. However it is not always like that, the consumers are alone in the market and need to be protected. The term of protecting the consumer is defined differently. Generally, protecting the consumer is defined as an movement or currency aiming to increase the power of the consumer who is relatively weaker then the producer or seller.

Growth of firms, providing pure competition with a rational operability, consumer requests and demands that are getting more complex, and the efforts of fulfilling these have always put forward the subject of consumer protection and made it one of the actual and dynamic subjects of the contemporary world. On the other hand, monopolistic activities' becoming widespread and the markets forces coming out as a result of this have suppressed the consumer. For this reason, the subject matter is how and by whom will the consumer be protected instead of whether to protect or not. Also, one of the qualities of pure competition market is the full competence of producer, consumer and factor owners. But when it comes to application, the consumers are always disadvantaged. The consumers are under many risks as a result of the false good and service purchasing, having difficulty in comparing quality and power, presence of many good and service in the market, and delusive advertisements. In this respect, protecting the consumer is an important requirement.

The consumer rights and effectiveness, and spreading speed of the activities aiming to protect consumers have increased more by better communication opportunities, and there has been an observable change in consumer awareness. The consumer rights and the activities aiming to protect consumers are in an advanced stage in western countries. In Turkey, it is observed that the enterprises about this subject have been in a serious progress in recent years. Protection of the consumer is possible by the rights provided to the consumer.

The consumer training provides an individual with a point of view to get highest benefit and satisfaction from the present sources in daily life. Also, consumer training is thought to be a basic necessity for conditioning the places of consumers and protecting their rights. The aim of consumer training is not providing the consumers just in good and service markets. At the same time, it must be directed to improve the consumers' knowledge and skills of choosing the best

one among the present products, improving life quality and being aware of the responsibilities.

The consumers are satisfied to what extent their demands are supplied, and this positively turns back to the firm. When the consumers share this with somebody else, the firms have the chance of satisfying more people. In an environment where is intense competition, meeting the requirements of the firms could be possible just by having a full satisfied consumer potential. Also, there are more conscious consumers against firms. Even just one consumer has a vital importance for the firms. The key for this matter is understanding the consumers and supplying them good and service beyond the expectation.

In order to create a competitive market and protect the consumer, the importance of knowledge and legal legislations increase day by day. Being aware of and benefitting from a right is as important as providing a right to an individual or a community. The aim of this study is determining the level of consumer consciousness about the laws, the firms' consumer centered production and sales policies, the efforts of consumer associations for protecting the consumers. In accordance with this purpose, the data has been gathered by survey method from the first hand to determine the consumer profile living in Erzurum, and determining the consumer's awareness of consumer policies that play an important role in maximizing the consumers' benefits. It has been paid attention to choose the applicant consumers from different environments. The survey form used for the research has been formed to be understood by the consumers by benefitting from sources and previous researches about the subject.

As a result of the analyses, it has been observed that there is no difference between males and females in terms of their ideas about the existence of a law for consumer protection. Also, taking into consideration that the yes answer to the question "Are consumers protected enough in Turkey?" is higher in males, it can be seen that there is a statistical difference between males and females in terms of their ideas about whether consumers are protected enough in Turkey or not. Most of the consumers are aware of a law protecting the consumers; however they think that it is not enough. As the education level increase, the awareness of the law aiming to protect consumers increase. While the rate is %100 in postgraduate degree, it is %72 in primary school graduates. There is a similar situation between income level and working condition. Those who have higher income and work are more aware of the law. Generally, while most of the consumers don't consider themselves as conscious consumers, at the first place, %65 of postgraduates consider themselves as conscious, and at the last place just %39 of primary school graduates consider themselves as conscious. It can be observed that most of the consumers are aware of the state's and firms' consumer centered sales policy and the efforts of consumer associations; however their level of consciousness is not enough.

Reel Kurun Türkiye’de Ekonomik Faaliyetler Üzerindeki Etkisi

The Effect Of Real Exchange Rate On Economic Activities in Turkey

Tuba DİREKÇİ* ve Ömer ÖZÇİÇEK
Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

Özet

Reel kurun gelişen ekonomilerde ekonomik büyüme üzerindeki etkisi önemli bir tartışma konusudur. Ortodoks görüşe göre yerel para birimindeki değer kaybı, ihracatı artırması açısından ülke ekonomisini daha hızlı büyümeye teşvik eder. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun birçok geliştirmekte olan ülkeye tavsiye ettiği ekonomik programın en önemli ayaklarından biri, devalüasyon yapılmasıdır. Bütün ekonomistler, devalüasyonun olumlu etkisi konusunda hemfikir değildir. Bu çalışmada döviz kurundaki değişimlerin Türk Ekonomisi’ne yansımalarının ne şekilde olduğu, GSYİH ve alt kollarına bakılarak incelenmiştir. Sonuçlar reel kur artışının GSYİH’yı, özel sektör makine teçhizat ve stok değişken kalemini arttırırken, özel sektör bina inşaat kalemini olumsuz etkilediğini ve tüketim de dahil diğer alt bileşenleri etkilemediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Ekonomik Etki, Üretim, Tüketim, Yatırım

Abstract

The effect of the real exchange rate on economic growth in developing countries is an important discussion subject. According to the orthodox view a devaluation in local currency increases exports which stimulates economic growth. One pillar of the economic programs advised by the World Bank and IMF to developing countries is to devalue. However, not all economists agree that devaluations have a positive effect. In this study, we investigate how the effects of real exchange rate changes are projected on the Turkish economy by focusing on the GDP and its subcomponents. As a result it is found that a real appreciation increases GDP, private machinery and equipment investment, and inventory, but decreases private building construction, and there is no effect on other components including consumption.

Keywords: Exchange rate, economic effect, production, consumption, investment

* *Yazışma Adresi:* Gaziantep Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, baskonus@gantep.edu.tr,
0- 342-317 20 61

1. GİRİŞ

Günümüzde ekonomik kalkınma ve istihdam politika tartışmalarında yabancı paranın yerli para cinsinden fiyatı (döviz kuru), önemli bir yer tutmaktadır. Döviz kuru seviyesi ve rejiminin, genel ekonomi üzerindeki etkisinin önemli olduğu görüşü çok eskiye dayanmaktadır. Ortodoks yaklaşıma göre düşük reel kur seviyesinin ekonomiyi genişletici etkisi vardır Dornbush (1988). Düşük reel kur seviyesinde yerli mallara kıyasla yabancı malların daha pahalı olması sebebiyle, yabancı mal yerine yerli mal ikame edilecek ve ithalat düşük seviyede kalırken, ihracat büyüyecektir. Bu durum, hem ödemeler dengesini olumlu etkileyecek, hem de yerli ürünlere yüksek talep nedeniyle ekonomi daha hızlı bir büyüme yoluna girecektir. Bu görüşün sonucu, Dünya Bankası ve IMF'nin devalüasyonu, gelişmekte olan ülkelere yönelik istikrar programlarında önermelerinin temel sebeplerinden biridir.

Krugman ve Taylor (1978)'un öncülük ettiği görüşe göre ise, finansal kırılganlık ve bilanço etkisi sebebiyle devalüasyonların olumsuz sonuçları olabilir. Finansal kırılganlık ve yapısal bozuklukların, genelde gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde olduğu göz önüne alınırsa, Krugman ve Taylor'un bahsettiği durumun, bu tip ülkeler ile sınırlı kaldığı düşünülebilir.

Son zamanlarda dış ticaret ve sermaye akımlarında oluşan serbestleşme, kurun makro ve mikro değişkenler üzerindeki önemini daha da artırmıştır. Döviz kurundaki değişim, sadece cari dengeyi değil aynı zamanda gelir, gelir dağılımı, istihdam ve yoksulluğu da etkileyebilir. Döviz kurunun bu olası etkileri, araştırmacıların ısrarlı bir şekilde kurun reel ekonomiye etkisini araştırmalarına neden olmuştur. Kuramsal yaklaşımın her iki yönde de sonuç ortaya koyması, politika önerileri için ampirik yöntemlerin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu konu üzerinde yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, devalüasyonun daraltıcı etkisinin olup olmadığı üzerinde durmuştur.

Bu konuda Türkiye için yapılmış çalışmalardan ilki Domaç (1997), Türk Lirası'ndaki beklenmedik değer kaybının, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu, sonucuna ulaşmıştır. Kandil vd. (2007) ise kurdaki beklenmedik değer kaybının büyümeyi olumsuz etkilediğini ve kurdaki beklenmedik değer artışının büyüme üzerine etkisinin olmadığı şeklinde asimetrik bir sonuç bulmuştur. Fakat bu çalışmada çelişkili sonuçlar da mevcuttur. Örneğin, reel kurdaki beklenmedik değer kaybının tüketim ve yatırımı artırıyor olmasına rağmen genel ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşmaktadır. Berument ve Paçoğulları (2003) ve Çatık (2006) da, Türkiye'de kurdaki değer kaybının olumsuz ve kalıcı etkisi olduğunu bulmuştur.

Ampirik çalışmalarda farklı sonuçların bulunması, konu ile ilgili daha fazla araştırmanın gerekli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada da diğer çalışmalardan farklı olarak, kur değişimlerinin milli gelirin alt tüketim kalemlerine etkisine bakarak, Türkiye'de kur değişimlerinin ekonomiyi ne şekilde etkilediği incelenmiştir. Varılan sonuca göre bütün tüketim türleri genel olarak kur değişimlerinden etkilenmemektedir. Kurun etkisi, en çok özel sektör makine teçhizat yatırımında görülmekte, burada da reel kurdaki değerlenme, yatırımları arttırmaktadır. Ücretlerin de aynı şekilde etkileniyor olması makine teçhizat

yatırımlarındaki artışı (azalış) ithalat yoluyla gerçekleştirdiği yorumunu desteklemektedir.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR VE KURAMSAL ALTYAPI

Kurdaki değişimin dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemesi bazı şartlara bağlıdır. Örneğin Marshall-Lerner Koşulu'na göre ithalat ve ihracat talep esnekliklerinin toplamının mutlak değeri, birden büyük ise kurda reel değer kaybı, ticaret dengesini iyileştirecektir. Fakat kurdaki nominal değer kaybının hemen fiyatlara yansıtıldığı durumda, reel kurda değişim gerçekleşmeyecek ve dolayısıyla da dış ticaret dengesi değişmeyecektir.

Konu ile ilgili dış ticaretin yanı sıra kurdaki reel değer kaybının ekonomiyi olumsuz etkileyeceğini belirten görüşler de ortaya çıkmıştır. Krugman ve Taylor (1978)'e göre, devalüasyon, gelir dağılımını varlıklı kesimin lehine değiştirdiğinden, genel tüketim miktarında azalmaya sebep olması ekonomik büyümeyi yavaşlatacaktır. Ayrıca, adı geçen yazarlara göre, devalüasyon sonucu, ithal malların fiyatı artacak ve reel dış ödeme artması sonucu, reel gelir düşecektir. Bu da tüketimi azaltacaktır. Bir başka etki de yabancı malların değerlendirilmesi sonucu, ilk anda gümrük vergilerin artmasıdır. Kamunun diğer ekonomik oyunculara göre daha fazla tasarruf etmesi sebebiyle, genel tüketim azalacak ve bu da büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Konuyla ilgili diğer bazı etki kanalları da söz konusudur. Örneğin, genelde ithal edilen yatırım mallarının pahalılaşması sonucu yetersiz yerli kaynak sebebiyle, yatırım azalacaktır. Artan yabancı borç yükü dolayısıyla, yurtdışına transfer artacaktır. Bilanço etkisi sebebiyle, reel varlıklar azalacaktır. Döviz kuru kaybı sonucu, faiz oranının artması ile tüketim azalacaktır. Kur kaybı sonucu, arzı etkileyen kanallardan biri, ithal malların pahalılaşması, maliyetin artmasıdır. Bir başka kanal ise, sermaye maliyetinin artması sonucu genel maliyet artışıdır ve son olarak da ücret endekslemesi, emek maliyetini artıracaktır (Ardıç, 2006, Frankel, 2005 ve Bahmani-Oskooee vd, 2006).

Bu konuda yapılmış önceki ampirik çalışmalarda genel olarak, yerel para birimindeki değer kaybının olumsuz etkisi olduğu sonucu bulunmuş olsa da, aykırı bulgular da elde edilmiştir. Agenor (1991) 23 gelişmekte olan ülke için yaptığı regresyon çalışmasında, kurdaki değer kaybının büyümeyi yavaşlattığı fakat sürpriz döviz kuru değer kaybının, ekonomik büyümeyi hızlandırıcı etkisi olduğunu göstermiştir. Mills ve Pentecost (2001) dört Orta Avrupa ülkesinden ikisinde kurdaki değer kaybının olumlu etkisi olduğu, birinde olumsuz etki, diğerinde ise bir etkisi olmadığı, sonucuna ulaşmıştır. Chou ve Chao (2001), gelişmekte olan ve G20 Asya ülkesinde kur ile üretim arasında eşbütünleşim ilişkisi bulamazken, Christopoulos (2004) onbir Asya ülkesi için yaptığı çalışmada, kurdaki değer kaybının daraltıcı etkisi olduğu sonucunu bulmuştur. Bir başka çalışmada Kamin ve Klau (1998) toplam yirmiyedi ülke verisi kullanarak yaptıkları panel tahminde, kısa vadede daralma etkisi bulmuş olsa da, uzun vadede buna dair bir kanıt elde edememiştirlerdir. Ahmed vd. (2002), dokuz sanayileşmiş ülkede kurdaki değer kaybının büyüme üzerine hızlandırıcı etkisini bulmuşken, dokuz gelişmekte olan

ülke için, tam tersi bir etki bulunmuştur. Bahmani-Oskooee ve Miteza (2006) ise, OECD ve OECD'ye üye olmayan ülkeleri karşılaştığında, her iki grupta da daralma etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Bebczuk vd. (2006) elli yedi ülkeyi kapsayan araştırmalarında, yabancı para biriminden dış ve iç borç miktarı arttıkça, kurdaki değer kaybının daraltıcı etkisinin arttığını, bu borcun az olduğu ülkelerde kurdaki değer kaybının olumlu etkisinin olduğunu göstermiştir. Söz konusu çalışmada ayrıca kur etkisinin yatırım kanalı yoluyla kendini gösterdiği, tüketimin etkilenmediği de bulunmuştur.

Domaç (1997), Türkiye için tahmin ettiği modelde 1960-1990 dönemi verileriyle kamu harcaması, M2 para arzı gibi değişkenlerin yanında, ham petrol fiyatları ve faiz oranı değişimlerini kullanarak, reel kurun GSYİH üzerindeki etkisini incelemiştir ve beklenmedik devalüasyonun olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kandil vd. (2007) ise 1980-2004 dönemi verileriyle, yine kamu harcaması, M2 para arzı, enerji fiyatı ve enflasyon değişimlerinin kullanıldığı modelde reel kurdaki beklenen bir değer artışı (değerlenme) ihracatı ve yatırımı azalttığı, tüketim üzerinde ise bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Berument ve Paçogullar (2003), öncelikli olarak iki değişimli model tahmin ederek VAR ve Granger Nedensellik Analizi yapmışlar ve Türk Lirasındaki bir değerlenmenin GSYİH üzerindeki olumsuz etkisinin 1995-2001 dönemi verileri kullanıldığında ortaya çıktığı sonucuna varmışlardır. Ayrıca bu değişimlerin yanı sıra M2 para arzı, kamu harcaması, enflasyon, cari açık değişimlerini kullanarak tahmin ettikleri geniş kapsamlı VAR modelinde de bu sonucun desteklendiğini görmüşlerdir. Son olarak Çatık (2006), 1992-2005 yılları arasında Türkiye'nin aylık reel kur, sanayi üretim indeksi, enflasyon ve yabancı faiz oranı değişimlerini kullanarak tahmin ettiği yapısal VAR modelinde, reel kurdaki değerlenmenin çıktı üzerinde uzun dönemde daraltıcı etkisinin olduğunu tahmin etmiştir.

Çalışmamızda yukarıda bahsedilen çalışmalara benzer şekilde GSYİH değişiminin açıklandığı model $Y=f(G, M, RKUR, KRZ)$ olarak, diğer ekonomik faaliyetlerin açıklandığı model $YA = f(Y, G, M, RKUR, KRZ)$ şeklinde oluşturulmuştur. GSYİH'da büyümeyi (Y) etkileyen faktörler kamu harcaması (G), para arzı (M) ve bu makalenin inceleme konusu olan reel kur (RKUR) olmuştur. Açıklayıcı değişimlerin etkisinin zaman içinde kendisini göstereceği düşünülerek, bu değişimlerin gecikmeli değerleri de açıklayıcı değişim olarak kullanılmıştır. Yaşanan krizlerin etkisi ise KRZ kukla değişimleriyle temsil edilmiştir. Diğer ekonomik faaliyetleri (YA) açıklayan modelde, GSYİH (Y) genel gelir seviyesini göstermesi açısından bir açıklayıcı değişim olarak kullanılmıştır. Fakat, içsellik sorunundan kaçınmak açısından GSYİH'nın aynı dönemki değeri, regresyon denkleminde dahil edilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmamızın regresyon modelleri aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

$$Y_t = \alpha + \eta \cdot KRZ_t + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \delta_i M_{t-i} + \sum_{i=0}^p \varphi_i G_{t-i} + \sum_{i=0}^p \gamma_i RKUR_{t-i} + \varepsilon_t (1)$$

$$YA_t = \alpha + \eta \cdot KRZ_t + \sum_{i=1}^p \kappa_i YA_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \delta_i M_{t-i} + \sum_{i=0}^p \varphi_i G_{t-i} + \sum_{i=0}^p \gamma_i RKUR_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem (1) ve (2)'de γ katsayısının pozitif çıkması, kur artışıyla bağımlı değişken arasında aynı yönlü ilişki olduğunu ve Türk Lirası'nın değer kazanmasının ekonomik büyümeyi arttırdığı anlamına gelecektir. Daraltıcı değerlenme hipotezine göre bu ilişki zıt yönlü olmalıdır.

Ekonomik değişkenler, döviz kurundaki beklenen bir değişimi daha önceden yansıtabileceğinden beklenen ve beklenmeyen kur değişimleri farklı sonuçlar gösterebilir. Bu amaçla modelde kur değişimi beklenen ve beklenmeyen olarak ikiye ayrılıp, tekrar tahmin edilecektir. Beklenen kur değişimi (ERKUR), Korap (2008)'in Türkiye için tahmin ettiği ve bağımlı bulduğu esnek fiyat parasalcı kur modeli ile tahmin edilerek elde edilmiştir. Kalıntılar ise beklenmedik döviz kuru değişimi (QRKUR) olarak alınmıştır. Bu modelde açıklayıcı değişkenler, Türkiye ile ABD M2 para arzı farkları, Reel Gayrisafı Yurtiçi Hasıla farkları, kısa vade faiz farkları ve Tüfe enflasyon farklarıdır.

3. AMPİRİK ÇALIŞMA

Yukarıda çizilen teorik çerçevede, döviz kurundaki değişimlerin, 1987-2007 yılları arasında Türkiye Ekonomisi'ne yansımalarının ne şekilde olduğu, bu çalışmanın ana hedefidir. Bu amaçla reel efektif döviz kurundaki değişim, beklenen ve beklenmeyen olmak üzere ikiye ayrıştırılarak, beklenen ve beklenmeyen kur artışlarının etkileri, ayrı ayrı incelenmiştir.

Çalışma, Türkiye Ekonomisi'nin 1987:1-2007:3 yılları arası dönemini kapsamaktadır¹. Açıklanan değişkenler, GSYİH ve alt bileşenlerinden oluşmaktadır. GSYİH değişiminin bileşenlerinin tümü, TÜİK tarafından hazırlanan, harcamalar yöntemi ile Gayri Safı Yurt İçi Hasıla hesaplamalarıdır ve 1987 yılı fiyatlarıyla sabit esaslı, çeyrek yıllık veri setidir. Orijinal birimi 1987 fiyatlarıyla, milyon TL'dir. Çalışmada kullanılan reel döviz kuru değişimi 1995 yılı TÜFE bazlı reel efektif kur indeksidir ve TCMB'nin internet sitesinden elde edilmiştir. Endekste artışın reel değer kazandığını ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan ABD verileri, St. Louis FED'in (The Federal Reserve Bank of St. Louis), internet sitesinden alınmıştır. Bir diğer değişken, 1994 ve 2001 kriz dönemlerinin özel durumunu yakalaması açısından analize eklenen kukla değişimdir.

¹ TÜİK 1987 reel fiyatlı GSYİH serisi 2007:3 çeyrek itibarıyla hesaplamasını sonlandırmıştır. Ayrıca 2008 sonlarında Türkiye'de yaşanan krizin etkisi de böylece analiz dışında bırakılmıştır.

Çalışmamızda kullanılan değişkenler GSYİH ve alt kalemleri, kamu harcamaları (devletin nihai tüketim harcamaları ve kamu yatırımlarının toplamı alınarak elde edilmiştir), dayanıklı tüketim malları, özel nihai tüketim harcaması, yarı dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları, enerji-ulaştırma-haberleşme kalemi, hizmet, ihracat, ithalat, konut sahipliği, özel sektör gayri safi sabit sermaye oluşumu (GSSSO), GSSSO kalemi kapsamında özel sektöre ait bina inşaat kalemi ve GSSSO kalemi kapsamında özel sektöre ait makine teçhizat kalemidir. Bunların dışında TEFE, döviz kuru değişkeni, faiz değişkeni beklenen ve beklenmeyen kur serileri de veri setini oluşturan diğer kalemlerdir. Reel kurdaki beklenen ve beklenmeyen değişkenler, açıklayıcı değişkenlerin Türkiye ABD enflasyon, M2’de büyüme, GSYİH’da büyüme ve kısa vadeli faiz² değişkenlerinin farkları olduğu regresyon tahminin öngörülmesi ve kalıntılar şeklinde bulunmuştur. Tüm değişkenlerin, doğal logaritmalı halleri kullanılmıştır. Tüm bu değişkenlerden, nominal M2 para arzı değişkeni, konut sahipliği, beklenen kur ve beklenmeyen kur ve kukla değişkeni dışındaki tüm değişkenlerde mevsimsellik gözlemlendiğinden, Census X12, mevsimsellik arındırması yapılmıştır.

Değişkenlerin durağan olup, olmadığını test etmek için en çok kullanılan yöntem, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen “birim kök” (unit root) testidir.

Bu testte, X_t değişkenindeki gözlenen değişkenin bir otoregresif süreç (AR1) olduğu varsayılmaktadır. Bir başka deyişle, $X_t = \delta X_{t-1} + e_t$ ’dir. Bu yöntemde $H_0: \delta = 1$ hipotezi, (seri durağan değil), alternatif $H_1: \delta < 1$ (seri durağan) karşıtest edilmektedir.

Tablo 1: Birim Kök Test Sonuçları

Geniçletilmiş Dickey Fuller Test		
DEĞİŞKENLER	DÜZEY	FARK
Türkiye GSYİH (Üretim Yöntemiyle)	-2,77	-9,15 ^a
Özel Nihai Tüketim Harcaması	-2,41	-8,79 ^a
Gıda ve İçki	-2,49	-13,69 ^a
Dayanıklı Tüketim Malları	-2,89	-7,82 ^a
Yarı Dayanıklı/Dayanıksız Tüketim Malları	-2,42	-11,00 ^a
Enerji-Ulaştırma-Haberleşme	-1,30	-13,78 ^a
Hizmetler	-2,75	-9,30 ^a
Konut Sahipliği	-1,36	-5,88 ^a
Kamu Harcaması (devlet nihai tüketim harcaması + devlet yatırımı)	-3,46 ^b	-9,25 ^a
Özel Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu (GSSSO)	-1,98	-7,11 ^a
Ihracat	-2,95	-11,37 ^a
Özel Sektör Makine Teçhizat	-2,55	-5,89 ^a
Özel Sektör Bina İnşaat	-3,14	-3,22 ^c
İthalat	-3,37 ^b	-7,23 ^a
Türkiye M2 Para Arzı	-0,54	-5,47 ^a
Türkiye Reel Kuru	-3,19 ^c	-9,17 ^a

² Türkiye için 3 aylık mevduat faizi, ABD için 3 aylık hazine bonosu faizi kullanılmıştır.

a = %1, b = %5, c = %10 düzeyinde anlamlı.

Çalışmadaki tüm değişkenlerin durağanlığı, Geniştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile sınanmıştır. Gecikme sayısı minimum Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ile belirlenmiştir. Değişkenlerin grafiklerine bakılıp, birim kök sınaması trendli yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 1'dedir. Tüm değişkenler arasında sadece kamu harcaması, ithalat, %5 anlam düzeyinde durağan çıkmıştır. İkinci sütunda değişkenlerin birinci farklarının durağanlık sınaması sonuçları verilmiştir. Burada da tüm değişkenlerin birinci farkları durağan çıkmıştır. Bunun sonucunda regresyon analizinde değişkenlerin birinci farkları kullanılmıştır.

Model 1 ve 2'deki regresyon analizleri için gecikme sayısı, Akaike Bilgi Kriterine (AIC) bakılarak belirlenmiş ve ekseriyetle bir gecikme uygun çıkmıştır. Yapılan her regresyon tahmininden sonra ayrıca otokorelasyon için LM yapılmıştır. Otokorelasyon çıkması durumunda modele bir gecikme daha eklenerek, varsa sorun giderilmiştir.

Yapılan regresyon analizleri sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. Tabloda Model 1 ile denklem (1) ve (2) sonuçları mevcuttur. Model 2 ise, kur değişiminin beklenen ve beklenmeyen olmak üzere ikiye ayrılmış olduğunu gösterir. Çalışmanın inceleme konusu döviz kuru etkileri olması sebebiyle sadece reel kur katsayıları Tablo 2 kapsamında yer almıştır. Diğer bağımlı değişkenlere baktığımızda dayanıklı tüketim mallarında, hizmet, enerji-ulaştırma-haberleşme ve kamu harcaması değişkenlerinin açıklandığı modellerde, reel kur değişkenlerinin parametreleri anlamsız çıkmıştır.

Yapılan regresyon analizleri sonucunda, GSYİH değişiminin açıklandığı denklemde, reel kurun gecikmeli katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Bu da Türk Lirası'nın değerlenmesi ile pozitif yönlü büyüme ilişkisinin olduğu anlamına gelmektedir. Kur değişkenliğini beklenen ve beklenmeyen olarak ikiye ayırdığımızda ise, hem beklenen hem de beklenmedik kur değişimlerinin GSYİH üzerine etkisi, pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Sadece beklenen kur değişiminin ikinci gecikme katsayısı negatif ve anlamlıdır. Dayanaksız ve yarı dayanıklı tüketim mallarının açıklandığı denklemde sadece beklenen kur değişiminin birinci gecikmeli değeri anlamlıdır. Bu katsayının işaretinin negatif olması Türk Lirası'nın değer kazanması halinde bu sektörde küçülme olduğunu göstermektedir. Özel nihai tüketim kalemi ve alt kolları olan dayanıklı tüketim malları ve hizmet denklemlerinde katsayıların tamamı anlamsız çıkmıştır. Yatırım harcamalarının baktığımızda genel olarak özel sektör ve özel sektöre ait makine teçhizat değişkenlerinin benzer sonuçlar verdiği gözlenmektedir. Anlamlı olan katsayılar pozitif işaretlidir. Örneğin makine teçhizat değişiminin açıklandığı modelde kurun gecikmeli değeri ve beklenmedik kur değişiminin ilk gecikmesinin etkileri pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Özel sektör yatırım amaçlı bina inşaatında ise ilişki negatif işaretli çıkmıştır. Klasik yaklaşımda beklendiği gibi ithalat Türk Lirası'nın değerlenmesiyle artmakta, ihracat ise azalmaktadır. İthalat katsayılarının genelde pozitif, ihracat katsayılarının da negatif olması sebebiyle, ithalat ihracat denklemleri Ortodoks Yaklaşımı destekler niteliktedir.

Bu sonuçlara genel olarak bakıldığında kur değeriyle ekonomik faaliyetler arasında sistematik bir ilişki mevcut olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Katsayıların birçoğu istatistiksel olarak anlamsızdır. Anlamli olanlardan bir kısmı negatif işaretliyken, bir kısmı pozitif işaretlidir. Genel durumu özetleyen GSYİH denkleminde anlamlı katsayıların pozitif işaretli olması, genel etkinin daraltıcı devalüasyon hipotezini desteklemediğini göstermektedir. Türk Lira'sındaki değer kaybının hangi kanaldan ekonomiyi olumsuz etkileyebileceğini görebilmek için tüketim ve yatırım harcamalarına baktığımızda tüketim harcamalarının kur değeriinden etkilenmediğini ve özel yatırımların (özel sektör GSSSO) ise, kurdaki bir değerlenmenin yatırımı artırıcı yönde olduğu söylenebilir. Özellikle beklenmedik değer artışı ya da değer kayıpları daraltıcı devalüasyon hipotezinin öngördüğü şekilde etkisini göstermemektedir.

4. SONUÇ

Reel kurdaki değeriinin, genel ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından dikkat edilmesi gereken bir konudur. Kur politikalarının belirlenmesi ve fiyat istikrarının sağlanmasında bu hususun rolü çok yüksektir. Ortodoks görüşe göre, reel kurdaki değer kaybının, ekonomide ihracatı arttırıp, ithalatı azaltarak ekonomik büyümeyi hızlandırması beklenir. Ancak, yapılan birçok çalışmada özellikle gelişmekte olan ülkeler için bunun tam aksi sonuçlar bulunmuştur. Bu çalışmada da reel kurdaki değeriilerin Türkiye Ekonomisi'ni nasıl etkilediği, GSYİH ve alt kolları incelenerek araştırılmıştır.

Genel olarak GSYİH ile reel kur arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu da Ortodoks yaklaşımın aksine daraltıcı devalüasyon iddiasını destekler niteliktedir. Bu etkinin hangi kanallardan oluştuğunu incelemek için alt sektörlerle bakıldığında, reel döviz kurundaki bir artışı, tüketimi

Tablo 2: Döviz Kuru Ekonomik Faaliyet Çiğİksî Regresyon Sonuçları

	MODEL 1		MODEL 2					
	RKUR	RKUR-1	ERKUR	ERKUR-1	ERKUR-2	QRKUR	QRKUR-1	QRKUR-2
GSYİH	0,0402 (1,11)	0,0955 (2,72)	0,6152 (9,38)	-0,05078 (-0,53)	-0,2563 (-2,79)	-0,0213 (-0,84)	0,068 (2,78)	-0,0226 (-0,85)
ÖZEL NİHAĞTÜKETİM HARCAMASI	-0,035 (-1,25)	0,0375 (1,34)	-0,1135 (-1,05)	0,0181 (0,17)		-0,0294 (-1,02)	0,0376 (1,28)	
DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI	-0,1576 (-1,26)	0,2143 (1,76)	-0,6818 (-1,43)	0,6970 (1,49)		-0,1399 (-1,10)	0,1693 (1,33)	
DAYANIKSIZ VE YARI DAYANIKLI TÜKETİM	0,0084 (0,09)	0,039 (0,40)	0,1376 (0,37)	-1,2849 (-3,45)	0,2709 (0,71)	-0,0518 (-0,53)	0,0917 (0,94)	-0,0485 (-0,48)
HİZMET	0,02528 (0,45)	-0,0523 (-0,93)	-0,0281 (-0,13)	-0,0518 (-0,24)		0,0286 (0,49)	-0,0530 (-0,89)	
ENERJİ GÜLAĞTIR HABERLEĞME	-0,0609 (-1,31)	-0,04 (-0,84)	-0,2277 (-1,23)	-0,090 (-0,51)		-0,05030 (-1,05)	-0,04058 (-0,81)	
ÖZEL SEKTÖR GSSSO	0,1015 (0,92)	0,1947 (1,75)	-0,3918 (-0,91)	-0,5986 (-1,38)		0,1638 (1,43)	0,2368 (2,02)	
ÖZEL SEKTÖR GSSSO MAKİNE TEÇHİZAT	0,1757 (1,02)	0,4048 (2,34)	0,0027 (0,004)	-0,3753 (-0,56)		0,1921 (1,08)	0,4583 (2,53)	
ÖZEL SEKTÖR GSSSO BİNA İNĞAAT	0,0063 (0,10)	-0,1569 (-2,41)	-0,1961 (-1,11)	-0,0717 (-0,44)		0,0369 (0,55)	-0,0999 (-1,50)	
KONUT SAHİPLİĞİ	0,0017 (0,28)	-0,0051 (-0,84)	0,0291 (1,22)	-0,0525 (-2,38)		0,00076 (0,13)	-0,000727 (-0,12)	
İTHALAT	0,1451 (1,67)	0,2054 (2,37)	-0,2294 (-0,67)	0,1862 (0,57)		0,1655 (1,86)	0,1980 (2,15)	
İHRACAT	-0,054 (-0,69)	-0,1515 (-1,92)	-0,0216 (-0,07)	0,2912 (1,005)		-0,062 (-0,78)	-0,1850 (-2,26)	
KAMU HARCAMASI	0,0648 (0,59)	-0,0303 (-0,27)	0,0316 (0,07)	0,1521 (0,36)		0,0651 (0,57)	-0,0449 (-0,38)	

(t istatistikleri parantez içerisinde, % 5 seviyesinde anlamlı olanlar koyu ile iğİretlenmiştir.)

etkilemediği tespit edilmiştir. TL’deki değer artışının özel sektör toplam yatırımlar ve makine teçhizat yatırımlarını olumlu etkileyebileceği fakat özel sektör bina inşaat kalemini olumsuz etkileyebileceği sonuçlarına ulaşılmıştır. Beklenmedik kurun özel sektör bina inşaat kalemine etkisi, istatistiksel olarak anlamlı çıkmamış, ancak etkinin yönü negatif bulunmuştur. Çıktı ihracat sonuçları ise Ortodoks görüşün ön gördüğü gibidir.

Sonuç olarak, Türkiye’de daraltıcı devalüasyon dinamiğinin yatırımlar kanalından gerçekleştiği söylenebilir. Karar alıcılar açısından duruma bakıldığında bir devalüasyonun ekonomik büyüme açısından faydalı olduğu sonucuna varılamamaktadır.

KAYNAKÇA

Agenor, Pierre-Richard; (1991), “Output, Devaluation, and the Real Exchange Rate in Developing Countries,” *Weltwirtschaftliches Archive*, 127, ss. 18-41.

Ahmed, Shaghil, Christopher J Gust, Steven B Kamin, Ve Jonathan Huntley; (2002), “Are Depreciations as Contractionary as Devaluations? A Comparison of Selected Emerging and Industrial Economies”, *Board of Governors of the Federal Reserve System International Finance Division*, 737.

Ardıç, Oya Pınar; (2006), “Output, the Real Exchange Rate and the Crises in Turkey” *Topics in Middle Eastern and North African Economies, MEEA Online Journal*, 8.

Bahmani-Oskooee, Mohsen. Ve Ilir Miteza; (2006), “Are Devaluations Contractionary? Evidence from Panel Cointegration.” *Economic Issues*, 1(1).

Bebczuk, Ricardo, Arturo Galindo ve Ugo Panizza; (2006), “An Evaluation Of The Contractionary Devaluation Hypothesis”, *Inter-American Development Bank Working Paper*, 582.

Berument, Hakan ve Mehmet Pasaogulları; (2003), “Effects Of The Real Exchange Rate On Output And Inflation: Evidence From Turkey” *The Developing Economies*, 41(4), ss. 401–35

Chou, Win L. ve Chi-Chur Chao; (2001), “Are Currency Devaluations Effective? A Panel Unit Root Test.” *Economics Letters*, No:72, ss. 19-25.

Christopoulos, Dimitris K.; (2004), “Currency Devaluation And Output Growth: New Evidence From Panel Data Analysis.” *Applied Economics Letters* , ss. 809-813.

Çatik, A.Nazif; (2006), “Daraltıcı Devalüasyon Hipotezi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, *Ege Üniversitesi Çalışma Makalesi*, 06(09).

Dickey David A. ve Wayne A. Fuller (1979), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root” *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 74, No. 366, pp. 427- 431

Domac, Ilker; (1997), “Are Devaluations Contractionary? Evidence from Turkey.” *Journal of Economic Development*, 22(2): ss. 145-163.

Dornbusch, Rudiger; (1988), *Open Economy Macroeconomics*, 2nd edition, New York.

Frankel, Jeffrey(2005), “Mundell-Fleming Lecture: Contractionary Currency Crashes in Developing Countries”, *IMF Staff Papers*, 52(2): 149-192.

Kamin, Steven B. ve Marc Klau; (1998), “Some Multi-Country Evidence on the Effects of Real Exchange Rates on Output.” *International Finance Discussion Paper*, No. 611. Washington, DC, United States: Board of Governors of the Federal Reserve System.

Kandil, M., H. Berüment ve N.N. Dinçer (2007), “The Effects Of Exchange Rate Fluctuations On Economic Activity In Turkey”, *Journal Of Asian Economics*, No: 18, ss. 466–489

Korap, Levent, (2008), “Exchange Rate Determination Of TL/USD: A Co-Integration Approach”, *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, Sayı:7, ss. 24-50.

Krugman, Paul. ve Lance Taylor; (1978), “Contractionary Effects of Devaluation”. *Journal of International Economics*, 8, ss. 445-456.

Mills, Terence C. Ve Eric J. Pentecost; (2001), “The Real Exchange Rate And The Output Response In Four EU Accession Countries”, *Emerging Markets Review* , No: 2, ss. 418-430

The Effect of Real Exchange Rate on Economic Activities in Turkey

Exchange rate movements and policies are important subjects in economic research. The value of foreign currency may influence the ultimate goal of economic policy which is to attaining a sustainable high economic growth. There are two important approaches on this subject. According to Dornbush (1988) low real exchange rate level has expansionary effect on the economy. According to this orthodox view, since imported goods and services are relatively more expensive than the domestic ones when real exchange rate is low, exports will grow and imports diminish. Therefore, IMF and World Bank policies generally subscribe devaluation as a remedy to slow economic growth. However, Marshall-Lerner condition states that an increase in trade surplus depends on demand elasticities of imported and exported goods and services.

According to another view advocated by Krugman and Taylor (1978) because of financial fragility and balance sheet effects, devaluations could lead to unfavorable outcomes. According to Krugman and Taylor after devaluation aggregate consumption will drop as a result of income transfer from the poor to the rich. Furthermore, an increased payment to exported goods and services will diminish total income. Other effects are as follows, investment will drop as a result of higher cost of capital goods, payments to abroad will increase because of an increase in the value of foreign debt, and balance sheets of firms with foreign debt will deteriorate (Ardıç, 2006, Frankel, 2005 and Bahmani-Oskooee et al, 2006).

The recent increase in liberalization of foreign trade and capital flow has increased the effect of exchange rate on macro and micro variables. Also since the current empirical results present supporting outcomes for both theoretical views, research on this topic will shed more light on the discussion. This paper studies the relationship between exchange rate and economic activities in Turkey.

Using a sample of 11 Asian economies Christopoulos (2004) concludes that depreciation has a contractionary effect. Ahmed et al. (2002), shows that in nine developed countries depreciation has expansionary effect, however, for developing countries the relationship is contractionary. There are also some studies investigating the exchange rate economic growth relation in Turkey. Domaç (1997) found that unexpected devaluation has positive effect on GDP. Kandil et al. (2007) shows that an expected appreciation lowers export and investment, but has no effect on consumption. Çatık (2006) indicates that an appreciation has a negative effect on GDP. According to Berument and Paçaoğullar (2003), an appreciation has a negative effect on GDP only during the 1995-2001 period.

The estimated model in this study is similar to the ones from the previous studies. However, its difference lies in using sub sectors of economic production. The dependent variables are the growth rates of real GDP, total private consumption, consumption of food and beverage, durable goods, semi-durable and non-durable goods, energy-transportation-communication, services, house ownership, private investment, private investment on machinery and equipment, private sector building investment, export and import. The explanatory variables

are the growth rates of money supply, effective real exchange rate and government expenditure. A dummy variable is included to represent the 1994 and 2001 crises. The sample covers the 1987:1-2007:3 periods. Variables are obtained from Turkish Statistics Institute and the Central Bank of Turkey web sites.

Table 1 present the Dickey-Fuller unit root test results, which shows that all variables are first order integrated. Equations (1) and (2) are estimated by ordinary least squares and Table 2 presents the results. Each estimation is checked for autocorrelation. The lag length is determined so that the residuals are white noise. In the first part the real exchange rate is one of the explanatory variable. In the second part this variable is separated to expected (ERKUR) and unexpected (QRKUR) components. These components are obtained from a regression where difference of Turkish and USA interest rate, GDP growth rates, M2 growth rates and inflation rates are used as explanatory variables.

In the GDP equation four of the coefficients are statistically significant in which three have a positive sign. A positive coefficient indicates that contrary to the orthodox view an appreciation of the Turkish Lira is associated with economic growth. In general consumption items have insignificant coefficients (except for non-durable and semi-durable sectors). When we look at investment the significant coefficients have a positive sign (except for building investment). Export has a negative coefficient and imports positive which is consistent with the orthodox view. Thus results do not support the view that exchange rate depreciation will stimulate the economy in Turkey. On the contrary depreciation could signal an unfavorable condition which may contract investment and economic growth.

Yönetim Kurulu Büyüklüğünü Belirleyen Faktörler ve Yönetim Kurulu Büyüklüğü ile Firma Performansı Arasındaki İlişki: Türk Sermaye Piyasası Üzerine Bir İnceleme

Factor Determining Board Size and the relationship between Board Size and Firm Performance: an Investigation of Turkish Capital Market

Mehmet AYGÜN, Süleyman GÇve Cem SAYIN
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Gaziantep Üniversitesi ve Muğla Üniversitesi

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler ve yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na kayıtlı 98 firmanın 2006–2007 yıllarına ait verilerinden yararlanılmıştır. Ampirik analizlerde regresyon ve korelasyon teknikleri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yönetim kurulundaki üye sayısını belirleyen en önemli faktörün firma büyüklüğü olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra yönetim kurulundaki üye sayısı ile firma borçlanma oranı arasında da negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Kurulu, Büyüklük, Kurumsal Yönetim, Firma Performansı

Abstract

The main purpose of this study is to examine factors determining corporate board size and the relationship between corporate board size and firm performance. To achieve this objective data from 98 companies registered in the Istanbul Stock Exchange during the period of 2006–2007 were used. Regression and correlation analyses were used for empirical analysis. As a result of the analyses, firm size was found to be the most important factor in determining corporate board size. Moreover, there is statistically significant negative correlation between corporate board size and firm debt ratio.

Key words: Corporate Board, Size, Corporate Governance, Firm performance

I.GİRİŞ

Yönetim kurulunun yapısı ve büyüklüğü son yıllarda özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen şirket skandalları sonucunda gerek medyada ve gerekse de akademik camiada ilgi duyulan bir konu haline gelmiştir (Haris ve Raviv, 2008; Ning ve diğer., 2007).

Yönetim kurulu, genel kurulda pay sahiplerinin kendisine vermiş olduğu yetki doğrultusunda, mevzuat, esas sözleşme, şirket içi düzenlemeler ve politikalar çerçevesinde yetki ve sorumluluklarını kullanır ve şirketi temsil eder. Kurumsal yönetim sisteminde en önemli organ yönetim kuruludur. Bundan dolayı yönetim kurulunun yapısı ve büyüklüğünü belirleyen faktörlerin neler olduğu önemli bir sorundur (Dehanene ve diğer., 2001; Guest, 2008).

Yönetim kurulu bir şirketin stratejik karar alma, temsil ve en üst seviyede yürütme organıdır. Yönetim kurulu kararlarını alırken ve bunları uygularken, şirketin piyasa değerinin mümkün olan en üst seviyeye çıkarılmasını hedefler. Yönetim kurulu bunun bilinci içerisinde şirket işlerini, pay sahiplerinin uzun vadeli ve istikrarlı bir kazanç sağlamasını temin edecek şekilde yürütür. Bunu yaparken, pay sahipleri ile şirketin büyüme gereği arasındaki hassas dengenin de bozulmamasına özen gösterir. Yönetim kurulunda yer alan üyeler hissedarların temsilcileridir. Bu nedenle yönetim kurulu üyeleri firma finansal raporlarında yer alan bilgilerin kalitesini gözetleme sorumluluğundadırlar (Vafeas, 2000).

Yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler üzerine önceki yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde kuruldaki üye sayısı firmaya ve sahiplerin yapısına özgü faktörler ile açıklanmaya çalışılmıştır (Hillier ve McColgan, 2006). Firmaya özgü faktörler olarak firma büyüklüğü, firma yaşı, nakit akımları, yatırımlar, araştırma ve geliştirme harcamaları ile kaldıraç oranının kullanıldığı görülmektedir. Rajeha (2005) büyük ve deneyimli firmaların yönetim kurulundaki üye sayısının daha fazla olacağını öne sürmüş ve büyüklüğün yönetim kurulundaki üye sayısının belirlenmesinde en önemli faktör olduğunu varsaymıştır. ABD firmaları üzerine yaptıkları çalışmalarında Dennis ve Sarin (1999) yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen en önemli faktörün firma büyüklüğü olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer sonuçlar ABD firmaları üzerine yaptıkları çalışmalarında Baker ve Gompers (2003); Coles ve diğer. (2008), Lehn ve diğer. (2009) tarafından da elde edilmiştir. İngiliz firmaları üzerine yaptıkları çalışmalarında Hillier ve McColgan (2006) firma büyüklüğünün yanı sıra firma yaşı ve kaldıraç oranının da yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler olduğunu tespit etmişlerdir.

Kurumsal yönetimin temel konularından biri olan yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı ilişkisi üzerindeki çalışmalar yoğun bir şekilde devam etmektedir. Yönetim kurulu büyüklüğü üzerine yapılan çalışmalarda, kurulda yer alan üye sayısının fazla olmasının, alınan kararlar üzerinde uzlaşmaya varma noktasında aşırı çaba gerektirdiği ve kurulun etkinliğini azalttığı sonuçlarına

ulaşmıştır. Lipton ve Lorsch (1992) yönetim kurulu üye sayısının fazla olduğu firmalarda idarecilerin üst yönetim politikalarını daha az eleştirmesinden dolayı fonksiyonsuz hale geldiklerini öne sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra, yazarlar kurulda yer alan üye sayısının fazla olması halinde büyük koordinasyon problemleri, daha yavaş karar alma ve daha fazla riskten kaçınma gibi, verimlilik kayıpları ile firmanın karşı karşıya kalınacağını ifade etmektedirler. Benzer biçimde Jensen (1993) büyük grupların, CEO tarafından kontrolünün daha kolay olacağını öne sürmüştür. Bu nedenle yönetim kurulları stratejik ve gözetleme fonksiyonlarından ziyade sembolik faaliyetlerde bulduklarını ifade etmektedir. Yönetim kurulu üzerine yapmış olduğu çalışmasında Yermack (1996) bu düşüncüyü destekler biçimde yönetim kurulu büyüklüğü ile firma değeri arasında ters bir ilişki bulmuştur. Benzer sonuçlar Eisenberg ve diğer. (1998) tarafından da elde edilmiştir.

Yukarıda ifade edilen teorik ve ampirik çalışmalardan hareketle bu çalışmanın temel amacı Türk Sermaye Piyasası'nda yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler ve yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)'ye kayıtlı 98 firmanın 2006–2007 yıllarına ait verileri kullanılmıştır. Ampirik analizlerde regresyon ve korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada yönetim kurulu büyüklüğü olarak ilgili yılda yönetim kurulunda bulunan üye sayısı esas alınmıştır. Firma performans göstergesi olarak biri muhasebe temelli (Aktif karlılığı-ROA) diğeri de piyasa temelli (Tobin's q-Q) olmak üzere iki değişken kullanılmıştır. Çalışmada firma yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen ve büyüklüğe bağlı olarak firma performansı üzerinde etkili olduğu düşünülen sekiz kontrol değişkeninden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda literatür ile tutarlı bir biçimde (Dennis ve Sarin, 1999; Mak ve Li, 2001; Baker ve Gompers, 2003; Hillier ve McColgan, 2006; Guest, 2008) yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen en önemli faktörün firma büyüklüğü olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın firma yönetim kurulu büyüklüğü ile kaldıraç oranı arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Firma performansı ve yönetim kurulu büyüklüğü arasındaki ilişkiyi inceleyen model sonuçları incelendiğinde ise performans göstergeleri ile büyüklük arasında literatür çalışmalarından farklı olarak pozitif ilişki görülmüştür. Ancak bu pozitif ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Girişi takiben ikinci bölümde ilgili literatür incelenmiştir. Üçüncü bölümde örneklem ve değişkenler tanımlanmış ve analizi yapılacak modeller kurulmuştur. Dördüncü bölümde ampirik analiz sonuçları yer almaktadır. Son bölüm ise çalışmanın genel bir değerlendirilmesine ayrılmıştır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

2.1 Yönetim Kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörlere yönelik yapılan çalışmalar

Optimal yönetim kurulu büyüklüğünün ne olduğu üzerine az sayıda literatür mevcuttur. İdeal yönetim kurulu üye sayısının ne olduğu gerek uygulayıcılar ve gerekse de akademisyenler arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir (Rajeha, 2005). Birçok yazar üye sayısının küçük olduğu yönetim kurullarının büyük olanlara göre daha etkili faaliyette bulunduğunu öne sürmektedirler. Örneğin Lipton ve Lorsch (1992) yönetim kurulundaki üye sayısının ondan fazla olması halinde kurul görüş ve önerilerinin açıklanmasının daha zor olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer biçimde Jensen (1993) yönetim kurulundaki üye sayısının yedi ve altında olması halinde kararların daha etkili olacağını varsaymaktadırlar. Rajeha (2005) yönetim kurulundaki üye sayısının düşük olması halinde yöneticiler ve hissedarlar arasındaki vekalet problemlerinin azaldığına yönelik bir model geliştirmiştir.

Singapur firmaları üzerine yaptıkları ve toplam 147 firma verisinden yararlandıkları çalışmalarında Mak ve Li (2001) yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörleri incelemişlerdir. Yazarlar yaptıkları çalışmalarında yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler olarak sahiplik yapıları (yönetimsel, blok hissedarlar, devlet) CEO duality, firma büyüklüğü, çeşitlendirme ve firma yaşı gibi değişkenlerden yararlanmışlardır. Yapılan analiz sonucunda yönetim kurulu büyüklüğünün belirlenmesinde sahiplik yapılarının negatif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifade ile yönetimsel sahiplik ile yönetim kurulu büyüklüğü arasında ters bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Lehn ve diğer. (2009) 1935–2000 yılları arasında faaliyette bulunan ve halen varlığını sürdürmekte olan 81 ABD firması üzerine yapmış oldukları çalışmalarında yönetim kurulu büyüklüğünün belirlenmesinde en önemli faktörün firma büyüklüğü değişkeni olduğunu tespit edilmişlerdir. Buna karşın firma büyüme göstergesi olarak kullanılan piyasa değeri/defter değeri oranı ile yönetim kurulu büyüklüğü arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç görülmüştür.

1988–1992 yıllarını kapsayan ve toplam 1019 ABD firması üzerine yapmış oldukları çalışmalarında Boone ve diğer. (2007) yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörleri araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda yönetim kurulu büyüklüğü ile firma büyüklüğü ve firma yaşı arasında pozitif buna karşın firma karlılığı ile negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir. Diğer bir ifade ile büyük ve iş deneyimine sahip firmalarda yönetim kurulundaki üye sayısının fazla olduğu buna karşın yönetim kurulundaki üye sayısının fazla olmasının firma karlılığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

İngiliz firmaları üzerine yaptığı ve 25688 gözlemden yararlandığı çalışmasında Guest (2008) yönetim kurulunun büyüklüğünün belirleyicilerini araştırmıştır. 1981–2002 yıllarını kapsayan çalışmasında yazar büyüklük belirleyicileri olarak firma büyüklüğü, firma yaşı, kaldıraç oranı, Tobin's q, araştırma ve geliştirme harcamaları, hisse senedi getirileri, nakit akımları ve aktif karlılık oranını kullanmıştır. Yapılan analiz sonucunda yönetim kurulu büyüklüğü ile firma büyüklüğü, kaldıraç oranı ve araştırma ve geliştirme harcamaları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşın yönetim kurulu büyüklüğü ile firma yaşı, Tobin's q ve aktif karlılığı arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar görülmüştür.

Linck ve diğer. (2008) 1990–2004 yıllarını kapsayan ve 7000'den fazla firma verisini kullandıkları çalışmalarında ABD firmalarında yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışmada yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler olarak piyasa değeri, kaldıraç oranı, firma yaşı, araştırma ve geliştirme harcamaları, hisse senedi getirileri ile sahiplik yapılarından yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda yönetim kurulu büyüklüğü ile piyasa değeri, kaldıraç oranı ve firma yaşı ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşı araştırma ve geliştirme harcamaları, hisse senedi getirileri ve sahiplik yapıları ile yönetim kurulu büyüklüğü arasında negatif ve istatistiksel anlamlılık görülmüştür.

Coles ve diğer. (2008) 1992-2001 yıllarını kapsayan çalışmalarında ABD firmalarında yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörleri incelemişlerdir. Yapılan çalışmada yönetim kurulu büyüklüğü üzerinde etkili olduğu düşünülen faktörler olarak araştırma ve geliştirme harcamaları, firma yaşı, CEO deneyimi ve yaşı, kaldıraç, ROA, nakit akımları ve maddi olmayan duran varlıklar kullanılmıştır. Toplam 5833 veriden yararlanılan çalışma sonucunda firma yaşı ve CEO yaşı ile yönetim kurulu büyüklüğü arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşın, CEO deneyimi, kaldıraç oranı ve nakit akımları ile yönetim kurulu büyüklüğü arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

2.2 Yönetim Kurulu büyüklüğü ve firma performansı arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalar

Yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performansı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak ölçmeye yönelik ilk çalışmalardan biri Yermack (1996) tarafından yapılmıştır. 1984–1991 yıllarını kapsayan ve 452 ABD firması üzerine yapmış olduğu çalışmasında Yermack (1996) yönetim kurulu büyüklüğü ile firma değeri arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmiştir.

Yermack (1996) tarafından geliştirilmiş olan metodolojiyi kullandıkları çalışmalarında Eisenberg ve diğer. (1998) 879 Küçük ve Orta Ölçekli Fin firmaları için yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı arasındaki ilişkiyi

incelemişlerdir. 1992–1994 yıllarını kapsayan çalışma sonucunda yönetim kurulu büyüklüğü ile firma karlılığı arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki görülmüştür. Benzer biçimde Barhart ve Rosenstein (1998) yönetim kurulundaki üye sayısının az olduğu firmaların, üye sayısı fazla olan firmalara göre daha iyi performans gösterdiklerini ortaya koymuşlardır.

Beş Avrupa Ülkesi (İngiltere, Fransa, Hollanda, Danimarka ve İtalya) üzerine yaptıkları çalışmalarında Conyon ve Peck (1998) yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1992–1995 yıllarını kapsayan çalışmaları sonucunda yazarlar, analiz kapsamında yer alan tüm ülkelerde firma performansı ile yönetim kurulu büyüklüğü arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler elde etmişlerdir.

Vafeas (2000) yapmış olduğu çalışmasında yönetim kurulundaki üye sayısının beşin altında olan firmalarda performans ile kar arasında anlamlı bir ilişki elde etmiştir. Benzer bir sonucu da Singapur ve Malezya firmaları üzerine yaptıkları çalışmalarında Mak ve Yuanto (2001) ortaya koymuştur.

Bonn ve diğerleri (2004) Avustralya ve Japonya firmaları üzerine yaptıkları çalışmaları sonucunda, Japon firmaları için yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performansı arasında negatif bir ilişkinin olduğunu belirlemişlerdir. Buna karşın Avustralya firmaları için istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler elde edememişlerdir. Benzer biçimde Küçük ve Orta Ölçekli Danimarka firmaları üzerine yaptıkları çalışmalarında Bennedsen ve diğer. (2008) yönetim kurulu üye sayısı ve performans arasında anlamlı ilişkiler bulamamışlardır. Buna karşın yazarlar, yönetim kurulundaki üye sayısının yediden fazla olması halinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir.

Cheng ve diğerleri (2008) Forbes 500'e kayıtlı farklı sektörlerden 350 firmanın 1984–1991 yıllarını kapsayan çalışmaları sonucunda yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performans göstergeleri arasında literatür ile tutarlı negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulmuşlardır.

Yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen ve yukarıda özetlenen çalışmaların tümünde negatif sonuçların elde edildiği görülmektedir. Ancak söz konusu iki değişken arasında anlamlı olmayan veya pozitif sonuç elde edilen çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin, Bhagat ve Black (2002) yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışması sonucunda söz konusu iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı olmayan sonuçlar elde etmişlerdir.

1959-1999 yıllarını kapsayan ve ABD bankacılık sektörü üzerine yaptıkları çalışmalarında Adams ve Mehran (2005) yönetim kurulu büyüklüğü ve banka performansı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir. Benzer biçimde İngiliz bankacılık sistemi üzerine yaptıkları çalışmalarında Tanna

ve diğerleri (2007) yönetim kurulu büyüklüğü ile banka etkinliği arasında pozitif ilişki tespit etmişlerdir.

Gana firmaları üzerine yaptıkları ve 1995–2004 yıllarını kapsayan çalışmalarında Kyereboah-Coleman ve Biepkle (2006) yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı olarak kullandıkları aktif karlılığı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir. Düşük performans gösteren firmalar üzerine yaptıkları çalışmalarında Larmou ve Vafeas (2009) benzer şekilde yönetim kurulu büyüklüğü ve performans arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir.

III. VERGİ, DEĞİŞKENLER VE METODOLOJİ

Bu çalışmada Türk Sermaye Piyasası'nda yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler ve yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. 2006–2007 yıllarını kapsayan çalışmada İMKB'ye kayıtlı 98 firma verisinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm veriler İMKB resmi internet sitesinden (www.imkb.gov.tr) sağlanmıştır. Varlık yapılarının farklı olmasından dolayı mali sektörde yer alan firmalar kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın iki temel amacı vardır. Bunlardan birincisi, yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörlerin neler olduğunu ortaya koymaktır. İkincisi ise, yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Belirlenen bu amaçları, gerçekleştirmek üzere literatürde yer alan çalışmalar (Yermack, 1996; Eisenberg ve diğer., 1998; Mak ve Li, 2001; Boone ve diğer., 2007, Cheng, 2008 ve Guest, 2008) esas alınarak aşağıdaki regresyon modelleri geliştirilmiştir:

$$\text{Model I: KURUL} = \beta_0 + \beta_1 \text{CEO} + \beta_2 \text{BÜYÜK1} + \beta_3 \text{BÜYÜK2} + \beta_4 \text{YAŞ} + \beta_5 \text{KALDIRAÇ} + \beta_6 \text{NAKIMI} + \beta_7 \text{ARGE} + \beta_8 \text{YATIRIM} + \beta_9 \text{ROA} + \beta_{10} \text{Q} + \varepsilon$$

$$\text{Model II: ROA} = \beta_0 + \beta_1 \text{KURUL} + \beta_2 \text{CEO} + \beta_3 \text{BÜYÜK1} + \beta_4 \text{BÜYÜK2} + \beta_5 \text{YAŞ} + \beta_6 \text{KALDIRAÇ} + \beta_7 \text{NAKIMI} + \beta_8 \text{ARGE} + \beta_9 \text{YATIRIM} + \varepsilon$$

$$\text{Model III: Q} = \beta_0 + \beta_1 \text{KURUL} + \beta_2 \text{CEO} + \beta_3 \text{BÜYÜK1} + \beta_4 \text{BÜYÜK2} + \beta_5 \text{YAŞ} + \beta_6 \text{KALDIRAÇ} + \beta_7 \text{NAKIMI} + \beta_8 \text{ARGE} + \beta_9 \text{YATIRIM} + \varepsilon$$

Çalışmada kullanılan değişkenler aşağıdaki gibi ölçülmüştür:

Yönetim Kurulu Büyüklüğü (KURUL)= Yönetim kurulundaki toplam üye sayısını göstermektedir.

- Genel Müdürün Gücü (CEO)= Kukla değişken kullanılarak hesaplanmıştır. Genel Müdür aynı zamanda yönetim kurulu üyesi olması halinde CEO=1, aksi halde 0 değerini almaktadır.
- Firma Büyüklüğü (BÜYÜK1, BÜYÜK2)= Çalışmada firma büyüklüğü göstergesi olarak iki değişken kullanılmıştır. BÜYÜK1, ilgili yılda firmada çalışan toplam personel sayısını ve BÜYÜK2 ise firma toplam varlıklarının doğal logaritması alınarak hesaplanmıştır.
- Firma Yaşı (YAŞ)= 2007 yılından firmanın faaliyete başladığı yıl çıkarılarak bulunmuştur.
- Kaldıraç Oranı (KALDIRAÇ)= Firma toplam borçlarının toplam varlıklara oranlanması ile hesaplanmıştır.
- Nakit Akımları (NAKİMİ)= Firmanın net karları ile amortisman giderleri toplamının, toplam varlıklara oranlanması ile hesaplanmıştır.
- Araştırma ve Geliştirme Harcamaları (ARGE)= Firmanın ilgili yıllarda yapmış olduğu toplam araştırma ve geliştirme harcamalarının toplam varlıklara oranlanması ile bulunmuştur.
- Firma Yatırımları (YATIRIM)= Firmanın ilgili yıllarda yapmış olduğu yatırımlarının toplam tutarının, toplam varlıklara oranlanması ile elde edilmiştir.
- Aktif Karlılığı (ROA)= Dönem net karın toplam varlıklara oranlanması ile hesaplanmıştır.
- Tobin's q (Q)= Firmanın piyasa değerinin defter değerine oranlanması ile elde edilmiştir.

Tablo 1'de ampirik analizlerde kullanılan ve yukarıda hesaplanma biçimi verilen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları yer almaktadır. Tablodan görüldüğü gibi Türk Sermaye Piyasası'nda yer alan ve analiz kapsamında incelenen firmalarda yönetim kurulundaki üye sayısı ortalama olarak 6,7 bulunmuştur. Literatür kısmında özetlenen ve farklı ülkelerde yapılan çalışmalar¹ ile kıyaslandığında ülkemizde yönetim kurulundaki üye sayısının düşük olduğu söylenebilir. Analiz kapsamında incelenen firmaları yarısından fazlasında (%56) genel müdürün aynı zamanda yönetim kurulu üyesi (CEO) olduğu görülmektedir. Firmalarda ilgili yıllarda çalışan personel sayısı 1949 ve firma yaşı ise ortalama olarak 34 bulunmuştur. Analiz kapsamında yer alan firmaların kaldıraç oranı % 42, aktif karlılık oranının (ROA) ise yaklaşık % 4 olduğu görülmektedir.

¹ Vafeas (2001) 7,1; Guest (2008) 7,18; Mak ve Li (2002) 8,04; Faleye (2007) 8,1; Linck ve diğerleri (2007) 7,07; Coles ve diğerleri (2008) 10,4; Cheng (2008) 9,12; Ning ve diğerleri (2007) 9,67; Dimitropoulos ve Astrerriou (2010) 7,1.

Tablo-1: Tanımlayıcı İstatistik

DEĞERLER	ORTALAMA	MAKSİMUM	MINİMUM	ORTANCA	ST.HATA
KURUL	6.7626	13	3	7	1.9535
CEO	0.5656	1	0	1	0.4969
BÜYÜK1	1949	46018	9	596	4417.4
BÜYÜK2	8.5152	9.9898	7.0477	8.4763	0.6804
YAŞ	34.237	96	3	34	15.631
KALDIRAÇ	0.4228	0.8542	0.02	0.4145	0.2031
NAKİMİ	0.0794	0.5921	-0.01	0.0600	0.0684
ARGE	0.0074	0.2647	0	0	0.0243
YATIRIM	0.0615	0.3285	0	0.0465	0.0635
ROA	0.0419	0.5781	-32.285	0.0551	0.2566
Q	1.564	6.8	0.36	1.3	1.0414

IV. ANALİZ SONUÇLARI

Ampirik analizlerde regresyon ve korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Tablo 2’de korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde yönetim kurulu büyüklüğü (KURUL) ile firma büyüklük göstergeleri (BÜYÜK1, BÜYÜK2) ve firma yaşı (YAS) arasında pozitif ve anlamlı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Benzer biçimde KURUL ile firma performans göstergesi olarak kullanılan varlıklardan elde edilen karlılık oranı (ROA) arasında pozitif ve % 5 düzeyinde anlamlılık söz konusudur. KURUL ile CEO gücü, kaldıraç oranı (KALDIRAÇ) ve yatırım tutarı (YATIRIM) arasında negatif ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir ilişki görülmektedir.

Tablo-2: Korelasyon Tablosu

DEĞİŞKENLER	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. KURUL	1										
2. CEO	-.117	1									
3. BÜYÜK1	.221**	.054	1								
4. BÜYÜK2	.418**	-.033	.498**	1							
5. YAĞ	.189**	-.115	.131	.316**	1						
6. KALDIRAÇ	-.120	.053	.207**	.121	.034	1					
7. NAKIMI	.052	-.134	-.028	.096	.014	-.335**	1				
8. ARGE	.033	-.070	.004	.120	-.013	.040	.145*	1			
9. YATIRIM	-.026	-.093	.024	.040	-.004	-.016	.222**	-.004	1		
10. ROA	.172*	-.009	.045	.175*	.005	-.308**	.298**	.041	.059	1	
11. Q	.088	-.117	.196**	.088	-.055	.138	.202**	.022	.250**	.143	1

** ve * sırasıyla % 1 ve % 5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3’de yukarıda geliştirilmiş olan modellere ilişkin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Model I’de yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörlere ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde literatür (Guest,2008; Cheng, 2008) ile tutarlı bir biçimde firma büyüklük göstergeleri (BÜYÜK1, BÜYÜK2) yönetim kurulundaki üye sayısı arasında pozitif ilişki elde edilmiştir. Bu pozitif ilişki BÜYÜK2 yani firma büyüklüğü ile istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlıdır. Diğer bir ifade ile firma büyüklükleri arttıkça, yönetim kurulundaki üye sayısı da artmaktadır. Bu sonuç Türk Sermaye Piyasası’nda faaliyette bulunan ve analiz kapsamında incelenen firmalarda yönetim kurulu üye sayısının belirlenmesinde en önemli faktörün firma büyüklüğü olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Analizde kullanılan diğer değişkenlerden CEO, KALDIRAÇ, NAKIMI ve YATIRIM ile yönetim kurulu büyüklüğü arasında negatif ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu negatif ilişki KALDIRAÇ değişkeni ile % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir ifade ile yönetim kurulundaki üye sayısının fazla olduğu firmalarda borçlanma oranı düşüktür.

Model II ve III’te firma performans göstergeleri olarak kullanılan ROA ve Q ile yönetim kurulu büyüklüğü arasındaki ilişki incelenmiştir. Her iki modelde de yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performans göstergeleri arasında literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmından farklı olarak pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak bu pozitif ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Diğer değişkenler ile firma performans göstergeleri arasındaki ilişki sonuçları incelendiğinde ROA ile firma büyüklüğü (BÜYÜK2) ve firma nakit akımları (NAKIMI) arasında pozitif ve sırasıyla % 5 ve % 1 düzeyinde bir anlamlılığın

olduğu görülmektedir. Bu sonuç, büyük firmaların daha karlı olduğu ve daha fazla nakit akımına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanı sıra firma borçlanma oranı (KALDIRAÇ) ile ROA arasında % 1 düzeyinde negatif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Firma performans göstergesi olarak Q oranının kullanıldığı Model III sonuçları incelendiğinde büyüklük göstergesi olarak kullanılan personel sayısı (BUYUK1), borçlanma oranı (KALDIRAÇ), nakit akımları (NAKIMI) ve yatırımlar (YATIRIM) ile Q arasında pozitif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo-3: Regresyon Analizi Sonuçları

DEĞİŞKENLER VE PARAMETRELER	MODEL I: BAĞIMLI DEĞİŞKEN: KURUL	MODEL II: BAĞIMLI DEĞİŞKEN: ROA	MODEL III: BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Q
SABGT	-1.239 (-.659)	-.492 (-1.928)**	1.810 (1.760)*
KURUL		.010 (1.037)	.046 (1.118)
CEO	-.338 (-1.322)	.020 (.562)	-.202 (-1.415)
BÜYÜK1	.062 (.790)	.006 (.071)	.202 (2.569)**
BÜYÜK2	1.026 (4.460)***	.065 (1.977)**	-.144 (-1.081)
YAğ	.008 (.952)	-.001 (-.762)	-.006 (-1.316)
KALDIRAÇ	-1.933 (-2.746)***	-.319 (-3.387)***	1.007 (2.657)***
NAKIMI	-2.543 (-1.218)	.743 (2.652)***	3.348 (2.969)***
ARGE	.471 (.091)	-.004 (-.006)	-.589 (-.203)
YATIRIM	-1.746 (-.853)	.039 (.139)	3.309 (2.961)***
ROA	.470 (.880)		
Q	.129 (.974)		
F İstatistiği	5.247***	4.551***	4.468***
Düz. R ²	.179	.141	.138
Gözlem Sayısı	196	196	196

V. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın temel amacı Türk Sermaye Piyasası'nda yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler ve yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemektir. 2006-2007 yıllarını kapsayan çalışmada İMKB'de işlem gören 98 firma verisi kullanılmıştır. Ampirik analizlerde regresyon ve korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır.

Yönetim kurulu, halka açık firmaların kurumsal yönetiminde önemli bir role sahiptir. Bu nedenle yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörlerin neler

olduğu önemli bir sorundur. Son yıllarda özellikle ABD’de yaşanan şirket skandalları sonucunda firma yönetim kurullarının yapısı ve büyüklüğü oldukça ilgi çeken bir konu olmuştur. Konuya ilişkin yapılan teorik tartışmalarda yönetim kurulundaki üye sayısının fazla olmasının firma etkinliğini (performansını) azaltacağı ayrıca kurulda alınacak olan kararlar üzerinde uzlaşma noktasında bir takım sıkıntılar yaşanacağı öne sürülmüştür. Yapılan ampirik çalışmalar bu görüşü destekler biçimde –istisnalar olmakla birlikte- yönetim kurulu büyüklüğü ile firma performansı arasında negatif ilişkinin var olduğunu ortaya koymuştur.

Türk Sermaye Piyasası üzerine yapılan bu çalışmada analiz kapsamında incelenen firmalarda yönetim kurulundaki üye sayısının ortalama 6,7 civarında olduğu belirlenmiştir. Özellikle ABD orijinli çalışmalar ile kıyaslandığında ülkemizde firmalardaki yönetim kurulu üye sayısının daha düşük olduğu söylenebilir. Ancak bu çalışmada dikkate alınmayan, yönetim kurulunu oluşturan üyelerin kompozisyonu (kurul yapısı) da önemli bir unsurdur. Türkiye’de halka açık ve hisse senetleri borsalarda işlem gören firmaların önemli bir çoğunluğunun aile şirketleri şeklinde olduğu (Yurtoğlu, 2003; Gönenç ve diğerleri, 2007) ve söz konusu firmaların yönetim kurulu üyelerinin önemli bir kısmının da aile fertlerinden oluştuğu bilinmektedir.

Çalışmada elde edilen en önemli bulgu, literatür ile tutarlı bir biçimde ülkemizde yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen en önemli faktörün firma büyüklüğü olduğunu ortaya koymasıdır. Diğer bir ifade ile analiz kapsamında incelenen firmalarda yönetim kurulu büyüklüğü ile firma büyüklüğü arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Bu sonuç, özellikle büyük firmaların yönetim kurulundaki üye sayısının küçük firmalara göre daha yüksek olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörlere ilişkin regresyon analizi sonuçları incelendiğinde (Model I) firma borçlanma oranı ile negatif ve % 1 düzeyinde istatistiksel bir anlamlılığın olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile yönetim kurulundaki üye sayısının fazla olması halinde firma daha az borçlanmaya gitmektedir. Bu sonuç da çalışmada elde edilen diğer bir önemli bulgudur.

Yönetim kurulu büyüklüğü ve firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen regresyon analizi sonuçları incelendiğinde ise performans göstergesi olarak kullanılan ROA ve Q ile büyüklük arasında literatürden farklı olarak pozitif ancak istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir sonuç görülmektedir.

Türk Sermaye Piyasası’nda yönetim kurulu büyüklüğünü belirleyen faktörler ve büyüklük ile firma performansı arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik ampirik olarak yapılan bu çalışma bir takım sınırlamaları da içermektedir. Yukarıda ifade edildiği gibi çalışmada kurul yapısı yani kuruldaki üyelerin bağımsız kişilerden oluşup-oluşmadığı göz önünde bulundurulmamıştır. Diğer önemli bir sınırlama ise analiz kapsamını dahil edilen firma ve analizin yapıldığı dönemdir. Çalışmada toplam 98 firmanın 2006-2007 yılları verilerinden yararlanılmıştır.

Firma sayısının daha fazla tutulması ve analiz edilen dönemin daha uzun yılları içermesi yapılacak çalışmalarda elde edilecek sonuçların daha anlamlı olmasına yol açabilir. Konuya ilişkin gelecekte yapılacak çalışmalarda söz konusu sınırlamaların göz önünde bulundurulması fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adams, R. B., ve Mehran, H. (2005), "Corporate Performance, Board Structure and its Determinants in the Banking Industry", Working Paper, Federal Reserve Bank of New York
- Baker, M., ve Gompers, P., (2003), "The determinants of board structure at the initial public offering", *Journal of Law and Economics* 46, 569-598.
- Barnhart, S. W. & Roseinstein, S., (1998), "Board Composition, Managerial Ownership, and Firm Performance: An Empirical Analysis", *The Financial Review*, 33, 1-16.
- Bennedsen, M., Kongsted, H. C. ve Nielsen, K. M. (2008), "The causal effect of board size in the performance of small and medium-sized firms", *Journal of Banking & Finance*, 32 (6), 1098-1109.
- Bhagat, S., ve Black, B., (2002), "The non-correlation between board independence and long term firm performance", *Journal of Corporation Law*, 27, 231-274.
- Bonn, I., Yoshikawa, T., ve Phan, P. H. (2004), "Effects of Board Structure on Firm Performance: A Comparison between Japan and Australia", *Asian Business & Management*, 3, 105-125.
- Boone, A.L., Field, L.C., Karpoff, J.M., ve Raheja, C.G., (2007), "The determinants of corporate board size and composition: an empirical analysis", *Journal of Financial Economics*, 85, 66-101.
- Cheng, S., (2008), "Board size and the variability of corporate performance", *Journal of Financial Economics*, 87, 157-176.
- Cheng, S., Evans, J. H ve Nagarajan, N. J. (2008), "Board size and firm performance: the moderating effects of the market for corporate control", *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 31, 121-145.
- Coles, J. F., Daniel, N. D., ve Naveen, L., (2008), "Boards: Does one size fit all?" *Journal of Financial Economics*, 87, 329-356.
- Canyon, M., ve Peck, S. (1998), "Board Size and Corporate Performance: Evidence from European Countries", *European Journal of Finance*, 4, 291-304.
- Denis, D., ve Sarin, A., (1999), "Ownership and board structures in publicly traded corporations", *Journal of Financial Economics*, 52, 187-223.
- Dehaene, A., De Vuyst, V., ve Ooghe, H., (2001), "Corporate Performance and Board Structure in Belgian Companies", *Long Range Planning*, 34, 383-398
- Dimitropoulos, P. E., ve Astreriu, D. (2010), "The effect of board composition on the informativeness and quality of annual earnings: Empirical evidence from Greece", *Research in International Business and Finance*, 24(2), 190-205
- Eisenberg, T., Sundgren, S. ve Wells, M. T. (1998), "Larger Board Size and Decreasing Firm Value in Small Firms" *Journal of Financial Economics*, 48(1), 35-54.
- Faleye, O., (2007), "Does one hat fit all? The case of corporate leadership structure", *Journal of Management and Governance*, 11, 239-259.
- Gönenç, H., Ö. B. Kan and E. C. Karadağlı (2007), "Business Groups and Internal Capital Markets", *Emerging Market Finance and Trade*, 43(2), 63-81.
- Guest, P.M., (2008), "The determinants of board size and composition: Evidence from the UK", *Journal of Corporate Finance*, 14, 51-72
- Harris, M., ve Raviv, A., (2008) "A theory of board control and size", *Review of Financial Studies*, 24(8), 1797-1832
- Hillier, D., ve McColgan, P., (2006), "An Analysis of Changes in Board Structure during Corporate Governance Reforms", *European Financial Management*, 12(4), 575-607
- Jensen, M., (1993), "The modern industrial revolution, exit and the failure of internal control systems", *Journal of Finance* 48, 831-880.

- Kyereboah-Coleman, A., and Biepkke, N., (2006), "The link between corporate governance and performance of the non-traditional export sector: evidence from Ghana", *Corporate Governance*, 6(5), 609-623.
- Larmou, S., ve Vafeas, N., (2009), "The relation between board size and firm performance in firms with a history of poor operating performance", *Journal of Management Governance*, 14(1), 61-85
- Lehn, K., Patro, S., ve Zhao, M., (2009), "Determinants of size and structure of corporate boards: 1935-2000", *Financial Management*, 38, 747-780.
- Linck, J.S., Netter, J.M., ve Yang, T., (2008), "The determinants of board structure", *Journal of Financial Economics* 87, 308-328.
- Lipton, M., ve Lorsch, J. W. (1992), "A Modest Proposal for Improved Corporate Governance", *Business Lawyer*, 48(1), 59-77.
- Mak, Y.T., Yuanto, K., (2001). "Size really matters: Further evidence on the negative relationship between board size and firm value", *Pacific-Basin Finance Journal* 13, 301-318.
- Mak, Y. T. ve Li, Y., (2001), "Determinants of corporate ownership and board structure: evidence from Singapore". *Journal of Corporate Finance*, 7, 235-256.
- Ning, Y., Davidson, W. N., ve Zhong, K., (2007), "The Variability of Board Size Determinants: An Empirical Analysis", *Journal of Applied Finance*, 17(2); 46-61.
- Raheja, C., (2005), "Determinants of board size and composition: a theory of corporate boards", *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 40, 283-306.
- Tanna, S., Pasiouras, F., ve Nnadi, M. (2007), "The effect of board size on the efficiency of UK banks", *Economics, Finance and Accounting Applied Research Working Paper Series*, <http://ssrn.com/abstract=1092252>
- Vafeas, N. (2000), "Board Structure and the Informativeness of Earnings", *Journal of Accounting and Public Policy*, 19(2), 139-160.
- Yermack, D. (1996), "Higher Market Valuation of Companies with a Small Board of Directors", *Journal of Financial Economics*, 40(2), 185-211.
- Yurtoğlu, B. (2003), "Corporate Governance and Implications for Minority Shareholders in Turkey", *Journal of Corporate Ownership & Control*, 172-186.

Factor Determining Board Size and the relationship between Board Size and Firm Performance: An Investigation of Turkish Capital Market

The board of directors is the strategic decision-making, representation and highest management body of the company. In adopting and applying the decisions, the board of directors should aim to raise the company's market value to the maximum extent possible. While managing the company, the board of directors should ensure that the shareholders acquire long-term and stable income. In conducting its business, the board should pay special attention to maintaining the balance between the interests of the shareholders and the company's growth prospects.

Corporate boards are responsible for monitoring the quality of the information contained in financial reports. Board monitoring of the financial reports is important because managers often have self-interested incentives to manage earnings, potentially misleading shareholders.

Boards of directors play a central and fundamentally important role in the corporate governance of publicly listed companies, and therefore understanding the determinants of board structure is an important research question. The structure and size of corporate boards have received much attention in the media and in the business community recently, fuelled by the prominent business failures of large companies such as Enron, WorldCom and Parmalat. The general view that board characteristics matter is reflected by an abundance of national and international guidelines for good corporate governance.

The early consensus had been that larger boards are detrimental to board effectiveness. Lipton and Lorsch (1992) argued that larger boards are more likely to become dysfunctional because, as board size increases, directors become less likely to criticize the policies of top managers. Also, larger boards experience greater productivity losses such as greater co-ordination problems, slower decision making, and more director free riding, and are more risk averse. Jensen (1993) similarly argues that larger groups are easier to control by the CEO. Thus, boards end-up serving a more symbolic than a strategic and monitoring function. In his seminal paper on board size, Yermack (1996) finds empirical evidence in line with this view, documenting that, for a sample of large US firms, firm value is inversely related to board size. This conclusion is robust to alternative controls and different types of tests. Eisenberg et al. (1998) similarly document that, for a sample of smaller Finnish firms, board size is inversely related to profitability. Also consistent with that, Faleye (2007) finds that larger boards are less likely to oust a CEO or replace a CEO with an outsider, and that CEO turnover-related return is lower when the board is larger.

The main purpose of this study to examine factors determining corporate board size and the relationship between corporate board size and firm performance.

The study uses annual data covering the two-year period (2006-2007) from 98 firms listed on the Istanbul Stock Exchange. At present, there are more than 300 firms on the stock exchange. However; year of enlistment and data availability informed the selection of our sample. Because they have different asset structure, the financial firms and investment companies are excluded from the study. Owing basically to the small sample size, we recommend that interpretation of the results from this study should be done with some degree of caution.

Our dependent variables are board size and firm performance indicators. Board size is measured by the number of board members. Researchers in corporate governance literature have used two alternative approaches to measuring financial performance. The first group (see, for example, Eisenberg et al, 1998,; Bennedsen et al., 2004; Kyereboah-Coleman and Biekpe, 2006) have used accounting measures of financial performance, while the second group (see, for example, Larmau and Vafeas, 2009; Chen et al, 2008, Coles et all., 2008) has applied market valuation measures, especially the Tobin's q ratio. The accounting measures have included Return On Assets (ROA). ROA is measured by net profit divided by total assets. ROE is measured by net profit divided by equity. Tobin's q (Q) is used as a market valuation measure Lindenber and Ross (1981) defined Tobin's q as the ratio of the firm market value to the replacement cost of its assets. Various arguments have been presented in the literature to support the use of the Tobin's q ratio as an appropriate measure for financial performance. Tobin's is measured as follows:

$$Q = \text{Market Value} / \text{Book Value}$$

In carrying out this study, we employ multiple regression technique.

The issue of what determines the size a corporate board has engaged the attention of both academics and practitioners and it is still an ongoing debate. Though, there have been attempts to explain this phenomenon, most of the studies have been theoretical in nature. This study set out to provide further evidence with an empirical dimension on the determinants of board size and relationship between corporate board size and firm performance. As a result of the analyses, firm size was found to be the most important factor in determining corporate board size. Moreover, there is statistically significant negative correlation between corporate board size and firm debt ratio.

Türkiye’de Ğkân, Toplum Refahı ve Çevre Koruma Hizmetlerinin Geleneksellik Endekslerinin Hesaplanması

Computing Traditionality Index of Public Welfare and Environmental Prevention Services in Turkey

Selahattin Bekmez* ve Seran Evkuran**
Gaziantep Üniversitesi ve Muğla Üniversitesi

Özet

Çalışmada Türkiye bütçesinde yer alan kamu harcamalarından iskân ve toplum refahı hizmetleri ve çevre koruma hizmetleri, dışsallık yaratan hizmetler olduğundan, bu hizmetlerin geleneksellik yapıları incelenmiştir. İskân ve toplum refahı hizmetleri ve çevre koruma hizmetlerine ait alt hizmetlerinin 2004 ve 2010 yılları arası harcama değerleri elde edilmiş ve bu harcama değerlerine göre tüm hizmetlerin, “birikimli harcama deneyim endeksleri” hesaplanmıştır. Hesaplanan birikimli harcama deneyim endekslerine göre, tüm hizmetlerin birikimli harcama deneyim fonksiyonları oluşturulmuştur. Oluşturulan birikimli harcama deneyim fonksiyonları ve geleneksellik endeksleri yardımıyla, dışsallık yaratan söz konusu hizmetlerin ve alt hizmetlerinin geleneksel yapıları incelenmiştir. Söz konusu hizmetler alt hizmet gruplarına göre değerlendirildiğinde bazen gelenekselliğini koruyan ve bazen de geleneksellikten uzaklaşan hizmetler olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Geleneksellik Endeksi, Birikimli Harcama Deneyim Fonksiyonu, Toplum Refahı Hizmetleri, Çevre Koruma Hizmetleri

Abstract

Since public welfare and environmental prevention expenditures create externality, this study aims to analyze traditionality of these expenditures in Turkish budget. In order to do that, data regarding public welfare and environmental prevention services have been collected and “expenditure experience index” has been calculated. Using expenditure experience index, expenditure experience functions have been constructed for all the sub-sectors of the public welfare and environmental prevention services. With the help of those expenditure experience functions and traditionality index, the structure of mentioned sectors creating externality have been analyzed in a detailed way. The results showed that sectors analyzed show both traditional and non-traditional structure depending upon sub-sectors.

* *Yazışma Adresi:* Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, E-mail: sbekmez@yahoo.com;
Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, E-mail: eseran@ymail.com

Key words: Traditionality Index, Expenditure Experience Function, Public Welfare Services, Environmental Prevention Services

I. GİRİŞ

Bir karar biriminin başka bir karar birimine sağladığı yarara veya yüklediği maliyete dışsallık denilmektedir. Ortaya çıkan bu yarar veya maliyet fiyatlandırılmamaktadır. O zaman bir karar biriminin başka bir karar birimine sağladığı fiyatlandırılmayan yarar veya yüklediği fiyatlandırılmayan maliyet dışsallık olmaktadır. Dışsallığın literatürde çeşitli tanımlamaları yapılmaktadır. Bedeli ödenmeyen veya ödettirilemeyen her türlü fayda ve/veya maliyet dışsallık olarak adlandırılmaktadır (Ünsal, 2005: 575). Dışsallık bir ekonomik karar biriminin üretim ve/veya tüketim faaliyetleri sonucunda, diğer ekonomik karar birimlerinin fayda ve/veya maliyet fonksiyonlarını olumlu ve/veya olumsuz etkilemesi şeklinde de tanımlanabilmektedir. Bir birey veya firmanın diğer birey veya firmaları etkilediği, maliyet yükleyip bedelini telafi etmediği ya da yarar sağlayıp faydanın karşılığını alamadığı durumlar dışsallık olarak tanımlanmaktadır (Stiglitz, 1994: 262).

Dışsallıklar, olumlu veya olumsuz şekilde olabilmektedir (Baumol ve Blinder, 2000: 454). Bir ekonomik karar biriminin gerçekleştirdiği ekonomik faaliyet sonucunda, başka ekonomik karar birimlerinin bu durumdan olumlu veya olumsuz etkilenmesi dışsallık olarak nitelendirilmektedir. Buna göre bir üretim ve/veya tüketim faaliyeti ile üçüncü şahısların fayda ve/veya maliyet fonksiyonlarının etkilenmesi sonucu dışsallık ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bir A bireyinin fayda fonksiyonu, tükettiği mal ve hizmetlerin dağılımına (X_1, X_2, \dots, X_n) ve başka bir B bireyinin gerçekleştirdiği herhangi bir faaliyete (Y_B) bağlıdır:

$$U^A = U^A(X_1, X_2, \dots, X_n, Y_B)$$

(1)

(1) no’lu eşitlikte B bireyinin yaptığı bir faaliyet, A bireyinin fayda fonksiyonunu etkilemektedir. Bu faaliyet A bireyinin faydasını arttırabiliyorsa bu dış etkiye pozitif dışsallık veya faydasını azaltabiliyorsa bu dış etkiye negatif dışsallık denilmektedir (Buchanan ve Stubblebine, 1962). Bu bağlamda ekonomik karar birimlerinin faaliyetleri sonucu, diğer karar birimlerine fayda sağlaması ve bu faydayı elde edenlerin faaliyete gerçekleştirene ödemedeki bulunmaması durumunda pozitif dışsallık; diğer karar birimlerine maliyet yüklemesi durumunda negatif dışsallık ortaya çıkmaktadır. Bazı hizmetler gerçekleştirildiği zaman, bu hizmetleri gerçekleştiren birey ya da kuruluş fayda sağlarken aynı zamanda başka birey ya da kuruluşlar da fayda sağlıyor ise buna dış fayda (pozitif dışsallık); başka birey ya da kuruluşlara maliyet yüklüyorsa buna dış zarar (negatif dışsallık) denilmektedir (Akdoğan, 1997: 43). Devletin topluma sağladığı eğitim, sağlık, adalet hizmetleri,

bir fabrikanın kurulduğu çevreye iş, enerji, ulaşım imkânları getirmesi pozitif dışsallığa; fabrikaların bacalarına filtre takılmaması ve atıklarını nehirlere boşaltmaları sonucu çevrenin kirlenmesi ile ilgili olaylar da negatif dışsallığa örnek gösterilebilmektedir.

Kamusal hizmetler, devletin toplumsal ihtiyaçların gereksinimi için ürettiği ve her bireyin birlikte, aynı miktarda tükettiği hizmetler olmaktadır. Kamusal hizmetler, hem bedelini ödeyenlere hem de tüm topluma yarar sağlamaktadır (Şener, 1998: 54). Sonuçta kamusal hizmetlerin edinilmesi sonucu bireysel faydanın yanında toplumsal fayda da sağlanması, kamusal hizmetlerin dışsallık yaratan hizmetler olarak görülebileceğini göstermektedir. Çalışmamızda kamu sektörü tarafından sağlanan iskân-toplum refahı ve çevre koruma hizmetleri, dışsallık yaratan hizmetler olarak seçilmiştir. Bu hizmetlerin, çalışmamız kapsamında genel olarak olumlu dışsallık yarattığı kabul edilmiştir.

Planlı, güvenli kentleşme ve toplu konut projelerini destekleyebilmek amacıyla harcamalar yapılması; yapılan harcamalar sayesinde doğanın daha az zarar görmesi; cadde, sokak, yolların planlı ve düzenli yapılması; binaların yapımında doğal afetlere karşı önlemler alınması; düşük gelirli bireylerin konut sahibi olabilmeleri sağlanabilecektir (Erdoğan ve Yenigün, 2008: 32). Devletin sunduğu bu hizmetler, iskân ve toplum refahı hizmetleri kapsamına girmektedir. Örneğin bir bina yapılırken doğal afetlere karşı korunmasına yönelik olan kurallara uyulması, içinde yaşayan bireyleri herhangi bir doğal afetle karşılaştığında koruyabilecek ve maddi açıdan hiç veya daha az zararın ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Planlı ve düzenli çevre oluşturacak şekilde binaların, parkların, yolların yapılmasına izin verilmesi sonucu, doğanın fazla zarar görmesi engellenebilecek, daha güzel bir görüntü ortaya çıkabilecek; Türkiye'nin sahip olduğu tarihi kaynaklar düşünülürse de bu tür mekânları görmeye gelecek turistlerin sayısı artabilecek ve bu durum her anlamda bir kazanç kaynağı olabilecektir. Dolayısıyla iskân ve toplum refahı hizmetleri, toplumdaki tüm bireylere fayda sağlamaktadır. İskân ve toplum refahı hizmetlerinden yararlanma sonucu ortaya dışsallık çıkmakta ve tüm bireyler bu faydadan yararlanabilmektedir. Bu bakımdan çalışmamızda iskân ve toplum refahı hizmetleri, dışsallık yaratan hizmet olarak yer almaktadır.

Çevre, tüm canlıların yaşamlarını sağlayan bir ortam olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için de en önemli şartlardan biri olan çevrenin korunmasına yönelik devletin harcamalar yapması gerekmekte ve böylece çevre kirliliğini azaltıcı önlemler alınması sağlanabilecektir. Çevre kirliliğini önleyebilecek veya azaltabilecek koşullar sağlanmadığı takdirde, daha büyük sorunlar ortaya çıkabilecektir. Örneğin ortalığa atılan çöplerin düzenli toplanmaması hem kötü bir görüntü oluşturacak hem de hastalıklara neden olabilecektir. Hastalanan bireylerin de topluma faydası olamayacaktır. O çevrenin turistik amaçlı görmeye gelen ziyaretçileri varsa, böyle bir görüntüyle karşılaşmaları kötü bir izlenim bırakacak ve diğer gelebilecek ziyaretçilere de önermeyecekleri bir yer olacaktır. Bu durum, çevrenin her zaman temiz ve düzenli tutulmasını gerektirmektedir. Bu amaçla devletin harcamalar yaparak, bireylere

yaşayabilecekleri temiz ve düzenli bir ortam sağlaması gerekmektedir. Böylece, gelecek nesillere de yaşamlarını sürdürebilmeleri için iyi koşullar sağlanabilecektir (Erdoğan ve Yenigün, 2008: 31). Dolayısıyla devletin çevreyi koruma amacıyla yaptığı ve yapacağı her harcama, bireylerin yaşam kalitesini arttırmasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca bir bireyin evde oluşan atığını belirlenen zamanda dışarıya çıkarması, dışarıda oluşan atığını yere atmayarak konulan çöp kutularına atması ve bunların sunulan hizmetle toplanması; fabrikası olanların bacalarına filtre taktırması veya diğer alınabilecek önlemleri alması; denizlerin, nehirlerin kirletilmemesi gibi verebilecek birçok örnek çevremizi korumamızı sağlamakta ve hem bireyler bu durumdan fayda sağlamakta hem de tüm toplum fayda elde etmektedir. Sonuçta çevre hizmetlerinin sunulması, dışsallık ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla çevre koruma hizmetleri, çalışmamızda dışsallık yaratan bir diğer hizmet olmaktadır.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, iskân ve toplum refahı hizmetlerinin kapsamı ele alınmakta; bu hizmetin ve alt hizmetlerinin bütçedeki harcama değerlerine göre Türkiye’deki yıllar itibariyle durumu incelenmektedir. Ayrıca bu bölümde, çevre koruma hizmetlerinin içeriğinden bahsedilmekte; gözlemlenen dönem için bu hizmetin ve alt hizmetlerinin Türkiye bütçesinden ayrılan harcama değerleri ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, birikimli harcama deneyim fonksiyonu ve geleneksellik endeksi kavramlarının açıklamalarına yer verilmektedir. Dördüncü bölümde ise, bu açıklanan kavramların iskân-toplum refahı ve çevre koruma hizmetlerinin Türkiye için harcama değerlerine göre hesaplanması ve incelenmesinden bahsedilmektedir. Son olarak beşinci bölümde ise, elde edilen sonuçlardan bahsedilmekte ve kısa bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

II. TÜRKİYE’DEKİ İSKÂN-TOPLUM REFAHI VE ÇEVRE KORUMA HİZMETLERİNİN YILLAR İTİBARIYLA DURUMU

İskân ve toplum refahı hizmetleri, ülkenin genelinde planlı yerleşme, düzenli kentleşme ve güvenli yapılaşmayı sağlamak üzere yapılan hizmetler olmaktadır. Planlı yerleşme ve düzenli kentleşmeyi sağlayabilmek amacıyla planlama, projelendirme, yapı ve uygulamalarıyla ilgili kural ve standartlar oluşturulmaktadır. Güvenli yapılaşmayı oluşturabilmek için, yapım hizmetleri ve afetlere yönelik hizmetler yerine getirilmektedir. İskân ve toplum refahı hizmetleri, bu hizmetlerin sağlanmasına yönelik olmaktadır. İskân ve toplum refahı hizmetlerinin sunulmasındaki amaç, tüm toplumu güvence altına alabilmektir (Erdoğan ve Yenigün, 2008: 33). Devletin de bu hizmetin sağlanabilmesi amacıyla bütçesinden pay ayırması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, doğal olaylara karşı önlem alınması sağlanabilecek ve etkisi minimum seviyelere düşürülebilecektir.

Örneğin bir mühendisin yapacağı binayı kurallara uygun olarak inşa etmesi, herhangi bir afet sonucunda oluşabilecek tehlikelerin önlemini alması anlamına gelmektedir. Afet durumunda inşa edilen binada yaşayan bireyler, afetin

yarattığı tehlikelerden korunabileceklerdir. Muğla'nın Akyaka beldesindeki evlerin ortak bir yapıya sahip olmaları, verilebilecek bir diğer örnek olmaktadır. Çünkü bu bölgede, yöreye özgü bir mimari tarzda evlerin yapılmasına izin verilmektedir. Böylece, doğal görüntüyü bozacak yapıların inşası engellenebilmektedir. Aynı zamanda da bu beldede yaşayan kişiler veya beldeyi turistik amaçlı görmeye gelen kişiler, böyle bir görüntüden büyük haz almaktadırlar. Dolayısıyla iskân ve toplum refahı hizmetlerinin sunulması sonucu, toplum da dışsal fayda elde etmektedir. İskân ve toplum refahı hizmetleri de dışsallık yaratan hizmetler arasına girmektedir.

Türkiye'de 2004 yılı itibariyle analitik bütçe sınıflandırılmasına geçilmesiyle, iskân ve toplum refahı hizmetleri iskân işleri ve hizmetleri, toplum refahı hizmetleri ve su temini işleri ve hizmetleri olarak alt hizmetlere ayrılmaktadır. İskân ve toplum refahı hizmetleri için Türkiye bütçesinden ayrılan harcama miktarı, alt hizmetlere dağıtılmaktadır. İskân işleri ve hizmetleri, iskân geliştirme amacına yönelik faaliyetlerin sağlanmasını içermektedir. Toplum refahı hizmetleri içinde, toplum refahının artırılmasına yönelik iş ve hizmetlerin sunulması yer almaktadır. Su temini işleri ve hizmetleri, su temin işleri ve hizmetleri ile ilgili faaliyetlerin oluşturulmasını sağlamaktadır.

Tablo 1: İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri Toplam Harcama Değerleri (Bin TL)

Yıl	İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri
2004	376.022
2005	681.648
2006	3.838.354
2007	4.694.277
2008	3.769.905
2009	3.694.301
2010	4.276.047

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü

Not: 2010 yılı harcama değerleri, 2010 yılı için belirlenen ödenek miktarlarıdır.

İskân ve toplum refahı hizmetlerine ait 2004 ve 2010 yılları arasındaki toplam harcama değerleri Tablo 1'de gösterilmektedir. 2004 ve 2005 yıllarında diğer yıllara göre düşük miktarlar ayrıldığı anlaşılmaktadır. Gözlemlenen dönem boyunca bu hizmet için, Türkiye bütçesinden ayrılan pay artırılmaktadır.

Tablo 2: İskân ve Toplum Refahı Alt Hizmetleri Harcama Değerleri (Bin TL)

Yıl	İskân İşleri ve Hizmetleri	Toplum Refahı Hizmetleri	Su Temini İşleri ve Hizmetleri
2004	138.936	23.185	213.901
2005	194.216	249.747	237.685

2006	3.345.756	194.048	298.550
2007	3.950.234	332.750	411.293
2008	2.759.451	498.201	512.253
2009	2.098.955	565.834	544.886
2010	2.114.948	756.550	699.548

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü

Not: 2010 yılı harcama değerleri, 2010 yılı için belirlenen ödenek miktarlarıdır.

Tablo 2’de iskân ve toplum refahı alt hizmetlerinin harcama değerleri gösterilmektedir. İskân işleri ve hizmetlerine ait Tablo 2’deki sütun incelendiğinde, harcama değerinin başlangıç dönemdeki dört yıl için bir önceki yıla göre artırıldığı gözlemlenmektedir. 2006 yılında önceki yıla göre yüksek oranda arttırılmaktadır. 2008 ve 2009 yıllarında Türkiye bütçesinden ayrılan miktar, düşürülmektedir. 2010 yılında ise tekrar arttırılmaktadır. Toplum refahı hizmetlerinin 2004 ve 2010 yılları arasındaki harcama değerleri Tablo 2’ye göre incelendiğinde, 2006 yılında bu hizmetin Türkiye bütçesindeki harcama değerinin düşürüldüğü; diğer her yılda, bir önceki yıla göre arttırıldığı görülmektedir. Tablo 2’de su temini işleri ve hizmetlerine ait harcama değerlerinin bulunduğu sütun incelendiğinde, bu hizmet için her yıl bir önceki yıla göre harcama değerinin arttırıldığı gözlenmektedir.

Çevre, insanların içinde yaşadığı ve faaliyetlerini gerçekleştirdiği ortam olarak tanımlanabilmektedir (Özdemir, 2006). Bu yüzden çevre, insanların yaşamlarını sürdürebilmelerinde önemli rol üstlenmektedir. Dolayısıyla çevrenin korunması gerekmektedir. Devlet, çevrenin korunmasına yönelik harcamalarda bulunmak durumunda kalmaktadır.

Çevre sorunlarının ortaya çıkmasında çeşitli sebepler olmakta; insan ve doğa arasındaki ilişkinin bozulması, başlıca çevre sorunlarına yol açmaktadır (Sencar, 2007). Bu ilişkinin bozulmasında, nüfus artışı, teknolojik gelişme etkili olabilmektedir. Teknolojik gelişmeler sonucu üretim ve tüketim kapasitesinin artması, toplumların refahını arttırmakta; ama aynı zamanda bu artışın, olumsuz etkileri de olabilmektedir. Üretimin artması, çevresel sorunlara yol açmaktadır (Yalçın, 2009). Teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan çevresel sorunlar, gelişmiş ülkelerde araştırılabilmekte; gelişmekte olan ülkelerde ise eğitim, sağlık, yoksulluk gibi hizmetler, çevre sorunlarından daha öncelikli görülmektedir (Tuna, 2000). Nüfustaki artışıyla beraber çeşitli sorunlar ortaya çıkmakta; bu sorunlar arasında çevre sorunları da yer almaktadır (Baykal ve Baykal, 2008). Çevre sorunları da, insan yaşamını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu sebeple çevrenin korunması, önemli ihtiyaçlar arasına girmektedir. Çevresel kaynakların kullanımı, dışsallığa neden olmaktadır. Bu kaynakların kullanımından, fiyatlandırılmayan çevresel kayıplar ve kazançlar elde edilmektedir. Daha çok çevresel dışsallıklar, negatif şekilde olmaktadır (Çetin, 2005). Çevre hizmetlerinin sunulması sonucu, dışsallık ortaya çıkmakta ve ortaya çıkan dışsallık, hem bireyi hem de toplumdaki tüm bireyleri ve gelecek nesilleri etkileyebilmektedir.

Örneğin boş arazileri ağaçlandırmaya yönelik çalışmalar yapılması yağmur düşme oranlarının artmasına, daha temiz hava teneffüs edilebilmesine,

erozyonun önlenemesine, yağmur düşme artışıyla daha verimli topraklar elde edilmesine ve bunun gibi birçok durum olumlu etkilere neden olabilecektir. Termik santrallerinin bacalarına filtre takılmaması sonucu havayı kirletmesi; nehirlere fabrika atıklarının kontrolsüz bir şekilde bırakılması sonucu suların kirlenmesi ve içinde yaşayan canlıların azalması veya yok olması; tarım alanı olan arazilerin bilinçsizce kullanımı sonucu gerekli besin miktarının azalması gibi durumlarda çevrenin olumsuz etkisi karşımıza çıkmaktadır. Bu durumların olumsuz etkisi de bireylerin sağlıkla ilgili problemlerinin ortaya çıkması şeklinde olmaktadır. Dolayısıyla çevre, topluma dışsallık yaratmaktadır. Devletin çevre koruma hizmetlerini en iyi şekilde bireylere sunabilmesi ve bu amaçla bütçesinden ihtiyacı olan harcama miktarını ayırması gerekmektedir. Bu bakımdan çalışmamızda çevre koruma hizmetleri de, dışsallık yaratan hizmet olarak yer almaktadır.

Çevre koruma hizmetleri de Türkiye’de 2004 yılı itibariyle analitik bütçe sınıflandırılmasına geçilmesiyle atık yönetimi hizmetleri, kirliliğin azaltılması hizmetleri, doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması, çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri ve sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleri olarak alt hizmetlere ayrılmaktadır. Bu alt hizmetlere, Türkiye bütçesinden çevre koruma hizmetleri için ayrılan toplam harcama miktarından paylar ayrılmaktadır. Atık yönetimi hizmetleri atıkların toplanması, işlenmesi ve yok edilmesine yönelik hizmetleri kapsamaktadır. Atık toplama hizmeti sokakların, meydanların, yolların, pazaryerlerinin, halka açık park ve bahçelerin ve benzerlerinin süpürülmesini; tiplerine göre ayırmak suretiyle ya da hiçbir ayırma işlemi olmaksızın tüm atıkların toplanmasını; toplanan atıkların atık işleme veya yok edilme alanlarına taşınmasını içermektedir. Atıkların işlenmesi tehlikeli olmaktan çıkarılması, daha güvenli taşınabilir hale getirilmesi, geri dönüşüme ya da depolamaya uygun hale getirilmesi, hacminin küçültülmesi amacıyla fiziksel, kimyasal veya biyolojik özelliklerinin değiştirilmesi için tasarlanmış olan yöntem ve işlemlerden oluşmaktadır. Atıkların yok edilmesi daha fazla kullanılması sonucu tehlikelere yol açabilecek atıkların toprakla örtülmesi, toprak altına gömülmesi, denize boşaltılması ya da diğer uygun yok etme yöntemleri aracılığı ile son depolamasının yapılması işlemlerini kapsamaktadır. Kirliliğin azaltılması hizmetleri atmosfer, hava, iklim, toprak ve yeryüzü sularının korunmasını, gürültünün azaltılmasını ve radyasyona karşı korunmayı sağlayan hizmetleri içermektedir. İzleme sistemlerinin ve istasyonlarının inşa edilmesi, bakımı ve işletilmesi; gürültü azaltıcı set, çit ve diğer gürültü azaltıcı tesislerin inşa edilmesi; su kaynaklarındaki kirliliğin azaltılmasına yönelik alınacak önlemleri; hava kalitesini etkileyen kirletici maddeleri ve sera etkisi yaratan gaz emisyonlarını kontrol altında tutma veya önlemeye yönelik tedbirler alınması; kirletici ürünlerin depolanması için tesisatların inşa edilmesi, bakımı ve işletilmesi; kirletici ürünlerin taşınması hizmetleri kirliliğin azaltılması hizmetleri içinde yer almaktadır.

Doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına yönelik hizmetler, doğada yaşayan türlerin korunmasını, soyu tükenmiş türlerin yeniden doğaya kazandırılmasını, soyu tükenmek üzere olan türlerin kurtarılmasını içermektedir. Ayrıca doğal ortamların korunmasını ve doğal örtünün estetik değer açısından korunmasını sağlamaya yönelik hizmetleri kapsamaktadır. Estetik değerlerin

arttırılması kapsamına hasar görmüş bitki örtülerinin yeniden şekillendirilmesi, terk edilmiş maden ve taş ocaklarının yeniden eski haline döndürülmesi için yapılan faaliyetler girmektedir. Çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri, çevrenin korunması ile ilgili uygulamalı araştırma ve deneysel geliştirme çalışmalarının yürütülmesi ve desteklenmesine yönelik olan hizmetleri kapsamaktadır. Sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleri, çevre koruma hizmetlerinin sağlanması için gerekli faaliyetlerin yürütülmesine yönelik hizmetlerden oluşmaktadır.

Tablo 3: Çevre Koruma Hizmetleri Toplam Harcama Değerleri (Bin TL)

Yıl	Çevre Koruma Hizmetleri
2004	105.665
2005	180.632
2006	113.465
2007	166.971
2008	193.607
2009	234.549
2010	297.364

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü

Not: 2010 yılı harcama değerleri, 2010 yılı için belirlenen ödenek miktarlarıdır.

Çevre koruma hizmetlerinin toplam harcama değerlerinin gösterildiği Tablo 3 incelendiğinde, genel olarak çevre koruma hizmetlerine ait toplam harcama değeri artmaktadır. Sadece 2006 yılında bu hizmetin payı düşürülmektedir. Diğer yıllarda bir önceki yıllara göre artan bir seyir izlemektedir.

Çevre koruma alt hizmetlerinin harcama değerleri, Tablo 4’de yer almaktadır. Atık yönetimi hizmetlerine ait Tablo 4’deki sütun incelendiğinde, ele alınan dönemin başında Türkiye bütçesinden bu hizmet için ayrılan miktar arttırılmaktadır. 2006 ve 2009 yıllarında bu hizmete hiç harcama miktarı ayrılmamaktadır. 2007 yılında atık yönetimi hizmetlerine bütçeden harcama payı ayrılmaktadır. 2008 yılında ise bir önceki yıla göre düşürülmektedir. 2010 yılında gözlemlenen dönemdeki diğer yıllara kıyasla bütçe içindeki harcama miktarı, yüksek miktarda arttırılmaktadır. Kirliliğin azaltılması hizmetlerine ait harcama değerlerinin, Tablo 4’e göre, 2006 yılı hariç genel olarak arttırıldığı görülmektedir. Sadece 2006 yılında Türkiye bütçesinden ayrılan harcama miktarı düşürülmektedir. Doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetlerine ait harcama değerlerinin, gözlemlenen dönemde her yıl bir önceki yıla göre arttırılmakta olduğu gözlenmektedir. Çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetlerine ait sütun Tablo 4’den incelendiğinde, 2005 yılında bir önceki yıla göre düşürülmektedir. 2006 ve 2007 yılında arttırılmaktadır. 2008 ve 2009 yılında ise Türkiye bütçesinden bu hizmet için ayrılan pay düşürülmektedir. 2010 yılında tekrardan arttırıldığı görülmektedir. Sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma

hizmetlerine ait harcama değerleri, 2009 yılı hariç her yıl bir önceki döneme göre arttırılmaktadır.

Tablo 4: Çevre Koruma Alt Hizmetleri Harcama Değerleri (Bin TL)

Yıl	Atık Yönetimi Hizmetleri	Kirliliğin Azaltılması Hizmetleri	Doğal Ortamın ve Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Hizmetleri	Çevre Korumaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri	Sınıflandırmaya Girmeyen Çevre Koruma Hizmetleri
2004	3.611	21.772	76.302	51	2.204
2005	3.894	36.080	80.377	47	2.616
2006	0	22.252	86.885	1.103	3.225
2007	652	60.254	100.896	1.173	3.996
2008	419	74.840	110.864	431	7.053
2009	0	100.871	127.703	410	5.565
2010	9.106	106.755	144.246	4.556	24.230

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü

Not: 2010 yılı harcama değerleri, 2010 yılı için belirlenen ödenek miktarlarıdır.

III. BİRİKİMLİ HARCAMA DENEYİM FONKSİYONU VE GELENEKSELLİĞENDEKSİ

Hizmetlerin geleneksellik yapısı, Türkiye bütçesinden ayrılan harcama değerlerindeki kararlılıklarına göre incelenmektedir. Gözlemlenen dönemde harcama değerlerinde düzenli olarak artış veya azalış gösteren hizmetler, geleneksel yapıya sahip olmaktadır. Gözlemlenen dönemde harcama değerlerinde değişiklikler gösteren hizmetler ise, gelenekselleşen veya geleneksellikten uzaklaşan yapıya sahip olmaktadır. Bu bağlamda harcama değerlerindeki kararlılıklarına göre, her sene aynı miktarlarda harcama yapılan hizmetler “geleneksel hizmetler”, harcama miktarları zaman geçtikçe azalan hizmetler “geleneksellikten uzaklaşan hizmetler” ve harcama miktarları zaman içinde artış eğilimi gösteren hizmetler “gelenekselleşen hizmetler” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda hizmetlerin geleneksellik yapılarını inceleyebilmek amacıyla, bu hizmetlere ait harcama değerleri yardımıyla “birikimli harcama deneyim fonksiyonu” hesaplanmaktadır. Birikimli harcama deneyim fonksiyonunu hesaplamak için aşağıdaki (2) no’lu denklemden yararlanılmaktadır (Günçavdı ve Çakmaklı, 2005):

$$c_{it} = \frac{\sum_{t_0}^t e_{it}}{\sum_{t_0}^{t_1} e_{it}}$$

(2)

(2) no’lu denklemde kullanılan t_0 simgesi, gözlemlenen periyodun ilk dönemini; t_1 simgesi, gözlemlenen periyodun son dönemini; e_{it} değeri, i . hizmet tarafından gözlemlendiğimiz t . yıl içinde yapılan harcama değerini göstermektedir. t_0 (başlangıç) döneminden t yılına kadar yapılan harcamanın, t_0 ve t_1 yılları arasında yapılan toplam harcama içindeki payını gösteren c_{it} değişkeni, “birikimli harcama deneyim endeksi” olarak adlandırılmaktadır. Gözlemlenen periyot içinde ilk dönemden son döneme kadar her yıl için birikimli harcama deneyim endeksi, hesaplanmıştır. Hesaplanan bu endeks değerlerinden, birikimli harcama deneyim fonksiyonu çizimleri elde edilmiştir. Bu fonksiyonların yorumlanabilmesi için, 45’lik açıyla bir doğru çizilmektedir. Bu doğru, çalışmamızda köşegen olarak adlandırılmaktadır. Birikimli harcama deneyim fonksiyonlarının bu köşegene yakın veya uzak olma durumlarına göre, hizmetlerin geleneksellik durumları belirlenmektedir. Fonksiyonun köşegene yakın olma durumu, hizmetin geleneksel yapıya sahip olduğunu; köşegene uzak olma durumu, geleneksellikten uzak olduğunu göstermektedir. Böylece, hizmetlerin geleneksellik yapıları incelenebilmektedir.

Birikimli harcama deneyim fonksiyonu, yalnızca t yılına ait olmadığından yani incelenen dönemin başlangıç döneminden t yılına kadar gerçekleşen toplam harcama değerleri ile hesaplandığından bir çeşit birikimli dağılım fonksiyonu yerine geçmektedir. t_0 yani başlangıç döneminde yalnız ilk dönemdeki harcama değerinin toplam harcamaya oranı hesaplanacağı için birikimli harcama deneyim endeksi küçük değerlerden başlayacak, ilerleyen dönemlerde bu endeks artacak, son dönemde pay ve payda başlangıç-bitiş dönemleri harcama değerlerini göstereceğinden yani birbirine eşit olacağından endeks 1 değerini alacaktır. (Günçavdı ve Çakmaklı, 2005). Nitekim hizmetlerin hesaplanan birikimli harcama deneyim endeksleri, bu şekilde çıkmaktadır.

Hizmetlerin geleneksellik yapılarını incelemek için, birikimli harcama deneyim fonksiyonları dışında geleneksellik endeksinden yararlanılmaktadır. Elde edilen birikimli harcama deneyim endekslerinden, “geleneksellik endeksi” de hesaplanmaktadır. Geleneksellik endeksi, gözlemlenen dönem için i sektörünün birikimli harcama deneyim fonksiyonunu oluşturan birikimli harcama deneyim endeksi değerlerinin aritmetik ortalaması hesaplanarak elde edilmektedir (Günçavdı ve Çakmaklı, 2005). Geleneksellik endeksini hesaplamak için aşağıdaki (3) no’lu denklemden yararlanılmaktadır:

$$G_i = \frac{\sum_{t_0}^{t_1} c_{it}}{(t_1 - t_0) + 1}$$

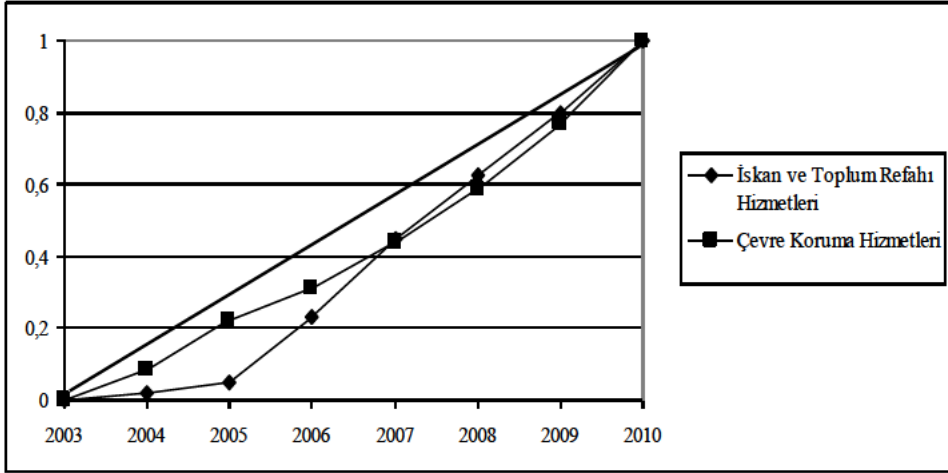
(3)

(3) no'lu denklemde t_0 ve t_1 simgesi, gözlemlenen periyodun ilk ve son dönemini; c_{it} simgesi, dışsallık yaratan hizmetlerin hesaplanan birikimli harcama deneyim endeksi değerlerini; G_i simgesi, i . hizmetin geleneksellik endeksini göstermektedir. (3) no'lu denklemde yer alan formüle göre veriler yerine konarak, hizmetlerin geleneksellik endeksleri hesaplanmaktadır. Geleneksellik endeksi, 0.5 değerine eşit veya yakın olma durumuna göre yorumlanmaktadır. Gözlemlenen dönemin başlangıç periyotlarından itibaren her dönem düzenli miktarlarda harcama yapılan geleneksel hizmetlerin geleneksellik endeksi, 0.5 ve bu değere yakın çıkmaktadır. Bazı hizmetlerin geleneksellik endeksi, hesaplanış yöntemindeki birikimli yapıdan dolayı 0.5'ten yüksek çıkmaktadır. Bu durumda hizmetlerin hesaplanan geleneksellik endekslerine göre sıralaması yapıldığında, bu hizmetler, geleneksel hizmetlerden daha üst sıralarda yer almaktadır. Bu durumu engellemek amacıyla geleneksellik endeksleri 0.5'ten yüksek çıkan hizmetlerin, geleneksellik endeksleri 1'den çıkartılmaktadır. Böylece bu hizmetlerin, geleneksel yapıdan uzaklıkları geleneksellik endekslerine yansıtılmaktadır. Sonuç olarak geleneksellik endeksleri, hizmetlere yapılan harcama miktarlarına göre geleneksel olmayan durumdan geleneksel olma durumuna doğru 0 ile 0.5 arasında değerler alacak ve hizmetlerin geleneksel olma durumlarına göre sıralaması yapılabilecektir. Hizmetlerin hesaplanan geleneksellik endekslerinde de, bu uygulama yapılmaktadır.

IV. TÜRKİYE ĞNENDEKSLERĞNHESAPLANMASI

Çalışmanın bu aşamasında hesaplanan endeksler yardımıyla, dışsallık yaratan iskân-toplum refahı ve çevre koruma hizmetlerinin Türkiye'de 2004 ve 2010 yılları arası dönemdeki harcama miktarlarına göre geleneksellik yapıları ve yaşadıkları değişim incelenmeye çalışılmıştır. Kamu harcamaları içinde yer alan ve dışsallık yaratan iskân-toplum refahı ve çevre koruma hizmetlerinin geleneksellik yapısını inceleyebilmek için, çalışmada Türkiye'nin bütçesinde 2004 ve 2010 yılları arası dönemdeki bu hizmetlere ait harcama miktarları kullanılmıştır. Bu değerler, T.C. Maliye Bakanlığı'nın Muhasebat Genel Müdürlüğü merkez biriminden elde edilmiştir. Dışsallık yaratan iskân-toplum refahı ve çevre koruma hizmetlerinin geleneksellik yapıları, daha geniş bir dönemi kapsayarak incelenmek istenmiştir. Bunun için gerekli verilere ulaşılmaya çalışılmış, yetkili kişilerle de görüşülmüştür. Ancak analitik bütçe sınıflandırmasına 2004 yılı itibariyle geçilmesi, bu isteğin gerçekleşmesini olanaksız kılmıştır. Çalışmada, iskân-

toplum refahı ve çevre koruma hizmetlerinin 2004 ve 2010 yılları arasında Türkiye’nin bütçesinden ayrılan harcama değerlerine göre, geleneksellik yapısı ve bu yapının zaman içindeki değişimi incelenmektedir.

Şekil 1: İskân-Toplum Refahı ve Çevre Koruma Hizmetlerinin Birikimli Harcama Deneyim Fonksiyonları

İskân ve toplum refahı ve çevre koruma hizmetlerinin geleneksellik yapılarını inceleyebilmek amacıyla, ilk olarak 2004 ve 2010 yılları arasında bu hizmetlerin birikimli harcama deneyim endeksleri hesaplanmış ve bu hizmetlerin birikimli harcama deneyim fonksiyonlarının gösterildiği, Şekil 1 oluşturulmuştur. Bu çizim yardımıyla geleneksel, daha önce geleneksel iken geleneksellikten uzaklaşan ve daha önce geleneksel olmayan ama zamanla gelenekselleşme eğilimine giren yani gelenekselleşen hizmetler görsel olarak daha anlaşılır olacak şekilde gösterilmek istenilmiştir.

Şekil 1’de gösterilen hizmetler, Türkiye’nin kamu harcamaları içinde yer alan dışsallık yaratan hizmetler olarak seçilmiştir. Bu seçimden sonra bu hizmetler için Türkiye’nin bütçesinden ayrılan toplam harcama değerleri 2004 ve 2010 yılları arası için elde edilmiş; gerekli hesaplamalar yapıldıktan sonra Şekil 1’e ulaşılmıştır. Şekil 1 incelendiğinde, iskân-toplum refahı ve çevre hizmetlerinin köşegene yakın konumları, gelenekselliklerini koruyan hizmetler olduklarını göstermektedir. Gözlemlenen dönemin başlangıç yıllarında iskân ve toplum refahı hizmetlerinin bütçeden ayrılan harcama değerlerinin düşük olması nedeniyle, birikimli harcama deneyim fonksiyonunun köşegene uzak olduğu görülmekte; daha sonraki yıllarda harcama değerlerinin artırılmasıyla, fonksiyonun köşegene yaklaştığı izlenmektedir. Çevre koruma hizmetlerinin birikimli harcama deneyim fonksiyonunun, gözlemlenen dönem boyunca köşegene yakın konumda olduğu gözlenmektedir. Şekil 1’e ek olarak, iskân-toplum refahı ve çevre koruma

hizmetlerinin 2004 ve 2010 yılları arası dönem için hesaplanan geleneksellik endeksleri Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: İskân-Toplum Refahı ve Çevre Koruma Hizmetlerinin Geleneksellik Endeksleri

<i>Dışsallık Yaratan Hizmetler</i>	<i>Geleneksellik endeksi (04-10)</i>
İskân ve Toplum Refahı Hizmetleri	0.453174781
Çevre Koruma Hizmetleri	0.487071694

Tablo 5’e, göre iskân-toplum refahı ve çevre koruma hizmetlerinin geleneksellik endeksleri, 0.5 değerine yakın değerler almaktadır. İskân ve toplum refahı hizmetlerinin başlangıç yıllarda Türkiye bütçesinden ayrılan harcama miktarının diğer yıllara göre düşük olmasının etkisiyle geleneksellik endeksi, çevre koruma hizmetlerinin geleneksellik endeksine kıyasla 0.5 değerine biraz daha uzak olmaktadır. İskân ve toplum refahı hizmetleri, başlangıç dönemde geleneksel yapıya sahip olmamakta; son dönemlerde bütçedeki payının artırılmasının etkisiyle gelenekselleşme sürecine girmektedir. 0.5 değerine daha yakın olan çevre koruma hizmetinin geleneksellik endeksi, bu hizmetin geleneksel bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Şekil 1’de, çevre koruma hizmetinin gözlemlenen dönem boyunca ve iskân-toplum refahı hizmetlerinin son dönemlerde köşegene yakın görüntü vermesi, Tablo 5’de gösterilen geleneksellik endekslerinin 0.5 değerine yakın değerde olmalarına bağlı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6: İskân ve Toplum Refahı Alt Hizmetlerinin Geleneksellik Endeksleri

<i>Sıra</i>	<i>Alt Hizmetler</i>	<i>Geleneksellik Endeksi</i>
1	İskân İşleri ve Hizmetleri	0.481901714
2	Su Temini İşleri ve Hizmetleri	0.459563538
3	Toplum Refahı Hizmetleri	0.400433754

İskân ve toplum refahı alt hizmetlerinin harcama değerlerine göre geleneksellik yapısını gözlemleyebilmek amacıyla, 2004 ve 2010 yılları arası için geleneksellik endeksleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu endekslere göre, iskân ve toplum refahı alt hizmetleri Tablo 6’da sıralanmıştır. İskân işleri ve hizmetleri, su temini işleri ve hizmetlerinin geleneksellik endeksleri, 0.5 değerine yakın olduklarından ilk iki sırada yer almaktadır. Birikimli harcama deneyim fonksiyonuna göre gelenekselleşen hizmet olan iskân işleri ve hizmetleri, geleneksellik endeksine göre geleneksel hizmet olmaktadır. Ayrıca su temini işleri ve hizmetleri, geleneksel hizmet olmaktadır.

Çevre koruma alt hizmetlerinin harcama değerlerine göre geleneksellik yapısını gözlemleyebilmek amacıyla da, 2004 ve 2010 yılları arası için geleneksellik endeksleri hesaplanmıştır. Hesaplanan bu endekslere göre, çevre koruma hizmetlerinin alt hizmetleri Tablo 7’de sıralanmıştır. Atık yönetimi hizmetleri, doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetlerinin

geleneksellik endekslerinin, diğer alt hizmetlerinkine göre 0.5 değerine daha yakın olduğu görülmektedir. Atık yönetimi hizmetleri, doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetleri, birikimli harcama deneyim fonksiyonlarına göre sırasıyla geleneksellikten uzaklaşan ve geleneksel hizmet olarak belirlenmekte; geleneksellik endekslerine göre geleneksel hizmet olmaktadır.

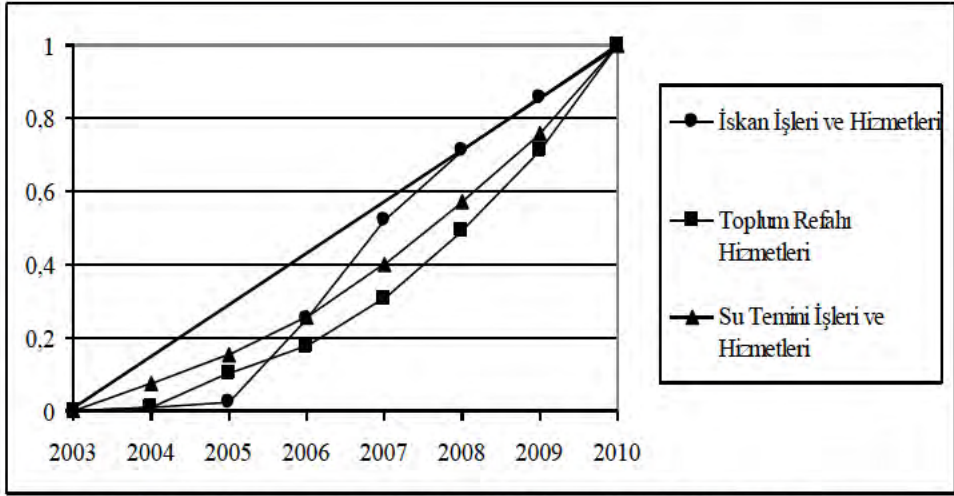
Tablo 7: Çevre Koruma Alt Hizmetlerinin Geleneksellik Endeksleri

<i>Sıra</i>	<i>Alt Hizmetler</i>	<i>Geleneksellik Endeksi</i>
1	Atık Yönetimi Hizmetleri	0.497778209
2	<u>Doğal ortamın ve Biyolojik Çeşitliliğin Korunması Hizmetleri</u>	0.491912351
3	Kirliliğin Azaltılması Hizmetleri	0.423741658
4	Sınıflandırmaya Girmeyen Çevre Koruma Hizmetleri	0.34992388
5	Çevre Korumaya İlişkin Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri	0.321984668

Not: Altı çizili hizmetlerin geleneksellik endeksleri 0,5’den büyük çıkmış ve bu değerler 1’den çıkartılmıştır.

Hesaplanan birikimli harcama deneyim endeksleri yardımıyla, iskân ve toplum refahı alt hizmetlerinin birikimli harcama deneyim fonksiyonlarının gösterildiği Şekil 2 oluşturulmuştur. İskân işleri ve hizmetlerinin, Şekil 2 incelendiğinde gözlemlenen periyodun başlangıcında köşegenden uzak görüntüsüyle geleneksel yapıya sahip olmadığı görülmektedir. 2005 yılından sonra harcama miktarının önemli ölçüde artırılmasıyla, iskân işleri ve hizmetinin birikimli harcama deneyim fonksiyonunun hızlı bir artış eğilimine sahip olduğu gözlenmektedir. Son dönemlerdeki köşegene iyice yaklaşan görüntüsü, gelenekselleşme eğilimine girdiğini göstermektedir. Bu bağlamda iskân işleri ve hizmetleri, geleneksel yapıya sahip değilken son dönemlerde gelenekselleşme eğilimine girmesinden dolayı gelenekselleşen hizmetler arasında yer almaktadır.

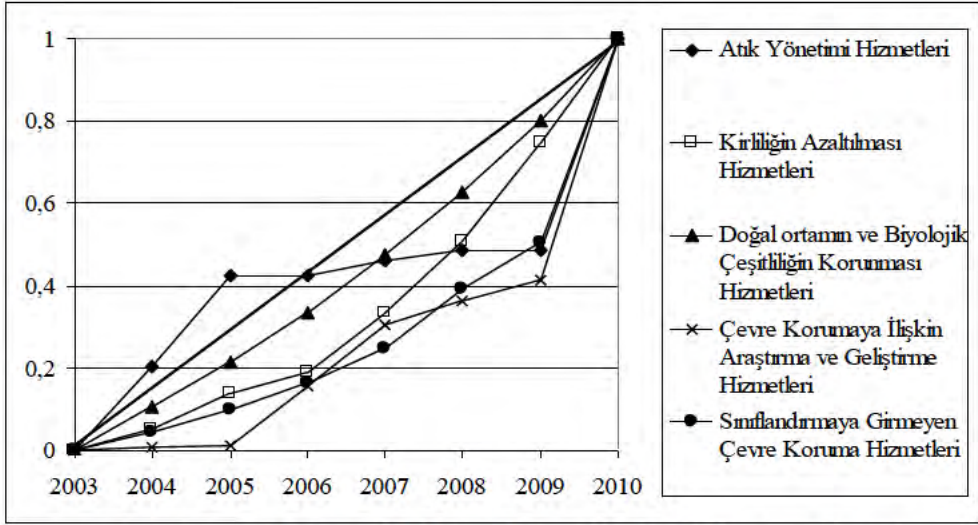
Toplum refahı hizmetlerinin, gözlemlenen dönemin ilk dönemlerinde geleneksel yapıya sahip olmadığı görülmektedir. 2005 yılında bütçeden ayrılan harcama miktarı payının yüksek oranda artırılmasıyla bu hizmete ait birikimli harcama deneyim fonksiyonunun, köşegene yaklaştığı gözlenmektedir. Fakat 2006 yılında bütçeden bu hizmet için ayrılan payın düşürülmesiyle, birikimli harcama deneyim fonksiyonunun yataylaştığı yani köşegenden uzaklaştığı izlenmektedir. 2007 yılından sonra toplum refahı hizmetlerine ayrılan harcama miktarının tekrardan artırılmasıyla, fonksiyonun köşegene yaklaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durum, toplum refahı hizmetlerinin son dönemlerinde gelenekselleşme eğilimine girdiğini göstermektedir. Ancak bu durum geleneksellik endekslerinin sıralamasında gerilerde olmasına engel olamamıştır. Dolayısıyla toplum refahı hizmetleri, gelenekselleşme eğiliminde olduğundan gelenekselleşen hizmet olmaktadır.

Şekil 2: İskân ve Toplum Refahı Alt Hizmetlerinin Birikimli Harcama Deneyim Fonksiyonları

Su temini işleri ve hizmetlerinin, gözlemlenen dönem için bütçedeki harcama miktarının düzgün bir şekilde arttırıldığı gözlenmektedir. Yıllar itibariyle gerçekleşen artış durumu, hizmete ait birikimli harcama deneyim fonksiyonunun köşegene yakın bir seyir izlemesini sağlamaktadır. Fonksiyonun köşegene yakın görüntüsü, geleneksel yapısını koruyan bir hizmet olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla su temini işleri ve hizmetleri, geleneksel bir hizmet olmaktadır.

Hesaplanan birikimli harcama deneyim endeksleri yardımıyla, çevre koruma alt hizmetlerinin birikimli harcama deneyim fonksiyonlarının gösterildiği Şekil 3 oluşturulmuştur. Şekil 3'e göre atık yönetimi hizmetlerinin başlangıç dönemlerinde içbükey şeklinde olan birikimli harcama deneyim fonksiyonu, bu hizmetin geleneksel yapıya sahip olduğunu göstermektedir. 2005 yılından sonra Türkiye bütçesinden atık yönetimi hizmetleri için ayrılan harcama payının düşürülmeye başlaması, fonksiyonun yataylaşan bir görüntü vermesine neden olmaktadır. Atık yönetimi hizmetlerine ait birikimli harcama deneyim fonksiyonunun yatay görüntüsünden, sahip olduğu geleneksel yapıdan uzaklaşma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda atık yönetimi hizmetleri, başlangıçta geleneksel yapıya sahipken son dönemlerde geleneksellikten uzaklaşma sürecine girmesinden dolayı geleneksellikten uzaklaşan hizmet olmaktadır.

Şekil 3: Çevre Koruma Alt Hizmetlerinin Birikimli Harcama Deneyim Fonksiyonları

Kirliliğin azaltılması hizmetleri, incelendiğinde köşegene yakın görüntüsü itibariyle geleneksel yapıya sahip olduğu izlenimini vermektedir. Bütçeden bu hizmet için ayrılan harcama miktarının 2006 yılında düşürülmesinin etkisiyle birikimli harcama deneyim fonksiyonunun köşegenden uzaklaşarak yataylaşma eğilimine ve dolayısıyla geleneksellikten uzaklaşma eğilimine girdiği görülmektedir. Ancak 2007 yılı ve sonrasında bütçeden ayrılan harcama miktarının tekrar artırılması sonucu, kirliliğin azaltılması hizmetlerinin birikimli harcama deneyim fonksiyonunun köşegene yakın görüntüsüne devam ettiği görülmektedir. Bu durum kirliliğinin azaltılması hizmetlerinin geleneksel yapısını koruduğunu göstermektedir. Bu bağlamda kirliliğin azaltılması hizmetleri, geleneksel hizmet olarak görülmektedir.

Doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetlerinin, köşegene yakın görüntüsü olan birikimli harcama deneyim fonksiyonuna sahip olduğu gözlenmektedir. Bu durum, bu alt hizmetin geleneksel yapısının olduğunu göstermektedir. Kirliliğin azaltılması hizmetleri de köşegene yakın bir görüntü sergilemekteydi. Ancak doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetlerinin birikimli harcama deneyim fonksiyonuna ait görüntüsünün köşegene daha da yakın olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi, doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetleri için bütçeden ayrılan harcama miktarı payının, kirliliğin azaltılması hizmetlerine ayrılandan daha yüksek olması kaynaklı olmaktadır. Geleneksellik endekslerinin sıralamasında da doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetlerinin 1'den çıkartılmış haliyle üst sıralarda olması, bu durumun göstergesi olmaktadır. Bu bağlamda doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetleri, geleneksel hizmet olmaktadır.

Çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetlerinin, gözlemlenen periyodun ilk yıllarında geleneksel yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Ancak 2005 yılından sonra bütçeden bu hizmet için ayrılan harcama miktarı payının büyük ölçüde artırılması sonucu, birikimli harcama deneyim fonksiyonu köşegene yaklaşma eğilimine girmektedir. Dolayısıyla bu eğilim, gelenekselleşme sürecine girmeye başladığını göstermektedir. Fakat 2008 yılında ve sonrasında bütçeden ayrılan payın düşürülmesinin etkisiyle çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetlerinin birikimli harcama deneyim fonksiyonu, köşegenden uzaklaşarak yatay bir görünüm vermektedir. Bu yataylaşan görüntü, 2005 yılından sonra elde ettiği geleneksel yapısından uzaklaştığını göstermektedir. Dolayısıyla çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri, geleneksellikten uzaklaşan hizmet olarak görülmektedir. Geleneksellik endekslerinin sıralamasında da sonlarda yer alması, çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetlerinin geleneksellikten uzak bir görünüm sergilediğini göstermektedir.

Sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetlerinin, gözlemlenen periyodun başlangıç yıllarında köşegene yakın görüntüsü olan birikimli harcama deneyim fonksiyonuna sahip olduğu görülmektedir. Fonksiyonun köşegene yakın görüntüsü, geleneksel yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde fonksiyonun yatay görüntü verdiği görülmekte ve dolayısıyla bu görüntü, geleneksellikten uzaklaşma eğiliminde olduğunu göstermektedir. 2008 yılında Türkiye bütçesinden sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleri için ayrılan harcama değerinin diğer yıllara göre yüksek oranda artırılması, fonksiyonun köşegene yaklaşma eğilimine girmeye başlamasına neden olmaktadır. Bu yaklaşma eğiliminin sonraki yıllarda devam etmediği görülmektedir. Bu durumun devam etmemesi, 2009 yılında bütçeden hizmet için ayrılan harcama miktarının düşürülmesine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleri, başlangıç dönemlerde geleneksel yapıya sahipken son dönemlerde geleneksel yapısından uzaklaşmaktadır. Geleneksellik endeksinin 0.5 değerinden uzak olması da, bu hizmetin geleneksellikten uzaklaştığını göstermektedir. Sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleri, geleneksellikten uzaklaşan hizmetler arasına girmektedir.

V. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dışsallık yaratan iskân ve toplum refahı hizmetleri ve çevre koruma hizmetlerinin geleneksellik yapılarının incelenmesi amacıyla, bu çalışma oluşturulmuştur. Devlet tarafından sunulan kamusal mal ve hizmetler, bu hizmetlere bireylerin bedel ödemesi veya ödememesi fark etmeksizin, tüm bireylere fayda sağlamaktadır. Kamusal hizmetlerin sağlanamaması veya iyi şekilde sağlanamaması durumunda bireyler, bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve bireylere maliyet yüklenmektedir. Bu doğrudan ya da dolaylı yoldan sağlanan fayda veya yüklenen maliyet, dışsallık olmaktadır.

Kamusal hizmetlerin dışsallık yaratması göz önünde bulundurularak, bu çalışmada kamusal hizmetlerden bazıları dışsallık yaratan hizmetler olarak

belirlenmiştir. Kamusal hizmetlerden iskân ve toplum refahı hizmetleri ve çevre koruma hizmetleri, dışsallık yaratan hizmetler olarak yer almıştır. Çalışmamızda dışsallık yaratan hizmetler olarak belirlenen bu hizmetler, 2004 ve 2010 yılları arası dönemde Türkiye bütçesinden ayrılan harcama miktarlarına göre incelenmiştir. Çalışmamızda yer alan dışsallık yaratan hizmetler, Türkiye bütçesinde 2004 yılı itibariyle analitik bütçe sınıflandırmasına göre alt hizmetler şeklinde ayrılabilir. Çalışmamız için, bu hizmetlerin alt hizmetlerine ait harcama değerlerine de, 2004 ve 2010 yılları arası için ulaşılmıştır. Hizmetlerin ve alt hizmetlerin elde edilen harcama değerleri düzenlenmiştir. Bu harcama değerlerine göre tüm hizmetlerin, başlangıç olarak birikimli harcama deneyim endeksleri hesaplanmıştır. Hesaplanan birikimli harcama deneyim endekslerine göre, tüm hizmetlerin birikimli harcama deneyim fonksiyonları oluşturulmuştur. Ayrıca bu deneyim endekslerine göre, tüm hizmetlerin geleneksellik endeksleri de hesaplanmıştır. Birikimli harcama deneyim endeksi, birikimli harcama deneyim fonksiyonu ve geleneksellik endeksi hakkında açıklamalara da yer verilmiştir. Oluşturulan birikimli harcama deneyim fonksiyonlarının şekilleri ve geleneksellik endeksleri yardımıyla, iskân-toplum refahı hizmetleri ve çevre koruma hizmetlerinin ve alt hizmetlerinin harcama değerlerindeki kararlılıklarına göre geleneksel yapıları incelenmiştir. Gözlemlenen dönemde harcama değerlerinde düzenli olarak artış veya azalış gösteren hizmetler, geleneksel yapıya sahip olmaktadır. Gözlemlenen dönemde harcama değerlerinde değişiklikler gösteren hizmetler ise, gelenekselleşen veya geleneksellikten uzaklaşan yapıya sahip olmaktadır.

İskân ve toplum refahı hizmetleri, başlangıç yıllarda Türkiye bütçesinden ayrılan harcama miktarının diğer yıllara göre düşük olmasının etkisiyle, köşegenden uzak görüntü vermiştir. Bu durum, başlangıç dönemde bu hizmetin geleneksel yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Sonraki yıllarda harcama değerinin daha yüksek miktarda artırılmasıyla, çevre koruma hizmetine benzer görüntü vermeye başladığı görülmüştür. İskân ve toplum refahı hizmetleri, başlangıçta geleneksel yapıya sahip değilken son dönemlerde gelenekselleşme eğilimine girmektedir. Çevre koruma hizmetinden farklı olarak iskân ve toplum refahı hizmeti, gelenekselleşen hizmet olmaktadır. İskân ve toplum refahı hizmeti, 2004 yılından itibaren analitik bütçe sınıflandırılmasına geçilmesiyle iskân işleri ve hizmetleri, toplum refahı hizmetleri ve su temini işleri ve hizmetleri olarak alt hizmetlere ayrılmaktadır. İskân işleri ve hizmetleri ve toplum refahı hizmetleri, başlangıç dönemde köşegenden uzak görüntü vermişlerdir. Son dönemlerde başlangıç yıllara göre daha yüksek harcama miktarının ayrılması sonucu, köşegene yaklaşıma sürecine girmişlerdir. İskân işleri ve hizmetleri ve toplum refahı hizmetleri, başlangıç dönemde geleneksel yapıya sahip değilken, son dönemlerde gelenekselleşme sürecine girmektedirler. Su temini işleri ve hizmetlerinin, gözlemlenen dönemde köşegene yakın görüntüsünün olduğu görülmekte ve dolayısıyla geleneksel yapısını koruduğu anlaşılmaktadır. İskân ve toplum refahı hizmetlerinin gelenekselleşme sürecinin devam edebilmesi için, harcama değerinin ilerleyen dönemlerde artırılması gerekmektedir. İskân ve toplum refahı alt

hizmetlerinden iskân işleri ve hizmetleri, toplum refahı hizmetleri için de aynı durum geçerli olmaktadır. Sonraki dönemlerde Türkiye bütçesinden bir önceki yıla kıyasla arttırılarak harcama miktarı ayrılmasıyla, bu alt hizmetler de geleneksel yapıya sahip olabileceklerdir.

Çevre koruma hizmetlerinin, gözlemlenen dönemde bir yıl hariç diğer yıllarda bir önceki yıla göre harcama miktarı arttırılmıştır. Hizmetin birikimli harcama deneyim fonksiyonu, köşegene yakın bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla çevre koruma hizmeti, geleneksel hizmet olmaktadır. Çevre koruma hizmeti, 2004 yılından itibaren analitik bütçe sınıflandırılmasına geçilmesiyle atık yönetimi hizmetleri, kirliliğin azaltılması hizmetleri, doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması, çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri ve sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetleri olarak alt hizmetlere ayrılmaktadır. Atık yönetimi hizmetleri, başlangıç dönemde geleneksellik yapısını korumakta ancak son dönemlerde köşegenden uzaklaşan görüntü vermekte ve geleneksellikten uzaklaşmaktadır. Kirliliğin azaltılması hizmetleri, genel olarak köşegene yakın görüntü vermekte ve gelenekselliğini koruyan hizmetler arasında yer almaktadır. Doğal ortamın ve biyolojik çeşitliliğin korunması hizmetleri, gözlemlenen dönemde bütçeden ayrılan harcama miktarının yıllar itibariyle arttırılmasının etkisiyle köşegene yakın görüntü sergilemiştir. Bu durum, hizmetin gözlemlenen dönemde geleneksel yapısını koruyan hizmet olduğunu göstermektedir. Çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetlerinin, başlangıç dönemde köşegenden uzak görüntüsünün olması, geleneksel yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Sonraki takip edilen dönemde ise, köşegene yaklaşma eğiliminde olduğu ve dolayısıyla gelenekselleşme sürecine girdiği görülmüştür. Ancak son dönemlerde, tekrar köşegenden uzak görüntü vermekte ve geleneksellikten uzaklaşan hizmetler arasına girmektedir. Sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetlerinin, başlangıçta geleneksel yapıya sahip olduğu görülmüştür. Gözlemlenen dönemin son yıllarında ise, köşegenden uzaklaşan görüntüsüyle geleneksel yapısından uzaklaşmaktadır. Çevre koruma alt hizmetlerinden atık yönetimi hizmetleri, çevre korumaya ilişkin araştırma ve geliştirme hizmetleri ve sınıflandırmaya girmeyen çevre koruma hizmetlerinin bütçeden ayrılan harcama miktarlarının etkisiyle, geleneksellikten uzaklaşma eğiliminde oldukları görülmektedir. Gelenekselleşme sürecine girebilmeleri amacıyla bu üç alt hizmete, ilerleyen yıllarda bütçeden ayrılacak harcama değerleri çalışmada gözlemlenen döneme kıyasla arttırılarak belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. (1997), Kamu Maliyesi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Baumol, J. William ve Blinder, S. Alan (2000), Economics: Principles and Policy, Harcourt College Publishers, Eighth Edition, America.

Baykal, H. ve Baykal, T. (2008), Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 9.

Benk, S. (2007), Kentiçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

Buchanan, M. James ve Stubblebine, W. Craig (1962), Externality, *Economica*, Blackwell Publishing, Vol: 39, p.371-384.

Çetin, T. (2005), Çevresel Dışsallıklar ve İçselleştirme Yöntemleri, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 3, s.143-166.

Erdoğan, M. ve Yenigün, E. (2008), Türkiye’de Sosyal Bütçe, Tesev Yayınları, İstanbul.

Günçavdı, Ö. ve Çakmaklı, C. (2005), Türkiye Ekonomisinin Dışsattım ve Dışalım Yapısının Analizi: 1969-2002, 7. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi.

Özdemir, E. (2006), Çevre Sorunlarının Ekonomik Niteliği Bağlamında Dışsallıkların Ortadan Kaldırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.

Sencar, P. (2007), Türkiye’de Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi.

Stiglitz, E. Joseph (1994), Kamu Kesimi Ekonomisi (Çev. Ömer Faruk Batırel), Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul.

Şener, O. (1998), Kamu Ekonomisi, Alkım Yayınları, İstanbul.

Ünsal, E. (2005), Mikro İktisat, İmaj Yayıncılık, Ankara.

Tuna, M. (2000), Çevresel Sorunların Küreselleşmesi, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Cilt 1, Sayı 2.

Yalçın, A. Zafer (2009), Küresel Çevre Politikalarının Küresel Kamusal Mallar Perspektifinden Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 21, s.288-309.

Calculating Traditionality Index of Public Welfare and Environmental Prevention Services in Turkey

I. Introduction

The externality is the benefit that a decision unit provides or the cost installed by the decision unit. Public services are those that the state produces for social needs of each individual and consume at the same amount. Public services provide profit both the payers and whole society. The acquisition of public services provides individual and social benefits. Therefore public services create externality. Public welfare and environmental protection services provided by the public sector were selected as services which create externality in this study. Externalities can be positive or negative. However, these services are accepted to create positive externality by the scope of our study. Public welfare services are provided for all individuals in the society. All the individuals benefit from externality resulting from the public welfare services. Externality arises due to environmental protection services as well. Environmental prevention services are produced for all individuals in society. Therefore, within the scope of our study environmental prevention services were also taken into consideration.

II. Public Welfare and Environmental Protection Services in Turkey

The scope of public welfare services are discussed in this section. Public welfare services are the services which ensure planned settlement, orderly urbanization and safe structuring. With the analytical budget classification of Turkey in 2004, public welfare services are divided into sub-services such as housing jobs and services, social welfare services, and water supply services. The expenditure values of this service and sub-services from the Turkish budget are examined for the observed period. The content of environmental protection services are also mentioned in this section. With the analytical budget classification of Turkey in 2004, environmental protection services are sub-divided into sub-services such as waste management services, pollution reduction services, natural environment and biodiversity conservation protection services, environmental protection research and development services and environmental protection services which are not classified.

III. Expenditure Experience Function and Traditionality Index

In this section, the descriptions of the expenditure experience index, the expenditure experience function and traditionality index have been given. Traditionality structure of services is examined according to the commitment of expenditure values which are allocated in the Turkish budget. During the observed period, the services which increase or decrease regularly show the traditional behavior. In this context, depending on the commitment of expenditure values, the services that have the same amount every year are defined as traditional services; the services that

have decreasing expenditure amount are defined as the services moving away from traditionality, and the services that have expenditures showing a tendency to increase over time are defined as the services which are getting traditional. In this context, in order to examine the traditionality structures of services, the expenditure experience function is calculated with the help of their expenditure values. First of all, expenditure experience index is mentioned to obtain the expenditure experience function in this section. The expenditure experience index was calculated for observed period for each year to the first period until last. Drawings of the expenditure experience function were obtained from the calculated values of this index. A line of 45-degree angle is drawn to interpret these functions. Traditionality states of the services are determined according to the situation of expenditure experience functions’ being near or far to this 45 degree line. The situation of function’s being near to the diagonal shows that the service has the traditional structure. The situation of function’s being far to the diagonal shows that the service has the structure of far from traditionality. Traditionality index is also calculated with the expenditure experience indices obtained. Traditionality index is interpreted according to the situation of being equal or near to the value of 0.5.

IV. Indices Calculated for Turkey

At this stage of the study, with the help of calculated indices, the traditionality structures and the changes of the public welfare and environmental protection services which create externality are examined according to the expenditure amounts of these services at the years between 2004 and 2010 in Turkey. To examine the traditionality structure of public welfare and environmental protection services that create externality, the amounts of their expenditure, which include the period between the years of 2004 and 2010 in Turkey's budget are used. Consequently, in this section, the traditionality structure of public welfare and environmental protection services and sub-services and the change of this structure are examined according to the expenditure experience function.

Results and Evaluation

To sum up, the evaluation has been made according to the purpose, the scope of the study, and the results which are obtained in the last chapter. This study is formed to examine the traditionality structures of public welfare services and environmental protection services that create externality. The traditionality structures of public welfare services and environmental protection services and sub-services are determined for the observed period according to the findings which are obtained for this purpose. While the public welfare services did not show the traditional structure at the beginning, they tend to be traditional at the last. However, unlike the environmental protection services, public welfare services have been found as the service which is getting traditional. Housing jobs and services have been found as the services which are getting traditional. Social welfare services have been found

as the services which are getting traditional. Water supply services have been found as the traditional services. Environmental protection services have been found as the traditional service as well. Waste management services have been found the services which are moving away from traditionality. Pollution reduction services have found the traditional services. Natural environment and biodiversity conservation protection services have been found as the traditional services. Environmental protection research and development services have been found as the services moving away from traditionality. Environmental protection services which are not classified have been found as the service moving away from traditionality.

Consequently, the results of this study have pointed out that services analyzed show both traditional and non-traditional structure depending upon sub-services.

Yatırımcıların Psikolojik Eğilimleri ve Yatırım Davranışları Arasındaki İlişki: ÖMKBHisse Senedi Yatırımcıları Üzerine Bir Uygulama

Relationship Between Psychological Attitude of Investors and Their Investment Behavior: A Case Study on ISE Investors

Yusuf DEMİR, Tahsin AKÇAKANAT* ve Ahmet SONGUR
Süleyman Demirel Üniversitesi, ÖBF Turizm Özetmeciliği Bölümü
Süleyman Demirel Üniversitesi, ÖBF Sağlık Yönetimi Bölümü
Süleyman Demirel Üniversitesi, EMYO Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü

Özet

Finans çevrelerinde en çok tartışılan ve merak uyandıran konuların başında hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebilirliği gelmektedir. Hisse senedi fiyatlarını belirlemeye yönelik çalışmaların birçoğu, yatırımcıların kararlarını vermede, verilerden rasyonel bir şekilde yararlandığı üzerinedir. Bu çalışmada Türkiye'deki (ÖMKB) bireysel yatırımcı davranışlarının, davranışsal finans alanında ortaya konulmuş literatür ekseninde incelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre psikolojik önyargılardan bazıları bireysel yatırımcıların davranışlarını etkilemektedir. Birçok yatırımcı geleneksel yaklaşımın varsayımlarının aksine sistematik hatalar yapmakta ya da rasyonel çözümü bilse de bunu uygulamamaktadır. Ayrıca medya, arkadaşlar ve bunlara benzer çevresel faktörlerde yatırımcıların seçimlerini etkilemekte, sürü davranışları haline dönüştüren bu süreçler piyasalarda anomalilere, aşırıya da yetersiz tepkilere neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Beklenti Teorisi, Psikolojik Önyargılar

Abstract

In financial circles, one of the most discussed and interested topics is the forecastability of stock prices. Many of the studies aiming at determining stock market prices rest on the fact that investors make their decisions rationally based on facts and data. In this paper, we aim to investigate the behavior of individual investors in ISE based on published literature in behavioral finance area.

We have found that some psychological prejudice in fact affects the behavior of individual investors. Unlike the conventional assumptions many investors make systematic mistakes and do not utilize rational answers even though it is known. Moreover, media, friends and similar environmental factors also affect the investors' choices, and processes that turns into herd behavior creating abnormalities in the markets which in turn causes exceptionally high or low reactions.

Keywords: Behavioral finance, expectations theory, psychological prejudice

* *Yazışma adresi:* Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, 32260 Isparta. *e-posta:* tahsin@sdu.edu.tr

I. GİRİŞ

Yatırımcı olarak bireylerin, kişisel çıkarlarını en çoklamaya çalışmaları rasyonel varlıklar olduğu kabul edilmektedir. Etkin piyasalar hipotezi otuz yıl kadar finans alanının odak noktasını oluşturmuş ve insanların rasyonel varlıklar olarak optimum tercihlerde bulduklarını ileri sürmüştür (Shleifer, 2004: 1-3). Fakat piyasa işleyişinde etkin piyasa hipotezinin eksik yönlerinin olduğu kabul edilmektedir. Bu eksikliği gidermeye yönelik çalışmalar insan psikolojisi üzerine odaklı gerçekleştirilmiştir. Hisse senedi getirilerinin tahmin edilebilirliğine ilişkin çalışmalarda, psikolojik faktörlerin yatırım kararları üzerindeki etkisini incelemeye yönelik ilk çalışma Kahneman ve Tversky beklenti teorisidir (Kahneman ve Tversky, 1979: 263-292). Beklenti teorisi ile birlikte bugün en genel anlamı ile davranışsal finans olarak adlandırılan bu çalışmaların temeli atılmıştır. Davranışsal finans beklenen fayda teorisi ve arbitraj varsayımlarının kullandığı modellerden daha dar kapsamlı bir yaklaşım benimsemekle birlikte oldukça kapsamlı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir (Taner ve Akkaya, 2005: 48).

Davranışsal finans rasyonel karar verici modellere karşı olarak rasyonel olmama veya sınırlı rasyonellik yaklaşımını benimsemiştir. Rasyonel olmayan veya sınırlı rasyonel kararların temelinde de yatırımcıların kararlarını etkileyen psikolojik önyargılar vardır. Psikolojik ön yargıların geçici bir durum olmadığı düzenli bir şekilde tekrarladığı vurgulanmaktadır. Psikolojik önyargıların sadece eğitim düzeyi düşük yatırımcılarda değil aynı zamanda eğitilmiş yatırımcılar arasında da geçerli olduğu görülmektedir. Psikolojik önyargıların çoğu, bilgiye sahip olunması esnasında kaynaklanan algı hataları sonucunda ortaya çıkmaktadır. İnsanın bilebilirliğinin sınırlı olması özellikle belirsizlik altında karar verme durumunda psikolojik önyargılara neden olmaktadır (Döm, 2003: 43).

Çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, etkin piyasalar hipotezinin geçersizliğine ilişkin olarak son yıllarda yapılmış ampirik çalışmalara ve davranışsal finans'a kısaca yer verilmekte ve davranışsal finans konusunun temelini oluşturan Beklenti Teorisi açıklanmaya çalışılmaktadır. İkinci bölümde, yatırımcıları etkileyen psikolojik faktörler üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise İstanbul Menkul Kıymet Borsası'nda (İMKB) yatırım yapan bireysel yatırımcıların psikolojik eğilimleri ile yatırım davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla göller bölgesinde yapılan anket çalışması sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır.

II. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Davranışsal finansın temelini, Kahneman ve Tversky'nin 1979 yılında *Econometrica*'da yayımlanan, "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk" adlı makaleleri ve geliştirdikleri "beklenti teorisi" oluşturmaktadır. Bu çalışma ile Kahneman ve Tversky psikoloji ve finans arasında kayda değer bir ilişki kurmuşlardır. Ayrıca bu çalışma o güne kadar geleneksel finansın altyapısını oluşturan beklenen fayda teorisinin de başlıca alternatifi olmuştur (Ede, 2007: 3-23). Beklenen Fayda Teorisine karşı olarak geliştirilen Beklenti Teorisi ile

insanların kazanç ile kayıplara farklı olasılık düzeyinde farklı ağırlık verdikleri ortaya koyulmuştur.

Etkin piyasa hipotezi (Fama, 1970: 379-417), bireylerin rasyonel davrandıkları, amaçlarının beklenen faydayı maksimize etmek olduğu ve ellerinde değerlendirmeleri gereken tüm bilgilerin var olduğu varsayımlarına dayanmaktadır. Davranışsal finans ise, bu görüşüne bireylerin tamamen rasyonel olmadıkları varsayımından yola çıkmaktadır. Bu kapsamda davranışsal finans, duyguların ve bilişsel hataların yatırımcıların karar alma süreçlerini nasıl etkilediğini anlamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır (Süer, 2007: 98). Davranışsal finans; insan davranışlarının, hisse senetleri fiyatlarının hareketinde, nasıl etkili olduğu ile ilgilidir (Barak, 2008: 207-208). Davranışsal Finans modellerinin amacı, rasyonel modellerin tam olarak açıklayamadığı yatırımcı davranışlarını, pazar anomalilerini açıklamaktır (Yıldız vd., 2009: 2). Davranışsal finansçılar yatırımcıların tamamıyla rasyonel olduğu varsayımını kabul etmemektedirler. Bu, yatırımcıların rasyonel olmadıkları anlamına gelmemekle beraber rasyonel davranmama eğiliminde olduklarını ifade etmektedir (Kahneman ve Smith, 2002: 15-19).

Beklenti teorisinin temel varsayımına göre; psikolojik faktörler, insanların rasyonaliteden, tesadüfi olmayan/sistemik bir biçimde aynı yönde sapma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Uzman olmayan yatırımcıların menkul kıymet taleplerini kendi inançlarına dayalı olarak gerçekleştirdiği ve yatırımcıların alım satım işlemleri arasında yüksek korelasyon olduğu vurgulanmaktadır. Yatırımcıların birbirleriyle tesadüfi değil, genellikle aynı menkul kıymetleri eş zamanlı olarak satın alma ve satma çabaları gösterdiği öne sürülmektedir. Yatırımcı duyarlılığı korelasyonlu olmayan tesadüfi hatalardan ziyade; daha çok aynı yönde ve çok sayıda yatırımcı tarafından yapılan yaygın ve ortak yargı hatalarını yansıtmaktadır (Döm, 2003: 11).

Büyük işlemlerden bireylere kadar tüm organizasyonların muhasebe sistemleri bulunmaktadır. İşlemler, parasal işlemleri, muhasebe hesapları aracılığıyla izlemektedir. Bireyler de işlemlere benzer biçimde kararlarını ayrı zihinsel hesaplara kaydetmektedir. Bir seçeneğe ait olan sonuç, zihinsel hesaba kaydedildikten sonra, o sonucun değerlendirilmesini etkilemektedir. Böylece zihinsel hesapların varlığı, bireylerin kararlarını etkilemektedir (Thaler, 1999: 184). Mental muhasebe, yatırımcıların verdikleri finansal kararlara ilişkin sonuçları nasıl değerlendirdikleri ile ilgilenebilir (Lim, 2003: 1). Kahneman ve Tversky'nin mental muhasebe kapsamında verdikleri örneklerden birisi de şu şekildedir. 40 \$ ile satın aldığınız bir biletle Broadway'de bir oyun izlemek üzere yola çıktığınızı varsayın. Tiyatroya ulaştığınızda biletinizi kaybettiğinizi fark ediyorsunuz, yeni bir bilet almak için 40 \$ daha verir miydiniz? Şimdide bileti tiyatroya gittiğinizde gişeden almayı planladığınızı düşünün. Gişeye geldiğinizde evden ayrılmadan önce cebinizde bulunduğundan emin olduğunuz paradan 40 \$'ın eksik olduğunu görüyorsunuz, bileti alır mıydınız? Eğer bileti kaybetmiş olun isterse 40 \$ kaybetmiş olun, oyunu izlemeye karar vermeniz durumunda her iki durumda da kaybınız 80 \$ olacaktır. Tiyatrodan ayrılıp eve döndüğünüzde ise kaybınız 40 \$ olacaktır. Sonuçta çoğu insanın kaybedilen biletin yerine yenisini almak için gönüllü olmadığı, ancak cebindeki paradan 40 \$ kaybettiğinde, bir 40 \$ daha

ödemeyi kabullenmeye tamamen istekli olduğu tespit edilmiştir. Kahneman ve Tversky bu durumu kaybedilen tiyatro biletinin zihinsel olarak muhasebeleştirilmiş olması, kaybedilen 40 \$'ın ise herhangi bir zihinsel muhasebe kalemine geçirilmemesine dayandırmaktadır (Ede, 2007: 25).

Davranışsal finans alanında etkin piyasalar hipotezinin geçersizliğine ilişkin son dönemde yapılmış ampirik çalışmaların sonuçları üç model üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunlar; a) Barberis, Shleifer ve Vishny (1998)'in, psikolojik bulgular üzerine kurulu "temsili yatırımcı" modeli, b) Daniel, Hirshleifer ve Subrahmanyam (1998)'in aşırı güven ve yanlış kendine atfetme modelleri, c) Hong ve Stein (1999)'in heterojen yatırımcılar arasındaki interaktif ilişki üzerine kurulu modelleridir.

A. Temsili Yatırımcı Modeli: Modelde yatırımcı muhafazakârlık ve/veya temsil edilebilirlik yanlışlığı olmak üzere iki yargı hatasına düşmektedir. Modelde; yetersiz reaksiyon muhafazakârlık, aşırı reaksiyon ise temsil edilebilirlik yanlışlığı ile açıklanmaktadır. Modelde yetersiz reaksiyon, yatırımcılar karlarda bir yönde değişiklik olduğunda tekrar ortalamaya döneceğine inandıklarında oluşmaktadır. Aşırı reaksiyon ise, yatırımcıların, tekrar çekilde birkaç aynı yönde sürprizden sonra, bir eğilim başladığına inandıkları zaman oluşmaktadır (Barberis vd., 1998: 310-317).

B. Aşırı Güven ve Yanlış Kendine Atfetme Modeli: Bu model, aşırı güven ve yanlış kendine atfetme olmak üzere iki psikolojik bulgu üzerine kuruludur. Yatırımcıların aşırı güveniyle ilgili hipotezin kaynağı, bilişsel deneylerin (anlama ve kavrama ile ilgili psikolojik deneylerin) ve araştırmaların ortaya koyduğu kanıt ve verilerdir. Bu modelin ana teması, hisse senedi fiyatlarının kişisel özel bilgilere aşırı reaksiyon ve kamu sinyallerine ise düşük reaksiyon gösterdiği ile ilgilidir. Yani aşırı reaksiyon kişisel özel sinyallerden doğarken, eksik/yetersiz reaksiyon ise kamuoyu sinyallerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Aşırı reaksiyon hisse senedi getirilerindeki uzun dönem negatif otokorelasyonla ilgilidir. (Yörükoğlu, 2007: 63-64). Bu modelde özel bilgi sahibi aşırı güvenli yatırımcılar, rasyonel fakat özel bilgiye sahip olmayanlara karış alım-satım yaparken, kendi özel enformasyon sinyallerine, piyasanın açıklanmış bilgi setine dayanarak oluşturduğu fiyata göre gereğinden fazla ağırlık vermekte, böylece fiyatların kendi özel bilgilerine aşırı reaksiyon göstermesine sebep olmaktadır.

C. Heterojen Yatırımcılar Arasındaki İnteraktif İlişki Üzerine Kurulu Model: Model heterojen yatırımcılar arasındaki interaktif ilişkiye vurgu yapmaktadır. Model, daha açık bir ifade ile az bir kısmı ile bireysel yatırımcılarda var olan bilişsel önyargılara, nispeten büyük bir kısım ile ise heterojen yatırımcılar arasındaki interaktif ilişkiye dayanmaktadır. Modelde; piyasada "haber avcıları" ve "momentum yatırımcıları" olmak üzere iki tip yatırımcı olduğu ve bu yatırımcıların da sadece bir tür bilgi kullanabilen sınırlı rasyonel yapıda oldukları kabul edilmektedir. Yani her iki yatırımcı tipi de tamamen rasyonel değildir. Yatırımcılar sınırlı rasyonellik özelliği taşımaktadır ve dolayısı ile her yatırımcı çeşidi erişilebilir kamusal bilginin sadece bazı alt kümeleri ile işlem yapabilir özelliğe sahiptir (Hong ve Stein, 1999: 2144).

III. YATIRIMCILARI ETKİLEYEN PSİKOLOJİK ÖNYARGILAR

Literatür incelendiğinde yatırımcıların pek çok değişik psikolojik önyargıyla hareket ettikleri ve yatırım kararlarını bu önyargılara göre şekillendirdikleri görülmektedir. Bu psikolojik önyargılardan bir bölümü çalışmanın bu aşamasında irdelenmektedir.

3.1. AÇRI GÜVEN

Bireyler, kendi inanç veya tahminlerinin doğruluğuna ve/veya kendi yeteneklerine, diğer insanların yeteneklerine kıyasla daha çok değer verme eğilimindedirler (Bodie vd., 2009: 386). Eğer bir yatırımcı bilgiyi yorumlama aşamasında kendi yeteneklerine açrı güven duyuyorsa tahminlerinde oluşabilecek hataları yetersiz değerlendirecektir. Sahip olduğunu düşündüğü kişisel inancından dolayı, sahip olduğu bilgi hakkında açrı güvenli olma eğiliminde olacaktır. Fakat esasta kamuya ait bu bilgi için böyle bir durum söz konusu olmayacaktır. Bu ise insanların kendilerine açrı derecede güvendiklerini, hata durumunda ise dış faktörleri başarısızlık için suçladığını göstermektedir (Ede, 2007: 33). Psikolojik açıdan elde edilen veriler açrı güvenin insanlarda; bilgilerini açrı tahmin etmesine, riskleri düğüktahmin etmesine ve olayları kontrol becerilerini abartmasına sebep olmaktadır (Döm, 2003: 83-84).

Finansal piyasalardaki açrı güvenin en önemli göstergesi yoğun içemdir. Bir aracı kurumdaki müşteri hesapları üzerine yapılan bir incelemede, açrı içem yapan yatırımcıların içem maliyetleri göz önünde bulundurulduğunda getirilerinin endeks getirilerinin altında kaldığı, içem yapmasalar getirilerinin daha yüksek olacağı bulunmuştur. Buradaki hipotez kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. İnsanlar açrı güvenli olduklarından daha fazla içem yapmaktadırlar, içem maliyetleri dikkate alındığında, yapılan fazla içemler ile getirilerini azaltmaktadırlar. Bunun yanında, benzer bir çalışmada erkeklerin kadınlara oranla daha fazla “açrı güven problemi” yaşadıklarını, yaptıkları fazla içemler nedeniyle de getirilerinin daha az olduğu gözlemlenmiştir (Barber ve Odean, 1999:47-49).

3.2. Piçmanlıktan Kaçınma

Piçmanlık doğru karar verilmemesinden dolayı maruz kalınan duygu olarak tanımlanmaktadır. Piçmanlık insanların verdikleri kararları etkileyebilmektedir. Piçmanlık korkusu ya da piçmanlık teorisi, insanların hatalı olarak davrandığı duygusal reaksiyonun üzerinde durmaktadır. Hisse senetleri piyasalarında yatırımcıların zarar ederken satıçyapmakta yavaşdavranmaları benzer şekilde, kâra geçtikleri zaman satmakta acele etmeleri piçmanlık hissini yaşamak istememeleriyle yakından ilişkilidir (Yıldız vd., 2009: 2).

3.3. Belirsizlikten Kaçınma ve Açrı Olanı Tercih Etme

Karar verme konusundaki en temel sorunlardan birisi, özellikle bir olayın sonuçlarının ya da olaya dair olasılıkların bilinmediği belirsizlik durumunda seçenekleri analiz etmektir. Belirsizlik durumundaki seçenekler genellikle riskli durumlar ve belirsiz (ambiguity) durumlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Riskli durumlar, sonuçların gerçekleşme olasılıklarının açıkça bilindiği durumlarken, belirsiz durumlar ise sonuçların olay ile ilgisinin bildiği fakat gerçekleşme olasılıklarının bilinmediği durumlardır (Moore ve Eckel, 2001). Bireyler genel

olarak belirsizlik durumlarında karar vermede tereddüt ederler ve bu eğilim, belirsizlikten kaçınma eğilimi olarak adlandırılır (Pompain, 2006: 129). Bu eğilimi doğrulayan, Türkiye’de yapılmış bir çalışmada, Türk yatırımcısının %40,6 oranında kendisine ağına gelen bölgesel şirketlere yatırım yaptığı sonucu bulunmuştur (Döm, 2003: 83-84).

3.4. Dayanak Noktası Belirleme

İnsanlar kantitatif bir değerlendirme yapmak durumunda olduklarında, yaptıkları değerlendirme kendilerine yöneltilen önerilerden etkilenmektedir. Yani karar alıcı karıştığı bir karar sorununda hazır olarak verilen seçeneklere dayanarak karar vermektedir, diğer olası seçenekleri ya da alternatifleri tam olarak değerlendirmemektedir. Bu tür bir buluşal yöntemin kullanıldığı en güzel örnek anket çalışmasıdır. Anketörler insanlara gelirlerini sorduklarında, içlerinden seçmeleri için aralıklar da önermektedirler. Yapılan çalışmalarda insanların önerilen bu aralıklardan etkilendikleri gözlenmiştir (Shiller, 1999: 1314).

Yatırımcılar tahminlerini gerçekleştirirken yoğun olarak daha önceki verileri dayanak alırlar. Örneğin, Kahneman ve Tversky deney çalışmasında deneklerden $2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$ çarpma işlemi hesaplamalarını istediklerinde, verilen cevapların ortalamasını 512 olarak bulmuştur. İkinci grup deneklere ise $8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2$ işlemi hesaplamalarını istediklerinde, bu defa ortalama büyük bir farkla 2250 olarak bulunmuştur. Denekler çarpma işleminin ilk birkaç aşamasını dayanak alarak tahminde bulunduğundan, yerleri tam tersi yönde değiştirildiğinde sonuçların oldukça farklılığı ortaya çıkmıştır (Kahneman, 2002: 470).

3.5. İnança İsrar Etme ve Doğrulayıcı Önyargı

Bireylerin temel hipotezlerini ve inançlarını destekleyenleri arama eğilimine doğrulayıcı önyargı denmektedir. Bir yatırım durumunun daha kazançlı olduğuna inandığınız zaman, bu durumda, aleyhte gelecek diğer bilgilerin reddedilmesi ve var olan hipotezin korunması söz konusu olacaktır. Bireyler kendi hipotezlerini destekleyen bilgileri abartma, karışt olanları da reddetme eğilimindedirler (Döm, 2003: 73-74).

Bireyler/yatırımcılar geleceğe ilişkin belirli tahminlerde bulunurlar. Bu noktadan sonra tahminlerini doğrulayan bilgileri olumlu, yanlış olan bilgileri ise olumsuz algılamaktadırlar. Bu durum subjektif bir bakış açısını ifade etmektedir. Psikolojik bulgular, insanların ilk hipotezlerinden dolayı mevcut verileri yanlış okuma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Muhafazakârlıkta ise insanlar sahip oldukları bilgileri çok yavaş değiştirme eğilimindedirler. Bu durumdaki yatırımcılar olabilecek yeni kazançları geçici durumlar olarak görececek ve hızlı bir biçimde unutacaklardır. Aynı zamanda kazanca ilişkin önceden kazanılmış bilgileri ise çok yavaş değiştirme eğiliminde olacaklardır (Barberis ve Schleifer, 1997: 14-15).

3.6. Sonradan Anlama Yanılsaması (Geri Görüş Önyargısı)

Bireylerin, olaylar meydana geldikten sonra, olayların bu şekilde gerçekleştiğini bildiklerini düşünmeleri ve düşüncelerini söylemelerini geri görüş önyargısı olarak tanımlanabilir. Geri görüş önyargısı, diğer bir ifade ile bireylerin, “ben bunun böyle olacağını biliyordum” şeklindeki söylemlerini dile getirmesidir. Önceden tahmin edilmesi imkânsız olan bir olay gerçekleşse dahi, geri

görüŞonyargısı taÇyan bireyler bu olayın kendileri tarafından hissedildiğini ya da tahmin edildiğini savunmaktadırlar (Pompain, 2006: 199).

Piyasa yorumcularının düŞüğü en önemli hatalardan bir tanesi de budur. Piyasalarda yaÇanan değimlerden sonra yapılan yorumlar bu durumun en güzel örneğidir. Bireyler/uzmanlar, bu durumun sonunda, içine düŞükleri bu önyargı içinde kendilerine aÇrı güven duygusunu katmakta, ileriki dönemler için daha az bilgiye ihtiyacı olduğunun düŞünmekte ve geleceğe iliŞkin araÇtırma yapmak yerine kendini onaylayan bilgilerin peÇne düŞmektedir (Döm, 2003: 78-80).

3.7. Yanlığ İliŞkendirme

Yanlığ iliŞkendirme, hisse senetleri fiyatlarının değerini etkilememesi gereken haberlere/bilgilere yatırımcılar tarafından verilen tepkilerle ilgilidir. Hisse senedi fiyatları ile iliŞkili olmayan bir durumun hisse senedi fiyatlarını etkilemesi durumudur. Saunders (2003) tarafından yapılan bir çalıŞmada, New York Çarinde havanın bulutlu olması ile New York Borsası'ndaki hareketler arasında anlamlı bir iliŞik olduğu ortaya çıkmıŞtır. 1927-1989 yılları arasındaki hareketleri günlük olarak inceleyen çalıŞmada, bulutlanma seviyesinin % 100 olduğu günlerde (yağıÇarın % 85'i bu seviyede oluyor) borsanın getirisinin anlamlı bir biçimde ortalamanın altında kaldığını, bulutlanma seviyesinin % 0-20 arasında olduğunda (güneğli günlerde) borsanın getirisinin anlamlı bir biçimde ortalamanın üzerine çıktığını ortaya koymuŞtur (Yıldız vd., 2009: 6-7).

3.8. Optimizm Yanılsaması

Hatırı sayılır ölçüde araÇtırmanın kanıtları, aÇrı iyimser ve bireysel değerlendirmelerin, uzmanlık ya da kontrol konusunda abartılı algının ve gerçekçi olmayan iyimserliğin normal insan düŞüncesinin karakteristik özellikleri olduğunu göstermektedir (Taylor & Brown, 1988: 193).

Optimizm yanılsaması insanların karşılaÇıkları olaylar ve geliŞmelere iliŞkin olarak değerlendirmelerinde iyimser yaklaŞım içinde olmalarıdır. Optimist yaklaŞım alım eğilimlerini fazlalaÇtırarak komisyon gelirlerini artıracığı için araçlar bu yönde hareket etmektedirler (Evlın, 2004: 145-148). Lavallo ve Kahneman (2003) ise, genellikle yatırım kararı alırken dıÇsal bir bakıÇaçısı izleyen yatırımcıların, bunun yerine içsel bir bakıÇaçısı izlediğini ve optimizm ön yargısına neden olduklarını saptamıŞlardır. Çısel bakıÇ açısı (inside view), bireyin anlık durumlara odaklanıp, kiŞisel bağlılıkların sergilenmesi olarak tanımlanırken, dıÇsal bakıÇaçısı (outside view) ise anlık durumları, geçmiÇte elde edilen sonuçlar ve ilgili durumların bağlamında tarafsız olarak değerlendirmektedir. DıÇsal bakıÇ açısı sergilemenin, yatırımcıların daha doğru ve titiz tahminler yürütmelerine ve daha az beklenmedik sonuçla karÇılaÇmalarına olanak tanıyacağı söylenebilir (Lavallo ve Kahneman, 2003: 56-63)

IV. HİSSE SENEDİ YATIRIMCILARININ DAVRANIŞLARI ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

ÇalıŞmanın bu bölümünde Çstanbul Menkul Kıymet Borsası'nda (ÇMKB) yatırım yapan bireysel yatırımcıların psikolojik eğilimleri ile yatırım davranıÇarı arasındaki iliŞkiyi belirlemek amacıyla yapılan anket çalıŞması sonuçlarına iliŞkin değerlendirmeler yer almaktadır.

4.1. AraÇtırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı son yıllarda akademik çevrelerde çok fazla ilgi görmeye başlayan davranışsal finans yaklaşımı hakkında akademik anlamda ampirik bir çalışma yaparak ülkemiz yatırımcılarında gözlemlenebilirliğini incelemektir. Bu anlamda davranışsal finansın ortaya koyduğu irrasyonel yatırımcı davranışlarının kimi nedenlerinin, ülkemiz yatırımcıları için sınanması amaçlanmıştır. Çalışmamızda, bireysel yatırımcıların gerek demografik gerekse kimi ayırt edici özellikler açısından farklılaşmalarının ya da benzerliklerinin tespit edilmesi de amaçlanmaktadır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamıza dair incelemeler için gerekli verileri elde etmek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunda toplam 29 soru yer almıştır. Bu soruların bir kısmı yatırımcılara ait kişisel bilgileri, diğer bir kısmı da yatırımcıların finansal yatırım kararlarında etkisinde kaldıkları psikolojik eğilimleri öğrenmeye dönük sorulardır. Anket çalışması Göller Bölgesindeki (Isparta, Burdur, Antalya) yatırımcılara 01.11.2009- 10.12.2009 tarihleri arasında uygulanmış ve 270 bireysel yatırımcıya ilişkin veriler elde edilmiştir. Çalışmada tesadüfi örneklem yönteminden yararlanılmıştır.

4.3. Hipotezler

H₁: Hisse senetlerine yatırım yapma yılı ile hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi arasında ilişki vardır.

H₂: Hisse senetlerine yatırım yapma yılı ile portföyde bulunan hisse senedi sayısı arasında ilişki vardır.

H₃: Hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi arasında ilişki vardır.

H₄: Hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile portföyde bulunan hisse senedi sayısı arasında ilişki vardır.

H₅: Hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile hisse senetlerine yatırım yapma yılı arasında ilişki vardır.

H₆: Hisse senedi yatırımlarını gözden geçirme sıklığı ile hisse senedi piyasasını yakından takip etme arasında ilişki vardır.

H₇: Hisse senedi yatırımlarını gözden geçirme sıklığı ile hisse senetlerine yatırım yapma yılı arasında ilişki vardır.

H₈: Riske girmeyi sevme ile kayıp önerisinde risk alıp almama kararı arasında ilişki vardır.

H₉: İyi hava koşullarında hisse senedi alma eğiliminin artması ile kötü hava koşullarında hisse senedi satma eğiliminin artması arasında ilişki vardır.

H₁₀: Kayıp önerisinde risk almak ile kazanç önerisinde risk almak arasında ilişki vardır.

H₁₁: Kazanan hisseleri elden çıkarırken, kaybedenleri elde tutma eğilimi ile hisse senedini eski satın alma fiyatına gelineye kadar bekleme düncesi arasında ilişki vardır.

H₁₂: Hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile günlük bazda en çok kazandıranlar ve kaybettirenleri hisse senedi alım satımında göz önünde bulundurma arasında ilişki vardır.

H₁₃: Aracı kurumlardan tarafından yönlendirilme sıklığı ile hisse senetlerine yatırım yapma yılı arasında ilişki vardır.

H₁₄: Aracı kurumlardan tarafından yönlendirilme sıklığı ile hisse senedi piyasasını yakından takip etme arasında ilişki vardır.

H₁₅: Aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı ile portföyün idaresini profesyonel yöneticilere bırakmak yatırımdan alınan kişisel tatmini azaltır düşüncesi arasında ilişki vardır.

H₁₆: Cinsiyet ile riske girmeyi sevmek arasında ilişki vardır.

H₁₇: Yaş ile riske girmeyi sevmek arasında ilişki vardır.

H₁₈: Eğitim düzeyi ile riske girmeyi sevmek arasında ilişki vardır.

H₁₉: Cinsiyet ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında ilişki vardır.

H₂₀: Yaş ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında ilişki vardır.

H₂₁: Eğitim düzeyi ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında ilişki vardır.

H₂₂: Cinsiyet ile aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı arasında ilişki vardır.

H₂₃: Yaş ile aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı arasında ilişki vardır.

H₂₄: Eğitim ile aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı arasında ilişki vardır.

4.4. Anket Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Anketten elde edilen veriler, SPSS 16.0 paket programı kullanılarak frekans ve yüzde (%) dağılımları tablolarılarak yorumlanmıştır. Ayrıca yukarıda belirtilen hipotezleri test etmek için Pearson Korelasyon Analizi, Mann-Whitney U Testi, Kruskal-Wallis Varyans Analizi ve Ki-Kare testleri kullanılmıştır. Hipotezler içinde ölçümle belirtilen değişkenler parametrik varsayımları yerine getirmediği için (gruplardaki frekansların dağılımı dengesiz olduğu için), ikili grupları karşılaştırmak amacıyla Mann-Whitney U Testi, ikiden fazla sayıdaki grupları karşılaştırmak amacıyla Kruskal-Wallis Varyans Analizi kullanılmıştır. Sayımla belirtilen (nitel) değişkenleri konu alan hipotezleri test etmek içinde Ki-Kare testi uygulanmıştır. Hipotezlerin bir kısmı sürekli değişken özelliği göstermekte ve karşılaştırılan gruplar arasında doğrusal bir ilişki beklenmektedir. Bu değişkenleri analiz etmek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

4.4.1. Anket Sonuçlarının Genel Olarak Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu aşamasında anket sorularına verilen yanıtların frekans ve yüzde dağılımları üzerinde durulmuştur. Bu işlem yapılırken anket soruları soru tiplerine göre gruplanmış ve altı farklı tablo yardımıyla bahsi geçen bilgiler verilmiştir.

Tablo 1: Demografik Verilere Ait Dağılımlar

DEĞİŞKENLER	SAYI	YÜZDE DAĞILIMI
YAŞ		
< 20	3	% 1,1
20-25	29	% 10,7
26-30	46	% 17
31-40	87	% 32,2
41-50	74	% 27,4
51 >	31	% 11,5
CİNSİYET		
Kadın	58	% 21,6
Erkek	211	% 78,4
EĞİTİM DURUMU		
İlköğretim	11	% 4,1
Lise	67	% 24,9
Önlisans	56	% 20,8
Lisans	124	% 46,1
Lisansüstü	11	% 4,1

Tablo 1'e bakıldığında yatırımcıların çok büyük bir kısmının (%71,1) 30 yaş üzeri kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum yatırımcıların, yatırım yapacak maddi güce ancak 30'lu yaşlardan itibaren kavuştukları şekilde yorumlanabilir.

Yine cinsiyete göre dağılıma baktığımızda erkek yatırımcıların ağırlığı (%78,4) dikkati çekmektedir. Finansal piyasalarda ağırlıklı olarak erkek yatırımcılar faaliyet göstermekte olup, yatırım kararları da erkeklere özgü bir şekilde değerlendirilebilir.

Tablo 1'de eğitim durumu ile ilgili dağılımlar incelendiğinde yatırımcıların %71'inin önlisans, lisans ve lisansüstü mezunu oldukları görülmektedir. Bu da hisse senedi yatırımı yapan kişilerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, eğitim düzeyi düşük olan yatırımcıların menkul kıymet yatırımlarına bilgi eksikliğinden dolayı ilgisiz oldukları sonucunu da bu tablodan çıkarmak mümkündür.

Ayrıca görülen Tablo 2'de yatırımcılara ait hisse senetleri ile ilgili genel veriler yer almaktadır. Ankete katılan yatırımcıların hisse senedi piyasasındaki tecrübeleri, 1 yıldan az tecrübesi olanlar dışında hemen hemen eşit dağılmıştır. Tablo 2'ye bakıldığında son bir yıl içinde hisse senedi piyasasına giriş yapanların oranı hiç de azımsanmayacak bir düzeydedir (%13,7). Tüm Dünya'yı sarstığı gibi ülkemizi de etkileyen finansal kriz ortamında son bir yılda yakalanan bu oran manidar kabul edilebilir.

Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi yatırımcıların %74,4'ünün elinde 3 ve daha az sayıda senet yer almaktadır. Buradan yatırımcıların büyük bir çoğunluğunun riski azaltmak için portföy çeşitlendirmesine gitmedikleri dolayısıyla risk yönetimi konusunda duyarsız olduklarını da söyleyebiliriz. Portföyünde 7'den fazla senet yer alan yatırımcı oranı yalnızca %5,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Yatırımcıların Hisse Senedi Piyasasındaki Tecrübelerinin, Portföylerindeki Hisse Senedi Sayılarının ve Hisse Senetlerini Ortalama Elde Tutma Sürelerinin Dağılımları

DEĞİŞKENLER	SAYI	YÜZDE DAĞILIMI
Hisse Senedi Piyasasındaki Tecrübe (Yıl)		
< 1	37	% 13,7
1-3	51	% 18,9
4-6	67	% 24,8
7-10	66	% 24,4
10 >	49	% 18,1
Portföydeki Hisse Senedi Sayısı		
1-2	94	% 34,8
3-4	107	% 39,6
5-9	53	% 19,6
10-14	7	% 2,6
15 >	9	% 3,3
Hisse Senedini Ortalama Elde Tutma Süresi (Gün)		
< 7	30	% 11,2
7-30	61	% 22,7
31-60	80	% 29,7
61-90	33	% 12,3
91 >	65	% 24,2

Tablo 2’de son olarak hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi incelenmektedir. Ağırlıklı olarak (%52,4) yatırımcıların hisseleri 1 hafta ile 8 hafta arasında ellerinde tuttıkları gözlenmektedir. 3 aydan daha fazla süre ile senetleri ellerinde tutan yatırımcı oranı da oldukça yüksek (%24,2) gerçekleşmiştir. Buradan da araştırma yapılan yatırımcıların yaklaşık ¼’ü hisse senetlerini uzun vadeli bir yatırım aracı olarak görmekte ve kısa vadeli spekülatif davranışlardan kaçınmaktadırlar sonucu çıkarılabilir.

Tablo 3: Yatırımcıların Hisse Senedi Piyasasını Takip Etme, En Çok Kazandıran ve Kaybettirenleri, Hisse Alım Satımında Göz Önünde Bulundurma ve Aracı Kurumlar Tarafından Yönlendirilme Sıklıklarının Dağılımı

DEĞİŞKENLER	SIKLIK DÜZEYLERİ				
	Çok sık	Genellikle	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman
Hisse Senedi Piyasasını Yakından Takip Etme Sıklığı					
Sayı	68	142	47	8	5
Yüzde Dağılımı	% 25,2	% 52,6	% 17,4	% 3,0	% 1,9

En Çok Kazandıran ve Kaybettirenleri Hisse Alım Satımında Göz Önünde Bulundurma Sıklığı					
Sayı	45	101	68	31	24
Yüzde Dağılımı	% 16,7	% 37,5	% 25,3	% 11,5	% 8,9
Aracı Kurumlar Tarafından Yönlendirilme Sıklığı					
Sayı	23	39	75	56	77
Yüzde Dağılımı	% 8,5	% 14,4	% 27,8	% 20,7	% 28,5

Tablo 3'ten hisse senedi piyasasının yatırımcılar tarafından oldukça yakından takip edildiği sonucu çıkarılabilir. %77,8 oranında bir yatırımcı grubu, hisse senedi piyasasını “çok sık” ve “genellikle” takip ettiğini bildirmiştir. Hisse senedi piyasasının yapısı gereği zaten yatırımcıların sürekli tetikte olmaları ve piyasayı yakından izlemeleri gereklidir. Ayrıca hisse senetlerini kısa süre elde tutan yatırımcıların, bu yatırım stratejileri gereği de piyasayı yakından takip etmeleri kaçınılmaz olmaktadır.

Gazetelerde, televizyonlarda ve internet sayfalarında her gün en çok kazandıran ve kaybettiren hisse senetleri yayınlanmaktadır. Tablo 3'te bu yayınların hisse senedi alım satımında göz önünde bulundurulma sıklığı görülmektedir. Yatırımcıların yarısından fazlası (%54,2) bu yayınları “çok sık” ve “genellikle” göz önüne alırken, %20,4'ü ya “hiçbir zaman” göz önüne almamakta ya da “nadiren” göz önüne almaktadır.

Tablo 3'te son olarak yatırımcıların aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı ortaya konulmuştur. “Aracı kurumlar tarafından hangi sıklıkla yönlendiriliyorsunuz?” sorusuna, ankete yanıt verenlerin %8,5'i “çok sık”, %14,4'ü ise “genellikle” yönlendirildiğini ifade etmiştir. Yani aracı kurumlar tarafından yoğun olarak yönlendirilen yatırımcı oranı sadece %22,9'dur. Buradan da yatırımcıların en iyi karar alıcıların kendileri olduklarını düşündüklerini söylemek mümkündür. Diğer bir ifade ile aracı kurumların yönlendirmeleri yatırımcıların büyük bir kısmını etkilememektedir.

Tablo 4: Yatırımcıların Hisse Senetleri Yatırımları İçin Görüşleri ve Eğilimleri

DEĞİŞKENLER	KATILMA DÜZEYLERİ				
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
“Kamuoyunca bilinen şirketlerin hisseleri iyidir” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	55	122	19	55	19
Yüzde Dağılımı	% 20,4	% 45,2	% 7,0	% 20,4	% 7,0
“Kötü hava koşullarında hisse senedi satma eğilimi artar” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	27	64	46	94	37
Yüzde Dağılımı	% 10,1	% 23,9	% 17,2	% 35,1	% 13,8
“İyi hava koşullarında hisse senedi alma eğilimi artar” görüşüne katılma düzeyi					

Sayı	35	70	48	84	31
Yüzde Dağılımı	% 13,1	% 26,1	% 17,9	% 31,3	% 11,6
“Portföyün idaresini profesyonel yöneticilere bırakmanın yatırımdan alınan kişisel tatmini azalttığı” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	48	108	35	66	11
Yüzde Dağılımı	% 17,9	% 40,3	% 13,1	% 24,6	% 4,1
“Menkul kıymetler piyasası hakkında bir tasarruf sahibi olarak oldukça iyi bilgiye sahibim” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	27	130	48	61	3
Yüzde Dağılımı	% 10,0	% 48,3	% 17,8	% 22,7	% 1,1
“Elindeki menkul kıymetleri sürekli alıp satarak portföyünün canlılığını sağlayan bir yatırımcı, uzun dönemde kazanmayı bekleyen bir yatırımcıdan genellikle daha karlı durumdadır” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	41	106	20	88	13
Yüzde Dağılımı	% 15,3	% 39,6	% 7,5	% 32,8	% 4,9
“Portföyünüzde bulunan ve fiyatı düşen bir hisse senedine ilişkin gelişen çığır ifadeye katılıyor musunuz?” Kayıp sadece geçici bir durum, hisse senedi yeniden değer kazanacaktır, en azından hisse senedi satın alınan değere gelene dek beklemek daha doğru olur” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	56	129	32	48	4
Yüzde Dağılımı	% 20,8	% 48,0	% 11,9	% 17,8	% 1,5
“Hisselerin geçmiş getirileri ve performansının hisse alım satım kararlarındaki rolü önemlidir” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	69	161	16	18	5
Yüzde Dağılımı	% 25,7	% 59,9	% 5,9	% 6,7	% 1,9
“Psikolojik durum yatırım kararlarını üzerinde etkili olmaktadır” görüşüne katılma düzeyi					
Sayı	44	115	27	63	20
Yüzde Dağılımı	% 16,4	% 42,8	% 10,0	% 23,4	% 7,4

Tablo 4’te yatırımcıların hisse senedi yatırımları hakkındaki değişik görüşlere katılma düzeylerine ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. “Kamuoyunca bilinen şirketlerin hisseleri iyidir” görüşüne yatırımcıların yaklaşık 2/3’ü “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” şeklinde görüş bildirmiştir. Bu anlamda kamuoyunda bilinen şirketlerin aynı zamanda iyi bir yatırım aracıda olacağı genellemesine olan inancın da yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Hava koşullarına göre yatırımcıların davranışlarını araştıran Tablo 4’teki ikinci ve üçüncü sorular ilginç bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Buna göre “kötü hava koşullarında hisse senedi satma eğilimi artar” görüşüne “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” diyenlerin oranı %34 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenlerin oranı %53,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu da bize yatırımcıların yarıdan fazlasının kötü hava koşulları ile hisse senedi satma eğilimi arasında ilişki kurmadığını göstermektedir. Ters durumda ise yani “iyi hava koşullarında hisse senedi alma eğilimi artar” görüşüne “kesinlikle katılıyorum” ve “katılıyorum” diyenlerin oranı %39,2 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” diyenlerin oranı %42,9 olarak birbirine oldukça yakın düzeyde

gerçekleşmiştir. Bu durumdan, hisse senedi alma ya da satma kararlarında iyi hava koşulları, kötü hava koşullarına göre yatırımcılar açısından daha belirleyici olmaktadır sonucu çıkarılabilmektedir.

Yine Tablo 4'te "portföyün idaresini profesyonel yöneticilere bırakmanın yatırımdan alınan kişisel tatmini azalttığı" görüşüne yatırımcıların %58,2'si "kesinlikle katılıyorum" ve "katılıyorum" şeklinde görüş bildirmiştir. Yani yatırımcılar yatırım yapmayı bir kazanç arayışının yanında bir tatmin duygusu için de gerçekleştirmektedir. "Katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" seçeneği yatırımcıların sadece %28,7'si tarafından tercih edilmiştir. Bu sonuç bağı bağına yatırımcıların tercihlerinde psikolojik faktörleri de devreye koyduğunu göstermektedir. Yalnızca kazanç amacı ile piyasada yer alan bir yatırımcının bu soruya "kesinlikle katılmıyorum" cevabını vermesi beklenirdi.

Tablo 4'te yatırımcıların ağı güven düzeylerini tespit etmek için ilgili görüşe ne ölçüde katıldıklarına dair sonuçlar yer almaktadır. Görüldüğü üzere yatırımcıların oldukça büyük bir bölümü (%58,3) bilgilerine dair oldukça iyi nitelmesine "kesinlikle katıldığını" ya da "katıldığını" beyan etmiştir. Yatırımcıların %23,8'i "kesinlikle katılmıyorum" ve "katılmıyorum" seçeneklerini içermiştir. Buradan da yatırımcıların kendilerine ağı güvendikleri sonucuna varılabilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi araştırma kapsamındaki yatırımcıların aracı kuruluşların yönlendirmelerine de pek itibar etmedikleri görülmüştür.

Yine Tablo 4'e baktığımızda, yatırımcıların kısa/uzun vadeli yatırım hususundaki eğilimlerini ortaya çıkarmak için ankette yer verdiğimiz tespitle ilgili görüşleri yer almaktadır. Sonuçlar yatırımcıların %54,9'unun kısa vadeli yatırımın daha faydalı olacağı görüşünü beyan ettiklerini göstermektedir.

Tablo 4'teki "portföyünüzde bulunan ve fiyatı düşmüş bir hisse senedine ilişkin gelişme üfifadeye katılıyor musunuz? Kayıp sadece geçici bir durum, hisse senedi yeniden değer kazanacaktır, en azından hisse senedi satın alınan değere gelene dek beklemek daha doğru olur" görüşü yatınlık etkisini ölçmek amacıyla sorulmuştur. Yatınlık etkisine maruz kalan bireysel yatırımcılar, kaybeden hisse senetlerini uzun süre elde tutma eğiliminde olmakta ve kaybeden hisselerini en azından satın alma fiyatına gelinceye kadar satmak istememekte, bunun sonucu da zararları katlanabilmektedir. Bu soruya verilen yanıtlar da buraya kadar anlattıklarımızı destekler nitelikte çıkmıştır. Yatırımcıların %68,8'i "kesinlikle katılıyorum" ve "katılıyorum" seçeneklerini içermiştir.

Tablo 4'te "hisselerin geçmiş performansları ve getirilerinin hisse alım satım kararlarındaki etkisi" sorulmuş ve yatırımcıların %85,6'sı geçmiş getirilerin bireysel yatırım kararlarında çok önemli olduğunu belirtmiştir. Yatırımcıların sadece %8,6'sı geçmiş getirilerin yatırım kararlarında etkili olmadıklarını söylemiştir.

Tablo 4'ün son sorusunda, yatırımcıların %59,2'si psikolojik durumunun yatırım kararları üzerinde etkili olduğu yönünde bilgi vermiştir. %30,8'lik bir kısım ise yatırımlarını tamamen rasyonel şartlar altında, psikolojik durumlarından bağımsız olarak yaptıkları yönünde görüş beyan etmiştir.

Tablo 5: Yatırımcıların Yatırımlarını Gözden Geçirme Sıklıklarının, Diğer Yatırımcılarla Kendi Yatırım Stratejisinin Karşılaştırılmasının ve Risk Sevme Düzeylerinin Dağılımları

DEĞİŞKENLER	SAYI	YÜZDE DAĞILIMI
Hisse Senedi Yatırımlarını Gözden Geçirme Sıklığı		
Her Gün	126	% 46,7
Birkaç Günde Bir	60	% 22,2
Haftada Bir	43	% 15,9
Ayda Bir	12	% 4,4
Birkaç Ayda Bir	5	% 1,9
Düzenli Olarak Fakat Belirli Bir Periyot Veremem	22	% 8,1
Fikrim Yok	2	% 0,7
Diğer Yatırımcılarla Kendi Yatırım Stratejisinin Karşılaştırılması		
Ortalamadan Daha İyi	52	% 19,3
Ortalama Düzeyde	177	% 65,6
Ortalamadan Daha Kötü	13	% 4,8
Fikrim Yok	28	% 10,4
Riske Girmeyi Sever misiniz?		
Evet	109	% 40,4
Bazen	132	% 48,9
Hayır	29	% 10,7

Tablo 5'te "yatırımları gözden geçirme sıklığı" ilk olarak araştırılan durumdur. Burada yatırımcıların %68,9'unun yatırımlarını "her gün" ya da "birkaç günde bir" gözden geçirdikleri görülmektedir. Bu oldukça yüksek bir orandır. Tablo 3'te %77,8 olarak bulduğumuz piyasaları yakından takip etme oranı da düşüldüğünde, yatırımların çok sık gözden geçirilmesi sonucu da ortaya çıkması beklenen bir neticedir. Piyasaları yakından takip edenlerin çok sık işlem yapma eğiliminde olması gayet doğaldır.

Tablo 5'te ayrıca yatırımcıların stratejilerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir ve oldukça ilginç sonuçlara erişilmiştir. Yatırımcıların %19,3'ü karşılaştırma imkânları olmamalarına karşın kendi yatırım stratejilerini diğer yatırımcıların stratejilerinden daha üstün tutmuştur. Bu da daha önce belirttiğimiz kendine güven duygusu ile ilişkilendirilebilir. Ortalamadan kötü bir stratejiye sahip olabileceğini belirten yatırımcıların payı ise sadece %4,8'dir. Burada yatırımcıların neredeyse 2/3'ünün kendilerini ortalama düzeyde değerlendirdikleri sonucu dikkat çekicidir.

Tablo 5'te yatırımcıların riske girmekle ilgili yanıtları da yer almaktadır. Görüldüğü gibi yatırımcıların neredeyse tamamı ya "riske girmeyi sevmekte" ya da riske girmeyi "bazen" sevmektedir (%40,4 + %48,9). Bu durum menkul kıymet piyasalarımız açısından oldukça önemli bir gözlemdir. Zira yatırımcıların bu

derecede risk sever olması, yatırımlarında da riskli seçenekleri tercih etmesini, rasyonel davranmamasını beraberinde getirebilir.

Tablo 6’da Kahneman ve Tversky’nin davranışsal finansta yansıma etkisini belirlemeye yönelik deneklere yönelttiği soruların anketimizdeki sonuçları yer almaktadır. Katılımcıların %55,6’sı kazanç durumunda kesin kazanç seçeneğini tercih ederken, kayıp durumunda ise oldukça yüksek bir oranda (%76,7) riskli seçeneği tercih etmektedir. Oysa seçenekler arasında riskli olan seçenekler daha büyük bir olasılığı içermektedir. Bu soruların yanıtlarına ilişkin olarak çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde testler uygulanacak ve daha ayrıntılı açıklamalar yapılacaktır.

Tablo 6’da yatırımcıların çoğunluğu (%68,8) kazandıran hisseyi satacağını beyan etmiştir. Bu gayet anlamlı ve beklenen bir sonuçtur. Eğer ki yatırımcı kaybettiren B hissesini satarsa, B hissesini satın alma kararının kötü olduğunu kendi kendine kabul etmiş olacaktır. Kaybeden bir hisseyi satma durumunda pişmanlık duyacaktır. Bireyin yatırım kararının başarısız olduğunun onaylanması anlamını taşıyan kaybeden hisseyi satma kararı da bu nedenle ertelenecektir. Oysaki kazanan hisseyi satma kararı, bireyin vermiş olduğu başarılı yatırım kararı ile övünmesine ve gurur duymasına sebep olacaktır.

Tablo 6: Karar Verme Tercihleri Üzerine Dağılımlar

KARAR VERME SORULARI	SEÇENEKLER	
	% 100 ihtimalle 3.000 TL kazanç	% 80 ihtimalle 4.000 TL kazanç
Bir karar verme durumunda yandaki seçenekleri tercih düzeyi		
Sayı	148	118
Yüzde Dağılımı	% 55,6	% 44,4
Bir karar verme durumunda yandaki seçenekleri tercih düzeyi	%100 ihtimalle 3.000 TL kayıp	%80 ihtimalle 4.000 TL kayıp, %20 ihtimalle hiçbir şey kaybetmeme
Sayı	62	204
Yüzde Dağılımı	% 23,3	% 76,7
A ve B hisselerinden oluşan iki hisseli bir portföye sahip olduğunuzu ve acil nakit ihtiyacınızdan dolayı birinden satış yapmanız gerektiğini varsayalım. Aldığımızdan bu yana A hisseleri % 20 getiri sağlarken, B hisselerinin % 20 kaybettirdiği durumda hangi hisseyi satmayı tercih edersiniz?	A hisselerini	B hisselerini
Sayı	185	84
Yüzde Dağılımı	% 68,8	% 31,2

4.4.2. Kullanılan Hipotezlerin Sonuçları

4.4.2.1. Korelasyon Analizi Uygulanan Hipotezlerin Sonuçları

Tablo 7’de korelasyon analizi yapılmış 12 adet hipotez için elde edilen değerler toplu halde verilmiştir.

Tablo 7: Korelasyon Analizi Uygulanan Hipotezlerin Sonuçları

Hipotez No	Karşılaştırılan Değişkenler	r	p
1	Hisse senetlerine yatırım yapma yılı	0,249	0,000
	Hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi		
2	Hisse senetlerine yatırım yapma yılı	0,223	0,000
	Portföyde bulunan hisse senedi sayısı		
3	Hisse senedi piyasasını yakından takip etme	- 0,001	0,981
	Hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi		
4	Hisse senedi piyasasını yakından takip etme	0,023	0,712
	Portföyde bulunan hisse senedi sayısı		
5	Hisse senedi piyasasını yakından takip etme	0,157	0,010
	Hisse senetlerine yatırım yapma yılı		
6	Hisse senedi yatırımlarını gözden geçirme sıklığı	0,258	0,000
	Hisse senedi piyasasını yakından takip etme		
7	Hisse senedi yatırımlarını gözden geçirme sıklığı	0,105	0,085
	Hisse senetlerine yatırım yapma yılı		
9	İyi hava koşullarında hisse senedi alma eğiliminin artması	0,613	0,000
	Kötü hava koşullarında hisse senedi satma eğiliminin artması		
12	Hisse senedi piyasasını yakından takip etme	0,017	0,786
	Günlük bazda en çok kazandıranlar ve kaybettirenleri hisse senedi alım satımında göz önünde bulundurma		
13	Aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı	0,116	0,056
	Hisse senetlerine yatırım yapma yılı		
14	Aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı	0,063	0,299
	Hisse senedi piyasasını yakından takip etme		
15	Aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı	- 0,071	0,245
	Portföyün idaresini profesyonel yöneticilere bırakmak yatırımdan alınan kârın azaltılması		

Tablo 7’de görüldüğü gibi hisse senetlerine yatırım yapma yılı ile hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,249$, $p=0,000$). H_1 hipotezi kabul edilir. Yatırımcının hisse senedi piyasasındaki tecrübesi arttıkça, hisse senetlerini elde tutma süresi de artmaktadır. Yapılan çapraz karşılaştırmalar da bu bulguları destekler niteliktedir. 7-10 yıl arasında tecrübesi olan yatırımcıların % 34,8’i, 10 yıldan fazla tecrübesi olan

yatırımcıların %39,6'sı hisse senetlerini 90 günden fazla ellerinde tutmakta iken; 1 yıldan az tecrübesi olan yatırımcılarda bu oran % 13,5 olarak gerçekleşmiştir. Hisse senedi piyasasında elde tutma süresi uzadıkça getiri oranı artmaktadır.

Tablo 7'de ki 2 numaralı hipotezde görüldüğü gibi hisse senetlerine yatırım yapma yılı ile portföyde bulunan hisse senedi sayısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,223$, $p=0,000$). H_2 hipotezi kabul edilir. Yapılan çapraz karşılaştırmalar da hipotezi doğrulamaktadır. 1 yıldan az tecrübeye sahip yatırımcıların portföyünde 5'den fazla hisse senedi bulunma oranı %10,8 iken, 10 yıldan fazla tecrübeye sahip yatırımcılarda bu oran %28,6 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçla hisse senetlerine yatırım yapma yılı arttıkça, portföyde bulunan hisse senedi sayısı da artmaktadır. Bu da daha fazla tecrübeye sahip yatırımcıların riske karşı daha duyarlı olduklarını göstermektedir.

Tablo 7'de ki 3 numaralı hipotezde, hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile hisse senetlerini ortalama elde tutma süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r= - 0,001$, $p=0,981$). H_3 hipotezi reddedilir.

Tablo 7'de ki 4 numaralı hipotezde, hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile portföyde bulunan hisse senedi sayısı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0,023$, $p=0,712$). H_4 hipotezi reddedilir.

Tablo 7'de ki 5 numaralı hipotezde görüldüğü gibi hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile hisse senetlerine yatırım yapma yılı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,157$, $p=0,010$). H_5 hipotezi kabul edilir. Yatırımcıların hisse senedi piyasasındaki tecrübesi arttıkça yatırımları gözden geçirme sıklığı da artmaktadır. Yapılan çapraz karşılaştırmalar sonucunda da hipotez doğrulanmaktadır. Yatırım tecrübesi 1 yıldan az olan yatırımcıların %16,2'si yatırımlarını çok sık gözden geçirdiğini beyan etmişken bu oran tecrübesi 10 yıldan fazla olan yatırımcılarda neredeyse iki katına çıkmış ve %32,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7'de ki 6 numaralı hipotezde görüldüğü gibi hisse senedi yatırımlarını gözden geçirme sıklığı ile hisse senedi piyasasını yakından takip etme arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,258$, $p=0,000$). H_6 hipotezi kabul edilir. Çapraz analizde de benzer sonuçlarla karşılaşılmakta ve hisse senedi piyasasını çok sık takip eden yatırımcıların %75'i yatırımlarını her gün gözden geçirirken, bu oran genellikle takip edenlerde %42,3 bazen takip edenlerde %25,5 nadiren takip edenlerde %0 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 7'de ki 7 numaralı hipotezde, hisse senedi yatırımlarını gözden geçirme sıklığı ile hisse senetlerine yatırım yapma yılı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0,105$, $p=0,085$). H_7 hipotezi reddedilir.

Tablo 7'de ki 9 numaralı hipotezde görüldüğü gibi iyi hava koşullarında hisse senedi alma eğiliminin artması ile kötü hava koşullarında hisse senedi satma eğiliminin artması arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=0,613$, $p=0,000$). H_9 hipotezi kabul edilir. Buradan da hava koşullarının yatırımcı psikolojisi üzerinde etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 7'de ki 12 numaralı hipotezde, hisse senedi piyasasını yakından takip etme ile günlük bazda en çok kazandıranlar ve kaybettirenleri hisse senedi alım

satımında göz önünde bulundurma arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=0,017$, $p=0,786$). H_{12} hipotezi reddedilir.

Tablo 7’de ki 13 numaralı hipotezde, aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı ile hisse senetlerine yatırım yapma yılı arasında ilişki yoktur ($r=0,116$, $p=0,056$). H_{13} hipotezi reddedilir.

Tablo 7’de ki 14 numaralı hipotezde, aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı ile hisse senedi piyasasını yakından takip etme arasında ilişki yoktur ($r=0,063$, $p=0,299$). H_{14} hipotezi reddedilir.

Tablo 7’de ki 15 numaralı hipotezde, aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı ile portföyün idaresini profesyonel yöneticilere bırakmak yatırımdan alınan kişisel tatmini azaltır düşüncesi arasında ilişki yoktur ($r= - 0,071$, $p=0,245$). H_{15} hipotezi reddedilir.

4.4.2.2. Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis Varyans Analizi Uygulanan Hipotezlerin Sonuçları

Çalışmamızın bu aşamasında belirlemiğimiz 10 hipoteze başta belirtilen testler uygulanmış ve sonuçlar tablolar halinde aktarılmıştır.

Tablo 8: H_8 Hipotezinin Sonuçları

Kayıp Önerisi	\bar{x}	sd	TEST DEĞERLERİ	
			Z	p
%100 ihtimalle 3000 TL kayıp	2,39	0,610	-1,092	0,275
%80 ihtimalle 4000 TL kayıp, %20 ihtimalle hiçbir şey kaybetmeme	2,27	0,668		

H_8 Hipotezi riske girmeyi sevme ile kayıp önerisinde risk alıp almama kararı arasında ilişkinin varlığını iddia etmektedir. Tablo 8’de görüldüğü gibi riske girmeyi sever misiniz? sorusuna verilen evet yanıtı ile kayıp önerisinde riskli ya da risksiz seçeneği seçme arasında bir ilişki bulunamamıştır ($Z= - 1,092$, $p=0,275$). H_8 Hipotezi reddedilir.

Tablo 9: Risk Sevme Eğiliminin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER	\bar{x}	sd	TEST DEĞERLERİ	p
CİNSİYET				
Kadın	1,69	0,082	$Z= - 0,084$	0,933
Erkek	1,71	0,046		
YAŞ				
20-25	1,69	0,712	$X^2= 5,756$	0,218
26-30	1,65	0,706		
31-40	1,60	0,600		
41-50	1,82	0,649		

51 >	1,77	0,617		
EĞİTİM DURUMU				
İlköğretim	1,91	0,831	X ² = 2,924	0,571
Lise	1,69	0,583		
Önlisans	1,75	0,667		
Lisans	1,65	0,663		
Lisansüstü	1,91	0,701		

Tablo 9’da, risk sevme durumu ile cinsiyet, yaş ve eğitim seviyesi arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Buna göre 16 numaralı hipotezimiz (Cinsiyet ile riske girmeyi sevmek arasında ilişki vardır) reddedilir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi cinsiyet ile riske girmeyi sevme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($Z = -0,084$, $p=0,933$).

17 numaralı hipotezimiz yaş ile riske girmeyi sevmek arasında ilişki olduğunu iddia etmektedir. Yapılan analiz neticesinde Tablo 9’da da görüldüğü üzere yaş ile riske girmeyi sevme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 5,756$, $p=0,218$). H_{17} hipotezi reddedilir.

Tablo 9’da son olarak eğitim düzeyi ile riske girmeyi sevmek arasındaki ilişki test edilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi eğitim düzeyi ile riske girmeyi sevme arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 2,924$, $p=0,571$). H_{18} hipotezi reddedilir.

Tablo 10: Psikolojik Durumun Yatırım Kararları Üzerindeki Etkisinin Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER	\bar{x}	sd	TEST DEĞERLERİ	p
CİNSİYET				
Kadın	2,60	1,199	Z = - 0,156	0,876
Erkek	2,64	1,227		
YAŞ				
20-25	3,07	1,412	X ² = 13,294	0,010
26-30	3,02	1,183		
31-40	2,50	1,176		
41-50	2,42	1,123		
51 >	2,32	1,137		
EĞİTİM DURUMU				
İlköğretim	2,55	1,128	X ² = 4,380	0,357
Lise	2,45	1,132		
Önlisans	2,93	1,319		
Lisans	2,59	1,223		
Lisansüstü	2,60	1,075		

Tablo 10’da psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi, üç farklı demografik değişkene göre test edilmiştir. Buna göre Tablo 10’da ki ilk hipotezimiz (H_{19} : Cinsiyet ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında ilişki vardır) reddedilir. Tabloda görüldüğü gibi cinsiyet ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($Z = -0,156, p=0,876$).

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi yaş ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($X^2 = 13,294, p=0,010$). H_{20} hipotezi kabul edilir. Yapılan ikili karşılaştırmalarda farkın, yaş 30 ve daha düşük olan grupların risk sevmeye puanının, yaş 31 yıl ve üzeri olan gruplardan yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Yaş yükseldikçe risk sevmeye eğilimi azalmaktadır.

Tablo 10’da incelediğimiz son hipotez “eğitim düzeyi ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında ilişki vardır” hipotezidir (H_{21}). Analiz sonucunda eğitim düzeyi ile psikolojik durumun yatırım kararları üzerindeki etkisi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 4,380, p=0,357$). H_{21} hipotezi reddedilir.

Tablo 11’de yatırımcıların aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı ile cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenleri arasındaki ilişki irdelenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi cinsiyet ile aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($Z = -1,357, p=0,175$). H_{22} hipotezi reddedilir.

Yine Tablo 11’de yaş ile aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklıkları arasındaki ilişki de irdelenmiş ve böyle bir ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 6,400, p=0,171$). H_{23} hipotezi reddedilir.

Tablo 11’de ki son hipotezimiz eğitim durumu ile aracı kurumlar tarafından yönlendirilme sıklığı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Analiz neticesinde Tablo 11’de de görüldüğü üzere iki değişken arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılamamıştır ($X^2 = 2,490, p=0,646$). H_{24} hipotezi reddedilir.

Tablo 11: Aracı Kurumlar Tarafından Yönlendirilme Sıklığının Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

DEĞİŞKENLER	\bar{x}	sd	TEST DEĞERLERİ	p
CİNSİYET				
Kadın	3,24	1,406	$Z = -1,357$	0,175
Erkek	3,53	1,236		
YAŞ				
20-25	2,83	1,311	$X^2 = 6,400$	0,171
26-30	2,78	1,332		
31-40	2,43	1,282		
41-50	2,32	1,229		
51 >	2,68	1,137		
EĞİTİM DURUMU				

İlköğretim	2,55	1,293	$X^2= 2,490$	0,646
Lise	2,58	1,233		
Önlisans	2,52	1,250		
Lisans	2,48	1,303		
Lisansüstü	3,09	1,375		

4.4.2.3. Ki-Kare Analizi Uygulanan Hipotezlerin Sonuçları

Çalışmamızın bu son aşamasında iki hipoteze ki-kare analizi yapılmış olup, sonuçlar tablolar şeklinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 12: Kayıp Önerisinde Risk Almak ile Kazanç Önerisinde Risk Almak Arasında Çiğik Vardır Hipotezinin Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	%100 ihtimalle 3.000 TL kazanç	%80 ihtimalle 4.000 TL kazanç	Toplam
%100 ihtimalle 3000 TL kayıp	37	23	60
	% 61,7	% 38,3	% 100,0
	% 25,3	% 19,8	% 22,9
	% 14,1	% 8,8	% 22,9
%80 ihtimalle 4000 TL kayıp, %20 ihtimalle hiçbir şey kaybetmeme	109	93	202
	% 54,0	% 46,0	% 100,0
	% 74,7	% 80,2	% 77,1
	% 41,6	% 35,5	% 77,1
Toplam	146	116	262
	% 55,7	% 44,3	% 100,0
	% 100,0	% 100,0	% 100,0
	% 55,7	% 44,3	% 100,0

$$X^2 = 1,113; P = 0,291$$

Yukarıda ki tabloda görüldüğü gibi kayıp önerisinde risk almak ile kazanç önerisinde risk almak arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($X^2 = 1,113; P = 0,291$). H_{10} hipotezi reddedilir. Yatırımcıların %55,7'si kazanç önerisinde kesin kazanç seçeneğini tercih ederken, bu yatırımcıların %74,7'si kayıp durumunda riskli seçeneği tercih etmiştir. Oysa her iki öneride risk içeren seçenekler diğer seçeneğe göre daha büyük bir fayda ya da zarar ihtimalini içermektedir. Böylece yatırımcıların yansıma etkisine maruz kaldığı sonucuna varılmıştır.

Ağda Tablo 13'de görüldüğü gibi piçanlıktan kaçınma önyargısına ilişkin olarak yönelttiğimiz iki soru arasında ilişki tespit edilememiştir.

“Portföyünüzde bulunan ve fiyatı düğmüç bir hisse senedine ilişkin gelişen gelişme ifadeye katılıyor musunuz?” Kayıp sadece geçici bir durum, hisse senedi yeniden değer kazanacaktır, en azından hisse senedi satın alınan değere gelene dek beklemek daha doğru olur” sorusu ile “A ve B hisselerinden oluşan iki hisseli bir portföye sahip olduğunuzu ve acil nakit ihtiyacımızdan dolayı birinden satışı yapmanız gerektiğini varsayalım. Aldığınızdan bu yana A hisseleri % 20 getiri sağlarken, B hisselerinin % 20 kaybettiği durumda hangi hisseyi satmayı tercih edersiniz?” sorusu arasında ilişki bulunamamıştır ($X^2 = 1,996$; $P = 0,737$). H_{11} hipotezi reddedilir.

Tablo 13: Kazanan Hisseleri Elden Çıkarırken, Kaybedenleri Elde Tutma Eğilimi Üe Hisse Senedini Eski Satın Alma Fiyatına Gelineye Kadar Bekleme Düşüncesini Arasında İlişki Vardır Hipotezinin Test Sonuçları

HİSSE ÇEĞİDİ	KATILMA DÜZEYLERİ					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim yok	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
A hissesini	42	85	22	33	2	184
	% 22,8	% 46,2	% 12,0	% 17,9	% 1,1	% 100,0
	% 75,0	% 66,4	% 68,8	% 68,8	% 50,0	% 68,7
	% 15,7	% 31,7	% 8,2	% 12,3	% 0,7	% 68,7
B hissesini	14	43	10	15	2	84
	% 16,7	% 51,2	% 11,9	% 17,9	% 2,4	% 100,0
	% 25,0	% 33,6	% 31,3	% 31,3	% 50,0	% 31,3
	% 5,2	% 16,0	% 3,7	% 5,6	% 0,7	% 31,3
Toplam	56	128	32	48	4	268
	% 20,9	% 47,8	% 11,9	% 17,9	% 1,5	% 100,0
	% 100,0	% 100,0	% 100,0	% 100,0	% 100,0	% 100,0
	% 20,9	% 47,8	% 11,9	% 17,9	% 1,5	% 100,0

$X^2 = 1,996$; $P = 0,737$

V. SONUÇ

Davranışsal finans boyutuyla incelemeye aldığımız Göller Bölgesi ÜMKB bireysel yatırımcısının genel olarak gösterdikleri benzer eğilimler Güçlüde ortaya konabilir:

1. Örneklem incelendiğinde bireysel yatırımcıların büyük bir bölümünün hisse senedi piyasasını çok yakından takip ettiği görülmektedir. Yatırımcıların yine büyük bir bölümü yatırımlarını sıklıkla gözden geçirmektedir. Günümüzde hisse senedi piyasasına yönelik yapılan televizyon programları,

gazete ve dergi haberleri, yatırımcıların hisse senedi piyasasını daha yakından takip etmesine ve portföylerini ağırlıkta değerlendirmelerine neden olmaktadır. Bu sebepten yatırımcılar yaptıkları hisse senedi işlemlerinden çok sık zarar etmektedirler.

2. Büyük oranda bireysel yatırımcı kazanan hisse senetlerini satmakta, kaybeden hisse senetlerini ise elden çıkarmamakta veya hisse senedi en azından satın alınan fiyata gelene kadar beklemeyi tercih etmektedir. Pişmanlıktan kaçınma amacıyla yapılan bu davranışla yatırımcı zarar etme gerçeği ile yüzleşmemektedir. Bu davranış neticesinde yatırımcıların davranışları irrasyonel hale gelmektedir.
3. Bireysel yatırımcıların büyük bir kısmı temsiliyet kısa yolunu kullanarak yatırıma karar vermektedir. Bu çerçevede kamuoyu tarafından tanınan şirketlerin hisse senetlerine yapılacak yatırımların daha akılcı olacağı dile getirilmektedir. Bu durumun neticesinde getiri performansı incelenmeksizin hisse senetlerine yatırım yapılabilmektedir.
4. Sermaye piyasasına yatırım yapan bireysel yatırımcılar, hisse senedi yatırımlarını çok kısa vadelerde gerçekleştirmektedir. Çalışma sonuçlarına göre yatırımcıların 1/4 gibi küçük bir bölümü üç aydan daha uzun süreli yatırım yapmaktadır ancak günümüz sermaye piyasaları açısından altı aylık vade dahi orta vadeli bir yatırım olarak sayılmamaktadır.
5. Bireysel yatırımcılar yatırım portföyleri üzerinde kendileri alım satım yaparak kişisel olarak tatmin bulmaktadırlar. Bu durumda sermaye piyasalarında akılcı davranışlardan uzaklaşmakta ve riske girme, adrenalin ya da gama gibi duygularla yatırım yapan yatırımcıların varlığı sebebiyle irrasyonel tepkilerin ortaya çıkması hızlanmaktadır.
6. Kayıp halinde yatırımcılar risk arayıcısı iken, kazanç durumunda riskten kaçınmaktadırlar. Bu durum yatırımcıları yatkinlik etkisine maruz bırakmakta ve rasyonellikten uzaklaşmaktadır.
7. Çalışmada cinsiyet açısından hisse senedi yatırımcıları ele alındığında büyük bir oran ile erkek yatırımcıların piyasada işlem yaptıkları görülmektedir. Bu sonuca göre, toplumumuzda hisse senedi yatırımı erkeklere özgü bir iş gibi değerlendirilmektedir.

Araştırma sonuçlarının da işaret ettiği gibi psikolojik önyargılardan bazıları bireysel yatırımcıların davranışlarını etkilemektedir. Birçok yatırımcı geleneksel yaklaşımın varsayımlarının aksine sistematik hatalar yapmakta ya da rasyonel çözümü bilse de bunu uygulamamaktadır. Yatırımcıların seçimlerini görsel ve yazılı basın yayın kuruluşları, arkadaşlar vb. çevresel faktörler etkilemekte ve sürü davranışları haline dönüştüren bu etkilenmeler piyasalarda aykırılıklara, ağırlı ya da yetersiz tepkilere sebebiyet vermektedir. Bazı psikolojik önyargılar sebebiyle yatırımcılar hatalı işlemler yapmakta ve bunun sonucunda zarar etmektedirler. Bu durumun sonucunda gelişen tepkiler nedeniyle piyasada dengeler bozulmakta, köpük oluşumu artmakta ve fiyat balonları ortaya çıkmaktadır.

Yatırımcıları eğiterek psikolojik önyargıları önemli ölçüde ortadan kaldırmak mümkün olabilir. Bu amaçla birçok gelişmiş ülkede sermaye

piyasalarında yatırımcılar, doğrudan bilgilendirme yoluyla eğitime çalışılmaktadır. Bütün bu çabalara rağmen yatırımcıların eğitilmesi ya da çeşitli kesimlerce yapılan strateji önermeleri bireysel yatırımcıların irasyonel davranışlarını tamamen ortadan kaldıracak gibi görünmemektedir. Zira hangi alanda olursa olsun insan varlığı ve psikolojisi her zaman standart bir ölçüde engel olacaktır.

KAYNAKÇA

- BARAK, Osman (2008), “ÖMKB’de Ağrı Reaksiyon Anomalisi ve Davranışsal Finans Modelleri Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1.
- BARBER, Brad M. ve ODEAN, Terrance (1999), “The Courage of Misguided Convictions”, *Financial Analyst Journal*, November / December
- BARBERIS, Nicholas ve THALER, Richard (2003), “A Survey of Behavioral Finance”, *Handbook of the Economics of Finance*, Cilt: 1, Bölüm: 18, Editör: G.M. Constantinides, M. Harris ve R.M. Stulz.
- BARBERIS, Nicholas, SHLEIFER, Andrei ve VISHNY, Robert (1998), “A Model of Investor Sentiment”, *Journal of Financial Economics*, Cilt: 49, Sayı: 3.
- BODIE, Zvi, KANE, Alex ve MARCUS, Alan J. (2009), *Investments*, 8. Baskı, Mc Graw Hill Yayınevi, Singapur.
- DANIEL, Kent, HIRSHLEIFER, David ve SUBRAHMANYAM, Avanidhar (1998), "Investor Psychology and Security Market Under- and Overreactions", *Journal of Finance*, Cilt: 53, Sayı: 6.
- DÖM, Serpil (2003), *Yatırımcı Psikolojisi*, Değişim Yayınları. İstanbul.
- ECKEL, Catherine ve MOORE, Evan (2001), “Measuring Ambiguity Aversion” *Southern Economic Association 71st Annual Conference. Tampa, Florida*.http://www.utdallas.edu/~eckelc/Catherine%20Eckel_files/Ambiguity%20Aversion%202006.pdf
- EDE, Müjdat (2007), *Davranışsal Finans ve Bireysel Yatırımcı Davranışları Üzerine Ampirik Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- ELVIN, Mike (2004), *Financial Risk Taking an Introduction to the Psychology of Trading and Behavioral Finance*, John Wiley & Sons Ltd, İngiltere.
- FAMA, Eugene (1970), “Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work”, *Journal of Finance*, Cilt: 25, Sayı: 2.
- HONG, Harrison ve STEIN, C. Jeremy, (1999), “A Unified Theory of Underreaction, Momentum Trading and Overreaction in Asset Markets”, *Journal of Finance*, Cilt: 54, Sayı: 6.
- KAHNEMAN, Daniel (2002), “**Maps of Bounded Rationality: A Perspective on Intuitive Judgment and Choice**”, *Prize Lecture*.
- KAHNEMAN, Daniel ve SMITH, Vernon (2002), “**Foundations of Behavioral and Experimental Economics**”, Nobel Prize in Economics Documents, 2002-1.

- KAHNEMAN, Daniel ve TVERSKY, Amos (1979), “Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk”, *Econometrica*, Cilt: 47, Sayı: 2.
- LIM, Sonya Seongyeon (2006), “Do Investors Integrate Losses and Segregate Gains? Mental Accounting and Investor Trading Decisions”, *Journal of Business*, Cilt: 79, Sayı: 5.
- LOVALLO, Daniel ve KAHNEMAN, Daniel (2003), “Delusions of Success. How Optimism Undermines Executives’ Decisions”, *Harvard Business Review*, Cilt: 81, Sayı: 7.
- POMPIAN, Michael M. (2006), **Behavioral Finance and Wealth Management: How to Build Optimal Portfolios That Account for Investor Biases**, John Wiley and Sons Yayın Evi, New Jersey.
- SHILLER, Robert J. (1999), “**Human Behavior and the Efficiency of the Financial System**”, *Handbook of Macroeconomics*, 1. Baskı, Cilt: 1, Bölüm: 20, Editör: J. B. Taylor ve M. Woodford, Elsevier.
- SHLEIFER, Andrei (2004), **Inefficient Markets: An Introduction to Behavioral Finance**, Oxford University Press, 2.Baskı, New York.
- SÜER, Ömür (2007), “Yatırım Kararlarında Alınan Risk Düzeyinin Belirlenmesine Gözlenen Ampirik Bir Çalışma”, *Öneri: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 28.
- TANER, Berna ve AKKAYA, G. Cenk, (2005), “Yatırımcı Psikolojisi ve Davranışsal Finans Yaklaşımı” *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 27.
- TAYLOR, Shelley E. ve BROWN, Jonathon D. (1988), “Illusion and Well-Being: A Social Psychological Perspective on Mental Health”, *Psychological Bulletin*, Cilt: 103, Sayı: 2.
- THALER, Richard (1999), “Mental Accounting Matters”, *Journal of Behavioral Decision Making*, Cilt: 12, Sayı: 3.
- YILDIZ, Selim Baha, DEMİR, Yusuf, KALAYCI, Şeref ve GÖKSU, Ali (2009), “Yatırımcıların Psikolojik Önyargıları ile İlgili Ampirik Çalışma”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl: 46, Sayı: 537.
- YÖRÜKOĞLU, Ali (2007), **Davranışsal Finans**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.

Relationship Between Psychological Attitude of Investors and Their Investment Behavior: A Case Study on ISE Investors

Introduction

Efficient market hypothesis rests on the assumptions that individuals are rational agents, they aim to maximize their expected returns and they have all the necessary information at their disposal to form their decisions. Contrary to the efficient market hypothesis, behavioral finance claims that individuals are not entirely rational. In this context, behavioral finance as a discipline explores the effects of feelings and informational mistakes on the decision processes of the investors. Behavioral finance is concerned with the effects of investor behavior on the stock price movements.

Deviations from the efficient market hypothesis have been documented many times. Kahneman and Tversky's (Prospect Theory) studies are considered the pioneering and fundamental literature in behavioral finance. According to the basic assumption of Prospect Theory, investors deviate from rationality regularly in the same direction in a non-random/systematic fashion, due to psychological factors. The theory claims that investors in general try to buy or sell the same securities at the same time in a non-random manner. Investor sensitivity reflects the prevalent and common judgment errors of many investors in the same direction rather than non-correlated random errors.

This study consists of four sections. The first section briefly covers the recent empirical studies refuting the validity of the efficient market hypothesis. General information about behavioral finance and Prospect Theory as its foundation are in the second section. The third section deals with the psychological factors affecting the investors. The final section presents the results of a survey investigating the relationship between psychological tendencies and investment decisions of investors in the Istanbul Stock Exchange (ISE).

Objective and methodology

This study aims to empirically survey in an academic context the occurrence of behavioral finance related phenomena among the Turkish stock market investors. In this context, the study intends to test on the Turkish stock market investors some of the drivers of their irrational behaviors as outlined by behavioral finance. The study further aims to identify the demographic and other differentiating factors associated with the individual investors.

A survey was used to collect the data needed for this study. There were 29 questions in the survey. Part of the survey questionnaire was about the investor's personal information while the rest of the questionnaire was aimed toward identifying the psychological factors affecting the investment decisions of the individuals surveyed. The survey covers the responses from 270 individual investors in period from 01.11.2009 to 10.12.2009. Random sampling methodology was used. Data collected in the survey were analyzed by tabulating the frequency and percentage (%) distributions using the SPSS 16.0 software. Additionally, Pearson Correlation Analysis, Mann-Whitney U Test, Kruskal-Wallis Variance

Analysus and Chi-Square tests were used to test 24 hypotheses set prior to the study.

Observations

Majority (71.1%) of the investors were over 30 years of age. This could be interpreted as investors reach personal wealth levels allowing them to invest in equities only after their 30s. Gender distribution reveals that male investors dominate (78.4%) the sample pool. This could be interpreted as males are predominantly active in the financial markets and investment decisions are considered a typical male occupation. 71% of the investors surveyed had vocational school, undergraduate or masters degrees, indicating a good education level for the investors. 74.4% of the investors held 3 or less than 3 different equities indicating that portfolio diversification principles are not necessarily followed. Only 5.9% of the investors had 7 or more equities in their portfolios. 52.4% of the investors held their investments for 1 to 8 weeks while a fairly high (24.2%) proportion of investors reported holding periods of over 3 months. This could be interpreted as percentage of investors who view equities as a long-term investment is considerably high.

Stock market developments are closely followed by equity investors. 77.8% of the investors surveyed responded that they very frequently” or “generally” follow the stock market. While more than half (54.2%) of the investors “very frequently” or “generally” pay attention to the highest gaining and losing stocks reported by the TV, newspaper and internet media 20.4% reported to “never” or “rarely” follow these top gainer and loser stocks. 8.5% of the investors reported to be guided by stock brokers “very frequently” while 14.4% responded “usually”. Overall, 22.9% of the investors are actively advised by stock brokers.

58.2% of the investors reported to “absolutely agree” or “agree” with “loss of personal satisfaction from investing” if their equity portfolios are managed by a professional manager. Only 28.7% of the investors responded to “not agree” or “absolutely not agree” to the proposition that investors invest for financial returns and personal satisfaction at the same time. This result on its own reveals that psychological factors also underlie investor decisions.

A majority (58.3%) of the investors reported to “absolutely agree” or “agree” while 23.8% reported to “not agree” or “absolutely not agree” with possessing a good level of information underlying their investment decisions. This could be interpreted as investors having excessive confidence in themselves or in their investment decisions.

Results

Based on the sample pool under consideration, a majority of the investors follow the stock markets closely. Furthermore, a large proportion of the investors review their investment decisions very frequently. This results in investors losing money on their transactions very frequently.

A large part of the investors sell their gaining stocks and hold their losing stocks or at least hold their losing stocks until the price recovers back to their

original purchase price. While regrets are avoided, investors choose not to face the reality of having losses. Overall, this behavior pattern causes the investors to act irrationally.

Individual investors in some ways satisfy themselves by managing their own portfolios. This tendency causes deviation from rational behavior and increased occurrences of irrational reactions due to the presence of risk taking and thrill seeking investor behavior in the market. Individual investors seek risk in times of losses and avoid risk in times of gains. As a result individual investors are subject to apathy effect and deviate from rational behavior.

As the results of this study also suggest, psychological prejudices affect the investment decisions of individual investors. Contrary to traditional assumptions, many investors commit systematic mistakes or avoid rational solutions even if they knew it. Media, friends or similar environmental factors are known to influence investor decisions and patterns that turn into herd behavior cause anomalies as well as extreme or insufficient reactions in the market. Psychological prejudices cause investors to irrationally deal in financially detrimental stock transactions. Investor reactions based on these irrational transactions feed valuation bubbles and distort market equilibrium.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Cinsiyete Göre Farklılık Gösterir Mi? Otel İşletmeleri Açısından Bir Değerlendirme

Does Organizational Citizenship Behavior Differ According To The Gender? A Research on Hotel Operations

Alptekin Sökmen ve Yasin Boylu
Başkent Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi

Özet

Çağımızda örgütler, günlük hayatımızda önemli roller üstlenmekte ve bir bakıma toplum, örgütler bileşiminden oluşmaktadır. Küreselleşme ve rekabet gibi olgular, örgütleri farklı ve yeni arayışlara götürmekte, bu durum da, beraberinde örgüt çalışanlarının daha farklı sorumluluk ve performans göstermelerini gerektirmektedir. Son yıllarda yönetim literatüründe üzerinde fazla çalışılan konulardan birisi olan örgütsel vatandaşlık kavramının da, işgörenlerin örgüt faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliği açısından önem taşıdığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda Ankara'daki otel işletmelerinin sınır departmanlarında gerçekleştirilen çalışmada, örgütsel vatandaşlık davranışının otel işgörenleri tarafından ne derece benimsendiği ve gösterilen davranışların cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiş, birtakım yararlı bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre, incelenen otel işletmelerinde çalışan işgörenler, örgütsel vatandaşlık davranışları göstermekte ve bu davranışlar işgörenlerin cinsiyetine göre farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Boyutları, Otel İşletmeleri

Abstract

In current age, organizations assume important roles in our daily lives and in a sense, the society is consisted of a group of organizations. Facts like globalization and competition carry organizations to new and different searches and this situation requires employees of an organization to take over more different responsibilities and show different performance. Organizational Citizenship concept that has recently been worked on in management literature, accepted as important concept for efficiency and effectiveness of organizations. In light of the abovementioned information, this study aims to identify organizational citizenship behavior of frontline employees of hotel operations in Ankara and if this citizenship behavior

differs according to gender. The results demonstrate that, front line employees show citizenship behaviors and these behaviors differ according to their gender.

Keywords: Organizational Citizenship Behavior, Organizational Citizenship Behavior Dimensions, Hotel Operations

I- GİRİŞ

İlk olarak Dennis Organ ve arkadaşları tarafından 1980’li yıllarda kullanılan örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD), örgütün biçimsel ödül sistemince açık ve doğrudan tanımlanmayan, buna karşın bir bütün olarak ele alındığında örgütün faaliyetlerini verimli bir şekilde yerine getirmesine yardımcı olan gönüllülüğe dayalı davranışlardır (Organ, 1988). Diğer bir tanıma göre örgütsel vatandaşlık davranışı, işgörenin örgütün biçimsel yolla belirlediği zorunlulukların ötesine geçerek istenenen daha fazlasını yapmasıdır (Greenberg ve Baron, 2000). Tanımlarda ortak olan nokta, gönüllülüktür. Gönüllülük kavramı ile bu tür davranışların bireyin örgüt içindeki rolünün ve biçimsel iş tanımının gerektirdiği davranışlar olmadığı ifade edilir (İşbaşı, 2000). Bu kapsamda gönüllülük, işgörenin kendisinden beklenen standart rol davranışlarının ötesine geçmesidir ve ekstra rol davranışları önem kazanır (Türker ve Artan, 2007). Örgütün resmi ödül sistemiyle bağlantılı olmayan, işgören değerlendirme sistemi tarafından ölçülmeyen ve işgörenin kendisinden istenenin daha fazlasını yapmasına yönelik gönüllü örgüt davranışını içeren bir kavram olduğu için, kimi araştırmacılar tarafından “İyi Asker Davranışı” olarak ifade edilmiştir (Organ, 1988; Turnipseed, 2002).

Küreselleşme olgusu, bir yandan ulusal sınırların keskinliğini azaltmış, öte yandan da gelişmiş ülkelerin çok uluslu şirketlerinin, pozitif ülke imajlarından faydalanarak güçlenmelerini sağlamıştır. Otelcilik sektöründe de, diğer sektörlerde olduğu gibi pazar payını ve kâr marjını artırabilmek için yoğun bir rekabet yaşanmakta, tüketici tatmini sağlayarak tüketicilerin aynı işletmeyi tercih etmelerine yardımcı olabilmek için oldukça fazla çaba sarf edilmektedir. Hemen tüm hizmetlerin genel özellikleri arasında yer alan; “hizmetin doğası, tüketicinin hizmet üretim sürecine katılımı, insan unsurunun ürünün bir parçası olması, kalite kontrolünün zorluğu, stoklanamama, zaman faktörünün önemi, dağıtım kanalının farklı yapısı” (Lovelock ve Wright, 2002; Lovelock ve Wirtz, 2011), konaklama hizmetlerinin de özellikleri arasında sıralanabilir. Özellikle tüketicilerle birebir temas sağlayan sınır birim işgörenleri ise, yukarıda açıklanan amaçlara ulaşma kapsamında kritik roller üstlenebilmektedir. Tüketicilerle yoğun temas sağlayan bu işgörenlerin gösterecekleri performans ve sağlayacakları tüketici tatmini, çalıştıkları işletmelerin genel amaçları doğrultusunda o derecede katkı sağlayabilecektir. Bu kapsamda örgütsel vatandaşlık davranışı, otel işletmelerinde görev yapan sınır birim işgörenleri açısından daha da önemli hale gelmektedir.

II- ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞLARI VE BOYUTLARI

Örgüt içinde işgörenlerin gösterdiği örgütsel vatandaşlık davranışlarının temel olarak iki şekilde ortaya çıktığı görülmektedir (Baron, 1998; Baron, 2000; Özdevecioğlu, 2003; Basım ve Şeşen, 2006):

- Birinci tür ÖVD, örgütsel yapı, uygulamalar ve hedeflere aktif bir şekilde katılım ve katkı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bireylerin örgüt için aktif bir şekilde örgüt hayatının içinde yer alması gerekir. Bu tür davranış, işgörenlerin aktif, çalışkan ve üretken olmasını gerektirir.
- İkinci tür ÖVD ise, zararlı davranışlardan kaçınma şeklinde ortaya çıkar ve temel mantığı, örgüte katkıda bulunmaktan ziyade zarar vermemektir. İşgören örgüt içi ve örgüt dışı yaşamında, örgütüne zarar verebileceğini düşündüğü her türlü davranıştan uzak durur. Nihayetinde gösterilen her iki davranış türü de, örgüt yararına arzulanır davranışlardır.

İlgili literatür incelendiğinde, örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarına yönelik net bir uzlaşmanın olmadığı görülmektedir. Buna yönelik yapılan literatür incelemesi sonucunda 30'un üzerinde vatandaşlık davranışının tanımlandığı belirtilmektedir (Podsakoff vd., 2000). Elde edilen verilerden, yapılan boyutlandırmaların birbirine benzedikleri ve Organ'ın (1988) tanımlamalarıyla uyum içinde olduğu da ifade edilmektedir (Lepine vd., 2002). Bu çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışı boyutları, Organ'ın sınıflandırmasına paralel olarak beş boyutta ele alınacaktır (İşbaşı, 2000; Moorman, 1991; Moorman, 1993; Organ, 1998; Podsakoff ve Mackenzie, 1994; Alison vd., 2001; Organ, 1997; Organ ve Lingl, 1995; Özdevecioğlu, 2003; Basım ve Şeşen, 2006):

1. *Dişergamlık/Özgecılık (Altruism)*. Örgüt içinde iş ile ilgili herhangi bir görev ya da sorunda diğerk bir çalışana veya çalışan grubuna yardım etmeyi içeren isteğe bağılı davranışlardır. Örneğın, örgüte yeni katılan bir işgörene araç ve gereçleri nasıl kullanacağı konusunda yardımcı olmak veya rahatsızlanan bir iş arkadaşının görevini de üstlenmek gibi.
2. *Vicdanlılık (Conscientiousness)*. İşgörenlerin kendilerinden beklenen asgari rol davranışının ötesinde bir rol davranışı sergilemeleri ve işe devamlılık, düzenli çalışma, dakiklik ve dinlenme zamanlarını yerinde kullanmalarıdır. Örneğın, hava şartlarına veya önemsiz bir rahatsızlığına rağmen işgörenin görevine gelmesi, sıkı bir denetim olmamasına rağmen öğle arası saatlerine özen göstermesi gibi.
3. *Sportmenlik (Sportsmanship)*. Örgüt içinde bireylerarası gerginlik yaratabilecek olumsuzluklardan uzak durmaktır. Sorunları gereksiz yere büyütmemeyi, işe yönelik yakınma ve şikayetten uzak durmayı ve iş arkadaşlarına saygısız davranmamayı örnek olarak sayabiliriz.

4. *Nezaket (Courtesy)*. Örgüt içinde işbölümünden kaynaklanan etkileşim içindeki bireylerin olumlu iletişim kurmalarını ifade eder. Başkalarının işlerini etkileyecek hareketler yapmadan veya kararlar almadan önce onları bilgilendirmeye yönelik davranışları içerir. Önceden bilgi verme, danışma ve benzeri davranışlar örnek olarak verilebilir.
5. *Sivil Erdem/Örgütsel Katılım (Civic Virtue)*. Temel olarak örgüt faaliyetlerine aktif ve gönüllü olarak katılımı içerir. Burada işgören, örgütü etkileyen olaylara karşı kendini sorumlu hisseder, toplantılara ve tartışmalara katılır, değişim çalışmalarında aktif olarak yer alır ve kabulü konusunda gayret gösterir.

III- ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI BELİRLEYİCİLERİ VE ÖRGÜT ÜZERİNE ETKİLERİ

Örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili yapılan ilk araştırmalarda (Smith vd., 1983) bu tür davranışların temelinde iş tatmini olduğu ortaya konulmuş, daha sonraki yıllarda diğer belirleyicilerin tespit edilmesi gerçekleşmiştir. Buna göre örgütsel vatandaşlık davranışının örgütsel adalet ile ilişkisi (Moorman, 1993; Podsakoff vd., 1996), kişilik ile olan ilişkisi (Organ, 1990; Organ ve Lingl, 1995) ve motivasyon ile olan ilişkisi (Tang ve İbrahim, 1998) incelenmiştir.

Örgütsel vatandaşlık davranışları, bireyler arasında dayanışmayı sağlayarak ve birlikteliği artırarak örgütsel performansa katkıda bulunur (Organ, 1988; Organ ve Lingl, 1995; Schappe, 1998). Bu tür davranışlar, örgüte uzun vadeli kalıcılık ve gelişim için gerekli uyum ve değişimi sağlar (Basım ve Şeşen, 2006). Yapılan araştırmalar sonucunda, örgütsel vatandaşlık davranışı gösteren işgörenlerin diğerlerine göre daha yüksek performans sergiledikleri ortaya konulmuştur (Moorman, 1993; Netemeyer vd., 1997).

Bu tür davranışlar, örgüt yaşamında işgörenlerin iş tatminleri, motivasyon düzeyleri, performansları, moralleri ve örgütsel bağlılıkları ile yakından ilgilidir (Özdevecioğlu, 2003). Örgütsel vatandaşlık davranışı, bireylerin örgüt içinde yardımlaşma eğilimlerini artırır (Niehoff ve Moorman, 1993), sorumluluk duygularını geliştirir ve performans düzeylerini etkileyecek pozitif tutum içinde olmalarını sağlar (Fisher, 1990; Slaughter, 1997; Podsakoff vd., 2000).

IV- METODOLOJİ

Bu araştırmanın amacı, yaşadıkları yoğun temas nedeniyle konukların aynı işletmeyi tekrar seçmesinde kritik roller üstlenen sınır birim işgörenlerinin sergiledikleri örgütsel vatandaşlık davranışlarının belirlenmesidir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Otel İşletmelerinde çalışan sınır birim işgörenlerinin;

a. *örgütsel vatandaşlık davranışlarına yönelik değerlendirmeleri nedir?*

b. Bu değerlendirmeler, cinsiyetler açısından farklılık göstermekte midir?

Durum tespitine yönelik bu çalışmanın araştırma grubunu oluşturan denekler, Ankara’da faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinin sınır birimlerinde çalışan işgörenlerden oluşmuştur. Araştırma alanı olarak Ankara’nın seçilme nedenleri; uygulamada kolaylık ve ulaşılabilirliktir. Sınır birimlerinin seçilmesinin temel nedeni, işgörenlerin konuklarla yaşadıkları yoğun temas ve bıraktıkları etkidir. İlgili işletmelerde çalışan sınır birim işgörenlerinin sayısı 337, araştırmaya katılan ve anket formunu başarıyla dolduran işgören sayısı ise 147’dir. Bu kapsamda seçilen yargısal örneklem, araştırma evreninin yaklaşık % 44’ünü oluşturmaktadır. Araştırma verileri, 2009 yılı ocak ve şubat aylarında anket tekniği kullanılarak toplanmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu, Basım ve Şeşen (2006) tarafından iki farklı ölçeğin birleştirilmesiyle geliştirilen, Türkçe’ye çeviri çalışması yapılan ve iki farklı örneklem üzerinde geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan formdur. İlgili anket formu, Organ (1988) tarafından ortaya konulan örgütsel vatandaşlık boyutlarıyla uyumlu olarak beş temel boyuttan oluşmaktadır. Yazarlarca oluşturulan anket formunda da, orijinaline sadık kalınarak 19 maddeye yer verilmiş ve 6’lı Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin tarafımızdan farklı bir sektörde ve işletme türünde yapılması nedeniyle geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları tekrardan yapılmıştır. Elde edilen verinin faktör analizine uygun olup olmadığına bakılmış, bu amaçla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testi yapılmıştır. KMO örneklem uygunluğu 0,82 olarak bulunmuş, Barlett normal dağılım test sonucu da anlamlı çıkmıştır ($p < 0,05$). Yapılan faktör analizi sonucunda ise beş faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır (Ek1). Ankette “Diğergamlık” beş madde, “Vicdanlılık” üç madde, “Sportmenlik” dört madde, “Nezaket” üç madde ve “Sivil Erdem” dört madde olmak üzere 19 madde bulunmaktadır. Yapılan çalışma sonucunda ölçeğin açıkladığı toplam varyans % 72,21’dir. Örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarının, seçilen örneklem için hesaplanmış cronbach alpha değerleri 0.79 ile 0.88 arasında değişmektedir. Ölçeğin toplam güvenilirliği ise, 0.92 olarak bulunmuştur (Ek 2).

Tablo 1: Araştırmaya Katılan İşgörenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Yönelik Değerlendirmelerinden Elde Edilen Minimum-Maksimum, Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	Min	Max	X	S.S.
Zamanımın çoğunu işimle ilgili faaliyetlerle geçiririm	3	6	4.9796	0.71546
Şirketim için olumlu imaj yaratacak tüm faaliyetlere katılmak isterim	3	6	4.9592	0.72878
Mesai içerisinde kişisel işlerim için zaman harcamam	4	6	4.8776	0.66012
Birlikte görev yaptığım diğer çalışanlar için problem yaratmamaya gayret ederim	2	6	4.2857	1.29627

Beklenmeyen problemler oluştuğunda diğer çalışanları zarar görmemeleri için uyarırım	2	6	4.2041	1.21432
İşle ilgili problemlerde elimde bulunan malzemeleri diğerleri ile paylaşmaktan kaçınmam	2	6	4.1837	1.53742
Aşırı iş yükü ile uğraşan bir şirket çalışanına yardım ederim	2	6	4.1837	1.20914
İş esnasında sorunla karşılaşan kişilere yardım etmek için gerekli zamanı ayırırım	2	6	4.1837	1.10278
Yeni işe başlayan birisinin işi öğrenmesine yardımcı olurum	2	6	4.1020	1.28428
Diğer çalışanların hak ve hukukuna saygı gösteririm	2	6	4.0204	1.17155
Mesai ortamı ile ilgili olarak problemlere odaklanmak yerine olayların pozitif yönünü görmeye çalışırım	2	6	4.0204	1.09936
Önemsiz sorunlar için şikayet ederek vaktimi boşa harcamam	2	6	3.9796	1.23954
Günlük izin alan bir çalışanın o günkü işlerini ben yaparım	1	6	3.8980	1.53170
Üst yönetimce yayımlanan duyuru, mesaj, prosedür ya da kısa notları okurum ve ulaşabileceğim bir yerde bulundururum	2	6	3.7347	1.06693
Şirket içinde çıkan çatışmaların çözümlenmesinde aktif rol alırım	1	6	3.6939	1.36111
Mesaide yaşadığım yeni durumlara karşı gücenme ya da kızgınlık duymam	1	6	3.6735	1.34877
Şirket yapısında yapılan değişimlere destek olurum	2	6	3.6735	1.22119
Şirketin sosyal faaliyetlerine kendi isteğimle katılırım	1	6	3.6122	1.42886
Her türlü geliştirici faaliyet icra eden araştırma ve proje gruplarının içerisinde yer alırım	2	5	3.5306	1.19942

V- BULGULAR

Araştırmaya katılanların % 53,1'i erkek işgörenlerden, % 46,9'u ise kadın işgörenlerden oluşmaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilgili ifadelerin değerlendirilmesine ilişkin aritmetik ortalamaların ise 3.53 ile 4.98 arasında değiştiği görülmektedir (Tablo 1). Buna göre, ilgili işletmelerde çalışan işgörenler, “zamanımın çoğunu işimle ilgili faaliyetlerle geçiririm,” “şirketim için olumlu imaj yaratacak tüm faaliyetlere katılmak isterim” ve “mesai içinde kişisel işlerim için zaman harcamam” ifadelerine en yüksek ortalamalarla katılmışlardır. Bu ifadelerin tamamı, ÖVD boyutlarından vicdanlılık ile ilgilidir. İlgili işletmelerde görev yapan sınır birim işgörenlerinin işe devamlılık, düzenli çalışma ve dakiklik konularında olumlu tutum sergiledikleri ifade edilebilir.

Tablo 1'den de izlenebileceği gibi sınır birim işgörenleri, “her türlü geliştirici faaliyet icra eden araştırma ve proje gruplarının içerisinde yer alırım,”

“şirketin sosyal faaliyetlerine kendi isteğimle katılıyorum” ve “şirket yapısında yapılan değişimlere destek olurum” ifadelerine düşük düzeyde katılmışlardır. Söz konusu ifadelerin tamamı, sivil erdem boyutuyla ilgilidir. Buna göre, Ankara ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde, örgüt faaliyetlerine aktif ve gönüllü bir katılımdan çok fazla bahsedilemeyebilir. İşgörenler, örgütü etkileyen olaylara karşı kendilerini fazla sorumlu hissetmemektedirler.

Verilerin çözümlenmesi sonucunda, sınır birim işgörenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla her bir boyut için ayrı ayrı “t” testi yapılmıştır. “Diğergamlık” boyutuyla ilgili test sonucu Tablo 2’de sunulmuştur. Tablo 2’den izlenebileceği gibi erkek ve kadın işgörenler arasında örgütsel vatandaşlık boyutlarından diğergamlık boyutuna ilişkin ifadelerin değerlendirilme ortalamaları bakımından anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre 78 erkek işgörenin aritmetik ortalaması 3,90 ve 69 kadın işgörenin aritmetik ortalaması 5,26’dır. Diğergamlık boyutu açısından bakıldığında; kadın işgörenlerin, erkek işgörene nazaran örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha çok sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 2: Arastirmaya Katılan İşgörenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarından Diğergamlık Boyutuna Yönelik Değerlendirmeleri Sonucu Elde Edilen Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve “t” Değerleri

Değerlendirme Konuları	Cinsiyet	Frekans	%	X	S.S.	t	p
Günlük izin alan bir çalışanın o günkü işlerini ben yaparım.	Erkek	78	53,1	2,6923	0,95764	-18,538	0,000
	Kadın	69	46,9	5,2609	0,67850		
	Toplam	147	100	3,8980	1,53380		
İş esnasında sorunla karşılaşan kişilere yardım etmek için gerekli zamanı ayırırım.	Erkek	78	53,1	3,3462	0,78669	-16,580	0,000
	Kadın	69	46,9	5,1304	0,45092		
	Toplam	147	100	4,1837	1,10429		
Yeni işe başlayan birisinin işi öğrenmesine yardımcı olurum.	Erkek	78	53,1	3,1538	0,95451	-15,339	0,000
	Kadın	69	46,9	5,1739	0,56767		
	Toplam	147	100	4,1020	1,28604		
İşle ilgili problemlerde elimde bulunan malzemeleri diğerleri ile paylaşmaktan kaçınmam.	Erkek	78	53,1	2,9615	0,98617	-19,179	0,000
	Kadın	69	46,9	5,5652	0,58103		
	Toplam	147	100	4,1837	1,53953		
Aşırı iş yükü ile uğraşan bir şirket çalışanına yardım ederim.	Erkek	78	53,1	3,3077	0,87249	-14,618	0,000
	Kadın	69	46,9	5,1739	0,64069		
	Toplam	147	100	4,1837	1,20914		

- Varyanslar eşit kabul edilmiştir. Serbestlik Derecesi:145
- Diğergamlık boyutuna yönelik değerlendirmelerin genel aritmetik ortalaması erkeklerde 3,0923; kadınlarda ise 5,2609’dur.

Örgütsel vatandaşlık davranışlarından “vicdanlılık” boyutuna ilişkin geliştirilen ifadelerin ortalaması hususunda cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan “t” testi sonuçları ise aşağıda Tablo 3’de verilmiştir. İlgili tablodan da görülebileceği gibi erkek ve kadın işgörenler arasında örgütsel vatandaşlık boyutlarından vicdanlılık boyutuna ilişkin ifadelerden “zamanımın çoğunu işimle ilgili faaliyetlerle geçiririm” ifadesinin değerlendirilme ortalamaları bakımından erkek ve kadınlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülse de; diğer iki ifadede anlamlı farklılık görülmemektedir. Analiz sonuçlarına göre 78 erkek işgörenin aritmetik ortalaması 4,99 ve 69 kadın işgörenin aritmetik ortalaması 4,88’dir. Vicdanlılık boyutu açısından bakıldığında; işgörenlerin genel anlamda bu örgütsel vatandaşlık davranışlarını cinsiyet farklılığı olmaksızın sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 3: Araştırmaya Katılan İşgörenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarından Vicdanlılık Boyutuna Yönelik Değerlendirmeleri Sonucu Elde Edilen Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve “t” Değerleri

Değerlendirme Konuları	Cinsiyet	Frekans	%	X	S.S.	t	p
Şirketim için olumlu imaj yaratacak tüm faaliyetlere katılmak isterim.	Erkek	78	53,1	4,9231	0,83385	-0,636	0,525
	Kadın	69	46,9	5,0000	0,59409		
	Toplam	147	100	4,9592	0,72977		
Mesai içerisinde kişisel işlerim için zaman harcamam.	Erkek	78	53,1	4,9231	0,73448	0,887	0,376
	Kadın	69	46,9	4,8261	0,56767		
	Toplam	147	100	4,8776	0,66103		
Zamanımın çoğunu işimle ilgili faaliyetlerle geçiririm.	Erkek	78	53,1	5,1154	0,85251	2,486	0,014
	Kadın	69	46,9	4,8261	0,48375		
	Toplam	147	100	4,9796	0,71644		

- Varyanslar eşit kabul edilmiştir. Serbestlik Derecesi:145
- Vicdanlılık boyutuna yönelik değerlendirmelerin genel aritmetik ortalaması erkeklerde 4,9872; kadınlarda ise 4,8840’dır.

Tablo 4’de görülebileceği gibi, örgütsel vatandaşlık davranışlarından “nezaket” boyutuna ilişkin işgören ifadelerinin arasında, cinsiyet değişkeni kapsamında istatistiksel olarak 0,05 düzeyinde anlamlı fark bulunmuştur. İlgili “t” testi sonuçlarına göre erkek ve kadın işgörenler arasında örgütsel vatandaşlık boyutlarından nezaket boyutuna ilişkin ifadelerin değerlendirilme ortalamaları bakımından anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre 78 erkek işgörenin aritmetik ortalaması 3,22 ve 69 kadın işgörenin aritmetik ortalaması 5,25’dir. Nezaket boyutu açısından bakıldığında; kadın işgörenlerin, erkek işgörene nazaran örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha çok sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 4: Araştırmaya Katılan İşgörenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarından Nezaket Boyutuna Yönelik Değerlendirmeleri Sonucu Elde Edilen Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve “t” Değerleri

Değerlendirme Konuları	Cinsiyet	Frekans	%	X	S.S.	t	p
Beklenmeyen problemler oluştuğunda çalışanları zarar görmemeleri için uyarırım.	Erkek	78	53,1	3,2692	0,76741	-17,264	0,000
	Kadın	69	46,9	5,2609	0,61002		
	Toplam	147	100	4,2041	1,21598		
Diğer çalışanların hak ve hukukuna saygı gösteririm.	Erkek	78	53,1	3,1154	0,80551	-17,448	0,000
	Kadın	69	46,9	5,0435	0,46762		
	Toplam	147	100	4,0204	1,17316		
Birlikte görev yaptığım diğer çalışanlar için problem yaratmamaya gayret ederim.	Erkek	78	53,1	3,2692	0,81660	-18,305	0,000
	Kadın	69	46,9	5,4348	0,58103		
	Toplam	147	100	4,2857	1,29805		

- Varyanslar eşit kabul edilmiştir. Serbestlik Derecesi:145
- Nezaket boyutuna yönelik değerlendirmelerin genel aritmetik ortalaması erkeklerde 3,2179; kadınlarda ise 5,2464’dür.

Tablo 5’den anlaşılacağı gibi, örgütsel vatandaşlık davranışlarından “sportmenlik” boyutuna ilişkin geliştirilen ifadelerin ortalaması hususunda cinsiyet değişkenleri arasında istatistiksel olarak 0,05 düzeyinde anlamlı fark bulunmuştur. Cinsiyetlerin karşılaştırılması ile ilgili “t” testi sonuçları aşağıdaki tablodan izlenebilir.

Buna göre, erkek ve kadın işgörenler arasında örgütsel vatandaşlık boyutlarından sportmenlik boyutuna ilişkin ifadelerin değerlendirilme ortalamaları bakımından anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre 78 erkek işgörenin aritmetik ortalaması 4,7308 ve 69 kadın işgörenin aritmetik ortalaması 2,8370’dir. Sportmenlik boyutu açısından bakıldığında; erkek işgörenlerin, kadın işgörenlere nazaran örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha çok sergiledikleri rahatlıkla ifade edilebilir.

Tablo 5: Araştırmaya Katılan İşgörenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarından Sportmenlik Boyutuna Yönelik Değerlendirmeleri Sonucu Elde Edilen Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve “t” Değerleri

Değerlendirme Konuları	Cinsiyet	Frekans	%	X	S.S.	t	p
Şirket içinde çıkan çatışmaların çözümlenmesinde aktif rol alırım.	Erkek	78	53,1	4,6538	0,83475	13,713	0,000
	Kadın	69	46,9	2,6087	0,97343		
	Toplam	147	100	3,6939	1,36298		
Mesaide yaşadığım yeni durumlara karşı güvenme ya da kızgınlık duymam.	Erkek	78	53,1	4,6538	0,88018	14,739	0,000
	Kadın	69	46,9	2,5652	0,83099		
	Toplam	147	100	3,6735	1,35061		

Mesai ortamı ile ilgili problemlere odaklanmak yerine olayların yönünü görmeye çalışırım.	Erkek	78	53,1	4,7308	0,76741	11,429	0,000
	Kadın	69	46,9	3,2174	0,83788		
	Toplam	147	100	4,0204	1,10087		
Önemsiz sorunlar için şikayet vaktimi harcayam.	Erkek	78	53,1	4,8846	0,75560	14,905	0,000
	Kadın	69	46,9	2,9565	0,81231		
	Toplam	147	100	3,9796	1,24124		

- Varyanslar eşit kabul edilmiştir. Serbestlik Derecesi:145
- Sportmenlik boyutuna yönelik değerlendirmelerin genel aritmetik ortalaması erkeklerde 4,7308; kadınlarda ise 2,8370'dir.

Tablo 6'da görülebileceği gibi, örgütsel vatandaşlık davranışlarından sivil erdem boyutuna ilişkin geliştirilen ifadelerin ortalaması hususunda cinsiyet değişkenleri arasında istatistiksel olarak 0,05 düzeyinde anlamlı fark bulunmuştur. İlgili tabloda, erkek ve kadın işgörenler arasında örgütsel vatandaşlık boyutlarından sivil erdem boyutuna ilişkin ifadelerin değerlendirilme ortalamaları bakımından anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre 78 erkek işgörenin aritmetik ortalaması 4,5673 ve 69 kadın işgörenin aritmetik ortalaması 2,5870'dir. Sivil erdem boyutu açısından bakıldığında; erkek işgörenlerin, kadın işgörelere nazaran örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha çok sergiledikleri söylenebilir.

Tablo 6: Araştırmaya Katılan İşgörenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarından Sivil Erdem Boyutuna Yönelik Değerlendirmeleri Sonucu Elde Edilen Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve "t" Değerleri

Değerlendirme Konuları	Cinsiyet	Frekans	%	X	S.S.	t	p
Şirket yapısında yapılan değişimlere destek olurum.	Erkek	78	53,1	4,6538	0,68047	19,878	0,000
	Kadın	69	46,9	2,5652	0,58103		
	Toplam	147	100	3,6735	1,22286		
Üst yönetimce yayımlanan duyuru, mesaj, prosedür yada notları okurum ve ulaşabileceğim bir yerde bulundururum.	Erkek	78	53,1	4,3077	0,77807	8,401	0,000
	Kadın	69	46,9	3,0870	0,98128		
	Toplam	147	100	3,7347	1,06839		
Her türlü geliştirici faaliyet icra eden araştırma ve proje gruplarının içerisinde yer alırım.	Erkek	78	53,1	4,5385	0,57417	24,192	0,000
	Kadın	69	46,9	2,3913	0,49162		
	Toplam	147	100	3,5306	1,20106		
Şirketin sosyal faaliyetlerine kendi isteğimle katılırım.	Erkek	78	53,1	4,7692	0,80458	20,540	0,000
	Kadın	69	46,9	2,3043	0,62554		
	Toplam	147	100	3,6122	1,43082		

- Varyanslar eşit kabul edilmiştir. Serbestlik Derecesi:145
- Sivil Erdem boyutuna yönelik değerlendirmelerin genel aritmetik ortalaması erkeklerde 4,5673; kadınlarda ise 2,5870'dir.

VI- SONUÇ VE ÖNERİLER

İş yaşamında formel ihtiyaçların ötesinde tutum ve davranışların sergilenir duruma gelmesi, örgütlerin işgörelere daha bağımlı hale gelmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağımlı hale gelmenin en önemli sonuçlarından birisi de, ilgili literatürde örgütsel vatandaşlık davranışları (ÖVD)'nin kavramsallaştırılması ve boyutlarının oluşturulması olmuştur. İşgörelerin, gerek çalıştıkları örgüte ve gerekse de çalışma arkadaşlarına yönelik olumlu tutum ve davranış sergilemeleri, bir anlamda kendilerini örgüte ait hissetmelerine bağılı olmaktadır. Bu bağlamda örgütlerin yaşamlarını başarıyla sürdürmesi, performanslarını ve verimliliklerini artırması; yöneticileri ÖVD boyutlarını dikkate alması ve işgörellerinin ÖVD'lerini izlemesi ile mümkün olabilecektir.

Bu araştırmada, ÖVD boyutları'nın (diğergamlık, vicdanlılık, sportmenlik, sivil erdem, nezaket), otel işletmelerinin sınır birimlerinde çalışan işgörelerin tarafından sergilenip sergilenmediğı öncelikle tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, özellikle vicdanlılık boyutlarıyla ilgili aritmetik ortalamaların sınır birim işgörellerinde daha yüksek çıkığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda ilgili otel işletmelerinde görev yapan sınır birim işgörellerinin devamlılık, düzenlilik ve dakiklik konularında hassas oldukları ve olum tutumlar geliştirdikleri, elde edilen bulgular kapsamında ifade edilebilir. Sınır birim işgörellerinin en düşük ortalamalarla katıldıkları ifadeler ise, "sivil erdem" boyutuyla ilgili olanlardır. Elde edilen bulgulardan, söz konusu otel işletmelerinde görev yapan sınır birim işgörellerinin, işletmelerini etkileyen olaylara yönelik aktif ve gönüllü bir katılım içinde olmadıkları ifade edilebilir.

Gerçekleştirilen çalışmada, işgörelerin ifadelere katılımlarının cinsiyete göre farklılık taşıyıp taşımadığı üzerinde de durulmuştur. Yapılan istatistiksel analizler neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

ÖVD boyutlarından "diğergamlık" ve "nezaket" kapsamında erkek ve kadın işgörelerin değerlendirmeleri arasında anlamlı farklılık olduğu, elde edilen bulgular kapsamında rahatlıkla ifade edilebilir. Ancak kadın işgörelerin bu boyutlara yönelik tutum ve değerlendirmeleri, erkek işgörelere göre daha olumludur. Bu sonuç, (Köse, Kartal ve Kayalı, 2003)'ün cinsiyet faktörüne yönelik bulgularıyla da örtüşmektedir. Otel işletmelerinin sınır birimlerinde çalışan kadın işgörelerin, erkek işgörelere nazaran daha nazik, yardımsever ve fedakâr davranışlar içinde oldukları dikkat çekmektedir.

Cinsiyet faktörü açısından bakıldığında, erkek ve bayan işgörelerin "vicdanlılık" boyutuna yönelik tutum ve değerlendirmeleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Elde edilen bulgulardan, şirket adına olumlu imaj yaratma faaliyetlerine katılım ve mesai saatlerinde kişisel işlere zaman harcanmaması konularında, erkek ve kadın işgörelerin değerlendirmeleri arasında bir fark tespit

edilememiştir. ÖVD boyutlarından “sportmenlik” ve “sivil erdem” boyutlarına yönelik değerlendirmelere bakıldığında; genel olarak kadın ve erkek sınır birim işgörenlerinin değerlendirmelerinde anlamlı farklılıkların göze çarptığı görülmektedir. Gerek “sportmenlik”, gerekse de “sivil erdem” açısından erkek işgörenler, kadınlara oranla daha olumlu değerlendirme yapmışlardır. Kadınların bu boyutlara yönelik değerlendirmeleri, erkek işgörenlerin değerlendirmelerine göre çok daha düşük düzeylerde çıkmıştır.

Araştırmanın geneline bakıldığında; işletmelerin sınır birimlerinde çalışan kadın işgörenlerin nazik, fedakâr, koruyucu, yardımsever ve duygusal aidiyet davranışları sergileyerek daha muhafazakâr bir örgütsel vatandaşlık tutum ve davranışı yansıttığı sonucuna varılabilir. Buna karşın erkek işgörenlerin ise, katılımcı, karar alma ve kontrol etme, haberdar olma ve yön verme davranışları sergileyerek daha atılgan örgütsel vatandaşlık tutum ve davranışı içerisinde oldukları söylenebilir. Elde edilen bulguların, Türk toplumun kültür yapıyla ilgili olduğu düşünülmele birlikte, özellikle kadın sınır birim çalışanlarının daha yoğun olarak resepsiyon, satış ve pazarlama gibi departmanlarda görev yapmalarının ve eğitim seviyelerinin daha yüksek olmasının da bu sonuçlarla ilgili olduğu düşünülebilir. Kuşkusuz gerçekleştirilen araştırma, ilgili sektör ve Ankara açısından öncü niteliği taşımaktadır. İlerleyen dönemlerde farklı örneklem ve şehirlerde gerçekleştirilecek çalışmalar, gerçekleştirilen araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğine katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

Allison, B., Voss, R. S. ve Dryer, S. (2001). Student Classroom and Career Success: The Role of Organizational Citizenship Behavior, *Journal of Education for Business*, 76 (5): 282-294.

Baron, J. (1998). *Judgment Misguided: Intuition and Error in Public Decision Making*. Oxford: Oxford University Press.

Baron, J. (2000). *Thinking and Deciding*. 3th. Edition, Cambridge University Press.

Basım, H. N. ve Şeşen, H. (2006). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarılama ve Karşılaştırma Çalışması, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (4): 83-102.

Fisher, C. D. (1990). On the Dubious Wisdom of Expecting Job Satisfaction to Correlate with Performance, *Academy of Management Journal*, 5: 607-612.

Greenberg, J. ve Baron, R. A. (2000). *Behavior in Organizations*. 7th. Edition, New Jersey: Prentice-Hall.

İşbaşı, J. Ö. (2000). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı: Farklı Ölçeklerin Uygulanabilirliğine İlişkin Bir Çalışma, 8. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 359-372.

Köse, S., Kartal, B. ve N. Kayalı (2003), Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Tutuma İlişkin Faktörlerle ilişkisi Üzerine Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20, s. 1-19.

Lepine, J., Erez, A. ve Johnson, D. E. (2002). The Nature and Dimensionality of Organizational Citizenship Behavior: A Critical Review and Meta-Analysis, *Journal of Applied Psychology*, 87 (1): 52-65.

Lovelock, C. ve Wright, L. (2002). *Principles of Services Marketing and Management*. 2nd. Edition. New Jersey: Pearson Education, Inc.

Lovelock, C. ve Wirtz, J. (2011). *Services Marketing*. 7th. Edition. New Jersey: Pearson Education, Inc.

Moorman, R. H. (1991). Relationship Between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors: Do Fairness Perceptions Influence Employee Citizenship?, *Journal of Applied Psychology*, 76: 845-855.

Moorman, R. H. (1993). The Influence of Cognitive and Affective Based Job Satisfaction Measures on the Relationship Between Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior, *Human Relations*, 46: 759-776.

Netemeyer, R., Mc Kee, D. O. ve Mc Murran, R. (1997). An Investigation Into the Antecedents of Organizational Citizenship Behavior in a Personnel Selling Context, *Journal of Marketing*, 61 (3): 85-98.

Niehoff, B. P. ve Moorman, R. H. (1993). Justice as a Mediator of the Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior, *Academy of Management Journal*, 36: 527-556.

Organ, D. W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome*. Lexington England: Lexington Books.

Organ, D. W. (1990). The Motivational Basis of Organizational Citizenship Behavior, *Research in Organizational Behavior*, 12: 43-72.

Organ, D. W. (1997). Organizational Citizenship Behavior: It's Construct Clean-Up Time, *Human Performance*, 10 (2): 85-97.

Organ, D. W. ve Lingl, A. (1995). Personality, Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior, *Journal of Social Psychology*, 135 (3): 339-350.

Özdevecioğlu, M. (2003). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Üniversite Öğrencilerinin Bazı Demografik Özellikleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (Ocak-Haziran): 117-135.

Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B. (1994). Organizational Citizenship Behaviors and Sales Unit Effectiveness, *Journal of Marketing Research*, 31 (3): 351-364.

Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B. ve Bommer, W. H. (1996). Transformational Leader Behaviors and Substitutes for Leadership as Determinants of Employee Satisfaction, Commitment, Trust and Organizational Citizenship Behavior, *Journal of Marketing*, 22: 259-298.

Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research, *Journal of Management*, 26 (3): 513-563.

Schappe, S. (1998). The Influence of Job Satisfaction, Organizational Commitment and Fairness Perceptions on Ocb, *Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied*, 32 (3): 277-291.

Slaughter, J. (1997). Organizational Citizenship Behavior: Discussion, Review and Reformulation, *Presented Paper at the Academy of Management Conference*, Boston.

Smith, C. A., Organ, D. W. ve Near, J. P. (1983). Organizational Citizenship Behavior: It's Nature and Antecedents, *Journal of Applied Psychology*, 81: 653-663.

Tang, T. L. Ve İbrahim, A. H. S. (1998). Antecedents of Organizational Citizenship Behavior: Public Personnel in the United States and in the Middle East, *Public Personnel Management*, 27: 529-551.

Turnipseed, D. L. (2002). Are Good Soldiers Good? Exploring the Link Between Organizational Citizenship Behavior and Personel Ethics, *Journal of Business Research*, 55: 1-15.

Türker, M. ve Artan, İ. E. (2007). Çalışanların Rol Tanımlamalarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkisi, 15. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 193-200.

Ek 1: ÖVD Faktörlerinin Faktör Yükleri ve Varyansları

Faktör	Faktör Yüğü	
	Özdeğer	% Varyans
<i>Diğerğamlık</i>	7.42	38,67
Günlük izin alan bir çalışanın o günkü işlerini ben yaparım		0.84
İş esnasında sorunla karşılaşan kişilere yardım etmek için gerekli zamanı ayırırım		0.71
Yeni işe başlayan birisinin işi öğrenmesine yardımcı olurum		0.69
İşle ilgili problemlerde elimde bulunan malzemeleri diğerleri ile paylaşmaktan kaçınmam		0.65
Aşırı iş yükü ile uğraşan bir şirket çalışanına yardım ederim		0.59
<i>Vicdanlılık</i>	2.34	12,21
Şirketim için olumlu imaj yaratacak tüm faaliyetlere katılmak isterim		0.97
Mesai içerisinde kişisel işlerim için zaman harcamam		0.93
Zamanımın çoğunu işimle ilgili faaliyetlerle geçiririm		0.78
<i>Nezakat</i>	1.31	8,01
Beklenmeyen problemler oluştuğunda diğer çalışanları zarar görmemeleri için uyarırım		0.85
Diğer çalışanların hak ve hukukuna saygı gösteririm		0.75
Birlikte görev yaptığım diğer çalışanlar için problem yaratmamaya gayret ederim		0.72
<i>Sportmenlik</i>	1.56	7,49
Şirket içinde çıkan çatışmaların çözümlenmesinde aktif rol alırım		0.75
Mesaide yaşadığım yeni durumlara karşı gücenme ya da kızgınlık duymam		0.68
Mesai ortamı ile ilgili olarak problemlere odaklanmak yerine olayların pozitif yönünü görmeye çalışırım		0.63
Önemsiz sorunlar için şikayet ederek vaktimi boşa harcamam		0.61
<i>Sivil Erdem</i>	1.18	5,83
Şirket yapısında yapılan değişimlere destek olurum		0.81
Üst yönetimde yayımlanan duyuru, mesaj, prosedür ya da kısa notları okurum ve ulaşabileceğim bir yerde bulundururum		0.79
Her türlü geliştirici faaliyet icra eden araştırma ve proje gruplarının içerisinde yer alırım		0.64
Şirketin sosyal faaliyetlerine kendi isteğimle katılırım.		0.52

Ek 2: ÖVD Boyutlarının Güvenirlik Katsayıları

Boyut İsmi	Güvenirlik
<i>Diğerğamlık</i>	0.84
<i>Vicdanlılık</i>	0.83
<i>Nezakat</i>	0.88
<i>Sportmenlik</i>	0.81
<i>Sivil Erdem</i>	0.79
TOPLAM	0.92

Does Organizational Citizenship Behavior Differ According To The Gender? A Research on Hotel Operations

Organizational citizenship behavior is, though open ended and cannot be described in a lucid manner, set of behavior based on the voluntary acts enabling the organizational activities in an efficient and effective manner considered as a whole. Willingness is the action performed beyond the expected standard role behaviors of employees considered and is of great importance as extra role behaviors. This paper reports that employees with the sense of organizational citizenship behavior exert more performance than those without the sense of organizational citizenship behavior.

The objective of this study is to identify the organizational citizenship roles, which employees taking on the difficult task having the guest choose the same establishment once again, at front line departments.

The study is a descriptive one and the participants of the study are comprised of the employees at hotels with five stars in Ankara. The reason why Ankara was selected as the field of study is the ease of access and application. The reason why front line was chosen is the high contact and interaction as well as the impression they give on the guests. The number of employees at front line is 337 and the number of the participants who properly filled in the questionnaire is 147, in this regard the sample selected makes up nearly 44% of the population. The data of the study were collected in January and February 2009 using questionnaires.

Composed based on the original form of the questionnaire, the questionnaire has 19 items in the form of six-point Likert scale. Since the scale was applied in a different sector with different establishments types, validity and reliability test were conducted. To serve this purpose, it was tested whether the data obtained is suitable for factor analysis and Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Barlett tests were used. The KMO sampling appropriateness was found to be 0.82, and the result of Barlett normal distribution was found to be significant. As a result of the factor analysis, a five-factor structure was found out. There are 19 items, five of which is on "altruism", there items on "conscience", four items on "sportsmanship", three items on "courtesy" and four items on "civic virtue". The total variance explained by the scale is 72.2%. the reliability coefficient, the Cronbach alpha, is between 0.79 and 0.88. the total reliability of the scale was found out to be 0.92.

53.1% of the participants are male, while the rate of female participants is 46.9%. It was observed that the arithmetic averages of the items on organizational citizenship behavior vary between 5.53 and 4.98. "t" test was applied to test whether the organizational citizenship behavior changes by gender.

The results of the analyses suggest that in terms of “altruism” and “courtesy” dimensions, female employees have more organizational behavior than the male employees, while in terms of “sportsmanship” and “civic virtue” male employees exhibit organizational citizenship behavior more than female employees. In terms of “conscience” it was found out that there is no gender difference.

The objectives of establishments and while these objectives are realized, the realization of the individual objectives is of vital importance due to the interaction between personal and organizational objectives. For this reason, organizational citizenship behavior is a balancing element in reaching the organizational objectives. If the development of a society and keeping up with the changing business environment is within the responsibility of human beings, then the development of an organization is within the responsibility of employees in the organization. Competitive advantage, having a learning identity, catching up with the environment is dependent on the loyalty of individuals, commitment and devotion. Generally speaking, success means being a good citizen. Performing positive behavior in terms of organizational efficiency, avoiding negative behaviors makes organizational citizenship behavior a fact linked to ethical beliefs, for good citizens have conduct good behaviors. This being the case, organizational citizenship behavior has an effect enhancing the commitment to ethical values.

This study set out to find out whether the dimensions of organizational citizenship behavior were performed by the employees at front lines. It was found out that the arithmetic averages on “conscience” dimension are higher for those at front line. Within this scope, it can be stated that employees at front lines are more sensitive and have developed attitudes in the issues of punctuality, attendance and regularity. It can be stated that employees at front lines are not in the manner of active and voluntary participation in the events affecting their establishments.

On the whole, it was concluded that female employees exhibit courteous, altruistic, protective, and emotional behavior, which implies that they have more conservative organizational citizenship behavior and attitude. On the other hand, male counterparts can be said to have more active and enterprising citizenship behavior since they exhibit participative, decision-making, directing, controlling behavior. No doubt that the study is of a pioneering nature Ankara and for the sector under consideration. Future studies may be of great contribution to the reliability and the validity of the study.

Meslek Yüksekokullarında Muhasebe Eğitimi Ve Kalitesi Üzerine Bir Not¹

A Note on Accounting Education in Vocational Schools and Its Quality

Fehmi Karasioğlu ve Haluk Duman
Selçuk Üniversitesi ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Özet

Muhasebe geçmişe yönelik sağlıklı, eksiksiz ve doğru bilgiler sunması aynı zamanda geleceğe yönelik planların hazırlanmasında doğru ve etkin karar alma sürecinde yol göstericidir. Diğer bir ifade ile muhasebe işletmelerin içinde bulunduğu mevcut duruma ilişkin bilgiler sunarken aynı zamanda geleceğe ilişkin reel kararların alınması, risklerin ve fırsatların tespit edilmesinde yol gösterici olacaktır. Muhasebenin bütün bu fonksiyonlarını başarılı bir şekilde yerine getirebilmesi “muhasebe mesleği” ni benimseyen kişilerin iyi bir eğitim almasına bağlı olacaktır. Eğitimin kalitesi şüphesiz birçok faktörün etkisi altındadır. Bu faktörlerin tespit edilmesi, reel ekonominin taleplerinin göz önünde bulundurulması ve öğretici, öğrenci ve ortam (kişisel ve fiziksel imkânlar) ile öğrenme tekniklerinin geliştirilmesi ile “ eğitim kalitesi” artırılabilir. Dört dönem boyunca öğrenciye verilecek muhasebe eğitiminde bir modelin geliştirilmesi; ayrıca bu konuda eğitimcilerin gerekli bilgi, donanım ve sorumluluğa sahip olmaları gerekmektedir.

Kurulan eğitim modelinin bilgisayar ortamında bir program vasıtasıyla örnek işletmeler veya “vak’a çalışmaları yoluyla takip edilmesi gerekir. Kurulan eğitim modelinin/ modülünün öğretme ve öğrenmeye, yapılan çalışmaların değerlendirmeye sürekli açık olması ve sistem dışında ki yetkililerce eğitimci ve öğrencilerin performanslarının değerlendirmesine izin vermesi gerekmektedir. Ayrıca modülün “şirket tabanlı uygulamalara” açık olması ve piyasaya uyumlu olmasını sağlayacak “iş simülasyonları” içermesi gerekmektedir. Son olarak meslek yüksekokulu muhasebe, işletmecilik vb bölümlerde okumayı seçen ve meslek olarak benimseyen öğrencilere “ kariyer danışmanlık” sisteminin kurulması ve etkin olarak işletilmesinin sağlanması gerekmektedir. Bu sayede öğrencilerine eğitim boyunca geleceğe ilişkin gerçek hedefler konularak motivasyonlarının canlı tutulması ve yönlendirme ile başarı yakalanabilecektir.

Anahtar kelimeler: Muhasebe Eğitimi, Kalite, Eğitim sistemi, Kariyer Geliştirme

¹ Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu tarafından 27-29 Mayıs 2009 tarihinde Konya’ da yapılan 1.Uluslararası 5.Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu’ nda sunulmuştur.

* Yazışma Adresi: Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, fehmi@selcuk.edu.tr
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, halukduman70@hotmail.com

Abstract

Accounting is a way to shows the right ways that relates to the past in a healthy, complete and giving the right information and at the same time is a true thing to plan for the future and give effective decision. In other words while giving the information related to accounting it is also to get the reel decisions, to take the risk and confirm the opportunities which will show the ways in the future. To fulfill all these functions successfully those who assimilate “accounting business” are the ones who get a good education on accounting. It is true that the quality of education is related to many factors. To increase the quality in education, these factors should be confirmed, the reel economy demand should be considered and educational, students and the surrounding should be developed by technical learning. The development of a model in the accounting education during the four semesters that the students will get; moreover, the instructors should have the required information, skills and responsibilities on this issue.

The educational model which has been established on computer environment by a program should be followed by a business or working on issues will lead. The education model / teaching and learning the model, the assessment of the exercise being open all the time and the performances of the teachers and the students should be estimated by the authorities. Additionally, the model being open on “company based on practice” and to make it compatible in the market it should include “work simulation”. Finally, the students who will study accounting, business administration ect. in the departments at vocational school and the ones who accept it as a job should have a “career consultant” system to be settled and it should be operated actively. By this way the students will be able to reach to success by being guided and to keep the motivation alive in their future goals.

Keywords: accounting education, quality, education system, career development

1. GİRİŞ

Günümüz ekonomik dünyasının temel sorunu hızla gelişen ve değişen rekabet ortamına uyabilme ve gelişimi sürekli bir “örgüt kültürü” haline getirebilmektir. Küreselleşmeyle birlikte sınırların ortadan kalkması ile sermaye, işgücü, bilgi, teknoloji vb faktörler serbest dolaşım imkanına kavuşmuştur. Bu durum rekabetin boyutunu değiştirmiştir. Başka bir deyişle şirketler nerede faaliyet gösterirlerse gösterebilirler küresel rekabet ortamında çalışmak zorundadırlar (Aysan,2005). Şirketlerin yerel ve küresel rakiplerle rekabet edebilmesi ancak ihtiyaç duyduğu kalifiye işgücü istihdamı, bilişim teknolojilerine uyum ve üretebildikleri kaliteli bilgi ile sağlanabilecektir.

Ekonomik faaliyetlerin sonuçlarının yatırım aşamasından başlayarak faaliyetlerin sürdürülmesi, rekabet edebilme, sürekli gelişme ve/veya iflasa kadar bütün süreçlerde ihtiyaç duyulan sağlıklı, güvenilir, tam ve zamanında bilgi muhasebe departmanı tarafından sunulmaktadır. Verilerin bilgiye dönüştürülmesi, gerekli raporların hazırlanması ve ilgililere sunulması nitelikli işgücünü gerektirmektedir. Muhasebe mesleğini icra edenlerin gerek şirkete gerekse topluma karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesinde alacağı teorik ve pratik eğitim büyük öneme sahiptir. Nitelikli işgücü girdi, süreç ve çıktı bağlamında; çıktının başka bir ifade ile şirket performansını ortaya koyan bilginin kalitesini etkilemektedir.

Muhasebe departmanı tarafından sunulan bilgiler geçmişle mevcut durumu; rakiplerle karşılaştırma ve dönem başında belirlenen hedefler ile bunların gerçekleşme düzeyini saptama, düzeltici kararlar alma ve geleceğe ilişkin stratejilerin ve planların hazırlanmasında yol göstermektedir. Bugün şirket yönetiminin; bütün alt sistemlerin entegrasyonu ve yönlendirilmesi, kayıt tutma, maliyet hesaplama ve fiyatlandırma yapabilmek vb. finansal ve finansal olmayan kararlar için ihtiyaç duyulan bilginin büyük bir bölümü muhasebe bilgi sistemi tarafından üretilmektedir (Özbirecikli, 2003).

Bu çalışmada meslek yüksekokullarında; öğrencinin üniversiteye başlamasıyla başlayan ve mezuniyet nihayetinde iş hayatı ile noktalanın süreçte muhasebe eğitimini etkileyen faktörler ve kalitesini artırmaya yönelik bir eğitim modeli geliştirilmeye çalışılacaktır.

2. MUHASEBE VE EĞİTİM

İşletmelerin belirli bir döneme ait para ile ifade edilen mali nitelikteki olaylara ilişkin belgeleri toplayan, kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, analiz eden ve analiz sonuçlarını ilgili taraflara raporlar halinde sunan bilgi sistemine “muhasebe” denmektedir. Muhasebe disiplini içerisinde hukuk, vergi, istatistik, bilgi teknolojileri vb. birçok disiplin yer almaktadır.

Muhasebe bilgi sistemi şirketin faaliyetlerini belirlenen hedefler doğrultusunda kıyaslama yapma, geleceğe ilişkin karar alma sürecinde ve rakiplerle rekabetin boyutunu tespit etme konusunda bilgi sunmaktadır. Şirketlerde muhasebe departmanının bu fonksiyonları yerine getirebilmesi için muhasebe çalışanlarının muhasebe ve onu etkileyen disiplinler konusunda iyi bir eğitim almasını gerektirmektedir. Aynı zamanda eğitim sürecinde iş ortamında gerekli paket muhasebe programları ile farklı analiz tekniklerini kullanabilme yeteneğinin kazandırılması gerekmektedir. Sonuç olarak muhasebe bilgi sistemi tarafından üretilen bilginin kalitesi muhasebe eğitiminin kalitesi ve mesleki kalite standartlarının artırılması ile mümkün olacaktır (Dinç ve Karakaya, 2008).

Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi bünyesinde 2003 yılında hayata geçen Eğitim Reformu Girişimi (ERG), eğitimde başarıyı ve kaliteyi; çağın gerektirdiği değişim ve koşullara uyum sağlayabilme ve cevap verebilme olarak tanımlamaktadır. ERG kaliteli bir eğitimi öğrencinin (Önce Kalite Dergisi,2008);

- Potansiyelini kendi seçimleri doğrultusunda gerçekleştirmesini,
- Seçtiği alanda dünyanın toplumsal, kültürel ve ekonomik birikimine katkıda bulunmasını,
- İnsan haklarına saygı, demokrasi ve dayanışma temellerinde işleyen bir toplumda etkin bir birey olmasını destekleyen bir eğitim süreci olarak tanımlamaktadır.

Başarılı bir eğitimin temelinde öğretim elamanlarının herhangi bir konuda öğrencilere bilgi aktarabilmesi; öğretim elemanı ve öğrenci arasında etkin bir iletişimin kurulmasına bağlıdır. İyi bir öğrenme iyi bir iletişim sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda iletişim bilgiyi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci olarak ifade edilmektedir (Uğürol,2001).

Temel olarak iki öğrenme yaklaşımı bulunmaktadır. Derin öğrenme yaklaşımında sınıf ortamında önceki bilgiler ışığında yeni fikirlerin açıklanması, tasnifi ve tartışmalar yaparak temel öğrenme gerçekleştirilir. Ayrıca öğrencilerin

ödevler üzerinde odaklaşması sağlanarak yeni materyallerin entegrasyonu, kişisel tecrübesi, bilgi ve ilgisinin artırılmasıyla öğrenmenin içselleştirilmesi sağlanır. Buna karşılık yüzeysel eğitim anlayışı ise görevler üzerine karakterize edilmiştir. Odak noktası dokümanlardan, bilginin elde edilmesi ve ezberlenmesi ile elde ki tüm materyallerden daha çok gerçekler üzerinde odaklanma sürecidir. Bu öğrenme parçaların taklit edilmesi, ders kitabında ki bilgi veya bölümlerin ezberlenmesi üzerinde odaklaşır. Öğrenci, herhangi bir destek almaksızın talep edilen bilgi seviyesine ulaşmak için çalışır. Öğrenimin başarılı olabilmesi için her iki yönteminde birlikte takip edilmesi gerekir (Booth, Luckett ve Mladenovic,1999).

Muhasebe Eğitimi Değişim Komisyonu tarafından başarılı bir eğitim için gerekli elementler belirlenmiştir. Bunlar (Kelley, Davey, ve Haigh,1999);

- Anlatılan konunun öneminin anlaşılabilmesi için işlevsel (uygulamaya) iş problemlerine dönüştürülmesi,
- Her iş probleminin “tek doğru cevabı” var sendromundan kaçılması,
- Öğrenmeyi (Öğretici ve öğrenci açısından) etkili hale getirmek için öğrenme üzerinde odaklaşma,
- İletişim ve kişisel hünelerinin geliştirilmesi,
- Pasif öğrenmeye karşı aktif öğrenme,
- Teknolojinin eğitimde aktif kullanılması.

Eğitimin kalitesinin ve gelişiminin sürekli olabilmesi için (Cuganesan,Gibson ve Petty,1997);

- Sadece eğitim sürecinde değil, eğitim sınırlarının sorgulanmasında da heyecan,
- Bütün seslerin değerli olduğu ve kabul gördüğü demokratik ve etkileşimli sınıflar,
- Öğrencinin güçlendirilmesi için ferdi aktivite projeleri üzerinde yoğunlaşmak ve eğitimi kolaylaştırmak,
- Deneyim öğrenmede öğrencinin rolünün daha fazla olması gerekmektedir.

Öğrenci girdi olarak kabul edildiğinde; süreç kaliteli ve öğrenci / uygulama odaklı eğitim anlayışı, çıktı ise eğitimin sonunda mesleğin gerektirdiği teorik bilgi alt yapısına ve mesleki tecrübeye sahip olma, farklı bakış açıları geliştirme, sürekli öğrenme felsefesini benimsemiş bir eğitim sistemi başarılı olarak kabul edilebilir.

Ayrıca muhasebe öğrencilerinin çoğu zaman muhasebe derslerinin zorluğu, sıkıcılığı ve karmaşıklığı karşısında motivasyonları olumsuz etkilenmektedir (Murphy,1997). Öğrenci bu zorluk karşısında başarılı bir mesleki kariyerin ilk adımı olan asgari eğitim alma hususunda gerekli çabayı göstermekten vazgeçmektedir. Bu durum öğrencinin eğitim boyunca ve sonrası çalışma hayatında başarısız ve mutsuz olmasına yol açmaktadır.

Bu durumda muhasebe öğretim elamanlarına büyük görevler düşmektedir. Bu durumda kısa ve kolay konuların tümdengelim, uzun ve karmaşık konuların tümevarım yoluyla öğretilmesi öğrenmeyi kolaylaştıracaktır (Koç vd.,2001). Gerek derslerde motivasyonun artırılmasında gerekse ders dışı çalışmalarda birçok faktör muhasebe eğitiminin kalitesi ve öğrencinin eğitimi ve mesleki başarısında etkili olmaktadır.

3. MUHASEBE EĞİTİMİNİN ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Günümüz ekonomik dünyasında meydana gelen her bir değişim ve gelişme muhasebe dünyasında da aynı etkiyi meydana getirmektedir. Örneğin Amerika’ da başlayan ve tüm dünyayı sarsan şirket yolsuzlukları muhasebe standartlarını, temel kavramları vb ilgili bütün işlem kayıt ve süreci ile denetimini etkilemiştir.

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak dünyanın küreselleşmesi ile birlikte tüm dünyada muhasebe standartlarının tek standart haline getirilmesi (yakınsama) ve tek bir muhasebe dilinin kullanılması başka bir ifade ile Türkiye’ deki bir şirkete ait ticari kâr ile Avrupa’ daki bir şirkete ait ticari kârın aynı anlamı ifade etmesi ve karşılaştırmaların anlamlı sonuçlar vermesi gerekmektedir.

Bu açıdan muhasebe eğitimi birçok faktörün etkisi altındadır. Bunlar;

- Ekonomik gelişmeler,
- Teknolojik gelişmeler,
- Yönetim faktörü,
- Öğretim elemanı (Öğretici) faktörü,
- Öğrenci faktörü,

3.1. Ekonomik Gelişmeler

Ekonominin lokomotifini olan şirketler iç ve dış çevre olmak üzere farklı organizasyonlarda faaliyetlerini sürdürmektedir. Dış çevre içerisinde yer alan genel ekonomi ve endüstriyel rakiplerin kontrol edilmesi söz konusu değildir. Buna karşılık şirketler tarafından çevresel koşullarda meydana gelen değişim izlenebilir, etkisi tespit edilir ve strateji geliştirirler. Şirketlerin iç çevresi; şirket stratejilerinin uygulanması için finansal ve finansal olmayan hedefleri, tanımlanan hedefleri gerçekleştirecek stratejileri ve iş aktivitelerini belirlemektedir. Performans ölçümleri; örneğin pazar payı, kazancın veya kârın büyümesi, belirlenen hedefleri gerçekleştirebilme derecesi, problemlili olan bölgelerin tanımlanması ve hedeflerin, stratejilerin ve iş aktivitelerin değiştirilmesini sağlamaktır (Rebele,2001).

Ekonominin ve rakiplerin sürekli olarak değişim ve gelişim içerisinde olması; buna bağlı olarak belirsizliğin artması, risklerin ve fırsatların öngörülenmesi, krizlerin yönetilmesi vb durumlarda şirketler çok farklı ve yönlü bilgi ihtiyacı duymaktadır. Şirketlerin doğru, eksiksiz, hızlı başka bir ifade ile kaliteli ve güvenilir bilgi ihtiyacı artmıştır. Şirket bünyesinde finansal bilgi “ muhasebe departmanı tarafından üretilmektedir. Finansal bilgiyi üreten bireylerin aldığı eğitimin kalitesi bilginin güvenilirliği ve kalitesi üzerinde etkili faktördür (Tugay,Tekin ve Başgöl,2008).

Ekonomik gelişmeler muhasebe bilim dünyasına yön vermektedir. Bu durum öğretim üye/ elemanlarının ekonomik gelişmeleri takip etmesi ve bunun muhasebe dünyasına yansımalarını öğrenmek zorundadır. Öğretim elemanlarının eğitimde ki kalitesi muhasebenin teorik boyutundan çıkarak ekonomik hayata uyumlu hale getirdiği sürece artacaktır. Aksi takdirde öğreticinin ekonomik gelişmelere bağlı olarak bilgilerini güncellemediği takdirde öğrencilere sunacağı bilgiler eski ve kullanılamayacak durumdadır. Bu durum öğrencilerin öğrenmeye ilişkin motivasyonlarını olumsuz yönde etkilerken aynı zamanda mezun olduklarında iş yaşamında öğrenilen bilginin kullanım imkanı olmadığı için başarısız olacaklardır.

3.2. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler muhasebe işlemlerinin yerine getirilmesinde iş yükünü azaltmakta ve işlemleri hızlı ve doğru yapabilme imkanı sunmaktadır. Teorik eğitim teknoloji sayesinde pratiğe kolayca aktarılabilir. Bu durum muhasebe de öğrenmeyi kalıcı hale getirmekte ve iş hayatına yönelik alt yapının oluşmasını sağlamaktadır. Özellikle ticari yazılım ürünleri sayesinde işletmelerin ticari faaliyetlerinin muhasebeye ait işlemlerinin yapılması, bilgilerin depolanması, ilgililere sunulması standart hale gelmiştir. Önemli olan öğrencinin bu programları kullanabilme yeteneğine sahip olması bundan daha da önemlisi ise eldeki veriyi bilgiye dönüştüren insanın kattığı değer ise; biçimlendirme, deneyim katma ve yorumlama becerisidir. Buda iyi bir teorik eğitim, teknoloji sayesinde tecrübeyi artırıcı vak'a çalışmaları ve yorumlama yeteneğini geliştirici analitik düşünme uygulamaları ile mümkündür(Güzel ve Mersin,2007).

Bilgi ve iletişim teknolojileri sayesinde muhasebe dünyasında meydana gelen gelişmeler kolayca takip edilmekte, istenilen bilgiye kolayca hızlı ve maliyetsiz olarak ulaşılabilmektedir.

İnternet ortamında bilginin kolayca aktarılması, paylaşılması, yer ve zaman kısıtlamasının olmaması sonucunda eğitimin fiziksel ortamı olan sınıfın sanal ortama taşınmasına imkan vermiştir. Böylece belirli saatlerde verilen eğitim yerine sürekli eğitim ya da istenildiğinde eğitimin yolu açılmıştır. Bu yönü ile internet ile eğitimin verimliliği ve kalitesini artırıcı bir faktör olmaktadır.

3.3. Yönetim Faktörü

Muhasebe eğitiminde üniversite yönetimi üç boyutu ile etkili olmaktadır. Birinci boyutu muhasebe öğretim elemanının seçiminde gösterilen titizlik ve liyakat sisteminin işletilmesi aşamasındadır. Burada, eğitimin iki tarafından biri olan öğretim elemanı yeterli mesleki bilgi ve tecrübeye sahip olması, bu mesleki bilgi ve tecrübesinin öğrenciye aktaracak formasyona sahip olması ve mesleki literatüründe meydana gelen değişimleri takip edebilecek bir dil ve araştırma yeteneğine sahip olması asgari kriter olmaktadır.

Yapılan araştırmalarda öğrencilerin % 70' inin en önemli memnuniyetsizlikleri olarak; akademik kadronun sayı ve bilimsel açıdan yetersiz olması, akademik kadro ile öğrenci arasında iletişimin yetersiz olması ve derslerde uygulamaya yönelik projelerin yetersiz olduğu tespit edilmiştir (Sarul ve Tulunay, 2007). Aynı zamanda teorik eğitimin ağırlıklı olduğu görülmektedir (Tetik ve Kınay, 2007). Bütün bu problemler yönetimin çabaları ile aşılabılır.

İkinci boyut ise yönetim eğitimin etkin ve verimli olarak yapılabilmesi için uygun fiziksel ortamı ve materyalleri sağlamak zorundadır. Çünkü öğretim elemanının ve öğrencinin motivasyonunun sağlanması, eğitim boyunca iyi bir iletişim kurulabilmesi için sınıfların düzeni, görsel işitsel yöntemlerin kullanılmasına imkan verecek teknolojik alt yapının kurulması önemli olmaktadır. Ayrıca ders sonrası araştırma ve uygulama yapmaya yönelik bilgisayar laboratuvarların kurulması, online veri tabanlarına erişimin sağlanması ve iyi bir kütüphane hizmetinin sunulması yönetim tarafından yerine getirebilecektir.

Üçüncü boyut ise muhasebe öğrencilerinin eğitim sonrasına ilişkin hedeflerinin seçilmesi, hedeflerin örneklerle somutlaştırılması, okul ve çevresine ilişkin uyumun sağlanarak eğitimini aldığı bölümü meslek olarak benimsenmesi sağlanmalıdır. Öğrencinin geleceğe ilişkin ne tür bir iş yapmak istediğine eğitimin başında karar

vermesinin sağlanması, gerekli testlerle yeteneklerinin tespit edilmesi ve bunu başarması için dört dönem boyunca yapması gerekenlerin planlanması ve danışmanlık müessesesince etkinliğinin takip edilmesinin sağlanması gerekmektedir. Son olarak üniversite sanayi işbirliği ile istenilen nitelikte öğrencinin yetiştirilmesi ve istihdamın sağlanması sürecinin yönetilmesi gerekmektedir. Bu durum yönetime; öğrencinin yetiştirilmesi, mesleğe kazandırılması için okul boyunca eğitim görevleri yanında okul sonrası mesleki başarıyı getirecek mezun öğrenci takip ve danışmanlık gibi eğitim dışı bir görevi de yüklemektedir.

Ayrıca yönetim; öğretim elamanlarının çok farklı dersler vermesi yerine birkaç ders ile sınırlandırılması, sürekliliğinin sağlanması ile uzmanlaşmayı sağlayabilir. Başka bir ifade ile öğretim elamanlarının aşırı ders yükü ve farklı derslerle enerjilerini harcamaları buna karşılık gelir açısından da tatminin sağlanması gerekmektedir (Sabancı, Baştürk ve Çelik,2007).

3.4. Öğretim Üyesi/Elemanı Faktörü

Klasik olarak eğitim; öğreticinin konuyu anlatması buna karşılık öğrencinin bireysel ve sessizce dinlemesi olarak ifade edilmektedir. Fakat bu durum bir zaman sonra hem öğretici hem de öğrenci açısından eğitimin sıkıcı hale gelmesine ve motivasyonun dağılmasına yol açmaktadır (Yılmaz,2001).

Öğretim elemanı teorik muhasebe eğitimini ekonomik yaşamın içine aktararak öğrencinin hafızasında soyut bir kavramı somut hale getirebilir. Bu sayede konu anlaşılabilir ve kalıcı olmaktadır. Derslerin kuramsal ağırlıklarının kısa tutulması buna karşılık öğrencilerin uygulama becerilerinin artırılması gerekmektedir. Demir ve Çam (2006)' a göre, muhasebe bölümü öğrencilerinin muhasebe öğreniminde başarısızlığına sebep olan faktörlerden biriside öğretim elemanının dersleri somut olaylara aktarma eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Öğretici derse giriş bölümünde öğrencileri öğrenmeye güdüleyerek yeni öğrenmelere hazırlamalıdır. Bu sayede öğretim elemanı öğrencilerin dikkatini üzerine toplamakta, öğrenme hedeflerini aktarmakta ve önceki öğrenmeleri hatırlatarak yeni konuları anlatmaktadır (Öztürk,2001).

Öğretici, bir sonraki hafta anlatacağı konuyu öğrencilere aktarır ve onların bu konuda hazırlıklı gelmelerini sağlar. Derse başlarken konuya ilişkin başlıkları vererek öğrencilerin ders akışında hangi konular üzerinde bilgi sahibi olmaları gerektiğini gösterir ve motive olmalarını sağlar. Kısa bir ders sunumundan sonra karşılıklı soru- cevap halinde konunun anlaşılıp anlaşılmadığı veya varsa eksiklikler tespit edilir ve tekrar anlatılır.

Burada öğretim elemanının öğrencinin motivasyonunu sürekli canlı tutabilmesi için kelimeleri çok iyi seçerek açık ve net ifadelerle dersi anlatması gerekir. Bazı karışık konular direkt anlatmak yerine örneklendirerek anlatmak öğrencinin konuyu daha kolay anlamasını sağlayacaktır.

Sıkıcı olan bazı muhasebe konularını ise mizah yada şaka yolu ile öğretmek ders vermek kalıcı bir öğrenmeyi sağlayabilmektedir. Eğer önemli bir konunun daha iyi anlaşılması ya da önemini vurgulamak için dikkat çekici benzetmeler yapmak yine öğrenmeyi kolaylaştırıcı ve pekiştirici olacaktır.

Teorik muhasebe eğitiminde öğrencinin algılama, bilgi ve düşünme sürecini tanıma, kendini değerlendirebilme ve kendisiyle ilgi oluşturabilmesinde en önemli rol öğretim elemanına düşmektedir. Öğretim elemanının vereceği teorik ve pratik

bilgi, tutum ve davranışları öğrencinin meslek seçiminde en etkili faktörlerden biridir. Teorik eğitim pratiğe (deneyimler) aktarılarak öğrenme gerçekleştirilir (Katrinli ve ark.,2009:5).

Öğretim elemanı öğrencilerin grup içerisinde, işbirlikçi çalışma, sağlıklı iletişim kurabilme, grup üyelerinin duygu ve düşüncelerini anlama, paylaşma ve ikna edebilme becerisi sağlayacak; onların zekalarını geliştirecek grup çalışmaları yaptırması mesleki başarıyı pekiştirecektir. Başkaları ile sık sık çalışmak öğrenme seviyesini artıracaktır. Fikirlerin birisiyle paylaşılması ve diğerlerinin fikirlerini geliştirici yanıtlar verilmesi anlamayı derinleştirecektir (McVay,2007). İşbirlikçi öğrenme ve takım çalışması ile öğrenme sürecinde öğrenci aktivitelerin parçası olduğu için pasif öğrenci durumu ortadan kaldırılmaktadır (Ravenscroft, Buckless ve Hassal,1999). Tartışma grupları kurularak anlatılan konu veya bir problem hakkında eleştirel bir bakış, kritik düşünme ve problem çözme yeteneklerini geliştirmenin yanında konuyu anlama ve muhasebe öğrenimi boyunca öğrencinin yeteneklerinin gelişme düzeyi tespit edilebilir (Mısırlıoğlu, 2008).

Günümüz teknolojik gelişmelerine bağlı olarak öğretim elemanı eğitimi fiziksel sınıf ortamından çıkartarak internet ortamına taşınması eğitim kalitesini artırıcı bir faktör olacaktır. Bu sistem öğrencilerin bilgiye ve eğitime ihtiyaç duydukları ve herhangi bir konuya ilişkin bir problem yaşadıklarında çözüm bulmalarına tam zamanlı destek sağlamaktadır (Yazıcı,2004). Örneğin internet ortamında sunulan ders notlarının yanında sınıf içerisinde kendini ifade etmekten çekinen öğrenci farklı bir isim / rumuz ile öğretici ve diğer öğrencilere kolayca soru sorabilmekte ve öğrenebilmektedir. Bu sayede öğrenciler kendileri için öğrenmenin en faydalı olduğu saatte bilgisayarın başında ders sunumlarına ulaşarak çalışmakta, kendini ifade edebilmekte ve başarılı olabilmektedir. Öğrenci teknoloji sayesinde kendi öğrenmesini takip edebilme yeteneğine ulaşacaktır. Bu sayede öğrenci yaşam boyu öğrenme becerisini sürdürebilmesi için gerekli üst düzey düşünme becerisini geliştirme imkanına ulaşmaktadır (Aşkar,2008). Diğer taraftan uzaktan eğitim ile yüz yüze etkileşim ve iletişim olanaklarından mahrum kalma, kendi kendine çalışma alışkanlığı olmayan ve bu yeteneğini geliştiremeyen bireyler için planlamanın zorluğu gibi sakıncalar da ortaya çıkmaktadır (Ayyıldız ve ark., 2006).

İngiltere’ de Sheffield Hallam Üniversitesi’ nde uygulanan Finansal Karar Verme (Financial Decision Making) bilgisayar yazılımı ile öğrencilere muhasebe ve yönetime ilişkin bilgiler sunulmakta, problem çözme ve kişisel hüneleri geliştirici çalışmalar yapılması sağlanmaktadır. Öğrenciler üzerinde yapılan çalışmada programın gelecek kariyerleri üzerinde pozitif bir fayda sağladığı tespit edilmiştir (Hassal vd.,1998) . Muhasebe eğitimi veren bütün okullarda verilen teorik eğitimin bir program çerçevesinde bilgisayar yazılımları ile desteklenmesi ve eğitimin kalitesinin test edilmesi gerek öğretim elemanı gerekse öğrencinin almış olduğu eğitimin boyutlarını ve eksiklerini görmekte, bilgi ve hünelerini artırabilmektedir.

Benzer bir çalışma Muhasebe Eğitimi Değişim Komisyonu (The Accounting Education Change Commission) tarafından öğrencilerin yeteneklerini geliştirici (kritik düşünme, takım tabanlı hüneler vb.) öğrenci tabanlı bir çalışma yapılmaktadır. Bunun sebebi ise üniversitelerde ki eğitimin ekonomik hayatta mesleki uygulama açısından zayıf olmasıdır. Bunun için öğrenci grupları oluşturularak ekonomik organizasyonların simultane yer aldığı takım oyunları

(monopol vb) ile işbirlikçi tabanlı öğrenme yöntemi benimsenmiştir. Bu sayede oyunu tamamlamayabilmek için öğrenciler şirketlerine ait bir muhasebe yılının bütün dökümanları, yevmiye defteri, defter-i kebir ve mali tabloları hazırlayarak sunmaları sağlanmıştır (Tanner,1998). Öğrenci öğrenmenin aktif oyuncusu olarak rol almaktadır.

Ayrıca öğrenciye anlatılan konuyu destekleyen veya karşı görüşler sunan makaleleri okuma, özet çıkarma bunun yanında okuduğu makalenin yazarına karşı görüşler ortaya koyan argümanları hazırlayarak bir değerlendirme ödevinin verilmesi gerekir. Bu ödev klasik ödev mantığının dışında öğrencinin belirli bir konu üzerinde literatürü araştırması, okuması ve değerlendirerek kendini ifade etmesini sağlayacaktır. Bu durum öğrenmenin içselleştirilmesini, kişisel hünelerinin ortaya çıkmasını ve geliştirmesini sağlayacak ortamı meydana getirecektir (NG,Lloyd, Kober ve Robinson,1999).

Sonuç olarak öğreticinin başarısı teori ve uygulamayı birleştirebilme yeteneği, pedagojik formasyonu ile konusunu entegre edebilmesi, hayatı sürekli öğrenme odaklı algılamaları ve mesleki eğitimi araştırma tabanlı olması gerekmektedir (Önce Kalite Dergisi,2008).

3.5. Öğrenci Faktörü

Muhasebe eğitiminin kalitesinin sonuçları öğrencinin muhasebe bilgi seviyesi ve bu bilginin iş hayatında uygun iş bulma ve işte başarılı olma süreci sonunda ortaya çıkacaktır. Bu durumda öğrencinin teorik muhasebe eğitimi boyunca elde ettiği bilgileri iş hayatına aktarabilme, kendini iyi ifade edebilme yeteneği ile ilişkilidir.

Öğrencinin başarısında; yaşadığı toplumun kültürü, gelir seviyesi, yeteneği, ilgisi vb. birçok faktör etkili olmaktadır. Bu durumda okula kayıt yaptıran öğrencilerin psikoteknik (mesleki) ve psikososyal testlerin yapılarak öğrenci profilinin çıkarılması gerekmektedir. Fiziksel altyapı olarak barınma, sosyal aktivitelerin yapılacağı tesislerin hazırlanması eğitim öncesi ve sonrasında başarıyı etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel ihtiyaçların karşılanması ve öğrencinin sosyo-kültürel yapısının tespit edilmesi eğitimde öğreticiye yol gösterici, öğrencinin enerjisini ve motivasyonunu öğrenmeye vermesini sağlayacaktır.

Eğitim boyunca “eğme ve itme” fiilleri gereği aynı tezgahtan çıkmış tek tip öğrenci yerine yeniliklere açık, sorunlar karşısında farklı fikirler üretebilen ve öğrenmenin bilincinde ve yaşam boyu öğrenme felsefesini benimseyen öğrenciler yetiştirmek temel amaçtır (Kaylan,2008).

Öğrenci başarısının sadece sınavlar ile tespit edilmesi yanlış değerlendirme ve sonuçlara yol açmaktadır. Erkan ve ark. (2009) maliyet muhasebesi dersi eğitim sürecinin iyileştirmesini etkileyen en önemli olumsuz faktör olarak öğrencinin başarısını ölçme ve değerlendirmede yapılan hatalardan kaynaklandığını tespit etmiştir. Sınavın yanında öğrenciye araştırma temelli ödevler hazırlanması ve sunum yaptırılması; öğrencinin hem motivasyonunun artmasına hem de başarılı bir öğrenmeyi sağlayacaktır. Ayrıca sınavda sorulan soruların objektif olarak hazırlanması ve reel olarak öğrencinin bilgi seviyesini ölçecek titizlikte hazırlanması gerekmektedir. Tekşen ve ark. (2010) temel muhasebe eğitiminin kalitesi üzerinde en önemli faktör olarak ders kredisinin yetersizliği sonucuna ulaşmıştır.

Auyeung ve Sands (1997) öğrencinin kariyer seçiminde 12 faktörün etkili olduğunu belirtmiştir. Bu faktörler; kazanç potansiyeli, diğer meslek gruplarıyla ilişkisi, ailenin etkisi, eğitimin maliyeti, sosyal statü elde etme, mesleki doyum, resmi eğitim, derse ilgi ve yetenek, öğretici etkisi, önceki iş tecrübesi ve iş bulabilmesidir. Günümüzde muhasebe mesleğinin düşük maaş, yaşanan şirket skandalları, sürekli rakamlar ve yoğun olarak yasalarla uğraşılması daha az tercih edilmesine yol açmaktadır (Kaya, 2007).

Öğrencinin eğitim boyunca aldığı derslerin iş hayatında hangi pozisyonda ve mevkilerde çalışabileceğine ilişkin “mesleki bilgilerin” aktarılması bu sayede öğrencinin geleceğe ilişkin belirsizliklerin minimize edilerek iş hayatında “ kariyer hedeflerine” ait yol haritasının çizilmesi ve bu yolda eğitimini sürdürmesi sağlanmalıdır. Bu durum hem muhasebe eğitiminin hem de muhasebe mesleğinin kalitesinin artıracaktır. Bu sürecin etkin yönetimi danışman öğretim elemanlarının desteği ile sağlanabilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Muhasebe eğitiminin temel işlevi; öğrencinin zeka profilini; toplum içerisinde kişisel ve mesleki gelişmesini sağlayacak görev ve alanlarda ustalaşmasına yardım etmek ve bu yönde motive ederek “ öğrenmeyi yaşam boyu öğrenme” haline getirmektir (Yeşilyaprak,2001). Günümüzde bu işlevin yerine getirilebilmesi için öğrencinin dikkatini sürekli canlı tutacak interaktif bir ortam oluşturularak bilgi teknolojileri temelli bir eğitim modeli tercih edilmelidir (Hacırüstemoğlu, 2008).

Muhasebe Eğitimi Değişim Komisyonu tarafından başarılı bir eğitim için gerekli elementler belirlenmiştir. Bunlar (Kelley,Davey, ve Haigh,1999);

- Anlatılan konunun öneminin anlaşılabilmesi için işlevsel (uygulamaya) iş problemlerine dönüştürülmesi,
- Her iş probleminin “tek doğru cevabı” var sendromundan kaçılması,
- Öğrenmeyi (Öğretici ve öğrenci açısından) etkili hale getirmek için öğrenme üzerinde odaklaşma,
- İletişim ve kişisel hünelerinin geliştirilmesi,
- Pasif öğrenmeye karşı aktif öğrenme,
- Teknolojinin eğitimde aktif kullanılması.

Başarılı bir eğitim ise; öğretim elamanları ile öğrenci arasında sağlıklı bir iletişim sayesinde mümkündür. Sağlıklı bir iletişim ise öğretim elemanının işin gerektirdiği mesleki bilgi, pedagojik formasyona sahip olması ve en önemlisi teorik- uygulama odaklı eğitim anlayışı ile her türlü öğrenme tekniklerini uygulayarak bilgi aktarımını sağlayabilmektir. Ayrıca öğretim elamanının ekonomi dünyasında meydana gelen gelişmeleri takip ederek öğrencilere aktarmalı ve bunu bir program içerisinde öğrencilerin eleştirel ve analitik bakışını sağlayacak formasyonda yapmalıdır.

Sonuç olarak başarılı muhasebe eğitimi için çağın gerektirdiği öğrenci/ öğrenme odaklı muhasebe eğitim politikasının ve modellerini geliştirilmesi, eğitimin çıktısı olan iş bulabilmek için etkin kariyer danışmanlık” sisteminin kurulması gerekir. Uluslararası eğitim standartlarına göre gelecekte profesyonel muhasebeci olmayı düşünen öğrenciler için staj ve yeterlilik sınavlarında başarılı olmalarını sağlayacak bir eğitim alt yapısını kurulması zorunludur (Uyar, 2008).

Kaynakça

- Aşkar,P. (2008), “Teknoloji ve Eğitimdeki Rolü”, Önce Kalite Dergisi,yıl:17,sayı:128,50.
- Auyeung, Pak ve Sands, J., (1997), “ Factor Influencing Accounting Students’ Career Chooice: A Cross- Cultural Validation Study”, Accounting Education, volume:6 (1),s.14
- Ayyıldız, Sema Ü., (2006). Muhasebe Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma, Aysan, Mustafa A. (2005). “İşletme Yönetimi Eğitimindeki Son Gelişmeler”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı:32, ss.88-89.
- Aysan, Mustafa A. (2005). “İşletme Yönetimi Eğitimindeki Son Gelişmeler”, Muhasebe ve Finansman Dergisi,sayı:26, s.54.
- Booth,P.,Luvkett,P. Ve Mladenovic,R.,(199) The Quality of Learning in Accounting Education: The Impact of Approaches to Learning on Academic Performance, Accounting Education,volmu:8 (4), s. 279
- Cuganesan,S.,Gibson,R. ve Petty, Richard,(1997),“Exploring Accounting Education’s Enabling Possibilities; An Analysis of a Management Accounting Text”, Accounting, Auditing & Accountability Journal,volume:10 (3), s. 436.
- Demir, Mehmet, Güzel,T. ve Mersin Z.,(2007),“Bilgi Teknolojilerinin İşletmelerin Muhasebe Uygulamalarında Yarattığı Değişim”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı:35, s.173.
- Demir, Mehmet ve Çom, Mustafa, (2006). “ Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Öğreniminde Başarılarını Olumsuz Etkileyen Faktörlere İlişkin Bir Araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı:32, s. 168.
- Dinç, Engin ve Karakaya, Aykut, (2008). “Muhasebe Mesleği Seçimini Etkileyen Faktörlere Yönelik Lisans Öğrencilerinin Algılarındaki Farklılıklar, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, cilt:10, sayı:4, s. 119.
- Erkan, Mehmet ve ark.(2009). “Maliyet Muhasebesi Dersi Eğitim Sürecinin İyileştirilmesinde Hata Türü ve Etkileri Analizi Yönteminin Kullanılması, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı:41, s. 69.
- Hacırustemoğlu, Rüstem, (2008), “Bilgi Çağında Muhasebe Eğitimi”, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, cilt: 10, sayı:3, s.6.
- Hassall,T.,Lewis,S. ve Broadbent,M.,(1998)“Teaching and Learning Using Case Studies: a Teaching Note”, Accounting Eduation,volume:7 (4), s.326.
- Katrinli, Alev ve ark.,(2009). “ Deneyimsel Öğrenmenin İşletme eğitimindeki Yeri ve Eğitim Oyunlarının Rolü, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir.
- Kaya, Uğur, (2007), “İlk Defa Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Dersine Yönelik Algılamaları Üzerine Bir Alan Araştırması: KTÜ Örneği, Aysan, Mustafa A. (2005). “İşletme Yönetimi Eğitimindeki Son Gelişmeler”, Muhasebe ve Finansman Dergisi,sayı:36,s.126.
- Kaylan,A. R.,(2008), “Eğitim Kalitesi Nasıl Gelişir”, Önce Kalite Dergisi,yıl:17,sayı:128,14
- Kelley,M.,Davey,H., ve Haigh,N.,(1999),“Contemporary Accounting Education Society”, Accounting Education,volume:8 (4), s. 327.
- Koç,M., Yavuzer,Y.,Demir,S. ve Çalışkan,M.(2001),”Gelişim ve Öğrenme”, Nobel Yayın Dağıtım,Ankara, s. 113.

- Mcvay,Gloria, Murphy,Pamela R. ve Yoon, Sung Wook, (2007), “Good Practices in Accounting Education: Classroom Configuration and Tecnological Tools for Enhancing the Learning Environment”,Accounting Eduation: an International Journal,volume:17(1), s. 47.
- Mısırlıoğlu, İsmail U., (2008). “Teaching and Learning Experience in Accounting Education: A UK Perspeptive, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, cilt:10, sayı:4, s. 27.
- Murphy, V., (1997)“Teaching Note: Thinking About The Accountant In His Bath ”, Accounting Education, volume:6 (1),s. 50.
- Nemli,Esra,(2004) “E-Öğrenme- İnsan Kaynakları Eğitiminde Stratejik Dönüşüm- Kurumsal Eğitimlerde E- Öğrenme”Editör: Selim Yazıcı, Alfa Yayın, s. 179.
- Ng, J.,Lloyd,P.,Kober,R. ve Robinson,P.,(1999), “Developing Writing Skills; A Large Class Expreience: A Teaching Note, Accounting Education, volume:8 (1), ss. 49-50.
- Önce Kalite Dergisi (2008), “Eğitim Reformu Girişimi: “Herkes İçin Kaliteli Eğitim”,Yıl:17,sayı:128, s. 34.
- Özbirecikli, Mehmet, (2003), “Yönetim Muhasebesi: Kavramsal Gelişim Süreci ve Öğretimde Yararlanma Boyutları Üzerine Bir İnceleme, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, cilt:5, sayı:3, s. 45.
- Öztürk,B.(2001), “Derse Giriş Davranışlarının Öğretmenler Tarafından Kullanılma Durumu”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,yıl:7,sayı:25,109
- Ravenscroft,S., Buckless, F. A. ve Hassall,T.,(1999), “*Cooperative Learning –A Literatüre Quide*”, Accounting Education, volume:8 (2), s. 167.
- Rebele, J. E.,(2002) “*Accounting Education’s Uncertain Enviroments: Descriptions and Implications for Accounting Programmes and Accounting Education Research*”, Accounting Education, volume:11 (1), s. 5.
- Sabancı,A.Baştürk,N. ve Çelik M.,(2007),“Meslek Yüksekokullarında Yendien Yapılanma ve Yönetim Modelleri”,III. Ulusal Meslek Yüksekokulları Müdürler Toplantısı,Adana, s.108.
- Sarul,L. S. ve Tulunay,Y.(2007), “Öğrenci Başarılarının Değerlendirilmesinde doğrusal Programlama Modelinin Kullanılması ve İşletme Fakültesinde Bir Uygulama”,İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi enstitüsü Dergisi “Yönetim”,yıl:18,sayı:58, s. 52.
- Tanner, M. M. Ve LindQuist, T. M.,(1998),“Using Monopoly and Teams-Games Tournaments in Accounting Education : a Cooperative Learning Teaching Resource”,Accounting Education, volmue:7 (2), s.151.
- Tekşen, Ömer ve ark. (2010). Muhasebe Eğitiminin Değrlendirilmesi: MAE Üniversitesi’ ne Bağlı MYO’ ları Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı:46, s. 111.
- Tetik, Nilüfer ve Kınay, Fatma, (2007), “Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Veren Okullarda, Muhasebe – Finans Eğitimine Verilen Önem ile eğitim Yeterliliği Konusunda Bir Araştırma, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, cilt:9, sayı31, s. 16.
- Tugay, O.,Tekin,M. ve Başgül, N. (2008), “Muhasebe Meslek Mensuplarının Bakış Açısıyla Meslek Yüksekokullarında Verilen Eğitimin Yeterliliği: Bir Araştırma”,Yalvaç Gelişim Dergisi,yıl:1,sayı:1-2, s. 58.

- Uğürol,Y. (2001), “Öğrenme ve Öğretmeye Psikolojik Hazırlık”,Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,yıl:7,sayı:25, s. 128.
- Uyar, Süleyman, (2008). “Uluslar arası Eğitim Standartları (IES) ve Akdeniz Üniversitesinde Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, cilt:10, sayı:1, s. 101.
- Yeşilyaprak, B.,(2001), “ Duygusal Zeka ve Eğitim Açısından Doğurguları”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, yıl:7,sayı:25, s. 142.
- Yılmaz, A.,(2001), “Sınıf İçi Öğrenci – Öğrenci Etkileşiminin Öğrenme ve Sosyal Gelişim Üzerindeki Etkileri”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,yıl:7,sayı:25, s. 148.

A Note on Accounting Education in Vocational Schools and Its Quality

Accounting is a way to shows the right ways that relates to the past in a healthy, complete and giving the right information and at the same time is a true thing to plan for the future and give effective decision. In other words while giving the information related to accounting it is also to get the reel decisions, to take the risk and confirm the opportunities which will show the ways in the future. To fulfill all these functions successfully those who assimilate “accounting business” are the ones who get a good education on accounting. It is true that the quality of education is related to many factors. To increase the quality in education, these factors should be confirmed, the reel economy demand should be considered and educational, students and the surrounding should be developed by technical learning. The development of a model in the accounting education during the four semesters that the students will get; moreover, the instructors should have the required information, skills and responsibilities on this issue.

Accounting information system allows comparing the company's activities in line with targets set and provides information for the future decision-making process and about determining the extent of competition with competitors. In order to perform these functions in the accounting department of companies it requires accounting professionals to get a good education on accounting and in disciplines that affect it. In the process of education it also requires having the ability to use different analysis techniques and the necessary accounting software packages in the business environment. As a result, the high quality of information produced by the accounting information system will be possible by increasing the quality of accounting education and professional quality standards (Dinç ve Karakaya, 2008).

The Education Reform Enterprise (ERE) launched in 2003 within Sabanci University Istanbul Policy Center defines the success and quality in education as to be able to adapt the changes and the conditions required and to respond. ERE defines a quality education as an educational process that supports student (Önce Kalite Dergisi,2008);

- To perform his potential in compliance with his choice
- contribute to the world's social, cultural and economic accumulation in the field selected.
- To be an active individual in a society functioning under the foundations of respect for human rights, democracy and solidarity.

On the basis of a successful education lecturers ability to transfer knowledge to students on any subject depends on the establishment of effective communication between lecturers and students. A good learning is the result of good communication. In this case, communication is expressed as a process of production, transfer and signification information. (Uğürol, 2001).

Basically there are two learning approach. In the deep learning approach basic learning is carried out by explaining new ideas and discussing in light of the information gained before in the classroom. In addition, the internalization of learning is provided by increasing personal experience, knowledge and interest; and integration of new materials is provided by making students focus on assignments. On the other hand, superficial understanding of education is characterized on tasks.

Focal point is the process of focusing on the facts rather than the information acquisition and memorization from the documents and all materials obtained. This learning focuses on imitation of the parts and memorization of information or chapters in the textbook. The student attempts to achieve the requested level of knowledge without any support. Both methods need to be followed together for successful learning (Booth, Luckett and Mladenovic, 1999).

The required elements for a successful education were determined by Accounting Education Change Commission. These are (Kelley, Davey and Haigh,1999):

- Transforming explained subject into functional working problems in order to be understood its importance
- Avoiding the syndrome caused by there is only one solution to each working problem
- Focusing on learning in order to make learning (for the teacher and the learner) more effective
- Development of communication and personal abilities
- Active learning vs. passive learning
- Active use of the technology in education

In order education's quality and development be continuous (Cuganesan, Gibson and Petty, 1997), it is required:

- Excitement not only in education process but also in questioning education limits
- Democratic and interactive classrooms where everybody is precious and accepted
- Focusing on personal activity projects and making education easier in order to strengthen the student
- More active participation of the student in getting experience

When the student is accepted as input, the qualified process and student/application centered education style, output having theoretical information background and experience required by the job, developing different perspectives, an education system adopting continuous learning philosophy can be accepted as successful.

What is more, most of the students studying accounting are negatively affected by difficulty, boringness and complexity of the accounting lessons (Murpy, 1997). The student relinquishes from showing required effort to get minimum education which is the first step of a successful vocational career due to this difficulty. This results in unsuccessful and unhappy education and vocation life.

Under these circumstances, important duties are required from accounting lecturers. Teaching short and easy topics through deductive method; long and difficult topics through inductive method will make learning easier (Koç vd.,2001). Many factors, both in rising the motivation in lessons and in out-of-lesson activities, are effective in the quality of accounting education, students' education and vocational success.

The educational model which has been established on computer environment by a program should be followed by a business or working on issues will lead. The education model / teaching and learning the model, the assessment of the exercise being open all the time and the performances of the teachers and the students should

be estimated by the authorities. Additionally, the model being open on “company based on practice” and to make it compatible in the market it should include “work simulation”. Finally, the students who will study accounting, business administration ect. in the departments at vocational school and the ones who accept it as a job should have a “career consultant” system to be settled and it should be operated actively. By this way the students will be able to reach to success by being guided and to keep the motivation alive in their future goals.

Sosyal Sermaye/Güven Boyutunda Etniklik

Ethnicity With Reference To Social Capital and Trust

Betül Duman ve Osman Alacahan
Adıyaman Üniversitesi ve Cumhuriyet Üniversitesi

Özet

Bu makalede, etnisitenin sosyal sermaye ile ilişkisi ele alınmaktadır. Bu amaçla zorunlu ve gönüllü olarak yoğun göç alan ve bir metropol olan Adana'nın 10 mahallesinde 600 kişi ile bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu mahalleler "Kürt gettosu" olarak varsayılan mahalleleri, etnik çeşitlilik taşıyan mahalleleri ve daha yoğun olarak yerleşik Türklerin yaşadığı mahalleleri kapsamaktadır. Araştırmanın bulguları, sosyal kaynaşmanın önemli bir boyutu olan sosyal sermaye ve onun temel bileşeni ve kaynağı "güven" ile sınırlı şekilde tartışılmaktadır. Bu makalede özellikle etniklik ile "kişilerarası, etnik kimlikler arası güven", "tanıdıklara güven" ve "kurumlara güven" gibi sosyal sermaye göstergeleri arasındaki ilişkiler sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sermaye, güven ve etniklik

Abstract

In this article, we seek to shed some light on the relation between the ethnicity and social capital indicators. Aiming this, a field survey was carried out in 10 neighborhoods of Adana for 600 people through vis a vis interview. Those neighborhoods cover the ones supposed to be „Kurdish ghettos“, ones having ethnic diversity and the ones inhabited mostly by Turks. The findings of the survey have been evaluated in relation to social capital that is a crucial dimension of social cohesion and mainly to trust. In this article, we seek to explore the linkages between ethnicity and variety of social capital indicators including interpersonal trust, trust to family, and trust in institutions.

Key Words: Social capital, trust, and ethnicity.

GİRİŞ

Bu çalışmanın birinci bölümünde sosyal sermaye kavramı tanımlanmakta ve bileşenleri aktarılmaktadır. Bu kapsamda özellikle "güven" ve "sivil bağlar" vurgulanmaktadır. Devamında ise sosyal sermaye ve etniklik/çeşitlilik/mahalle statüsü ilişkisi, teorik ve ampirik bulgular doğrultusunda değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Adana ili Dağlıoğlu, Barbaros, Fevzipaşa, Gülbahçe, Şakirpaşa, Yeşilyurt, Yeşilevler, Döşeme, İsmetpaşa, Reşatbey mahallelerinde yapılan alan araştırmasının evreni ve araştırmaya katılanların

özellikleri verilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde etniklik-sosyal sermaye göstergeleri arasındaki ilişkilere ilişkin sonuçlar aktarılmakta ve çalışma genel bir değerlendirme ile bitirilmektedir.

I. SOSYAL SERMAYE: TANIM VE BĞLĞENLER

1. Sosyal sermaye/güven/sivil bağlar

Sosyal sermaye kavramını ilk defa Bourdieu (1986: 249) kullanmıştır. Bu kavram özellikle Coleman (1990:301), Portes (1998:6) ve Putnam'ın (1993:167) çalışmaları ile geliştirilmiştir. Çok farklı sosyal sermaye tanımları mevcuttur. Bunun en önemli nedeni farklı disiplinlerden gelenlerin farklı hedeflere dayalı olarak sosyal sermaye kavramını kullanmasıdır. Ancak kavramın içeriğindeki sosyal ağlara/formel ve enformel gönüllü örgütlenmelere katılım, anlayış, güven, hoşgörü gibi sivil normların işlevine yapılan vurgu konusunda bir mutabakat vardır (Cote ve Healy, 2001).

Dünya Bankası (1999) sosyal sermayeyi, toplumsal etkileşimin nitelik ve niceliğini şekillendiren kurumlar ve ilişkilere atıfta bulunarak tanımlamaktadır. Buna göre “sosyal sermaye sadece toplumu destekleyen kurumların toplamı değil, bunları bir arada tutan harçtır da”. Grootaert ve Bastelaer'e göre (2001:4) sosyal sermaye; “kurumlar, ilişkiler, tutumlar ve insanlar arasındaki etkileşimleri yöneten değerlerin tamamını kapsar ve ekonomik ve sosyal gelişmeye katkı sağlar”. Sosyal sermaye Bourdieu'ya göre ise (1986: 248) bireyin toplumdaki belli statüleri, kaynakları ele geçirmesinde harekete geçirebildiği aktüel ve potansiyel ilişki ve kaynaklar toplamıdır ve daha çok elit kesimlere ait bir niteliktir.

Sosyal sermayenin en yaygın atıf alan tanımı Putnam'a aittir. Putnam sosyal sermayeyi “sosyal hayatın belli bir ortak hedef doğrultusunda birlikte davranabilmesini sağlayan-ağlar, normlar ve güven- gibi nitelikler” olarak tanımlamaktadır (Putnam 1995: 664-5). Görüldüğü üzere Putnam, Bourdieu'nun tanımını “sosyal ağlar/şebekeler, karşılıklılık ve güvenilirlik normlarını” kapsayacak ölçüde tüm ilişkilere ve kesimlere genişletmektedir (Welch, 2001).

Sosyal sermaye tartışmalarında “güven” önemli bir yer tutmaktadır. Bazıları güveni sosyal sermayenin bir sonucu, bazıları kurucu unsuru, bazıları da her iki şekilde ele almaktadır (Cote ve Healy, 2001). Modern toplumlarda genelleştirilebilir bir güvenden bahsedilmektedir ve güvene, rol beklentilerinin ve aile ilişkilerinin dışındaki etkileşimlerde ve durumlarda ihtiyaç duyulmaktadır. Mikro düzeydeki etkileşimler öncelikle güveni doğurmakta, daha sonra makro düzeyde sosyal güvenin oluşmasına ve en sonunda da entegrasyon sağlayıcı değerlerin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Aslında bu toplumsal mutabakatın zemini (Siisiäinen 2000). Putnam'a göre modern güven şahsi ilişkiler içinde gelişmekte iken, sosyal güven karmaşıktır ve sanayi sonrası toplumlarda karşılıklılık normu ve sivil bağlılık ağları olmak üzere iki kaynaktan beslenmektedir. Güvensizlik ise sosyal bir patoloji ve sosyal çözülmenin kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Putnam, 1993:171).

Brehm ve Rahn (1997:999) “güveni” sosyal sermayenin tezahürü ve göstergesi olarak değerlendirip, “kolektif eylem gerektiren sorunların çözümünü kolaylaştıran vatandaşlar arası işbirliği ilişkileri” olarak tanımlamakta ve güven eksikliğinin sosyal sermayeyi azalttığını gözlemlemektedirler. Fukuyama (1995: 10) ise sosyal sermayeyi güven ile eşitlemekte ve “örgütler ve gruplar içinde ortak hedefler için birlikte çalışma yeteneği” olarak tanımlamaktadır. Sosyolojik perspektifte sosyal sermaye belli bir düzeyde güvenin varlığına bağlıdır ve bu hem sosyal ilişkilerin istikrarlı sürdürülmesine hem de sermaye stokunun arttırılmasına hizmet etmektedir.

Genelde güven tanıdıklara ve yabancılara güven olarak iki kısımda incelenmektedir. İnsanların yalnızca aile-akraba veya kişisel olarak tanıdıkları, kendilerine benzeyen kimselere değil, aynı zamanda yabancılara da güvendiği bir toplumun sosyal sermayesinin güçlü olduğu söylenmektedir (Özsağır, 2007: 49).

Fukuyama (2001:4) güven eksenli çalışmasının merkezine işbirliği normunun işlevsel olduğu insan çemberini yerleştirerek bu durumu “güven menzili” terimi ile kavramsallaştırmaktadır. Fukuyama’ya göre Latin Amerikan topluluklarının düşük menzilli güvenleri ikiyüzlü bir ahlakın doğmasına yol açmaktadır. Aile ve arkadaşlar sözkonusu olduğunda iyi tutum ve davranışlar geliştirilmekte, kamusal alanda ise düşük davranış standartları etkin olmaktadır. Bu da yolsuzluğun kültürel zeminini oluşturmaktadır.

Sosyal sermayede güven kavramı merkezi yer teşkil etmekle birlikte onun belirleyicilerinin ne olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Birinci görüş, güveni aileden edinilen ve kişilikle alakalı bir değer olduğunu iddia etmekte (Uslaner, 2006: 138) ve güven düzeylerindeki farklılıkları açıklamak için din, etnik çeşitlilik gibi tarihi oluşumlara odaklanmaktadır (Welch 2001). Karşılaştırmalı ülke araştırmalarında genel güvenin dinler arasında hiyerarşinin olduğu toplumlarda daha düşük olduğu bulgulanmaktadır. Benzer şekilde etnik olarak daha çeşitlenmiş ülke ve topluluklarda güven düşük çıkmaktadır (Alesina ve La Ferrara, 2002:225). Putnam (2000:38) çok şeye sahip olanlarla hiçbir şeye sahip olmayanlar arasında güvenin farklılaştığını, hiçbir şeyi olmayanların daha güvensiz olduklarını, çok şeye sahip olanların ise diğerlerinden hep saygı ve değer görmelerinin bunda etkili olabileceğini ifade etmektedir. O’na göre güvensizlik özellikle kaybedenlerin; daha az eğitilmişler, daha dar gelirliler, daha düşük statüdekiler, hayattan memnun olmayanların genel özelliğidir.

İkinci görüştekiler ise, güvene durağan bir olgu olarak yaklaşmamakta, sosyal ilişkilerin ve piyasa etkileşimlerinin güveni kurmakta oynadığı role odaklanmaktadır. Buna göre güven deneyime bağlı olarak değişmekte ve koşullara göre güven ya da güvensizlik duygusu gelişmektedir (Welch, 2001). Güven göstergesi toplumun niteliğine ilişkin bilgiler sunmaktadır (Putnam, 2000: 138). Bu kapsamda özellikle Putnam ve Fukuyama’nın toplum düzeyi bulguları vurgulanmaya değerdir. Fukuyama (1995) yüksek güvenli toplumlar aynı zamanda ekonomik olarak da gelişmiş, demokratik olarak istikrarlı toplumlardır, tespitini

yapmaktadır. Yüksek güvenli toplumlar ayrıca çelişkileri yargı dışında uzlaşma ile çözebilen, kolektif sorun çözme kabiliyeti yüksek ve vatandaşları arasında yüksek düzeyde hoşgörü olan toplumlardır (Putnam, 2000: 288). Benzer şekilde sosyal güven gelir eşitliği ve etnik türdeşlikle ölçümlendiğinde, sosyal kutuplaşmanın daha az yaşandığı toplumlarda daha yüksek oranda görülmektedir. (Knack ve Keefer, 1997: 1282-3).

Sosyal sermayenin güven ile birlikte diğer önemli bileşeni de, sivil bağlılık ve vatandaşların sosyal ağlarıdır. Putnam (1993: 171) sivil bağlılıkları ve bu kapsamda özellikle gönüllü örgütlenmeleri sosyal etkileşimin ve güvenin en önemli kaynağı olarak değerlendirmektedir. Sivil bağlılık ve ağlar kişilerin statü elde etme, işe girme gibi faydalarına sonuçlar yaratmakta ve hayatlarına ilişkin fırsatları çoğaltmaktadır (Putnam, 2000: 319). Sivil bağlılık araştırmaları ağların yoğunluğunu, sosyal sermaye ve grup dayanışması arasındaki ilişkileri sorgulamakta, gönüllü örgütlenmelere ve gruplara katılımı ilgilendirmektedir. Sivil bağların/ağların sosyal gruplar arası bağlılıkları artırdığı gibi onlar arasında karşılıklı güveni de geliştirdiği kabul edilmektedir. Sivil bağlılık ya da örgütlere katılım, piyasa rekabeti gibi ekonomik bir kazanç ya da sosyal dayanışma gibi toplumsal bir kazanç da üretebilmektedir. Elbette bu değerlendirme, toplumda ne türden bir gönüllü örgütlenme olduğuna, bunların hedefinin ne olduğuna göre değişecektir. Nitekim bazı ağlar ve örgütlenmeler nepotizmi, nefreti, sekterliği teşvik edebilmektedir. Benzer şekilde bazı kapalı gruplar sadece bir alanda, bir sektörde ya da kendi aralarında yüksek düzeyde güven geliştirebilmektedir. Bu kapsamda diğerleri ile ilişki ve teması dışarıda tutan bağlayıcı sermaye yanında özellikle köprü kurucu bağların düzeyini ve bireysel-ulusal düzeyde güveni araştırmak önem arz edecektir (Norris, 2001). Ayrıca küreselleşme süreci ile birlikte insanların ilgi ve çıkarları da farklılaşmakta ve bazı örgütlere gönüllü katılım azalırken, bazılarında da artmaktadır. Bu, eş zamanlı bir gelişme olarak gözlenmektedir. Bu itibarla sosyal-kültürel-ekonomik-dini kurumlar ve kulüplerden sivil ve siyasal toplum kurumlarına kadar mümkün olan en geniş ölçekte katılıma bakılması gereği doğmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus da, sosyal sermayeye ilişkin hakim batı yaklaşımının aile dışı/tanıdık olmayan çevreye güveni ve formel ilişkilere katılımı esas alarak batı dışı toplumları sosyal sermaye bakımından zayıf olarak sınıflandırmasıdır.

2. Bağlayıcı-köprü kurucu sosyal sermaye ve etniklik / çeçlilik / mahalle statüsü

Sosyal sermayenin her zaman olumlu sonuçlar yaratmadığı, karanlık bir yönünün de olduğu ifade edilmektedir (Portes ve Landolt, 1996: 18). Bu kapsamda önemli ayrımlardan biri yatay ve dikey sosyal sermaye arasında yapılmaktadır. Yatay sosyal sermaye eşit ya da eşite yakın birey ve gruplar arasındaki bağları yansıtırken, dikey sosyal sermaye iktidar, kaynak veya statü bakımından hiyerarşik, eşitsiz ilişkilerden açığa çıkmaktadır. Yatay sosyal sermaye içinde ilave bir ayrışma da bağlayıcı sosyal sermaye (bonding) ile köprü kurucu (bridging) sosyal sermaye arasında yapılmaktadır. Bağlayıcı sosyal sermaye türdeş gruplar içindeki ilişkilerle alakalı olup, bunlar aile üyeleri, komşular ve yakın arkadaşlar arasında mevcut

güçlü bağları içermektedirler. Bunlar sosyal normların aile üyelerine aktarımında birincil araçlardır ve uygun sosyal davranışın edinilmesi, karşılıklı yardımın örgütlenmesi ve zayıf olanın korunması gibi normların inşasında önemli işlevleri vardır. Köprü kurucu sosyal sermaye ise heterojen grup ilişkilerinde gözlenmekte olan zayıf bağlar olup, farklı etnik, mesleki, sosyo-ekonomik arka plana sahip gruplar arasındaki formel ve enformel ilişkileri içermektedirler.

Gittell ve Vidal (1998:52); Putnam'ın bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye ayrımını devam ettirmektedirler ve bağlayıcı sosyal sermayenin türdeş toplumlarda ortak geçmiş temelinde üretildiğini ve bu nedenle bir politika gerektirmediğini belirtmektedirler. Köprü kurucu sosyal sermaye ise üretilmesi daha zor olan bir sosyal sermaye türüdür. Bunun politika bağlamında ele alınması zaruridir, çünkü birbirinden farklı ya da birbirini tanımayan gruplar arasında formel örgütler ve belli düzeyde kurumsallaşma ile köprüler yaratmayı, bireylerin kendilerini daha geniş bir topluluğun üyesi olarak düşünmelerini teşvik etmeyi gerektirmektedir.

Sosyal sermaye üzerindeki araştırmalarda etnisite, sosyal sermaye ve sosyal kaynaşma süreçleri arasındaki etkileşim incelenirken bu ayırmadan yararlanılmaktadır. Bu alandaki literatür etnik kökenleri farklı birey ve gruplar arasında güven ve karşılıklılık ilkelerince örgütlenmiş sosyal ağların yani köprü kurucu sosyal sermayenin yaratılmasının kaynaşma sürecine hizmet ettiğini ifade etmektedir. Ancak bu iki sermaye türü arasındaki ilişki daha karmaşıktır; özellikle etnik olarak ayrılmış toplumlarda bireyler aynı etnik grup bireylerle yoğun sosyal ilişki ve etkileşimler geliştirebilmekte, ancak etnik gruplar arası bağlar hiç kurulmamış ya da zayıf kurulmuş olabilmektedir (Chan, 2006:292).

Esasen bu konuda iki kuram mevcuttur: Birincisi “temas (contact) kuramı” olup, farklı etnik kimlikler arası ilişkinin önyargıları azalttığı ve güveni artırdığı iddia edilmektedir. İkincisi, çatışma (conflict) kuramı ise tam tersine farklı etnik kimlikler arası ilişkilerin dış gruba düşmanlığı artırıp, kendi iç grubunda dayanışmayı güçlendirdiğini iddia etmektedir (Welch, 2001). Putnam ise büzülme (contract) kuramında etnik çeşitliliğin hem grup içi hem de grup dışı güveni azaltabileceği savındadır. Çeşitlilik arttıkça, “kendi gibi olmayanlar çoğaldıkça” sosyal sermaye düşmektedir. Putnam son çalışmasında etnik çeşitlilik ile doğrudan ilişkiyi vurgulamakta ve etnik olarak çeşitlenmiş mahallelerde köprü kurucu sermayenin olmadığını ve sonuçta gruplar arası güven tesis edilmediğini tespit etmektedir. O'na göre “etnik olarak çeşitli bir mahallede gruplar kendi içlerine dönerler. Yerel yönetime ve kişilere güven azalır, karşılıklı yardım ve işbirliği nadiren görülür, arkadaşlık ilişkileri zayıflar ve bu durum grup içinde de görülmeye başlanır” (Putnam, 2007: 149-151).

Putnam'ın çalışmalarının yanı sıra başka birçok ampirik çalışmada da çeşitlilik ve özellikle irki çeşitlilik ile topluluk duygusu ve sosyal sermaye arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır. Alesina ve La Ferrara (2002:225) Amerikan eyaletlerinde kişilerarası güven düzeyi ile irki çeşitlilik arasında negatif

bir ilişki saptamakta ve bireylerin aynı gelir, ırk ve etnikliğe sahip olanlarla ilişki kurmayı tercih ettiklerini ifade etmektedirler. Bu, türdeşlik tercihi ya da homofili ilkesi olarak adlandırılmaktadır. Yani bireylerin kendilerine benzemeyenlerle daha az ilişki kuracakları ve bunun da pratikte kişilerarası güveni azaltacağı söylenebilir. Alesine ve La Ferrara aynı zamanda sosyal sermayenin önemli göstergelerinden biri olan güven üzerinde etnik köken ve dinsel bağdan daha çok eğitim, gelir ve etnik olarak çeşitli mahallede yaşamanın olumsuz etkide bulunduğunu bildirmektedirler. Bir başka çalışmalarındaki (Alesina ve Ferrara, 1999) ampirik bulguları ise gelir eşitsizliği ve ırki-etnik heterojenliğin sosyal sermayenin diğer bir göstergesi olan sosyal faaliyetlere katılımı azalttığı ve ırki bölünmenin de en olumsuz etkide bulunduğunu göstermektedir. Heterojenlik, bireylerarası temas ve etkileşimin az olduğu örgütlü yapılarda (mesela meslek örgütleri) önemsizleşirken, doğrudan temasın yoğun olduğu yapılarda (kilise ve gençlik kulüpleri gibi) daha önemli hale gelmektedir. Ancak Letki'nin çalışmasında ise çeşitliliğin olduğu mahallelerde sosyal sermaye göstergeleri düşük çıksa da, bu türden yerlerde „kendisinden olmayanlarla“ ilişkilerin/temasların yoğunlaşmasının bu olumsuz etkiyi dengelediği belirtilerek temasın önemine dikkat çekilmekte ve konut bölgelerindeki heterojenliğin gruplar arası önyargıyı azalttığı iddia edilmektedir (Letki, 2007: 99-126). Ancak bir etnik grup içinde yüksek düzeyde bağlayıcı sermaye var ve köprü kurucu sosyal sermaye yok düzeyde ise gettolaşma gözlenmektedir (Kawachi vd, 2007:16). Bu itibarla konut bölgelerinde çeşitlilik ve birleştirici/köprü kurucu sosyal sermayenin güçlendirilmesi sosyal kaynaşmanın önemli politika çerçevelerinden biri olmaktadır. Benzer şekilde köprü kurucu sermayenin yüksek olduğu; etnik kimlikler arası evlilik-arkadaşlık-komşuluk ve iş ilişkilerinin var olduğu yerlerde sosyal kaynaşma olumlu etkilenmektedir.

II. ARAĞTIRMA EVRENG,ÖRNEKLEM VE YÖNTEMĞ

1. AraÇtırma evreni ve örnekleme

Sosyal sermaye göstergelerinin etnik kökene göre değişip değişmediğinin sorgulandığı bu alan araştırmasında Adana ilinde 10 mahallede¹ değişik etnik kimlikte olan 18 yaş üzeri 600 kişi ile yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Örneklem büyüklüğü, belirlenen mahallelerin TÜİK nüfus verilerine oranlanarak ve %95 güven aralığında %5 hata payı kabulü ile araştırma evrenini temsil edecek sayıda belirlenmiştir. Her mahallede sistematik tesadüfî örnek seçimi ile belirlenen sayıda bireylerle görüşmeler yapılmıştır.

2. Yöntem ve teknik

Anket uygulamalarında TÜİK Adana İl Müdürlüğü'nden yardım alınmış ve TÜİK'in bölgede kendi saha çalışmalarında görev verdiği anketörlerle çalışılmıştır. Sözkonusu mahallelerin tercihinde etnik kimlik çeşitliliği gözetenmiştir. Bu noktada üç ayrı başlık altında mahalleler tasnif edilmiştir: Kürt nüfusun yoğun olduğu mahalleler, Türk nüfusun yoğun olduğu mahalleler ve her iki kimliğin yaklaşık

¹ Dağlıoğlu, Şakırpaşa, Barbaros, Fevzipaşa, İsmet paşa, Gülbahçe, Yeşilyurt, Yeşilevler, Döşeme, Reşatbey mahalleleri.

oranlarda bulunduğu mahalleler. Çalışma öncesi uygulanacak anket formunun alanda pilot uygulaması yapılmış, anket formunda gerekli düzeltmeler sonrasında saha çalışması tamamlanmıştır. 600 kişi ile iki koordinatör ve proje yürütücüsü nezaretinde 20 anketör aracılığıyla 21 günde yapılan anket çalışmasından 30 anket değerlendirmeye alınmamış ve 570 adet anket formu SPSS 16.0 İstatistik programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

Etnik kimliğin belirlenmesine ilişkin soru seçeneklerinde bölgede bulunan etnik kimliklerin çoğuna yer verilmiş, ancak bu çalışma kapsamında kendisini Türk ve Kürt olarak tanımlayanlar dışında kalanlar (Arap, Çerkez, Ermeni, Süryani vb.) “Diğer” başlığı altında toplanmıştır. Oluşturulan kategorilere ait verilere Ki-Kare Bağımsızlık testi uygulanarak, kişilerin etnik kimlikleri bağımsız değişken, sosyal sermayeyi ölçmeyi amaçlayan sorular bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Etnik kimliklere ait değişkenlerin belirlenmesi sonrası etnik kimlik ile sosyal sermaye göstergeleri arasında bağıntı çözümlemesi yapılmıştır. Araştırmada sosyal kaynaşma düzeyi ve sosyal sermayenin varlığının tespiti için kullanılan ölçeğin olgular (Ayrımcılık, Dışlanma, Aidiyet, Sosyal Bağlar ve Etkileşim, Katılım İradesi ve Siyasal Katılım, Güven, Fırsat Eşitliği) bazında faktör analizi yapılmış, her olguya ait en yüksek değere sahip sorular değerlendirmeye alınmıştır.

Esasen sosyal sermayenin tanımı gibi nasıl ölçüleceğine dair tartışma da devam etmektedir. Sosyal sermayenin ölçülmesinde hangi göstergelerin kullanılacağı, bu göstergelerin neden, sonuç ve koşullar olarak nasıl ayrıştırılacağı konuları üzerinde hala bir mutabakat sağlanamamıştır (Fukuyama, 2001: 12). Örneğin Fukuyama (1995) güven ile sosyal sermayeyi birbirine eşitleirken, Putnam (1993, 2000) güveni sosyal sermayenin kaynağı olarak, Coleman (1998) ise sosyal sermayenin bir biçimi olarak ele almaktadır. Yine de bir toplumda sosyal sermayenin varlığına işaret eden bazı kabul görmüş sosyal göstergeler de bulunmaktadır. Bunlar; suç oranlarının, boşanmaların ve bürokratik işlemlerin az olması, hükümetlerin istikrarlı olması, ekonomik akitlerin yerine getirilme oranının yüksek olması ile şirket yapılanmalarının genelde aile şirketi değil, anonim şirket şeklinde olması gibi sosyal ve ekonomik göstergelerdir (OECD, 2001: 43).

Ampirik çalışmalarda kullanılan göstergeler sosyal sermayenin tanımına ve stratejik/politika amacına bağlı olarak değişebilmektedir. Sosyal sermayeyi kolektif eylemi ve işbirliğini geliştirici bir unsur olarak gören yaklaşımların dikkatlerini yönelttiği göstergeler sistemi, sosyal sermayeyi sosyal kaynaşmanın bir unsuru olarak değerlendirenlerden farklı olabilmektedir. Benzer şekilde, kullanılan göstergeler sistemi ülkelerin kültürel-sosyal yapısına göre de değişmektedir. Ancak ampirik çalışmalarda yaygın olarak Coleman’ın (1990:300-302) tanımı esas alınıp, sosyal sermaye ölçülmekte ve bu amaçla kültürel boyutta güven, yapısal boyutta ise sivil dayanışma ağları (gönüllü örgütlenmelere katılım) verileri kullanılmaktadır. Ancak bu iki göstergeli ölçüm birçok eleştiriye de konu olmaktadır. Bunlar arasında formel örgütlenmelerin yanı sıra enformel bağlar ve mensubiyetlerin de karşılıklılık normlarını üretebileceği, bazı sosyal sermaye biçimlerinin çok yoğun (kilise vb.),

bazılarının ise neredeyse görünmez olduğu, aktif ve pasif üyeliğin de araştırmalara dahil edilmesi gerektiği, bağlayıcı ve köprü kurucu sermaye arasında ayrım ihtiyacı, örgütlerin amacının bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği, verilerin hem bireysel hem de ulusal düzeyde ölçülmesi gerektiği gibi eleştiriler vardır². Putnam ise sosyal sermaye göstergeleri olarak güven, siyasal bağlılık, yardımlaşma ve gönüllülük, dini bağlılık, enformel sosyalleşme, örgütlere katılım, sivil liderlik, arkadaş çeşitliliği ve sivil katılımı belirleyerek, uluslar arası karşılaştırma yapılabilecek bir ölçek geliştirmiştir³.

Demokratik bir toplumda kaynaştırıcı bir faktör ve sosyal sermayenin asli unsuru olarak kişilerin bir diğerine güveni ile toplumun kurumlarına güveni önemlidir. Güven toplumu bir arada tutan harç işlevi üstlenmektedir (Putnam 1993:171). Sosyal sermaye araştırmalarında genel güven, Dünya Değerler Araştırmalarında da olduğu gibi, “genel olarak hangisine katılırsınız; çoğu insan güvenilirdir ya da insanlarla ilişkilerde çok dikkatli olmak lazımdır?” türü tek bir soru üzerinden ölçülmektedir. Kurumlara güven ise çoğunlukla toplumsal kurumları sıralayıp, bu kurumlara hangi oranda güvendiği sorularak belirlenmektedir.

Bu çalışmada uluslar arası ölçeğin kullanılması tercih edilmiştir. İki farklı soru ile genel güvene ilişkin cevaplar test edilmiştir. Bu sorular; “Canınız sıkıldığında veya yardım almak amacıyla sıklıkla kime/nereye müracaat edersiniz? ve Maddi bir sorununuz olduğunda bunun çözümü için ilk önce kime/nereye müracaat edersiniz?” şeklindedir.

Bu alan araştırmasında da bu 3 tür güven sorgulaması yapılmış ve benzer soru teknikleri kullanılmıştır. Yine, güven sorgulamasında üç aşamalı analiz yapılmıştır. Öncelikle bağımsız değişken olarak belirlenen etnisitenin demografik özellikleri çıkarılmış, daha sonra etnisitenin genel güven düzeyi, tanıdıklara güven ve son olarak da kurumlara güven ilişkisi sorgulanmıştır.

1) Genel güven bölümünde, etnisite değişkeninin çeşitli toplumsal kesimlere olan güvenle bağıntı yanı sıra, genel olarak insanlara olan güven düzeyi araştırılmıştır. Yine bu bölümde genel güvenin bir göstergesi olarak kişilerin maddi ve manevi yardım almak amaçlı başvurdukları kişi ve kurumlar arasında bağıntı çözümlemesi yapılmıştır.

2) Tanıdıklara güvenin sorgulandığı bu bölümde etnik kimlik değişkeni ile aile üyelerine ve komşularına olan güven düzeyi bağıntısı belirlenmeye çalışılmıştır.

² D.Narayan ve M.F. Cassidy (2001:59-102) daha geniş bir araştırma çerçevesi sunmuşlar ve 3 tip ölçüm yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunlar şöyledir: sosyal sermaye göstergeleri (güven, örgütlere katılım vb.), sosyal sermaye belirleyicileri (gurur, kimlik ve iletişim değişkenleri), sosyal sermayenin sonuçlarına ilişkin göstergeler (dürüstlük, yolsuzluk, kurumlara güven, suç oranları, politik katılım vb.).

³Putnam, R. Social Capital: Measurement and Consequences, <http://www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf>

3) Kurumlara güven üç farklı ölçekte değerlendirilmiş, bu amaçla; 1) Devlet kurumlarına (parlamento, hükümet, yargı ve kamu hizmetleri) 2. Özel ve kâr amacı gütmeyen kurumlara (basın, medya, dini kuruluşlar, çevre-kadın hareketleri vb.) 3. Geleneksel hiyerarşik kurumlara (polis, ordu, sendikalar) olan güven düzeyi ölçülmüştür. Sosyal sermaye araştırmalarında sorgulanan ağ yoğunluğuna ilişkin (örgütlere katılım ve mensubiyet, katılma iradesi, sosyal ilişkilerin sıklığı vb.) sorular ve cevapları, makalenin sınırları ve kapsamı bakımından dışarıda bırakılmıştır. Daha sonra etnik kimliklerin yaş, eğitim, gelir seviyeleri ile mahallenin etnik çeşitlilik durumunun ve mahallede kalınan sürenin bağımsız değişken olarak kabulü ile genel güven ve tanıdıklara olan güven bölümlerinde ele alınan bağımlı değişkenler arasında bağıntı analizi yapılmış ve aranan bağıntı bu bölümler ile sınırlı tutulmuştur.

Bu 3 aşamalı analiz iki farklı tezi de sınamaya olanak sağlamak için kurgulanmıştır. Bunlardan birincisi Putnam'ın Amerika örneğinde geliştirdiği etnik çeşitliliğin güven üzerinde negatif etkide bulunduğuna ilişkin temel tezi /ki bu nedenle mahalle statüsü de değerlendirmeye alınarak mahallenin etnik çeşitliliğinin güven üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. İkincisi Alesine ve La Ferrara'nın güven üzerinde etnik köken ve dinsel bağdan daha çok eğitim, gelir ve etnik olarak çeşitli mahallede yaşamının daha olumsuz etkide bulunduğu tespiti sorgulanmıştır.

III. BULGULAR

1. Demografik özellikler

Araştırma kapsamında toplam 600 kişiyle görüşülmüş olup, bunlardan 570'i değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin bir kısmı tablo halinde, bir kısmı da metin halinde değerlendirilmiştir.

Araştırmaya katılanların içerisinde kendisini Kürt olarak tanımlayanlar %50,5 (288 kişi) oranında yer alırken, Türklerin oranı ise %34 (194) olarak gerçekleşmiştir. Diğer kategorisi altında ise 88 (%15,4) kişinin anketi değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmaya katılan Türklerin %63,4'ü kadınlardan, %36,6'sı erkeklerden oluşurken, Kürt katılımcıların ise %41,0'ı kadınlardan, %59,0'u erkeklerden oluşmaktadır. Cinsiyet kategorisindeki oranların farklı olması önemli ölçüde, bölgenin sosyo-kültürel değerlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, etnik köken ve aidiyet gibi netameli soruların yer aldığı bu türden anketlere katılımı hedeflenen oranların çoğu zaman gerçekleşmediği bilinmektedir.

Tablo 1: Etnik köken * Yaş (%)

	18-24	25-31	32-38	39-45	46-51	52-++	Toplam
Türk	12,4	34,0	26,8	15,5	9,8	1,5	100
Kürt	15,6	22,9	25,3	16,3	14,6	5,2	100
Diğer	17,0	25,0	30,7	18,2	6,8	2,3	100
Toplam	14,7	27,0	26,7	16,3	11,8	3,5	100

Etnik kimliklerin yaşlarının özellikle üzerinde çalışılan iki kesim için de yaklaşık değerlerde dağılım gösterdiği görülmektedir (Tablo 1). Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde; Kürt etnik kimliğinde olanların ağırlıklı olarak ilköğretim (%30,2) ve lise (%34,0) eğitim seviyesine sahip olduğu, bu kesimin okuma yazma bilmeyenlerinin oranının (%2,1) Türklerin (%1,0) iki katı olduğu ve yükseköğretim mezunu olan Kürtlerin oranının da (%9,4) Türklerden (%19,1) daha az olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Etnik köken * Eğitim durumunuz nedir? (%)

	Okuryazar Değil	Okur yazar	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Toplam
Türk	1,0	3,1	21,1	8,2	47,4	19,1	100
Kürt	2,1	9,4	30,2	14,9	34,0	9,4	100
Diğer	5,7	5,7	21,6	17,0	39,8	10,2	100
Toplam	2,3	6,7	25,8	13,0	39,5	12,8	100

Meslek dağılımlarında Türk ve Kürt kadın katılımcıların büyük kısmı ev hanımı (%38,1 ve %27,1) iken bunun dışında kalan mesleklerden tüm etnik kesimler için en yüksek oranı özel sektörde işçi (%18,6,%21,5 ve %21,6) olarak çalışanlar oluşturmaktadır. Eğitim seviyesi ile doğru orantılı olan Memurluk (Türklerde %9,8, Kürtlerde%4,2) ve Serbest Meslek (doktor, avukat vb.) mensubu olmak daha çok Türklerde yaygınken, Kürtlerden işsiz olanların oranının (%17,7) Türklerden daha yüksek olduğu (%9,8) belirlenmiştir. Esnaf ise Türklerde %4,6, Kürtlerde %6,2 oranında ankete katılmışlardır.

Tablo 3: Etnik köken * Aylık toplam geliriniz ne kadar?(TL) (%)

	0-300	301- 600	601- 900	901- 1200	1201- 1500	1501- 1800	1801- 2100	2101- ++	Toplam
Türk	34,5	10,3	16,0	10,3	9,8	7,2	8,2	3,6	100
Kürt	27,1	18,8	24,3	12,5	6,2	5,2	4,5	1,4	100
Diğer	25,0	15,9	15,9	15,9	14,8	6,8	3,4	2,3	100
Toplam	29,3	15,4	20,2	12,3	8,8	6,1	5,6	2,3	100

$p < 0,05$ sd:14 X^2 : 27,76

Gelir seviyesi itibarıyla ankete katılanların durumlarına bakıldığında etnik kimlik ile gelir seviyesi arasında anlamlı bir bağıntı bulunduğu belirlenmiştir. Bölgenin genel olarak yarıya yakınının asgari ücretin altında gelir elde eden yoksul kesimlerden oluştuğu, bu durumun Türklerde ve Kürtlerde fazlaca değişmediği belirlenmiştir. Merkeze yakın Seyhan İlçesi ve bu ilçenin mahallelerinin sosyo-ekonomik statüsünün genel olarak düşük olduğu görülmektedir. Ancak ekonomik durumu görece yüksek olan kesimler içinde Türklerin Kürtlerden ve diğer etnik guruplardan daha fazla olduğu söylenebilir (Tablo 3).

2. Genel güven

Çalışmanın yapıldığı Adana ilinde örneklemede etnik kimlik ile insanlara olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur (Tablo 4). Tüm etnik kesimlerde insanlara olan “çok fazla-fazla” güvenin ortalama %11,4’lerde olduğu belirlenmiştir (Tablo 4). Türklerin %10,3’ü insanlara “hiç bir zaman güvenmediğini” ifade ederken, %6,2’lik bir kesim insanlara “çok fazla güvendiğini” belirtmiştir. Aynı duygu durumlarının oranları Kürtlerde Türklere oranla daha düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir (%4,9-%2,1) (Tablo 4).

Türklerin oransal olarak insanlara daha az güvendikleri görülmektedir. Ancak her iki etnik kimliğin genel anlamda insanlara “güven” veya “güvensizlik”lerinin ortalama değerlere karşılık geldiğini, yani insanlara “şartlara göre” değişen bir güven olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Etnik köken * İnsanlara ne kadar güveniyorsunuz? (%)

	Çok fazla güveniyorum	Fazla güveniyorum	Normal	Az güveniyorum	Hiçbir zaman güvenmiyorum	Toplam
Türk	6,2	5,7	72,2	5,7	10,3	100
Kürt	2,1	4,2	80,2	8,7	4,9	100
Diğer	13,6	13,6	56,8	8,0	8,0	100
Toplam	5,3	6,1	73,9	7,5	7,2	100
p<0,05	sd:8	X ² :38,90				

Etnik kimliğin yaş değişkeni ile insanlara güven arasında da anlamlı bir bağıntı bulunmuş olup, insanlara “hiçbir zaman güvenmediğini” belirten Kürtlerin en yüksek oranını %13,3 ile 18-24 yaş aralığındaki gençler oluşturmaktadır. Bu düzeyde güvensizlik Türklerde (%15,4) 32-38 yaş aralığında olan bireyler arasında görülmektedir. Kürtlerde yaş ilerledikçe insanlara olan güvensizlik azalırken, Türklerde yaş ilerlemesiyle doğru orantılı olarak insanlara olan güvensizlik artmaktadır.

Etnik yapının eğitim düzeyi ile insanlara olan güven arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak bu durum eğitim seviyesinin yükselmesi ile doğrusal bir bağıntı göstermemektedir. Bu ilişki, daha çok belli eğitim seviyelerinin belli bir düzeyde güven göstermeleri şeklinde gerçekleşmektedir. Her iki etnik kesim içerisinde insanlara hiçbir zaman güvenmeyenlerin ortaokul mezunları olduğu ve en düşük eğitim alanlar ile yüksek eğitimlilerin insanlara daha çok güvendikleri tespit edilmiştir. Üniversite mezunu Türklerin insanlara “fazla güvenenlerinin” oranı %8,1 iken, üniversite mezunu Kürtlerden insanlara fazla güvenenlerin oranı %3,7 seviyesinde kalmaktadır.

Etnik kimliğin mesleki durumu ile insanlara olan güven düzeyi arasında da anlamlı bir bağıntı belirlenmiştir. Kürt etnik kimliğini taşıyanlardan insanlara en çok güvenenlerinin %6,2 oranı ile kamu işçileri olduğu bulunmuştur. Kürt etnik kimliğini taşıyan öğrencilerin insanlara “hiçbir zaman güvenmem” diyenlerin oranı

%25,0 düzeyinde belirlenmiştir ki bu, “insanlara güvenmeyen” Kürtler içerisinde en yüksek oranı teşkil etmektedir. Türklerden insanlara en çok güvenen meslek gurubu esnaf (%22,2) ve memurlar (%15,8) iken, insanlara “hiçbir zaman güvenmeyen” Türklerin ise en geniş kesimini ev hanımları (%14,9) oluşturmaktadır.

Etnik kimliklerin gelir seviyesine göre insanlara olan güvenleri arasında anlamlı bir bağıntı bulunamamıştır. Bununla birlikte oturlan mahallenin etnik çeşitliliği ile insanlara olan güven arasında anlamlı bir bağıntı vardır. Nüfus yoğunluğunu Türklerin oluşturduğu mahallelerde insanlara tam güvensizlik oranı %9,9 seviyesinde olup bu oran, Kürtlerin çoğunluğunu oluşturduğu mahallelerin insanlara güvensizlik oranlarından (%4,9) daha yüksektir. Her iki etnik kimliğin yaklaşık oranlarda bulunduğu mahallelerde ise insanlara “ tam güvensizlik” oranı %6,7 düzeyindedir. Türk-Kürt birlikte yaşanan mahallelerde altı çizilmesi gereken, güvenin aşırı uçlardan uzak, şartlara ve kişilere göre değişkenlik ifade eden güven düzeyi olan ve merkezi değer kabul edilen “normal” ifadesinde (%82, 0) yoğunlaşmasıdır. Bu değerde olan güven düzeyi Kürt yoğun bölgede %74,7 iken Türk yoğun bölgede ise %73,2 seviyesinde bulunmuştur. Bu oranlardan hareketle etnik farklılığın olduğu bölgelerde, etnik kesimlerin birbirlerini tanımalarının birbirlerine karşı önyargıyı azalttığı, karşılıklı güven duyulmasına katkı sağladığı söylenebilir. Öbür yandan belli etnik kimliğin yoğunlaştığı bölgelerde etnik kimliklerin birbirlerini tanıma fırsatını az buldukları ve bu nedenle birbirlerine olan güvenlerinin görece düşük olduğu ifade edilebilir.

Mahallede kalış süresi arttıkça insanlara olan güvensizlik düzeyi düşmektedir. 1-7 yıl arasında ikamet edenler içinde “insanlara hiçbir zaman güvenmem” diyenlerin oranı %12,4 iken, bu oran 8-15 yıl arasında ikamet edenlerde %8,5’e, 16 yıl ve daha fazla ikamet edenler de ise %5,7’e düşmektedir.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan konulardan biri etnik kimliklerden Türkler ile Kürtler arasındaki güven düzeyinin belirlenmesidir. Bu yöndeki verilerden, etnik kimlik ile bu kimliklerin birbirlerine güvenleri arasında anlamlı bağıntı olduğu belirlenmiştir. Kürtlere güveninin hiç olmadığını ifade eden toplam katılımcı oranı %10,2, “çok güvendiğini” ifade edenlerin oranı %4,9, merkezi değer olan ve şartlara göre değişkenlik gösteren “normal” güven seviyesinin oranı ise %65,4 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Etnik köken * Kürtlere ne kadar güveniyorsunuz? (%)

	Çok fazla güveniyorum	Fazla güveniyorum	Normal	Az güveniyorum	Hiçbir zaman güvenmiyorum	Toplam
Türk	2,6	5,2	70,6	7,2	14,4	100
Kürt	6,6	19,8	65,3	4,2	4,2	100
Diğer	4,5	10,2	54,5	10,2	20,5	100
Toplam	4,9	13,3	65,4	6,1	10,2	100

p<0,05 sd:8 X²:53,01

Türklerin %14,4'ü Kürtlere “hiçbir zaman güvenmediğini” belirtirken, Kürtlerin kendi etnik grubundakilere bu düzeyde güvensizliği %4,2'ye düşmektedir (Tablo 5).

Etnik kesimlerin yaşları ile Kürtlere olan güvenleri arasında anlamlı bir bağıntı tespit edilememiştir. Bununla birlikte Kürt gençleri (18-24 yaş) ile 52 ve üzeri yaşta olan Kürtlerin diğer yaşlara göre Kürtlere çok güvendiklerini ifade ettikleri belirlenmiştir. Türklerden Kürtlere çok güvenenlerin en yüksek oranda olduğu yaş aralığı ise 39-45 (%6,7) olarak belirlenmiştir.

Etnik yapının eğitim düzeyi ile Kürtlere olan güven arasında aranan bağıntıda anlamlı bir ilişki tespit edilmiş, Kürtlerden okuryazar olmayan kesimin %33,3'ü Kürtlere “çok güvendiğini” ifade ederken bu, Kürtler içerisinde Kürtlere çok güvenenlerin de en yüksek oranını oluşturmaktadır. Kürtlere, “hiçbir zaman güvenmeyen” Kürtlerin eğitim seviyelerine bakıldığında %9,3'lük bir oranla ortaokul mezunlarının en yüksek oranı oluşturdukları belirlenmiştir. Bu oranı %7,4 ile üniversite mezunu Kürtlerin oranı takip etmektedir. Bulgular Kürtlerde eğitim seviyesi yükseldikçe Kürtlere olan güvenin azaldığını göstermektedir. Öte taraftan Türklerden ortaokul ve lise mezunu olanlar, Kürtlere hiçbir zaman güvenmeyenler arasında ilk sırayı almaktadırlar (%18,8-%18,5). Türklerden üniversite mezunu olanlardan Kürtlere hiçbir zaman güvenmediğini belirtenlerin oranı %8,1 olup, Kürtlere hiç güvenmeyenler arasında en düşük oranda olan kesimi oluşturmaktadırlar.

Etnik kimliğin mesleki durumu ile Kürtlere olan güven düzeyi arasında anlamlı bir bağıntı belirlenmiştir. Kürt etnik kimliğini taşıyanlardan Kürtlere en çok güvenenler %11,1 ile esnaf olup, ikinci sırada %9,5 ile özel sektörde çalışan işçiler yer almaktadır. Kürtler içinde Kürtlere hiçbir zaman güvenmeyenlerin en yüksek oranını %25,0 ile kamuda çalışan işçiler oluşturmaktadır. Türklerden, Kürtlere en çok güvenen meslek grubu %22,2 ile esnaf ve %12,5 ile kamuda çalışan işçiler olarak belirlenmiştir. Kürtlere “hiçbir zaman güvenmeyen” Türklerden %30,8 ile öğrenciler ilk sırada yer almaktadırlar.

Etnik kimliğin gelir seviyesi ile Kürtlere olan güven düzeyi arasında anlamlı bir bağıntı belirlenmiştir. Hem Kürtlerde hem de Türklerde aylık gelir arttıkça Kürtlere olan güven de artmaktadır. Kürtlere “hiçbir zaman güvenmediğini” belirten Kürtlerin toplam %4,2'lik oranı içinde 900-1200 TL arası geliri olanların %13,9' u ilk sırayı oluşturmaktadırlar. Kürtlere hiçbir zaman güvenmediğini belirten toplam 14,4'lük bir Türk kesim belirlenmiştir. Bu kesimden aylık geliri 900-1200 TL arasında olanların %25,0'ı Kürtlere hiçbir zaman güvenmediğini ifade etmiştir. Ekonomik gücün bir göstergesi olan aylık gelir seviyesi ile etnik kimlikler arası güven analizinde, güvensizliğin daha çok ekonomik yeterlilikle ters bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Ekonomik sıkıntı içinde olanların bir başka etnik kimliğe güveni incelemek yerine, kendi maddi koşullarını düzeltme çabası içinde olduğu, buna karşın ekonomik gücü yüksek olan bireylerin de yine başka etnik kimliklere veya farklılıklara daha hoşgörülü olduğu ve güven geliştirdiği söylenebilir. Türkiye

şartlarında aylık geliri 900-1200TL arasında bulunanlar ve ortalama yaşam standardının altında kalanlarda farklılıklara tahammülsüzlük ve güvensizlik olduğu ifade edilebilir.

Etnik kimliklerin yaşadıkları bölgelerle Kürtlere olan güven sorgulaması arasında anlamlı bir bağıntının bulunmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Bununla birlikte çalışmanın yapıldığı evrenle sınırlı olmak üzere verilerin frekans değerlerine bakıldığında Kürt yoğun mahallelerde yaşayanların %1,2'si Kürtlere "hiçbir zaman güvenmediğini" belirtirken, Türk yoğun mahallelerde Kürtlere "hiçbir zaman güvenmediğini" belirtenlerin oranı %19,7'e çıkmaktadır. Türk-Kürt birlikte yaşanan bölge değerleri incelendiğinde ise Kürtlere "hiçbir zaman güvenmeyenlerin" oranı %5,6 seviyesinde belirlenmiştir. Kürtlere olan güvenin "normal" düzeydeki oranları bölgelere göre incelendiğinde Kürt yoğun bölgede Kürtlere olan "normal" seviyedeki güven oranı %57,4 iken, Türk yoğun bölgede ise bu oran %66,9 olarak bulunmuştur. Her iki kesimin yaklaşık aynı oranlarda yaşadığı bu bölgelerde Kürtlere güven düzeyini "normal" düzeyde belirtenlerin oranı ise %77,0'dir. Tüm bu bulgular ışığında, etnik kimliklerin birlikte yaşadığı bölgelerde etnik kimliklerin birbirlerine güvenlerinin arttığı ifade edilebilir.

İkamet edilen bölgede oturma süresi ile Kürtlere olan güven arasında anlamlı bir bağıntı vardır. Bölgede ikamet süresi 1-7 yıl arasında olanların Kürtlere güvensizlik oranı %10,7 iken, 16 yıl ve daha fazla ikamet edenlerin oranı %7,3'e düşmektedir. İkamet süresi arttıkça Kürtlere olan güvensizlik düzeyi düşmektedir. Nitekim Kürtlere olan normal düzeydeki güven seviyesinin (%67,4) en yüksek oranda gerçekleştiği kesim (%70,6) ikamet süresi olarak 16 yıl ve daha fazla süre bölgede oturanlardır.

Türlere olan güvenin tespitine yönelik sorunun cevaplarında Türklerin, Türlere "hiçbir zaman güvenmeyenler" arasında da Kürtlerden daha yüksek bir oranda (%2,1) yer aldıkları görülmektedir (Tablo 6).

Tablo 6: Etnik köken * Türlere ne kadar güveniyorsunuz? (%)

	Çok fazla güveniyorum	Fazla güveniyorum	Normal	Az güveniyorum	Hiçbir zaman güvenmiyorum	Toplam
Türk	16,0	12,9	68,0	1,0	2,1	100
Kürt	6,6	11,5	77,8	3,5	0,7	100
Diğer	18,2	17,0	56,8	4,5	3,4	100
Toplam	11,6	12,8	71,2	2,8	1,6	100

$p<0,05$ sd:8 $X^2:26,11$

Etnik kimliğin yaş değişkenleri ile Türlere olan güven analizinde ise anlamlı bir bağıntı bulunamamıştır. Bununla birlikte 18-24 yaş aralığında bulunan Türklerin Türlere "çok fazla güvendikleri" (%20,8), Kürtlerden ise 39-45 yaş aralığında olanların Türlere çok güvendikleri (%8,5) belirlenmiştir.

Etnik yapının eğitim düzeyi ile Türlere olan güvenleri arasında aranan bağıntıda anlamlı bir ilişki bulunmuş, Kürtlerden ortaokul mezunlarının %20,9'u

Türklere “en çok güvenen” kesimi oluştururken, “hiçbir zaman güvenmeyenlerin” ilkökul (%1,1) ve lise mezunları (%1,0) olduğu belirlenmiştir. Türklere olan güvenlerinin “normal” düzeyde olduğunu belirten ve uçlardan uzak olan tercihlerin eğitim seviyesi ile ters orantılı biçimde geliştiği görülmüş, eğitim seviyesi yükseldikçe Türklere olan güven düzeyinin de düştüğü görülmüştür. Benzer ters orantı Türkler içinde geçerli bir durum olarak gözükmektedir. Türklerden okuryazar olanlar (%33,3) “en çok güvenen” kesim içinde ilk sırayı almaktadır. Üniversite mezunu Türklerden Türklere “çok fazla güvenirim” diyenlerin oranı ise %10,8 düzeyindedir.

Etnik kimliğin mesleki durumu ile Türklere olan güven düzeyi arasında anlamlı bir bağıntı belirlenmiştir. Kürt etnik kimliğini taşıyanlardan Türklere en çok güvenenler %25,0 ile kamuda çalışan işçilerdir. İkinci sırada (%14,3) özel sektörde çalışan işçiler gelmektedir. Türklere hiçbir zaman güvenmeyenlerin en yüksek oranını %4,2 ile öğrenciler oluşturmaktadır. Türklerden, Türklere en çok güvenen meslek gurubu kamuda işçi olarak çalışanlar (%50,0) ve öğrenciler (%38,5) iken, Türklere “hiçbir zaman güvenmeyenler” en çok serbest meslek mensuplarıdır (%14,3). Buna karşın Kürtlerden serbest meslek mensuplarının hemen hepsi Türklere güven düzeyini “normal” seviyede tanımlamışlardır.

Mahalle çeşitliliği bağımsız değişkeni ile Türklere olan güven düzeyi arasında anlamlı bir bağıntı bulunmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Bununla birlikte çalışmanın yapıldığı evrenle sınırlı olmak üzere verilerin frekans değerlerine bakıldığında Kürt yoğun bölgede yaşayanların %6,2’si Türklere “çok fazla güvenirim” derken bu oranın %5,3’ünü Kürtler, %18,2’sini ise Türkler oluşturmaktadır. Kürt yoğun yaşayan bölgedeki görüşülenlerin %3,1’i Türklere “az güvenirim” seçeneğini seçmişlerdir. Türk yoğun bölgede Türklere “çok fazla güvenirim” oranı toplam %20,4, iken bu oranın %43,5’ini Kürtler, %16,0’sını Türkler oluşturmaktadır. Türk yoğun yaşayan bölgede Türklere “az güvenirim” diyenlerin oranı ise toplam %2,8 düzeyinde belirlenmiştir. Kürt-Türk etnik kimliklerinin yaklaşık aynı oranlarda ikamet ettiği bölgede ise Türklere “hiçbir zaman güvenmem” diyenlerin toplam oranı %1,1 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın %1,6’sını Türkler, %0,9’ünü ise Kürtler oluşturmaktadır.

İkamet edilen bölgede oturma süresi ile Türklere olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Bölgede ikamet süresi 1-7 yıl arasında olanların Türklere güvensizlik oranı %2,4 iken, 16 yıl ve daha fazla ikamet edenlerin oranı %0,9’a düşmektedir. İkamet süresi arttıkça Türklere olan güvensizlik düzeyi düşmektedir. Ayrıca, Türklere olan normal düzeydeki güven seviyesinin (%73,9) en yüksek oranda 16 yıl ve daha fazla süre bölgede ikamet edenlerde olduğu tespit edilmiştir.

3. Tanıdıklara güven

Etnik kimlik ile kişilerin aile üyelerine güveni arasında yapılan bağıntı çözümlenmesinde her etnik kesimin ilk önce ve en yüksek düzeyde aile fertlerine

güvendiği görülmüştür. Aile üyelerine hiç güvenmeyenlerin en düşük olduğu etnik kesim olarak Türkler (%0,5) öne çıkmaktadır (Tablo 7). Ancak burada etnik köken fark etmeksizin ailenin çok önemli olduğu, maddi ve manevi sorunların uzman kişi ve kurumlardan önce aile içerisinde çözümlenmeye çalışıldığına altı çizilmelidir.

Tablo 7: Etnik köken * Aile fertlerinize ne kadar güveniyorsunuz? (%)

	Çok fazla güveniyorum	Fazla güveniyorum	Normal	Az güveniyorum	Hiçbir zaman güvenmiyorum	Toplam
Türk	67,5	15,5	15,5	1,0	0,5	100
Kürt	66,0	20,1	10,4	1,0	2,4	100
Diğer	69,3	10,2	13,6	0,0	6,8	100
Toplam	67,0	17,0	12,6	0,9	2,5	100
p<0,05	sd:8	X ² :17,55				

Kürt veya Türklerin yaş grubu ile aile fertlerine olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunamamıştır. Bununla birlikte Kürt gençlerin (18-24 yaş) %8,9'u aile fertlerine "hiçbir zaman güvenmediğini" ifade ederken, Türk gençlerin aile fertlerine herhangi bir güvensizlik göstermedikleri belirlenmiştir.

Mahallenin çeşitliliği ile aile fertlerine olan güven sorgulamasında bu iki değişken arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Kürt yoğun bölgede yaşayanlardan aileye çok fazla güvenenlerin oranı %75,9 iken, Türk yoğun bölgede bu oran %66,9 düzeyindedir. Türk-Kürt birlikte bulunduğu bölgede ise bu oran ciddi bir farklılık göstermekte, bu mahallelerde aile fertlerine olan güven düzeyinin normal güven düzeyine doğru yayıldığı görülmektedir. Bu bağıntı değerleri aynı etnik kimlikten olan insanların aile fertlerine daha fazla güven duydukları, etnik farklılaşmanın bu güven düzeyini uçlardan ortalara doğru çektiğini göstermektedir ki bu, aynı zamanda etnik kimlik mensuplarını bir arada aynı bölgeye toplayan değerlerin birincil ilişkiler olduğunun bir göstergesi kabul edilebilir. Genel olarak beklenen durum, kişilerin kendi etnik kökenindeki bireylere daha fazla güveneceği, aynı bölgeyi ve değerleri paylaşması sonucu bir dayanışma ve birliktelik durumunun oluşacağı, bu nedenle de aile fertlerine olan güven ve onlardan destek davranışlarının görece azalacağıdır. Ancak elde edilen verilerden hareketle; yoğunlukla aynı etnik kimliklerden oluşan mahallelerde "ötekine güven"den daha çok aile bireylerine olan güven önem kazanmaktadır.

İkamet süresi ile aile fertlerine olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunamamıştır. Bununla birlikte daha yeni göç edenlerde aileye olan güven en yüksek düzeyde iken (%73,8), ikamet süresi arttıkça aileye güven azalıp (%63,9), akraba ve komşulara doğru yayılmaktadır.

Ankete katılanlara "canları sıkıldığında ya da yardım almak amacıyla sıklıkla kime/nereye müracaat ettiklerinin" sorulduğu bu sorunun kapsamında ailevi konular, eşler arası sorunlar, akrabalar arası sorunlar olabileceği gibi kişinin çoğu zaman paylaşmadığı ve kendi içinde çözmeye çalıştığı mahrem konular da olabilmektedir.

Tablo 8: Etnik köken * Canınız sıkıldığında veya yardım almak amacıyla sıklıkla kime/nereye müracaat edersiniz? (%)

	Aile Büyükleri	Arkadaşlar	Akrabalar	Din adamları	Hiç kimseye	Uzman kişilere	Toplam
Türk	44,8	25,8	3,6	0,5	19,1	6,2	100
Kürt	30,2	31,2	8,3	6,2	21,9	2,1	100
Diğer	38,6	28,4	10,2	6,8	14,8	1,1	100
Toplam	36,5	28,9	7,0	4,4	19,8	3,3	100
p<0,05	sd:10	X ² :32,61					

Kişilerin etnik kökeni ile yardım almak için müracaat ettikleri veya etmeyi düşündükleri kaynak arasında güven bağının önemini teyit etmek için sorulan bu soruda değişkenler arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Türklerin ağırlıklı olarak aile bireylerinden (%44,8), Kürtlerin ise arkadaşlarından (%31,2) yardım talep ettikleri tespit edilmiştir (Tablo 8). Burada dikkati çeken önemli noktalardan biri kişilerin bu tür bir yardımı talep etmekten ciddi bir oranda kaçındıkları, diğeri ise sorunla ilgili uzman kişi ve kurumlara müracaattan çekindikleridir. Bununla ilgili diğer bir soru “Maddi bir sorununuz olduğunda ilk önce kime/nereye müracaat edersiniz?” sorusudur. Burada da etnik kökenle maddi destek alınan kesimler arasında anlamlı bir bağıntı tespit edilmiştir. Hem Türklerin (%55,2) hem de Kürtlerin büyük oranda aile bireylerinden destek aldıkları, Türklerin (%21,6) banka ve finans kuruluşlarına müracaat etmeye diğer etnik kesimlere göre daha ağırlık verdikleri, Kürtlerin (%9,7) ise bu kurumlara karşı daha mesafeli durdukları bulunmuştur. Bu bulgular Adana örnekleminde Türkiye örnekleminde paralel şekilde sosyal sermayenin esas olarak ailede biriktiğini de teyit etmektedir.

Etnik kimlik ile komşulara güven arasında anlamlı bir bağıntı belirlenmiştir. Türklerin %6,2’si komşularına hiçbir zaman güvenmediğini belirtirken, bu oran Kürtlerde %1,7 seviyesindedir (Tablo 9). Yaşın ilerlemesi ile birlikte her iki etnik kesimde de komşulara olan güven artmaktadır. Etnik kimliğin sahip olduğu meslek ile komşularına olan güveni arasında da anlamlı bir bağıntı vardır. Kürtlerden komşularına en çok güvenen kesim serbest meslek mensupları (%50,0) iken, komşularına hiçbir zaman güvenmeyenler de öğrencilerdir (%20,0). Yaş değişkeni verileri ile paralellik gösteren bu veriden hareketle Kürt gençlerin hemen her kesime karşı ciddi bir güvensizlik duygusu içinde olduklarını söylemek mümkündür. Aynı noktada Türk kimliğini ele aldığımızda; Türklerden komşularına en çok güvenen kesimin kamuda işçi olarak çalışanlar (%25,0), komşularına hiçbir zaman güvenmeyenlerin ise özel sektörde işçi olarak çalışanlar (%11,1) olduğu belirlenmiştir. Türk öğrencilerin %15,4’ü komşularına çok güvenirken, Kürt ev hanımlarının %6,4’ünün, Türk ev hanımlarının ise %8,1’inin komşularına çok güvendikleri belirlenmiştir.

Tablo 9: Etnik köken * Komşularınıza ne kadar güveniyorsunuz?(%)

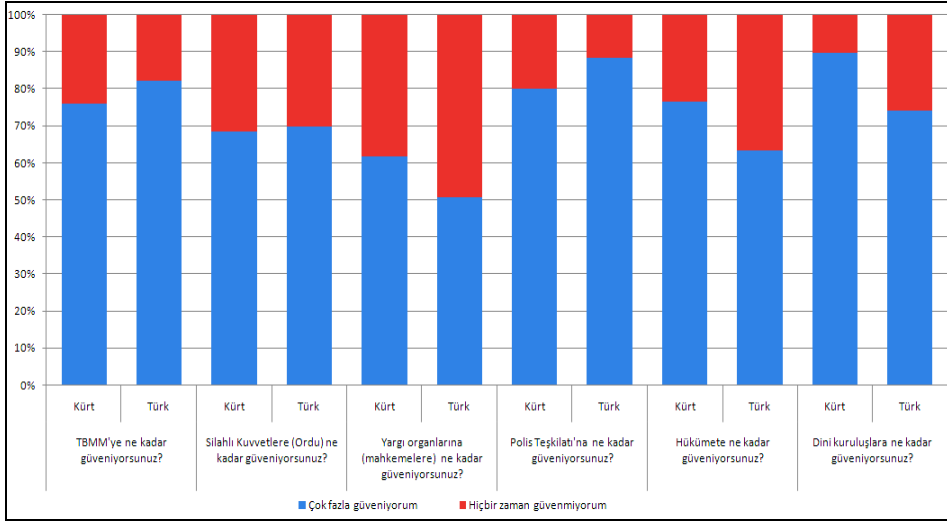
	Çok fazla güveniyorum	Fazla güveniyorum	Normal	Az güveniyorum	Hiçbir zaman güvenmiyorum	Toplam
Türk	8,8	24,2	57,2	3,6	6,2	100
Kürt	8,0	32,6	52,1	5,6	1,7	100
Diğer	11,4	31,8	51,1	2,3	3,4	100
Toplam	8,8	29,6	53,7	4,4	3,5	100
p>0,05	sd:8	X ² :13,01				

Ayrıca, etnik çeşitliliğin olmadığı mahallelerle komşulara olan güven arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş olup, Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerde komşulara olan güvensizlik toplam %1,9 düzeyinde belirlenmiştir. Türklerin yoğun yaşadığı bölgede komşulara “hiçbir zaman güvenmiyorum” diyenlerin oranı %6,3 olarak tespit edilmiştir ki bu oran Kürtlerin yoğun yaşadığı bölge oranından yüksektir. Etnik çeşitliliğin olduğu mahallelerde ise komşulara “hiçbir zaman güvenmem” diyenlerin oranı toplam %6,2 düzeyindedir. Kürt yoğun bölgede komşulara “çok güvenirim” oranı toplam %8,6, Türk yoğun bölgede bu oran %9,2 ve Türk-Kürt yaklaşık oranlarda birlikte yaşayanların olduğu bölgede %7,3 olarak belirlenmiştir. Bu soruya ilişkin tüm değerler birlikte ele alındığında etnik kimliklerin komşuluk ilişkilerinin kendi etnik kimliklerinden olanlarla ikamet ettikleri bölgelerde daha çok güven içerdiği söylenebilir. İkamet süresi arttıkça komşulara olan güvenin de arttığı görülmektedir. Komşulara güvenin “normal” düzeydeki genel güven seviyesi 1-7 yıl arası ikamet edenlerde %47,6 iken, 16 yıl ve daha fazla ikamet edenler de bu oran %57,6 seviyesine ulaşmaktadır.

4. Kurumlara güven

Sosyal sermayenin göstergesi olan güven olgusunun tek boyutlu bir yapısı olmadığı bilinmektedir. Kişiler arası güven ve ağlara katılım düzeyinin yüksek olmasının yanı sıra kişilerin kurumlara olan güveni de, güven olgusunun dolayısı ile sosyal sermayenin bütünleyici bir unsurudur. Bu bölümde etnik bağlamda kişilerin kurumlara olan güvenleri sorgulanmış, karşılaştırmalı yorumlara gidilmiş ve bu nedenle verilerin mukayeseye imkân verecek şekilde grafik gösterimi tercih edilmiştir.

Grafik 1: Etnik kimliklerin kurumlara güveni

Etnik köken ile TBMM'ye güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmaktadır. Türkler içerisinde %8,8'i "hiçbir zaman güvenmediğini" belirtirken, Kürtlerde bu oran %5,6 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık Türkler içerisinde %40,2 oranında bir kesim TBMM'ye "çok fazla güvendiğini" ifade ederken, bu oran Kürtlerde %17,7'dir. Türk'lerin TBMM'ye güveni uçlara kayarken, Kürtler orta değerlere yakın bir güven göstermektedir. Buna karşılık Hükümete güven ile etnik köken arasında anlamlı bir bağıntı bulunmamaktadır. Ayrıca, etnik kimliğin belediyeye olan güven ile bir bağıntısı olmadığı tespit edilmiştir. Hükümete ve belediyelere olan güven ile bir bağıntı bulunamamasının nedeni, merkezi ve yerel iktidarların belirli bir süre için elde tutulması ve el değiştirmesinin belirli dönemlerde seçimler yolu ile yapılması olarak gösterilebilir. Öte yandan siyasal sistemin temel kurumlarına olan güven ya da güvensizlik kişilerin sistemi algılama ve anlamlandırmaları boyutuyla daha önemli göstergelerdir, zira bu kurumların toplamı "devlet" algısına denk düşmektedir. Bu nedenle devletin kalıcı ve bürokratik kurumlarına olan güven/güvensizlik sosyal kaynaşma bağlamında daha anlamlı değerler olarak görülebilir. Neticede etnik kökenden bağımsız olarak mevcut Hükümete yönelik güven düzeyinin yüksekliği değiş-tokuş ilişkisi bakımından sergilenen iktidar performansı ile alakalıdır. Araştırmanın bu makale kapsamında değerlendirilmeyen bulgularından görünen o ki, vatandaşların sistemin adaletsiz ve haksız işleyişi yönündeki kanaatleri çok güçlüdür. Bu olumsuz kanaat hem Türkler hem de ve çok daha yoğun olarak Kürtler için geçerlidir.

Etnik köken ile yargı organlarına güven arasında anlamlı bir bağıntı var olup, Türklerin güven düzeyinin Kürtlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ancak yargı organlarına güvensizlik gösterenler her iki etnik grup içinde de yüksek düzeydedir (Türklerde %38,7; Kürtlerde %41,7).

Medya organları ile etnik kimlik arasında güven bağlamında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Kürtlerin medya organlarına “az ya da hiç” güvenmediği (% 53,1), bununla birlikte Türklerin de ancak %2,6’sının medyaya “çok fazla güvendiği” belirlenmiştir. Tüm veriler incelendiğinde, medya organlarına güvenin genel olarak düşük olduğu söylenebilir.

Etnik kimlik ile siyasi partilere olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Türklerin %16’sı, Kürtlerin %10,8’i siyasi partilere “hiç güvenmediklerini” belirtmişlerdir. Genel olarak güven duyanlar ise Türklerde %6,1; Kürtlerde %3,8 oranındadır. Siyasi partilere yönelik güvenin düşük olması sosyal sermaye bağlamında anlamlı bir bulgu olarak görülmekte ve toplumsal kesimler arasında politika ve eylemleri ile kaynaşmaya aracılık edecek olan bu yapıların işlevsel olarak yetersiz olduklarına işaret ettiği düşünülmektedir.

Muhalefet partilerine olan güven ile etnik kimlik arasında anlamlı bir bağıntı tespit edilmekle birlikte toplum genelinde muhalefet partisine olan güvenin düşük olduğu belirlenmiştir. Burada herhangi bir siyasi parti özelinde yorum yapmak yerine, partilerin muhalefet yapma üslup ve yöntemlerinin güvensizlik oluşturduğunu söylemek daha anlamlı olacaktır.

Etnik kimlik ile dini kuruluşlara olan güven arasında anlamlı bir bağıntı belirlenmemiştir. Bununla birlikte Kürtlerin bu türden kuruluşlara Türklere oranla daha fazla güvendiği söylenebilecektir. Bu sonuç, Kürtlerin maddi veya manevi sorunlarının çözümünde de Türklere oranla din adamlarından daha fazla yardım talep ettikleri bulgusu ile birlikte düşünüldüğünde, Kürt etnisitesi için din ve din adamının önemli bir ağırlığı olduğu söylenebilir. Bu kapsamda, etnik kimlikler arası kaynaşma düzeyinin artırılmasında ve köprü kurucu sosyal sermaye oluşturulmasında din faktörünün önemli bir işlev göreceği düşünülmektedir. Nitekim Coleman’ın da işaret ettiği gibi, din ve dini bağlar kuşaklar arasında kurulacak ilişkilerde önemli işlev üstlenmekte ve aileyi aşarak nesilleri kesiştiren din olgusu yetişkinlerin sosyal sermayesinin gençler ve çocuklar için de ulaşılabilir olduğu nadir bir sosyal sermaye çeşidi olarak değerlendirilmektedir (Field, 2009: 37).

Yapılan araştırmalarda genellikle en güvenilir kurum olarak birinci sırada olan “TSK”ya güvenin, konjonktürel gelişmelerden etkilendiği ve kuruma olan güvenin azaldığı görülmektedir. Etnik kimlik ile Türk Silahlı Kuvvetleri’ne olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuş olup, Türklerin %40,5’i, Kürtlerin ise %35,8’i TSK’ya güvenirken, Kürtlerin %32’si, Türklerin 27,9’u “ya az güvenmekte ya da hiç güvenmemektedir”.

Polis Teşkilatına güven TSK’ya güvenden daha yüksek düzeyde seyretmektedir. Etnik kimlik ile polis teşkilatına olan güven arasında anlamlı bir bağıntı görülmekte olup, Türklerin üçte ikisi, Kürtlerin ise yarısı Polis Teşkilatına fazlaca güvenmektedir. Hiçbir zaman güvenmeyenler arasında birinci sırada Türkler (%7,2) gelmektedir.

Etnik kimlik ile üniversitelere olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Genel olarak güvenilmez kurumlar arasında sayılan üniversitelere güvenin yükseldiği ve “çok fazla güveniyorum” diyen Türklerin %36,1 oranında, Kürtlerin ise %20,8 oranında olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca, etnik kimlik ile sendikalara olan güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Öncelikle sendikalara güvensizliğin hem Türkler hem Kürtler de yüksek olduğu söylenebilmekle birlikte, Türklerin sendikalara daha güvensiz oldukları belirlenmiştir. Türklerin %41,2’sinin sendikalara “hiçbir zaman güvenmediği”, “az güvenirim” diyenlerin oranı ile birlikte güvensizlik oranının %53,1’e ulaştığı görülmektedir. Kürtlerin ise üçte biri “hiçbir zaman güvenmem” demekte ve “az güvenirim” diyenlerle birlikte bu oran %44,1 ,e çıkmaktadır.

IV. TARTIĞMA VE GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye’de bireylerarası güvenin toplumsal düzeyde düşük olduğu, birçok araştırmada ortaya konduğu gibi, bu araştırmada da teyit edilmektedir. Cote ve Healy (2001: 44) 1995-6 yıllarında en yüksek oranda “Birçok insan güvenilirdir” diyen ülkenin Norveç (%65,3), en düşük güven düzeyinin olduğu ülkenin ise Türkiye (%6,5) olduğuna dikkat çekmektedir. Yine, kişilerarası güvende 2005-2008 dönemi Dünya Değerler Araştırmasında Türkiye, ilişkilerinde güvene en az yer veren ve çok dikkatli davranan ülkeler arasında yer almaktadır (%10,2). Aynı dönemde kişilerarası güven Kanada için %85,9, Avustralya (%92,4), İspanya (%40,9), İran (%21,8), Lübnan (%33,8), Fransa (%37,9), İtalya (%60,8) olarak tespit edilmektedir (Inglehart ve Welzel, 2005: 64). Bu araştırmalarla ilgili bir mesele araştırmaya katılanların güveni hangi farklı bağlamlarda tanımladığıdır. Tek bir soru ile güveni ölçüp, bundan büyük sonuçlar çıkarmak çok da doğru değildir (Baron vd., 2000:26).

Yapılan saha araştırmasındaki bulgulardan ayrıca şu hususların altını çizmekte yarar vardır. Öncelikle Adana örnekleminin Türkiye ile paralel sonuçlar ortaya çıkardığı tespit edilmekte olup, insanlara güven genel olarak düşük seyretmekte ve sosyal sermaye daha çok aile temelli işlev kazanmaktadır.

Esasen Avrupa yaklaşımı sosyal sermayenin aile dışı ağlar ve ilişkilerle üretildiği fikrine dayanmaktadır. Hâlbuki batı dışı toplumlarda sosyal sermaye aile temelli kurulmakta ve aile de tüm diğer ilişki ve etkileşimleri desteklemektedir. Bu güven, başı sıkıştığında ya da maddi zorluk çektiğinde de ilk müracaat yeri olarak aile-akraba-komşu çevresine yönelmektedir. Bu, uzmanlaşmış modern kurum veya kişilere başvurmak yerine tanıdıklar arasında maddi-manevi sorunlarını paylaşmak ve yardım almak davranışına dönüşmektedir. Literatürde aile, akraba, komşulara yönelen güçlü bağların sosyal sermayeyi aşağı düşürücü etkide bulunduğu, dışlayıcılık etkisi yarattığı kabul görmektedir. Bu araştırmada da görüldüğü gibi bağlayıcı sermaye olarak tasnif edilen aile ilişkilerinin yoğun ve güçlü olması dışarıya yönelik güveni de azaltmaktadır. Bu güven azlığı köprü kurucu sosyal

sermaye göstergesi kabul edilen meslektaşlara güven ve formel örgütlere katılımı da kendisini göstermektedir. Ancak formel düzeyde kurulan ilişkilerden daha önemli olanın enformel ilişkiler olduğu Türkiye’de ailede biriken sosyal sermayenin dışlayıcı olduğu gibi bir sonuç çıkarmanın çok da mümkün olmadığı söylenebilir.

Bu çalışmada bağımsız değişken etnik kimlik ile etnik kimlikler arasındaki güven arasında anlamlı bir bağıntı bulunmuştur. Bu bulguya ek olarak, bağımsız değişken olarak mahallede oturma süresi, eğitim, yaş ve gelir seviyesi ile sosyal güven arasında da anlamlı bir bağıntı olduğu görülmüştür. Bunun aksine, mahallenin etnik çeşitliliği ile komşulara olan güven arasında anlamlı bir bağıntı olmadığı ve mahallenin etnik çeşitliliği bağımsız değişkeni ile etnik kimlikler arası güven arasında da bir ilişki olmadığı gözlenmiştir. Oturulan bölgenin etnik çeşitliliği komşulara duyulan güveni etkilemekte midir? sorusuna Adana İli örneğinde yapılan araştırma sonuçları olumsuz yanıt sunmaktadır.

Literatürdeki araştırma bulgularının aksine mahallenin çeşitliliğinin yani Türk ve Kürtlerin aynı mahallede birlikte yaşamasının güven üzerinde olumlu etkide bulunduğu görülmektedir. Buradan bakıldığında her iki kimliğin birlikte yaşadığı mahallede etnik kimliğe güvensizliğin azaldığı ve Türk yoğun mahallelerde yaşayan Türklerin Kürtlere daha güvensiz oldukları tespit edilmektedir. Bu husus oldukça önemlidir. Çünkü literatürde bu konuda yapılan çalışmalarda çoğunlukla gettolaşma, paralel yaşam yönündeki tespitlerle birlikte çeşitliliğin güven üzerinde yarattığı olumsuz etkinin altı çizilmektedir. Diğer deyişle, daha çok birbirinden izole olmuş farklı gruplardan oluşan heterojen toplumlarda toplumsal çeşitlilik toplumsal güveni olumsuz etkilemektedir. Muhtemeldir ki Letki’nin çeşitliliğinin olduğu mahallelerde „kendisinden olmayanlarla“ ilişkilerin/temasların yoğunlaşmasının güvene ilişkin olumsuz etkiyi dengelediği, önyargıları azaltan temasın önemine dikkat çektiği tezi önem kazanmaktadır (Letki, 2007: 99-126). Diğer deyişle, komşularıyla sık görüşen ve iletişim kuranlar, buldukları çevrenin etnik çeşitliliğinden daha az etkilenmekte ve komşuluk etkileşiminin yüksekliği güveni artırmada önemli rol oynamaktadır. Nitekim araştırmanın etkileşimlerin sıklığını (akraba-komşu ziyaretleri, düğün-cenaze gibi sosyal faaliyetlere katılım gibi) ölçen soruları ile birlikte değerlendirildiğinde “etkileşim ve temasın” korunması yoluyla paralel/izole bir yaşamdan uzak durulduğu görülmektedir.

Etnik köken bağımsız değişken olarak alındığında Türklerin tanıdık ve tanıdık olmayan insanlara karşı Kürtlere göre daha güvensiz oldukları anlaşılmaktadır. Daha önemlisi Kürtlerin Türklere daha çok güvendikleridir. Bu kapsamda Türklerin daha tedirgin ve dikkatli, Kürtlerin ise daha kayıtsız bir tutum sergiledikleri düşünülmektedir.

Genellikle Kürt gençliğinin (18-24 yaş gurubu) hem tanıdık (başta aile) hem de tanıdık olmayan çevreye karşı en güvensiz kesim olduğu görülmektedir. Bu kesim etnik köken değil de “yaş” bağımsız değişken olarak ele alındığında da “en güvensiz” grubu oluşturmaktadır. Nitekim meslek ile insanlara güven arasında yapılan bağıntı çözümlemesinde insanlara “hiçbir zaman güvenmem” diyenler

arasında öğrenciler (%22,2) ve 18-24 yaş aralığı (%10,7) en yüksek oranla dikkat çekmektedir. Aksine insanlara en çok güvenenler okuryazar olmayanlar (%15,4) ve 52 yaş ve üstünde (%10,0) olanlardır. Kürt gençlerinde yaygın olan güvensizlik, aidiyet sorunu ile birleşerek daha ciddi sorunlar oluşturmaya aday gözükmektedir. Üstelik bu veri Türk gençlerinin de Kürtlere karşı en güvensiz oldukları ile değerlendirildiğinde genç kesimler arası etkileşimlerin çok daha önem kazandığı görülebilecektir.

Bir diğer önemli husus, mahalle sakinleri ile günlük alışveriş yoluyla daha çok etkileşim içerisinde olan esnaflar, hem Türklere hem de Kürtlere en çok güvenen kesimdir (sırasıyla %35,5 ve %14,7). Esnaflar aynı zamanda meslektaşlarına da en çok güvenen meslek grubunu (%11,8) oluşturmaktadır.

Gelir bağımsız değişken alındığında 1500-1800 TL arası geliri olanlar, aile fertlerine hiçbir zaman güvenmeyenlerin (%8,6) en yüksek oranda olduğu gelir grubu olarak dikkat çekmektedir. Aile fertlerine en çok güvenenler arasında ise gelir seviyesi 300-600 TL arasında olanlar (%72,7) bulunmaktadır ki ekonomik güçlüklerin insanları aileye daha çok bağımlı ve güvenli kıldığını teyit etmektedir. Ancak, insanlara en çok güvenenler de bu gruptadır (%13,6). Aynı gelir grubu Kürtlere de en çok güvenen kesimdir. Bu sonuç şaşırtıcıdır, çünkü Putnam'ın (2000: 38) hiçbir şeyi olmayanların daha güvensiz oldukları tespitine aykırılık göstermektedir. Etnik köken bağımsız değişken olarak ele alındığında ise hem Kürtlerde hem de Türklere aylık gelir arttıkça Kürtlere olan güvenin de arttığı belirlenmektedir. Komşularına en çok güvenenler ise gelir seviyesi görece yüksek olan (1800-2100 TL) kesim (%15,6) olmaktadır.

Kurumlara güven bulguları genel olarak değerlendirildiğinde cevapların Türk siyasetinin sivilleşme çabalarından, demokrasinin kurumsallaşma düzeyinden ve konjonktürden oldukça etkilendiği görülmektedir. Bu çerçevede genel olarak yargıya, TSK'ya güvenin azaldığı, TBMM ve Hükümete olan güvenin arttığı görülmektedir. TBMM ve Hükümete olan güvenin artışı Easton'ın ifadesiyle talep ve beklentilerinin gerçekleşmesi ve yönetim performansından duyulan hoşnutluğu gösterse de, bu yaygın desteğin üretilmesinin de zemini. Ancak yaygın desteğin önündeki en büyük engel, araştırmada sorulan ancak bu makale kapsamında değerlendirilmeyen soruların cevaplarından anlaşılmaktadır ki genel olarak sistemin haksız ve adaletsiz oluşuna dair yaygın kanaattir. Genel değerlendirme içerisinde ayrıca çağdaş ve aracı /temsili kurumlara olan güvenin düşük düzeyde olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Sendika, siyasi parti, muhalefet gibi mekanizmalara fazlaca güven duyulmamakta, medya ise güvenin çok düşük olduğu bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Türklere karşılaştırıldığında, Kürt etnisitesi için dini kurumlar daha güvenilir, Türk silahlı Kuvvetleri ve Polis Teşkilatı ise daha az güvenilir durumdadır. Sosyal sermayesi yüksek Batılı demokrasilerde genel olarak halkın polis, asker ve kilise gibi özellikle otoriteye ilişkin eski kurumlara duyduğu güvenin düşük düzeyde seyrettiği dikkate alındığında, Türkiye'nin batı

dışı bir yol izleyerek sivil kurumlara güveni artsa da bu kurumlara hala daha çok güven beslediği görülmektedir.

Sonuç olarak Adana örneği bulguları kuramsal bölümde ele aldığımız temas kuramına paralel sonuçlar üretmektedir. Bu çerçevede etnik kimliklerin birbirleri ile iletişim ve paylaşım olanaklarının artması, etkileşim sürecinin uzaması kimlikler arasında ön yargıların azalmasına, güvenin artmasına kaynaklık etmekte ve sosyal sermaye birikimine ve kaynaşmaya katkı sağlamaktadır. Sosyal güvenin “tecrübe ile öğrenilen” bir değer olduğunu dikkate aldığımızda, farklı etnik kesimlerin birbirleriyle etkileşiminin arttırılması yönündeki çalışmalara ağırlık verilmesinin Türkiye’deki sosyal güvensizliğin giderilmesinde olumlu bir rol oynaması muhtemeldir.

Kaynakça

- Alesina, A., & Ferrara, E. (1999). *Participation in Heterogeneous Communities*. Eylül 12, 2010 tarihinde <http://www.nber.org/papers/w7155.pdf> adresinden alındı
- Alesina, A., & Ferrara, E. (2002). Who Trusts Others? *Journal of Public Economics*, 85 (2), 207-234.
- Baron, S. F. (2000). *Social Capital - Critical Perspectives*. Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. (J. G. Richardson, Dü.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* , New York: Greenwood Press.
- Brehm, J., & Rahn, W. (1997). Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science* (41), 999-1023.
- Chan, J., To, H., & Chan, E. (2006). Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework for Empirical Research . *Social Indicators Research* , 75.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Coleman, J. S. (1998). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* , University of Chicago, 95-120.
- Cote, S ve Healy, T. (2001) *The Well-being of Nations. The Role of Human and Social Capital*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris.
- Field, J. (2009). *Sosyal Sermaye*, Ankara: İletişim Yayınları
- Fukuyama, F. (2001). Social Capital, Civil Society and Development. *Third World Quarterly* , 22, 7-20.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues And The Creation Of Prosperity*. (A. Buğdaycı, Çev.) New York: Free Press.
- Gittel, R., & Vidal, A. (1998). *Community Organizing. Building Social Capital as a Development Strategy*. London: Sage.
- Grootaert, C., & Bastelaer, T. (2001). Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings Recommendations From the Social Capital Initiative. *WB, Social Capital Initiative Working Paper* , 24.

- Inglehart, J., & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Kawachi, I. K. (2004). Reconciling The Three Accounts of Social Capital. *International Journal of Epidemiology*, 33 , 682–900.
- Kawachi, I., Coutts, A., Pinto, P., & Cave, B. (2007). *Social Capital Indicators in UK*. A Research project for the Commission for Racial Equality, Ben Cave Associates Ltd.
- Letki, N. (2007). *Does Diversity Erode Social Cohesion? Social Capital and Race in British Neighbourhoods*, *Political Studies*, 56/1. 99-126. Haziran 14, 2010 tarihinde http://www.nuff.ox.ac.uk/politics/papers/2005/NLetki_social%20capital%20and%20diversity_final.pdf adresinden alındı
- Norris, P. (15-20 Eylül, 2001). Making Democracies Work: Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies. *Paper for European Sciences Foundation EURESCO Conference on Social Capital*. Interdisciplinary Perspectives At the University of Exeter.
- OECD. (2001). *The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital*.
- Özsağır, A. (2007). Ekonomide Güven Faktörü., *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar,C.6, S.20,s:46- 62.
- Portes, A. L. (1996). The Downside of Social Capital. *The American Prospect* (26) Mayıs-Haziran , 18-21, 94.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone : The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6 , 65-78.
- Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), November, , 137-174.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2010). *Social Capital: Measurement and Consequences*. Haziran 14, 2010 tarihinde <http://www.oecd.org/dataoecd/25/6/1825848.pdf> adresinden alındı
- Siisiäinen, M. (2000). *Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam*. 08 24, 2010 tarihinde Paper presented at ISTR Fourth International Conference "The Third Sector: For What and for Whom?" Trinity College: <http://www.istr.org/conference> adresinden alındı
- Uslaner, E. M. (2006). *Does Diversity Drive Down Trust?* Haziran 5, 2010 tarihinde EURODIV PAPER For presentation at the Conference on Civil Society, the State and Social Capital: <http://www.susdiv.org/uploadfiles/ED2006-023.pdf> adresinden alındı.
- Welch, M. R. (2001). *Determinants and Consequences of Social Trust*. Haziran 14, 2010 tarihinde <http://eprints.nuim.ie/732/1/WelchRiveraConwayetalEPRINT.pdf> adresinden alındı

World Bank. (1999). *Social Capital and Poverty. Conference, June 22-24, Washington DC.* Haziran 2, 2010 tarihinde <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/index.htm>. adresinden alındı

Ethnicity With Reference To Social Capital and Trust

In this article, we attempt to explore the relation between the ethnicity and social capital indicators. Aiming this, a field survey was carried out in 10 neighborhoods of Adana for 600 people through vis a vis interview. Those neighborhoods cover the ones supposed to be „Kurdish ghettos“, ones having ethnic diversity and the ones inhabited mostly by Turks. The findings of the survey have been evaluated in relation to social capital that is a crucial dimension of social cohesion and mainly to trust. In this article, we seek to clarify the linkages between ethnicity and variety of social capital indicators including interpersonal trust, trust to family, and trust in institutions.

We have to emphasize that the main findings of Adana case has quite similar to that of Turkey in general in terms of social capital. Like Turkey, social/general trust is very low in Adana and social capital is mainly come out in the circle of kinship and family relations. Actually, European approach to social capital lies on the idea that the networks and relations out of the family generate social capital. However, in non western societies, social capital has been accumulated on the basis of family and family underpins the other relations and interactions. Trust in family covers the material and immaterial needs and people needing of material or physiological help apply other family members/relatives or neighbors at the first resort. It means that people in general has seldom use the modern institutions like finance and banking. In the literature, it is acknowledged that stronger bonding capital (high trust within the families/relatives) has negative impact on social trust and produce exclusion. This survey confirms the fact that higher bonding capital has led to lower social trust in Adana as found in low trust to collogue and low participation in formal institutions. Although informal relations are very crucial in Adana/Turkey, it does not have to mean that it is exclusionary. In this survey, except ethnicity, the stronger relations were found between social trust and the independent variables of duration in the neighborhood, the ethnic diversity of the neighborhood, education, age, and income level. Besides, opposite to literature, we observed 1) the lack of relation between the ethnic heterogeneity of neighborhood and trust to neighbors 2) the lack of relation between the neighborhood diversity and trust between ethnicities. In other words, the argument about the negative impact of diversity on trust could not be confirmed in the survey. Moreover, the answer to the question of whether ethnic origin affects trust to neighbors was negative in Adana case. We can possibly argue that intense relations among the neighbors lower the negative effect of diversity.

When we take ethnicity as an independent variable, it is found that Turks has lower trust to both familiar/unfamiliar people than Kurds. It's striking that Kurdish people have more trust to Turks. In this context, we consider that Turks are very anxious and careful while Kurds are indifferent in their relations. Unlike the findings of the literature, it is seen that diversity of the neighborhoods, in other

words in the neighborhoods where Turks and Kurds live together has positive impact on social trust. From this vantage point, ethnically diverse neighborhoods increase the trust among Kurds and Turks and inversely Turks living in the neighborhoods intensely occupied by Turks has lower trust to Kurds. Moreover, it is found that the longer the duration in the neighborhood, the stronger the trust to neighbors. For both ethnicities, trust to neighbors increases in old ages.

Taken the ethnicity as an independent variable, we found that the most distrustful segment to both familiar and unfamiliar people is Kurdish youth (18-24 ages). This segment is the most distrustful when age is taken as an independent variable either. Furthermore, in the linkages between occupation and trust to people, the ratio of “never to trust” option was highest in the students (22, 2%) and at the ages of 18-24 (10, 7 %). On the other hand, the most trustful people are those who are illiterate (15, 4%) and over the ages of 52 (10, 0%).

According to income level, social segment earning 1500-1800 TL monthly is the most distrustful to family. That the people with 0-300 TL income has the highest trust on family (72, 7 %) is striking. It confirms the fact that economic difficulties make people more dependent and counting on family. However, these people have also more confidence to people in general (social trust). This income level of people trusts Kurds more as well. This finding is quite opposite to what Putnam argues, that is “have not’s” has low trust to people.

According to findings, it is obvious that the attempts to democratization, civilization, and conjuncture developments have clear effect on trust to institutions. In this framework, the trust to judiciary and Turkish Army has decreasing, while the trust to Government and Parliament has increasing. It has to be emphasized that Turkey and Adana case has shown that trust to traditional sources of the authority such as churches, army and police are higher than western societies. Another noteworthy finding is low level trust on the modern and mediatory institutions such as political parties and trade unions. Media is the most unreliable institution ever. Besides, Kurdish people rely more on religious institutions and have lower trust to state institutions.

As a result, we can conclude that increase in the intensity of interactions and the length of residence decrease the prejudice between the ethnicities, generates trust and contributes social cohesion. The attempt to set up common grounds for interaction between diversities would help to decrease social distrust in Turkey.

Destinasyon İmajı Oluşturmada Hüzün Turizmi: Afyonkarahisar ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı

Grief Tourism on Destination Image Formation: Afyonkarahisar and Başkomutan National Historical Park

Burhan KILIÇ* ve Hande AKYURT
Muğla Üniversitesi

Özet

Sahip olunan arz kaynaklarının çeşitliliği, destinasyonlar arasında farklılıklara ve talebe yönelik şekillenen özel ilgi turizminin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Türkiye’de farklı özelliklerin bir arada bulunduğu birçok destinasyon bulunmaktadır. Alternatif turizm türleri sayesinde farklı destinasyonlar ve turizm türleri ortaya çıkmaktadır. Milli miras açısından Kurtuluş Savaşı mücadelesinde yaşananlar değerlendirildiğinde Afyonkarahisar, hüzün turizmi destinasyonları içinde önemli bir merkezdir. Afyonkarahisar ili imaj bileşenleri ile ilgili yapılan araştırmalarda Çekirleme, gıda ürünleri ve termal turizm bu destinasyonun ilk akla gelen değerleridir. Turizm açısından değerlendirildiğinde ise ilde, öncelikle termal turizm ön plana çıkarılarak son yıllarda “Türkiye’nin Termal Başkenti” sloganı kullanılmıştır. Ancak yapılan araştırmalarda termal başkent imajının yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ildeki ya diğer turizm değerlerinin mevcut sloganı desteklemek için kullanılması gerekecek ya da yeni bir imaj çalışması ile yeni bir destinasyon imajı oluşturulması gerekecektir. Bu çalışmanın amacı, Afyonkarahisar ilinin destinasyon imajı konusunda mevcut olumsuzluğu ortadan kaldırabilmesi, imajını kuvvetlendirebilmesi ve pazar payını artırabilmesinde miras turizminin bir çeşidi olan hüzün turizminin örnek bir model olarak kullanılabilirliğini irdelemeye yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Hüzün Turizmi, Destinasyon İmajı, Afyonkarahisar, Başkomutan Tarihi Milli Parkı

Abstract

The diversification of supply sources owned causes differences between destinations and special interest which is shaped for demand leads to become tourism widespread. In Turkey, there are many destinations where different features exist together. By means of alternative tourism types, various destinations and tourism types emerge. When all the events happened during the Independence War are

considered in terms of national heritage, Afyonkarahisar is an important centre among grief tourism destinations. In research related to image components of Afyonkarahisar, confectionery, food products, and thermal tourism are the values of this destination that come to mind first. When the city is considered in terms of tourism, by highlighting the thermal tourism, the slogan “The Capital of Thermal Tourism” has been used. However it is hard to say that thermal tourism has a success taking the research into consideration. Therefore either other tourism values will be used to support the slogan available or with the work of a new image, a new image destination image will be created. The aim of this study is to eliminate the current negativity of Afyonkarahisar province’s destination image, strengthen the image and examine the availability of grief tourism which is one of the heritage tourism types so as to increase its market share.

Key Words: Grief Tourism, Destination Image, Afyonkarahisar, Başkomutan National Historical Park

I. GİRİŞ

Son yarım yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler dikkate alındığında turizm, dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline gelmiştir. Turistlerin talepleri doğrultusunda yeni turizm türleri ortaya çıkmış ve alternatif turizm kavramı oluşmuştur. Alternatif turizm, geleneksel tatil anlayışına yeni bir yön vermektedir. Temel amacı turistlerin değişen beklentilerine cevap verebilmek ve ülkelerin sahip olduğu arz kaynaklarını verimli bir şekilde kullanabilmek olan alternatif turizm sayesinde destinasyonlarda ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan çeşitli alanlarda farklılık ve etkileşim sağlanmaktadır (Hacıoğlu ve Avcıkurt 2008). Alternatif turizm ile birlikte turizm ürünlerinin farklılaşması da ön plana çıkmıştır. Farklılaşma, Korkmaz vd. (2009)’ne göre, eşsiz bir değer karması sunabilmek için farklı bir pazarlama bileşeni seçmek şeklinde tanımlanmaktadır. Farklılaşma yolları da Yükselen (2003) tarafından beş başlık altında toplanmıştır. Bunlar; fiziksel ürün farklılaşma, hizmet farklılaşma, personel farklılaşması, imaj farklılaşması ve kanal farklılaşmasıdır. Ürün farklılaşma, pazardaki turistlerin taleplerinde meydana gelen değişim doğrultusunda gelişmektedir. Bu doğrultuda talebin tüketim anlayışındaki değişim yeni ürünleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle son yıllarda turistik tüketicilerin alışkanlıklarında çeşitlilik yaşanmış, özel ilgi turizm türleri ortaya çıkmış ve alternatif turizm gelişmeye başlamıştır (Alaeddinoğlu ve Aliagaoglu 2007). Sezon dışı zamanlarda da yapılabilişliği ve sahip olunan tarihi değerleri hem turistik açıdan kullanmak, hem korumak ve hem de tanıtmak açısından hüzün turizmi, destinasyonda turizm hareketliliğini yılın on iki ayına yayma açısından da önemli bir alternatif olarak değerlendirilebilecek turizm çeşitlidir.

Eski Yunancada bir tıp terimi olan Katarsis (catharsis), aslında hüzün turizmini oldukça iyi anlatmaktadır. Aristo’nun Trajedi Kuramı’nın bir çeşidi olan Katarsis, temizlenme, arınma demektir. Yine Katarsis, insanların kendilerini kahramanın yerine koyarak onun çektiği acıyı beraber yaşamaları olarak ifade edilmektedir (tr.wikipedia.org). Genel olarak turizm olgusu değerlendirildiğinde

sonucu hep Katarsis'e çıkmaktadır. Bütün turizm hareketlerinin sonucunda bir rahatlama, arınma söz konusudur. Örneğin, klasik turizm ürünü satın alan bir turist tatili sonucunda dinlenmiş, arınmış olarak ülkesine dönmekte, av turizm paketi satın alan bir turist, doğaya karışık kazanmış olduğu mücadelenin sonucunda rahatlamış, arınmış olmaktadır. Örnekleri bütün alternatif turizm çeşitleri için çoğaltmak mümkündür. Hüzün turizminde de vuku bulan olaylardaki yaşıyanlarla özdeşleşmek, o anı yeniden yaşamak, olaylardaki kahramanlarla aynı duyguları paylaşabilmek amaç edinilmektedir. Çösel üzüntü, gönül üzüntüsü olarak adlandırılan hüzün, ziyaretçilerde rahatlama oluşturması sayesinde seyahatin memnuniyet düzeyini de kendiliğinden artırmaktadır.

Hüzün turizmi; ölüm, felaket ile ilgili olarak 1990'lı yıllarda Lennon ve Foley tarafından turizm literatürüne kazandırılmıştır (Alaeddinoğlu ve Aliagaoglu 2007). Lennon ve Foley (2000) bu turizm çeşidini "dark turizm" olarak adlandırmıştır. Yerli yazında kavram üzerinde bir birliktelik bulunmamaktadır. Kavramı, Aliagaoglu (2008) "keder turizmi", Doğaner (2006), "keder turizmi" ve "askeri turizm" (Aliagaoglu 2008), Kaya (2006) ise "ölüm turizmi" (Aliagaoglu,2008) olarak adlandırmıştır. Bunun yanında bazı kaynaklarda da kavram, hüzün turizmi olarak ifade edilmektedir (Akoğlan Kozak ve Bahçe 2009). Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü (2005)'nde keder; acı, dert, sıkıntı, ıstırap ve tasa (s.1126) olarak ifade edilmiştir. Yine aynı kaynakta hüzün ise, iç kapanıklığı ve gönül üzgünlüğü (s.910) olarak açıklanmaktadır. Bu çalışmada, keder kelimesinin acı, dert olarak anlamlandırılması ve hüznün ise gönül üzgünlüğünü anlatması dolayısıyla daha uygun olacağı, uluslar arası literatürde dark tourism veya grief tourism olarak adlandırılan alternatif turizmin bu çeşidinin "hüzün turizmi" olarak adlandırılması uygun bulunmuştur. Hüzün turizminin farklı çeşitleri bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak; savaş alanları, hapishaneler, doğal felaketler, yoksulluk, kasırgalar vb. alt başlıklarından birkaç tanesi olarak sayılabilmektedir. Dünyada hüzün turizmini yapıldığı destinasyonlara örnek olarak da; Polonya, Kamboçya, Bosna Hersek, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri vb. gösterilebilir.

Miras turizminin bir çeşidi olan hüzün turizmi, çeşitli nedenlerle insana üzüntü veren yerlerin turizm maksadıyla tüketilmesi (ziyaret edilmesi) anlamına gelmektedir. Savaş alanlarını ziyaret, turizm hareketlerinin gerçekleştirildiği bu turizm türüne örnek olarak gösterilmektedir. (Aliagaoglu 2008). Miras turizmi içerisinde görülen hüzün turizmi kapsamında Afyonkarahisar, bu konuda potansiyel bir destinasyon olarak değerlendirilebilecek önemli zenginlikte milli mirasa sahiptir. Bunun en önemli sebebi Kurtuluş Savaşı mücadelesidir. Afyonkarahisar, genellikle destinasyon imajı oluşturmada "termal turizm başkenti" sloganıyla konumlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan bir araştırmada Afyonkarahisar'ın bu konuda pek de başarılı olduğunu söylemek zordur. Özdemir ve Karaca (2009)'nın yaptığı oldukları araştırmalarında katılımcılarda il ile ilgili çağırma yapan ilk ifadeler sorulduğunda; termal turizm 5. sırada yer almış ve araştırmaya örneklemi içinde yüzdelik payı 4 olarak tespit edilmiştir. Bu araştırmaya göstermektedir ki, Afyonkarahisar ya yeni turistik çekiciliğe sahip diğer değerlerini bu imajını desteklemek için kullanacak ya da yeni bir destinasyon imajı çalışması yapmak durumunda kalacaktır. Bu çalışmada, Afyonkarahisar ilinin bir destinasyon

olarak sahip olduğu milli mirasını ve bu çerçevede hüzün turizmini destekleyici imaj unsuru veya yeni destinasyon imajı oluşturmada kullanılabilirliğini tartışmaya yöneliktir.

II. DESTİNASYON İMAJI

İmajın, bir yer veya ürün hakkında kişi ya da grupların bilgi, izlenim, önyargı ve görüşleri olarak tanımlanması mümkündür (Tolungüç 1999). Bir turistik tesis, bir köy, bölge, ülke, bir kaç ülke grubu, hatta bir kıta turistik destinasyon olarak tanımlanabilmektedir. Destinasyon imajı belli bir turist pazarının destinasyon hakkında algılandığı imajdır (Batchelor 1999). Destinasyon imajı, bölgelerin sahip oldukları yapılabılır turizm türlerinin çeşitliliğine göre şekillenebilir. Destinasyon imaj yönetiminde bir destinasyonu ziyaret edenlerin tutum ve ilgilerini bilmek önemli bir rol oynamaktadır (Laws vd. 2002). Destinasyon imajı seyahat edenlerin karar verme sürecinde en güvenilir kaynak olarak ifade edilebilmektedir (Mayo 1975; Beerli ve Martin 2004). Destinasyon imajı araştırmalarında bazı araştırmacılar nesnel öğeler üzerinde yoğunlaşmış, bazı araştırmacılar da öznel öğeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Lawson ve Bond-Bovy (1977)'ye göre destinasyon imajı tanımlaması yapılırken destinasyondaki bütün nesnel kaynaklar, ifadeler, izlenim, önyargı, bir birey veya grubun duygusal düşünceleri belli bir destinasyonun tanımlanmasında yer alabilmektedir. Bu tanımlamanın ışığında destinasyon imajı oluşturulurken kitleleri ve bireyleri o destinasyona çekecek özgün özelliğe sahip bir değeri kullanma olanağı ortaya çıkmaktadır. Baloglu (1996)'na göre destinasyon imajına odaklı bir tanımlama destinasyonun tanıtım ve pazarlanmasında önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Afyonkarahisar bu anlamda Türkiye'de hem yerel pazara hem de uluslararası pazarlara hitap edebilecek özgün değerlere sahip ender destinasyonlardan birisidir.

Laws vd. (2002)'ne göre ise destinasyon imajı iki faktöre bağlıdır. Bunlardan ilki destinasyonun benzersiz ve özel olması, ikincisi ise ziyaretçileri destinasyona nasıl çekeceğidir. Bu anlamda Afyonkarahisar ili ülkenin kurtuluş mücadelesinde yakın tarihe tanıklık etmiş, ülkede yaşanan bütün vatandaşın yakınlarından bir çeyreği içinde barındırdığı bir destinasyondur. Benzersiz değerlere sahip olması, özellikle yerel pazarda potansiyel tüketiciyi harekete geçirebilecek hatıraların bulunması Laws vd. tarafından belirtilen ikinci faktörün önemini oldukça kolaylaştırır.

Türkiye'de hüzün turizmi kapsamında Çanakkale oldukça önemli bir destinasyondur. Çanakkale denildiğinde genel olarak turistik tüketicilerin aklına ilk gelen Çanakkale Zaferi olmaktadır. Her yıl yapılan 18 Mart Çanakkale Zaferi Kutlama ve geyitleri Anma Programları bu destinasyonun imajını hüzün turizmi yönünde olmasını sağlamıştır. Bu anlamda her yıl Çanakkale'ye hem yerli hem de yabancı pek çok ziyaretçi gelmekte ve hüzün turizmi kapsamında buralarda ziyaretlerde bulunmaktadır. Çanakkale'yi 2008 yılında ziyaret edenlerin sayısı 120669'u yabancı ziyaretçi olmak üzere toplam 313109 kişidir (www.canakkale.gov.tr).

Dünyada da pek çok destinasyonda hüzün turizmi etkinlikleri bulunmaktadır. Hatta bu destinasyonlardan pek çoğu yaşanan trajik olayları imaj olarak kullanmaktadır. Seyahat acentelerinin tur programları içinde de bu destinasyonların hüzün turizmi kapsamında pazarlandığı çalışmalar kapsamında yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir. Bu destinasyonlara örnek olarak; Amerika Birleşik Devletleri'nde; New York-Hart Island Hayalet geçri, New Orleans-Katrina Kasırgası, San Francisco-Alcatraz Hapishanesi, Fransa; Père Lachaise Mezarlığı, Kamboçya; Phnom Penh Ölüm Tarlaları ve Landmine Müzesi, Polonya'da Auschwitz Toplama Kampı, Tibet'te yapılan cenaze törenleri (sky burial), Japonya'da Hiroşima, Güney Afrika Cumhuriyeti, Johannesburg yakınlarında Soweto Kasabası vb. verilebilir.

III. HÜZÜN TURİZMİ

Tarihi ve kültürel mekânları ziyaret son zamanlarda en popüler turistik aktivitelerden birisi haline gelmiştir. İnsanlar seyahatleri esnasında buldukları destinasyonun sosyo kültürel yapısını incelemek ve bölge hakkında bilgi sahibi olmayı istemektedirler. Bu sebeple seyahat endüstrisinde niç pazarlara büyük önem verilmektedir (Hargrove 2002). İnsanların herhangi bir yerdeki tarihi eser ve bölgenin geçmişi ve günümüzdeki toplumuna ait otantik hikayelerinin yer aldığı etkinliklere katılmak amacıyla yapmış oldukları seyahatleri miras turizmi içinde değerlendirilmektedir (Hargrove 2002). Miras sözlük karşılığı olarak bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şeyler olarak tarif edilmektedir (Türk Dil Kurumu 1988). Miras turizminin birçok tanımı yapılmıştır. Miras turizmi bir nesilden diğerine geçen her türlü kaynağın kullanımını ifade etmektedir (Özgüç 1998). Hüzün turizmi, kültürel miras turizmi olarak da adlandırılan miras turizminin bir çeşididir. Bu bağlamda hüzün turizmi; içence, soykırım gibi ölüm olaylarının yaşandığı yerler, bunların adına yapılan anıt ve müzeler ile yoksulluk, doğal afet gibi acı olayların yaşandığı yerlere seyahat etmeyi kapsayan turizm çeşididir.

Hüzün turizmi, ilk olarak 1990'lı yıllarda Lennon ve Foley tarafından incelenmiş ve akademik olarak araştırmalara temel teşkil etmiştir. (Alaeddinoğlu ve Aliağaoğlu, 2007). Yerli yazında olduğu gibi uluslararası yazında da birçok kavramla ifade edilen hüzün turizmi, Lennon ve Foley (2000) tarafından “*dark turizm*” olarak adlandırırken, Seaton (1996) “*thanatourism*” olarak isimlendirmiş ve Blom (2000)'da “*morbid turizm*” adı altında bu kavramını geliştirmiştir. Slayton (2006), dark kelimesini “*grief*” olarak uyarlayarak çalışmasında “*grief tourism*” ifadesini kullanmıştır. Almanya'da da *grusel tourismus* (shudder tourism-ürperti turizmi) olarak ifade edilmektedir.

Hüzün turizmi tüketicilere üzüntü, içsel acı duygusunu yaşatmak ve sonucunda da gerçekleşen olaylardan edinilen tecrübe ile huzura ermek için yapılmaktadır. Hüzün turizminin çatısı oldukça geniş ve pek çok farklı olaylarla desteklenmektedir. Hüzün turizmi kavramı sahip olduğu anlam genişliği ve farklı kişilerde ortaya çıkabilmesi nedeniyle kapsam alanının da aynı şekilde geniş olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz (Seaton 1996).

Seaton (1996) ölüm turizmini 5 kategoride incelemiştir:

1. Ölüm olayını izlemek amacıyla yapılan ziyaretler
2. Bireysel - toplu ölümlerin gerçekleştiği alanlara yapılan ziyaretler
3. Anıtlara - hapishanelere yapılan ziyaretler
4. Ölümle ilgili olayların yaşandığı yerlere yapılan ziyaretler
5. Ölümle ilgili kanıtların sergilendiği yerler

Seaton hüzün turizmini sadece ölüm turizmi ile özdeşleştirdiğinden ayrımı da o şekilde yapmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi hüzün turizmi kapsamına giren pek çok olay bulunmaktadır. Savaş alanlarına, Çatlık-mezarlıklara, felaketlerin yaşandığı alanlara, hapishanelere, hayaletlerin bulunduğu varsayılan bölgelere, toplu ölüm-soykırımların gerçekleştiği yerlere, ölümü andıran bölgelere veya mekânlara yapılan ziyaretler hüzün turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (www.grief-tourism.com).

Kendle (2008) ise açıklanan çeşitliliğe ilave olarak, hüzün turizmini, savaş alanlarına seyahat, Çatlık ziyareti, toplu mezarların olduğu yerleri ziyaret, trajik suç ve olayların olduğu yerleri ziyaret, yoksul halkın bulunduğu yerleri ziyaret, intihar turizmi, kıyamet gününün yaklaştığına inanan insanların yaptığı olduğu seyahati kıyamet günü turizmi olarak açıklamıştır.

Hüzün turizmi çeşitleri ve bu turizmin yapıldığı bölgelere Türkiye ve dünyadaki çeşitli destinasyonlardan örneklerle incelenecek olursa; *savaş alanları turizmi*; I. ve II. Dünya Savaşı'nın geçtiği mekanlar (özellikle Çanakkale-Gelibolu), Kurtuluş Savaşı'nın gerçekleştiği mekanlar, Hiroşima, Bosna Hersek'teki 1992-95 yılları arasında yaşanan savaşın bıraktığı izler, *soykırım turizmi* ve *müzeler* toplu mezarların bulunduğu mekanlar; Kamboçya'da 1970'li yıllarda ortaya çıkan ölüm tarlaları ve Landmine Müzesi, Bosna'daki toplu katliamların olduğu ve Çuan anıtlarının bulunduğu yerler, *Trajik suç ve olaylar*; İngiltere'nin Soham kasabasında ortaya çıkan sel felaketi, Prenses Diana'nın öldüğü yerde yalnız araba kullanma, Kız Kule'lerine yapılan saldırıların ardından anıtla Çan kalıntıları, *yoksulluk turizmi*; Güney Afrika'da Soweto'da yaşanan insanların yoksulluk dramı, Slumdog Millioner filminden sonra Hindistan'ın gecekondu mahallelerinde yaşanan yoksulluğu görmek için yapılan ziyaretler örnek olarak gösterilebilir. Yasal bir çerçevesi olmasa da *intihar turizmi*; ünlü merkezlerden atlama ya da ötenazinin serbest olduğu ülkelere (Belçika, Hollanda, Şvçre gibi) hasta insanların bu amaçla seyahatleri, *Kıyamet Günü turizmi*; daha çok kıyamet gününün yaklaştığına inanan insanların yaptığı olduğu seyahatleri içermekte ve bunlar genel olarak doğal felaketlerle ilgi bulunmaktadır. Kuzey Kutbu'ndaki buzulların erimesini ve burada yaşanan çevre felaketini görmek için yapılan seyahat bu çerçevede değerlendirilmektedir. Yine bu anlamda Galapagos Adası ve Klimanjaro Dağı'na yapılan seyahatlerde bu kapsam içindedir. Bu tip seyahatler genel olarak seyahat acentelerinin güdülemesi sonucu ortaya çıkmaktadır. *Hayalet avcılığı*, hüzün turizminin bir başka çeşidi olup, Şkoçya, İngiltere ve Danimarka'da yaygın olarak yapılmaktadır. Özellikle İngiltere'de Pengersick Kalesi'nde gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bununla ilgili topluluklarda kurulmuştur. Örneğin; Utah Hayalet Avcılığı Topluluğu, Filedelfiya Hayalet Avcılığı Çtifakı, Güney Michigan Hayalet Avcıları, New Jersey Hayalet Avcıları vb. (Trotta 2006). Doğal

felaketler ve burada yaşananlar da hüzün turizmi kapsamında *afet alanları turizmi* içinde değerlendirilmektedir. Bu turizm türüne Endonezya, Sumatra Adasında gerçekleşen Tsunami, ABD’de Katrina Kasırgası örnek olarak verilebilir. *Hapishane* ziyaretlerine ABD, San Francisco’da Alcatraz Hapishanesi örnek olarak verilebilir. Ayrıca suikast bölgeleri de bu alanda değerlendirilmekte, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı J. Kennedy’ye düzenlenen suikastın yapıldığı yer örnek olarak gösterilebilir.

IV. YÖNTEM

Çalışmanın ana birimini oluşturan Afyonkarahisar ilinde bulunan Büyük Taarruz Savaş alanları ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı çalışmanın konusuna uygun olarak örnek olay yöntemiyle incelenmiştir, Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı gereken tarihi önemine dikkat edilerek ele alınmıştır.

Bu çalışma kapsamında araştırma yöntemi olarak örnek olay yönteminin tercih edilmesinin nedenleri araştırma konusunun mekânında incelenmesinin gerekliliği, araştırılan konu ile ilgili Afyonkarahisar ilinin ayrı bir öneme sahip olması, hüzün turizminin ulusal literatürde çok fazla ele alınmaması sayılabilir. Ayrıca bu yöntem, bir konu, olay, içtme veya bölge hakkında ayrıntılı bilgi toplamaya olanak sağlayarak yeni kuramların geliştirilmesine fırsat vermesi nedeniyle tercih edilmektedir (Yin 1994: 79). Çalışmada, konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar gözden geçirilerek ayrıntılı bir yazın taraması yapılmıştır. İkincil veriler kapsamında yazılı ve yazılı olmayan kaynaklardan literatür bilgisi sağlanmıştır. Ayrıca Zafer yolu ve Büyük Taarruz (Başkomutan Milli Parkı) güzergâhında rehber eşliğinde bazı noktalarda yazılı olmayan ikincil verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın güvenilirliğini artırma amacı ile çeşitli ikincil veri kaynaklarından elde edilen analizler sayesinde araştırmanın ana fikri desteklenmiştir. (Veal 2006; Robson 2002; Kılınc vd. 2009). Çalışma içerisinde veri çeşitlenmesine gidilmiştir. Toplanan veriler birbiriyle ilişkili verilerdir. Araştırma dahilinde ilk olarak literatür taraması yapılmıştır. Destinasyon imajı konusunda literatür taraması, çeşitli tarih kitapları, hüzün turizm alanları, ilgili görüntüler, katalog taramaları yapılarak çalışmanın literatür kısmı tamamlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Başkomutan Meydan Savaş Tarihi Milli Parkı içerisinde yer alan anıtlara ait öyküler de çalışmanın verilerini oluşturmaktadır. Çeşitli ulusal istatistik web sayfalarından konu ve bölge ile ilgili analizler incelenmiş ve çalışma içerisinde literatür araştırmasının güvenilirliği artırılmıştır.

Genel olarak örnek olay yöntemi ve hazırlanan çalışma ile ilgili aşağıdaki sıralama takip edilmiştir (Merriam 1998):

1. Araştırma sorularının geliştirilmesi:
Araştırmanın temel sorusu; yeni bir destinasyon imajı oluşturmada veya mevcut durumu desteklemede hüzün turizmi kapsamında Başkomutan Milli Parkı ve Büyük Taarruz örnek olarak alınabilir mi?
2. Çalışılacak durumun belirlenmesi:
Çalışılacak konular; turizm ürün çeşitliliği, özel ilgi turizm türleri, destinasyon imajı ve çalışmadaki sorunun çıkışnoktası olan hüzün turizmi

ve Başkomutan Milli Parkı'dır. Hüzün turizmine ev sahipliği yapan Afyonkarahisar ilinin aynı zamanda belirli turistik özellikleri ile araştırılmıştır.

3. Analiz Biriminin Saptanması:

Bu çalışmada analiz birimini Kurtuluş Savağının bir parçası olan Büyük Taarruz Savaşları ve buralardaki anıtlar oluşturmaktadır.

4. Verinin toplanması ve toplanan verinin önermelerle veya alt problemlerle ilişkilendirilmesi:

Verilerin toplanmasında geçmişe ait tarihsel bir olayın incelenmesinden dolayı ikincil kaynaklı veriler kullanılmıştır. Afyonkarahisar'ın belirli turizm istatistikleri ile Hüzün Turizmini ne boyutlarda gerçekleştireceği belirlenmiş ve valilikten, belediyeden, il turizm müdürlüğünden ve çeşitli tarih kitapları ve internet tabanlı kaynaklardan yararlanılarak Büyük Taarruz incelenmiştir. Yazılı olmayan bazı veriler de "Cumhuriyetin Kazandığı Topraklar" projesinde görev alan bir araştırmacı rehberle yapılan mülakat ve geziden elde edilmiştir. Afyonkarahisar'ın bir turizm destinasyonu olarak imajını oluşturan çeşitli turizm türleri araştırılmış ve hüzün turizmi de bu turizm türlerine imaj anlamında katkı sağlayabileceği veya yeni destinasyon imajı oluşturmada etkili olabileceği ifade edilmeye çalışılmıştır.

5. Verinin yorumlanması:

Elde edilen veriler yorumlanarak raporlanmıştır.

V. GENEL OLARAK AFYONKARAHİSAR İLİ

Tarihi ve Coğrafi Özellikleri

Afyonkarahisar ili tarihsel süreç içerisinde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu çeşitlilik sosyo-kültürel değerlere de yansımıştır.

Tablo 1: Afyonkarahisar İli Tarihsel Süreci (DPT 1996)

Anıldığı İsim	Uygarıklar	Tarih Aralığı
Hapanuva	Hititler	M.Ö 1800-1200
	Frigler	M.Ö 1200-546
	Lidyahılar	M.Ö. 660-546
	Persler	M.Ö. 546-333
	Hellenistik Dönem	M.Ö. 333-30
Akroinon	Romalılar Dönemi	M.Ö.30-M.S.395
Akroinon	Bizans Dönemi	395-1176
Karahisar-İdevle Karahisar-İ Sahip	Selçuklu ve Beylikler Dönemi	1071-1428
Karahisar-İdevle- Karahisar-İ Sahip	Osmanlı Çağresi	1390-1917

Toplam yüzölçümü 14.230 kilometrekare olan Afyonkarahisar coğrafi olarak Ege, Akdeniz ve Ç Anadolu bölgelerinin birleştiği bir noktada yerleşmiştir. Denizden yüksekliği 1.034 metredir. Ç Anadolu'nun tüm yörelerinde olduğu gibi Afyonkarahisar ilinde de kara iklimi hüküm sürer. Afyonkarahisar iklimi yazları sıcak ve kurak, baharları ılık ve yağışlı, kışları soğuk ve kar yağışlı olarak tanımlanır. Afyonkarahisar'ın tabii bitki örtüsü kara ikliminin elverdiği kuru orman topluluklarıdır. Ormanların yok edilmesi sonucu Çin ovalık alanları bozkır görünümünü almıştır (www.afyon-bld.gov.tr).

Afyonkarahisar İli Turizm Ürün Çeşitliliği

Termal Turizm

Afyonkarahisar ilinin son yıllarda Türkiye'nin termal bağıntısı olarak konumlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bölgede irili ufaklı pek çok termal otel, tatil köyü ve pansiyon işletmeleri bulunmaktadır. Bölgenin son çeyrek asırda termal turizme yatırımlarının önem kazanmasıyla birlikte, plansız yapılaşma, kaynakların israf edilmesi, ulaşım sorunları gibi dışsal sorunlar yanından yatırımın karlılığında düşüklük, atıl kapasite, eğitilmiş yönetici ve personel ihtiyacı, tedarik vb. sorunlar da gündeme taşınmıştır (Eleren ve Kılıç 2007).

Gastro Turizm

Her milletin kültürel yapısında mutlaka beslenme ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Gastro turizm, yiyecek içecek kültürü turizmi olarak ifade edilebilir. Afyonkarahisar, Anadolu gelenek ve göreneklerini koruyarak, günümüze kadar getiren sayılı illerimizden birisidir (Yüksel 2004). Afyonkarahisar yöresi yemekleri incelendiğinde, et yemekleri, hamur içeri ve kısmen sebze yemeklerinin yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Bölgeye özgü bazı ürünlerin (örneğin haçhaç) yöre yemeklerinde yoğun olarak kullanılması çeşit zenginliğinin oluşmasında etkilidir. Afyonkarahisar mutfağının genel özellikleri; haçhaç yaygın olarak kullanılması, et kullanımının ve sebzelerden patlıcanın önemli bir yere sahip olması, yemeklerde iç yağının kullanılması, meyvelerden yapılan tatlılarla kaymağın servis edilmesi olarak sıralanabilmektedir (Yüksel 2004):

Afyonkarahisar yemek kültürüne örnekler ise; Sakala Çarpan Çorbası, Ramazan Kebabı, Patlıcan Böreği, Bamya, Ağzı Açık, Bükme, Katmer, Kaymaklı Ekmek Kadayıfı sayılmaktadır. Afyonkarahisar ilinin tanınmış yensen ürünlerine örnekler ise; sucuk, kaymak, lokum, kaymaklı Çörek sayılmaktadır (Yüksel 2004). Yine Afyonkarahisar'ın vazgeçilmezlerinden sayılan Keçkek'te gühut ilçesi ile özdeşleşmiştir. Yukarıda sayılan yemeklerin düzenli bir şekilde servis edildiği ve sunulduğu sıra yemekleri ya da diğer adıyla "gezek" ler de geleneksel ritüeller eşliğinde hala popülerliğini korumaktadır.

Diğer Turizm Çeşitleri

Afyonkarahisar ilinde yukarıda ön plana çıkan turizm çeşitliliğinin yanında Çaturizm çeşitleri de yapılmaktadır; kültür turizmi, inanç turizmi, eko turizm, kuğ gözlemciliği vb. örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca son yıllarda Turizm Yolu ya da Frig Vadisi olarak bilinen, Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya il sınırlarında bulunan ve ikinci Kapadokya olarak da ifade edilen bir kültür turizm bölgesi bulunsa da yeterince yararlanıldığını söylemek zor olacaktır.

VI. HÜZÜN TURİZMİ KAPSAMINDA BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTAN MİLLİ PARKI

Çalışmanın ana temasını oluşturan Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı'na ait bulgular aşağıda verilmiştir. Tur güzergahı ve buralarda bulunan anıt ve çitliklere geçmeden önce Büyük Taarruz'un gerçekleştiği dönemdeki Türk milleti ve ordusunun durumu ile ardından Başkomutan Milli Parkı'nın kuruluş amacı ve tarihine ilişkin kısa bilgiler verilecektir. Ardından da iki günlük bir tur güzergahı olarak düşünülebilecek Afyonkarahisar ve Kütahya illerini kapsayan çitlik, anıt ve müzelerin tur güzergahı sırasına göre tanıtımı yapılacaktır.

Büyük Taarruz'un Gerçekleşmesi

Resim 1: Büyük Taarruz Türk-Yunan Birlikleri

Kaynak: Artuç, İbrahim. *Yeniden Doğuş Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Kastaç Yayınları, 2001.

Büyük Taarruz, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Ordusu'nun Yunan kuvvetlerine karşı başlattığı genel saldırıdır. Afyon Cephesi, savunmanın en yoğun olarak gerçekleştirildiği bölge olarak ifade edilmektedir. Türk ordusu ilk kez taarruza geçeceği bir savaş olarak Kurtuluş mücadelesinde yerini almaktadır. 26 Ağustos sabahı Başkomutan Mustafa Kemal, yanında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), Batı Cephesi Komutanı Şemsettin Paşa (Şönu) ile birlikte muharebeyi idare etmek üzere Kocatepe'deki yerini almış ve Büyük Taarruz başlatmıştır. 27 Ağustos'ta Afyon Cephesi çökmüş, 30 Ağustos'a kadar savaş devam etmiştir. 30 Ağustos'ta Yunan Ordusu, Dumlupınar'da kuşatılmıştır. Tarihte Başkomutan Meydan Savaşı adıyla geçen savaşın ertesi günü 31 Ağustos itibarıyla Yunan ordusu savaş meydanını terk etmiştir (Özkan 2007; Ateş 2001).

Dumlupınar Savaşı yeni bir devletin tarih sahnesine çıkışının belgesidir. Gazi Mustafa Kemal, 31 Ağustos 1922 akşamı muharebe meydanında gördüğü manzarayı Gusözleriyle ifade etmektedir: *“Yeniden bu savaş meydanını dolaştığım zaman Ordumuzun kazandığı zaferin büyüklüğü, buna karşılık düşman ordusunun uğratıldığı felaketin korkunçluğu beni çok duygulandırdı. O karşılıklı sirtların gerilerindeki bütün vadiler, bütün dereler, bütün korunmuş ve kapanmış yerler, bırakılmış topraklar, otomobillerle ve sayısız araç ve gereçlerle ve bütün bu bırakılanların aralarında yığınlar meydana getiren ölümlerle, toplanıp karargâhlarımızla gönderilmekte olan sürü sürü esir kafilerle, geçekten bir mahşeri andırıyordu...”* (<http://okulweb.meb.gov.tr>)

Başkomutan Tarihi Milli Parkı

Milli Park sahası Büyük Taarruz ve Başkomutan savaşlarının geçtiği iki ayrı alan olan Afyonkarahisar ve Dumlupınar Bölümü olarak iki bölüme ayrılmıştır.

Kuruluş Amacı

Anadolu'yu iğfal eden devletlerin, Başkomutan Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK komutasında, Türk Milletinin bağımsızlık aşkı ve mücadele azmi karşısında yok edildikleri ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına temel olan Kurtuluş Savaşımızı kesin zafere ulaştıran Büyük Taarruz ve Başkomutan Savaşlarının geçtiği alanları bugünkü ve gelecek nesillerin hafızalarında canlı tutmak üzere yöreyi koruma kullanma dengesi içinde yapılan ve planlanan anıtları, çabaları düzenlemek, mevcutların her türlü bakım ve onarımını yapmak, sosyal ve tanıtım tesisleri ile milli park içinde ihtiyaç duyulan her türlü alt yapıyı sağlamak, yöreyi milli, tarihi değeri ve kültürel potansiyeli ile oluşan turizm talebini karşılayacak uygun standartlar içinde gerekli tesislerle donatmak, milli parkın gereği gibi anlaşılmasını ve tanıtılmasını sağlamak için gerekli tanıtıcı ve bilgi verici tesisleri yapmaktır.

Kuruluş Tarihi

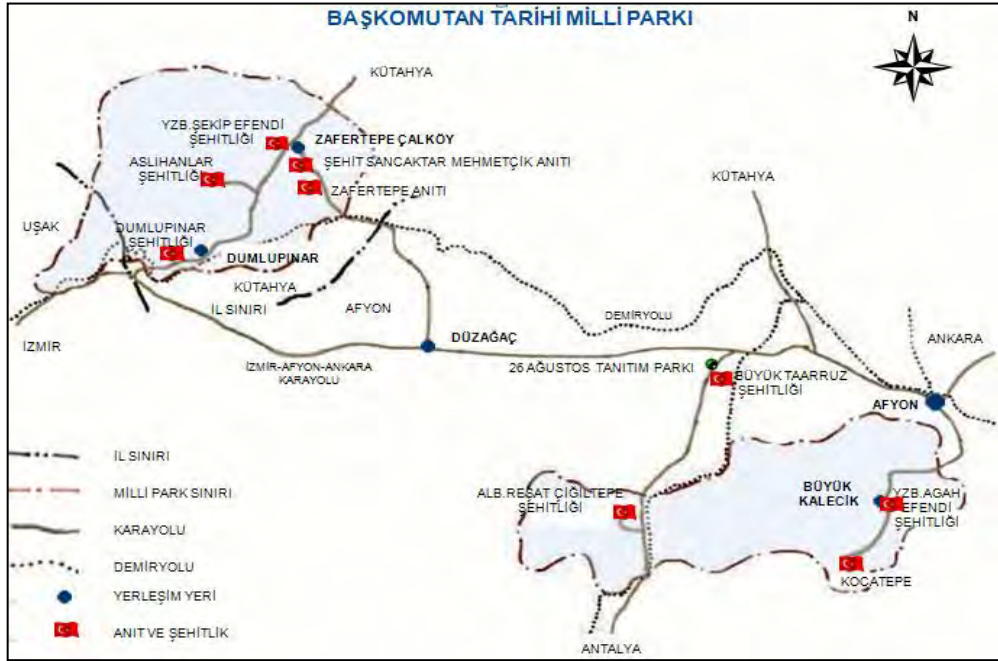
Milli Park, Tarım ve Orman Bakanlığının 20.08.1981 gün ve 682 sayılı talepleri doğrultusunda, 6831 sayılı orman kanununun 3. maddesine istinaden Bakanlar Kurulunun 31.08.1981 gün ve 8/3580 sayılı kararları ile kurulmuştur.

Yine Bakanlar Kurulunun 2000/820 sayılı kararları ile sınır değişikliği yapılarak Milli Parkın iki bölümünü birleştiren karayolu daraltılmıştır.

Tablo 2: Başkomutan Tarihi Milli Parkı Bölümler¹

	AFYONKARAHİSAR İLİ DÂHİLİNDE		KÜTAHYA İLİ DÂHİLİNDE	
	Afyonkarahisar	1. ğuhut Atatürk Evi, Zafer Yolu	27 km	11. Zafer(tepe) Anıtı
	2. Kocatepe Anıtı ve Kitabesi	20 km	12. ğehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı	59 km
	3. Yzb. Ağâh Efendi ğehitliği	12 km	13. Yzb. ğekip Efendi ğehitliği	60 km
	4. Zafer - Utku Anıtı	Merkez	14. Üçtepeliler (Aslıhanlar) ğehitliği	72 km
	5. Zafer Müzesi	Merkez	15. Dumlupınar Anıtı ve Dumlupınar ğehitliği	59 km
	6. Hava ğehitliği	Merkez		
	7. Büyük Taarruz ğehitliği ve Mustafa Kemal Atatürk Anıtı	17 km	16. . Dumlupınar Müzesi	56 km
	8. Anıtkaya ğehitliği	30 km		
	9. Albay Reçat Çiğiltepe ğehitliği	43 km		
	10. Yıldırım Kemal ğehitliği	47 km		

Şekil 1: Başkomutan Tarihi Milli Parkı Güzergâhı(www.afyon-cevreorman.gov.tr)

¹ 1, 4, 6, 8 ve 10 numaralı anıt ve Çehitliklerin ilin hüzün turizmi kapsamında yapılacak olan turlara dâhil edilmesi durumunda ilave edilmesi gerekliliği inancı ile eklenmiştir.

1. Şuhut Atatürk Evi, Zafer Yolu:

Türk Orduları BaĢkomutanı Gazi Mustafa Kemal ve silah arkadaĢarı 25 Ağustos 1922 günü kaldığı Hacı Veli Konağı restore edilerek müze haline getirilmiştir. Çakırözü'nden Kocatepe'ye giden yol Zafer Yolu adıyla yeniden düzenlenmiştir. Her yıl 26–27 Ağustos gecesi Zafer yürüyüşü yapılmaktadır. Atatürk ve arkadaĢarı 24 Ağustos 1922'de Ģuhut'a gelmiş, büyük taarruz öncesi, son hazırlıklar burada yapılmış, Kocatepe'ye o gece hareket edilmiştir. Ģuhut Ģehitliği, Ģtiklal Savaşında Ģhit olan askerlerimiz için yaptırılmıştır. 26 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz ve daha önceki muharebelerde yaralanan, hastalanan Türk Subay ve erleri Ģuhut'a getirilmiş ve bugün kullanılmakta olan büyük camide ilk tedavileri yapılarak iyi olanlar tekrar cepheye gönderilmiştir. Ģehitler Ģimdiki demirciler çarĢısı civarındaki türbe yanındaki mezarlığa, daha sonra da buradan alınıp bugünkü yere topluca defnedilmişler ve küçük piramidal bir anıt dikilerek, üzerine "*İstiklal Harbinin 'Şehitleri'*" kitabesi yazılmıştır. Ģuhut Kurtuluş Savaş Ģehitliği adıyla anılmaktadır.

Yürüyüş kapsamında güzergâh; Zafer Yolu Projesi uyarınca açılan yolla Ģuhut Atatürk Evi ile Kocatepe arasında gerçekleştirilmekte ve bu güzergahta ulaşım sağlanmaktadır. Gazi ÇeĢmesi'nden baĢayarak ve Zafer Yolu'nun son 7 km'si yürünerek tamamlanmaktadır.

2. Kocatepe Atatürk Anıtı ve Kitabesi:

Büyük Taarruz'un BaĢkomutan Mustafa Kemal tarafından baĢatıldığı, sevk ve idare edildiği yerdir. Afyonkarahisar ili merkez ilçesine baĢlı Büyük Kalecik kasabası sınırları içinde ve Kocatepe'de bulunmaktadır. Kocatepe Eski Anıt 1953 yılında, Milli Savunma Bakanlığı tarafından, Yeni Anıt ve çevre düzenlemesi ise 1993 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yapılarak ziyarete açılmıştır. Kocatepe Atatürk Anıtı 4 ton ağırlığında olup, kaidesi ile birlikte 7,5 metre yüksekliğindedir. Afyonkarahisar ilinin hemen güneyinden baĢayıp Ģhrin güney-güneybatı istikametinde yer alır. DoĢu-batı doĢrultusunda "*ZAFER SIRADAĞLARI*" adıyla bilinen Beytepe-Belentepe-Tınaztepe ve ÇiĢiltepe'den oluşan bir hatır.

3. Yüzbaşı Agâh Efendi (Kurtkaya) Şehitliği:

Büyük Taarruzun 2. günü olan 27 Ağustos 1922 günü, Kurtkaya tepesinde Ģhit düĢen 12. tümen 36. piyade alayı 6. bölük komutanı Bayburtlu Ziver Bey oĢlu Yzb. Agah Efendi ve Sinoplu ÜsteĢmen Feyzullah Efendi ve 100 Mehmetçik adına yapılan Ģhitlik, 26 Ağustos 1972 yılında inĢa edilmiştir. Daveten 1993 yılında, Kültür Bakanlığı tarafından Anıt ve Kubbe inĢa edilmiştir. Ģehitliğin girişinde sol tarafta yüksek bir mermer kaide üzerinde bronzdan yapılmış sol elindeki süngüsünü ileriye doĢru uzatan Mehmetçik heykeli vardır. MehmetçiĢin ayakları arasında yerde düĢman askerlerinin yattığı görülmektedir. Afyonkarahisar ili merkez ilçesine baĢlı Büyük Kalecik kasabası içinde bulunmaktadır. Kitabesinde Ģımlar yazmaktadır;

"Büyük Taarruz 26 Ağustos 1922 günü sabah 04.30 da başlamış ve iki saat içinde düşmanın bütün tel örgüleri parçalanarak gün doğmadan zaferin ilk ışıkları Anadolu'yu parlatmaya başlamıştır. Başkumandanlık KararĢâhi'nin bulunduğu Kocatepe'ye tek geçit yeri olan Kalecik ve Kurtkaya Bölgeleri Türk ordusu için çok

önemli idi ve düşmandan bir an önce alınması ve düşmanın yok edilmesi görevi 12. Tümen 36. Alay 6.Bölük Komutanı 24 yaşındaki Bayburtlu Yüzbaşı Ağâh'a verildi. Yz. Ağâh, emrindeki 150 Mehmetçik ve Sinoplu Üsteğmen Feyzullah ile beraber 2500 kişilik düşman tümenine saldırarak büyük bir savaşa başladı. 26 Ağustos öğleden sonra başlayan çarpışmalar 27 Ağustos öğlene kadar sürdü. Düşmanın içine kadar dalan Yzb. Ağâh onlara ağır kayıplar verdirerek batı istikametine kaçmalarını sağladı. Büyük bir takviye alan düşman birliği ile çarpışırken Yzb. Ağâh 100 Mehmetçik ve Üsteğmen Feyzullah ile birlikte şehit düştü. Geriye kalan 50 Mehmetçik ve gelen takviye kuvvetlerimizle düşman bu vadi içinde tamamen yok edildi. Kahraman Yüzbaşı Ağâh Efendi ve arkadaşlarını minnetle anıyoruz. Ruhları şâd olsun."

4. Zafer (Utku) Anıtı:

Büyük Taarruz anısına Milli Ordu'ya Afyonkarahisar'ın bir Çükran ifadesi olarak yaptırılmıştır. Zaferi ve kurtuluşu canlandıran en önemli anıtlardan bir tanesidir. Zafer Müzesi, Ç valilik binasının karşısı ve belediye binasının ön cephesinde bulunmaktadır. Anıtın ön cephesinde Atatürk Portresi, arka cephesinde savaşığürü, sol yan cephesinde Atatürk ve silah arkadaşlarının taarruzun planını yaparken görüntüleri, sağ yan cephesinde ise Afyonkarahisar halkının Türk ordusuna minnet ve Çükranını anlatan figürler bulunmaktadır. 24 Mart 1936 yılında yapılan anıt, Atatürk'ün 6 Kasım 1937'deki Afyon ziyaretinde beğenisini dile getirdiği sözleriyle önemini bir kat daha artırmıştır. Atatürk, "Büyük Zaferi en iyi anlatan anıt" diyerek anıtın önemini vurgulamıştır.

5. Zafer Müzesi:

1913-1915 yıllarında Afyon'un ilk Belediye binası olarak yapılmıştır. Bina, Anadolu iğal edildiğinde Çingiliz, Fransız ve Çalyan iğal kuvvetlerinin komutanları tarafından ayrı ayrı zamanlarda karargâh olarak kullanılmıştır. Afyon'un 27.08.1922 günü 8. tümen 189. alay tarafından geri alınmasından sonra, Mustafa Kemal Atatürk'ün Kocatepe'den inerek, Afyon'a geldiği ilk binadır. 26.08.1995 tarihinde geçirdiği tadilatın sonra yapılan açılışı ile hizmete girmiştir.

Afyonkarahisar ili dahilinde yukarıda sayılanların dışında, Kurtuluş Savaşında 27 Ağustos 1922 günü düşman birlikleri ile yaptıkları muharebede Çhit düşman 14 Giresunlu adına yapılmış olan Giresunlular şehitliği (her yıl bu tarihte Giresun Belediye Başkanı ve bir grup burayı ziyaret etmektedir), Cumhuriyet şehitliği, Ali Çetinkaya Anıtı' da görülmeye değer tarihi anıtlardandır.

6. Hava Şehitliği:

Büyük Taarruz öncesi Keçi uçuşuna çıkan Türk uçağının Yunan uçakları ile girdiği çatışma sonucu düşmanı üzerine Çhit olan Hava Üsteğmen Pilot Cemaleddin ile Hava Astsubayı Reçit Bahaeddin'in anısına yaptırılmıştır. Cumhuriyet Döneminde Çhit olan asker ve subayların da buraya defnedilmesiyle Garnizon şehitliği adını almıştır. Afyon-Çmir karayolu güzergâhında, Erkmek Köyü ile Çehir merkezi arasında yer almaktadır.

7. Büyük Taarruz Şehitliği:

26-27-28 ve 29 Ağustos 1922`de Çehit düÇen 275 subay ve 2150 Mehmetçik toplam 2425 Çehit anısına yapılan, sembolik bir Çehitlikdir. 500 Çehit için yapılan mezar taÇarı, Atatürk Anıtı, namazgâh, Çadırvan, rölyefler bulunmaktadır. Çehitlik, Afyon`a 17 km mesafede, Afyon-Antalya-Çmir karayolu kavÇağının hemen güneyinde bulunan IÇk (Sarıköz) Tepe üzerinde bulunmaktadır. Karayolu ile Ege ve Akdeniz`e gidip gelenlerin rahatça görebileceği Çekilde inÇa edilmiştir. Çehitlik girişinde, ön kısmında bir namazgâh, sağda bir Çadırvan, Çehitliğin arka bölümünde ise BaÇkomutan Mustafa Kemal anıtı, anıt kaidesinde ise, taarruza katılan bütün komutanların adlarının bulunduğu kitabeler ve anıtın iki tarafında 45 m².lik iki rölyef bulunmaktadır. 1993 yılında büyük bir törenle açılıÇ yapılan Büyük Taarruz Çehitliği, Çmir-Antalya yol kavÇağındaki bir tepede, 26 Ağustos Tanıtım Parkı`nın karÇısında ziyaretçilerin dikkatini çekmektedir.

8. Anıtkaya - Eğret Çehitliği:

28 Ağustos 1922 günü Çehit düÇen 13. Alay Çehitleri adına yaptırılmıştır. Kurtuluş SavaÇ`nın Çetin mücadelelerle devam ettiği günlerde Yunan Ordusu`nun hattını keserek arkalarından taarruz eden Türk Süvari Kolordusu`nun Eğret Köyü civarında verdiği Çehitler anısına yapılmıştır. Kitabesinde; *"Anıtkaya (Eğret) Kurtuluş Savaşımızı eşsiz bir zaferle düğümleyen Kocatepe`den gürleyerek ve coşarak bir sel gibi bu topraklardan Akdenize akıp giden Büyük Taarruzda yoğun düşman kuvvetlerinin içine baskınla dalan ve boğaz boğaza amansız savaşlarla büyük zafer yaratıcıları ve bu uğurda vatanları, onurları ve yurttaşları için canlarını feda eden, sayısız kahramanların Çehitliğidir"* yazılıdır.

9. Albay Reşat Çiğiltepe Çehitliği:

Afyonkarahisar`ın güneybatısında yer alan, 1591 rakımlı Çiğiltepe üzerinde, 27 Ağustos 1922 günü BaÇkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk`e verdiği sözü yerine getirememenin üzüntüsü sonucu intihar eden 57. Tümen Komutanı Miralay ReÇat Bey ve o çevrede Çehit düÇenlerin anısına yaptırılmış Çolup, 22.06.1996 tarihinde ziyarete açılmıştır.

Büyük Taarruz`da Yarbay rütbesi taÇyan Çiğiltepe, 27 Ağustos 1922 günü Çiğiltepe`ye emredilen saatte hedefine varamaması nedeniyle intihar etmiştir. Burada yer alan kitabede Gazi Mustafa Kemal`in 30 Ağustos 1924 söylediği Çu sözleri bulunmaktadır: *"Afyonkarahisar, Dumlupınar Meydan Muharebesi ve onun son devresi olan 30 Ağustos Muharebesi Türk Tarihi`nin en önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Hiç şüphe etmemelidir ki yeni Türk Devletinin genç Türk Cumhuriyetinin temeli burada sağlamlaştırıldı. Ebedi hayatı burada taçlandırıldı. Bu sahada akan Türk kanları, bu semada uçan Çehit ruhları Devlet ve Cumhuriyetimizin ebedi koruyucularıdır. Bu büyük Meydan Savaşında Çehit düşen evlatlarımızı rahmet minnet ve şükranla anıyorum"*

10. Yıldırım Kemal Çehitliği:

Çehitlik, 27 Ağustos 1922 günü bu mevkide Çehit düÇen 2. Süvari Tümeninden Asteğmen Yıldırım Kemal ile 26-27 Ağustos 1922 günü Çehit düÇen 36 Çehidin anısına yapılmıştır. Kitabesinde, " Bu taÇ 26-27 Ağustos 1922 Muharebesinde Yunan ordusunun hatt-ı ric`atini kesen Türk Süvari kolordusunun bu civarda verdiği Çehitler namına dikilmiştir. Kendilerine Cenâb-ı Hakk`ın rahmeti niyaz olunur." yazmaktadır.

Asteğmen Yıldırım Kemal, Küçükköy tren istasyonunu müdafaa etmekte olan Yunan piyadelerine, birliği ile hücum ederek Küçükköy gibi Afyon bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin Çmir'e ulaşması ve haberleşmesini sağlayacak olan önemli bir stratejik bölgeyi düğmandan temizlemiştir. En büyük arzusu, mensup olduğu Süvari birliğinin başında Çmir'e girmek olan Yıldırım Kemal (1898-1922), Ayağı Rauf, İstanbullu Selâhattin, Bayramıçlı Lütü ve Kırklarelili Azmi efendi ismindeki dört subay ve erlerle şehit düğmüştür.

11. Zafertepe Anıtı:

1968 yılında ziyarete açılmıştır. 30 Ağustos 1922 günü Atatürk ile Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dumlupınar meydan muharebesini bu tepeden idare etmiştir. Dumlupınar Zafertepe Anıtı çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meçale hissini uyandırırken asıl manası Kurtuluş Savaşını sembolize etmektedir. Kütahya'nın Altıntaş ilçesi, Çalköy'de 30 Ağustos 1922'de Atatürk'ün idare ettiği Başkomutanlık Meydan Savaşında, 1 Eylül 1922'de "*Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri*" emrini verdiği yer olan Zafertepe'de bulunmaktadır. Anıtın yapılmasına 1964 yılında karar verilmiş ve 30 Ağustos 1972 yılında tamamlanmıştır. Kurtuluş Savaşını sembolize eden anıt değişik yöndeki üçgen bloklardan meydana gelmektedir. Bu kompozisyonun, Türk Milleti'nin diğer milletlerin gösterdiği haksızlığa feryadını ve Anadolu'yu işgal eden düşman kuvvetlerine karşı tek vücut halinde birleşerek kazandığı zaferi simgelediği ifade edilmektedir.

12. Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı:

Dumlupınar'da yer almaktadır. Düşman toplarının ateşle toprağa gömülmesine rağmen tepe üzerinde sancağı dimdik tutan şehit Sancaktar'ın Anıtıdır. 31 Ağustos 1922 günü Dumlupınar, Başkomutan Meydan Savaşının yapıldığı bölgeyi gezen Gazi Mustafa Kemal Paşa, şehitler arasında çukura gömülmüş bir Sancaktar Mehmetçik görür. Şehit Mehmetçik çukurdan çıkan katılmış kolu ile sancağını dimdik tutmaktadır. Manzaradan uygulanan Paşa, bunun Anıt olarak simgeleştirilmesini ister. 1924 yılında temeli Atatürk tarafından atılmış ve 1927 yılında Atatürk tarafından açılmıştır.

13. Yüzbaşı Şekip Efendi Şehitliği:

Kütahya Altıntaş ilçesi, Zafertepe-Çalköy'de bulunan Anıt, Başkomutan Meydan Muharebesinde 29 Ağustos 1922'de Yunanlılara hücum eden Türk Süvari Kolordusu'nun bu civarda verdiği şehitler adına yapılmıştır. Mermer bir kaide üzerine bir dikilitaş şeklindedir. 1972'de dikilmiş olan Anıtın üzerinde şunlar yazılıdır: "*29 Ağustos 1922 Muharebesinde Yunanlılara Hücum eden Türk Süvari Kolordusunun bu civarda verdiği şehitler namına yapılmıştır*". Diğer yüzlerinde ise, "*işgal altındayken bu yer, uğruna can verdin vatana, sen çok büyüksün şehit asker, ne yapılırsa azdır hatıranı*", "*14.Süvari fırkasından 3.Alaydan Yüzbaşı Harputlu Şekip Efendi yine 3.Alaydan nefer Düzce'nin Üsküp Nahiyesinden Veysel Ömer Keskin, Yağlıker Köyünden Veli Mehmet, Akhisar'ın Tatasut Köyünden İbiş Ömer*"

14. Üç Tepeler-Aslıhanlar Şehitliği:

turizm, kuşgözlemciliği, kültür turizmi, inanç turizmi, eko turizm vb. gösterilebilir. Bir destinasyon olarak ilin her türlü kaynağa sahip olduğu görülmektedir.

Her ne kadar Afyonkarahisar bir termal baki kent olarak değerlendirilse de son yıllarda yapılan bir araşırma, bu imajın çok da kayda değer bir algıya sahip olmadığını göstermiştir. Özdemir ve Karaca (2009) tarafından 1072 katılımcı ile yapılmış oldukları bir araşırmada, Afyonkarahisar denilince akla gelen ilk ifadeler sorulmuş ve sırasıyla kaymak, sucuk, Ğerleme, kale ve termal ilk beş oluşmaktadır. Termal ifadesinin katılımcılar arasında ilk kelime olarak 5. sırada ifade edildiği ve toplam katılımcı içerisinde ilk kelime olarak kullananlar 43 kişi olup toplam içindeki oranı % 4'tür. Ğinci kelime olarak 70 kişi ve oranı %6,65'dir. Üçüncü kelime olarak ise 97 kişi ve toplam katılımcılar arasındaki oranı %9,5 olarak gerçekleşmiştir. Afyonkarahisar kalesinin 4. sırada, termalin 5. sırada, yemeklerinin 15. sırada değerlendirilmesi aslında Afyonkarahisar ilinin bir turizm destinasyonu olarak zannedildiği kadar da tanınan bir yer olmadığını göstermektedir. Bu durumda destinasyon yöneticilerinin ya ürünlerini farklılaşırması ya da mevcut ürünü destekleyici çözümler üretmesi gerekmektedir. Buna paralel olarak marka imajında da değişikler ortaya çıkacaktır.

Seyahat acentelerinin siteleri ve gezi rehberleri incelendiğinde Afyonkarahisar ile ilgili bütün bilgilerin termal turizm üzerine yapılandırıldığı görülmektedir. Paket ya da günübirlik turlarda hüzün turizmi kapsamında bir etkinliğin olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan araşırmalarda sadece yılın belli aylarında okullar ve resmi kurumların etkinlikleri dikkati çekmektedir. Bununla birlikte ilde faaliyet gösteren otel işletmelerinin sitelerinde de sadece kendi işletmeleri ile ilgili ve termal kaynaklarla ilgili bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Hatta ilin kamu kurum ve kuruluşlarına ait internet sitelerinde de hüzün turizmi kapsamında bilginin oldukça kısıtlı olduğu yapılan araşırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Afyonkarahisar ili destinasyon yöneticilerinin ilin turizm geleceği ve kültürel mirasın tanıtımında daha etkin rol oynamaları ve bunun için bazı çalışmalarda bulunmaları gerekmektedir. Ğade bu etkinliklerin yapılmadığı anlamını değil, pazarlama faaliyetleri çerçevesinde planlı olarak yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Li ve Vogelsong (2002), destinasyon imajı tanıtım modeli çalışmalarında destinasyon imajı ile ilgili önerileri doğrultusunda;

1. Destinasyonlar gelişme sürecinde pazarlama çabalarını imaj üzerinde yoğunlaşırmalıdır. Destinasyonların kendilerini diğerlerinden ayıracak ya da rakipler arasında bir kimlik kazandıracak özel bir imaja sahip olması gerekmektedir. Afyonkarahisar ilinin destinasyon imajı tekrar gözden geçirilmeli ya da mevcut imajı destekleyici olarak hüzün turizmi ve gastro turizmle desteklenmelidir.
2. İmajın tanımlanması, başarılı bir destinasyon imaj tanıtımında hayati önem taşımaktadır. Turistlerin zihinlerinde bir yer oluşturabilmek için bu gerçekten önemli bir konudur. Destinasyon imajını oluşturulması ile bu imaj çerçevesinde yapılacak pazarlama faaliyetlerinde insanların satın alma kararları hızlanacaktır. Bu konuda yine seyahat acentelerinin paket turları içerisinde hüzün turizminin yerini alabilmesi için çabalar gösterilmelidir.

Hafta sonu termal, hüzün ve gastro turizm paketleri, termal amaçlı seyahatlerde gününbirlik hüzün turizmi ve gastro turizm paketleri tanıtılıp satılmalıdır.

3. Çınaj ve tanıtım stratejileri oluşturulan olumlu imaj ile tutarlı olmalıdır. Potansiyel turistler farklı bilgi kaynaklarından kendi imajlarını oluşturmaktadırlar. Farklı tanıtım kaynaklarından elde ettiği bilgileri ve eğer satın alma aşamasında ise gerçekten ne göreceğini karıştıracaktır. Zihninde oluşanları görmek isteyecek ve böylece imaj gelişimi olacaktır.
4. Bir destinasyonun imajı pazardaki tüketiciler tarafından farklı algılanabilmektedir. Bu farklılık insanların sosyal ve kültürel farklılıklarından kaynaklanabileceği gibi insanların ne amaçla seyahat etmek istediklerine de bağlıdır. Bu farklılık çoğu zaman aslında çeşitli fırsatları da beraberinde getirmektedir. Afyonkarahisar destinasyonunun tüketiciler üzerindeki yaratacağı farklı imajlar da fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bütün turizm çeşitliliğini kapsayan paket turlar düzenlenerek destinasyondan tüketicilerin gerçek anlamda faydalanmaları sağlanmalıdır.

Bu bağlamda sonuç olarak Afyonkarahisar ilinin bir turizm destinasyonu olarak imajının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Termal turizm imajının yetersiz kaldığı, başka çok önemli değerlere sahip hüzün turizmi olmak üzere diğer turizm çeşitleriyle desteklenmesi gerekmektedir.

Teşekkür: Cumhuriyet'in Kazanıldığı Topraklar Projesi'nde görevli ve gezi esnasında yardımlarından ötürü Tarih Öğretmeni Sayın Hasan Kumru'ya çok teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

- Akoğlan Kozak, Meryem ve Sadık Bahçe. *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.
- Alaeddinoğlu, Faruk ve Alpaslan Aliagaoglu. "Savaş Alanları Turizmine Tipik Bir Örnek: Büyük Taarruz (26-30 Ağustos 1922) ve Bağımlutan Tarihi Milli Parkı". *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi* Cilt 18 Sayı 2 (2007): 215-225.
- Aliagaoglu, Alpaslan. "Savaş Alanları Turizmi Çiın Tipik Bir Yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı". *Milli Folklor* Cilt 20 Sayı 78 (2008): 88-104.
- Artuç, İbrahim. *Yeniden Doğuş Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Kastaç Yayınları, 2001.
- Ateç Toktamış *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Baloğlu, Seyhmus. "An Empirical Investigation of Determinants of Tourist Destination Çınage". *Dissertation Abstracts International* 57 (11) 1996.
- Batchelor, Warren. "Determination of Load-Bearing Element Length in Paper Using Zero/Short Span Tensile Testing". *TAPPI International Paper Physics Conference*. 1999.
- Beerli, Asuncion ve Martin, Josefa. D. "Factors Influencing Destination Image". *Annals of Tourism Research* 31-3 (2004): 657-681.
- Blom, Thomas. "Morbid Tourism – A Postmodern Market Niche with an Example from Althorp". *Norsk Geografisk Tidsskrift* 54-1 (2000): 29-36.

- Doğaner, Suna. "Savaş ve Turizm: Troya ve Gelibolu Savaş Alanları". *Türk Coğrafya Dergisi* 46 (2006): 1-21.
- DPT. *Afyon İli Raporu*. Ankara: Bölgesel Gelişme Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Yayınları, 1996.
- Eleren, Ali ve Kılıç, Burhan. "Turizm Sektöründe Servikal Analizi ile Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi ve Bir Termal Otelde Uygulama". *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi* IX-1 (2007): 235-263.
- Hacıoğlu, Necdet ve Cevdet Avcıkurt. *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*. Nobel Yayın Dağıtım, 2008.
- Hargrove, Cheryl M. "Heritage Tourism: Visiting Historic and Cultural Sites". (2002) 06.06.2010. <<http://crm.cr.nps.gov/archive/25-01/25-01-4.pdf>>
- Kaya, Ozan. "Ölüm Turizmi: Gelibolu Tarihi Milli Parkını Ziyaret Eden Turistlerin Ziyaret Motivasyonlarını Anlamaya Yönelik Bir Araştırma ve Sonuçları". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, 2006.
- Kendle, Amanda. "Dark Tourism: A Fine Line Between Curiosity and Exploitation" (2008) 16.12.2009. <<http://www.vagabondish.com/dark-tourism-travel-tours>>
- Kılınc, Özet, Atay, Lütfi ve Mesci, Muammer. "Turistik Ürün Çeşitlendirme Aracı Olarak Şarap Turizmi: Çeşme Örneği". *10. Ulusal Turizm Kongresi* 2009.
- Korkmaz, Sezer ve diğer. *Pazarlama: Kavramlar, İlkeler, Kararlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009.
- Laws, Eric, Scott, Noel ve Parfitt, Nick. "Synergies in Destination Image Management: A Case Study and Conceptualisation" *The International Journal of Tourism Research*. 4 (2002): 39-55.
- Lawson, Fred ve Manuel Bond Bovy. *Tourism and Recreational Development*. London: Architectural Press, 1977.
- Leisen, Birgit. "Image Segmentation: The Case Of A Tourism Destination". *Journal Of Services Marketing* 15-1 (2001): 49-66.
- Lennon, John ve Malcolm Foley. *Dark Tourism – The Attraction of Death and Disaster*. London: Continuum, 2000.
- Li, Xiang. ve Vogelsong, Hans. "A Model Of Destination Image Promotion With A Case Study Of Nanjing" *Proceedings of the 2002 Northeastern Recreation Research Symposium*. (2002): 194-199.
- Merriam, Sharan. *Qualitative Research and Case Study Applications in Education*. San Francisco: Jossey Bass Publishers, 1998.
- Mayo, Edward. *Regional Images and Regional Travel Behavior*. In The Fourth Annual, 1975.
- Özdemir, İsmail ve Karaca, Yusuf. "Kent Markası Ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma". *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi* 11-2 (2009): 113-134.
- Özgüç, Nazmiye. *Turizm Coğrafyası, Özellikler, Bölgeler*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 1998.
- Özkan, Abdullah. *A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2007.
- Robson, Colin. *Real World Research*. Blackwell Publishers, 2002.
- Seaton, A.V. Tony. "Guided by the Dark: From Thanopsis to Thanatourism". *International Journal of Heritage Studies* 2 (1996): 234-244.
- Slayton, L. Sharon. "Ground Zero - Tragedy, Terror, and Grief Tourism." (2006) 03.06.2010. <<http://www.grief-tourism.com/ground-zero-tragedy-terrorand-grief-tourism>>

- Tolungüç, Ahmet. *Turizmde Tanıtma ve Reklam*. Ankara: Mediacat Yayınları, 1999.
- Trotta, James. "Ghost Hunting Vacations Around The World" (2006) 03.06.2010.
<<http://www.travel-plan-idea.com/archives/003820.html>>
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 1988.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2005.
- Veal, Anthony James. *Research Methods for Leisure and Tourism: A Practical Guide*. England: Prentice Hall, 2006.
- Yin, Robert. *Case Study Research: Design and Methods*. Beverly Hills-CA: Sage Publishing, 1994.
- Yüksel, İbrahim. *Anadolu'nun Kilidi Afyon*. Afyon: Afyon Valiliği Yayınları, 2004.
- Yükselen, Cemal. *Pazarlama: İlkeler, Yönetim, Örnek Olaylar*. Ankara: Detay Yayınları, 2008.

İnternet Kaynakları

- <http://www.afyon-bld.gov.tr/tr/Tab.aspx?TabID=39>.
- <http://www.afyon-bld.gov.tr/tr/Tab.aspx?TabID=43>.
- www.afyon-cevreorman.gov.tr.
- www.canakkale.gov.tr.
- <http://www.grief-tourism.com>.
- <http://www.grief-tourism.com/category/types-of-grief-tourism/>.
- <http://www.kutahya.bel.tr>.
- <http://okulweb.meb.gov.tr/70/01/582246/aturk/asker.html>.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Katarsis>-<http://www.sosyomat.com/etiket/aristoteles-ve-katarsis>.

Grief Tourism on Destination Image Formation: Afyonkarahisar and Başkomutan National Historical Park

Introduction

Owned the supply sources diversification and demand for destinations to differences between the shape is caused by the proliferation of special interest tourism. Turkey is a country where a combination of different features has many destinations. Thanks to alternative types of tourism; different destinations and different types of tourism are emerging. In terms of national heritage; considering what happened in the struggle for the liberation war; Afyonkarahisar is an important centre of tourism destinations about grief tourism. In research of related to the Afyonkarahisar's image component; confectionery, food products and thermal tourism destination are the values that come to mind firstly. When evaluated in terms of tourism; thermal tourism were put forward, "Turkey's Thermal Capital" image has been used in recent years. However, according to the researches, the thermal capital image isn't enough. Therefore, in province; either it will be used to support available slogan of other tourism supplies or it will be created a new destination image with a new image.

Image is defined that is people or groups' information, impression, bias and opinion about a place or product. A tourist resort, village, region, country, group of a few countries and a continent can be defined as a tourist destination. Destination image is an image that is perceived by a specific tourist market about a destination. Destination image take on a shape according to diversity tourism of regions.

There are many types of tourism. One of them is grief tourism. Grief tourism is a kind of heritage tourism that is also named as cultural heritage tourism. Exactly; grief tourism is the act of travel and visitation to sites, attractions and exhibitions which have real or related death, suffering or the seemingly macabre as a main theme. In this study; grief tourism is defined that it is travelling to visit the places where are lived the tragic events as torture, genocide, poverty, battle grounds, natural disaster fields and also museums, monuments etc...

Grief tourism, first studied in 1990 by Lennon and Foley, and it's based on academic research. Kinds of grief tourism can be counted as battlefield, genocide museums, monuments, events of tragic crime, poverty, suicide, Doomsday, ghost hunting, prison visits, disaster areas.

In many destinations around the world; there are many activities about grief tourism. The tragic events are used as image in many destinations. It is identified in researches that grief tourism in tourism destinations is being marketed at tour programmes of travel agencies. Some examples of this destinations are; New York-Hart Island Ghost City, New Orleans-Hurricane Katrina, San Francisco-Alcatraz Prison, France-Pere Lachaise Cemetery, Cambodia-Phnom Penh Killing Fields, Memorial and the Landmine Museum, Poland-Auschwitz Concentration Camp, Tibet- Sky Burial, Japan-Hiroshima, South Africa-Soweto, Johannesburg.

The aim of this study, Afyonkarahisar province of destination image in the current negativity elimination can, the image of strength build and increase market

share can capture heritage tourism, a kind of grief tourism, a model as the availability display is intended.

Methodology

In Afyonkarahisar; Dumlupınar Battle Grounds and BaÇkomutan National Historical Park are main units of study that are investigated by case study. In this study, it's preferred the case study as a research method; because of the research requirement of the place in the same location, Afyonkarahisar province that has special meaning about the subject and the grief tourism were not considered enough in the national literature. In addition, this method is preferred because of a subject, event and business or to collect detailed information about the area by enabling the development of new theories due to chance (Yin 1994:79). In this study; with reviewing domestic and foreign sources; a detailed literature review was conducted. Literature has been provided with secondary data from written and unwritten sources. Also; at the Victory Road and the route of Büyük Taarruz (BaÇkomutan National Park), the unwritten secondary data were used. The aim of increase the reliability; the main idea is supported by analysis from various secondary data sources (Veal 2006; Robson 2002; Kılınc vd. 2009). In this study there was made of data versioning. Data are related to each other. Firstly; the research of literature was made. Literature on destination image, several history books, grief tourism, images, catalogue scans are part of literature scan. Also, the stories of the monuments of BaÇkomutan National Historical Park compose data of study. Various national statistical analyses of web pages related to the subjects and regions are examined, the reliability of literature study has been increased. Overall, the case study and the following sequence of preparation with study were followed (Merriam 1998):

1. Development of research questions:

The basic research question, creating a new destination image or to support the current status; BaÇlomutan National Park and War of Dumlupınar can be taken as an example about grief tourism?

2. To determine the situation that will be studied:

Topics are tourism product diversity, kinds of special interest tourism, destination image and starting points of study are grief tourism and BaÇlomutan National Park. Afyonkarahisar province which centre on the grief tourism is investigated with its specific tourism features

3. Determination of the Unit of Analysis:

In this study, the unit of analysis is the War of Dumlupınar which is a part of the War of Independence. These monuments have been arranged according to the tour route that includes the following locations;

- ğuhut Atatürk House, Victory Road
- Kocatepe Monument and Inscription
- Capt. Agah Efendi Memorial
- Zafer - Utku Memorial
- Hava Memorial
- Büyük Taaruz Memorial and Mustafa Kemal Atatürk Monument
- Anıtkaya Memorial
- Yıldırım Kemal Memorial

- Zafer Museum
 - Colonel Reçat Çiğiltepe Memorial
 - Dumlupınar Museum
 - Dumlupınar Memorial and Dumlupınar Monument
 - Üçtepeler-Aslıhanlar Memorial
 - Capt. Şekip Efendi Memorial
 - Şehit Sancaktar Mehmetçik Monument
 - Zafertepe Monument
4. Data collection and data collected are associated with the proposed or sub-problems:

Secondary source of data is used in data collection and examination because of the historical event lived in the past . With tourism statistics, what size specified will be performed in grief tourism and War of Dumlupınar is examined from governors, municipalities, provincial tourism offices and several history books and internet-based sources. Some data is not written, because it was obtained from interviews and trips. Afyonkarahisar's image as a tourism destination has been investigated and it's trying to express that grief tourism contribute to kinds of tourism about image or creating a new destination image will be effective.

5. Interpretation of data:

The data obtained was interpreted and reported.

Conclusion

Destination managers of Afyonkarahisar province, should play a more active role on promotion of culture heritage, future of the province's tourism and they have to do some studies that are required to have. Expression does not mean that these events are not done; marketing activities as required under the plan are stressed.

1. Afyonkarahisar's destination image should be reviewed again, the aim of strengthen the image; it should be supported by grief and gastro tourism.
2. At the weekends, integrated thermal, grief, and gastro tourism packages should be established, at the thermal tours, the package of gastro-grief tourism should be marketed.
3. Afyonkarahisar destinations would create a different image on consumers, also it should be considered as opportunities. Maximum benefits for consumers should be provided by arranging package tours which including all kind of tourism.

Bourdieu'yü Okumak: Post-Pozitivist Bir Sosyolojinin İmkânı Üzerine

Reading Bourdieu: On The Possibility of A Post-Positivist Sociology

Mehmet Meder* ve Güney Çeğin
Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Bu makale, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün düşünsel üretimine odaklanmak ve Bourdieu'nün sosyolojik perspektifinin hangi tarihsel zemine yerleştiğini ele almak suretiyle, post-pozitivist bir sosyoloji imkânını araştırmaktadır. Bu bağlamda, yazının ilk kısmında, Bourdieu'nün nesnelciliğin toplumsala tepeden bakışı ile öznelciliğin, bireylerin gündelik etkinlik ve düşüncelerini sorgulamadan kabulü arasındaki gerilimi aşmaya çalışan bilimsel anlayışa, hangi eksenleri (sırasıyla yapısalcılık, etkileşimcilik ve faydacılık) eleştirerek ulaştığı gösterilecektir. Bu bir anlamda, ana-akım sosyolojinin temel omurgasına darbe vuran, yapısalcı terminoloji ile fenomenolojik tavır arasında melezleşen yeni bir bilimsel dilin inşası demektir. Eserlerinin bütünü, pozitivist, ampirizm, yapısalcılığa, varoluşçuluğa, fenomenolojiye, ekonomizme, Marksizm'e, metodolojik bireyciliğe ve büyük boy kurama karşı süren daimi bir polemik olarak da okunan Bourdieu'nün sosyolojisi, öznelci ve nesnelci bilgi biçimlerini ve gerçekliğe özcü bakışı eleştirerek suretiyle yeni bir anlayış ortaya koyar. Bourdieu-kaynaklı bu yenilikçi görüşün kilit nosyonu olan habitus kavramı da post-pozitivist bir sosyoloji imkânı açısından ele alınacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Bourdieu, post-pozitivistizm, öznelcilik, nesnelcilik, habitus.

Abstract

This article intends to quest for an opportunity of post-positivist sociology by focusing on the French sociologist Pierre Bourdieu's intellectual production and addressing the point on which historical basis Bourdieu's sociological perspective is established. In this context, in the first part of the article, it is going to be pointed out by which movements (successively structuralism, interactionism and pragmatism) criticizing does he arrive at the scientific understanding that tries to overcome the tension between objectivism which looks down on the social and subjectivism which accepts individuals' quotidian life and ideas without questioning. This, in other words, means a construction of a new scientific language becoming hybridized between the structuralist terminology and the phenomenological attitude and damaging the main backbone of mainstream sociology. Bourdieu's understanding of sociology, whose works are also being read as an eternal argument against positivism, empiricism, structuralism, existentialism, phenomenology, economism, Marxism, methodological individualism and grand narratives, provides a new point

* *Yazışma Adresi:* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Sosyoloji Böl. Kınıklı-DENİZLİ.
E-posta: mmeder@pamukkale.edu.tr

of view by criticising subjective and objective forms of knowledge and the essentialist perspective of reality. The concept of habitus being the crucial notion of this Bourdieu based innovative thought is also going to be dealt with in terms of an opportunity of post-positivist sociology.

Key Words: Bourdieu, post-positivism, subjectivism, objectivism, habitus.

I.GİRİŞ

Bugün, dünya-sosyolojisi alanının birleşik bir yapıdan oluşmadığını, sosyal bilimler alanında teorik üretimlerin özellikle İkinci Dünya savaşından sonra giderek çeşitlendiğini ve sosyolojik perspektiflerin (yapay) ulusal çizgiler içindeki bölünmüşlüğüne hesaba katarsak, sosyolojik yaklaşımların bir *akımlar tipolojisi* altında toplanmasının giderek güçleştiğini görmekteyiz. Çünkü teoriler arasındaki sınırlar artık eskisi kadar belirgin değildir; bu yüzden sosyolojik kuramların, Parsons'ın büyük boy kuramında yapmak istediği gibi, "*topyekûn toplumsal olguları açıklayan çerçeveler*" (Mauss, 2005) şeklindeki tanımlanması büyük oranda "geçerliliği"ni yitirmektedir. Dolayısıyla, sosyoloji alanında araştırma pratiği yerine "kuram fetişizmi"ne dayalı eklettik kuramların *bilimsel araştırma programını* önemseyen sentetik yaklaşımlardan daha fazla ilgi gördüğünü gözlemek bu tezimizin geçerliliğini kanıtlamak açısından bir ölçüt sayılabilir. Zira bu tarz bir *saflaşma/kamplaşma*, saf olgusal-teorik açıklamalardan ortaya çıkan kuramsal anlayışlar ile spekülâtif felsefi yorumlardan beslenen teoriler arasındaki gerilim hattını epeyce güçlendirmektedir.

David Ley'in 2003 yılında yaptığı bir araştırma¹, "kuram fetişizmi" adını verdiğimiz yönelimin sosyal bilimlerin uluslararası entelektüel üretim alanında, bir dönem yükselip, daha sonra nasıl hızlı düşüşe geçtiğini empirik olarak kanıtlamıştır. Araştırmada bu yönelimin aldığı şekillenme, "postmodernizm" kavramının *Arts and Humanities Citation Index* ve *Social Sciences Citation Index*'teki referans endekslerine bakılarak tespit edilmiştir. 1975-2002 arasında İngilizce olan akademik literatürde, postmodernizm ve benzeri yaklaşımların temsil gücü giderek zayıflamıştır (bkz. Şekil 1). 1990'larla birlikte sosyal bilimsel alanı kavramsal düzeyde işgal eden bu kompleks teori bütünü (bir başka deyişle post ön-ekli teorik anlayışların tamamı) 1990'lar bittiğinde neredeyse alandan silinirken, Türkiye'deki sosyal bilimler alanında *-kısmen yayınevlerinin çeviri faaliyetleri ile kısmen de ülkemizdeki akademisyenlerin bu tür kavramları yeni keşfetmelerinden ötürü-* kendine önemli bir alan bulmuştur.

¹ Bu çalışma, postmodernizm tartışmasına ilişkin olarak, entelektüel alanın dinamiklerinin ticari mantığını ortaya çıkarma bağlamında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bkz. Ley, David (2003) "Forgetting Postmodernism? Recuperating a Social History of Local Knowledge", *Progress in Human Geography* 27 (5): 537-560. Ayrıca -Türkçe literatürde- D. Ley'in çalışmasından hareketle Baudrillard'ın alımlanma biçimini kritik eden bir yazı için bkz. E. Göker, "15 Dakika Sonra Baudrillard", <http://filozofcan.blogcu.com/15-dakika-sonra-jean-baudrillard/1868981>.

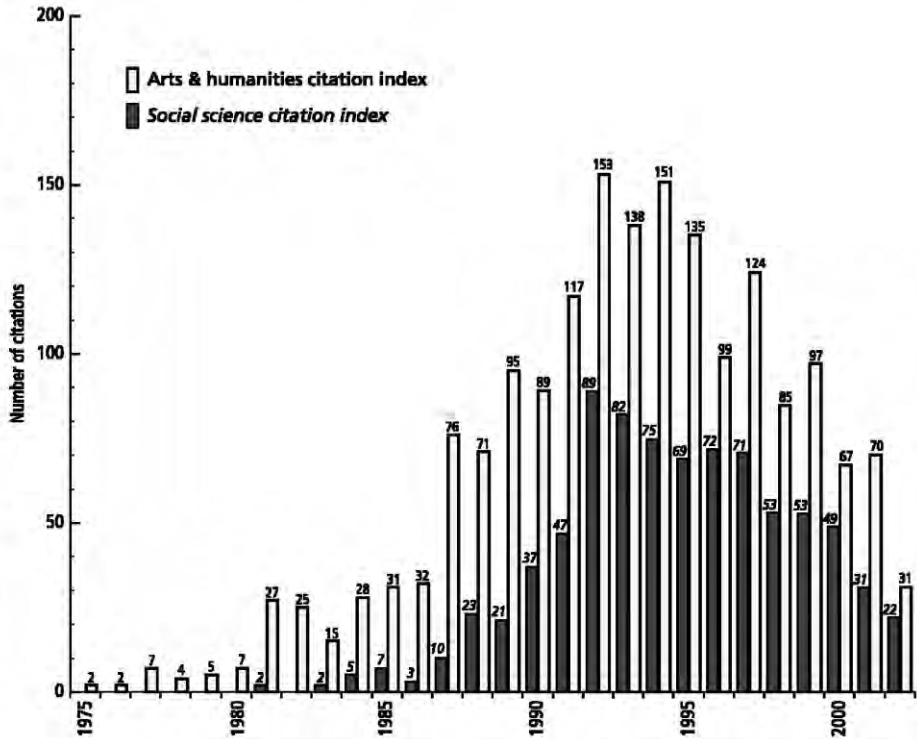

Figure 1 Citation counts for post(-)modernism in AHCI and SSCI, 1975–2002

Şekil 1 – AHCI (güzel sanatlar ve beşeri bilimler referans endeksi) ve SSCI’da (sosyal bilimler referans endeksi) “postmodernizm” kelimesine verilen referans sayısının yıllara göre dağılımı, 1975-2002 (Ley 2003: 539).

Bu bağlamda yukarıda bahsettiğimiz iki teorik güzergâhın yol açtığı gerilim hattının muhafazası, teorinin *gerçeği arama çabası* olduğunu görmezlikten gelmemize neden olabilir. Bu da teorinin, aktüel hayata inemediği ölçüde masa başı (*armchairs*) bir polemik ve fildişi kulelerin duvarları arasında hapsolmuş “saf aklın ürünleri” olduğu şeklindeki beylik suçlamaları meşrulaştırır. Dolayısıyla kendimizi, sosyolojik teorinin daha doyurucu düzeylerinde konumlandırmak istiyorsak, teorik tartışmalardaki “*düşünce sorunlarının, nesnelere ve araçlarının toplumsal tarihi*”ne odaklanmamız gerekmektedir. Sosyal bilimlerin inşa ettiği toplumsal gerçekliğin kurucu araçlarının, toplumsal oluşumunun (*sociogenesis*) tarihinin analitik bir dökümü yapılmadıkça, toplumsal imgelemenin aşınacağı, buradan saf kuramcılığa düşüleceği ve aynı zamanda toplumsal dünyayı denetlemeye ve sosyoloji disiplini mevcut toplumsal düzenin devamını mümkün kılan tekniklerin analizinin es geçileceği ortadadır. Zira sosyoloji disiplini, toplumsal dünyanın özerk temsillerini yaratabilme potansiyelini taşımaktadır. Sembolik mücadelelerde konumlanan sosyologlar, her şeyden önce “*bilimsel işlevini ne kadar çok yerine*

getirirse, iktidarları hayal kırıklığına uğratma ve yalanlama şansına o kadar fazla sahiptir" (Bourdieu, 1997: 27).

Bu bağlamda sosyolojinin bir „akıl reel-politik“ olarak inşasını öngören Bourdieu, karşıt kuramların ilişkiye sokulması suretiyle sosyal bilimlerin ileriye götürüleceğini, görünür uzlaşmazlıkların temeline radikal bir soruşturma ile yaklaşarak ciddi sentezlere gidileceğini ve ancak bu yolla bilim adamları arasında „pratik bir uzlaşım“ sağlanabileceğini yazar. Sosyal bilimciler tarafından kullanılan ortak kavramsal araçlar, çok güçlü bir özerklik unsuru haline gelebilir ve sosyoloji pratiğinde, toplumsal güçlerin oyuncağı olmaktan kaçınmak mümkün olabilir:

Bilimsel alanın özerkliğinin pekiştirilmesi, ancak bilimsel alanda akılcı iletişimin kurumsal koşulları üzerine kolektif bir düşünümün ve eylemin sonucu olabilir. Weber, savaş sanatındaki en önemli ilerlemelerin, teknik icatlardan çok, Makedonya falanksları örneğinde olduğu gibi, örgütsel yeniliklerden kaynaklandığını hatırlatır. Aynı şekilde, sosyal bilim uzmanları da bilimlerinin ilerlemelerine tek bir yolla katkıda bulunabilir: Farklı ulusal geleneklerin yalıtıcılık ya da emperyalizm eğilimlerine, bilimsel hoşgörüsüzlük ve tahakküm biçimlerine karşı durabilecek tüm kurumsal mekanizmaları inşa edip pekiştirmeye, daha açık iletişim ve fikir tartışması biçimleri geliştirmeye çalışarak (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 188).

Bu bağlamda yazımızda, evvela Bourdieu'nün gündelik yaşamın olağan dilinden bilimsel dile uzanan bir yolun köşe taşlarını aşama aşama nasıl oluşturduğunu göstermek kaydıyla, Bourdieu'nün bakış açısının yerleştiği zemin *tarihsel* olarak ele alınacaktır. Ardından, Bourdieu'nün nesnelciliğin toplumsala tepeden bakışı ile öznelciliğin, bireylerin gündelik etkinlik ve düşüncelerini sorgusuz sualsiz kabul etmesi arasındaki gerilimi aşmaya çalışan bilimsel dile hangi eksenleri (sırasıyla *yapısalcılık*, *etkileşimcilik* ve *faydacılık*) eleştirerek ulaştığı gösterilecektir. Bu bir anlamda, ana-akım sosyolojinin temel omurgasına darbe vuran, yapısalcı terminoloji ile fenomenolojik tavır arasında sentez yapan yeni bir bilimsel dilin inşası demektir. Zira Bourdieu kavramsal repertuarını birbirine karşıt bakış açılarına bir *düzeltici* olarak devreye sokar. Eseri pozitivist, ampirist, yapısalcılığa, varoluşçuluğa, fenomenolojiye, ekonomizme, Marksizm'e, metodolojik bireyciliğe ve büyük boy kurama karşı süren *daimi bir polemik* olarak da okunabilir. Bourdieu, bu karşıt görüşlerin eleştirisini onları da istila ettiğine inandığı bilginin öznelci ve nesnelci biçimlerini ve gerçekliğin özcü bakışını kritik etmek suretiyle dile getirir. Son olarak da, Bourdieu-kaynaklı perspektifin kilit nosyonu olan habitusun post-pozitivist bir sosyoloji imkânı açısından neden hayati önem taşıdığını formüle etmeye çalışacağız.

II. BOURDIEUSOSYOLOJİSİNİN ÖN-TARİHİ

Sosyal teori alanı, 19. asırdaki kurumsal zemini aracılığıyla paradigma ve bireysel perspektiflerde ciddi dönüşümlere konu olmuştur. Yaşanan düşünsel devrimler, „toplum“ (*society*) kavramının kendisine dönük sorunsallar üreterek, kendi disiplinlerinin kuruluş ilkelerine sürekli meydan okumuşlardır. Kuhn’un ifadesiyle bilimsel disiplinlerin tarihi zorunlu paradigmatik dönüşümlere göre okunabilmekte iken, sosyal teori alanı entelektüel sahadaki dönüşümlere yatkın olarak ortaya çıkmaktadır (Kuhn,1995).

Söz konusu bu dönüşümlerin seyri içerisinde, 20. asırda, sosyal teori alanına damgasını vuran bir evre, Bourdieu sosyolojisinin açtığı yeni kuramsal anlayışı kavramak açısından belirleyici olmuştur. Bu akım, Alex Callinicos’un iddia ettiği üzere, mevcut en „gelişmiş“ toplum olarak varsayılan ABD’yi, sadece Batı bloğundaki benzerlerinin değil, Üçüncü Dünya’nın „az gelişmiş“ oldukları varsayılan toplumlarının da giderek yöneldikleri bir hedef olarak değerlendiren ve tümüyle “teleolojik bir teori” (2004: 61-62) olan Parsons sosyolojisidir. Bourdieu pek çok metninde, *Capitole* üçlüsü ve tüm küçük tanrılarıyla birlikte sosyolojiyi 1950’lerde ve „60’ların başlarında egemenliği altına alan bu akademik mabedin (Parsons-karakterli sosyolojinin) yıkılmasından asla umutsuzluğa kapılmadığını vurgularken ortaya çıkan krizi ayakta alkışlar (Bourdieu, 2007).

Peki, *homo economicus*’un tahtına *homo sociologicus*’u oturtmak isteyen ve toplumsal kurumları biyolojik işlevlere indirgeyen “statik teori”nin (Mutman, 1997: 7) mucidi olan Parsons’ın yarattığı ortodoksinin çöküşü ne anlam ifade etmektedir? Bu noktada Parsons’a yönelik eleştirilerin iki hat üzerinden gelişerek farklı kuramsal sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Dahrendorf, Rex ve Lockwood gibi Parsons’un temel katkılarını önemseyen sosyologlar Parsonsçı teoremlerle Marksist düşünceler arasında bir tür sentez tasarlarlar. C.W. Mills ve Gouldner gibi Amerikan radikal eleştirmenlerse bu sosyoloji tarzı ile çetin bir polemige girerler. Ne var ki bu ortak zeminde oluşmaya başlayan çatlaklar, 1960’ların sonları ve 1970’lerin başlarında birden belirginleşerek oldukça derinlere iner. Bu çatlaklardan tomurcuklanan yeni teorik perspektifler, sosyal teoriye ilişkin oluşmuş olan ortodoks konsensüsü ciddi biçimde yıpratır ve doğal olarak entelektüel alan, şaşırtıcı çeşitlilikte rakip teorik akımlar tarafından işgal edilir (Giddens, 1999: 17).² Parsons’ın toplumsal eyleyiciyi (social agent) dışlayan yaklaşımına tepki olarak „insanı geri getirmek“ adı altında yeni bir bakış açısı filizlenmeye başlar (Giddens, 1978: 165-178).

Bu bağlamda post-pozitivist bir epistemolojiye sahip olduğunu düşündüğümüz Bourdieu sosyolojisinin ardalanı, sosyal teori alanında özellikle 1960 sonrasında gerçekleşen bir dizi önemli gelişmenin yarattığı „epistemolojik dönüşümler“de aranmalıdır. Zira bu epistemik dönüşümler her şeyden önce sosyal teori sahasında

² Ortodoks konsensüsün ortak teması, insan davranışını toplumsal aktörlerin kontrol edip kavrayamadıkları güçlerin sonucu olarak görmek iken, yeni düşünce okulları insan davranışının refleksif doğasını ön plana çıkarır. Ayrıca toplumsalın her vechesiyle tahlil edilmesinde dile ve bilişsel niteliklere önceden olmadığı kadar değer biçilmeye başlanır (Giddens, 1999: 18).

odaklanır; özellikle de sosyal bilimlerin yaşamsal çıkarlara dokunduğu için en rahatsız edici disiplin konumundaki sosyolojide de etkili olmayı sürdürmektedir. Çünkü Gaston Bachelard''ın ünlü bir sözünü bu duruma uyarlayacak olursak; *sosyoloji her zaman konjonktürelidir; önermeleri ve genel yönü o anın temel tehlikesi tarafından belirlenir* (akt. Bourdieu ve Wacquant, 2003: 175).

1960''lı yılların ortalarından itibaren Lazarsfeld-Parsons-Merton ortodoksisi açısından baş gösteren bu kriz, sosyoloji alanında yeni bir yönelimin de köşe taşlarını oluşturur (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 175-176). Söz konusu gelişmelerin ortak yönelimi, „klasik“ sosyal teori mantığının yeni perspektiflerle aşılması sorunudur. Klasik modelin üç merkezi figürü (Durkheim, Weber, Marx) ve onların ortaya koyduğu „makro“ düşünce sistemleri yerlerini daha „mikro“ yaklaşımlara bırakır. Böylece sosyal teori gibi ucu açık olan teoriler külliyatından çok farklı çeşitlilikte ve zenginlikte yeni teoriler doğar: Ütopyacı toplum felsefelerinin yeniden doğuşuna bağlı olarak Marksizm muhtelif biçimleriyle canlanıp serpilirken, psikanaliz, Lacancı bir kuramsal yönelimle sosyal teoride yeni açılımlar yaratır. Frankfurt ekolünün üyeleri Marx ve Freud''un düşünce mirasını bir potada birleştirmeye çalışır. Fransız düşüncesinin getirdiği post-yapısalcılık, yapı-bozumculuk gibi yeni kuramsal eşikler, sembolik etkileşimcilik ve etno-metodolojinin doğurduğu „mikro-sosyolojik devrim“ ve feminizm tartışmalarından esinlenen kuramsal arayışlar ise Anglo-Sakson sosyal teorinin ampirik ve pozitivist kalelerini çökertir (Skinner, 1997: 13-14).

Giddens''ın da işaret ettiği bu “ortodoks konsensus”un çöküşüyle, sosyal bilimlerdeki rakip teorik yaklaşımların “merkezkaç dağılışı” türünden bir sonuç ortaya çıkar. Görünüştaki bu entelektüel karmaşıklık, sosyal teori için daima bir yenilenme imkanını barındırmıştır. Bundan dolayı da sosyal teorinin gelişiminin mevcut aşaması, farklı cephelerde yeniden inşa talep eden bir aşamadır ve bu tarz bir yeniden inşa süreci de zaten her bakımdan işbaşındadır. Uzun bir dönem boyunca Michel Foucault''nın getirdiği tarih anlayışı, mikro-iktidar kavramı ve bağlandığı Nietzsche''ci gelenek başı çeker. Foucault, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi ailenin mikro düzeyinden devletin makro düzeyine kadar değişik düzeylerde tartışmak ve bilginin klinikler, eğitim kurumları gibi çeşitli bilgi alanlarını analiz etmek amacıyla „arkeoloji“, „jeneoloji“, „rejim“ gibi kavramlar inşa etmiştir (Burke, 2001: 7). Aynı şekilde 1970''lerden itibaren kendisini gösteren feminist teori ve hareket de 1980''lerin ortasından itibaren çıkardığı yeni isimler aracılığıyla „toplumsal“ ve „özel“ kavramları üzerinde durarak döneme damgasını vurur.

Neo-Marksist bakış açısı da, sosyal bilim pratiği açısından yeniliklere gider. Hobsbawn ve Genovese gibi temsilciler, Marx''ın mirasını sahiplenerek genç kuşaklar için Marksist perspektifi çekici kılmaya çalışırlar. 1968''in politik ve entelektüel atmosferi de, genç kuşağı neo-Marksist tarafa doğru çekmeyi başarır. Marksist alternatifi en etkili ve bilindik formülasyonu ise Althusser ve takipçilerince gerçekleştirilir. Bu süreç sonucunda nesnel yapılar, “özel bilinç”in ötesinde ve üstünde sayılmakta, tarihsel gelişmelerse, sosyal çatışmalar ve kolektif

eylemlerle beraber temel yapısal ilkelerin doğuşu, dönüşümleri ve özel varyasyonları olarak analiz edilmeye başlamaktadır.

Öte taraftan Marx'ın ilk dönem metinleri üzerine temellenmiş hermeneutik bakışsa, "praksis felsefesi" veya "eleştirel teori" adıyla, "toplumdaki baskıcı yapılara" zıt yönde kalarak özneliliğin devrimci rolünü, düşünüm (*reflection*) ve diyalektik düşünceyi vurgulamaya başlar. Eleştirel ve praksis teorisi, sistemin yapısındaki geçici bozulmamışlık konusundaki işlevselci görüşü paylaşır. Fakat her zaman için, makro-mikro çatışmasında devrimci gelişimi mümkün görmesiyle, işlevselci denge düşüncesine imtina ile yaklaşır. Doğal olarak bu Marksist kaynaklı mikro hareket, teorik kaynakların azlığı ve ideolojik baskılar nedeniyle gelişmemiştir.

İşlevselci cephede de benzer gelişmeler söz konusudur. Neo-işlevselci bakış Tocqueville, Weber, Marx ve Habermas'dan etkilenerek, iktidar ve çatışmanın daha yetkin bir analizini amaçlar. Bu yeni hareket, salt Birleşik Devletlerle sınırlı kalmaz. Almanya'da Parsonsçı ekolün olağanüstü canlanması, gerçekte Parsons'un mirasının bir neo-işlevselci damarda yeniden yapılanması olarak değerlendirilmelidir (Alexander, 1985: 14).

Bu kısa özetten sonra, sosyal bilimlerin toplumsal dünyanın algılanması için en kapsamlı zihinsel paradigma olduğu iddiasıyla yola çıkarak, uzun bir süre boyunca hegemonyasını kuran işlevselciliğin sarsılmasından sonra, temel sorun şu olmuştur: *İnsan eylemini ve toplum denilen kapsamlı bir toplumsal pratikler dizisini ilişkiselliği içerisinde kavramamızı sağlayacak ontolojik ve metodolojik düzlemde ikna edici bir teorinin geliştirilmesi* (Wagner, 1996: 211). Bu noktada bir dizi düşünür, klasik sosyolojik paradigmanın temel aktörleri Marx, Weber ve Durkheim'in temsil ettikleri sosyal teori anlayışını 20. asrın düşüncesinin ana karakteristiği olan "dil devrimi"ni de dikkate alarak sürdürmeye çalışır ki (Callinicos, 2004: 416), bu geleneği sürdürüp de tam anlamıyla sınıflandırılmayan en önemli örneklerden birisi Bourdieu'dür.³

³ Loïc Wacquant, Pierre Bourdieu'nün *Paskalca Düşünceler* adlı eseri hakkında yazdığı tanıtım yazısında, dünya sosyal bilimleri alanının uzunca bir dönem pozitivist bir bilim felsefesinin uzantısı olan Amerikan sosyal bilimleri tarafından tahakküm altına alındığını yazar (1999: 276). Bu dönem genellikle Talcott Parsons'ın başat karakter olduğu yapısal-işlevselciliğin II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayıp 1970'lerin ortalarına kadar süren mutlak egemenliği ile karakterize edilmiştir. Buna karşılık Alman-markası taşıyan sosyal bilimler alanı ise üç hat üzerinden pozitivistliğe karşı koruyucu bir kalkanla çevrilir: Dilthey'den Husserl ve Gadamer'e uzanan bir *hermeneutik gelenek*, Frankfurt Okulunun *eleştirel kuramı*, Weber ve Simmel'in Neo-Kantçı sosyolojisi (bunlara sosyolojik bir branş olarak etnometodoloji ve fenomenoloji de eklenebilir) tarafından temsil edilen *Geisteswissenschaften*. Fransız ekolüne bu evrede tarihselci rasyonalizmin doğuşuna tanık olur; bu hareket ilk kez Condorcet ve Comte kaynaklı olup *Annee Sociologique* grubu, dolayısıyla Durkheim tarafından sosyolojikleştirilmiş, Jean Cavaillès, Alexander Koyre, Georges Canguilhem ve Gaston Bachelard'ın „kavram felsefesi“ kılığında savaş sonrası dönemde yeniden kendini göstermiştir. Söz konusu bu epistemolojik gelenek çifte-marjinalitesinden ötürü Fransa dışında az bilinir: Avrupa'da fenomenoloji ve daha sonra Derrida'nın öncülüğündeki yapıbozunculuk tarafından bir koz olarak kullanılırken, Amerika ve İngiltere'de analitik felsefe tarafından dışlanmıştır. Johan Heilbron, Bourdieu'yü bu çatallaşan soy kütükte bir yere yerleştirmenin yanı sıra, onu diğerlerinden bir noktada ayırır: Bourdieu,

III. BOURDİEUSOSYOLOJİSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Pierre Bourdieu'nün külliyatı klasik sosyoloji geleneği ile 1960 sonrasında yeni kuramsal açıklamalarını sentezleme konusunda özgün bir model oluşturmaktadır. Bu çabanın merkezi teması, en yalın haliyle eyleyici ve yapı, birey ve toplum, nesnelcilik ve öznelcilik arasındaki karşıtlığı aşma girişimidir. Sosyolojideki konsensüsün çöküşüyle beraber, sosyal bilimler alanını hareketlendiren "dokuz canlı ikilikler", Bourdieu'ye göre yıkılması güç "yanlış bir paradigma" kurmuşlardır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 179-180). O, Parsons, Merton ve Lazarsfeld'in "Capitole üçlüsü"ne dayalı bu "birleşik bir sosyal bilim yanılması"nın çökmesinin, sosyolojinin yararına olduğuna inanır. Bu, bir anlamıyla Bourdieu'yü habitus kavramını geliştirmeye götüren nesnelcilik/öznelcilik ikiliğinden kaynaklanan epistemolojik çıkmazdan duyduğu hoşnutsuzluktur. Habitus, alan-pratik ve sermaye kavramları öncelikle bu sorunla ilişkilidir ve Bourdieu, bu iki epistemoloji arasındaki çatışmayı reddeder ve bunu „pratiğin bilimi“ ile değiştirir.⁴

Çağdaş sosyoloji alanını işgal eden bu antinomiler üç başat entelektüel işbölümü etrafında dönme eğilimindedir: (i) teori ve empirik araştırma; (ii) (E. Cassirer'den ilhamla) sembolik formlara odaklanan yaklaşımlara karşı toplumsal hayatın maddi nesnelere odaklananlar; (iii) mikro analiz düzeyine karşı makro analiz düzeyi. Tam da bu noktada Bourdieu'yü öteki düşünürlerden ayırt eden şey, onun, bu ayrımların toplumsal bir temele sahip oldukları, ancak hiçbir bilimsel temele sahip olmadıkları iddiasıdır. Bourdieu'ye göre, mevcut sorun epistemolojik değil, aynı zamanda toplumsal ve son kertede siyasaldır. Özne/nesne ikiliği çeşitleri, sosyal bilimciler arasındaki güç ve kabul mücadelelerinden kaynaklanmaktadır. Onlar aynı zamanda toplumsal düzendeki sınıflar ve statü grupları arasındaki daha genel temel toplumsal bölünmelerden kaynaklanmaktadır (Swartz, 1997: 15-30).

Bourdieu eğitim ve sanat sosyolojisi üzerine yaptığı çalışmalarından sonra, bu alanlarda araştırma yaparken ortaya çıkan bu temel epistemolojik problemle (öznelcilik ve nesnelcilik arasındaki düalizm problemiyle) uğraşmaya başlar. *Outline Theory of Practice* ve *Logic of Practice* adlı eserleri, Bourdieu'nün bu düalizmi aşmak noktasındaki en sistematik girişimidir. Bu çalışmalarda öznelci ve nesnelci epistemolojilerin kusurları dediği şeyi ve bunun teorik sorunlarla ilişkisini kavramaya çalışır. Bu kusurları aşmak için Bourdieu, eyleyicinin pratiğinin yeni bir

postmodernist belirsizlik ve modernist kesinlik arasındaki yanlış karşıtlığın temelinden önceden ayırdığı bu „yapısal kuşkuculuğun“ yeni bir branşını harekete geçirmektedir.

⁴ Swartz'ın uyarısı bu noktada önemli: “Bu „entelektüel nirengi“ tekniği buluşçu bir biçimde kullanıldığında kullanışlı bir araç olabilir; sosyolojinin toplumsal hayatın ikili karakterini, onun öznel ve nesnel yanlarını kavraması gerektiğini hatırlamak faydalı olacaktır. Ancak, Brubaker'ın kavrayışlı bir biçimde işaret ettiği gibi, bu teknik diğer teorisyenlerin indirgemeci ve yanıltıcı tasvirlerini sunan büyük ölçüde kutuplaşmış bir sosyal teori okumasına yol açabilir.”(1997: 54).

kavrayışının zorunlu olduğunu savunur. Bu yeni kavrayışın başarılması için göz önüne alınması gereken şey, eyleyici ve entelektüel gözlemcinin eylem kavramına olan farklı ilgileridir: ilki “pratik” bir ilgiye, ikincisi “teorik” bir ilgiye sahiptir.

Bourdieu, eyleyicinin öznel bakışına bel bağlamaksızın teorik ilişkinin sınırlarını kavramak suretiyle, gerçek bir toplumsal failer ve toplumsal yapılar anlayışı savunur: “*Pratiklerin Bilimi*”. Nesneyle teorik ilişkinin analizi, geleneksel olarak sosyal bilimlerde iki karşıt epistemolojiden birinin üstesinden gelmektir: öznenin deneyim dünyasını anlamaya çalışan öznelci (fenomenolojik) bakış; ekonomik veya linguistik gibi pratiği biçimlendiren ve eyleyiciler arasındaki nesnel ilişkileri tesis eden nesnelci bakış. Bu, öznenin deneyim dünyasından kopuşu ve Bourdieu’nün dünyaya *doxic* veya “sağduyusal” bakış dediği şeye meydan okuması olarak değerlendirilebilir. Yazının bu bölümünde Bourdieu’nün bu meydan okumasını besleyen eleştiri kaynakları üzerinde duracağız.

A.Maddi Yapıların Nesnelci Fiziğinin Eleştirisi

Nesnelci bakış Bourdieu açısından iki genel biçimde karşımıza çıkar: (i) davranışlara ilişkin empirik düzenliliklerin eleştirel süzgeçten geçirilmeden kaydedilmesi ve (ii) istatistiksel analizi ve formel modellerin özelliklerini toplumsal gerçekliklere yükleme eğiliminde olan kavramsal soyutlama biçimleri. Bu tarz yaklaşımlar Marksizm, statü kazanma araştırması, işlevselcilik, Fransız yapısalcılığı ve özellikle makro düzey sorunlara odaklanan empirik araştırma biçimlerini içerir.

Oysa Bourdieu’ye göre, *pratikler, yapılarca* belirlendikleri kadar onlar aracılığıyla *inşa edilirler*. Yapı bizzat eyleyicilerin gündelik pratikleriyle sosyal olarak inşa edilir. Bu saptama, az sonra detaylı olarak ele alacağımız, Bourdieu’yu eyleyiciliğin pratik karakterini araştırmaya ve aktörün-sembolik temsillerini yapısal faktörlerle bir araya getiren kendi habitus kavramını geliştirmeye iter. Bourdieu nesnelci adımdan epistemolojik kopuşun gerekliliğini üç temel nesnel bilgi formu dolayımında tartışır: pozitivism, yapısalcılık ve entelektüalizm.

Pozitivist sosyal bilimler, makro yapılara, çoğu kez ilişki içinde yer alan eyleyicilerin nadiren görebildikleri ve sosyal bilimci tarafından kurulması gereken istatistiksel düzenlilikler biçiminde öncelik tanır. Ancak bu düzenlilikleri oluşturan, sürdüren ve gerçekte değiştiren bireylerin eylemidir. Ayrıca, eyleyicileri bilimsel bilgilerin ışığı altında değil, kendi pratik toplumsal dünya bilgileri temelinde davranırlar. Sosyal bilimcinin „nesnelci“ araştırma adımı içinde ortaya koyduğu toplumsal gerçeklik “aynı zamanda bir algı nesnesi” olduğu için, aktörün algıları pratiklerle ilgili kapsamlı açıklayıcı bir çerçeveye dâhil edilmelidir.

Yapısalcılık da Bourdieu’nün eleştirisinin odak noktasındadır. Önce Bourdieu’nün yapısalcılık tanımıyla başlayalım (1989a: 14):

Yapısalcılık veya yapısalcıyla sadece sembolik sistemler (dil, mit, vb.) içinde değil, toplumsal dünyada da, kendi pratikleri ve temsillerini düzenleyebilme ve sınırlayabilme

kapasitesine sahip aktörlerin bilinçleri ve iradelerinden bağımsız nesnel yapıların varlığını kastediyorum.

Toplumunu bir „sosyal fizik“ (*Comte*) tarzında, dışarıdan anlaşılabilir, eklemlemeleri maddi olarak gözlemlenebilen, ölçülebilen ve haritalandırılabilen nesnel yapı olarak ele alan yapısalcı akım, Bourdieu"ye göre, durumların belirlenimsizliğini ve standart bağlamlarda kurallara mekanik bir biçimde uyan ve rollerini oynayan robotlar olmayan toplumsal eyleyicilerin pratik becerilerini göz ardı ederler. Oysa her eyleyici „nesnel kısıtlayıcılar“ın getirdiği belirli „yapısal sınırlar“ içinde durumsal olumsuzluklara uyum sağlamak için „pratik anlayışları“na (*sens pratique*) başvurur. Bu ekseninde toplumsal *praksis*, eyleyicinin eyleminin temel yapısal „gramer“inin pratiğinden daha fazlasını barındırır (Bourdieu, 1989b: 20-30). Normatif perspektifin normlara uyma ve toplumsal rolleri oynamanın eyleyicilerin becerili uyarlamalar ve esnek doğaçlamalarını gerektirdiğini unutmamasına benzer biçimde, yapısalcılar da eylemi salt (insan beyninde veya kültürde yüklü) temel ilkelerin pratiğe dökülmesi olarak tanımlar (Turner, 1991: 511).

Bilindiği üzere en temelde Fransa"da Lévi-Strauss"un temsil ettiği yapısalcılık, eyleyicinin edimlerini para piyasaları, sosyal sınıflar, nüfuslar ve organizasyonlar gibi toplumsal-yapısal dinamiklere göre açıklayan bir teorik konumu anlatır. Yapısalcı bakışın buradaki teorik üstünlüğü, bu teorinin toplumsal kaynaklara ulaşmak için bireysel bilinçler ve özneler-arası anlamların (inançlar ve değerlerin) zeminine inmesidir. Ne var ki, toplumsal süreçler „özerk dinamikler“ olarak ele alındığında, eylemin *kendini-belirleyici* veya *iradi tarafı* kaybolur. Eyleyici toplumsal yapıların basit birer ürünü konumuna düşürülür. Bu durum, Bourdieu açısından ne sosyolojik ne de ahlâkî açıdan savunulabilir. Zira Bourdieu, sosyolojinin toplumsal hayatı sadece yapıya değil, bireysel eylemler ve özneler-arası anlamlara da odaklanarak ele alması gerektiğini vurgular. Bourdieu tek yanlı eyleyici yaklaşımını reddeder, çünkü sosyolog bireysel eylemlerin toplumsal bağlamlarını açıklayabilmelidir (Seidman, 2004: 142).

Her ne kadar, meşhur eseri *Ayrım*"da (*Distinction*) sosyal sınıfları ve bu sınıflar içindeki sınıfsal kesitleri, yapısı nesnel olarak gözlenebilecek ve eyleyicilerin düşünceleri ve etkinliklerine dışsal ve onları kısıtlayıcı oldukları görülebilecek „toplumsal olgular“ olarak tanımlasa da⁵, yapısalcılığı ve dışsal ve kısıtlayıcı „toplumsal olgular“ı (Durkheim) keşfetmeye çalışan „nesnelleştirici“ yaklaşımları bütünüyle reddeder (Bourdieu, 1984).

⁵ İlk çalışmalarında Bourdieu yapısalcılıktan bir hayli etkilenmiş ama çalışmaları ilerledikçe dengeli bir sosyolojik konuma yönelmiştir. Özellikle 80 sonrası yapısalcılığın genel temalardan uzaklaşmaya başladıysa da, onun için son kertede toplumsal evren, eyleyiciler-arası etkileşimlere indirgenmesi olanaksız nesnel ilişkiler alanıdır ya da Callinicos"un yerinde tespitiyle (2004: 425) onun toplumsal yapı tasviri „öznelerin konumlarının birbiriyle olan düşmanlık ilişkilerine göre tanımlandığı Saussurecî bir farklılıklar sistemi“dir.

Akımın sosyolojik analiz açısından asıl tehlikesi şudur: Nesnel düzenliliklerin doğmasını sağlayan bir ilke saptayamadığı için modelden gerçekliğe kayması, inşa ettiği yapılara, eyleyiciler biçiminde hareket etme yeteneğiyle donanmış özerk varlıklar muamelesi yaparak onları *şeyleştirme eğilimi* göstermesidir. Pratiği, gözlemcinin kurduğu modelin basit bir icrası olarak anlayan nesnelcilik, eyleyicilerin zihnine kendi pratiklerinin skolâstik görüntüsünü (*vision*) yansıtır. Ve paradoksal olarak, bu görüntüye eyleyicilerin bu örüntü ile ilgili deneyimlerini önceden yöntemli olarak dışladığı için erişebilmiştir. Böylece bu perspektif, kavradığını öne sürdüğü gerçekliğin bir kısmını, tam da bu gerçekliği kavramaya çalışırken tahrip eder.

Bu bağlamda nesnelcilik ancak *ersatz individu* yani sahte bir birey üretebilir ve insanları/grupları özerk bir mantığa göre mekanik olarak eklemelenen güçlerin pasif dayanakları olarak tasvir eder (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 18). Ama şunu da atlamamak gerekir: Bourdieu, insanların toplumsal ve kültürel olguları inşa etmekte kullandıkları „üretici ilkeler“i ortaya çıkartmak için yapısalcılığın özünü değilse de metaforunu –*sınıflama sistemleri, ideolojiler, toplumsal pratikleri meşrulaştırma biçimleri ve „inşacı yapısalcılığın diğer unsurlarını*– teorik üretiminin bütününde ödünç almaktan geri durmaz.

Bourdieu'ye göre „entelektüalizm“ veya „teorisizm“, gerçek bir pratikler biliminin inşa etmesi gereken üçüncü bir nesnelci bilgi tipidir. Teorisizm, Bourdieu'ye göre, sadece eyleyicilerin pratik bilgisine değil, araştırmacının teorik pratiklerine de dikkat etmez. Bourdieu araştırmacıyı, aktörlerin kendi eylemlerinde kullandıkları *pratik hâkimiyet* veya *pratik anlaşılabilirliğin* yerine teorik açıklamayı geçirecek „entelektüel hata“ya düşmekle veya „entelektüel yanılısama“nın gözünü kör etmesiyle eleştirir (Swartz, 1997: 15-30).⁶

B.Zihinsel Formların Göçü Fenomenolojisinin Eleçirisi

Bourdieu'nün sosyolojiye biçtiği ödev, öznelcilik eleştirisinin dinamosudur: sosyolojinin derdi, egemenlik sisteminin, eyleyicilerin bilinçli onayları olmaksızın dayattığı araçları ifşa etmek olduğu için, katılımcıların öznel algılarına başvurmak, sadece açığa çıkarılmak istenen egemenlik sistemini pekiştirebilir. Bu yüzden sosyoloji, eyleyicilerin gündelik sınıflamaları ve temsillerini mutlak gerçekmiş gibi ele alamaz. Sosyal bilimci, pratiğin istatistiksel düzenlilikleriyle inşa edilen sağduyusal, gündelik temsillerden *epistemolojik bir kopuş* başlatmalıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 19-21).

⁶ Bourdieu'ye göre, sosyal bilimciler, kendi toplumsal dünya idealizasyonları içinde kendi entelektüel pratikleri kadar kendi araştırma öznelerini de belirleyen toplumsal ve tarihsel koşulları kabul etmemekle, özellikle nesnelci bir ideoloji –ve böylece sembolik şiddet– üreticileri olma eğilimindedirler (Swartz, 1997: 25-30).

Bilimsel bilgi nesnelci bir adımla başlar; çünkü nesnel bilgi etkileşimin gerçekleştiği ve öznel bilginin üretildiği koşulları oluşturur. Bourdieu, sosyal bilimsel bilginin inşasında ilk adımın kesinlikle eyleyicilerin kendi anlayışlarından kopmaları gerektiğini öne sürerek, Bachelard’ın “diyalektik muhakemesi” kadar Durkheim’in “epistemolojik nesnelciliği”ni de onaylar. Bu epistemolojik tavrı gerekli kılan şey, onların kendi pratiklerine ilişkin iç açıklamalarının doğasıdır. İç temsiller onların toplumsal dünyalarında yer alan pratik mantığı yansıtır ve bu yüzden onlar, eyleyicinin davranışının tutarlı ve nesnel bir tasvirinden ziyade, pratik başarılar için mücadele araçları olarak anlaşılabilir (Swartz, 1997: 18-32).

Bu bağlamda Bourdieu tarihi ve belirlenimleri olmayan bir özne mitinden beslenen felsefi tarzıyla sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji gibi öznelci yaklaşımları da eleştirir. Çünkü Bourdieu için toplumsal hayat, kendi başına etkileşimden daha fazlasını içerir ve öznelci yaklaşımların kilit kavramı olan etkileşim terimi, sembolik etkileşimcilikteki „durumların tanımları”ndan veya etnometodolojideki „açıklayıcı pratikler”den daha fazlasına sahiptir. Sembolik etkileşimcilikteki „aktör” ve etnometodolojideki „üye”, eyleyicilerin daima tikel gruplar ve sınıflar içinde sorumlulukları olduğunu kavramayı başaramayan soyutlamalardır. Hâlbuki Bourdieu’ye göre etkileşimler her zaman bağlamlar içindeki etkileşimlerdir ve bu bağlamların en önemlisi de sınıfsal konumdur. Etkileşimin bireyler arasında ortaya çıkma ihtimaline sahip böyle temel bir özelliği sınıfsal kökene göre değişir. Etkileşim bu yüzden yapı içinde gömülüdür ve yapı mümkün olan şeyi sınırlar (Turner, 1991: 513).

Başka bir deyişle bu yaklaşımlar yüz yüze etkileşim kalıplarını ve sosyal olarak inşa edilmiş anlam sistemlerini toplumsal düzenlemeler içindeki daha genel hiyerarşi ve egemenlik kalıplarıyla ilişkilendirmeyi başaramazlar. Eyleyicilerin açıklamaları üzerine inşa edilen mikro yaklaşımlar, onların kendi toplumsal dünya anlayışlarını hiyerarşik olarak yapılanmış bir toplumsal uzay içindeki özel konumlarından hareketle sınıfladıklarını ve inşa ettiklerini unuturlar. Gerçekliğin inşasında kaynaklar eşitsiz dağıldığı için, eyleyicilerin tamamı dünyayı benzer koşullarda anlayacak ve etkileyecek eşit konumda değildirler.

Bu tür bir toplumsal marjinalizm, toplumsal yapıları bireysel sınıflandırma edimleri ve stratejilerinin basitçe birleşmesinin ürünü olarak görmekle, bu strateji ile edimlerin kalıcılığını (nesnel oluşumların kalıcılığını) açıklayamaz. Gerçekliğin toplumsal üretiminin niçin ve hangi ilkeye göre gerçekleştirildiğini açıklayamaz (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 19). Bourdieu, „yapısal-olmayan” bu daha yaygın etkileşimcilik eleştirisine ilaveten, sembolik etkileşimciliğin eyleyicilerin eylemlerini açıklama ve anlama çabasında bilişsele çok fazla yaslandığını iddia eder.

Neticede öznelci yaklaşımda eyleyicilerin nesnel sınıf-temelli çıkarları olduğu unutulur. Bu ekseninde Bourdieu Marx’tan, insanların sınıfsal bir konum içinde yer aldıkları, bu konumun onlara belirli çıkarlar sağladığı ve onların yorumlayıcı

eylemlerinin çoğunun bu çıkarları meşrulaştırmak için tasarlanan *ideolojiler* oldukları düşüncesini alır. İnsanların „durumları tanımları“ ne tarafsız ne de masumdur, aksine onlar, çoğu kez, büyük ölçüde nesnel sınıfsal yapıların ve bu yapıların yarattıkları için çıkar çatışmalarının bir parçası olan ideolojik silâhlardır (Bourdieu, 1977: 21).

C.Faydacılık eleÇirisi

Faydacı ekonomik teorisinin savunucuları eyleyicileri akılcı, hesapçı ve kazancını azamiye çıkarmaya çalışan özneler (*sujets ravauts*) olarak tanımlarlar ve bu nedenden ötürü de rasyonel alışveriş teorileri, Bourdieu'ye göre gerçek bireylerle ilgili yanlış bir insan aktör *modeli* kullanır. Daha doğrusu bu bakış açısında kuramsal soyutlamalar şeyeleştirilir. Ancak, rasyonel eylem teorisi, çok akılcı olması veya eylemin yorum boyutunu ihmal etmesi yüzünden terk edilmemelidir. Asıl sıkıntı, rasyonel eylem teorisinin sembolik eylemin bile akılcı olduğunu ve sınıfsal çıkarlara dayandığını görememesidir. Bu yüzden, Bourdieu, ekonomik modelin hatasının, tüm eylemi akılcı ve çıkarlara dayalı olarak sunması değil; daha ziyade, çıkarlar ve rasyonaliteyi refleksif ve kazanç arayışındaki bireylerin sağladıkları dolaysız maddî getirilerle sınırlandırması olduğunu yazar (Turner, 1991: 514; Bourdieu ve Wacquant, 2003: 31). Faydacı kuramın tarih-aşırı ve evrensel çıkar kavramının yerine yeni bir çıkar kavramı geçiren Bourdieu, tüm yapıtlarının, bilinçli hesaba indirgemenin karşısına, habitus ve alan arasındaki „ontolojik suç ortaklığı ilişkisi“ni çıkardığını savunur:

Eyleyicilerle toplumsal dünya arasında bilinç-altı, dil-altı bir ortaklık ilişkisi vardır: eyleyiciler, pratiklerinde, sürekli, birer sav olarak öne sürülmemiş savları ortaya koyarlar. Bir insani tutumun gerçekten her zaman için ereği, yani hedefi bu tutumun sonu olan sonucu, miyadı anlamında sonu mudur? Bence değildir. O zaman, toplumsal ya da doğal dünyayla kurulan bu tuhaf ilişki nasıl bir ilişkidir ki, eyleyiciler o ilişki dâhilinde birer erek olarak belirlemedikleri ereklere hedefler? Oyun duygusuna sahip toplumsal eyleyiciler, gerçekliği oluşturan araçlar, içinde hareket ettikleri evrene ilişkin görü ve bölünme ilkeleri olarak işlerlik gösteren bir dizi pratik algılama ve değerlendirme kalıbını edinmiş olan eyleyiciler pratiklerinin amaçlarını erek olarak ortaya koymaya gereksinim duymazlar (Bourdieu,1995:152).

Bourdieu için, eyleyiciler çıkarlarının bilincinde olmasalar ve bu pratiklerin ödülleri maddî karlar sağlamasa bile, bütün toplumsal pratikler „çıkara dayalı“dır. Toplumsal pratikler, eylemlerin bilinçli bir niyet olmadan kazançlar sağlayabileceği özel oyun alanlarının koşullarına uyumludur. Örneğin, bilimde en üst kültürel karlar sağlayanlar en „tarafsız“ ve „saf“ araştırmacılarıdır. Ekonomik alışveriş dışındaki toplumsal alanlarda çoğu kez en üst karları sağlayan şey „çıkartlar“ın yapısal bir *reddi*dir. O aktörlerin kazançlarını daha fazla artırmaya çalışmayı kinik olarak yadsımaları değildir; daha ziyade, yine de güvenilir tarafsızlığın sağladığı masumiyet en kazançlı pratiktir (Turner, 1991: 514). Örneğin, Bourdieu'nün ilk

antropolojik araştırma konusu olan armağan alışverişi ekonomileri⁷ bu kompleks düşünceyi aydınlatılabilir.

Armağan alışverişi ekonomileri tipik olarak, alışverişin sadece araçsal ve maddî olmayıp güçlü ahlâkî bir niteliğe sahip olduğu daha büyük toplumsal ilişkiler ve dayanışmalar içinde yer alırlar. Ekonomik alışverişlerin en azından maddî kazancın ekonomik mantığı kadar dayanışma ve grup üyeliğinin toplumsal mantığına da uyması beklenir. Rasyonel eylem teorisinin dar ekonomik perspektifinden, dayanışmanın mantığı gelenek veya duygu gibi „rasyonel olmayan“ güçlerin salt rasyonel bir alışveriş sistemine girmesi olarak görülecektir; ancak gerçekte, dayanışmanın mantığı sembolik ve sosyal sermayenin biriktirilme süreçlerine işaret eder (rasyonel eylem teorisinin dar ekonomik determinizminin gözden kaçırdığı bir „toplumsal olgu“). Ancak, „sermaye“ kavramı sembolik ve sosyal sermayeyi de içerecek biçimde genişletildiğinde, görünüşte „irrasyonel“ pratiklerin kendi çıkara dayalı pratiklerini izledikleri ve ilk izlenimlerin aksine bu pratiklerin hiç de irrasyonel olmadıkları görülecektir. Gerçekte, armağan alışverişi ekonomilerinde dar ekonomik çıkarların yapısal olarak reddi, sosyal ve ekonomik sermayenin alışverişin –zemine inen– salt araçsal yanlarını daha fazla artırabileceğini gözlerden saklar. Örneğin, doğum günü veya Noel yortusu hediyeleri daha az maddî ve ekonomik olarak ortaya çıktıklarında toplumsal açıdan daha etkilidirler; hediyelerinin pahalılığıyla övünenler armağan alışverişlerinin doğasını anlayamazlar ve bunun sonucunda kaba biri olarak görülür ve böylece sembolik ve sosyal sermayelerini kaybederler (Turner, 1991: 514).

Nitekim ekonomik mübadele olgusu, sosyal ve sembolik kaynakları da kapsayacak biçimde genişletildiğinde, Bourdieu kendi yaklaşımına merkezi bir kavram dâhil eder: *sermaye*. Bourdieu'nün asıl kuramsal ilgisi, salt iktisadi kaynaklar üzerindeki mücadelelerin dışında işletilen görece özerk „sembolik iktisat“ olduğundan, sermaye Marx'ın *Grundrisse*'sindeki gibi sadece „bir toplumsal ilişki“ değildir: sermaye daha çok, toplumsal eyleyicilerin pratiklerinin muhasebesine olanak tanıyan, farklı alanlar açısından genelleştirilmiş, özgül tezahürlerinin içinde üretildiği ve yeniden üretildiği alanda algılanabilecek bir „enerji“dir. Farklı sınıflardaki bireyler sadece farklı düzeyler veya miktarlarda sermayeye değil, aynı zamanda farklı sermaye tiplerine ve sermaye konfigürasyonlarına da sahiptirler.

Bourdieu'nün sermaye anlayışı, bireylerin sahip oldukları kaynakların maddî, sembolik, sosyal ve kültürel olabileceğini kabul eder; ayrıca, bu kaynaklar sınıfsal mevkii yansıtır ve belirli bir sınıfsal konumdakilerin çıkarlarını artırmakta kullanılabilir. Kısacası özneler-arası ilişkiler toplumsal eylemi mekanik bir biçimde belirlemez. Bourdieu, armağan verme analizinde hediye ve karşı hediye arasındaki süreyi analiz ederek, bu süre zarfında farklı stratejiler ve yönelimlerin oyuna çıkartıldığını yazar. Ona göre, „Kuralın yerine stratejiyi geçirmek, zamanı, zamanın ritmini, yönelimini, tekrarlanamazlığını devreye sokmaktır.“ (Bourdieu, 1977: 9) Nitekim görünüşte özgeci bir armağan verme pratiği bile kültürel sermaye ve

⁷ Bu konu tüm detaylarıyla Bourdieu'nün *Outline of a Theory of Practice*'inde (1977) işlenmektedir.

toplumsal prestiji artırmayı mümkün kılan stratejilerin özelliklerini sergiler (Tucker, 1998: 68-75).

IV. STRATEJİ GÜRETİCİĞİ BİR ÖRNEK OLARAK *HABİTUS*

Habitus nosyonu, Marx'ın Feuerbach Üzerine Tezler'inde önerdiği programı izleyerek, ister naif ister akademik olsun her tür bilginin bir inşa faaliyeti gerektirdiği düşüncesini idealizme bırakmayan bir materyalist bilgi teorisini mümkün kılmayı hedefler: Ayrıca habitus, bu faaliyetin, katıksız anlamda zihinsel bir faaliyetle hiç ilgisi olmadığına işaret eder. Düşüncenin, bilincin, bilginin sıradan nosyonlarının tam olarak görmemizi engellediği bir inşa, hatta pratik düşününsellik etkinliğinin söz konusu olduğunu gösterir (Bourdieu ve Wacquant, 2003:111).

Bourdieu'nün kendi sosyolojik perspektifini oluştururken ilk amacı, nesnelci yaklaşımların ileri sürmüş olduğu "kuralların ve modellerin belirleyiciliği"ni reddetmek yolunda, toplumsal hayatın *düzenleyici* veya *önceden tahmin edilebilir* olduğu yönündeki kalıplaşmış *ikileme* sahici bir yüzleşmeye girişmektir.

Bütün düşüncemin şu soruyu kalkış noktası olarak aldığı söyleyebilirim: Bir davranış, kurallara itaatın ürünü olmaksızın nasıl düzenlenmiş olabilir? (Bourdieu, 1990a: 65).

Bu noktada Bourdieu'nün bu soruyu çözmek için geliştirdiği habitus kavramı, muhtemelen onun geliştirdiği kavramsal repertuarın en kilit kavramıdır. Bilindiği üzere bu kavram, çeşitli yollarla Hegel, Durkheim, Mauss, Weber gibi düşünürlerce kullanılmıştı (Bourdieu, 1990b: 12). Hatta daha detaya inerse *habitus* terimi, kavramın entelektüel kökenlerini oluşturan Durkheim ve Mauss'un proto-yapısal antropolojisi, Levi-Strauss'un post-Saussur'ci yapısal antropolojisi ve Piaget'in psikolojik genetik yapısalcılığının merkezinde vücut bulan kavramların yaratıcı bir sentezi olarak da okunabilir. En temelde Erwin Panofsky'nin çalışmasından⁸ etkilenen Bourdieu ise kavramı tüm bu saydığımız düşünürlerden farklı bir vurguyla, eyleyiciyi içeriden yönlendiren *yapılaştırıcı bir mekanizma* olarak kurmaya girişir.

Habitus kavramının ilk eleştiri ayağını sosyal bilimlerdeki „nesnelcilik“ anlayışı oluşturmaktadır. Bourdieu'ye göre nesnelci bir tez, gözlemcinin toplumsalı (*social*) kuramsal olarak temsil etmek için inşa ettiği model ile toplumsalın kendisini özdeş kılar. Nesnelci bakış açısından bu kuramsal müdahalenin sonucu, "modelin gerçekliği ile gerçekliğin modelinin" yer değiştirmesidir. Bu hamleyle toplumsalın damgasını taşıyan özerk evrenler (yapı, kültür, üretim tarzı gibi yapısalcı

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Postface. In Architecture gothique et pensee scolastique, ed. E. Panofsky, 136-67. Paris: Editions de Minuit. Metnin Türkçe çevirisi şöyle: Erwin Panofsky, *Gotik Mimarlık ve Skolastik Felsefe: Ortaçağda Sanat, Felsefe ve Din Arasındaki Benzerliklerin İncelenmesi*, çev. Engin Akyürek., Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 1995.

metaforlar) şeyleşir. Oysa eyleyici, kurulmuş bir doğaya sahiptir ve yapıcı belirlenmiştir. Bourdieu'ye göre *habitus* ilk çocukluk döneminde bilincinde olmadan edinilen ve bu yüzden süreklilik sergileyen "üretken eğilimler şeması"dır.

Bu eğilimler insanların pratikleri, doğaçlamaları, tutumları veya bedensel hareketlerini üretir. *Habitus* bir „oyun duygusu“ veya (insanların sonsuz sayıda durumlarla başa çıkmak için sonsuz sayıda strateji geliştirmelerini sağlayan) bir „pratik anlayış“ sağlar. Eğilimler içinde ortaya çıktıkları toplumsal çevrenin kısıtlamalarına adapte olurken, *habitus* toplumsal kökene göre farklılaşır. Konuşma biçimleri, bedensel hareketler, güzellik anlayışları veya bireysel kimlik, tüm bunlar, gerçekte sınıfsal kökene göre farklılaşır. Örneğin, işçi sınıfı üyelerle karşılaştırıldığında, orta sınıf, kamu önünde konuşma veya resmi durumlar konusunda kendisini daha emin hisseder ve bu ekonomik alanda önemli bir değer olabilir. Bu yüzden, Bourdieu'nun *habitus* kavramı onun toplumsal eşitsizliğin farklı yeniden-üretim biçimleri analizinde merkezi bir yere sahiptir (Baert, 1998: 29-33). *Habitus*:

Belirli bir çevre tipinin kurucusu yapılar (yani, bir sınıfsal konumun varoluşsal karakteristiğinin maddi koşulları), süreklileşmiş, aktarılabilir eğilim sistemleri olarak işlev görmeye yatkın yapılaştırıcı yapılar olarak *habitus*'ü üretir; yani hiçbir şekilde kurallara tabi olmanın sonucu olmadan nesnel olarak „düzenlenmiş“ ve „düzenli“ olabilen, amaçlara bilinçli bir yönelimi veya amaçlara ulaşmak için zorunlu işlemlere hakim olma ifadesini önceden varsaymadan nesnel olarak amaçlarına uyarlanmış olabilen pratiklerin ve temsillerin üretilme ve yapılaştırılma ilkeleri olarak fonksiyon görmeye meyilli yapılaşmış yapı üretir (Bourdieu, 1977: 78).

Ya da:

...Aynı grubun/sınıfın tüm üyelerinde müşterek olan ve tüm nesneleştirme ve kavrayışlar için önkoşul oluşturan içselleşmiş yapılarının, algı, kavram ve eylem şemalarının öznel fakat ferdi olmayan bir dizgesi olarak tanımlanabilir (Bourdieu, 1977: 92).

Habitusun süreklileşmiş yatkınlıkları, aktörlerin “*kurumları doldurmalarına ve pratik anlamda sahiplenmelerine ve bu sayede daimi olarak kurumları kâğıt üzerinde sabitlemesinden kurtararak aktif kılmalarına*” (Bourdieu, 1990a: 57) olanak tanır. Zira “...her eyleyici..., toplumsal gövdeye iştirak ettiklerinde, dünyayı düzenleme araçlarına, tüm pratikleri organize eden sınıflandırıcı bir şemalar dizgesine sahip olur” (Bourdieu, 1977: 129).

Habitus, pratik kavramı etrafında merkezi bir belirleyiciliğe sahiptir ve bir grup/sınıf/toplumun türdeşliği, bu içselleştirilmiş yatkınlıkların yapılaşmış karakterinin bir sonucudur. Öte taraftan *habitus* salt bir kişinin içselleştirdiği fikirler dizgesine karşılık gelmez; aynı zamanda kişinin bedenselleştirdiği bir dizi kimlikten

oluşur: Bedensel *hexis* ya da başka bir ifadeyle bedenselleşmiş habitus kipi, “*bir kişinin sahip olduğu bir şey değil, kişinin olduğu bir şeydir*” (Bourdieu, 1990a: 73). Pek çok sayıdaki *yapının* eşzamanlı tezahürünün bir sonucu olan habitus kavramı, farklı yapıların yan yana var olduğu ve birbirine eklemlendiği toplumsal uzayı (*social space*) oluşturur.⁹ Eyleyici bir taraftan da sürekli olarak (pratik dolayımında) hiçbir biçimde verili kurallara indirgenemeyen eylem yönleri icat eder. Caulhon’un, habitusun anlamı üzerine açıklaması oldukça yerindedir: Calhoun, habitusu “*yapılaşmış doğaçlamayı mümkün kılan somutlaşmış duyarlılık*” olarak tanımlar. Habitus cazcılarının kurallara bağlı kalmadan birlikte çalarken geliştirdikleri duygu ve bütünlükle karşılaştırılabilir (1995: 305).

Açık ya da gizil bir biçimde pratiği mekanik bir tepki, önceki koşullarla doğrudan belirlenmiş, tamamıyla sonsuz sayıda, önceden inşa edilmiş bütünlüklerin, „modellerin“ veya „rollerin“ mekanik işleyişine indirgenebilir bir tepki olarak kabul eden bütün teorilerden kurtulmak zorunludur (Bourdieu, 1977: 15).

Pratik ise, içinde daimi olarak eyleyicinin etkinliğinin doğduğu ve nesnelci perspektiflerin „mekânsal“ temsilleriyle algılanamaz olan, zamansal bir boyuta sahip gerçekliktir.

Pratik mantığın, bütün düşünceleri, algıları ve edimleri karşılıklı yakın ilişkide bulunan ve pratik olarak yekpare kılınmış bir bütün kuran bir kaç doğurgan [*generative*] ilke yoluyla örgütleme yetisi vardır, çünkü pratiğin mantığının bütün ekonomisi mantık ekonomisi ilkesine dayanır ve bu ekonomi basitlik ve genellik uğruna katılığın feda edilmesini öngörür. Bu yetinin ikinci bir nedeni de “çoktezlilik”in [*polythesis*] içinden, çokanlamlılığı uygun ve başarılı bir biçimde kullanmamızı sağlayacak koşulları bulup çıkarmasıdır. Bir başka deyişle, sembolik sistemler tutarlılıklarını ... şu gerçeğe borçludurlar: bu sistemler sadece tutarlı değil, aynı zamanda pratik de olabilen (kullanışlı olma, yani, idare altına alıp kullanması kolay olma, “güçsüz” ve ekonomik bir mantığa uyma anlamında) ilkeler kurdukları ölçüde pratik işlevlerini yerine getirebilen pratiklerin ürünüdürler (Bourdieu, 1990a: 86).

Ama eyleyicinin özerkliği sabit yapısal kurallar izlemek yerine stratejiler üretip uygularken bile sınırlıdır. Habitus, eyleyicinin stratejiler geliştirebilme ve „amaçlar“ güdebilme sınırlarını, daha doğrusu özerkliğin sınır çizgilerini oluşturur.

⁹ *Space* kavramını neden *uzay* olarak çevirmeyi tercih ettiğimizi açıklamamız gerekebilir. Bourdieu, sosyal bilimlerin, kültürel ve toplumsal ilişkileri modern geometrinin kendi inceleme konusunu ele almasına benzer biçimde analiz etmesi gerektiğini öne sürer. Tıpkı geometrik sayılar içindeki noktalar ve çizgilerin önemlerinin, tek tek elementlerin için özelliklerinden ziyade, onlar arasındaki ilişkilerden kaynaklanması gibi, toplumsal hayat modelleri de bu çerçevede inşa edilmelidir. Bireysel olgular, tek tek elementler –Bachelard’ın deyimiyle– “olasının muhtemel bir örneği” olarak görünecek biçimde– daha genel bir ilişkiler modelleri içinde bir araya getirilebilir. Bilimde, “gerçek ilişkiseldir”. Kanımızca bundan dolayı da uzam, mekan ya da alan kavramları Bourdieu’nün vermek istediği çağrışımı iletmede yetersizdir.

Habitus, sınırları üretiminin tarihsel ve toplumsal olarak konulmuş koşullarınca belirlenen ürünler -fikirler, algılamalar, ifadeler, eylemler- verme bakımından sonsuz bir potansiyel olduğu için, sağladığı koşullanmış ve koşula bağlı özerklik başlangıç koşullarının basit mekanik bir yeniden-üretiminden olduğu kadar önceden tahmin edilemez bir yenilik yaratımından da uzaktır (Bourdieu, 1977: 79).

Habitus süreklileşmiş ve bireyde içselleştirilmiş yapısal öğelerin kuramlaştırılmasına olanak tanır. Bu *yapılaşmış yatkınlıklar* bireylerin kendi saptadıkları eylem aracılığıyla *yapının* yeniden-üretimini sağlar. Burada sosyal olarak inşa edilmiş bireyin toplumsal olarak indirgenemez bir parçasının mevcut olduğu iddia edilir. “*Pratik vasıtasıyla sahip olunan ve açık bir temsile varmadan pratik durumlarda uygulanan algılama, anlama ve eylem şemaları*” (Bourdieu, 1977: 103) olan yapılaşmış yatkınlıklar, stratejiler üretebilmek için habitusun dışında kalan ve ona indirgenemez olan belli bir bireyselliği göz ardı etmemektedir. Yapılaşmış yatkınlıklar bu bağlamda “pratik operatörler” olarak iş görürler. Daha doğrusu habitus, hareketler, yüz ifadeleri duruş, vb.nde somutlaşır. O, dilsel edimlere indirgenemez veya matematiksel olarak ifade edilemez; Bourdieu'nün ifadesiyle, “Birinin bir cebir gördüğü yerde, bir dans veya jimnastik görmenin gerekli olduğuna inanıyorum.” Bourdieu için, habitus özne/nesne dikotomilerini ortadan kaldırır ve toplumsal gerçekliğin pratik toplumsal ilişkiler çerçevesinde anlaşılmasını sağlar. Habitus insanlara belirli durumlarda nasıl davranacakları konusunda güçlü pragmatik, sözel olmayan bir toplumsal yetkinlik duygusu kazandırır (Tucker, 1998).

Kısacası Bourdieu, İkinci Dünya Savaşı-sonrasının sosyolog kuşağı arasında, eyleyici/yapı sorununu sosyolojisinin merkezine yerleştirenlerin başında gelir. O, eyleyici ve yapıyı “diyalektik bir ilişki”de birleştirmeyi önererek, ister mikro etkileşim yapıları olarak isterse makro düzeyde kültürel, sosyal veya ekonomik etkenler olarak tanımlansın, insan eyleminin dışsal faktörlerin doğrudan, aracısız bir yansımasıymış gibi kavramsallaştırılmasına karşı çıkar. Aynı zamanda Bourdieu, eylemi basit bir biçimde insan eyleminin iradeci ve rasyonel-aktör modellerince varsaydığı üzere, bilinçli yönelimler ve hesaplama gibi içsel etkenlerden kurulu olarak görür. Bourdieu bu ikilemi eylem kavramsallaştırmasıyla aşmayı ister, çünkü insan eylemliliğinin mikro ve makro, iradeci ve determinist boyutları karşılıklı özel açıklama biçimleri olarak izole edilmiş olmaktan ziyade tek bir kavramsal akıma katılmıştır. Böylece Bourdieu, eylemi kültüre, yapıya ve iktidara bağlayan *yapısal bir pratik kuramı* önerir.

V. SONUÇ YERİNE

Esin kaynağını Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezler*'inden alan ve sosyal teori alanında Sartre, Berger ve Luckman, Habermas, Giddens, Bhaskar ve olgun dönem Castoriadis'in muhtemelen en iyi bilinen temsilcileri olduğu „yapı”cı hareketin üyesi Bourdieu bütün teorik üretimiyle bize bu yapısal pratik kuramının, eleştirel bir sosyal teori tarzı olarak, öncelikle, mevcut sosyolojik kategorilerin eleştirisinden

geçtiğini hatırlatmış, sadece „gerçek olan“ değil ancak „mümkün olan“ dolayımında da toplumsal yaşamın içkin bir analizine yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda bu tarz bir kuram aracılığıyla belki de bugün yaşanan farklılıkları ve çeşitlilikleri -postmodern jargonu kullanma cazibesine kapılmadan- anlayacak süreçsel bir yaklaşım kullanmanın imkan dâhilinde olduğunu göstermiştir. Farklılıkları süreçler içinde analiz etmek, Bourdieu'nün ifadesiyle *“dışsallığın içselleştirilmesini ve içselliğin dışsallaştırılması diyalektiğini”* (1990a:84) onaylamakla gerçekleşebilir ancak. Dolayısıyla durmadan dönuşen toplumsal evreni anlama noktasında teorisyenin yapması gereken şey, insanın fenomenolojik tecrübelerini ve pratik eylemlerini de göz önünde tutmak ve teorinin soyut, ampirik malzemenin de somut olduğu anlayışını yıkmaktır. Böylece a) kuramcının içinde yaşadığı toplumsal dünya ile eleştirel olarak angaje olması ve içinde yaşadığı evreni doğallıktan çıkarmaya çalışması, b) kuramcının kendi entelektüel pratiğinin temelinde yatan tarihsel ve kültürel koşulları izah etmesi; bununla beraber tarihin tekiliklerini anlamaya çalışması, c) kuramcının kendi algılayış tarzına ilişkin kavramsal bir çerçevenin eleştirel olarak yeniden ele alınması sayesinde (Erol, 1997) post-pozitivist bir sosyolojinin parametreleri oluşabilir.¹⁰

Öte yandan Bourdieu'nün buraya kadar özetlediğimiz düşünceleri, ilişkisel kavrayış üzerine süregelen toplumsal-felsefi bir düşünce ve empirik-teorik çeşitlemeler olarak da okunmalıdır. İlişkisel düşünce tarzının Bourdieu açısından önemi, onun araştırma tasarımını hayatı boyunca şekillendiren iki temel meta-sosyolojik ilginin, yani *“özcü bir toplumsal gerçeklik anlayışı yerine ilişkisel bir anlayışı geçirme ve temel öznelci ve nesnelci toplumsal hayat araştırması yaklaşımları karışıklığını aşma çabasının”* (Vandenbergh, 1999: 61) yatay ve dikey uygulamaları oldukları kanıtlanarak gösterilebilir. İlk ilgi, toplumsal alanların genel özellikleriyle ilgili bir çatışma teorisinde ve farklı kültürel üretim, dağılım ve tüketim alanlarına ilişkin bir dizi etkili empirik araştırmada yer alır. İkincisi ise, bir pratikler ve „pratiklerin yapıların yeniden-üretimindeki rolleri“ teorisinde, habitusun fenomenolojik betimlemelerini sosyolojik olarak yakalamayı sağlamıştır. Alanlar teorisi ve habitus teorisi, Bourdieu'nün ya pratik bir araç olarak ya da diğerinin sonucu olarak ortaya çıkacak biçimde içsel olarak ilişkili ilerletici araştırma programının „katı çekirdeği“ni oluşturur (Vandenbergh, 1999: 62).

Sonuç olarak, kompleks toplumsal hayatın çok-boyutlu ilişkiselliğini önemsemesi, yapısal-işlevselciliğin seçkinci ve „tepeden bakan“ bir nesne inşasına ya da tersi yönde hermeneutiğin veya etnometodolojinin öznelci mikro süreçlerle ve gündelik

¹⁰ Bu noktada Bourdieu'nün ilişkisel yöntemi, toplumsal hayata ilişkin çizdiği çerçeve ile örtüşür. Onun kurduğu ilişkiler, her zaman işbirlikçiden ziyade rekabetçi, bilinçlienden ziyade bilinçsiz ve eşitlikçiden ziyade hiyerarşikdir. Bourdieu'nün çalışmasında tekrarlanan toplumsal hayat imgesi rekabetçi ayırım, tahakküm ve yanlış-tanımadır. Nitekim Bourdieu kendi sosyal bilimci çalışma arkadaşlarını „ilişkisel düşünün“ diye uyardıkça, aynı zamanda kendi çatışmacı toplumsal dünya anlayışını paylaşmaya davet etmektedir (Swartz, 1997: 35).

yaşama bireylerin verdikleri anlamlarla sınırlı kalan çerçevesine bağlı kalmaması, teorik argümanlarını empirik kanıtlarla doğrulamaya çalışması ve belki de en önemlisi sosyoloji disiplini "etiko-politik bir bilim" olarak inşa etmesi açısından Bourdieu sosyolojisinin, sosyolojinin kurucularının taşıdıkları "gerçekliği yapısal ve tarihsel bağlamı ile kavramak şeklinde tezahür eden tutku"yu yeniden inşa etmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

Alexander, Jeffrey (1985), "Neofunctionalism: An Introduction" in Alexander, ed., *Neofunctionalism*. Sage.

Baert, Patrick (1998), "Bourdieu's Genetic Structuralism", *Social Theory in the Twentieth Century*, Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1977), *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge, England: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre (1984), *Distinction: A Social Critique of Judgement of Taste*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre (1989a), "Social Space and Symbolic Power", *Sociological Theory* 7.

Bourdieu, Pierre (1989b), *Language and Symbolic Power*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre (1990a), *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge.

Bourdieu, Pierre (1990b) *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*, trans. M.Adamson, Cambridge.

Bourdieu, Pierre (1995), *Pratik Nedenler*, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Kesit Yayınları.

Bourdieu, Pierre (1997), *Toplumbilim Sorunları*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Kesit Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2007), "Vive La Crise!: Sosyal Bilimlerde Heterodoksi İçin", *Ocak ve Zanaat* içinde, Çev. Ümit Tatlıcan, (der.) Çeğin vd., İletişim Yay., İstanbul.

Bourdieu, Pierre, Loic Wacquant (2003), *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, Çev. Nazlı Ökten, İletişim Yay., İstanbul.

Burke, Peter (2001), *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Callinicos, Alex (2004), *Toplum Kuramı, Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İstanbul: İletişim Yayınları.

Caulhon, Craig (1995), *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference*, Cambridge, MA, Blackwell.

Erol, N. (1997), "Eleştirel Sosyal Teori: Kültür, Tarih ve Fark Sorunu", *Toplum ve Bilim*, 72 Bahar.

Giddens Anthony (1978), "Hermeneutics, ethnomethodology and problems of interpretative analysis", *Studies in Social and Political Theory*. Anthony Giddens (eds.), London : Hutchinson.

Giddens Anthony (1999), *Toplumun Kuruluşu*, Çev. Hüseyin Özel, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Kuhn, Thomas (1995), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Alan Yayınları, 5. baskı.

Ley, David (2003) "Forgetting Postmodernism? Recuperating a Social History of Local Knowledge", *Progress in Human Geography* 27 (5): 537-560.

Mauss, Marcel (2005), *Sosyoloji ve Antropoloji*, çev. Özcan Doğan, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Mutman, Mahmut (1997), "Özne: Bir Başka Arşiv", *Toplum ve Bilim*, Sayı:73 Yaz, İstanbul: Birikim Yayınları.

Seidman, Steven (2002), "Sosyolojik Teorinin Sonu", *İnsan Bilimlerinde Retoriğe Dönüş*, Çev. Hüsamettin Arslan, (der.) Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Skinner, Quentin (1997), "Teorinin Dönüşü", *Çağdaş Temel Kuramlar içinde*, Çev. Ahmet Demirhan, Ankara: Vadi Yayınları.

Swartz, David (1997), *Culture and Power the Sociology Of Pierre Bourdieu*, The University of Chicago.

Tucker, Kenneth H. (1998), *Anthony Giddens and Modern Social Theory*, Sage Publications.

Turner, Jonathan H. (1991), "Constructivist Structuralism: Pierre Bourdieu", *The Structure of Sociological Theory*, J.H. Turner (eds.) Wadsworth Publishing Company, Fifth Edition.

Vandenbergh, F. (1999), "The Real is Relational: An Epistemological Analysis of Pierre Bourdieu's Generative Structuralism", *Sociological Theory*, Vol. 17.

Wagner, Peter (1996), *Modernliğin Sosyolojisi*, Çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Sarmal Yayınları.

Reading Bourdieu: On the Possibility of a Post-Positivist Sociology

While the contemporary field of world sociology is devoid of a unified structure, and sociological perspectives are divided in artificial national borders, it has gradually become difficult to line up sociological perspectives in a "typology of flows." The description of sociological theories, as Marcel Mauss define as "holistic frameworks describing social phenomena", is, step by step, fading into history. Therefore, in the field of sociology, it is possible to argue that the eclectic theories grounded on "fetishism of theory" draw more attention than synthetic approaches that heeds to the practice of scientific research. Such a strain of purification and separation fairly feeds the tensions between the lines of the theoretical conceptions emerging from pure factual-theoretical explanations, and theories reinforced by speculative philosophical interpretations. In this context, Pierre Bourdieu, by problematizing the fields of debate of the classical tradition of sociology, tried to move beyond this form of relativist and positivist separation into opposing camps. Bourdieu, by critiquing the subjective and objective forms of knowledge, and the essentialist view of reality, put forth a new apprehension that strikes the heart of mainstream sociology, a new scientific language that is hybridized between the structuralist terminology and phenomenological attitude

The corpus of Pierre Bourdieu presents a unique model for synthesizing the classical tradition of sociology, and the new theoretical expansions augmented after 60's. The central theme of this effort is, in the simplest form, the attempt to overcome the oppositions of actuator and structure, individual and society, objectivism and subjectivism. Together with the collapse of consensus in sociology, the "immortal dichotomies" that mobilized the field of social sciences established a "false paradigm" which was hard to displace. This was partly due to the dissatisfaction that led Bourdieu to develop the concept of habitus, itself rooted in the epistemological impasse grounded on the dichotomy of objectivism/subjectivism. The concepts of habitus, field-practical and capital are primarily associated with this issue and Bourdieu refuses the antinomy between these two epistemologies, replacing them with "the science of practice." Bourdieu, without relying on the subjective view the actuator, and by realizing the limits of theoretical relation, advocates a true scientific understanding of social actuator and social structure: "*The Science of Practice.*"

To structure the science of practices, Bourdieu goes through three theoretical lines: a) The critique of the objective physics of material structures, in other words, the critique of positivist social sciences b) The critique of the constructivist phenomenology of mental forms, namely the micro-sociological approaches in sociology (phenomenological sociology, ethnomethodology etc.) c) The critique of utilitarianism which structures the social actuators as rational subjects ever calculating and maximizing their profit.

Thus, in rejecting the “determining of rules and models” that objectivist approaches put forth, the first objective of Bourdieu was to initiate a genuine confrontation with the stereotypical *duality* which perceived social life as *regulatory* or *predictable*. He believes the fall of “the illusion of a unified social science” rooted in “the Capitole triad” of Parsons, Merton and Lazarsfeld, is for the benefit of sociology. For this purpose, Bourdieu proceeded his scrutiny to reconstruct habitus, mentioned after the sociology of his.

So, what is habitus? For Bourdieu, *habitus* is the “schematics of productive dispositions” unintentionally obtained in early childhood and accordingly exhibiting continuity. These dispositions produce the practices, improvisations, attitudes, or physical movements of people. *Habitus* provides a „game sense“ or a „practical approach“ allowing people to develop an infinite number of strategies to deal with infinite number of situations. While dispositions adapt to the limitations of social environment, *habitus* is differentiated according to the social origins. Forms of speech, bodily movements, sense of beauty or individual identity, all of this, in fact differentiate according to the class origins.

Through this concept, it is possible to claim that Bourdieu, among post-Second World War sociologist generation, was the foremost thinker to place the problem of actuator/structure to the centre of sociology. By proposing to merge the actuator and structure in “a dialectical relationship”, whether it is defined as micro structures of interactions or in macro level of cultural, social or economic factors, he refuses the conceptualization of human action as the direct and first hand reflection of external factors. At the same time, Bourdieu perceives action -as voluntarist and rational actor models assume- simply situated in internal factors like conscious dispositions and calculation. Bourdieu tends to overcome this dilemma by the conceptualization of action because micro, macro, voluntarist, and determinist dimensions of human action was fused into a single conceptual flow rather than being isolated as mutually exclusive disclosure forms. Thus Bourdieu suggests a structural theory of practice that connects action to culture, structure, and Power.

Therefore, What is required of the theorist at the point of understanding the ever-transforming social universe, and by keeping in mind the phenomenological experiences and practical actions, is to demolish the comprehension that claims the theory as abstract, and empiric material as concrete. Thus a) enclosing a critical engagement of the theorist with the social world, and eroding the naturalness of the social world he lives in b) The theorist’s own critical explanation of the underlying historical and cultural conditions within his intellectual practices, while trying to apprehend the singularities of history c) It is possible for the parameters of a post-positivist sociology to emerge by a critical reinterpretation of the conceptual framework concerning the theorist’s own manner of perception

As a result, by paying heed to the significance of complex social life in its multi-dimensional relationality, its break with structural functionalism’s construction of

an elitist and „supercilious“ object or, in the opposite side, its break with hermeneutics or ethnomethodology in their limited subjectivist micro processes and the limited framework of meanings the individuals attribute to everyday life, by its effort to validate theoretical arguments with empirical evidence, and perhaps most important of all, by its construction of the discipline of sociology as “*an ethico-political science*”, it is possible to state that the sociology of Pierre Bourdieu tries to rebuild the “passion” that the founders of sociology shared which “manifests as conceiving the reality with its structural and historical context.”

Orhan Veli’de “Kaçış”

Theme of Flight in Orhan Veli’s Poems

Arif Yılmaz
Gaziantep Üniversitesi

Özet

Orhan Veli Kanık, Cumhuriyet Dönemi Edebiyatımızın önemli isimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirimizde yapmak istediği dönüşüm, yeni fikir hareketlerini kendi nesline aktarma çabası onun ayırıcı özelliklerinden bazılarıdır. Yeni kurulmuş Cumhuriyet’in sancılı ilk yıllarına, İkinci Dünya Savaşının bunalımlı havası eklenince Orhan Veli ve nesli bundan olumsuz etkilenmiş, yetişme şartları, sosyal çevreleri ve kişiliklerinden daha başka nedenlerle bulunduğu mekândan ve zamandan uzaklaşmak istemişlerdir.

Bu çalışmada, Orhan Veli’nin neyden nereye ve neden uzaklaşmak istediğini şiirlerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmış; bu çabamıza zaman zaman düzyazıları da yol gösterici olmuştur. Psikoloji biliminin yardımıyla karakter tahlilleri ve şiirlerine yansımaları çözümlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak görülmüştür ki, Orhan Veli Kanık neslinin diğer birçok sanatçısı gibi kendini huzurlu ve mutlu edecek arayışlar içerisinde olmuş, bazen de bunu gerçekleştirmiştir.

Anahtar Sözcükler: Orhan Veli Kanık, İkinci Dünya Savaşı, Kaçış Temi.

Abstract

Orhan Veli Kanık is one of the most prominent figures in the literature of the Republican era. Among his distinguishing characteristics is the fact that he tried to bring about a transformation in literature and that he wanted to transfer new ideas and thoughts to his own generation. Tumultuous first years of the newly established Republic, together with depressive mood of the Second World War, affected Orhan Veli and his generation deeply and they wanted to desert the place and time they were in due to reasons other than conditions in which they were brought up, their social environment and personality. In this study, we tried to find out where Orhan Veli wanted to desert, where he wanted to escape and why by analyzing his poems. In certain places his essays were also of great help in finding answers to such questions. With the help of the science of psychology, character analysis and its reflection in his poetry was accomplished. As a result, the study has shown that like many other artists of his generation, Orhan Veli Kanık, too, tried to lead a peaceful and happy life and sometimes accomplished his goal.

Keywords: Orhan Veli Kanık, the Second World War, Theme of Flight.

Giriş

Orhan Veli, Cumhuriyetimizin ilk çeyreğinde Türk şiir geleneği mecrasında önemli değişiklikler yapma amacını taşımış Garipçiler veya I. Yeniciler olarak adlandırılan grubu oluşturan üç isimden biridir. Geleneksel Türk şiir yapısını değiştirme iddialarının yanında, özellikle Orhan Veli, yeni sanatçı aydın tipinin dikkate değer temsilcisi olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Onlar yeni olanı şiirimizde uygulama amaçlarının yanında, dünya algılarındaki yenilikleri de Cumhuriyet aydınına aktarma peşindedirler. Bu yönüyle onlar, 1940'lı yılların "aydın tipi"ni oluştururlar.

"Orhan Veli Cumhuriyet devrinin dikkate değer şairlerinden biridir. Arkadaşları Melih Cevdet ve Oktay Rifat'la birlikte Türk şiirinin mühim bir safhası olan Garip hareketini başlatmıştır. Türk şiirine yeni bir ses, dünyaya eşyaya yeni bir bakış getiren Garip Hareketi, kendi çağının düşünce sistemini yansıtması bakımından da önemlidir. Orhan Veli ve arkadaşları, dünyadaki gelişmelerden ve yeni fikir akımlarından yakından etkilenmişler, bu düşünce sistemlerini Türk edebiyatına ve Türk cemiyetine taşımışlar, böylece meydana gelen yeni Türk cemiyetinin ihtiyacı olan yeni bir sanat yaratmışlardır. Bu bakımından Orhan Veli, kendi neslinin aydınlarının bir prototipi sayılabilir." (Ercilasun, 1994: 5).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında (1914) doğup, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ölen (1950) Orhan Veli'nin şiirini genel hatlarıyla iki başlık altında değerlendirebiliriz:

1. Geleneğin devamı niteliğindeki şiirleri,
2. Geleneğin dışına çıkan yeni şiirleri.¹

Orhan Veli şiir dünyamızda daha çok yeni şiirleri ile yer etmiş, birçok okurun belleğine Garip şiirleriyle yerleşmiştir. Bu da onun şiirlerinde görülen devrim ve döngünün yeterince anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Oysa geleneksel şiirleri ile yeni şiirleri arasında, hem şekil hem de tematik yapı bakımından görülen farklılıklar en belirgin özelliktir. Orhan Veli, geleneğin devamı niteliğindeki şiirlerinde ıstıraplı, yalnız, karamsar bir şair olarak karşımıza çıkarken, Garip ve kısmen Garip sonrası şiirlerinde yaşama sevinci ve coşku yüklü şiirler buluruz. Bu şiirlerinde aşklarını, özlemlerini kısaca kendisini anlatmıştır, diyebiliriz. Bulunduğu mekândan ve zamandan uzaklaşma isteğini de Orhan Veli, bu şiirlerinde bize anlatır. Âdeta bir kaçışı ifade eden bu uzaklaşma arzusunun ilk ipuçlarını ilk dönem şiirlerinde ortaya koymaya başlamış, bu kaçış hikâyesini yeni şiirlerinde de devam ettirmiştir.

1941 yılında yayımlanan Garip'te yer alan bir şiirinde çocuksu duygularını

*Kargalar, sakın anneme söylemeyin!
Bugün toplar atılırken evden kaçıp*

¹ Bilge Ercilasun, Orhan Veli'nin şiirlerini üç döneme ayırarak inceler: 1. Garip öncesi, 2. Garip devresi, 3. Garip sonrası. (Ercilasun, 1994: 21-25).

Harbiye Nezareti'ne gideceğim.

“Bayram”, s.41.

dizeleriyle dile getiren şair, 1946 yılında ise

*Haydi, benim bu dünyaya garip gelmiş şairim,
Yolun açık ola!*

“Yol Türküleri”, s.73.

diyerek aynı şehirde kalmak istemez.

Orhan Veli'nin şiir kahramanları da benzer kaçış özlemlerini yansıtır. Bir şiirindeki kahraman her şeye rağmen şehri terk eder.

*Bir de kız sevmeye başlamıştı
Karşı apartımanda.
Böyle olduğu halde
Bu şehri bırakıp
Başka şehre gitti.*

“Hicret”, s.42.

Bu çalışmamızda bütüncül bir okuma ile söz konusu kaçışın anatomisini, tüm boyutlarıyla incelemeye çalıştık. Bu bağlamda, Orhan Veli'nin kaçışını altı başlık altında takip edebiliriz:

1. Yaşadığı günden,
2. Gelenekten, toplum değerlerinden,
3. Çocukluğa,
4. Aşka/kadına,
5. Ölümden/ölüme,
6. Hayal ülkelerine kaçış.

1. Yaşadığı Günden Kaçış

Çocukluğunu Birinci Dünya Savaşı, son günlerini İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçiren Orhan Veli hep ıstıraplar, sıkıntılar içinde yaşamıştır. Bir yandan ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ve zor koşullar, uzun süren İkinci Dünya Savaşı hazırlığı, bu koşullar içinde şairin verdiği yaşam mücadelesi, diğer yandan sıra memurlukları, kısa tokluklar getirecek küçük işler (Mutluay, 1967: 4) günlük yaşayışın sınırları ve “saçmalıkları”, inanmadığı toplum değerleri ve yasaları şairi sıkırmaktadır (Bezirci, 1967: 9).

Alfred Adler'e göre bu tür sıkıntı içindeki birey, toplumdan uzaklaşır, ona yabancılaşır ve yalnızlığa düşer. Toplumdan kaçış, hayat tarzının birer parçası olup toplumsal ilgisi az olan bireyin, kendisinde var olandan daha fazla toplumsal ilgi gerektiren hayat sorunları karşısında kullandığı kaynaktır, rehberdir, araçtır (Adler,

1993: 310).

Şairi zaman zaman sıkıntıya hatta bunalıma götüren yalnızlık, Orhan Veli'nin gerek geleneksel, gerekse yeni şiirlerinde oldukça yoğun işlenen temalardan biridir.

Sıkıntı ve yalnızlık içerisinde bunalan ve zamanı aşamayan Orhan Veli "Odamda" şiirinde şöyle seslenir:

*Kardeşini öldürüyor Kabil
İçimde bir yalnızlık duygusu;
Ölüm kadar uzun yaz uykusu
Sıkıntı ile geçilen sahil*

"Odamda", s. 143.

"Yolculuk" adlı şiirinde de kendisini "Ben ki yalnızım bu dünyada" diye tanıtır. Bindiği yaylıda, hafif-meşrep bir kadının olması onu yine neşelendiremez, "Gönlüm şen olmalı değil mi?/ Nerde!", diye yakınır (Yolculuk, s. 65).

O, koca şehirde kendini yalnız hissetmekte, kalabalıklar içindeki yalnızlığını devamlı içinde taşımaktadır. Bu çevreden uzaklaşma onda gurbet hissini uyandırır:

*Garibim;
Ne bir güzel var avutacak gönlümü
Bu şehirde,
Ne de bir tanıdık çehre;
Bir tren sesi duymaya göreyim
İki gözüüm
İki çeşme*

"Tren Sesi", s.67.

Bu yalnızlık duygusu şairi öyle sarmıştır ki kendisinin, dünyaya garip geldiğini zanneder ve kendisine şöyle seslenir:

Haydi, benim bu dünyaya garip gelmiş şairim.

"Yol Türküleri", s. 73.

Kendisine "Bakma fakirmişim, kimsesizmişim" der ve "Yalnız bende değil yalnızlık hâli" diyerek teselli olur. Hatta Orhan Veli, yalnızlığın şiirini de yazarak bu durumunu sık sık okuyucuyla paylaşır:

*Bilmezler yalnız yaşamıyanlar,
Nasıl korku verir sessizlik insana;
İnsan nasıl konuşur kendisiyle,
Nasıl koşar aynalara,
Bir cana hasret
Bilmezler.*

"Yalnızlık Şiiri", s.108.

Bir gün, dağ başında hasretlikten başka bir derdi olmayan, yapayalnız kalmış biri gibi hisseder kendini;

*Dağ başındasın;
Derdin günün hasretlik;*

“Dağ Başı”, s.44.

Bir gün, “hasta odasının penceresinden” gökyüzünü seyrederken yalnızlığına doğayı ortak eder:

*Deniz de karanlık, gökyüzü de;
Bir acayip, kuşların hâli.*

“Ölüme Yakın”, s.89.

Zaman zaman yalnızlık, şikâyet edilen bir olgudan daha çok, özlem duyulan bir kavram olur. Orhan Veli, insanın gölgesinden bile ayrı yaşacağı bir yer aradığını söyleyerek yalnızlık özlemini, kinayeli bir istekle çarpıcı hale getirir.

*Bıktım usandım sürüklemekten onu.
Senelerdir, ayaklarımın ucunda;
Bu dünyada biraz da yaşayalım,
O tek başına,
Ben tek başıma.*

“Gölge”, s.43.

Orhan Veli, çeşitli uyumsuzluklar nedeniyle bu yaşama dair her ne var ise hepsinden uzaklaşma eğilimindedir. Şiirlerinin bütününde, bu eğilim sonucu ortaya çıkan yalnızlık girdabındaki çırpınışlarının sesini duyarız. Bu eninler içerisinde zaman zaman

*Bir insan daha var, çok şükür, evde;
Nefes var,
Ayak sesi var;
Çok şükür, çok şükür.*

“Çok Şükür”, s.205.

dizelerinde olduğu gibi, yakınmalarının şükre dönüştüğünü de görürüz.

2. Gelenekten, Toplum Değerlerinden Kaçış

Orhan Veli geleneğe karşı ilk mücadelesini şiirde veya şiir yoluyla yapmıştır. Tanzimat’la başlayan şiirde geleneğin terki, Nazım Hikmet’le belirli bir ivme kazanmış, Orhan Veli ise son değişikliklerle bu süreci hızlandırmıştır. O, şiirde geleneğe ait ne varsa hepsini atmış; en azından atmak istemiştir. Vezin, sanat,

nazım şekilleri, sanatlardaki tedahül vs. Bu durum, şiirimizdeki geleneksel yapıya karşı onun aldığı tavrı, açık bir şekilde gösterir. "Garip" adlı şiir kitabının başına koyduğu Poetika mahiyetindeki yazı, geleneğin tamamen reddinin bildirisi özelliğini taşır. Bu yazısında niyetini şöyle açıklar: "*Tarihin beğenerek andığı insanlar, daima dönüm noktalarında bulunanlardır. Onlar bir ananeyi yıkıp yeni bir anane kurarlar.*" (Garip, s.27).

"Güzel yazılar II"de de şöyle der:

"Bugünün diliyle konuşan, bugünün diliyle okuyup yazan çocuk bin bir aruz kalıbını öğrenemez. Ona aruzu hece vezninden ayıran özellikleri genel olarak öğretmek, bir de eski şairlerimizin bu vezni kullanmış olduklarını söylemek yeter de artar bile" (Güzel yazılar II, s.213).

Orhan Veli şiirimizin geleneksel öğelerine değil, halk müziğine de karşıdır. Radyolarda alaturka müziğin oldukça sık çalınmasına karşılık şöyle seslenir:

"Musikimiz kulakları Batı musikisinin olgun örnekleriyle terbiye edilmiş medenî insanı rahatsız ediyor. Böyle olunca, Batı dünyasına karşı bu geri musikiyi kullanarak yurdumuzun propagandasını nasıl yapabiliriz? Yapamıyoruz elbet. Yapamayınca da radyonun milletleri dünyaya tanıtma gibi bir imkânını bir kalem geçiyoruz demektir."..."Biz, bu radyo idaresinin halka daha yıllarca geri bir musiki dinletmesini, o halkı daha yıllarca medenî dünyanın musikisinin tadına varmaktan hoş göremiyoruz." (Radyoda Alaturka, s. 276).

Orhan Veli'nin uzaklaşmaya çalıştığı ve toplumun büyük ölçüde ilgili olduğu bir başka öge "din"dir. İlk şiirlerini (1936) dine ait bir takım imgelerle süslemekten çekinmeyen Orhan Veli, zamanla şiirlerinden bu inanç göstergelerini ayıklamış hatta kimi zaman onların karşısında yer almıştır.

Bunun en çarpıcı örneğini Mehmet Ali Sel imzasıyla, Mart 1937'de yazdığı bir şiirinde buluruz. Dinî imgelerle örülmüş bu şiirde şair, ölümün türküsünü söyleyerek, ölümü çağırır ve ölüm sonrası yaşama duyduğu özlemi dizelerine taşır:

*Açacağız nurdan kapılarını
Bugün vadedilen cennetimizin,
En güzel, en son memleketimizin
Bulacağız ışıktan pınarını*

"Uzun Bir İstırapın Sonunda ve Bir Saadet Anında Gelecek Ölümün Türküsü", s.156.

Orhan Veli'nin ilk şiirlerinde birtakım İslamî motifleri olumlu olması, İslam tarihinin önemli şahsiyetlerine telmihlerde bulunması bu iddiamızı doğrular niteliktedir.

1937'de yazmış olduğu "Buğday" adlı şiirinde Hz. Yusuf'un kıtlık

yıllarında buğday dağıtmasını² Hz. Ömer'in yaşlı bir kadının çocuklarını doyuracak bir şey bulamamasını ve Halife Hz. Ömer'in yetişmesini, aynı yıl yazdığı "Ave Maria" adlı şiirinde Hz. Hacer'le Hz. İbrahim'i şiirine alır.

*Undan bize de pay, bize de pay,
Koşun, buğday dağıtıyor Yusuf.
Undan bize de pay, bize de pay,
Çökmeden sonu gelmiyen küsuf.*

*Eriyecek tencerede kalay,
Çocuklar ağlaşmasınlar dağda.
Eriyecek tencerede kalay,
Yetişmiyecek Ömer imdada.*

"Buğday", s.150.

*Neden içimize doldu vehim?
Ah ümit... Ümit yollar boyunca.
Düşünmez miydi akşam olunca
Hacer'in kollarında İbrahim.*

"Ave Maria", s.152.

Yine 1937'de yazdığı "Son Türkü" adlı şiirinin anlam yapısını dinî imgelerle oluşturur:

*Durdu beni ölüme götüren kervan,
Eski bir şarkı söyleniyor rüzgârda,
Duydum ki sevmeyi bilen dudaklarda,
Benim ilâhilerim hâlâ okunan*

*Sevgilim... Ellerime dokunaraktan...
Beni çağıran bir eda var sesinde,
Bu mıydı insanlara son nefesinde,
Görüneceğinden bahsedilen şeytan?*

"Son Türkü", s.162.

Öldükten sonra dirilme, Cennet ve Cehennem gibi doğrudan dinde kabul

² Yusuf suresinde olay kısaca şöyle anlatılır: Bir gece kral rüyasında "yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görür". Bu rüyayı Hz. Yusuf yorumlayarak yedi yıl bereketli günlerden sonra yedi yıl da kıtlık olacağını söyler. Vezirliğe getirilmesinden sonra bolluk günlerinde buğday ambarlarını doldurur. Kıtlık yılları gelince de bunları halka dağıtır.

görmüş bir öte algılayışının bir ifadesi olan şiirler ile Kur'an kıssalarına ve İslam'ın önemli şahsiyetlerine telmihlerde bulunulan şiirleri, onun ilk şiirleri arasında rastlıyoruz.³ İlk şiirlerinde görülen bu olumlu bakış açısı uzun soluklu olmaz. Söz konusu değişimin nasıl bir süreçten geçtiğine dair şiirlerinde herhangi bir işaret yoksa da, bu kaçışın ilk izlerini Eylül 1939'da yazdığı bir şiirinde görmek mümkündür:

*Allah varsa eğer
Başka bir şey istemem ondan,
Bununla beraber istemem
Ne Allah'ın olmasını,
Ne de işimin
Allah'a kalmasını*

"Lakırdılarım", s.191.

İlk şiirlerinde rastladığımız dini olumlayan öğeler ve bir takım hayaller hızla yerine olumsuz bakış açısına bırakır. Şüpheli bir yaklaşımın ürünü olan bu şiirde şair, Allah'ın varlığını sorgular. Artık o, Allah'ın olmasını bile istememektedir. Peygambere karşı olan tavrı ise biraz ironi ile karışık ayındır:

*Ne başımda bulut gezdiririm,
Ne sırtımda mühr-ü nübüvvet.
Ne İngiliz kiralı kadar
Mütevazıyım.*

"Bir Orhan Veli", s.194.

"Bozuk Düzen" üst başlığı ile yazdığı şiirinde toplumun sosyal ve ekonomik yapısına eleştiri getirirken

*Kimi peygambere inanır;
Kimi saat köstek donanır;
Kimi kâtip olur, yazı yazar;
Kimi sokaklarda dilenir.*

"Pireli Şiir", s.113.

der ve okuyucunun dikkatini nesnelere dünyasına çekmek ister.

Düzyazıları da şiirlerinde gördüğümüz yorumlamayı açılımlar nitelikte seyreder. 1943 yılında "İrtica Kötü mü?" başlıklı yazısında dinî algılayışın ve inançların tam karşısında durur:

"Fabrikaya karşı el tezgâhı, traktöre karşı karasaban, dış fırçasına karşı misvak, okula karşı mızraklı ilmiyal birer geriliktir. Yani irticadır." (s. 203)

³ Dinî motiflerin işlendiği diğer şiirleri arasında şunları sayabiliriz: "Tuba", Eldorado, Eylül 1936, aynı motif için bkz. Tuba 1936; "kabil", Odamda, Ekim 1936,- "Abıhayat", Tuba, 1936.

1945'te "Garip İçin" yazdığı bir yazısında ise Allah'ı "bir fikrin izahı için ileri sürülmüş bir mefhum" diye kabul eder:

"Şuuraltını bir varlık değil, bir fikrin izahı için ileri sürülmüş bir mefhum diye kabul ediyorum. Hani bir takım insanların Allah'ı kabul etmeleri gibi." (s. 21)

"Pompei'nin son günleri" adlı yazısında ise irtica üzerine ilginç hesaplar yapar, bir nevi ülkenin kurtuluşunun müjdesini verir:

"Nüfus sayısı bir milyon olan İstanbul'da bir imam hatip kursu açıldı. Gazetelerde okuduk; bu kurstaki öğrenci sayısı on yedi imiş. (...) Milyonda on yedi! Binde yarım bile etmez. Liselerimizi fakültelerimizi dolduran binlerce gence karşılık on yedi ihtiyar. İmam hatip kursunun bir ayağı çukurda demektir."

Bu haber sevinilmeyecek haber değil. Demek ki gençlik, küflüğe, batıla, hurafeye, martavala gayri kulak asmıyor." (s.194)

Artık o, din dergilerini hoşça vakit geçirmek için okur:

"Okuyucularına hoşça vakit geçirtmek isteyen yazarların sık sık başvurabilecekleri kaynaklar verir. Milli Kalkınma Partisi'nin yayınları ile Necip Fazıl'ın Peyami Safa'nın yazıları onlar arasındadır. Ben, son günlerde yeni bir kaynak daha buldum: Din dergileri."(Cümbüşlü Bir Kitap, s.243)

1950 yılında, ezanın tekrar Arapça'ya çevrilmesine karşı olduğu gibi, Kuran'ın da Türkçe okunmasını tavsiye eder:

"İlgililer, ezanın tekrar Arapçalaştırılmasına sebep olarak şunu gösteriyorlar: Cami içinde ibadet Türkçe olmadığı için dışında da Türkçe olmamalıymış. İnandınız mı bu sebebe? İnanın, inanmayın; ama bir düşünün; bütün din edebiyatımız Türkçe; naatlar, münacaatlar, ilahîler, nefesler Türkçe, vaaz Türkçe. Ne kaldı geri yanda; bir namaz sureleri mi? Niyet, ibadette gerçekten bir dil birliği kurmak olsaydı herhalde sayısı üçü beşi geçmeyen o sureleri Türkçeleştirmek daha kolay olurdu."(Asıl Sebep, s. 268)

Orhan Veli'nin din ve din meselelerine bakışını yansıtan şiir ve yazıları elbet bu kadar değildir. Onun birçok yazısında kaçışı ifade eden çeşitli izler bulabiliriz.⁴

Prof. Dr. Mehmet Kaplan'a göre ise (Kaplan, 1994: 111) aslında dinden ve dinin vaatlerinden kaçış, Orhan Veli döneminin genel havasıdır. Bu devirde, aydınların mühim bir kısmı dinî gelenekten uzaklaşmışlar, birtakım dünya zevklerini hayat felsefesi olarak benimsemişlerdir. Cahit Sıtkı ve Orhan Veli nesli artık ne dine, ne de tarihe inanıyordu. Onlar için sadece "yaşanılan an" mühimdi. Andre Gide'in "Dünya Nimetleri"ni okuyarak yetişen bu nesil "yaşama sevinci"ni âdeta bir din haline getirerek bu boşluğu doldurmağa çalıştılar.

⁴ "Yanlış Bir Yol" *Bütün yazıları*, s.192; "Sebilürreşad'ın Meseleleri", *Bütün Yazıları*, s.228; "Kıyamet", *Bütün Yazıları*, s.249; "Seçimler Bitti" *Bütün Yazıları*, s.256; "Ezan", *Bütün Yazıları*, s.265; "Atatürk'ün Adı", *Bütün Yazıları*, s.280; "Pireli şiir", *Bütün şiirleri*, s.113.

Yukarıdaki satırlar Orhan Veli'nin din ikliminden başka bir iklime kaçma nedenlerinden sadece bir tanesinin ifadesidir. Bu iklim de, bir başka çalışmanın konusu olabilecek, yaşama sıkı sıkıya bağlılık, yaşanan her anda coşkuyu yakalama çabasıdır.

Orhan Veli, metafizik öğelerden, diğer yandan yaşadığı devrin ruhu sıkıcı bir mahiyet arz etmesiyle toplumdan, ayrıca gelenekten kaçışla nereye sığınmıştır? O tüm bunlardan kaçarak çocukluk günlerine, aşka, ölüme ve hayal dünyasına sığınmıştır, diyebiliriz.

3. Çocukluğa Kaçış

Orhan Veli ve arkadaşları iki savaş arası sıkıntıları yaşayan bir nesle mensupturlar. Bu yüzden pek çoğu aradıkları saadeti çocukluk yıllarında bulurlar. Bu saadeti arama peşindeki Orhan Veli'nin, çocukluk özlemiyle ilgili pek çok şiiri vardır (Okay, 1987: 19).

Özcan Köknel de kişinin çocukluk günlerine dönme arzusunun psikolojik nedenlerini açıklarken "sorunlardan kaçma" isteğini önceler. Ona göre sıkıntılar altında ezilen kişi sorumsuz yaşamın sürdürüldüğü çocukluğuna dönmek ister. Çünkü yeni doğan bebek güçsüzdür. Bedensel ve ruhsal gereksinmelerini annesinin babasının yakınlarının ve çevresinin yardımıyla sağlar. Bakımı, beslenmesi, korunması, yaşamını sürdürmesi, başkasına bağlıdır. Günlük yaşamda ıstırap, sıkıntı içerisinde olanlar, endişe ve kaygıdan uzak, güvenli özgür sorumsuz çocuksu nazlarını yeniden yaşamak isterler (Köknel, 1983: 120-121).

O dönemde bir sürü değersiz insanın yüksek mevkilere geçmeleri ve refah içinde yüzmelerine karşılık kendilerinin zaruretler içinde kıvrınmaları, İkinci Dünya Savaşı sırasında vurguncular şehirlerde "keyif sürerken" Orhan Veli'nin "kırlarda bayırlarda askerliğini yapıyor olması"nın çocukluğa kaçışında büyük rolü vardır. Birçok insanlar hayatın güçlükleri karşısında çocukluklarına, annelerine ve onların yerini tutan hakikî veya hayalî varlıklara sığınma ihtiyacını kuvvetle duyarlar (Kaplan, 1994: 134 ve 138). Orhan Veli ise, çocukluk günlerinin huzurlu ortamını, "Eski günler geri mi gelecek?" ("Ave Maria", s. 152) diyerek ümitle bekler durur.

Orhan Veli "Masal" şiirinde, sıkıntı ve kaygılardan çocukluk dünyasına sığınarak kurtulduğunu şu dizelerinde bize söyler:

*Çocuk gönlüm kaygılardan azade;
Yüzlerde nur, ekinlerde bereket;
At üstünde mor kaküllü şehzade;
Unutmaya başladığım memleket
Şakağında annemin sıcak dizi,
Kulağında falcı kadının sözü,
Gölbaşında padişahın üç kızı,*

Alaylarla kaf dağına hareket.

“Masal”, s.161.

Bir şiirinde çocukluğundan, işsiz kaldığı, sıkıntılı ve aç geçirdiği günlerine gider; oradan da geçim derdi ile uğraştığı günlerden, çocukluk günlerinin anısına kaçar:

*Küçüktüm, küçüktüm
Oltayı attım denize
Bir üşüşüverdi balıklar
Denizi gördüm.
Bir uçurtma yaptım, telli duvaklı
Kuyruğu ebemkuşağı renginde
Bir salıverdim gökyüzüne
Gökyüzünü gördüm
Büyüdüm, işsiz kaldım, aç kaldım;
Para kazanmak gerekti;
Girdim insanların içine
İnsanları gördüm
Ne yardan geçerim, ne serden
Ne denizlerden ne gökyüzünden ama
Bırakmıyor son gördüğüm,
Bırakmıyor geçim derdi*

“Macera”, s.122.

Sık sık çocukluğunun o saf, ıstırapsız dünyasında oyalanır ve huzurla dolu olduğunu düşündüğü başka bir dünyaya seyahat eder:

*Elifbamin yapraklarında
Gemilerim, yelkenli gemilerim.
Giderler yamyamların memleketlerine
Gemilerim, yan yata yata
Gemilerim, kurşunkalemiyle, çizilmiş;
Gemilerim, kırmızı bayraklı
Elifbamin yapraklarında
Kız kulesi
Gemilerim*

“Gemilerim”, s.53.

Çocukluğa özlem, Orhan Veli'nin şiirlerinde en çok işlenen konulardan birisidir. Kimi şiirlerinde çocukluk hatıralarını canlandırır, kimi şiirlerinde bunu yaşadığı günün sıkıntılarından bir kaçış yeri olarak görür.

“İnsanlar” (s.183) şiirinde çocukluğunun temiz duygularına tekrar kavuşmak ister. Bir ara çocukluk arkadaşlarıyla “Robenson”u (s. 40) ıssız adadan kurtarmağa çalışmaları; öte yandan Güliiver’in devler ülkesinde çektiklerine ağlayışları aklına gelir. “Ağacım” (s.181) şiiriyle çocukluk duyguları ve konuşmasıyla, mahallelerindeki tek ağaca seslenir. “Rüyamda (s. 40) ise annesini

ölmüş görmesi, onu bir anda çocukluğunda balonunu gökyüzüne kaçırmışına götürür. "Asfalt Üzerine Şiirler II"de de (s.179) çocuklara imrenir.

Burada, Mehmet Kaplan'ın çocukluğa kaçışla ilgili tespitini vermeden geçemeyeceğiz. Kaplan bir yazısında toplumla, dinle münasebet kuramayan insanların ekseriya tabiata gittiklerini, bunun ise çocukluğa dönüş arzusunun değişik bir şekli olduğunu savunur (Kaplan, 1994: 113).

Böyle bir bakış açısıyla bakıldığında, Orhan Veli şiirlerinde çocukluğa dönüş isteğinin hemen yanı başında, tabiat sevgisi ile birlikte tabiata gitme arzusunun buluruz. Genellikle, deniz bağlamında kurgulanan bu şiirlerinde şair, zamandan ve mekândan uzaklaşma isteğini vurgulamada denizi aracı kılar.

Garip'in ilk baskısında yer almayan, ama 1945'teki ikinci baskının iç kapağında yer alan

"Gemliğe doğru

Denizi göreceksin;

Sakın şaşırma"

"s.39"

1945 yılında yayımlanan *Vazgeçemediğim* şiir kitabının iç kapağına yerleştirilen

Deli eder insanı bu dünya, bu gece, bu yıldızlar, bu koku,

Bu tepeden tırnağa çiçek açmış ağaç

"s.63"

dizelerinde özetlendiği gibi Orhan Veli'nin şiirlerindeki tabiat öğeleri, deniz, gökyüzü ve ağaçlardır. Deniz, uzak diyarları çağrıştıran bir obje durumundayken, gökyüzü, dinginliği, sakinliği okuyucuya duyurur; ağaçlar ise mutluluğu yansıtır.

Orhan Veli, yokluk içerisinde bunalmış bir kişilerinin hayalî dünyalarını şöyle betimler:

Denizlerimiz var, güneş içinde;

Ağaçlarımız var, yaprak içinde;

Sabah akşam gider gider geliriz

Denizlerimizle ağaçlarımız arasında,

Yokluk içinde.

"İçinde", s.85.

"Kendini mesut sanmak için" karşıda bir tablo gibi duran denizin mavilikleri arasında anlık mutluluklar peşinde koşarken

Ama gene de,

Gene de güzel günler geçirebilirim;

Geçirebilirim bu mavilikte.

der; gökyüzü, ağaç ve denizi aynı anlam bağlamında bir araya getirir:

*Suda yüzen karpuz kabuğundan farksız,
Ağacın gökyüzüne vuran aksinden,
Her sabah erikleri saran buğudan,
Buğudan, sisten, ışıktan, kokudan...*

“Dalga”, s.118.

Bir başka şiirinde yine doğanın yeşillikleri ve denizin mavilikleri arasında anlık mutluluklar yakalamak ister:

*Biliyorum, kolay değil yaşamak,
Gönül verip türkü söylemek yâr üstüne;
Yıldız ışığında dolaşıp geceleri,
Gündüzleri gün ışığında ısınmak;
Şöyle bir fırsat bulup yarım gün,
Yan gelebilmek Çamlıca tepesine...
-Bin türlü mavi akar Boğaz'dan-
Her şeyi unutabilmek maviler içinde.*

“Yaşamak”, s.133.

4. Aşka / Kadına Kaçış

Orhan Veli'nin şiirlerinde halk tabakasına mensup genç kızlar, kadınlara karşı duyulan hissî alaka veya aşk duygusu mühim yer tutar (Kaplan, 1994: 100). Bu mühim yer tutuşun, bir başka ifade ile Orhan Veli'nin aşka/kadına sığınışının arkasında yine hayatın çelişkileri, engelleri, sıkıntıları vardır. Bu türden ıstıraplı psikolojik durumda aşka sığınışın sebeplerini Tolstoy bize şöyle açıklar:

“Bu öyle bir histir ki, hayatın çelişkisini ve anlamsızlıklarını tamamen ortadan kaldırdığı gibi insanlara düşünülebilen en büyük iyilik ve mutluluğu içerir” ... “Bu his hayatın çelişkisini insanın gözünden tamamen ortadan kaldırır ve daha doğru ifade ile bu his ancak hayatın çelişkisi insan tarafından bilinmeye başladıktan sonra ortaya çıkmaya başlar” (Tolstoy, 1994: 131-132).

Orhan Veli'de aşk, başlı başına işlenmesi gereken bir konu kadar oldukça geniştir. Biz burada sadece şunu söyleyebiliriz. Orhan Veli'nin şiirlerinde ideal bir kadın tipinden söz edilmez. Onun için “gönlünü avutacak” bir güzelin bulunması yeterlidir. Onun şiirlerinde eski sevdalar, yeni sevdalar, günlük aşklar vb. çağrışımlar içerisinde sunulan kadın, idealize edilmiş aşktan çok uzaktır.

*Eski bir sevdadan kurtulmuşum
Artık bütün kadınlar güzel*

“Illusion”, s.54.

diyen Orhan Veli, sürekli bir önceki, yenisi ve gelecekte hayatına girebilecek muhtemel kadınlara seslenir. On aşkını sıraladığı “Aşk Resmi Geçidi”

de zaten (s. 128) bunun bir anlamda ifadesi gibidir.

Bu temel bakış içerisinde, onun şiirlerinde kadın veya aşk cinsellikle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle okuyucu, beklentileri doğrultusundaki kadına yönelik haz merkezli ifadeleri yadırgamaz.

*Nedendir, biliyor musun;
Her gece rüyama girişin,
Her gece şeytana uyuşum,
Bembeyaz çarşafların üstünde;
Nedendir, biliyor musun?
Seni hâlâ seviyorum, eski karım.*

Ama ne kadınsın, biliyor musun!
"Eski Karım", s.56.

Eski karısını salt cinsellik boyutuyla hatırlamak, kendine "vesikalı yâr" bulmak, "altın dişli, sürmeli, ondüle saçlı" bir "yosma"yı unutamamak Orhan Veli şiirlerindeki aşk ve kadının yerine dair ipuçları vermektedir, diye düşünüyoruz. Kısa bir ifade ile onun sevgisi günü birlik aşklar, günlük birlikteliklerle sınırlıdır.

*Alnımdaki bıçak yarası
Senin yüzünden;
Tabakam senin yadigârın;
"İki elin kanda olsa gel" diyor,
Telgrafın;
Nasıl unutturum seni ben,
Vesikalı yârim?*

"Tahattur", s.83.

*Gel benim altın dişlim;
Sürmelim, ondüle saçlum, yosmam:
Mantar topuklum, bobstilim, gel.*
"Altın Dişlim", s.83.

O, bu hayatı kanıksamış olmakla birlikte sosyal çevrenin ne düşündüğünü önemsemeden edemez:

*Kim söylemiş beni
Süheyla'ya vurulmuşum diye?
Kim görmüş, ama kim,
Eleni'yi öptüğümü,
Yüksekkaldırım'da, güpegündüz?
Melahât'ı almışım da sonra
Alemdar'a gitmişim, öyle mi?*

*Onu sonra anlatırım, fakat
Kimin bacağını sıkışım tramvayda?
Güya bir de Galata'ya dadanmışız;
Kafaları çekip çekip
Orada alıyormuşuz soluğu;
Geç bunları, anam babam, geç;
Geç bunları bir kalem;
Bilirim ben yaptığımı.*

*Ya o, Muallâ'yı sandala atıp,
Ruhumda hicranın'ı söyletme hikâyesi?
“Dedikodu”, s.45.*

Orhan Veli zaman zaman, “Sere serpe” (s. 91) şiirinde olduğu gibi, kadını aşk dışında cinsellik imajı oluşturmada değerlendirdiğini de görmekteyiz.

5. Ölümünden / Ölümüne Kaçış

“İnsanlık, çağlar boyunca görülen âlemin ötesinde görülmeyen bir âlemin varlığına inanmış, onunla türlü münasebetler kurmağa çalışmıştır. Dinler, bu inanç ve özlemin sistematik hâle gelmiş şekilleridir.” diyen Mehmet Kaplan, dünyayı ıstıraplı, çileli gören birçok insanın ölümü kurtuluş kapısı olarak gördüğü tespitini yapar (Kaplan, 1994: 46, 48) ve ekler: “Bizim edebiyatımızda „öteler“ fikri çok kuvvetlidir. Yeryüzünde yaşamaktan bıkan Fuzulî yüzyıllarca önce başka âlemlere gitmeği özleyerek şöyle diyordu:

*Gelün ey ehl-i hakikat çıhalum dünyadan
Gayrı yerler gezelüm özge sefalar görelüm”
(Kaplan, 1994: 46).*

Yahya Kemal de rindlik anlayışı içerisinde hayata bakmış; ölümü ıstıraplı dünyadan “bitmeyen sükûnlu geceye” geçiş olarak görmüştür. Yahya Kemal’in gözünde “ölüm, asude bir bahar ülkesidir.”

“Dinî inançları tam olan eski insan”, ötede ebedî saadet ve huzuru tadacağına emindir. O yüzden “Yunus Emre ölümünden, Tanrı fikrine ve ahirete gider. Onun için ölüm ebediyete açılan bir kapıdır.

Ölümünden ne korkarsın, korkma ebedi varsın!

diyene Yunus sağlam bir inançla ölümü aşar.” Mevlana da ölümü bir şeb-i arus (düğün gecesi) sayar (Kaplan, 1994: 109).

Sıkıntı, ıstırap ve çilelerinden kaçmak için ölümü özleyen Orhan Veli, bazen de ölmek istememektedir. "Denize Doğru" adlı hikâyesinde intiharı bir iradesizlik olarak görür ve bu hayatın zorluklarını yenen birisinin ölümü istemeyeceğini söyler:

"İntihar bir iradesizliktir. Dünyadaki güçlükleri yenebilen, o iradeyi gösterebilen kimse kolay kolay ölüme razı olmaz. Ölüme razı olan, hiçbir şeyle cedelleşemeyen, bu savaşta bütün ümitlerini kaybeden kişidir. o ümitleri kaybetmek için de, insanın kendisini dünyaya bağlayacak hiçbir şeyi olmamalı Ne para, ne aşk, ne muhabbet, ne şeref, ne namus." (...) "Hayır, ölmek istemiyorum." (Denize Doğru, s. 34).

"Yaşamak" şiirinde yaşamak ve ölmek arasında gider gelir; yaşamak da istemez, ölmek de:

*"Biliyorum, kolay değil yaşamak
Ama işte
Bir ölünün hala yatağı sıcak,
Birinin saati işliyor kolunda
Yaşamak kolay değil ya kardeşler
Ölmek de değil;
Kolay değil bu dünyadan ayrılmak."*

"Yaşamak II", s.133.

Hayatın sıkıntılı, ölümün ise yok oluş olduğu düşüncesi insanı öldüren asıl düşüncedir. Bir kaç şiirinde de bu hayata yenilen Orhan Veli, ölmeyi özler:

*Ne çıkar karşıma çıksa ecel
Bu boşluk ondan daha mı iyi.*

"Zeval", s.159.

Ölüm artık ona kirlerden, günahlardan arınacağı bir menzil gibi görünür:

*Ölünce kirlerimizden temizlenir,
Ölünce biz de iyi adam oluruz;
Şöhretmiş, kadirmiş, para hırsıymış
Hepsini unuturuz.*

"Ölüme Yakın", s. 89.

*Kimse duymadan ölmeliyim
Ağzımın kenarında
Bir parça kan bulunmalı
Beni tanımayanlar
Mutlak birini seviyordu" demeliler
Tanıyanlarsa ,zavallı", demeli,*

*Çok sefalet çaktı
Fakat hakiki sebep
Bunlardan hiçbirisi olmamalı*

“İntihar”, s.185.

“İntihar” etmeyi düşünen Orhan Veli bir şiirinde de:

*Bakakalırım giden geminin ardından
Atamam kendimi denize, dünya güzel;
Serde erkeklik var, ağlıyamam.*

“Ayrılış”, s.108.

diyerek yaşamın güzelliğiyle ölümden kaçmaktadır.

6. Hayal Ülkelerine Kaçış

İstirap kendisini yok edecek bir hayal meydana getirir. Realiteden kaçıp kendisinin oluşturduğu dünyaya sığınma, Türk edebiyatında yüzyıllardan beri işlenen bir konudur. Yunus Emre’de bu temaya rastlanabileceği gibi Tanzimat edebiyatının temsilcilerinden Akif Paşa’da da vardır (Adem Kasidesi). “Esas itibariyle tasavvuf ve din bu düşünceye dayanır.” (Kaplan, 1985: 143).

Servet-i Fünun şairlerinden Tevfik Fikret “Süha ve Pervin”, “Ömr-i Muhayyel” adlı şiirlerinde, Haşim de “O Belde”sinde hayal âlemine sığınmak, zorunda kalmıştır. Yine Haşim “Yollar” şiiriyle “mahiyeti çok iyi tayin edilemeyen bir dine” sığınır (Kaplan, 1994: 53).

Tevfik Fikret, Mehmet Akif, Ziya Gökalp, Mehmet Emin, Yahya Kemal içinde buldukları sosyal nizamdan muzdarip, beğenmeyen ve her biri kendine göre bir kurtuluş çaresi arayan insanlardır.” (Kaplan, 1985: 231).

Zaten Servet-i Fünûncular, dönemin yoğun bunaltıcı ruh halinden kurtulup, biraz rahatlamak ve mesut olmak için “Yeni Zelanda”ya kaçmak istediler. Bu hayallerini gerçekleştiremeyince, Manisa yakınlarında bir çiftliğe çekilip hayattan bir nevi kaçmayı denediler. Bu da gerçekleşmeyince hayalî mesut ülkeler tasavvur ettiler.

Yahya Kemal hayattan, devrin sancılarında bunaldığı için maziye sığınır (Subaşı, 1982: 8). Aradığı huzuru ancak tarihin hülyaları arasında bulur.

Orhan Veli’nin hayallerini, insanı ıstıraptan kurtaracak iklimler süsler. Orhan Veli’nin hayatı savaş yıllarının yokluğu, işsizlik, ıstırap ve sıkıntılar içinde geçmiştir. Bu ıstırap ve sıkıntıları şiirlerinde bulmak mümkündür:

*Sanırım ki günler hep güzel geçecek
Her sabah böyle bahar
Ne iş güç gelir aklıma ne yoksulluğum
Derim ki sıkıntılar duradursun
Şairliğimle yetinir*

Avunurum

"Baharın İlk Sabahları", s.107.

Yoksulluk ve işsizlik içerisinde kıvranan Orhan Veli, esen rüzgârlardan saadet beklemektedir:

*Saadet mi getiriyor rüzgar
Dolarak erguvan atlaslara*

"Ave Maria", s.152.

İşsizlik Orhan Veli'nin hayatını yaşanmaz hale getirir. Oktay Rıfat'a yazdığı 6.1.1938 tarihli mektubunda:

*Bir aydan beri iş arıyorum, meteliksiz
Ne üstte var ne başta
Onu sevmeseydim
Belki de beklemezdim
İnsanlar için öleceğim günü*

"Oktay'a Mektuplar III", s.186.

diyerek sıkıntıları yok edecek sevgiye sarılır. Denize doğru hikâyesinde de iş bulabilmek için petrol arama kampına gitme isteğini ifade eder. (s.34)

Bu sıkıntılardan kurtulmanın iki yolu vardır: Bu dünyadan ayrılmak veya çeşitli yollarla dünyayı yaşanır hale getirmek. Orhan Veli, ölümden ziyade yaşamayı ister. Bu yüzden yaşama sevinci ve bir çeşit kara alayla sıkıntının yükünü hafifletmeye çalışır. Ahmet Haşim'in "O Belde"si ile benzerlik gösteren "Eldorado" Orhan Veli'nin hayalindeki mutlu beldedir. Orada "geceler yeşil bir deniz" gibidir ("Eldorado", s.142).

Servet-i Fünûncuların "Yeni Zelanda" hayali Orhan Veli'de "Hindistan"dır:

*Güneşli mavi ellere yelken açar
Beyaz kanatlı altın yüklü gemiler
Ve uçup giden hülyamızda ağaçların
Çeşmelerinden abıhayat akan yer
Beyaz kuşlarla ve günlerce yolculuk
Sihirli Hind'e doğru açılan diba
En sonunda bereket akıtan oluk
Olgun yemişleri yere degen tuba*

Hint motifini devamlı kullanması, şairin Hindistan gibi egzotik diyarlar hayalini taşıdığını düşünebiliriz:

*Üzerinde beni uyutan minder
Yavaş yavaş girer ılık bir suya
Hind'e doğru yelken açar gemiler
Bir uyku âlemine doğar dünya*

Sırça tastan sihirli su içilir

*Keskin sırat koç üstünde geçilir
Açılmayan susam artık açılır
Başlar yolu cennete giden rüya
“Uyku”, s.161.*

Onun sıkıntılarla dolu bu diyarlardan kaçıp, mutlu olacağı bir dünyaya seyahatini en iyi anlatan şiirlerinden birisi “Açsam Rüzgara”dır:

*Ne hoş ey güzel Tanrım ne hoş
Maviliklerde sefer etmek
Bir sahilden çözülp gitmek
Düşünceler gibi başıboş*

*Açsam rüzgara yelkenimi
Dolaşsam bende deniz deniz
Ve bir sabah vakti kimsesiz
Bir limanda bulsam kendimi*

*Bir limanda büyük ve beyaz
Mercan adalarda bir liman
Beyaz bulutların ardından
Gelse altın ışıklı bir yaz*

*Doldursa içimi orada
Baygın kokusu içdelerin
Bilmese tadını kederin
Bu her âlemden uzak ada*

*Konsa rüya dolu köşkümün
Çiçekli damına serçeler
Renklerle çözülse geceler
Nar bahçelerinde geçse gün*

*Her gün aheste mavnaların
Görsem açıktan geçişini
Ve her akşam dizilişini
Ufukta mermer adaları
(...)
Versem kendimi bütün bütün
Bir yelkenli olup engine
Kansam bir an güzelliğine
Kuşlar gibi serseri ömrüm*

“Açsam Rüzgara”, s.153.

“Çiçeklerin gürültü ile açtığı”, “dumanın yerden gürültüyle çıktığı”

bilinmeyen, görülmemiş ancak hayal edilebilen dünyaların özlemi içerisinde olan şair ("Gün Olur", s.99).

*Gün olur, alır başımı giderim,
Denizden yeni çıkmış ağların kokusunda
Şu ada senin, bu ada benim,
Yelkovan kuşlarının peşi sıra.*

"Gün Olur", s.99.

dolaşıp durmak ister. Güvercin sesi, kumru sesi, martı sesi hep onda bir uzak diyarların daveti gibidir.

*Duyduğum yoktu ne vakittir
Güvercin sesi, kumru sesi, pencerede;
İçime gene
Yolculuk mu düştü, nedir?
Nedir bu yosun kokusu,
Martıların gürültüsü havalarda;
Nedir?
Yolculuk olmalı, yolculuk.*

"Kumrulu şiir", s.86.

Hayal ülkelerini anlatan şiir örneklerini çoğaltmamız mümkündür.⁵ Yaşamı, arayışla kaçış arasında bir sarkaç olarak değerlendiren Özcan Köknel'in ifade ettiği salınım (Köknel, 1983: 19) örnekleri, Orhan Veli şiirlerinin bütününe sinmiş gibidir.

Sonuç

Orhan Veli, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olmakla birlikte 1940'lı yılların aydın tipini de oluşturur. Bu aydın tipinin en belirgin vasfı, bunalımlı ve buhranlı bir hayatla birlikte düzensiz bir düşünce dünyasına sahip olmalarıdır. Bu özellikler dönemin sanat yorumlamasında da belirleyici olmuştur.

Orhan Veli, hayatının tamamını ülkenin en çalkantılı günlerinde geçirmiştir. O, çocukluğunu Birinci Dünya Savaşı yılları ile Millî Mücadele Döneminde, gençlik yıllarını genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yoklukla geçen sancılı kuruluş günlerinde, kemal çağını ise İkinci Dünya Savaşının bütün dünyayı kasıp kavuran çölgükları arasında geçirmek zorunda kalmış bir şairdir. Bu dış çevreye yönelik olumsuzluklara eşlik eden ferdi sıkıntılar şairi oldukça derinden sarsmıştır.

Savaş yıllarının bunalımları ve işsizliğin getirdiği sıkıntılara, materyalizm, mekanizm, pozitivizm üçlemesiyle ifade edilen metafizik kıymetleri yok sayan fikir

⁵ "Sicilyalı Balıkçı", s.188; "Hürriyete Doğru", s.103; "Denizi Özleyenler İçin", s.87; "Seyahat" s.182; "Seyahat Üstüne Şiirler", s.183; "Hicret" s.42; "Hoy Lu- Lu" s.175.

hareketlerinin etkisi eklenmiş ve onu toplumun değer yargılarıyla çatışmaya itmiştir. Bunların etkilerini ve ferdi ıstıraplarını, çocukluğunun mutlu, sorumsuz, dertsiz, ıstırapsız dünyasına kaçarak azaltmaya çalışmış; bu kaçışın hayatın gerçeklerinden kurtaracak devamlı bir etkisi olmayınca çeşitli sığınaklara sığınmıştır. Bir nevi kendi “fildişi” kulesine çekilmiştir, diyebiliriz. Zaman zaman bu hayatı çekilmez bulan şair, öte inancının kaybıyla tekrar yaşama bağlanmıştır. Yaşama sevinci ve kara alayla sıkıntılarının yükünü hafifletmeye yönelmiştir. Bazen de hayallerinin peşinde sürüklenerek bilinmeyen, mutluluğun hüküm sürdüğü dünyalara kaçmaya çalışmıştır.

Kaynaklar

- Adler, Alfred. (1993). *Psikolojik Aktivite*, (2. Baskı), (Çev.: Belkıs Çorakçı), İstanbul : Say Yayınları.
- Bezirci, Asım. (1967). İlk Şiirler, *Papirüs*, 8, 9-11.
- Ercilasun, Bilge. (1994). *Orhan Veli Kanık*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kanık, Orhan Veli. (1992). *Bütün Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Kanık, Orhan Veli. (1993). *Bütün Şiirleri*, (19. Baskı), İstanbul: Adam Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (1985). *Şiir Tahlilleri I*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (1994). *Şiir Tahlilleri II*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Köknel, Özcan. (1983). *Alkolden Eroine, Kişilikten Kaçış*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Mutluay, Rauf. (1967). Özlemleriyle Orhan Veli, *Papirüs*, 8, 3-8.
- Okay, Orhan. (1987). *Şiir Sanatı Dersleri, Cumhuriyet Devri Poetikası*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Subaşı, Muhsin İlyas. (1982). Yahya Kemal’in İmaj Dünyası. *Milli Kültür*, 3 (8), 8-9.
- Tolstoy, Lev Nikolayeviç. (1994). *Hayat Üzerine Düşünceler*, (Çev.: Ahmet Mithat Rıfatof, Sad.: Murat Çiftkaya-Selcan Selçuk), İstanbul: Purkan Yayınları.

Theme of Flight in Orhan Veli's Poems

Orhan Veli Kanık, who is one of the most innovative names in Turkish literature, is an important figure in Republican Era literature. Orhan Veli is one of the most important representatives of the Garip Movement (1. Yeni). Garip Movement brings a new sound to the Turkish poetry, a new perspective to objects and to the world and reflects the thought system of its own era. As a proponent of Garip Movement, Orhan Veli aims at changing the traditional structure of Turkish poetry, trying new techniques, and transferring innovations in the world of perceptions to republican intellectuals. Some of his distinctive features include his quest to convert Turkish Poetry and his effort to transfer new ideas to his own generation. Thus, he reflects the intellectual properties of 1940s.

Orhan Veli led a life of deprivation and hardships in the first years of the Republican Era and during the depressing years of the Second World War. Such hardships as well as thought movements ignoring metaphysical values added to the pessimistic mood of the time. Painful early years of the Republic, Orhan Veli's personal problems, and the war negatively affected him and his generation and therefore they wanted to get away from the place and time they were in. Orhan Veli's poems can be divided into two types: those which are a continuation of tradition and the new ones that reflect the new era. This duality was caused by his depressed mood as well as his irregular world of thought. His poems that are a continuation of tradition reflect a grieved, pessimistic, and lonely poet, while we find a poet full of enthusiasm and joy in his new poems present. In these poems he tells about his loves and aspirations, that is, he describes himself. He also tells about his desire to move away from the time and place he was in. The first clues to such a flight can be observed in his earlier poems, but they become more apparent in his new poems.

In this study, we try to find out why and from where to where Orhan Veli wanted to get away by analyzing his poems and also some of his prose works. Psychological analyses of characters enabled us to study the poems. We tried to examine all aspects of the anatomy of such a flight. We can follow these flights under six headings:

1. Flight from his daily life,
2. From tradition and community values,
3. To childhood,
4. To love / women,
5. From death / to death,
6. To imaginary countries.

To clarify and exemplify them further:

Orhan Veli, who passed his childhood during the First World War years and his last days during the Second World War years, led a life of agonies and

hardships. He was suppressed by negative and difficult conditions in the country, long-lasting preparation of the Second World War, the poet's struggle for survival in these conditions on the one hand, and working as a civil servant, small things that brought short-lived satisfactions (Mutluay, 1967: 4), limits of daily life and "nonsense" and community values and laws that he did not believe in on the other (Bezirci, 1967: 9). He tended to run away from whatever he had in this life because of this discrepancy. We hear the voice of loneliness anaphor resulting from this inclination in all his poems. From time to time, loneliness becomes the concept of craving, more than that of complaint. Orhan Veli emphasized his longing for loneliness by saying that he was looking for a place where he could live without his own shadow.

Orhan Veli made his first struggle against tradition in poetry or through poetry. He got rid of or at least wanted to get rid of everything related to tradition in poetry: Meter, art, poetic forms, permeation of arts etc. The article he included in the beginning pages of his book of poetry titled "Garip" is significant in that it represent a complete rejection of tradition: "People who are approvingly cited in history are those that always brought about turning points. They demolished a tradition to build a new one" (Weir, p.27).

Meena Alexander'ın *Fault Lines*'ı ile Bharati Mukherjee'nin *Desirable Daughters*'ında Kadına Dair Kültürel Kodlar

Cultural Codes About Women in Meena Alexander's *Fault Lines* and Bharati Mukherjee's *Desirable Daughters*

Bülent C. Tanrıtanır ve Fırat Yıldız
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Meena Alexander ve Bharati Mukherjee Hint kökenli Amerikalı feminist yazarlardır. Bu çalışma Meena Alexander'ın *Fault Lines* ve Bharati Mukherjee'nin *Desirable Daughters* adlı romanları üzerinde odaklanmış bir çalışmadır. Her iki yazarın hayatlarında paralellikler göze çarpmaktadır. Her iki yazar da aynı kültürde doğmuş ve birer batılıyla evlenmiştir. İkisi de evliliklerinden ardından batıya göç etmişlerdir. Burada bu evliliklerin onlar için kendi kültürlerinden bir kaçış olduğu fikri savunulmaktadır. Doğdukları kültür ile sonradan göç ettikleri kültür arasında kadına olan yaklaşım açısından çok büyük bir fark vardır. Söz konusu yazarlar için yeni kültür bazı olumsuzlukları da beraberinde getirirse bile, kadın hak ve özgürlükleri açısından eski kültüre tercih edilmektedir. Bu çalışma da söz konusu yazarların batıya göç etmelerinin feminist anlayışı benimsemeleri üzerinde ki etkisini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, kültür, feminizm, Alexander, Mukherjee

Abstract

Meena Alexander and Bharati Mukherjee are India-origin feminist American writers. This study focuses on Meena Alexander's *Fault Lines* and Bharati Mukherjee's *Desirable Daughters*. There are certain parallels in the lives of these two writers. They were born in the same culture, they got married to westerners, and they both migrated to the west after their marriages. This study suggests that their marriages were an escape from misogynistic traditions. There is a big gap between the two cultures in respect to the approach to women. For these writers, the new culture is preferable to the older one although there are some obstacles in it; this study focuses on the effects of the western world on their feminist transformation.

Keywords: Woman, culture, feminism, Alexander, Mukherjee

I.GİRİŞ

Dünyada ki birçok ülkede, gelenek ve kültürler arasında farklılıklar yaşandığı gibi bu kültürlerde kadına olan yaklaşım da farklılıklar göstermektedir. Kadınların tarih boyunca hak ve özgürlükler adına haksızlığa uğradığı ve günümüzde de bu haksızlıkların dünyanın birçok yerinde devam ettiği çok iyi bilinen bir gerçektir. Dünya kültür coğrafyasında önemli bir yer tutan uzak doğu kültürleri de, kadının büyük ölçüde ihmal edildiği kültürler arasında zikredilebilir. Bu çalışma, büyük ölçüde Meena Alexander ve Bharati Mukherjee bazında Hint kültürü ve kadının konumunu ele almaya yöneliktir. Günümüzde feminizm ve insan hak ve özgürlükleri adına yapılan çalışmalar sonucunda kadının, geçmişe nazaran görece epeyce yol katettiğini söylenebilir. Bununla birlikte aşağıda verilecek örneklerde de görüleceği üzere, bu mücadele, ulaşması gereken noktadan çok uzaktadır. Hâlihazırda kadın haklarındaki iyileşmeler birçok sebebe bağlanabilir. Bu iyileşmelerde batının etkisi gözardı edilemez. Daha açık bir ifadeyle doğu kadınının kendi hak ve özgürlüklerinin farkına varması, batı kadınıyla karşılaşmalarından sonra gerçekleşmiştir. Bu çalışma Hindistan kökenli iki Amerikalı kadın yazar, Meena Alexander ve Bharati Mukherjee'nin yaşadıkları coğrafyada kadın olmakla ilgili kültürel kodları ve yeni vatanlarında karşı karşıya kaldıkları muameleler ele alınacaktır.

Nair'in belirttiği gibi; "Meena Alexander ve Bharati Mukherjee Hindistan'ın geleneksel ataeril toplum yapısından farkında olmadan kurtulmuş buldular kendilerini ve Amerika'daki özgür hayata hızla ilerlediler" (Nair, 2007: 74). Her ikisinin de aynı coğrafyada doğup, batıya göçmesi yaşamları ve feminist fikirlerinde bazı paralellikleri ortaya çıkarmıştır. Meena Alexander, 1951'de Hindistan'ın Allahabad şehrinde, Bharati Mukherjee ise Hindistan'ın Kalküta şehrinde 1940'ta doğmuştur. Her ikisi de Amerika'ya göç etmiş ve burayı son yerleşim yerleri olarak seçmişlerdir.

Mukherjee ve Alexander'ın batı kültürüyle tanışmaları, feminist görüşü iyice benimsemelerinde önemli bir role sahip olduğu söylenebilir. Mukherjee, Hindistan kültüründe önemli bir yere sahip olan kast sistemindeki en yüksek seviye olan Brahmanlara mensup bir birey olarak dünyaya gelmiştir. Aynı şekilde Alexander da Hindistan'da seçkin bir ailenin kızı olarak doğmuştur. Böylesine ayrıcalıklı bir sınıfa mensup olmanın, kadın özgürlükleri açısından çok büyük bir avantajı olduğu söylenemez. Bu nedenle her iki yazarın özgürlükler adına rotası Amerika olmuştur. Batı kültürüyle tanışmalarından sonra yazdıkları romanlarında feminist öğeler daha çok göze çarpmaktadır. Amerika'ya göç etmemiş ve Hindistan'da yaşamlarını devam ettiriyor olsalardı, muhtemelen Hint kökenli feminist dünyanın önde gelen isimleri

olamayacaklarını ileri sürmek, çok mantıkdışı olmazdı. Hindistan'daki yaşam deneyimleri ve ardından batıya göç etmeleri düşünce dünyalarında büyük değişim ve gelişmelere neden olmuştur. Çünkü Hindistan kültüründe normal görülen ama feminist anlayışın asla kabul etmediği birçok durum söz konusudur ve bunların bir kısmı bu çalışmada ele alınacaktır.

Hindistan kültüründe görücü usulü evlilik, ebeveynlerin düzenlediği bir evlilik şeklidir ve toplumsal yaşamda çok önemli bir yer tutar. Bu görücü usulü evliliklerde kızın seçim ve istekleri çok dikkate alınmayabilir. Alexander, *Fault Lines* adlı romanında kendi annesinin görücü usulü evliliği hakkında şöyle der:

Koleji bitirir bitirmez, anneme görücü usulü bir evlilik hazırlanır. Ama bu her zamankinden farklı bir yöntemle yapılır. Çünkü bu defa evlilik için araştırmayı erkek tarafı yapmıştır. Kozencheri'de ki babamın babası annemin evlenmeye hazır olduğunu duyunca teklifi yapmış. Her iki tarafında birer akraba olduğu halde, Tiruvella'da ki dedem olan İlya'yı ziyarete gider. Yanında ki akrabalarından birinin elinde babamın mükemmel bir not olan 100 aldığı mühendislik sınav sonuç belgesi vardır. Annem seçkin bir aileden geldiği için, dedem de gelecekteki dünürlerine tek oğlunun meziyetli biri olduğunu göstermek istemiş. (Alexander, 1993: 25)

Hindistan'da görücü usulü evliliklerde, araştırmayı yapan, uygun adayı arayan taraf kız tarafıdır. Ama yukarıda ki alıntıda görüldüğü gibi Alexander'ın annesinin evliliğinde rutinin dışına çıkmış, erkek tarafı teklifi götürmüş ve bu alışılmadık bir durum olarak belirtilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, bu tür evliliklerde kızın özgür iradesi, isteği çok önemsenmemektedir. Ebeveynler kendi yaşam deneyimlerine güvenerek kendi seçimlerinin bu türden deneyimi çok olmayan kızlarının seçimlerinden daha isabetli olacağını düşünürler. Günümüzün modern yaşam anlayışının, bu tür evlilikleri pek desteklemediği açıktır. Bilindiği üzere, feminist yaklaşım kadının iradesini gözardı eden bu tür geleneklere şiddetle karşı çıkarak, kadınların özgür iradesi saygı gösterilmesini olmazsa olmaz sayar ve kadınların geleceklerinin böylesine önemli bir konuda bir başkası tarafında belirlenmesine kabul edilemez görür. *Fault Lines*'da Alexander'ın kendisinin de böyle görücü usulü bir evliliğe teşvik edildiği anlaşılmaktadır:

Her şeye rağmen, saygı göstermem gerektiği öğretilen değerlerle benim yaşamım aynı doğrultuda gelişmedi. Kendi kendine çelişen hikâyeler, bir yılanın kendi kuyruğunu yutması gibi: doğum, uygun bir eğitim-ne çok fazla, ne de az- uygun bir yaş ve geçmişe sahip bir erkekle Hindistan sınırları içinde bir yerde görücü usulü bir evlilik. (Alexander, 1993: 1)

Alexander, yüceltilen geleneklere ve görücü usulü evlilik dayatmalarına boyun eğmemiştir. Onun evliliği, Hindistan geleneğinde çok hoş karşılanmayan bir aşk evliliğidir. Alexander, kendi evliliği hakkında şöyle der: "David ve ben tanıştıktan üç hafta sonra evlenmeye kara verdik. Ve hemen benim kitaplarımı

ve dökümanlarımı paketleyerek Nampally Road üzerindeki postahaneye taşımaya başladık” (Alexander, 1993: 210). Meena Alexander ve David Lelyveld Haydarabad’da tanışır ve evlendikten sonra 1979 yılında New York’a taşınırlar. Böylesine alelacele bir evlilik bir geleneklerden ve toplumsal baskından kaçış izlenimi vermektedir. Görücü usulü evlilik kavramı Mukherjee’nin *Desirable Daughters* adlı romanında da sıkça ele alınmaktadır. Romanın kahramanı, Tara, görücü usulü evliliğin kurbanlarından biridir:

Ondokuz yaşındaydım, lisanstan mezunu olmuş ve Kalküta Üniversitesi’nde yüksek lisans çalışmamın birinci yılındaydım. Kendimi eğitime adanmış ve daha çok başarı ve burs beklentisi içindeydim. Paris, Londra ve New York gibi şehirlerdeki okullardan gelen doktora tekliflerini düşünürken babam bana o sihirli sözleri söyledi: „Bir çocuk var, sana uygun gördük. İşte resmi burda. Evlilik üç hafta içinde gerçekleşecek.” (Mukherjee, 2002: 23)

Bu görücü usulü evlilik kavramının Mukherjee ve Alexander tarafından sık sık ele alınması, feminist anlayışın şiddetle reddetmesinin ötesinde, bu geleneğin Hindistan kadınının kanayan bir yarası olduğunu gösterir. Mukherjee’nin kendisi de böyle bir evliliğe teşvik edilmiştir. Ailesi Hintli bir nükleer fizik uzmanını Mukherjee’ye uygun buluyor, ama Mukherjee böylesi bir evliliğe direnip, bir batılı olan Clark Blaise ile evleniyor. Doğal olarak kızların geneli bu geleneğe uymak durumunda kaldıklarından, böylesi bir direniş çok olağan bir durum değildir. Evlilik geleneklerinde uyulması gereken ciddi kurallar vardır ve bu kuralların geneli kadının aleyhinedir. Aşk evlilikleri hiçbir şekilde teşvik edilmez, çünkü geleneklere uygun bir şekilde evlenmek temel koşuldur adeta. Ve bu geleneklere göre evliliğe karar veren ve uygun kişileri seçen otorite, ebeveynlerdir. Kızların seçiminin geleneklere göre bir önemi yoktur. Kadınların aleyhine olan başka bir evlilik geleneği de, evlilik sırasına uymak zorunluluğudur. İlk doğan kız ilk evlenmelidir. İkinci doğan kız evlenmek isterse bile birinci kızın evlenmesini beklemek zorundadır. Bu her iki gelenek örneğinde görüldüğü gibi gelenekler kadının haklarının aleyhine işliyor. Mukherjee’nin romanındaki kahramanlardan biri de Tara’nın ablası Parvati’dir. Parvati birine âşık olur. Böylesi bir aşk evliliği geleneklere uymaz. “Bir aşk evliliği yeteri kadar trajik bir durumdu, ama daha da kötüsü, Parvati evlilik sırasını atlıyordu. Bizden daha büyük bir ablamız vardı ve geleneklere göre ilk doğan evlenmek konusunda bir isteği olmasa bile ilk evlenmeliydi” (Mukherjee, 2002: 51). *Fault Lines*’da bu tarzda çok sayıda örnek görülebilir: “„Anne gerçekten, şimdi bunu kabul et, eğer bir kadınsan ve var olmak istiyorsan evlenmek mecburiyetindedin”” (Alexander, 1993: 207) ve bir başka alıntı... ““Annemin evlilikdışı var olmanın imkânı olduğunu anlamasının hiçbir yolu yoktu”” (Alexander, 1993: 207). Bu iki alıntı Alexander’ın kendi annesine seslenmesi ve annesinin evlilik hakkındaki düşüncesini göstermesi açısından önemlidir. Buradan anlaşıldığı üzere Hint kültüründe bir kadının varlığı ancak

evliliğe bağlıdır ve eğer bir kadın evlenmemişse onun varlığının herhangi bir önemi yoktur.

Öte yandan, evlilik kadın için bir kurtuluş olarak anlaşılmalıdır. Alexander, Hint kültüründe evliliğin kadın için bir derin yara olduğunu iddia etmektedir: “Evlilik sizi gerçek evinizden koparan bir olaydır. Her ne kadar doğum yapmak için evinize dönebilseyiz de, bir defa evlendikten sonra siz artık kocanızın ailesinin bir parçası, parselisinizdir” (Alexander, 1993: 23). Kadın evlendikten sonra ölünceye kadar kocasının ailesinin bir parçası olmaktadır. Evlilik töreninde kadının giydiği sari¹ adlı geleneksel kıyafet öldüğü zaman onun kefeni olacaktır (Alexander, 1993: 23). Bu bağlamda evlilik kadın için bir nevi kölelik olarak değerlendirilebilir. Evlilikten sonra yaşamak kadın için bir yük, bir sıkıntı kaynağı oluverir. Çünkü erkek sadece koca demek değildir: “...bir kadının nirvanaya ulaşması için tek yol kocasına tapınmasıdır...” (Mukherjee, 2002: 19). Koca efendidir ve kayıtsız bir şekilde ona uyulması ve saygı gösterilmesi gerekir. İyi bir Hindu kadını kocasına bir tanrıya tapar gibi tapmalı; kocasının isimlerini yüzüne karşı telafuz etmekten kaçınmalıdır (Mukherjee, 2002: 23). Evlenmeden önce kadın babanın otoritesi altındadır, evlendikten sonra otorite tamamen kocanın elindedir. Her iki durumda da kadının bir kişiliği yoksayılr ve hükmedilen konumundadır. Kadının kişiliği, özgür iradesi, seçimleri ve arzuları göz ardı edilir çünkü bu durumu ortadan kaldırmaya yönelik herhangi bir önemleri yoktur. Bu kültür ve coğrafyada yaşayan kadınların büyük bir çoğunluğunun kadın hak ve özgürlükleri adına ileride olan batı kültürüyle doğrudan bir temasları olmadığından, içinde buldukları koşulları yadırgamamaları ve normal karşılamaları doğaldır sayılır adeta. Hintli kadın evlilik öncesi babasının, evlilik sonrası kocasının kölesidir. Byers-Pevitts ile yaptığı bir röportajda Mukherjee şöyle der:

Ben küçüklüğümden beri çok gelenekçi, cinsiyetçi, kadın karşıtı ve kanunların bile kadına çok hak tanımadığı bir toplumda büyüdüm. Kadınların miras alma hakkı yoktu, boşanamıyorlardı, bu anlamda son derece hiyerarşik, cinsiyet ayrımı yapan bir toplumdur. Ve ben çocukken inanılmaz derecede kadına karşı şiddete, kadınların suistimal edilmesine ve çeyiz meselesinde dahi kadına karşı uygulanan şiddete şahit oldum. (Byers-Pevitts, 1997: 189)

Burada Mukherjee geleneklere ve kadına karşı olan yaptırımları şiddetle eleştirmektedir. Anlaşılan odur ki Hindistan kadınının aslında geleneklerin kölesi olduğu söylenebilir. Mukherjee Iowa Üniversitesindeki öğrencilik yıllarından sonra Hindistan’a dönmeye hiç hevesli değildir, çünkü Hindistan’da geleneklerin onu beklediğini çok iyi bilmektedir:

¹ Hindistan yarı kıtasında genelde 4 metreyle 9 metre arası uzunlukta olan, dikişsiz şerit biçiminde kadının bütün vücudunu saracak şekilde değişik tarzlarda sarılarak giyilen bir kadın giysisidir(wikipedia)

Eğer geri dönersem tekrar başka güçlerin kontrolü altına gireceğimi biliyordum. Amerika'da kalmak, kısıtlı imkânlarla, fakir olarak, Iowa şehrinde doktora öğrencileri için yapılan çelik barakalarda (köhne yerlerde) yaşamak demekti ama bunlara rağmen, özgürlük demekti. Ve ben Amerikalı olmayı seçenlerden biriyim. Hayatımı burada kurmayı seçtim, ekonomik kaygılardan dolayı değil, çünkü burada kalarak toplumsal statü ve Hindistan'da ki ekonomik koşullarımdan çok daha düşük bir düzeyi kabullenmiş oldum. Bu psikolojik güçle artık olmak istediğim kişi olabilir, artık istediğim zaman hata da yapabiliyordum ve hata yapmak artık normal bir durum olacaktı benim için çünkü hatalarımdan dolayı muhatap alınabilecektim artık. (Byers-Pevitts, 1997: 189)

Mukherjee Hindistan'daki itibarlı durumunu, ekonomik açıdan oldukça iyi koşulları elinin tersiyle itip, özgürlüğü tercih ediyor. İlginçtir ki hata yapabilmeye özgürlüğü bile ona Hindistan'daki koşullardan daha cazip geliyor. Amerika'da onu görücü usulü bir evliliğe zorlayacak, onu susturacak, varlığını yok sayacak gelenekler artık yoktur. Olmak istediği kişi olabilecek ve kısacası artık geleneklerin kölesi olmayacak ve özgür bir kadın olacaktır. Bu türden nefes aldırarak avantajlar, aynı zamanda Amerikalı kimliğini seçmesinin en önemli nedenleri arasındadırlar.

Meena Alexander'ın kadın hakları ve ilk feminist uyanışı, arkadaşı Susie Tharu'yu görünce gerçekleşmiştir: "O zaman kadın olmanın ne olduğunu, karşıdurmayı ve politik direnişi ondan öğrendim. 1979'da Haydarabat'tan ayrılmadan hemen önce, beni Shree Shakti Sanghatana adlı ilk kadın grubu toplantılarına götürmüştü" (Alexander, 1993: 127). Bu grup kadın hakları ihlallerine karşı duran, gösteriler düzenleyen bir organizasyondur. Aşağıda Teays tarafından belirtilen örnekte olduğu gibi kadınlara yönelik şiddet ve yaptırımlar o derecededir ki insan tahammül sınırını aşmaktadır:

Hindistan'da hergün sati (dul kadın yakma geleneği) nedeniyle kadınlar yakılıyor. Sati ölen kocaya en büyük hediye olarak görülür ve ideal olan eş, ölen kocasının yakıldığı odun yığımına girer ve bunu dinen kurban olma ve halkı tatmin adına yapar. Çeyiz nedeni ile gelin yakmalarında ise kocanın ailesi tarafından hazırlanan ateşte gelin yakılır, bu bir onursuzluk gösterisidir, tüketicinin memnuniyetsizliğine kurban edilen gelinin dramıdır. (Teays, 1991)

Kocanın karısından önce ölmesi durumunda, kocaya bir hediye olarak eşin yakılması geleneklerce, toplumca teşvik edilir. Cesetin yakıldığı ateşe girip kendini yakan eş, ideal eş olarak değerlendirilir. Böylesi insanlıkdışı yaptırımlara karşı kadın hareketleri tepki gösterir. Alexander'ın arkadaşı Susie Tharu'da böylesi kuruluşlarda yer alır. Susie Tharu'yla karşılaşınca kadar Alexander'ın kadın hakları hareketleri ile ilgili birikimleri vardır. Bu noktada Susie Tharu'nunda batıda, İngiltere'de eğitim gördüğü göz önünde tutulmalıdır (Alexander, 1993: 127). Hindistan'da bir başka insanlıkdışı uygulama da, çeyiz nedeniyle gelin yakmalarıdır. Erkek tarafı gelinin ailesinden ekstra çeyiz

talebinde bulunabilir ve bu talep karşılanmazsa erkek tarafı gelini yakma gibi vahşice bir uygulamaya gidebilir. Bu gelenek günümüzde bile Hindistan'ın kanayan bir yarası olmaya devam etmektedir. Ahmad'ın belirttiğine göre;

Son birkaç yılda, Hindistan genelinde kayıtlara geçen gelin yakma olaylarında çok keskin bir artış söz konusudur. Hergün, hemen hemen her altı saatte bir, Hindistan'ın herhangi bir yerinde genç evli bir kadın ya canlı canlı yakılıyordu, ya ölüncüye kadar dayak yiyordu ya da intihara sürükleniyordu. (Ahmad, 2008)

Bu tür tiksinti uyandıran gelenek ve uygulamalara karşı düzenlenen hareketlerin, batıyla gerçekleşen ilişkiler sayesinde geçmişe nazaran daha çok taraftar bulduğu söylenebilir. Alexander'ın yakın arkadaşlarında bu tür kabuledilemez uygulamalara karşı düzenlenen organizasyonlara katılır: "Arkadaşlarım Madhu Kishwar ve Manushi'den Ruth Vanita gelin yakmalarına karşı yapılan organizasyonların öncüleriydi" (Alexander, 1993: 208, 209). Bu tür olaylar Alexander'ın kadın hakları konusunda daha da bilinçlenmesine katkı sağladığı ortadadır.

Bu bağlamda Alexander ve Mukherjee'nin evliliklerinin kadının aleyhine işleyen geleneklerden bir kaçış olduğu söylenebilir. Mukherjee'nin evliliği hakkında Carchidi şöyle der: "Kendi kültürü dışındaki evlilik Mukherjee'yi onu güvenli olan bölgeye taşımış ve Mukherjee bu güvenli bölgede kendini geliştirme ve yeni olanakları keşfetme şansı bulmuştur"(Carchidi, 1995). Kuşkusuz bu düşünsel ilerleme hemen gerçekleşmemiştir. Mukherjee'nin evliliğinin ilk yılları Kanada'da önyargı ve ayrımcılıkla mücadele ederek geçmiştir. Clark Blaise ile evlendikten sonra, Amerika'ya yerleşmeden önce bir süre Kanada'da yaşarlar. Ama Kanada'daki yaşam Mukherjee'ye beklediği mutluluğu getirmemiştir. Kumar, bu konuda şöyle der;

Mukherjee Amerika'da birkaç yıl yaşadıkdan sonra bile Kanada'da maruz kaldığı davranışları unutamamıştır. Orada iken görünen azınlığın bir parçası olup ve yapılan ırk ayrımcılığının kurbanlarından biridir. Hindistan toplumunda paryalara yapılan muamelenin aynısını Kanada'da birebir yaşamıştır. (Kumar, 2001: 62)

Mukherjee, Hindistan'da kast sisteminin en üst seviyesi olan Brahmanların bir üyesi olarak dünyaya gelir. Ama Kanada'da ki ırkçı ayrımcılıktan dolayı kendini bir parya gibi hisseder. Bu nedenle Mukherjee'nin özgürlükler adına ruhunu tatmin eden ülke Amerika'dır:

Amerika benim için romantizm ve umuttur. Ben birçok yönden kötümser, alaycı ve umutsuzluğun hüküm sürdüğü bir kıtadan gelmişim. Bir toplumki ne olduğunuz doğmuş olduğunuz ailenin kast sınıfına, cinsiyetinize bağlıdır. Birden kendimi öyle bir ülkede buldum ki, geçmişimi silip atabilecektim ve kendim isteyerek yepyeni bir geçmiş uydurdum. (Girgus, 1993: 68)

Daha önce belirtildiği gibi, Alexander'ın evliliği de geleneklerden bir kaçış olarak değerlendirilebilir. Alexander bunu annesine itiraf ederken şöyle der; "Anne, sana hiçbir zaman söylemedim, ama görücü usulü evlilik rüyaları bile beni mahvediyordu. Ben David ile evliliği beni buradan götürmesi için istedim" (Alexander, 1993: 208). Alexander'da bir batılıyla evlenerek görücü usulü evlilikten kaçmayı başarır. Ama Mukherjee'nin deneyimlediği bazı sıkıntılar Alexander'ın yaşamında da göze çarpmaktadır. Ayrımcılıkla daha küçük bir öğrenciyken tanışır. Babasının işinden dolayı bir süreliğine Sudan'da yaşarken sadece beyaz öğrencilerin gittiği bir okula gider: "O okul hayatımın ilk iki yılı sefil bir şekilde geçti. Tenimin koyu renk olması hemen göze çarpıyordu. Hapishanede gibiydim ve bunu aşamıyordum. Onların bakışları altında gittikçe çirkinleştiğimi düşünüyordum" (Alexander, 1993: 113). Bir başka örnekte Alexander'ın Amerika'da iş hayatında yaşanır. Alexander üniversitede idari ofise çağrılır ve yayınları konusunda eleştirilir. "Sorun benim kim ve ne olduğumdu, açıkçası bir kadındım ve Hintliydim. Sorun, yazmam gereken alanda yazmadığımdan değildi, daha başka alanlarda da yazmış olmamdı" (Alexander, 1993: 114). Kadın hak ve özgürlükleri adına batı dünyası eski kültürlerine göre birçok özgürlük sunmasına rağmen, ten renkleri ve ırklarından dolayı sıkıntılar çektikleri bir gerçektir. Tabii sorunlar bununla sınırlı değildir. Bir başka sorunda bu yeni kültüre uyum sağlama sorunudur:

Görünen o ki üçüncü dünya kadınının derin yaralarından biri de, yeni ve yabancı bir kültürde yeni bir kimlik kazanma mücadeleleridir. Muhtemelen bunun sebebi, eski kültürlerinin bağnaz ve hurafe bağlarından aniden kurtulup ve kendilerini özgür bir ortamda bulmalarıdır. Ve bu alışık olmadıkları güvenilmez özgürlük denizinde yüzerken bazen dengelerini kaybediyorlar. (Sant-Wade ve Radell, 1992: 11-17)

Kültürler arasındaki özgürlükler adına uçurum bu denli yüksek olunca adaptasyon sorunu yaşanması doğaldır. Yeni gelenler için uyum sağlama ve ayrımcılıkla yüzleşme ciddi sorunlardır. Ama bütün bu olumsuzluklara rağmen yeni ve özgür olan yer, eski olana tercih edilir. Daha açık bir ifadeyle, Amerika yeni gelenlere Hindistan'ın sunduğundan çok daha fazla özgürlükler sunar. Bu konuda Dave şöyle demiştir;

Bharati Mukherjee ve Meena Alexander gibi göçmen yazarların Hindistan hakkındaki yorumlara bakınca batı geleneğinden ciddi bir şekilde etkilendikleri görünmektedir, özellikle batı gelenekleri idealize ettiklerini görünüz ve bu yazarlar başarının batı ideal ve stratejilerinin benimsenmesiyle gerçekleşebileceği düşüncesini savunurlar. (Dave, 1993: 103-13)

Mukherjee ve Alexander'ın feminizm anlayışını batı kültüründe doğmuş ve büyümüş feminist yazarların anlayışından ayırmak gerekir. Çünkü Mukherjee ve Alexander'ın feminizmi kaçınılmaz, zorunlu bir feminizm olarak değerlendirilebilir. Her iki yazarda Hindistan'da doğmuştur. Hindistan kadın haklarının günümüzde bile ihlal edildiği bir ülkedir. Mukherjee ve Alexander

birçok sevimsiz olaya şahitlik etmiştir. Kadının aleyhine olan bu kültürden kaçış yolunu batıya taşınmakta bulmuşlardır. Kadın olarak aradıkları özgürlüğü batıda bulmalarına rağmen ırkçı, ayırımçı yaklaşımlarla da yüzleşmişlerdir. Eski kültürlerinde ki kadına yaklaşım ile yeni kültürde ki ırkçı yaklaşımlar, Mukherjee ve Alexander'ın kadın hakları ve insan hakları açısından daha duyarlı olmalarını sağlamıştır. Dünyanın bazı yerlerinde kadına yapılan haksızlığı duyurmak adına her iki yazar önemli bir görev üstlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, N.(2008). “Dowry Deaths (bride burning) in India and Abetment of Suicide: a Socio- Legal Appraisal” *Journal of East Asia and International Law*, Yijun Institute Press, Volume 1, Number 2.
- Alexander, M. (1993). *Fault Lines*, The Feminist Press, New York.
- Byers-Pevitts, B. (1997). “An Interview with Bharati Mukherjee,” in *Speaking of the Short Story: Interviews with Contemporary Writers*, University Press of Mississippi, s. 189-98.
- Carchidi, V. (1995). “Orbiting”: Bharati Mukherjee’s Kaleidoscope Vision. Article, *The Society for the Study of the Multi-Ethnic Literature of the United States*.
- Dave, S. (1993). “The Doors to Home and History: Post-Colonial Identities in Meena Alexander and Bharati Mukherjee”, in *Amerasia Journal*, Vol. 19, No. 3, s. 103–13.
- Girgus, S. B. (1993) *The New Ethnic Novel and the American Idea*. College Lit. 68.
- Kumar, N. (2001). *The Fiction of Bharati Mukherjee: A Cultural Perspective* New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors, s. 62
- Mukherjee, B. (2002). *Desirable Daughters*, Hyperion Press, New York.
- Nair, R. (2007). “The Concept of Identity in Indian Immigrant Women in America”, *Studies in Postcolonial Literature*, Atlantic Publishers and Distributors, , s. 74–83.
- Sant-W. A. ve Radell, K. M.(1992). “Refashioning the Self: Immigrant Women in Bharati Mukherjee’s New World,” *Studies in Short Fiction*, Vol. 29, No. 1, Winter, s. 11–17.
- Teays, Wanda. (1991). *The Burning Bride: The Dowry Problem in India*, Indiana Uni. Press.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Sari>, 2 Şubat 2010

Cultural Codes About Women in Meena Alexander's *Fault Lines* and Bharati Mukherjee's *Desirable Daughters*

The approach to women changes from culture to culture and from country to country. It is a well-known fact that women lacked many human rights beginning from early times up to now. The far-east cultures are such places where women's rights were ignored for longer as compared to other places. This study especially focuses on two India-born feminist American writers. They are Meena Alexander and Bharati Mukherjee. In the past women's rights violations occurred at a very high rate. Nowadays, there is a comparative improvement in women's rights; however, there are still serious women's rights violations in some countries. India can be evaluated in this scope. The two mentioned writers have chosen the migration to the west as an escape from the traditions which account against women. This study claims that they have become important feminist writers because they experienced the life in the west. The two important novels of each writer have been focused on: *Fault Lines* is a memoir written by Meena Alexander and *Desirable Daughters* is a novel written by Bharati Mukherjee. These two books are analyzed and evidence is given to support the idea that the western culture has a significant importance in their transformation to the feminist approach. Works of different writers and researchers have been cited to support this idea.

Mukherjee was born as a member of the Bengali Brahmin which is the superior level of the caste system in Indian culture. Alexander was also born as a member of a distinguished family in India. The feminist elements are seen more in their studies after their exposure to the western culture. If they had not moved to the United States and if they had stayed in India, perhaps they would not have become distinguished names of the feminist world. Their life experiences in India and then their migration to the west have an important role in the configuration of their way of thinking. In India there are many things that cannot be condoned within feminist ideology. Some of them are explained in this study. As an example the bride-burning, arranged marriages and sati traditions are intolerable in the feminist way of thinking. To make it more clear, in the sati tradition when the husband dies, as a gift, his wife is encouraged to burn herself in the fire of her husband's cremation. In order to stop such inhumane actions some women's groups have been founded in India.

The feminist comprehension of Alexander and Mukherjee should be separated from the comprehension of the feminists who were born and raised in the western world. Because, it can be claimed that Alexander

and Mukherjee's feminism is a compulsory feminism. Both of them were born in India. India is a place where women's rights are widely violated even today. Alexander and Mukherjee have seen and experienced many dreadful events in India. Marriage became a way of escape for them from the traditions that count against women. Maybe they have found the freedom in the west in the respect of women's rights, but another problem faced them because of their skin color. Both Alexander and Mukherjee experienced discrimination in the west. The approaches to women in their previous culture and the approach to them in their new culture made them sensitive about women's rights specifically and human rights more generally. In this context it can be suggested that Mukherjee and Alexander became feminist writers inevitably to announce to the world the injustices committed against women in both cultures. The disadvantages of the western world are not more than the disadvantages of their previous culture. When the two places are compared the west is more preferable in the case of women's rights.

Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik ve Sosyo-ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar

Demographic and Socio-economic Structure of Gaziantep City Population: Notes from a Fieldwork

Şerife GENÇ* ve Emin Baki ADAĞ**
Illinois Üniversitesi & Adnan Menderes Üniversitesi

Özet

1980 sonrası izlenen ekonomik politikalarla birlikte liberalleşen ve küreselleşen Türkiye ekonomisinin önemli sosyo-mekansal izdüşümlerinden biri de sanayileşmenin ülke çeperine yayılması ve “Anadolu Kaplanları” ya da “yerel sanayileşme odakları” olarak anılan sanayi kentlerinin ortaya çıkması olmuştur. Bu kentlerin yaşadığı ekonomik dönüşümün anlamı ise toplumsal değişim ve kalkınma literatüründe tartışmalıdır. Yaşanan ekonomik dönüşümün mahiyeti yanısıra, sürdürülebilirliği ve sosyal ve beşeri kalkınma açısından etkileri başlıca tartışma konularıdır. Bu çalışma 1980 sonrası hızlı bir atılım gerçekleştiren, hem ekonomik hem de mekansal anlamda yapısal bir dönüşüm yaşayan ve yeni sanayi kentlerinin önemli örneklerinden biri olan Gaziantep’i ele almaktadır. 2008 Aralık ve 2009 Nisan aylarını kapsayan süre içinde temsili bir örnekleme dayalı olarak gerçekleştirilen bir alan çalışmasının verilerinden yola çıkarak Gaziantep kent nüfusunun demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri değerlendirilmektedir. Çalışmanın verileri kentin en önemli sorunları arasında taşradan aldığı yoğun göç, eğitim düzeyi düşük büyük bir genç nüfusa, yaygın işsizliğe ve güvencesiz, kayıtdışı istihdama işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, nüfus yapısı, göç, eğitim, istihdam.

Abstract

One of the important socio-spatial consequences of the liberalization and globalization of Turkish economy in the aftermath of 1980 has been the expansion of industrialization to the periphery and the emergence of industrial cities interchangeably called “Anatolian Tigers” or “local industrialization nodes.” The meaning of economic transformation experienced by these cities however remains controversial in the literature on social change and development. The main subject of debate focuses on the content of this economic transformation as well as its sustainability and its impact on social and human development. This article focuses on Gaziantep, one of the significant examples of these new industrial cities experiencing striking socio-economic and spatial transformations. Based on a

fieldwork carried through a city-wide representative sample and conducted between the period of December 2008 and April 2009, this article examines and evaluates selected demographic and socio-economic indicators of Gaziantep city population. Some of the most significant problems the city faces are mass migration from its own periphery, a large young population with significantly low levels of education, high levels of unemployment and extensive temporary/informal employment.

Key Words: Gaziantep, population structure, migration, education, employment.

I. GİRİŞ

1980 sonrasında liberalleşen ve küreselleşen Türkiye ekonomisinin en önemli sosyo-mekansal izdüşümlerinden biri Anadolu’da yeni sanayi kentlerinin ortaya çıkışı olmuştur (Özaslan, 2006). Anadolu’nun sanayi haritasını değiştiren ve popüler dilde “Anadolu Kaplanları,” akademik literatürde ise “yeni gelişme odakları” ya da “yerel sanayileşme odakları” olarak adlandırılan bu kentler üzerine pek çok sayıda çalışma yapılmış ve kayda değer bir bilgi birikimi sağlanmıştır (Bazzal, 2004; ESIWEB, 2005; Demir, Acar ve Toprak, 2004; Eraydın, 2002; Erendil, 2000; Küçükler, 1998; Mutluer, 2003; Temel, Ulu ve Boyar, 2002). Öte yandan, hükümetler ve uluslararası ekonomik örgütlenmeler tarafından bölgesel eşitsizliği azaltacağı ve yerel kalkınmayı tetikleyeceği umudu ile olumlu karşılanan bu yerel sanayileşme odaklarının gerçekleştirdiği ekonomik atılımın ne ölçüde sürdürülebilir olduğu ve toplumsal ve beşeri kalkınmaya ne derece olumlu katkıda bulunduğu ise tartışma konusudur (Ataay, 2001; Ayata, 2004; 1999; Eraydın, 2002; Ercan 1999; Güllalp, 1998; Işık ve Pınarcıoğlu, 1996; Köse ve Öncü, 1998).

Gaziantep “yerel sanayileşme odaklarının” birinci kuşak öncü kentlerinden biri olarak anılmaktadır. Uzun bir yerel sanayi ve ticaret geçmişi olan Gaziantep (Bademli, 1977), 1980’lerden sonra ve özellikle de 1990’lı yıllardan başlayarak, ekonominin dışı açılması ile birlikte, bol ve ucuz işgücünün sağladığı avantajlarla birlikte sanayide atılım yapmış ve ihracat odaklı üretime yoğunlaşmıştır (Ayata, 1999; 2004). 1990 yılına ait verilere dayanan DPT araştırmasında Gaziantep 76 il arasında 25’inci sırada yer almış ve üçüncü derecede gelişmiş iller grubuna girmiştir (DPT, 1996). Üçüncü derecede gelişmiş iller grubu bu çalışmada yüksek gelir potansiyeline sahip tarımın ve yaygın küçük orta işletmelerin bulunduğu iller olarak tanımlanmıştır. DPT’nin 2000 yılına ait verileri değerlendiren “İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması”nda ise Gaziantep 81 il içinde 19’uncu sırada yer almıştır (DPT, 2003). Çalışmaya göre, bir önceki sıralamayla karşılaştırıldığında (DPT, 1996) 6 sıra atlayan Gaziantep’in yükselişinin başlıca nedeni ekonomik olarak geri kalmış bir ilçe olan Kilis’in il yapılarak Gaziantep’ten ayrılmasıdır (DPT, 2003: 50). Ancak, bu süre içinde Gaziantep’in bölgedeki sanayi sektöründeki ağırlığını da arttırdığı görülmektedir. Örneğin, 2000 yılında bölgedeki imalat sanayi iş yeri sayısı toplamı 359 iken, bu sayı Gaziantep’te 259’dur. Sanayide yıllık çalışanlar ortalama sayısı bölgede 31.576 iken, bu sayı Gaziantep’te 24.980’dir. Diğer bir deyişle, bölgenin toplamda sahip olduğu sanayi iş yerinin % 79’u ve yıllık çalışanlar ortalamasının % 72’si Gaziantep’te yoğunlaşmıştır. Ayrıca Gaziantep, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında sahip olduğu endeks

değeriyle, 2000 yılındaki verilere göre Güneydoğu'nun Türkiye ortalaması üzerinde bulunan tek ilidir (DPT, 2003: 94). Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Gaziantep'in son yirmi yılda yaşadığı sosyal ve ekonomik dönüşüm kayda değerdir.

Öte yandan, Gaziantep'in ülke çapında sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını inceleyen bu çalışmaların verilerine daha yakından baktığımızda ilin sosyo-ekonomik yapısına dair bazı çarpıcı gözlemler yapmak mümkün olmaktadır. DPT'nin 1996 yılı raporunda 76 il içinde genel sıralamada 25'inci olan Antep, alt kategorilere dayalı iller sıralamasında istihdam alanında 9'uncu; demografi sıralamasında 24'üncü, eğitimde 54'üncü, sağlıkta 39'uncu, sanayide 29'uncu, altyapı sıralamasında 36'ncı ve diğer sosyal göstergeler sıralamasında ise 45'inci gelmiştir. Diğer bir deyişle, istihdam alanında gösterdiği performans ile bir çok ilin önüne geçen Gaziantep, buna karşılık eğitim, sağlık ve benzeri sosyal ve beşeri kalkınma göstergelerinde pek çok ilin gerisinde kalmakta ve ülke genelinde alt sıralarda yer almaktadır.

Gaziantep bugün halen Güneydoğu Anadolu bölgesinin sanayi merkezi olma özelliğini korumaktadır. Bu yanı sıra Gaziantep bölgenin hem ekonomik ve hem de sosyal-beşeri göstergelerinin üzerinde performans gösteren tek ili ve kentidir. Öte yandan kentin sosyal ve beşeri kalkınma göstergelerinin önemli bir kısmı halen Türkiye ortalamasının altında seyretmektedir. Çarpıcı olan, ekonomisi ile dinamik bir yapı arz eden ve son 20 yılda kentsel planlama konusunda başarılı girişimler hayata geçiren Gaziantep'in sosyal ve beşeri kalkınma göstergelerinde kayda değer bir gelişim gösterememesi, bir diğer ifadeyle beşeri sermayesini güçlendirememesidir.

Bu makalenin amacı EKOSEP projesi kapsamında Gaziantep kent merkezinde gerçekleştirilen saha araştırmasından elde edilen verilerden yola çıkarak Gaziantep kent nüfusunun 2008 yılı itibarıyla sahip olduğu demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerini sunmak ve kentin sosyal ve beşeri kalkınma yolunda karşılaştığı bazı engellere işaret etmektir. Avrupa Birliği, Diyarbakır, Gaziantep, Erzurum, ve Şanlıurfa Belediyeleri tarafından finanse edilen proje, göçle gelenlerin kentsel yaşama katılımlarının sağlanmasını hedefleyen ve Türkiye'de ilk kez uygulanan doğrudan müdahale projelerinden oluşmaktadır.¹

EKOSEP projesinin hedeflerine ve uygulanmasına girdi sağlamak üzere 2008 yılı Aralık ve 2009 yılı Nisan aylarını kapsayan dönemde Gaziantep kent merkezinde bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması kentin sosyo-ekonomik ve demografik göstergeleri yanı sıra göç profilini de çıkarmayı amaçlamış, sosyal ve ekonomik olarak dezavantajlı hanelerin emek piyasalarına ve çeşitli sosyal hizmetlere erişimde yaşadıkları engelleri incelemiştir. Araştırma kent genelinde temsili örnekleme dayalı ilk alan çalışması olması ve bir çok sosyal ve ekonomik göstergelyi incelemesi açısından da önem arz etmektedir. Bu makale saha araştırmasından elde edilen bulguların yalnızca bir kısmını sunmaktadır. Odak noktamız Gaziantep'te yaşayan hanelerin demografik, eğitim, sağlık, istihdam göstergeleri ve şehrin göç profilidir. Alan çalışmasından elde edilen bu veriler Gaziantep kentinin ekonomik başarısının sosyal ve beşeri gelişme değişkenleri

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız, <http://www.ekosep.net/web/>.

açısından daha yakından değerlendirilmesine ve kentin karşışarşıya kaldığı fırsatlar ve engelleri daha yakından görmemize olanak vermektedir.

II. SAHA ARAŞTIRMASININ YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Araştırmanın evreni Gaziantep Büyükşehir Belediyesi sınırları içindeki merkez ilçeler ve bu ilçelerde yaşayan hanelerin tümünü kapsamaktadır. Örneklem, *iki aşamalı küme örnekleme* yöntemine göre tesadüfi olarak seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü % 5'lik hata payı ve % 15'lik yanıtlanmama oranı da dikkate alınarak 1500 olarak kararlaştırılmıştır. Hedeflenen hanehalkı sayısı 20'lik sabit küme büyüklüğüne bölünerek saha araştırmanın gerçekleştirileceği 75 küme sayısına ulaşılmıştır. İlk aşamada 75 küme ve ikinci aşamada da her bir kümede görüşülecek 20 hane Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden hareketle oluşturulan örneklem çerçevesinden tesadüfi olarak seçilmiştir. Kümelerin ve hanelerin seçimi yukarıda anlatılan örneklem stratejisine göre tümüyle Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından gerçekleştirilmiş ve saha araştırması ekibine her bir kümede görüşülmesi gereken hanelerin adreslerini içeren bir liste olarak gönderilmiştir. Saha araştırmasının uygulanmasında TÜİK'in gönderdiği küme ve hane listelerine bağlı kalınarak çalışma gerçekleştirilmiştir.

Niceliksel saha çalışmasında, yüz yüze görüşme yolu ile uygulanan *Hanehalkı Soru Formu* ve *Bireysel Görüşme Formu* olmak üzere iki farklı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formlarının uygulanacağı kişiler 15-69 yaş dilimi içinde ve hanede sürekli yaşayan kişiler (*de jure* hane üyeleri) arasından seçilmiştir. Geçici bir süredir hanede yaşayan ya da bir gece önce hanede kalmış olan kişiler (*de facto*) hanehalkı üyelerinden sayılmamıştır.² Hanehalkı Görüşme Formu yalnızca hanede sürekli yaşayan ve görüşmenin yapılacağı esnada evde olan 15-69 yaş dilimi içindeki kişilere uygulanmıştır. Bireysel görüşmenin yapılacağı kişi ise, bu kriterlere ek olarak, Kish yöntemi (hane sıra no ve hanedeki kişi sayısına dayalı seçim tablosu) ile belirlenmiştir. Kish yönteminin kullanılmasındaki temel amaç, bireysel görüşme formunun uygulanacağı kişilerin de *temsili* bir örneklem yöntemine göre tesadüfi olarak seçilmesidir. Bu şekilde hanehalkı üyelerinden görüşme yapılacak kişilerin de hedef nüfusun cinsiyet ve yaş dağılımındaki iç farklılıkları yansıtması amaçlanmıştır.

Çalışmada veri girişi CsPro (*Census and Survey Processing System*) programında yapılmıştır. Veri girişi sırasında ve veri girişinin bitiminden sonra veri kalitesini yükseltmek için veri düzenlenmesi, temizlemesi ve yeniden kodlama işlemleri yapılmıştır. Bu işlemler de bittikten sonra veriler SPSS ortamına aktarılarak analizi yapılmıştır.³

III. GÖRÜŞME SONUÇLARI VE YANITLANMA ORANLARI

Yukarıda örnekleme yöntemine ilişkin bölümde de değinildiği üzere, saha araştırmasında 75 kümede 1500 Hanehalkı ve 1500 Bireysel Görüşme Formunun

² Farklı bir uygulama için bakınız HUNEE, 2006.

³ Saha araştırmasında izlenen yöntemle dair daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Geniş & Adaş (2009).

uygulanması hedeflenmiştir. Saha çalışması sonucunda ise toplam 1259 hanehalkı ve 1198 bireysel görüşme tamamlanmıştır. Örneklemde yer alan toplam hanehalkı sayısı düşünüldüğünde, hanehalkı görüşmeleri için yanıtlanma oranı yaklaşık % 84 civarında gerçekleşmiştir. Öte yandan, temas edilemeyen haneleri dışarıda bırakılıp yalnızca temas edilen haneler üzerinden hesaplandığında yanıtlanma oranının oldukça yüksek düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. Buna göre, hedeflenen 1500 haneden 169'u ile temas kurulamamıştır. 1331 haneyle ise temas kurulmuş ve bunların 72'si görüşmeyi reddetmişlerdir. Bu durumda temas kurulan haneler arasında yanıtlanma oranı % 95'tir. Görüşme yapılan hanelerden seçilen bireysel görüşme formlarının yanıtlanma oranı ise % 95,2 olarak gerçekleşmiştir.

Örneklemde yer alan kümelerdeki yanıtlanma oranlarına bakıldığında, en yüksek yanıtlanmama oranına genellikle orta ve üst gelir gruplarının yoğun olarak yaşadığı kümelerde/mahallelerde rastlanmıştır. Temas edilen ve edilemeyen hanelerin tümü dikkate alındığında, ortalama yanıtlanma oranı % 84 civarında iken, bu kümelerde yanıtlanma oranı ortalamanın % 60 civarında kalmıştır.

IV. NÜFUS YAPISI VE GÖÇ

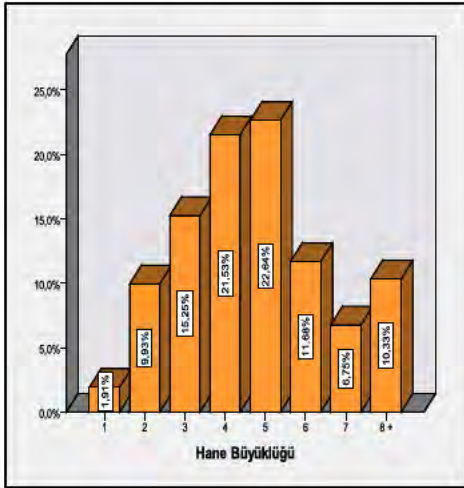
Gaziantep nüfus açısından Güneydoğu Anadolu'nun en büyük ilini oluşturmaktadır. TÜİK nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1990 yılında 738,245 olan şehir nüfusu 2000 yılında % 31.25'lik artışla 1,009,126'ya çıkmıştır. 1990-2000 yılları arasında yıllık nüfus artış hızı % 3.1 olarak gerçekleşmiştir⁴ (TÜİK, 2005). 2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sayımına göre ise Şehitkamil ve Şahinbey merkez ilçelerinin toplam nüfusu 1,235,815'tir (TÜİK ADNKS, 2008). Nüfus artışının önemli bir kısmı göçten kaynaklanmaktadır. Büyük oranda kendi taşrasından göç alan Gaziantep, son 30 yılda Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Kilis ve Adıyaman gibi çevre illerin kırsal bölgelerinden de göç almaktadır. Kentin ekonomik gelişme hızı göç merkezi olmasının en büyük nedenlerinden biridir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, kentte yaşayan her üç kişiden biri kente göç ile gelenlerden oluşmaktadır. Kent nüfusunun % 68.4'ü Gaziantep merkez ilçe doğumlulardan, % 31.8'i ise Gaziantep'in taşra ilçe ve köyleri başta olmak üzere, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman, Kilis ve diğer illerde doğmuş olanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, Gaziantep'teki en büyük göçle gelen grup, % 12'lik payı ile Gaziantep'in kırsal ilçe ve köylerinden gelen kesimdir. Ancak, kentin göç tablosu hanereislerinin kökenleri dikkate alınarak incelendiğinde göçmen hane oranının daha da yüksek olduğu görülmektedir. Gaziantep'in taşra ilçeleri ve köyleri de dahil olmak üzere, kentte yaşayan hane reislerinin % 56,8'i Gaziantep kent merkezi dışında doğanlardan oluşmaktadır. Hane reislerinin % 43,2'si ise doğma büyüme Gaziantep kent merkezindedir. Göçmen hane reisleri kökenleri itibarıyla genel göçmen nüfustan farklılık göstermemektedirler. En büyük grubu, yine Gaziantep taşra ilçe ve köylerinden göç edenler oluştururken, bu grubu sırasıyla Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman, Kilis ve diğer iller izlemektedir

⁴ TÜİK, illerin şehir nüfuslarını tanımlarken, sadece kent merkezi nüfusunu değil, ilçe kentsel nüfuslarını da şehir nüfusu tanımı içinde değerlendirmektedir.

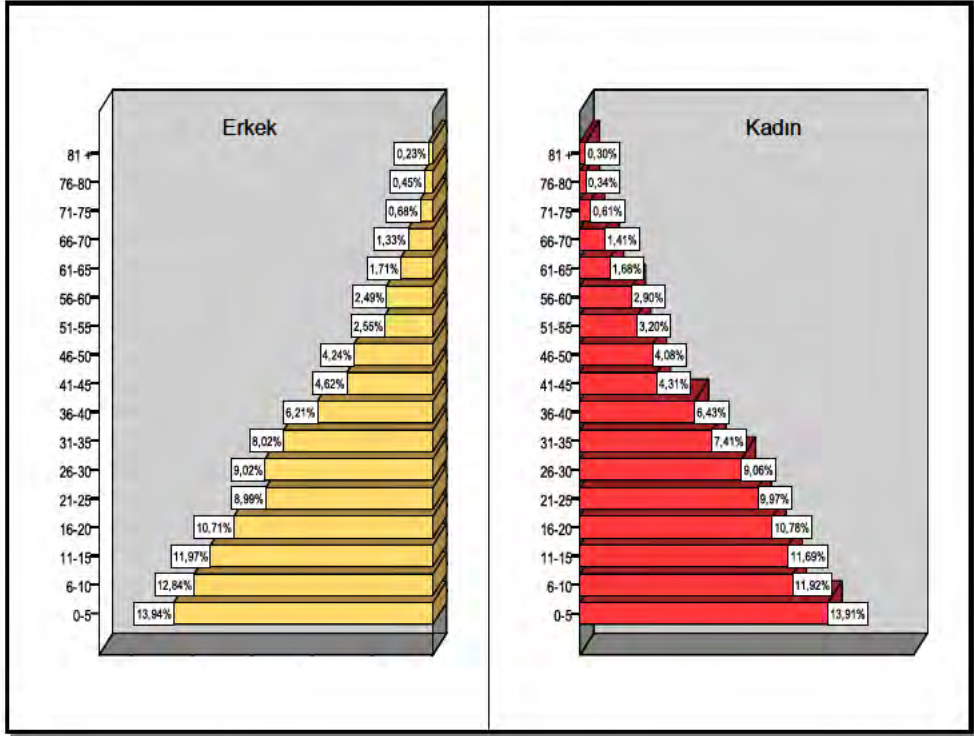
Gaziantep'e göçün en önemli nedeni ekonomiktir. Toplam göçmen hane reisi nüfusu içinde yaşadığı yerden ekonomik nedenlerle göç edenler % 69,5 ile ilk sırayı oluşturmaktadır. Bunu % 16,7 ile ailevi nedenlerle göç edenler ve % 9,6 ile de bireysel nedenlerle göç edenler izlemektedir. Göç eden hane reislerinin göç etmek için Gaziantep'i tercih etmelerinde de % 56,5'lik bir oranla en önemli nedenin ekonomik faktörler olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla ailevi faktörler ve sosyal bağlar izlemektedir. Diğer bir deyişle % 14,8'lik bir grup ailesi göç ettiği için ya da ailesinin yanına gelmek için Gaziantep'e göç ederken, % 12,6'lık bir kesim ise Gaziantep'te hısımlarına, akrabaya ve çevresine olduğu için Gaziantep'e gelmeyi tercih etmiştir. Gaziantep'i bireysel nedenlerden dolayı tercih edenlerin oranı ise % 7,7'dir.

V. HANE BÜYÜKLÜĞÜ, NÜFUSUN YAŞ VE CİNSİYET YAPISI

Gaziantep merkezde bulunan hanelerin ortalama hane büyüklüğü 4,8 kişiden oluşmaktadır. Gaziantep kent merkezindeki haneler, hane büyüklüğü açısından, 2005 yılı TÜİK verilerine göre, Türkiye genel ortalamasına (4,5) yakındır. Hanelerin yaklaşık yarıya yakın bir bölümü, dört veya dörtten az kişinin yaşadığı tipik çekirdek aile olarak tanımlanabilecek hanelerden oluşmaktadır. Buna karşılık, yandaki grafikte de görüleceği gibi, hanelerin % 10,3 gibi azımsanmayacak bir bölümü de sekiz ve sekizden fazla kişinin yaşadığı kalabalık hanelerden oluşmaktadır.

Kent nüfusunun % 51'i erkek, % 49'u ise kadınlardan oluşmaktadır. Tüm yaş grupları açısından cinsiyet oranları birbirine yakın bir seyir izlemektedir. Dolayısıyla, kentte kadın ve erkek yaşam beklentileri açısından önemli farklılıkların gözlemlendiği söylenemez. Cinsiyete göre yaş gruplarının dağılımını gösteren yaş piramidinde de görüleceği üzere, 15 ve altı yaş grubu nüfusun % 38,7'sini, 16 ve 30 arası yaş grubu % 29,3'ünü ve 31-45 yaş grubu ise % 18,4'ünü oluşturmaktadır. Toplamda ise nüfusun % 85,9'u 45 yaş ve altındakilerden oluşmaktadır. Nüfusun yaş dağılımı genel anlamda değerlendirildiğinde, kentin yüksek doğurganlığa ve düşük yaşam beklentisine sahip bir demografik yapının temel göstergesi olan, büyük bir çoğunluğu çocuk ve gençlerden oluşan, bir nüfus dinamiğine sahip olduğu görülmektedir.

VI. EĞİTİM

Hanehalkı Nüfusunun Eğitim Düzeyi: Yaş ve Cinsiyete göre Farklılaşmalar

Tablo 1’de 6 yaş üzerindeki nüfus içinde okur-yazarlık, okula gitme ve en son gittiği okuldan mezun olanların oranlarının yaş ve cinsiyete göre dağılımları sunulmaktadır. Buna göre, toplam nüfus içinde okur-yazar olanların oranı % 85,8, okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ise % 14,2’dir. Kent genelinde yaş gruplarına göre okur-yazarlık oranlarına bakıldığında, yaş ile okur-yazarlık arasında olumsuz bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, üst yaş basamaklarına çıkıldıkça okur-yazarlık oranı önemli ölçüde düşmektedir. Bu bağlamda, en düşük okur-yazarlık oranına 65 yaş ve üstündeki yaşlı kuşak arasında rastlanmaktadır. Bu yaş grubunda yer alan her iki kişiden biri okuma-yazma bilmemektedir. Genel olarak, genç kuşaklar arasında okur-yazarlık % 90’lar düzeyine erişmekle birlikte, öğrenim yaşını geçmiş 16-25 yaş grubunda yer alan genç kuşaklar arasında da okuma-yazma bilmeyen bir kesimin olduğu görülmektedir.

Kent genelinde okullaşma oranlarında da benzer bir tablo gözlenmektedir. Kent genelinde öğretim kurumlarında eğitim almış nüfusun genel oranı % 85,1'dir. Buna karşılık, nüfusun yaklaşık % 15'lik bir bölümü hiçbir formel öğrenim kurumuna devam etmemektedir. Okur-yazarlık ile paralel bir şekilde, okullaşma oranı en düşük grup 65 yaş ve üstünde yer alan yaşlı kuşaklar arasındadır. Genel hatlarıyla okur-yazarlık ile okullaşma oranlarında % 1-10 arasında bir fark gözlenmektedir. Orta yaş ve üstünde yer alan önemli bir kesimin okuma-yazmayı okul-dışı kurs ve/veya kendi çabaları sonucunda öğrendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Yaş ve Cinsiyete Göre Okur-Yazarlık, Okula Gitme ve Mezuniyet Durumları

[6 ≥ yaş, N=5216]	Okuma	Okuma	Okula	Okula	Mezun	Okul
	yazma bilen	yazma bilmeyen	gitmiş nüfus oranı	gitmemiş nüfus oranı	olan nüfus oranı	bitirmeyen nüfus oranı
	%	%	%	%	%	%
Genel -Toplam	85,8	14,2	85,1	14,9	52,2	47,8
06-15	90,2	9,8	91,8	8,2	5,0	95,0
16-25	94,0	6,0	93,5	6,5	56,3	43,7
26-35	92,1	7,9	92,1	7,9	83,7	16,3
36-45	83,6	16,4	82,1	17,9	81,9	18,1
46-55	70,9	29,1	68,8	31,2	80,9	19,1
56-65	54,7	45,3	46,6	53,4	78,9	21,1
> 65	43,2	56,8	34,6	65,4	73,2	26,8
Erkek - Toplam	92,8	7,2	92,0	8,0	53,8	46,2
06-15	90,3	9,7	91,6	8,4	4,3	95,7
16-25	97,2	2,8	96,0	4,0	52,8	47,2
26-35	96,8	3,2	97,7	2,3	84,9	15,1
36-45	95,5	4,5	95,2	4,8	84,0	16,0
46-55	92,9	7,1	91,4	8,6	84,4	15,6
56-65	77,7	22,3	67,7	32,3	81,6	18,4
> 65	69,9	30,1	56,6	43,4	76,6	23,4
Kadın -Toplam	78,6	21,4	77,8	22,2	50,2	49,8
06-15	90,1	9,9	92,0	8,0	5,6	94,4
16-25	90,9	9,1	90,9	9,1	60,0	40,0
26-35	87,1	12,9	86,1	13,9	82,2	17,8
36-45	71,1	28,9	68,2	31,8	78,8	21,2
46-55	49,5	50,5	46,8	53,2	74,3	25,7
56-65	32,6	67,4	26,5	73,5	72,2	27,8
> 65	15,2	84,8	11,4	88,6	55,6	44,4

Kentte okur-yazarlık ve okullaşma oranları genel olarak düşük olmakla birlikte, bu oranlar cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, geleneksel cinsiyetçi kültür kalıplarının eğitimdeki olumsuz etkileri çarpıcı bir biçimde görülmektedir. Erkekler ve kadınlar arasındaki okur-yazarlık oranları karşılaştırıldığında, % 14 düzeyinde kadınlar aleyhine bir fark ortaya çıkmaktadır. En yaşlı kuşak arasında kadın ve erkek okur-yazarlığı arasındaki fark % 50'nin üzerindedir. Bu bağlamda, kent genelinde kadınlar arasında okur-yazarlık oranı ortalama % 78, erkekler arasında ise % 93 düzeyindedir. Bir başka deyişle, kentteki her beş kadından biri okuma-yazma bilmemektedir. Bu oran erkeklerde ise yaklaşık onda bir düzeyinde kalmaktadır. Kadın ve erkek arasında okur-yazarlık farkının temel olarak orta yaş ve üstündeki kuşak arasındaki farktan ileri geldiği belirtilmelidir. Zira, 25 yaş altındaki kadın ve erkekler arasındaki okur-yazarlık farkının önemli ölçüde kapandığı ve birbirlerine yakın oranlara eriştikleri görülmektedir.

Kent genelinde hem yaş hem de cinsiyet açısından benzer bir eğilim öğrenimi yarıda bırakma göstergelerinde de görülmektedir. Halen öğrenimlerine devam eden 6-25 yaş grubu dışarıda tutulduğunda, 26 yaş ve üzerinde olan ortalama her beş kişiden biri öğrenimlerini yarıda bırakmıştır. Bu oran en yaşlı erkek kuşak arasında dörtte bir düzeyinde iken, aynı yaş grubundaki kadınlar arasında % 50'ye yaklaşmaktadır.

Hanehalkı nüfusunun öğrenim gördükleri öğrenim kurumlarına göre dağılımına bakıldığında, nüfusun % 77'sinin ilköğretim ve altında, % 16,4'ünün lise ve % 6,2'sinin ise yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmüş veya görmektedir. Orta yaş ve üstündeki nüfusun çok önemli bir bölümü (% 80-85) sekiz yıllık ilköğretim ve altında bir eğitim düzeyine sahiptir. Eğitim düzeyi ile cinsiyet arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, okula giden erkeklerin % 73,4'si ilköğretim veya daha düşük eğitim düzeyine sahip iken, bu oran kadınlar arasında % 82,3'tür. İlköğretim sonrası lise ve üstü eğitime sahip erkeklerin oranı % 26,6 iken, lise ve üstü eğitime sahip kadınların oranı % 17,7'dir. Kısacası, eğitim düzeyleri açısından değerlendirildiğinde lise sonrası eğitimde kadınların erkeklere göre daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. Eğitime erişim konusunda genelde kadınların aleyhine olan eşitsizlik, lise sonrası eğitimde daha da büyümektedir. Erkeklerin lise sonrası eğitime erişimleri kadınlara göre neredeyse iki kat daha fazladır.

Çalışma kapsamında eğitim açısından ele alınan bir diğer gösterge kent nüfusunun okul-dışı eğitim faaliyetlerine katılım düzeyi ve okul-dışı aldıkları kurs türüdür. Buna göre, hanehalkı nüfusunun okul-dışı kurslara katılım düzeyi % 10 civarındadır. Gidilen kurslar arasında, formel eğitimin uzantısı niteliğinde olan "dershanelere" gitme birinci sırada olmak üzere, "mesleki beceri kursları", "kuran kursu" veya dinsel bilgilere dönük kurslar, "bilgisayar", "hobi amaçlı kurslar" ve "yabancı dil" öğrenmek amacıyla gidilen kurslar en önemli kurs türleridir. Cinsiyet açısından benzer bir örüntü görülmekle birlikte, kadınlar arasında "mesleki beceri kursları" ve "kuran kursları" ön plana çıkarken, erkekler arasında "bilgisayar" ve ağırlıklı bir bölümü sürücü kursu olmak üzere, özel güvenlik, sportif amaçlı kurslar gibi diğer kurslar öne çıkmaktadır.

Bu bölümdeki bulguları kısaca özetlemek gerekirse, tüm eğitim göstergeleri birlikte ele alındığında, kent nüfusunun genel anlamda eğitim düzeyinin oldukça düşük (ilköğretim ve ilkokul) olduğu belirtilmelidir. Kuşaklararası eğitim göstergesi açısından belirgin bir iyileşme kent geneli için geçerli olmakla birlikte, nüfusun Türkiye genel ortalamasının altında bir eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle vurgulanması gereken nokta, cinsiyetin – son yıllarda kadın-erkek arasındaki eğitim farkları azalmakla birlikte – eğitime erişimde eşitsizliğin önemli kaynaklarından biri olmaya devam ettiği.

VI.I. Öğrenim Çağındaki (6-18) Çocukların Öğrenime Devam ve Öğrenim Durumları

Okul çağındaki nüfus içinde öğrenimlerine devam eden çocukların oranı % 82,6, devam etmeyenlerin oranı ise % 17,4'tür. Yaş gruplarına göre öğrenimine devam edenlerin dağılımına bakıldığında, veriler kentte zorunlu sekizlik yıllık öğrenim çağında olduğu halde okula devam etmeyen % 11'lik bir kesimin varlığına işaret etmektedir. Bir başka deyişle, kentte her on çocuktan biri bazı nedenlerden dolayı eğitimine devam etmemektedir.

Öğrenimlerine devam eden çocukların öğrenim düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında, % 83,6'ü ilköğretim kurumlarında, % 15,7'si ortaöğretim kurumlarında, % 0,6'lık küçük bir kesim ise yükseköğretim kurumlarında öğrenimlerine devam etmektedir. Cinsiyete göre öğrenim durumları değerlendirildiğinde, 6-18 yaş grubunda yer alan her beş kız çocuğundan birinin ve yaklaşık her yedi erkek çocuğundan birinin öğrenimlerine devam etmedikleri görülmektedir. Öğrenimine devam eden erkek çocukların ise % 83'ü ilköğretime, % 16,5'i ortaöğretime, % 0,5'i ise yükseköğretim kurumlarına gitmektedir. Buna karşılık, kızların % 84,4'ü ilköğretim, % 14,9'u ortaöğretim ve % 0,8'i yükseköğretim kurumlarında eğitimlerine devam etmektedir.

Öğrenimlerine devam eden öğrenciler arasında her yüz öğrenciden dördü okulda devamsızlık yapmaktadır. En önemli devamsızlık nedenleri arasında, “okula karşı ilgisizlik” ve “mevsimlik işçilik” gelmektedir. Erkek çocukların kızlara göre daha fazla devamsızlık eğiliminde oldukları görülmektedir. Erkek çocukların devamsızlık nedenleri arasında, benzer bir biçimde, “okula karşı ilgisizlik” ve “mevsimlik işçilik” önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, kentteki yoksul haneler arasında çocukların öğreniminde kesintiye veya devamsızlığa yol açan “mevsimlik işçilik” önemli sorunlardan biri olarak tanımlanabilir (Tablo 2).

Okul çağında olup da öğrenimine devam etmeyenlerin devam etmeme nedenleri arasında % 38,3 ile ilk sırayı “*çocuğun başarısız ya da okula karşı isteksiz olması*” almaktadır. İkinci en önemli neden ise, % 34,9 ile “*ailenin maddi imkanlarının olmamasıdır*”. Diğer taraftan, çocukların % 10,3'ü ise cinsiyeti (“*kız olması*”) nedeniyle okula gönderilmemektedir. Diğer nedenler arasında, “*ev/tarla işlerine yardım*”, “*hastalık veya fiziksel/zihinsel engel*” ve “*yakın çevrede okulun olmaması*” belirtilmiştir.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Okulda Devamsızlık Yapma ve Öğrenimi Yarıda Bırakma Nedenleri

		Erkek		Kadın		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okulda devamsızlık yapmasının en önemli nedeni nedir?	Mevsimsel tarım işçisi	8	25,8	5	25,0	13	25,5
	Okula karşı ilgisizlik	11	35,5	5	25,0	16	31,4
	Hastalık	8	25,8	4	20,0	12	23,5
	Diğer	4	12,9	6	30,0	10	19,6
	Toplam	31	100,0	20	100,0	51	100,0
Okula gitmemesinin en önemli nedeni nedir?	Ev/tarla işlerine yardım	3	2,5	2	1,4	5	1,9
	Yakında okul yok/Okul uzak	-	-	1	0,7	1	0,4
	Hasta/Engelli	1	0,8	1	0,7	2	0,8
	Başarılı değil/Okumak istemiyor	51	42,9	49	34,5	100	38,3
	Kız çocuğu olduğu için	-	-	27	19,0	27	10,3
	Maddi imkan yok	54	45,4	37	26,1	91	34,9
	Üniversiteye hazırlık	7	5,9	9	6,3	16	6,1
	Diğer	3	2,5	16	11,3	19	7,3
	Toplam	119	100,0	142	100,0	261	100,0

Cinsiyete göre öğrenime devam etmeme nedenleri incelendiğinde, erkekler arasında % 45,4 ile “*ailenin maddi imkanının olmaması*” en önemli nedenler arasında görülmektedir. Bunu % 42,9 ile “*çocuğun başarısız ya da okula karşı ilgisiz olması*” izlemektedir. Öte yandan, kız çocuklarının okula gitmeme nedenlerine bakıldığında, “*ekonomik zorluklar*”, “*çocuğun okula karşı düşük motivasyonu*” ve “*kız çocuğu olması*” en önemli nedenler arasında görülmektedir. Bu bağlamda, yoksulluk ve çocuklardaki okula karşı düşük motivasyon, çocukların öğrenimi önündeki en önemli sorunlar arasında gösterilebilir. Bununla birlikte, kız çocukları için ilaveten cinsiyet de önemli engellerden biridir. Zira, okul çağında olan her beş kız çocuktan biri cinsiyeti nedeniyle öğrenimine devam edememektedir.

VII. HANEHALKI NÜFUSUNUN İSTİHDAM ÖZELLİKLERİ

Tablo 3, 6 yaş ve üzerindeki hanehalkını nüfusunun işgücüne katılım ve kayıt-dışı çalışma oranlarının yaş ve cinsiyete göre dağılımlarını vermektedir. Kentte işgücüne katılım oranı % 23,5 civarında tespit edilmiştir. Çalışmayan nüfus oranı ise % 76,5'tir. Yaş gruplarına göre işgücüne katılım oranlarına bakıldığında, kentteki istihdam açısından bazı çarpıcı bulgular göze çarpmaktadır.

Tablo 3. Yaş ve Cinsiyete Göre Hanehalkı Nüfusunun İşgücüne Katılım ve Kayıt-Dışı Çalışma Oranları (%)

[[6 ≥ yaş, N=5190]	Çalışan Nüfus Oranı	Çalışmayan Nüfus Oranı	Kayıtlı (sigorta kapsamında) Olanların Oranı	Kayıt-dışı Çalışanların Oranı
Genel -Toplam	23,5	76,5	48,5	51,5
6-15	2,8	97,2	8,7	91,3
16-25	25,4	74,6	35,9	64,1
26-35	42,4	57,6	52,9	47,1
36-45	41,4	58,6	58,2	41,8
46-55	27,5	72,5	51,0	49,0
56-65	16,2	83,8	40,0	60,0
> 65	4,9	95,1	56,3	43,8
Erkek - Toplam	39,8	60,2	48,4	51,6
6-15	3,6	96,4	5,3	94,7
16-25	41,8	58,2	34,1	65,9
26-35	72,6	27,4	51,8	48,2
36-45	70,7	29,3	59,3	40,7
46-55	51,7	48,3	53,4	46,6
56-65	28,5	71,5	40,4	59,6
> 65	9,6	90,4	56,3	43,8
Kadın -Toplam	6,6	93,4	49,7	50,3
6-15	2,0	98,0	25,0	75,0
16-25	9,3	90,7	46,8	53,2
26-35	9,9	90,1	62,0	38,0
36-45	10,7	89,3	48,5	51,5
46-55	4,2	95,8	20,0	80,0
56-65	4,4	95,6	33,3	66,7
> 65	-	100,0	-	-

Öncelikle, kentte yaklaşık % 3 düzeyinde *çocuk işçiliğinin* varlığı gözlenmektedir. İkinci olarak, genç nüfusun işgücüne katılımı görece düşük

düzyededir. 16-35 yaş grubunda yer alan genç nüfusun işgücüne katılım oranı ortalama % 35'ler civarındadır. Benzer bir şekilde, 36-65 yaş grubunda yer alan kesimde de işgücüne katılım oranı ortalama % 30 düzeyindedir. Kısaca belirtmek gerekirse, kent genelinde ekonomik olarak aktif nüfusun (16-65 yaş) işgücüne katılım düzeyi % 30'lar düzeyinde kalmaktadır. Üçüncü olarak vurgulanması gereken nokta, kent genelinde yüksek *kayıt-dışı* çalışma oranıdır. Kentte çalışan nüfusun yarıdan biraz fazlası (% 51,5) kayıt-dışı olarak, iş güvencesinden ve sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışmaktadır. Kayıt-dışı çalışma, bekleneceği üzere, sırasıyla çocuklar, gençler ve yaşlılar arasında ortalamanın bir hayli üstündedir. Çalışan her on çocuktan dokuzu, çalışan her üç genç ve yaşlıdan da ikisi kayıt-dışı olarak çalışmaktadır.

Cinsiyet açısından bakıldığında, erkeklerin işgücüne katılım oranı yaklaşık % 40, kadınların ise işgücüne katılım oranı % 6,6'dır. Kadınlar arasında en yüksek işgücüne katılım oranı % 10'lar düzeyinde 16-45 yaş grubunda iken, erkeklerde en yüksek işgücüne katılım oranı 26-45 yaş diliminde yer alan kesimde gözlenmektedir. Buna karşılık, kayıt-dışı çalışma açısından kadın ve erkekler arasında belirgin bir fark yoktur. *Kentte çalışan her iki kişiden biri, cinsiyetten bağımsız olarak, kayıt-dışı çalışmaktadır.*

Çalışanlar arasında en büyük grubu % 51,4 ile işçiler oluşturmaktadırlar. Kentte esnaf ve zanaatkarlık ile uğraşanların oranı % 11,5, düzensiz vasıfsız işlerde çalışanların oranı ise % 10,6'dır. Kamuda memur olarak istihdam edilenlerin tüm çalışanlar içindeki payı % 6,3 düzeyindedir. Buna karşılık kendi hesabına serbest mesleklerde çalışanların oranı ise % 6,7'dir. Tarımda çalışanların tüm istihdam içindeki payı ise mevsimlik işçilikle birlikte % 5,1 düzeyindedir⁵. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, erkekler arasında en büyük grubu işçiler (% 53,6), ardından küçük esnaf/zanaatkarlar (% 12,6) ve son olarak da düzensiz/vasıfsız işçiler oluşturmaktadır. Kadınlar arasında ise, ilk sırayı işçiler (% 33,1), ikinci sırayı düzensiz vasıfsız işçiler (% 22,3) ve son olarak da memurlar (% 16,2) almaktadır.

Tablo 4. işgücüne katılmayan nüfusun çalışmama nedenlerinin cinsiyete göre dağılımını vermektedir. Çalışmayan erkeklerin çalışmama nedenleri arasında ilk sırayı % 58,2 ile "öğrenci" olmak almaktadır. Bunu izleyen ikinci en önemli neden ise % 15,8 ile "işsiz" olmaları/iş bulamamalarıdır. Çalışmayan erkekler arasındaki üçüncü büyük grup % 9,6 ile emeklilerdir. Hasta/engelli olduğu için çalışmayan kişiler de % 5,3 ile önemli bir grubu oluşturmaktadır.

⁵ Tarımın istihdam içindeki payının görece yüksek olması Büyükşehir sınırlarının yeniden tanımlanması ile daha önce köy statüsünde olan ve halen kırsal tarımsal faaliyetleri ile geçimini temin eden nüfusun Büyükşehir sınırlarına katılmasından ileri gelmektedir.

Tablo 4. Yaş ve Cinsiyete Göre Çalışmayan Hanehalkı Nüfusunun Çalışmama Nedenleri

[[6 ≥ yaş]	Erkek		Kadın		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çalışmama Nedenleri						
İş Bulamıyor/İş Yok	220	15,8	21	0,9	241	6,4
Emekli	134	9,6	24	1,0	158	4,2
Hasta/Engelli	74	5,3	31	1,3	105	2,8
Ailesi/Eşi İzin Vermiyor	1	0,1	29	1,2	30	0,8
Öğrenci	812	58,2	690	29,0	1502	39,8
Çalışma Yaşında Değil	77	5,5	94	4,0	171	4,5
Durumu İyi/İhtiyacı Yok	2	0,1	2	0,1	4	0,1
Çalışma Süresi/Mevsimi Bitti	7	0,5	2	0,1	9	0,2
Ev Hanımı/Ev Kızı	-	-	1478	62,2	1478	39,2
Bilmiyor/Fikri Yok	11	0,8	1	-	12	0,3
Yanıt Vermek İstemedi	1	0,1	1	-	2	0,1
Diğer	55	3,9	3	0,1	58	1,5
Toplam	1394	100,0	2376	100,0	3770	100,0
İşsiz Olduğunu Beyan Edenlerin İşgücüne Katılım Durumu						
Daha Önce Çalışmış Olan	144	66,1	11	52,4	155	64,9
Daha Önce Hiç Çalışmamış Olan	74	33,9	10	47,6	84	35,1
Toplam	218	100,0	21	100,0	239	100,0

Kadınların çalışmama nedenleri arasında ilk sırayı % 62,2 ile “ev kadını” olmak almaktadır. Kadınların % 29’u öğrenci oldukları için, % 1,3’ü hasta ve engelli oldukları için, % 1,2’si ise ailesi veya eşi çalışmasına izin vermediği için çalışmamaktadır. İşsiz olduğu için ya da iş bulamadığı için çalışmayan kadınların oranı ise binde dokuzdur.

İşsiz olduğunu beyan edenlerin işgücüne katılım durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında % 64,9 ile büyük bir çoğunluğun daha önce çalışıp da şu anda işsiz kalanlardan oluştuğunu görülmektedir. İlk defa işgücü piyasasına katılacak olan fakat iş bulamayan kesimin oranı ise % 35,1’dir.

VIII. SOSYAL GÜVENCE SAHİPLİĞİ VE SAĞLIK GÖSTERGELERİ

Nüfusun sağlık güvencesi sahipliğine bakıldığında, % 35,4 gibi önemli bir oranının herhangi bir sağlık güvencesi kapsamında olmadığı görülmektedir. Erkekler arasında sağlık güvencesi olmayanlar (% 37,6), kadınlara göre biraz daha yüksektir (% 33,2). Sağlık güvencesi sahipliği ve yaş arasındaki ilişki ise çocukların ve gençlerin diğer gruplara göre daha dezavantajlı konumda olduklarını göstermektedir. Sağlık güvencesi kapsamında olanların sahip oldukları güvence türlerine göre dağılımlarına bakıldığında, kentte en yaygın sağlık güvence türünün

SSK olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla, Yeşil kart, Bağ-kur ve Emekli Sandığı kapsamında olan nüfus izlemektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Yaş ve Cinsiyete Göre Güvence Kapsamında Olan Hane Halkı Nüfusu										
	< 6	6-15	16-25	26-35	36-45	46-55	56-65	> 65	Toplam	Toplam
	%	%	%	%	%	%	%	%	Sayı	%
Erkek										
Sosyal Güvencesi Olmayan	36,0	36,3	54,3	37,9	31,1	26,7	23,3	12,3	1147	37,6
SSK	34,8	34,7	26,9	40,2	36,6	37,4	45,7	35,8	1067	35,0
Emekli Sandığı	3,6	4,1	3,7	3,4	4,8	11,7	13,2	14,8	155	5,1
BAGKUR	7,1	8,2	8,1	4,4	13,3	14,6	12,4	25,9	274	9,0
Yeşil Kart	18,0	15,9	6,1	13,4	13,6	8,7	5,4	11,1	382	12,5
Özel Sigorta	-	0,1	0,3	-	0,6	0,5	-	-	6	0,2
Diğer	0,5	0,7	0,7	0,8	-	0,5	-	-	16	0,5
Kadın										
Sosyal Güvencesi Olmayan	37,3	33,0	41,0	32,5	29,2	23,5	19,9	21,1	970	33,2
SSK	40,7	31,6	35,9	37,9	39,7	38,5	41,9	26,3	1068	36,5
Emekli Sandığı	2,2	3,5	4,3	5,1	6,7	13,1	11,8	10,5	157	5,4
Bağ-kur	4,9	10,6	8,1	7,6	10,5	14,6	16,2	21,1	281	9,6
Yeşil Kart	13,2	21,0	9,8	16,7	13,3	9,9	10,3	19,7	431	14,7
Özel Sigorta	-	-	0,2	-	0,6	-	-	-	3	0,1
Diğer	1,7	0,3	0,7	0,2	-	0,5	-	1,3	16	0,5
Genel										
Sosyal Güvencesi Olan	65,4	65,2	52,4	64,7	69,8	74,9	78,5	84,4	2117	64,6
Sosyal Güvencesi Olmayan	36,6	34,8	47,6	35,3	30,2	25,1	21,5	16,6	3856	35,4

Gaziantep'te yaşayanların sağlık göstergelerine bakıldığında, toplam nüfusun % 8,7'sinin kronik hastalığı olduğu görülmektedir. Yine toplam nüfusun % 2'si fiziksel engellilerden ve %0,6'sı da zihinsel engellilerden oluşmaktadır.

Nüfusun sağlık göstergeleri kişilerin cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde, kadınlar (% 9,2) erkeklerden az bir farkla daha yüksek oranda bakım ve tedavi gerektiren hastalıklara maruz kalmaktadırlar. Fiziksel ve zihinsel engeli olanların oranı ise erkekler arasında kadınlara göre daha yüksektir (sırasıyla % 2,2 ve % 0,8).

Hanede hastalığı ve engeli olanların bakım durumlarına baktığımızda, kronik hasta ve engelli olan kişilerin % 40,7'sinin sürekli bakıma ihtiyacı yoktur. % 59,3 oranındaki bakıma muhtaç grubun da % 57,6 oranında büyük bir kesiminin bakımı aile fertleri tarafından yapılmaktadır. Bakımı komşular ve akrabalar tarafından

yapılan hasta ve engellilerin oranı % 1,2, bakımı aile fertleri ve ücretli bakıcılar tarafından gerçekleştirilen nüfusun oranı ise % 0,5'tir.

Tablo 6. hane bireyleri arasında madde bağımlılığı olan hanelere dair bilgiler içermektedir. Madde bağımlılığı görülen hanelerin kent genelinde oranı % 0,4 olarak görülmektedir. Bu oran kentte önemli bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle, kentteki her bin haneden dördünde madde bağımlılığı olan biri ya da birileri vardır. Maddi bağımlılığı büyük oranda çocuk ve gençler arasında görülmekle birlikte, yetişkinler arasında da madde bağımlılığı olanlara rastlanmaktadır. Hane üyeleri arasında madde bağımlılığı sorunu olan hanelerin binde ikisi bu sorun için yardım almak üzere girişimde bulduklarını, binde biri ise herhangi bir kuruma yardım için başvuruda bulunmadıklarını belirtmektedir.

Tablo 6. Hane Bireyleri Arasında Madde Bağımlılığı Olan Hanelerin Oranı			
		Sayı	%
Madde Bağımlılığı Olan Kişi	Yok	1254	99,6
	Genç/Çocuk	4	0,3
	Yetişkin	1	0,1
Sorun İçin Yardım Alma	Evet	3	0,2
	Hayır	2	0,1
Toplam		1259	100,0

IX. HANELERİN İFAH DEĞERLENDİRMELERİ

Bu bölüm temel ihtiyaçlarını karşılamakta ve borçlarını ödemekte zorlanan hanelerin dağılımını vermektedir (Tablo 7). Ayrıca hanelerin kendi ekonomik durumlarının öznel bir değerlendirilmesi de sunulmaktadır. Kent genelinde hanelerin çok büyük bir bölümü gıda, giyim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlandıklarını ifade etmektedir. Yaklaşık *her beş haneden dördü* temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, hanelerin yaklaşık üçte ikisinin önemli bir borç yükümlülüğü altında oldukları ve bu borçlarını ödemekte zorlandıkları görülmektedir. Hanelerin ödemekte zorlandıkları borçların türlerine bakıldığında, taksit yoluyla yapılan alışverişlerden kaynaklı borçların ve/veya bankalara olan kredi borçlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Diğer yandan, hanelerin yaklaşık üçte biri birden fazla yere borçlu olduklarını belirtmiştir.

Hanelerin genel olarak kendi ekonomik durumlarını nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda, hanelerin sadece % 6'ya yakın bir bölümü, durumlarını "iyi" veya "çok iyi" olarak tarif etmektedir. Hanelerin yaklaşık yarısı durumlarını "orta halli" olarak nitelerken, % 41'lik bir kesim ise durumunu "kötü" ve "çok kötü" olarak tarif etmektedir.

Hanelerin bu öznel değerlendirmeleri verilerden derlenen aylık ortalama harcama miktarlarıyla çakışmaktadır. Ortalama hane başına yapılan harcama

açısından değerlendirildiğinde, kent genelinde hane başına medyan (ortanca) aylık harcama 628,11 TL'dir. Bir başka deyişle, kentteki hanelerin % 50'si 628 TL'nin altında, diğer yarısı ise 628 TL'nin üstünde bir aylık harcama yapmaktadır. Ancak, daha standart bir karşılaştırma olanağı elde etmek amacıyla, hanelerin aylık harcama miktarı kira gideri dışında bırakılarak ve kalan miktar hanedeki kişi sayısına bölünerek "kişi başına düşen aylık harcama miktarı" hesaplanmıştır. Buna göre, kent genelinde kişi başına aylık medyan harcama 136,19 TL'dir.

Tablo 7. Hanelerin Ekonomik Durumunun Öznel Değerlendirmesi

		Toplam	
		Sayı	%
Temel ihtiyaçları karşılama zorluk	Evet	962	77,9
	Hayır	273	22,1
	Toplam	1235	100,0
Ödemekte Güçlük Çekilen Borç	Yok	484	38,5
	Banka/Kredi Kartı Borcu	138	11,0
	Eşe-Dosta Borç	73	5,8
	Taksit /Esnafa Borç	172	13,7
	Diğer	36	2,9
	Çoklu Borç	355	28,2
	Toplam	1258	100,0
Hanenin Ekonomik Durumu	Çok Kötü	109	8,7
	Kötü	407	32,5
	Orta Halli	663	53,0
	İyi	69	5,5
	Çok İyi	4	0,3
	Toplam	1252	100,0

Dayanıklı tüketim malları sahipliği de hanelerin refah düzeyinin önemli bir gösterevidir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, kent genelinde televizyonu olmadığını belirten hanelerin oranı % 1,8, televizyon sahiplik oranı ise % 98,2'dir. Buna karşılık, hanelerin % 4,2'sinde buzdolabı, % 8,4'ünde çamaşır makinesi, % 41,1'inde fırınlı ocak, % 33,7'sinde ise elektrikli süpürge bulunmamaktadır. Konutlarda yaygın olarak gündelik kullanıma giren bu beş dayanıklı tüketim malları sahipliğinin tümü birden değerlendirildiğinde, konutlarında yukarıdaki eşyalardan hiçbirine sahip olmadığını belirten hanelerin oranı % 0,2, tümüne birden sahip olan hanelerin oranı ise % 46,9'dür. Görece lüks tüketim malları olarak sınıflandırabilecek tüketim malları sahipliğine bakıldığında kent genelinde

hanelerin % 26'sının bulaşık makinesine, % 11,8'inin mikro dalga fırına, % 20,3'ünün VCD/DVD oynatıcıya, % 18,4'ünün bilgisayara, % 7,3'ünün klimaya, ve % 26,7'sinin de güneş enerjisine sahip oldukları görülmektedir. Bir başka çerçeveden değerlendirirsek, beş temel dayanıklı tüketim mallarından oluşan birinci endekse göre, kent genelinde hanelerin bu gruptan ortalama 4 ürüne sahip oldukları görülmektedir. İkinci grup olarak tanımlanan ve görece lüks tüketim malları arasında sayılabilecek 6 farklı üründen oluşan endeks ortalaması ise 1 düzeyinde kalmaktadır.

X. SOSYAL YARDIMLAĞMA VE DAYANIĞMA ÖRÜNTÜLERİ

Bu bölüm Gaziantep kent merkezinde yaşayan hanelerin sosyal yardımlaşma ve dayanışma örüntülerini incelemektedir. Buna göre, kentte yaşayan yaklaşık her on haneden biri son bir yıl içinde bir kurumdan ya da yakınlarından yardım almıştır. Kentte en fazla yardım talep edilen konuların başında yakacak yardımı gelmektedir. Son bir yıl içinde yakacak yardımı aldığını belirten hanelerin oranı % 8'dir. Kent genelinde alınan yardım türü sıralamasında ikinci sırayı nakit yardımı almaktadır. Hanelerin % 4,4'ü son bir yıl içinde farklı kurum veya kuruluşlardan yardım aldıklarını belirtmektedir. Üçüncü en önemli alınan yardım türünün gıda yardımıdır. Son bir yıl içinde gıda yardımı alan hanelerin kent genelinde oranı % 3,7'dir. Alınan diğer yardımlara bakıldığında, sırasıyla iş bulma, çocukların eğitimi, giyecek ve sağlık kentteki hanelerin son bir yıl içinde değişen oranlarda aldıkları yardımlar arasındadır.

Tablo 8. alınan yardım türlerine göre yardım veren kurumların dağılımını göstermektedir. Tüm yardım konuları bir arada ele alındığında, akraba ve/veya hemşeriler gibi geleneksel yardımlaşma ve dayanışma kurumları birinci sırada yer almaktadır. Kentte yardım sağlayan en önemli ikinci kurumun ise belediyeler olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla, muhtarlık, valilik ve kaymakamlıklar ve vakıf/dernekler izlemektedir. Akraba ve tanıdıklar nakit yardımı için başvuru alan kurumların başında gelmektedir. Yakacak, gıda ve iş bulma konusunda alınan yardımlarda da akraba ve tanıdıkların önemli bir paya sahip oldukları görülmektedir.

Kentte yakacak yardımı sağlayan formel kurumlar arasında belediyelerin sağladığı yardım en fazla paya sahiptir. Yakacak yardımı sağlayan diğer önemli yerel kurumların arasında muhtarlıkların payı % 17,6'dır. Gıda yardımı sağlayan kuruluşlar arasında sırasıyla muhtarlıklar, belediyeler ve vakıf/dernekler görülmektedir. Buna karşılık, nakit yardımı sağlayan formel kurumlarının başında belediyeler, valilik ve kaymakamlık gelmektedir. Her bir kurumun sağladığı yardım türlerine göre dağılımları değerlendirildiğinde, muhtarlıklar, Belediyeler ve vakıf/derneklerin en çok yakacak ve gıda yardımı sağladığı, buna karşılık, valilik ve kaymakamlıkların ise, yakacak yardımının yanı sıra, nakit, eğitim ve sağlık konularında daha çok yardım sağladıkları görülmektedir. Ayrıca, kentte diğer başlığı altında tanımlanan ve şirketler ve varlıklı kişiler gibi özel ve tüzel kişilerin de çeşitli biçimlerde yardım sağladıkları görülmektedir.

Tablo 8. Hanelerin Aldıkları Yardım Türleri ve Sosyal Yardımlaşma Kurumları

	Yakacak Yardımları	Gıda Yardımları	Giyim Yardımları	Nakit Yardımları	İş Bulma	Eğitim	Sağlık	Toplam
	30	22	20	37	24	12	10	75
Akrabalar	40,0	29,3	26,7	49,3	32,0	16,0	13,3	-
	14,6	10,7	9,8	18,0	11,7	5,9	4,9	36,6
Tanıdık/ Hemşeri	6	3	2	4	10	2	-	18
	33,3	16,7	11,1	22,2	55,6	11,1	-	-
	2,9	1,5	1,0	2,0	4,9	1,0	-	8,8
Muhtarlık	36	17	1	6	2	5	3	39
	92,3	43,6	2,6	15,4	5,1	12,8	7,7	-
	17,6	8,3	,5	2,9	1,0	2,4	1,5	19,0
Belediye	47	13	7	12	4	5	3	54
	87,0	24,1	13,0	22,2	7,4	9,3	5,6	-
	22,9	6,3	3,4	5,9	2,0	2,4	1,5	26,3
Valilik/ Kaymakamlık	20	5	6	11	1	6	5	28
	71,4	17,9	21,4	39,3	3,6	21,4	17,9	-
	9,8	2,4	2,9	5,4	,5	2,9	2,4	13,7
Vakıf/ Dernek	15	11	5	4	4	6	2	24
	62,5	45,8	20,8	16,7	16,7	25,0	8,3	-
	7,3	5,4	2,4	2,0	2,0	2,9	1,0	11,7
Diğer	10	15	4	8	4	9	9	40
	25,0	37,5	10,0	20,0	10,0	22,5	22,5	-
	4,9	7,3	2,0	3,9	2,0	4,4	4,4	19,5
Birden fazla kurumdan yardım	11	8	1	7	3	5	2	15
	73,3	53,3	6,7	46,7	20,0	33,3	13,3	-
	5,4	3,9	,5	3,4	1,5	2,4	1,0	7,3
Toplam	100	45	18	53	33	27	16	205
	48,8	22,0	8,8	25,9	16,1	13,2	7,8	100,0

XI. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kentin en önemli sorunlarından biri, öncelikle kendi kırsalı ve taşrası başta olmak üzere, çevre illerden aldığı yoğun göç ve göçle gelen nüfusun demografik ve sosyo-ekonomik özellikleridir. Gaziantep'e göçün 1950'lerden beridir bir süreklilik arz ettiği, ancak esas göç yoğunluğunun 1970'lerden sonra başladığı ve önemli bir artış sergilediği görülmektedir. Kente göçle gelenlerin yaklaşık % 25'lik bir kesimi 1980 öncesinde kente göç etmişken, 1980 sonrasında kente göç edenlerin oranı toplam % 75'tir. *Başka bir deyişle, kente göçle gelen her 4 kişiden 3'ü 1980 sonrası kente yerleşmiş kişilerden oluşmaktadır.* Kent genelinde tüm hanehalkı

nüfusu göz önünde bulundurulduğunda ise göçmen oranı % 31,6'dır. Kısacası, *kente yaşayan her 3 kişiden 1'i Gaziantep kent merkezi dışında doğmuş ve kent merkezine sonradan yerleşmiş kişilerden oluşmaktadır.*

Ancak, hanehalkı reislerinin kökeni dikkate alındığında, kentteki göçmen hane oranı daha da yüksek çıkmaktadır. Bu kriter bağlamında değerlendirdiğimizde, kentteki göçmen hane oranı % 60'ı bulmaktadır. Diğer bir deyişle, *kentte bulunan her 10 haneden 6'sı köken itibariyle göçle gelmiş hanelerden oluşmaktadır.* Göçle gelen nüfus içinde hem hanehalkı hem de hane reisi bazında *en büyük göçmen grubu Gaziantep taşra ilçe ve köylerinde doğanlar* oluşturmaktadır. Bu kişiler çoğunlukla eğitim düzeyi düşük ve vasıfsızdır. Bu grubu sırasıyla, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Kilis kökenliler izlemektedir.

Kente göç etme yaşı ortalama 20'dir. Kente göç edenlerin büyük bir bölümü, işsizlik, yoksulluk, iş aramak, daha iyi ekonomik ve sosyal koşullara sahip olmak, iş değişikliği, tayin vs. gibi *ekonomik nedenlere* bağlı olarak göç etmişlerdir. Bunu sırasıyla, anne-babanın yanına gitmek, anne-babanın göç etmesi, eşin göç etmesi gibi *ailevi nedenler* ve eğitim, evlilik gibi nedenlere bağlı olarak yapılan *bireysel* göç nedenleri izlemektedir. Gaziantep'i tercih nedenleri açısından da benzer bir sıralama söz konusudur. Gaziantep'e göç edenler arasında da ağırlıklı bir bölüm, *Gaziantep'i ekonomik faktörler* nedeniyle tercih etmektedir. Bunu, anne-babanın ve eşin Gaziantep'e göç etmesi gibi aileye bağımlı tercih nedenleri izlemektedir. Üçüncü en önemli Gaziantep'i tercih nedeni ise, Gaziantep'te akraba ve hemşeri gibi sosyal bağların bulunmasıdır. Bunun yanı sıra, doğduğu yere coğrafi yakınlık da Gaziantep'i tercih etme nedenleri arasında sayılabilir.

Göçle gelenlerin büyük çoğunluğu yaşadıkları ekonomik zorluklar nedeni ile Gaziantep'e göç eden kır kökenli, yoksul, eğitim düzeyi düşük, vasıfsız kişiler/haneler olmasına rağmen, bu kişilerin/hanelerin tamamına yakın bir bölümünün kente yerleşme sürecinde herhangi bir kurumsal destek almadıkları görülmektedir. Yardım alanların büyük bir bölümü ise akraba ve hemşeri gibi geleneksel sosyal dayanışma ağlarının desteğine başvurmaktadır. Zira, odak grup görüşmelerine katılan kadınlar Gaziantep'e yerleşme anlarını bir *"toplumsal yalnızlaşma"* süreci olarak tarif etmişlerdir. Tanıdıkları çevreden ve ailelerinden ayrılmış olmaları nedeniyle yalnızlaşmaları ve toplumsal dayanışma mekanizmalarının yokluğu, geçim sıkıntısından sonra, kadınların en çok dillendirdikleri sorunlardır. Erkek katılımcılar da, benzer bir şekilde, kente yerleşme sürecinde ve sonrasında akraba ve hemşeri desteği dışında herhangi bir kurumsal yardım almadıklarını belirtmişlerdir. Yeni bir çevreye uyum sorunların yanı sıra, kente yerleşme sürecinde *iş bulma* ve *iş edinme* en çok sıkıntı yaşanan konulardır. *Kente gelen her üç kişiden birinin iş bulmakta zorlandığı ve işsizlik süresinin ortalama 9 ay olduğu görülmektedir.* Bu süreçte hanelerin önemli bir bölümü akraba ve eş-dosttan sağlanan yardım, borçlanma ve mevcut birikimleri ile ailenin geçimini temin etmeye çalışmaktadır. Kent halkının önemli bir kısmını oluşturan ve kente gerekli ekonomik ve kültürel sermayeden yoksun olarak gelen göçmenlerin ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyonunu sağlayacak kapsamlı politikalara ihtiyaç vardır.

Kent genelinde demografik yapı değerlendirildiğinde bazı çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, *kentin yüksek doğurganlığa ve düşük yaşam*

beklentisine sahip bir nüfus yapısı arz ettiği belirtilmelidir. Kent genelinde medyan yaş 21'dir. Başka bir deyişle, kent nüfusunun % 50'si 21 yaşın altında genç ve çocuklardan oluşmaktadır. Kentte ortalama hane büyüklüğü 4,8 olmakla birlikte, kentte kalabalık hanelerin oranı da bir hayli yüksektir. *Kentteki her 10 haneden 1'i 8 ve üzerinde kişiden oluşmaktadır.*

Kentin bir diğer önemli yapısal sorunu, nüfusun genç dokusuna rağmen, kent genelinde eğitim düzeyinin bir hayli düşük olmasıdır. 7 yaş ve üzeri nüfus içinde kişi başına ortalama eğitim süresi 5,2 yıl düzeyindedir. Başka bir ifadeyle, *kent genelinde nüfusun büyük çoğunluğu ilkokul ve altında bir eğitime sahiptir.* Zira, kent genelinde okur-yazarlık oranı % 85'ler düzeyinde olmakla birlikte, kadın ve erkekler arasında eğitim farkı kadınlar aleyhine eşitsiz bir durumun varlığına işaret etmektedir. Erkekler arasında okur-yazarlık oranı % 92,8 iken, bu oran kadınlar arasında %78'dir. Kentte yaşayan *her 5 kadından 1'i okuma-yazma bilmemektedir.* Okur-yazarlık oranı yaşlı kuşaklar arasında % 50-60 düzeyine kadar gerilemektedir.

Kuşaklararası temel eğitim göstergeleri açısından bir iyileşmeden bahsetmek mümkün olmakla birlikte, *ilk ve ortaöğrenim çağında olan her 10 çocuktan biri okula devam etmemekte veya edememektedir.* Bu oran kız çocuklarında daha yüksektir: İlk ve ortaöğrenim çağında olan *her 5 kız çocuğundan 1'i öğrenimine devam etmemektedir.* Çocukların öğrenimine devam etmeme nedenlerinin arasında "çocuğun okula karşı ilgisiz" olmasının yanı sıra ailenin yaşadığı "maddi zorluklar" gelmektedir. Bu nedenlere ilaveten, *her 5 kız çocuğundan 1'i ise, "kız çocuğu olduğu" için öğrenimlerine devam edememektedir.* Kent genelinde, yetişkin nüfusta daha belirgin olmakla birlikte, cinsiyet faktörü kız çocuklarının eğitiminde hala bir engel olarak varlığını devam ettirmektedir. Diğer taraftan, öğrenimine devam eden bazı çocuklar arasında, mevsimlik tarım işçiliği çocukların eğitiminde kesintilere yol açmaktadır. Zira, kent genelinde *her 100 çocuktan 4'ü* okulda devamsızlık yapma eğilimindedir ya da "zorunlu" devamsızlık yapmak durumundadır. En önemli devamsızlık nedenleri arasında "okula karşı ilgisizlik" ve "mevsimlik işçilik" ilk sıralarda gelmektedir.

Sanayide önemli bir merkez olma iddiasında olan Gaziantep'in genç nüfus yapısını avantaja dönüştürebilmek için *nüfusun eğitim düzeyini ve eğitim kalitesini arttıracak ve eğitimde var olan sınıfsal ve cinsiyete dayalı eşitsizliği aşacak* politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Eğitim fırsatını kaçırmış yetişkinleri toplumsal ve mesleki hayata entegre edecek eğitim politikalarının yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Öte yandan, yoksulluk ve cinsiyete dayalı ayrımcılık çocukların eğitime erişiminde önemli engeller teşkil etmektedir. Yoksul hanelerden gelen kız ve erkek çocuklarının okulu bırakma ve okulda devamsızlık yapma oranları kaygı vericidir. Yoksulluğun ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın çocukların eğitime erişiminde bir dezavantaj oluşturmasını engellemek için ailelere şartlı maddi destek programlarının yanı sıra daha kapsamlı programlara da ihtiyaç vardır.

Verilerin işaret ettiği bir diğer husus kentteki istihdam örüntülerinde gözlemlenen yapısal sorunlardır. Kent genelinde ekonomik olarak aktif nüfusun işgücüne katılım oranı oldukça düşüktür. *Ekonomik olarak aktif nüfus içinde her 10 kişiden sadece 3'ü çalışmaktadır.* Buna karşılık, kentte kayıt-dışı istihdam oranı bir

hayli yüksektir: *Her 2 çalışandan 1'i kayıt-dışı olarak, iş güvencesinden ve sosyal güvenceden yoksun bir şekilde istihdam edilmektedir. Kayıt-dışı çalışma çocuklar, gençler ve yaşlılar arasında ortalamanın bir hayli üstündedir.* Diğer taraftan, kadınların işgücüne katılım oranı da çok düşük bir düzeydedir. *Kadınların sadece % 6,6'sı çalışmaktadır.* Buna karşılık, kent genelinde 6-15 yaş grubunda yer alan çocuklar arasında işgücüne katılım oranı % 3 düzeyindedir. Bir başka ifadeyle, kent genelinde *ilköğretim çağında olan her 100 çocuktan 3'ü çocuk işçiliği yapmaktadır.*

İstihdam konusunda belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, kent genelinde erkek nüfus arasında işsizlik oranının oldukça yüksek olduğudur. *Kentte erkek nüfus arasında işsizlik oranı % 15,8'dir.* Ancak, verilerin küresel ekonomik krizin derinleşmesinden önceki döneme ait olduğu düşünülürse, mevcut işsizlik oranın daha yüksek olacağı beklenmelidir. Zira, işsiz olduğunu beyan eden *her 3 kişiden 2'si daha önce çalışan ve son dönemde işsiz kalanlardan oluşmaktadır.* Buna karşılık, iş aradığını ifade eden her 3 kişiden 1'si ise işgücü piyasasına ilk kez katılanlardan oluşmaktadır.

Büyük çoğunluğu gençlerden oluşan nüfus yapısı, yüksek işsizlik oranı ve yüksek kayıt-dışı çalışma kentsel yoksulluğu derinleştiren etkilere sahiptir. Odak grup görüşmelerinde birçok erkek katılımcı tarafından da dile getirildiği gibi, yüksek işsizlik oranları ve iş güvencesinden yoksun kayıt-dışı istihdam işverenlerin çalışanları kolaylıkla ve sık sık işten çıkarmalarına yol açmaktadır. Düşük ücretler ise *"çalışan yoksullar kesiminin"* en önemli sorunudur. Çalıştığı halde hanesinin temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan bireylerin sayısı kentte azımsanmayacak düzeyde yüksektir. Nitekim, *kent genelinde hanelerin % 80'e yakın bir bölümü, gıda, giyim ve barınma gibi "temel ihtiyaçları karşılamakta zorlandıklarını" ifade etmektedir.* Benzer bir şekilde, *"eşe-dosta", "banka ve kredi kartlarına" ve "esnafa taksit" gibi önemli bir borç yükümlülüğü altında olan hanelerin oranı % 60'lara varmaktadır. Kentteki her 10 haneden 4'ü hanenin ekonomik durumunu "kötü" veya "çok kötü" olarak tanımlamaktadır.* Bu verilerden yola çıkarak kentte yoksulluğun yaygın bir olgu olduğunu söyleyebiliriz.

Kentte gözlenen yaygın yoksullukla baş etmek için işsizliği azaltacak istihdam olanaklarının artırılmasına ve çalışan yoksulluk olgusunu engelleyecek kayıt dışı ve düşük ücretli istihdamın sonlandırılmasına yönelik politikalar hayata geçirmek gerekmektedir. Özellikle, kentte kadınların işgücüne katılımının çok sınırlı olması hanelerin yoksulluğunu derinleştirmektedir. Kısa vadede geleneksel kültür ve işbölümü nedeniyle kadınların işgücü piyasalarına katılımını sağlamanın güç olacağı açıktır. Ancak, yoksul göçmen hanelerde yaşayan kadınların hane ekonomisine katkı yapmak yönünde bir isteklilik içinde olduğu söylenebilir. Odak grup görüşmelerinde de dile getirildiği gibi, kadınların evlerinde ve yaşadıkları mahallelerde çalışabilecekleri ve hane bütçesine katkı yapabilecekleri düzenli gelir getirici istihdam biçimleri yaratmak gerekmektedir. Ayrıca, düşük eğitime sahip ve işgücüne katılımı çok sınırlı olan kadınların eğitim düzeyinin artırılmasının kadınların işgücüne katılımını da arttıran bir faktör olduğu belirtilmelidir. Zira, 15 yaşın üstünde olan kadınların eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında, çalışan kadınların ortalama 8,85 yıllık bir eğitime, çalışmayan kadınların ise ortalama 4,57 yıllık bir eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bu veri de kadının toplumsal ve ekonomik hayata katılımında eğitimin önemini vurgulamaktadır. Kadınların

eğitime erişimini ve çalışma hayatına katılımını sağlamak öncelikli politika alanları olarak belirlenmelidir. Bu amaçla belirlenecek politikaların oluşumunda ise kadınların bizatihi katılımı sağlanmalı, uygulamaların yerelde tutunabilmesi için katılımcı politikalar geliştirilmeye çalışılmalıdır.

Teşekkür: Nejat Kocabay, Adolfo Sanchez, Derya Dostlar, Mezher Yüksel, Mustafa Doğanoğlu ve Filiz Hskoğlu'na çalışma sürecinde yapmış oldukları katkı ve desteklerinden dolayı teşekkür ediyoruz.

KAYNAKÇA

Ataay, F. (2001). Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü. *Praksis*, 2, 53-96.

Ayata, S. (2004). Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep'te Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Ekonomik Dünya ile İlişkiler. *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar içinde*, derl. S. İlkin, O. Tekelioğlu & M. Güvenç, ss. 559-90. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,

Ayata, S. (1999). Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep'te Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Dış Ekonomik Dünya İle İlişkiler, *Ekonomide Durum*, 6, 85-112.

Bademli, R. (1977). *Distorted and Lower Forms of Capitalist Production in Underdeveloped Countries: Contemporary Artisan Shops and Workshops in Eskisehir and Gaziantep, Turkey*. Unpublished PhD Dissertation. Boston: Massachusetts Institute of Technology.

Bazzal, F. (2004). Anadolunun Beş Kaplanı. *Capital* 1 Aralık http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=1721

ESİWEB. (2005). *İslami Kalvinistler. Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakarlık*. Berlin, Brüksel, İstanbul: ESİWEB.

Demir, ., Acar, M. & Toprak, M. (2004). Anatolia Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges. *Middle Eastern Studies*, 40 (6), 166-188.

Dinçer B., zaslan, M., Satılmış, E. (1996). *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. Ankara: DPT.

Dinçer B., zaslan, M., & Kavasodđlu, T. (2003). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*. Ankara: DPT.

Eraydın, A. (2002) *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması*. Ankara: ODTU Mimarlık Fakültesi.

- Ercan, F. (1999). Sermaye Birikim Sürecinde Bölgesel Kalkınma / Planlama ve Anadolu Sermayesi. *Ekonomide Durum*, 6, 29-54.
- Erendil, A. T. (2000). Mit ve Gerçek Olarak Denizli. *Toplum ve Bilim*, 86, 91-117.
- Geniş, Ş. & Adaş, E. B. 2009. *EKOSEP Göçle Gelenlerin Sosyo-ekonomik Profillerini ve İhtiyaçlarını Tespit Etmeye Yönelik Gaziantep Alan Araştırması Raporu*. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, ss.181 + iv.
- Gülalp, H. (1998). Sanayileşme ile Kalkınma Özdeş midir? Azgelişmişliğin Yeni Biçimleri. *Sanayi Kongresi '97*, Ankara: TMMOB-MMO, 119-122.
- HÜNEE. 2006. *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*. Ankara: HÜNEE.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (1996). Development and Conflict: The Two Faces of Local Transformation- the case of Denizli, Turkey. *City-Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy and Action* 5, 93-70.
- Köse, A. H. ve Öncü, A. (1998). Dünya ve Türkiye ekonomisinde Anadolu imalat sanayi: Zenginleşmenin mi yoksa yoksullaşmanın mı eşliğindeyiz? *Toplum ve Bilim* 77, 135-59.
- Küçükler, C. (1998). *Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği*. Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Mutluer, M. (2003). Türkiye'de yeni gelişen sanayi odakları: Denizli, Gaziantep, Çorum. *Ege Coğrafya Dergisi*, 12 (1), 13-27.
- Özaslan, M. (2006). *Spatial Development Tendencies and Emergence of Industrial Districts in Turkey in the post-1980 Era*. Ankara: DPT.
- TUIK. (2005). *Turkey's Statistical Yearly Book*. Ankara: TUIK.
- Temel, A., Özeren, S., Ulu, R. ve Boyar, E. (2002). *Denizli ve Gaziantep İlleri İmalat Sanayinin Yapısı*. Ankara: DPT.

Demographic and Socio-economic Structure of Gaziantep City Population: Notes from a Fieldwork

Introduction

One of the significant socio-spatial outcomes of the liberalization and globalization of Turkish economy in the aftermath of 1980 has been the expansion of industrialization to the periphery and the emergence of newly industrialized cities (Özaslan, 2006). Popularly known as “Anatolian Tigers,” these “new industrial nodes” or “local development nodes” have been subject to considerable academic research (Bazzal, 2004; ESIWEB, 2005; Demir, Acar and Toprak, 2004; Eraydın, 2002; Erendil, 2000; Küçükler, 1998; Mutluer, 2003; Temel, Ulu and Boyar, 2002). While these recently industrialized cities are applauded by the governments and international economic organizations with the hope that they will ignite local development and help alleviate regional disparities, to what extent economic development observed in these cities will be sustainable and supporting social and human development is debated in the literature (Ataay, 2001; Ayata, 2004; 1999; Eraydın, 2002; Ercan 1999; Gülalp, 1998; Işık ve Pınarcıoğlu, 1996; Köse and Öncü, 1998).

Gaziantep is acknowledged as one of the first generation cities among these newly emerged “local industrial nodes.” With a long local industrial and trade history (Bademli, 1977), towards the end of 1980s and particularly during the 1990s, Gaziantep focused on export-oriented production and experienced a peak in industrialization with the help of liberalization of economy and the advantages provided by abundant cheap labor (Ayata, 1999; 2004). In a study documenting the development ranking of cities, Gaziantep was placed 25th among the 76 provinces in 1990 and jumped to 19th in rank among 81 provinces in 2000 (DPT, 1996; 2003). In addition, with the index value based on data collected in 2000, Gaziantep emerged as the only province with records higher than the country average in the Southeast Anatolia region (DPT, 2003: 94). In this context, the social and economic transformation Gaziantep has been experiencing within the last two decades seems to be remarkable.

Notwithstanding this remarkable improvement in the socio-economic development indicators however, the data also point to some striking issues regarding the socio-economic structure of the province. While the province ranked 25th among 79 provinces with regards to general socio-economic development indicators, it ranked 9th in terms of employment, 24th in terms of demographic structure, 54th in terms of education, 39th in terms of health services, 29th in terms of industry, 36th in terms of urban infrastructure, and 45th in terms of other social indicators. In other words, while the province was placed among the top 10 in terms of employment, it constantly ranked in the lower echelons in terms of education, health and related social and human development indicators in the countrywide comparisons.

Gaziantep still continues to be the major industrial center in the Southeast Anatolia region. In this regard, Antep is the only city and province that has sustained a level of performance higher than the average economic and social-human development indicators of the region at large. On the other hand, the social

and human development indicators of the city still continue to be much lower than the country average. What is striking is the fact that the city has shown a very dynamic economic structure and implemented very successful urban planning projects within the past two decades, whereas the same has not been the case with regards to social and human development indicators. The city seems to have failed in improving its human capital indicators during the period of industrial takeoff.

Based on the findings of a fieldwork carried out in urban center as part of EKOSEP project⁶, this article aims to examine demographic and socio-economic characteristics of the urban population of Gaziantep and discuss some of the obstacles preventing the improvement of social and human development indicators in the city. This study presents only selected parts of the data obtained during the field study. Our focus is on the demographic, education, health, employment indicators and the migration profile of the city. The data enable us to closely scrutinize the economic success of Gaziantep within the light of social and human development indicators and, evaluate the opportunities as well as obstacles facing the city.

Methodology

The universe of the fieldwork encompassed all the districts and households within the boundaries of Greater Municipality of Gaziantep. The sample was drawn according to multi-stage random sampling technique. 75 districts and 1500 households were randomly chosen by TURSTAT (TUIK) based on the data driven from Address Based Population Registration System (*Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*). Two separate questionnaire forms, Household and Individual Questionnaire Forms, were conducted in these selected households on a face-to-face basis. While the households were chosen based on the method described above, the individuals in the households were chosen for interviews based on Kish method. This method was preferred to ensure the random sampling of individuals in the households as well to reflect age and gender diversity of the population in the city at large.

While 1500 Household and 1500 Individual Questionnaire Forms were planned to be conducted during the course of fieldwork, in the end, 1259 Household and 1198 Individual Questionnaire Forms were applied.

Findings and Discussion

One of the problems facing the city seems to be mass migration it has been receiving from its periphery and the demographic and socio-economic indicators of the immigrant population. The city has been target for rural-to-urban migration since the 1950s, but the pace of in-migration seems to have increased during the 1970s and continued to do so since then. Among the immigrant population 75 % migrated to the city after 1980. Currently, the share of immigrants within the total urban population residing in the city center is 36.6 %. In other words, about 1 in 3 people residing in Antep was born outside of urban center and moved to the city

⁶ For detailed information on the project see, <http://www.ekosep.net/web/>. For an extensive discussion on methodology see, Geniş & Adaş (2009).

later in his/her life. On the other hand, when we evaluate the data considering the geographical origins of household heads, the proportion of immigrants in the city comes to a much higher level. 6 in 10 households in the city are immigrant originated when assessed based on the origins of the household heads. Within the immigrant population, those who migrated from the rural and provincial parts of Gaziantep province to the city center make up the largest group. The majority of this population lacks educational and occupational skills for an urban economy. The rest of the immigrant population originates respectively from Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adıyaman and Kilis provinces.

The average age for migrating to Gaziantep is 20. The majority of immigrants choose to migrate for economic reasons, such as for better economic and social conditions and change in jobs. This is followed by family based reasons, such as the migration of the parents and personal reasons such as education and marriage. Similarly, the majority of immigrants choose to migrate to Gaziantep in particular primarily for economic reasons such as the availability of jobs and seeking for employment, etc. These are followed by family based reasons and personal reasons. Another significant reason for choosing to migrate to Antep is geographic proximity – Antep being the largest and most developed city in the region.

Despite the fact that the overwhelming majority of immigrants are rural originated poor individuals/households with low education and job skills who migrated to Antep due to economic difficulties, almost none of them have received any institutional help and support in settling in the city. Those who received some form of help did so from traditional social support mechanisms such as relatives and townsmen already residing in the city. Loneliness and alienation, due to unfamiliar social environment and lack of social support system, is the second most important complaint voiced by women after the difficulty of making ends meet. Similarly, male participants too have emphasized the fact that they have not received any institutional help in settling in the city except the limited support they received from their relatives and townsmen. In addition to adapting a new socio-cultural environment, acquiring an occupation and finding a job and are the most significant issues facing new immigrants to the city. 1 in 3 immigrants face difficulties in finding job and the average unemployment period for immigrants is 9 months. During this period, the majority of the households struggle to survive by borrowing from relatives and friends, and relying on their own savings. There is a need to embark on multi-dimensional and comprehensive policies for economic, social and cultural integration of immigrants who make up a significant portion of the urban population yet come to the city lacking necessary economic and cultural capital and occupational skills.

Some striking conclusions are observed when demographic structure of the city is examined. First of all, the city has a population structure with a characteristic of a very high fertility rate and a very low high life expectancy rate. The median age for the city is 21. In other words, 50 % of the city population is composed of children and youth. In addition, despite the fact that the average household size in the city is 4.8, the proportion of the large families is still high. 1 in 10 households in the city is composed of 8 and higher number of individuals.

Another structural problem of the city is the low level of educational attainment, although the overall age of urban population is quite young. In Antep, the average years of education per person covering the population of 7 years old and older amounts only to 5.2 years. To put it differently, the majority of urban population has an education level equal to and below primary school. In addition, while literacy rate in the city is above 85 %, the difference between educational attainment of women and men point to a serious disadvantage in females' access to basic educational opportunities in the city. While literacy rate among men is equal to 92.8 %, this figure for women is only 78 %. In other words, 1 in 5 women in Antep is illiterate. In addition, literacy rate for older generations retreats to 50 to 60 % in general compared to 85 % literacy rate in overall population.

Although there is a significant improvement in educational indicators for the new generations, 1 in every 10 children at the age of primary and secondary schooling does not attend or could not attend school. Dropouts are more commonly observed among girls. 1 in 5 girls at the age of primary or secondary schooling is not attending any schooling. Among the most significant reasons for dropouts are listed as "the child is not interested in school" and "economic difficulties" facing the family. In addition, 1 in 5 girls has dropped out of school due to "being a girl." Although gender discrimination is a more common factor among adult female population in preventing women's access to education, the same problems seems to continue for current generation as well. Furthermore, for some of the kids "seasonal agricultural work" seems to be a significant reason for irregular attendance at school. 4 in 100 kids have a regular tendency to have "unwanted nonattendance" problem in the city. Two major reasons for nonattendance are "the child is not interested in school" and "seasonal work."

Gaziantep, a city with an ambition to become a significant industrial center, needs to device policies that will redress gender and class inequalities in access to education if the city wants to turn its large youth population to an advantage, rather than a burden, for herself. There is certainly a need to develop policies that would integrate adult population with a little education and skills to social and occupational life. In addition, poverty and gender discrimination seem to be significant obstacles in preventing access to education. The rates of dropouts among girls and boys from poor families are worrisome. To address class and gender inequalities in the field of education, conditional money transfer programs must be supplemented with new, innovative and encompassing policies.

Another issue indicated by the data is the structural problems in the employment patterns of the city. The rate of participation in the labor power by the economically active population in the city seems to be very low. Only 3 in 10 persons are employed. In contrast, the rate of informal employment seems to be very high. 1 in every currently employed person is employed in the informal sector without any form of social security. Informal employment is higher than average among the children, youth and elderly. While only 6,6 % of women are employed, 3 % of children, between 6-15 years old, participate in the labor force. In other words, 3 in 100 children at the age of schooling are involved in child work.

Another issue that needs to be mentioned about the employment patterns is the high rates of unemployment among the male population in the city. The

employment rate for male population is 15.8 %. However, considering the fact that the data was collected before the deepening of global economic crisis, the current employment rate should be expected to be much higher. In fact, 2 out of 3 people who mentioned to be currently unemployed were employed previously and lost their jobs recently. In contrast, 1 in 3 people currently employed are the first time participants in the labor market.

The population structure, high rates of unemployment and high rates of informal employment have a deepening effect on urban poverty in the city. As voiced by many participants in focus group discussions, high unemployment rates and informal employment practices enable employers to lay workers out easily and frequently. For those who are currently employed low wages constitute the major issue. The number of people, who are employed yet have significant difficulties in making ends meet for their family, is alarming. About 80 % of the households surveyed in the city mentioned that they have hard time meeting their basic needs such as food, clothing and housing. Similarly, about 60 % of the households in the city reported to have significant debts owed to “friends and relatives” and “banks and credit cards.” 1 in 4 households in the city defined their economic condition as “bad” or “very bad.” Based on this data, we can state that poverty is a widespread phenomenon in the city.

In order to combat poverty, policies need to be designed and implemented to curb high rates of unemployment and prevalent practices of informal employment and low wages. The low rates of female participation in labor force particularly contribute to poverty. Obviously, it would be hard to achieve a significant increase in female labor force participation in the short run due to prevalent traditional cultural codes and gendered division of labor. Nevertheless, we observed a significant will among poor women to contribute to the household economy. As mentioned in focus group discussion by women, new employment forms need to be implemented wherein women could work from their homes and places around their neighborhoods. In addition, it should be noted that increasing women’s education levels have a positive impact on women’s participation in the labor force. When we compare the level of education among women older than 15, currently working women have an average 8.85 years of education, whereas women who are unemployed have only 4.57 years of education. This data emphasize the significance of education for women’s participation in social and economic life. Increasing women’s access to education and work life must be determined as primary areas of policy formulation and implementation. Furthermore, in the formulation of these policies participation of women must be ensured and bottom of policies must be devised so as to ensure ownership of these policies at the local level.

J. Royce'un Sadakat Anlayışı ve Kötülüğün Üstesinden Gelebilmeye Sadakatin Rolü

The Understanding of Loyalty in J. Royce and The Role of Loyalty in Overcoming The Evil

Emel Koç*

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Özet

Josiah Royce, hiçbir felsefi konunun kötülük probleminin, teorik olarak, yanlış ifade edilmesinden daha cesaret kırıcı olmadığını söyleyerek, 18 ve 19.y.y. felsefelerinin genel eğilimine uygun bir biçimde dikkatini „kötülük“ problemine yöneltmiştir. Royce'un kötülük problemine dair yaklaşımının en çarpıcı özelliği, onun bu problemin üstesinden gelebilmenin yolu olarak sadakat odaklı bir ahlak anlayışını görmesi olmuştur. Kötülük problemine mantıksal olmaktan çok, varoluşsal bir perspektiften yaklaşarak, ancak pratik anlamda tecrübe edilmesi halinde, kötülük problemine sorumluluk bilinciyle yaklaşılabileceğine dikkat çeken Royce, kötülük ile mücadelede kolektif bir irade ve sorumluluğa vurgu yapmıştır. Bu kolektif irade ve sorumluluk ise ona göre sadakat yoluyla sağlanabilmek durumundadır.

Anahtar Sözcükler: Kötülük, Kötümserlik, Sadakat, Evrensel Topluluk, Keder, Dava.

Abstract

Stating that no philosophical issue is more discouraging than misstatement of the problem of evil in theory, Josiah Royce focused his attention on the problem of evil in accordance with the overall trend of philosophy in the 18th and 19th centuries. The most striking characteristic of Royce's approach to problem of evil is that he considered a loyalty-based moral perception to overcome this problem. Approaching the problem of evil through an existentialist perspective rather than a rational point of view and underlining that the problem of evil can only be addressed responsibly through experiencing it in practice, Royce emphasized a collective will and responsibility, which for Royce needs to be produced through loyalty, in fighting the evil.

Key Words: Evil, Pessimism, Loyalty, Universal Community, Grief, Cause.

Giriş

J. Royce (1855-1916), 19.y.y.'ın sonlarına doğru A.B.D.'de ortaya çıkan ve İngiltere'dekine benzer özellikler taşıyan idealist felsefenin öncü bir ismi, mutlak idealizmin Amerika'daki en seçkin temsilcisidir. Ancak Royce'u basit bir biçimde bir idealist olarak etiketlemek onun eserlerindeki derinlik ve muhteva zenginliğini göz ardı etmek anlamına gelir.

Felsefesinde Alman idealistlerinin olduğu kadar, Amerikan pragmatik geleneğinin izlerini de barındıran Royce, Amerikan pragmatik geleneğinden kopuk olmaktan çok çeşitli açılardan onunla uyum içinde olmuştur.

Royce, yaşadığı dönemin politik, sosyal, ekonomik gelişmelerinin de etkisiyle olsa gerek, felsefeyi yalnızca spekülatif bir uğraş olarak görmemiş, bilim felsefesi, matematik felsefesinin metafizik ve bilgi teorisi problemlerinin yanı sıra etik ve dini problemler üzerine de aynı ciddiyetle yönelmiş, yalnızca felsefenin dini yönleri üzerine değil, dinin de felsefi temellerine dair incelemeler yapmıştır.

Royce'un ilk kitabı olan *Felsefenin Dini Yönü* (The Religious Aspect of Philosophy) 1885 yılında yayınlanmıştır. Royce, bu eserde gelecek otuz yıllık zaman diliminde tekrar dile getireceği, geliştireceği ve muhteva bakımından derinleştireceği ancak temelde belli bir sürekliliği hep koruyacağı bir felsefi yaklaşımın ana hatlarını taslak halinde vermiştir.

Bu yaklaşımın esasını etik, din ve metafiziği tek bir entelektüel sistem içerisinde birleştirme girişimi oluşturmaktadır. Ona göre bu unsurlar daha sonra bir dinin esasını teşkil edecektir. Royce, yaklaşımındaki istemciliği (voluntarism) uyarınca dinin ya da etiğin pratik yönüne önemli bir yer ayırmıştır, fakat istemci geleneğin aksine o, metafiziği görmezden gelmemiş, bunun yerine sürekli olarak din için sağlam bir teorik temel oluşturmanın peşinde olmuştur. (Smith, 1950:35)

Ona göre bir din, bazı ahlak kurallarını öğretmeli, bir biçimde o kurallara güçlü bir bağlılık hissini teşvik etmeli ve bunu yaparken de kurallara yanıt veren ya da hisleri güçlendirmeye katkı sağlayan „şeylerin doğasındaki bir şeyi“ göstermelidir. Bu sebeple dinin pratik, duygusal ve teorik yönü vardır. Din bize ne yapılması gerektiğini hissetmeyi ve inanmayı öğretir ve inancı, eylem ile hissi öğretirken verir.

Royce'un bu ilk yapıtı düşüncesinin genel taslağını vermesinin yanı sıra onun ahlak felsefesinin temel kavramlarının bulunması ve bu kavramların, temel erdem olarak gördüğü *sadakat*(loyalty) ile ilintili bir biçimde değerlendirilmesi açısından da önemli bir yapıttır. Bu yapıtın genel yapısına bakıldığında Royce'un yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere din, etik ve felsefe arasındaki ilişkilerin kesin bir dille tanımlandığı ve din ile etiğin pratik yönüne özel bir önem verildiği görülür. (Smith, 1950:35) Yapıtın ilk cildinde Royce, nihai noktada tüm yaşamı ilgilendiren kavrayış olarak özetlenebilecek olan ahlaki kavrayışın tek olup mutlak olanın bir parçasını oluşturduğunu öne sürer. Ancak ahlaki kavrayışın, düzen ve uyumu birbirleriyle çelişen iradelerin doğalarında mevcut olan bir şey olarak değil, çok çalışmak suretiyle elde edilebilecek olan bir ideal olarak bulguladığına dikkat çeker. İkinci cildin sonunda ise, sadık eylem örneğinde görüleceği üzere sadakati iyi bir yaşamın tek temel ilkesi olarak sunar.

Royce'un ilk eserinden yirmi üç yıl sonra yayınladığı *Sadakat Felsefesi* (The Philosophy of Loyalty) (1908) adlı yapıtı ise, onun etik ile ilgili ilk temel çalışmasıdır.

Burada Royce, *Felsefenin Dini Yönü* adlı yapıtındaki fikirleri teyit edencesine "gerçek dünyaya (real world) ilişkin felsefi bir teorinin etik ile doğru olarak birleşmesinden dinin kazanabileceği çok şey olduğunu" (Royce, 1909:ix) söyleyerek iyi bir yaşamın temel prensibi olarak kabul ettiği *sadakate sadık ol* prensibinin etik ve dini sonuçları ile yakından ilgilenmiştir. Sadakat erdemi Royce'un ahlak felsefesinin kilit kavramı olmasının yanı sıra onun zaman içerisinde gelişip derinleşen felsefi düşüncelerinin de bel kemiğini oluşturarak düşünceleri arasında sürekliliği sağlayan temel bir değer olmuştur.

Biz bu çalışmamızda Royce'un sadakat kavramı temelinde şekillenen ahlak felsefesi-onun ahlak felsefesinin dini bir yönü olduğu bilinmektedir-üzerinde derinleşerek kötülük ile mücadelede sadakatin rolünü ele almaya çalışacağız.

Royce'un Kötülük Problemine Yaklaşımı

Royce'un sadakat felsefesinin şekillenmesinde onun kötümserlik, kötülük ve hayatın anlam ile değeri konusundaki düşüncelerinin etkili olduğu söylenebilir. Bilineceği üzere 18 ve 19.y.y. felsefeleri kötülük problemi tarafından yönlendirilmiş ve bu dönem felsefelerinde modern doğa bilimine dayalı dünya tasarımının başta felsefe olmak üzere çeşitli alanlardaki yansımalarının da yoğun katkısıyla yaşamın anlam ve değeri tartışmaları artarak gündeme gelmiştir. Çağın kötümserlik, şüphecilik, kötülük, yaşamın anlamı gibi temel problemleri doğal olarak Royce felsefesinde de yansımalarını göstermiş, filozof bu problemleri sadakate ilişkilendirerek çözüm üretmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Royce'un sadakat merkezli ahlak anlayışı ile kötümserlik ve kötülük problemleri arasında bağlantı kurmak, onun felsefesinde sadakatin bu problemlerin üstesinden gelebilmenin bir yolu olduğunu fark edebilmek açısından önemlidir.

Her şeyi kötü yanından alma eğilimi olarak ifade edilen kötümserlik, iyimserliğin karşıtı olarak dünyanın özünde kötülük olduğunu, yaşamda kötünün iyiyi, acının hazzı egemen olduğunu bildiren öğretilerdir. (Timuçin, 2004:335) Royce'a göre felsefi anlamda kötümserlik doğrudan doğruya hayatın anlam ve değeri sorunuyla ilgili olup, hayatın kötülüklerle dolu olduğu ve sona erdirilmesi gerektiği düşüncesi çerçevesinde şekillenir. Bu düşüncenin pratik alandaki yansımalarına bakıldığında, etik kötümserliğin hayatın ahlaki açıdan değersiz olduğu düşüncesiyle alakalı olup varoluşumuzun bir gayesi var mıdır? Hayata anlam ve değer katacak evrensel bir ideal olabilir mi? gibi sorulara kayıtsız kalınması ile ilgili olduğu görülür. Bu sebeple Royce'a göre, hayata anlam katacak bir kararlılıktan yoksun olan böyle bir tutum sadakat yolundaki en önemli engellerden biridir.

Royce, kötümserlik gibi, kötülük ve acılarla yüzleşen ve hayatın yaşanmaya değer olup olmadığını sorgulayan insanın kötülük sorununun üstesinden de sadakat yoluyla gelebileceğini düşünür. „Birliktelik bilinci“ ve „sorumluluk“ duygusuyla sadakat bu problemlerle mücadelede en temel güçtür. Bu bağlamda Royce

felsefesinde ideal insanın, idealine ya da davasına kararlılıkla bağlanan „sadiq bir ben“ olduğu da anlaşılır.

Royce'un kötülük problemine yönelik düşüncelerine değinmeden önce kötü ya da kötülükten ne anlamamız gerektiğine bakalım. Kötülük, kötü olma durumu kendine ya da başkalarına zarar vermeye yönelik eylem, birinin yararına ters düşen davranış olarak ifade edilebilmektedir. (Timuçin, 2004:334) Kötülük kavramına Türkçe'de daha çok moral ya da ahlaki kötülük anlamı yüklendiği, hastalıklar ya da doğal afetler gibi Batıların fiziksel ya da doğal kötülük olarak nitelendirdikleri olguların, kötülük kavramının ilk anda akla gelen muhtevası içerisinde yer almadığı görülmektedir. Bunlar daha çok „bela“ ya da „müsibet“ kavramlarıyla ifade edilmektedir. Kötülük çeşitleri geniş bir perspektiften değerlendirildiğinde „metafizik kötülük“, „ahlaki kötülük“ ve „doğal kötülük“ olarak ayrılmaktadır. Metafizik açıdan kötülük, sonlu varlıkların yetkin olmayışlarıyla ilgilidir. Doğal açıdan kötülük acıyla ilgilidir. Ahlaki kötülük ise, insanların meydana getirdiği kötülükler olup, özgürlüğün kötüye kullanılmasından kaynaklanmaktadır. (Yaran, 1997:24-31)

Royce'un kötülük problemine yönelik yaklaşımına bakıldığında öncelikle onun bu probleme yaklaşımının mantıksal olmaktan çok, varoluşsal olduğu söylenebilir. O, yalnızca pratik olarak yaşayarak kötülük problemine sorumluluk duygusuyla yaklaşabileceğimizi savunur. Bu, ancak kötülüğe dair deneyim sahibi olduğumuz zaman kötülükle mücadele ederek iyiyi oluşturabileceğimiz anlamına gelir.

Royce, kötülük problemiyle ilgili çalışmalarında dört husus üzerine odaklanarak fikirlerini geliştirmiştir: İlki bu probleme, kötülüğü tecrübe etmek ya da bilmenin ve nihai noktada onunla mücadele etmenin ne anlama geldiği perspektifinden yaklaşmaktır. İkincisi Royce'un Tanrı'nın bizimle birlikte acı çektiği düşüncesinde temellenen teodisedir (theodicy).^{*} Üçüncüsü bu çekilen acıya verilebilecek gerçekten teselli edici bir yanıtla ilgili olup, acının, insanı dayanıklı kılaacağı ya da disipline edeceği düşüncesidir. Dördüncüsü Royce'un, kötü ile mücadelede kolektif bir sorumluluğun önemine yaptığı vurgudur. (Schell, 2004:4)

Kötülük problemiyle ilgili ilk tartışması *Felsefenin Dini Yönü* adlı yapıtında görülen J. Royce, bu eserde kötülük problemini monist yani tek prensip kabul eden metafizikler açısından değerlendirir ve monist metafiziklerde bulunan çetin bir problem olarak ortaya koyar. Kendisi de bir monist olan Royce, monist bir sistemde yer bulması halinde kötülüğün tüm sisteme sirayet edip sistemi bozacağını belirtir. Kötülüğün varoluşuna Tanrı'nın niçin izin verdiği sorusuna yanıt arayan Royce'a göre;

^{*}Teodise, teolojide Tanrı'nın dünyayı yaratırken adil davrandığını iddia eden öğretiyi ya da dünyada varolan kötülük olgusunun doğurduğu kuşku karşısında iyi, yaratıcı ve sorumlu bir Tanrı'nın varoluşunu, faaliyetini ya da karakterini haklı kılma problemi ve nihayet Tanrısal kayra ya da inayetin gerçekliğini kötülüklerle rağmen kötü ve kötülüğün varoluşu karşısında koruma tavrı için kullanılan teknik terim. (Cevizci, 1996:501) Başka bir deyişle teodise, her şeye gücü yeten Tanrı'nın sınırsız iyilik ve adaleti ile evrendeki kötülüğün varlığını uzlaştırma girişimidir.

Ya İlk Akıl bu yola çekilmiştir(...)ya da bu yolla sınırlı olmayan İlk Akıl yine de kendi isteğiyle daha iyisini bırakıp bu yola girmiştir. Ancak her iki durumda da yanıt hayati öneme sahiptir. İlk Akıl daha iyisini yapamaz mıydı? O halde iş başındaki tek güç o değildir. Monizm başarısızlığa uğramıştır. İlk Akıl sınırlandırılmıştır. Bununla beraber Bir olan daha iyisini bırakıp da bu yolu seçiyorsa, o zaman kötülüğü Bir olan kendisi için seçiyor demektir. Bu ikilem kaçınılmazdır. (Royce, 1958:268)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Royce'a göre, dünyada kötülük varolduğuna göre ya Tanrı daha iyisini yapmaya muktedir değildir ve Tanrı'nın dışında başka bir güç daha vardır, bu ise monizmi sarsan bir düşüncedir; ya da Tanrı daha iyi seçenekleri bırakıp kötü olan lehinde tercihini kullanmıştır. Bu ise anlaşılabilir bir durum değildir. Her iki durumun da anlamlandırılması güçtür.

Royce'a göre, monist bir metafizikte kötü problemi yaratıcı Tanrı ile sonlu olan yaratılmışlar arasındaki potansiyel gerilimden ibaret değildir. Zira kötülük, böyle bir sistemde bütünün bir parçası olması sebebiyle bütünün her yanına sirayet ederek sistemi bozmaktadır.

Royce, adı geçen yapıtın ilerleyen sayfalarında kötülüğü çoğunlukla insanın çektiği acılarla ilişkilendirerek ölüm gibi karşı koyamayacağımız acı veren şeylerle bir dostun verdiği acılar gibi karşı koyabileceğimiz acı veren şeyler arasında ayırım yapmamız gerektiğini belirtir. Yazgının acımasızlığının titizlikle hazırlanan planların bozulmasına ve yaşamın anlamını tehdit eden başka deneyimler yaşanmasına neden olduğunu belirterek, tüm bunların Tanrı için mantıksal ve bilindir olduğu halde bizim için varoluşun getirdiği yükler olduğuna dikkat çeker. (Royce, 1958:451)

Doğada varolan her şey gibi kötülüğün de bir amaç için gerekli olduğunu düşünen Royce, (Royce, 1967:60) dolayısıyla yaşamın özünde hayal kırıklıkları ve başarısızlıkların mevcut olduğunu, ancak bunların hepsine olmasa da bir kısmına insanın bir ölçüde etki edebileceğini belirtir. O, iyiyi ve kötüyü bu dünyada yaşanmış bir deneyim olarak algılamamızın kötünün üstesinden gelebilmede zengin bir kaynak olabileceğini düşünür. Böylece Royce felsefesinde kötülükle mücadele edebilme ve onun üstesinden gelebilmenin ne denli önemli olduğu fark edilir.

Bu bağlamda Royce, kötülüğü fark ederiz, onunla savaşıyoruz ve aynı zamanda kötülükle savaşıırken kendi içsel yaşamımızın bir kısmını kavrarız...ahlaki kavrayışım kötülüğün varlığını ve onun her türlü biçimini ayıplıyor. Kötülüğe karşı kazanılan bu zafer, kişinin iyi irade ya da niyete olan eğilimini de ortaya çıkarıyor diyerek (Royce, 1958:452) kötülükle mücadelenin önemine dikkat çekmekte, kendi idealizminin bu problemin üstesinden gelebileceğini düşünmektedir.

Kötülüğü ortadan kaldırmanın insanoğlunun bir görevi olduğunu düşünen ve sonlu hayatın kötülükle mücadeleden ibaret olduğunu belirten (Royce, 1923:379) Royce, kötülükle mücadeleyi cesaretin, sabrın, teslimiyetin ve umudun başarısı olarak değerlendirir. (Royce, 1923:380) Kötülükle mücadelenin yıkıcı ve yıpratıcı olduğu kadar olumlu ve yapıcı bir yönü de olduğunu düşünen Royce'a göre, kötülüğe karşı mücadele sonunda kazanılan zafer yalnızca kişinin iradesini iyi yönde kullandığı anlamına gelmekle kalmayıp, onun ilahi yaşamı daha iyi anlayabilmesine de yardımcı olacaktır. Çünkü bir analogiye başvurulacak olursa,

mükemmel bir varlık olan Tanrı'nın yaşamı mutlak anlamda iyiye yönelen bir iradeye sahip olmak durumunda olduğu için Tanrı aynı zamanda mücadele ve zafere ilişkin de bilinçli olmak zorundadır. Bu perspektiften bakıldığında, ahlaki iyilik ister insani isterse ilahi olsun kötülüğün olmaması değil, bunun yerine kötü iradeye boyun eğdirilmesidir. Yani kötü irade mevcut olsa da kontrol altında tutulmalıdır. (Royce, 1958:452, 465)

Royce, 1892 yılında yayınlanan *Modern Felsefenin Ruhu* (The Spirit of Modern Philosophy) adlı yapıtının *İyimserlik Kötümserlik ve Ahlaki Düzen* başlıklı on üçüncü konferansında iki farklı dini ruh halini ve bunların kötü problemine yönelik yanıtlarını irdeler. Bu suretle o, kendi idealizminin kötü problemine verdiği yanıtta iyimserlik ve kötümserlik arasında yer bulmaya çalışırken, sonlu dünyada etik kötülüğün gerekliliği düşüncesiyle kötümserliğe yaklaşır.

Royce görünüş itibarıyla, idealizmle birlikte yol alan popüler bir iyimserlikten endişe ederek günümüzdeki dini iyimserlerin Tanrı'nın şefkatiyle ahlakın egemenliği ve evrenin genel huzuru ile gelen güvence içinde rahatlama bulduklarını, fakat kendisinin bir bütün olarak bu güvenceyi paylaşmadığını belirtmiştir. (Royce, 1967:442) Dünyanın yetkinliğini söylemek kolay olsa da iyimser bir dini bilincin getirdiği ağırlığın altından kalkabilmenin güç olduğunu söyleyen (Royce, 1967:440) Royce, iyimser kişinin ilahi düzenin ahlaki yönünün ciddiyetini öğrenmedikçe yaşamın trajedisini yüzleşmedikçe idealizmin sunduğu rahatlığa ulaşamayacağını belirtmiştir. (Royce, 1967:441)

İkinci dini ruh halini Royce, Spinoza örneğindeki mistisizm benzeri bir mistik teslimiyet halinde görür. Bilineceği üzere mistisizm, Gerçekliğin doğasının normal deneysel ya da rasyonel yollarla anlaşılabilir olmadığını, gerçeklikle ilgili kesin bilgi ve nihai doğruya yalnızca gizemli bir tecrübe, mistik bir sezgi yoluyla ulaşılabileceğini öne sürer. (Cevizci, 1996:230) Royce'a göre, bu görüş ilahi düzenin gerçek ve üstün olduğunu ve sonlu dünyanın kötülüklerle dolu olduğunu kabul edip, kötü problemiyle yüzleşmeyi reddederek, problemi çözmeye koyulur.

Mistik kişi sonlu yaşamın acıları üzerine odaklaştığı için kötümserdir. Ancak bu kötümserlik ve acı mistik tecrübeye Tanrı'nın anlamının kavrandığı o kısacık anda kaybolur. Bu sebeple mistik kişi için kötülük bir yanılmasından ibarettir.

Fakat Royce o kısacık an'ın kelimelerle ifade edilemeyecek ilahi bir hal olduğunu ve dünyadaki pratik yaşamla izahının mümkün olmadığını belirtir. (Royce, 1967:450) Kötümserliğin ahlaki yaşamın tüm gönülsüzce yapılan planlarının zorunlu bir sonucu olduğunu düşünen Royce'a göre "yaşamımız bu dünya içindedir...tecrübe dünyası sadece beyhude bir savdan ibaretse eğer, o halde son söz yaşama dair konuların bariz bir yanılmasında ve değersizlik içerdiği duygusudur ki, kötümserliğin özünde de bu vardır. (Royce, 1967:452)

Böylece Royce iyimserlik ve kötümserliğe yönelik irdemelerinin akabinde ihtiyaç duyulan şeyin ne olduğunu açıklar: Bu iyimserlik ve onun zıttı olan kötümserliğin gerçek sentezi, kötülüğün gerçekliğini ve önemini inkar etmeyen tinsel bir idealizm, İsa'ya (Lord) kavuşma gününü büyük gün olarak dört gözle bekleyen yaşamın trajik olarak yeterince değerli bir şey olduğunu kabul eden bir dindir-işte ihtiyacımız olan şey budur. (Royce, 1967:448)

Bu suretle Royce, gelip geçici yaşamımızın sınırları içerisinde etik anlamda kötülük problemine yönelirken, hayatın acılarına ve olumsuzluklarına rağmen değerli olduğuna ve insanın her şeye rağmen iyiyi arama arzusuyla hareket etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. O halde bu durumda trajik olmasına rağmen değerli bir yaşama yönelmemizi de sağlayacak olan şey sadakat erdemi olacaktır.

Teolojik açıdan yapılacak olan ise dikkatimizi kötülüklerin karmaşasından uzaklaştırıp, kendi gerçek-ilahi benliğimize doğru çevirmektir. Evrendeki düzeni ve Tanrı'nın mükemmelliğini fark edememek insanın kendi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Royce'a göre sadakatsizlik gelip geçici bir hata olarak bizim geçici dünyamızın düzeni olsa da, böyle bir düzenin tinsel dünya açısından önemini koruyacağını söylemek mümkün değildir. Zira bu gibi durumlar tinsel dünyada saçma ve aşağı şeyler olarak kalırlar. (Royce, 1967:468)

O halde kendi ilahi benliğimize dönmeli ve Tanrı'nın şu sözlerinde güvence bulmalıyız: Sizin kederiniz benimdir. Benimki olmayan, sonluluğunuzun verdiği hiçbir acı yok. Herşey bana ait olduğu için ben de tüm bu acıları çekerim, bunları taşıyım, ancak zafer benimdir. Royce'a göre ilahi Ben'in bu sözü idealist kavrayışın tamamının tek nihai sözüdür. (Royce, 1967:470) Böylelikle Royce acılarımızın aynı zamanda Tanrı'nın acıları olduğunu belirterek, Tanrı'nın bizimle birlikte acı çektiğine dikkat çeker.

Royce, 1898 yılında kötülük hakkındaki denemelerden oluşan ve bu denemeler arasında en bildik denemesi olan Eyüp* Probleminin (The Problem of Job) bulunduğu, *İyi ve Kötüye İlişkin Denemeler*(Studies of Good and Evil) adlı yapıtını yayınladı.

Bu yapıttaki düşüncelerini Alman sosyolog ve kültür eleştirmeni Georg Simmel ile yaptığı fikir alış verişleri esnasında şekillendirme olanağı bulan Royce, Simmel'in kötünün tecrübe edilmesi sayesinde iyiye ulaşmak için gerekli olan bilginin edinildiği yolundaki düşüncelerinden ilham aldı. Simmel, ahlaki sistemlerin erdemlerin yanı sıra gayri-ahlaki davranışları, kötülükleri de detaylarıyla tanıtmaları gerektiğini zira kötülükleri tecrübe etmek suretiyle elde edilen bilginin ahlaki iyiliğin kavranması açısından gerekli olduğunu düşünüyordu.

Ancak Royce kötülüğün bilgisini edinmenin ahlaki anlamda iyilik için gerekli olduğunu düşünmesine rağmen, böyle bir durumun bizi *yılan paradoksu* olarak adlandırılan şeyle yüz yüze getirebileceğini belirtir. Amacımızın iyiyi istemek olmasına rağmen, bunu kötülüğün ne olduğuna dair bilgi yoluyla gerçekleştirmek paradoksal bir durumdur. Başka bir deyişle, ahlaki iyinin bilgisi kötüyü bilmek suretiyle mümkün olabilmekte, kişi ahlaki bir karar verip seçim yaparken kötü olarak nitelendirdiği şeyi bir biçimde kendinde bulmaktadır. Yani ahlaki bir karar veren kişi, kötüyü yalnızca bilmekle kalmayıp, o kötülüklerin bulunduğu bir ortamda, etrafı onlarla çevrili bir biçimde yaşamaktadır. Fakat sonunda onları mağlup edebilmektedir. Royce, kötülük tecrübesi yoluyla kötülük hakkında bilgi edinilmesi durumunun zaman zaman genç ve tecrübesiz kişiler

* Royce bu denemede kötü problemini Eski Ahitteki ana karakter olan Eyüp örneği üzerinden örneklendirerek açıklamaya çalışır.

tarafından kötülüğe yönelik bir eğilim sonucu ortaya çıkan trajedilere sebep olabilmesine rağmen, kötüyü tecrübe etme ve bilmenin kötünün üstesinden gelmede son derece önemli olduğu konusunda ısrarcıdır. Zira ahlaki kişi için kötüye eğilim ve iyi olan arasındaki salınımı fark edebilmek önemlidir. Ancak bu yolla kötülüğe karşı zafer kazanılabilmek durumundadır. Birlik ve düzen adına zaman zaman bir takım olumsuzlukların ya da trajedilerin gerekli olduğunu düşünen Royce, bunların başarı elde etme yolunda kişiyi kamçılıdığını belirtir.

Kişi ancak hakkında bilgi sahibi olduğu karşıtlar arasında karar verip seçim yapabilmekte ve bu seçimin sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu sebeple seçim, somut bir özelliğe sahiptir ve erdeme ulaşmak bir çaba gerektirir.

Bu konuda Royce,

Ahlaki bilincimiz bize genelde bir doğru ve yanlışın var olduğunu anlatmakla kalmamalı aynı zamanda herhangi bir bireysel durumda bunun doğru şunun yanlış olduğunu da bize söylemelidir. Popüler olarak algılandığı üzere bilincin görevi burada bitmez. O, bizim için neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirlemekle kalmaz aynı zamanda doğru veya yanlış yaptığımızda başımıza ne geleceğinin de yargısını verir. Bizi suçlar ve bizi affeder; bize suçluluk hissi verdiği gibi değer hissi de verir; sadece kuralları belirlemekle kalmaz aynı zamanda geçmişe ait davranışlarımızı da yargılar. Bundan öte sadece eylemlerimizi yargılamakla kalmaz genel eğilimlerimizi ve davranışlarımızı da tartar. Bunların bazılarını erdem olarak taltif ederken diğerlerini de kusur olarak beyan eder. Tüm bu durumlarda sorgulanamaz, koşulsuz ve emreder nitelikteki bir içses görevi görür. Fakat ne yazık ki aktüel davranışlarımıza rehberlik etme konusunda en yetkin merci değildir. Değer biçer fakat her zaman kontrol etmez. Önümüze idealler koyar fakat bu idealleri seçim yaptığımız biçimiyle takip etmek ya da etmemekte bizler özgürüz. Asla kaçamayacağımız şey ise bilincimizin yapmış olduğumuz eylemler hakkında verdiği yargılardır. Yanlış yaptığımız zaman verdiği ızdırabın bize yüklediği cezadır (Royce, 1893: 415) demektedir.

Bu durumda Royce'a göre ahlaki yaşam özü itibarıyla çatışma esasına dayalı bir yaşamdır. „İnsani olan“ ile dar bir kalıpta „bencil“ nitelik taşıyan güdülerimiz arasında „akıl“ ve „kapis“, „düzen“ ve „düzensizlik“ arasında çatışmayla geçen bir yaşamdır. (Royce, 1893:423) Kötülüğe eğilimin varlığı ve iyi seçeneği arasındaki yani bu ikilimler arasındaki salınım kişinin iradesini kullanarak seçim yapması ve dolayısıyla ahlaki bir varlık olması açısından önem taşır.

Ahlaki insanın inatçı bir insan (Royce, 1893:424), erdemlerin elde edilmesinin de bir mücadele meselesi olduğunu ve en yüksek erdem en çok mücadele ile elde edilen erdem olduğunu belirten Royce, insanın kötü güdeleri yalnızca bilmekle kalmadığını iyinin tutkulu bir hizmetkarı olarak kötü güdeleri altettiğini de belirtir. Bu suretle o ahlaki seçimin somut özelliğine dikkat çekerek, erdem ve bilginin soyut olmadıklarını daima kendini kötü olanın *karşısında* şu ya da bu iyinin *lehinde* yapılan seçim olarak ortaya konan somut bir erdem olduğunu belirtir.

Bu değerlendirmeler Eyüp Probleminde ifade edilen şekliyle Royce'un teodisesinin yani Tanrı'nın bizimle birlikte acı çektiği düşüncesinin temelini oluşturur. Bu dönemde Royce, kötülüğün kaynağının özgür irade olduğunu

savunan teori üzerine dikkatini yönelterek, bu teoriyle ahlaki dünyanın korunamayıp aksine tam kalbinden yaralandığını düşünmüştür. (Royce, 1898:1-28)

Zira Royce, özgürlüğün kendi içinde sonsuz bir değere sahip olduğunu düşünse de, tüm kötülükleri açıklamada özgür iradenin yeterli olmadığını, acı çekmeyi her durumda acı çeken kişinin eylemlerine bağlamanın yeterli olamayacağını ifade eder. Bazıları özgürlüğünü kötüye kullanabilir ancak diğer bazılarının ise, kötüyü seçmeleri yalnızca özgür olmalarından dolayı değil, cehaletlerinden dolayıdır. Öte yandan insan özgürlüğü; fırtınalar, tayfunlar, depremler gibi acılardan sorumlu tutulamaz. Bu yükler doğanın dengesi sonucu meydana gelir ve masumları bile etkiler. Eyüp Probleminde ortaya konulan paradoksun esası da burada gizli bulunmaktadır: Yani özgür iradeye bağlı olmaksızın masum kişiler de acı çekebilmektedir. Masum olanın acı çekmesi ya da hak edilmeyen bir acının yaşanması her zaman için söz konusu olmaktadır. Bu suretle Tanrı'ya atfedilen bilgelik ve iyilik ile Tanrı'nın yarattıklarında gizli olan eksiklikler arasındaki tutarsızlık ikilemi ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Eyüp'un Tanrı'ya yönelttiği "tam olarak istediğinizi seçebiliyorsanız ve herkesin bildiği gibi dürüst bir kulun değerini biliyorsanız, niçin dürüste düşman olarak hiddetle zulmetmeyi ve sürekli nefreti seçiyorsunuz? Bu soru anlamlıdır ve problemin özü burada bulunmaktadır. (Royce, 1898:1-28)

Royce'un özgür iradeye dayalı teori hakkındaki ahlaki itirazının teknik olarak iki yönü vardır: Bunlardan ilki kötülüğün kaynağını özgür irade olarak açıklayan teoriye bağlı kalınması halinde acı çeken kişiyi teselli etme olasılığı ortadan kalkmakta, teselliyi imkansız kılan bir özgür irade mantığı ortaya çıkmaktadır.

Zira kötülük insanların özgür seçimlerinden kaynaklanan yanlış davranışlarına bağlıysa bunun sorumluluğu bizzat onlara ait olacaktır. Bu durumu Royce, *İyi ve Kötüye İlişkin Denemeler*'de A'yı açıklık, susuzluk, hastalık gibi herhangi bir sebepten dolayı acı çeken şahıs, B'yi ise acı çeken A şahsını gören arkadaşları olarak ele alıp örneklendirerek anlatır;

A şahsı, Ah! Diye bağırıp, B'ye „sen bana ışık, sempati veremez misin? Sen en azından bana iyi olmayı öğretemez misin“ diye sorar. B şahsı her bir sonlu failin kendi özgür istencinin ilahi adaletin kaynaklarından biri olduğunu düşünüyorsa eğer, bu durumda o, „hayır, sen, ışığı ya da herhangi bir diğer konforu hak eden biri olsaydın, Tanrı, ben kesin olarak reddetsem de seni aydınlatacaktı. Ancak eğer sen ışığa layık değilsen, ben sana boş yere öğüt veriyor olacağım“ diyerek yanıt verecektir. (Royce, 1898:1-28)

Böyle bir örnekten hareketle, arkadaşları kötülüğün temelini özgür düşünce teorisine dayandırmışsa eğer, Eyüp acı çekerken, A ve B örneğindeki bir durumla karşılaşılacak, Eyüp bugün daha önce yapmış olduklarının cezasını çekiyor şeklinde bir yorum yapılacaktır. (Royce, 1898:1-28)

Yukarıdaki örnekten hareketle Royce, özgür irade mantığının korunduğu yerde acı çeken kişiyi teselli etmenin imkansız olduğuna-çünkü o bunu kendisi seçmiştir-dikkat çekerek, acı çekmenin ya da yaşamdaki trajedilerin tek bir şekli olmayıp pek çok çeşidi olduğunu ve bunun gözden kaçırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Dolayısıyla kötü problemine verilebilecek yanıt türlerinin de birden

fazla olduğu göz ardı edilmemelidir. Yani uygun yer ve ortama göre uygun üslubu seçmenin gerekliliğine değinen Royce, bir cenaze ortamında teselli edici sözler söylemenin ayrı bir şey, teodise konuşmanın ise ayrı bir şey olduğunu ifade etmiştir. Kötülük problemine dair yanıtların çeşitli olabileceğinin gözden kaçırılması ona göre, ciddi yanıtlara sebep olabilmektedir.

Bu düşüncelerden hareketle C.H. Schell, Royce'a göre nihai anlamda kötülük probleminin olmadığına dikkat çekerek, onun yerine, Royce'un trajedinin ve acının pek çok şekli olduğunu ve onlarla yüzleşmesi gerektiğini düşündüğünü ifade eder. (Schell, 2004:10)

Özgür irade yaklaşımının teselliye imkansız kılan bir mantık sağladığı tespitinin* akabinde Royce itirazının ikinci kısmını ortaya koyar. İyiliğe yönelik gerçek bir işbirliğine, ortak bir etik bilince böyle bir görüşte yer yoktur. Kötülüğün insanın kendi özgür iradesinin bir sonucu olduğu şeklindeki görüş, beraberinde herkesin kendi kurtuluşunun peşinde olacağı görüşünü getirecektir ki böyle bir yaklaşım kolektif irade ve sorumluluğu dışta bırakmaktadır. (Royce, 1898:1-28)

Siz ve ben, özgür failler olarak Tanrı'nın kutsal dünyasında günah dolu bölmelerde, kötülük dolu bölmelerde yaşıyoruz. Ne ben sizi incitirim, ne de siz beni. Ben yapabileceğim her şeyi kendi kurtuluşum için ararken, siz kendi günahlarınızı çekmektesiniz. (Royce, 1898:1-28) Böyle bir yaklaşımın olumlu bir yaklaşım olmadığını düşünen Royce, kötü ile yapılan mücadelede işbirliğinin önemine inanır ve bu işbirliği, onun ilerleyen yıllarda ahlak anlayışında yapacağı komünal vurgunun esasını oluşturur. Ona göre, kötülükle mücadele kolektif bir irade ve sorumluluk gerektirir. Royce'un, sadakat felsefesi konusuna yönelmeden önceki kötülük problemi hakkındaki son çalışması Gifford Konferanslarındaki *Kötü ile Mücadele* başlıklı konuşması olmuştur. O bu konuşmada acı çekme, topluluk, bizimle acı çeken Tanrı gibi konuları irdelemiş, Eyüp'un sorusuna verilebilecek olası yanıtlara ilişkin değerlendirmelerde bulunmuş ve bu değerlendirmelerde bireysel ben'in sosyal doğasına ve sonluluğa dair ciddi vurgular yapmıştır.

Royce, "tüm geçici durumlar...özü itibarıyla az çok yetersizdir. Kötülük de öyle, diyerek (Royce, 1923:381) sonlu düzenin sınırlılıkları sebebiyle yetersizliğinin kaçınılmaz olduğunu düşünmüş dolayısıyla „sonluluk“ ile „kötülüğü“ eşdeğerde görmüştür.

O, bireyselliğimizi kesin olarak ortak insan doğasından bağımsız olmadığı için, tüm insani günahların aslında bir anlamda benim kendi günahım olacağına dikkat çekerek bu konuda sorumluluklarımızı hatırlatmaktadır. Zira bireylerin kötü eylemleri ve insanlığın kötü kaderi ayrılmazcasına birbirine bağlı yönlerdir. (Royce, 1923:393) Bu, ahlaki düzene dair idealist-dayanışmacı görüştür.

Bizler mutlak yaşamın parçaları ya da daha iyi bir ifadeyle, mutlak ve bilinçli dünya sürecinin birliği dahilindeki kısmi fonksiyonlarız. Bizim varoluşumuz ve bireyselliğimiz yanılısama olmayıp hayat boyu Mutlak Varlığın

* Bu tespite rağmen Royce, özgür irade mantığını bir biçimde korumaya devam eder, çünkü buradan sadakat anlayışına geçiş yapabilecektir.

organik bütünlüğü altındadır. Böylece Tanrı'nın da bizimle birlikte acı çektiği fikri ortaya çıkmaktadır. (Royce, 1898:1-28)

Bu perspektiften bakıldığında Royce'a göre, Eyüp'e şöyle bir yanıt verilebilir: Tanrı senin dışında yüce bir cevher değildir. O, Mutlak Varlıktır (Absolute Being). Sen gerçekten Tanrı'yla berabersin. Onun yaşamının bir parçasısın...ne zaman sen acı çeksen, Tanrı da seninle beraber acı çeker, bu dışsal bir olay, dışsal bir ceza değildir. Önemsememesinin sonucu da değildir...Tanrı senin için de acı çeker, tıpkı senin yaptığın gibi. Seni olumsuzluklardan uzak tutmak için acıların üstesinden gelmede tümüyle seninle birliktedir. (Royce, 1898:1-28) Dolayısıyla Tanrı senin ızdırabını paylaşır.

Bu suretle Royce, kötülükle mücadelede dayanışmacı bir bakış açısının ve sorumluluk yüklenmenin ne anlama geldiğine vurgu yapmaktadır.

Royce Felsefesinde Sadakat ve Kolektif İrade

Royce'un ahlak felsefesinin özünü sadakat prensibi ve bu prensibin hayata geçirilmesi yani uygulanması oluşturur. Royce'un sadakat merkezli felsefesinin onun kötülük probleminde verdiği yanıtın ayrılmaz bir parçası olduğu görülür. Şimdi kötülük problemi ve sadakat ilişkisini anlayabilmek için Royce'un sadakat anlayışına yönelelim.

Royce, *Sadakata Felsefesi* (The Philosophy of Loyalty) adlı yapıtının ilk kısmında sadakati bir kişinin bir davaya (cause) irade göstererek (willing), pratik bir biçimde ve tam olarak kendini adaması (Royce, 1909: 51) olarak tanımlar.

Tanımda anahtar rolü oynayan „dava“, „irade gösterme“, „pratik“, „davaya adanma“ kavramlarından hareketle sadakatin özüne dair bazı ipuçları elde edebilmek mümkündür: Sadakatten söz edebilmek için kişinin sadakat gösterebileceği bir davasının olması; ona kendi iradesiyle bağlanması; o davaya kişinin pratikte tam anlamıyla kendini adaması, koşulların değişebilme olasılığına rağmen adanmışlığının tam ve sürekli olması gerekir.

Royce, başka bir yerde ise sadakati, bireyin bir topluluğa pratik olarak sevgiyle bağlanması şeklinde tanımlar. (Royce, 1913: C.I. xvii.)

Yukarıdaki her iki tanımda da görüleceği üzere Royce, sadakatin daima pratik eylemlerle ilgili olması gerektiğini vurgulayarak işe başlamış, bir davaya sadakatin yalnızca „adanmışlık duygusu“ olmadığına dikkat çekerek, onun bireyi eyleme yönelttiğini ve eylemin birey açısından kişisel oluşunu kendi içinde barındırdığını belirtmiştir.

Sadakata, şüphesiz bağlanılan davaya ilişkin bir istekliliği beraberinde getirir ve bu çerçevede *sadakata* ile *sevgi* çoğu zaman aynı gerçekliğe yönelen eş anlamlı terimler olarak işlev görürler de (Beebe, 1999:84) Royce, sadakatin bir davaya yalnızca hayranlık veya sevgi beslemekten kaynaklanan bir adanmışlık olmadığını, (Royce, 1909:18) onun bir zihniyet meselesi olduğunu ve beraberinde de çalışma ile eylemde bulunmayı getirdiğini belirtmiş, sadakati yalnızca duyguların merkezi bir rol oynadığı bir değer olarak gören geleneksel yapıyı düzeltme girişimlerinde bulunmuştur.

Royce'a göre, sadakat salt bir duygu değildir. (Royce, 1909:18) Aksine sadık olmak, daha sonra görüleceği üzere, bireyin doğal isteklerini gerektiğinde kısıtlayıp bir davaya kendini pratikte tam anlamıyla bağlayabilmesidir. Eğer sadakat, salt bir duygudan ibaret olsaydı, bir hayale ya da arzuya belli belirsiz bir bağlanma halini alırdı. Oysaki gerçek sadakat sevginin yanı sıra nihai olanı ve anlamları belirleyen ayrıntılı empirik bilgiyi haklı kılan metafizik bir kavrayışı da ihtiva etmektedir. (Smith, 1950:35)

Royce'a göre sadakat, kişinin bir davaya özgür iradesi ve kişisel seçimi ile bağlılığıdır. Sadık birey bağlanacağı davayı olduğu gibi, o davaya hizmet etme tarzını da kendisi seçer. (Trotter, 2001: 37) Ancak bu bağlamda bireyin kendi iradesiyle başka iradeler arasındaki ilişki ve uzlaşmazlık problemi gündeme gelir. Bu probleme dair Royce, bireysel ben kendi eylemlerinin farkına varacak olgunluğa eriştiğinde gerçekten iyi bir davranış çizgisinin yalnızca kendi rasyonel iradesi tarafından bilinçli bir biçimde seçilen ve desteklenen bir davranış çizgisi olduğunu anlayacaktır der.

Bu durumda hiçbir dış otorite kişi için bir akt'ın niçin gerçekten doğru ya da yanlış olduğu konusunda sebep gösterip açıklama yapabilme durumunda değildir. Yalnızca kişinin kendisinin gerçekten ne istediğine ilişkin makul bir görüş, böyle bir soruya yanıt olabilecektir. (Royce, 1909:25) Başka bir deyişle, „eylemlerinin ve ödevlerinin niçin kendi ödevi olduğu“ hakkında kişiye net bir açıklama yapma durumunda olan yalnızca kişinin kendisidir.

Fakat bireysel ben'in istekleri üzerine vurgu yapmakla birlikte Royce, yalnızca doğal istekler üzerine kafa yormakla ya da anlık kaprislere boyun eğmekle bireyin kendi kendini keşfedemeyeceğini düşünür. Aldığı eğitimden bağımsız olarak değerlendirildiğinde ben'in bir dürtüler toplamı olduğunu ve onun, bunlar üzerine yalnızca düşünmekle kendini gerçekleştirme sürecinde neleri temele koyabileceğini-gerçekte iyi bir davranışın hangisi olduğunu-saptayamayacağını belirten Royce, bunun yanı sıra yalnızca aktivitede bulunmanın da tüm istekleri düzenleyen prensibi belirlemekte yeterli olamayacağını ifade eder. Bu suretle Royce'a göre, insan *kendini gerçekleştirme paradoksu* olarak adlandırılan bir paradoksla karşı karşıya kalır.

Paradoksun esası şudur: Yaşam planımı ve ne yapmam gerektiğini, yaşamımı nasıl şekillendireceğimi ahlaki açıdan belirleyebilecek olan yalnızca benim. Hiçbir dış otorite bana yaşam planımı oluştururken ödevime ve ne yapmam gerektiğine dair açıklama yapamaz. Ancak buna rağmen, ben kendi kendime hiçbir zaman bir yaşam planı oluşturamam. Doğal olarak bende mevcut olan doğuştan gelen bir ideal yoktur. Ben, istek ve acılardan, hırs ve dürtülerden oluşan bir bütünüm. Doğası gereği arzuların anlık oyunlara bağlı olarak karmaşıklaşan benlik'in içinde çırpınıp durmaktayım. (Royce, 1909:31) Ancak bu gidiş gelişlere rağmen ben, kendi irademi keşfetmek ve kendim için bir yaşam planı oluşturarak yaşamımı anlamlı hale getirmek mecburiyetindeyim.

Yani genellikle kendi kişisel ideallerimi başkalarının yardımı ya da katkısı olmaksızın kendi başıma belirlemem gerektiğini düşünsem de, kendi başıma yaşamın anlamını bulmakta ve yaşam planımı gerçekleştirmekte yetersiz kalırım. Kendi irademi yalnızca dış otoriteleri tanıyarak ve eğitim yoluyla öğrenebilirim.

Böylece bireysel ben'in *özerklik* konusundaki içsel arzusu ile aynı bireysel ben'in *sosyal doğası* arasındaki gerilim ve yüzleşme *kendini gerçekleştirme paradoksu* olarak karşımıza çıkar.

Bu bağlamda Royce, kişinin kendini gerçekleştirme sürecinde onun sosyal yönüne olduğu kadar *taklit* ile *karşıtlık* arasında gidip gelen sürekli salınımına da dikkat çeker. Birey kendisi için neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verip yaşam planını şekillendirmeye çalışırken onun isteklerinin şekillenmesinde taklit önemli bir rol oynar. Başkalarını taklit etme ya da onlara karşıt olma yoluyla oluşmaya başlayan „bireysel irade“sosyal eğitim yoluyla şekillenir. “Sosyal eğitim, bireysel ben'in iradesini harekete geçirir ve bu ben'e kendini ifade etmenin yol ve araçlarını öğretir.” (Royce, 1909:34) Bu suretle bir yandan nasıl yaşaması gerektiğinin örneklerini diğer insanlarda bulan birey, öte yandan diğer bireylerden farklılığının farkına vararak özbilincini (ben bilinci) oluşturur. „Kim olduğunun“ ve „ne istediğinin“ bilincine varır. Sosyal eğitim ile büyük ölçüde sosyal uyum geliştirilir. Ancak insanın bireysel istekleriyle dış koşulların tam anlamıyla uzlaşabileceği bir yaşam planı bulabilmek çoğu zaman güçtür. Royce, bireysel ve sosyal istekler arasında her daim çatışma olasılığının olduğunu belirtir.

Bu durumda Royce, sadakati, bireysel irade ile sosyal irade arasında uzlaşma sağlayabilen, çatışan ilgiler arasında uzlaşmaya imkan veren ve bireyin yaşamını anlamlı hale getiren “en yüce iyi” (supreme good)(Royce, 1909:123) olarak gündeme getirir. Zira sadakat bireyin kararlı bir şekilde bireyler üstü bir davaya hizmet etmesini sağlayan ve bu suretle iki iradenin birbiriyle zaman zaman kısır döngüye dönüşebilen mücadelelerini ortadan kaldıran bir değerdir.

Royce, iradenin „yaşama iradesi“, „yaşama iradesini reddetme iradesi“ ve „sadık olma iradesi“ (Royce, 1913: C. II. 298, 305, 309) olmak üzere üç yönünden bahsederek, sadık olma iradesini kullanan insanın, bireysel benliğini sosyal benlikle birleştiren bir irade faaliyeti ortaya koyduğuna dikkat çeker. Örneğin vatan tehlikedeysen vatansever kendini feda etme pahasına ülkesine hizmet eder. Bu kararı verirken „bireysel ben“ yaşam planı için dışa yönelerek „ülkemin bana ihtiyacı var“ derken, bu ifadenin ilham verici kaynağını ise kendi iç derinliklerinde bulmaktadır.

Böylece bir davaya bağlanma anında Royce, bireysel irade ile sosyal iradenin uyumlu hale geldiğini belirtir. Vatanseverlik, şehitlik, ödev gibi her bir sadakat ifadesi insanı kendi kendini sevme ötesindeki bir sevgiye yani *sosyal sevgiye* doğru yönlendirir. Sosyal sevgi kişinin özbilincinin şekillenmesine katkıda bulunan ve kendinden daha üstün bir davaya hizmet etmesini sağlayan, kişinin kendini aşan davalara ya da ideallere duyduğu tutkunun bir ifadesidir. Bu tutkunun kaynağı olan sadakat, insanın dikkatini bir dava üzerine yoğunlaştırmasını sağlar ve bu dava dahilinde insanın başka insanlarla birleşebilmesine yardımcı olur.

Ancak bireysel irade ile sosyal iradenin uyumundan hareketle birey açısından sadakatin kör bir itaat ya da otoriteye boyun eğme olduğu sanılmamalıdır. Zira sadık insan davasına ulaşma yolunda gönüllü olarak bazı istek ve arzularını bilinçli bir biçimde sınırlayabilmekte ve sosyal iradeye uygun davranabilmektedir. Yani bir davaya sadakat bireye bir tür otokontrol imkanı verirken (Royce, 1909:18) bunun yanı sıra bir ideal çerçevesinde yaşamı birleştirme, merkezileştirme doğrultusunda kişiye kararlılık ve iç huzuru da vermektedir. (Royce, 1909:22) Bu

suretle sadakat esasına dayalı bir yaşam, kişinin kendi isteklerine aykırı olmadığı gibi sosyal işbirliğini de beraberinde getirdiği için *kendini gerçekleştirme* ya da *varoluş paradoksu* olarak anılan paradoksa yönelik en önemli çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Royce'a göre sadakat, kendisine bağlanılan davadan bağımsız düşünülemez. Sadakatın anlaşılmasında kilit kavram dava kavramıdır. Buraya değin anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Royce felsefesinde dava, bir bireyin sadık bağlılığına yaraşır bir nesne olarak düşünülmüştür. Royce, dava ile bir kuruma (Parlamento vb.), ideal bir olaya (Hıristiyanlığın ikinci kez gelişini ümit etmek gibi.), ideal bir amaca (evrensel kardeşlik, bilgi topluluğu vb.) bağlılığın nesnesini kastetmektedir. Royce'a göre bir davanın üç karakteristik özelliği vardır. Öncelikle bir dava kişinin doğal ilgisini çekmeye, onu harekete geçirebilmeye, memnun edebilmeye ve nihai noktada kişiyi çepeçevre kuşatabilmeye muktedir olmalıdır. İkinci olarak dava kişinin zaman içerisinde gelişen ve değişen ilgilerini muhafaza edebilmeye ve tatmin edebilmeye muktedir olmalıdır. Son olarak, dava doğası itibarıyla sosyal olmalıdır.(Fuss, 1965:204-205) Kişiselliği aşan yönüyle karşımıza çıkan sadakat, bireyin, bir bireye değil, aradaki bir bağa ve sevilenle sevenin yer aldıkları geniş bir bütünlüğe sadık olması anlamına gelir. Zira Royce'un kullandığı özel anlamı dahilinde sadakat terimi daima sosyal bir davaya sadakat olarak anlaşılmalıdır. Dava, sadık bireylerin büyük değer verdikleri ve değerini tek tek bireylerin ötesindeki kaynaktan alan ve çeşitli bireysel istek ve ihtiyaçların toplamından öte olan bir şeydir.

Bu konuda Royce; sadık insanın kendini adadığı dava hiçbir zaman *tamamen* gayri şahsi bir şey değildir. O, diğer insanları da ilgilendirir. Sadakat sosyaldır. Eğer kişi, bir davanın sadık hizmetkârı ise, en azından aynı davaya hizmet edecek olan olası dost-hizmetkârlara (fellow-servant) sahip olacaktır. Öte yandan bir dava genelde aynı davaya bağlanan çok sayıda dost-hizmetkârı tek bir hizmet dahilinde birleştirme eğilimi sergilediğinden netice itibarıyla sadık insan için bir tür gayri şahsi (impersonal) niteliğe sahip görünür. Siz bir bireyi sevebilirsiniz, ancak siz yalnızca sizi ve diğerlerini bir birliktelikle bağlayan bir bağa sadık olabilir ve sadece bu bağ yoluyla diğerlerine sadık kalabilirsiniz (Royce, 1909:20) demektedir.

Royce'a göre sadık kişi için dava nesnel bir niteliğe sahiptir. Çünkü çok sayıda bireyi ilgilendirmesine rağmen gerçekliği bu bireylerden herhangi birine dayandırılmaz ve davanın iyiliği sadık bireylerin o davanın başarısı sayesinde başarıya ulaşmasından kaynaklanmaz.

Royce bu konuda sadık kişi ölse bile, o davanın taşıdığı değer hala var olmaya devam edeceğini belirterek, davanın kendindeki değerine dikkat çekmektedir. Böylece Royce felsefesinde çok sayıda bireyi bir birlik bağı ile birleştiren ancak onların herhangi biriyle asla özdeşleşmeyip, bireyler üstü niteliğiyle karşımıza çıkan davaya hizmet esastır. Üst bir davaya sadakat, birey için yüce bir iyinin somut şekillenmesidir ve birey açısından yaşamı anlamlı ve değerli hale getirir.

Royce, seçtiğiniz davanıza öyle hizmet edin ki, hizmetinizle etkilediğiniz herkes kendi davasının ve bu sayede davaların davasının-tüm sadık bireylerin birliği davasının-sizden daha sadık hizmetkarı olsun (Royce, 1977:292) demektedir.

Bu durumda „insan tam ve sürekli bağlılığı hak eden davaları nasıl ayırtedebilir?“ ya da „sadakate hizmet etmek isteyen insan tam olarak hangi davaya hizmet etmelidir?“ gibi sorularla karşı karşıya gelinir.

Royce bize bu soruların yanıtlarını açık olarak vermese de, onun düşüncesinin izlerini takip etmek suretiyle bazı ipuçları yakalayabiliriz. O, iyi bir yaşam planının ayırım gözetmeksizin herhangi bir davaya bağlanmak suretiyle gerçekleştirilemeyeceğinin (Smith, 1950:41) ve bazı durumlarda meşru olmayan davaların da bizden sadakat beklentisi içinde olabileceğinin altını çizer. Örneğin kan davası güden bir ailenin fertleri ya da savaş yanlısı bir ülkenin mensupları da kendi ailelerinin ya da ülkelerinin davasına diğer aile ya da ülkelere zarar vermek pahasına da olsa, sadık olduklarını söyleyebilirler. Yani bir davaya sadakat başka sadakat örneklerine ve sadık bireylere zarar verebilir. O halde davaların iyi ya da kötülüğü konusundaki ölçüt ne olacaktır?

Öncelikle altı çizilmesi gereken husus şudur: Royce, dava ister iyi ister kötü olsun o davaya kendini adayan sadık kişi için sadakatin değerli olduğu ve “kendi içinde...kötü olamayacağı” (Royce, 1909:231) inancındadır. Eğer davaya sadakat tam ise sadık kişi o ana değin en yüce iyiyi elde etmiş demektir. Sadakatin değeri aynı davaya bağlanan kişilerin tümünce benimsenir. Aynı davaya bağlanan sadık kişilerin topluluğuna dahil olan herkes için sadakat iyi ve değerli görünürken, o davaya inanmayan ya da o davanın yöneldiği amaçları geçerli bulmayan, ona katılmayanlar için ise bir saçmalıktan ibaret olabilmektedir. (Royce, 1909:57)

Ancak Royce, bir davanın iyi olup olmadığına yönelik iki kriterden söz etmektedir: Bunlardan ilki seçilen davanın sadakate zarar vermemesi gerektiği, ikincisi ise bir davanın diğer kişilerin sadakatlerine olabildiğince çok katkı sağladığı, olabildiğince az zarar verdiği ölçüde iyi olacaktır. Çünkü insanın sadakatini hak eden bir davanın birçok kişiyi tek bir yaşam birliğinde toplayabilir nitelikte olması gerekir.

Bu nedenle bir dava özü itibarıyla *sadakate sadakat* esasına dayandığı yani yandaşlarımızın sadakatini desteklediği sürece yalnızca benim için değil fakat tüm insanlık için de iyidir. (Royce, 1909: 118)

Bu suretle Royce, yalnızca kişinin kendi için değil, tüm insanlık için iyi olabilecek bir davanın seçiminde kılavuzluk edebilecek olan prensibi belirler: Senin iraden dahilinde olduğu ölçüde öyle dava seç ve ona hizmet et ki, seçimin ve hizmetinden dolayı dünya üzerinde daha az değil daha çok sadakat olsun ve gerçekte bireysel davayı öyle seç ve ona öyle hizmet et ki insanlar arasında olası en yüksek sadakat artışını temin et. Kısacası sadık olacağın davayı seçerken ve ona hizmet ederken her ne olursa olsun *sadakate sadık ol.*(Royce, 1909:121)

Royce’un sadakatin yegane iyi olduğu yolundaki inancının bir ifadesi olan *sadakate sadakat* prensibi doğrultusunda hareket eden her birey aynı zamanda tüm insanlık için iyi olana hizmet etmiş olacaktır.

Böylece Royce felsefesinde bir davaya olan sadakat, sadakatin en kapsamlı olanına imkan vermektedir. Kişinin davaları bir sistem oluşturmali, tek bir dava ya da ideal ve bir sadakat yaşamı haline gelebilmelidir: Olanaklı evrensel sadakati oluşturmali. Royce, bu suretle davalarımın tek bir dava çerçevesinde bir sistem oluşturabileceği giderek genişleyen bir sadakat anlayışı sunmakta ve bu durumu şöyle ifade etmektedir.

Herkes için olduğu gibi, birey için de doğru olan dava, rasyonel ve mutlak şekilde belirlenmiş yalnızca bir dava vardır-Bu *sadakate sadakat* ifadesiyle tanımlanan genel davadır. Herhangi birinin sadakate sadakat gösterme tarzı ise bizim sadakat felsefemizde bireyle birlikte sonsuzca çeşitlilik gösteren bir şeydir ve ancak kişisel onay yoluyla kesin olarak tanımlanabilir. Ben sadece kendi tarzımla ve kendi kişisel dava sistemime hizmet ederek sadakate sadakat gösterebilirim. (Royce, 1909: 200-201)

Royce, bu düşünceleri bir kez de şöyle ifade eder: Her sadakatin gerçek prensibi şudur: Kendi davanıza öyle sadık olun ki, bu suretle evrensel sadakat davasının ilerlemesine hizmet edin. Sizin kişisel davanız o iyi bir dava ise eğer siz onu benimsediğiniz ölçüde sizi günlük eylemlerinizin ötesine taşıyacaktır. Yani kişi, kendi davasına sahip çıkıp, ona gerektiği gibi hizmet ederek evrensel sadakat davasına hizmet edebilmektedir. Bu suretle Royce'a göre, sadakate sadakat pratik bir davadır ve insan yalnızca bir dünya vatandaşı olmak suretiyle değil, fakat kendi kişisel davasına hizmet etmek suretiyle sadakate sadakat ilkesine hizmet edebilmektedir. (Royce, 1909:138)

Böylece Royce felsefesinde sadakate sadakat ilkesiyle biz, sadakatin gerçek formunun evrensel olduğunu ve kararlılık esasına dayalı güçlü bir bağlılık gerektirdiğini fark ederiz.

Royce, iyi bir davaya yönelik kriterini ilerleyen yıllarda evrensel, ideal insan topluluğu düşüncesini geliştirerek daha net bir hale getirmiştir. Böylece sadakate sadakat göstermek tüm insanlığı kucaklayacak Evrensel Topluluğun ortaya çıkmasına katkıda bulunacaktır.

Royce'a göre gerçek dünya (real world) kendi bütünlüğü içinde bir topluluktur. Bu yüzden gerçekliğin asli doğası topluluktur. Dünya bir topluluk yapısına sahiptir. (Royce, 1913: v.II.279,375) O halde zamansal süreç boyunca dünya, gerçekliğin temel ruh ve ifadesinin bir kanıtı olarak Evrensel Topluluğa ulaşmaya çalışacaktır.

Bireyin kendi başına hayatının anlamını bulabilme ve kurtuluşa* erebilme konusunda yetersiz olduğunu düşünen Royce, bir bireyin diğer benlerle sevgi esasına dayalı bir topluluk oluşturarak kendi başına sahip olamayacağı bir bilinç düzeyine ulaşabileceğini-yani nihai noktada bireyin hem kurtuluş ihtiyacına çözüm bulabileceğini hem de nasıl kurtuluşa erebileceğini fark etmesine imkan veren bir bilinç düzeyine ulaşabileceğini-ifade eder.

Royce, topluluğun doğasını tanımlarken bir topluluğun yalnızca bireylerin bir araya gelmesinden ibaret olmadığına dikkat çeker. O, toplulukları etnik, sınıf,

* Kurtuluş, günahlardan arınma ve İsa'nın ruhu ile örneklenen sevgi esasına dayalı bir yaşama katılma anlamına gelmektedir.

cins ve diğer özel ölçütlere dayalı olan *doğal topluluklar* ve kişiyi yücelten bir tinsel ideale bağlı kalınarak oluşturulan *gerçek topluluklar* olarak ayırır. Gerçek toplulukların en iyi topluluk biçimleri olmalarının yanı sıra gerçekliğin temel doğası ile uyumlu yegane topluluk biçimi olduklarını da düşünür. (Beebe, 1999:174) Bir araya gelmiş bireylerin aksine gerçek topluluk hem gelecekte ortak bir hedefe hem de geçmişte ortak bir maziye kendilerini bilinçli bir biçimde adanmış olan bireylerin oluşturduğu bir birliktir.

Organize sosyal bir yaşamın varlığı hiçbir şekilde gerçek bir topluluğun varolduğu anlamına gelmez. Genel işbirliği biçimleriyle, gerçek topluluğun doğası belirgin bir biçimde farklıdır. Genel işbirliği grupları yalnızca o anki bir ihtiyacın giderilmesine odaklanmıştır. Gerçek bir topluluk ise, bireylerin kendilerini bir parçası** oldukları topluluğun belleği ve umudu ile tanımlamaları suretiyle şekillendirilmişlerdir. (Royce, 1913: C.II 84) Bireyin bilinci isteyerek sadakat gösterdiği topluluğun bilinciyle biçimlenmiştir.

Gerçek bir topluluğun üyeleri hep birlikte ortak bir yaşam inşa edebilme ve bunu kendilerinden öteye taşıyabilme becerisiyle diğerlerinden ayrılmaktadırlar. (Royce, 1913: C.II 88)

Bu bağlamda Royce, Evrensel Topluluk anlayışını gündeme getirerek, Evrensel Topluluk idealine duyulan sevginin kişileri bu ideali arayışa yönlendireceğini belirtir. *Gerçek* ya da *sadakat topluluğuna* bağlılık yoluyla insan Evrensel Topluluğa doğru yükselebilecek imkanı bulacaktır. Royce, doğal topluluk ile sadakat topluluğu arasındaki temel farklılığın sadakat topluluğunun içerisinde kişinin kendini aşip Evrensel Topluluğa nihai bir bağlılık gösterebilme becerisinin bulunmasına bağlamaktadır.

Royce'a göre Evrensel Topluluk, Tanrı'nın varlığını, doğasını ve tezahürlerini ifade eden bir doktrindir...Evrensel Toplulukta birleştirici güç Ruhur ve Royce'a göre bu Ruh, Hıristiyanlıktaki Kutsal Ruh sembolüyle aynıdır. (Royce, 1913: C.II 13)Evrenin metafizik doğasını topluluk olarak anlamamızı sağlayan evrendeki birleştirici kuvvet işte bu Ruhur. (Royce, 1913: C.II 103)

Böylece Royce'un din felsefesinin manevi odağı olan sadakat, insandaki bilinçlilik düzeyini yükseltir. Royce'a göre insan bilincini üst bir aşamaya yükselten sadakat, ister Hıristiyanlık* biçiminde isterse başka bir biçimde olsun bireyin kendisi için en iyi olan şeyin bir topluluğa sadakat göstermesi olduğunu fark etmesine imkan verecektir.

Royce'un ahlak felsefesi açısından ise sadakat, insanın en önemli ahlaki sorularından olan niçin yaşıyorum? Varoluş gayem nedir? Yaşam idealim ve ödevlerim nelerdir? gibi sorularına yanıt vererek kişinin kendi özgür iradesiyle yaşamını düzenlemesine ve anlamlandırmasına imkan verecektir.

** Royce felsefesinde topluluk, büyüme ve yıpranma gösteren canlı bir organizma olarak düşünülmüştür.

* Royce, insanın kurtuluşunun toplulukla ilişkisine bağlı olduğunu, dini toplulukların çok çeşitli biçimleri bulunduğunu söyleyerek nihai noktada Hıristiyan Kilisesini en belirgin dini topluluk formu olarak düşünmekte ve Hıristiyanlığı „sadakat dini“ olarak ifade etmektedir.

Benliğin Gelişimi: Kötülük ve Kedere Karşı Sadakat Ruhu

Royce felsefesinde, hatırlanacağı üzere, kötülük öncelikle sonlulukla eşdeğer görülmektedir. Her sonlu olgunun Royce'a göre, esas itibarıyla az çok yetersiz olduğu ve sonlu yaşamın tamamının kötülüklerle mücadele esasına dayandığı düşünüldüğünde onun ahlak felsefesinin sadakat esasına dayanması ve aynı ideale ya da davaya sadık olan pek çok bireyi bir birlik ve dayanışma içinde uyumlu hale getirme arzusu daha anlamlı hale gelir. Bu sayede pek çok farklı bireyin bağlandığı toplulukla işbirliği yoluyla tanımlanmasına imkan veren mutlak bir birlik bilinci gelişecektir.

Royce, bireysel ben'in sosyal yönüne ve bağlanılan davaya hizmete ya da ödevle ilişkin yaptığı vurgularla sadakat yoluyla gerçekleşen kolektif bir irade ve sorumluluğun ne anlama geldiğinin somut örneklerini vermektedir.

Birey, kendini belli bir amaç doğrultusunda organize ederek sadık bir arkadaş, iyi bir vatandaş, görev bilinci olan bir kişi olduğu sürece bireysel iradeyle sosyal irade arasındaki boşluk ortadan kalkmakta ve sadakat ruhunun gelişebileceği bir ortam oluşmaktadır.

Böyle dayanışmacı bir ortam kötü ile mücadeleye de imkan vermektedir. Royce'a göre bireysel varlığımız ortak insan doğasından tamamıyla bağımsız olmadığı için tüm insani günahlar bir bakıma benim kendi günahım haline gelmektedir. (Royce, 1923:389) Benim acı ve ızdıraplarımların bazıları arkadaşımın ya da hemcinslerimin hatalarından onların ızdırap ve acılarının bazıları ise benden kaynaklanıyorsa o halde onlarla işbirliği halinde bu kötülükleri iyiliğe dönüştürmek ortak bir insani görev haline gelmektedir.

Böylece Royce, bireylerin kötü eylemleri ve tüm insanlığın kötü yazgısının zamansal düzenin ayrılamazcasına birbirine bağlı yönleri olduğunu dile getirerek (Royce, 1923:393) tüm dünyanın yazgısının gerçek sorumluluğunu kendi içimizde taşıdığımızı belirtir.

Bu suretle Royce, kişiye böyle bir sorumluluktan kaynaklanan ağır bir yük yüklemektedir. Aslında böylelikle o yalnızca kötü şeylerin içinde iyilik ruhu olabileceğini kabul etmek değil, aynı zamanda doğal kötülüğü ortadan kaldırmak ya da onunla yüzleşmeye çalışmak için daha faydalı ve sadık bir biçimde aktif çaba gerektiğini fark ettirmek amacındadır. Başka bir deyişle, herkes kendi yaşam planı ve bu doğrultuda görevlerini ve sorumluluklarını üstlendiği sürece insan bir takım olumsuzluk ve kötülüklerden diğer insanları ya da insanüstü varlıkları sorumlu tutmak yerine kendi sorumluluk bilinciyle hareket etmeyi öğrenecektir.

Bireyler salt birey olmanın ötesinde sadakat yoluyla belli bir ideale ya da davaya bağlanıp bu ideal doğrultusunda organize olarak benliklerini geliştirebilme imkanı bulabildikleri gibi kötülükle mücadele edebilme açısından belli bir dayanışma ortamı da bulabilmektedirler.

İdeallerimizin her zaman mevcut tecrübe biçimlerimizden daha kapsamlı ve onları aşacak şekilde olduğunu belirten Royce, zamansal düzenin ve sonlu yaşamın her zaman yetersiz olduğunu ve doğal olarak ideallerimize göre yetersiz olmak zorunda olduğunu ifade eder. (Royce, 1923:385)

Bu bağlamda Royce, sadık bireyin kötü problemi ile ilişkisini ele alırken burada özellikle kayıp idealler ya da davalar düşüncesine değinerek, kayıp davalara adanmışlığın sadakati daha da güçlendirebileceğine dikkat çeker. (Royce, 1909:280-283) Kayıp davalar* ifadesi Royce tarafından eksikliği ve yetersizliğinden ötürü bu dünyada gerçekleştirilemeyecek kadar üst davaları nitelendirmek için kullanılan bir ifadedir. Böyle bir dava duyusal dünyada kaybolmasına rağmen yine de sadık izleyicilerinin gönlünde yaşamaya devam edip, kişi herhangi bir olası eylem yoluyla artık onunla karşılaşamayacak olsa bile ona ilgisinin hala artarak devam ettiği davalardır. Royce'a göre, kayıp davalar, sadık failerin kusursuz bir dünya hayal ederek geleceği yeniden şekillendirmelerine imkan verebilmeleri ve acı ile ızdırapların da olumlu katkısıyla bireylerin yeniden hayata tutunabilmeleri açısından önemli bir role sahiptirler.

Yeni planlar, sonsuz komplolar, verimli sosyal girişimler, büyük politik organizasyonlar, yeni dinler, dünyevi olarak varlıkları kaybolmuş görünen, ancak değerleri yüzyıllar boyunca devam eden kayıp davalara sadakat esasına göre gelişebilmekte ve kayıp davalara sadakat fikirlerin, geleneklerin, ideallerin alışılmamış gelişimine imkan verebilmektedir. (Royce, 1909: 277-278)

Bu konuda Royce; bizim kötü hakkındaki teorimiz sığ bir iyimserlik değildir, ancak insan soyunun en derin, en acıklı ve en aziz ahlaki tecrübesi üzerinde temellenir. Davanın ya da idealin kendisi gerçekten yaşayan bir bütün olarak görüldüğü sürece sadık olan insan ve yalnızca sadıklar, ızdıraptaki, cehaletteki, sonluluktaki, kayıptaki ve yenilgideki ulvi iyiliği bulacaktır-*Bu da tam tamına sadakatin iyiliğidir.* Tinsel barış şüphesiz kolay bir şey değildir. Biz barışı yalnızca stres, ızdırap, kayıp ve emek ile elde ederiz. İdealize edilen davanın değerinin keder yoluyla vurgulandığını öğrendiğimizde kötü ne olursa olsun en azından ideal bir düzen içinde bir yere sahip olabileceğini görürüz. Sadakat olmasaydı evren ne halde olurdu; ve yargılama olmasaydı sadakat ne işe yarardı? (Royce, 1909:393) demektedir.

Dolayısıyla Royce, kayıp bir davaya adanmışlığın sadık bireylerin sadakatini daha da bileceğini; yalnızca sadık bireylerin kayıptaki, yenilgideki ve bazı olumsuzluklardaki üst iyiliği fark edebileceklerini belirterek sadakat esasına dayalı bir ahlak anlayışında kötünden, iyinin nasıl çıkabileceğini yani kötü olandaki potansiyel iyiliğin nasıl fark edilebileceğini anlamamıza rehberlik etmektedir. Royce, ekstrem durumların sadakate fırsat verdiğini düşünür. Yani şu an için durum karanlık ya da olumsuz görünebilir, ancak uzak geleceğe dönük yapılabilecek hala çok şey olduğunu fark edebilmek önemlidir. (Royce, 1909:281-282) Bu sebeple Royce, kayıp ideallere kendini adayan sadık failerin yeniden hayata bağlanmalarında ve ahlaki birey olabilmelerinde acı ve ızdırabın olumlu yönüne değinir.

O halde güçlük ve zorluklar sadık kişilerin davalarına bağlılıklarını azaltmayı artırmak durumundadır. Royce, kayıp davaya sadakatin „keder“ (grief) ve „hayal gücü“ (imagination) olmak üzere iki yandaşla el ele yürüdüğünü belirterek

*Örneğin zapt edilen bir ülkenin insanları kendi ülkelerine sadakatlerini artık politik anlamda varolan bir milliyetçilik söz konusu olmasa da, idealize etmek suretiyle hala canlı tutabilmektedirler.

(Royce, 1909:283) keder olmaksızın sadakatin hiçbir zaman en üst düzeye ulaşamayacağını, insan doğasına ilişkin apaçık bir hakikat olarak ifade eder. (Royce, 1909:284)

Sadık bireyler, bağlandıkları ideallerin bu dünya için gerçekleşemeyecek kadar yüce olduklarını fark ettiklerinde acı ve keder duyarlar. Ancak sadakat, aktif olma özelliğinden dolayı bu türden duygularla gücünü yitirmez.

Royce'a göre kişi, bir şeyden acı ya da keder olarak sözettiğinde bu ister fiziksel isterse başka türlü olsun, o, acı ve ızdırap olgusunu kendi yaşam öyküsü içine sindirmeye başlamıştır. Keder Royce'a göre, kişinin aktif, yapıcı, ahlaki bir süreçten geçerek, sindirdiği, özümlediği ve idealize ettiği ve bu sayede iyinin bir parçası olarak kazandığı, rasyonel olarak yüzleştiği olumsuz durumlara verdiği isimdir. Olumsuzluklarla aktif yüzleşme kişinin yaşamına yeni bir boyut kazandırır. (Royce, 1909:279-285)

Bu suretle Royce felsefesinde keder, kişinin yaşamdan kopmasına değil, hayal gücünün de etkisiyle yeni bir yaşama geçişine imkan vermesi, yani kişinin kötülükleri bir biçimde sindirerek, idealize ederek, kendi yaşam planına dahil etmesi ve onları yaşamsal bütünlüğü içerisinde yerlerine yerleştirerek farklı bir anlamla yorumlanmasına olanak sağlaması açısından önemlidir.

Keder ve hayalgücü işbirliği halindedir. Hayal gücü, kederlerle ıslah edilip, derin gereksinimlerle canlanarak, geçmişin hikayeleri ya da hatıralarını yalnızca yeniden düzenlemekle kalmaz, aynı zamanda mükemmel görüşler üretir. (Royce, 1909:282-283) Bu suretle hayal gücü, sadakati harekete geçirerek, acı ve kederin getirdiği bezginliği azaltırken, sadakat de eylemleri, hayal gücünün oluşturduğu görüşler doğrultusunda yönlendirir.

Daha üst ya da daha kapsayıcı bir sadakate yönelik olması dışında kişinin hiçbir zaman mevcut davasını terk etmemesi gerektiğini düşünen Royce, (Royce, 1909:157) kaybedilen davaların geçmişe ve hatıralara yönelerek sorgulanması, kavranması ve yeniden yorumlanması suretiyle yeni anlamların çıkarılmasına ve bu anlamların derinleştirilmesine katkıda bulunması gerektiğini belirtir.

Ancak Royce, bazı olumsuz durumların sindirilebileceği ve hatta iyinin bir parçası olarak kazanılabileceğine, ancak diğer bazılarının ise sindirilemeyeceğine dikkat çeker. Bu doğrultuda o, kederi sindirmenin hiçbir biçimde mümkün olmadığı salgın hastalık, kıtlık gibi trajedilerle, kötüyle mücadele edilebilmesi halinde kötünün içindeki iyilik potansiyelinin yakalanabileceği trajedileri birbirinden ayırır.

Ona göre, salgın hastalık, kıtlık, zorbaların zulmü, masum insanların kötü kaderlerin kurbanı olması gibi durumlar normal bir bakış açısı ile hiçbir suretle özümsemeyecek, haklı kılınamayacak ya da makul bir biçimde kavranamayacak olgulardır. Yani bu tür olayların neden insan yaşamının bir parçası olduğunu anlamakta güçlük çekeriz. Fakat yine de bunlar insan yaşamının bir parçasıdır. Bunlar bizim doğal anlayışımıza göre mümkün olduğu taktirde ortadan kaldırılması ya da imha edilmesi gereken bulanık deneyim verileri olarak görünür.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Royce, „kötü yok edilmelidir“ düşüncesini içinde hiçbir iyilik potansiyeli barındırmayan durumlar için söz konusu etmektedir.

Bunların yanı sıra kederi özümsemenin mümkün olduğu durumlar da vardır. İnsanların ızdırıp deneyimini günlük yaşamlarının süregiden akışı içerisinde özümseyebildiklerini ve keder sözcüğü ile kastedilen şeyin bu durum olduğunu belirten Royce, şüphesiz bu özümseyebilme ya da asimile edebilme kapasitemizin olmasının acı ve ızdırabı haklı kılmayacağını belirtir. İnsanlar, eğer mümkün olsaydı, acı ve ızdıraba neden olan durumları tersine çevirirlerdi. Ancak o, etik sebepler için bile kötülüğü rasyonalize etme, makülleştirme kapasitemizi inkar etmenin ise, çoğu insanın kötü ile mücadele tecrübesinin odağında olan bir yorumlayıcı süreci görmezden gelmesi anlamına geldiğini belirtir. O halde insanın yorumlama özelliği olan bir varlık olduğu düşünülerek, kısmi bir bakış açısıyla kötü denilen bir durumun, genel bütünlük içerisindeki anlamının anlaşılması ve yeniden yorumlanması önemlidir. Bu sebeple, bu kederi özümseme ve idealize etme şekli asla bir boyun eğme olmayıp, gayretli bir yorumlama ve yorucu bir çabayı da beraberinde getiren yapıcı bir etkinliktir.

Royce'a göre bizler zaman ve mekan boyutunda yaşayan varlıklar olsak da belleğimiz ve umutlarımız yoluyla geçmişe ve geleceğe yönelebilmekte, geçmiş bugünün koşullarıyla anlamaya ve yorumlamaya çalışmakta; geleceğe ise ideallerimiz, kaygılarımız ve umutlarımızla yönelmekteyiz. Bu anlamlandırma ve yorumlama özelliğimizle özümseme mümkün olan kötülükleri özümseyerek, idealize ederek, kendi yaşam planımıza dahil ederek, bunları anlamlı bir bütünlük içerisinde yerleştirerek yeniden kavramaya ve yeniden yorumlamaya çalıştığımızda onların zararlılıklarından mümkün olduğunca arındıklarını görebilmemiz mümkün olmaktadır.

Royce günah düşüncesini de bu bağlamda değerlendirerek, doğuştan gelen günah düşüncesinin insanın kötülüğünün, evrensel gerçekliğinin kabul edilmesi anlamına geldiğini söyler. O, kötünün gerçekliğini görmezden gelmek ya da yokmuş gibi davranmak yerine, kötülüğün yorumlandığı taktirde belli bir kötü edimi ya da günah ediminin ardındaki gerçekliğe bizi götürebilecek bir belirti olduğunu göstermeye çalışır. Topluluğa sadık olunduğu ve sadık kalındığı sürece topluluğu oluşturan ruh, bireyin üzerine kurtarıcı enerjisini salarak, bireyin işlediği günah ve kötülükten arınmasını sağlar. (Beebe, 1999:86)

O halde kötü ve ızdırıp, olumsuz yönünün yanı sıra bir bütün içerisinde gerektiği şekliyle anlamlandırıldığında ve yorumlandığında olumlu bir yön de kazanabilmektedir. Bu olumlu yön, ızdırabı hayattan kopuk bir şey olarak değil, hayatın bir parçası olarak tecrübe etmemiz gerektiği, acı ile ızdıraba bize zarar vermeksizin benliğimizi yetkinleştirecek bir anlam yüklenmesi gerektiğini farketmemizdir. (Beebe, 1999:82)) Örneğin bir savaş ortamında bulunan insanlar, savaşın tüm olumsuzluklarına rağmen kötülükleri özümseme ve tinselleştirebilme kapasitesine sahip oldukları zaman acı ve ızdırabın kaynakları dini kavrayışın kaynakları haline dönüşebilmekte, keder, sadakatın en üst düzeyinin fark edilmesine imkan vermektedir. Keder olmaksızın sadakatın en üst düzeyde yaşanmamasının sebebini Royce, sadakat ile din arasında ilişkiye dikkat çekerek açıklamaktadır.

Kişinin kayıp hakkındaki „keder“ tecrübesinden öğrendiği şey, ahlaki bir tutum olarak sadakat ile dindeki ezeli ebedi olarak değerli olan şey arasında

kesinlikle hakiki bir bağ olduğunun kavranmasıdır. Kişi, kayıp bir davaya hizmet ettiğinde bir anlamda kesinlikle en yüksek sadakate bağlanmak, fani ve zamansal dünyanın herhangi bir anında görülür şekilde kavranamayacak iyi olan ideallere adanmak durumunda olduğunu bulgulamaya başlar. Sadakat, davanın ya da idealin birlik ve bütünlük içinde olmasını ister. Bu yüzden sadakat esas itibarıyla üst insanı araştırır ve bu yüzden sadakat, din ile bağlantılıdır. (Royce, 1909:285)

Bu suretle Royce'un acı ve ızdırap ile ilgili kavrayışının öğretici bir nitelik taşıdığı görülür. Burada anlamamız istenen şey öncelikle, dini inancın önünde sıklıkla engel olarak anlaşılan şeylerin aslında tam da dini inanca bir geçiş yolu olabileceğini farkedebilmektir. (Beebe, 1999:82) Diğer ise, bazı kötülüklerin prensipte dahi olsa, her şeye muktedir olan varlık tarafından yok edilemediğini çünkü yok edilmesi halinde bizlerin bildiği en ulvi iyiliğin gerçekleşmesi için gerekli olan koşulların ortadan kalkacağıdır. (Royce, 1977:213-254) Bu doğrultuda Royce, Leibniz'in de vurguladığı gibi dünyanın olası dünyaların gerçekten en iyisi olduğunu ifade eder. Royce'un Leibniz'i çağrıştıran bu düşüncesini diğer iki düşüncesi izler. Bunlardan ilki, onun bir bireyin tecrübe edebileceği en derin kişisel kederler olarak düşündüğü, „geri döndürülemeyenin cehennemi“ olarak dile getirdiği kederlerdir. Royce, geri dönüşü olmayan eylemlerin yalnızca bireysel eylemlerimiz olmadığını, kederin, bireyler bir topluluk içinde birbirlerine bağlı oldukları için topluluğa özgü bir yönünün de olduğunu düşünür. Öte yandan Royce, ancak acı ve ızdırap gibi deneyimlere insanların yükledikleri anlamlar ve yorumlar sayesinde bu deneyimlerin insanları Tanrı'ya yaklaştıran deneyimler haline dönüştürdüğünü belirtir.

Böylece Royce felsefesinde sadakat hakkında bilgi edindikçe sadakatin yalnızca ahlak felsefesi açısından ele alınamayacağı, onun aynı zamanda dinin özünü oluşturduğu anlaşılır. Sadakat sadece ahlakın kaynağı değil, dini kavrayışın da kaynağıdır. Gerçek sadakat ruhu, ahlaki ve dini ilgilerin tam anlamıyla bir sentezinin özüdür. Sadakatin konusunu oluşturan dava ya da ideal nihai noktada Royce'a göre, dini bir hedeftir ve kişiye kurtuluşun yolunu gösterir.

Sadakat, bir yandan, kişiye hiçbir mistik tecrübeye yer bırakmadan tüm rasyonel dünyayı bir arada tutan yasayı öğretirken, diğer yandan tüm benliğini harekete geçirmek için kişiyi göreve çağırarak ona ilahi lütfü gösterir ve herhangi bir felsefi eğitime gerek kalmadan kişiye İlk Aklı fark ettirir.

Sonuç

Sadakat erdemi Royce'un ahlak felsefesinin temelini oluşturmakla kalmayıp onun dönemlere ve aşamalara ayrılan çalışmalarının; zaman içerisinde gelişip derinleşen felsefi düşüncelerinin bel kemiğini oluşturup, düşünceleri arasındaki sürekliliği sağlayan temel değer olmuştur. Royce'un sadakat anlayışının temel özelliği, onun sadakati kötülük ile aktif bir mücadele için gerekli olan tavır, motivasyonu, kolektif iradeyi ve kolektif sorumluluğu sağlayan bir erdem olarak düşünmesidir. Diğer bir deyişle, Royce'a göre sadakat, kötülük probleminde verilebilecek olan yanıtın ayrılmaz bir parçasını oluşturup, kötülüğün üstesinden gelebilmek için gerekli olan dayanışma ve sorumluluğu sağlamaktadır.

§ Öncelikle kötülük probleminde, kötüyü bilmenin ya da kötüyü yaşamanın ne anlama geldiği bağlamında yaklaşan Royce, kötülüğün iyiliğin bir parçası

olduğunu düşünmüştür. O, iyinin yanında kötünün de yer alması gerektiğini, çünkü ahlaklı olabilmenin ahlaksızlığı bilmeyi, iyi davranış sergileyebilmenin kötü davranışı bilmeyi gerekli hale getirdiğini ifade etmiştir. Bu suretle insan, kötülüğe dair bir farkındalık geliştirerek kötülükten uzaklaşabilecektir. Böylece Royce, pratik anlamda kötülükle mücadele ederek, iyiyi oluşturabileceğimizi düşünmektedir.

§ Öte yandan onun teodisesi bizimle birlikte acı çeken bir Tanrı fikri çerçevesinde temellendirilmiştir. Royce'a göre Tanrı, bizim kötü seçimlerimizi ve keyfi ızdırapları telafi etmektedir. Çünkü biz bu ızdırapları çekerken o da çekmektedir ve bunlar ebedi bir düzenin içerisinde erimektedirler; bu düzen, içerisinde ızdırapın hiç olmadığı bir düzenden çok daha iyidir. Royce, böyle bir doktrinin mantıksal olarak gerekli olduğunu düşünmektedir. Çünkü o, bir yandan hakikati tam anlamıyla Bilen Varlığın, gerçekte varolan kötülüğü bilememesi ve onu tecrübe edememesinin hayal bile edilemeyeceğini düşünürken öte yandan tecrübe bütünlüğü içinde kötülüğün, iyi olanın yanında ikinci plana atılmasından daha iyi bir iyilik olmadığını da ifade etmektedir. O halde kötülüğün gerçekliğini görmezden gelmek yerine, kötülüğün farkında olmak, onunla mücadele etmek, kötülüğü, iyi olanı gerçekleştirerek bastırmak çok daha önemlidir.

Bu suretle Royce, hakikati tam olarak bilen Tanrı'nın insanlarla birlikte acı çeken ve dolayısıyla kötülükle mücadele eden bir Tanrı olduğunu düşünür. Tanrı'nın bizim ızdırabımızı paylaştığı yönündeki bu düşüncelere Royce, daha sonra „kötünün ve acının öğretici yönü olduğu“ ve „evrenin olumsuzlukları ve acılarıyla değerli ve güzel hale geldiği“ düşüncelerini de ekler. Tıpkı yaşamın trajedilerine karşı ayakta kaldığımızda mutlu olduğumuz ya da hiç sevmemiş olmaktansa sevip de kaybetmiş olup, sevginin ne anlama geldiğini bilmenin mutluluğunu tattığımız gibi. Trajediler ve olumsuzlukların yaşamın anlam ve derinliğini fark etmemize imkan verdiğini düşünen Royce, trajedilerine rağmen yaşamın değerli olduğuna inanır. Ona göre cesaret, teslimiyet ve umut gibi büyük erdemlerin değeri kötünün en fazla gün ışığına çıktığı zamanlarda fark edilir. Ona göre acı çekmek zaruridir. Çünkü ilahi ahenk ya da uyum, mantıksal olarak nihai noktada üstesinden gelinmesi gereken ezeli bir gerilimin varlığını gerektirir.

§ Royce, tüm kötülükleri açıklamada özgür irade anlayışının yeterli olmadığını zira kötülüğün kaynağını özgür iradeye bağlama halinde acı çeken kişiyi teselli etme imkanı kalmadığını ve böyle bir yaklaşımın kolektif irade ve sorumluluğu dışladığını belirterek, bireysel irade ile kolektif iradenin uzlaşımı esasına dayalı bir anlayış geliştirir.

§ Kötülükle mücadelede kolektif bir bilinç ve kolektif bir sorumluluk olması gerektiğini düşünen Royce, kötülüğün üstesinden gelmede sadakatin bireysel irade ile sosyal irade arasında uzlaşmaya imkan veren yönüne dikkat çeker. Bireylerin kötü eylemleri ve insanlığın kötü kaderi, bu sonlu düzenin ayrılamazcasına birbirine bağlı yönleri olduğuna göre, dayanışmacı bir bakış açısına ve sorumluluk üstlenmeye ihtiyaç vardır. Böyle bir sorumluluktan anlaşılması gereken kötülükler ve olumsuzluklardan bireyin diğer insanları ya da insanüstü varlıkları suçlaması yerine, kendi ödevlerini ciddiye almaları ve kötüyle mücadele edilmesi halinde, içinde iyilik potansiyeli bulunan trajedileri, iyiliğe dönüştürebilmek için çaba sarfedebilmeleridir. Kötülüğü sonlulukla da

ilişkilendiren Royce, aynı birey üstü ideale ya da davaya bağlanan ve kendilerini ortak amaçlara adayan bireylerin koordinasyon halinde çalışmayla kötülük ile mücadele için gereken uygun tavır, motivasyon ve sorumluluğu sağlayabileceklerini düşünür.

Böylece Royce felsefesinde kötülük ve ızdırap olumsuz yanlarının yanı sıra olumlu bir yöne de sahip olmaktadır. Zira acı, ızdırap ve keder olmaksızın sadakat en üst düzeyde yaşanmamaktadır. En üst düzeyde ise sadakat, yalnızca ahlak felsefesi sınırları içerisinde kalmayıp aynı zamanda din ile ilişkili olmaktadır. Yani metafizik açıdan sadakati aşk ve imandan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Beebe, G. (1999). *The Interpretive Role of The Religious Community in F. Schleiermacher and J. Royce*, U.S.A: Edwin Mellen Press.
- Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Ekin Yayınları.
- Fuss, P. (1965). *The Moral Philosophy of J. Royce*, Cambridge: Harvard University Press.
- Royce, J. (1893). "On Certain Psychological Aspects of Moral Training", *International Journal of Ethics*, Vol. 3, No. 4.
- Royce, J. (1898). "The Problem of Job", (in *Studies of Good and Evil*, New York: D. Appleton and Company, p.1-28) in *The Philosophy of Josiah Royce* (1982)(Ed. J. K. Roth).
- Royce, J. (1909). *The Philosophy of Loyalty*, New York: The Macmillan Company.
- Royce, J. (1913). *The Problem of Christianity*, Vol. I-II, New York: The Macmillan Company.
- Royce, J. (1923). *The World and The Individual*, Second Series, New York: The Macmillan Company.
- Royce, J. (1958). *The Religious Aspect of Philosophy*, New York: Harper Torchbooks.
- Royce, J. (1967). *The Spirit of Modern Philosophy*, New York: W.W. Norton&Co.
- Royce, J. (1977). *Sources of Religious Insight*, New York: Octagon Press.
- Schell, C.H. (2004). "Roycean Loyalty and The Struggle with Evil", *American Journal of Theology&Philosophy*, Vol. 25/1, Academic Researc Library.
- Smith, J.E. (1950). *Royce's Social Infinite*, New York: The Liberal Arts Press.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Trotter, G. (2001). *On Royce*, U.S.A.:Thomsan Learning Inc.
- Yaran, C.S. (1997). *Kötülük ve Theodise*, Ankara: Vadi Yayınları.

The Understanding of Loyalty in J. Royce and The Role of Loyalty in Overcoming The Evil

It is perceived that the problems of pessimism and evil that played a dominant role in philosophical thinking in the 18th and 19th centuries in particular also preoccupied Royce significantly. Stating that pessimism is based on the idea that “the whole life is full of evil and thus must be terminated”, Royce believes that the basic problem here lies in the answer to the question whether the life is worth living or not. For Royce, considering the life through its value and meaning, tendency of pessimism is related to the failure of individuals to attach themselves to a super-individual ideal or cause and also their failure to centralize their lives on the focus of a given purpose.

On the other hand, Royce regards the problem of evil as one of the most discouraging fields of philosophy because of its proneness to theoretical misstatement and misinterpretation. He believes that the way to address the problem of evil responsibly is to realize the evil practically. It is therefore perceived that Royce’s approach to the problem of evil is primarily existentialist rather than rational.

Royce suggests that one should know what the evil is in order to discover the good in moral terms. Turning towards the morally-good by acquiring the knowledge of evil would lead us to what Royce called „serpent paradox“. The moral individual acquires the knowledge of the good through the knowledge of his or her experiences of the evil. However, the idea that the evil should be known to have a moral comprehension and to prefer the good may sometimes result in tragedies which are often a consequence of tending towards the evil in young and inexperienced individuals. Therefore, there is not such a paradox here. Nevertheless, Royce believes that an experience and knowledge of the evil is extremely important in overcoming the evil.

The most important characteristic of Royce’s evaluations as to the problems of pessimism and evil is that he relates such problems to loyalty and believes that the problem of evil can be overcome through loyalty.

Royce defines loyalty as “one’s willing for and complete, practical commitment to an ideal(cause).” He also defines it as „practical engagement of an individual to a community through love and affection“. For Royce, in order to be loyal, one must have an ideal or a cause to be loyal to. A cause that deserves the loyal commitment of an individual has the following characteristics: A cause must be able to attract the attention of the individual naturally; the ideal or cause should be able to not only attract the attention of the individual but also maintain it and the cause must be social by its nature.

A cause is something which loyal individuals attach utmost importance and which takes its value from a source beyond individual persons, and which is more than the totality of individual desires and needs. The Roycean term of "loyalty" always needs to be understood as loyalty to a social cause. Any sound social relationship – such as „friendship“ that brings together some individuals with a friendly union of life, „family“ that is based on a collective life of its members and “state” that is not the totality of individual citizens but a union of loyal patriots – may produce a cause that calls for commitment.

For Royce, there are two criteria to define a cause as good or evil: First, the cause should not do harm to loyalty, and secondly, a cause should make maximum contribution and minimum damage to loyalty of individuals. In other words, a cause is good not only for me but the entire humanity as long as it is based on the principle of *loyalty to loyalty*, namely as long as it supports the loyalty of my supporters.

Royce later extended and further explained his criteria for a good cause by developing his thought of universal, ideal human community. Therefore, he thinks that *loyalty to loyalty* means making contribution into emerging of a Universal Community which will embrace the entire humanity, and states that the love for the ideal of Universal Community will lead individuals to such an inquiry. Universal Community is a doctrine that contains the existence, nature and manifestations of God. The unifying power in the Universal Community is the Spirit, which is same as the Holy Spirit in mainstream Christianity.

For Royce, the loyalty – which helps an individual make commitment to a super-individual cause or ideal under which he/she unifies with other individuals – is not a blind obedience or submission to the authority. Loyal individual can voluntarily restrict some of his/her desires and demands and act in line with the collective will for the sake of achieving the ideal. In other words, loyalty to a cause provides the individual with a sort of self-control as well as determination and a clear conscience to unify his/her life within the ideal. Thus, a life based on loyalty enables cooperation between the individual will and social will, and collective will and responsibility can develop thereby.

As the life of a loyal individual is formulated in line with an ideal, his/her life becomes valuable and meaningful, and the loyal individual may realize his/her *raison d'être*. Furthermore, loyalty provides an environment conducive to the collective responsibility to fight against the evil. Recalling that Royce believes that „evil is equal to finitude“ and „finite life consists of fighting the evil“, it is meaningful that his philosophy of ethics and religion is based on the spirit of loyalty that unites plurality of individuals within a super-individual ideal. This is because human beings who ally towards an ideal will suffer the pains arising from the evil

and negativities, and will also be able to overcome the evil collectively. More importantly, it is not only human beings who cooperate to fight the evil but also God will fight the evil alongside the human beings. For Royce, the reason why some evil is not terminated by the *Omnipotent Self* – though in theory – is that the conditions required for realization of the supreme good would disappear if those evil were terminated.

The ties between religion and moral philosophy of Royce based on the loyalty are thus observed clearly. For Royce, loyalty inquires the supreme human and is thus related to the religion. As the highest loyalty is commitment to the highest ideals and causes, it will not be possible to think of such a sincere commitment apart from religion.

Ali b. Ebu Talib Hilafetinden Yezid b. Muaviye Dönemine Kadar Basra Körfezindeki Siyasî Durum

The Political Structure At Basra Gulf In The Period Of Ali b. Ebu Talib And Yezid b. Muaviye

Taner Yıldırım *

Özet

Basra Körfezi'nin siyasî yapısıyla ilgili yapılan bu çalışmada, genel olarak bölgenin coğrafyası ve dönem içindeki siyasî tarih üzerinde duruldu. Bölgenin bu dönemdeki siyasî durumu, başta Hz. Ali olmak üzere, Emeviler'in ilk iki halifesi Muaviye b. Ebu Sufyan ve Oğlu Yezid'in dönemini kapsayacak şekilde ele alınıp, döneme ait siyasî gelişmeler ışığında değerlendirildi.

Basra Körfezi coğrafyası ele alındığında görüldü ki, bölge son derece önemli bir stratejik mevkide bulunmasından dolayı, tarihin en eski çağlarından beri ilk medeniyetlerin kurulduğu ve büyük siyasî, sosyal gelişmelerin ve çekişmelerin meydana geldiği önemli bir sahadır. Ele aldığımız dönemde de bu özelliğini kaybetmediği ve dolayısıyla son derece hareketli bir görünüm arzettiği görüldü. Özellikle uluslararası ticaret yolları, kara, deniz ve nehir yollarının birleştiği bir konumda olmasından dolayı, bu önemini gelecekte de koruyacağını tahmin ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Basra, Körfez, Irak, Bahreyn, Umman

Abstract

At this work about the political structure of the Basra Gulf, we dwelled upon the general geography of the district and its political history. The political situation of the district in this period is assessed in a way that comprises especially the period of Hz. Ali the fourth caliph of early islamic period Muaviya, the first Emevi caliph, and his son Yazid in the light of political developments in that period.

When we took up Gulf of Basra we saw that the region of the Gulf is a very important strategic location. So since the most prehistoric period this area have got a lot of civilizations, big wars, social events and contentions. We saw that in the time of the region that we take up, the position of the Gulf area have gotten similar events in the past. Consequently, the area of the Gulf have owned most active position in that term that we take up. Especially because of the land trade roads, sea trade roads and river trade roads, Gulf of Basra have owned a very active junction at all time in the past and we easily guess that it will be protect its status in the future, too.

* Arş. Gör. Taner YILDIRIM (tyildirim23@hotmail.com)

Key Words: Basra, Gulf, Iraq, Bahrain, Oman

GİRİŞ

Çalışmamıza konu olarak ele aldığımız coğrafi mekan, Arap Yarımadası'nın kuzeydoğu kısmını teşkil eden Basra Körfezi mıntikasıdır. Kuzeydoğu kısmından kasdımız ise eski coğrafi tanımı itibariyle o dönemde Bahreyn ve Umman diye isimlendirilen geniş bir alandır. Basra körfezi mıntikasının eski coğrafi tanımı, şimdiki durumundan farklılık arz etmektedir. Eski coğrafyacılar eserlerinde bu mıntıkayı Bahreyn ve Umman olarak ele almış olup, mıntıkanın sınırlarını da bu iki bölgeye göre çizmişlerdir¹.

Coğrafi mekan olarak İran ile Arap Yarımadası'nın arasında ve Güneydoğu tarafından Umman'ın Hürmüz boğazı ile kuzeyde Irak ile sınırlandırabileceğimiz Basra Körfezi'nin, sıcak suları Hürmüz Boğazı kanalıyla Umman Denizi ve Hint Okyanusu'na karışır. Kuzeydoğuda Şattü'l-Arab'ın (Ervend) ağzından başlayan ve Hürmüz Boğazı'na kadar uzanan Basra Körfezi'nin uzunluğu yaklaşık olarak 805 km'dir. Genişliği yaklaşık 280 km. derinliği ise ortalama 40-50 mt. arasında değişmektedir. Derinliğin en fazla olduğu ve 100 metreye ulaştığı yer ise Hürmüz Boğazı'dır. Geçmişten günümüze çok önemli stratejik bir bölge olan Basra Körfezi, bu konumuyla önemli bir ticaret merkezi olarak doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmenin yanı sıra, bu yapısıyla tarihin her döneminde toplumların ilgisini çekmiş ve onların iştahlarını kabartmıştır.

Basra Körfezi coğrafyasının, son derece önemli bir stratejik mevkide bulunması nedeniyle, tarihin en eski çağlarından beri ilk medeniyetlerin kurulduğu, büyük siyasî, sosyal gelişmelerin yaşandığı önemli bir saha olduğu görülmektedir. Ele aldığımız dönemde de Körfezin bu özelliğini kaybetmediği ve dolayısıyla son derece hareketli bir görünüm arz ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle uluslararası ticaret güzergahlarından (kara, deniz ve nehir yollarının birleştiği bir konumda olması) dolayı bu önemini ele aldığımız dönemden sonra da görmek mümkündür².

Siyasî olayların coğrafi konumla yakından ilişkisi olduğu, bilinen tarihi bir hakikattir. Dolayısıyla Körfez Bölgesi, en eski dönemlerden

¹ Muhammed Şakir; *Tarîhu'l Halici'l-Arabî*, Umman, 2003, s. 30-32.

² İbrahim Ahmet Adevi; *ed-Devletü'l-İslamiyye ve İmparatoriyyetül Rum*, Kahire, 1958, s. 137-143; Mahmut Taha Ebul A'la; *Coğrafiyatü'l-Alemi'l-İslamiyye*, Kahire, 1968, s. 16-17; Suleyman Huzayyin; *Arabiân and the far East*, Kahire, 1952, s. 9-17; Charles M. Daughy; *Wanderings in ARabiâ*, Londra, 1926, s. 447.

itibaren büyük savaşlara ve mücadelelere sahne oldu. Örneğin Asurlular zamanında, Katar sülalesi üzerine hucum edilerek burası vergiye bağlatıldı. Yine bu dönemde Aramiîler ve Keldaniîler birleşerek Körfez'e yerleşip, burayı iskan ettiler³. Sâsânîlerin kurucusu olan I. Erdeşir ise Ahvaz ve Misan Arap krallarını mağlup edip öldürdükten sonra Basra körfezine yerleşerek Bahreyn'de bir çok insanı katletti. Erdeşir, tüm bunların ardından ise, körfezde bir çok şehir kurdu⁴.

Hız. Muhammed'in Arap Yarımadası'nı tek çatı altında toplamasıyla birlikte İslam dini ile tanışan Basra Körfezi'ndeki kabileler, hem birlik olma şuuruna kavuştular, hem de dörtyüz yıl süren Sâsânî baskısından kurtularak, daha özgür yaşamaya başladılar. Özellikle ilk dört Halife ve sonraki dönemlerde, askeri açıdan önemli stratejik noktalardan biri olan körfez bölgesi, Arap Yarımadası'nın kuzeydoğu kısmında yapılmış olan İslam fetihlerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim Hız. Ömer döneminde Bahreyn, İran tarafına (Fars) yapılan hücumlarda, Umman ise Hız. Ali döneminde Sind⁵ bölgesine yapılmış olan fetihlerde İslam ordusunun hareket merkezini oluşturdu⁶. Kufe ve Basra⁷ gibi şehirler ise doğuya yapılan seferlerde askeri birer garnizon oldular⁸.

Araştırmamıza konu olan zaman diliminde askeri öneminin yanı sıra, iktisadi açıdan da büyük bir öneme sahip olan Basra Körfezi mıntıkası, o günkü dünyanın önemli ticarî bölgelerinden biri olarak, Uzakdoğu'dan gelen malların⁹, batıya (Avrupa'ya) ulaştırılmasını sağlamış ve bölge tüccarlarına bu ticarettten oldukça büyük karlar kazandırmıştır. Buna karşın, Horasan, Semerkant, Merv, Belh, Buhara, Harezm, Çin ve Hindistan gibi bir çok farklı bölgeden unsurların valığından kaynaklanan etnik yapının zenginliği ve kabilecilik sistemi, burayı sürekli şekilde isyanlara¹⁰ ve idareye karşı baş

³ Neşet Çağatay; *İslam Öncesi Arap Tarihi*, Ankara, 1982, s. 9.

⁴ Muhammed Şakir; *Tarihu'l Halici'l-Arabî*, s. 52-54.

⁵ Bugün İran'ın güneydoğusu ve Pakistan'ın batısındaki bölgedir.

⁶ el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 2002, s. 110-155; et-Taberi; *Tarihi Taberi Tercemesi*, c. 3, İstanbul, 1983, s. 71-92.

⁷ İslam fetihleriyle birlikte Hız. Ömer tarafından kurulan Basra (637) ve Kûfe (638) şehirleri, Irak bölgesindeki iki idari merkez oldu. Basra valisi Irak'ın güneyinden ve aynı zamanda Ahvaz, Fars, Horasan gibi bölgelerden soruluyken, Kûfe valisi ise Irak'ın orta ve kuzey (İsfahan, Azerbaycan) kesimlerinden sorumluydu. Bkz, Abdühalik Bakır, "Basra", T.D.V.İ.A., C, 5, S. 110., Casim AVCI, "Kûfe", T.D.V.İ.A, C, 26, s. 339.

⁸ el- Belazuri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 364-400; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2001, s. 156-168; Yakut el-Hamavî; *el-Mucemu'l-Buldân*, Beyrut, 1985, c. 1, s. 178.

⁹ Mahmut Taha Ebul A'la; *Coğrafiyatı'l-Alemî'l-İslamiyye*, s. 16-17; Suleyman Huzayyin; *AREbiân and the far East*, s. 9-11.

¹⁰ Sasaniler tarafından Hindistan'dan getirilerek askeri sahada kullanılmak istenen Zut kabilesi, İslam devletine başkaldırarak Bahreyn'de ki isyancılarla birlik oldular. Geniş bilgi için bkz, el-Yakubi; *Tarihul Yakubi*, c. 6, s. 233, el-Mesudi; *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Kahire, 1938, s. 307.

kaldırmaya yöneltmekteydi. Bölgedeki bu isyanların ve gelişmelerin tezahürlerine baktığımızda ise karşımıza dinî, siyasî ve iktisadî olmak üzere üç temel nokta çıkmaktadır.

Körfez kabileleri¹¹ her ne kadar İslamın gelişinin ardından bu dine tabi olmuş olsalar da gerçek manada çoğunluğu bu dine ilk etapta sadece dil ile bağlı kalıp, gönülden bir bağlılık duymamışlardı. Yani İslam'ı tam olarak benliklerine yerleştirememişlerdi. Nitekim bunun en açık delili, Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte bu bölgedeki kabilelerin bir çoğunun zekat vermeyi reddederek irtidat (dinden dönme) hareketlerine karışmasıydı¹². Aslında bu bölgedeki kabileler, İslamiyet'ten öncede hernekadar Sâsânî idaresi altında bulunmuş olarak görülseler de gerçek manada herhangi bir siyasî otoriteye bağlı kalmaksızın kendi başlarına özgür bir şekilde yaşamaktaydılar. Sâsânîler, İslamiyet öncesi bu bölgede en büyük güç olmasına ve sürekli bu kabilelere baskı uygulamasına rağmen yinede bunları kontrol altına almayı beceremeyerek, güçlü nüfuzlarını burada tamamen yerleştirememişlerdi¹³. Çöl kültürüne uygun olarak hür bir şekilde yaşamaya alışan bu kabileler, Hz. peygamberin bu bölgedeki davetlerinin ardından İslama girdiler¹⁴. Ancak Medine'deki İslam devletine tabi olan bu kabileler bu durumu tam olarak içlerine sindiremediklerinden, Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından, eski hür yaşayışlarına dönebilmek için isyan etmekte gecikmediler¹⁵.

İslam'ın emrettiği zekatı ve diğer mali yükümlülükleri, bir nevi kendileri için angarya olarak gören kabileler, bunu vermeye pek yanaşmıyorlardı. Özellikle Hz. Ömer döneminde devam eden Ridde olaylarında, bazı kabileler İslam'dan çıkmamakla birlikte sadece zekat ve sadakayı vermeyi reddetmişlerdi¹⁶. İslam'ın kendilerine yüklemiş olduğu bu

¹¹ Temim, Rebiâ, Ezd, Bekr b. Vail, Mudar, İyad, Abdu'l-Kays, Tağlib, Nemr, Kîlb, Esed ve Beni el-Cenadi b. Kurka gibi kabileler bunlardan bazılarıydı.

¹² el- Belazuri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 110-155; Ahmet Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*, (Thk. Mahir İz), c. 3, Ankara, 1985, s. 83-115; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 143-147; Muhammed el-Hudari; *Hulefa-i Raşidin Devri*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. 2, İstanbul, 1992, s. 34-44; İbn Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 1994, c. 6, s. 460-477; et-Taberi; *Tarihi Taberi Tercemesi*, c. 3, s. 48-56; Yakut el-Hmaevi; *el-Mucemu'l-Büldân*, c. 2, s. 174.

¹³ John Tonsed; *Oman The Making of Modern State*, Londra, 1975, s. 25.

¹⁴ El-Belâzûrî; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 99-125; İbnul Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 2, Dar'ul Fikr, Beyrut, 1978, s. 371; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 122-125; İbn Sa'd; *et-Tabakatu'l Kübrâ*, Beyrut, 1957, c. 1, s. 263- 275; el-Zehabi; *Siyeru A'lami'n-Nubela*, Beyrut, 1982, c. 1, s. 263; Sir Arnold T. Wilson; *The Persian Gulf*, Londra, 1978, s. 78-79; Muhammed Hamidullah; *Hz. Peygamberin Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, (Çev. Mehmet Yazgan), İstanbul, 1990, s. 86-102.

¹⁵ et-Taberi; *Tarihu't-Taberi Tercümesi*, c. 3, s. 254-255, Yakut el-Hamavî; *el-Mucemu'l-Büldân*, c. 2, s. 174, İbni Kuteybe; *el-Me'arif*, s. 119.

¹⁶ Yakut el-Hamavî; *el-Mucemu'l-Büldân*, c. 2, s. 173-176; İbn-i Ebu'l Hadid; *Şerhu Nehc'ul Belağa*, c. 7, Kahire, 1965, s. 202-205.

sorumluluğu yerine getirmek istemeyen kabileler en ufak bir otorite boşluğu gördükleri anda İslam devletine başkaldırmaktan geri durmadılar¹⁷. Özellikle Körfez bölgesindeki Arap kabilelerinin¹⁸ zekat ve sadaka konusundaki düşünceleri, gerek Hulefâ-i Râşidîn gereksede Emevi ve Abbasiler döneminde de aynen devam etti. Bu kabileler, ödedikleri vergiyi üzerlerinden kaldırıp atmak için herdefasında çeşitli adlar altında sürekli isyan ettiler¹⁹. Bu bilgilerden yola çıkarak, Basra Körfezinin siyasî durumunu, ele aldığımız dönem içerisinde değerlendirmeye çalışacağız.

1. Ali b. Ebu Talib Dönemi Basra Körfezi

Hiz. Osman, Hicri 23/644-45 yılında hilafeti devralmış ve onun hilafeti 35/655-656 yılına kadar devam etmişti²⁰. Hiz. Osman'ın döneminde, kaynaklarda Arap Yarımadası'nın kuzeydoğu kısmında kalan körfez bölgesi (Bahreyn, Umman) ile ilgili herhangi bir bilginin yanı sıra, bu iki bölgeye atanan ve azledilen valiler hakkında da pek bir bilgi bulunmamaktadır.

Halife b. Hayyat'ın eserinde, Ebu Musa el-Eş'ari'nin dört yıl süreyle Basra'da kaldığı, daha sonra onun görevinden azledilerek yerine Abdullah b. Amir b. Kureyz'in atandığı, ibn Âmir'in ise Abdullah b. Sevvâr el-Abdi'yi Bahreyn'e vali olarak gönderdiği bilgisi vardır²¹. İbni Kuteybe, el-Ma'ârif adlı eserinde, Sa'id b. el-As adlı kişinin Bahreyn ve Umman valiliğini bırakarak Basra'ya gittiğinden bahsetmektedir²². Ancak onun ardından Hiz. Osman'ın buraya kimi atadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.

Umman'ın yerel tarihi kaynaklarında ise, İbad b. el-Cülendi'nin Hiz. Osman zamanının da Umman'a vali olduğu ve onun bu görevi Hiz. Ali'nin hilafetine kadar devam ettirdiği belirtilmektedir²³.

2. Ali b. Ebu Talib'in Basra Körfezi Bölgesine Atadığı Valiler

¹⁷ Ebu'l-Fida; *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Kahire, 1966, c. 2, s. 65.

¹⁸ Beni Yebu'a ve Malik b. Nuveyre, Bekr b. Vail, Ezd ve Rebiâ kabileleriydi. Bkz; İbn-i Ebul Hadid; *Şerhu Nehe'ul Belağa*, c. 7, Kahire, 1965, s. 202-205, Ebu'l-Fida; *El-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, c. 2, s. 65.

¹⁹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 386-395; Mahmud Behcet; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, Bahreyn, 1963, s. 63-64; et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 9, s. 411. Suyuti (Abdurrahman); *Tarihu'l-Hulefâ*, (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Kahire, 1952, s. 350-366; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 270-274.

²⁰ İbnu'l-Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*; c. 3, s. 84; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 195.

²¹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 223-225; Abdulhalik Bakır; *Hiz. Ali Dönemi*, Ankara, 1991, s. 65.

²² İbni Kuteybe (Muhammed Abdullah b. Müslim); *el-Me'arif*, (Thk. Servet Ukkâşe), Kahire, 1960, s. 269.

²³ Muhammed Emin Abdullah; *Saltanatu'l-Umman*, Umman, 1983, s. 48.

Hiz. Osman'ın vefatının ardından Hiz. Ali hilafeti devralır almaz, Hiz. Osman zamanında atanan bütün valilerin görevlerine son vererek, Hicri 36/657 yılında onların yerine kendi seçtiği valileri tayin etmeye başladı²⁴.

Hiz. Ali'ye biat edildiği zaman Bahreyn ve Umman'da kimlerin vali olduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Hiz. Ali, hilafeti devralınca, Bahreyn ve Yemame'yi Zübeyr b. Avvam'ın, Yemen'i ise Talha b. Ubeydullah'ın idaresine verdi. Ancak Hiz. Talha ve Hiz. Zübeyr bu tayin işini akrabalık bağıyla ilişkilendirmeleri üzerine, Hiz. Ali bu kararından vazgeçerek onları bu valiliklerden azledip ardından Ömer b. Seleme el-Mahzumî'yi Bahreyn'e vali olarak tayin etti²⁵.

Ömer b. Ebî Seleme'nin, Bahreyn'deki valiliği uzun sürmedi ve Hiz. Ali Sıffin savaşı dolayısıyla onu kendi yanına çağırıp yerine Numan b. el-Eclân'ı tayin etti. Hiz. Ali'nin, Ömer b. Ebî Seleme'yi görevden almasının herhangi bir sebebi yoktu; sadece yapacağı savaş'ta onu yanında görmek istiyordu. Ömer b. Ebî Seleme, halifenin mektubu kendisine ulaşır ulaşmaz hemen Bahreyn'i terkederek onun yanına gitti ve Sıffin savaşı öncesinde yapılan Cemel muharebesinde Hiz. Ali'nin yanında yer aldı²⁶.

Yeni vali Numan b. Eclân'ın, haraç mallarını²⁷ kendi hesabına geçirmesi üzerine Bahreynliler bu durumu halifeye şikayet edince, Hiz. Ali onu uyaran ve tehdit eden bir mektubu kendisine göndermişti. Hiz. Ali bu mektubunda özetle şöyle diyordu; "*Halifeye ihanet etmeye heveslenen, nefisini ve dinini bazı kötü huylardan temiz kılmayan bir kişi, dünyada kendini ifsad etmiş olur. Üstelik üzerindeki bu ayıp uzun süre kötü ve kalıcı bir iz bırakır. Allahtan kork! Çünkü sen iyiliklerle tanınmış bir aşiret'in mensubusun. Hakkında her zaman iyi bir intiba' bırakmaya çalış! Hakkında duyduğum haber gerçek ise, hatanı düzelt! Seninle ilgili iyi niyetimi değiştirme! Haracını topla sonra bana yaz ki, sana emrimi ve görüşümü bildireyim*"²⁸. Bunun üzerine Numan başına gelecek olan şeylerden korkarak, Bahreyn'i terkedip yanındaki haraç mallarıyla birlikte Şam'da bulunan Muaviye'ye sığındı²⁹.

²⁴ et-Taberi (Muhammed b. Cerîr); *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, Beyrut, 1962, c. 5, s. 161.

²⁵ et-Taberi; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 4, s. 452; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 200.

²⁶ Abdulhalik Bakır; *Hiz. Ali Dönemi*, s. 110; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, Beyrut, 1980, c. 2, s. 176; ez-Zehebi; *Siyeru- A'lam en-Nübela*, c. 3, s. 408.

²⁷ Sulh yolu ile Gayr-i Müslim'lerin elinde bırakılan arazinin mahsullerinden veya mallarından muayyen bir miktar alınır. Belirlenen bu miktara "haraç" denilirdi. Haraç, tarım ürünleri yahut nakdî mallar üzerinden belirli miktarlarda veya daha sonra "müzaraa veya muamele" olarak isimlendirilen muayyen hisseler halinde arazi mahsullerinden alınmaktaydı. Suphi es-Salih, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, (Çev. İbrahim Sarmış), İstanbul, 1981, s. 271.

²⁸ el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 177; Bkz., Abdulhalik Bakır; *Hiz. Ali Dönemi*, s. 110.

²⁹ el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 201.

Hiz. Ali'nin, Numan'dan sonra boşalan Bahreyn valiliğine kimi tayin ettiği, Halife b. Hayyât'ın eserinde görülüyor. Halife b. Hayyât, Bahreyn'e atanan valileri, Ömer b. Seleme, Nu'man b. ,Aclan ve Kudâme b. ,Aclan el-Ensârî olarak sıralamaktadır³⁰. Buradan anlaşılıyor ki Nu'man'ın buradaki valiliğini terketmesinin ardından bu göreve Kudâme getirilmişti. Bu iki kişi arasındaki isim benzerliği ise bunların belki de iki kardeş olduğuna bir işarettir.

Tâberi ise bu olaydan sonra Hiz. Ali'nin buraya herhangi bir yönetici atamadığını ve burayı, Yemen'de vali olarak bulunan Ubeydullah b. Abbas'ın idaresi altına verdiğini rivayet etmektedir.³¹

38/659 yılına gelindiğinde, Kûfe'de isyan eden Hureyt b. Raşit en-Naci el-Hâricî adındaki kişi, beraberindeki üçyüz kişilik grupla, Kûfe'de bir çok insanı öldürdü. Bunun üzerine Kûfe ehli bu isyana karşı biraraya gelerek, Hureyt'i ve yanındakileri Kûfe'den çıkarmayı başardı. Hureyt, kendisini bu durumdan zor kurtararak önce Basra'ya uğrayıp buradaki hazineyi soymuş ve ardından da Bahreyn'e ulaşmıştı. Asıl niyeti Umman'da kalmak olan Hureyt, Bahreyn'de de aynı şekilde hazineyi soyarak, Umman'a gitti³².

Bu hareketin temel hüviyetini, Hureyt'in yapmış olduğu işlerden takiple anlayabiliyoruz. Hureyt, Basra ve Bahreyn'deki Beytu'l-Mal'ı soyduktan sonra Umman'a gidip oradaki Haricî³³ fırkalarıyla ilişkiye geçmişti. Çünkü o dönemde Umman, Haricî fırkalarının ana merkeziydi³⁴. Nitekim Hureyt'in, Hiz. Ali ile olan diyologları onun Haricî olduğuna işaret etmektedir. O, Hiz. Ali'ye, "Vallahi ey Ali, senin emrine itaat etmeyeceğim ve arkanda namaz kılmayacağım ve yarın senden ayrılacağım" demişti. Bunun üzerine Hiz. Ali ona cevaben, "O zaman annen seni yitirir ve Rabbine asi

³⁰ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 48.

³¹ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 5, s. 155.

³²İbn Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 485; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 194-195.

³³ Haricilik; Bu fırka, Hiz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen sınıf savaşı sırasında ortaya çıkmıştı. Bunlar önce Hiz. Ali'yi hakem tayinine ve belirli bir hakemi kabul etmeye zorladıkları halde, daha sonra hakeme baş vurmamı büyük bir hata ve suç saydılar. Çünkü onlara göre Hiz. Ali hakeme baş vurmamla küfre girmişti. Nitekim kendileride bu sebeple kafir olduklarını ve tevbe ederek yeniden İslam'a girdiklerini sanıyorlardı. Neticede bazı bedevi çöl kabileleri bunların arkasına takılarak "Hüküm ancak Allahındır" sözünü kendilerine slogan yaparak bu işi Hiz. Ali ile savaşmaya kadar götürmüşlerdir. Bu gruba tabi olanların en belirgin özelliği ihlas ve samimiyetti. Ancak ne var ki bu samimiyet sadece belli bir noktaya ve hedefe tabi olmanın ötesine geçememiş ve yüzeysel kalmıştır. Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (Çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin), İstanbul, 1983, s. 71-76, Bkz; Suphi es-Salih, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, s. 101-103.

³⁴ el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 194-195.

olarak, vermiş olduğun sözü bozup ancak kendine zarar vermiş olursun” demişti³⁵.

Hureyt, Umman’da büyük bir askerî güç oluşturmuş ve bu kuvvetlerin çoğunluğu Benî Nâciye kabilesi, halifeye sadaka vermeyen gruplar ile yeni İslam’a girmiş olan Hristiyanlardan oluşuyordu. Hz. Ali’nin Umman valisi el-Huluv b. Avfan el-Ezdî, bunlara karşı cephe alarak mücadeleye girişti. Ancak Hureyt, çıkarttığı isyanda valiyi öldürerek, Benî Nâciye kabilesini dinden döndürdü. Bu gelişme üzerine Hz. Ali, Makal b. Kays el-Reyyahî’yi³⁶ hazırlamış olduğu orduyla birlikte buraya göndererek onlarla savaşın yok etmesini istedi. Hz. Ali bu komutanla birlikte Ummanlılara okunmak üzere bir de mektup yolladı. Bu mektubunda özetle; dinden dönenleri, Hristiyanları ve Müslüman olduğunu idda edenleri tekrar İslam’a ve onun emirlerine uymaya davet ediyor, ayrıca onları hayinlerden olmamaları konusunda uyarıyordu. Bütün bu uyarılara rağmen şayet eski durumlarında diretecek olurlarsa onlarla savaşacağını ifade ediyordu. Makal’in, Hz. Ali’nin kendisine vermiş olduğu mektubu Ummanlılara okuması, onlar üzerinde büyük bir tesir oluşturmuş ve kendilerine verilen emanı kabul ederek, Hureyt ve ashabını terketmişlerdi. Makal b. Kays, daha sonradan ordusuna hitaben yapmış olduğu konuşmada “sizler İslam’dan dönen insanlar ile savaşacaksınız, onlar halifeye ettikleri biatı bozdular ve zekat vermeyi reddettiler, sizden bugün her kim öldürülürse mükafatı cennet olacaktır” diyerek ordusunu gayrete getirmiş ve yapılan savaşta Hureyt başta olmak üzere birçok isyancı öldürülmüş ve savaşın ardından, Benî Nâciye ve irtidat edenlerin kadın ve çocukları esir alınmıştır³⁷.

Hz. Ali’nin Erdeşir’deki³⁸ valisi Muskala b. Hubeyre eş-Şeybanî bu esirlerin satılmasını üstlenerek bunlara 500.000 dirhem değer biçti. Ancak esirleri satarak bu paranın 200.000 dirhemini hazineye gönderen Muskala, geri kalanını ödeyemeyince kendisine verilecek cezadan korkarak Şam’a, Muaviye’nin yanına kaçtı. Hz. Ali, bu kaçış haberini alınca onun evinin yıkılmasını emretmiştir³⁹.

Hz. Ali’nin körfez bölgesiyle ilişkileri oldukça iyi olup özellikle de Bahreyn’den olan Abdu’l-Kays ve Rebiâ kabileleriyle aralarında çok sıkı bir bağ bulunuyordu. Bunlar Hz. Ali ile birlikte başta Sıffin olmak üzere Cemel

³⁵ et-Taberi; *Târîhu’l Umem ve’l-Mulûk*, c. 6, s. 66; İbnü’l-Esir; *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. 3, s. 182.

³⁶ Halife b. Hayyât; *Târîhu Halife b. Hayyât*, s. 245.

³⁷ İbn Kesir; *El-Bidaye ve’n-Nihaye*, c. 7, s. 496-497; et-Taberi; *Târîhu’l Umem ve’l-Mulûk*, c. 6, s. 74.

³⁸ Erdeşir; Arap Haliç’inin doğu sahili boyunca uzanmakta olup, Şirvan, Cur, Siraf, Feyruz gibi şehirlerin dahil olduğu, Fars ülkesinde ki önemli yerleşim yerlerinden biridir. Yakut el-Hamevi; *el-Mucemu’l-Büldân*, c. 1, s. 146.

³⁹ İbn Kesir; *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, c. 7, s. 484-486; el-Yakubi; *Târîhu’l-Ya’kubî*, c. 2, s. 195; İbnü’l-Esir; *el-Kâmil fi’t-Tarih*, c. 3, s. 183.

ve Nehravan savaşlarına katılmışlardı. Abdu'l-Kays kabilesinden olan Saham ailesinin liderleri, Reşit el-Hecerî (Bahreyn'in Hecer şehrinden) ve Haris b. Murre gibi şahıslar Hz. Ali'nin yanında yer almaktaydılar⁴⁰.

Hz. Ali'nin, Cemel savaşı ardından bu kabilelere o kadar güveni artmıştı ki, Abdu'l-Kays kabilesinden olan kırk kadına, erkek elbisesi giydirip kılıç kuşatarak, onları Hz. Aişe ile birlikte Medine'ye göndermiştir. Hz. Aişe bunların kadın olduğunu ancak Medine'ye varınca öğrenmiş ve ardından Allah'a şükür secdesi yaparak Hz. Ali'yi övmüştür⁴¹. Bahreyn halkının Hz. Ali taraftarlığı, onun vefatının ardından da devam etti. Abdu'l-Kays kabilesinin büyüklerinden ve şeyhlerinden biri olan Mesma' b. Abdulmelik⁴², imam Cafer es-Sadık'ın en yakınlarından biri olarak ondan bir çok hadis-i şerif nakletmiştir⁴³.

Bahreynlilerin Şii olması iki sebebe dayanmaktaydı. Birincisi, Bahreyn'e atanan valilerin Hz. Ali taraftarı oluşu (Eban b. Sait, Ömer b. Ebî Seleme, Mabet b. el-Abbas gibi) ve burada onun lehine faaliyetlerde bulunmuş olmalarıydı. İkincisi ise Abdu'l-Kays ve Rebiâ gibi kabilelerin, Hz. Ali'nin yapmış olduğu Cemel (656), Sıffin (657), Nehravan (658) gibi savaşlarda onun yanında yer almaları ve onu desteklemeleri idi. Bu iki etken, Bahreyn'deki Şiiliğin arkasında yatan en önemli sebeplerdendir. Arap dünyasının günümüzde dahi Şiî nüfusunun çoğunluğunu özellikle Bahreyn ve Haliç sahilindeki (Kuveyt, Umman) ülkeler oluşturmaktadır ki bu geçmişten gelen birikimin bir sonucudur. Ancak nevar ki Hz. Ali döneminde dahi Haliç mıntıkası şirkten tamamen temizlenememiş ve bazı bölgelerde putperestler ve Mecûsî gruplar varlıklarını devam ettirmişlerdir. İlk Dört Halife (Hulefâi Râşidîn) ve sonraki dönemlerde, ticarî yapısının yanı sıra, askerî açıdan da en önemli stratejik noktalardan biri olan Basra Körfezi, doğuya yapılan fetihlerde İslam ordusunun hareket merkezi oldu⁴⁴.

3. Muaviye b. Ebu Sufyan'ın Körfez Siyaseti

İslam ordusunun ilk dört halife (Hulefâi Râşidîn) döneminde ulaşılmış olduğu bütün topraklar (Basra Körfezi'ndeki bölgeler dahil olmak üzere) Muaviye b. Ebû Süfyan ile Hz. Hasan arasında yapılan antlaşmanın ardından Emevî devletine boyun eğdi. Muaviye b. Ebû Süfyan'ın hilafeti

⁴⁰ İbn Kesir; *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 409-416; Mahmud Behcet; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, s. 56-57.

⁴¹ el-Mesudi; *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher fi't-Tarih*, Beyrut, 1973, c. 2, s. 375; İbn Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 7, s. 398.

⁴² Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 355.

⁴³ Mahmud Behcet; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, s. 56.

⁴⁴ El-Belazuri; *Futuhul Buldan*, s. 364-400, 629-650; Halife b. Hayyat; *Tarihu Halife b. Hayyat*, s. 253-279; Yakut el- Hamevi; *el- Mucemu'l Büldân*, c. 1, s. 178; et-Taberi; *Tarihi Taberi Tercümesi*, c. 3, s. 71-92.

sırasında, Irâk eyalet olup bu eyalete başta Basra olmak üzere, Basra körfezi mıntıkası (batı ve doğu kıyılarıyla birlikte), Hind (Hindistan) ve Sind bölgeleri (Pakistan)⁴⁵, Horosan⁴⁶, Mavereünnehr beldeleri⁴⁷, Ahvaz⁴⁸, Irâk-ı Acem denilen yerler ve Irâk-ı Arabî⁴⁹ ve Babil⁵⁰ denilen denilen bütün topraklar bağlıydı ve bunların herbiri bu dönemdeki idarî bölgelerdi⁵¹.

Yapmış olduğumuz araştırmada Bahreyn, Yemame ve Umman'ın idari açıdan Basra vilayetine bağlı olduğu ve Bahreyn ile Umman'a vali tayininin de yine buradan yapıldığı anlaşılmaktadır⁵². Özellikle Muaviye'nin buraya vali ve vergi toplayıcılarını tayin ettirirken belli bir siyaset takip ettiği ve bilinen yakın akrabalarının yanı sıra idarî kabiliyetine güvenmiş olduğu Müslüman kimseleri atadığı bilinmektedir. 41/662 yılında, kardeşi olan Utbe b. Ebî Sufyan'ı Basra'ya vali olarak atadı ancak Utbe, özür beyan ederek bu göreve gitmedi. Bunun üzerine Muaviye bu bölgeye vali olarak Abdullah b. Amr'ı tayin etti⁵³. Abdullah b. Amr, Muaviye'nin oğlu Yezid'in kayın pederiydi ve bu yakınlığı onun Basra valiliğine getirilmesinde etkili oldu. Amr'ın, valiliği sırasında yetkilerinin sadece Basray'la kısıtlı olduğunu ve kendisine idari açıdan bağlı bulunan Bahreyn ve Umman işlerine karışamayarak basiretsiz kaldığını ve Basra'daki fesatın ve karışıklıkların arttığını görmekteyiz⁵⁴. Amr'ın etkisizliği ve kudretsizliği üzerine Muaviye 45/666 yılında onu valilikten azlederek bu sıkıntılı vilayete karşı koyabilecek kudretli bir vali aramaya koyuldu. Neticede Hâris b. Abdullâh el-Ezdî bu göreve atandı ancak dört ay gibi kısa bir süre içinde onunda basiretsizliği anlaşılınca bu görevden azl edilerek onun yerine Hicri 45/666 yılında Ziyad

⁴⁵ Hindistan, Kirman ve Sicistan arasında kalan topraklardır. Bkz; Yakut el- Hamevi; *el- Mucemu' l Büldân*, c. 2, s. 267.

⁴⁶ İran'ın kuzeydoğusunda yer alan geniş coğrafi bölgeye verilen addır. Bkz; Osman Çetin, "Horasan", *T.D.V.İ.A.*, c. 18, s. 234.

⁴⁷ Orta Asyadaki Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Siri Derya) nehirleri arasındaki, (Buhara, Semerkant, Kaş, Taşkent gibi birçok şehrin yer aldığı) bölgeye verilen addır. Bkz; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *T.D.V.İ.A.*, c. 28, s. 180.

⁴⁸ Güneybatı İran'da Huzistan Eyaleti'nin merkezidir. Bkz; Mustafa L. Bilge, "Ahvaz", *T.D.V.İ.A.*, c. 2, s. 192..

⁴⁹ Irak'taki selçuklu hakimiyeti ile birlikte Cibâl bölgesi Irâk-ı Acem, Irak olarak bilinen Mezopotamya (sevâd) ise Irâk-ı Arab tabiiyle anılmaya başlandı. Bkz; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Irâk", *T.D.V.İ.A.*, c. 19, s. 86.

⁵⁰ Eski Mezopotamyanın en büyük ve en ünlü şehridir. Bkz; Sargon Erden, "Babil", *T.D.V.İ.A.*, c. 4, s. 392.

⁵¹ İbnu'l-Esir; *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. 3, s. 222; Ebu'l-Fida; *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*; c. 2, s. 99-100.

⁵² Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 252-253, et-Taberi; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 97-98.

⁵³ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 252, et-Taberi; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 98.

⁵⁴ ez-Zehebi; *Siyeru A'lami'n-Nubela*, c. 3, s. 304.

b. Ebîh⁵⁵ vali olarak atandı. Haris'in valilikten azli onu oldukça etkilemişti⁵⁶. Ziyad b. Ebîh'in valiliğe getiriliş tarihi hakkında tarihçiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı tarihçiler bunu 44/665. yıl, bazıları ise 45/666 yıl olarak belirtmektedirler⁵⁷.

Muaviye daha sonra Bahreyn, Umman ve Sind bölgesini Basra vilayetine tabi kıldı⁵⁸. Ziyad b. Ebîh'in Basra'ya gelmesiyle birlikte buradaki kabileler ona isyan ederek valiliğini kabul etmediler. Basralılar, Yezid b. Bâhilî (Hutam) önderliğinde 46/667 yılında isyan ettiler. ancak Ziyad onların bu isyanını bastırarak Hutam'ı Bahreyn'e sürdü. Ancak ne varki Hutam burada da rahat durmayıp isyan etti. Neticede Ziyad b. Ebîh onu öldürerek bu isyana son verdi⁵⁹. Muaviye döneminde, Ziyad b. Ebîh'in valiliği sırasında, Bahreyn'e kimin görevli olarak atandığı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur ancak Belâzûrî, Muaviye'nin buraya Mervan b. Hakem'i tayin ettiğini yazmaktadır; fakat tarihini vermemektedir⁶⁰. Mervan'ın buraya tayin edilmeden önce 43/664 yılında Medine'de vali olduğunu görmekteyiz⁶¹. Şayet yukarıda verdiğimiz bu bilgi doğruysa Mervan'ın, Bahreyn'deki valiliğinin başlangıcı Hicri 43 veya 45/664-666) senesi olmalıdır. Çünkü Medine'deki görevinden azledilir edilmez oraya gitmiş olması gerekir. Bu dönemde Abdullah b. Amr Basra valisiydi, Muaviye, Bahreyn ve Umman'a vali tayin etme yetkisini ona vermemişti. Bu yüzden onun Medine'deki görevinden azlinin ardından Bahreyn'e vali tayin edilmesi daha doğru olsa gerektir. Muaviye b. Ebu Süfyan dönemiyle ilgili olan kaynaklarda Umman ile Dımaşk arasında herhangi bir ilişkinin olduğunu gösteren (valilerin tayini azli veya onların isimleriyle ilgili) bir bilgi mevcut değildir. Bu dönemde Umman'la ilgili herhangi bir bilgiye rastalanamayışı, Emevilerin o bölgede nüfuzlarının olmadığına veya buradaki gelişmelerin Emevilerin istediği şekilde yürüdüğüne bir kanıt

⁵⁵ Aslında Hz. Ali tarafarı olan Ziyad b. Ebîh, Hz. Ali şehit edildiği zaman İran'da vali olarak bulunuyordu. Daha sonradan Muaviye'nin tarafına geçerek 666 yılında muvaiye tarafından Basra valiliğine getirildi. İrfan Aycan, İbrahim Sarıcan; Emeviler, Ankara, 1993, s. 10-15. Ayrıca Bkz; Muhammed el-Hudari, "Emeviler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2, İstanbul, 1992, s. 289-290.

⁵⁶ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 123.

⁵⁷ İbnu'l-Esir; *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 3, s. 222; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 254; Muhammed Halid Salim; *Cezîretu'l-Feyleke Lemahatu't-Tarihiyye ve'l-İctimaiyye*, Kuveyt, 1980, s. 37.

⁵⁸ İbnu'l-Esir; *El-Kâmil fi't-Tarih*, c. 3, s. 223.

⁵⁹ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 129.

⁶⁰ el-Belâzûrî; *Ensâb'ul-Eşrâf*, (Tahkik. Muhammed Hamidullah) c. II, Daru'l-Ma'arif, Kahire, 1959. c. 5, s. 126.

⁶¹ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 98-121.

olabilir. Zira Umman tarihi hakkında yazan tarihçilere göre Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde Emevilerin burada herhangi bir nüfuzları yoktu⁶².

Muaviye b. Ebu Süfyan döneminde Basra körfezine genel olarak baktığımızda sükûnet hakimdir. Çünkü Basra valisi Ziyad b. Ebîh bu bölgelerde sukûneti sağlamayı başarmıştır. Abdullah b. Amr döneminde varolan anarşiye son vererek sadece Basra'da olan sorunları çözmekle kalmamıştır. Irak'a idari açıdan bağlı olan diğer bölgelere de (Sicistan, Horasan, Basra Körfezi) istikrar getirdi⁶³. Ziyad'ın gücünü ve muafakiyetini; "Eğer benimle Horasan arasında bir dağ kaybolsa onu alanı bilirim" sözünden gayet iyi anlayabiliriz. Halbuki, Horasan bölgesi Basra'dan uzak, Basra körfezi ise çok daha yakındır. Ziyad b. Ebîh'in büyük bir siyasî ihtirası bulunmaktaydı. Onun bu ihtirasını Muaviye'ye şöylediği "Ben Irak'ın kuzeyini ve doğu tarafını zabtettim" sözünden anlamaktayız. Muaviye bu söz üzerine, Ziyad'ın ne istediğini anlayarak, Yemâme ile etrafını içine alan Aruz bölgesini (Bahreyn, Yemame, Irak ile Cezîretu'l-Fıratîye'yi içine alan bölge) onun emrine verdi. Ardından Hicaz'ın idaresi de Ziyad'ın emri altına verildi⁶⁴.

Bahreyn ve Yemame doğrudan Muaviye'ye bağlı olan bir valilikle idare ediliyordu. Bunun delili ise bu bölgelerin yıllık 15.000 dirhem olan haracının Dımaşk'a gönderilmesi⁶⁵.

İstikrar ve sükunetin Haliç mıntıkası üzerinde yerleşmesi Muaviye'ye bu bölgelerden yararlanabilmesi ve devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için yeni imkanlar doğurdu. Muaviye 50/670 yılında, Basra körfezi sahillerinde yerleşmiş olan Hindistan kökenli Zut⁶⁶ kabilesinin belli bir kısmını Şam sahillerini korumaları için kendisine gönderilmelerini istedi. Bu kabile mensupları oraya ulaştıklarında ise bunları Antakya'ya yerleştirdi⁶⁷.

Ziyad b. Ebîh, 53/673 yılına kadar Basra'da ve buraya bağlı olan bölgelerde, vali olarak yaşamını sürdürdü. Ziyad'ın ölümüyle (673) birlikte Muaviye b. Ebî Süfyan, Basra'ya vali olarak Sumre b. Cundub'u atadı. Ancak onun valiliği bir rivayete göre 18 ay bir rivayete göre ise 6 ay sürmüştü ve Muaviye onu azlederek yerine Abdullah b. Amr b. Gaylan'ı getirmişti. Ardından onu da çok kısa bir süre sonra azlederek Hicri 55/675 yılında

⁶² Renaut B.A; *Out Times Of Genaral History For Easten Students*, Londra, 1909, s. 205.

⁶³ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 254-260.

⁶⁴ et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 126.

⁶⁵ el-Yakubi; *Tarihul Yakubi*, c. 2, s. 233.

⁶⁶ Zut kabilesinin ilk vatanlarının Sind bölgesi olduğu bilinmektedir. Bkz; el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 542-543.

⁶⁷ el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 545; el-Mesudi; *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Kahire, 1938, s. 307.

Ubeydullah b. Ziyad'ı getirdi⁶⁸. Bu azil ve atamalar sırasında ise Bahreyn'de kimin vali olarak bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir⁶⁹. Bu bölgedeki durum Muaviye b. Ebî Süfyan'ın ölüm tarihi olan 59/679 yılına kadar devam etti⁷⁰.

4. Yezid b. Muaviye'nin Körfez Siyaseti

Körfez bölgesinin Yezid döneminde ne tür bir sistemle hilafet merkezi olan Dımaşk'a bağlandığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bu durumun sebebi; İslam şehirlerinde olan siyasî karışıklıklar ve Yezid'in, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr gibi muhalifleriyle uğraşmasıydı. Nitekim Abdullah b. Zübeyr'in isyanı, Abdulmelik b. Mervan (65-86/685-705) dönemine kadar devam edecekti⁷¹.

Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad bu sırada Körfez bölgesinde sukuneti sağlayıp, Bahreyn ile Umman'a isimlerini ve tayin tarihlerini bilmediğimiz görevliler atadı⁷².

Bahreynliler, Ali b. Ebi Talib ve Ehl-i Beyt taraftarlığıyla bilinmekteydi. Özellikle Abdu'l-Kays ve Rebiâ kabileleri Hz. Ali ile birlikte Cemel, Sıffin ve Nehrevan savaşlarına katıldılar⁷³. Abdu'l-Kays kabilesinden bir kısmının ise Basra'da yaşadığını görmekteyiz. Bunlar, Hz. Hüseyin'in, Yezid'e karşı isyan etmesi esnasında Hz. Hüseyin ile birlikte hareket ettiler. Taberî; Basra'da yaşayan ve Abdu'l-Kays kabilesine mensup olan Mariye adlı bir kadının evinde gizli toplantılar yapıldığını ve bu toplantılara katılan Yezid b. Nubeyd ve oğulları Abdullah ve Ubeydullah'ın, Ebdah denilen yerde Hz. Hüseyin'e katılarak aşure günü onunla birlikte şehit olduklarını zikretmektedir⁷⁴. Tıpkı Bahreyn ve Basra'da olduğu gibi Kufe şehri de Emevi yönetimine karşı baş kaldırılırların ve muhalefetin en sert olduğu yerlerden biriydi. Halife Yezid, Basra valisi olan Ubeydullah b. Ziyad'a, Kufe'de bulunan Hz. Hüseyin taraftarlarını ve sempatizanlarını, Bahreyn'de yer alan Zarâ'ya⁷⁵ sürmesini emretti. Muhaliflerin Bahreyn tarafına sürülmesi Yezid b. Muaviye döneminde bu bölgenin Emevi idaresine boyun eğdiğini göstermektedir. Ancak kaynaklarda Yezid b. Muaviye yönetimi ile Bahreyn arasındaki ilişkiye ait herhangi bir bilgi veya buraya atanan görevlilerin isimleri veya tayin tarihleri hakkında bir bilgi

⁶⁸ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 269-275.

⁶⁹ el-Belâzûri; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 192.

⁷⁰ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 278; et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 164.

⁷¹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 317-327; İbn Kesir; *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. 8, s. 356-368.

⁷² et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 180.

⁷³ et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 168.

⁷⁴ et-Taberî; *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 6, s. 198.

⁷⁵ Yakut el-Hamevi; *el-Mucemu'l-Bıldân*, c. 3, s. 126.

yoktur. Ancak iki taraf arasındaki ilişkilere dair şöyle bir bilgi mevcuttur: Yezid'in ordusu, Medine'ye girip (683) buradaki isyanları bastırdıktan sonra Bahreyn halkından olan dört yüz kişilik bir ticaret grubu bulmuştur ki bunlar özellikle baharat ticaretiyle uğraşıyorlardı. Medine halkı bunları Yezid'in ordusuna karşı savaşmaları için zorlamış ve bunlar istemeyerek de olsa bu savaşa katılmışlardı. Denilmektedir ki bu grup kendilerine verilen sancakla birlikte savaşa iştirak etmiş ancak daha sonra savaştan çekilerek sancaklarını olduğu gibi bırakmışlardı. Yezid'in ordusu Medinelilere üstünlük sağlayıp ordu komutanı olan Muslim b. Ukbe, bırakılan bu sancağın kime ait olduğunu sorunca, beraberindekiler onun Bahreynli ticaret grubuna ait olduğunu belirtmişlerdi⁷⁶. Bahreynlilerin bu savaşa katıldıklarını öğrenen Yezid b. Muaviye bunun üzerine, onlardan 400.000 dirhem para cezası talep etmiştir⁷⁷. Kısacası, Medine ile Bahreyn arasında Hz. Peygamber döneminden itibaren devam eden ticari ilişkinin aynen sürdüğünü gösteren bu olaydan başka herhangi bir bilgi yoktur⁷⁸.

SONUÇ

Basra Körfezi, Irak başta olmak üzere, Hulefâ-i Râşidîn döneminin sonlarında ve Emeviler zamanında oldukça karmaşık bir hale büründü. Emeviler, buradaki hareketleri ve isyanları bastırmak için bir çok yaptırım uygulamak zorunda kaldılar. Emevilerin bu bölgede yapmış olduğu icratların başında, Haliç mıntıkasının kontrolünü tek merkezden sağlayabilmek için Basra valisinin idaresi altına vermek oldu. Buraya merkeze gönülden bağlı olup, oldukça acımasız ve disiplinli olan valiler atandı⁷⁹. Emeviler hernekadar kendi içlerindeki hareketlerle uğraşmış olsalar da İslam futuhatını sürdürmüş ve İslamiyeti Arap Yarımadası'nın dışına çıkararak yaymayı başarmışlardı. Emeviler döneminde doğuda ve batıda büyük fetihlere imza atılmış ve özellikle Basra ile Kufe arasında önemli askeri merkezler oluşturularak⁸⁰, Müslümanların doğuya yaptığı fetihlerde bu tampon bölgeler önemli bir köprü görevi görmüşlerdi. Bu fetihlerde ise Bahreyn, Umman, Yemen, Irak mıntıklarında yaşayan bir çok kabilenin desteği alınmıştı⁸¹. Bu dönemdeki Irak valileri, diğer Haliç bölgelerinden de sorumlu olup bu bölgelerde meydana gelecek olayları kontrol altına almak,

⁷⁶ Yakut el-Hamevi; *el-Mucemu'l-Büldân*, c. 2, s. 432.

⁷⁷ el Belâzûrî; *Ensâb'ul-Eşraf*, c. 4, s. 43.

⁷⁸ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 122-123; el-Belâzûrî; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 113-125 ; El Belâzûrî; *Ensâb'ul-Eşraf*, c. 2, s. 171.

⁷⁹ İbnu Abdurabih; *el-İkdu'l-Ferîd*, Beyrut, 1949, c. 1, s. 142; Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 356; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. 2, s. 273.

⁸⁰ el-Belâzûrî; *Fütûhu'l-Buldân*, s. 394-403.

⁸¹ Halife b. Hayyât; *Tarihu Halife b. Hayyât*, s. 354-357; et-Taberi; *Târihu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. 7, s. 183; el-Yakubi; *Tarihu'l-Ya'kubî*, c.2, s. 273.

savaş için buralardan ordu tesis etmek gibi yükümlüklere sahiplerdi⁸². Özellikle, Bahreyn, Umman ve Yemen'den bir çok kabile, Irak'a giderek Emevilerin fetih hareketlerine katılmışlardı. Nitekim gerek Hulefa-i Raşidîn gerekse Emevi ve Abbasiler döneminde Körfez bölgesinde çıkan isyanlar karşısında gösterilen acizlik ve güçsüzlük, İslam toprakları içinde bir çok farklı görüşün (Şia, Haricilik vb...) doğmasına sebep oldu. Böylece İslam toprakları içinde, ciddi farklı siyasî oluşumlar ortaya çıktı. Tüm bunların neticesinde İslam alemi için siyasî birliği temsil eden hilafetin zarar görmesine engel olunamadı.

BİBLİYOGRAFYA

ADEVÎ, İbrahim Ahmet; *Ed Devletul İslamiyye ve İmparatoriyetul Rum*, Kahire, 1958.

ABDULLAH, Muhammed Emin; *Saltanatu'l-Umman*, Umman, 1983.

İBN ABDİRABİH (Ahmed Bin Muhammed); *el-İkdu'l-Ferîd*, c. I-IX, Beyrut, 1949.

EBUL A'LA, Mahmut Taha; *Coğrafiyatul Alemül İslamiyyi*, Kahire, 1968.

BAKIR, Abdulhalik; *Hiz. Ali Dönemi*, Ankara, 1991.

el-BELÂZURÎ (Ahmet b. Yahya b. Cabir); *Fütûhu'l-Buldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 2002.

el-BELAZURÎ; *Ensâb'ul-Eşrâf*, (Tahkik. Muhammed Hamidullah), Daru'l-Ma'arif, Kahire, 1959.

BEHÇET, Mahmud; *El-Bahreyn Daretu'l-Halic*, Bahreyn, 1963.

BİLGE, Mustafa, "Ahvaz", *T.D.V.İ.A*, c. 2, s. 192.

CEVDET, Ahmet; *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, (Thk. Mahir İz) c. 3, Ankara, 1985

CHARLES, M. Daugthy; *Wanderings in ARebiâ*, Londra, 1926.

ÇETİN, Osman, "Horasan", *T.D.V.İ.A*, c. 18, s. 234.

ERDEN, Sargon, "Babil", *T.D.V.İ.A*, c. 4, s. 392.

İBNUL ESİR; *El-Kâmil fi't-Tarih*, Dar'ul Fikr, Beyrut, 1978.

EBU'L FİDA (İsmail b. Ali); *El-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, Kahire, 1966.

HALİFE B. HAYYAT; *Tarihu Halife b. Hayyât*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2001.

⁸² el-Makdisi; *el-Bed' ve't-Tarih*, Mısır, (Trz), c. 5, s. 183.

- HAMEVÎ, Yakut el-; *el-Mucemu'l-Büldân*, Beyrut, 1985.
- HAMİDULLAH, Muhammed; *Hız. Peygamberin Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, (Çev. Mehmet Yazgan), İstanbul, 1990, s. 86-102.
- İBN HAVKAL; *Kitabu Sureti'l-Arz*, Beyrut, 1965.
- EL-HUDARÎ, Muhammed; "Hulefâi Râşidîn Devri", *D.G.B.İ.T*, c. 2, İstanbul, 1992.
- HUZAYYİN, Suleyman; *ARebiân and the far East*, Kahire, 1942.
- el-İSTAHİRÎ (Ebu İshak İbrahim b. Muhammed); *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâru'l-İlm, Mısır, 1961.
- İBN EBUL HADİD; *Şerhu Nehc'ul Belağa*, c. 7, Kahire, 1965.
- İBN KESİR (İsmail b. Ömer b. Kesir); *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Thk. Ahmed Ebu Mulhem), Dâr-ül-Kütüb-il İlmiye, c. I-V, Beyrut, 1983.
- İBN KESİR; *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev. Mehmet Keskin), c. I-VII, İstanbul, 1994.
- İBN KUTEYBE (Muhammed Abdullah b. Müslim); *el-Me'arif*, (Thk. Servet Ukkâş), Kahire, 1960.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "İrâk", *T.D.V.İ.A*, c. 19, s. 86.
- el-MAKDİSÎ; *el-Bed' ve't-Tarih*, c.V, Mısır, (Trz.).
- el-MES'UDÎ (Ali b. Hüseyin); *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher fi't-Tarih*, c. I-II, Beyrut, 1973.
- el-MES'UDÎ; *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Kahire, 1938.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Mâverâünnehir", *T.D.V.İ.A*, c. 28, s. 180.
- RENAUT, B.A; *Out Times Of Genaral History For Easten Students*, Londra, 1909.
- İBN SA'D; *et-Tabakatu'l Kübrâ*, Beyrut, 1957.
- Es-SALİH, Suphi, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, (Çev. İbrahim Sarmış), İstanbul, 1981.
- SALİM, Muhammed Halid; *Cezîretü'l-Feyleke Lemahatu't-Tarihiyye ve'l-İctimaiyye*, Kuveyt, 1980.
- SUYUTÎ (Abdurrahman); *Tarihu'l-Hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Kahire, 1952.
- ŞAKİR, Muhammed; *Tarihu'l Halici'l-Arabî*, Umman, 2003, s. 33.

Et- TABERÎ (Muhammed b. Cerîr); *Târîhu'l Umem ve'l-Mulûk*, c. I-IX, Beyrut, 1962.

Et-TABERÎ; *Tarihi Taberi Tercemesi*, c. 3, İstanbul, 1983.

T. WILSON, Arnold; *The Persian Gulf*, Londra, 1959.

TONSEND, John; *Oman The Making of Modern State*, Londra, 1975.

el-YA'KUBÎ (Ahmed b. Ebi Yakup); *Tarihu'l-Ya'kubî*, c. II-VI, Beyrut, 1980.

el-ZEHEBÎ; *Siyeru A'lami'n-Nubela*, Beyrut, 1982.

ZEHRA, Muhammed, *İslamda Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, (Çev. Hasan Karakaya-Kerim Aytekin), İstanbul, 1983.

The Political Structure At Basra Gulf İn The Period Of Ali b. Ebu Talib And Yezid b. Muaviye

The Persian Gulf, which forms the northeastern part of the Arabian Peninsula, was regarded as a bridge linking the east and the west as well as being an important trade center due to its location. The Gulf geography, which appealed the civilizations and whetted their appetite in every period of history because of this strategic importance, has been an important field on which the first civilizations were established and great political and social developments took place since the oldest ages. In the period of time which is the subject of our study, the Persian Gulf Zone that had a great power in economic terms as well as its military importance provided the delivery of the goods coming from the Far East to Europe as one of the important commercial areas of the world that day. The residents of the Gulf gained a lot from this trade. However, the rebellions against the central administration became inevitable as this prosperous life provided to the region by trade came together with the cosmopolitan structure consisted of different elements in the region and tribalism system. Because, as the prospering local community did not need the State anymore acted independently. Thus, the ideas of the Arab tribes in the Gulf region (Beni Yebu'a ve Malik b. Nuveyre, Bekr b. Vail, Ezd ve Rebiâ...) about not giving alms and charity continued in the period of the Abbasids as well as in the periods of Hulefâ-i Râşidîn and the Umayyads. And this situation caused them rebel against the central administration at every turn. The appointment of the strong, disciplined and sometimes ruthless governors was essential for the solution of the problems, provision of the order and the commercial activities to be continued in the region. Because, the provision of the peace and order in this region could be possible thanks to the authoritarian attitude of the governors.

In the period of time subject to our study, Hz. Ali b. Ebû Talib appointed the governors that he had chosen to the Gulf region, İraqî became a state under the caliphate of Muaviye b. Ebû Süfyan, and Basra being in the first place, the Persian Gulf Zone, India, the province of Sind(Pakistani), Khorasan, Transoxania, Ahvaz and Babylon were all dependent on this state and each was a county in this period. And it is known that especially Muaviye followed a certain policy in administering governors to this place and that he appointed Muslims with administrative ability as well as his known close relatives.

But, there is not any information about the system with which the Gulf region was connected to the center of the Caliphate, Dimask in the period of Yezid b. Muaviye. And the reason of this situation is the political

turmoil in the Islamic cities and Yezid's struggle with the opponents like Hz. Hüseyin and Abdullah b. Zübeyr. However Ubeydullah b. Ziyad, the governor of Basra, provided tranquility in part in Gulf region during this period, and he appointed officers to Bahrain and Oman the names and assignment dates of whom are not known.

17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla‘a ve Tefrîk)

Divorce Events in 17th Century Ottoman Society (Ayıntab Case Study: *Talâk, Muhâla‘a and Tefrîk*)

İsmail KIVRIM
Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Ayıntâb’da aile kurumunun oluşmasında iki temel faktör belirleyicidir: İslam hukuku ve örf adetler. Öte yandan ailenin sona erışı ise tamamen İslam hukuku çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kocanın tek taraflı iradesiyle herhangi bir sebep göstermeksizin ve kocanın karısının rızasını armaksızın evliliğe son vermesi (talâk), kadının bazı haklarından feragat etmek suretiyle karşılıklı anlaşarak ayrılma (hul’ veya muhâla,â) ve evlenmenin belli sebeplerle kâdı kararıyla sona erdirilmesi (tefrîk) olmak üzere üç şekilde gerçekleşir. Bunlardan talâk, tamamen kocanın iradesiyle gerçekleşirken, muhâla,â ve tefrîk’de boşanma isteği genellikle kadın tarafından gelirdi.

Anahtar Kelimeler: Ayıntâb, aile, talâk, hul’, tefrîk.

Abstract

In the province of Ayıntab, the formation of a family, that is, marriage is influenced by such decisive main factors as Islamic Law and Tradition. Moreover, in parallel with Islamic Law, the termination of a family i.e. divorce is performed in three ways: with a husband’s one-sided will with no assertion of any reason or no consent of his wife (talak), with a mutual agreement to break-up the marriage, which declares the wife’s renunciation from her rights (hul’ or muhala’a), the termination of the marriage with the decision of the judge (kadı) as a result of some specific reasons (tefrîk). Talak, one way of divorce, is the termination of a marriage performed only with the will of the husband. However, muhala’a and tefrik, the other two ways of divorce, are the termination of marriage only with the wife’s demand for divorce.

Keywords: Ayıntab, Family, talak, hul’, tefrik.

Giriş

Gaziantep, Güneydoğu Anadolu bölgesinin batı uç bölümünde olup yer yer tepelik ve düzlüklerin bulunduğu uzunca bir çukurluk içindedir. Denizden yüksekliği 800-900 metredir. Kuzeyinde ve batısında dağlık arazi yükselirken güneydoğu ve doğuda daha alçak ovalar bulunmaktadır. Şehrin kurulduğu arazi içinden geçen Sacur suyu, çukurluğu batı-doğu doğrultusunda boydan boya bölmektedir.

17. yüzyılda Ayıntâb'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, şehri anlatırken; düz bir yerde; ancak bazı zeminin engebeli bir arazi üzerinde bulunduğunu belirtmektedir. Suyu ve havasının güzel ve büyük bir şehir olduğunu da söylemektedir. Ayrıca yazının yaz, kışının da kış olduğunu, çok kar yağdığını, bu özelliklerinden dolayı arz-ı mukaddes hükmünde dört iklime sahip olduğunu ifade etmiştir¹.

Ayıntâb şehri, ilk uygarlıkların kurulduğu Mezopotamya ile Akdeniz arasında bulunuşu, önemli ticaret yolların üzerinde oluşu, ilk çağlardan itibaren pek çok insan topluluklarına yerleşme sahası ve geçit yeri olmuştur². Hz. Ömer döneminde İslâm topraklarına katılmıştır³. Türkler Malazgirt zaferinden sonra Ayıntâb ve yöresini Bizanslılardan almışlardır⁴. I. Haçlı seferi sonucunda haçlıların hâkimiyetine giren şehir⁵, Selçuklu⁶, Eyyubi⁷, Memluk ve Dulkadir Beyliği hâkimiyetinde kalmıştır⁸. Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır'a yönelik düzenlediği sefer sırasında 1516 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır⁹. 17. yüzyılın başlarında, diğer Anadolu şehirleri gibi Ayıntâb da zaman zaman Celâli saldırılarına uğramıştır¹⁰.

Ayıntâb ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine geçtiği zaman Halep vilâyetine dâhil olmuştur¹¹. 937/1530 tarihli 998 nolu tapu tahrir defterine göre Ayıntâb sancağı Arap eyaletine bağlıdır¹². 950/1543 tarihli 373 numaralı Ayıntâb Livası Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Ayıntâb sancağı Arap eyaletinden ayrılarak Zülkadriye eyaletine bağlanmıştır¹³. 16. yüzyılın sonlarında Ayıntâb şehri Halep beylerbeyliğine bağlandıysa da bu uzun sürmemiş, tekrar Maraş beylerbeyliğine

¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935. s. 355–358.

² Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, C. I, İstanbul 1988, s. 2.

³ El-Belâzurî, *Fütühu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 214.

⁴ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, s. 108.

⁵ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098–1118)*, İstanbul 1974, s. 77.

⁶ Merçil, *Türk Devletleri*, s. 119

⁷ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", *DİA*, C. XII, İstanbul 1996, s. 20–31.

⁸ Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 13–14; İsmail Altınöz, "Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Edt. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 104.

⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II, İstanbul 1971, s. 27.

¹⁰ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayıntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009, s. 44, 46,

¹¹ Özdeğer, *Ayıntâb Livası*, s. 15.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Tahrir Defteri [=TD], nr. 998, s. 298.

¹³ BOA. TD, nr. 373, s. 106, 203, 231, 232.

dâhil edilmiştir¹⁴. 17. yüzyılda Maraş eyaletine bağlı olup¹⁵, Tel-Başir ve Burç nahiyelerinden oluşmaktadır¹⁶.

Ayıntâb, 16. yüzyılda, bulunduğu bölgede Halep'ten sonra ikinci büyük şehirdir. Ayrıca bağlı bulunduğu Zülkadriye eyaletinin beş sancağından en büyüğüdür¹⁷. 1543/950 tarihli 373 numaralı Ayıntâb Mufassal Defteri'ne göre Ayıntâb şehrinin nüfusunun 10.000'e yaklaştığı görülmektedir¹⁸. 1536-1574 yılları arasında Ayıntâb şehrinin nüfusunu H. Özdeğer 9.288-14.847 kişi olarak verirken, N. Göyünç aynı yılları muafarla birlikte 10.637-15.560 olarak vermektedir¹⁹. Ayıntâb şehrinin 16. yüzyılın ikinci yarısında ortalama 15.000 civarında bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir. Ayıntâb şehrinin 17. yüzyıl sonlarında nüfusu 14.050 olarak hesaplanmıştır. Ancak şehrin nüfusunun 15.000 ile 18.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir²⁰.

Ayıntâb'ın tarihi hakkında verilen bu kısa bilginin ardından 17. yüzyılda Ayıntâb şehrinde ailenin oluşumu ile ilgili hususlar olan nişanlanma, nikâh, mihr, eş ve çocuk sayıları hakkında bilgi verilmesi konunun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

17. yüzyılda Ayıntâb ailesi İslam-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir. Nikâh akdi yapılmadan önce evlenecek çiftlerin birbirlerini daha iyi tanıyabilmelerini sağlayan nişanlanma önemli bir süreçtir. Evlilik öncesi yaşanan namzetlik dönemi, aile birliğinin kurulması sırasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte, hukuki bir düzenlemeye tâbi tutulmamıştır. Fakat nişanın bozulmasından sonra ortaya çıkan durum, bazı hukukî düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Ayıntâb'ta bu dönemde namzetlik davaları diğer şehirlere göre daha fazla görülmektedir. Bu da evlenecek kızlar üzerinde ailelerin baskısının olabileceğini veya fazla hediyeleşme olmadığı düşüncesini uyandırmaktadır²¹. Evlenmenin resmen başlamasını sağlayan nikâh akdi, mahkemeden alınan izinname ile cami imamı tarafından kıyılmaktadır. Nikâh akdedilirken kız ve erkeğin rızaları alınmaktadır²². Yine nikâh akdi esnasında

¹⁴ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 15, 74.

¹⁵ Şerafettin Turan, "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H.1041/M. 1631-1632 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1961. s. 204; İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 914-915

¹⁶ Gaziantep Şer'îye Sicili [=GŞS] 171, s. 176, 177.

¹⁷ Özdeğer, *Ayıntâb Livası*, s. 114.

¹⁸ *BOA TD*, nr. 373, s. 8-45.

¹⁹ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5-10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 78.

²⁰ İsmail Kıvrım *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 26.

²¹ İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 22, Konya 2007, s. 359-362.

²² Kıvrım, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 362-370.

mihirlerin tespit edildiğini ve peşin mihir ile vadeli mihirin birbirine eşit olduğunu görülmektedir²³. Bu dönemde Ayıntâb'ın kırsal kesimlerinde mihirden başka kız babalarının yasak olmasına rağmen başlık parası almaktadırlar²⁴.

Osmanlı ailesinde aynı anda birden fazla eşle evliliğin oranı, çocuk sayısı, kız-erkek çocuk sayısı oranı, mirasçıların durumu ve çok eşliliğin hangi amaçlarla yapıldığına dair sorulara cevap veren önemli bir kaynak şer'îye sicilleri içerisinde yer alan tereke kayıtlarıdır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Ayıntâb'ta eş ve çocuk sayılarını tespitinde 401 tereke kaydından faydalanılmıştır. Bu tereke sahiplerinin 377'si (%94) Ayıntâb şehir merkezinde iken 24'ü (%6) köylerde. Yine bu tereke kayıtlarının 309'u Müslüman erkeklere ait iken 79'u Müslüman kadınlara aittir. 13 adet Gayrimüslimlere ait tereke kaydının tamamı erkeklere aittir. Müslüman erkeklere ait 309 terekeden, 279'u evli, 25'i dul ve 5'i de bekârdır. Burada eşli olmayıp çocukları olanları dul, eşli ve çocukları olmayanları ise bekâr olarak kabul edilmiştir. Bu evli 279 Müslüman erkeğin 229'u tek eşli (%82,1), 41'i iki eşli (%14,7), 7'si üç eşli (%2,5) ve 2'si de dört eşlidir (%0,7). Evli 12 gayrimüslim erkek ise 12. yüzyıldan sonra Kilise'nin Hıristiyanlar arasında çok eşliliği yasaklamasından dolayı tek eşlidirler. Bu da diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Ayıntâb'ta da tek eşliliğin yaygın olduğunu birden fazla eşliliğe rağbet olmadığını göstermektedir. Yine tereke kayıtlarından şehirdeki tek eşli erkeklerin en fazla iki çocuklu oldukları görülmektedir. Şehirdeki tek eşli erkeklerin çocuk sayılarının ortalaması ise 2,76'dır²⁵.

Tablo 1: Ayıntâb'ta 1650-1700 Yılları Arasında Eş ve Çocuk Sayıları

Çocuk Sayıları	Çocuksuz	1	2	3	4	5	6	7	8	9	16	Toplam
Şehirli Tek Eşli	13	45	51	37	21	28	12	3	1			211
Şehirli İki Eşli	3	6	5	6	3	5	4	4	2	1		39
Şehirli Üç Eşli	1	1			1	2						5
Şehirli Dört Eşli					1				1			2
Şehirli Müslim Dul		3	5	3	6	4	2					23
Köylü Tek Eşli	1	2	4	6	2	2	1					18
Köylü İki Eşli								1			1	2
Köylü Üç Eşli						2						2
Köylü Dul		1					1					2
Gayrimüslim	1	3	4	2	2							12
Gayrimüslim Dul		1										1
Şehirli Kadınlar	23	19	14	11	5	3	1					76
Köylü Kadınlar			1	2								3
Toplam	42	81	84	67	41	46	21	8	4	1	1	396

²³ KIVRIM, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 370-383.

²⁴ KIVRIM, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 364-365.

²⁵ KIVRIM, "Gaziantep Şehrinde Aile", s. 383-387.

Aile hukukunun diğer unsuru boşanma hadisesi de toplumu yakından ilgilendirdiğinden, devletin hassasiyet gösterdiği konulardan birisi olmuştur. Eşler açısından mutsuzluk ve huzursuzluk kaynağı olan bir birlikteliğin sürdürülmesi toplum içerisinde huzursuzluğa neden olacağından, pek fazla taraftar olunmamasına karşın, boşanmaya izin verilmiştir. İslam hukuk kuralları çerçevesinde hareketle boşanmalarda özellikle kadın tarafının mağdur olunmamasına özen gösterilmiştir.

İslam toplumlarında aile birliği nikâh akdi ile hukuken, “halvet-i sahîh” ile de fiilen gerçekleştirilirken, prensip olarak ömür boyu devam edecek bir birliktelik olarak kabul edilir. Bu birlikteliğin, çoğu kez ölüm dışında bir sebeple sona ermesi düşünülemez. Aileyi oluşturan temel unsurlar olarak karı kocanın, birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları vardı. Eğer eşler sorumluluklarını yerine getirip, olumlu davranışlarda bulunurlar ise, aile sistemi işlevselliğini devam ettirirdi. Eşler arasındaki beklentilerin karşılanmadığı durumlarda ise uyumsuzluk meydana gelir ve ailenin sona erişine doğru yöneliş başlardı.

Eşlerden her ikisi veya birisi evliliğin bütün girişimlere karşılık sürdürülemeyeceği kanaatine varır ise toplum yapısı için ayrılık gündeme gelirdi. Eşlerin anlaşamamaları gerekçesiyle evliliklerinin sona ermesi tehlikesi ile karşı karşıya geldiklerinde öncelikli olarak ailenin diğer fertlerinin veya sosyal çevrenin sorunu çözmesi için çalışmaları, sorun çözülemez ise eşlerin ayrılığı gerçekleşmişti.

İslâm hukukuna göre üç şekilde boşanma mümkün. Buna göre, kocanın tek taraflı iradesiyle herhangi bir sebep göstermeksizin ve karısının rızasını aramaksızın evliliğe son vermesine talâk; kadının bazı haklarından feragat etmek suretiyle karşılıklı anlaşarak ayrılmasına hul^a (muhâla,^a); evliliğin belli sebeplerle kadı kararıyla sona erdirilmesine ise tefrîk denilirdi. Çağdaş İslâm hukukçuları, kocanın tek taraflı boşamasını talâk başlığı altında ele alırken, diğer iki boşanma şeklini de muhâla,^a ve tefrîk olarak ayrı ayrı başlıklar altında incelemektedirler²⁶.

Bu çalışmada; Ayıntâb mahkeme kayıtlarından faydalanılarak talâk, muhala,^a ve tefrîk ile ilgili hususlar ortaya konulacaktır.

I. Talâk

Boşanma, karı-koca arasındaki evlilik bağının çözülmesi, evliliğin sona ermesi anlamına gelir²⁷. Boşanma hukuk literatüründe talâk şeklinde ifade edilmiştir. İslâm hukukunda talâk kelimesi hem tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmayı, hem tarafların anlaşarak evliliğe son vermelerini (muhâla,^a), hem de mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmayı kapsar (tefrîk). Bununla birlikte talâk tabiriyle, genellikle tek taraflı irade beyanı ile yapılan boşama kastedilmişti. Aslına bakılırsa eşlerin kurdukları yuvayı, ölünceye kadar yaşatmaları ve evliliğin ölümle

²⁶ M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 36.

²⁷ J. Schacht, “Talâk”, *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 684; Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s.36; Coşkun Üçok- Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara 1976, s.89

son bulması esastır. Ancak eşler arası geçimsizlik bazen ileri dereceye ulaşır ve boşanma tek çare olarak görülebilir. Bu durumda boşanma, başvurulması gereken çareydi.

Eşlerin birbirlerinden talâk ile ayrılmalarının gerçekleşmesi için mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Bir başka deyişle talâkın tescil ettirilmesi şart değildir. Talâk ile ilgili kayıtlarda boşanmanın daha önce yapıldığı, fakat bir olay sonucunda veya anlaşmazlık çıktığında mahkemeye müracaat edildiği ve hemen hemen tamamının kadınlar tarafından kaydettirildiği görülmektedir. Bu, doğrudan kadının mahkemeye gelişi olabileceği gibi, onun tarafından atanan vekilleri aracılığı ile de olabilirdi. Vekiller çoğu zaman aile bireylerinden baba ya da erkek kardeşlerdi. Ancak kadımla aile bağı olmayanlar aracılığı ile de boşanma gerçekleşmektedir. Erkekler de mahkemede benzer şekilde kendilerini vekiller aracılığı ile temsil ettirebilmekteydiler.

Kadınlar, eşlerinin kendilerini tek talâk ile boşadıklarını, fakat kocalarının gerçek niyetlerinin bu olup olmadığını veya evliliklerinin sona erip ermediğini mahkeme aracılığıyla öğrenmek isteyebilirlerdi. Keza Akyol Mahallesi'nden Zemâne'nin vekili olan babası Ömer, mahkemede "*Kızım Zemâne, Hızır Beg'in taht-ı nikâhında iken, yigirmi bir gün önce kızım Zemâne'yi bir def, a ricat ile boşadığını ifade etmişti. Kızım Zemâne'ye gelip zevciyet talep etmektedir*" diyerek, damadı Hızır Bey'den olayın sorulmasını istemişti. Hızır Bey ise karısı Zemâne'ye; "*Benden boş ol!*" dediğini, fakat talâk-ı selâse ile boşamadığını söylemişti. Bu olayda şahitlerin olmaması nedeniyle kadı, Hızır Bey'in mücerred (*tek, yalnız*) boş olsun dediğine, bunun ric'î talâk²⁸ olduğundan evliliğe mani olmadığına karar vermişti²⁹. Bu olaylarda eşlerin birbirinden ayrılma durumu söz konusu değildir. Fakat kadınlar kocalarının gerçek niyetlerini veya söyledikleri sözlerin ayrılmalarını gerektirip gerektirmediğini öğrenmeye çalışmışlardı.

Bu tür boşanmalarda erkek tarafı, eşlerine söyledikleri sözlerle, eşlerinden tam olarak ayrılmadıklarını, dönülebilir boşandıklarını, aldıkları fetvayı göstererek mahkemede kanıtlamaya çalışmışlardı. Örneğin Çukur Mahallesi'nden Seyyid Ömer, eşi Döndü'ye "*Haneî ve Şafiden benden boş ol*" demişti. Fakat bu sözünde talâk belirtmeyip mücerred "boş ol" demekle "talâk-ı ric'î" vaki olduğunu ve nikâhının geçerliliğini belirtir elinde müftüden alınmış bir de fetvası olduğunu söylemişti. Mahkemede eşi Döndü'den durumun sorulmasını istemişti. Döndü'nün, "*benden boş ol dedi talâk zikretmedi*" diye ifade vermesi üzerine talâk-ı ric,î meydana geldiğinden, mahkeme huzurunda Ömer eşine tekrar dönmüştü³⁰.

²⁸ Kocaya, yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan, boşadığı karısına dönme imkânı veren boşama şekline, dönülebilir anlamında ric'î talâk denir. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İst. 2001, s. 358; Cin, *Boşanma*, s. 53; Vehbe Zuhâyli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994, s. 341; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 39; Üçok, *Hukuk Tarihi*, s. 90.

²⁹ GŞS 33-233/c (7 Rebî,ü'l-âhir 1089/12 Mart 1679).

³⁰ GŞS 20-28/c (7 Şa'bân 1060/5 Ağustos 1650).

Bazen de erkekler eşlerini “*Seni boşadım, boşsun, boş ol!*” *İraden elinde olsun*” gibi sözlerle³¹ geri dönmesi imkânsız biçimde boşamakta (talâk-ı bâin³²), iddet³³ süreleri dolduğunda istedikleri kişilerle evlenebileceklerini belirtirlerdi. Boşanma sebepleri ise çoğu kez şiddetli geçimsizlikti. Fakat boşanma gerçekleşirken, kadınlar mihr ve iddet nafakası haklarından feragat ederlerdi. Aslında bu tür boşanmayı muhâla,^a olarak değerlendirmek daha uygundur. Ancak söz konusu kayıtlarda muhâla,^a ya da hul,^a gibi ifadeler yer almamakta, bunun yerine bir çeşit zimmet ibrası yoluna gidilmekteydi. Örneğin, Seng-i Hoşkadem Mahallesi’nden Meryem, mihr-i mü’ecceli ile nafaka-i iddet ve küçük kızı Elif’in nafakasından da vazgeçerek kocası Hüseyin’den talâk-ı bâin ile ayrılmıştı³⁴. Bir diğer örnekte ise Tarla-yı Atik Mahallesi’nden Fatma ile kocası Hasan arasında geçimsizlik olduğundan (*adem-i zindegâni olmamağla*), Fatma kocasının zimmetinde olan mihr-i mü’eccelinden nafaka-i iddetinden me’ûnet-i süknâsından feragat ederek talâk-ı bâin ile ayrılmıştı³⁵. Zincirli Kurbu Mahallesi’nden Osman ile Ayşe aralarında şikâkları (ayrılık) konu edilmişti. Eşinden ayrılmak isteyen Ayşe, kocası Osman’ın zimmetinde olan 15 kuruş mihr-i mü’ecceli ile nafaka-i iddetinden ve me’ûnet-i süknâsından vazgeçerek talâk-ı bâin ile evlilikleri sona ermişti³⁶.

Görülebileceği üzere, bazen kadınlar kendileri için çekilemez hale gelen evliliklerinden kurtulabilmek için, bir kısım haklarından vazgeçerek, kocalarının talâk hakkını kullanmalarını sağlamışlardı.

Kocanın eşini geri dönüşümsüz bir biçimde yani talâk-ı bâin ile boşama sebeplerden bir diğeri eşinin sû-i haliydi. Örneğin Yahni Mahallesi’nden Ahmet’in eşi Fatma’nın sû-i hali olduğunu mahalle sakinlerinden Ebubekir Efendi ve Hasan, Ahmet’e bildirmişlerdi. Çünkü Fatma, eşi Ahmet’in haberi olmadan Mustafa Beşe’nin evine gitmiş, burada bir saatten fazla kalmıştı. Bunu öğrenen Ahmet, eşi Fatma’dan talâk-ı bâin ile ayrılmıştı³⁷. Bu konuda bir diğer örnek ise Kafirüyüğü Köyünden Ahmet, eşi Mihri’yi köylüsü Seyyid Ali ile köyün dışında تنها bir yerde bulduğundan dolayı boşamasıdır³⁸. Her iki Ahmet de eşlerini gayriahlâkî davranışlarından dolayı talâk-ı bâin ile boşamışlardı. Çünkü pek çok erkek bu durumu kabullenemezdi. Aynı zamanda mahalle ve köy ahalisinin ve ehl-i örfün

³¹ Hangi tür sözlerin boşanmayı sağladığı konusunda uzun bir liste için Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1968, C. VI, s. 184.

³² Kocaya, boşadığı eşine ancak yeni bir nikâhla dönme imkânı veren boşanma şeklidir. Bu boşama, kocanın eşini üçüncü boşaması ise yeni bir nikâh da tarafların bir araya gelmesi için yeterli değildir. Aralarında büyük ayrılık (Beynûnet-i kübrâ) meydana gelmiştir. Kadının bir başkasıyla geçerli bir evlilik yapmadan, ilk eşine dönmesi mümkün değildir. Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 115–116; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 359; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 39.

³³ Kocasından ayrılan kadının başkası ile evlenebilmesi için üç defa hayız görüp temiz oluncaya kadar süre.

³⁴ GŞS 20-17/2 (6 Şa’bân 1060/4 Ağustos 1650).

³⁵ GŞS 24–81/a (Evâsıt-ı Rebî,ü’l-evvel 1065/19-29 Ocak 1655).

³⁶ GŞS 32–146/a (18 Şevval 1086/5 Ocak 1676).

³⁷ GŞS 25-69/a (Evâ’il-i Rebî,ü’l-evvel 1068/7-16 Aralık 1657).

³⁸ GŞS 47-156/c (12 Rebî,ü’l-evvel 1109/28 Eylül 1697).

baskısında kalırlardı. Mahalle ve köy ahalisi bu tür davranış sergileyen kadınları boşamayan erkekleri, gerekirse mahalleden veya köyden ihraç derelerdi³⁹.

Eşler arasında bir başka ayrılık şekli ise eş ve çocuklarına nafaka bırakmadan yaşadıkları yeri terk edip, başka şehre (*ahar diyara*) giden erkeklerin, giderken veya gittikleri yerde eşlerini boşamalarıdır. Kocaları tarafından boşandıklarını öğrenen kadınlar, nafakaya ihtiyaçları olduğunda, yeniden evlenebilmek için mahkemeye müracaat ederek, izin istemektedirler. Örneğin, Kürtünciyan Mahallesi'nden Fatma'nın kocası Hasan, nafaka bırakmadan ahar diyara gitmişti. Bir sene önce eşi Fatma'yı Kasaba-i Beratu'l Arab'da talâk-ı selâse ile boşamıştı. Fatma, nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğu için bir başkasıyla evlenmek istediğinden, mahkemeye müracaat ederek bu boşama olayına şahit olanlardan sorulmasını istemişti. Olaya şahit olan Ömer, Fatma ve diğer Fatma mahkemede “*fi'l- vâkı'a tarih-i mezbûrda kasaba-i merkûmede bizim huzurumuzda Hasan zevcem mezbûre Fatma'yi talâk-ı selâse ile tatlık eyledim dedi*” diyerek şahitlik etmişlerdi⁴⁰. Bir diğer örnekte, Eblehan Mahallesi'nden Emine'nin iddiasına göre; kocası Hâcı Ahmet, nafaka bırakmadan onyedinci sene önce ahar diyara gitmişti. Dört sene önce iki kişi Emine'ye gelerek, kocası Ahmet'in kendisini talâk-ı selâse ile boşadığını haber vermişlerdi. Emine nafakaya ihtiyacı olduğundan ve bir başkasıyla evlenmek istediğinden mahkemeye gelerek kocasının kendisini boşadığına tanık olanlardan sorulmasını talep etmişti. Olaya tanık olan Hasan ve Mehmet Bey mahkemede “*Dört sene önce Emine'nin kocası Ahmed, Edirne'de bizim huzurumuzda karısı Emine'yi talâk-ı selâse ile boşadı*” diyerek tanıklık yapmışlardı⁴¹. Bir diğer örnekte Ehlicefa Mahallesi'nden Fatma'yı, kocası Bayezid Beşe nafaka bırakmadan terk ederek başka şehre gitmiş ve iki buçuk sene önce, Edirne'de, Müslümanların huzurunda eşi Fatma'yı talâk-ı selâse ile boşamıştı. Nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğundan başkası ile evlenmek isteyen Fatma, mahkemede kocası Bayezid'in sözünü işiten kimselerden sorulmasını istemişti. Bu boşanma olayına şahit olan aynı mahalleden Murad Beşe ve Mehmet Bey; “*Bâyezîd iki buçuk sene önce Edirne'de bizim huzurumuzda karısı Fatma'yi talâk-ı selâse ile boşadı. Biz buna şahitleriz*” diyerek Fatma'nın ifadesinin doğruluğunu kanıtlamışlardı⁴². Başka diyarda bulunan kocaları tarafından boşandıkları şahitlerle ispatlanan kadınlara mahkeme bir başkasıyla evlenme izni vermişti.

Kadınlar, kocalarının kendilerini boşadıklarını duydukları zaman değil de, nafakaya ihtiyaç duydukları veya bir başkasıyla evlenmek istediklerinde mahkemeye müracaat etmektedirler. Kadınlar, eşleri tarafından boşandıklarını, haberi getiren veya bu duruma şahit olanlarla ispatlamaya çalışmaktadırlar. Bu durumdaki kadınların hem fizyolojik, hem psikolojik, hem de sosyo-ekonomik

³⁹ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahaltesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S: 1 (2009), s. 247-248.

⁴⁰ GSS 26-155/a (Evâ'il-i Safer 1073/15-25 Eylül 1662).

⁴¹ GSS 30-133/c (21 Rebî,ü'l-evvel 1085/25 Haziran 1674).

⁴² GSS 32-174/a (3 Muharrem 1087/18 Mart 1676).

yönden mağduriyetleri söz konusudur. Ayrıca bu kadınların evlerinde tek başlarına kalmalarının güvenlik açısından zor olduğu gibi, yanlarında kaldıkları yakınlarına malî açıdan fazla yük olmamak için de evlenmek istedikleri söylenebilir.

Başka şehre giden erkekler, gittikleri yerlerden dönme ihtimalleri olmadığı için eşlerini talâk-ı baîn ile boşadıklarını bazen vekiller aracılığıyla, bazen de mektup ile eşlerine bildirmektedir. Örneğin, Kastel Mahallesi'nden Bağdad'ı eşi İbrahim, Kahire şehrinde altı ay önce talâk-ı baîn ile boşamıştır. İbrahim bunu yaparken hemşerileri olan Tahtani Köyünden Tanrıverdi ve Hacı'yu şahit yapmış ve birde kendi el yazısı ile eşi Bağdad'a bir mektup yazarak mektupta “*zevcem mezbûre Bağdad'ın irâdesi elinde olsun ba'de'l-yevm ben o diyâra varma ihtimâlîm yoktur. Her kimi murad iderse tezvic eylesün*” diye belirtmişti. Mektup Tanrıverdi ve Hacı tarafından Bağdad'a ulaştırıldı. Bağdad, boşanma durumunu kaydettirmek için mahkemeye müracaat etti. Bu boşanma olayına tanık olan ve mektubu getiren Tanrıverdi ve Hacı'nın şahitlikleri ile kayıt ettirildi⁴³.

Eşlerini zor durumda bırakmak istemeyen bazı erkekler askerî sefere veya ticarî yolculuğa çıkmadan önce hanımlarını boşamaktaydılar. Örneğin, Zincirli Kuyu Kurbu Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Ebubekir beş sene önce sefere giderken eşini baîn talâk ile boşamıştı⁴⁴. Boyacı Mahallesi'nden Rahime'nin eşi Mehmet Beşe, üç buçuk sene önce ahâr diyara giderken eşini, Osman Efendi ve İbrahim'in şahitliğinde baîn talâk ile boşamıştı⁴⁵. Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla uzun ve meşakkatli bir yolculuğa veya sefere çıkacak olan koca, belli bir süre sonra geri dönemeyeceğini düşünmektedir. Bu durumda eşinin bir ömür boyu kendisini beklemesine mani olmak için, yolculuğa veya sefere çıkmadan önce eşini boşamaktaydılar.

Kocanın boşama iradesini ortaya koyan, beyanı kayıtsız şartsız olabileceği gibi, belirli bir şarta (*Ta'îlikî*) veya vadeye de bağlı olabilirdi⁴⁶. Bu yönüyle talâk, nikâhtan ayrılmaktadır⁴⁷. Talâkta kullanılan irade beyanı kayıtsız şartsızsa buna *müneccez*; talik bir şarta bağlanmışsa *muallâk*; vadeye bağlanmış ise de *muzâf* denilmektedir⁴⁸. Evli erkekler herhangi bir olayın olması veya olmamasını şart koşarak, eşlerinden boşanacaklarına dair yemin edebilmekteydiler. Fakat birçok defa, olay gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin, eşlerinden zevciyet istemekteydiler. Kadınlar ise kocalarının niyetlerinin gerçekte boşama olup olmadığını mahkeme aracılığı ile öğrenmeye çalışmaktaydılar. Örneğin, Tövbe Mahallesi'nden Mehmet eşi Raziye'yi sürekli darb etmekteydi. Mehmet, Raziye'ye artık darb etmeyeceğini

⁴³ GŞS 25-164/b (Evâ'il-i Muharrem 1069/29 Eylül-7 Ekim 1658).

⁴⁴ GŞS 36-148/c (Selh-i Receb 1098/11 Haziran 1687).

⁴⁵ GŞS 43-69/c (Evâhir-i Zî'l-hicce 1107/22-30 Temmuz 1696).

⁴⁶ Şartlı talak için bkz. Bilgehan Pamuk, Conditional Divorce in Ottoman Society: A Case from Seventeenth-Century Erzurum, *Bilig*, S. 44, Kış 2008, s. 111-122.

⁴⁷ Cin, *Boşanma*, s. 57; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 41.

⁴⁸ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 347.

belirterek ona şöyle söyler; “bundan sonra eğer bir dahi seni darb idersem benden üç talâk ile boş ol.” Fakat Mehmet Zî’l-ka, de ayının 26. günü tekrar Raziye’yi darb ettiğinden dolayı boşanma gerçekleşti. Buna rağmen Mehmet eşi Raziye’den zevciyet talep etti. Bunun üzerine Raziye olayı mahkemeye taşıdı ve eşi Mehmet’ten boşanma olayının sorulmasını istedi. Mehmet ise karısı Raziye’yi darb etmemeğe şart ettiğini ancak talâk-ı selâse’ye şart etmediğini, eğer bir dahi seni darb edersem benden boş ol dediğini belirtti. Mehmet’in bu sözleri üzerine Raziye’den iddiasını şahitlerle ispat etmesi istendi. Raziye’nin şahidi olmaması üzerine Mehmet’e yemin teklif olunur ve yemin etti⁴⁹. Bir diğer örnekte, Şehreküstü Mahallesi’nden Meryem’in kocası Mehmet, altı gün önce “eğer ben sakin olduğum dârda (ev) oturub bu beyte (oda) dâhil olursam mezbûre Meryem benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun” diye şart etmiştir. Meryem’in iddiasına göre; Mehmet eve ve odaya girerek şartın vuku bulmasını sağlamış ve boşanma gerçekleşmesine rağmen zevciyet muamelesi istemişti. Olay mahkemeye Meryem tarafından vekil tayin edilen babası Hacı Mustafa tarafından intikal ettirilmişti. Mehmet mahkemede şartı kabul edip lakin eve ve odaya girmediğini belirtmişti. Bunun üzerine şartın gerçekleştirme doğruluğu için Mehmet’e yemin teklif edilir. Mehmet’in yemin etmesi üzerine boşanmanın gerçekleşmediğine hüküm verilmişti⁵⁰.

Bir diğer hüccette ise Emirzade zaviyesinden Fatma’nın kocası Mehmet, 15 gün önce Fatma’ya “Validenin evine gidersen benden on talâk ile mutallaka ol.” diye şart etmiş, Fatma da validesinin oturduğu eve gitmişti. Boşanma gerçekleşmesine rağmen, Mehmet, Fatma’dan zevciyet talep etmişti. Fatma, durumu mahkemeye, kendisine vekil tayin ettiği babası Hacı Mehmet ile taşımıştı. Mahkeme de boşanmanın gerçekleştiğine dair karar vermişti⁵¹. Bir başka örnek de ise Bey Mahallesi’nden Emine ile kocası Ahmet’in boşanma davasıdır. Dava mahkemeye intikal etmeden bir gün önce Ahmet eşi Emine’ye “eğer mezbûre Meryem’e deynim olan bir rub, u sen eda idersen talâk-ı selâse ile benden mutallâka ol” diye şart eder. Emine kocası Ahmet’in Meryem’e olan bir rub,, borcunu öder ve böylece şartın yerine gelmesini sağlar. Emine’nin belki istemediği bir evlilikten kendisini kurtarmak istediğinden böyle hareket etmiş olabilir. Çünkü kocasının kendisini boşaması için şartı vardı. Borcu ödediğinden haberi olmayan Ahmet eşinden zevciyet talep etmekteydi. Emine ise şartın gerçekleştiğini bildiği için bundan kaçınmaktaydı. Ve olay Emine tarafından mahkemeye intikal ettirdi. Eşi Ahmet’e boşanma olayının sorulmasını istedi. Ahmet ise şartı kabul edip borcunun eşi Emine tarafından ödendiğinden haberinin olmadığını söyledi. Ahmet’in bu sözleri üzerine Emine’den borcu ödediğine şahit istendi. Olaya tanık olan İsa, Fatma ve Meryem, Ahmet’in söz konusu borcu Emine’nin ödediğine şahitlik etmeleri üzerine boşanmanın gerçekleştiğine karar verildi⁵².

⁴⁹ GSS 17-2/c (Evâ’il-i Zî’l-hicce 1055/18 Ocak 1646).

⁵⁰ GSS 27-88/b (5 Şevval 1076/10 Nisan 1666).

⁵¹ GSS 33-36/c (27 Muharrem 1088/1 Nisan 1677).

⁵² GSS 47-133/c (25 Rebî, ü’l-âhir 1108/21 Kasım 1696).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, boşanma sonrasında mahkemeye müracaat edenler, belirtilen sebeplerden dolayı genellikle kadınlar olmaktadır. Ancak bazı hallerde kocaların da eşlerini dava ettikleri görülmektedir. Burada erkekler tarafından mahkemeye yapılan müracaatlarda öne çıkan iddia daha çok, eşlerinin kadınlık vazifesini yapmadığı yönündedir. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bazı kocalar, eşlerinden ayrıldıkları halde, onlardan ayrılmamış gibi zevciyet mu'âmesi beklemekte ve doğal olarak bundan kaçınan karılarının mahkeme yoluyla bu vazifelerini yapmalarının sağlanmasını istemekteydiler. Ancak kadınların daha önce kocalarının kendilerini talâk-ı selâse ile boşadıklarını ispatlamalarıyla dava erkekler aleyhine sonuçlanmaktadır. Akyol Mahallesi'nden Veli eşi Sakine'yi dokuz ay önce talâk-ı bâin ile boşamıştı. Fakat Veli, Sakine'den zevciyet talep etmektedir. Sakine eşi Veli'nin kendisini talâk-ı bâin ile boşadığını şahitlerle ispat etmişti.⁵³ Tarla-yı Cedid Mahallesi'nden Ayşe'yi, kocası Osman bir yıl önce talâk-ı selâse ile boşamıştı. Fakat bir yıl sonra Osman, karısı Ayşe'den zevciyet talep etmişti. Ayşe mahkemede kocasının kendisini boşadığını şahitlerle kanıtlamıştı⁵⁴. Kürtüncüyan Mahallesi'nden Hasan Beşe mahkemede eşi Şehribanu'dan "*zevcem kendi nefsinı bana teslimden imtina eder*" diye davacı olmuştu. Şehribanu ise, Hasan Beşe'nin Bulgarda müslümanlar huzurunda "*taht-ı nikâhında olan zevcem Şehribanu'yu talâk-ı selâse ile tatlik ettim*" dediğini belirterek bundan dolayı imtina ederim diyerek kendini savunmuştu. Hasan Beşe'nin bunu kabul etmemesi üzerine Şehribanu'dan şahit istenmişti. Şehribanu boşanma olayına şahit olan Osman ve Ahmet Beşe'yi şahit göstermişti. Şahitler Hasan Beşe'nin Şehribanu'yu talâk-ı selâse ile boşadığını söylemişler, bunun üzerine Hasan Beşe davadan men edilmişti⁵⁵.

Erkekler belli bir olayın olup olmaması şartına göre eşlerini boşamakta, fakat kendilerine göre boşanmanın gerçekleşmediğini iddia ederek, eşlerinden zevciyet talep etmektedirler. Ancak kullanılan örneklerde görüldüğü gibi mahkeme, çoğu defa eşlerin artık ayrılmış olduklarına karar vermektedir.

Erkekler bazen sebep göstermeksizin eşlerini geri dönüşümü olmayan talâk ile boşamakta, mihr-i mü'ecceli ile iddet nafakasını ve me'ûnet-i süknâlarını vermektedirler. Örneğin, İbn-i Kör Mahallesi'nden Hüdaverdi, eşi Şerife ile birlikte mahkemeye gelerek, "*Şerife eşim olup bu gün talâk-ı bâin ile boşadım ve zimmetimde daha önceden belirlenmiş olan 15 kuruşa karşılık bir kuruş mukâbelesinde leylencik mevziide hudutları belli bir kile tohum istiâb eder tarla, üç kuruş mukâbelesinde bir yorgan, bir döşek ve dört kuruş mukâbelesinde Nurvane Köyünde 400 tiyek bağı verdim. Her birimizin dava ve niza,ımız kalmadı*" diye kayıt ettirmişti⁵⁶.

⁵³ GŞS 20-149/c (19 Cemâziye'l-evvel 1061/10 Mayıs 1651).

⁵⁴ GŞS 33-279/a (1 Receb 1089/19 Ağustos 1678).

⁵⁵ GŞS 47-81/b (5 Cemâziye'l-âhir 1109/19 Aralık 1697).

⁵⁶ GŞS 25-71/b (Evâ'il-i Safer 1068/8-17 Kasım 1657).

Kocası tarafından boşanan kadınlara bazı hakların verilmesi gerekmektedir. Bunlar; sonraya bırakılmış mihr (*mihr-i mü'eccel*), hukuken tekrar evlenmesi yasak olan bekleme süresi nafakası (*iddet nafakası*) ile oturacakları yerdir (*me'ünet-i süknâ*). Bazen kocalar karılarına bu haklarını vermeden boşamaktadırlar. Kadınlarda bu haklarını mahkeme aracılığı ile almak istemekteydiler. Ali Neccar Mahallesi'nden Ayşe, kocası Ahmet tarafından talâk-ı selâse ile boşanmıştır. Ayşe, kocası Ahmet'in zimmetinde 50 kuruş mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia etmiş; fakat Ahmet, söz konusu mihr-i karısı Ayşe'nin kendisine hibe ettiğini şahitlerle ispatlamıştı⁵⁷. Bir diğer örnekte ise, Tövbe Mahallesi'nden Rabia, beş ay önce kocası Ali tarafından talâk-ı bâin ile boşanmıştı. Rabia, kocası Ali'nin zimmetinde mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia etmiş; fakat Ali, söz konusu 15 kuruş mihr-i mü'ecceli karısı Rabia'nın hüsnü rızasıyla kendisine hibe ettiğini şahitlerle kanıtlamıştı⁵⁸.

Kadınlar ise haklarını aldıkları zaman veya hibe ettikleri halde kocalarından tekrar bu haklarını almaya çalışmaktadırlar. Fakat devreye şahit unsuru girerek kadınların haklarını aldıkları ispatlanmaktadır. Belki de kadınlar kendileri için çekilmez bir hal alan evliliklerinden kurtulmak için mihr alacaklarından vazgeçerek eşlerinin kendilerini boşamasını sağlamaktadırlar. Daha sonra hibe ettikleri bu mihrlerini tekrar alabilir miyiz diye mahkemeye müracaat etmektedirler. Ancak kocalar bu durumu tahmin ettiklerinden hibelerin hep şahit huzurunda yapılmasını sağlamaktaydılar. Dolayısıyla ileride çıkabilecek anlaşmazlığı şahitler vasıtasıyla kendi lehlerine çözmekteydiler.

Boşanma hadiselerinde bazı durumlarda ilginç vakalarla karşılaşılmaktaydı. Erkek boşadığı eşinin bir başkası ile evlenmesini kabullenemediği için mahkemeye müracaatla nikâhlı eşinin bir başkasıyla evlendiğini şikâyet etmekteydi. Örneğin, Akyol Mahallesi'nden Ömer, eşi Emine'nin nikâhında iken başkası ile evlendiğini mahkemede iddia eder. Emine de “*Ömer'in tahtı nikâhında idim. lâkin dava gününden 75 gün önce müslümanların huzurunda Ömer beni talâk-ı bâin ile boşadı. İddetim dolduktan sonra evlendim.*” diyerek kendisini savunur. Ömer, Emine'nin söylediklerini kabul etmez. Bunun üzerine Emine'den sözlerinin doğruluğuna şahit istenir. Emine ise komşuları Mehmet ve Mustafa isimli kimseleri şahit gösterir. Şahitler Ömer'in Emine'yi “talâk-ı bâin” ile boşadığını söylerler. Bunun üzerine Ömer davadan men edildi⁵⁹.

II. Muhâla‘a (Hul’)

İslâm hukuku, eşi ile anlaşamayan kadına, kocasının boşama yoluna gitmemesi halinde, kendisi için çekilemez hale gelen evlilikten kurtulma imkânı vermişti. Bu ya kadının bir mal (*genellikle mihr alacağı*) karşılığında kocasını

⁵⁷ GŞS 27-16/a (12 Rebî,ü“Evvel 1076/22 Eylül 1665).

⁵⁸ GŞS 40-35/b (Evâhir-i Şa“bân 1104/26 Nisan 1693).

⁵⁹ GŞS 35-46/b (8 Safer 1094/ 6 Şubat 1683). Diğer örnek için bkz. GŞS 39-175/a; GŞS 45/183-a.

boşamaya razı etmesi⁶⁰ (*muhâla`â*) ya da belirli durumlarda mahkemeye müracaat ederek, kazaî boşanma (*tefrîk*) talebinde bulunması şeklinde olurdu⁶¹.

Muhâla`â (*hul`*), kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulması veya bir bedel karşılığı talâk hakkını kocasından satın almasıdır⁶². Fıkhî mezheplerde bu konuda her mezhebin ayrı bir tarifi bulunmakta ise de⁶³, hul`un gayesine uygun düştüğü için en uygun tarif Şafîî hukukçuların yapmışlardır. Buna göre muhâla,â veya hul`, kadının bir bedel ile eşinden ayrılmasıdır ki, kişinin hanımına “*şu kadar mal vermen şartı ile seni hul` yaptım*” veya “*boşadım*” demesi ve kadının bunu kabul etmesi şeklinde olur. Hul` mu`âmelesi, muhâla`â, mübâree, hul`ü ihtilâ deyimleri ile akd edilebileceği gibi, bey` veya şirâ sözleri ile de akdedilebilirdi⁶⁴.

Karşılıklı anlaşma ile boşanma diyebileceğimiz muhâla,â usulü, Anadolu'nun diğer şehirlerinde⁶⁵ olduğu gibi Ayıntâb şehrinde de oldukça sık başvurulan bir boşanma şeklidir.

Muhâla`â da talâk gibi İslâm hukukunun getirmiş olduğu boşanma şekillerinden biri olmasına rağmen, uygulamada talâk kayıtlarından çok daha fazla olmasının sebebi, bu boşanma şeklinin bir nevi anlaşma akdi olması ve tescil ettirilme ihtiyacından doğmasıdır. Talâk konusundaki belgelerin azlığının sebebi, talâkın tescil ettirilme şartının olmamasının yanı sıra, aile birliğinin sona erdirilmesinde talâktan ziyade muhâla`ânın tercih edilmiş olduğudur. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi talâkın tesciline lüzum yoktur. Talâkın gerçekleşmesi için erkeğin karısına üç defa “*boş ol!*” demesi yeterlidir ve bu şekilde kadın kocasından boşanırdı. Zaten sicillerde kayıtlı olan talâkla ilgili belgelerin büyük bir kısmı, daha çok talâktan sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle tescil ettirilmiş kayıtlardır.

⁶⁰ Madeline C. Zilfi, ““Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Edt. Madeline C. Zilfi), İstanbul 2000, s. 260.

⁶¹ Molla Husrev, *Gurer*, C. II. s. 224; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 42; Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001, s. 155.

⁶² J. Schacht, “Talâk”, s. 688.

⁶³ Hanefî hukukçulara göre hul` veya hul` manasındaki lâfızlar hanımın kabul etmesi şartıyla nikâh mülkiyetini kaldırmaktır. Malikîlere göre bir bedel karşılığında boşanmaktır. Bu ister hanım tarafından, ister velisi veya başkası tarafından gelsin veya hul` lâfzıyla olsun aynıdır. Hul` iki nevidir. 1-Bir bedel karşılığı olur. 2-Karşılıksız da olsa hul` lâfzıyla olan ayrılımdır. Şafîîlere göre talâk veya hul` lâfzı ve bir bedel ile eşler arasındaki ayrılımdır. Meselâ kişinin hanımına “*şu kadar mal vermen şartı ile seni hul` yaptım veya boşadım*” deyip kadının da bunu kabul etmesi gibi. Hambelîlere göre ise; “Hul` kendine mahsus lâfızlarla, kocanın eşinden veya bir başkasından alacağı bir bedel karşılığında hanımından ayrılmasıdır.” şeklinde tarif olunmaktadır. Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 379–380.

⁶⁴ Meselâ bir kimse zevcesine “*Nefsini mihrin mukabelesinde sana bey` ettim (sattım).*” deyip, zevce de “*ıştira ettim (Satın aldım).*” dese muhâla,â akd edilmiş olur. Bir kimse zevcesine; “*Seni şu kadar meblâğ mukabelesinde hul` ettim.*” deyip zevcesi de “*Kabul eyledim.*” dese muhâla,â tahakkuk eder. Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 268; Molla Husrev, *Gurer*, C. II. s. 225–230.

⁶⁵ Zilfi, “Hul”, s. 260; Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002, s. 43; İzzet Sak, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla,â (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)”, *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Bahar 2004.

Sicillerde yer alan kayıtlarda çoğu kez muhâla,anın eşler arasındaki geçimsizlikten⁶⁶ kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum belgelerde “*beynimizde hüsn-i zindegânî ve musâfât olmamağla, beynimizde hüsn-i zindegânımız olmayub şikâk vaki,, olub*” ve “*beynimizde adem-i zindegânımız olmamağla, beynimizde imtizâc olmayub, beynimizde ülfet ve hüsnü mu’âşeret olmayub*” şeklinde ifade edilmektedir⁶⁷. Fakat eşleri boşanmaya götüren geçimsizliğin sebep ya da sebepleri sicil kayıtlarında genellikle belirtilmemektedir⁶⁸. İncelenen kayıtlardan iki tanesinde boşanma sebebi açıkça ifade edilmektedir. Bunlardan ilki; Hayık-ı Zimmiyan Mahallesi’nden Zemzem, gece annesi Ayşe ile bir odada yatarlar iken üvey babası Hızır Bey, Zemzem’in yatağına gelerek ağzını kapatıp zorla bekâretini bozmasıdır. Ancak Hızır Bey, bu suçlamayı kabul etmemiştir. Kâdı, Zemzem’dan iddiasını şahitlerle ispat etmesini istemiştir. Ancak ev içerisinde gece meydana gelen bu olayı şahitlerle ispatlamak mümkün değildir. Zemzem iddiasını şahitlerle ispat edemeyince, kâdı tarafından Hızır Bey’e Zemzemin bekâretini izâle etmediğine dair yemin etmesini istemiş o da yemin etmiştir⁶⁹. Bu olay üzerine Zemzemin annesi Ayşe, kocası olan Hızır Bey’in zimmetinde mihr-i mü’ecceli, nafaka-i iddeti üzerine muhâla, yaptıklarını belirtmiştir⁷⁰. Ayşe, eşi Hızır Bey’in kızına tecavüz edip etmediğini bilen tek kişidir. Ayşe’nin eşinden ayrılma sebebi de muhtemelen tecavüz olayıdır. Bu olayda Hızır Bey’e iftira atılması da mümkündür. Fakat bu zayıf bir ihtimaldir. Çünkü hiçbir anne kızının bu şekilde adının çıkmasını istemez. Bu nedenle tecavüz olayının gerçekleşmiş olması ihtimali yüksektir. Bir diğeri ise; Kürtünciyan Mahallesi’nden Ali’nin, iki gün önce gece yarısı köyünden geldiğinde, Hacı Mehmet ile karısı Sultan’i evinin avlusunda bulması olayıdır. Sultan, evine Hacı Mehmet’i, kendisinin davet ettiğini kabul etmiştir⁷¹. Aynı gün Sultan mahkemeye gelip: “*Kocam Ali ile aramızda hüsn-i zindegânımız olmayub şikâk vaki,, olub beni tatlik etti*” diyerek 10 kuruş mihr-i mü’eccelini, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâsını kocası Ali’den istemiştir. Ali ise; “*Dört gün önce Sultan 10 kuruş mihr-i mü’eccelinden, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâsından fariğa olup*

⁶⁶ Zılfi, “Hul”, s. 266; Abacı, *Osmanlı Hukuku*, s. 156.

⁶⁷ Meselâ, Karasakal Mahallesinden Ümmühan, kocası Hızır ile “*beynimizde hüsn-i zindegânımız olmayub şikâk vaki olmağla*” diyerek 40 kuruş mihr-i mü’eccelinden, nafaka-i iddet, me’ûnet-i süknâ ve zevciyete müte’alılık bütün davasından fâriğa olub muhâla, a eylediğini belirtmektedir. (GŞS 54–228/a). Bir diğerk örnekte ise, Kilisecik Karyesinden Emine, eşi Ömer ile “*hüsn-i zindegânımız olmamağın*” 15 kuruş mihr-i muaccel ve 15 kuruş mihr-i mü’eccelinden, nafaka-i iddet, me’ûnet-i süknâsı kendi üzerinde olmak üzere muhâla’ a yapmaları (GŞS 45-52/a). Bu örnekleri daha da artırmak mümkündür: İbn-i Eyüb Mahallesinden Zeynep, kocası Mehmet Çelebi ile (GŞS 20–68/c); Kürtünciyan Mahallesinden Tursune, kocası Mehmet ile (GŞS 21-100/b); Ammu Mahallesinden Durmuş, karısı Kadem ile (GŞS 22-7/a); Tarla-yı Atik Mahallesinden Fatma, kocası Hasan ile (GŞS 24 -81/a); Kürkiyan Mahallesinden Fatma, kocası es-Seyyid Ali ile (GŞS 25–73/a) ; Tışlaki Mahallesinden Dursune, kocası el-Hâc Mustafa ile (GŞS 26-107/c); Tışlaki Mahallesinden Raziye, kocası Hüseyin ile (GŞS 27 -118/b) ; yine Zincirlikuyu Kurbu Mahallesi’nden Ayşe, kocası Halil ile (GŞS 31-18/c) aralarında geçimsizlik olduğundan boşananlar arasındadırlar.

⁶⁸ Sak-Aköz, “Muhâla’a”, s. 98.

⁶⁹ GŞS 21-338/c (1 Rebî,ü’l-âhir 1060/3 Nisan 1650).

⁷⁰ GŞS 21-339/a (1 Rebî,ü’l-âhir 1060/3 Nisan 1650).

⁷¹ GŞS 30-11/b (14 Zi’l-hicce 1084/22 Mart 1674).

benim ile huzur-ı müsliminde muhâla,â oldu” diyerek bu iddiasını şahitlerle ispatlamıştır⁷². Burada Ali, karısı Sultan’ı bir başkası ile kendi evinde bulmuş, karısı Sultan da kendisi davet ettiğini kabul etmiştir. Bundan dolayı Ali, karısını muhâla,â yapmaya zorlamış olabilir. Sultan, bu olaydan sonra hul’u kabul etmiş, fakat sonradan vazgeçtiğini belirterek, mihrini ve bazı haklarını almaya çalışmıştır.

Muhâla,âyı gerçekleştirmenin bir diğer şekli de; başka yere giden ve karısına ne zaman döneceği konusunda süre vermeyen kocaların, daha sonra buldukları yerlerden birer vekil göndermek suretiyle karılarına muhâla’â teklif etmeleridir. Örneğin Akyol Mahallesi’nden olup Sofya’da oturan Mehmet, muhâla,âya vekil tayin ettiği Hüseyin Bey vasıtasıyla karısı Askalan’ın *nafaka-i iddet ve me’ünet-i süknâsı* üzerinde olmak şartıyla muhâla,â ile ayrılmıştır⁷³. Tarlayı Atık Mahallesi’nden olup Kıbrıs’ta sakin olan Abdullah, vekili Hacı Ebu Bekir vasıtasıyla karısı Elif’in 40 kuruş mihr-i muaccel ve 40 kuruş mihr-i mü’eccelinden ve karısının diğer haklarından vazgeçmesi karşılıklarında muhâla,â teklif etmiş ve karısı Elif de bunu kabul ettiği için ayrılmışlardır⁷⁴. Bir diğer örnek ise İbn-i Kör Mahallesi’nden olup hâlâ Hama’da sakin olan Seyyid Hüseyin, eşi Fahriye’den hul ile ayrılmak için Ahmet’i kendisine vekil tayin etmesidir. Fahriye, eşi Seyyid Hüseyin’in zimmetinde olan 20 kuruş mihr-i muaccel ve 20 kuruş mihr-i mü’eccelinden, *nafaka-i iddet ve me’ünet-i süknâsı* üzerine vekil aracılığı ile eşinden muhâla,â ile ayrılmıştır. Eşi Seyyid Hüseyin’de aynı mahallede hudutları belli olan evini eşine vermiştir⁷⁵.

Örneklerde de görüldüğü gibi geride kalan eşler, başka yerde bulunan kocalarının mihr-i mü’eccel ve diğer haklarından vazgeçmeleri karşılığında muhâla,â yapma tekliflerini kabul etmişler ve kocaları ile hul,, olmuşlardır. Kadınların hul’ talebinde bulunmaları, kocalarının yanlarında bulunmamasından dolayı çektikleri sıkıntılardır. Kadınlar her ne kadar eşleri yanlarında olmasa da nikâhlı oldukları için, bütün sıkıntılarına rağmen, ya kocalarını bekleyerek ya da örneklerdeki gibi mahkemeye müracaatla eşlerinden ayrılarak, durumlarını düzeltebilecek yeni evlilikler kurabilmenin zeminini aramışlardır. Bu zemini oluşturmanın yegâne yolu da, birçok hakkından feragat etmek suretiyle muhâla,âyı kabul etmektir.

Erkeklerle gelince; Acaba başka diyara gidenlerin vekil bırakmaları veya gittiği yerden vekil göndererek eşlerinden hul,, talebinde bulunmaları, geride bıraktıkları eşlerini düşünmelerinden mi, yoksa kendilerinin içinde bulunduğu durumdan mı kaynaklanmaktaydı. Burada akla gelen ilk husus bu erkeklerin İslâm hukukunun kendilerine verdiği avantajlardan yararlanarak, gittikleri yerlerde yeni evlilikler yapmış olabilirler. Bu varsayımı doğru kabul edersek İslâm hukukunun

⁷² GSS 30-12/a (14 Zî’l-hicce 1084/22 Mart 1674).

⁷³ GSS 43-145/b (13 Cemâziye’l-ülâ 1107/20 Aralık 1695).

⁷⁴ GSS 33-175/a (17 Zî’l-hicce 1088/10 Şubat 1678).

⁷⁵ GSS 43-170/a (Evâsıt-ı Cemâziye’l-âhir 1107/17 Ocak 1696).

erkeklerle tanımış olduğu bir başka boşama hakkı olan talâk da kullanılabilir. Fakat talâk hakkını kullanan koca bir takım malî yükümlülükleri (*Mihr-i mü'eccel, iddet-i nafaka, me'ûnet-i süknâ vb.*) üstlenmek zorundadır. Hâlbuki muhâla, yaptığı zaman bu malî yükümlülüklerden kurtulduğu gibi, bazı hallerde karısından bir takım ilâve maddî taleplerde de bulunabilmektedir. Şüphesiz bu durum başka diyara gidenler arasında muhâla,anın yaygınlığını açıklamada en ciddî gerekçe olarak görülmektedir. Ama bunun yanında, dışarı giden kocanın herhangi bir evlilik bağı olmaksızın dönüşünü engelleyen iş bağlantıları olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu durumda olan koca muhâla,ı teklif ederlerken kendi maddî çıkarlarının yanı sıra, geride bıraktığı eş ve çocuklarını da düşünmüş olmaktadır⁷⁶.

Muhâla,ı nerede ve ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, hemen hepsinde kadının vazgeçtiği bedellerin başında mihr-i mü'eccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâ gelmektedir. Sadece örnek olması bakımından birkaç belge burada zikredilebilir. Meselâ; Akyol Mahallesi'nden Meryem, kocası Ahmet'ten⁷⁷, Cevizlice Mahallesi'nden Hatice, kocası Mehmet'ten⁷⁸, Kanalıcı Mahallesi'nden Ayşe, kocası Abdurrahman'dan⁷⁹ ve Boyacı Mahallesi'nden Raziye, kocası Ömer Beşe'den⁸⁰ aralarında şiddetli geçimsizlik olduğunu söyleyerek, zimmetlerinde olan mihr-i mü'ecceli, nafaka-i iddeti, me'ûnet-i süknâları ve zevciyete müte'allıka cemi" da"vâlarından vazgeçmek suretiyle muhâla,ı ile boşandıklarını söylemişlerdi.

Kadınların kendileri için çekilmez hale gelen evliliklerinden kurtulabilmek için mihr-i mü'eccel, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâlarından vazgeçmelerinin yanı sıra, kocalarından alacaklı oldukları çeşitli eşya, para ve mallardan da feragat ettikleri sıkça görülen hususlardandı. Bu eşya ve paralar kadının kendi malıydı. Örneğin, Ehlicefa Mahallesi'nden Dursune, kocası Ramazan ile muhâla,ı yaparken 25 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi kocasına borç olarak verdiği dokuz esedî kuruş alacağını⁸¹, Rumevlek Karyesinden Saadet, kocası Mehmet ile muhâla,ı yaparken 10 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi bir köhne kırmızı atlas kaftan, bir gömlek, bir dera-yı zebun (*entari*), bir kem ayar sim kemer, bir üçayaklı saç bağı, bir saç kaytanı, bir sarı şal ve bir alaca çarşafından⁸²; Şehreküstü Mahallesi'nden Zemzem, kocası İbrahim ile muhâla,ı yaparken 40 kuruş mihr-i mü'eccel ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi bir altın toka, bir altın bilezik, bir kadife kalpak, bir yeşil hare kaftan, bir al hare kaftan, bir dera-yı zebun ve bir sabah kaytanından vazgeçmişti⁸³.

⁷⁶ Sak-Aköz, "Muhâla"ı", s. 104.

⁷⁷ GŞS 29-92/a (12 Rebiyülâhır 1087/24 Haziran 1676).

⁷⁸ GŞS 40-91/b (16 Rebî,ü"l-Fâhır 1104/25 Aralık 1692).

⁷⁹ GŞS 47-163/b (6 Rebî,ü"l-evvel 1109/22 Eylül 1697).

⁸⁰ GŞS 51-81/b (12 Zî'l-ka,,de 1112/20 Nisan 1701).

⁸¹ GŞS 33-195/a (13 Muharrem 1089/7 Mart 1678).

⁸² GŞS 40-32/b (24 Şaban 1104/30 Nisan 1693).

⁸³ GŞS 49-97/a (22 Şevval 1109/3 Mayıs 1698).

Muhâla,ada fedakârlıkta bulunan ve alacaklarından vazgeçen taraf, uygulamanın gereği olarak, kadındı. Kadınlar, evlilik birlikteliğini sona erdirebilmek için muhâla,a yaparken, yukarıda değişik yerlerde belirtildiği üzere boşanma anında her türlü kanunî haklarından da feragat edebilmeydiler. Hatta bazı hallerde babanın sorumluluğunda olan çocukların bakım masrafı ve nafakalarını da kendi üstlerine alabilmekteydiler⁸⁴. Meselâ Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Halime, kocası İbrahim ile muhâla,a yaptığında küçük kızı Emine'yi yedi sene⁸⁵, Bey Mahallesi'nden Askalan, kocası Ahmet ile muhâla,a yaptığında küçük oğulları Mehmet ve Hüseyin'i sekiz sene⁸⁶ kocalarından nafaka talep etmemek ve kendi mallarından infâk ve iksâ (*giydirmek, giyecek vermek*) etmek üzere bakımlarını üstlenmeleri örnek verilebilir. Hatta bazı hâmile kadınlar bütün haklarından vazgeçmelerinin yanı sıra doğacak çocuklarının nafakalarını da kendileri karşılamak şartı ile muhâla,a yaptıkları görülmektedir. Örneğin, Ali Neccar Mahallesi'nden Habibe, kocası Mehmet'ten muhala,a ile ayrılırken, mihr-i mü'ecceli, *nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsıdan* feragat ettiği gibi doğacak çocuğunun hakk-ı hızânesi nafaka ve kisvesi kendi malından olmak üzere hul ile ayrılmıştı⁸⁷.

Kadınlar bazı durumlarda muhâla,a ile boşandıktan sonra boşanma bedeli olarak vazgeçtikleri maddî kayıplarının peşine düşmekteydiler. Bunlar mahkemeye müracaat ederek, kocalarının kendilerini muhâla,a ile değil talâk-ı selâse ile boşadığını ileri sürmekte ve boşanmanın sonucu olarak almaları gerektiği halde alamadıkları mihr-i mü'eccel ile diğer haklarının alıverilmesini talep etmekteydiler. Konu ile ilgili belgelerden de anlaşılacağı üzere, bu tür iddialarda bulunan kadınların asıl gayesi, boşanmanın ne şekilde olduğundan ziyade, kendisinin maddî olarak zararını asgarîye indirebilmek, hatta mümkün olur ise, boşandıktan sonra geçecek süre içinde kendi nafakasını sağlayabilecek maddî bir kazanç elde edebilmektir⁸⁸. Bu tür mücadeleye giren kadınların çoğu kez, belki de tamamı, davalarını kaybettikleri için herhangi bir maddî kazanç elde edememişlerdir. Eblehan Mahallesi'nden Sema, kocası Ömer'in kendisini boşadığını, zimmetinde olan 16 kuruş mihr-i muaccel ve 16 kuruş mihr-i mü'eccelini ve diğer haklarının alıverilmesini istemişti. Ömer ise eski karısını yalanlayarak kendi rızasıyla haklarından feragat ettiğini ve hul,, olduklarını şahitlerle ispat etti⁸⁹. Ammu Mahallesi'nden Rabia, kocası Hamza'nın kendisini boşadığını, zimmetinde olan 15 kuruş mihr-i mü'eccelini ve diğer haklarının alıverilmesini istemişti. Hamza ise eski karısını yalanlayarak kendi rızasıyla haklarından feragat ettiğini ve hul" olduklarını şahitlerle kanıtladı⁹⁰. Kanalcı Mahallesi'nden Zemzem, kocası Ahmet'in kendisini

⁸⁴ Zilfi, "Hul", s. 274.

⁸⁵ GŞS 33-138/d. (23 Ramazan 1088/19 Kasım 1677).

⁸⁶ GŞS 34-150/c (29 Muharrem 1092/18 Şubat 1681).

⁸⁷ GŞS 25-150/c (Evâsıt-ı Zî'lka,,de 1068/10-19 Ağustos 1658).

⁸⁸ Sak-Aköz, "Muhâla'a", s. 129.

⁸⁹ GŞS 24-140/a (Evâhir-i Receb 1065/26 Mayıs 1655).

⁹⁰ GŞS 36-160/c (Evâhir-i Receb 1065/26 Mayıs 4 Haziran 1655)

üç gün önce talâk-ı selâse ile boşadığını ve zimmetinde olan 10 kuruş mihr-i mu,,accel ve 10 kuruş mihr-i mü"ccelini ve diğer haklarını vermesini istemiştir. Ahmet ise eski eşi Zemzem"ın üç gün önce hul,, talep edip zimmetimde olan zevciyete ait hukukundan vazgeçip, muhâla,, eylediğini şahitlerle ispatlayarak Zemzem"i davasından men ettirmişti⁹¹.

III. Tefrîk

Evlilik birliğinin sona ermesinin bir diğer şekli de eşlerden birisinin, genellikle de kadının mahkemeye müracaat ederek boşanma talep etmesiydi. Boşanma sebeplerinin varlığı tespit edilmesi durumunda kâdı, tarafların ayrılmasına hükmetmekte ve bu hükümlerle boşanma gerçekleşmektedir. İslâm hukuku çerçevesinde kadına boşanma konusunda en fazla esneklik tanıyan ayrılma tarzı, tefrîk yani adli/kazâi boşanmaydı⁹².

İslâm hukuku mahkeme kararı ile boşanma nedenlerini; özür ve hastalık, nafaka temin edememe, fena muamele ve geçimsizlik, gaiplik-terk, seçim hakkının kullanılması, ilâ ve li"ân gibi sebepler olarak saymıştı⁹³. Bu sebepler, Sünnî mezheplerce ittifakla kabul edilen boşanma sebepleri değildi. Osmanlı Devleti"nin resmî mezhebi olan Hanefî mezhebine göre sadece kocada bulunan ve evliliğin fiilen devamına mani cinsî bir hastalık veya kusur, boşanma sebebiydi. Bunun dışındaki sebepler, Hanefîlere göre boşanma sebebi teşkil etmezdi. Bu sebebin dışında kalan, kocası kaybolan ve terk eden, nafaka bırakmadan giden ve fena muameleyle maruz kalan kadınlar nasıl boşanabiliyorlardı? Bu durumda olan kadınları Hanefî hukukuna göre boşayamayan kâdılar, 16. yüzyıl ortalarına kadar, kendilerine Şafî mezhebinden naipiler tayin ederek, onların kendi mezheplerine göre verdikleri boşanma kararlarını uygulayarak söz konusu kadınların boşanmalarına imkân sağlamışlardı⁹⁴. Ancak bu uygulama, 1537 yılında yasaklanmıştı⁹⁵. Hanefî mezhebinin bu duruma getirdiği çözüm ise; kadın için mahkemece günlük nafaka takdir etmek ve başkalarından borç alabilmesi için eşe izin vermektir. Bir diğer çözüm ise, kocaların sonucu bilinmeyen bir yolculuğa çıkmadan önce, gittikleri yerden belirli bir süre sonra dönmezler ise bıraktıkları vekiller aracılığı ile karılarını şartlı veya muhâla,, ile boşamalarıydı. Kocanın karısına fena muamele etmesi ve geçimsizlik durumlarında ise, bu sebeple boşanma hakkının tanınmamasının meydana getirdiği boşluk, muhâla"â yolu kullanılarak, doldurulmaya çalışılmıştı.

⁹¹ GSS 47-261/c (18 Zî"l-ka,,de 1108/8 Haziran 1697).

⁹² Akyılmaz, *Kadının Statüsü*, s. 47.

⁹³ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 402; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 368.

⁹⁴ *Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki nefsi Ayıntâb" da Tâtâr bint-i Mehmed nâm hâton kişinin zevci olan Yakûb bin Yusuf hâliya yedi yıl mikdârı vardır ki gayb-ı munkatî"â ile gâyib olub gitmiştir deyü Mevlâna Muhiddin bin İsmail ve Aliyâr bin „İsa nâm kimesneler şahâdet ittikleri sebebeden zikr olunan a,,yret İmâm-ı Şafî Rahmetullahı aleyh mezhebine mürâfa,,â olub fesh olması için husus-u fikhîyye istmâ,, itmek için Mevlâna Hâcı bin Edhem nâm ehl-i ilmî nâib nasb olundu ki istimâ,, idüb İmâm-ı Şafî rahmetullah aleyh kavli üzere istimâ,, ide. GSS 2-87/3 (18 Rebî,,ü"lülâ 948/11 Temmuz 1541).*

⁹⁵ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma "Tefrîk" , *OA*, S. IX. s. 6.

Osmanlı Devleti de Hanefî mezhebince mahkeme kararı ile boşanmada koca ile cinsi birleşmeye mani olan özür dışındaki sebepleri kabul etmediğinden, incelenen şer'îye sicillerinde bu konu ile ilgili kayıtlara rastlanmadı. Ancak küçük yaşta babası veya babanın babası haricindeki veliler tarafından evlendirilen küçük kızların bulûğa erdikleri anda evliliklerini, yine küçük yaşta mihrleri çok düşük iken evlendirilen kızların, velilerinin izni olmadan kendilerine denk olmayanlarla evlenen kızların, haberi yok iken yakınları tarafından evlendirilen kızların, gayrimüslim iken müslüman olan kadınların ve eşleri başka şehirde ölen kadınların mahkemeye müracaat ederek evliliklerini feshettirmişlerdi.

İslâm hukuku evlenme için kesin bir yaş sınırı getirmediği için Ayıntâb'da bazı ailelerin 16. yüzyılda olduğu gibi⁹⁶ 17. yüzyılda da, küçük çocuklarını evlendirdikleri görülmektedir. Bu durum İslâm hukukuna ait bir uygulama olmayıp, ilk ve ortaçağ toplumlarında hatta İslâmiyet'ten önce Arap ve Musevilerde de görülmektedir⁹⁷. Hukukçular velinin, küçük yaşta evlendirmeyi, bir hâkimiyet hakkı değil, küçükleri korumak için tanınmış bir himaye yetkisi olarak kabul ederler. Küçükleri evlendirme hakkına sahip veli, bu hakkı kendi şahsi menfaatine değil, sadece çocuğun menfaatine kullanmak zorundadır⁹⁸. Bu durumda küçükleri kimler evlendirebilir? Hanefî hukukuna göre, evlenmede veli olabilecek asabe (*baba tarafından akraba olanlar*) küçükleri evlendirme yetkisine sahiptir. Buna "veliyy-i has" denir. Bunlar sırasıyla; birinci derecede, usul yani baba, babanın babası dede, ikinci derecede, ana baba bir erkek kardeşler, baba bir erkek kardeşler ve bunların oğulları, üçüncü derecede ana baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğullarıdır⁹⁹.

Bu hakkın kötüye kullanılması ihtimali her zaman mevcuttur. Bu nedenle İslâm hukuku, veli ve vasi tarafından nikâhlanan küçüğe, bulûğa erdikten sonra nikâhı feshettirme yetkisini tanımıştı. Bu yetki nikâhlandırılan küçükler tarafından kullanılırdı. *Hıyârü'l bulûğ* adı verilen seçim hakkı ancak küçüğün babası veya babasının babasından (*dedesi*) başka bir veli tarafından akdedilmiş olan evlenmeye karşı kullanılabilirdi. Kadın ve erkek bu haktan istifade ederlerdi. Seçim hakkının kullanılabilmesi için nikâhlandırılan küçüğün bulûğa ermiş olması gerekirdi. Ancak seçim hakkının kullanılmasında erkek veya kadın olmasına göre bazı farklar gözetilmişti. Kadın bulûğa erdiği anda veya nikâhtan haberdar olduğu zaman şahitler huzurunda evliliği feshettireceğini hemen beyan etmeliydi. Bulûğa ermiş küçük, nikâha muttali olduğu halde susarsa, artık seçim hakkını kaybetmiş olurdu¹⁰⁰. Örneğin, Kayser Mahallesi'nden Emine (*bikr-i bâliğa*) küçük iken amcası Hacı İbrahim tarafından velayeti sebebiyle küçük oğlu Mehmet'e nikâhlanmıştı.

⁹⁶ Leslie Pierce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005, s.173.

⁹⁷ Cin, *Evlenme*, s.77.

⁹⁸ Cin, *Evlenme*, s. 78.

⁹⁹ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.45; Cin, *Evlenme*, s. 71; Zuhâyli, *İslâm Fıkhu*, C. IX, s. 158.

¹⁰⁰ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.50-54; Cin, *Boşanma*, s. 91.

Emine dava günü vakt-i duhada hayız ile baliğa olmasıyla seçim hakkını kullanmak için mahkemeye müracaat ederek amcasının oğlu Mehmet ile aralarında olan nikâhın feshedilmesini istemişti. Böylece Kâdı tarafından nikâh feshedilmişti¹⁰¹. Bir diğer örnekte Kürtünciyan Mahallesi'nden İsmihan (*bıkr-i baliğa*), velisi olan annesi Fatma'nın aralarında belirledikleri mihr üzerine kendisini Mehmet isimli şahısla küçük iken nikâhlandığını belirtmişti. Dava gününden bir gün önce sabahleyin hayızını görüp baliğa olunca seçim hakkını kullanarak Mehmet'ten ayrıldığına Hacı Mehmet, Ayşe ve Fatma'yı şahit etmişti. Bu durumu şahitlerle mahkemeye gelerek bildirmiş ve nikâhını tefrik ettirmişti¹⁰².

Fesih iradesini bir kere beyan ettikten sonra hemen kadıya başvurması seçim hakkını düşürmezdi. Davayı istediği kadar tehir edebilirdi. Ammu Mahallesi'nden Muhti küçük iken amcası Musa yedi sene önce velayeti nedeniyle kendi küçük oğlu Mehmet'e nikâhlanmıştı. Mühti yirmi bir ay önce Şaban ayının guresinde (*ayın ilk günü*) hayız ile baliğa olmuştu. Seçim hakkını kullanarak nikâhını feshetmiş ve orada bulunan Müslümanları da şahit yapmıştı. Mühti yirmi bir ay sonra mahkemeye müracaat ederek feshettiği nikâhını resmiyete dönüştürmek istemişti. Kâdı Mühti'den ilk baliğa olduğu anda nikâhını fesh ettiğine şahit istemiş ve olaya şahit olan Molla Ahmet ve Seyyid Yusuf'un Mühti'yi doğrulamaları üzerine nikâhın feshine karar vermişti¹⁰³.

İlk hayızlarında susarak fesih iradesini söylemeyenler evliliklerini kabul etmişlerdi. Daha sonra bu evliliklerinden tefrik yolu ile kurtulmak istemişlerdir. Örneğin Oruş Köyü'nden Fatma küçük iken üvey babası tarafından nikâhlanmıştı. Davanın mahkemeye intikalinden dört gün önce Fatma, hayız ile baliğa olmuştu. Fakat Fatma ilk hayızını gördüğünde nikâhını feshettiğine şahit göstermemişti. Şahidin olmaması ve olayın dört gün sonra mahkemeye intikal etmesi üzerine Fatma'nın nikâhının geçerli olduğuna karar verilmişti¹⁰⁴.

Baba ve dedenin dışında diğer veliler tarafından küçük yaştaki kızlar gabn-ı fâhiş (*Bir alış veriş veya ticari anlaşmada taraflardan birisinin nispetsiz şekilde fazla aldanması*) ile yani mihr-i mislin aşırı derecede düşük tespit edilmesi ile nikâhlandırılmaktadır. Bu durumdaki kızlar da akıl baliğ olduklarında nikâhlarının feshini isteme hakkına sahiplerdi. Yahnî Mahallesi'nden Cemile'nin davası bu duruma bir örnektir¹⁰⁵. Cemile, mahkemede kız kardeşi Ayşe ve babası tarafından akrabasından olan zat ile evlendiğinden 200 kuruş mihr-i mu,accel ve 200 kuruş mihr-i mü'ccel ile 400 kuruş mihr-i misli muadilli olmağın küçük iken veliyy-i mücbîri olmadığından annesi Askalan tarafından Ali'ye 100 kuruş mihr-i mu,accel ve 100 kuruş mihr-i mü'ccel tesmiye olunarak akd-i nikâh yapıldığını, maddî bülüğa erişip akd-i mezkûru gabn-ı fâhiş olduğundan kabul etmediğini, kız kardeşi

¹⁰¹ GŞS 25-7/d (15 Receb 1065/21 Mayıs 1655).

¹⁰² GŞS 49-102/a (29 Şevval 1109/10 Mayıs 1698).

¹⁰³ GŞS 39-128/a; (28 Rebî,ü'l-âhir 1101/8 Şubat 1690).

¹⁰⁴ GŞS 47-139/b (6 Rebî,ü'l-âhir 1109/22 Ekim 1697).

¹⁰⁵ GŞS 49-163/a (20 Zî'l-hicce 1107/21 Haziran 1696).

Ayşe'nin ve babası tarafından akrabalarının mihr-i müsemmalarını bî-garaz müsliminden sorulmasını istedi. Udûl-i müsliminden Mansur Efendi ve Ali, Cemile'nin kız kardeşi Ayşe, babası tarafından akrabaları başkasına akd-i nikâh olunduklarında 200 kuruş mihr-i mu,accel ve 200 kuruş mihr-i mü'eccel ile akd-i nikâh olduklarını ve Cemile'nin hüsnen ve diyaneten mihr-i misli 400 kuruş muadildir diye şahitlik ettiler. Bunun üzerine kadı, akd-i mezkûrun adem-i sıhhatine hüküm verdi.

Hanefî hukuku "aşağı" toplum sınıflarından erkeklere kız verme yasağından dolayı nişanlı evlenecek çiftler arasında denkliği (*küfüvvü hatibî*) aramaktadır. Bundan dolayı evlenecek kız, kendisine denk olmayı kabul ederse velileri itiraz ederek bu evliliği feshettirebilirlerdi. Örnek olarak Seyyid Hacı Mehmet'in kızı Ayşe'nin davasını verebilir¹⁰⁶. Ayşe, Şehreküstü Mahallesi'nden Gulâb Osman ile nikâhladı. Bunun üzerine Ayşe'nin amcasının oğlu Emir Yusuf-zâde diye tanınan Hâfız Seyyid Mehmet Çelebi bu nikâha karşı çıktı. Hâfız Seyyid Mehmet Çelebi'nin nikâha itiraz etmesinin nedeni, Ayşe'nin nesebinin şerife, babasının sanatının attar ve dedesinin de nakîbü'l-eshrâf kaymakamı olmasıydı¹⁰⁷. Gulâb Osman ise, Keşşger (*ayakkabıcı*) olup, başkasının hizmetkârı ve aynı zamanda süfehâ-i nasdan (*zevk ve eğlenceye düşkün, malını düşünmeden harcayan*), erzel (*en rezil, pek kötü*) ve edâniyedendir (*aşağılık kimseler*). Bu nedenlerle Hâfız Seyyid Mehmet Çelebi, Ayşe ile Osman'ın denk olmadıklarını, aldığı fetva ve şahitlerle de ispatladı. Bunun üzerine mahkeme de hukuk gereği nikâhı feshetti.

Nikâh akdinin geçerli olabilmesi için tarafların rızalarının olması şarttı. Kanunî veya rızâî temsilcilik yetkisine hâiz olmadığı halde başkası adına iş yapan kimseye İslâm hukuku fuzulî adını vermekteydi. Fuzûlî'nin akdettiği nikâh, ilgili kimsenin yani haberi olmadan evlendirilen kadın veya erkeğin izniyle sıhate kavuştu. İzin verilinceye kadar akit askıda sayılırdı. İzin verildiği takdirde geçerli olur, aksi halde feshi gerekirdi.¹⁰⁸ Hâkim kararı olmaksızın bu tür evlenme tarafların iradesi ile veya kendiliğinden sona ermezdi.¹⁰⁹ Kendisinin haberi olmadan kardeşi Ahmet tarafından nikâh akdedilen İbn-i Eyüb Mahallesi'nden bîkr-i baliğa olan Fatma'nın davası bu duruma örnek olarak verilebilir¹¹⁰. Olay mahkemeye intikal etmeden 20 gün önce Ahmet, (*şâb emret*) kardeşi Fatma'yı Ebudderda'ya fuzûlen tezvîc ve nikâh etmişti. Bu durumu öğrenen Fatma kendi rızası dışında yapılan bu evliliği kabul etmemiş ve mahkemeye müracaat ederek evliliğinin butlanına karar verilmesini istemişti. Bunun üzerine Ebudderda'nın vekili olan Ebubekir, Fatma'nın kardeşi Ahmet'i nikâh için vekil tayin ederek, Müslümanların huzurunda nikâh akdini gerçekleştirdiklerini iddia etmiştir. Mahkeme vekil Ebubekir'den iddiasını kanıtlaması için tanık istemişti. Tanık gösteremeyince,

¹⁰⁶ GŞS 114-83/a (28 Şevval 1169/26 Temmuz 1756).

¹⁰⁷ Seyyid ve Şerifler için bkz. Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.

¹⁰⁸ Cin, Evlenme, s.156; Bilmen, Kamus, C.II, s.61-62.

¹⁰⁹ Cin, Evlenme, s.145.

¹¹⁰ GŞS 33-321/d (4 Şevval 1089/19 Kasım 1678).

Fatma'dan Ebudderda ile evlenmek için kardeşi Ahmet'i vekil tayin etmediğine yemin etmesi istenmişti. Fatma'nın yemin etmesi üzerine, kardeşi Ahmet'in de nikâhı fuzûlen akdettiğini itiraf etmesiyle nikâhın fuzûlen olduğuna ve evliliğin geçersizliğine karar verilmişti. Bu duruma bir diğer örnek ise Araplar Köyü'nden Döne'nin davasıydı.¹¹¹ Döne'yi de kardeşi Yunus ile Annesi Selçuk, kendisinden habersiz Mehmet ile nikâhlamışlardı. Döne nikâha izni olmadığını ve bu evliliğin feshedilmesi gerektiğini almış olduğu fetva gereği mahkemeden istemiş ve kâdı da Döne ile Mehmet'in arasındaki nikâhı söz konusu fetvaya istinaden feshetmişti.

Ehl-i kitaptan olan gayrimüslim eşlerden erkeğin Müslüman olması halinde, mevcut evlilik devam ederdi. Zira Müslüman erkeğin, ehl-i kitap bir kadınla evlenmesine İslam hukukunda müsaade edilmiştir. Eşlerden kadının Müslüman olması halinde evliliğin devam edip etmeyeceği konusunda İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹¹² Osmanlı Devleti'nin resmi hukuk olarak kabul ettiği Hanefî hukukçularının konuya ilişkin görüşleri ise gayrimüslim bir kadın Müslüman olduğunda, eşine Müslüman olması teklif edilir; İslâm'ı kabul etmesi halinde -başka bir evlilik engeli bulunmadığı takdirde- evlilik bağı devam ederdi. Müslüman olmayı kabul etmemesi halinde ise hâkim evliliğe son verirdi¹¹³. Örneğin, Yahni Mahallesi'nden Zümrüt, gayrimüslim iken Müslüman oldu ve Fatma ismini aldı. Ayrıca çocukları olan beş yaşındaki oğlu İskender'in ismini Mehmet ve üç yaşındaki kızı Turfan'ın ismini ise Hatice olarak değiştirdi. Bu durum üzerine eşi Ohan'a mahkemede Müslüman olması teklif edildi, fakat kabul etmedi. Bunun üzerine kâdı, boşanmalarına (tefrîk) karar verdi¹¹⁴.

Erkeğin savaş veya ticari seyahatte iken ölümü ile ilgili bir haberin şahitler vasıtasıyla gelmesi halinde de hâkim, kadını tefrîk edebilirdi¹¹⁵. Kocaları başka yerde ölen kadımlar, bir başkasıyla evlilik yapmak istediklerinde mahkemeye gelerek, kocalarının ahar diyara gittiğini ve orada öldüğünü, cenazelerine katılan kişilerle kanıtlayarak, mahkemeden evlenme izni almaktaydılar. İbn-i Eyüb Mahallesi'nden Şehzade'nin kocası Nersiz üç sene önce İstanbul'da,¹¹⁶ Kürtünciyan Mahallesi'nden Fatma'nın kocası Ahmet sekiz sene önce Kayseri'de,¹¹⁷ Yahni Mahallesi'nden Saba'nın kocası Yusuf iki sene önce Eğivar seferinde,¹¹⁸ Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Seyyid İbrahim üç sene önce Kıbrıs'ta,¹¹⁹ Çukur Mahallesi'nden Emine'nin kocası Mehmet 20 ay önce

¹¹¹ GŞS 20-55/d (1 Zî'l-ka.,de 1060/26 Ekim 1650).

¹¹² İbrahim Paçacı, "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)" *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Nisan 2008, s. 78

¹¹³ Paçacı, "İslâm Aile Hukuku", s. 79.

¹¹⁴ GŞS 77-1/a (15 Şevval 1162/28 Eylül 1749).

¹¹⁵ Vejdi Bilgin, *Fakih ve Toplum Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*, İstanbul 2003, s. 92.

¹¹⁶ GŞS 27-70/c (27 Receb 1076/2 Şubat 1666).

¹¹⁷ GŞS 27-89/a (5 Şevval 1076/10 Nisan 1666).

¹¹⁸ GŞS 27-90/d (Evâ'il-i Şevval 1076/6-16 Nisan 1666).

¹¹⁹ GŞS 30-174/c (28 Zî'l-hicce 1084/5 Nisan 1674).

Kahire'de,¹²⁰ Şehreküstü Mahallesi'nden Sara'nın, kocası Ali altı sene önce Mekke'de,¹²¹ Akyol Mahallesi'nden Raziye'nin kocası Ali üç sene önce Şam'da,¹²² Cevizlice Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Musalli Tunus'ta,¹²³ Rabia'nın kocası Hacı Musa üç ay önce Kamanıçe Kalesi'nde¹²⁴ Tarla-yı Cedid Mahallesi'nden Fatma'nın kocası Abdullah dört sene önce Üsküdar'da,¹²⁵ Şehreküstü Mahallesi'nden Kaya'nın kocası Kara Mustafa üç sene önce İstanbul'da,¹²⁶ Kızılcamescid Mahallesi'nden Nefes'in kocası İbrahim beş sene önce Edirne'de¹²⁷ Tarla-yı Atik Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası Mehmet sefere giderken dört ay önce Akşehir kazasında,¹²⁸ Akyol Mahallesi'nden Fatma'nın eşi Mehmet beş sene önce Bulgar Sancağı'nda¹²⁹ ve Seng-i Tavail Mahallesi'nden Cennet'in kocası Mehmet Beşe 15 sene önce sefere giderken Konya'da¹³⁰ öldüğü cenazesine katılan şahitlerin "*Biz cenazesinde hazır olup defin eyledik*" diye şahitlik etmeleriyle tescil edilmiş ve eşlerinin bir başkasıyla evlenmelerine izin verilmişti.

Sonuç

17. yüzyılda Ayıntâb ailesi İslam-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir. Ancak eşler arasında yürütemeyecekleri aile birliği, İslam hukukunun benimsediği talak, muhala,^a ve tefrîk ile gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, talaktır. Talak yetkisi nikâh esnasında kadına verilmediği sürece erkeğe aittir. Talak ile boşanmalarda mahkemeye kayıt ettirmeye gerek olmadığından bu tür boşanma kayıtlara fazla yansımamaktadır. Ancak mahkemeye yansıyan talakla ilgili kayıtlar genellikle kocaların boşanma esnasında söyledikleri şartlarda yanlış anlaşılma varsa, kadınların boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediğini mahkeme kararı ile öğrenme amaçlıdır.

Karşılıkla anlaşarak boşanma olan muhala,^a ya benzeyen ancak muhala,^a kelimesi geçmeyen ve erkek tarafından talâk-ı bâin ile boşadığını belirtilen kayıtlara fazlaca rastlanmaktadır. Bir diğer boşanma şekli olan muhala,^a diğer şehirlerde olduğu gibi Ayıntâb'da da yaygındır. Bunun en büyük sebebi bir çeşit karşılıklı anlaşarak boşanma olduğu için mahkemeye kayıt ettirme gereğidir. Tescilin amacı ileride çıkabilecek bir anlaşmazlığı bertaraf ettirmektir.

¹²⁰ GŞS 30-140/c (6 Rebî,ü'l-âhir 1085/10 Temmuz 1674).

¹²¹ GŞS 32-5/a (25 Muharrem 1087/9 Nisan 1676).

¹²² GŞS 32-12/b (5 Safer 1087/19 Nisan 1676).

¹²³ GŞS 32-62/b (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1086/24 Temmuz-2 Ağustos 1675).

¹²⁴ GŞS 32-67/a (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1086/3-12 Ağustos 1675).

¹²⁵ GŞS 33-324/d (14 Şevval 1089/29 Kasım 1678).

¹²⁶ GŞS 34-84/d (11 Cemâziye'l-ûla 1091/9 Haziran 1680).

¹²⁷ GŞS 34-104/d (13 Receb 1091/9 Ağustos 1680).

¹²⁸ GŞS 36-132/c (3 Şevval 1098/12 Ağustos 1687).

¹²⁹ GŞS 36-171/c (8 Cemâziye'l-âhir 1098/21 Nisan 1687).

¹³⁰ GŞS 36-201/c (15 Rebî,ü'l-evvel 1098/29 Mart 1687).

Bu dönemde uzun savaşların olmasından dolayı savaşa giden erkekler ve yine ticaret için şehir dışına çıkan erkekler eşlerini giderlerken talak veya muhala,â ile boşarlarken, boşamadan gidenler ise gittikleri yerde, dönme ihtimalleri yoksa eşlerini talâk-ı selâse ve muhala,â ile boşamaktadırlar. Bu durumu eşlerine vekilleri veya mektup ile bildirmektedirler.

Bir başka boşanma şekli olan tefrîk yani mahkeme kararı ile boşanma da bu dönemde başvurulan bir boşanma şeklidir. Osmanlı devletinin resmi hukuku olan Hanefî hukukunun mahkeme kararı ile boşanma sebeplerine bu dönem de rastlanmazken Ancak küçük yaşta babası veya babanın babası haricindeki veliler tarafından evlendirilen küçük kızların bulûğa erdikleri anda evliliklerini, yine küçük yaşta mihrleri çok düşük evlendirilen kızların, velilerinin izni olmadan kendilerine denk olmayanlarla evlenen kızların, haberi yok iken yakınları tarafından evlendirilen kızların, gayrimüslim iken Müslüman olan kadınların ve eşleri başka şehirde ölen kadınların mahkemeye müracaatla evliliklerini feshettirdiklerini görülmektedir.

Ayrıca 17. yüzyılda Ayıntâb'da, kadınların bir bölümünün, mahkemeye gelerek dertlerini anlatabildikleri ve çoğu zaman da taraf oldukları davayı kazandıkları, mahkeme kayıtlarının tanıklığından anlaşılmaktadır.

Kaynakça

I-Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], Tahrir Defteri [=TD], nr. 998, nr. 373.

II-Şer'îye Sicilleri

Gaziantep Şer'îye Sicilleri [=GŞS]

2, 17, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 54, 77, 114 ve 171 numaralı siciller.

2-Diğer Kaynaklar

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukuku'nun Uygulaması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001.

Akyılmaz, Gül, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya 2000.

Altınöz, İsmail, "Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri (XVI. Yüzyıl)", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Edt. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s. 89-146.

Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma "Tefrîk" , *OA*, S. IX, s.1-12.

_____, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

Bilgin, Vejdî, *Fakih ve Toplum Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*, İstanbul 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. VI, İstanbul 1968.

Canbakal, Hülya, *17. Yüzyılda Ayıntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009.

Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988.

- _____, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988.
- Coşkun, Üçok- Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara 1976.
- Çınar, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- Danışmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II, İstanbul 1971.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098–1118)*, İstanbul 1974.
- El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Ankara 1987.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935.
- Göyünç, Nejat, “XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5–10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 71-98.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul 2001.
- Kılıç, Rüya, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.
- Kıvrım, İsmail, *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670–1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- _____, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S: 1 (2009), s. 231-255.
- _____, “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 22, Konya 2007, s. 357-391.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991.
- Molla Husrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C. I-IV. İstanbul 1980.
- Mutaf, Abdülmecit, *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002.
- Özdeğer, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, C. I, İstanbul 1988.
- Paçacı, İbrahim, “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Nisan 2008, s. 59-92.
- Pamuk, Bilgehan, *Conditional Divorce in Ottoman Society: A Case from Seventeenth-Century Erzurum*, *Bilig*, S. 44, Kış 2008, s. 111-122.
- Pierce, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005.
- Sak, İzzet, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)”, *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Bahar 2004, s. 91-140.
- Şahin, İlhan, “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle”, *Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979. s. 905-935.
- Schacht, Joseph, “Talâk”, *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 683-691.
- Şeşen, Ramazan, “Eyyubiler”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1996, s. 20-31.

- Turan, Şerafettin, “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı (H.1041/M. 1631–1632 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1961, s. 201-231.
- Vehbe Zuhâyli, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994.
- Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, Konya 2002.
- Yinanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.
- Zilfi, Madeline C., ““Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Edt. Madeline C. Zilfi), İstanbul

Divorce Events in 17th Century Ottoman Society (Ayntab Case Study: *Talâk, Muhâla‘a and Tefrik*)

In Islamic Law, no court decision is required for the termination of marriage i.e, divorce. The records on divorce show that in fact the divorce previously happened, but the couple took the matter of divorce to the court as a result of a disagreement or a problem, and that almost all the divorces were made to be recorded by wives.

Divorced by their husbands with only one talak i.e,divorce, wives took the matter of divorce to the court to learn whether or not their husbands really intended to divorce them and their marriage would come to an end with a renewable divorce (ric‘î talak).

According to Islamic Law, men can terminate the marriage with such statements as „I divorced you“, „You are divorced“, „You are free“ in a non-renewable way (talak-ı bain) and women who are divorced can get married to anyone they would like to at the end of their menstruation i.e, iddet (a period of time in which a woman who was divorced has to wait until they get cleansed after they get menstruated three times). The reason for their divorce is the disagreement between them. However, for divorce to happen, women renounce their rights of their maintenance-allowance for iddet or of mehir (money or something valuable such as jewelry donated to the bride as a present before getting into the bridal chamber). In fact, it is more reasonable to view such divorce as muhala‘a. But the records on divorce include not such terms as muhala‘a or hul“ but the remission of an accounting debit.

As can be seen in the examples cited, in order to avoid their intolerable marriage, women quited some rights of theirs to enable their husbands to use their rights of divorce.

One other reason for a non-renewable divorce i.e, talak-ı bain is that the husband witnessed an unwanted situation of his wife“s.

Another way of divorce between the couple is that men who leave their hometown i.e, the place where they live with no provision of maintenance-allowance for their wives or children for another city or place divorce their wives on the way or when they arrive at their destination. Women who learn that they are divorced by their husbands go to the court for permission when they wish to marry others for their requirement for maintenance allowance.

Women go to the court not when they heard they were divorced by their husbands but when they needed maintenance allowance or they wanted to marry others. In the presence of those who eye-witnessed their divorce or those who announced the news of divorce, women try to prove that their husbands divorced them. It is possible that such women experience both physiologic, psychologic, and socio-economic problems or adversities. In addition, it can be said that the women who are divorced find it very difficult to live alone in terms of security and they,

therefore, want to marry so as not to be a burden on their relatives with whom they live.

The men who went to another city notify their wives of their decision to divorce them with a non-renewable divorce (talak-ı bain) either through letters or representatives because they have no possibility of returning home.

Some men who do not want their wives to experience any hardship divorce their wives before they depart for a military operation or a commercial journey

The husband's statement which indicates his will of termination of a marriage may be unconditional or subjected to any condition (ta'lik) or a term i.e., fixed period of time. In this respect, divorce i.e., talak is different from marriage. If the announcement of a husband's will is unconditional, this is called „münecciz“. If it involves an allusive (talik) condition, this is called „muallak“. If it is subjected to a fixed period of time, this is called „muzaf“. Married men swear to divorce their wives depending on a condition that any event happens or does not happen. However, they want to be together with their wives regardless of the fact that any event happens or does not happen. Women, therefore, try to learn through the court whether their husband's intention is to divorce them or not.

Men divorce their wives depending on the condition that any event happens or does not happen, but they want to get into sexual intercourse with their wives claiming that divorce did not happen. As seen in the examples cited, the court, however, makes a decision that divorce between the couple happened.

Men sometimes divorce their wives with a non-renewable divorce (talak-ı bain) with no any known reason and agree to give their wives' maintenance allowance for their period of menstruation, the money or the jewelry i.e., mihr-i mü'eccel donated to the bride before getting into bridal chamber and their me'neti sukna.

The way of muhala'a which means „divorce as a result of bilateral agreement“ is a common way of divorce not only in other Anatolian cities but in Gaziantep as well.

Another way of performing muhala'a is that some men who go to other places and never inform his wife of a certain time to return make a proposal of muhala'a for their wives with a representative from the place he lives in.

As seen in the examples, the wives who are left behind accepted their husbands' proposal of muhala'a, who live in another place, on condition that they give up their rights of the money or the jewelry they presented to the bride before the intercourse and/or the other rights of theirs. The reason for this is that the women experience hardship because of the fact that their husbands live separately. These women will either wait for their husbands to return home despite all their hardships or marry someone to avoid any unwanted situation by taking the matter to the court as in the examples. This is the case which forces women to accept muhala'a as a way of divorce, that is, giving up one's rights to divorce a man

Men who go to other cities demand their wives should accept *hul'ā*, a way of divorce, through their appointment of a representative or sending a representative from the place where they live. Is this because they think of their wives they left behind or of the situation in which they are? The first reason for this might be that these men are quite likely to marry someone new depending on the rights Islamic Law bestows on men. If such a reason is true, men can use their right of *talak*, a way of divorce, bestowed on men by Islamic Law. However, the husband who uses his right of *talak* should take on a number of financial obligations such as *Mıhr-i Müeccel*, *nafaka* and *me'uneti sukna*. However, when the husband divorces his wife through *muahala'ā*, a way of divorce, he will not have to undertake such obligations, but rather he can ask his wife for additional financial demands for some situations. This is, of course, the most serious case which can best explain why *muhala'ā*, a way of divorce, is so common among the men who go to other cities. Furthermore, one other reason for the failure of the men who go to other places to return home may be that they are likely to have business contacts rather than any marriage tie. Men who are in such a situation make a proposal of *muhala'ā*, which means they consider their financial interests as well as their wives and children.

No matter where and how *muhala'ā* happens, the rights women renounce or give up most are *mıhr-i mü'eccel*, *nafaka-i iddet*, and *me'uneti sukna*. A number of documents can be cited here only as an example.

It can also be seen that women almost always renounce some of their possessions, belongings and money to whom their husbands owe besides their renunciation of such rights of theirs as *mıhr-i mü'eccel*, *nafaka-i iddet* and *me'uneti sukna* in order to avoid their marriage which they think is intolerable.

It is the woman in general who makes sacrifices and renounce her credits or the money owed to her as the requirement of *muhala'ā*, a way of divorce.

In addition, it can also be seen in the records that the girls who were married at an early age with a very little amount of *mıhr*, the money or the valuables given to the bride before getting into the bridal chamber, those who married someone who were not equal to them without their guardians' consent, the girls who married though they were not previously informed of the marriage, the women who became a muslim while they were formerly dis-believers, the women whose husbands died in other cities. And the girls whom their fathers or their guardians except for their grandfathers married at an early age terminated their marriage when they reached maturity age through the decision of the court.

Lise I-II Tarih Kitaplarında İçerik Sorunları Ve Üç Örnek Üzerinden Çözüm Önerileri

The Problems of Index in High School History Books and Solution on Three Examples

Hüseyin Avni GÜLLÜ*
Adana Sarıçam Sofulu Lisesi

Özet

Bu araştırma, lise tarih kitaplarının içeriğini değerlendirerek, kültür ve medeniyete dair bilgilerin ana konular arasındaki bağlantılarının ne derece sistemli olduğunu sorgulamaktadır. Yenilenen müfredat yaklaşımıyla lise tarih kitapları da şekil ve içerik bakımından değişime uğramıştır. Araştırmada daha önce siyasi konuların paralelinde ve arkasında olan kültür ve medeniyet konularının yeni kitaplardaki yerini araştırarak, kültür ve medeniyet konularının diğer konularla ve öncesindeki ve sonrasındaki ünitelerde geçen aynı nitelikteki konularla bir sistem içerisinde bağlantılar kurulmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Medeniyet, Müfredat, Ünite, Yaklaşım.

Abstract

This research inquires how much systemized the connections in the subjects of culture and civilization functions, evaluating the contents of the history books in High Schools. With the renewed approaching of curriculum, the books used in High Schools also have been changed in contents and styles. In this work, culture and civilization subjects which were behind and parallel to political subjects before, will be searched in new books. Making a connection will be tried over the examples between culture, civilization subjects and other subjects placed in before and after units.

Keywords: Culture, Civilization, Curriculums, Unit, Approach.

I- GİRİŞ

Milli Eğitim Bakanlığı son yıllarda yeni bir yaklaşımı müfredata uygulamaya çalışmaktadır. Yaklaşımın adını —Yapılandırmacı Yaklaşım” olarak

* *Yazışma Adresi:* Adana Sarıçam Sofulu Lisesi Tarih Öğretmeni, e-posta:(havnigullu@gmail.com)

tarif eden bakanlık amaçlarının —Öğrenmeyi Öğrenmek” olduğunu açıklamıştır.¹ Müfredatın tamamına hâkim olacak bu yeni yaklaşımın tarih kitaplarına da nasıl yansımaları gerektiği yetkililerce genel hatlarıyla belirtilmiştir.² Bu felsefe doğrultusunda hazırlanan tarih kitapları da hemen her yıl değişme göstermektedir. Ancak kitaplardaki bu değişim içerisinde siyasi olaylardaki gelişmelerin kültür ve medeniyet konuları üzerinde etkili olamadığı görülmektedir. Daha önce —Darınışçı Yaklaşım”a göre yazılan lise tarih kitaplarında siyasi olayların arkasından ayrı bir başlıkla aktarılan kültür ve medeniyet unsurlarının yeni kitaplarda dağınık bir şekilde yer aldığı hatta bazı ünitelerden tamamen çıkarıldığı gözlemlenmiştir.

Tarih kitaplarındaki konuların ağırlıkları, öğrencilerin algılamaları, konuların ne kadar ezbere yönelen veya ne derece muhakemeye sevk eden nitelikte olduğu, hangi unsurların daha etkin olması gerektiği tam çözülememiş bir sorundur.³ Yeni yaklaşımın kendi dinamiklerinin yanında geçmişten kalan sorunları da beraberinde yeni kitaplara taşıdığı ve bu nedenle sürekli kitapların yenilediği gözlemlenmektedir.

Bu araştırma, lise Tarih kitaplarındaki kültür ve medeniyet unsurlarının, işlenişinin bir sorgulanmasıdır. Siyasi olaylarla paralel giden konuların yeni yaklaşımın etkisiyle dağılıp dağılmadığı, konuların ağırlıkları ve üniteler içerisindeki işlenişleri ile kültürel konuların birbirleriyle ve diğer siyasi ve ekonomik konularla bağlarının kurulup kurulmadığı incelenecektir. Daha sonra da örneklerle kültür ve medeniyet konularının birbirleriyle nasıl ve ne şekilde bağlanabileceği tartışılacaktır.

II- METOD ve STRATEJİ

Ders kitaplarında hangi konuların, hangi sıraya göre ve nasıl işlenmesi gerektiği akademik anlamda tartışma konusu olmuştur.⁴ Bu araştırma kitaplardaki konuların seçimini, dizimini veya sıralanışını kapsam dışı bırakır. Konuların içerisinde geçen kültür ve medeniyet unsurlarının verilişindeki dağınıklığı araştırır. Bu dağınıklığın söz konusu konuların siyasi olayların gerisinde kalmasına neden olduğunu vurgular. Bu şekilde bir tarih dersinin öğrenci hafızasında sevilmeyen, siyaset yığılması(savaş ve antlaşmalarla dolu)bir imaj bırakmasına neden olduğuna dikkat çeker. Kültür ve medeniyet konularının en az siyasi olaylar kadar önemli olması, diğer olaylara göre daha güncel ve işlevsel olmasından ileri gelir. Soyut bilginin somutlaştırılmasında kültürel konuların siyasi olaylara göre daha işlevsel olacağı açıktır.

¹ Abdurrahman Ekinci, —Bilim Toplumunda Eğitimin Anahtar Kavramı: —Öğrenmeyi Öğrenme”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Sayı 59, Ocak 2005, MEB Yay, Ankara 2005, s. 50.

² Bahri Ata, —Yaratıcı Tarih Öğretimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 150, Mart-Nisan 2001, MEB. Yay, Ankara 2001, s. 36.

³ Erkan Dinç, —Tarih Öğreticilerinin Mevcut Lise Tarih Müfredat Programı ve Tarih Öğretiminin Amaçları Hakkındaki Görüşleri”, *Ahi Evran Üniv. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi(KEFAD)*, Cilt 7, Sayı 2, Kırşehir 2006, s. 263-276.

⁴ Salih Özbaran, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*(Sempozyum Bildirileri), Dokuz Eylül Yay, İzmir 1994, s. 76-94.

Bu araştırma, son yıllardaki lise tarih kitaplarını karşılaştırarak incelemeyi amaçlar. Kültür ve medeniyet konularının aktarıldığı yerlerdeki aktarma şekillerini ve oranlarını karşılaştırarak, üniteler arasında hatta kendi ünitesi içerisinde kurulan veya kurulamayan bağlantılar tespiti çalışılacaktır. Daha sonra —İkçağların Mirası” örneğiyle daha sonraki kültür ve medeniyet konularına bir altyapı oluşturulması denenecektir. Ayrıca —Türk-İslam Medeniyetinin Oluşumu” örneği üzerinden kültür ve medeniyet konularının sistemli bir şekilde kitaplarda nasıl yer alabileceği tartışılacaktır.

Siyasi olayların ağırlıklı olarak irdelenmesinin, kitap yazarlarının sürekli başarılı siyasi profiller oluşturmaya mecbur bıraktığına ve bu metodun öğrenci algılamasındaki çarpıklıklarına değinilecektir. Ayrıca siyasi olayların yoğunlaştığı ve niteliğinin değiştiği dönemlerde kültür ve medeniyet unsurlarının daha fazla dağıldığı, konusal anlamda bütünlük kurulamadığı tespit edilmiştir.⁵ Bu geçiş dönemlerinin öncesi ve sonrasındaki kültürel farklılıkların anlaşılması için köprü kurulabilmesinin yolları —Duraklama Dönemi Osmanlı Kültürü” adıyla aranacaktır. Kendi medeniyetinin zirvesinde duraklamış ve sonrasında düşüşe geçmiş olan Osmanlı medeniyetinin, yeni fikirlerle yükselişe geçmiş olan Avrupa medeniyetiyle, yükselen asansörle inen asansörün aynı katta karşılaşmasına benzetilebilecek bir durumunun köprüsel geçişe örnek olabileceği düşünülmüştür.

Böyle bir araştırmanın amaçlarından biri de tarih kitaplarının içerik sorunlarına dikkat çekerek toplumda yer alan tarih derslerine karşı önyargının sebeplerine inmektir. Kitapların yetersizliğine dikkat çekerek öğretmen merkezli ezberci bir ders haline gelen tarih derslerinin daha işlevsel haline gelmesindeki altyapı sorunlarında öğretmenin kitaplardan daha sonra geldiğine örnek vermektir.⁶

Araştırmada —Yapılandırmacı Tarih Yaklaşımı”nın kitaplardaki durumunu incelediğinden bu anlayışla yazılan lise tarih kitapları karşılaştırmaya esas alınmıştır. Bu kitaplar, Tarih 9. Sınıf,⁷ Tarih Lise 1,⁸ Tarih 1,⁹ Liseler İçin Osmanlı Tarihi,¹⁰ Lise Tarih 2,¹¹ Lise Osmanlı Tarihi,¹² Tarih Lise 2,¹³ Tarih 10. Sınıf¹⁴ kitaplarıdır.

⁵ Erkan Dinç, *a.g.m.*, s. 268.

⁶ Ş. Gülin Karabağ, —Tarih Öğretmeninin Mesleki Bilgi ve Becerilerini Şekillendiren Unsurlar”, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, Ankara 2002, s. 211-215.

⁷ *Tarih 9. Sınıf*, Yasemin Okur, İ. Genç, T. Özcan, M. Yurtbay, A. Sever, Devlet Kitapları, Dergah Ofset, İstanbul 2008 (Tarih 9. Sınıf), s. 1-192.

⁸ *Tarih Lise 1*, Mehmet Maden, M. Kalkan, A. Sever, Devlet Kitapları, Rotamat Yay, İstanbul 2007 (Tarih Lise 1), s. 1-211.

⁹ *Lise Tarih 1*, Abdullah Gündoğdu, O. Ü. Bulduk, Tutubay Yay, İstanbul 2007(Lise Tarih 1), s. 1-273.

¹⁰ *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*, Ahmet Başaran, A. Sert, L. İlgün, Devlet Kitapları, İhlâs Gazetecilik Basımevi, İstanbul 2005(Liseler için Osmanlı Tarihi), s. 1-218.

¹¹ *Lise Tarih 2*, Kemal Kara, Önde Yay, İstanbul 2007 (Lise Tarih 2), s. 1-329.

¹² *Lise Osmanlı Tarihi*, Kemal Kara, Önde Yay, İstanbul 2007 (Lise Osmanlı Tarihi), s. 1-334.

¹³ *Tarih Lise 2*, Vicdan Cazgır, S. Yavuz, N. Ceyhun, Devlet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul 2008 (Tarih Lise 2), s. 1-221.

¹⁴ *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*, Vicdan Cazgır, İ. Genç, M. Çelik, C. Genç, Ş. Türedi, Devlet Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 2009 (Tarih 10. Sınıf), s. 1-218.

İçerik ve ünite yapılarının geçmişiyle bağlar kurmak ve karşılaştırmalar yapmak amacıyla daha önceki yıllara ait olan Liseler İçin Tarih 1,¹⁵ Lise İçin Tarih 1,¹⁶ Tarih 1¹⁷ kitapları da örnek alınmıştır. Adı geçen kitaplar açıklanan örneklemeler açısından karşılaştırılacak ve içerisinde geçen kültür ve medeniyet unsurlarının işlenmesine örnekler verilecektir.

III- TARİH YAZICILIĞI ve DERS KİTAPLARI YAZICILIĞI

Sosyal bilimler içerisinde diğer bilimlerle ilişkileri, metot, yöntem ve içerik şekilleri ve objektiflik ile nesnellik bakımlarından en tartışmalı alan –Farih”tir. Bu nedenlerden dolayı bilim olup olmadığına kadar uzanan tartışmaların odağındadır.¹⁸ Tarih yazıcılığı da Tarih bilimi kadar objektifliği ve nesnelliği sorgulanan bir konudur. Zira medeniyet dinamiklerinin tarih yazıcılığını etkilemesi, hatta bu dinamiklerin topluma aktarılmasında tarihin bir araç olarak kullanılması eğilimi Romalılara kadar uzanan bir olgudur.¹⁹ Ayrıca tarihe yön veren kahramanların yetişme ortamı ve kültürel zeminlerinin etkisi de artık bir etkidir. Dolayısıyla tarihin simgesel kahramanlar yerine kahramanların yetişme ortamları da tartışılan bir konudur.²⁰ Bu nedenle Tarih biliminin ve yazıcılığının bu tartışmalı durumunun ders kitaplarına da yansması kaçınılmazdır.

Türkiye’de tarih yazıcılığı çok eskilere uzanmakla beraber, tarihin ders olarak okullarda okutulması ancak Saffet Paşa’nın hazırladığı Maarifî Umumiye Nizamnamesi ile mümkün olmuştur.²¹ Bu düzenlemede vatan sevgisi gibi konuların simgeleştirilmesi, konuların hikâye gibi anlatılıp, yoruma yer verilmemesi istenmiştir. Dönemin hızlı fikirselleşmelerinin tarih kitaplarına yansması için tarihin araç olarak kullanılması temayülü, zamanın politik ve fikir aktörleri tarafından savunulmuştur. Bununla beraber Musâhâbatı Ahlâkiye ve Medeniye gibi derslerin tarihi olay ve olgularla beslenmesi, kâğıt ve benzeri şeylerle kültürel ve mimari eserlerinin taklit yoluyla canlandırılması gibi metotlar da önerilmiştir.²² 1926 yılındaki müfredat amaçlarının değiştirilmesiyle tarih derslerinde akılcı bir sorgulama yöntemine geçildiği kabul edilir. 1970 yılından sonra da İngiliz yönteminin ifade ve beceri ağırlıklı olarak konulara hâkim olması düşünülmüştür. Kimlik kazandırmaya yönelik yaklaşımların daha çok İnkılâp Tarihi derslerinde amaçlandığı görülür.²³

Araştırmaya esas olan tarih kitapları böyle bir geleneğin devamı olarak hazırlanmaktadır. Söz konusu kitaplarda konuların hangi amaçlara göre

¹⁵ *Lise Tarih 1*, Kemal Kara, Önde Yay, İstanbul 2001 (Liseler İçin Tarih 1), s. 1-301.

¹⁶ *Lise İçin Tarih 1*, Erdoğan Merçil, T. Tarhan, Z. Günel, B. Merçil, Altın Kitaplar Yay, Eskişehir 1987 (Lise İçin Tarih 1), s. 1-285.

¹⁷ *Tarih 1*, Tahir Erdoğan Şahin, Bem-Koza Yay, İstanbul 1994 (Tarih 1), s. 1-293.

¹⁸ E. H. Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. M. G. Göktürk, İletişim Yay, İstanbul 2002, s. 65-98.

¹⁹ İlber Ortaylı, –Farih Dersleri II: Tarih Yazıcılığı, Yunan ve Roma Geleneği”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 40, Mayıs- Haziran, Ankara 1996, s. 107-112.

²⁰ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Tarihin İlkeleri*, Say Yay, İstanbul 1991, s. 66.

²¹ Fuat Baymur, *Tarih Öğretimi*, İnkılap ve Ata Kitabevleri Yay, Ankara 1964, s. 13-14.

²² Mustafa Safran, –Osmanlı Tarihi Öğretimi ve Osmanlı İmajı”, *Türk Yurdu Aralık 1999- Ocak 2000*, Ankara 2000, s.485-509.

²³ Safran, a.g.m., s. 488.

hazırlanacağı Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1993 yılındaki müfredat değişikliğinde belirtilmiştir.²⁴ Yeni müfredata göre hazırlanan ders kitaplarında —Osmanlı Tarihi”, —İslam Tarihi”, —Genel Türk Tarihi” gibi seçmeli dersler yer almıştır. Daha önce ünite olarak verilen konuların ayrı dersler olması amaçlanmıştır. Ancak bu ayrımın sadece şekilsel olarak kaldığı ve kitapların içeriğinin ve konuların işleniş ağırlığının eskisiyle aynı kaldığı, bazı kitapların yalnız dizgi ve cilt olarak ayrıldığı gözlemlenmiştir.²⁵ Eski yaklaşımın bu metodu, yeni yaklaşıma göre hazırlanan bazı kitaplarda da görülmüştür.²⁶

Araştırmada bu programlarda geçen —Kültür dünyaları”, —Kültür farklılıklarının oluştuğunu kavrama”, —Kültür ortamlarının ve medeniyetlerin farklılığının şuurunu kazandırmak”, —Geçmiş nesillerle ve çağdaşlarıyla irtibatlandıran bir ortaklık duygusu uyandırmak”, —Sosyal değişimler”, gibi amaçların kitaplarda ne kadar ve ne şekilde yer aldığı bir incelemesidir.²⁷

IV- KÜLTÜR ve MEDENİYET KONULARININ KİTAPLARDA YER ALMASI

—Tah”, görülmüş ve unutulmuş bir rüyanın tekrar yorumlanmaya çalışılması olarak betimlenir.²⁸ Bu betimleme tarihin simgelerle aktarılan bir bilim olduğuna örnektir. —Singe”, soyut bir kavramı, ülküyü ya da düşüncüyü görünebilir kılan göstergedir.²⁹ —İmaj”, zihinde tasarlanır.—Fasarlama” ise daha önce algılanmış olan bir nesne ya da olayın bilinçte sonradan ortaya çıkan kopyası olarak tanımlanır.³⁰ Bu tanımlarla yola çıkarak tarih derslerinin amacını, simgeler yoluyla imajlar oluşturma olarak tanımlayabiliriz. Örnekler incelenirken, simgelerin seçiminin imajlar üzerindeki yönlendirici etkisi esas alınacaktır.

İnceleme üç örnek çevresinde olacaktır. Bu örnekler, İlkçağların Mirası, Türk-İslam Kültürünün Oluşumu ve Duraklama Dönemi Osmanlı Kültür ve Medeniyeti'dir. Örneklerin seçiminde ünitelerin kültür ve medeniyet anlamında sistemleştirilerek, ders kitaplarındaki kültür ve medeniyet konularının başı ile sonu arasında anlam birliği kurmak amaçlanmıştır. Bu nedenle bütün konulara örnekler verilmemiştir. Kültürel konulara başlangıç için ilkçağların mirası örneği seçilmiştir. Türk kültürünün özelliklerinin değişime uğradığı, kırımların yaşandığı dönemler örneklendirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla tek tek kültür ve medeniyet unsurları yerine birbirleriyle bağlantı kurulmasına yardım edebilecek konular seçilmiştir.

IV/A- İLKÇAĞLARIN MİRASI ÖRNEĞİ

İlkçağ uygarlıkları iki ana kısım amaçlanarak aktarılır. Birincisi günümüze kadar gelişerek ulaşan devlet, hukuk, yazı, edebiyat v.b. konuların kavratılmasıdır.

²⁴ *Tebliğler Dergisi*, —Tarih I-II Programları(9. ve 10. Sınıf)”, Talim Terbiye Kurul Başkanlığı, sayı 2378, MEB Basımevi, Ankara 1993 (*Tebliğler Dergisi*, 2378).

²⁵ Örnek için bkz. Kara, *Liseler İçin Tarih 1*, s. 150-152 ile Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, s. 128-129.

²⁶ *Tarih 1 Ders Notu*, Erdoğan Erman, Açıköğretim Kitapları, MEB Egitek Yay, Ankara 2008, s. 1-90.

²⁷ *Tebliğler Dergisi*, 2378, Genel Amaçlar, madde 1-13.

²⁸ Şahin Uçar, *Tarih Felsefesi Meseleleri*, Nehir Yay, İstanbul 1997, s. 267-285.

²⁹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, s. 160.

³⁰ Akarsu, a.g.e., s. 172.

İkincisi de bugün üzerinde yaşadığımız bölgenin ilkçağlardaki siyasi geçmişinin kavratılmasıdır. Siyasi konular % 30, kültürel konular % 70 oranında yer almıştır.³¹ Daha çok kültür ve medeniyet unsurlarının kavratılması amaçlandığından siyasi olaylar yüzeysel olarak aktarılır.³² Daha önce bu konuların yer aldığı ünite —Esk Çağlarda Türkiye” ve —Eski Çağlardaki Türkiye'nin Çevresindeki Kültür ve Uygarlıklar” başlıklarıyla iki ana bölüme ayrılmıştı. Döneme ait devletlerin önce siyasi tarihleri anlatılmıştır.³³ Sonra —Devlet Yönetimi”, “Din ve İnanış”, —Sosyal ve Ekonomik Yaşam”, —Yaz Dil ve Edebiyat”, —Bim ve Sanat” gibi başlıklar altında kültür ve medeniyet unsurları aktarılmıştı.³⁴

Daha sonra bu sınıflama ve sıralama yerine —İlkçağ Uygarlıkları” başlığıyla Türkiye ve Türkiye çevresindeki bütün konular birleştirilmiştir.³⁵ Kültür ve medeniyet konuları ise ayrı bir başlıkla aktarılmayıp siyasi konularla iç içe verilmiştir. Örneğin Fenikelilerin siyasi tarihi kısaca aktarıldıktan sonra alfabe icatları gibi kültürel içerikli özellikleri incelenmiştir.³⁶

Önceki yöntemde konuların birbirinden bağımsız olması anlatım bütünlüğünü bozmuş ve algının dağılmasına neden olmuştur. Sonraki yöntemde ise siyasi ve kültürel simgeler aynı ağırlıkta verildiğinden, kültürel konuların birbirleriyle olan bağlantıları sistemleştirilememiş, bağlar kurma işlemi öğretmenin takdirine bırakılmıştır.

Döneme ait devletlerin siyasetlerine yön verebilecek, dini yayma, milliyetçilik v.b. gibi ortak fikir daireleri olmadığından zamana göre sıralama mümkün olmamıştır. Bunun yanında her medeniyet öbeğinin kendi içerisinde dahi gelişim sırasının farklı olması, bölgesel sıralamada bütünlüğe engel olmaktadır. Buna ilave olarak bölgesel sıralama, farklı bölgelerdeki devletlerin aynı zamanda yaşadığı imajını vermektedir. Örneğin Türkiye'deki Hititler ile Mezopotamya'daki Sümerlerin konuların ilk devletleri olması, çağdaş olarak algılanmasına neden olmaktadır.

İlkçağ uygarlıklarının —Eski Çağ Uygarlıkları” başlığıyla tek çatı altında toplanması, kültür ve medeniyet unsurlarına vurgu yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak kültür ve medeniyet konuları yeterli simgelerle vurgulanmadığından zihinlerde sistemli bir imaj oluşturamadığı gözlemlenmiştir.

Siyasi konular kültürel konularla beraber sıralandıktan sonra —İlkçağların Mirası” adıyla bir konu başlığı açılmalıdır. Bu başlık içerisinde ilkçağlara ait kültür ve medeniyet unsurları birbirleriyle ve sonraki çağlarla bağlantılar, göndermeler ve köprüler kurularak aktarılmalıdır.

Örneğin —Devlet Yönetimi” başlığı yerine devlet olgusuna vurgu yapmak için —Devlet” alt başlığıyla:

- Sümerlerin ilk site devleti olmasının ilerdeki federasyon yapılarına benzetilebileceği,

³¹ *Tebliğler Dergisi*, 2378, Genel Amaçlar, madde 8, Ek 1.

³² Örnek için bkz Hititler, Maden, *Tarih Lise 1*, s. 18-19 v.d.

³³ Maden, *Tarih Lise 1*, s. 18-20, 24-28, Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, s. 20-24, 30-34.

³⁴ Maden, *Tarih Lise 1*, s. 20-24, 28-37, Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, s. 34-43.

³⁵ Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 43-64.

³⁶ Örnek için bkz, Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 53-54.

- Kralın yanında yardımcı kurulların bulunmasının(Sümerlerde Aksakallılar, Hititlerde Pankuş v.b.) sonraki ünitelerdeki kurultay, divan, kabine ve meclis gibi kurumların oluşmasına öncülük ettiği,
- Ayrıca kurulların oluşmasının devlet yönetiminde kurumsallaşmanın başlamasına örnek olacağı, sonraki dönemdeki bütün kurumların başlangıcı oldukları,
- Perslerin ülkeyi eyaletlere ayırarak yönetmesinin sonraki dönemlerde Roma, İslam Devleti, büyük Selçuklular, Osmanlılar tarafından değişik şekillerde kullanıldığı belirtilmelidir. Hatta bu uygulamanın günümüz il idarelerinin kökeni olduğu İlköğretim Sosyal Bilgiler dersiyle bağlantı kurularak aktarılmalı,

gibi önceki ve sonraki üniteler hakkında fikir verecek şekilde konular somutlaştırılarak aktarılmalıdır. Yine “Hukuk” başlığıyla:

- Sümer kralı Urugakina'nın kanunlarının toplumsal hayatın ilk düzenlemesi olduğu, günümüze kadar ulaşan toplum düzeni ve hukuk kurallarının başlangıcı olduğu,³⁷
- Babil kralı Hammurabi'nin kanunlarındaki kralın tanrıdan yetki alarak kendi kanunlarını çıkarttığını belirtmesinin ilk defa dünyevi kanunlar çıkarılmaya başlanmasının başlangıcı olduğu, hatta bu dinsellikten dünyevileşmeye geçişin Fransız ihtilaline kadar uzandığı ve ihtilal sonucu laikliğin ortaya çıktığı ve bu durumun Türklerdeki ikili hukuk sisteminin fikri altyapısına örnek olduğu,
- Friglerin tarım kanunları çıkarılmasının ekonominin devlet korumasına ve kontrolüne alınmasının başlangıcı olduğu, sonraki dönemlerdeki ticaret yolları hâkimiyetine kadar hatta günümüzdeki liberalizm gibi ekonomi politikalarına uzanan bir sürecin başlangıcı olduğu,

konuları sistemleştirilerek aktarılmalıdır. —“Yağ” başlığıyla:

- Yazının mucidi Sümerlerin çivi ve Mısırlıların resim yazılarının sembol yazısı olduğu vurgulanmalıdır.³⁸ Zira arkasından gelen Fenikelilerin alfabeyi bulmalarının anlamı anlaşılması için bu bilgi gereklidir. Ayrıca sembol kavramının matematik biliminin temeli olduğu hatırlatılarak hem diğer derslerle bağlantı kurulmuş olacak, hem de matematik biliminin doğuşu hakkında fikir edinilecektir.³⁹
- Ayrıca ticaretin salt ekonomik bir ihtiyaç olmayıp, birbirinden habersiz uygarlık öbeklerini birbirine kültür ve medeniyet unsurlarıyla bağladığına vurgu yapmak için Asurluların kolonileri vasıtasıyla Anadolu'ya yazıyı taşıdığı vurgulanmalıdır.
- Mısırlıların resim yazılarıyla ilgili olarak, olay ve duyguların şekillerle anlatılmasının, geometrik şekillerin oluşumuna zemin hazırladığı belirtilerek, mimarinin doğuşuyla aralarında bir köprü kurulmalıdır.

“Din” başlığıyla:

³⁷ E. Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 44.

³⁸ E. Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 45-46.

³⁹ E. Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 46.

- İlkçağların çok tanrılı dinlerindeki, Tanrıya adak sunma, dua ve ibadet şekilleri ve doğaüstü olayların dinsel yorumlamaları gibi kavramların, ayinler için özel mekânlar yapılmasının günümüze kadar uzantılarının şekilsel değişimleri tartışmalı bir metotla yer almalıdır. Bu şekilde bir metot, Din Kültürü dersleriyle de bağlantı kurmuş olacaktır. Ayrıca Sümer biliminin zigguratlarda gelişmesinin eğitim- bilim- din birlikteliğinin ilkçağ ve ortaçağ bilimine yön verdiği örneklerle aktarılmalıdır.
- Tek tanrılı bir din olan Hıristiyanlığın evrensellik iddiasının din merkezli savaşların başlangıcı olduğu ve sonrasındaki siyasi gelişmelere yön verdiği örneklendirilmelidir.
- Ayrıca mimari, sanat ve ilahi gibi edebiyat dallarının oluşumunda dinsel öğelerin etkisine örnekler verilmelidir.⁴⁰

Günümüz teknolojisinin kökenlerine örnekler verilerek insan hayatının ne gibi evrelerden geçtiği hakkında bilgiler verilmelidir. —Teknoloji” başlığıyla:

- Davranışçı yaklaşım kitaplarında konular içerisinde dağınık olarak verilen —engelli iğneleri Friglerin bulduğu”⁴¹ Urugakina kanunları ile Gudea kanunlarının karşılaştırılması⁴² gibi ayrıntı sayılabilecek konular yapılandırmacı yaklaşım kitaplarında yer almamıştır. Bunun yanında yukarıda açtığımız başlıklar için örnek olabilecek görseller de yer almamıştır.⁴³

IV/B- TÜRK-İSLAM KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMU ÖRNEĞİ

Davranışçı yaklaşıma göre hazırlanan kitaplarda Türklerin Müslümanlaşma süreciyle bağlantılı konular —Fürklerin Tarih Sahnesine Çıkışı”, —İk Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet”, —Fürk Kültürünün Çevre Kültürlerle Münasebetleri”, —İslam Medeniyetinin Temelleri”, —Fürklerin İslamiyeti Kabulü ve İslam Devletlerindeki Hizmetleri”, —Fürk-İslam Devletlerinde Kültür ve Medeniyet” konuları olarak gösterilebilir.⁴⁴

—İslam Medeniyetinin Temelleri” başlığı altında konular, önceki konularla bağlantılar kurularak bir süreç oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁵ Ancak bu bağ kurma gayreti diğer medeniyet oluşumlarında görülememiştir.

Son yıllarda hazırlanan kitaplarda ise yukarıdaki konular yerine, —Fürklerin Tarih Sahnesine Çıkışı”, —Fürk ve İslam Bilginleri”, —Fürklerin İslamiyeti Kabulü” gibi konular yer almıştır. Hem başlıklar hem de içerik değişmiştir.⁴⁶ İslam kültürüne etki eden faktörler, Türk kültürünün Çin, İran ve Moğollarla ilişkileri gibi konulara içerik olarak da olsa yer verilmemiştir. Kültürel özellikler diğer konuların içerisinde

⁴⁰ E. Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 45.

⁴¹ Şahin, *Tarih 1*, s. 29.

⁴² E. Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 44.

⁴³ Şahin, *Tarih 1*, s. 30, 62, 74.

⁴⁴ Maden, *Tarih Lise 1*, 42-44, 58-65, 65-67, 102-103, 118-126.

⁴⁵ Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, s. 116, Maden, *Tarih Lise 1*, s. 90 v.d.

⁴⁶ Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 72-73, 128-129, 134-138.

dağınık ve bazı yerlerde gövdeden bağımsız okuma parçaları şeklinde aktarılmıştır.⁴⁷

Türklerin İslamiyetle tanışma süreciyle ilgili bilgiler verilmiştir. Bazı kitaplarda süreç, Türklerin eski inanışlarıyla yeni dinin özellikleri karşılaştırma yapılarak aktarılmıştır.⁴⁸ Bazı kitaplarda ise Maverünnehir bölgesindeki siyasi olaylara vurgu yapılarak aktarılmıştır.⁴⁹ Süreç içerisinde değişen unsurlar olarak kurultaydan divana, göçebelikten yerleşik hayata, sözlü edebiyattan tasavvuf edebiyatına geçiş gibi konular gösterilebilir.⁵⁰

Devlet kurumlarının değişimiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Ancak —**ha**” unvanı yerine —**Sultân**” unvanının kullanılması ile bilgiler siyasi konular içerisinde yer almıştır. Gazneli Mahmut’un Abbasi Halifesini Büveyhoğulları’ndan kurtarmasıyla —**Sultan**” unvanını aldığı bilgisi siyasi konularda yer alır.⁵¹ Divan ve kurultay ile ilgili diğer bilgiler birbirinden bağımsız olarak yer alır.⁵²

Türklerin bu süreç içerisinde sosyal yaşamlarıyla ilgili değişimler verilmiştir.⁵³ Ancak devletlerin kurulduğu yerlerdeki yerli halk ile etkileşiminden bahsedilmemiştir. Örneğin İranlıların devlet memuru olmaları ve bu memuriyetin babadan oğula geçmesi bilgisi bütün kitaplarda yer almaz.⁵⁴ Bu bilgi Sultan Sencer zamanındaki Oğuz isyanının sebebi olması açısından önemlidir.

Türklerin yönetimindeki değişim yerine yeni yönetimler örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Hemen bütün devletlerde görülen divan örnekleri sıralanmış veya yeni edebiyat eserleri örneklendirilmiştir. Ancak değişim konusunda fikir verebilecek geçiş aşamaları vurgulanmamıştır.

Esi Türkler ile Müslüman olan Türkler arasındaki kültür ve medeniyet konuları, —**Tür-İslam Kültürünün Oluşumu**” başlığıyla karşılaştırılarak aktarılmalıdır. Bu amaçla,

- İslamlaşma sürecinin Karahanlılarla başlayıp Selçuklularla bittiği vurgulanırken ilk devletlerin sonrakilere nazarla daha eski Türk geleneğini yansıttığına, sonrakilerin de daha İslami özellikler taşıdığına vurgu yapılmalıdır.
- Son meşhur kurultayın Dandanakan savaşından sonra toplandığı belirtilmelidir. Söz konusu kurultayın töre geleneğinin değişmesine örnek olmasında Selçuklu ailesinin eyaletlere yönetici olarak atanması gösterilmelidir. Sonrasında ise divanların etkinliğine geçiş yapılmalıdır.⁵⁵

⁴⁷ Örnek için bkz, Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s.12 v.d.

⁴⁸ Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 129-130, Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 134-135.

⁴⁹ Maden, *Tarih Lise 1*, s. 102-103, Şahin, *Tarih 1*, s. 137-138, Gündoğdu, *Lise Tarih 1*, s. 128-129, Kara, *Liseler İçin Tarih 1*, s. 150-151.

⁵⁰ Şahin, *Tarih 1*, s. 164-165.

⁵¹ Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 143, Maden, *Tarih Lise 1*, s. 107.

⁵² Divan için bkz, Maden, *Tarih Lise 1*, s. 119-121, Kurultay için bkz, Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 149 v.d.

⁵³ Maden, *Tarih Lise 1*, s. 124, Şahin, *Tarih 1*, s. 165.

⁵⁴ Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 155.

⁵⁵ Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 149.

- Uygurların yerleşik hayata geçmeleriyle Maverâünnehir bölgesindeki yerleşmenin zamanları birbirinden bağımsız olarak verilmiştir.⁵⁶ Yerleşik hayata geçişin Uygurlarla başlaması, ancak sürecin İslam dünyasına doğru gerçekleşen göçlerde ve yerlerde hızlandığı vurgulanmalıdır.
- Sürecin ancak Osmanlılar zamanında Balkanlarda bittiği de aktarılmalıdır. Ayrıca daha önce ipek yoluna hâkim olmayı amaçlayan eski Türk devletlerine kıyasla Uygurların ticaretin bizzat kendisiyle meşgul olmalarının yerleşik hayattaki rolüne örnekler verilmelidir.⁵⁷
- Devletlerin kuruldukları bölgelerdeki yerli halkın hangi sanat, ticaret ve tarım dallarıyla uğraştıklarına örnekler verilerek Türklerin karşılaştıkları yeni unsurlar hakkında fikir oluşturulmaya çalışılmalıdır.⁵⁸ Böylece Selçukluların Horasan'ın çöl olmasından dolayı batıya aktıkları kavratılabilecektir. Bu şekilde bir aktarım tarih-coğrafya ilişkisi açısından konuların kavratılmasına yardımcı olacaktır.
- Destanlar ve destanların halk arasında yayılmasıyla tasavvuf edebiyatı ve bu edebiyatın halk arasında yayılmasının benzerliklerine dikkat çekilerek İslam dininin Türkler arasında yayılmasındaki etkisi vurgulanmalıdır.⁵⁹ Ayrıca yerleşik hayata geçildikçe bu tarikatların da yerleşik düzene geçtikleri örneklendirilmelidir. Böylece Anadolu'daki tekke ve zaviyelerin geçmişi hakkında fikir verilmiş olacaktır.⁶⁰
- İslam kurallarının bağlayıcılığıyla törenin değişmezliğinin hukuk kurallarının birleşmesini engellediği aktarılmalıdır.⁶¹ Bu durumun Cumhuriyet dönemine kadar uzanan ikili hukuk sistemine neden olduğu örneklendirilmelidir. Dolayısıyla törenin daha çok yönetim konularında etkisi görülürken İslam kurallarının toplum yaşamında etkin olduğu örneklendirilmelidir. Ayrıca bu ikiliğin Türk toplumunda Tuğrul Bey ve Cumhuriyet dönemlerindeki laikliğe geçişi kolaylaştırdığı da örneklendirilmelidir.
- Eski Türklerin Balbal anlayışının İslam medeniyetine mezar kültürünü getirdiği veya Türklerin daha çok askeri görevler aldığı gibi örneklerle Türk kültüründen devam eden unsurlar aktarılmalıdır.⁶² Bununla beraber eski Türk geleneğine ters düşen çok eşlilik, kölelik v.b. gibi İslam dünyasındaki özelliklerin Türk kabilelerinde çok fazla itibar görmediği örneklendirilmelidir.

IV/C- DURAKLAMA DÖNEMİ OSMANLI KÜLTÜRÜ ÖRNEĞİ

⁵⁶ Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 68, Maden, *Lise Tarih 1*, s. 123.

⁵⁷ Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, s. 76 v.d.

⁵⁸ Maden, *Tarih Lise 1*, s. 124.

⁵⁹ Kara, *Liseler İçin Tarih 1*, s. 168, Maden, *Tarih Lise 1*, s. 123.

⁶⁰ Maden, *Tarih Lise 1*, s.123.

⁶¹ Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 159.

⁶² Okur, *Tarih 9. Sınıf*, s. 136.

Osmanlı Tarihi hem uzun olması hem de birçok çağı kapsamasından dolayı ünitelere ayrılmıştır. Bu üniteler içerisinde dönemsel olaylar aktarılmıştır. Ancak bu ünitelerin aktarımında aynı yöntemler kullanılmamıştır. Bazı kitaplarda yalnız padişahlara göre konular ayrılmıştır.⁶³ Bazılarında ise yalnız yüzyıllara göre konular ayrılmaya çalışılmıştır.⁶⁴ Bazılarında ise Kuruluş ve Yükselme üniteleri padişahlar esas alınarak konulara ayrılırken daha sonraki üniteler yüzyıllara göre ayrılmıştır.⁶⁵ Kültür ve medeniyet konuları ayrı bir ünite olarak siyasi tarih bitirildikten sonra devlet teşkilatı, toplum yapısı, ekonomik hayat, eğitim öğretim ve kültür sanat gibi başlıklarla oluşum ve değişimleriyle beraber aktarılmıştır.⁶⁶

Diğerlerinden sonra ve farklı olarak Tarih 10 kitabı siyasi konuları bazı amaçlar etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Beylikten devlete, dünya gücü Osmanlı Devleti, arayış yılları, değişim ve diplomasi, en uzun yüzyıl gibi başlıklar altında ünite konuları aktarılmıştır.⁶⁷ Kültür ve medeniyet konuları siyasi konuların arasına serpiştirilmiş olarak, kuruluş döneminde devlet teşkilatı, ordu ve ekonomi olarak yer almıştır.⁶⁸ Yükselme döneminde merkez ve taşra yönetimi, eğitim,⁶⁹ toplum yapısı, günlük yaşam, vakıf sistemi,⁷⁰ hukuk, bilim, sanat ve teknoloji başlıklarıyla yer almıştır.⁷¹ 17. yy.da Osmanlıda bilim, kültür, sanat ve mimari,⁷² 18. yy.da Osmanlı Devleti'nde değişim ve ıslahatlar,⁷³ 19. yy.da Osmanlı Devletindeki kültürel gelişmeler⁷⁴ gibi başlıklarla yer almıştır. Bu şekilde bir sınıflama ile siyasi ve kültürel hareketlilik beraber aktarılmıştır.

Bununla beraber kuruluş dönemindeki kültürel unsurlar aktarılırken toprak sistemi, ordu, tımar sistemi, tarım ve ticaret ayrıntılı bir şekilde aktarılırken divanın oluşumuna yer verilmediği görülmüştür. Yükselme dönemi konusu olan Fatih ve fetihlerden sonra kültürel konular aktarılırken divan en geniş haliyle aktarılmıştır.⁷⁵ Taşra birimleri, eyalet çeşitleri aktarılmıştır. Ayrıca ordu konusu yardımcı kuvvetler eklenerek –zamanının siyasi etkinliği vurgulanmadan- aktarılmıştır.⁷⁶ Eğitim kurumları çeşitleriyle birlikte aktarılmıştır.⁷⁷

Yine Yavuz Sultan Selim döneminden sonra toplum yapısı millet sistemine göre sınıflara ayrılarak aktarılmıştır.⁷⁸ Kanuni Sultan Süleyman dönemi olayları

⁶³ Başaran, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*, s. 1-131.

⁶⁴ Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, s. 9-202.

⁶⁵ Cazgır, *Tarih Lise 2*, s. 1-100.

⁶⁶ Başaran, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*, s. 135-218, Kara, *Lise Osmanlı Tarihi*, 209-313, Cazgır, *Tarih Lise 2*, s. 102-210.

⁶⁷ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 1-100.

⁶⁸ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 25-34

⁶⁹ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 45-56

⁷⁰ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 63-67.

⁷¹ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 74-80.

⁷² Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 111.

⁷³ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 141-146.

⁷⁴ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 173-185.

⁷⁵ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 46.

⁷⁶ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 50.

⁷⁷ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 53-56.

⁷⁸ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 64-66.

aktarıldıktan sonra hukuk, bilim, edebiyat, güzel sanatlar, eğlence ve mimari konuları aktarılmıştır.⁷⁹ Edebiyat konuları aktarılırken dönemin edebi kişiliklerine ayrıntılı bir şekilde yer verilirken dönemin tarihçilerinden eserleri dahi zikredilmeden sadece adlarının sıralandığı esefle görülmüştür.⁸⁰

IV. Murat döneminden sonra tımar ve mukataanın bozulması aktarılmıştır.⁸¹ III. Selim dönemi olaylarından sonra divan, Babîâli ve taşradaki değişimler, eğitim ve sanattaki ıslahatların etkileri aktarılmıştır.⁸² Konuların bitiminde II. Mahmut ıslahatları yer almıştır.

Yukarıda örnekleri verilen aktarımda, yenilik, değişiklik ve gelişim yapan padişahlara göre kültürel konuların aktarılması amaçlanmıştır. Ancak konuların yüzyıllara göre değişim ve gelişim ve sonrasında bozulması arasında bağ kurulamadığı görülmüştür.

Bu nedenle III. Selim dönemi ıslahatları konularına geçilmeden önce —Duraklama Dönemi Osmanlı Kültürü” başlığı açılarak,

- Divanın değişimini aktarırken Fatih zamanında danışma kurulu haline geldiği bilgisi verilmiştir. III. Selim’in danışma amacıyla Meclisi Meşvereti kurması arasında bağ kurularak, divanın fonksiyonunu yitirdiği vurgulanmalıdır. Böylece II. Mahmut’un divanı kaldırması arasında bağ kurulmuş olur.
- Yine Fatihten itibaren divana sadrazamların başkanlık etmesiyle etkinliklerinin artması aktarılmalıdır. Böylece duraklama ve gerileme dönemlerin olaylarındaki sadrazamların etkinliğinin zemini hakkında fikir verilmiş olacak ve Babîâli’nin oluşumuna da işaret edilecektir.
- Tımar sistemi kuruluş döneminde olduğu gibi toprak içerisinde değerlendirilmelidir. Bozulmalar aktarılırken şemadan faydalanılmalıdır. Ayrıca mukataa ve iltizamın hangi toprak çeşitlerinde uygulandığı şemaya eklenmelidir.⁸³
- Eğitim sistemi aktarılırken eğitim kurumlarının ekonomik kaynaklarına da değinilmelidir.⁸⁴ Daha sonra başlığımız altında bu kaynaklardan vakıf sisteminin bozulmasının okullara etkileri vurgulanmalıdır.
- Tımar sistemi aktarılırken sipahi- köylü ilişkisine yer verilmelidir. Hem sipahinin hem köylünün sorumlulukları hakkında bilgi verilmediğinden, sipahi kanadının mutahassıllık gibi değişimi ve köylünün göç sebebi eksik kalmaktadır. Ayrıca ayanlık ve ağalık kavramları işlenmekle birlikte zihinlerde tam yer edememektedir.

⁷⁹ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 74-81.

⁸⁰ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 78.

⁸¹ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s. 101-102.

⁸² Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s.141-145.

⁸³ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s.32.

⁸⁴ Cazgır, *Tarih 10. Sınıf*, s.74-76.

- Ticaret konusu kaçakçılık, kapitülasyonlarla gelen malların yerli mallara fiyat açısından etkileri gibi yönleriyle aktarılmalıdır. Böylece sömürgecilik karşısında Osmanlı toplumunun durumuna zemin hazırlanmış olacaktır.
- Millet sistemi konusunda milletlerin hukuki durumları, hangi mahkemelerde yargılandıkları hakkında bilgi verilmelidir. Başlığımız içerisinde de yabancı tüccarların yargılanmaları ve Rusya'nın Slavlar üzerindeki istekleri hakkında bilgi verilmelidir. Bu bilgi Tanzimat fermanında tek tip toplum oluşturulurken hangi sistemden vazgeçildiğini açıklayacaktır.
- Yine Gayrimüslimlerin askeri (yöneten) sınıfında yer alamadıkları millet sisteminde aktarılmalıdır. Başlığımız altında da gelişen diplomasi anlayışında tercüman olarak, daha sonra da Eflak ve Boğdan gibi yerlerde yönetici görevlerine gelmeleri aktarılmalıdır. Böylece Tanzimat fermanı ile askerlik, memurluk gibi görev ve ödevlerin geçmişi açıklanmış olacaktır.

V- SONUÇ

Bu çalışmada, kültür ve medeniyet konularının birbirine bağlanma yolları araştırıldı. Tarih boyunca Türk kültürünün değişmeye başlama evrelerinden ikisini örnek alındı. Bu örnekler üzerinden değişime uğrayan unsurların önceleriyle sonraları arasında bağ kurmaya çalışıldı.

Siyaset gibi kültür de değişen ve gelişen bir unsurdur. Bu nedenle zihinlerde kalıcı ve somut bir şekle bürünmesi gerekir. Dolayısıyla parça parça değil bir sistem içerisinde birbirinin devamı şeklinde konularda yer almalıdır. Birbirinin aynısı ve benzeri olan konuların tekrarlarla işlenmesi yerine gelişen ve değişen unsurlar etrafında konular sistemleştirilmelidir.

Bu çalışmada, örnekler sadece yeni bir metot hakkında bilgi vermeyi amaçlar. Çalışma, kültür ve medeniyet konularının birbirleriyle bağlantılı ve siyasi olayların paralelinde aktarılması gerektiğini savunur. Konuların bağımsız anlatılması siyasi konuların anlaşılmasını eksik bırakır. Ayrıca kendi içerisinde bağ kurulamazsa söz konusu konular bilgi fazlalığından başka bir anlam taşımaz.

Yeni felsefe öğrenmeyi öğrenmedir. Bu nedenle bilginin fazlalığından ziyade birbiriyle bağlanmış konular bir bütünlük oluşturur. Her ne kadar dönemsel konular farklılık gösterse de insan ve toplum ihtiyaçlarını düzenleyen kültür ve medeniyet unsurları hep bir öncekinin birikimi üzerine şekillenir. Bu durumun da kitaplarda yer alması gerekir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.
- Ata, Bahri, “Yaratıcı Tarih Öğretimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı 150, Mart-Nisan 2001, MEB. Yay, Ankara 2001, s.36.
- Başaran, Ahmet, A. Sert, L. İlgün, *Liseler İçin Osmanlı Tarihi*, Devlet Kitapları, İhlâs Gazetecilik Basımevi, İstanbul 2005.
- Baymur, Fuat, *Tarih Öğretimi*, İnkılâp ve Ata Kitapevleri yay, Ankara 1964.
- Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, Çev. M. G. Göktürk, İletişim Yay, İstanbul 2002.
- Cazgır, Vicdan, S. Yavuz, N. Ceyhun, *Tarih Lise 2*, Devlet Kitapları, 3. Baskı, İstanbul 2008.
-, İ. Genç, M. Çelik, C. Genç, Ş. Türedi, *Ortaöğretim Tarih 10. Sınıf*, Devlet Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 2009.
- Dinç, Erkan, “Farih Eğitimcilerinin Mevcut Lise Tarih Müfredat Programı ve Tarih Öğretiminin Amaçları Hakkındaki Görüşleri”, *Ahi Evran Ünv. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, Cilt 7, Sayı 2, Kırşehir 2006, s.263-276.
- Ekinci, Abdurrahman, “Bilim Toplumunda Eğitimin anahtar Kavramı: Öğrenmeyi Öğrenme”, *Bilim Ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Sayı 59, Ocak 2005, MEB Yay, Ankara 2005, s.50
- Erman, Erdoğan, *Tarih 1 Ders Notu*, Açık öğretim Kitapları, MEB Egitek Yay, Ankara 2008.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Tarihin İlkeleri*, Say Yay, İstanbul 1991.
- Gündoğdu, Abdullah, O. Ü. Bulduk, *Lise Tarih 1*, Tutibay yay, İstanbul 2007
- Kara, Kemal, *Lise Tarih 2*, Önde Yay, İstanbul 2007.
-, *Lise Osmanlı Tarihi*, Önde Yay, İstanbul 2007.
-, *Lise Tarih 1*, Önde Yay, İstanbul 2001.
- Karabağ, Ş. Gülin, “Farih Öğretmeninin Mesleki Bilgi ve Becerilerini Şekillendiren Unsurlar”, *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, Ankara 2002, s.211-215.
- Maden, Mehmet, M. Kalkan, A. Sever, *Tarih Lise 1*, Devlet Kitapları, Rotamat yay, İstanbul 2007.
- Merçil, Erdoğan, T. Tarhan, Z. Günal, B. Merçil, *Lise İçin Tarih 1*, Altın Kitaplar Yay, Eskişehir 1987.
- Okur, Yasemin, İ. Genç, T. Özcan, M. Yurtbay, A. Sever, *Ortaöğretim Tarih 9. Sınıf*, Devlet Kitapları, Dergâh Ofset, İstanbul 2008.
- Ortaylı, İlber, “Farih Dersleri II: Tarih Yazıcılığı, Yunan ve Roma Geleneği”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 40, Mayıs- Haziran, Ankara 1996, s.107-112.
- Özbaran, Salih, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları (Sempozyum Bildirileri)*, Dokuz eylül Yay, İzmir 1994.
- Safran, Mustafa, “Osmanlı Tarihi Öğretimi ve Osmanlı İmajı”, *Türk Yurdu Aralık 1999- Ocak 2000*, Ankara 2000, s.485-509.
- Şahin, Tahir Erdoğan, *Tarih 1*, Bem-Koza Yay, İstanbul 1994.
- *Tebliğler Dergisi*, “Farih I-II Programları(9. ve 10. Sınıf)”, Talim Terbiye Kurul Başkanlığı, sayı 2378, MEB Basımevi, Ankara 1993, md. 1-13; ek-1.
- Uçar, Şahin, *Tarih Felsefesi Meseleleri*, Nehir Yay, İstanbul 1997.

The Problems of Index in High School History Books and Solution On Three Examples

In this study, we investigate —Learning-How to-Learn” approach of Ministry of National Education, introduced in syllabus of high schools, reflection to textbooks via quoting culture and civilization subjects. In books, written with this approach, we questioned whether the culture and civilization are successful as political subjects.

We give an outline of Historiography prior to analyzing the issue, while exemplifying that historiography is argued to be used as a means of providing moral values to a society. The aim is here that is not questioning the historiography; however, purpose to form an opinion regarding alteration of historiography.

We also inform the background and past of history education in Turkey, in the way that when history was started to be educated at schools as lesson, and what this lesson’s content and aim are. We convey that history lessons were started to be educated in the later of Ottoman Empire, and exemplify the changes in the content of history lesson in the first years of Turkish Republic, as we aim to form an opinion regarding taking shape of history course book’s content by this way.

Referring the content of these books, we also mention the syllabus changes regulating which subjects and how long and weighted would take place. Exemplifying the changes of syllabus, we purpose to form an opinion regarding on what kind of base the latest syllabus is established. Since our study focus on culture and civilization to take part in course books, we only discuss the changes of syllabus regarding abovementioned issue.

We present information regarding methods and procedures in conveying historical information and knowledge, as we benefit from image, symbol and designs while conveying such knowledge. We aim to form an opinion regarding the types of conveying of history lesson; however, we realized that recently written course books underachieve in conveying cultural subjects than political ones. Thus, such study was purposed.

Cultural issues and civilization elements and aspects are included in course subjects since the beginning stages of history of humanity. Convey of such subjects gain more importance through antiquity, as cultural issues are conveyed sometimes with same importance of political ones, but sometimes with more importance. However, conveying culture and civilization subjects independently prevents these to subjects to be linked and integrated with each other.

States are established and collapsed; however, culture and civilization are always established onto the former one, and each cultural element is continuation of the previous one. Thus they are closely connected to each other. Nevertheless, The Turks’ nomadic life characteristics prevented them make contact with other and different cultures, but it is not clear whether such contact caused changes or not. This and similar issues do not form completeness. Besides, nomadic life style having cultural effects in addition to political effects is an example for civilization

aspects developed parallel to political issues. This lack and necessity of these aspects are observed in textbooks.

The framework of our study consists of three samples. In our first sample, the subjects selected can be easily linked with the subjects of the following sections. In the selection, the extant changes of aspects and elements are purposed to be emphasized. In other words, we try to define the origin of elements recently exists in various types and figures.

In the second one, the acceptance of Islam by Turks, which has strong impression in their life, is discussed. During this process, which can be suggested to be a breaking point in Turkish culture, we aim to emphasize which elements changed and which ones continue.

In the final and third sample, we discuss in which ways and how political factors affect the community life. Emphasizing the changes in old cultural elements, we examine how such elements can be linked and integrated. Thus, the cultural elements right before the Tanzimat reform era, which is concluded to be a cultural breaking point, are tried to be integrated. Thereby, it is aimed to form a basis which enables the elements of our actual culture changed after Tanzimat reform era and the ones did not change after Tanzimat reform era are to be recognized.

The samples of this study are entirely for demonstration of how culture elements and aspects can take place in history textbooks, as it purposes other cultural issues and subjects to be evaluated within this aspect. Consequently, it suggests that completeness and integration can be achieved by this way.

Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Erme Süreci (1600–1650)

Ending Process of the Family Union in Ayntab City (1600-1650)

Zülfiye KOÇAK
Ömer Nasuhi Bilmen İlköğretim Okulu

Özet

Aile, aynı çatı altında yaşayan anne, baba ve çocuklardan meydana gelen sosyal bir yapıdır. Bu çalışmada, XVII. yüzyılda Ayntab Şehrinde toplumun temelini oluşturan en önemli yapılardan olan aile birliğinin sona erme süreci ele alınmıştır. Gerçekleştiren sicillerinde yer alan kayıtlara dayanarak Şehirdeki boşanmaların ne şekilde gerçekleştiği ve sonuçlarının neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslami kurallara göre eşer arasındaki anlaşmazlıklarda, bütün yollar denendikten sonra başvurulacak en son çare olarak görülen boşanma; İslam hukuku ve geleneklere göre gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayntab, Gerçekleştiren Sicili, Boşanma, Çocuk, Talak, Nafaka.

Abstract

Family is a social institution consisting of mother, father and children living under the same roof. In this study; the ending process of family institution which is one of the most important establishment in the foundation of a society in Ayntab city in XVII. Century, has been considered. Based on Gerçekleştiren records, the study is tried to reveal the conditions in which divorces took place and their consequences. Divorces, which were seen as the last solution in the cases of disputes between the spouses, had been exercised pursuant to Islamic law, customs and traditions.

Keywords: Ayntab, Gerçekleştiren Records, Divorce, Child, Talaq, Alimony.

I- GİRİŞ

Günümüzde Gaziantep olarak bilinen Şehir; güneyde Suriye, doğuda Şanlıurfa'nın Birecik ve Halfeti, batıda Adana'nın Bahçe, Osmaniye ve Hatay'ın Hassa, kuzeyde Kahramanmaraş'ın Pazarcık, kuzeydoğuda Adıyaman'ın Besni

ilçeleri, güneyde Kilis ile komşudur¹ Ayntab'ın coğrafi konum itibariyle Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye arasında, gerek askeri gerek iktisadi bakımdan stratejik öneme sahip bir bölgede², ilk uygarlıkların kurulup geliştiği Mezopotamya ve Akdeniz arasında olması, ayrıca Akdeniz ve Güneyden gelip, doğuya batıya ve kuzeye giden yol kavşakları üzerinde bulunması tarihinin renkli olmasını sağlamış, dolayısıyla tarih öncesi çağlardan bu yana insan topluluklarının yerleşim sahası olmuştur.³ Bölge; Hz. Ömer zamanında İslam topraklarına katılmış⁴ ve Osmanlıya dâhil olmadan önce Abbasi, Selçuklu, Eyyubi, Memluk devletleri ve Dulkadir Beyliği hâkimiyetinde kalmıştır.⁵ Yavuz Sultan Selim 1516 yılında çıkmış olduğu Mısır seferinde Behinsî üzerinden geçerek, Ayntab yakınlarındaki Mezuban (Merzban) çayı kenarına gelmiş ve ordugâhını kurduğu sırada Memlukların Ayntab hâkimi Yunus Bey'in tabiiyetini bildirmesiyle bölge Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir.⁶ Çarlar yönden ilkin Arap vilayetine daha sonra da 1531 yılında Dulkadir (Maraş beylerbeyliğine bağlı bir sancak haline getirilmiştir.⁷ 1598 yılında, Halep beylerbeyliğine bağlanmıştır. Ancak kısa süre sonra ekonomik zorluklar nedeniyle yapılan düzenlemeyle tekrar Maraş eyaleti sınırları içinde yer almış ve üç yüz yıla yakın bu eyalete bağlı kalmıştır.⁹

Ayntab'ın tarihçesine dair verilen bu kısa bilginin, Çarlar aile ve aile birliğinin bozulması hususunda verilecek bilgilere temel teşkil edip konunun daha iyi anlaşılmasına yardım edeceği düşünülmektedir.

Aile; “anne- baba çocuklar ve tarafların kan akrabalarından (aile biçiminin gereğine göre) meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birlik”¹⁰ olarak

¹ Ejder Kalelioğlu, “Gaziantep Yöresinin Fiziki Coğrafyası”, *AUDTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3–4 (1971), s.140; B. Darkot-T. Dağlıoğlu, “Ayntab” *İA*, C.II s.64; Ejder Kalelioğlu, “Gaziantep Yöresinde Yerleşme, Meskenler, Nüfus ve Ekonomik Faaliyetler”, *AÜDTCFD*, XXVIII / 3–4 (1970), Ankara 1977, s.39.

² Hüseyin Çınar, “18. Yüzyılda Ayntab (Antep) Sancağı'nın Çarları ve Mali Yapısı”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Editör: Erol Özvar- Arif Bilgin), İstanbul 2008, s.267.

³ *Gaziantep İl Yıllığı 2002*, Gaziantep 2002, s.1–5.

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “Hz. Ömer Devri”, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, C.II, İstanbul 1992, s.89–90.

⁵ Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayntab Livası*, İstanbul 1988, s.1–16.

⁶ Gıyas Gökhan, “Gaziantep Yöresinin Osmanlı Hâkimiyetine Geçmesi”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* 22 Ekim 1999, (Editör: Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 2000, s.63.

⁷ Gımail Altınöz, “Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Gehri (XVI. Yüzyıl)”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, (Editör: Yusuf Küçükdağ), Gaziantep 1999, s.114–116.

⁸ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s.15.

⁹ Gımail Altınöz, *Dulkadir Eyaletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2009, s.71.

¹⁰ Birsen Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Aile Yazılar Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç*, I, Ankara 1990, I, s.207.

tanımlanmaktadır.¹¹ Ailenin varlığı ve sürekliliği evlilikle sağlanır.¹² Ğlâm hukukunda evlilik; karı koca arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsaade eden ve taraflara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akit olarak tanımlanmıştır.¹³ Toplumda ailenin oluşabilmesi için erkek ve kadının evlilik birliğini kurması gerekmektedir.¹⁴ Bu birliğin kurulabilmesi için gerekli olan ise nikâhtır. Nikâh akdi denilen sözleşme; Ğlâm hukukuna göre esas itibariyle tarafların ve Ğâitlerin iştirakiyle akdedilen medeni bir akittir, geçerli olabilmesi için resmî memurun veya din adamının huzurunda yapılması şart değildir.¹⁵

Ğlâm hukuku, biyolojik üremeyi sağlayabilmek ve toplumdaki yasa dışı seksüel eğilimleri engelleyebilmek için eğer arasında sürekli bir hayat ortaklığını desteklemiştir.¹⁶ Bununla beraber evlilik bağının çözülmezliği ilkesini benimsememiştir; yani boşanmayı kabul etmekle beraber, onu hoşkarılmamıştır. Boşanma; taraflardan birinin ya da her ikisinin kendi arzusu ile toplumda geçerli norm veya adetlere göre evlilik birliğini sona erdirmesi¹⁷ veya eğer arası anlaşmazlıklarda bütün yollar denedikten sonra, başurulacak en son çaredir.¹⁸

Boşanma, evliliği sona erdiren sebeplerden olup toplumu ve devleti yakından ilgilendirmektedir. Çünkü boşanma sadece karı kocanın Ğansını değil aynı zamanda çocukları, iki tarafın ailelerini ve dolayısıyla toplumu ilgilendirmektedir. Eğer için mutsuzluk ve huzursuzluk kaynağı haline gelen bir evliliği sürdürmeye çalışmak da kişiler ve toplum açısından zararlıdır. Bu bakımdan evlenmeye olduğu kadar boşanmaya da devletin müdahalesi kaçınılmazdır.¹⁹

Ğlâm hukukunda evliliğin sona ermesi başıca iki yolla mümkündür. Birincisi, talak; evliliğin kocanın bazı istisnai durumlarda kadının veya her ikisinin irade beyanıyla veyahut da hâkimin hükmüyle sona erdirilmesidir. İkincisi fesihdir. Fesih; nikâh akdi anında veya sonradan meydana gelen bir eksiklik sebebiyle evliliğin feshedilmesidir.²⁰

Ğlâmiyet, boşanma yetkisini erkeğe vermekle birlikte, çeşitli Ğkil ve sebeplerle kadına da bu hakkı tanıdığıdır. Kadının bu hakkını kullanabilmesi için; kocanın hastalıklı ve kusurlu olması, nafakayı karşılayamaması, kaybolması veya

¹¹ M. Akif Aydın, "Aile", *DİA*, C.II, s.196.

¹² Ğmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Ğstanbul 2000, s.203.

¹³ M. Akif Aydın, "Ğlâm Hukukunda Nikâh Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları*, III, Ğstanbul 1982, s.1.

¹⁴ Fahrettin Atar, "Nikâh", *DİA*, C.XXXIII, s.112.

¹⁵ Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri", s.1; Joseph Schact, "Nikah", *İA*, C.IX, s.257.

¹⁶ Bilgehan Pamuk, "Conditional Divorce in Ottoman Society: A Case from seventeenth-Century Erzurum", *Bilig*, Winter/2008, Number 44, s.112

¹⁷ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir 1996, s.155.

¹⁸ M. Ğbrahim el-Kaysi, *İslam Ailesi ve Evlilik*, (Ter. Nusrettin Boleli), Ğstanbul 1985, s.103.

¹⁹ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara 1976, s.15.

²⁰ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* Ğstanbul 1985, s.35; Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.34.

evini terk etmesi, kötü davranması, Gâdetli geçimsizlik, zina iftirası ve kocanın eÇne yaklaÇnma yemini gibi bir takım geçerli sebepleri olmalıdır.²¹

Osmanlıdaki evliliklerde toplumsal onay ve sosyal baskı ne kadar önemli ise boÇamalarda da o derece önemlidir. Bu nedenle boÇama, kadı, naib, ihtisap ağası veya din görevlilerinin huzurunda gerçekleştirilir.²²

Bu çalıÇmada Ayntab mahkemesine yansıyan birçok boÇama davasından yola çıkılarak, XVII. yüzyıl Ayntab'ında aile birliğinin bozulmasına neden olan boÇama türleri örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

II- KOCANIN TEK TARAFLI İRADESİYLE BOŞANMA (TALAK)

Kocanın tek taraflı iradesiyle, herhangi bir neden göstermeksizin evliliğe son vermesiyle gerçekleştirilen boÇamadır. BoÇamaya başvuran kiÇnin koca olması gerekmektedir. Kocanın tek taraflı boÇama hakkını kullanabilmesi için herhangi bir sebep olmasına gerek duyulmadığı gibi bunun geçerli olabilmesi için mahkeme kararına da ihtiyaç duyulmamıştır. Kocanın *seni boşadım, boş ol* gibi tek taraflı beyanı, boÇama için yeterlidir.²³ Tek taraflı irade ile eÇni boÇama hakkı kocaya aittir ancak; bu hak kocaya verilirken, mihr ödeme mecburiyeti göz önüne alınmıştır, ayrıca bu hakkı gereksiz kullanmaması için de tedbir ve müeyyideler getirilmiştir.²⁴ İslam dini, bunu bir hak olarak görmekle beraber *helallerin en sevimsizi* olarak nitelendirmiştir.²⁵

Ayntab mahkemesine yansıyan davalar arasında kocanın tek taraflı beyanıyla gerçekleştirilen boÇama davaları bulunmaktadır. Bunlar arasında bazıları vardır ki koca herhangi bir gerekçe göstermeden ve mahkemeye başvurmadan karısından üç talak (talak-ı selase) boÇamıştır. Bu tip davalar, kadınların durumlarını netleÇirmek istemeleriyle mahkemeye yansımıştır. Kadınlar sadece durumlarını netleÇirmek için mahkemeyi kullanmamışlar aynı zamanda hakları olan mihr ve nafakalarını da bu yolla talep etmişlerdir. 15 Rebiyülâhir 1056/30 Mayıs 1624 tarihinde kayıtlara geçen Meryem'in davası bu duruma örnek teşkil etmektedir. ğehreküstü Mahallesi'nde yaşayan Meryem, kocası Ali'nin üç senedir başka diyara gidip kendisine nafaka ve kisve adıyla herhangi bir Çey göndermediğini ve 40 gün evvel Sivas'ta kendisini, bazı Müslümanların huzurunda talak-ı selâse ile boÇadığını söylemiştir. Meryem'in söylediklerine Sadıklar Mahallesi'nden Ali bin Hasan ve ğehreküstü Mahallesi'nden İbrahim bin Hacı Ali

²¹ Halil Cin- Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.II, İstanbul 1996, s.111-115.

²² Hayri Erten, *Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. YY. İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2001, s.111.

²³ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazaî BoÇama Terfik", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: V, İstanbul 1985, s.1.

²⁴ Hayreddin Karaman, "İslam'ın Getirdiği Aile Anlayış", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, Ankara 1993, s.391.

²⁵ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998, s.55.

Çatlık etmiştir.²⁶ Meryem, muhtemelen mihr ve nafaka hakkını kullanmak için bu davayı mahkemeye taşımıştır. Koca, boşanmanın nedenini ortaya koymadığı gibi mahkemeye onaylatma gereksinimi de duymamıştır.

Kocanın tek taraflı iradesiyle gerçekleşen boşanmaların bir nedeni de toplumda kadının uygun görülmeyen hal ve davranışlarıdır. Koca, eğer karısının uygunsuz hallerini görmüş ve bunu ispatlamışsa, kadın hiçbir hak talep etmeden boşanmak durumunda kalmıştır. 2 Cemaziyelâhir 1030/24 Nisan 1621 tarihinde Kürkçiyân Mahallesi'nden Kara Hasan, evine giren sarhoğ Mehmed hakkında soruşturma talep etmiştir. Soruşturma sırasında mahalleli Hasan'ın karısı için; "iyi diyemeyiz evine daima levendât girer çıkar" şeklinde beyanatta bulunmuştur. Hasan, bu beyan üzerine karısının durumunu kabul etmeyip onu bain-i talak boşandı.²⁷ Yine Mehmed bin Hüseyin, karısı Habibe'yi Mehmed bin Yusuf ile aynı dönemde gördükten sonra, Habibe'yi üç talak ile boşandı.²⁸ Her iki boşama davasında da kadının mihr ve nafaka bahsinin geçmemiş olması, ahlaksızlık ve zina durumlarında kadının bütün haklarından vazgeçtiğini göstermektedir.

Talakın gerçekleşmesi için kocada ve zevcede birtakım şartlar aranmakta ve kocanın tam ehliyetli (baliğ ve akıllı) olması gerekmektedir.²⁹ Buna en güzel örnek Yahni Mahallesi'nden Yahya'nın davasıdır. Yahya, üç ay önce boşanmış karısı Fatma ile tekrar bir araya gelmek istediğinde, olay sırasında aklının başında olmadığını gerekçe göstermiştir. Ancak Fatma bunun doğru olmadığını Yahya'nın beş vakit namazı cemaat ile kıldığını ve aklının başında olduğunu iddia etmiştir. Yahya'nın durumuna mahallelinin de tanıklık etmesiyle mahkeme Yahya'nın talebine olumlu yanıt vermemiştir.³⁰

Boşama iradesi; sözlü, yazılı ve işaretlerle olmak üzere üç şekilde ifade edilmiş ve kullanılan sözler iki gruba ayrılmıştır. Birincisi; sarih sözler olup burada kocanın gerçekten boşama niyetinde olup olmadığına bakılmamıştır. Talak veya bu kökten bir sözcük kullanmışsa, kocanın evlenmeye son verme niyetinin kesinlikle mevcut olduğu kabul edilmiştir. Öyle ki koca aksini iddia etse, boşama niyetinde olmadığını yeminle teyit etse, kadına bu sözler söylenmişse bile kabul edilmemiştir.³¹ Ayntab'da boşama ile ilgili en yaygın kullanılan sarih söz, *talak-ı tatlik*'tir. Bu gibi davalarda koca, Çın-i Eyyüb Mahallesi'nden Murad gibi mahkemeye giderek karısının huzurunda boşama talebinde bulunmuş karısına; "talak-ı tatlik ile tatlik eyledim" şeklindeki beyanı ile boşama gerçekleştirmiştir.³² Bu sözü sarf eden kocanın niyeti kesinlikle boşamadır ve boşama gerçekleştiğinden sonra kadın üzerindeki bütün haklarını kaybetmektedir. Kürkçiyân Mahallesi'nden

²⁶ GgS. 17/103.

²⁷ GgS. 168/24.

²⁸ GgS. 170B/148.

²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, İstanbul 1968, s.193; Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.40.

³⁰ GgS. 16/91

³¹ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.48-49.

³² GgS. 16/34. Benzer Davalar Çın Bkz. GgS. 10/97, 16/43, 16/100, 17/18, 17/88, 19/78.

Emine'nin boğandığı kocasının kendisine rahatsızlık vermesinden dolayı mahkemeye şikâyet etmesi³³ bu tür hak kaybının bir sonucudur. İkinci olarak; kullanılan sözler kinâyeli sözler denilen farklı anlamlarda kullanılabilen sözlerdir. Bu sözleri sarf eden kocada gerçekten boğanma niyetinin olup olmadığına bakılmıdır. Kinâyeli sözler sarf eden koca niyetini ortaya koyduğu takdirde evliliğini devam ettirebilirdi. Koca, karısını kesin veya dönülebilir şekilde bir veya iki yahut üç kere boğamak istiyorsa, boğanın hukuki hüküm ve sonuçları, ona göre değirir.³⁴ 20 Cemaziyelevvel 1030/12 Nisan 1621 tarihinde Çukur Mahallesi'nden ğevki'nin, mahkemeye giderek “*üç taş atıp boş ol dedim talak-ü akd-ü talak zikr eylemedim*” ğeklindeki ifadesini, Müftü Mevlana Emrullah Efendi'den aldığı fetvayla destekleyip evliliğini devam ettirmeyi başarabilmesindeki³⁵ etken, talak sözcüğünü kullanmamıdır.

Talak beyanına gelince; ğlam hukuku kocaya, hangi çeği talak ile olursa olsun karısını üç defa boğana yetkisini (üç talak hakkı) vermiğir. İlk ikisinde koca, dilerse belli ğartlarla karısına tekrar dönebilirdi.³⁶ Kocanın üçüncü talak hakkını kullanması halinde ise, boğanığolduğı karısı bir bağla erkekle evlenip sonradan boğana veya ölüm ile bu evlilik de sona ermeden birinci koca ile tekrar evlenememiğir. Üçüncü boğanmaya bu sebeple “Beynûnet-i Kübra = Büyük Ayrılık” denilmektedir.³⁷ Talak dönülebilir olup olmamasına göre de iki kısma ayrılmığır. Birincisi ric,i talak, ikincisi bain-i talaktır. Ric,i talakın hükmü, iddet süresi içerisinde kocanın zevcesine dönebilmesidir.³⁸ 23 Ramazan 1027/13 Eylül 1618 tarihinde Ğn-i Eyyüb Mahallesi'nden Refiye mahkemeye giderek kocası Mehmed'in kendisini boğalığını ancak ğindi yeniden evlenmek istediğini söylemiğir. Mehmed, “*akd-ü talak zikr etmedim*” ğeklinde ifade vermiğve “*zikr-i talak, akd ü talak zikr etmedükçe talak-ı ric,i olur*” ifadelerini içeren fetvayı mahkemeye sunmuğır. Mahkeme, Mehmed'e talak zikr etmediğine yemin ettirdikten sonra nikâhlarını tekrar kıymığır.³⁹ Yine 8 ğevval 1027/28 Eylül 1618 tarihinde Elif binti Hamza kendisini bain-i talak boğayan kocası Ğbrahim'e kendi rızası ile vardığını ve *bain-i talak ile boşamak ile tekrar nikâh olunması caiz olmak ile İbrahim'e vardım*⁴⁰ şeklindeki ifadelerini kayıt altına aldırmasında ric'i talak gerçekleğirmiğir. Ancak iddet süresi içerisinde tekrar nikâh gerçekleğmezse bu tip talaklar, bain-i talaka dönüğirmiğir. Bain-i talak ise, kocaya ancak boğalığı eçne yeni bir nikâh ve mihr ile dönme imkânı veren boğandır.⁴¹ 6 Recep 1052/30

³³ ĞğS. 168/45.

³⁴ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.50.

³⁵ ĞğS. 168/16.

³⁶ Cin-Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.II, s.113; Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.39.

³⁷ Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, s.115 vd.

³⁸ Ö.N. Bilmen, *Kamus*, C.II, s.220.

³⁹ ĞğS. 12/103.

⁴⁰ ĞğS. 12/110.

⁴¹ Coğkun Üçok -Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1991, s.98; Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.II, s.114–117; Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.39–40. Bu tür

Eylül 1642 tarihinde Akyol Mahallesi'nden Abdi, bain-i talak boğalıği eski eği Gülistan'la tekrar nikâh olmak isteğiyle mahkemeye gitmiğtir. Bu çift, yeni belirlenen mihr ile nikâh olmuğtir.⁴² Yine 18 Rebiyülevvel 1047/10 Ağustos 1637 tarihinde Kerime binti Mustafa, mahkemede eski kocası Mehmed bin Gkender ile bir kuruğmihr-i muaccel ve bir kuruğmihr-i müeccel ile yeniden nikâhlanmığtir.⁴³ Bu davada teccid-i nikâh'ın yapıldığı kayıtlı değılse bile yeniden mihr belirlenmesi ve olayın mahkeme aracılığıyla meğulağırılması, teccid-i nikâh yapıldığını göstermektedir.

Kocanın boğamayı ifade eden irade beyanı, kayıtsız ve çartsız olabileceğı gibi, geciktirici bir çarta veya vadeye de bağlanabilmiğtir. Kayıtsız çartsız boğamaya *müneccez talak*, geciktirici bir çarta bağlanan boğamaya *muallâk talak* ve vadeye bağlanan boğamaya ise *muzâf talak* denilmektedir.⁴⁴ Koca karısına eğer *bir daha seni döversem benden boş ol*, ya da *eğer ahar diyara gidip gelmezsem benden boş ol* gibi beyanatta bulunmuğ ise, ortada çarta bağlı bir durum söz konusudur. Bu şekilde çarta bağlı boğamalarda, çartın gerçekleşmesiyle boğama da gerçekleşmiğtir. Bu çart gerçekleşme kadar evlilik kurumu devam etmiğtir. Vadeye bağlanan boğamanın hüküm ve neticeleri ise kocanın tespit etmiğolduğı zamandan itibaren boğamığtir.⁴⁵ Akyol Mahallesi'nden Ramazan, *"eğer karıma başka bir mesken tedarik edemezsem benden üç talak ile boş olsun"* şekildeki çartını yerine getirememesi⁴⁶ ve Ammi Mahallesi'nden Saadet'in kocası Hasan'ın: *"eğer seni bir daha döversem benden üç talak boş ol"* şekilde çart etmesine rağmen, kendisini dövmeye devam etmesi⁴⁷ olaylarında gerçekleşen boğamalar, çarta bağlı boğamalara örnektir. çartlı davalarda boğamanın gerçekleşmediğini gösteren kayıtlar da mevcuttur. Burada müftülerden alınan fetvalarla ya da kiğilerin yeminli beyanlarıyla boğamanın gerçekleşmediğı kanıtlanmaktadır. Tevbe Mahallesi'nden Raziye hatun Zilhicce 1055/18 Ocak 1646 tarihinde, mahkemeye giderek Kocası Mehmed'in *"eğer bundan akdem karım Raziye'yi darb eder isem benden üç talak boş olsun"* diyerek çart etmesine rağmen kendisini darb etmeye devam ettiğini söyleyerek boğama talebinde bulunmuğtir. Mahkeme tarafından sorgulanan Mehmed'in *"zevcem mezbure Raziye'yi darb etmemeğe şart ettim talak-ı selase şart etmedim"* demesi üzerine Raziye'den çahit istenmiğtir. Raziye'nin *"şahitlerim yoktur"* demesi üzerine bu defa da mahkeme Mehmed'e talak çart etmediğine dair yemin teklif etmiğ ve Mehmed'in yemin etmesiyle boğama gerçekleşmeden dava kapanmığtir.⁴⁸

boğamaların çartları ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ö.N. Bilmen, *Kamus*, C.II, s.220–230.

⁴² GğS. 16/175.

⁴³ GğS. 15/81.

⁴⁴ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.41; Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.II, s.113.

⁴⁵ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.254; Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.58.

⁴⁶ GğS. 10/291.

⁴⁷ GğS. 15/121.

⁴⁸ GğS. 17/2.

Ayntab'da yaayan erkekler eğerini dövmeceklerine, nafakasız bırakmayacaklarına dair sıklıkla ęat koğunuğardır.⁴⁹ Kadınların, dayak atan ve nafaka temin etmeyen kocalarını ęıkâyet etmeleriyle mahkemeye çağrılan kocalar, suçlarını kabullenmiğer, belki evliliklerini devam ettirme arzuları belki de kadınların kendini güvende hissetme isteğinin sonucunda oluğan zorlayıcı tavırlarının neticesinde, mahkemede söz vermek durumunda kalmığardır. Erkeklerin çoğunlukla yapamayacakları davranığar için söz verdikleri ve bu davranıçarı daha sonraki zamanlarda tekrarladıkları bu davranıçarı tekrarladıkları durumlarda ise kadınların mahkemeye bağurup boğama talep ettikleri görölmektedir.⁵⁰ Erkeklerin yapamayacakları sözler vermeleri muhtemelen ya mahkemede kadı karęısında suçlu konumunda bulunmalarından ya da mahkemedeki ęühûdü'l-hâl karęısında kendilerini baskı altında hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren kadınlar, bazen kocalarını üzerlerine evlenmeyeceklerine⁵¹ bazen kendilerine ayrı bir ev açacaklarına⁵² ve bazen de kendilerini Ayntab'dan alıp bağka yere götürmeyeceklerine⁵³ dair mahkemede ęat etmelerini sağlamığardır. Bunların dığında çok farklı konularda ęat etme olayları mahkemeye yansımuğtır.⁵⁴

III- KARŞILIKLI ANLAŞMA İLE BOŞANMA (MUHÂLÂA, HUL'U)

Kadının rızasına dayanması prensip olarak kadının erkeğe bir bedel ödemesi gibi özellikleriyle talaktan ayrılan muhâlâa (hul,u), kadının kocasına vereceği bir bedel karęılıęında evlilik bağının karęılıklı rıza ile sona erdirmesidir. Muhâlâa'da erkeğin boğama ehliyetine sahip olması yeterli görölmüğ ise de, kadının tam ehliyetli olması yani akıl, balığ ve reçit olması ęatı konulmuğtur.⁵⁵ Muhâlâa türü boğamalarda kadın, sevmediği, kendisine hayatı zindan eden anlağamadığı fakat kendisini boğamak da istemeyen kocasından kurtulabilecek ve evlilik hayatına son verebilecektir. Erkek de ondan alacağı meblâğ ile maddi zararını telâfi etmek ve tekrar evlenebilme imkânını elde edecektir.⁵⁶

Muhâlâa, talak sayıldığından üç talak hakkından biri kullanılmığ;evliliğin feshi olarak kabul edildiği takdirde ise talak hakkı kullanılmamığ sayılacaktır.⁵⁷ Muhâlâa ne ęekilde değerlendirilse değerlendirilsin, Türk hukuk tarihinde en çok görölen ve ęer,iye sicillerinde çok sık rastlanan bir boğama ęeklidir.⁵⁸ Keza

⁴⁹ GęS. 15/121, 15/209, 15/262, 17/2, 168/103, 170B/171.

⁵⁰ GęS. 15/121, 17/2.

⁵¹ GęS. 15/56.

⁵² GęS. 16/233.

⁵³ GęS. 170B/89.

⁵⁴ GęS. 10/291, 12/133, 20/43, 162/267.

⁵⁵ Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.II, s.117.

⁵⁶ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C.II, ętanbul 1974, s.311.

⁵⁷ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, s.312.

⁵⁸ Cin- Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.II, s.117.

Ayntab'da en yaygın görülen boğama çekli muhâlâ'dır.⁵⁹ Bu tip boğamalarda, genellikle kadın kocasını razı edebilmek için kocasının zimmetinde olan mihr, nafaka, iddet-i nafakası ve her türlü haklarından vazgeçmektedir.⁶⁰ Kadın bütün haklarından vazgeçmekle birlikte, bazen boğandığı kocasına bağla mallar da verebilmektedir. Kürtünciyan Mahallesi'nden Fatma, mahallede bulunan evini ve eÇyasını⁶¹ boğandığı kocası Hasan'a hulu" olarak vermiştir. Bazen de bütün haklarından vazgeçen karısına ev, eÇya veren veya borcunu bağlayan kocalar da olmuştur. Ancak bu gibi davaların sayısı oldukça azdır.⁶² Kadınların muhâlâ'ya bağurma nedenlerinin bağnda Çiddetli geçimsizlik gelmektedir. Bu durum kayıtlara *aramızda adem-i zindegân olmamakla* gibi umumî bir ifadeyle belirtilmektedir.⁶³ Cevizlice Mahallesi'nden Habibe, mahkemeye giderek kocasıyla âdem-i zindegânı olmadığını ve kocasının zimmetinde olan kadınlık haklarından vazgeçtiğini söyleyerek boğamak istemesi⁶⁴ ve yine Tarlay-ı Atik Mahallesi'nden Saliha'nın mihr ve iddet nafakasından vazgeçerek kocası Ahmed'den boğaması⁶⁵ anlaÇmalı boğamaya örnek teşkil etmektedir.

AnlaÇmalı boğamalarda eğer koca boğamaya razı ise, mahkeme kararına gerek kalmadan da boğama gerçekleşmiştir. Kocanın durumu mahkemeye intikal ettirmeme gayreti, belki de boğanaacağı kadının bir takım taleplerinin önüne geçme çabasından kaynaklıdır. Bu tip boğamalarda genellikle kadınlar olayı mahkemeye taşımayı çarır.⁶⁶ Bunun muhtemel nedeni ise kadının içinde bulunduğu durumu mahkemede onaylatmak ve sonraki yaşamında gerçekleşme ihtimali olan yeni bir evliliğin önündeki hukuksal engelleri kaldırma çabasıdır.

IV. TEFRİK TÜRÜ BOŞANMA

Boğama hakkına sahip olmayan kadının, evlilikte mağdur olmasını önlemeye yönelik bazı sebepler ile kadının hâkime bağurma ve evliliğine son vermesine tefrik denir.⁶⁷ Hastalık, kusur vb. nedenlerin bulunması halinde meÇru kabul edilen ve iki Çeyin biri birinden ayrılması manasına gelen tefrik, hâkimin kararıyla gerçekleşen boğama türüdür.⁶⁸ Tefrik talebi karÇısında hâkim; çoğunlukla durumu tespit etmekle yetinmiştir takdir hakkını sınırlı kullanmıştır.⁶⁹ Bu

⁵⁹ GğS. 10/48, 10/79, 10/98, 10/100, 10/146, 10/324, 12/71, 12/130, 12/205, 12/290, 12/300, 14/162, 14/188, 14/211, 14/220, 14/290, 16/120, 16/190, 16/232, 17/88, 19/40, 19/111, 19/186, 167/57, 167/170, 168/99, 169/67.

⁶⁰ GğS. 10/93, 10/115, 14/201, 14/212, 16/107, 16/120, 16/226, 16/265, 19/40.

⁶¹ GğS. 18/160.

⁶² GğS. 19/55.

⁶³ GğS. 10/163, 10/ 252, 16/1.

⁶⁴ GğS. 10/163.

⁶⁵ GğS. 10/48.

⁶⁶ GğS. 10/163, 10/188, 13/209, 17/13, 17/88, 17/96, 18/160, 19/40, 19/131, 19/209.

⁶⁷ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, s.313.

⁶⁸ İbrahim Acar, *İslâm Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, Erzurum 2000, s.146.

⁶⁹ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.43.

tip boğama maların sebepleri; hastalık ve kusur, nafakayı kesmek, kayıplık ve Ėddetli geçimsizlik Ėklinde gruplandırılmaktadır.⁷⁰

Kadın, kocasının iktidarsızlığı, uzvunun kesik olması, husyelerinin çıkarılması, akıl hastalığı, cüzzam ve baras gibi hastalıkları sebebiyle boğama davası açabilmektedir. Ancak, bu kusur ve hastalıkları bilerek evlenmiğs, artık bunlara dayanarak tefrik isteyemeyecektir. Sonradan meydana gelen durumlar için ise kadın boğama davası aamamaktadır. Nikāhtan önce eğer bu kusurlar var ise ve kadının haberi olmazsa, her zaman dava açabilme hakkı vardır. Bir süre susmayı yahut boğama davası açıp da takip etmemesi dava hakkını düğümektedir.⁷¹ Ėlam hukukunda erkeğe boğama hakkı verildiğinden karısı hasta veya kusurlu olan bir erkek mahkemeye müracaat etmeden karısını boğayabildiği için tefrik hakkını kullanmaya ihtiyaç duymamığtır. Evlilik süresi içerisinde mevcut olan veya evlilik akdinden sonra meydana gelen bazı hastalık ve kusurlar sebebiyle kadının mahkemeye bağurma hakkı vardır. 3 Ėevval 1008/17 Nisan 1600 tarihinde Ayntab mahkemesine yansıyan dava, bu duruma güzel bir örnektir. Boynu Ėcelü Cemaati'nden Kutlu Hanım, kocası Göcek ile 1,5 yıllık bir evliliği olmasına rağmen bekāretinin bozulmadığını söyleyerek Ėe, ile lazım gelenin icra edilmesi talebiyle mahkemeye müracaat etmiğtir. Kutlu Hanım mahkemeden bir nevi boğama kararının çıkmasını istemiğtir. Kadı hemen boğama kararı vermeyerek Kutlu Hanımın kocasını mahkemeye çağırıp durumu ondan sormuğtır. Koca, durumu inkār edince kadı, bu defa da görevlendirdiği birkaç kadını bekāret kontrolü için Kutlu'nun evine göndermiğtir. Bu kadınların mahkemeye *bekāreti zayii olmamıştır* Ėklinde ifade vermeleri sonrasında koca Göcek; *1008 Şevvalin yedinci Cuma gecesi benim yanımda olup eğer Kutlu'nun bekāretini zayii edemezsem, karım benden üç talak boş olsun* Ėklinde Ėart etmiğtir.⁷² Ancak Kutlu'nun davası burada bitmemiğtir. Bu dava, 8 Ėevval 1008/22 Nisan 1600 tarihinde mahkemeye tekrar yansıdığtır. Bu defa da Kutlu mahkemede kocasının Ėartını yerine getiremediğini söyleyerek boğama talebini yenilemiğtir. Kutlu Hatun bir kere daha mahkemece görevlendirilen bayanlar tarafından muayene edildiğinde durumun değişmediği anlağılmığ ve Ėart üzere boğama gerekleğmiğtir.⁷³ Bu davada Kutlu Hanım, dönemin Ėartlarına ve toplumsal baskıya bağkaldırarak mahkemeye bağurup kocasının iktidarsız olması nedeniyle evliliğini bitirmeye cesaret göstermesi belki anne olma isteğinden belki de temel fizyolojik ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Yine 20 Safer 1028/ 6 Ėubat 1619 tarihinde Evliya ibn Hacı Kasım mahkemeye giderek karısı Sultan binti Veli'nin sahib-i farağ(hastalık sahibi, hastalıklı) olup ukur Mahallesi'nde babasının evinde kaldığını ve karısı ile adem-i zindeğanı olmadığını söyleyerek olayın yerli yerinde görölmesini talep etmiğtir. Mahkeme bu talep üzerine konuyla ilgili görevli tayin etmiğve bu görevli, uzman bazı kişilerle Sultan'ın yağadığı eve gitmiğ ve Sultan'dan durum hakkında bilgi almığtır. Sultan'ın

⁷⁰ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*, Ėstanbul 1983, s.393.

⁷¹ Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku*, s.394.

⁷² GSđ. 167/135.

⁷³ GđS. 167/136.

kocasının zimmetinde olan mihr-i müeccel ve nafaka-i iddetinden ve her türlü haklarından vazgeçtiğini söylemesi neticesinde evlilik sona ermiştir.⁷⁴ Bu davada Hacı Kasım tefrik hakkını kullanmaktan ziyade, mutsuz giden evliliğini bitirmek istemi ve Sultan'ın hastalığını da bu durumda kendi lehinde kullanabileceği bir koz olarak kayıtlara geçirmiştir.

Kocanın nafakayı temin etmemesi, Hanefî mezhebinde tefrik sebebi olarak kabul edilmediğinden⁷⁵ kadın nafakasını temin için hukukun kendisine tanıdığı diğer imkânlardan istifade etmiştir. Ayntablı kadınlar, eğerinin kendilerini nafakasız bırakıp gitmelerini engellemek için bazı tedbirlere başvurmuşlardır. Bu tedbirlerin yanında kocalarını mahkemeye şikâyet gelmektedir. Mahkeme bu gibi kadınlara uygun gördüğü miktarda nafaka tayin ettirmiştir. Nafakanın miktarı, kocanın ekonomik durumuna göre değişiklik göstermektedir. Kürtüncüyan Mahallesi'nde kocası tarafından nafakasız bırakılan Leyla'ya, günlük 10 akçe nafaka verilirken⁷⁶ aynı durumda bulunan gehreküstü Mahallesi'nden Fatma'ya günlük 5 akçe nafaka takdir edilmiştir.⁷⁷ Bu yöntem dışında kadınlar, ikinci bir yol olarak mahkeme aracılığıyla kocalarına şart ettirerek nafakalarının teminini garantilemeye çalışmışlardır. 21 Rebiyülahir 1047/12 Eylül 1637 tarihinde Tarla-yi Atik Mahallesi'nden Mehmed Bey mahkemeye giderek damadı Seyran'ın, kızı Aytune'yi sürekli nafakasız bıraktığından şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine Seyran mahkemede; “eğer karımı bir daha nafakasız ve kisvesiz bırakırsam benden üç talak boş olsun” şeklinde şart etmiştir.⁷⁸

Kocanın, hayatta olup olmadığı ve yeri bilinmiyorsa *mefkûd*, evini terk edip giden, uzakta ya da yakında olsun hayatta olduğu halde evine gelmeyen koca da *gâib* olarak nitelendirilmektedir. Hanefî ve gâfî mezhebine göre; mefkûdun ölümüne hüküm etmek, karısı ve malı için emsalinin hayatı kadar bir süre beklemek gerekmektedir. Gaiplikte ise hangi şartta olursa olsun kadına boşanma hakkı verilmemiştir. Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise; evi terk eden kocanın yeri bilinmiyorsa, hâkim; evine dönmesi veya eşi de yanına alması için ihtarda bulunmuş ve bir süre tanımıştır. Süre geçtiği halde gaiplik hali devam etmişse evliliğe son vermiştir. Kocanın yeri belli değilse ve ayrılık bir yılı geçmişse kadının talebi üzerine derhal boşanma kararı vermiştir.⁷⁹ Ayntablı kadınlar, terk edilme ihtimallerine karşılık kocalarından nafaka temin etme yollarını zorlamışlar, kocalarının gidip dönmeme ihtimallerini de düşünüp bu konuda da bir çaba içerisine girmişlerdir. Kara Tarla Mahallesi'nden Zahide, kocasının hiçbir dışına gitmesi gerektiğinde ona; “eğer bir seneye dönmez isem Zahide benden üç talak boş olsun”

⁷⁴ GğS. 19/232.

⁷⁵ Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, Ankara 1992, s.416.

⁷⁶ GğS. 19/72.

⁷⁷ GğS. 20/71. Benzer Davalar için Bkz. GğS.10/152, 11/70, 13/267, 14/225, 14/273, 15/264, 19/8, 20/32, 167/115, 167/195, 170B/206, 170B/209.

⁷⁸ GğS. 15/56.

⁷⁹ Döndüren, *Delilleriyle İslam Hukuku*, s.395.

Çeklinde Çat ettirmesi⁸⁰ böyle bir çabanın sonucudur. Bu davada Zahide kocasının gelmemesi durumunda, hem zimmetinde olan mihrini ve nafakasını varislerinden talep etme hakkına sahip olmuştur hem de ömür boyu onu bekleme zorunluluğunu ortadan kaldırarak yeni bir evlilik yapabilme şansına sahip olmuştur.

Ayntab'da genellikle *hüsn-ü zindegânın* ya da *adem-i zindegânın* kalmadığı Çeklinde ifade edilen Çiddetli geçimsizlik hali yüzünden pek çok boşanma davası mahkemeye yansımıştır.⁸¹ Geçimsizlik ve kötü muamele durumunu Hanefî ve ğafi mezhepleri boşanma sebebi saymamıştır.⁸² Ancak Ayntablı kadınlar kendileri için çekilmez hale gelen evliliklerini kocalarından herhangi bir Çey talep etmeme pahasına olsa dahi muhâlaa yolunu kullanarak bitirmiştir. Ammi Mahallesi'nden Saadet, kocası Hasan'ın; “*eğer seni bir daha döversem benden üç talak boş ol*” Çeklinde Çat etmesine rağmen kendisini dövmeye devam ettiğini ve kötü muameleden bıktığını söyleyerek boşanma talep etmiştir.⁸³ Bu davada Saadet'in kötü giden evliliğini geçimsizlik ve kötü muameleyle dayandırıp tefrik yolunu kullanarak boşanma şansı varken Çatlı boşanma yöntemini kullanarak boşanmak istemesindeki temel neden muhtemelen nafaka ve mihr gibi haklarını kaybetmek istememesinden kaynaklıdır.

Tefrik türü boşanmalara buluş muhayyerliğine dayalı gerekçe boşanmalar da dâhil edilmiştir. Çünkü bu hak kadına da verilmiştir. ğer'î hukuka göre, bir anlamda kız çocuklarını koruma amacıyla, buluşa ermemiş olsalar dahi velileri tarafından nikâhları kıyılıp evlendirilebilmiştir. Hukukçular arasında tartışma olsa da bu tür nikâhların geçerli olduğu ifade edilmektedir.⁸⁴ Ancak çocuk buluşa erdiğinde bu nikâhı feshetme hakkına (Hiyârü'l-bülûğ) sahiptir. Bu hakkın ergenliğe ulaştığında kullanılması Çattır, aksi takdirde hak kaybedilmektedir.⁸⁵ Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu tür nikâhların baba ve dede dışında biri tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. ğayet baba ve dede çocuğu nikâh etmişse nikâh feshedilememektedir.⁸⁶ Rebiyülevvel 1055/Nisan 1645 tarihinde Çukur Mahallesi'nden Meryem mahkemeye başvurarak nikâhının feshedilmesini talep etmiştir. Çünkü Meryem küçükken amcasının karısı tarafından birisine nikâh edilmiş ve buluşa erdiğinde nikâha razı gelmemiştir. Kadı, bu durum karşısında Meryem'in nikâhını feshetmiştir.⁸⁷

⁸⁰ GğS. 10/354.

⁸¹ GğS. 10/163, 10/252, 16/1, 16/21, 16/33, 16/207, 16/262, 17/192, 17/194, 18/ 160, 168/45.

⁸² Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, s.333; Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.118.

⁸³ GğS. 15/121.

⁸⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, s. 243.

⁸⁵ Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, s.91.

⁸⁶ Mes'ele: Hind-i nâ-bâligayı, Zeyd nikaâh eylese sahih olur mu? Elcevap: Olur, amma velî babası yahud dedesi değil ise, hiyâr-i feshi vardır, hind bulûğda. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983, s.38

⁸⁷ GğS. 18/232.

Din değişirme nedeniyle meydana gelen boşamalar, tefrik türü boşamalardandır. Hâkim tarafından tefrik kararı ancak kadının Müslümanlığı seçmesiyle gerçekleşmiştir. Çünkü İslam hukuku, erkeğin Müslümanlığı seçmesi durumunda Gayrimüslim karısıyla evliliğini sürdürmesine cevaz vermektedir. Bu tür boşama Gayrimüslim bir çiftten kadının İslam'ı seçmesi, ancak kocasının Müslümanlığı benimsemeyerek eski dinini koruması durumunda ortaya çıkmaktadır. Müslüman olmayan eğerden kadının İslam'a girmesi halinde hâkim, erkeğe Müslüman olmasını teklif etmiş kabul etmediği takdirde eğer ayırmıştır. Hâkimin evliliği sona erdirmesiyle Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre bain talak, Ebu Yusuf'a göre ise fesih meydana gelmektedir.⁸⁸

İslam dini Müslüman kadınların Gayrimüslim bir erkekle evlenerek aile hayatı sürdürmesini yasaklamış, ancak Müslüman bir erkeğin Müslüman olmayan bir kadınla evlenmesini yasaklamamakla birlikte, caiz de görmemiştir. Meryem adlı zimmî bir kadının Müslüman biriyle evlendiğinde İslam dinini kabul etmesi⁸⁹ belki de toplumda zimmî bir kadınla evlenmenin hoşkarşlanmamasından kaynaklıdır. Agop adlı zimmî erkeğin İslamiyeti kabul etmesinde⁹⁰ eğbahsinin geçmemişolması ya Agop'un bekâr olduğunu ya da evliyse Agop'un bu evliliği sürdürmede dinen bir sakınca bulunmadığı bilgisine sahip olduğunu akla getirmektedir.

V. BOşANMANIN KADIN, ERKEK VE ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Hangi nedene bağlı olursa olsun evliliğin sona ermesi halinde karı-koca arasındaki bütün münasebetlerin evlilikten önceki hale dönmesi mümkün değildir. Ancak boşamanın kişlere yüklediği bazı sorumluluklar bulunmaktadır. Bu sorumluluklardan biri, kadının iddet beklemesidir. Bilindiği gibi iddet, ölüm veya boşama halinde bahse konu olmuştur.⁹¹ Kocası ölen ya da boşanan bir kadının yeniden evlenebilmesi için üç defa haiz görüp arınması çattır. Kadı yeniden evlenmek isteyip kendisine bağıran kadınlara bu süreyi ağıklarına ve üç defa haiz görüp arındıklarına dair yemin ettirmiştir.⁹² Ancak kadı onay verirse kadın yeni biriyle nikâh olabiliştir.⁹³ Ayntab'da boşanan kadınlar zifaf vaki olmuşsa, üç temizlik müddeti iddet beklemişlerdir.⁹⁴ Bu sürenin konulmuş olmasının nedeni kadının hamile olup olmadığının tespitidir. Sürenin kullanılması kadının hamileliği söz konusu ise doğacak çocuğın sorumluluklarının kime ait olacağı konusunda ortaya çıkacak çatışmaları engellemiştir. Boşanan çiftlerde bu süreyi beklemek kadının, süre boyunca kadının nafkasını temin etmek de erkeğin

⁸⁸ Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, s.206.

⁸⁹ GğS. 167/219.

⁹⁰ GğS. 11/1.

⁹¹ Cin, *Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s.204.

⁹² GğS. 17/3, 162/36, 167/77, 10/189.

⁹³ GğS. 170B/135.

⁹⁴ GğS. 10/111, 10/189, 12/95, 14/183.

sorumluluğundadır. Burada bahse konu olan iddet nafakasıdır. Yani arka arkaya üç hayz tamamlanıncaya kadar kadın iddet nafakası alabilecektir. İddet nafakası evlilik akdinin sonuçlarından ve evliliğin sona erdirilmesi durumunda da kadının belli bir süre hayatını devam ettirebilmesinin güvencesidir. Tıpkı mihr gibi nafakanın da tasarruf kontrolü kadına aittir. Kadın boğanma durumunda mahkemeye müracaat ederek ya iddet nafakasından vazgeçtiğini kayıt altına aldırımığ ve böylece istemediği bir evlilikten rahatlıkla kurtulabilmiđ⁹⁵ ya da kendisini boğayan kocasının zimmetinde olan nafakasını mahkeme aracılığıyla alabilmiğtir.⁹⁶ Ğn-i ğeker Mahallesi'nden Fatime, kendisini boğayan kocası Cuma'nın zimmetinde olan mihr ve iddet nafakasına karđılık 3 esedî guruhmahkeme huzurunda almığve kocasının zimmetinden ibra ve ıskat ettiğini kayıt altına aldırımığtır.⁹⁷ Ayntablı kadınlar, boğandıkları kocalarından iddet nafakası ve mihrlerini aldıktan sonra kocalarıyla herhangi bir alâkalarının kalmadıklarını kayıt altına aldırılmalarının nedeni kadın tarafından gelebilecek yeni hak talebinin önüne geçmek isteyen kocanın yaptırımı olarak düğünülmektedir.

Eğerin boğanması halinde çocukların bakımının hangi yağara kadar kimler tarafından üstlenileceği konusu da önemli bir sorundur. Bu mesele fıkıh kitaplarında "Hidane" bağığı altında incelenmektedir. Erkek çocuk, kendi kendini idare edebilecek duruma geldiğinde hidane müddeti sona ererken, kız çocukları için ise hidane müddeti buluğa erinceye kadar devam etmiğtir. Boğamalarda hidane hakkına öncelikle anne sahiptir. Ancak annenin zina etmesi, hırsızlık yapması, gayri ahlaki yağaması çocuğa zarar ve ihmal ifadesi olacağından öncelik hakkını kaybetmiğtir.⁹⁸ Ayntab'da boğanan çiftlerde hidane hakkı genellikle anneye verilmiğtir. Ğn-i Eyüb Mahallesi'nden Murad, eđ Fatma'dan anlaçmalı olarak ayrılınca üç çocuğun velayetini annelerine vermiğtir.⁹⁹ Kanalıcı Mahallesi'nden Ayğe mahkemede mihr-i müeccelinden ve iddet nafakasından vazgeçmiğ kızı Emine için de nafaka istememiğtir. Ayğe kızı Emine'nin kendi yanında kalmasını talep etmiğ ve bu talebi mahkemede olumlu karđılanmıđtır.¹⁰⁰

Boğanma sonucunda çocukların mağduriyetlerinin önlenmesi amacıyla kendilerine mahkeme tarafından günlük ihtiyaçlarını karđılayabilecek oranda nafaka tayin edilmiğtir. Bu nafaka miktarı, zamana ve ğatlara göre değiğklik göstermiğtir. Akyol Mahallesinde yaçayan Karaman bin Tanrıverdi, oğlu Ğyas için; "nafakaya muhtaçtır ve takdir-i nafaka olunmasını talep ederim" diye mahkemeye bağırmığtır. Bunun üzerine mahkemeden Ğyas'a günlük bir para ve bir akçe nafaka verilirken¹⁰¹; Câbi Mahallesi'nden küçük bir çocuğun vasisi olan Fatma'nın

⁹⁵ ĞđS. 10/48, 10/98, 10/115, 11/109, 13/232, 15/347, 16/1, 17/28.

⁹⁶ ĞđS. 13/232, 13/233, 14/154, 15/113, 15/258, 15/352.

⁹⁷ ĞđS. 16/100

⁹⁸ Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, s.294.

⁹⁹ ĞđS. 16/34.

¹⁰⁰ ĞđS. 17/96.

¹⁰¹ ĞđS. 10/72

çocuk için mahkemede nafaka talep etmesiyle günlük üç pare nafaka verilmiştir.¹⁰² Yine dağılan ailelerin kendi işlerini kendi görecek yaşı gelemeyen çocukları için, belli bir yaş gelene kadar ailelerinden kalan mallarını tasarruf etme ve onlara günlük nafaka adıyla tayin edilen parayı sarf etmek üzere kadı veya naib tarafından uygun görülen bir kişi vasi tayin edilmiştir. Ayntab'da vasi tayinlerinin sayısı oldukça fazladır.¹⁰³ Bunlar arasında varisleri ölen mirasçılar arasında hukukî korunmaya ihtiyaç duyulan küçük çocuklara vasi tayininde daha hassas davranıldığı göze çarpmaktadır. Küçüklerin ölen ebeveyni anne ise ve babaları ölmemiş hayattaysa vasi tayinine ihtiyaç duyulmamıştır. Baba kanunî vasi olarak çocukların haklarını koruma görevini üstlenmiştir. Ancak baba vasi olacak ehliyetlere ve güvenilir olmak gibi şartlara haiz değilse mahkeme tarafından vasi tayini cihetine gidilmiştir.¹⁰⁴ Ayntab mahkeme kayıtlarında ölen baba ise ve baba tarafından önceden bir vasi tayin edilmemişse mahkeme ölen kişinin çocukları için en yakın akrabasını çoğunlukla annesini¹⁰⁵ vasi tayin etmiştir. Anneden başka amca¹⁰⁶, amca çocuğu¹⁰⁷, dede¹⁰⁸, ağabey¹⁰⁹, abla¹¹⁰, babaanne¹¹¹, hala¹¹² gibi yakın akrabalar vasi tayin edilmiştir.

SONUÇ

XVII. yüzyılda Ayntab'da aile birliğinin sona erme nedenlerinden olan boğama, şlam ve Osmanlı hukukuna göre gerçekleştirilmiştir. Şlam hukuku prensip itibarıyla, evliliği eşler arasında sürekli bir hayat ortaklığı şeklinde sürmesini kabul etmiş ancak eşler arasında sıkıntılar olduğu durumda da boğamaya izin vermiştir. Ayntab'da evli çiftler şlam hukukunun kendilerine tanıdığı haklar çerçevesinde kendilerini zorlayan ve hayatlarını çekilmez hale getiren evliliklerinden kurtulmak için mahkemeye başvurmuşlardır.

Mahkeme kayıtlarında Ayntab'da üç türlü boğamanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunlardan ilki kocanın tek taraflı irade beyanına dayalı olarak gerçekleştirilen boğamadır ki bu talak olarak adlandırılmaktadır. Bu tip boğamalarda

¹⁰² GğS. 10/225. Benzer Örnekler için bkz. GğS.10/104, 10/136.

¹⁰³ GğS. 10/87, 10/104, 11/102, 11/111, 12/89, 12/145, 13/104, 13/10, 14/161, 14/254, 15/38, 17/5, 17/119, 18/14, 18/165, 19/25, 19/217, 167/51, 167/59, 168/2, 168/7, 170A313, 170B/95.

¹⁰⁴ Mehmet Akif Aydın, "Eyüp ger'iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 no'lu Defterlerin Hukuki Tahlili", *18. Yüzyılda Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, (Editör: Tülay Artan), İstanbul 1998, s.65.

¹⁰⁵ GğS. 10/60, 10/87, 16/92, 20/9.

¹⁰⁶ GğS. 10/107, 16/112, 16/121.

¹⁰⁷ GğS. 10/311.

¹⁰⁸ GğS. 10/276.

¹⁰⁹ GğS. 10/175, 170B/195.

¹¹⁰ GğS. 16/73.

¹¹¹ GğS. 15/480, 16/228.

¹¹² GğS. 15/229.

koca herhangi bir gerekçe göstermediği gibi, durumu mahkemeye tescil ettirme zorunluluğunu da hissetmemiştir. Bu şekilde kocaları tarafından terk edilen kadınların mihr ve nafaka hakları var olup bu haklarını ancak zina ve toplumsal kurallara aykırı ağır bir suç işlediklerinde kaybetmiştir. Kocaya verilen bu hakkın gereksiz kullanılmaması için bazı tedbirler alınmış ve talak bazı şartlara bağlanmıştır. Bunun amacı evliliklerin devamını sağlamaktır. İkinci boğama şekli karışıklı anlaşmayı ifade eden muhâlâadır. Kadın, muhâlâa yoluyla kocasından ayrılabilir. Ancak çoğunlukla kocasını buna ikna etmek için mihr ve nafakasından vazgeçmek durumunda kalmıştır. Üçüncü tür boğama şekli hastalık, kusur, nafakayı kesmek, kayıplık ve şiddetli geçimsizlik durumunda hakimin kararıyla gerçekleşen Tefrik" dir.

Ayntab"da hangi şekilde boğamıyolurlarsa olsunlar, çiftlere iddet süresi ve iddet nafakası gibi çeşitli sorumluluklar yüklenmiştir. Ayrıca boğaman ailelerin çocuklarını korumak amaçlı çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin yanında nafaka ve vasî tayini gelmektedir.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

Milli Kütüphane-Ankara

Gaziantep Şer'ıye Sicilleri (GŞS)

- 10 (1012- 1014 / 1603- 1605)
- 11 (1017 / 1608)
- 12 (1027- 1028 / 1617- 1618)
- 13 (1038- 1039 / 1628- 1629)
- 14 (1044- 1045 / 1634- 1635)
- 15 (1045- 1047 / 1635- 1637)
- 16 (1051- 1052 / 1641- 1642)
- 17 (1055- 1056 / 1645- 1646)
- 18 (1055- 1056 / 1645- 1646)
- 19 (1057- 1058 / 1647- 1648)
- 20 (1060- 1061 / 1650- 1651)
- 162 (1015–1016–1019–1024/ 1606–1607- 1610–1615)
- 167 (1008- 1109 / 1599- 1600)
- 168 (1030 / 1620)
- 169 (1029- 1030 / 1619- 1620)

170A (1032 / 1622)

170B (1033 / 1623)

2-Diğer Kaynaklar

ACAR, Ğbrahim, *İslâm Hukukunda Evliliğın Sona Ermesi*, Erzurum 2000.

AKTAN, Hamza, “Ğlam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değışme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, Ankara 1992, s.396-433.

ALTINÖZ, Ğmail, “Dulkadir Eyaletinin Kuruluğında Antep Ğehri (XVI. Yüzyıl)”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağın Gaziantep*, Gaziantep 1999, s. 89-146.

_____, Dulkadirli Eyâletinin Kuruluğı ve Geliğmesi, Kahramanmarağ2009.

ATAR, Fahrettin, “Nikâh”, *DİA*, C.XXXIII, s.112.

AYDIN, M. Akif “Eyüp Ğer’iyye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Numaralı Defterlerin Hukuki Tahlili”, *18. Yüzyılda Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, (Editör: Tülay Artan), Ğstanbul 1998, s. 65-72.

_____, “Osmanlı Hukukunda Kazaî Boğama Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: V, Ğstanbul 1985, s.1-12.

_____, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, III, Ğstanbul 1982, s.1-24.

_____, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Ğstanbul 1985.

_____, “Aile”, *DİA*, C.II, s.196-200.

BĞLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, Ğstanbul 1968.

CĞN, Halil, *Eski Hukukumuzda Boğanma*, Ankara 1976.

_____, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974.

CĞN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, II, Ğstanbul 1996.

ÇINAR, Hüseyin, “18. Yüzyılda Ayıntab (Antep) Sancağı’nın Ğari ve Mali Yapısı”, (Ed. Erol Özvar-Arif Bilgin), *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Ğstanbul 2008, s.267–297.

_____, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (YayımlanmamığDoktora Tezi), Ğstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ğstanbul 2000.

DARKOT, Besim –DAĞLIOĞLU, Turhan, “Ayntab” *İA (İslam Ansiklopedisi MEB)*, C.II s.64-67.

DOĞAN, Ğmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Ğstanbul 2000.

DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras*, Ğstanbul 1983.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Ğstanbul 1983.

EL-KAYSGÖrahim, *İslam Ailesi ve Evlilik*, (Ter. Nusrettin Boleli), Ğstanbul 1985.

ERTEN, Hayri, *Konya Şer’iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Ankara 2001.

Gaziantep İl Yıllığı 2002, Gaziantep 2002, s.1-5.

GÖKHAN, Ğyas, “Gaziantep Yöresinin Osmanlı Hâkimiyetine Geçmesi”, (Ed. Yusuf Küçükdağ), *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu 22 Ekim 1999*, Gaziantep 2000, s.59-65.

GÖKÇE, Birsen, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir Ğnceleme”, *Aile Yazılar Temel Karamlar Yapı ve Tarihi Süreç*, I, Ankara 1990, s.205-224.

KALELĞÖĞLU, Ejder, “Gaziantep Yöresinin Fiziki Coğrafyası”, *AUDTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3–4 (1971), s.140-155.

_____, “Gaziantep Yöresinde Yerleşme, Meskenler, Nüfus ve Ekonomik Faaliyetler”, *DTCFD*, XXVIII / 3–4 (1970), Ankara 1977, s.39-98.

KARAMAN, Hayreddin, “ Ğlam’ın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültrel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, Ankara 1993, s. 385–395.

_____, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. II, Ğstanbul 1974.

KURT, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, (1839–1876), Bursa 1998.

ÖZDEĞER, Hüseyin, *Onaltıncı Asırda Ayntab Livası*, Ğstanbul 1988.

ÖZKALP, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, EskiĞehir 1996.

PAMUK, Bilgehan, “Conditional Divorce in Ottoman Society: A Case from seventeenth-Century Erzurum”, *Bilig*, Winter/2008, Number 44, s.111-120.

SCHACT, Joseph, “Nikâh”, *İA (İslâm Ansiklopedisi-MEB)*, c.IX, s.257–261.

ÜÇÖK, CoĞlan- MUMCU, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1991.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbasiler Devri”, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi III*, Ğstanbul 1992, s.19-497.

Ending Process of the Family Union in Ayntab City (1600-1650)

In 17th century in Ayntab the divorce which is one of the causes of ending family union had been performed according to Islam and Ottoman law. Islamic law as a principle admitted marriage between the spouses is a permanent life partnership, but also let the divorce if the couple's have problems. Married couples in Ayntab city used to go appeal courts in order finish their intolerable and difficult marriage with the rights provided by Islam Law.

It's seen in court records that in Ayntab City the divorce used to perform in three types. The first one of them is based the husband's one way declaration and called as *talaq*. In this type of divorce the husband did not show any reason and even he did not feel any obligation to register the situation to court. According to this type of divorce the women abandoned by their husband have mihr and alimony rights and the divorced women lost these rights if they commit adultery or any heavy crime against public rules. Some of the precautions had been taken in order not to be used this talaq rights in unnecessary conditions by the husband and some conditions related to talaq had been tied in order to extend the marriage. The second divorce type express mutual consent which is called as *Hul,ü* or *Muhâlaa*. Women could leave from her husband by the way of *Muhâlaa* but mostly women had to give up her mihr and alimony rights in order to convince her husband. The third divorce type is done by the judge decision at the case of various diseases, defects, to stop paying alimony, being lost or serious problems and called as *tefrik*.

Responsibilities of iddet period or iddet alimony charged to divorced couples without taking consideration their divorce type. Besides some precautions had been taken in order to protect the children of the divorced families, the important of them alimony or to appoint guardian.

Göç Ve Yoksulluk: Hakkâri Örneği

Migration and Poverty: Hakkâri Sample

Mehmet Zeydin Yıldız* ve Faruk Alaeddinoğlu*
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Özet

Türkiye'nin güneydoğu ucunda yer alan ve ismi güvenlik ya da çöpten beslenen insanlar haber konusu olduğunda hatırlanabilen Hakkâri kenti, çeşitli sosyo-ekonomik göstergeler açısından diplerde yer alan ve "öteki" olarak vasıflandırılmaya uygun bir kenttir. Gerek erişim-ulaşım olanaklarının yetersizliğinden kaynaklanan mekânsal sorunlar; gerekse tarihsel-siyasal nedenlerden kaynaklanan sosyo-ekonomik yapı, kenti ülkenin diğer alanlarından soyutlamıştır. Kent, 1990'larda güvenlik sorunlarının etkisiyle boşalan köylerden gelen insanlarla dolmuş ve bu durum zaten yoksul olan kentin sorunlarını daha da arttırmıştır. Ülkenin güneydoğusunda yaşanan toplumsal sorunların, zorunlu yer değiştirmelerin önemli alanlarından biri olması nedeniyle Hakkâri kenti, göç ve yoksulluk konusunda araştırılması gereken en tipik yerleşmelerden biridir. Bu bağlamda kentin 1990 sonrasında en fazla göç alan mahallelerinde çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen kapsamlı gözlem ve mülakatların dışında, 160 haneye yönelik detaylı bir anket çalışması yapılmış ve anket sorularına ilişkin frekans ve çapraz analizleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, göçlerin büyük bir kısmının 1990 sonrası ve zorunlu bir şekilde meydana geldiği ve daha önemlisi önceleri kırsal alanda sınırlı bir tarımsal tabana sahip olarak görel bir yoksulluk içerisinde yaşayan ailelerin, kente göç sonrasında mutlak bir yoksulluk içerisine girmiş oldukları tespit edilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu çalışma ile Hakkâri kentinde göç olgusu ile yoksulluk arasındaki ilişki tespit edilmeye ve kent yoksulluğunun sosyal, ekonomik, mekânsal boyutları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Yoksulluk, Kent Yoksulluğu, Mekânsal Yoksulluk, Zorunlu Göç, Hakkâri.

Abstract

Located in Turkey's southeastern tip, her name being remembered when the subject of news is on security or garbage-fed people, Hakkâri, being at the bottom in terms

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van.
zeydin@hotmail.com

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van.
farukalaeddinoglu@yahoo.com

of socio-economic indicators, can be appropriately qualified as other. The city has been abstracted from the country's other areas because of spatial problems caused by lack of transportation facilities as well as of historical political reasons arising from socio-economic structure. Being already poor in 1990s, the city's problems increased since people have been forced to migrate to city. With social problems experienced in the southeast of the country and in the key areas where forced migration and poverty issues are important, the city of Hakkâri is one of the most typical settlements that should be investigated on migration and poverty issues. In this context, we have conducted extensive observations and interviews in neighborhoods that have got the most migration, added to these were that detailed survey for 160 households was made and frequencies and cross-analysis for survey questions were conducted. Conducted analysis shows that migration after 1990s is the result of obligatory reasons. It is also identified that already poor in the rural areas with limited agricultural base, people moving to city has entered into absolute poverty. Briefly stated, the aim of this study is to determine whether there exist the relationship between the fact of migration and poverty and to put urban poverty's social, economic and spatial dimensions in place.

Key words: Poverty, urban poverty, spatial poverty, forced migration, Hakkâri.

1. Giriş: Kavramsal Çerçeve

Yoksulluk, bugün dünyanın en fazla tartıştığı sosyal olguların başında gelmektedir. Bir eksiklik, yokluk ve dengesizlik hali olarak yoksulluk, gerek üretim faktörlerinin, gerekse ekonomi mekanizmalarının oldukça değiştiği ve çeşitlendiği günümüzde, sadece ekonomik değil, aynı zamanda mekânsal olarak da toplumlara ayırıştırılan önemli bir durumdur. Bu bağlamda, hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerin politik ve ekonomik ajandalarının ilk sırasına yerleşen bu konu, beraberinde çeşitli sosyal, siyasal patlamaları da getirdiğinden giderek daha çok önemsenmekte ve sorunun çözümüne daha çok çaba harcanmaktadır. Ekonomik kaynakların insanlar arasında dengeli ve adil bir şekilde dağıtılmaması ve bunun yol açtığı gelir düzeyi farklılığı, yoksulluğun en önemli nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemen kapitalist küresel sistem de aslında sözü edilen durumu beslemektedir. Günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaya çalışılan neoliberal ekonomik politikadaki başarısızlık da, aynı şekilde toplumsal katmanlar arasındaki derinliği arttırarak yoksullaşmaya katkı sağlamaktadır. Geleneksel ekonomik yapıları sahip olan bu ülkeler, pazar ekonomisinin getirdiği yükü taşıyamamakta, başta istihdam olmak üzere çeşitli alanlardaki açılımları gerçekleştirememekte ve bu durum sık sık tekrarlanan ekonomik krizleri yaşamın doğal bir nesnesi haline getirmektedir.

Yoksulluk sosyal ve ekonomi bilimleri alanında yeniden tartışılmakta, tanımlanmakta ve kavramsallaştırılmaktadır. Mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk, açlık sınırı üzerinde en fazla değerlendirme yapılan kavramların başında gelmektedir. Bunlardan *mutlak yoksulluk*, bir kişinin ya da hane halkının yaşamını sürdürmesi için gerekli asgari temel ihtiyaçların belirlenmesinin ardından, bu temel

ihtiyaçları karşılamak için gerekli gelir düzeyinin altında aynı ve nakdi gelire sahip olamama durumudur (İnsel, 2001: 64). Mutlak yoksulluk, hayatta kalabilme ölçütüne göre belirlenir. Bunun için de günlük kalori ihtiyacı ve gelirin gıdaya ayrılabilir bölümü esas alınır (Ersoy ve Şengül, 2002: 49). Manuel Castells, belirli bir toplumda bir insanın minimum standartlarda yaşamını sürdürebilecek kaynaklara sahip olamamasını *yoksulluk*, çok geniş bir sosyo-ekonomik yoksunluğun içinde yaşayıp ayrımcılıklara ve dışlanmaya maruz kalmayı, gelir ve servet dağılımında en dipte bulunmayı da *aşırı yoksulluk* olarak tanımlamaktadır (Gül ve Sallan Gül, 2008: 63). Dünya Bankası, günlük 2400 kalori besini alacak maddi güce sahip olmayan insanları yoksul saymaktadır. Bunun gibi, az gelişmiş ülkelerde günlük 1 dolar, Türkiye'nin de dahil edildiği Doğu Avrupa ülkelerinde, 4 doların altında bir gelir düzeyine sahip insanlar mutlak yoksul kabul edilmektedir. Temel insani ihtiyaçların karşılanamadığı bu sınır, aynı zamanda *açlık sınırı* da belirler (Seyyar, 2003: 41). Beslenme kültürlerindeki farklılıklar, ülkelerin değişik gelişmişlik düzeyleri ve gıdanın ölçüt olarak alınması gibi nedenler, sözü edilen yoksulluk tanımlamalarının eleştirilmesine neden olmaktadır. Yoksulluğun tanımlanmasında sadece gıda kaynaklarına ulaşmadaki olanaksızlıklar değil, aynı zamanda temiz içme suyuna erişememe, düzenli bir işten yoksun olma ya da işsizlik, sosyal güvenlik sistemlerinden yararlanamama, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşamama gibi çok sayıda faktörün de göz önünde tutulması gerekmektedir (Açıkalın, 2003: 370). Bu nedenle, UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)'nin de raporlarında temel aldığı, bireyin yaşayabilmesi için gerekli asgari gelirin dışında, bireyin toplumsal hayata işlev sahibi bir insan olarak katılabilmesi için gerekli temel unsurlardan mahrum kalmayı ifade eden *insani yoksulluk* kavramı ileri sürülmüştür (Oruç, 2001: 80). Aslında, yoksulluğun sadece yeterli gıdaya ya da buna eşdeğer gelire sahip olamama durumunun çok daha ötesinde, insanca yaşamak için gerekli hak ve hizmetlere erişememe olduğundan, insani yoksulluk yaklaşımını önemli hale getirmektedir. UNDP'nin yıllık raporlarında bu durum *insani gelişmişlik endeksi* olarak yansıtılmaktadır.

Yoksulluk konusunda sık kullanılan kavramlardan biri de *görelî yoksulluktur*. Bu kavram, temel ihtiyaçlarını kısmen karşılamakla birlikte, eğitim, sağlık, altyapı, sosyo-kültürel katılım ve mesken kalitesi bakımından yeterli bir durumda olmayan ve toplumsal yaşamda vazgeçilmesi imkânsız bazı araçlardan yoksun insan ya da grupları ifade etmek için kullanılmaktadır (Seyyar: 2003: 42). Dolayısıyla, ortalama yaşam düzeyinin altında kalmayı ifade eden bu kavram, aynı zamanda toplumların, sosyal grupların ve bireylerin birbirine görelî durumlarını ifade etmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde görelî yoksulluk, ortanca gelirin yüzde ellisinin altında kalan kesimleri kapsamaktadır. Ortanca gelir, ortalama gelirin nüfusa bölünmesiyle elde edilen ortalama gelir değil, gelir sıralamasında tam ortada olan gelirdir (İnsel, 2001: 66). Haliyle bu durum, ülkelerin yaşam düzeyleri ve gelişmişlik/gelir durumlarına göre farklılık arz etmekte ve her ülke için ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin mutlak yoksulluk değerinin % 14 ve görelî yoksulluk oranının ülke genelinde % 42,6 ve kentlerde % 62,5 olması oldukça anlamlıdır (Koray, 2001: 224-5).

Yoksulluk, toplumsal tabakalaşmayı dikey derinleştiren bir olgudur. Yoksulluk, *yoksunluğu* içerir, haklara ulaşabilme ve ulaşmayı talep edebilme eksikliğini ifade eder (İnsel, 2001: 70). Yoksulluk daha çok istenilen nitelikte ya da düzeyde olmamayı, yoksunluk ise, istenilen niteliğin ya da düzeyin olmamasını tanımlar (Bilsel ve diğ., 2002: 194). Yukarıda tanımlanan temel gereksinimler ile mal ve hizmetlerden yararlanabilmek, belirli bir gelire sahip olmayı gerektirir. Böyle bir gelir düzeyine sahip olamama sözü edilen mal ve hizmetlerden de *yoksun* olmayı doğurur. *Diğerleştirme* ve *ötekileştirme* mekanizmaları da bu tür durumlarda devreye girecektir. Zira ekonomik ve sosyal yaşamın başka bir adlandırma ile *formelin* dışına itilen bu insanlar, hem egemen kesimler tarafından dışlanmakta, hem de bizzat içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmakta ve ötekileşmektedir. “Yoksulluğun yoksunlukla, insani acz ve yetersizlik duygusuyla iç içeleştiği, birbirini kilitlediği nokta burasıdır” (Laçiner, 2007: 316). Bauman’ın (1999: 98) ifadesiyle, “Onların tümünü damgalayan ayırt edici bir nitelik, diğerlerinin onların varlığı için geçerli bir sebep görmemeleri ve onlar etrafta olmadıklarında kendilerinin çok daha iyi durumda olacaklarını hayal edebilmeleridir. İnsanlar *sınıfdışı*na atılır çünkü tamamıyla işe yaramaz görülürler geride kalan bizler, onlar olmadan da yaşamımıza gayet güzel devam edebiliriz.”

Yoksulluğun en fazla yaşandığı mekânlar, kuşkusuz kentlerdir. Özellikle büyük kentler, hem istihdam kaynağı, hem de işgücü fazlalığının olduğu yerlerdir. Herhangi bir yaşama stratejisi olmadan kentlerde biriken yüz binler, mevcut kentsel yaşama, onun kurallarına ayak uyduramamanın dışında, burada herhangi bir gelecek inşa edebilecek araçlardan da yoksundurlar. Dolayısıyla, bir “iş” yapabilme imkânı elinden alınmış ya da yapılabilecek işler için gerekli formasyondan yoksun olduğu için işsizleşen ve dışlanmışlık duygusunu en üst düzeyde hisseden yeni kentli yığınların, bu koşullarda var olmalarını anlamlı kılacak nedenler de aslında ortadan kaldırılmış olmaktadır (Laçiner, 2007: 324). Kentlerde asgari yaşam standartlarını elde edemeyen ve barınmadan beslenmeye kadar bir dizi mahrumiyetle kuşatılan insanların bu durumu, *kentsel yoksulluk* olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, sadece gelir azlığını ve kentsel hizmetlere yeterince erişememeyi değil; aynı zamanda, eğitim, sağlık, güvenlik gibi hizmetlerden daha az faydalanmayı, varoşlara iteklenmeyi, kentsel şiddete daha açık olmayı da bünyesinde barındırır (Çolakoğlu, 2003: 467). Yoksulluğun belli alanlarda yoğunlaşması, yoksulluğun bir kültürel yaşama biçimine dönüşmesini ve bu kültürün sürekli yeniden üretilmesini de beraberinde getirir (Şengül, 2002: 46). Kaynakların dağıtılmasında sosyal devlet himayesinin dışında kalan, dışlanan yoksullar, kendilerini ayakta tutacak birtakım stratejiler geliştirmek, dayanışma ve direnme mekanizmaları oluşturmak zorunda kalacaktır (Kalaycıoğlu, 2002: 68). Bu stratejilerin kuşkusuz en önemlisi *enformel* ilişki ağlarıdır. Enformel ilişkiler, aslında sosyal devletin başta konut ve iş olmak üzere, çeşitli alanlarda yapamadığını yapmaya çalışan ve daha çok akrabalık, hemşerilik bağları etrafında oluşan dayanışma örüntüleridir. Ortak kaderi paylaşanların (Işık ve Pınarcıoğlu, 2003: 54) zorunlu hayatta kalma stratejisi olan enformel sektör, girişinin kolay olması, yerel kaynaklara dayanması ve küçük ölçekli olması (Ersoy ve Şengül, 2002: 63)

nedeniyle kent yoksullarının en fazla tutunduğu alan haline gelmiştir. Bütün bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan *enformelleşme*, sadece olağan ekonomik yaşamın dışında marjinal bir yapılanmayı değil, daha çok toplumsal, siyasal ve mekânsal anlamda bir süreci ifade etmektedir. Çünkü bu süreç ile birlikte, bireyler hızla toplum dışına itilmekte, ötekileştirilmekte ve yaşadıkları topluma, ülkeye, kente yabancılaşmaktadırlar. Konut ve barınma bakımından (gecekondu örneklerinde olduğu gibi) ötekileşen ve marjinalleşen bu bireyler, siyasal katılım açısından da en etkisiz eleman konumundadırlar.

Türkiye’de 1980’li yılların başından itibaren büyük kentlere göç hareketlerinde artışlar yaşanmıştır. Göç süreçleri açısından, gelişmiş ülkelerle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler arasında büyük farklar bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kentlerin iş ve ticaret potansiyeli nedeniyle çekim güçlerinin ön plana çıkmasına karşılık, gelişmekte olan ülkelerde insanları yaşadıkları yerlerden koparan ve onları yerleşim dışına sürükleyen itici faktörler daha önem kazanmaktadır. Türkiye’de de, 1950’li yıllardan sonra, bir yandan ulaşım ve iletişim teknolojilerinin meydana gelen gelişmelerin toplumsal mobilitayı arttırması, diğer yandan tarımın geleneksel geçim faaliyeti olmaktan hızla uzaklaşması, tarım topraklarının aşırı parçalanması ve toprak veriminin düşmesi, yanlış politikalar gibi nedenlerle kırsal alanlardan büyük bir kopuş sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Bunun yanında, 1990 yılından sonra ülkenin doğu ve güneydoğusunda tırmanışa geçen şiddet ve çatışmalar, kentlere göç hareketini de arttırmıştır. Bunlara, bir de güvenlik gerekçesiyle yüzlerce köy ve mezranın boşaltılması da eklenince sorunun boyutu daha artmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi’nin en fazla göç veren kentlerinden olan Hakkâri de, 90’lı yıllardan sonra güvenlik kaynaklı göçlerin toplanma alanlarından biri haline gelmiş ve Hakkâri’de göç olgusu, hayatta kalma mücadelesini başlı başına bir sorun haline getirmiştir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Hakkâri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki birçok il gibi, 1990 yılından sonra çevresindeki kırsal alanlardan büyük oranda göç almıştır. Güvenlik sorunlarından kaynaklanan bu göçler, ülke gelişmişlik sıralamasının diplerinde yer alan kenti adeta boğmuştur. Sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri bakımından zaten ülkenin en geri kalmış bölgesi olan Hakkâri, bir de zorunlu olarak yeni gelenlerin de sorunları da eklenince, deyim yerindeyse, nefesi kesilen bir kente dönüşmüştür.

Bir kentte göç hareketinin sosyal, ekonomik, psikolojik ve kültürel sonuçlarını ortaya koymanın ve göç eden insanların göç öncesi ve göç sonrası yaşam koşullarını tespit etmenin en akılcı yolu, göçe maruz kalan insanlara yönelik gerçekleştirilecek gözlem, birebir görüşmeler ve anket çalışmalarıdır. Bu gerekçeyle Hakkâri kentinde gerçekleştirilen çalışmada belli aralıklarla gözlem yapılmış, yerel halkla görüşmeler ve yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, değişik tarihlerde bölgede yapılan gözlem ve mülakatların sonuçları ile 2007 yazında hanelere yönelik yapılan anket faaliyetlerinin değerlendirmesi yapılmış ve göç mekanizmasının yanı sıra kentte yaşama tutunabilme stratejileri de

gözlemlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, göç etmek durumunda kalmış hane halkının göç süreci ve sonrasında karşılaştıkları çok boyutlu sorunlar, yeni yerleşim alanlarına uyum/uyumsuzluk nedenleri gibi birçok soruya cevap aranmıştır. Bu çerçevede uygulanan anket çalışmasında hanelere yönelik 56 soru sorulmuş ve bu sorular temel sosyo-ekonomik nitelikler, konut- mekân ile ilgili özellikler, göç süreci ve nedenleri ve göç sonrası yaşananlar olmak üzere 4 başlık etrafında toplanmıştır.

Söz konusu anketi uygulamak için seçilen örnek kitle ve örnek kitle çevresinin belirlenmesinde ilgili kurumlar ve yerel halktan alınan veriler ışığında alansal bilgiler derlenmiştir. Araştırma deneysel bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Anket çalışmasının gerçekleştirildiği Biçer (3803 kişi), Bulak (5924 kişi), Dağgöl (4775 kişi), Keklikpınarı (3137 kişi) ve Pehlivan (6350 kişi) mahallelerinin toplam nüfusu 2007 yılında yapılan adrese dayalı nüfus sayımında 23989 kişi olarak hesaplanmıştır. Kentin en fazla zorunlu göçe maruz kalan söz konusu mahallelerinde, bu amaçla (Biçer 30, Bulak 35, Dağgöl 30, Keklikpınarı 25 ve Pehlivan mahallelerinde 40 adet olmak üzere) toplam 160 aile ile bire bir anket yapılmıştır. Ortalama aile büyüklüğünün 7,9 olduğu kentte, uyguladığımız anketin de yaklaşık 1264 kişiyi kapsadığını söyleyebiliriz ki, bu da sözü edilen mahalle nüfuslarının % 5,3'ünü oluşturmaktadır. Belirlenen bu mahallelerdeki evlerin seçimi ise rastgele yapılmış ve göçle gelen kişilerin ekonomik nedenlerle mi, yoksa zorunlu göç sonucu mu geldikleri önemsenmeden anketler gerçekleştirilmiştir. Evde bulunan kişi seçiminde ise hane reisi anket uygulanacak birey (denek) olarak dikkate alınmış, ancak hane reisinin evde bulunmadığı durumlarda, onun yerine cevap verebilecek kişinin cevapları dikkate alınmıştır. Anket çalışmasından elde edilen bilgiler, çeşitli tarihlerde kente göç etmiş insanlarla yapılan mülakat tarzı görüşmelerle de pekiştirilmiştir. Bu görüşmelerde göç nedenleri, göç öncesi ve sonrası yaşam tarzı ve kalitesi ile buradaki yeni yaşama uyum süreçleri özellikle irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada alanında gerçekleştirilen anketlerin işlenmesi ve analiz edilmesinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Programa yüklenmiş veriden, frekans ve çapraz analizleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

3. Yoksulluk ve Yoksunluk Mekâmı Olarak Hakkâri Kenti

Türkiye'nin güneydoğu ucunda, hem Doğu Anadolu Bölgesi, hem de Türkiye içerisinde bütün insani gelişmişlik değerleri bakımından alt sıralarda bulunan ve 7129 km² yüzölçümüne sahip bir ilin merkezi olan Hakkâri'nin, merkez ilçe dışında Yüksekova, Şemdinli ve Çukurca ilçeleri ile bunlara bağlı 126 köyü bulunmaktadır. 2007 yılı adrese dayalı nüfus sayımına göre, ilin toplam nüfusu 246469 kişidir. Hakkâri'de çalışan nüfusun % 52,4'ü tarım sektöründe faaliyet göstermektedir. Ortalama aile büyüklüğü ve doğum oranlarının ülke ortalamalarının oldukça üzerinde olan ilde, benzer şekilde bebek ve çocuk ölümleri de yüksektir. Ülkenin bir ucunda olması, bu kentin sorunlarının gündeme taşınmasını da engellemektedir. Hakkâri kenti, onyıllardır geri kalmışlığın ve ülkedeki temel mal ve hizmet dağıtımından gerektiği şekilde yararlanamamanın yarattığı eşitsizlik ve

dengesizliğin en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Hakkâri, sadece adli bazı olaylar (Şemdinli olayları gibi) ile güvenlik sorunları (sınır ötesi operasyon gibi) nedeniyle hatırlanabilen, ama hiçbir zaman bu kentte yaşayan insanların hangi koşullarda yaşadığı ve kentin sorunlarının düşünülmediği, sorgulanmadığı bir *öteki kent*dir. Yıllardır biriken sorunlarına bir çözüm bulunmaya çalışılmadığı ve sürekli ertelendiği, hem yönetim mekanizmaları nezdinde, hem de toplumsal bellekte önemsiz bir yere sahip olan kent, aslında diğerleştirilmiştir.

Sorunlar ve *yokluklar* kuşkusuz sadece Hakkâri'ye mahsus değildir. Her ne kadar bu konuda bölgenin en şanssız illerinden biri de olsa, bölgenin genelinde yoksulluk temel bir olgudur. Bölgede başta işsizlik, üretim süreçlerine katılamama, altyapı, eğitim, sağlık gibi bölge genelinde var olan ve kalkınma planlarının öncelikle hedeflerinden olmasına rağmen halen çözüm bekleyen onlarca sorun bulunmaktadır. Hemen hemen bütün sosyo-ekonomik göstergeler bakımından, Hakkâri'nin içerisinde bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi de, Türkiye ortalamalarından oldukça uzakta yer almaktadır. DPT tarafından 2003 yılında yapılan bir araştırmada, Türkiye'de iller ve bölgelerin sağlıktan eğitim ve istihdama kadar 56 adet değişken üzerinden sosyo-ekonomik gelişmişlik karşılaştırılması yapılmıştır. Bu araştırma raporunun sonuçlarına göre, bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (Türkiye ortalamaları 0 olarak kabul edilmiştir) -1,16236'dır ve en gelişmiş bölge olan Marmara ile arasında 2,86447'lik bir gelişme farkı mevcuttur (DPT, 2003: 78). Sanayide istihdam edilen nüfus bakımından % 3,26'lık değeriyle Türkiye ortalamalarının (% 13,3) oldukça altında yer alan bölge, en gelişmiş bölge olan Marmara'nın (% 25,7) çok uzağında olması da, bölgeler arası dengesizliğin boyutlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bunun dışında, Doğu Anadolu, bebek ölüm oranlarından 10 bin kişiye düşen doktor, hastane yatağı, eczane ve otomobil sayısına kadar birçok değer bakımından sadece ülke ortalamalarının oldukça uzağında bulunmakla kalmamakta, aynı zamanda bölgeler arası büyük uçurumu da gözler önüne sermektedir. Bölgede, Türkiye ortalamasının üzerinde gelişmişlik derecesine ulaşan hiçbir il bulunmamaktadır. Bölgedeki 14 il içerisinde Elazığ ülke ortalamalarının altında, ama ortalamaya en yakın il olarak dururken, bölgenin en gelişmemiş 4 ili Muş, Ağrı, Bitlis ve Hakkâri'dir. Bölgelerarası dengesizliğin uç boyutlara ulaşması ve aradaki uçurumun sürekli derinleşmesi, sadece belli bölgeleri geri bırakmakla kalmamakta; aynı zamanda, çeşitli göstergeler açısından iyi durumda olan bölgelerin sosyo-ekonomik dengelerini de sarsmaktadır. Her şeyden önce, az gelişmiş alanlardan bu bölgelere ve bu bölgelerin büyük kentlerine yönelen yoğun nüfus akımı, bu yerleşim birimlerinde enformel bir toplumsallaşmanın temellerini atmakta ve başta kentsel ekonomi olmak üzere altyapının tıkanmasından yeşil alanların hızla yok edilmesine kadar bir çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Kalkınma hedeflerinin ortadan kaldırılması anlamına gelen bu süreç, sosyal patlamalara da davetiye çıkararak bireylerin bir arada yaşama olanaklarını giderek zayıflatmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, küreselleşme olgusunun kendini iyice hissettirdiği son yıllarda, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikaların uygulamaya konması (bu

konuda AB'nin bölgeler politikası önemli bir örnektir), konunun ülke kalkınması açısından ne denli önem taşıdığını göstermektedir.

UNDP tarafından hazırlanan insani gelişmişlik raporuna göre, Hakkâri 0,611'lik *İnsani Gelişme Endeksi (İGE)* değeriyle 81 il arasında 76. sırada yer almaktadır. Zaten listenin son 17 ilinden 11'i Doğu Anadolu, 6'si ise Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer almaktadır. Hakkâri'de doğumda yaşam beklentisi 60,7 yıl iken, listenin ilk sırasında bulunan Kocaeli ilinde 73,8 yıldır. Aynı şekilde Kocaeli ilinde kişi başına düşen reel GSYİH değeri 16536 iken, Hakkâri'de 2455'tir (UNDP, 2004: 65). Ulaşım sistemlerinin gelişmediği Hakkâri'de, eğitimde sağlığa, kişi başına GSYİH'dan 10 bin kişiye düşen otomobil sayısına kadar hemen her alanda ülke ortalamalarının çok altında değerlerin görülmesi, Hakkâri ve ona benzer "diğer" illerin ortak özelliğidir. Örnek vermek gerekirse, ülke ortalamaları binde 43 olan bebek ölüm hızı ilde binde 55'tir. İlköğretim öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamaları 30 iken, bu değer Hakkâri'de 48'dir. Türkiye genelinde köylerde asfalt yol oranı % 41,2 iken, ilde % 10,3'tür. Buna karşılık, yeşil karta sahiplik oranı ülke ortalamalarının (% 14,9) çok üzerindedir (% 30,9). Hakkâri, 81 il arasında gelişmişlik açısından 77. sırada yer almaktadır. 1996 yılında bulunduğu 70. sıradan daha da gerilere düşülmesi, kuşkusuz yaşanan göç süreci ile ilgilidir. İlçe merkezleri açısından da durum pek farklı değildir. DPT tarafından yapılan başka bir araştırmaya göre, mevcut 872 ilçe merkezi arasında Çukurca 509, Yüksekova 703 ve Şemdinli 832. sıradadır. Bu araştırmadan çıkarılabilecek ilginç bir sonuç da, Türkiye'nin en geri kalmış 100 ilçe merkezinin 44'ü Doğu Anadolu, 37'si Güneydoğu Anadolu, 9'u Karadeniz, 7'si İç Anadolu ve 3'ü de Akdeniz bölgelerinde yer aldığı, dolayısıyla ortaya çıkan bölgelerarası dengesizlik olgusudur (DPT, 2004).

Hakkâri'nin sosyo-ekonomik bakımdan sürekli olarak gerilemesinde, bölgede 1990 sonrası tırmanışa geçen şiddet ortamının etkisiyle yoğunlaşan zorunlu göçler temel etken olmuştur. Diğer bölge illerinde olduğu gibi, Hakkâri'de de 1990 yılında başlayıp 1995'ten sonra hızlanan kırsal alanların boşalması süreci, çoğunlukla güvenlik sorunları nedeniyle ve zorunlu olarak gerçekleşmiştir. Bölgede normal olmayan yaşama koşulları, bir yandan kırsal alanlarda yaşayan insanların tarımsal faaliyetlerini (yayla yasağı gibi) çeşitli nedenlerle önemli ölçüde kısıtlamış; öte yandan, sürekli olarak can güvenliği kaygısı içerisinde bir yaşamın ağır psikolojik baskısı nedeniyle insanların göç etmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, bölgede uygulanan OHAL yönetimi de insanların ekonomik hareketliliklerini önemli ölçüde kısıtlamış ve başta sınır boyu yerleşmeleri olmak üzere yüzlerce köy ve mezra tümüyle boşaltılmıştır (Komisyon, 1998: 5). OHAL Bölge Valiliği'nin açıklamalarına göre, 1997 yılı kasım ayına kadar 11 ilde 820 köy ve 2345 mezra boşaltılmıştır (akt. Ersoy ve Şengül, 2002: 43). Boşaltılan köylere Çukurca ilçesi önemli bir örnektir. Bu ilçenin 1990 yılında mevcut 16 köy ve mezarında toplam 14271 kişi yaşamakta iken, 2000 yılında bu sayı 3609'a düşmüştür (DİE, 2002: 61-64). Üstelik mevcut köylerden sadece Gündeş, Çıgılı ve Akkaya köylerinde nüfus bulunmakta, diğer köyler ise tamamen insansız durumdadır. Boşaltılma sürecinden diğer ilçeler de etkilenmiştir. Örneğin, Hakkâri merkez ilçeye bağlı köylerin nüfusu

1990 yılında 23374 iken, 2000 yılında 19387 kişiye düşmüştür. Merkez ilçenin de 34 köyünden 8'nin köy yasal statüsü devam ettiği halde hiç nüfusu bulunmamaktadır. Bütün bu süreç, ilin kendisinin de 1990-2000 döneminde il dışına (özellikle Van ili) büyük miktarda göç vermesine rağmen, Hakkâri kent merkezi nüfusunun 10 yıl içerisinde % 91,2 artarak 30407 kişiden 58145 kişiye ulaşmasına neden olmuştur. Önceki sayım dönemlerinde yıllık nüfus artış hızının % 4-5 arasında değişmesine rağmen 1990-2000 döneminde yıllık % 9,1'e yükselmesi sözü edilen durum ile ilgilidir.

Bölgenin hemen hemen bütün yerleşim birimlerinde yaşanan göç süreci, Hakkâri gibi küçük kentlerde daha olumsuz olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi, göç sürecine plansız ve hazırlıksız bir şekilde yakalanan insanlar, yaşama ilişkin bir stratejileri olmadan il ve ilçe merkezlerine akmakta ve buralarda barınmadan beslenmeye kadar bir dizi sorunla baş etmek zorunda bırakılmışlardır. Göç ile beraber kentsel altyapıda da büyük tıkanmalar meydana gelmiştir. Kentin mevcut içme suyu ve kanalizasyon şebekesinin 30 bin kişi için planlanmış olması ve nüfusun iki katına çıkması, belediye hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini neredeyse imkânsız hale getirmiş ve başta göç alan Biçer, Bulak, Dağgöl, Keklikpınarı ve Pehlivan mahalleleri olmak üzere büyük altyapı sorunları ortaya çıkmıştır (Aker, 2006: 237). İşsizlik nedeniyle tablacılık, boyacılık gibi enformel işler yaygınlaşırken (sözü edilen işler, büyük kentlerde mevcut olan enformel ilişki ağları ya da sistemleri tümüyle dışında gerçekleştiğinden göç edenlerin bireysel olarak sorunlarına çözüm aramalarını zorunlu kılmıştır), istihdam sorununu hafifletmek için bölgenin yapısına uygun yeni iş alanları da açılmamıştır. Kentin değişen ekonomik toplumsal ilişkiler boyutuna uyum sağlamak da önemli bir sorun haline gelmiştir. Bir taraftan göçün yıkıcı etkileri, diğer taraftan kente göçle birlikte ortaya çıkan barınma ve iş sorunu, psikolojik rahatsızlıkların da giderek artmasını yol açmaktadır. Kadınlar bu süreçten daha olumsuz etkilenmektedir. Göçle beraber başta çocuklarda olmak üzere önemli sağlık sorunları ortaya çıkmıştır. Konutların iyi ısıtılamaması ve sağlıklı altyapıdan yoksun olması, su ve kanalizasyon şebekesinin sağlıklı olmaması, tifo ve dizanteri gibi hastalıkların yaygınlaşmasına yol açmıştır (Aker, 2006: 241). Kentte bulunan devlet hastanesi ile daha çok pratisyen hekimlerle hizmet veren 4 adet sağlık polikliniği, teknik donanım, uzman eleman ve laboratuvar koşullarının gelişmemiş olması nedeniyle yeterli bir sağlık hizmeti verememektedir. Bu nedenle, ekonomik durumu biraz daha iyi olanlar, sağlık sorunları için Van'ı tercih etmektedirler. Dolayısıyla zorunlu göç sürecinin tüm bölgede yol açtığı ekonomik ve toplumsal erozyon ve bunun doğurduğu bütün sorunlar, kentin zaten oldukça kısıtlı ekonomisini daha da sarsmış, kentin sakinlerine hizmet vermek bir yana, ikinci ve üçüncü sırada gelen birçok işlevini de yerine getirmesine engel olmuştur.

4. Hakkâri'de Göç Süreci ve Göç Edenlerin Nitelikleri

Hakkâri kent merkezinde yaşanan göç sürecine bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk olgusunu ölçmeyi amaçlayan bu araştırma ile sadece göçün nedenleri ve sonuçları değil, aynı zamanda göçmenlerin göç öncesi ve sonrasındaki sosyo-ekonomik yapı özellikleri de anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla kent merkezinde

göç alan Biçer, Bulak, Dağgöl, Keklikpınarı ve Pehlivan mahallelerinde gerçekleştirilen anket çalışmasında elde edilen veriler, temel sosyo-ekonomik nitelikler, konut- mekân ile ilgili özellikler, göç süreci ve nedenleri ve göç sonrası (göç sürecinin sosyo-psikolojik yansımaları) olmak üzere 4 başlık etrafında gruplandırılarak değerlendirilmiştir.

4.1. Temel Sosyo-Ekonomik Nitelikler

Kent merkezinde gerçekleştirdiğimiz anket çalışmasına katılanların % 33,8'ni 35-55 ve % 17,5'ni de 26-34 yaş grubu oluşturmaktadır. 26-65 yaş grubundakilerin toplam içerisindeki oranı %65,6'dır. Ankete katılanların % 87,5'i erkek, geri kalanı da kadındır. Medeni durum açısından % 63,8'i evli, % 35'i bekâr ve % 1,3'ü de duldur. Katılımcıların % 28,1'i lise ve dengi okul, % 22,5'i ilkökul, % 14,4'ü ortaokul ve % 7,5'i üniversite mezunudur. Okuryazar olmayanların oranı % 20'dir. Ankete katılanlara kişisel soruların yanı sıra, çoğunlukla hane ile ilgili sorular sorulmuştur.

Göç edenlerin büyük bir kısmı işsizdir (% 36,3). Bunun yanında, hamallık, tablacılık gibi enformel sektörde faaliyet gösterenlerin oranı % 10,6 ve belli bir işe sahip olmayıp ne iş bulursa çalışanların oranı % 17,5'tir. Dolayısıyla, göç edenlerin % 64,4'ü aslında işsizdir ya da belirli bir işe sahip değildir (Tablo 1). Hakkâri kent merkezindeki en önemli işsizlik nedeni, kuşkusuz kentteki istihdam olanaklarının son derece kıt olmasıdır. Nitekim ankete katılan 50 yaşın üzerindeki hane reisleri bile işsizliğe neden olarak % 75 oranında iş olmamasını, % 18,8'i yaşlılığı ve % 6,2'si sağlık sorunlarını gerekçe göstermiştir. Benzer ilişkiler, eğitim durumu ile işsizlik nedeni arasında da söz konusudur. Ankete katılan çeşitli öğrenim durumlarına sahip kişiler, temel neden olarak istihdam olanaksızlıklarını göstermişlerdir.

Tablodan da görüleceği gibi, göç edenlerin % 46,9'u aylık 300 TL'nin altında bir gelire sahiptir. 500 TL'nin altında gelire sahip olanların oranı ise % 74,4'tür. Hakkâri'de göç eden ailelerdeki birey sayısı da yüksektir. 160 ailenin 125'inde (% 78,6) 7 kişinin üzerinde bir aile büyüklüğü tespit edilmiştir. Anket yapılan hanelerin % 40,9'unda 7-10 arası bir aile büyüklüğü mevcuttur. Aile büyüklüğü 6'dan az olanların oranı ise % 21,4'tür. Aile birey sayısı 7'nin üzerinde olanların % 76,8'i aylık 500 TL'nin altında bir gelire sahiptir. 150 TL'nin altında aylık gelire sahip olan ailelerin % 72'si, 151-300 TL aylık gelire sahip olanların % 84'ü ve 301-500 TL aylık gelire sahip ailelerin % 81,8'i, 7 ve daha üzeri bireyden meydana gelmektedir. Göç edenlerin % 63,8'inde hanede 1, % 18,1'inde 2 ve % 18,1'inde de 3 ve daha fazla aile yaşamaktadır. Ekonomik yapı ile ilişkili diğer önemli bir gösterge de, evde bulunan bazı elektrikli ev aletleridir. Görüşme yapılan ailelerin % 93,7'sinde televizyon bulunurken, % 71,2'inde buzdolabı, % 49,4'ünde elektrikli süpürge ve çamaşır makinesi ve sadece % 1,9'unda şofben ya da termosifon bulunmaktadır.

Tablo 1. Hakkâri'de göç edenlerin gelir ve mesleki durumları

Hane halkı reisinin mesleği	Sayı	Oran (%)
-----------------------------	------	----------

İşsiz	58	36,3
Küçük esnaf	30	18,8
Geçici işler	28	17,5
Enformel işler	17	10,6
Memur	13	8,1
Çiftçi	4	2,5
Diğer	7	4,5
Toplam	160	100,0
Ailenin toplam aylık geliri (TL)	Sayı	Oran (%)
0-150	25	15,6
151-300	50	31,3
301-500	44	27,5
501-750	21	13,1
751-1000	14	8,8
1001-1500	3	1,9
1501 ve üzeri	3	1,9
Toplam	160	100,0
Aile reisi işsizse nedeni	Sayı	Oran (%)
İş olmaması	52	89,6
Yaşlılık	4	6,9
Diğer	2	3,5
Toplam	58	100,0

Anket verileri üzerinde yapılan çapraz analizlerde işsizler, enformel işlerde çalışanlar ile geçici işlere sahip olanların büyük bir kısmı 1995 sonrası göç etmişlerdir. 1995 yılı sonrası göç eden 84 aileden 65'i (% 72,4) sözü edilen gruplardan oluşmaktadır. Buna karşılık, daha önceki tarihlerde göç edenlerin büyük kısmı daha daimi işlerde çalışmakta ve aylık gelir bakımından da diğerlerinden daha iyi durumda bulunmaktadır. Örneğin, aylık 500 TL'nin üzerinde gelire sahip olanların % 61'i, 1995 öncesinde göç etmişlerdir. Bu da kentte kalış süresi ile meslek sahibi olma ve aylık gelir arasında kısmen de olsa bir bağlantı olduğunu göstermektedir.

Hakkâri'de göçmen ailelerin % 93,8'inde aile bireylerinden bir ya da birkaç tanesi öğrencidir. Göç eden hanelerin %46'sında 4 ve üzeri okul çağında öğrencilerin olması göçmen aileler arasındaki aile büyüklüğünün başka bir işarettir. Öğrencilerin % 63,1'i ilköğretim, % 30'u lise ve sadece % 6,9'u üniversite düzeyinde eğitim ve öğretime devam etmektedir. Ailelerin % 15,6'sında öğrenciler hem okuyup hem çalışmaktadır. Sözü edilen öğrencilerin çalıştıkları işler arasında inşaat, çıraklık ve ayakkabı boyacılığı ilk sıralarda gelir. Bunlardan inşaat işleri ağırlıklı olarak yaz aylarında ülkenin batısındaki illerde gerçekleştirilmektedir.

Ailelerin % 31,9'unda (51 aile) okul çağında olup okula devam edemeyen çocuk bulunmaktadır. Bu ailelerin % 62,7'sinde bir kişi ve % 31,4'ünde 2 kişi okula devam edememektedir. Okul çağındaki çocukların okula devam edememe

nedenlerinin başında ekonomik sıkıntılar ve okul masraflarının (% 76,5) karşılanamaması gelmektedir (Tablo 2). Bu konuda, genellikle aile bireyleri arasında kız çocukları daha çok feda edilmektedir. Çeşitli nedenlerden dolayı okula devam edemeyenlerin % 74,6'sını (44 kişi) kız çocukları teşkil eder.

Tablo 2. okul çağındaki çocukların okula devam edememe nedenleri

Okula devam edememe nedenleri	Sayı	Oran(%)
Ekonomik nedenler	39	76.5
Geleneksel ve dini nedenler	5	9.8
Okulun uzak oluşu	2	3.9
Eğitim hizmetlerinin yetersizliği	2	3.9
Dil-kültür uyumsuzluğu	1	2.0
Diğer nedenler	2	3.9
Toplam	51	100,0

Önceleri tarım-hayvancılık faaliyetiyle uğraşmakta olan kırsal kökenli göçmenlerin sadece % 5,6'sı büyükbaş ve küçükbaş hayvan beslemeye devam etmektedir. Aileler, göç esnasında mal varlıklarını önemli ölçüde kaybettiklerinden ve ekip biçme faaliyetleri için köylerine dönmelerine izin verilmediğinden bu faaliyetleri sürdürmeye artık imkân olmadığını ifade etmişlerdir.

Son olarak, istihdam olanaklarının yetersiz olduğu kentte yeni kent yoksulları arasında büyük bir sefalet hüküm sürmektedir. Ailedeki birey sayısının oldukça yüksek olduğu göçmenlerin büyük bir kısmı açlık sınırının altında yaşamaktadır. Ailelerin % 74,4'nün 500 TL'nin altında aylık gelire sahip olduğunu göz önüne alırsak, birey başına aylık gelirin açlık sınırının da oldukça alt seviyelerine indiğini görürüz. Bu ailelerin sadece %3,1'inde kadınlar da çalışmaktadır. Çok çocuklu bu ailelerin % 75,1'inde aylık en az 500-1000 TL arasında gıda, giyim, sağlık eğitim ve ulaşım harcamasına ihtiyaç duyulduğunu göz önünde bulundurursak, tablonun ne kadar vahim olduğu ortaya çıkar.

4.2. Konut İle İlgili Özellikler

Hakkâri kent merkezinde göç eden ailelerin büyük bir kısmı yapı malzemesi ve çatı durumu bakımından niteliksiz konutlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Konutların büyük bir kısmı 70 m²'nin üzerinde (% 77,5) bir büyüklüğe sahiptir. 3 ve daha fazla odaya sahip konutların oranı % 67,5'tir (**Tablo 3**). Bu da ailedeki birey sayısının çokluğuyla alakalıdır. Ancak bu konutların içerisinde çocuklara ait çalışma odası bulunma oranı % 8,8'dir ve bunlarında büyük bir kısmı az çocuklu ve nispeten daha nitelikli konutlarda yaşayan ailelerde bulunmaktadır. Kiracılık oranının yüksek olduğu kentte, kirada oturan ailelerin % 39,5'ini işsizler % 22,1'ini geçici işlerde çalışanlar ve % 12,8'ini de enformel işlerle uğraşanlar teşkil eder. Hemen hemen bütün konutlarda tuvalet, mutfak, banyo gibi eklentiler evin içerisinde yer almaktadır (% 94,4) ve büyük bir kısmı kış aylarında odun-kömür ile ısınmaktadır (% 70). Bölgede kış aylarının oldukça sert geçmesi, bu nedenle artan ısınma masrafları, yoksullar açısından son derece

olumsuz bir durum yaratmakta ve yine bundan kaynaklanan sağlıklı barınma nedeniyle sağlık koşulları da giderek kötüleşmektedir.

Tablo 3. Göç edenlerin yaşadıkları konutların niteliği

Konutun niteliği	Sayı	Oranı (%)	Oturulan konutun alanı (m ²)	Sayı	Oranı (%)
Toprak (kerpiç) ev	91	56,8	40-70	36	22,5
Betonarme müstakil ev	47	29,4	71-100	49	30,6
Apartman dairesi	22	13,8	101-120	24	15,0
Toplam	160	100,0	121-150	43	26,9
Mülkiyet durumu	Sayı	Oranı (%)	151 ve üzeri	8	5,0
Kira	86	53,8	Toplam	160	100,0
Kendi konutu	74	46,3			
Toplam	160	100,0			
Aylık kira bedeli (TL)	Sayı	Oranı (%)	Konuttaki oda sayısı	Sayı	Oranı (%)
0-100	47	54,7	1	2	1,3
101-200	33	38,4	2	50	31,3
201-300	4	4,6	3	77	48,1
301-400	2	2,3	3'ten fazla	31	19,4
Toplam	160	100,0	Toplam	160	100,0

Konutlarla ilgili ilginç bir ayrıntı da, konutlar ile ailedeki birey sayısı arasındaki ilişkidir (Tablo 4). Göç eden ailelerde hanedeki birey sayısı artıka kişi başına düşen birim yaşama alanı hızla düşmektedir.

Tablo 4. Konut alanı ile ailedeki birey sayısı arasındaki ilişki

Oturulan konutun alanı (m ²)		Ailedeki birey sayısı					Toplam
		3'ten az	4-6	7-10	11-15	15'ten fazla	
41-70	Sayı	—	8	10	14	4	36
	Oran (%)	—	22,2	27,8	38,9	11,1	100,0
71-100	Sayı	2	11	22	10	4	49
	Oran (%)	4,1	22,4	44,9	20,4	8,2	100,0
101-120	Sayı	—	1	9	5	9	24
	Oran (%)	—	4,2	37,5	20,8	37,5	100,0
121-150	Sayı	—	12	21	8	2	43
	Oran (%)	—	27,9	48,8	18,6	4,7	100,0
151 ve üzeri	Sayı	—	2	3	2	1	8
	Oran (%)	—	25,0	37,5	25,0	12,5	100,0
TOPLAM	Sayı	2	34	65	39	20	160
	Oran (%)	1,3	21,3	40,6	24,4	12,5	100,0

Ailelerin önemli bir kısmı (% 30,6) 71-100 m² arasındaki konutlarda yaşarken, bu grup konutlarda oturanların % 44,9'unu 7-10 arasında bireye sahip

aileler oluşturmaktadır. Yine 40-70 m² arasında bir alana sahip konutlarda (tüm konutların % 22,5'i) oturanların büyük bir kısmı (%38,9) 11-15 birey sayısı olan ailelerden oluşmaktadır. Bunun gibi, işsizlerin % 62,1'i ve enformel sektörlerde faaliyet gösterenlerin %70,6'sı 100 m² nin altında bir alana sahip konutlarda yaşamaktadır ve bu kesimler aynı zamanda çocuk sayısının da en fazla olduğu kesimi teşkil etmektedir. Dolayısıyla ekonomik durum kötüleştikçe, birey başına düşen yaşama alanı da daralmaktadır.

Yaşama alanları ile ilgili diğer bir önemli gösterge de, altyapı özellikleridir. Anket yaptığımız hanelerin % 40'i çöplerin toplanması ve temizlikten, % 24,4'ü su kesintilerinden ve % 20'si de yollardan şikâyetçi olmuşlardır. Bu durum, her şeyden önce yoksul kentin yetersiz altyapısının göçlerle daha da içinden çıkılmaz hale geldiğinin önemli bir göstergesidir. Türkiye'de kent yönetimi alanındaki en temel sorunlardan birisi de, kentlerin gelişimi ile ilgili projeksiyonların oldukça uzun vadeli tutulması ve gerçekçi tahminlerin yapılamamasıdır. Hakkâri kentinde de benzer bir durum görülmektedir. Kentin zaten mevcut altyapısı büyük eksikliklere sahip iken, gelen göç dalgası da durumu çok daha kötüleştirerek tüm kent sakinlerinin olumsuz etkilenmesine yol açmakta ve yerel yönetimleri çok daha büyük ekonomik külfetlerle karşı karşıya bırakmaktadır.

4.3. Göç ve Nedenleri

Hakkâri'de göç eden ailelerle yapılan görüşmelerde bunların büyük kısmının göç öncesinde yaşadığı köy ya da mezrada ekip dikme ağırlıklı tarımsal faaliyetlerle uğraştığı tespit edilmiştir. Özellikle 1990 sonrası artan güvenlik sorunları nedeniyle bunların büyük kısmı zorunlu olarak yaşadıkları alanlardan kopartılmışlardır. Ankete katılanların % 96,9'unun göç öncesi yaşadığımız yer şeklindeki soruya köy cevabı verirken, köyden gelenlerin % 98,8'inin göç öncesi beslediği hayvanı olduğu ve aynı zamanda göç öncesi arazi varlığı ile ilgili soruya ise katılımcıların % 56,3'ünün 16 dekar ve üzeri araziye sahip olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Göç öncesi durum

Göç öncesi yaşanılan yer	Sayı	Oran(%)
Köy	155	96,9
İlçe merkezi	5	3,1
Toplam	160	100,0
Göç öncesi hayvan varlığı	Sayı	Oranı(%)
Evet	158	98,8
Hayır	2	1,3
Toplam	160	100,0
Göç öncesi arazi varlığı (dönüm)	Sayı	Oranı(%)
0-5	9	5,7
6-10	33	20,9
11-15	27	17,1
16 ve üzeri	89	56,3

Toplam	160	100,0
--------	-----	-------

Tablo 6. Göç tarihi ve nedenleri

Göç edenlerin geldikleri yer	Sayı	Oranı (%)	Göç etme nedenleri	Sayı	Oranı (%)
Merkeze bağlı köy	61	38,1	İş bulmak /geçim sıkıntısı	23	14,4
İlçeler ve köyleri	97	60,6	İşleyecek toprak azlığı	2	1,3
Komşu il	2	1,3	Kan davası/anlaşmazlıklar	3	1,9
Toplam	160	100,0	PKK baskısı	10	6,3
Göçün tarihi	Sayı	Oranı (%)	Köy ve mezra boşaltılması	105	65,6
1980 öncesi	4	2,5	Yayla yasağı	1	0,6
1980-85	5	3,1	Çocukların eğitimi	7	4,4
1985-90	19	11,9	Sağlık sorunları	2	1,3
1990-95	48	30,0	Doğal felaketler	5	3,1
1995-2000	65	40,6	Diğer	2	1,3
2000 sonrası	19	11,9	Toplam	160	100,0
Toplam	160	100,0	Göç nedeniyle uğranılan en önemli kayıp	Sayı	Oranı (%)
Kendi isteğiniz ile mi göç ettiniz?	Sayı	Oranı (%)	Can kaybı	4	2,5
Evet	36	22,5	Yaralanma	4	2,5
Hayır	124	77,5	Hayvanların telef olması	52	32,5
Toplam	160	100,0	Bağ-bahçe evin tahrip olması	84	52,5
Göçün şekli	Sayı	Oranı (%)	Ev eşyalarının tahribi	5	3,1
Bireysel	16	10,0	Ev eşyalarının tahribi	6	3,8
Tüm aile	49	30,6	Ailenin parçalanması	4	2,5
Tüm köy	95	59,4	Psikolojik tahribat	1	0,6
Toplam	160	100,0	Diğer	160	100,0
			Toplam		

Hakkâri'ye göç edenlerin hemen hemen tümü Hakkâri'ye göç etmeden önce kırsal alanda yaşamakta idiler. Göç edenlerin % 60,6'sı (97 aile) Çukurca ilçesinden, % 38,1'i de merkeze bağlı kırsal alanlardan göç etmişlerdir. Göçlerin büyük çoğunluğu (% 70,6), güvenlik güçleri ile PKK arasındaki çatışmaların en şiddetli dönemini oluşturan 1990-2000 yılları arasında gerçekleşmiştir ve bu göçlerin temel nedeni, güvenlik nedeniyle köy ve mezraların boşaltılmasıdır. Bu bağlamda yaptığımız görüşmelerde, 1990 döneminde devlet yetkililerinin "korucu ol" ve PKK'nın "korucu olma" baskıları arasında sıkışan halkın, bazen tüm köy halkı, bazen de tüm aile bireyleri ile beraber göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla beraber, sözü edilen dönemde güvenlik nedeniyle başta sınır boyu yerleşmeleri olmak üzere birçok köy ve mezranın boşaltılarak insansızlaştırılması, toplu göçlere neden olmuştur. Göç eden ailelerin % 77,5'i zorunlu göç tabi tutulduklarını ifade etmişlerdir. Göç eden hanelerin % 30,6'sı ailece göç ederken tüm köy halkı göç edenlerin oranı % 59,4'tür. Yine göç eden ailelerin % 85'i göç nedeniyle bağ-bahçe ve evlerinin tahrip olması, hayvanların telef olması gibi büyük maddi kayıplarla karşılaşmışlardır.

Göç etme nedeni ile göçün tarihi arasında da sıkı bir ilişki mevcuttur. 1990 öncesine denk gelen göçlerin büyük bir kısmı sosyo-ekonomik nedenlerle gerçekleşmesine karşılık, bu tarihten sonra yapılan göçler güvenlik sorunları kaynaklıdır (Tablo 7).

Tablo 7. Göç nedeni ile göç tarihi arasındaki ilişki

Göç tarihi		Göç etme nedeni*										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam
1980 öncesi	Sayı	1	-	2	-	-	-	1	-	-	-	4
	Oran(%)	25,0	-	50,0	-	-	-	25,0	-	-	-	100,0
1980-85	Sayı	2	-	-	-	2	-	1	-	-	-	5
	Oran(%)	40,0	-	-	-	40,0	-	20,0	-	-	-	100,0
1985-90	Sayı	8	-	-	1	6	-	3	-	-	1	19
	Oran(%)	42,1	-	-	5,3	31,6	-	15,8	-	-	5,3	100,0
1990-95	Sayı	7	-	1	-	39	-	1	-	-	-	48
	Oran(%)	14,6	-	2,1	-	81,3	-	2,1	-	-	-	100,0
1995-2000	Sayı	3	-	-	9	50	1	1	1	-	-	65
	Oran(%)	4,6	-	-	13,8	76,9	1,5	1,5	1,5	-	-	100,0
2000 sonrası	Sayı	2	2	-	-	8	-	-	1	5	1	19
	Oran(%)	10,5	10,5	-	-	42,1	-	-	5,3	26,3	5,3	100,0
TOPLAM	Sayı	23	2	3	10	105	1	7	2	5	2	160
	Oran(%)	14,4	1,3	1,9	6,3	69,6	0,6	4,4	1,3	3,1	1,3	100,0

*Göç etme nedeni: 1: İş bulma/geçim sıkıntısı; 2: İşleyecek toprak azlığı; 3: Kan davası/anlaşmazlıklar; 4: PKK baskısı; 5: Köy-mezra boşaltılması; 6: Yayla yasağı; 7: Eğitim sorunları; 8: Sağlık sorunları; 9: Doğal felaketler; 10: Diğer.

Göçün isteğe bağlı olup olmaması ile göç tarihi arasında da anlamlı bir ilişki mevcuttur. Örneğin, 1985-90 döneminde göç eden aileler içerisinde zorunlu göçe tabi olanların oranı % 31,6 iken, bu oran 1990-95'te % 89,6 ve 1995-2000 devresinde de %92,3'tür. Tüm köy halkının topluca göç etme oranı 1985-90 döneminde % 21,1 iken, 1990-95'te % 70,8, 1995-2000'de % 69,2 ve 2000 yılı sonrasında da % 57,9'dur. Enformel işlerle uğraşanların % 94,1'i, geçici işlerde bulunanların % 46,4'ü, işsizlerin % 60,3'ü ve küçük esnafın % 60'ı tüm köy halkı olarak göç ettiklerini ifade etmişlerdir. Yine küçük esnafın %70'i, memurların % 38,5'i, enformel işlerde bulunanların % 88,2'si, geçici işlerde bulunanların % 39,3'ü ve işsizlerin % 75,9'u köy/mezra boşaltılması nedeniyle göç etmişlerdir.

Tablo 8. Göç tarihi ile göçün şekli arasındaki ilişki

Göç tarihi		Göçün şekli			Toplam
		Bireysel	Tüm aile	Tüm köy	
1980 öncesi	Sayı	-	4	-	4
	Oran (%)	-	100,0	-	100,0
1980-85	Sayı	1	3	1	5
	Oran (%)	20,0	60,0	20,0	100,0
1985-90	Sayı	2	13	4	19
	Oran (%)	10,5	68,4	21,1	100,0

1990-95	Sayı	2	12	34	48
	Oran (%)	4,2	25,0	70,8	100,0
1995-2000	Sayı	10	10	45	65
	Oran (%)	15,4	15,4	69,2	100,0
2000 sonrası	Sayı	1	7	11	19
	Oran (%)	5,3	36,8	57,9	100,0
TOPLAM	Sayı	16	49	95	160
	Oran (%)	10,0	30,6	59,4	100,0

1990-2000 yılları arasında geçen sürede bölgede yoğun olarak cereyan eden çatışmalı ortam, insanların çoğunlukla toplu bir şekilde yaşadıkları alanları terk etmelerine neden olmuştur. Bu olay benzer şekillerde Van, Diyarbakır, Batman başta olmak üzere süreçten etkilenen tüm bölge kentlerinde benzer şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim 2008 yazında Van kent merkezinde tarafımızdan yapılan bir alan araştırmasında da g edenlerin % 41,3'ünün 1990-2000 döneminde g ettiğini tespit ettik. Yine Batman kent merkezinde yaptığımız başka bir alan araştırmasında da, kente g ile gelenlerin % 46,7'si sözü edilen dönemde kent merkezine gelmişlerdir ve g nedenleri içerisinde güvenlik ve köy boşaltma ile ilgili nedenler % 44,2'lik bir oran teşkil etmektedir. UNDP tarafından 2006 yılında Diyarbakır'da yapılan bir araştırmada da benzer şekilde zorunlu göçmenlerin büyük bir kısmı (% 61,4) 1990-2000 döneminde yaşanan çatışmalı ortam ve köy boşaltmalarından dolayı g etmiştir (UNDP, 2006: 18).

4.4. G Sonrası

Hakkri kent merkezindeki göçmenlerin % 53,8'i g sonrası işsizlik, % 15,6'sı barınma ve % 11,3' sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bütün varlıklarını kırsal alanda bırakmış ve g etmeye mecbur kalmış insanların en fazla sıkıntı çektikleri konu, doğal olarak iş ve barınmadır (Tablo 9). Güç ile gelenlerin % 35,6'sının göç sonrası barınma ve kira bedellerini karşılayamama gibi nedenlerden dolayı mahalle değiştirmek zorunda kalmaları da bunu kanıtlamaktadır. Bunların da % 33,3' 3 defa, % 24,5'i 2 defa yer değişirmiştir. G ettikten sonra yer değiştirenlerin % 50,9' işsizler ile ve geçici işlerde bulunan ve tümü de kiracı olanlardır.

Göç edenlerin büyük bir bölümünün sebze-meyve tüketimleri g öncesine göre azalma göstermiştir (% 70,6) ve ailelerin % 49,4' ancak yılda birkaç kez kırmızı et tüketebilmektedir. Bu durum, ekonomik yapı ile büyük uyum göstermektedir. G sonrası ailelerin % 87,5'i hiçbir yerden yardım görmediklerini ifade ederken, % 6,9' resmi yetkililerden ve % 5'i de hayırsever kişilerden yardım gördüklerini belirtmişlerdir. Yardımların % 60'ını yakıt ve % 20'sini de erzak oluşturmaktadır. G sonrası insanların bir yaşama stratejisi oluşturamamaları, daha doğrusu böyle bir strateji oluşturacak araçlardan da yoksun bulunmaları, sözü edilen kitlelerin gelecek hayallerini yok eden bir sürece dönüşmektedir. Aşağıda da görüleceği gibi, olanakları elverdiği anda daha büyük kente göç edilmek istenmesi de, gelecekle ilgili duyulan derin kaygılardan kaynaklanmaktadır.

Tablo 9. Göç sonrası sosyo-ekonomik durum

Göç sonrası yaşanan en büyük sorun	Sayı	Oran (%)	Ailenin sağlık güvencesi	Sayı	Oran (%)
İşsizlik	86	53,8	Emekli sandığı	17	10,6
Barınma	25	15,6	Bağ Kur-SSK	10	6,3
Sağlık	18	11,3	Yeşil kart	111	69,4
Eğitim	10	6,3	Hiçbiri	22	13,8
Beslenme	7	4,4	Toplam	160	100,0
Kent yaşamına uyum	6	3,8	Göç öncesine göre sebze-meyve tüketimi	Sayı	Oran (%)
Güvenlik	3	1,9	Daha az	113	70,6
Psikolojik	3	1,9	Aynı	12	7,5
Diğer	2	1,2	Daha fazla	35	21,9
Toplam	160	100,0	Toplam	160	100,0

Göç eden ailelerin önemli bir kısmının (% 69,4) sağlık güvencesi yeşil karttır. Yeşil kart oranının en fazla olduğu kesim işsizler iken (% 70,7), hiçbir sağlık güvencesi olmayanların oranı % 13,8'dir. Hanelerin % 31,3'ünde kronik hastalığı olan bireyler bulunmaktadır. Hastalıklar içerisinde tansiyon (% 38,5), kalp-damar rahatsızlıkları (% 15,4) ve astım (% 10,8) başta gelmektedir. Bu ailelerin sadece % 66'sı bu rahatsızlıkları ile ilgili olarak tedavi görmektedir. Kentteki en önemli sağlık kuruluşunun devlet hastanesi olması ve sağlık güvencesi yeşil kart olanların çoğunlukta bulunması nedeniyle, hastaların %73,1'i burayı tercih etmektedir.

Göç edenlerin % 58,8'i daha önce yaşadıkları yere geri dönmek istediklerini belirtmişlerdir (Tablo 10). Geri dönmek istemeyenlerin de % 50'si, ancak devlet yetkilileri yardımda bulunursa bunu yapabileceklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, göçmenlerin % 78,8'i eski yaşama mekânlarını arzulamaktadır. Mevcut koşullarda geri dönmek istemeyenler, daha çok güvenlik sorunları (% 27,3), kentin imkânlarını terk etmek istememe (% 22,7), mal varlıklarını kaybetme (% 21,2) ve konutunun yıkılmış olmasını (% 13,6) gerekçe göstermişlerdir. İşsizlerin % 80,9'u daha önce yaşanan yer ile ilgili sorunlardan (mal varlığı, konut ve güvenlik) dolayı, buna karşılık küçük esnafın % 53,9'u ve memurların % 50'si ise, kentte düzenini kurduğundan ve kentin imkânlarını terk etmek istemediğinden dolayı geri dönmek istememektedir. Ankete katılanların % 34,4'ü başka bir yere göç etmek istemektedir. Bunların da % 51'i Van, % 18,2'si Mersin, % 10,9'u İstanbul ve % 9,1'i Antalya'yı düşünmektedir. Ankete katılan ailelerin sadece % 8,8'inde aile bireylerinden bir ya da birkaçı Hakkâri dışına göç etmişlerdir ve bunların da % 46,9'u Van'a, % 35,7'si Mersin'e, % 12,2'si İstanbul'a ve geri kalanı da Antalya'ya yerleşmişlerdir.

Tablo 10. G edenlerin geri dnme arzuları

Daha önce yaşanılan yere geri dnmek isteği	Sayı	Oran (%)
Evet	94	58,8
Hayır	66	41,3
Toplam	160	100,0
Geri dnmek istememe nedeni	Sayı	Oran (%)
Kentin imknlerini terk etmek istememe	15	22,7
Güvenlik sorunları	18	27,3
Mal varlıklarını kaybetmiş olma	14	21,2
nceki yerde artık evinin olmayışı	9	13,6
Kentte düzenini oturtmuş olma	5	7,6
Kent yaşamına alışmış olma	4	6,1
Kan davası vb. toplumsal sorunlar	1	1,5
Toplam	66	100,0
Resmi yetkililerin yardımı durumunda geri dnme arzusu	Sayı	Oran (%)
Evet	126	78,8
Hayır	34	21,3
Toplam	160	100,0

G edenlerin % 79,4' her gün ve % 13,8'i de haftada bir kent merkezine uğramaktadır. 50 yaşın üzerinde günlük olarak merkeze uğrama oranı düşerken (% 63,3), bu yaşın altındakilerde oran çok yüksektir (% 83,1). Meslek ve aylık gelir durumunda önemli bir farklılaşma görülmemekle birlikte, kadınlarda kent merkezine günlük uğrama oranı % 47,4'e düşmektedir. Ankete katılanların % 23,8'i boş zamanlarını kahveye giderek ve oyun oynayarak geçirirken, % 21,3' dinlenerek, % 19,4' kent merkezinde gezinerek ve 11,3' akraba-arkadaşlarını ziyaret ederek değerlendirmektedir. 15-18 yaş grubundakilerin % 30'u, 19-25 yaş grubundakilerin % 26,9'u ve 26-34 yaş aralığındakilerin % 35,7'si boş zamanlarını kahveye giderek değerlendirirken, 35-50 yaş grubundakilerin % 27,8'i 51-65 yaş grubundakilerin % 34,8'i ve 65 yaşın üzerindekilerin de % 57,1'i dinlenerek değerlendirmektedir. Herhangi bir eğitim kurumundan mezun olmayanlarda kahveye gitme oranı artarken (% 36,4), bu oran emeklilerde % 66,7 ve işsizlerde % 34,5'tir. Geçici işlerle uğraşanlarda kent merkezinde gezinti (% 42,9) ve ev kadınlarında ev bakımı işleri (% 50) nem kazanmaktadır. Yine boş zamanlarını kahveye giderek değerlendirenlerin % 71,1'i ve kent merkezinde gezinerek vakitlerini geçirenlerin % 48,4' aylık 300 TL'nin altında gelire sahip olanlardan oluşmaktadır. Bölgenin diğer kentlerinde olduğu gibi, Hakkri'de de işsizlik ile kahve ve çay ocağı gibi meknların sayısı arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur.

Tablo 11. Boş zamanları değerlendirme şekli

Boş zamanlarını değerlendirme şekli	Sayı	Oran (%)
Ev bakımı – bahçe işleri	9	5,6
Mahallede gezinti	1	0,6

Kent merkezinde gezinti	31	19,4
Kahveye gitme – oyun	38	23,8
Dinlenme – uyuma	34	21,3
Spor	5	3,1
TV seyretme	14	8,8
Akraba – arkadaş ziyareti	18	11,3
Kitap – gazete okuma	7	4,4
Piknik yapma	1	0,6
Partiye – derneğe gitme	2	1,3
Toplam	160	100,0

Son olarak, ankete katılanlara yarın ile ilgili korku ve beklentilerinin neler olduğu soruları sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtlar, bir yandan göç sonrası içine düşülen başta ekonomik olmak üzere çeşitli sıkıntıların bir yansıması olarak ortaya çıkarken; diğer taraftan da göç sürecinin doğrudan ve dolaylı yoldan yaratmış olduğu psikolojik etkilenmeyi de gözler önüne sermektedir. Bu durum, hem korkuların, hem de umutların iş, aile, barınak gibi temel yaşamsal konular üzerinde odaklanmasına neden olmuştur (Tablo 12).

İnsanların başlarına gelmesinden en çok korktukları konular, genellikle ailesel olanlardır. Örneğin, eve ekmek götürememe, çocuklarının kötü alışkanlıklar edinmesi ve çocuklarını kaybetmek gibi daha çok ailesel olan korkuların oranı % 55,7 iken, bireysel kaygılar % 40,6'dır. Ancak, gerek korkular ve gerekse yarından beklentiler incelendiğinde, ekonomik kaygıların odak noktasında olduğu açıkça görülecektir. Örneğin, korkularda eve ekmek götürememek, beklentilerde ise iyi bir iş umudu ilk sırada gelmektedir. 51-65 yaş grubunda, çocuklarının geleceği temel beklentiyi oluştururken (% 39,1), diğer yaş gruplarında iş ile beklentiler daha baskın gelmektedir. Diğer taraftan, emeklilerde sağlığını kaybetmek (% 66,7) temel kaygıyı oluştururken, küçük esnafın (% 23,3), enformel işlerdeki (% 29,4), geçici işlerde bulunanların (% 28,6) ve işsizlerin (% 24,1) temel kaygısı eve ekmek götürememek ile ilgilidir. Kadınların ve erkeklerin yaşamdan beklentileri iş üzerinde yoğunlaşırken (%63,2 ve %53,6), kaygılar konusunda farklılaşmaktadırlar. Kadınlarda daha çok çocuklarını kaybetme (% 21,1), erkeklerde eve ekmek götürememe kaygısı (% 25) ilk sıraya yerleşmektedir.

Tablo 12. Korkular ve beklentiler

Başınıza gelmesinden en çok korktuğunuz şey	Sayı	Oran (%)
Sağlığını kaybetmek	29	18,1
Ölüm	14	8,8
Eve ekmek götürememek	37	23,1
Yanlış anlaşılma	5	3,1
Çocuklarını kaybetmek	22	13,8
Yalnızlık ve dışlanma	4	2,5
İhanet	13	8,1
Çocuklarının kötü alışkanlıklara yönelmesi	30	18,8

Diğer	6	3,8
Toplam	160	100,0
Yaşamdan (yarından) beklentiniz	Sayı	Oran (%)
İyi bir iş	87	54,4
İyi bir ev	18	11,3
Çocukların iyi bir yerde eğitimi	28	17,5
Sağlıklı olmak	11	6,9
Başka bir kentte yaşamak	7	4,4
Mal-mülk sahibi olmak	3	1,9
Diğer	6	3,8
Toplam	160	100,0

5. Değerlendirme ve Sonuç

Hakkâri, 1990 yılı sonrasında kırsal alanlardan kaynaklanan yoğun göçlerin baskısı altında olan bir kenttir. Göçlerin büyük çoğunluğu, güvenlik gerekçesiyle onlarca köy ve mezranın boşaltılması (ailelerin % 65,6'sı bu nedenle göç etmiştir) nedeniyle gerçekleşmiştir. Ayrıca, bölgede uygulanan koruculuk sisteminin yarattığı dayatmalar da bu konudaki diğer bir etkidir. Çağdaş demokratik ülkelerde esas olan birey ve bireyin devlet tarafından korunmasıdır. Bu nedenle, belli bir sosyo-ekonomik düzen içerisinde yaşayan insanların korucu olmaya zorlanmaları, her şeyden önce insanların sahip olduğu düzeni alt üst ettiğinden ve kendilerini korumasız, güvenliksiz bir duruma düşürdüğünden toplu ve çoğunlukla da zorunlu göçlere neden olmuştur. Hakkâri kent merkezine yönelen göçlerin % 77,5'i insanların rızası dışında gerçekleştiğinden, bunu "zorunlu göç" olarak tanımlamak gerekmektedir. Hâlbuki göçmenlerin % 98,8'i göç öncesi hayvan beslemekte ve % 94,3'nün de 6 dekarın üzerinde tarım arazisi bulunmaktadır. Boşalan onlarca yerleşim biriminde yürütülen tarımsal faaliyetler sona ermiş ve kırsal alanda ekonomik kaynaklarını kaybeden insanlar, kentin yeni işsiz ve yoksul kitlesini oluşturmuştur. Nitekim göç edenlerin % 52,5'inin bağ-bahçe ve evleri tahrip olurken, % 32,5'nin de hayvanları göç nedeniyle telef olmuştur.

Hakkâri'de göç edenler arasında derin bir yoksulluk ve yoksunluk hüküm sürmektedir. Aslında Hakkâri'nin durumu bölgenin aynı süreci yaşamış diğer kentlerinden pek de farklı değildir. Bölgedeki zorunlu göç sürecinin etkileri çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Ülke milli gelirinde oldukça düşük bir paya sahip olan bu yoksul kentte, göç dalgasıyla beraber, yoksulluk neredeyse yaşam şekli haline gelmiştir. Göç eden ailelerin % 46,9'nun aylık 300 TL'nin altında ve % 74,4'nün de 500 TL'nin altında bir gelire sahip olması, kentte yaşanan yoksulluğun başka bir işaretidir. Hane içerisindeki birey sayısının yüksek olması (hanelerin % 78,5'i 7 ve daha fazla birey sayısına sahiptir), göç edenlerin açlık sınırının çok altında koşullarda yaşamlarını sürdürmesine neden olmaktadır. Büyük kentlerde mevcut olan enformel ilişki ağlarının burada bulunmaması, mevcut faaliyetlerin bir sisteme dönüşecek ve kentin bu tür ilişkileri oluşturacak koşullardan yoksunluğu da, insanları gelecek için birtakım stratejiler oluşturacak araçlardan bütünüyle mahrum bırakmaktadır. Üstelik doğum oranlarının ve ortalama aile büyüklüğünün

ülke ve bölge ortalamasının üzerinde olduğu Hakkâri’de, mevcut koşullarda bir değişiklik olmadığı sürece, yoksulluğun kendini sürekli olarak yeniden üreterek devam edeceğini tahmin etmek zor değildir.

Göçler, toplumsal yoksulluğun yanına mekânsal yoksulluğu da eklemiştir. Nüfusun 10 yılda neredeyse iki katına çıktığı kentte, zaten sağlıklı olan altyapı çökmüş ve kent sakinlerine en temel insani hizmetleri sunamayacak dereceye gelmiştir. İnsanların çöp-temizlik (% 40), su (% 24,4) ve yollar (% 20) ile ilgili önemli altyapı sıkıntıları çektiği kentte, konutların % 56,3’nün toprak evlerden oluşması, mekânsal yoksulluğun başka bir göstergesidir. Göçle gelen insanların adeta üst üste yığılırcasına kent merkezindeki derme çatma konutlarda birikmeleri, yaşam kalitesini sınırlandırmıştır. Göçle beraber, yeni yoksul mahalleleri meydana gelmiş ve bu alanlar giderek kentin geri kalan kısımlarından farklılaşmaya başlamıştır. Kente düzenli su verilememesinden ve çöplerin dahi düzenli toplanmamasından dolayı, salgın hastalıklarda artış kaydedilmiştir. Sorunlu olan sağlık altyapısı, yeni durumla beraber bizzat sorunun kendisi haline gelmiştir. Göçle birlikte ortaya çıkan beslenme yetersizlikleri, bölgedeki sağlık sorunlarının diğer bir nedenidir. Göç eden ailelerin % 70,6’sının sebze ve meyve tüketimi göç öncesine göre azalmıştır. Doktor başına düşen hasta sayısının 1995 yılında 2312 kişiden beş yılda 2816 kişiye çıkması, göçün bir göstergesi olmasının yanında, sağlık hizmetlerinin içinde bulunduğu problemi göstermesi açısından önemlidir.

Göç sürecinden kadınlar ve çocuklar daha çok etkilenmiştir. Göçün psikolojik etkilerini paylaşmanın dışında, çocuklar en temel hakları olan eğitimden mahrum kalmış, kentte geçimlik bir iş bulamayan ailelerin kimi çocukları aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla sokakta çalışmaya başlamış ve okula gidememiştir. Göç eden ailelerin % 31,9’unda ekonomik nedenlerden dolayı bir ya da birkaç çocuk okula devam edememektedir. Ayrıca, birden fazla öğrencinin bulunduğu yoksul ailelerde, özellikle kız çocuklarının okuma hakkından mahrum edilmesi (okula devam edemeyenlerin % 74,6’sı), sorunun başka bir çarpıcı boyutunu meydana getirmektedir.

Göçmenler, geri dönmek istemelerine rağmen, geldikleri yerle ilgi güvenlik kaygıları (% 27,3) giderilmediği ve geldikleri yerdeki başta konut olmak üzere bütün mal varlıklarını kaybetmiş olmaları (% 34,8) nedeniyle geri dönüşe bu aşamada sıcak bakmamaktadırlar. Göçmenlerin % 58,8’i daha önce yaşadığı yere dönmek istemekte, ancak devletin yardımcı olması koşuluyla bu oran % 78,8’e çıkmaktadır.

Kendi kaderlerine terk edilen göçmenler arasında endişe ve gelecek kaygısı baskındır. Anketimize katılanların korkularının başında eve eklemek götürememek olması (% 23,1) ve birçoğunun da yaşamdan en büyük beklentisinin iyi bir iş olması (% 54,4) da, geleceği planlamak için hiçbir araca sahip olmayan insanların derin kaygılarını ifade etmesi bakımından önemlidir. Birçoğunun bir iş sahibi olmak bir yana, Hakkâri’nin dışında herhangi bir yerde geçimini sağlayacak bir iş bulmaları da ülkenin mevcut ekonomik yapısı ve politikaları ile olanaksızdır. Zira hem göçmenlerin kent dışında geçimlerini sağlayacak olanakları kısıtlıdır, hem de son

20 yılda gelişen yeni kentsel yoksulluk biçimleri büyük kentlerdeki yaşam akışını da tümüyle olumsuzlaştırmıştır.

Bu noktada yapılması gerekenler açıktır. Hiçbir endüstriyel faaliyetin bulunmadığı kentte, devletin bir sosyal adalet aygıtı olarak üzerine düşeni yapması gerekmektedir. Bunun için de, bölgenin koşullarına uygun iş alanları yaratılmalı ve gerekli iş formasyonlarından yoksun olan kitlelere meslek edinme eğitimleri verilerek istihdamları sağlanmalıdır. Ekonomik olarak diplerde yer alan yoksul yığınların barınma sorunu halledilmeli ve temel insani gereksinimleri karşılanmalıdır. Kentin sakinlerine ana-çocuk sağlığı konusunda kapsayıcı hizmetler götürülmeli, aileler bu konuda bilinçlendirilmelidir. Özellikle yoksul kitlelerin yaşadığı yerlerde konut ve yaşam sağlığının iyileştirilmesi sağlanmalıdır.

Zorunlu göç mağdurlarının zararları eksiksiz karşılanmalı ve bu konudaki bürokratik kargaşa ortadan kaldırılarak bu haktan herkesin yararlanması sağlanmalıdır. Geri dönmek isteyenlere, gidecekleri yerde güvenlik endişelerini ortadan kaldıracak yaşama koşulları sağlanmalıdır. Ayrıca, geri dönüşlerde insanların konutlarını yeniden yapacak ve köyde tarımsal faaliyetlerini sürdürmeye yetecek maddi destek verilmelidir.

Sonuç olarak, Hakkâri kentindeki göçlerden kaynaklanan yoksulluk toplumsal kutuplaşmayı arttırmaktadır. Gelir dağılımındaki dengesizlikler ve giderek artan yoksulluk, sadece toplumun tutunma harcını yok etmekle kalmamakta, aynı zamanda bireyleri hızla toplumun dışına itmektir. Bireyler giderek yaşadıkları alana yabancılaşmakta ve toplum dışı kalmaktadırlar. Olayın en trajik yönü ise, ötekileşen/diğerleşen kesimlerin sürekli olarak artması ve toplumsal yapıyı zedeleyecek ölçüde çoğunluk durumuna geçmesidir. Bu nedenle, yapılması gerekenler ivedilikle ve planlı bir şekilde yapılmazsa, büyük toplumsal çalkantıların ve gerilimlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.

Kaynaklar

- Açıklalın, Neriman (2003), “Çalışan Kent Yoksulları”, *Yoksulluk*, Cilt I, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, ss. 368-385.
- Aker, A. Tamer (2006), “Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Yerinden Edilmenin Nedenleri, Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları ve Geri Dönüş Süreci”, “*Zorunlu Göç*” İle *Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: TESEV Yayınları, ss. 234-244.
- Al, Yonca (2003), “Van’da „Diğerleri“nin Mekânları”, *Birikim*, Sayı: 86-87, ss. 154-161.
- Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar* (Çev. Ü. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Bilsel, S. Güven ve diğ., (2002), “Kentsel Yoksulluk / Yoksunluğun Değişik Tanımları ve Boyutları Üzerine”, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası, ss. 193-197.
- Buğra, Ayşe ve Keyder, Çağlar (2003), *Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi*, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).

- Çolakoğlu, Elif (2003), “Kentsel Yoksulluk”, *Yerel ve Kentsel Politikalar*, Konya: Çizgi Kitabevi, ss. 463-490.
- DİE, (2002), *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Hakkâri*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DİE, (2003), *İl Göstergeleri (1980-2003)*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DPT, (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT, (2004), *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Ersoy, Melih ve H. Şengül, Tarık (2002), *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Gül, Hüseyin Gül ve Gül, Songül Sallan (2008), “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürü Çalışmaları”, *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları*, İzmir: Yakın Kitabevi, ss. 57-96.
- Işık, Oğuz ve Pınarcıoğlu, M. Melih (2003), *Nöbetleşe Yoksulluk*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnsel, Ahmet (2001), “İki Yoksulluk Tanımı ve Bir öneri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89 (Yaz 2001), ss. 62-72.
- Kalaycıoğlu, Sibel (2002), “Türkiye’de Kentsel Yoksulluğun Tanımlanmasında Geçinme ve Aile Stratejilerinin Etkileri”, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası, ss. 65- 72.
- Komisyon, (1998), *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
- Koray, Meryem (2001), “Gerçekliklerin „Stilize“ Edildiği Bir Dünyada „Ötekileşen“ Yoksulluk”, *Toplum ve Bilim*, sayı:89 (Yaz 2001), ss. 218-241.
- Kurban, Dilek (2006), “Hakkâri İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası’nın Uygulamasının Sonuçları”, *“Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul: TESEV Yayınları, ss. 245-262.
- Laçiner, Ömer (2007), “Bir Süreç ve Durum Olarak Yoksullaşmayı Sorgulamak”, *Yoksulluk Halleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 313-324.
- Oruç, Yeşim M. (2001), “Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 89 (Yaz 2001), ss. 73-87.
- Seyyar, Ali (2003), “Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele”, *Yoksulluk*, Cilt I, İstanbul: Deniz Feneri Yayınları, ss. 38-69.
- Şengül, Tarık (2002), “Kentsel Yoksulluk ve Mekânsal Ölçek Sorunu”, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası, ss. 45-52.
- UNDP, (2004), *Türkiye 2004 İnsani Gelişme Raporu*, Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).
- UNDP, (2006), *Zorunlu Göç ve Etkileri: Diyarbakır*, Ankara: UNDP Kalkınma Merkezi.

Migration and Poverty: Hakkâri Sample

Since on the one hand transportation and communication technologies have increased mobility of the community, on the other hand agriculture has not become the main sector for people to continue their life, the land for agriculture has been dispersed among people, output of land has decreased, and wrong policies have implemented in the Turkey, many people have left from rural areas. Besides, violence and terror occurred in the east and southeast part of the country has increased the migration towards the urban areas. In addition to those, hundreds of villages and people have been evacuated because of the security issues. As the province of Hakkâri has one of the most populous immigrants in the east Anatolia region and has become an attractive place for migrant to come together, the phenomenon of migration has lead to continuing the people's live as the main problem.

Method

Many people have migrated to Hakkâri, the subject of this study, from the rural areas of it especially after 1990s as they migrated to several provinces in east and southeast part of the country. Findings of observations and interviews conducted in the region, and survey done in the households have been evaluated in this research. In addition to mechanism of migration, the surviving strategies in the city have been observed. The empirical method has been applied in the research. The survey has been conducted with 1,264 people in the city having average family size of 7.9 without taking into account the reasons behind their migration after the houses in the survey has randomly been determined. Head of the family has been chosen as a participant to the survey; however, if he is not at home, the person who can answer the questions on behalf of him has been asked to fill the questionnaire. The data obtained from the survey has been strengthened with interviews conducted with people who migrated to the city at different times.

Findings and Conclusions

There are deep poverty and deprivation among people who migrated to Hakkâri. In fact, this process lived in Hakkâri is not much different from that of the other cities. Poverty has become almost a way of life in the city having a low share of national income. Most of the refugees are unemployed (36.3%). Besides, the percentage of people who are street hawker and porter is 10.6 and the percentage of people who can do any kinds of work is 17.5. Therefore, 64.4 percent of migrants are either unemployed or not having a specific job. 46.9 percent of migrants' monthly income is below 300 TL. The rate of people whose monthly income is under 500 TL is 74.4%. The number of person in families who migrated to Hakkari is higher. Of 160 families, 125 of them (78.6%) have a family size of 7 or more. 31.9 percent of the families have children who do not need to attend school at their school age. However, 62.7 percent of these families have one child who cannot attend to school and 31.4 percent of these families have 2 children who unable to attend school. The chief reasons behind why these school-age children could not attend the school are economic problems and lack of money to meet school fees and expenses with a percentage of 76.5. 74.6 percent of students who cannot attend to

school due to various reasons are female students. An important part of the families (30.6%) are living in housing units having size of 71-100 sqm and 44.9 percent of these group of residents have a family size of 7-10. In addition to that, the majority of residents (38.9%) who sit in a house having 40-70 size have the family size of 11-15

Almost all migrants had been living in rural areas before they moved to Hakkâri. The majority of migration (70.6%) was occurred between 1990-2000 when there was a high violent clashes between PKK and Turkish National Security Forces. The main reason for this migration is security reasons and evacuation of villages and hamlets. 77.5 percent of migrants stated that they had been forced to move. In the period of 1985-90, The proportion of people forced to migrate was 31.6%, 89.6%, and 92.3% in the period of 1985-90, 1990-95, and 1995-2000, respectively. While 30.6 percent of household migrated as a family, 59.4 percent of them moved as a whole village. On the other hand, due to migration, 85 percent of migrants' vineyard-garden, homes, and animals have been damaged. 53.8 percent of migrants in the city center of Hakkâri have faced with unemployment after migration, 15,6 percent of them have faced with housing problems, and 11.3 percent of them have faced health problems . Fruit and vegetable consumption of migrants have comparatively decreased after migration (70.6%) and 49.4 percent of families can consume a meat only few times in a year. Majority part of migrants' health insurance guarantee is green card with a percentage of 69.4

With migration, the new poor neighborhoods have occurred and these areas have increasingly began to diverge from the rest of the city. Because of problems of giving regular water to the city and the collection of garbage, epidemic diseases have been recorded. More women and children have been affected by the process of migration. Except for sharing the psychological effects of migration, children have been deprived of education as their essential rights and some kids have started to work-in the streets in order to contribute to the family budget and hence, they have not continue to school. Among the migrants left their own fortune, worry and anxiety of the future have been dominated. Main fears of the respondents to survey are not taking home bread (23.1%), and many of the having an expectation of a good job (54.4%) from the job. These results are crucial since they show the deep concerns of people having not any tool to plan their future. The immigrants have not wanted to return at this stage, because their concerns regarding security have not been eliminated (27.3%) and they have lost all their assets (34.8%).

As a result, migration caused by the poverty increases the social polarization in the city of Hakkâri . The growing disparities in income distribution and poverty not only destroy composition of the society, but also push out the members of the community quickly. Individuals are increasingly alienated to their area and are staying out of the community. The most tragic aspect of the event is that "others" have increased continually and they considerably become the majority of the community that damages the social structure of the country.

Coğrafi Ortamın ğehirsel Mekân Adlarına Etkisi: ğanhurfa ğehri Örneği

The Impact of Geographical Environment on Urban Place Names: Case of ğanhurfa City

Veysi GÜNAL*, M.Sait ğAHĞNALP ve Abdulkadir GÜZEL
Harran Üniversitesi

Özet

ğanhurfa şehrindeki mekân isimlerinin ele alındığı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle cadde ve mahalle adlarına etki eden faktörler ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu adların gelişimi irdelenmiş ve adların sınıflandırılması yapılmıştır. Çalışmadaki amaç, adlarda meydana gelen gelişim ve isimlendirmelerde coğrafi ortamın etkisini ortaya koymaktır. Buna göre, şehrin doğal ortam özellikleri olan hidrografya ve topografya, şehir nüfusunun gelişimi, yerel yönetimin siyasi eğilimleri, ulusal ve yerel tarih olayları, şehrin sosyal ve ekonomik yapısı ile yasal düzenlemeler şehirsel mekân adlarına etki etmiştir. Bu bağlamda, beşeri ortam ile ilgili adlar ön plana çıkmaktadır. Nitekim şehirde var olan 149 adet mekânın 78'i adını beşeri ortamdandır almıştır. Beşeri ortam kökenli yer adları (78 adet) içinde de özellikle şahıs adları (60 adet) önemli yer tutmaktadır. Bu adların içinde de idari-askeri-siyasi şahıslar (24 adet) ile dini şahısların adları (22 adet) ön plana çıkmaktadır. Doğal ortam ile ilgili ise 22 adet ada rastlanılmıştır. Şehirde ekonomik faaliyetlerden adını alan birçok şehirsel mekân bulunmaktadır. Bu kaynaktan adını alan cadde ve mahalle sayısı 36 adettir. Diğer ve kökeni bilinmeyen ad ise 13 adettir. **Anahtar Kelimeler:** ğanhurfa, yer adları, cadde adları, mahalle adları, coğrafya

Abstract

This study which holds ğanhurfa city's place names consists of three chapters. First, the factors that impact streets and district names are being held. Also, development of names is examined and classified. The purpose of this study is to understand the impact of geographical environment on naming of streets and districts. Natural environment characteristics have an impact on urban naming. City's areal extension and an increase in population, national and local historical events, social and economic structure have an impact on urban place names too. While naming, the political party which includes mayor and councilors has an important mission. In this concept, there are a lot of places which have been named after person's names, sites and historical-political events. Out of 149 names, 78 of it have taken its names after human activities. In the human activities based names (78), person's names have an outstanding place (60). And in those names, governmental-military-political names (24) and religious person's names come into prominence. In the city there are 22 natural environment names, 6 streets and 14 districts. There are a lot of urban

* *Yazışma Adresi:* *Yazışma Adresi:* Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Osmanbey Kampüsü, ğanhurfa. *e-posta:* vgunal@harran.edu.tr

places' names which have been named after economic activities. These activities have given names to 36 districts and streets. Names which unknown the origin and others are 13.

Keywords: Şanlıurfa, urban place names, street names, districts names, geography.

I.GİRİŞ

Özel adlar ve özellikle de kişi adlarını konu alan bilime onomastik adı verilmektedir. Söz konusu bu bilim de yer adları (toponomi), insan adları (antroponomi) ve kuş adları (ornitoloji) olmak üzere üç çalışma alanından oluşmaktadır. Bunlardan önemli bir bilim dalı olan *toponimi*, arkeoloji, tarih, folklor, coğrafya, jeoloji, botanik, antropoloji, sosyoloji gibi bir çok bilimlere yakından ilgilendirmektedir (Kurt, 1991:169; Yediyıldız, 1984: 25). Bu alanda önemli bir çok çalışma yapılırken, yer adları günümüzde batılı araştırmacılar tarafından farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmekte ve bu adlar bir güç, kültür ve kimliğin sembolü olarak görülmektedir (Light, 2004: 154). Aynı şekilde bir çok araştırmaya göre, yer isimleri, politik ve sosyal kimlik üzerindeki çabalar şeklinde kendini göstermekte ve hâkim olan düzene karşı çıkma veya onu tekrar üretme, başka bir ifade ile yerini sağlama amacıyla kullanılmaktadır (Alderman, 2000: 672).

Gerek ulusal, gerekse uluslararası alanda birçok disiplin tarafından yer adları bilimi ile ilgili farklı çalışmalar yapılmaktadır. Yurt içinde özellikle tarihçi ve dilbilimciler bu konuda yoğunlaşma göstermektedir. Bilim insanları bu tür çalışmalar ile yerleşmelerin tarihsel gelişimi hakkında bilgiye ulaşmayı amaçlamaktadırlar. Her ne kadar yer adı çalışmaları, daha çok, söz konusu bu iki bilimin konusu gibi görünse de, toplumların coğrafi mekânla bütünleşmesinin göstergesi olarak kabul edilen yer adları (Erinç, 1989:9), bu özelliğinden dolayı, coğrafyacılar tarafından da araştırma konusu yapılmaktadır. Öte yandan yer isimleri geçmişteki coğrafi çevrenin ve coğrafi çevredeki değişimin en önemli kanıtlarındandır (Bres, 1990: 56; Tunçel, 2000:26). Gerçekten de yapılan araştırmalarda, Anadolu köy adlarının incelenmesi sonucunda, Türklerin yerleşme yerlerine ad verirken önce çevreden, ikinci planda da bireyden, yani insandan yararlandıkları görülmektedir (Aksan'a atfen Gülensoy, 1998:45). Bununla birlikte coğrafya sadece bugünü değil, aynı zamanda geçmiş de ele alan bir bilimdir. Arazinin geçmişteki işleniş tarzı, tarih boyunca ortaya çıkan yerleşmelerin özellikleri, nüfus, şehirlerin ortaya çıkışı, yaşaması ve bunları etkileyen coğrafi faktörlerle birlikte eski durumunun ve tarihi gelişiminin bilinmesi, bazı açıklamalarda ve ilmi niteliğin açıklık kazanmasında önemli faktördür (Karaboran, 1984:97-98). Dolayısıyla toponomi Coğrafya biliminin önemli bir konusunu oluşturduğu söylenebilir.

Konunun ele alınışı açısından söz konusu bilim dalları arasında farklılığın da bulunduğu bir gerçektir. Dilbilimciler yer adlarındaki kelimelerin ve cümle yapılarının özellikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır (Şahin, 2002:101-126; Akar, 2006: 51-63; Aydın, 2008:202-208; Uyanık, 2006:87-93; Aksan, 1974: 185-193; Başkan, 1971: 237-251). Tarihçiler ise yer adlarından yola çıkarak geçmiş dönemin sosyal-ekonomik yapısını ortaya koymaya çalışmakta ve sadece söz konusu

dönemdeki yerleşmelerde görülen yer adlarının tasnifini yapmaktadırlar (Metin, 2009: 45-58; Gül, 2009:77-98; İlhan, 2006: 41-58; Kurt, 2001: 405-408; Açık, 2003:181-202). Buna karşılık coğrafyacıların konuyu ele alış tarzları, daha çok, çeşitli fiziki ve beşeri nedenlerle yer adlarında meydana gelen değişim ile isimlendirmelere etki eden faktörler ve bu isimlerin sınıflandırılması şeklinde kendini göstermektedir (Tunçel, 2000: 23-34; Erinç, 1989: 9-13, Sarı, 2007: 487-501; Güney, 1996: 619-630; Karaboran, 1989:153-182; Emiroğlu, 1984:151-200).

Bütün bunlarla birlikte yer adlarına yönelik ulusal çalışmalar genellikle ülke geneli ve/veya kırsal alanlardaki yerleşmeler ile ilgili olduğu görülmektedir. Şehirsel mekândaki yer adlarını kapsayan çalışmaların henüz başlangıç aşamasında bile olmadığı söylenebilir. Buna karşın batılı araştırmacılar ve özellikle de coğrafyacılar bu konuda daha fazla yol kat etmişlerdir. Söz konusu bu çalışmalarda, siyasal rejimin değişmesine bağlı olarak, şehirdeki cadde ve sokak isimlerinde meydana gelen değişim ele alınmaktadır. Dolayısıyla tarihi coğrafyacıların uzun zaman ilgi alanında olan yer adları, son dönemlerde kültürel coğrafya ve siyasal coğrafya alanında çalışma yapanlar tarafından da ele alınmaya başlanmıştır. (Alderman, 2001:672-684; Light, 2004:154-172). Cadde isimlerinin siyasal coğrafya konusu olmasının nedeni, cadde isimlerinin öneminden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de ilk bakışta cadde isimleri araştırmaya değecek değeri olmayan önemsiz bir konu olarak görülmelerine rağmen, bu isimler yer bulma/yer tarifi gibi hizmeti yanında, aynı zamanda politik önemleri de var. Başka bir ifade ile, bir ülkenin veya bölgenin tarihi ile ilgili herhangi bir olay veya kişinin anısına isimlendirilen bu isimler politik düzenin birer göstergeleridir. Aynı zamanda güçlü sembolik önemleri sayesinde, ulusal kimliğin anlamlı ifadeleri olabilirler (Light, 2004: 154). Aynı şekilde, caddeleri isimlendirme, siyasal düzenin, sahip olduğu kendi anlayışını şehirsel mekâna kazmaya/yazmaya teşebbüs ettiği diğer bir yol olarak görülmektedir. Ulusal tarihte özel önemi olan kişileri, olayları ve mekânları caddelerin isimlendirilmesinde kullanılması yüzyıllardır uygulanan bir uygulamadır. Bu şekildeki hatırlatıcı cadde isimleri, şehir halkının bilinç altına hergün sunmak suretiyle, özel bir ulusal tarih öyküsünün kurumsallaşmasının bir diğer yoludur (Light, 2004: 155; Yeoh, 1992:313). Öte yandan, tarihsel süreç içinde, özellikle şehirde veya ülkede siyasal bir değişiklik olması durumunda şehirdeki mekân isimleri değişiklik gösterebilir. Buna örnek olarak Doğu Avrupa'da ve eski Sovyetler Birliği'ndeki siyasal değişim gösterilebilir. Bu siyasal değişim Romanya, Almanya gibi ülkelerin bazı şehirlerinde cadde isimlerinin tekrar isimlendirilmesi ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla siyasal değişiklik şehrin kimliğinin de bu yönde değişmesine neden olmuştur (Light, 2004:155).

Şanlıurfa şehrindeki mahalle ve cadde isimlerinin ele alındığı bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle söz konusu mekânların adlarının ortaya çıkışına, başka bir ifade ile, günümüzdeki şeklini almasına etki eden faktörler ele alınmıştır. Daha sonra şehirdeki adların tarihsel süreç içindeki gelişimi irdelenmiş, en son olarak da bu adların kökenine göre sınıflandırılması yapılmıştır. Çalışmadaki amaç isimlerde meydana gelen gelişimi ve isimlendirmelerde coğrafi ortamın (doğal ve beşeri ortam) etkisini ortaya koymaktır.

II. ĞEHĞRİEKĞ MEKÂNLARIN ADLANDIRILMASINA ETKĞ EDEN FAKTÖRLER

Şanlıurfa şehrindeki mekân isimlerinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak bir çok doğal ve beşeri etken etki etmiştir. Bunları şu şekilde izah edebiliriz:

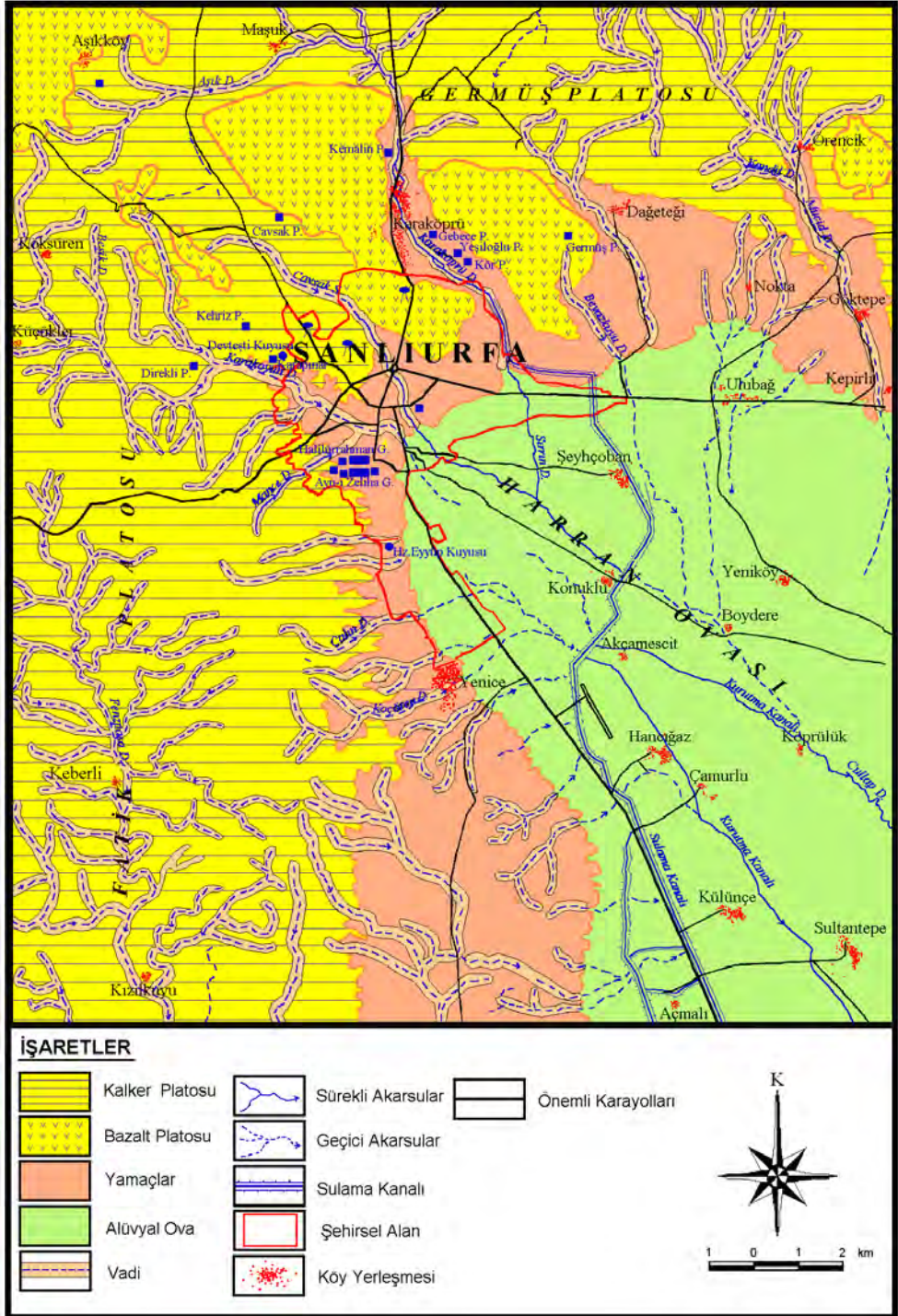
1. Ğehir ve yakın çevresinin doğal ortam özellikleri

Yerleşmenin içinde bulunduğu veya yakınında bulunan doğal ortam da, o yerleşmede yapılacak olan isimlendirmeleri etkileyebilmektedir. Gerçekten de yapılan araştırmalarda, Anadolu köy adlarının incelenmesi sonucunda, Türklerin yerleşme yerlerine ad verirken önce çevreden, ikinci planda da bireyden yani insandan yararlandıkları görülmektedir (Aksan'a atfen Gülensoy, 1998:45).

Şanlıurfa'daki şehrsel mekân isimlerinin oluşumunda da şehrin bulunduğu alanın ve yakın çevresinin doğal ortam özellikleri etkili olmuştur. Ancak kırsal yerleşmelere nazaran, bu etkinin şehirde sınırlı kaldığını söyleyebiliriz. Başka bir ifade ile, yukarıda kısaca ifade edilenin aksine, ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere, şehirde adını doğal ortamdaki alan mekân ismi fazla değildir.

Özellikle belirtmek gerekir ki, şehrin bulunduğu alan ve yakın çevresinin hidrografyası bazı mekânların isimlerinin oluşumunda önemli bir çıkış noktası olmuştur. Şehrin bulunduğu alan ve yakın çevresi bir çok su kaynağı ve akarsuyun bulunduğu alandır. Başka bir ifade ile, buralarda bir çok karstik kaynak ve bazalt örtüsü içinde ortaya çıkan su kaynakları mevcuttur. En önemli kaynaklar Dergâh kaynakları, Direkli kaynağı, Cavsak kaynağı, Kehriz kaynağı, Devteşti ve Bamyasuyu kaynağıdır. Şehrin içinde ve yakın çevresinde bunlar dışında başka kaynaklar da bulunmaktadır. Şehrin çevresinin genellikle kalker plato özelliği göstermesi ve şehrsel alanın bir kısmının bu plato üzerinde bulunmasından dolayı söz konusu bu kaynakların çoğunluğu karstik kaynaklardır (Şahinalp, 2005:29-33).

Şehrin yakın çevresinin kalker platolarından oluşması karstik kaynakların bolluğunu sağlarken, morfolojik yapı, yani kuzey/kuzeydoğuda plato alanlarının (Germüş Platosu) bulunması, ayrıca güneye doğru yükselti ve eğimin azalması, bir çok akarsunun güney yönlü akış göstermesini sağlamıştır. Aynı şekilde şehrin batı kesiminde de Fatik Platosu bulunmaktadır. Buradan da doğuya, yani şehre doğru yönelen ve yağışlı mevsimlerde akışa geçen bir çok dönemlik dere bulunmaktadır. Buna göre kuzey ve batıdaki platolar ile güneydeki Harran ovasının kesişme noktasında bulunan şehir söz konusu mevsimlik derelerin birkaçının güzergahında bulunmaktadır. Karakoyun, Mance, Çalın, Koçören ve Sırrın dereleri ile Cavsak suyu şehirden geçen akarsulardır. Bununla birlikte şehirde mevsimlik dereler dışında, sürekli göller de bulunmaktadır (Halilürrahman Gölü ve Ayn-ı Zeliha Gölü) (Şekil 1). Yukarıda adı geçen dere ve göllerden bazılarının adları şehirdeki mekânlara verilmiştir (Karakoyunlu, Bamyasuyu, Sırrın, Direkli, Pınarbaşı, Göl, Akpınar ve Mance mahalleleri ile Açıksu, Balıklıgöl, Büyükdere, Pınar, Akpınar, Karakoyun, vs. caddeleri).

Şekil 1. Şanlıurfa şehri ve çevresinin hidrografi ve morfoloji haritası (Şahinalp 2005'ten alınmıştır)

Şehrin hidrografyasından başka, aynı zamanda topoğrafik özellikleri de isimlendirme üzerinde etki etmiştir. Şehrin kurulu bulunduğu alan, özellikle de İpekyol'dan kaleye kadar olan bölüm, fiziki anlamda çanak şeklinde bir özellik göstermektedir. Şehrin kuzeyi ve batısında bulunan platolar dışında, (ki şehirsel alanın bir kısmı bu platoların içinde kalmaktadır) gerek şehirsel alanın merkezi kesimlerinde, gerekse kenar kısımlarında, yükseltisi değişen çeşitli yükseltiler, başka bir ifade ile tepeler bulunmaktadır. Öte yandan şehirsel alanın Gaziantep istikametine açılmasını sağlayan bir boğaz da (Akabe) bulunmaktadır. Fiziki yapı ile ilgili bu şekillerin bir kısmının şehirdeki isimlendirmelerde kullanıldığı görülmektedir. Bu isimler Akabe, Esentepe, Devteşti, Topdağı ve Tepe mahalleleridir.

2. Şehir nüfusundaki gelişme

Şanlıurfa şehrinin alansal olarak genişlemesi ve nüfusun artması da, mahalle ve cadde sayılarını arttırması suretiyle, isimlendirmeler üzerinde dolaylı olarak etkili olmuştur. Nitekim 1927 yılında 29.098 olan şehir nüfusu özellikle 1955 yılından sonra önemli oranlarda artarak 2009 yılında 482.323'e ulaşmıştır. Söz konusu artış oranları il geneli ve Türkiye yıllık nüfus artış hızının çok üstündedir. Gerçekten de Şanlıurfa ilinin 1950-1955 yılları arasında nüfusun artış hızı % 30.9; Türkiye'deki artış hızı % 27.8 olarak belirirken, şehirde ise bu oran % 44.4 olmuştur. Bu oran diğer dönemlerde de oldukça yüksektir. Özellikle 1985-1990 arasındaki dönemde görülen % 69.9'lük yıllık artış hızı şehir tarihindeki en yüksek oran olmuştur. Aynı şekilde şehrin nüfusun il nüfusu içindeki oranının sürekli arttığı ve 1927 yılında % 14.02 olan oranın 2009 yılında % 29.9'a yükseldiği görülmektedir (Tablo 1).

Şehir ile il genelindeki artış oranlarının birbirine yakın değerler göstermemesi, köyden kente göç eksenli bir durumu göstermektedir. Gerçekten de bölge genelinde olduğu gibi, Şanlıurfa şehrindeki şehirleşme, doğal nüfus artışı ile birlikte, tarımsal nüfusun göçünün bir ürünü olarak kendini göstermektedir. Başka bir ifade ile, kırsal kesimde iş imkanının bulunmaması, topraksız veya yeterli toprağı olmayan kırsal kesimin kırdan kente göçünü doğurmuştur. Öte yandan GAP kapsamında yapılan barajlar nedeniyle yerleşmeleri olumsuz etkilenen köylüler de şehre yönelmişlerdir. Kırsal kesimde doğurganlığın fazla olması ve makinalaşma sonucunda işgücü fazlalığının ortaya çıkması şehre göçün diğer nedenleri arasında sayılmaktadır (Akış ve Akkuş, 2003:530-542; Demir, 2003:189-205). Öte yandan sözkonusu olumsuz şartlar nedeniyle kırsal kesimin itici özellikleri ile birlikte şehrin çekici özelliklere sahip olması bu göçü daha da kamçulamıştır. Nitekim 1968 yılından itibaren Şanlıurfa ilinin de kalkınmada öncelikli iller arasına alınması sonucunda şehirde sanayinin gelişmeye başlaması ve çeşitli cazip özelliklerin ortaya çıkması şehrin nüfus çekmesine neden olmuştur. Aynı zamanda 1985'ten sonra GAP'ın faaliyete geçmeye başlaması ve şehirdeki ekonomik yatırımların yapılması ve bunun sonucu olarak alınan göç nedeniyle şehirde hızlı bir nüfus artışı ortaya çıkmıştır (Şahinalp, 2005:217- 243). Nitekim en fazla nüfus artışının olduğu dönem de 1985-1990 dönemi olmuştur (% 69.9).

Şehir nüfusunda meydana gelen bu yüksek artışlar, şehrin mekânsal gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. Özellikle 1960 yılından sonraki hızlı nüfus artışı, şehrin mekân üzerindeki genişlemesi ve özellikle kuzey ve güney yönlü büyümesini sağlamıştır. Nitekim şehrin yayılmış olduğu alan 1940 yılında 154.4 hektar olarak tahmin edilirken, 1962 yılında 314.8 hektar, 1974 yılında 624.9 hektar, 1987 yılında 1.540 hektar, 2003 yılında ise 3.102 hektar olduğu belirtilmektedir (Şahinalp, 2005: 201, 206, 218, 236, 335).

Tablo 1. Şanlıurfa şehri nüfusunun yıllar itibariyle gelişim durumu (1927-2009)

Sayım yılları	Şanlıurfa Şehri				Şanlıurfa ili		Türkiye	
	Nüfus	Yıllık Artış hızı (%)*	Çi nüfusu içindeki payı (%)	Mahalle sayısı	Nüfus	Yıllık artış hızı (%)	Nüfus	Yıllık artış hızı (%)
1927	29.098	-	14.0	17	207.487	-	13.648.270	-
1935	31.721	10.8	13.8	?	229.614	12.7	16.158.018	21.1
1940	35.266	21.2	14.4	?	245.398	13.3	17.820.950	19.6
1945	36.356	6.1	13.8	?	263.855	14.5	18.790.174	10.6
1950	38.685	12.4	13.0	?	298.394	24.6	20.947.188	21.7
1955	48.296	44.4	13.9	?	348.199	30.9	24.064.763	27.8
1960	59.863	42.9	14.9	?	401.919	28.7	27.754.820	28.5
1965	73.498	41.0	16.3	17	450.798	23.0	31.391.421	24.6
1970	100.654	62.9	18.7	17	538.131	35.4	35.605.176	25.2
1975	132.934	55.6	22.3	26	597.277	20.9	40.347.719	25.0
1980	147.488	20.8	24.5	26	602.769	1.8	44.736.957	20.7
1985	194.969	55.8	24.5	29	795.034	55.4	50.664.458	24.9
1990	276.528	69.9	27.6	48	1.001.455	46.2	56.473.035	21.7
2000	385.588	33.2	26.7	66	1.443.422	36.6	67.803.927	18.3
2007	472.238	28.9	31.0	67	1.523.099	7.7	70.586.256	5.7
2008	468.993	-6.9	29.8	67	1.574.224	33.0	71.517.100	13.1
2009	482.323	28.0	29.9	67	1.613.737	24.8	72.561.312	14.5

Kaynak: TÜİK

* : Şehrin yıllık artış hızı $P_{t+n}=P_t \cdot e_m$ formülü ile hesaplanmıştır.

Öte yandan şehrin büyük oranda göç alması ve bunun sonucunda nüfusunun artması, söz konusu bu nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması için yeni bazı hizmet alanlarının oluşturulması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Gerçekten de özellikle nüfusun hızlı artış gösterdiği dönemlerde doğumevi hastanesi, üniversite, devlet hastanesi, SSK, vb resmi binalar inşa edilmiştir. Bu durum daha çok cadde isimleri üzerinde etkili olmuştur. Nitekim bu imar faaliyeti sonucunda söz konusu kurumun üzerinde bulunduğu caddelere bu kurumların adları verilmiştir (GAP, Emniyet, Güvenlik, Doğumevi, Meteoroloji, Adalet, SSK, Tekel, Veteriner, Harran Üniversitesi caddeleri).

Şehir nüfusunun artışının isimlendirme üzerindeki en önemli etkisi, mahalle sayılarının artışında görülmektedir. Şehrin Cumhuriyet döneminde geçirmiş olduğu

nüfus süreci sonucunda, mekânsal genişlemesi ile birlikte, bir çok yeni mahalle kurulmuştur. Mahalle sayıları 1927 yılından 1965 yılına kadar bir değişim göstermezken, 1965 yılından 1985'e kadar ise 17'den sadece 29'a ulaşmıştır. Asıl gelişme 1985 yılından sonra olmuştur. Nitekim 1985 yılında 29 olan mahalle sayısı, 1990 yılında 48, 2000 yılında 66 ve 2007 yılında ise 67'ye ulaşmıştır (Tablo 1). Öte yandan yeni yerleşim alanlarının oluşması ve buraların eski semtlere göre daha planlı olması, yeni mahalle isimleri ile birlikte, bir çok cadde isminin de oluşmasını sağlamıştır.

Şehrin gerek nüfus açısından gerekse mekânsal bakımdan gelişmesinin önemli bir sonucu daha olmuştur. Şehrin nüfusunun artması sadece yeni alanların yerleşime açılmasını sağlamamış, aynı zamanda, şehrin yakın çevrede bulunan köy yerleşmelerine yakınlaşmasını sağlamıştır. Şehrin bu gelişmesi sonucunda, yakın çevrede bulunan köyler de şehir ile birleşmiştir. Böylece köy statüsünde olan bu yerleşmeler belediye sınırlarına dahil edilip, şehrin birer mahallesi konumuna gelmiştir. Örneğin belediye sınırlarının genişletilmesi ile daha önce köy statüsünde bulunan Sırrın ile Akpınar köylerinin tüzel kişiliği sona ermiş ve şehre dahil olmuşlardır. Bu süreçte şehrin bir mahallesi olma özelliği kazanan söz konusu köylerin ismi değiştirilmeden olduğu gibi kalmıştır. Bu durum, genelde kırsal yerleşmelerde adların doğal ortam ile ilgili olması nedeniyle, şehirde de doğal ortam ile ilgili adların artmasına neden olmuştur. Çünkü gerek Sırrın, gerekse Akpınar isimleri hidrografi ile ilgili adlardır.

3. Ulusal geçmiŞ ve yerel tarih olayları

Tarih bilimi siyasi kimliğin tamamlayıcısı olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla, şehirsel mekânı anlamlandırmanın en yaygın yollarından birisi ulusal geçmişin anılması tarzıdır. Söz konusu ulusal geçmişin anılması da değişik şekillerde yapılır. Fakat en çok heykellerin, anıtların ve diğer eserlerin artışı yolu ile kendini ifade eder. Bu şekildeki yapıtlar ulusal tarih ve kimlik öykülerinin, mekân üzerinde egemenliğini tasarlamaya hizmet ederler. Öyle ki, bu şekildeki özel şehirsel alanlar ulusal belleği özetler ve halkın devlete bağlılığını oluşturmada ana referans konular olarak rol oynarlar. Ayrıca ulusal geçmişin özel bir manasını somutlaştıran heykel ve diğer yapıtlar, ulusal kimliğin yenilenmesi ve yeniden oluşturulmasında kullanılan önemli araçlardandır. Aynı şekilde şehirsel mekânlardaki (cadde, sokak, bulvar, mahalle, vs.) isimlendirmeler de söz konusu ulusal tarih bilincinin oluşturulmasında kullanılan diğer araçlardır (Light, 2004: 155).

Şanlıurfa şehrindeki mekân isimleri üzerinde de gerek ulusal tarih, gerekse yerel tarih olayları önemli derecede ve doğrudan etki ettiği söylenebilir. Tarihsel olaylar isimlendirmeyi etkilediği gibi, şehirde kullanılan isimler de şehrin tarihsel kökeni ve kültürel geçmişi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu bağlamda, şehir ve çevresinin tarihsel geçmişi ve bu alanda hüküm sürmüş uygarlıkları kısaca incelemek önemlidir.

Şehir oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Ancak şehirdeki mekân adlarının tarihi geçmiş ile olan ilişkisi İslam dönemi ile başladığı söylenebilir. Başka bir ifade ile, kökeni İslam dönemi öncesi uygarlık ve olaylara dayalı herhangi bir ada

rastlanmamaktadır. Şehir, Bizans ile Müslüman Araplar arasında süren mücadelelerden sonra, bölgedeki diğer yerleşmeler gibi, Halife Hz. Ömer döneminde 639 yılında İslam topraklarına katılmış, Bu dönem içerisinde şehirde çeşitli imar faaliyetlerinde bulunulmuştur (Ekinci ve Paydaş, 2008: 53, 61). Eski Ömeriye Camisinin bu dönemden kaldığı belirtilmektedir (Ekinci ve Paydaş 2008:61; Ekinci, 2006: 31-38). Nitekim cami üzerinde bulunan kitabelerden bu caminin Hz. Ömer'in hilafeti döneminde (634-644) yapıldığı anlaşılmaktadır (Karakaş, 2001:119-122). Dört halife döneminden sonra, Osmanlı Dönemine kadar, sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Mervaniler, Ukayliler, Selçuklular, Haçlılar, Zengiler, Eyyübler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Memlükler gibi çeşitli devlet ve hanedanlıklar Urfa ve çevresine hakim olmuşlardır. Urfa'nın Osmanlılar'a katılması ise Yavuz Sultan Selim dönemine rastlamaktadır. 1517 yılından itibaren uzun süre Osmanlıların elinde bulunan Urfa'da, bu süre içinde fiziki ve sosyal açıdan önemli gelişmeler olmuştur. Söz konusu bu gelişmeler Urfa'nın günümüzdeki yapısının ortaya çıkışında bir temel görevi görmüştür (Üner, 2009:24-25).

Yukarıda kısaca izah edilen şehrin tarihi geçmişi şehirdeki mekân isimlerinin oluşumunda önemli kaynaklardan birisi olmuştur. Bu bağlamda, Şanlıurfa'da da bazı mahalle ve caddelere, ulusal geçmişin anılması amacıyla, geçmişte şehirde hüküm sürmüş ve çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuş devletlerin isimleri verilmiştir (Selahattin Eyyübi mahallesi, Süleyman Şah caddesi, Selçuklu mahallesi gibi). Öte yandan Akkoyunlular dönemini çağrıştıran Nur Ali Bey ve Hasan Padişah/Paşa mahallesi de 20.yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, daha sonra, mahallelerin birleştirilmesi ile bu mahalle adları ortadan kalkmıştır. Gerek uzun süre Urfa'ya hakim olması, gerekse bir çok dini yapının bu dönemde inşa edilmesi nedeniyle Osmanlı Döneminin şehirdeki adlara yansması daha fazla olmuştur. Bu dönemde yaşamış devlet adamları veya yapılmış olan cami adlarını temel alan bir çok şehrsel mekân ismi bulunmaktadır. Başka bir ifade ile, Osmanlı Dönemine ait şehirde pek çok isim bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Osmanlı devletinin isminden oluşmaktadır (Osmanlı mahallesi, Osmanlı caddesi). Bazı isimler ise Osmanlı padişahlarının adından kaynağını almıştır (Süleymaniye mahallesi, Muradiye mahallesi, Sultan Fatih mahallesi, Hamidiye mahallesi, Osmangazi mahallesi, Ertuğrulgazi mahallesi, Yavuz Selim mahallesi, Selimiye caddesi, Süleymaniye caddesi, Fatih Sultan Mehmet caddesi gibi). Öte yandan Osmanlı Devleti döneminde Urfa şehrinde çeşitli görevlerde bulunmuş idareciler (valiler, paşalar) ve devlet genelinde ün yapmış çeşitli devlet adamları ile askeri şahsiyetlerin ve resmi binaların isimlerinin de şehirdeki mekânların isimlendirilmesinde kullanıldığı görülmektedir (Kadioğlu mahallesi, Mimar Sinan mahallesi, Akşemsettin mahallesi, Ulubatlı mahallesi, Yusufpaşa mahallesi, Divanyolu caddesi, Sarayönü caddesi gibi). Ayrıca geçmişte bulunup, günümüzde varlığını yitiren ve bu dönemden ismini alan çeşitli mahalle isimlerinin bulunduğunu ifade etmek gerekir (Sultan Bey mahallesi, Acem Bey mahallesi, Alihan Bek mahallesi, Karamusa mahallesi, Hüseyin Paşa mahallesi, Kutbettin mahallesi gibi) Bu konuda şunu da ifade etmek gerekir ki, şehirde bulunan bu cadde

ve mahalle isimleri şehrin kültürel geçmişi ve yerel tarihi hakkında önemli bilgi vermektedir.

Cumhuriyet öncesindeki olaylar ve tarihsel süreç isimlendirmede kaynaklık ettiği gibi, Kurtuluş Savaşı dönemindeki tarihsel olaylar da isimlendirmeler üzerinde etki etmiştir. Şehir 5 Şubat 1919 tarihinde önce İngilizler, daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgale karşı tepki gösteren ve mücadele eden, daha da önemlisi halkı örgütleyen önemli şahsiyetler olmuştur. Bunlardan en önemlisi şehrin işgalinin başlangıcında mutasarrıflık görevinde bulunan Nusret Bey'dir. Nusret Bey'in Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ordunun dağıtılmış olmasından dolayı, işgale karşı koyması amacıyla, halktan oluşan bir milis kuvvetinin oluşturulması için büyük gayretleri olmuştur (Açanal, 2001:19-36). Nusret Bey dışında şehrin düşman işgalinden kurtuluşunda önemli faaliyetleri bulunanlar ise, "Onikiler" olarak adlandırılan gruptur. Bu grup, İngilizlerin şehri işgal etmesi ile, şehri bu işgale karşı örgütlemek isteyen ve bir araya gelerek şehirdeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin temellerini atan, şehrin ileri gelenlerinden oluşan gruptur. Bu grupta bulunanlar on iki kişi olduğu için, oluşum halk arasında "Onikiler" olarak anılmıştır (Onikilerin isimleri ve şehrin kurtuluşu için yapmış oldukları mücadeleleri için ayrıntılı bilgi için bkz. Akalın, 2002: 26-31; Açanal, 2001: 60-67; Öcal ve diğerleri, 2001: 78-79).

Bu bağlamda, Kurtuluş Savaşı döneminde, Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşu esnasında yaşanan olaylar, şehrin kurtuluş tarihi ve bu süreçte rol oynayan kişilerin isimleri şehirdeki mekânların isimlendirilmesinde kullanılmıştır (Atatürk mahallesi, Kurtuluş mahallesi, Sancaktar mahallesi, Onikiler mahallesi, Atatürk caddesi, Şehit Nusret caddesi, 11 Nisan Fuar caddesi, Topçular caddesi, Cumhuriyet caddesi, Zafer caddesi, İstiklal Caddesi, vs).

Öte yandan Çanakkale'de savaşı komutanların adları da isimlendirmelerde kullanılmıştır. Bunlardan en önemlisi ismi daha sonra Atatürk Bulvarı olarak değiştirilen Mustafa Kemal Paşa caddesidir. Çanakkale Savaşı'nda savaşı ve gazi ünvanını alan Urfalıların, savaş dönüşlerinde komutanları olan Mustafa Kemal Paşa ile ilgili hayranlıklarını çevrelerine anlatmaları sonucu, o dönemde mutasarrıf olan Nusret Bey, bu bağlılık ve saygıyı anıtlara istemiş, bunun sonucunda da bir cadde açtırarak buraya Mustafa Kemal Paşa caddesi adını vermiş ve buraya bir anıt çeşme yaptırmıştır.

4. Şehirdeki sosyal ve ekonomik yapı

Şehir ve çevresinde hâkim olan sosyal ve ekonomik yapı (din, kültür, ticaret, el sanatları) da şehirdeki bazı mekânların adlarını belirlemiştir.

Şanlıurfa şehri dinsel bir merkez olma özelliği göstermekte ve bir çok din için kutsal sayılmaktadır. Öte yandan şehir bir çok mutasavvıf kişinin ve tasavvuf ehlinin yaşamış olduğu bir yerleşmedir. Başka bir ifade ile, tarihsel süreç içinde şehir Mevlevilik, Kadirilik ve Halvetilik gibi birçok tarikata ev sahipliği yapmıştır. Öyle ki günümüzde de bu tarikatlar şehirde varlıklarını devam ettirmektedirler. Özellikle Mevlevilik ve Kadirilik geçmişte önem kazanmış tarikatlar olmuştur. Gerçekten de Mevleviliğin Şanlıurfa'daki geçmişi 18.yüzyıl başlarına kadar gitmektedir (Kürkçüoğlu, 1996: sayfa numarasız). Hatta söz konusu tarikatın

şehirdeki başlangıcının 16.yüzyıla kadar dayandığı da belirtilmektedir (Ertan, 2007:271). Dolayısıyla birçok Mevlevi şeyhinin şehirde görevlendirildiği ve buralarda dini yapının oluşmasında aktif rol oynadığı bilinmektedir (Ertan, 2007:278). Mevlevilik dışında özellikle de Kadirilik tarikatı açısından şehir büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Şanlıurfa'da yetişmiş ve 1883 yılında vefat etmiş olan Seyyid Dede Osman Avni adlı kişi Kadirilik tarikatının önemli mutasavvıflarındandır. 1737 yılında Şanlıurfa'ya, Konya'dan görevli olarak gönderilen Abdülhakim Dede de Mevlevi tarikatına mensup bir alimdi (Ertan, 2007:278). Bununla birlikte şehirdeki dini yapının oluşmasında önemli etkileri olan yerel dini şahıslar da mevcuttur (Zeki Hafız, Behçet Arabi, Şani Efendi gibi).

Geçmişte sahip olduğu ve kısmen halen de devam eden şehrin dini yapı ile ilgili bu özelliği nedeniyle, bu sosyal olgunun günümüzdeki isimlendirmelerde çok kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Dedeosman mahallesi, Şihmaksut mahallesi, (Ahmet Yesevi'nin halifesi), Hakimdede mahallesi, Yakubiye mahallesi, Yakupkalfa caddesi, Dedeosman caddesi, Zeki Hafız caddesi, Behçet Arabi caddesi gibi isimler söz konusu bu yerel sosyal olgunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buhara mahallesinin adının da bu olgudan esinlenerek verildiği söylenebilir.

Öte yandan şehir dışında yaşamış olan din alimlerinin adları da mekânların isimlendirilmesinde kullanılmıştır. Bu bağlamda, Şanlıurfa ilinin özellikle Harran ilçesi geçmişte bir çok dini âlimin yaşadığı bir yerleşme olmuştur. Burada on iki imamdan beşincisi olan Ebu Cafer İmam Muhammed Bakır'a atfedilen türbe ile Hayati Harrani'nin türbesi bulunmaktadır. Bunların gerek yerel, gerekse evrensel öneminden dolayı, Şanlıurfa şehrindeki bazı mekânlara bu şahısların ismi verilmiştir. Aynı şekilde isimlendirmelerde, evrensel olan dini şahısların adlarından da esinlenilmiştir (Ahmet Yesevi mahallesi, Hacıbayram mahallesi, Fuzuli caddesi, Mevlana caddesi, Veysel Karani mahallesi). Bununla birlikte bazı peygamberlerin makamının şehirde bulunması ve bazı dinsel tarihi olayların şehirde yaşandığının kabul edilmiş olması da bazı isimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin Eyüp Nebi mahallesi, Eyyübiye mahallesi, Eyüp Peygamber caddesi, Eyüpkent mahallesi ve Sabır caddesinin isim kökenlerine bakıldığında, dinsel mekânların isimlendirmedeki etkisi daha iyi anlaşılmaktadır.

Gerek şehir içi, gerekse şehrin kenar kesimlerinde, geçmişte yapılmış veya günümüzde sürdürülmekte olan ekonomik faaliyetler de mekân isimlerinin oluşumuna etki etmiştir. Şehrin güneyinde, Karakoyun deresinin Harran Ovası'na çıktığı yerden başlayarak vadi boyunca sebze bahçeleri bulunmaktadır. Burası şehrin eskiden beri sebzelikleri durumdadır (Elibüyük ve Güzel, 2003:60,63). Aynı şekilde sebzecilik faaliyetleri Paşabağı mahallesinin güneyi ve Sancaktar mahallesinde halen sürdürülmektedir. Öte yandan Paşabağı ile Bağlarbaşı mahallelerinde geçmişte bağ alanları yoğunluk göstermekte idi. Bağlarbaşı mahallesinin bulunduğu alanlar aynı zamanda antepfıstığı alanları idi. Bundan dolayı şehrin bu alanlarında Bağlarbaşı mahallesi, Paşabağı mahallesi, Haleplibahçe mahallesi, Haleplibahçe caddesi, Bahçe caddesi, Bostancılar caddesi, Fıstık caddesi, Almanbağı caddesi, Bahçeyolu caddesi gibi adlar ortaya çıkmıştır. Tarımsal faaliyetler dışında el sanatları da bu anlamda önem kazanmıştır. Özellikle merkezi

iş alanında günümüzde az da olsa varlığını devam ettiren bazı el sanatları geçmişte büyük öneme sahipti. Gerçekten de 16.yüzyıla bakıldığında, coğrafi konumunun da desteğiyle, şehirde sanayi ve ticari faaliyetlerinin yoğun olduğu görülmektedir (Turan, 2005:148-149). Ticari faaliyetlerdeki bu yoğunluk sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir (Üner, 2009:208-234; Bayraktar, 2007:205-208). Şehrin tarihi kesimlerinde bulunan Kendirci mahallesi, Bıçakçı mahallesi ve Çarşı caddesi isimlerini söz konusu ticari faaliyetlerden almıştır.

5. Yerel yönetimlerin siyasi eğilimleri

Herhangi bir şehirdeki siyasi durum ve şehir peyzajı birbirleri ile yakın ilişki içindedir. Genellikle hâkim olan siyasi güç, şehrin görünümünde çeşitli sembollerin oluşturulması yoluyla, kurumsallaşmak ister. Başka bir ifade ile, sahip olduğu özel değerleri yaymak için, birçok siyasi düzen, şehrsel mekânı çeşitli yollarla ve özellikle de sözbilim yollarla adlandırmaya çalışır (Light, 2004:155). Türkiye'nin bir çok şehrinde de cadde ve mahalle isimleri şehirdeki siyasi yapıya bağlı olarak şekillenmektedir. Öyle ki, Türkiye'de adres bilgi standartlarının oluşturulmasında karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi değişen belediye başkanı ile birlikte cadde, sokak ve mahalle isimlerinin sık sık değişmesidir (Türkiye Bilişim Derneği, 2002:5-9) Böyle bir tablonun ortaya çıkması 5393 Nolu Belediye Kanunu'ndan kaynaklanmaktadır. Bu kanunun 9.maddesine göre belediye sınırları içinde mahalle kurulması, kaldırılması, birleştirilmesi, bölünmesi, adlarıyla sınırlarının tespiti ve değiştirilmesi, belediye meclisinin kararı ve kaymakamın görüşü üzerine valinin onayı ile olur. Bunun sonucunda da belediye yönetiminin değişmesi ile birlikte şehrsel mekândaki isimlerin de değişme olanağı artmaktadır.

Mahallelerin isimlendirilmesinde bu süreç izlenirken, başka bir ifade ile valiliğin onayı gerekirken, caddelere yeni isim verme veya var olan isimleri değiştirme kararı tamamen belediye meclisi yetkisindedir. Bu bağlamda, bu mekânların isimlendirilmesinde belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerinin mensubu oldukları siyasi partinin misyonu önemli olmaktadır. Özellikle de şehrin en çok geliştiği ve bu nedenle de bir çok yeni mahallenin/caddenin ortaya çıktığı ve bunların da isimlendirildiği dönemlerde bu durum daha fazla önem kazanmaktadır.

Belediye başkanlarının seçimle doğrudan halk tarafından seçilmeye başladığı 1963 yılından itibaren Şanlıurfa şehrinde görev yapmış belediye başkanlarının siyasi kimliklerine bakıldığında, bunların genellikle muhafazakâr bir kimliğe ait oldukları görülmektedir. Bu dönemlerde verilen isimlerin (özellikle şahıs isimlerinin) de, belediye başkanının mensup olduğu siyasi misyon ile paralellik gösterdiği söylenebilir (Tablo.2). Gerçekten de bu dönemlerde isimlendirilen mahalle ve caddelerin isim kökeni çoğunlukla ulusal ve dini isimlerden oluşmuştur (Hakimdede, Dedeosman, Osmanlı, Osmangazi, Ulubatlı, Ahmet Yesevi, Hacıbayram, Şani Efendi, vb.). Öyle ki bazı dönemlerde bu tür isimlendirme yoğunluk kazanmıştır. Örneğin belediye meclisinin 1988 yılında almış olduğu karara göre, her ne kadar sonradan numaralandırma şeklinde değiştirilmişse de, şehirde 30 adet yeni sokak isimlendirilmesi yapılmıştır. Bu isimlerin de büyük bir kısmı yerel dini isimlerden oluşmaktaydı.

Tablo. 2. Dönemler itibariyle Şanlıurfa şehrindeki yerel yönetim ve yapılan adlandırmalar

Dönem	Belediye başkanının adı	Mensup olduğu parti	Bu dönemde oluşturulan yeni isimler	
			Mahalle	Cadde
1963-1973	Mustafa Kılıç	Demokrat Parti	?	Çamlık
1973-1977	Kadri Barut	Bağımsız	Bahçelievler, Bağlarbaşı, Şehitlik, Paşabağı, Şairmabi, Yakubiye, Yenişehir, Onikiler, Şihmaksut	Veteriner
1977-1980	Feridun Yazar	Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	-	Açıksu, Bostancılar, Karakoyun
1980-1981	Ziya Çoker	Şanlıurfa Valisi	-	12 Eylül
1981-1981	Erdoğan Cebeci	Şanlıurfa Valisi	-	?
1981-1984	Alaattin Turhan	Şanlıurfa Valisi	Sancaktar	?
1984-1989	İbrahim Halil Çelik	Refah Partisi (RP)	Hakimdede, Topdağı, Hızmalı, Süleymaniye, Akabe, Eyüpnebi, Muradiye, Karşıyaka, Sırrın, Yeşildirek, İpekyol, Haleplibahçe	İpekyol, Fuar, Harrankapı, Sabır, Karaköprü, Lekler, Sani Efendi, Mevlit Halil, Doğumevi, Behçet Arabi, Cengiz Topel, Akpınar, Almanbağı, Emniyet, Kule, Mehmet Akif Ersoy, Süleymaniye, Topçular, Tekel, Melik Cabbar, Şehit Nusret
1989-1991	İbrahim Halil Çelik	Refah Partisi (RP)	Dedeosman, Cengiz Topel, Mimar Sinan, Sultan Fatih, Şair Şevket, Selahattin Eyyübi, Hamidiye, Osmangazi, Refahiye	Kadri Eroğan, Bahçe
1991-1992	Hüseyin Kılıç	Doğru Yol Partisi (DYP)	-	Zafer
1992-1994	Uğur Esat Akgöl	Doğru Yol Partisi (DYP)	Ahmet Yesevi, İmambakır, Hayati Harrani, Osmanlı.	Demir İzzet
1994-1999	Ahmet Bahçivan	Refah Partisi (RP)	Akşemsettin, Ertuğrulgazi, Eyüpkent, Hacıbayram, Veysel Karani	Dedeosman, Necip Fazıl Kısakürek, Profesör Selçuk Atilla, Yunus Emre, Prof. Abdulkadir Karahan, SSK, Eyüp Peygamber, Fuzuli
1999-2004	Ahmet Bahçivan	Fazilet Partisi (FP)	Yavuzselim, Bamyasuyu, Ulubatlı, Esentepe, Selçuklu, Mance, Buhara, Akpınar, Devteşti, Direkli	Kondu
2004-2009	Ahmet Eşref Fakıbaba	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	-	Haleplibahçe, Osmanlı, Pınar, Adalet, Güvenlik, Fatih Sultan Mehmet, Hayati Harrani, Recep Tayyip Erdoğan, Necmettin Cevheri, Vatan, Millet, Sakarya, İstiklal, Çarşı, Akçakale
2009-...	Ahmet Eşref Fakıbaba	Bağımsız (daha sonra Saadet Partisine geçti)	-	Demokrasi

Kaynak: <http://www.yerelnet.org.tr/> (erişim tarihi:01.06.2010)<http://www.tuik.gov.tr> (erişim tarihi:01.06.2010)<http://www.sanlıurfa.bel.tr> (erişim tarihi 01.06.2010)

Şanlıurfa Belediyesi 1975-2009 Dönemi Meclis Kararları, Şanlıurfa.

Şehrin yerel yönetiminde hâkim olan siyasi misyon, ulusal kimliğe sahip dini ve milli isimler dışında, özelde de bazı siyasi isimlendirmeler yapmıştır. Başka

bir ifade ile verilen yeni isimler mensubu olunan parti ile ilgili olabilmektedir. Refahiye mahallesi, Recep Tayyip Erdoğan Bulvarı, Necmettin Cevheri caddesi bunlara örnek olarak gösterilebilir. Refahiye mahallesi, Refah Partisinin ülke yönetiminde olduğu dönemde, belediye yönetiminde de Refah Partili belediye başkanının olduğu yıllarda verilmiştir. Aynı şekilde Recep Tayyip Erdoğan Bulvarı da, çok uzun olmasından dolayı İpekyol caddesinin bölünmesi sonucu, Necmettin Cevheri Caddesi de Karaköprü caddesinin isminin değiştirilmesi suretiyle Adalet ve Kalkınma Partili belediye başkanı tarafından isimlendirilmişlerdir.

Belediye başkanları yanı sıra, belediye meclis üyeliğinin partilere göre dağılımı ve siyasi eğilimleri de şehirsel mekân isimleri üzerinde etki edebilmektedir. Çünkü yapılan isimlendirmelerin meclis tarafından onaylanması ve kabul görmesi gerekmektedir. Yani meclisin genel düşüncesinin aksine bir karar almak mümkün olmamaktadır. Gerçekten de her ne kadar bazı dönemlerde sosyal demokrat partilere mensup kişiler yönetimde söz sahibi olmuşlarsa da, (örneğin 1977-1980) şehirde bu düşünceye sahip kişilerin isimlerine rastlanmamaktadır. Başka bir ifade ile, şehirde var olan genel siyasi düşünce ve atmosferin aksine herhangi bir isimlendirme yapılmadığı görülmektedir. Bu durumun nedeni aynı zamanda belediye meclis üyeliğinin dağılımına da bağlanabilir. Nitekim 1984 yılından günümüze kadar yapılan yerel seçimlerde, Şanlıurfa Belediyesi Meclisi üyelerinin büyük bir kısmının (%60'tan fazlası) muhafazakâr partilere mensup kişilerden oluştuğu görülmektedir (Tablo.3).

Tablo. 3. Şanlıurfa şehrindeki belediye meclis üyeliği ve belediye başkanlığı seçiminde partilerin oy oranları

Seçim dönemi	Partiler	Belediye meclisi üyeliği için partilerin oy oranı (%)	Belediye başkanlığı seçiminde partilerin oy oranı (%)
1984	Anavatan Partisi (ANAP)	21.9	21.9
	Doğru Yol Partisi (DYP)	8.3	7.8
	Halkçı Parti (HP)	10.7	9.9
	Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)	4.9	4.6
	Refah Partisi (RP)	35.0	34.7
	Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP)	10.2	10.4
	Bağımsız	9.0	10.7
1989	Anavatan Partisi (ANAP)	15.4	15.1
	Demokratik Sol Parti (DSP)	5.1	4.8
	Doğru Yol Partisi (DYP)	17.3	17.4
	Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP)	1.0	1.0
	Refah Partisi (RP)	36.5	37.0
	Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)	24.7	24.7
1994	Anavatan Partisi (ANAP)	19.1	19.1
	Doğru Yol Partisi (DYP)	24.5	25.1
	Refah Partisi (RP)	44.8	44.8
	Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)	6.3	5.9
	Diğerleri	5.3	5.1
	Anavatan Partisi (ANAP)	9.7	10.0

1999	Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	2.8	2.2
	Demokratik Sol Parti (DSP)	3.7	3.4
	Demokrat Türkiye Partisi (DTP)	2.1	2.2
	Doğru Yol Partisi (DYP)	17.4	17.8
	Fazilet Partisi (FP)	40.4	41.4
	Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)	15.1	14.6
	Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	6.1	5.4
	Diğerleri	2.7	3.0
2004	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	58.3	60,1
	Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP)	22.7	23.8
	Saadet Partisi (SP)	8.8	9.3
	Diğerleri	10.2	6.8
2009	Bağımsız (sonra Saadet partisine geçiş)	0.0	44.0
	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	43.0	39.3
	Demokrat Türkiye Partisi (DTP)	12.2	10.5
	Bağımsız Türkiye Partisi (BTP)	0.0	2.2
	Saadet Partisi (SP)	40.0	0.0
	Diğerleri	4.8	4.0

Kaynak: <http://www.yerelnet.org.tr/> (erişim tarihi:01.06.2010)
<http://www.tuik.gov.tr> (erişim tarihi:01.06.2010)

Bu konuda belirtilmesi gereken bir diğer husus da, şehirdeki cadde ve mahalle isimlerinde fazla bir değişikliğin yapılmamış olmasıdır. Bunun ana nedeni de 1960'lerden beri verilen mekân isimlerinin, günümüze kadar süregelen yerel yönetimlerin siyasi eğilimlerine aykırı olmamasıdır. Nitekim, birkaç cadde ismi dışında, şehirde büyük çapta bir isim değişikliğine rastlanmamıştır. (Örneğin, Karaköprü caddesi, Lekler caddesi ve genişletilmesi sonucunda bazı sokakların adı değişmiştir) İsim değişikliğinin az olmasının nedeni, tüm dönemlerde seçilen belediye meclisi ve belediye başkanları ile verilen mekân isimleri arasında, anlam ve içerik bakımından bir uyumluluk söz konusu olmasıdır. Bu durumda isim değiştirmeyi gerektirecek bir durum söz konusu olmamıştır. Aksi takdirde, önceki yönetimlerden farklı bir siyasi düşünceye sahip kişilerin belediye yönetiminde söz sahibi olduğu Batman, Eskişehir, Ankara, Kâhta gibi şehirlerde olduğu gibi, Şanlıurfa şehrinde de benzer durumun olması söz konusu olacaktır.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, belediye başkanının siyasi düşüncesi kadar, belediye meclisinin yapısı da yeni adlandırma veya isimlerin değiştirilmesinde büyük önemi ve etkisi bulunmaktadır.

6. Yasal düzenlemeler

Gerek ulusal, gerekse yerel ölçekte alınan kararlar da şehirdeki mekânların adlandırılmasını etkilemiştir. Nitekim bu kararların en önemli etkisi mahalle sayılarının azalması şeklinde kendini göstermiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu kanunlar sadece mahalle sayısını değiştirmemiş, aynı zamanda mahalle isimlerinin değişmesi ile de sonuçlanmıştır.

Mahalle yönetimi ile ilgili en önemli kanuni düzenlemelerin gerçekleştirildiği dönem II. Mahmut dönemine (1808-1839) rastlamaktadır. Bu dönemde köy ve mahallelerde muhtarlık örgütü kurulmuştur (Çadircı, 1996:260).

Ancak söz konusu bu teşkilat, günümüzdeki gibi idari bir birim olmayıp, kendine özgü toplumsal bir bütün şeklinde idi. Yöneticiliğinde bir imamın bulunduğu, yerel teşkilatın bulunmaması nedeniyle, imamın bazı devlet işlerinde ve yerel uygulamalarda resmi kurumlara yardımcı olduğu bir birim idi (Aytaç, 2004:30). Bununla birlikte mahalle teşkilatına yönelik sonraki yıllarda yapılan çeşitli düzenlemelerle kaç hanenin bir mahalle kabul edileceği saptandı. Buna göre, vilayet merkezlerinde 200 hane, Urfa gibi sancak merkezlerinde 100 hane, diğer şehir ve kasabalarda ise 50 hane bir mahalle olarak kabul edilmekteydi (Aytaç, 2004:30; Çadırcı, 1996:261-262). Bu düzenlemelerin bir diğer özelliği de her mahallede, her dini cemaat yani ayrı dinden halk topluluğu için ayrı bir mahalle oluşturma imkanının tanınması idi (Aytaç, 2004:30). Bu dönemde nüfusun %30'unu gayrimüslimlerin oluşturduğu Urfa şehrinde, bu düzenlemenin uygulanması ile Yahudi, Kilise-i Kebir, Ermeni ismiyle mahalleler oluşmuştur. Bu düzenlemeler sonucunda önceki dönemlere göre farklı sayıda ve farklı isimlerde bir çok mahalle oluştuğu görülmektedir. Nitekim XX.yüzyılın başında nüfusu 30.335 olan şehirde 51 mahalle olduğu tespit edilmiştir (Bayraktar, 2007:77-78).

II. Mahmut döneminde alınan kararlar 1913 yılına kadar uygulanmıştır. Ancak 1913 yılında Umumiye-i Vilayet Kanununun Muvakkatı ile muhtarlık teşkilatı ile ilgili tüm hükümler kaldırılmış ve görevleri başka mercilere devredilmiştir. Bu durum yaklaşık 5 yıl sürmüş ve 1918 yılında çıkarılan yeni düzenleme ile muhtarlık teşkilatının devamı sağlanmıştır (Aytaç, 2004: 33). Mekân adlandırmalarını etkileyen diğer bir düzenleme ise 1915 yılında yayınlanan genelgedir. Bu genelgede çok eskiden beri adlandırılmış olan ve feth edilmesinden sonra da kullanılan bazı şehir, kasaba ve köy adlarının Osmanlılıkla hiçbir ilgisi olmadığı, telafuzlarının da güç olduğu gerekçesiyle, uygun bir adla değiştirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Özcan, 2006:674). Daha sonra 1916'da vilayetlere gönderilen yeni bir emirname ile; Osmanlı ülkesinde Ermenice, Rumca, Bulgarca hatta İslam olmayan topluluklara ait olan vilayet, sancak, kasaba, köy, mahalle, nahiye, dağ, nehir gibi bütün adların Türkçe'ye çevrilmesi için yurt genelinde bir çalışma yapılması istenmiştir. Oluşturulacak yeni yer adları vefat etmiş, memlekete hizmetlerde bulunmuş olan kişi adları ve yörenin coğrafi özelliklerine göre olacaktır (Özcan, 2006:675).

Yukarıda izah edilen düzenlemelerden Urfa şehri de etkilenmiştir. Bu dönemlerde şehirdeki bazı mahallelerin birleştiği ve yeni isimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim XX. yüzyılın başlarında 50 civarında olan mahalle sayısı 1920'li yılların sonlarında 17'ye düştüğü görülmektedir. Ancak bunlardan sadece 5'nin ismi (Ulucami, Göl, Bıçakçı, Yakubiye, Pınarbaşı mahalleleri) tespit edilebilmiştir (Tuncel'e atfen Şahinalp, 2005:201). Bu isimler arasında yer alan Göl, Yakubiye ve Pınarbaşı mahalleleri daha önce kullanılmayan isimlerdir.

1933 yılında ise 2295 Sayılı Kanun ile mahalle teşkilatı tekrar kaldırılmış ve bunların görevleri belediye ve diğer resmi kurumlara devredilmiştir. Bu durum 10 yıl kadar sürmüş, 1944 yılında Şehir ve Kasabalarla Mahalle Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Teşkiline Dair Kanun ile mahalle muhtarlığı teşkilatı tekrar oluşturulmuştur (Aytaç, 2004:33). Bu kanunun en önemli özelliği kurulacak mahallelerin 300 haneden oluşması zorunluluğu idi. Bu oran şehirdeki mahalle

sayısına önemli oranda etki etmiştir. Nitekim 1920'lerin sonlarında 17 olan mahalle sayısı, 1967 yılına kadar değişmemiştir. Buna göre yasal düzenlemelerle mahallelerin kapsayacağı hane sayısının değişmesi, şehirdeki mahalle sayılarını, teşkilatın kaldırılıp tekrar yürürlüğe konması da mahalle isimlerinin değişmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de 1903-1908 arasında şehirde bulunan 51 mahalle isminden sadece 7'si (Beykapısı, Bıçakçı, Hakimdede, Camiikebir, Kadıoğlu, Yusufpaşa ve Kamberiye) günümüze kadar devamlılığını sürdürebilmiştir.

Ulusal ölçekte yapılan yasal düzenlemeler gibi, yerel ölçekte, yerel idareler tarafından, özellikle son dönemlerde alınan kararlar da adlandırmalar üzerinde etki etmiştir. Örneğin 1988 ve 2002 yılında Belediye Meclisi, Şanlıurfa'nın yetiştirmiş olduğu sanatçıların isimlerinin, yaşadıkları veya doğdukları sokaklara/caddelere adlarının verilmesi kararı almış, bunun sonucunda bu karar ile bir çok sokağa bu kişilerin ismi verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde söz konusu bu sokak isimleri, numaralandırma sistemine geçiş nedeniyle, değiştirilmiştir. 2002 yılında adlandırılan Demir İzzet caddesi, 1988 yılında isimlendirilen Behçet Arabi caddesi belediye meclisinin almış olduğu yerel isimlerin cadde ve sokaklara verilmesi kararına dayanarak verilmiş adlardır.

Belediye meclisince alınan kararlar ile birlikte, halkın isteği de isimlendirmelerde göz ardı edilmemiştir. Buna ait birkaç örneğe rastlamak mümkündür. Süleymaniye mahallesinin bölünüp yeni mahallelerin oluşturulması aşamasında, halk, oluşturulacak yeni mahallenin Ahmet Yesevi mahallesi adını alması için belediyeye başvuruda bulunmuş ve komisyonda tartışıldıktan sonra bu istek kabul edilmiştir. Halkın bu ismi istemesinin ana gerekçesi ise, 1993 yılının UNESCO tarafından Ahmet Yesevi Yılı olarak ilan edilmiş olmasıdır. Aynı şekilde eski ismi Aydın sokak olan Dedeosman Caddesi de mahalle sakinleri ve muhtarın başvurusu ve isteği ile adlandırılmıştır. Süleymaniye, Topdağı ve Eyüpnebi mahallelerinin isimlerinin verilmesinde ise farklı bir yöntem uygulanmıştır. Söz konusu bu mahallelerin oluşturulması ve adlandırılması sürecinde, yerel halkın bu mekânlar için gayri resmi olarak kullanmış oldukları isimler göz önünde bulundurulmuş ve yukarıda sözü geçen adlar kullanılmıştır. Başka bir ifade ile, belediye isimlendirme yaptığında, halk arasında yerleşmiş ve o mekân için kullanılan ismin verilmesine de dikkat etmiştir.

III. YER ADLARINDAKİ ÇELGİĞİM

Araştırmacıların şehir ile ilgili yaptıkları çalışmalarda, şehirdeki yer adları (özellikle de mahalle isimleri) ile ilgili ulaşabildikleri en eski kaynaklar XVI. yüzyıla ait tarihi kaynaklardır. Bu kaynaklarda, 1518-1566 yılları arasında şehirde sekiz adet mahalle adı geçmektedir (Turan, 2005:143-146). Söz konusu bu mahallelerin isimleri Bâb-ı Berriyeye, Bâb-ı Amid, Bâb-ı Emîr (Beykapısı), Bâbü'l-Mâ, Bâb-i Harran, Cemâ't-i Erâmine, Mağaracık, Cemâ't-i Bîrûniyân ve Cemâ't-i Şeyh Çâkerî'dir. Görüldüğü üzere, bu mahalleler genellikle dış kaleden şehre açılan kapılardan isimlerini almaktadır. Nitekim Tablo 4'te görüldüğü gibi kalenin sahip olduğu sekiz kapıdan 5'i mahalle ismi olarak kullanılmıştır. Söz konusu dönemde var olan mahalle isminin 1'i topluluk, 1'i doğal ortam, 2'si de dini

yapı kökenlidir. Buna göre bu dönemde dini yapının mahalle ismi olarak kullanılması geleneği, Urfa şehri için söylemek gerekirse, henüz gelişmemiştir. Gerçekten de XVI. yüzyılda sur içinde bir çok cami ve mescit olmasına karşın (örneğin, Mescid-i Bıçakçı, Hacı Yadigar mescidi, Mescid-i Karamusa, Cami-i Tohtemür, Cami-i Narıncelü, Sultanbey camii, Cami-i Hoca Ahmed, Mescid-i Hacı Hamza, Mescid-i Müderris, Mescid-i Karaburç, vs.), bu yapılar dönemin mahalle isimlendirmelerinde kullanılmamışlardır. Bu mahallelere ek olarak, VII. yüzyılda Halife Mahallesi ve/veya Cemâ't-i Ömeriye, 1404 yılında da, ismini aynı addaki mescitten ve o dönemde Akkoyunlular tarafından Ruha (Urfa) valiliğine atanan Nur Ali Bey'den alan bir mahalle (Ekinci, 2008:6-8) ile Cemâ't-i Şeyh Çâkerî ve Hodşah mahallelerinden (Üner, 2009:72) de bahsedilmektedir. XVI. yüzyıldaki bu mahallelerden sadece Bâb-ı Emîr (Beykapısı şeklinde Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilmek suretiyle) adı günümüzde kullanılmaktadır. Harrankapı cadde adı olarak ve Sukapı (Bâbü'l-Mâ) adı ise sadece bir mevki olarak kullanılmaktadır. Bu dönemde bulunan ve topluluk adına dayanan Cemâ't-i Bîrûniyân mahallesinin adı ise, söz konusu mahalledeki çeşitli nüfus hareketleri veya başka nedenlerle devamlılık göstermemiştir (Turan, 2005:144). Nitekim bu mahalle adına XVI. yüzyıldan sonra hiçbir dönemde rastlanmamaktadır.

Tablo 4. Şanlıurfa şehrinde adı geçen mahalle isimleri ve devamlılığı

Mahalle adı	Adın geçtiği dönem						Adın kökeni	Günümüzde içinde
	16.yy	17.yy.	18.yy.	19.yy	20.yy	2009		
Bâb-ı Berrîye (Bâb-ı Bire)	X	X	X	-	-	-	Kale Kapısı	Gümüşkuşak
Bâb-ı Emîr (Beykapısı)	X	X	X	X	X	X	Kale Kapısı	Beykapısı
Bâbü'l-Mâ (Sukapı)	X	X	-	-	-	-	Kale Kapısı	Göl
Bâb-ı Harran (Harrankapı)	X	X	X	-	-	-	Kale Kapısı	Gümüşkuşak
Bab-ı Amid (Amid kapı)	X	?	?	-	-	-	Kale Kapısı	?
Cemâ't-i Erâmine	X	X	?	X	X	-	Topluluk	Yeni
Mağaracık	X	?	?	-	-	-	Doğal ortam	?
Cemâ't-i Bîrûniyân	X	?	?	-	-	-	Topluluk	?
Cemâ't-i Şeyh Çâkerî	X	?	?	X	X	-	Dini yapı	Türkmevdanı
Hodşah	X	?	?	-	-	-	?	?
Tatlık (Tanlık-Taşlık)	-	X	X	-	-	-	?	?
Bağ-ı Safa	-	X	X	-	-	-	Ekonomik	Yusufopaşa
Kaleboynu	-	X	?	-	-	-	Doğal ortam	Gümüşkuşak
Karamevdanı	-	X	X	-	-	-	Doğal ortam	Yusufopaşa
Cavgirli	-	X	?	-	-	-	?	?
Tel futur	-	X	?	X	X	-	Doğal ortam	Kadioğlu
Acembev	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Beykapısı
Azlı	-	-	?	X	-	-	?	?
Atpazarı	-	-	?	X	-	-	Ekonomik	Gümüşkuşak
Korkmazlar	-	-	?	X	-	-	Dini Yapı	?
Turasın	-	-	?	X	-	-	?	?
Helvacı Mescit-i Şerif	-	-	?	X	-	-	Dini Yapı	?
Kubbe Mescidi (Kaba)	-	?	?	X	?	-	Dini yapı	Bıçakçı
İmam sekkaki	-	?	?	X	X	-	Dini Yapı	Bıçakçı
Bıçakçı	-	?	?	X	X	X	Dini Yapı	Bıçakçı
Siverekli	-	-	-	X	X	-	Dini yapı	Hakimdede
Hakimdede	-	?	?	X	X	X	Dini yapı	Hakimdede
Halilürrahman	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Göl
Hasanpaşa (Hasan Padişah)	-	?	?	X	?	-	Dini yapı	Göl
Tohtemur (Toktemur-Taht-ı)	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Göl
Mevlûd-i Halil	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Göl
Narinci (Narinci -Narıncelü)	-	?	X	X	X	-	Dini yapı	Göl
Kazancı (Kazgancı)	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Gümüşkuşak
Alihanbek	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Gümüşkuşak
Müdrerris veya medrese	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Gümüşkuşak
Halife	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Gümüşkuşak

Ömeriye	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Gümüşkuşak
Kırkmağara	-	-	?	X	X	-	Doğal ortam	?
Sultanbek	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Tepe
Karamusa	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Beykapısı
İmamkulu	-	-	?	X	X	-	Topluluk	?
Hoca Ahmed	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Pınarbaşı
Pazar camii	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Pınarbaşı
Dabakhane (Debbaghane)	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Pınarbaşı
Karaburç (Hazanoğlu)	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Pınarbaşı
Hüseyniye	-	-	-	X	X	-	Dini yapı	Pınarbaşı
Tuzeken	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Kurtuluş
Nimetullahbek	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Kurtuluş
Kıbrızlı	-	-	?	X	?	-	Dini yapı	Kurtuluş
Meşarkiye (Sarkıyye)	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Kurtuluş
Hacı Gazi	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Kurtuluş
Hacı vadigar (camii vadigar)	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Kurtuluş
Nur Ali Bey (Nurali)	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Kurtuluş
Arapmeydanı	-	-	?	X	X	-	Doğal ortam	Türkmevdanı
Hacı Hamza	-	?	?	X	X	-	Dini yapı	Gümüşkuşak
Köşiler (Kötüler-Gutiler)	-	-	?	X	X	-	Topluluk	Gümüşkuşak
Camiikebir	-	?	?	X	X	X	Dini yapı	Ulucami
Kızıl Camii	-	?	?	X	-	-	Dini Yapı	Ulucami
İhlasiye	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Ulucami
Mahkeme	-	-	?	X	X	-	İdari yapı	Kurtuluş
Kutbettin	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Kadioğlu
Gerz (Gürz)	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Kadioğlu
Kadioğlu	-	?	?	X	X	X	Dini yapı	Kadioğlu
Yusuף paşa (Eskisaray)	-	-	?	X	X	X	Dini yapı	Yusuףpaşa
Hüseyin paşa	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Yusuףpaşa
Dergezenli	-	-	?	X	X	-	Topluluk	Atatürk
Kanberkiye (Kameriye)	-	-	?	X	X	X	Topluluk	Kamberiye
Kilise-i kebir	-	-	?	X	X	-	Dini yapı	Yenimahalle
Lekler	-	-	?	X	X	-	Topluluk	Yeni mahalle
Yahudi	-	-	?	X	?	-	Topluluk	Kendirci
Zevakiye	-	-	?	X	?	-	?	?
Askeri (Askeriye)	-	-	?	X	X	-	İdari yapı	Atatürk
Sehabıyye	-	-	?	X	?	-	?	?
Haseki	-	-	?	X	X	-	?	?
Timur	-	-	?	X	?	-	Şahıs adı	Göl
Esbazarı	-	-	?	X	X	-	Ekonomik	Gümüşkuşak
Kabziye(kabarzi)	-	-	?	X	X	-	?	?
Taşarı/taşra	-	-	?	X	?	-	?	?
Kolluk	-	-	?	X	?	-	?	?
Zımmıyan	-	-	?	X	-	-	?	?
Şehbenderiye	-	-	-	-	X	-	Dini yapı	Atatürk

Kaynak: Turan, 2005:143-146; Ekinci, 2008:6-8; Üner, 2009:72-76; Eroğlu, vd., 2007:158;

Bayraktar, 2007:77-

78; Şanlıurfa Valiliği Mahalle İdareler Müdürlüğü Verileri.

XVI. yüzyıldaki bazı mahalle adları sonraki dönemde devamlılık sağlarken, bunlara ek olarak şeriyye sicillerine dayanak XVII. ve XVIII. yüzyılda yeni mahalle isimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar, Tatlık (Tanlık-Taşlık), Bağ-ı Safa, Kaleboynu, Karameydanı, Cavgirli, Telfutur, Narinci'dir (Üner, 2009:72-73).

XIX. yüzyılda şehirdeki mahalle sayısının oldukça arttığı görülmektedir. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi şehrin gerek demografik, gerekse mekânsal olarak büyümesi ve bunun sonucunda yeni mahallelerin oluşması, ikincisi ise bazı mahallelerin XVII. ve XVIII. yüzyılda muhtemelen var olduğu halde, kayıtlarda tespit edilememesi, fakat daha sonraki dönemin kayıtlarında bulunması suretiyle mahalle sayısının artmasıdır. Bu dönemin diğer bir özelliği de, mahallelerin

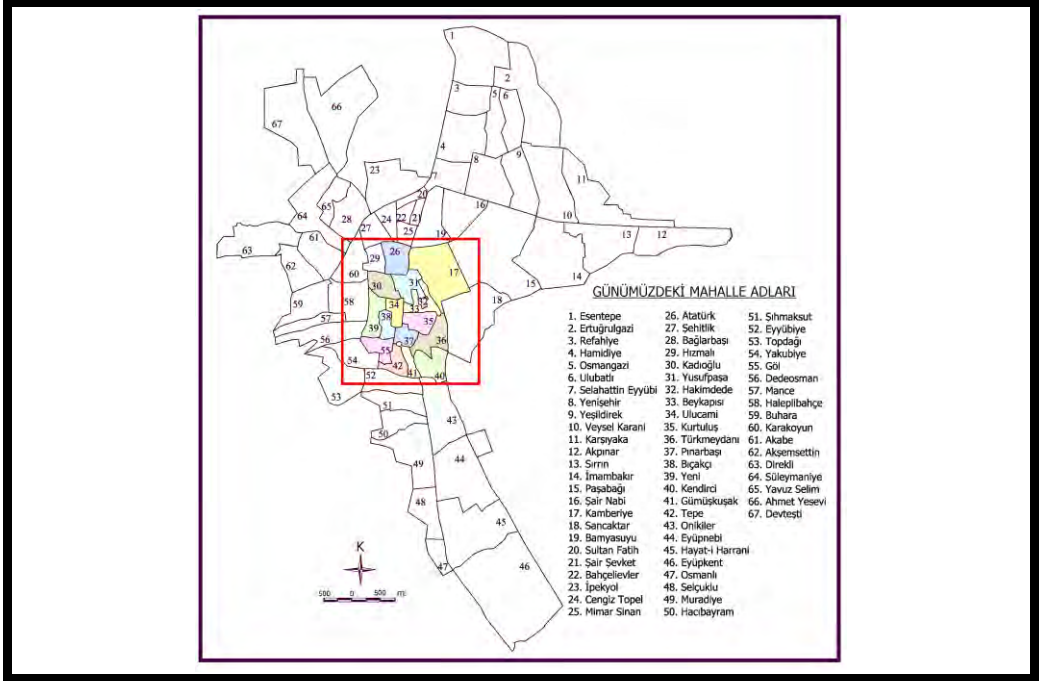
isimlendirilmesinde özellikle dini yapının adının tercih edilmesidir. Mahalleler bu dönemlerde, aynı zamanda, aynı mescidde ibadet eden cemaat üyeleri ve onların ailelerinin oluşturdukları/ikamet ettikleri alanlardan meydana gelmektedir (Ergenç, 1984:69). Böyle bir özelliğin olması Urfa şehrinde de çok sayıda küçük mahallenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gerçekten de gerek XVI.yüzyıla ait, gerekse XIX. yüzyılda inşa edilmiş bir çok cami ve mescidin adı bu mahallelerin isimlendirilmesinde kullanılmıştır. Söz konusu yüzyıl boyunca ismi geçen 68 mahalle arasında ismin kökeni tespit edilenlerden 43'ü şahıs veya topluluk adı ile adlandırılmış cami veya mescitten adını almıştır. Nitekim bu özellik Anadolu'nun bir çok şehrinde görülmekte, başka bir ifade ile Osmanlılar döneminde bir çok şehirde mahalleler cami veya mescitlerin etrafında kurulmuş ve adlarını bu dini kurumlardan almıştır (Bulduk, 1992:136; Kurt, 1990:181). Örnek vermek gerekirse, XVI. yüzyılda Niğde şehrinde toplam 29 mahalleden 25'i mescitten, 1'i camiden ismini almıştır (Metin, 2009:46). Caminin bu dönemin sosyal ve toplumsal yapısındaki işlevi ve önemi (Metin, 2009:46), yani mahallenin idare merkezinin cami olması bu durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

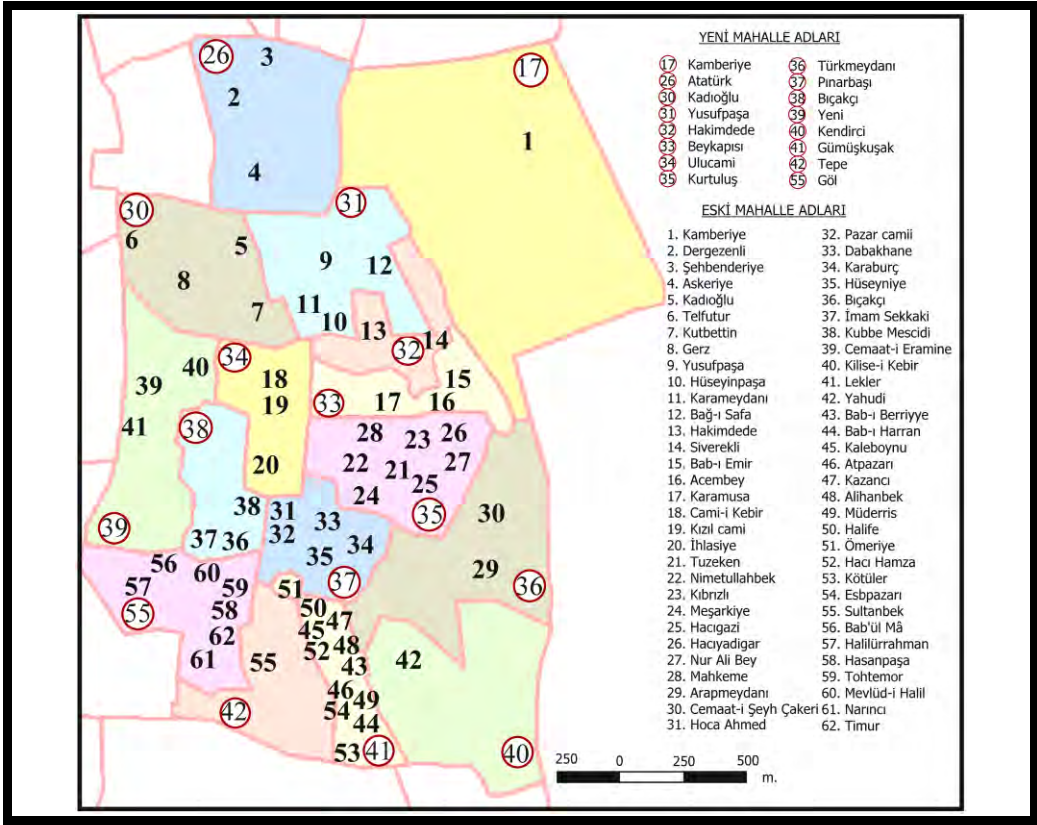
XX.yüzyılın başlarında ise, XIX. yüzyıla göre, mahalle isimlerinde fazla bir değişiklik olmamıştır. Değişim sadece 1850'lilerde var olan birkaç mahallenin (Azli, Turasin, Korkmazlar, Kızıl Camii, Atpazarı, Helvacı Mescid-i Şerif, vs.) adının ortadan kalkması ile sınırlı kalmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra mahalle sayısının azaldığı görülmektedir. Nitekim 1920'li yılların sonlarında şehirdeki mahalle sayısı 17'dir. Bu mahallelerden sadece 5'inin adı tespit edilebilmektedir. Bunlar Göl, Ulucami, Bıçakçı, Yakubiye, ve Pınarbaşı mahalleleridir (Tuncel'e atfen, Şahinalp, 2005:201). 1967 yılında da mahalle sayısı 17'dir. Buna göre bu dönemler arasında (1920-1967) şehirde fazla bir gelişme olmadığı ve bu yüzden mahalle sayısının aynı kaldığı sonucu çıkarılabilir. Bunun yanında yeni yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ile birlikte önceki dönemlerde küçük olan mahallelerin birleştirilmesi de sayının azalmasının diğer bir nedeni olarak gösterilebilir.

Öte yandan oluşan yeni mahallelerin kapsadıkları eski, başka bir ifade ile, günümüzde artık var olmayan mahalle sayısı farklıdır. Örneğin, Gümüşkuşak mahallesi, 12 mahallenin birleşmesinden oluşmuş yeni bir mahalledir. Kurtuluş mahallesi 8, Göl mahallesi 7, Pınarbaşı mahallesi 5, Kadioğlu mahallesi 4, Yusufpaşa mahallesi 4, Camiikebir (Ulucami) mahallesi 3, Bıçakçı mahallesi 3, Atatürk mahallesi 3, Beykapısı mahallesi 3, Türkmeydanı mahallesi 2 ve Hakimedede mahallesi ise 2 mahallenin birleşmesi ile oluşmuştur. Günümüzdeki Kendirci, Tepe ve Kamberiyi mahalleleri sınırlarında ise geçmiş dönemlerde birer mahalle bulunmaktaydı. Mahallelerin birleşmesinde dikkat çeken bir diğer husus ise yeni oluşan mahallelerin adları ile ilgilidir. Bu bağlamda, bazı mahalleler bünyelerine almış oldukları bir mahallenin adı ile adlandırılırken, bazı mahaller ise yeni bir ad ile adlandırılmışlardır. Örneğin, Kamberiyi, Kadioğlu, Hakimedede, Camiikebir, Bıçakçı ve Yusufpaşa mahallelerinde isim değişikliği olmazken, Kurtuluş, Atatürk, Gümüşkuşak, Yeni, Kendirci, Göl, Tepe ve Pınarbaşı mahallerinin adı ise kapsadıkları eski mahallelerin adları ile

uyuşmamaktadır. Türkmejdani ve Beykapısı mahallelerinin adları ise kısmi değişime uğrayarak varlıklarını devam ettirmişlerdir (Şekil 2).

Şekil 2. Şanlıurfa şehrinde mahalle birleşmeleri ile ortaya çıkan yeni mahalleler

Yukarıdaki açıklamaya göre, mahalle isimlerinde önemli oranda bir değişiklik olması, bu dönemin mahalle adları ile ilgili olan en önemli özelliklerden birisidir. Nitekim önceki dönemlerden günümüze kadar adını devam ettiren mahalle sayısı sadece 7'dir. Bunlar; Bab-ı Emir (Beykapısı şekliyle) Bıçakçı, Hakimdede, Cami-i Kebir (Ulucami) Kadioğlu, Yusufpaşa ve Kamberiye mahalleleridir. Diğer adlar ise ortadan kalkmışlardır (Şekil 2).

1920'li yıllardan 1967 yılına kadar geçen süre içinde ise mahalle sayısının değişmediği ve geçen yaklaşık 40 yıllık sürede sayının sabit kaldığı (17 mahalle) görülmektedir (Şanlıurfa Valiliği, 1967:34). Ancak bu tarihten sonra şehirdeki mahalle sayısı artış göstermeye başlamıştır. Nitekim XX. yüzyılın başlarında mahalle birleşmeleri ile sayı azalırken, 1967 yılından sonra, nüfus artışı, eski mahallelerin geniş yer kaplaması ve bunların sonucunda hizmette aksamaların meydana gelmesi nedeniyle mahallelerin bölünmeye başladığı ve sayının arttığı görülmektedir.

Eski mahallelerin bölünmesi sonucunda oluşan mahalle sayısı farklıdır. Örneğin Atatürk mahallesi, kendisi de dahil, 5 mahalleye ayrılırken, Kamberiye 4, Yakubiye 3, Eyyübiye 3, Sırrın 3, Beykapısı 2 ve Göl mahallesi 2 mahalleye

bölünmüştür. Öte yandan söz konusu bu bölünmelerin yoğunlaştığı bazı dönemler karşımıza çıkmaktadır. 1963-1967 yılları arasında şehirde 17 olan mahalle sayısı, 1968-1976 döneminde 26'ya, 1977-1985 döneminde 30'a yükselmiştir. Bu sayı 1986-1995 döneminde en yüksek artış rakamına ulaşmış ve mahalle sayısı 52'yi bulmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. Cumhuriyet döneminde (1927-2009) mahallelerin gelişimi

Mahalle adı	Ayrılan mahalleler		Geçtiği dönem						KÖKENİ			
			1920 sonu	1963-1967	1968-1976	1977-1985	1986-1995	1996-2005		2006-2009		
Göl (Göller)	Göl		+	+	+	+	+	+	+	Doğal ortam		
	Haleplibahçe	Haleplibahçe	-	-	-	-	+	+	+	Eko.faaliyet		
		Mance	-	-	-	-	-	+	+	Doğal ortam		
		Buhara	-	-	-	-	-	+	+	Yerleşme		
Ulucami		+	+	+	+	+	+	+	Dini yapı			
Bıçakçı (Bıçakçılı)		+	+	+	+	+	+	+	Dini yapı			
Yakubiye	Yakubiye		+	-	+	+	+	+	+	Şahıs adı		
	Topdağı		-	-	-	-	+	+	+	Doğal ortam		
	Dedeosman		-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı		
Pınarbaşı		+	+	+	+	+	+	+	Doğal ortam			
Atatürk	Atatürk		-	+	+	+	+	+	+	Şahıs adı		
	Hızmalı		-	-	-	-	+	+	+	Tarihi köprü		
	Bahçelievler	Bahçelievler		-	-	+	+	+	+	+	Doğal ortam	
		Cengiz Topel		-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı	
		Mimar Sinan		-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı	
		Sultan Fatih		-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı	
		Şair Şevket		-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı	
	Şehitlik		-	-	+	+	+	+	+	Tarihi olay		
	Bağlarbaşı	Bağlarbaşı		-	-	+	+	+	+	+	Eko.faaliyet	
		İpekyol		-	-	-	-	+	+	+	Eko.faaliyet	
		Yavuzselim		-	-	-	-	-	+	+	Şahıs adı	
		Süleymaniye	Süleymaniye		-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı
			Ahmet Yesevi	A. Yesevi	-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı
				Devteşti	-	-	-	-	-	+	+	Doğal ortam
Akabe		Akabe		-	-	-	-	+	+	+	Doğal ortam	
		Akşemsettin	Akşemsettin	-	-	-	-	-	+	+	Şahıs adı	
	Direkli		-	-	-	-	-	+	+	Doğal ortam		
Beykapısı		?	+	+	+	+	+	+	Kale kapısı			
Sancaktar		-	-	-	-	+	+	+	+	Tarihi olay		
Kamberiye		?	+	+	+	+	+	+	+	Topluluk		
Kamberiye	Paşabağı	Paşabağı	-	-	+	+	+	+	+	Eko.faaliyet		
		İmambakır	-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı		
	Şairnabi	Şairnabi	-	-	+	+	+	+	+	Şahıs adı		
		Bamyasuyu	-	-	-	-	-	+	+	+	Doğal ortam	

Kamberiye	Yenişehir	Yenişehir		-	-	-	+	+	+	+	-			
		Selahattin Eyyübi		-	-	+	+	+	+	+	+	Şahıs adı		
		Hamidiye		-	-	-	-	+	+	+	+	Şahıs adı		
		Osmangazi	Osmangazi		-	-	-	-	+	+	+	Şahıs adı		
			Ertuğrulgazi		-	-	-	-	-	+	+	Şahıs adı		
			Ulubatlı		-	-	-	-	-	+	+	Şahıs adı		
		Yeşildirek	Yeşildirek		-	-	-	-	+	+	+	Doğal ortam		
			Veyselkarani		-	-	-	-	-	+	+	Şahıs adı		
		Refahiye	Refahiye		-	-	-	-	+	+	+	Siyasi olay		
Esentepe			-	-	-	-	-	+	+	Doğal ortam				
Kadioğlu				?	+	+	+	+	+	+	Dini yapı			
Karakoyunlu				?	+	+	+	+	+	+	Doğal ortam			
Gümüşkuşak				?	+	+	+	+	+	+	?			
Eyyübiye	Eyyübiye				?	+	+	+	+	+	Şahıs adı			
	Onikiler	Onikiler				-	-	+	+	+	+	Şahıs adı		
		Eyüpnebi	Eyüpnebi				-	-	-	-	+	+	Şahıs adı	
			Hayati		H. Harrani		-	-	-	-	+	+	Şahıs adı	
			Harrani		Eyüpkent		-	-	-	-	+	+	Şahıs adı	
	Şihmaksut	Şihmaksut				-	-	+	+	+	+	Şahıs adı		
		Hacıbayram				-	-	-	-	-	+	+	Şahıs adı	
		Muradiye	Muradiye				-	-	-	-	+	+	Şahıs adı	
			Osmanlı	Osmanlı				-	-	-	-	+	+	Yerleşme
				Selçuklu				-	-	-	-	-	+	+
Eskisaray (Yusufpaşa)				?	+	+	+	+	+	+	Dini yapı			
Yenimahalle				?	+	+	+	+	+	+	?			
Türkmeydan				?	+	+	+	+	+	+	Doğal ortam			
Kurtuluş				?	+	+	+	+	+	+	Tarihi olay			
Tepe				?	+	+	+	+	+	+	Doğal ortam			
Kendirci				?	+	+	+	+	+	+	Eko. faaliyet			
Hakimdede *				-	-	-	+	+	+	+	Dini yapı			
Sırrın **	Sırrın				-	-	-	+	+	+	Doğal ortam			
	Karşıyaka				-	-	-	-	+	+	Doğal ortam			
	Akpınar				-	-	-	-	-	+	+	Doğal ortam		
MAHALLE SAYISI				17***	17	26	30	52	67	67				

Kaynak: Şanlıurfa Belediyesi 1975-2009 Belediye Meclis Kararları ve Tutanakları. Şanlıurfa.

Şanlıurfa Valiliği, 1967 İl Yıllığı.

* Hangi mahalleden ayrıldığı tespit edilememiştir.

** Köy iken 1985 yılında şehre dahil edilip mahalle yapılmıştır.

*** Sadece 5'inin adı tespit edilebilmiştir.

Gerek önceki dönemlerde görülen mahalle birleşmeleri, gerekse 1960'lardan sonra şehrin genişlemesi sonucunda bazı mahallelerin oluşması ile yeni mahalle adları ortaya çıkmıştır. Ancak bu süreçte ilk göze çarpan husus, mahalle adlandırmalarında dini yapının etkisinin azalmasıdır. Gerçekten de özellikle XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında görülen adlandırmalarda dini yapının tercih edilmesi olgusu, 1960'lardan sonra şahıs adı ve doğal ortam lehine dönüşmüştür. Bu durum rakamlarla daha iyi anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında kayıtlarda geçen mahalle isimlerinin %63.2'si, XX. yüzyılda bulunan mahallelerin %71.7'si adını cami, mescit veya kiliseden alırken, bu oranlar gittikçe gerilemiş ve 2000'li yıllarda %7.5'e düşmüştür. Aynı şekilde sözkonusu dönemler arasında şahıs isimlerine dayanan mahalle isimleri %1.5'ten %40.3'e; doğal ortama dayalı mahalle adları ise %4.4'ten %25.3'e yükselmiştir (Tablo. 6). Şahıs isimleri ve doğal ortama dayalı isimlerin bu şekilde artış göstermesinin nedenleri, şehrin tarihi kesimlerinde bulunan küçük mahallelerin birleşmeleri sonucunda oluşan yeni mahallenin adının başka bir kökene dayandırılması ve özellikle şehrin kuzey kesimlerinde yeni oluşan mahallelerin şahıs adı ile adlandırılmasının tercih edilmesidir. Özellikle birleşmeler sonucunda dini yapılara dayalı bir çok mahalle ismi ortadan kalkmıştır.

Tablo 6. Dönemler itibariyle şehirde adı geçen mahalle isimlerinin kökeni

Adın kökeni	Kale kapısı		Dini yapı		Şahıs adı		Doğal ortam		Topluluk adı		Ekonomik faaliyet		Diğer/bilinmeyen		TOPLAM MAHALLE SAYISI
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
16.yy	5	50.0	1	10.0	-	-	1	10.0	2	20.0	-	-	1	10.0	10
17.yy	4	36.3	-	-	-	-	3	27.3	1	9.1	1	9.1	2	18.2	11
18.yy	3	42.8	1	14.3	-	-	1	14.3	-	-	1	14.3	1	14.3	7
19.yy.sonu	1	1.5	43	63.2	1	1.5	3	4.4	7	10.3	2	2.9	11	16.2	68
XX.yy.başı	1	1.9	38	71.7	-	-	3	5.7	6	11.3	1	1.9	4	7.5	53
1963-1967	1	5.9	4	23.5	2	11.8	5	29.4	1	5.9	1	5.9	3	17.6	17
1968-1976	1	3.9	4	15.4	7	26.9	6	23.0	1	3.9	3	11.5	4	15.4	26
1977-1985	1	3.3	5	16.8	7	23.3	7	23.3	1	3.3	3	10.0	6	20.0	30
1986-1995	1	1.9	5	9.6	21	40.4	11	21.2	1	1.9	5	9.6	8	15.4	52
1996-2005	1	1.5	5	7.5	27	40.3	17	25.3	1	1.5	5	7.5	11	16.4	67
2006-2009	1	1.5	5	7.5	27	40.3	17	25.3	1	1.5	5	7.5	11	16.4	67

Şunu da belirtmek gerekir ki, şehrin gelişimi sadece yeni mahalle adlarını doğurmamış, aynı zamanda çeşitli cadde isimlerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç, başka bir ifade ile, günümüzde var olan 82 adet caddenin adlarının bugünkü şeklini alması belli aşamalar sonucunda olmuştur. Öncelikle belirtmek gerekir ki, cadde isimlerinde özellikle son dönemlerde önemli oranda değişiklik yaşanmıştır. Ancak bu değişiklik var olan caddelerin adlarının değiştirilmesi şeklinde olmayıp, sokakların caddeye dönüştürülmesi sonucunda yeni cadde isimlerinin ortaya çıkması ve bazı caddelerin de sokaklara çevrilmesi ile var olan isimlerin de ortadan kalkması tarzında olmuştur. Bu denli değişikliğin olmasının ana nedenleri, sokak ve bazı caddelerin adlandırılmasında numaralandırma sistemine geçişi sağlayan yasal düzenlemenin yapılmasının yanı sıra, mahalle adları aksine, cadde isimlerinin değiştirilmesi veya ilk kez isimlendirilmesinin kolay olması, yani valiliğin iznine gerek olmaması, değişikliğin sadece belediye meclisinin yetkisinde bulunmasıdır. Bu bağlamda, söz konusu değişiklikleri şöyle sıralamak mümkündür (Tablo.7):

1. İki mahalleyi ayıran, ana arter olan ve numara ile adlandırılmış bazı sokakların caddeye çevrilmesi ve yeniden isimlendirilmesidir. Osmanlı, Yenişehir, Güvenlik, Çarşı, Fatih Sultan Mehmet ve İstiklal caddeleri numara şeklinde olan sokakların caddeye çevrilmesi ile ortaya çıkmış cadde adlarıdır. Ceylan, Aydın, Gülen, Karakoyun ve Melek sokakları ise isim değiştirerek caddeye dönüştürülmüşlerdir.

2. Yine aynı şekilde iki mahalleyi ayıran ve sokak olarak geçen bazı yolların caddeye çevrilmesi ve yeniden adlandırılmasıdır. Bu süreçte herhangi bir ad ile adlandırılan sokaklar ya olduğu ad ile caddeye çevrilmiş veya yeni bir isim verilmiştir. Buna göre Büyükyol, Kule, Süleymaniye, Topçular, Bahçe, Demir İzzet, Fuzuli, Behçet Arabi, Büyükdere, Kondu, Bahçe Yolu, Ceylan, Fıstık, Konak, Meşarkiye, Mimar, Osmangazi, Ümit ve Zeki Hafız adlı sokaklar herhangi bir isim değişikliği olmadan caddeye çevrilmişlerdir.

3. Bazı caddeler ve adları ise, var olan uzun caddenin bölünmesi sonucu oluşmuşlardır. Örneğin, oldukça uzun olan Eyyüp Peygamber caddesi (3814 m.), İpekyol caddesi/bulvarı (6.088 m.), Yunus Emre caddesi (3.006 m.) ve Açıkusu caddesinin (2.387 m.) bölünmesi sonucu yeni adlar (Hayati Harrani, N.Fazıl Kısakürek, R.Tayyip Erdoğan, Gündüz) ortaya çıkmıştır. Bu bölünmenin esas nedeni adres sisteminde kolaylığın ve numaratajdaki düzenin sağlanmasıdır. Bu amaçla, uzun caddeler, büyük kavşaklar baz alınarak ikiye bölünmüşlerdir.

4. Şehrin özellikle 1985 yılından itibaren büyümeye ve hızla gelişmeye başlaması ile birlikte yeni mahalle ve caddeler oluşturulmaya başlanmıştır. Yeni cadde ve sokak isimlerinin yoğunlaştığı dönem, 1988-1998 yılları arasındaki dönemdir. Nitekim, her ne kadar bu adlar tespit edilememişse de, 1988 yılında 30 adet sokağa yeni isim verildiği, 1998’ de ise 100 yeni sokak ve 50 yeni cadde ismi belirlediği belediye meclisinin söz konusu dönemdeki kayıtlarından anlaşılmaktadır.

5. Geçmişte adlandırılan veya geçmiş ile ilgili bazı adların çeşitli sebeplerle değiştirildiği görülmektedir. Bu değişiklik iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle bazı caddeler, cadde olma özelliğini sürdürdüğü halde adları değiştirilmiştir. Örneğin, Vali İzzet Bey adı Fuar, Karaköprü adı Necmettin Cevheri, Mustafa Kemal Paşa adı Atatürk, Harran Üniversitesi adı Akçakale, Mevlit Halil adı Divanyolu ve Sarayönü, 24.m’lik cadde adı Yunus Emre, 2.Sanayi adı Adalet şeklinde değiştirilmiştir. Aynı şekilde herhangi bir anlam ifade etmediği gerekçesiyle Lekler adı Haleplibahçe ve dönemin siyasi havasına uyum sağlamak amacıyla 12 Eylül adı da Demokrasi şeklinde değiştirildiği görülmektedir. Bütün bu örneklerle birlikte, cadde olma özelliğini devam ettiren caddelerdeki isim değişikliğinin çok fazla olmadığı söylenebilir. Bunun en önemli nedeni de, geçmiş dönemlerde verilmiş olan adların sonraki yıllarda yerel yönetimi kazananlar tarafından da benimsenmiş olan isimler olmasıdır. İsim değişikliğindeki ikinci durum ise, çeşitli yasal düzenlemeler ile vasfını kaybetmeleri sonucunda bazı caddelerin sokağa dönüşmesi, söz konusu bu sokakların numaralandırma yöntemi ile adlandırılması ve böylece adlarının yok olmasıdır.

Yukarıda açıklanan cadde isimlerindeki değişim süreci dışında, şehirdeki cadde adları ile ilgili bir diğer önemli özellik ise, cadde ve mahalle adları arasındaki ilişkidir. Şanlıurfa şehrinde bazı adlar hem mahalle, hem de cadde ismi olarak

kullanılmıştır. Başka bir ifade ile, bazı cadde ve mahalle isimleri aynı adı taşımaktadır. Ancak benzer isimler aynı adı taşıyan mahalle içinde olabildiği gibi, bazen farklı bir mahallede de bulunabilmektedir. Örneğin Akpınar caddesi, aynı adı taşıyan mahalleden oldukça uzakta olan Esentepe mahallesi sınırları içinde, Fatih Sultan Mehmet caddesi de, Sultan Fatih Mahalesinden uzakta bulunan Refahiye mahallesinde bulunmaktadır. Haleplibahçe ve Osmanlı caddeleri ise komşu mahallelerde yer almaktadır. Atatürk, Cengiz Topel, Dedeosman, Hayati Harrani, Karakoyun, Osmangazi, Süleymaniye, Yenişehir ve İpekyol caddeleri ise aynı adı taşıyan mahalle sınırları içinde bulunmaktadır. Balıklı Göl caddesi ise yine adını Balıklı Göl'den alan Göl adındaki mahalle sınırları içinde kalmaktadır. Haleplibahçe mahallesinde ise Bahçe caddesi bulunmaktadır.

Öte yandan yapılan bazı adlandırmalarda, anlam ve içerik yönünden birbirine yakın adların kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Eyyüp Nebi mahallesindeki Eyyüp Peygamber makamı, mahalleye adını verdiğini gibi, yakın çevresinde bulunan caddeler de ismini bu dini mekândan almışlardır. Gerçekten de, makam ve caminin önünden kuzey-güney yönlü geçen caddeye Eyyüp Peygamber caddesi adı verilirken, yine caminin kuzeyinde bulunan ve doğu-batı yönlü uzanan caddeye de, Eyyüp Peygamberi sembolize eden Sabır caddesi adı verilmiştir.

Cadde adları ayrıntılı bir şekilde ele alındığında, göze çarpan diğer bir özellik ise, söz konusu 82 adet cadde ismi içinde yerel tarih ve yerel kültürü çağrıştıran adların fazla olmadığı görülmektedir. Başka bir ifade ile, kullanılan adlar genellikle ya ulusal tarih veya yakın geçmişte/günümüzü ilgilendiren isimlerdir. Gerçekten de şehirdeki eski cadde adları Harrankapı, Meşarkiye, Sarayönü, Divanyolu, Dedeosman, Yakup Kalfa ile sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte cadde adlarında, resmi kurum adlarının yoğunluk kazandığı da söylenebilir (Meteoroloji, SSK, Emniyet, Güvenlik, Harran Üniversitesi, Tekel, Doğumevi, GAP, Adalet, Veteriner).

Tablo 7. Şanlıurfa şehrinde cadde adlarının gelişimi

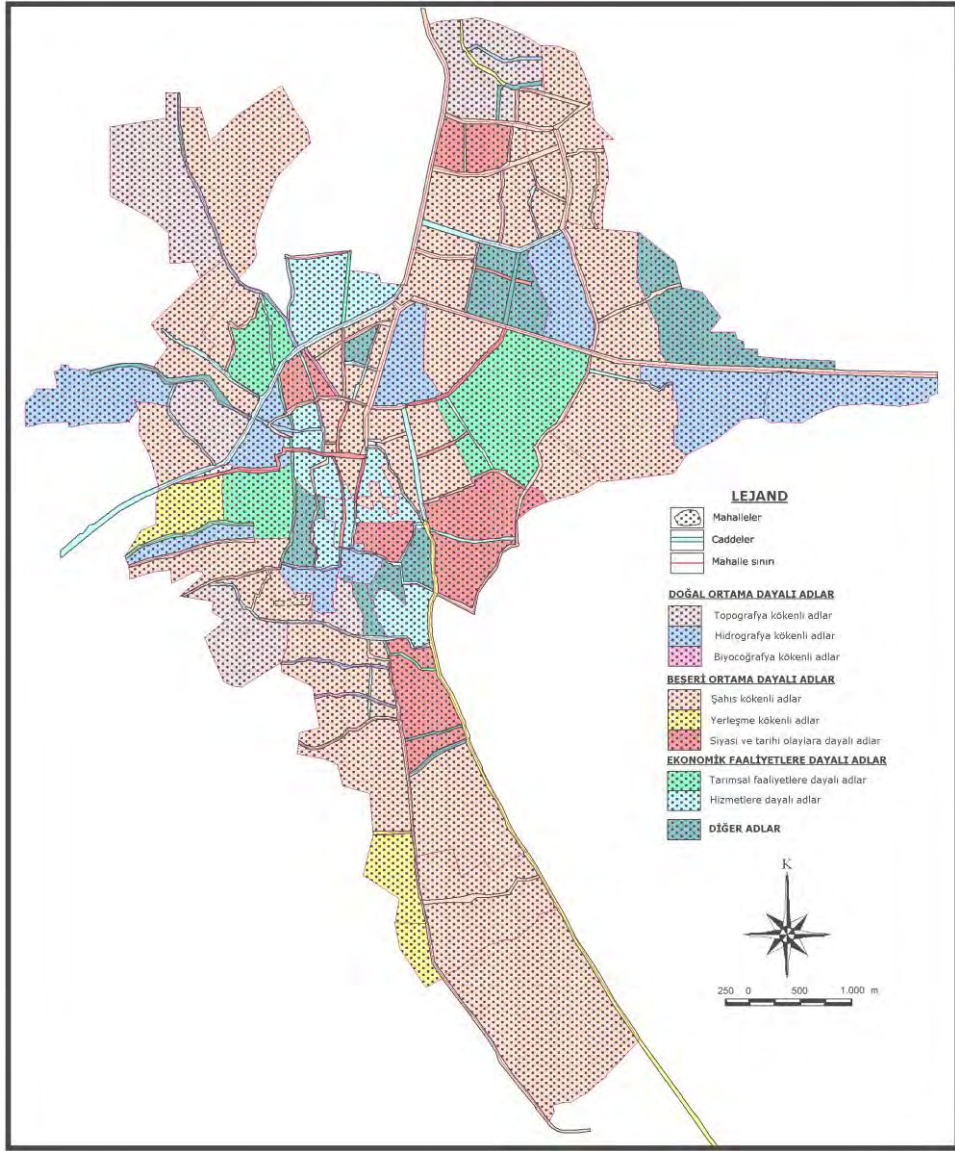
ADI DEĞİŞTİRİLEREK CADDEYE DÖNÜŞTÜRÜLEN SOKAKLAR							
Yeni caddenin adı	Adın değiştiği tarih	Sokağın eski adı	Adın verildiği tarih	Yeni caddenin adı	Adın değiştiği tarih	Sokağın eski adı	Adın verildiği tarih
Osmanlı	2007	1.sk.	?	F. Sultan Mehmet	2007	6.sk.	1989
Yenişehir	2007	10.sk.	1975	İstiklal	2007	7.sk.	1975
Pınar	2007	2.ceylan sk.	?	Karakoyun	2007	Gülen sk.	?
Güvenlik	2007	2.sk.	1975	Harran Üniversitesi	2007	Melek sk.	?
Çarşı	2007	4.sk.	1975	Melik Cabbar	2007	Karakoyun sk.	1978
Dedeosman	2007	Aydın sk.	1997				
ADI DEĞİŞMEDEN CADDEYE DÖNÜŞTÜRÜLEN SOKAKLAR							
Caddenin adı	Adın değiştiği tarih	Sokağın adı	Adın verildiği tarih	Caddenin adı	Adın değiştiği tarih	Sokağın adı	Adın verildiği tarih
Büyüköl	2007	Büyüköl sk.	1970	Kondu	2007	Kondu sk.	2003
Ümit	2007	Ümit sk.	1970	Bahçe Yolu	2007	Bahçe Yolu sk.	?
Kule	2007	Kule sk.	1985	Ceylan	2007	Ceylan sk.	?
Süleymaniye	2007	Süleymaniye sk.	1988	Fıstık	2007	Fıstık sk.	?
Behçet Arabi	2007	Behçet Arabi sk.	1988	Konak	2007	Konak sk.	?
Topçular	2007	Topçular sk.	1989	Meşarkıye	2007	Meşarkıye sk.	?
Bahçe	2007	Bahçe sk.	1990	Mimar	2007	Mimar sk.	?
Demir İzzet	2007	Demir İzzet sk.	1992	Osmangazi	2007	Osmangazi sk.	?
Fuzuli	2007	Fuzuli sk.	1996	Zeki Hafız	2007	Zeki Hafız sk.	?
Büyükdere	2007	Büyükdere sk.	1998				
CADDENİN BÖLÜNMESİ İLE OLUŞTURULAN CADDELER							
Oluşan yeni caddenin adı	Caddenin bölündüğü tarih	Bölünen caddenin adı	Oluşan yeni caddenin adı	Caddenin bölündüğü tarih	Bölünen caddenin adı		
Hayati Harrani	2007	Eyyüp Peygamber	N. Fazıl Kısakürek	1997	Yunus Emre		
R Tayyip Erdoğan	2007	İpekyol	Gündüz	2007	Açıksu		
YENİ OLUŞTURULAN CADDELER							
Caddenin adı	Adın oluştuğu tarih	Caddenin adı	Adın oluştuğu tarih	Caddenin adı	Adın oluştuğu tarih	Caddenin adı	Adın oluştuğu tarih
Vali Fuat	1928	Doğumevi	1988	Cengiz Topel	1988	Vatan	2007
Çamlık	1970	Emniyet	1988	Kadri Eroğan	1989	Millet	2007
Veteriner	1973	Harrankapı	1988	Zafer	1992	Selimiye	?

Açıksu	1978	Sabır	1988	Tandoğan	1992	Süleyman Şah	?
Meteoroloji	1980	Şani Efendi	1988	Terim	1994	Mevlana	?
Bostancılar	1980	Tekel	1988	SSK	1994	Cumhuriyet	?
Şehit Nusret	1984	İpekyol bulvarı	1988	Eyyüp Peygamber	1995	GAP	?
Almanbağı	1985	Karaköprü	1988	Prof. A.Karahan	1995		
M.Akif Ersoy	1985	Lekler	1988	Prof.Selçuk Atilla	1998		
Akpınar	1988	H.N.Zorlutuna	1988	Yakup Kalfa	2001		
ADI DEĞİŞTİRİLEN CADELER							
Yeni adı	Eski adı	Değiştirilme tarihi	Yeni adı	Eski adı	Değiştirilme tarihi		
Fuar	Vali İzzet Bey	1988	İnci	İnce	2007		
Sarayöntü-Divanyolu	Mevlit Halil	1988	Adalet	2. Sanayi	2007		
Yunus Emre	24.m.lık cadde	1996	Sakarya	Hastane	2007		
Haleplibahçe	Lekler	2006	Necmettin Cevheri	Karaköprü	2007		
Serap	Serap sitesi	2007	11 Nisan Fuar	Fuar	2007		
Atatürk Bulvarı	Mustafa Kemal Paşa	2007	Balıkli Göl	Göl	2007		
Akçakale	Harran Üniversitesi	2007	Demokrasi	12 Eylül	2009		
ADI DEĞİŞTİRİLMİŞ SOKAĞA ÇEVİRİLEN CADELER							
Caddenin eski adı	Yeni adı	Değiştirilme tarihi	Caddenin eski adı	Yeni adı	Değiştirilme tarihi		
Şeyh Metin Yüksel	Metin Yüksel sk.	2007	Eyüp	159.sk.	2007		
Komiser Şakir	Komiser Şakir sk.	2007	Hatice Gelener	762.sk.	2007		
Şeyh Şamil	2142.sk.	2007	Kasaptaşı	279.sk.	2007		
Yenihal	146.sk.	2007	Şair Nabi Site	217.sk.	2007		
Esentepe	303 sk.	2007	Milli Egemenlik	218.sk.	2007		
Buğday Pazarı	3974.sk.	2007	Ebru	172.sk.	2007		
Bulutnu	3484 sk.	2007	Nasreddin Hoca	2687.sk.	2007		
11 Nisan	2372. sk.	2007	İmam Bakır	1995.sk.	2007		
Minyeli Abdullah	664.sk.	2007	Cebeci	415.sk.	2007		
Harran	780.sk.	2007	İsotçu	1211.sk.	2007		
Sultan	838.sk.	2007	Cesur	786.sk.	2007		
Site	786.sk.	2007	Gazi	505.sk.	2007		
Çağlayan	785.sk.	2007					

Kaynak: Şanlıurfa Belediyesi Meclisinin 1975-2009 kararları ve tutanaklarından derlenmiştir.

IV. CADDE VE MAHALLE ADLARININ SINIFLANDIRILMASI

Şehirdeki mekânların adlandırılması sürecinin sonucunda ortaya çıkan isimlerin kökeni oldukça farklılık göstermektedir (Şekil.3). Şehirde 67'si mahalle ve 82'si cadde olmak üzere toplam 149 olan adın dayandığı kökene göre sınıflandırılmasını aşağıdaki şekilde yapmak mümkündür.

Şekil 3. Şanlıurfa'daki şehirselle mekân adlarının kökenine göre sınıflandırılması

1. Doğal ortam ile ilgili adlar

Şehirde 6'sı cadde, 14'ü de mahalle olmak üzere doğal ortam ile ilgili 22 adet isme rastlanılmıştır. Bu adları da hidrografya, topografya ve biyocoğrafya adları şeklinde üçe ayırmak mümkündür. Topografya şekillerinden tepe, geçit ve karstik şekiller adlandırmalarda kullanılırken, hidrografya kökenli adlar ise, pınar, durgun su olan göl ve mevsimlik olan akarsu gibi su kaynakları isimlendirmeye konu olmuştur. Biyocoğrafya kaynaklı olarak hayvan ve ağaç adları kullanılmıştır. Burada dikkati çeken husus, bu isimlerin genellikle kendilerine yakın coğrafi kaynaktan, yani yakın çevrede bulunan doğal ortamdan almalarıdır. Başka bir ifadeyle bu isimler yakında bulunan fiziki şartlar dikkate alınarak verilmiştir.

Doğal ortama dayalı adlara bakıldığında, şehirdeki adlandırmalarda su kaynaklarının topografyaya göre daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Nitekim doğal ortamdan adını almış 22 adet yerin 15'i, adını su kaynaklarından almıştır. Buna karşın sadece 5 adet şehirsel mekân topografya kökenlidir. İlginç olan durum ise, söz konusu bu 5 adet ismin de mahalle olmasıdır. Başka bir ifade ile, su kaynaklarından adını almış olan 15 yerin 9'u mahalle, 6'sı cadde özelliği gösterirken, yerçekilleri ile ilgili adların tümü ise mahalledir.

Öte yandan hidrografyaya dayalı adların bazılarında su kaynağını ifade eden bir ek olduğu halde (Açıksu, Akpınar, Balıklıgöl, Büyükdere, Pınar, Bamyasuyu, Göl, Pınarbaşı gibi), bazılarında ise (Karakoyun, Direkli, Mance, Sırrın, Yeşildirek) bu duruma rastlanmamaktadır. Ayrıca bu tür adlarda dikkat çeken diğer bir özellik de, adın önüne veya sonuna gelen ekin bu su kaynağının özelliğini belirtmesidir (Açıksu, Akpınar, Bamyasuyu, Balıklıgöl, Büyükdere, Pınarbaşı).

Topografya kökenli adlara bakıldığında, bu adların, alçak alanlardan ziyade (ova, vadi, vs.) yüksek alanlar ile ilgili olduğu görülmektedir. Nitekim şehirdeki 5 adın 3'ü' adını dağ ve tepeden almıştır. Bunlarla birlikte, şehirde biyocoğrafya kaynaklı iki cadde adı daha bulunmaktadır. Bu caddelerden biri yörede yetişen bir hayvan olan ceylandan, diğeri ise ağaçtan adını almıştır (Tablo 8).

Tablo 8. Şanlıurfa şehrindeki doğal ortam kökenli adlar ve özellikleri

Yerin adı	Türü	Kökeni	Özelliği	Yerin adı	Türü	Kökeni	Özelliği
Açıksu	Cadde	Hidrografya	Akarsu	Pınarbaşı	Mahalle	Hidrografya	Pınar
Akpınar	Cadde	hidrografya	Pınar	Sırrın	Mahalle	Hidrografya	Akarsu
Balıklıgöl	Cadde	Hidrografya	Karstik kaynak	Yeşildirek	Mahalle	Hidrografya	Pınar
Büyükdere	Cadde	Hidrografya	Akarsu	Karakoyun	Mahalle	Hidrografya	Akarsu
Karakoyun	Cadde	Hidrografya	Akarsu	Akabe	Mahalle	Topografya	Geçit, vadi
Pınar	Cadde	Hidrografya	Pınar	Devteşti	Mahalle	Topografya	Karstik şekil (obruk)
Akpınar	Mahalle	Hidrografya	Pınar	Esentepe	Mahalle	Topografya	Tepe
Bamyasuyu	Mahalle	Hidrografya	Pınar	Tepe	Mahalle	Topografya	Tepe
Direkli	Mahalle	Hidrografya	Akarsu	Topdağı	mahalle	Topografya	Tepe
Göl	Mahalle	Hidrografya	Karstik kaynak	Çamlık	Cadde	Biyocoğrafya	Ağaç
Mance	Mahalle	Hidrografya	Akarsu	Ceylan	Cadde	Biyocoğrafya	Hayvan

2. Beğeri ortam ile ilgili adlar

Şehirdeki beşeri ortam ile ilgili yer adları da köken açısından çok çeşitlilik göstermektedir. Bu durumun da, şehrin uzun tarihi bir geçmişe sahip olması ve bu süreçte farklı uygarlık ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bunun sonucunda şahıs adları, yerleşim yerleri ve tarihi-siyasi olaylara dayalı bir çok mahalle ve cadde ismi ortaya çıkmıştır. Nitekim şehirde var olan 149 adet mekânın 78'i adını beşeri ortamdan almıştır. Bu sayı da şehirdeki tüm yer adlarının yarısından fazlasına denk gelmektedir. Öte yandan şehirde, beşeri ortam ile ilgili adların caddelere daha fazla verildiği görülmektedir. Nitekim bu kategoriye giren mahalle sayısı 36 iken, cadde sayısı ise 42'yi bulmaktadır. Bütün bunlarla birlikte şunu da ifade etmek gerekir ki, beşeri ortam kökenli yer adları (78 adet) içinde de özellikle şahıs adları (60 adet) önemli yer tutmaktadır. Gerçekten de birçok cadde ve mahalleye, şehre veya tüm ülkeye hizmet eden yerel, ulusal veya evrensel şahsiyetlerin adları verilmiştir. Bu adların içinde de idari-askeri-siyasi şahıslar (24 adet) ile dini şahısların adları (22 adet) ön plana çıkmaktadır (Tablo 9).

Dikkat çeken diğer bir özellik de, adlandırmalarda ulusal (28 isim) ve yerel kişilerin (23 isim) isimlerinin daha çok tercih edilmesidir. Ancak genel toplamda yerel ve ulusal isimler birbirine yakın oranlar gösterirken, ismin kökeni açısından bakıldığında farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Örneğin idari-askeri-siyasi kökenli isimlerde ulusal adlar ve özellikle de Osmanlı padişahlarının adları ön plana çıkarken, dini kökenli adlarda ise yerel (özellikle çeşitli tarikat şeyhlerinin adları) ve evrensel isimler (özellikle de peygamber adları) ağırlık kazanmaktadır. Bu şekildeki bir yapının ortaya çıkması, kuşkusuz şehrin inanç coğrafyası açısından yeri ve öneminden kaynaklanmaktadır. Şehrsel mekânların adlandırılmasında kullanılan ilmi ve edebi kişilerin özelliğine bakıldığında yerel ve ulusal isimlerin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Aynı şekilde siyasi ve tarihi olayların 6'sı yerel, 6'sı da ulusal özellikteki olaylardır. Yerleşme yerlerine dayalı adlarda da tercih edilen isimlerin yarısı şehir, yarısı da devlet adıdır.

Ayrıca padişahların adlarının daha çok mahallelere verildiği de dikkat çeken ayrı bir husustur. Aynı durum evrensel özelliği olan dini isimlerin verilisinde de görülmektedir.

Şahıslara dayalı adlandırmalarda kullanılan isimlere bakıldığında, adlandırmaya konu olan kişilerin bir kısmının şehirde sürekli yaşamış olan kişiler olan yanında, belli bir süre burada çeşitli idari-resmi görevlerde bulunmuş olan kişilerden de oluştuğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, valilik yapmış olan Vali Fuat, Şehit Nusret, Kadri Eroğan, şehirde öğretmenlik mesleğini bir süre devam ettirmiş olan Halide Nusret Zorlutuna gibi şahsiyetler, Şanlıurfalı olmadıkları halde, yerel bazda yapmış oldukları hizmetlerden dolayı adları ölümsüzleştirilmek istenmiştir.

Adlandırmalarda kullanılan şahıs isimleri, genel olarak söz konusu şahısların ölümünden sonra verilmiş olmakla birlikte, hayatta iken adları cadde veya mahalleye verilmiş şahıslar da bulunmaktadır (Atatürk, Vali Fuat, Prof. Abdulkadir Karahan, R.Tayyip Erdoğan, Necmettin Cevheri). Ancak sözkonusu

şahıslardan sadece son iki isim halen hayattadır. Yerel adların şehrsel mekânlara verilmesi aşamasında, adı verilecek şahısların ilgili oldukları mekânın tercih edildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile, genellikle kişinin doğmuş olduğu, yaşamış olduğu veya hizmetlerde bulunduğu yerdeki bir cadde veya mahalleye söz konusu kişilerin adı verilmiştir. Örneğin, Demir İzzet'in adı doğduğu ve yaşadığı caddeye, Vali Fuat ve Kadri Eroğan'ın adları valilik dönemlerinde açtıkları ve genişlettikleri caddelere, Halide Nusret Zorlutuna'nın adı öğretmenlik yaptığı Bahçelievler'deki bir caddeye, Melik Cabbar'ın adı çeşitli hizmetlerde bulunduğu mahalledeki bir caddeye, Prof.Abdulkadir Karahan'ın adı kendisinin katkıda bulunduğu ve kendi adıyla anılan kütüphanenin bulunduğu caddeye verilmiştir. Aynı şekilde Hakimdede, Yakubiye, Yakup Kalfa, Şıhmaksut adları da sözkonusu kişilerin türbelerinin bulunduğu mahalleye verilmiştir. Eyyüp Peygamber, Eyyübiye, Eyüpnebi, Eyüpkent adları da Eyyüp Peygamber makamının yakın çevresindeki cadde ve mahallelere verilmiştir. Benzer durum yerleşme ve siyasi-tarihi olaylara dayalı bazı adlarda da görülmektedir. Örneğin, Akçakale adı şehirden sözkonusu ilçeye giden yola, Şehitlik adı Şehitlik parkının olduğu yerdeki mahalleye, Onikiler adı Urfa'nın kurtuluşu esnasında milis kuvvetlerinin toplanmış olduğu mahalleye, Sancaktar adı nöbetçilerin gözetim yeri olarak kullandıkları yerdeki mahalleye, Topçular adı ise yine bu dönemde topçu sınıfına ait askeri birliğin konuşlandığı yere yakın bir caddeye verilmiştir.

Şahıs adlarında dikkat çeken diğer bir husus, aynı ismin birkaç yere verilmesidir. Bu bağlamda, Atatürk, Sultan Fatih, Eyyüp, Osmangazi, Süleymaniye, Cengiz Topel, Hayati Harrani, Dedeosman, Osmanlı gibi adlar hem mahalle hem de cadde adlandırılmasında kullanılmıştır. Öte yandan adlandırmalarda kadın isminin fazla kullanılmadığı görülmektedir. Şehirde günümüzde mevcut 149 adet şehrsel mekân adından sadece birisine (Halide Nusret Zorlutuna caddesi) kadın adı verilmiştir.

Verilen adlar dilbilgisi bağlamında incelendiğinde, bazı adların “sahiplik-aitlik” eki olan “İYE” eki aldığı görülmektedir (Selimiye, Süleymaniye, Hamidiye, Muradiye, Yakubiye, Eyyübiye, Kamberiye ve Refahiye).

Aynı gruba ait isimlerin birbirine yakın mekânlara verildiği görülmektedir. Örneğin şehrin kuzeydoğusunda yer alan ve Ertuğrulgazi, Osmangazi, Hamidiye, Ulubathı gibi Osmanlı kökenli adları taşıyan mahalleler birbirine komşudur. Aynı durumu şehrin güneyi ve kuzeybatısındaki mahallelerde de görmek mümkündür. Nitekim burada bulunan Selçuklu, Osmanlı, Muradiye ile Süleymaniye ve Yavuz Selim mahalleleri birbirine komşu mahallelerdir. Söz konusu mahallelerin yakın dönemde kurulmuş olmaları ve kuruluş tarihlerinin birbirine yakın olması yanında, belediye yönetiminin kararından bu durumun kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Tablo.9. Şanlıurfa şehrinde beşeri ortama dayalı mekân adları

Yerin adı	Türü	Kökene	Özelliği	Yerin adı	Türü	Kökene	Özelliği
ŞAHİS ADLARINA DAYALI İSİMLER				Zeki Hafız	Cadde	Dini	Yerel
Atatürk	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Dedeosman	Mahalle	Dini	Yerel
Cengiz Topel	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Hakimdede	Mahalle	Dini	Yerel
F.Sultan Mehmet	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Hayati Harrani	Mahalle	Dini	Yerel
Osmangazi	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	İmam Bakır	Mahalle	Dini	Yerel
R.Tayyip Erdoğan	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Şih Maksut	Mahalle	Dini	Yerel
Selimiye	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Yakubiye	Mahalle	Dini	Yerel
Süleyman Şah	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Ahmet Yesevi	Mahalle	Dini	Evrensel
Süleymaniye	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Eyyüp Peygamber	Cadde	Dini	Evrensel
Tandoğan	Cadde	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Eyüpkent	Mahalle	Dini	Evrensel
Atatürk	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Eyyübiye	Mahalle	Dini	Evrensel
Cengiz Topel	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Eyyüpnabi	Mahalle	Dini	Evrensel
Ertuğulgazi	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Veysel Karami	Mahalle	Dini	Evrensel
Hamidiye	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Melik Cabbar	Cadde	Diğer şahıs	Yerel
Muradiye	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Demir İzzet	Cadde	Diğer şahıs	Yerel
Osmangazi	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Serap	Cadde	Diğer şahıs	?
Sultan Fatih	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Terim	Cadde	Diğer şahıs	Ulusal (?)
Süleymaniye	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Umit	Cadde	Diğer şahıs	?
Ulubatlı	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Kamberiye	Mahalle	Diğer şahıs	Yerel
Yavuz Selim	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Ulusal	Mimar Sinan	mahalle	Diğer şahıs	Ulusal
Kadri Eroğan	Cadde	İdari-askeri siyasi	Yerel	YERLEŞMELERE DAYALI ADLAR			
Necmettin Cevheri	Cadde	İdari-askeri siyasi	Yerel	Akçakale	Cadde	Yerleşim yeri	Şehir
Şehit Nusret	Cadde	İdari-askeri siyasi	Yerel	Osmanlı	Cadde	Yerleşim yeri	Devlet
Vali Fırat	Cadde	İdari-askeri siyasi	Yerel	Sakarya	Cadde	Yerleşim yeri	Şehir
Selahattin Eyyübi	Mahalle	İdari-askeri siyasi	Evrensel	Buhara	Mahalle	Yerleşim yeri	Şehir
H.Nusret Zorlutuna	Cadde	İlmi-edebi	Ulusal	Osmanlı	Mahalle	Yerleşim yeri	Devlet
M.Akif Ersoy	Cadde	İlmi-edebi	Ulusal	Selçuklu	Mahalle	Yerleşim yeri	Devlet
N.F.Kıskırcık	Cadde	İlmi-edebi	Ulusal	SIYASİ VE TARİHİ OLAYLARLA İLGİLİ ADLAR			
Prof.Abdulkadir Karahan	Cadde	İlmi-edebi	Yerel	11 Nisan Fuar	Cadde	Siyasi-tarihi olay	Yerel
Prof.Selçuk Atilla	Cadde	İlmi-edebi	Yerel	Demokrasi	Cadde	Siyasi-tarihi olay	Ulusal
ŞairNabi	Mahalle	İlmi-edebi	Yerel	Cumhuriyet	Cadde	Siyasi-tarihi olay	Ulusal
Şair Şevket	Mahalle	İlmi-edebi	Yerel	İstiklal	Cadde	Siyasi-tarihi olay	Ulusal
Mevlana	Cadde	Dini	Ulusal	Zafer	Cadde	Siyasi-tarihi olay	Ulusal
Yunus Emre	Cadde	Dini	Ulusal	Topçular	Cadde	Siyasi-tarihi olay	Yerel
Akşemsaddin	Mahalle	Dini	Ulusal	Sarayönü	Cadde	Siyasi-tarihi olay	Yerel
Hacıbayram	Mahalle	Dini	Ulusal	Kurtuluş	Mahalle	Siyasi-tarihi olay	Ulusal
Dedeosman	Cadde	Dini	Yerel	Onikiler	Mahalle	Siyasi-tarihi olay	Yerel
Behcet Arabi	Cadde	Dini	Yerel	Refahiye	Mahalle	Siyasi-tarihi olay	Ulusal
Hayati Harrani	Cadde	Dini	Yerel	Sancaktar	Mahalle	Siyasi-tarihi olay	Yerel
Şani Efendi	Cadde	Dini	Yerel	Şehitlik	Mahalle	Siyasi-tarihi olay	Yerel
Yakup Kalfa	Cadde	Dini	Yerel				

3. Ekonomik faaliyetler ili ilgili adlar

Şanlıurfa şehrinde ekonomik faaliyetlerden (tarımsal faaliyet, hizmetler sektörü) adını alan birçok şehirsal mekân bulunmaktadır. Bu kaynaktan adını alan cadde ve mahalle sayısı 36 adet olup, bunların da bazı özellikleri göze çarpmaktadır. Öncelikle şehir ve yakın çevresinde yapılan tarımsal faaliyetler ve üretilen ürünler adlandırmalara etki etmiştir. Bunun sonucunda tarımsal

faaliyetlerden özellikle bağ tarımı ve bahçe tarımını (özellikle bostan ve fıstık) çağrıştıran adlar kullanılmıştır (Tablo 10).

Tablo 10. Şanlıurfa şehrinde ekonomik faaliyetler ile ilgili adlar

Yerin adı	Türü	Kökene	Özelliği	Yerin adı	Türü	Kökene	Özelliği
Almanbağı	Cadde	Tarımsal faaliyet	Bağ tarımı	Doğumevi	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Bahçe	Cadde	Tarımsal faaliyet	Bahçe tarımı	Adalet	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Bostancılar	Cadde	Tarımsal faaliyet	Bahçe tarımı	Emniyet	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Fıstık	Cadde	Tarımsal faaliyet	Bahçe tarımı	GAP	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Haleplibahçe	Cadde	Tarımsal faaliyet	Bahçe tarımı	Güvenlik	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Bağlarbaşı	Mahalle	Tarımsal faaliyet	Bağ tarımı	Harran Üniv	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Haleplibahçe	Mahalle	Tarımsal faaliyet	Bahçe tarımı	Meteoroloji	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Paşabaşı	Mahalle	Tarımsal faaliyet	Bağ tarımı	SSK	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Bahçeyolu	Cadde	Hizmetler	Ulaşım	Tekel	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Büyüköl	Cadde	Hizmetler	Ulaşım	Veteriner	Cadde	Hizmetler	İdari hizmetler
Divanyolu	Cadde	Hizmetler	Ulaşım	Çarşı	Cadde	Hizmetler	Ticari faaliyetler
Harrankapı	Cadde	Hizmetler	Ulaşım	Konak	Cadde	Hizmetler	Kültür-tarihi eser
İpekyol	Cadde	Hizmetler	Ulaşım	Kule	Cadde	Hizmetler	Kültür-tarihi eser
Beykapısı	Mahalle	Hizmetler	Ulaşım	Meşarkiye	Cadde	Hizmetler	Kültür-tarihi eser
İpekyol	Mahalle	Hizmetler	Ulaşım	Camiikebir	Mahalle	Hizmetler	Kültür-tarihi eser
Bıçakçı	Mahalle	Hizmetler	Meslek adı	Hızmalı	Mahalle	Hizmetler	Kültür-tarihi eser
Kendirci	Mahalle	Hizmetler	Meslek adı	Kadioğlu	Mahalle	Hizmetler	Kültür-tarihi eser
Mimar	Cadde	Hizmetler	Meslek adı	Yusufopaşa	Mahalle	Hizmetler	Kültür-tarihi eser

Öte yandan hizmetler sektörü (ulaşım, meslek adları, idari hizmetler, kültür-tarihi eserler), tarımsal faaliyetlere göre adlandırılmalarda daha fazla ön plana çıkmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, içinde yol kavramının bulunduğu adlar ile yol kavramı bulunmamasına rağmen ulaşım hizmetlerini sağlayan kavramlar bu gruba dahil edilmiştir. Ulaşım ile ilgili adlarda, uluslararası yolların adı (İpekyol) kullanıldığı gibi, yolun özelliğini gösteren (Büyüköl), yolun gittiği hedefi içeren (Divanyolu, Bahçeyolu) veya kale ile şehir arasındaki ulaşımı sağlayan tarihi kapılar (Beykapısı, Harrankapı gibi) gibi adların da ön plana çıktığı görülmektedir.

Şehirsel mekânların adlandırılmasında hizmetler sektöründen özellikle idari hizmetler ile ilgili kavramlar daha fazla kullanılmıştır. Nitekim cadde üzerinde veya caddenin sonunda yer alan resmi kurumun adının o caddeye verildiği görülmektedir. Aynı şekilde söz konusu yol veya mahallede bulunan herhangi bir tarihi-kültürel eser de adlandırılmalarda kullanılmıştır. Bu eserlerden özellikle tarihi cami (Camiikebir, Meşarkiye, Kadioğlu, Yusufopaşa) ve köprüye (Hızmalı) dayalı mahalle isimleri bulunmaktadır.

Ekonomik faaliyetlere dayalı adlar, mahalleden çok (11 adet), caddelerin (25 adet) isimlendirilmesinde tercih edilmiştir. Zaten yeni açılan caddenin adlandırılması ile söz konusu resmi kurumun hizmete geçmesinin tarihleri aynıdır. Ayrıca mahalleler daha çok tarihi adlar ile adlandırılmışken (Kadioğlu, İpekyol, Yusufopaşa, Beykapısı, Kendirci, Bıçakçı, Camiikebir), caddeler arasındaki tarihi isimler azdır (Harrankapı, Meşarkiye, Divanyolu).

Yukarıda sözü edilen cadde ve mahalleler dışında adını meslek adından (Bıçakçı, Kendirci, Mimar) ve ticari faaliyetlerden (Çarşı) alan şehirsel mekânlar da bulunmaktadır.

4. Diğer adlar

Şanlıurfa şehrinde yukarıdaki sınıflandırmaya girmeyen ve/veya adın neye dayalı olarak verildiği tam anlaşılamayan başka adlar da bulunmaktadır. Bu şekilde olan 7'si cadde 6'sı mahale olan 13 şehrsel mekân mevcuttur. Bunlardan bir kaçının kökeni tespit edilemedi (Gündüz, İnci, Kondu). Biri doğrultu ile ilgili bir kavramdan (Karşıyaka), biri kültürel bir öğeden (Gümüşkuşak), biri bireysel duygudan (Sabır), ikisi milli duygudan (Vatan, Millet) almıştır. Geriye kalan Türkmeydanı, Bahçelievler, Yenişehir, Yeni adlı mahalleler ve caddeler ise isimlerini çevreyi nitelendiren kavramlardan/sıfatlardan almışlardır.

V. SONUÇ

Şanlıurfa şehrindeki mahalle ve cadde isimlerinin ele alındığı bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle söz konusu mekânların adlarının ortaya çıkışına, başka bir ifade ile, günümüzdeki şeklini almasına etki eden faktörler ele alınmıştır. Daha sonra şehirdeki adların tarihsel süreç içindeki gelişimi irdelenmiş, en son olarak da bu adların kökenine göre sınıflandırılması yapılmıştır. Çalışmadaki amaç, isimlerde meydana gelen gelişimi ve isimlendirmelerde coğrafi ortamın (doğal ve beşeri ortam) etkisini ortaya koymaktır.

Şanlıurfa'daki şehrsel mekân isimlerinin oluşumunda şehrin bulunduğu alan ve yakın çevresinin doğal ortam özellikleri etki etmiştir. Özellikle belirtmek gerekir ki, şehrin bulunduğu alan ve yakın çevresinin hidrografyası bazı mekânların isimlerinin oluşumunda önemli bir çıkış noktası olmuştur. Şehrin yakın çevresinin kalker platolarından oluşması karstik kaynakların bolluğunu sağlamıştır. Bu yüzden şehrin bulunduğu alan ve yakın çevresi bir çok su kaynağı ve akarsuyun bulunduğu alandır. Özellikle şehrin yakın çevresinde, şehre doğru yönelen ve yağışlı mevsimlerde akışa geçen bir çok dönemlik dere bulunmaktadır.

Şehrin hidrografyasından başka, aynı zamanda topoğrafik özellikleri de isimlendirme üzerinde etki etmiştir. Şehrin kurulu bulunduğu alan, özellikle de İpekyol'dan kaleye kadar olan bölüm, fiziki anlamda çanak şeklinde bir özellik göstermektedir. Şehrin kuzeyi ve batısında bulunan platolar dışında, (ki şehrsel alanın bir kısmı bu platoların içinde kalmaktadır) gerek şehrsel alanın merkezi kesimlerinde, gerekse kenar kısımlarında, yükseltisi değişen çeşitli tepeler bulunmaktadır. Bazı mekânlar bu şekiller baz alınarak adlandırılmışlardır.

Şanlıurfa şehrinin alansal olarak genişlemesi ve nüfusun artması da, mahalle ve cadde sayılarını arttırması suretiyle, isimlendirmeler üzerinde dolaylı olarak etkili olmuştur. Nitekim 1927 yılında 29.098 olan şehir nüfusu özellikle 1955 yılından sonra önemli oranlarda artarak 2009 yılında 482.323'e ulaşmıştır. Bu bağlamda, şehrin mekânsal genişlemesi ile birlikte, bir çok yeni mahalle kurulmuştur. Mahalle sayıları 1927 yılından 1965 yılına kadar bir değişim göstermezken, 1965 yılından 1985'e kadar ise sadece 29'a ulaşmıştır. Asıl gelişme 1985 yılından sonra olmuştur. Nitekim 1985 yılında 29 olan mahalle sayısı, 1990 yılında 48, 2000 yılında 66 ve 2007 yılında ise 67'ye ulaşmıştır.

Şanlıurfa şehrindeki mekân isimleri üzerinde gerek ulusal, gerekse yerel tarih olayları önemli derecede ve doğrudan etki ettiği söylenebilir. Tarihsel süreç

içinde birçok devlet ve hanedanlık Urfa ve çevresine hakim olmuşlardır. Bu bağlamda, Şanlıurfa'da da bazı mahalle ve caddelere, ulusal geçmişin anılması amacıyla, geçmişte şehirde hüküm sürmüş ve çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuş devletlerin isimleri verilmiştir. Osmanlı Döneminin şehirdeki adlara yansımaları daha fazla olmuştur. Bu dönemde yaşamış devlet adamları veya yapılmış olan cami adlarını temel alan bir çok şehirsel mekân ismi bulunmaktadır. Başka bir ifade ile, Osmanlı Dönemine ait şehirde pek çok isim bulunmaktadır.

Şehir ve çevresinde hâkim olan sosyal ve ekonomik yapı (din, kültür, ticaret, el sanatları) da şehirdeki bazı mekânların adlarını belirlemiştir. Şanlıurfa şehri dinsel bir merkez olma özelliği göstermekte ve bir çok din için kutsal sayılmaktadır. Öte yandan şehir bir çok mutasavvıf kişinin ve tasavvuf ehlinin yaşamış olduğu bir yerleşmedir. Bu sosyal olgunun günümüzdeki isimlendirmelerde çok kullanıldığı görülmektedir. Gerek şehir içi, gerekse şehrin kenar kesimlerinde, geçmişte yapılmış veya günümüzde sürdürülmekte olan ekonomik faaliyetler de mekân isimlerinin oluşumuna etki etmiştir.

Şehirsel mekânların isimlendirilmesinde belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerinin mensubu oldukları siyasi partinin misyonu da önemli olmaktadır. 1963 yılından itibaren Şanlıurfa şehrinde görev yapmış belediye başkanlarının siyasi kimliklerine bakıldığında, bunların genellikle muhafazakâr bir kimliğe ait oldukları görülmektedir. Bu dönemlerde verilen isimlerin (özellikle şahıs isimlerinin) de, belediye başkanının mensup olduğu siyasi misyon ile paralellik gösterdiği söylenebilir. Gerçekten de bu dönemlerde isimlendirilen mahalle ve caddelerin isim kökeni çoğunlukla ulusal ve dini isimlerden oluşmuştur. Bu konuda belirtilmesi gereken bir diğer husus da, şehirdeki cadde ve mahalle isimlerinde fazla bir değişikliğin yapılmamış olmasıdır. Bunun ana nedeni de 1960'lerden beri verilen mekân isimlerinin, günümüze kadar süregelen yerel yönetimlerin siyasi eğilimlerine aykırı olmamasıdır.

Şehirsel mekânların gelişimine bakıldığında, 1518-1566 yılları arasında şehirde sekiz adet mahalle adı geçtiği görülmektedir. Bu mahalleler genellikle dış kaleden şehre açılan kapılardan isimlerini almaktadır. Söz konusu dönemde var olan 9 mahalle isminin 1'i topluluk, 1'i doğal ortam, 2'si de dini yapı kökenlidir. Buna göre bu dönemde dini yapının mahalle ismi olarak kullanılması geleneği, Urfa şehri için söylemek gerekirse, henüz gelişmemiştir. XVI. yüzyıldaki bazı mahalle adları sonraki dönemde devamlılık sağlarken, bunlara ek olarak şeriye sicillerine dayanak XVII. ve XVIII. yüzyılda yeni mahalle isimlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. XIX. yüzyılda ise şehirdeki mahalle sayısının oldukça arttığı görülmektedir. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi şehrin gerek demografik, gerekse mekânsal olarak büyümesi ve bunun sonucunda yeni mahallelerin oluşması, ikincisi ise bazı mahallelerin XVII. ve XVIII. yüzyılda muhtemelen var olduğu halde, kayıtlarda tespit edilememesi, fakat daha sonraki dönemin kayıtlarında bulunması suretiyle mahalle sayısının artmasıdır. Bu dönemin diğer bir özelliği de, mahallelerin adlandırılmasında özellikle dini yapının adının tercih edilmesidir. XX. yüzyılın başlarında ise, XIX. yüzyıla göre, mahalle isimlerinde fazla bir değişiklik olmamıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra mahalle sayısının azaldığı görülmektedir. Nitekim 1920’li yılların sonlarında şehirdeki mahalle sayısı 17’dir. 1967 yılında da mahalle sayısı 17’dir. Buna göre bu dönemler arasında (1920-1967) şehirde fazla bir gelişme olmadığı ve bu yüzden mahalle sayısının aynı kaldığı sonucu çıkarılabilir. Ancak bu tarihten sonra şehirdeki mahalle sayısı artış göstermeye başlamıştır. Nitekim XX. yüzyılın başlarında mahalle birleşmeleri ile sayı azalırken, 1967 yılından sonra, nüfus artışı, eski mahallelerin geniş yer kaplaması ve bunların sonucunda hizmette aksamaların meydana gelmesi nedeniyle mahallelerin bölünmeye başladığı ve sayının arttığı görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, önceki dönemlerden günümüze kadar adını devam ettiren mahalle sayısı sadece 7’dir. Öte yandan bu süreçte ilk göze çarpan husus, mahalle adlandırmalarında dini yapının etkisinin azalmasıdır. Gerçekten de özellikle XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında görülen adlandırmalarda dini yapının tercih edilmesi olgusu, 1960’lardan sonra şahıs adı ve doğal ortam lehine dönüşmüştür. Bu durum rakamlarla daha iyi anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında kayıtlarda geçen mahalle isimlerinin %63.2’si, XX. yüzyılda bulunan mahallelerin %71.7’si adını cami, mescit veya kiliseden alırken, bu oranlar gittikçe gerilemiş ve 2000’li yıllarda %7.5’e düşmüştür. Aynı şekilde sözkonusu dönemler arasında şahıs isimlerine dayanan mahalle isimleri %1.5’ten %40.3’e; doğal ortama dayalı mahalle adları ise %4.4’ten %25.3’e yükselmiştir.

Şehirdeki mekânların adlandırılması sürecinin sonucunda ortaya çıkan isimlerin kökeni oldukça farklılık göstermektedir. Şehirde 67’si mahalle ve 82’si cadde olmak üzere toplam 149 olan adın dayandığı kökene göre sınıflandırılmasını aşağıdaki şekilde yapmak mümkündür (Tablo 11).

Tablo 11. Şanlıurfa şehrindeki adların kökenini göre sınıflandırılması

Adın kökeni		Adın özelliği		Toplam	
		Cadde sayısı	Mahalle sayısı	Sayı	%
Doğal ortam	Hidrografya	6	9	15	14.8
	Topografya	-	5	5	
	Biyocoğrafya	2	-	2	
	TOPLAM	8	14	22	
BeĞeri ortam	Şahıs adları	32	28	60	52.3
	Siyasi-tarihi olay	7	5	12	
	Yerleşim yeri	3	3	6	
	TOPLAM	42	36	78	
Ekonomik faaliyetler	Tarımsal faaliyetler	5	4	9	24.2
	Hizmetler sektörü	20	7	27	
	TOPLAM	25	11	36	
Diğer adlar		7	6	13	8.7
TOPLAM		82	67	149	100.0

Şehirde 6’sı cadde, 14’ü de mahalle olmak üzere doğal ortam ile ilgili 22 adet isme rastlanılmıştır. Bu adları da hidrografya, topografya ve biyocoğrafya adları şeklinde üçe ayırmak mümkündür. Doğal ortama dayalı adlara bakıldığında,

şehirdeki adlandırmalarda su kaynaklarının topografyaya göre daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Nitekim doğal ortamdan adını almış 22 adet yerin 15'i, adını su kaynaklarından almıştır.

Şehirdeki beşeri ortam ile ilgili yer adları da köken açısından çok çeşitlilik göstermektedir. Bu durumun da, şehrin uzun tarihi bir geçmişe sahip olması ve bu süreçte farklı uygarlık ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bunun sonucunda şahıs adları, yerleşim yerleri ve tarihi-siyasi olaylara dayalı bir çok mahalle ve cadde ismi ortaya çıkmıştır. Nitekim şehirde var olan 149 adet mekânın 78'i adını beşeri ortamdan almıştır. Bu rakam da şehirdeki tüm yer adlarının yarısından fazlasına denk gelmektedir.

Öte yandan şehirde, beşeri ortam ile ilgili adların caddelere daha fazla verildiği görülmektedir. Beşeri ortam kökenli yer adları (78 adet) içinde de özellikle şahıs adları (60 adet) önemli yer tutmaktadır. Bu adların içinde de idari-askeri-siyasi şahıslar (24 adet) ile dini şahısların adları (22 adet) ön plana çıkmaktadır. İdari-askeri-siyasi kökenli isimlerde ulusal adlar ve özellikle de Osmanlı padişahlarının adları ön plana çıkarken, dini kökenli adlarda ise yerel (özellikle çeşitli tarikat şeyhlerinin adları) ve evrensel isimler (özellikle de peygamber adları) ağırlık kazanmaktadır. Şahıs adlarında dikkat çeken diğer bir husus, aynı ismin birkaç yere verilmesidir. Öte yandan adlandırmalarda kadın isminin fazla kullanılmadığı görülmektedir. Şehirde günümüzde mevcut 149 adet şehrsel mekân adından sadece birisine (Halide Nusret Zorlutuna caddesi) kadın adı verilmiştir.

Şanlıurfa şehrinde ekonomik faaliyetlerden (tarımsal faaliyet, hizmetler sektörü) adını alan birçok şehrsel mekân bulunmaktadır. Bu kaynaktan adını alan cadde ve mahalle sayısı 36 adet olup, bunların da bazı özellikleri göze çarpmaktadır. Öncelikle şehir ve yakın çevresinde yapılan tarımsal faaliyetler ve üretilen ürünler adlandırmalara etki etmiştir. Bunun sonucunda tarımsal faaliyetlerden özellikle bağ tarımı ve bahçe tarımını (özellikle bostan ve fıstık) çağrıştıran adlar kullanılmıştır.

Öte yandan hizmetler sektörü (ulaşım, meslek adları, idari hizmetler, kültür-tarihi eserler), tarımsal faaliyetlere göre adlandırmalarda daha fazla ön plana çıkmıştır. Şehrsel mekânların adlandırılmasında hizmetler sektöründen özellikle idari hizmetler ile ilgili kavramlar daha fazla kullanılmıştır. Nitekim cadde üzerinde veya caddenin sonunda yer alan resmi kurumun adının o caddeye verildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Açanal, H., (2001). Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı, ŞURKAV Yayınları:24, Ankara.
- Açıkel, A., (2003). "Artukabad Kazası Yer Adları" Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:20, Sayı:2, s.181-2002.
- Akalın, M., (2002). Kurtuluş Savaşında Urfa. Şanlıurfa: Uygarlığın Doğduğu Şehir. ŞURKAV Yayınları: 26, Ankara.
- Akar, A., (2006). "Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği" Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2006/1, Sayı: 20 (Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY'a Armağan Sayısı), s.51-63, Kayseri.
- Akış, A., Akkuş, A., (2003). "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Şanlıurfa'daki Göçe Etkisi" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.10, s.507-543.
- Aksan, D., (1974) "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (1973-1974), Türk Dil Kurumu Yayınları. s.185-193, Ankara.
- Alderman, D.H., (2000). "A Street Fit for a King: Naming Places and Commemoration in the American South" Professional Geographer, 52(4), pp. 672-684.
- Aydın, E., (2008). "Şine Usu Yazıtında Hayvan Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları Üzerine İncelemeler" Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/1 Winter. s. 202-208.
- Aytaç, F., (2004). Mahalle Muhtarının El Kitabı. Seçkin Yayınevi, 2.baskı Ankara.
- Başkan, Ö., (1971). "Türkiye Yer Adları Üzerine Bir Deneme" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (1970), Türk Dil Kurumu Yayınları S. 319, s. 237-251, Ankara.
- Bayraktar, H., (2007). Tanzimattan Cumhuriyete Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı), Elazığ.
- Bres, K.D., (1990). "English Village Street Names" Geographical Review, Vol.80, No.1, pp.56-67.
- Bulduk, Ü., 1992. "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri-I", OTAM, S. 3, s.129-167, Ankara.
- Çadırcı, M., (1996). "Anadolu Kentlerinde Mahalle (Osmanlı Dönemi)" Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Habitat II, s.257-263, İstanbul.
- Demir, E., (2003). "Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Ülke Ekonomisine Katkısı ve Bölge Yerleşim Alanlarına Etkisi" GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 3, s. 189-205.
- Ekinci, A. (2006). Ortaçağ'da Urfa I (Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ekinci, A. (2008). "İki Tepeli Urfa Şehrinin Tarihi Mahalleleri" Şanlıurfa. Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi. ŞURKAV Yayını Yıl 1, Sayı:2, Eylül 2008, s.5-14, Şanlıurfa.

- Ekinci, A., Paydaş, K., (2008). Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şehir Kitaplığı Dizisi: 46, İstanbul.
- Elibüyük, M., Güzel, A., (2003). "Şanlıurfa İli'nde Dönemlik ve Geçici Bir Yerleşme: Hollik", Coğrafi Bilimler Dergisi, 1(1), s.55-67.
- Emiroğlu, M., (1984). "Bolu Yöresi Yer Adları" Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yay.No.60, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi:17, s.151-200, Ankara.
- Ergenç, Ö., (1984). "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" OA, IV, s.69-78.
- Erinç, S., (1989). "Güneydoğu Avrupa'da Türkçe Ekzonimler" İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni, S.6, s.9-13, İstanbul.
- Eroğlu, C., Pabuçoğlu, M., Göçer, M., (2007). Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep, Global Stratejisi Enstitüsü, TÜRK. Ankara.
- Ertan, M.E., (2007). Mevleviliğin Anadolu'ya Yayılması Bağlamında Şanlıurfa'da Mevlevilik Hareketleri, Günümüzdeki Hali ve Sosyal Etkinlikleri" Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlana ve Mevlevilik-Bildiriler, s.271-284, SÜMAM Yayınları:1/Bildiriler Serisi:1.
- Gül, A., (2009). "Temettü Defterlerine Göre Pasinler'in (Hasankale) Sosyal ve Ekonomik Yapısı", Karadeniz Araştırmaları, Sayı:23, s.77-98.
- Gülensoy, T., (1998). "Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış", Folkloristik, Dursun Yıldırım Armağanı, s. 41 -48. Ankara.
- Güney, E. (1996). "Toponomik Terimlerin Sınıflandırılması" Türk Dili S.540, s.619-630, Ankara.
- İlhan, M., (2006). "Mufassal Tahrir Defterlerindeki Adların Önemine Dair Bazı Örnekler" Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt. XXV. Sayı. 40. s. 41-58, Ankara.
- Karaboran, H.H., (1984). "Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma" Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay.No:60, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s.97-148, Ankara.
- Karaboran, H.H., (1989). "Çemişgezek'te Mevkii Adları" Fırat Havzası II. Folklor ve Etnografya Sempozyumu (5-7 Kasım 1987 Elazığ) Bildiriler Kitabı, s.153-182, Ankara.
- Karakaş, M., (2001). Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler. Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları No:12, Ankara.
- Kurt, Y., (1990). "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri'ne Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", Belleten, Cilt.LIV, Sayı 209, s.181-185.
- Kurt, Y. (1991). "Adana Sancağında Kişi Adları", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi XV/26 (1991), s. 169-252.
- Kurt, Y., (2001). "Adana Sancağı Yer Adlarındaki Değişim" Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi (Ekim 2001), 50. Yıl Özel Sayısı C: 2001/II, S. 598, s. 405-408.

- Kürkçüoğlu, C., (1996). “Şanlıurfa Mevlevihanesi”, II.Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevihaneler Kongresi (Tebliğler), (14-15 Aralık 1993) Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Yıl 2, Sayı 2, (Konya Mayıs 1996), (sayfa numarasız).
- Light, D., (2004). “Street Names in Bucharest, 1990-1997; exploring the modern historical geographies of post-socialist change” *Journal of Historical Geography* 30 (2004) 154-172.
- Metin, R., (2009). “XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 20, Kış 2009, s.45-58.
- Öcal, M.H., Güler, S.E., Mızrak, R., (2001). Şanlıurfa Kültürü Sözlüğü, ŞURKAV Yayınları:25, Şanlıurfa.
- Özcan, S., (2006). “XX. Yüzyılın Başlarında, Canik (Samsun) Sancağında İsimleri Değiştirilmek İstenen Kaza, Köy, Mahalleler ve Yeni İsimleri”. I. Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu (4-6 Mayıs 2006), s.671-687, Samsun.
- Sarı, C., (2007). “Doğal ve Kültürel Coğrafya Özellikleri Açısından Beyşehir İlçesi'nde Yerleşme Adlarının Sınıflandırılması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (17). s. 487-501, Konya.
- Şahin, H., (2002). “Bursa Şer’iyye Sicillerinin Dili Üzerine Bir İnceleme Denemesi” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1, s.101-126, Elazığ.
- Şahinalp, M.S., (2005). Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Şanlıurfa Valiliği, 1967. İl Yıllığı, Şanlıurfa.
- Tunçel, H., (2000). “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.10, Sayı.2, s.23-34, Elazığ.
- Turan, A.N., (2005). XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa.
- Türkiye Bilişim Derneği, 2002, E-Devlet: Kamuda Adres Bilgi Standardının Oluşturulması. Çalışma Grubu Raporu. Ankara.
- Uyanık, O., (2006). “Çıldır Adı Üzerine” *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2006., Sayı 19, s.87-93, Konya.
- Üner, M.E., (2009). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Urfa Tarihi. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi:62, Ankara.
- Yediyıldız, B., (1984). “Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, (11-13 Eylül 1984), s.25-41, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara,
- Yeoh, B.S.A., (1992). “Street Names in Colonial Singapore” *Geographical Review*, Vol.82, No.3 (Jul.1992), pp.313-322.

The Impact of Geographical Environment on Urban Place Names: Case of Şanlıurfa City

This study which holds Şanlıurfa city's place names consists of three chapters. First, the factors that impact road and district names are being held. Also, development of names is examined and classified. The purpose of this study is to understand the impact of geographical environment on naming the place and on development of names.

Natural environment specialties have an impact on urban place naming. Especially, hydrography of city area and immediate surroundings has been a starting point for creation of the place names. City's immediate surroundings are a formation of calcareous tableland because of the abundance of carstic sources. So there is a lot of spring and stream in the area of the city and its immediate surroundings. In particular there are a lot of seasonal streams that flow from immediate surroundings to the city. These streams' names are used for some of the urban place names. Topographical particulars have an impact on naming too. As a consequence both in city center and city edge there is some places that named after a mountain or hill.

City's areal extension and an increase in population have caused an increase in roads and districts. This has a secondhand impact on naming. City population which is 29.098 in 1927 has increased significantly and reached 482.323 in 2009. Along with the city's areal extension there have been many districts established. District number stayed still between 1927 and 1965. Between 1965 and 1985 it only reached the number of 29. The real progress has happened after 1985. The district number which is 29 in 1985 has reached 48 in 1990, 66 in 2000 and 67 in 2007.

National and local historical events have an impact on urban place names too. Various governments and dynasties have ruled Urfa and its neighborhood. In this concept, to remember the past names of governments who ruled and made town planning activities are given to some roads and districts in Şanlıurfa. Ottoman Period's reflection to names is greater. There are a lot of place names which are named after a statesman or a mosque that made in that period. In other words, there are a lot of names in the city which belong to Ottoman Period.

Social and economic structure (religion, culture, business, handcrafts) are dominant on determining some place name in the city and its immediate surroundings. Şanlıurfa city is a religion center and sacred for many religions. On the other hand many Sufis and Sufism didactics lived in this city. This social event is being used in naming very much. As a consequence, economical activities which have been built in the past and are being used still in our day have an impact on naming the places both in city center and city edge.

While naming the places the political party which includes mayor and councilors has an important mission. If we look at the political identity of mayors who has served in Şanlıurfa after 1963, we will see that that generally have a conservative identity. The names that have been given in this period (especially people's names) show parallelism with the political mission to which mayor belongs. Named roads and districts in this period mostly have national and religion

names. One of the points to be considered is that, there are not too many changes done regarding the road and district names. Main reason of that, political tendency of local government is not contrary to place names which have given back to 1960.

Both nationally and locally taken decisions have an impact on urban place naming. The most important effect of these decisions is shown itself as a decrease in the numbers of districts. These decisions not only changed the numbers of districts but also changed the names of districts.

Between 1518 and 1566 there were only eight district names. These districts generally named after the doors that opened from bailey to city. The eight district names in the respective period have its origins from a community, a natural environment and religious constructions. Some of the district names from XVI. century show continuity, in addition to those in the XVII. and XVIII. centuries we have seen that new district names occurred in the Islamic tax registration. District number has increased outstandingly in XIX. century. There could be two reasons for that. First of that the city has grown both demographically and spatial. Secondly, some of the districts probably exist in XVII. and XVIII. centuries but they were not in registrations, however they included in registrations later and that showed an increase in district number. Another character of this period is that generally religious constructions preferred for naming the districts. In beginning of the XX. century in compliance with XIX. century there were not too many changes in the district names.

After the promulgation of the republic there was a decrease in the numbers of districts. The numbers of districts were 17 in 1920. The numbers of districts were 17 in 1967 too. According to this, one can thought that in this period (1920-1967) district number stayed still because there were not too many developments. But after that date district numbers in the city showed an increase. In the beginning of XX. century district number were decreased because they were uniting with each other, but after 1967 both an increase in population and dividing old districts because they cover too many area have caused an increase in district number. However, the most outstanding factor in this period is that the impact of religious constructions in district naming was decreased. Especially at the end of XIX. century and in the beginning of XX. century the fact of choosing religious constructions for naming has turned to choosing person's names and natural environment names after 1960's.

After the period of naming urban places, the chosen names have shown a variety in their origins. It is possible to categorize the origins of names which in total 149, 67 districts and 82 roads.

In the city there are 22 natural environment names, 6 streets and 14 districts. It is possible to categorize them into hydrography, topography and biogeography. If we look into the names based on natural environment, we will see that stream topography is used more than any other natural events. Out of 22 natural environment based names, 15 of it have taken its names after streams.

City's human activities based place names show a variety in their origins. In this concept, there are a lot of places which have been named after person's names, sites and historical-political events. Out of 149 place names, 78 of it have

taken its names after human activities. In the human activities based names (78), person's names have an outstanding place (60). And in those names, governmental-military-political names (24) and religious person's names come into prominence. Another interesting thing about giving person's name is that they have been given to more than one place. On the other hand, it has been seen that women names are not used much.

There are a lot of urban places' names which have been named after economic activities. These activities have given names to 36 districts and roads. Agricultural activities and manufactured products in the city and its immediate surroundings have an impact on naming too. As a result of this especially vineyard agriculture and garden agriculture names have been used. On the other hand service industry (transportation, profession names, administrative services, cultural-historical artifacts) has a bigger impact than agricultural activities. In naming urban places especially governmental activity concepts have been used most. It has been seen that if there is a governmental agency in the road or in the end of road, the road has been named after that governmental agency.

Zeytun (Süleymanlı) Ermenileri Tarafından Şehit Edilen Osmanlı Askerleri

Ottoman Soldiers Martyred By Zeytun (Suleymanlı) Armenians

Orhan Doğan*

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Özet

Bu makalede Ermenilerin Zeytun'a yerleşmeleri ve bu süreçte Maraş ve Zeytun'u hâkimiyeti altına almış olan yönetimlerle olan ilişkileri tarihi süreç içinde ele alınmıştır. Zeytun ve nüfusu hakkında kısaca bilgi verilmiş 1890'lı yıllara kadar Zeytun'daki Ermeni ayaklanmaları genel olarak değerlendirilmiştir. 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddelerinin Ermenilere yönelik ne tür fayda sağladığı, Ermenilerin kurdukları cemiyetlerle Osmanlı İmparatorluğunun muhtelif bölgelerinde çıkardıkları isyanlar ve bu isyanlara destek sağlayan bir kısım Batılı Devletlerin Ermeniler lehine verdikleri destekler açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonraki kısımlarında ise 1895 ve 1914-1915 Ermeni isyanları ve bu isyanlara karşı Osmanlı hükümetlerinin tutumu, isyanlarda şehit düşen askerlerimiz ve yerli Müslüman ahalinin Zeytun Ermenilerinin isyanları ve bu isyanlar karşısında uğradıkları mezalim ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ermeniler, Türkler, Zeytun, Maraş

Abstract

This Article deals with Armenians who settled in Zeytun and their relations with government authorities. Demographic aspect of Zeytun till 1890's and Armenian revolts in Zeytun have briefly mentioned. How 16th article of Ayestafanos and 61th article of Berlin Treaty helped the Armenians?, Armenian organizations, Armenian revolts taken place in different parts of the Ottoman Empire and Western powers who supported these revolts have been explained. In the later part of the article, 1895 and 1914-15 Zeytun revolts, Ottoman respond to these revolts, Turkish soldiers martyred by the Armenians and damages inflicted on the local Muslims are explained in details.

Key words: Ottoman, Armenians, Turks, Zeytun, Marash

Giriş

1878 yılında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesine ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine Ermeniler lehine hükümler konulmuş ve bu maddeler, Ermenilere bağımsız Ermenistan kurulması yönünde ümit vermiştir. Bağımsız devlet kurma hayali ile tahriklere kapılan ve bu sebeple de Çarlık devletlerinin kendi siyasi çıkarlarına alet olan ve neticede bu devletlerin desteğini elde eden Ermeniler, kurdukları cemiyetlerle (Taçnak ve Hınçak) de Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif bölgelerinde isyanlara katılmışlardır.

Maraş vilayeti sınırları içerisinde yer alan Zeytun da Ermenilerin sürekli olarak isyan çıkardığı yerlerdendir. Zeytun, Ermenilerin Kilikya olarak adlandırdıkları bölgenin doğusundadır. Toros dağları silsilesi içinde bulunan ve Maraşın kuzeyindeki Berit dağının güney eteklerinde yer alan Zeytun, eski bir Ermeni yerleşim merkezi idi. Zeytun Ermenileri, 1870'li yıllarda Fransızlara başvurarak bağımsızlıklarını dahi istemiştir.

Ermeni yazarlara göre Zeytun; Urfa'dan gelmiş yedi aileden, 1064 yılında Ani'nin Bizanslılara geçmesinden sonra oradan Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılan göçmenlerden, Vanlılardan, başka yerlerden o bölgeye sığınmış Ermenilerden, Rupinyan soyunun kurucusu olan Rupen ile birlikte gelen Pakradunilerden oluşuyordu.¹ Ermeni tarihçi Dabağyan da, Zeytunlu Ermenilerin kökenini açıklarken; *"Ani Beldesi'nin Bizanslılara geçmesinden ve Bizanslıların Ermeni katliamından sonra, Anadolu'nun muhtelif bölgelerine dağılan Takraduni Hanedanı mensupları Haçin ve Zeytun havalisine yerleşmişlerdir"* demektedir. Yazara göre bunlar; *"birtakım entrikalara müsait gayr-i Ermeni unsurlar"* idi.² Ermeni tarihçi Semerciyan'a göre Zeytun Ermenileri; *"Rupinyan soyundan Zarmanuhi adında bir kadın, Ani krallığının yok olmasından Zeytun'a gelerek orada 65 yıl hüküm sürmüştür. Daha sonra Zeytunlular, Maraş'ta Dulkadir oğullarının, bazen de Çukurova'da Tecirli Türkmenlerinin idaresi altında bulunmuşlardır"*.³

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, gerek Zeytun ve gerekse Kilikya'daki Ermeniler, Selçukluların zaferleri önünde perişan bir halde kaçan, idaresine girdikleri Bizanslılar tarafından da buldukları yerlerden çıkarılan Ermenilerdir. Bunlar; Haçin, Zeytun gibi Toros'un savunması kolay yerlerine ve geçit noktalarına sığınmışlardır. Bizans yönetiminin Ermenileri Ç Anadolu'ya göçe zorlamasından sonra, Kilikya, Ermeniler için önemli bir sığınak olmuştur. Bölgeye gelen Ermeniler, Bizans tarafından kendilerine tabi olarak Kilikya'daki Çehir ve kalelere yönetici olarak tayin edilmişlerdir.⁴ Ermeniler, 1071 yılındaki Malazgirt savaşından sonra Anadolu'da Bizans hâkimiyetinin süratle çökmesi üzerine

¹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s.486; Yalçın Özalp, **"Millet-i Sadıka" Patirtisi ve Maraş (Kahramanmaraş'ta Ermeniler)**, İstanbul (tarihsiz), s. 128.

² Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 179.

³ Uras, a.g.e., s.486.

⁴ Mehmet Ersan, **Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 21, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1995.

Toroslar, Kilikya, Marağ, Malatya gibi yerlerde nfusa oğalmığar ve küçük prenslikler kurmuğardı.⁵

Ermeniler, XI. yüzyıldan bağayarak uzun yıllar Selçuklulara, Selçuklu Devleti'ne bağlı diğer Türk devletlerine ve daha sonra Ėhanlılara bağlı olarak varlıklarını srdrmĞardı. Bu tarihi süreç içinde Ermenilerin Marağblgesine yönelik bazı olumsuz faaliyetler içinde buldukları bilinmektedir. Nitekim 1156 yılında Selçukluların i meselesinden yararlanan Ermeniler Ėari yaktılar.⁶ 1206'da Marağı yağmalayan Kilikya Ermenileri, 1258 yılında bu Ėare tekrar saldırdılar.⁷ Ermeniler, Büyük Selçuklu Ėmparatorluđu ve Türkiye Selçukluları dönemlerinde geniÇ bir hürriyet ve hoĖĖr içinde hayatlarını srdrmĞardı.

Dulkadir Beyliği'nin kurulması ve XIV. yüzyılın ortalarında da Adana ve yöresinde Memlklara bağlı Ramazanoğulları Beyliği'nin kurulmasıyla bu iki beylik, Ermeni Prensligi'nin sınırlarını oldukça daralttılar. Ayrıca Konya ve yöresine sahip olan Karamanoğulları Beyliği de Kilikya Ermenilerine sürekli saldırmaktaydı. Artık Kilikya Ermeni Prensligi, Memlklular Devleti ve bu Türk beylikleri tarafından sürekli denetim altındaydı. 1374 yılında Memlklar, Kilikya Ermeni Prensligi'ni ortadan kaldırmak için harekete geçtiler. Anazarba ve Sis hariç Kilikya bölgesindeki Ermenilerin elinde bulunan bütün yerleğim yerleri alındı. Geben Kalesi'nin de Memlklara teslim olmasıyla kalede bulunan Ermeni Prensi IV. Leon, Memlklara esir dĞerek hanımı ve akrabaları ile birlikte Kahire'ye götürüldü. Bu olaydan sonra Sis, doğrudan doğruya Memluk Sultanına bağlanarak naiplik haline getirildi. Son Ermeni Prensi IV. Leon'un, Aragon Kralı tarafından kurtuluğfidyesi ile Memlklardan alınarak Fransa'ya götürülmesi ve Leon'un 1393 yılında Paris'te lmesiyle⁸ Zeyton Ermenileri bu tarihten itibaren Dulkadirli Türkmenlerine tabi olmuğardır.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferinden sonra (1514) Dulkadiroğlu Beyliği'ni ortadan kaldırmak için harekete gemiğti. Bu hareket sonucunda 13 Haziran 1515'te Turna Dağı'nda Osmanlılar ile Dulkadirliiler arasında yapılan savağa Aladdeve Bey yenilerek dört oğlu ile birlikte idam edilmiğti. Böylece Dulkadiroğulları Beyliği fiilen sona erdi. Bundan sonra Zeyton da dhil olmak üzere Marağblgesi Osmanlı hkimiyetine girmiğtir.

Ermenilerin Zeyton'da İsyân Hareketleri

Zeyton, 16. yüzyılda Marağ sancağına bağlı bir köy olup kalesi de vardı. 1515 yılında Osmanlı topraklarına katılan bölge için Kanuni Sultan Süleyman döneminde tahrir iemi yapılmıÇtır. 1523 yılında Zeyton'da yaklaÇık olarak 3.700 civarında nüfus yaÇamaktaydı. (737 hane, 15

⁵ Erdal Ėler, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeyton İsyânları**, Türk Kültürünü Arağtırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995, s.65.

⁶ Hasan Basri Karadeniz, "Dulkadiroğulları Beyliğine Kısa Bir BakıÇ", **Türk Dünyası Arağtırmaları**, S. 104, Ėstabul, 1996, s.133.

⁷ Ėlas Gökhan, "13. Yüzyılda Marağ", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 13, Konya, 2005, s. 192.

⁸ Mehlika Aktok Kağarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baraonluğu Tarihi**, KÖKSAV Yayınları, Ankara, 1990, s. 79-82

keÇiÇi.⁹ 1563 tarihli MaraÇ Tahrir Defteri'ne göre; Çair nüfusunun sadece % 10'nun Ermeni olduğu ve bu nüfusun büyük bir kısmının Zeytun'da yaÇadığı anlaÇılmaktadır. 1563 yılında Zeytun'da Müslümanların sayısı 148, Gayrimüslimler ise 1928 idi. Aynı zamanda Zeytun nahiyesine bağlı 6 Müslüman köyü, 6 Gayrimüslim köyü bulunmaktaydı.¹⁰ 1564'te ise Zeytun'un nüfusu yaklaÇık olarak 3450 idi (891 nefer, 99 yarım çiftlik sahibi ve 526 ekilecek arazisi olmayan evli vergi mükellefi yaÇamaktaydı). Halk, cizye dâhil bütün vergilerini vermekte ve bunların toplamı ise 51.609 akçe idi.¹¹ Aslen Ermeni olan Polonyalı Simeon 1608-1619 yılları arasında Anadolu'yu da kapsayan bir seyahate çıkmıÇve 1613 yılında MaraÇ ve Zeytun'a da uğramıÇtır. Onun anlattıklarına göre; "*Maraş'ta 20 hane, Fırnız'ta ise 44 hane Ermeni vardır*". Yazara göre Zeytun; "*Maraş'ın kuzeyinde, iki günlük mesafede, dağ ve çaylarla çevrili olup metin bir kale vaziyetinde tamamıyla Ermenilerle meskundur. Zeytun halkının gelirinin, büyük kısmı civarda bulunan demir madeninin işletilmesiyle temin edilir*". Yazar, seyahatnamesinde, kasabada önceden 800 ev varken daha sonraki yıllarda çıkan Celali isyanları nedeniyle 30 ev kaldığını ifade etmiÇtir.¹²

Zeytun, Ceyhan nehrine karıÇan bir çay üzerinde çok dağlık ve verimsiz bir kaza merkeziydi. Zeytun halkı çok fakir bir bölgede yaÇadıklarını ve imkanları bulunmadığını ileri sürerek "vergiden muaf kılınmaları için" IV. Murat (1612-1640)'tan ferman aldıklarını iddia ederlerdi. 1884 senesinde yanmıÇ olduğunu söyledikleri bu fermanla sözde; "*Osmanlı Padişahu Zeytun kasabasının yıllık vergisini 15.000 kuruş olarak tespit etmiş, başka hiç bir hükümdarın buna karışmamasını, Osmanlı memurlarının kasaba içinde bulunmamasını emretmiş*" idi. Zeytunlu Ermeniler, 1862'ye kadar çıkarttıkları isyan hareketlerini bu fermana, dolayısıyla vergi vermemeye dayandırmıÇlardır. Anadolu'daki isyankârlarla mücadeleyi Çddetli bir Çekilde yürütmüÇolan IV. Murat'ın böyle bir ferman verme ihtimalinin neredeyse imkânsız olduğu düĐünüldüĐünde¹³ Zeytunlu Ermenilerin bu isyanlarının haksızlığı daha iyi anlaÇılacaktır. IV. Murat'a ait yukarıda söz konusu olan fermanın uydurma olduğu kesindir. Ancak Ermeniler, Zeytun'da çıkardıkları bütün isyanları kendilerince bu fermana dayandırmıÇlardır. Belirtmek gerekir ki

⁹ Nejat Göyünç, **Osmanlı idaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983, s.55

¹⁰ Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, **Maraş Tahrir Defteri (1563)**, C.1, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988, s. XXXII, XXXVII.

¹¹ Göyünç, **Osmanlı idaresinde Ermeniler**, s.55-56

¹² Hırand D. Andreasyan, **Polonyalı Siemon'un Seyahatnamesi: 1608-1619**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Faültesi Yayınları, İstanbul, 1964, s. 156.

¹³ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 157-158.

• Ferman, sadeleÇirilmıÇ Çekliyle Çu içerikte idi: "Zeytun kasabası taÇık olup geniÇ arazisi bulunmadığından geçimlerini teminde güçlük çekmeleri, buğday, arpa ve bütün hububatın dıÇarıdan gelmesi gerektiği ortada olduğundan, büyük Çairlerde bulunan bütün tebaamdan MaraÇsancağına tâbi Zeytun kasabasını ayrı tutarak ödeyecekleri haraç vergisinden muaf kıldım. Yalnız yıllık vergileri on beÇbin kuruÇolup, bu para da Ayasofya cami'inin vakıf memuruna verilsin ki, kandillere zeytinyağı alınıp cami aydınlatılsın. On beÇ bin kuruÇ ta kendi kiliselerine versinler. Yine kandilleri ile ibadethaneleri aydınlık olsun. Gerek Ayasofya cami'ine ve gerek kendilerinin kiliselerine vakıf sayılsınlar. BaÇla bir hükümdar müdahale etmesin. Lütuflarıma nail olan Zeytun'da Osmanlı memurları kasaba içinde bulunmasın, hem de Osmanlı memurlarından birisi yolculukta kasabaya rastlarsa, o gezgin kasabada yatmayıp Çairin dıÇarısında yatsın. göyle ki vermiÇolduğum imtiyaz ve

IV. Murat Han zamanında Ermenilerle ilgili bir ferman çıkarılmıştır. Ancak o fermanın konusu farklıdır.¹⁴

Yukarıdaki bilgilerden sonra Zeytun'da 1895 ve 1914–1915 yıllarına kadar ortaya çıkan Ermeni ayaklanmalarını ve bu ayaklanmalara karşı Osmanlı idarecileri tarafından yapılan karşı hareketleri şu şekilde açıklamak mümkündür: Zeytun halkının 1774 yılındaki Rus savaşı sırasında vergilerini doğrudan Maraş'a vermeleri gerektiği hususunda 1780 yılında Maraş Valisi Ömer Paşa'nın talebinin reddedilmesi üzerine isyan hareketi başlamış ve bu isyan sonucunda Ömer Paşa öldürülmüş, Zeytun ise 7 ay kuşama altında kalmıştır. 1782'de Ömer Paşa'nın ardından Ali Paşa 15000 kuruş vergiyi vermemekte ısrar eden Zeytun'lu eşiğe karşı hareketlere geçmiştir. Göredin civarında yapılan çatışma sonucu yenilmiş ve geri çekilmiştir. 1808'de Maraş Mutasarrıfı Kalender Paşa Zeytun'a gelerek burayı 9 ay kuşama ve Zeytun'lulara 6 kese vergi vermeyi kabul ettirmiştir. Zeytun eşiğinin yolları kesip Maraş'a saldırma ihtimaline karşı şehir ahalisinin isteği üzerine Halep Valisi Zeytun'u muhasara etmiş, ancak bir sonuç alamadan geri dönmüştür. Bunun üzerine daha da Gımaran Zeytun'lulara karşı 1819'da Çapanoğlu Celal Mahmut Paşa Halep'ten Hülbul oğlunu cezalandırıp dönerken Maraşlıların isteği üzerine Zeytun üzerine yürümüştür, ancak bir sonuç alamamıştır.¹⁵ 1829'da Kayseri Valisi Köse Mehmet Paşa Zeytun eşiğinin Müslüman köylerine yaptığı baskınlar, katliam ve zulüm karşısında devlet tarafından Zeytun'a gönderilmiş, o da esaslı bir şey yapamamıştır.¹⁶ Sürekli isyan durumunda olan Zeytun eşiği, Hıristiyan Âleminin dikkatini çekmiş, bu durumu kendi lehlerine çevirmek isteyen Amerikan Bord Ajanları 1832 yılında İstanbul'da toplanarak Maraş'da dâhil olmak üzere on şehirde Ermeni milli şuurunu aşılamak ve harekete geçirmek için hayır cemiyetleri adı altında yaklaşık iki yüz milyon dolar para harcamıştır. Nitekim bu şekilde dışarıdan destek bulan Zeytun Ermenileri bölgeyi kan ve ateşe boyamıştır. Bu durum karşısında Bayezit oğlu Süleyman Paşa eşiğe karşı arasına ikilik sokmaya çalışmış, başarılı olamayınca Zeytun'u muhasara etmiştir. Bu muhasara kış mevsimine kadar devam etmiş, iyi netice alınmış, ancak daha sonra ağır kış koşulları yüzünden kaldırılmış, kesin bir sonuç alınamamıştır.¹⁷ 1835'de Tosun Paşa yedi yıllık vergi için bazı Zeytun'luları hapsedmiş, Zeytun'lular da buna karşılık bazı Maraşlıları gelenlerini kaçırmıştır. Ancak daha sonra iki taraf ta karşılıklı olarak ellerindeki rehinleri bırakmak şartıyla anlaşmışlardır. Fakat vergi meselesi yine çözülememiştir. 1836'da Maraş'ta Topalyan'ın öldürülmesi ve Deli

bağımsızlığı hiçbir kimse bozmayıp kendi kendilerini idare etsinler. Böyle bileler hükümdarlık mührüne itimad kılarlar". Bkz.; Özalp, "Millet-i Sadıka" Patirtisi ve Maraş (Kahramanmaraş'ta Ermeniler), İstanbul (tarihsiz). s. 129; Uras, a.g.e., s.488.

¹⁴ Özalp, "Millet-i Sadıka" Patirtisi..., s. 129; Memet Yetiğin, "The Muslim And Non-Muslim Population In Maraş And Zeitun Revolt Of 1895" Review of Armenian Studies, Volume 1 Number 4, 2003, s.114.

¹⁵ Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.488-489; Ayrıca Bkz.; Özalp, "Millet-i Sadıka" Patirtisi..., s.131-132.

¹⁶ Özalp, "Millet-i Sadıka" Patirtisi..., s. 132; Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s. 489.

¹⁷ Özalp, "Millet-i Sadıka" Patirtisi ve Maraş (Kahramanmaraş'ta Ermeniler), s. 132-133..

KeÇG olayı ortaya çıkmıÇtır.1840'da Akçadağ hareketi yapılmıÇtır. 1842'de Tecirliiler ile çarpıÇma olmuÇtır.¹⁸

Zeytun Ermenileri'nin isyanlarında eÇkıya güruhu, MaraÇ dıÇındaki Ermeniler tarafından da destek görmüÇtü. Örneğın, Çmir'li Yakavor ve Agopyan isimindeki Ermenilerin Zeytun'daki mekteplere 200 lira; Kahire'de bulunan Arapkirli Bogos'un ise 400 lira yardımda bulunmaktadır. Bu yardımlarla beraber Ermeni BirleÇık Cemiyeti, Zeytun'daki mekteplere özel yetiÇirilmıÇ öğretmenler tayin etti (1850). Bu öğretmenlerden Galata Büyük Ermeni Mektebi'nde yetiÇen Zeytun'lu Harutyun Çakıryan isimli komitacı "faal üye" sıfatı ile Zeytun'a geldi. Çakıryan'ın geliÇiile Zeytun isyanları tamamen *istiklal fikrine* dayanmaya baÇadı. Ermenilerin zulüm ve yağmalardan bıkan Türk köylüleri yurtlarını terkederek göç etmeye baÇadılar (1850).¹⁹ 1850 yılında Zeytun'a gelen öğretmenlerden Avedik Keshonyan faaliyet alanını geniÇeterek sözde hayır cemiyetlerinin faaliyetlerinde önemli rol oynadı. Zeytun'a gönderilmıÇolan Türk düÇmanı ve komitacı Anedikden isimli öğretmen faaliyetlerine baÇadı. Asi Ermeniler yeni öğretmenlerinin telkini ile Müslümanlara akla hayale gelmedik zulüm ve iÇkaceler yapmaya baÇadılar. Müslüman köylerini yağmaladılar. Devletin 150.000 kuruÇuk vergi borcunu ödemeyen bu Ermenilerin son yaptıkları zulüm ve katliamlar üzerine 1852'de Mutasarrıf Çıldıra'lı Mustafa PaÇa Zeytun'lular üzerine harekete geçmiÇtır. Ancak kesin bir sonuç alınamamıÇtır. 1853 yılında Hovakim ve Melik Arzuruni adındaki papazlar, ihtilal hazırlıklarında bulunmak için Zeytun'a yerleÇiler. Hovakim, Zeytun'da valilik görevinde bulunmuÇ ve yerli ahalden dört kiÇyi idare meclisi üyesi, bir papazı da hâkim yapmıÇtır. Bu süre içinde de Göredin kalesini tamir ettirmıÇtır. Kalenin tamir masraflarını karÇılamak için Zeytun eÇkıyası, Müslüman köylerine baskınlar düzenlemiÇtır. 1860'da MaraÇMutasarrıflığına Aziz PaÇatayın edilmıÇtır. Bu sırada Zeytun her zaman olduğu gibi yine isyan durumundadır. Lübnan'a yeni bağımsızlık verildiğinden Ermeniler de bağımsızlık hülyasına kapılmıÇlardır. Osmanlı devletinden bağımsızlık isteyen Zeytun Ermenileri etraftaki geçitleri ve yolları tutmuÇlar, ele geçirdikleri Müslümanları her türlü amansız iÇlencelerle katletmiÇlerdir. Aziz PaÇabu zulme son vermek üzere yaklaşık 10.000 piyade askeri üç bin kadar süvariye toplayarak harekete geçmiÇtır. Bu kuvvetlerle Zeytun'u muhasaraya baÇadığı gün Aziz PaÇaazledilmıÇtır.* Bunun üzerine Aziz

¹⁸ Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, s.489; Ayrıca Bkz.; Özalp, "**Millet-i Sadıka**" **Patırtısı ve Maraş (Kahramanmaraş'ta Ermeniler)**, s.133-134.

¹⁹ Özalp, "**Millet-i Sadıka**" **Patırtısı ve Maraş (Kahramanmaraş'ta Ermeniler)**, s. 134-135.

*1861 yılında Haçın (Günümüzde Adana'nın Saimbeyli ilçesi)'den Zeytun'a gelen Leon isiminde bir Çıms Zeytun'lulara, III. Napoleon'a verilmek üzere bir dilekçe yazdırmıÇve bu dilekçede, özetle: Zeytun'luların bağımsızlık istediği ve baÇlarına da Ermeni bir valinin atanmasını istedikleri belirtilmiÇtır. Leon, Zeytunlu Ermenilere yazdırmıÇolduğu bu dilekçeyi, Paris'e giderek Çınparator Napoleon'a verdiÇve daha sonra söz konusu dilekçe Çstambul'daki Fransız elçisine gönderilmıÇtır. Bu sırada Çstambul Ermenileri, Zeytun'daki geliÇmelerle ilgili Çıkâyette bulunmak üzere Kirkor Vartabet Apartyan'ı, Napoleon'a göndermiÇlerdir. Çıkâyet dilekçesini alan Napoleon, Çstambul'daki Fransız elçisine gereğinin yapılması için derhal emir verdiÇve elçi de harekete geçerek Babı Âli'ye müracaat etmiÇtir.Babı Âli, bu geliÇmeler üzerine Zeytun üzerine gönderdiği askeri geri çekmiÇve Aziz PaÇayı da görevden almıÇtı Bkz., Özalp, "**Millet-i Sadıka**" **Patırtısı...**, s. 137, 141-142; Ayrıca Bkz.; Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, , s.489-490.

Paçatopladığı askeri olduğu yerde bırakarak Çhri terk etmiştir. Aziz Paça'nın ayrılması piyadenin dağılmasına sebep olmuştur. Süvariler biraz dayanırlarsa da Zeytun'lu Ermenilerin hücumu üzerine onlar da geri çekilmek zorunda kalırlar. Bu gelişmeler üzerine eçkıya, iğ iyice azıtır. Müslüman köylerini basarlar, yakaladıkları Müslümanları parça parça ederler. Bununla kalmayıp geri çekilen askerin peçne düççek ağır zayıat veririrler.²⁰

Zeytun kasabası Çgha (Prens) denilen Çahıslar tarafından yönetilirdi. Dört mahalleden ibaret olan Zeytun'da dört Çgha bulunmaktaydı. Bunlar kendilerine tahsis edilen köylerden vergi almaktaydılar. Bu durum 1865 yılına kadar devam etti. Osmanlı hükümeti, Ermenilerin milliyetçilik hırsına kapıldıklarını, yapılan isyanların aslında Zeytun'a bağımsızlık kazandırmak için hükümete karçısıyan olduğunu görünce meseleyi kesin olarak halletmek için 1865 yılında Salih Efendi'yi ilk olmak üzere Zeytun kaymakamı olarak tayin etmiştir. Böylece Zeytun'da resmen devleti temsilen idari bir makam oluğturulmuğtu. Zeytun Çgha'ları ise o sırada MaraçValisi Cevdet Paça tarafından Çtanbul'a gönderilmiştir, ancak daha sonraki gelişmeler üzerine Çgha ünvanını taçyan bu Ermeniler tekrar Zeytun'a geri dönmüçerdi.²¹ 1868 yılında Ermeniler Zeytun'da ve memleketin muhtelif yerlerinde yeni ayaklanmalar çıkarmıçlar, batılı devletlerin bir kısmının kendilerine yardım etmelerini istemiçerdi. Örneğin; Çtanbul'daki Çngiltere'nin büyük elçisi, Eliot, hükümetine yazdığı raporda, kendisini ziyaret eden Ermeni Patriği'nin: "Eğer Avrupa'nın bu işe karışması ve dikkatlerinin çekilmesi için ihtilal ve isyan çıkarmak lazımsa bunu yapmanın hiçte zor olmadığını" söylediğini belirtmektedir. 1873'te Zeytun Ermenileri Türk köylerini basmaya ve katliamlar yapmaya devam ettiler, yine 1875 yılında da Zeytun'da birçok mezalimde öncü rol oynayan Babik Paça isimli biri birçok Müslümanı katletti. 1877 yılında Halep'e vali olarak tayin edilen Kamil Paça zamanında Türk-Rus savaçının baçamasını fırsat bilen Zeytun Ermenileri yeniden isyan ettiler. Kamil Paça isyanı bastırmak için önemli tedbirler almiç, ancak Halep'teki Çngiliz konsolosu kasıtlı olarak bu tedbirleri önlemeye çalıçmıçtır. Daha sonra ise bu konsolosun verdiği raporlara dayanarak Çngiliz sefaret, Kamil Paça'yı Osmanlı hükümetine Çkâyet etmiç, bunun üzerine Kamil Paça görevden alınmıçtır. Ancak daha sonra Kamil Paçanın haklı olduğu anlaçıldığında, taltif edilerek Dâhiliye Müsteçarlığma getirilmiştir.²²

3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos antlaçmasınının 16. maddesiyle Ermeni meselesi, uluslararası bir mesele olarak tarih sahnesine çıktı. Bununla yetinmeyen Ermeniler yeni teçebbüslere geçerek; "Ermeni Bağımsızlık Projesinin" kabulü için Petersburg'a gönderdikleri heyetlerin faaliyetleri sonucunda burada birçok kararlar aldirdılar. Bu kararlar arasında "Ermenistan'daki Türklerin silahlarının toplatılması ve Zeytun'a eskiden olduğu gibi bağımsızlık verilmesi" de vardı. Bu tarihlerde Çtanbul hükümeti yabancı devletlerle uğraçırken Maraçhalkı da Zeytun Ermenilerinin zulümlerinden yılmıçtı. Babik Paçanın zulmünden dolayı halk periçan olmuç, durumun vahameti ve halkın Çkâyeti üzerine Halep Valisi

²⁰ Özalp, "Millet-i Sadıka" Patırtısı..., s. 136-137; Çler, Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyancıları, s. 105.

²¹ Özalp, "Millet-i Sadıka" Patırtısı..., s. 137, 141-142; Ayrıca Bkz.; Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, s.489-490.

²² Özalp, "Millet-i Sadıka" Patırtısı..., s. 142-145,

Veysi Pağa Zeytun üzerine yürümüŒ, Ermeni marhasa (piskopos)'sı ile on iki kiŒi tutuklamıŒtı. Bunun üzerine dağlarda dolaŒan Babik Pağa Zeytun'a inerek Kaymakamla beraber yirmi iki kiŒi dağa kaldırmıŒtı. Kaymakamın müracaatı üzerine Halep ve MaraŒta tutuklu olarak bulunan Zeytunlular serbest bırakılmıŒtı. Bu olay üzerine Babik tamamen Œımarıldı. EŒkıyalık hareketlerine devam etmenin yanında Œstanbul'a heyetler göndererek yabancı müdahalesi için sebepler oluŒturdu. Bunda da baŒarı oldu. Nitekim yabancı elçiliklerin Ermenilerin lehine yapmıŒ oldukları çalıŒmalar sonucunda Ermenilere af çıktı, Babik, Zeytun Belediye BaŒkanı oldu. Osmanlı Hükümeti Zeytun'da bir kıŒa* yaptırmak gereğini duydu. KıŒanın temel atma törenine katılan Sis (Kozan) Katağikos'u törende yaptığı konuŒmada Zeytun'lulara hitaben: "... Bu kışla gerçekte sizin askeriniz içindir. Böyle biliniz." ²³ diyerek gelecekle ilgili Zeytun Ermenilerini umutlandırdı.

Netice itibariyle 1878 yılında Berlin Kongresi'ni etkilemek amacıyla Zeytunlu Ermenileri'nin çıkarttığı isyan sonucunda üç yüzden fazla Türk'ü öldüren Zeytunlu Ermeniler, Œngilizlerin desteğini alarak kendilerine af çıkarılmasını sađlamıŒlardır. Bu isyan, Zeytunlulara büyük bir cesaret sađlamıŒtır. Œyanı çıkaran kiŒinin de Belediye reisliğine getirilmesi, haksız koruyan, yanlı Avrupalı devletlerinin politikasının bir tezahürü olarak görülmelidir. Neticede Zeytunlu Ermenileri kendi amaçları için kullanan devletler aynı zamanda Zeytunluları himaye etmek için de adeta birbirleriyle yarıŒmıŒlardır. Bölgedeki konsololarla sürekli irtibat halinde olan Ermeniler ise isyanlardan önce bazı emirleri direk bunlardan almıŒlardır.

Zeytun Ermenileri'nin çıkarttığı isyanların belli baŒılarını bu Œkilde özetlemekle birlikte Zeytun'luların tarihleri boyunca kaç defa isyan ettiği meselesi mevcut bilgiler çerçevesinde kesin değildir. Nitekim söz konusu isyanların 1545 yılından 1921 yılına kadar aralıklarla yaklaçık olarak 400 yıl devam ettiği ilgili kaynaklarda belirtilmektedir. Bazı Ermeni yazarları ise 1780–1916 yılları arasında 41 isyan hareketinin gerçekteŒiđini ifade etmiŒlerdir. Ancak yine de bu konularda kesin bir sayı vermenin mümkün olmadığı anlaçılmaktadır ²⁴.

1- 1895 İsyanı'nda Şehit Olan Askerler

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde belirtilen Ermeni meselesi yanında Kıbrıs'la ilgili geliŒmeler ve yapılan antlaşma yeni sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuŒtur. Bu olumsuz geliŒmeler yanında Erzurum, Pasin, Sasun ve Zeytun'da çıkan olaylar (1893), Avrupa'da Ermenilerin katledildiği propagandasının yapılmasına ve bu durum da Hıristiyanların dikkatlerini yeniden Ermeni meselesine çekmiŒtir. Bunun üzerine Rus-Œngiliz-Fransız baŒtercümanları Osmanlı Hükümeti'ne baŒurarak "Mayıs Projesi" adını verdikleri İslahat Projesini padiŒaha verdiler. Tarih'e 11 Mayıs 1895 İslahat Projesi olarak geçecek olan bu muhtırada daha önceden söz verilen Doğu illerindeki ıslahatın yapılması

* Ek- 6'da KıŒanın Edip Bey tarafından çizilen krokisi.

²³ Özalp, "Millet-i Sadıka" Patırtısı..., s. 162-165.

²⁴ Ermeni Komitelerinin Amal Harekat ve İhtilaliyesi (E.K.A.H.İ), (Hazırlayan, Erdoğan Cengiz), BaŒbakanlık Basımevi, Œstanbul 1983, s.22; Özalp, a.g.e., s. 128; YetiŒen, a.g.m., s. 113.

istenmekteydi. Muhtıra ve sonrası çıkan 25 Ağustos 1895 tarihli Padişah adesi, Ermenileri ve onları destekleyen Hıristiyan devletleri umutlandırdı. 11 Mayıs 1895 Projesi, Ermeniler için bir kurtulubelgesi ve bağımsızlık için atılan ilk adım olarak kabul olundu. 23 Temmuz 1895 tarihinde siyasi sebeplerden dolayı mahkm olan Ermenilerle ilgili genel af çıkarıldı. akir Paa Osmanlı hükümeti tarafından ıslahatı uygulamakla görevlendirildi. Ancak akir Paa'ya verilen emirde durumun geitirilmesi yönünde talimat olduğunu anlayan Ermeniler, hayal kırıklığına uğradılar. Ermeniler, Islahat meselesinde  büyük devletin Osmanlı mparatorluğu'na istediklerini yaptıramayacağını yani bağımsız ya da muhtar bir Ermenistan'ın vücut bulamayacağını anlamaları üzerine, muhtırayı veren Hıristiyan batılı devletlerin destekleriyle Anadolu'nun birçok yerinde isyanlar çıkardılar. yan ıkarılan yerlerden biri de Zeytun'du.²⁵

1895 yılında çıkan isyanda, Zeytun'un demografik yapısının ve coğrafı özelliklerinin etkisi büyüktü. Halep'teki Çngiliz konsolosu Henry Barnham, köyün, at ile gidildiğinde Maraa 12 saat sürdüğünü ve 57,6 km uzaklıkta olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Zeytun'un bölge olarak dağlık olduğunu belirten Barnham'a göre, köyde 8000-9000 Ermeni nüfusu bulunmaktaydı. Zeytun isyanlarında coğrafı özellikler kadar, Ermeni gizli silahlı örgütünün köydeki provokasyonları ve bölücü faaliyetleri de önemli yer tutmaktadır. Özellikle 1887'de bir grup ğrenci tarafından Cenevre'de kurulan Hınçak Komitesi, isyanın baamasında ve geliğmesinde önemli rol oynamığtır. Bu rgt, imparatorluğun içinde faaliyetlerini gizlice yürütürken, Avrupa'da da Osmanlıya karđı terörist faaliyetlerde bulunmuğtır. Partinin lideri Avedis Nazarbek, 1895 tarihli mektubunda, yaptıklarının ddete karđı ddet olduğunu ve savunma amaçlı olduğunu belirtmiğtir. Zeytun, Osmanlı idaresine karđı olan Ermeni ekıyası için bir merkez haline gelmiğtir. Ayrıca burası Ermenilerin, sınırlama olmadan rahatça silah tağdıkları iki yerden birisiydi. Ayrıca Zeytun'lular kendi silahlarını, Zeytunacarı adı verilen tüfek ve mermilerini yapabilmekteydiler. Yasal olarak elde edilen silahların yanı sıra Amerika'dan ve Rusya'dan kaçak silahlar da getirilmekteydi, bu silahlardan biri Martin'di. Liderlerin tamamı aşağıda da belirtildiği gibi Avrupa'da bulunmuğ ve kendilerini isyan konusunda eğitmiğlerdi. Hınçak liderlerinden olan Agasi; Amerika, ngiltere ve Kıbrıs'da bulunmuğtır. Antep'te gizlice alığmalar yapmıçtır. Agasi, Tfekiyan adı ile bir taraftan ekıya örgütüne taraftar toplarken bir taraftan da Zeytun'a askerler gndermiğti.²⁶

Zeytunlu Ermenilerin en büyük isyanı, 24 Ekim 1895'de balayan ve 28 Ocak 1896'da sona eren isyandır. Birçok komitenin ortaklağa tertip ettiği ve uzun süren bir hazırlık aşamasından sonra gerekleğtirilen isyanda, Türkler 20.000 kadar kayıp vermiğlerdir. Daha nceki isyanlarda olduğu gibi bu sefer de 1895'te en uzun süreli isyanı çıkaran Zeytunlu Ermenilere Avrupa'da öğrenim gören Ermeni komitacılar öncülük etmiğtir. Avrupa devletlerinin isyancılara yardımı, isyanın baından sonuna kadar srmğtir. Bu isyana birçok komite destek vermiğ ve geniç ölçüde silah ve para yardımı yapılmıçtır.

²⁵ zalp, "Millet-i Sadıka" Patırtısı..., s.165-168.

²⁶ Yetiğin, a.g.m, s. 105-108.

1895 Çıyanı'ndan önce 29 Eylül 1893 tarihinde Zeytun'da Jandarma Osman, Ermeni eÇkılarınınca katledilmiştir. Olaydan dolayı mahkûm olan eÇkya hakkında Haleb Valiliği'nden malumat istenmiştir.²⁷ 23 Temmuz 1895 tarihinde PadiÇahın Ermeniler hakkında çıkartıldığı genel aftan yararlanan Hınçak Komitesi'nin Londra genel merkezi ileri gelenlerinden Aghasi, Haçya, Abah, NiÇan, Mileh ve Karabet 1895 yılının Temmuz ayında Zeytun'a geldiler. Hükümetin gözünden uzak olabilmek için Arekin köyünü karargâh yaptılar. 16 Eylül'de Portogomios Vartabet'in baÇanlığında Karanlık Dere denilen yerde toplantı yapıldı. Bu toplantıda, 1895 ayaklanmasının planı yapıldı. Plana göre; her yerde aynı anda isyan baÇatılacak, telgraf telleri kesilecek, iki bini silahlı, dört bini silahsız Zeytunlu, Zeytun'daki kıÇa ve hükümet binalarına saldıracak, kaymakam, subaylar ve askerler esir alınacak ve cephanelik soyulacaktı.²⁸

1895 senesi Ekim ayının baÇarında Baron Aghasi, yardımcılarında Melih, Çbah, Raçyan ile Zeytun'un AlabaÇköyü'ne giderek köyde yaÇayan Ermenileri de Hınçak Komitesi'ne üye yapmıştır. Bunların savaÇ araç ve gereç tedarikine koyulduklarının haber alınması üzerine hükümet yöneticileri, Zeytun jandarmalarından Urfalı Mustafa ile Dölevli Süleyman'ı araÇırmaları için tebdil-i kıyafetle buraya göndermiştir. Ermeniler, Mustafa ile Süleyman'ın görevli olarak geldiklerini anlayınca her ikisini de Çehit ettiler.²⁹ 1895 isyanını çıkaran Baron Aghasi, günlüğünde bu olayı anlatırken; "...Hırslanan Alabaşlılar bu iki Jandarmayı bir ağaca bağlayıp yaktılar..." , demektedir.³⁰

Halep Polis komiserliği 15 Ekim 1895 tarihli telgrafında; MaraÇ Tabur Ağası BinbaÇ Mehmet Efendi ve beÇjandarma erinin Cevani (Suçatı)* adındaki yerde Ermeni ihtilalcileri tarafından Çehit edildiklerini bildirmiştir. 19 Ekim 1895 tarihinde Ermeniler, Nedirli Köyü'nü basarak Müslümanlardan birçoklarını Çehit etmişler, mallarını da yağmalamışlardır. Ermeniler, Zeytun kıÇasında esir aldıkları askerleri boğazlamışlar, birkaç erin de ayak derilerini yüzmüşlerdir.³¹

Adana Polis Komiserliği'nin 24 Ekim 1311 (1895) tarihli ve Çfrelî telgrafında; "...Nizamiye 40. Alay Birinci Tabur Mülazımı (Üsteğmeni) Kilisli Kürd Hasan Ağa ailesiyle birlikte Haçin Ermenilerinden Rupen oğlu Babaoğlan adındaki mekkâreci ile Maraş'a gittikleri sırada Haçin'e 15 saat uzakta Alayçayı (Alaçay) denilen yerde doksandan fazla silahlı Ermeni eşkiyasının ansızın üzerlerine hücum ettikleri, bu eşkiyaların Fırnız, Zeytun ve Alabaş Köylerinin Ermenileri olduğu, adı

²⁷ Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti, (Y.PRK.ZB.) 9/74.

²⁸ Özalp, a.g.e., s.168-169.

²⁹ Mehmet Hocaoğlu, **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, Anda Dağıtım, İstanbul 1976, s.252.

³⁰ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1985, s.159; Ahmet Eyicil, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, 3. Baskı, Ankara, 2008, s. 154.

* MaraÇGöksun yolu üzerinde bugünkü Fırnız köprüsü yakınında BinbaÇı Mehmet Efendi ve silah arkadaşları anısına 2007 yılında anıt mezar yaptırılmıştır. Bkz., Ek-7

³¹ Hocaoğlu, a.g.e., s.246; Erdal Çter, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyancıları**, Türk Kültürünü AraÇtırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s.147; Özalp, "Millet-i Sadıka" Patırtısı ve Maraş (Kahramanmaraş'ta Ermeniler), s.175; Ahmet Halaçoğlu, **Bir Ermenin İtirafları (1895 Maraş ve Zeytun Olayları)**, Ankara 2007, s. 45; Eyicil, Jandarma BinbaÇı Hacı Mehmet Efendi ve ile birlikte altı süvarinin 26 Ekimde Çehit edildiklerini yazmıştır.Bkz.; Ahmet Eyicil, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, s. 155.

geçen Üsteğmen Hasan Ağa ile ailesinden hiçbir haber alınmadığı ölü ya da diri olduklarını gösterecek hiçbir iz görülmediği mahalli polis komiserliğinin 21 Ekim 1331 (1895) tarihli telgrafi üzerine arz olunur”,³² Çeklinde ifadelere yer verilerek Üsteğmen Hasan Ağa ile ailesinin durumunun vahameti kayıtlara geçmiştir.

“2 Kasım Perşembe günü saat 7’de 700 kişilik Zeytun ve Alabaşlı Ermeni eşkiyası Andırın Kazasına hücum etmiş, sayısı bilinmeyen birçok Müslümanı öldürmüş, mallarını yağmalamış, memurları ve ailelerini esir ederek Zeytun’a götürmüş ve hükümet konağını da yakmışlardır. Bunlar arasında 100 katır, askeri elbise giymiş, ellerinde martın olan Ermenilerin bulunduğu” Maraç Komiserliği’nin 3 Kasım 1311 (1895) tarihli telgrafından anlaşılmıştır.³³ Aynı baskını dönemin tanıkları da anlatmışlardır. Bu olayı anlatan bir gazi; “Ermeni çeteleri kasabaya taarruz ettiği esnada orada 5-10 jandarma bulunuyordu. Ayrıca silahlanan 5-10 milis de müdafaaya katılmış ve bu suretle yüzlerin karşısında 20 kadar asker ve silahlı halk yer almıştır. Müsademe sırasında Jandarma Yusuf Çavuş ile arkadaşları şehit olmuş. Ermeniler, hükümet konağını ve bazı evleri yakmışlar ve lüzumlu eşyaları yağma ederek dönmüşlerdir”, demiştir.³⁴

Halep Komiserliği’nin 4 Aralık 1311 (1895) tarih ve 30 sayılı yazısında, Maraç Komiserliği’nin “Kasım ayının 22. gününden 29. gününe kadar Maraş’ta emniyet ve asayişin tam olduğu ancak ayın 22. gecesini Zeytunlu Ermeni eşkiyalarının Maraş’a altı saat uzaklıktaki Sarılar köyünü basarak 40 ev yaktıklarını” bildirdiği belirtilmektedir. Ayrıca bir Ermeni çetesinin de Kurumlu Köyü Müslümanlarından bir çocuğu şehit ettiği ve mallarını yağmaladığı haberi alınmıştır.³⁵

Aghasi’nin anlattığına göre; bu isyan sonucunda Türklerden 13.000 asker olmak üzere 20.000 kişinin hayatını kaybettiği, Ermenilerden ise sadece 125 kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. Ancak farklı bir kaynakta ise Zeytun’da 6.000 Ermeni’nin öldüğü belirtilmektedir.³⁶ Zeytun Ermeni isyanı sürdüğü sıralarda 3 şubat 1896 tarihinde Mr. Barnham’dan aldığı bilgiyi hükümetine aktaran İngiltere’nin İstanbul Büyük Elçisi Currie, “Zeytun nehrinde Zeytunlular tarafından öldürülmüş, Türk askerlerinin cesetleri doludur. Zeytunlulardan biri dün 230 askeri katlettiklerini itiraf etmiş ve olayı nasıl gerçekleştirdiklerini anlatmıştır. Çoğunu ellerini bağlayarak baltalarla kafalarını yarmışlar veya kılıç ile keserek, silahla vurarak öldürmüşler, bazılarının ise ellerini ve ayaklarını parçalamışlardır”, diyerek Zeytun’da Ermenilerin Türklere yönelik yaptıkları korkunç katliamları anlatmıştır.³⁷

1895 isyanından sonra Zeytun, Ermeniler arasında ün salarak hemen hemen bütün komitelerin ve Ermeni derneklerinin yardımlarına mazhar olmuştur. Belirtilen yıldan itibaren Zeytun adeta bir eçkiye yuvası haline gelmiştir. Sürekli

³² Mektubi Mühime Kalemi Evrakı, (A.MKT.MHM.), 646/29; Hocaoglu, a.g.e., 1976, s.238.

³³ Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 132-10.

³⁴ Yalçın Özalp, Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz, Kahramanmaraç Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraç 86, s.44.

³⁵ Hocaoglu, a.g.e.,s.252-253.

³⁶ Gürün, a.g.e., s.159-160.

³⁷ Muammer Demirel, “Gılgil Belgelerinde Türkler ve Ermenilerle İlgili Terminoloji”, Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, C.I, ASAM-EREN Yayınları, Ankara 2003, s.100.

olarak buraya Mısır, Yunanistan, Rusya, İngiltere, Fransa, Romanya, Tiflis gibi yerlerden silah ve maddi yardımlar ulaştırılmıştır. Yetkililer birçok mühimmatı ancak Zeytun'a ulaştıktan sonra haber alabilmişlerdir. Dışarıdan yardım gelemediği durumda demircilikte ileri olan Zeytunlular kendi silah ve bombalarını imal etmişlerdir. Zeytun'da güçlü bir şekilde örgütlenen ve okullarla müesseseler kuran misyonerler de isyan hareketlerinde bağımlı oynamışlardır. Misyonerler yazdıkları eserlerle, verdikleri destekle Ermenileri kızdırmışlar, isyanlarda ön sırayı işgal etmişlerdir. Ermeni mekteplerinde sık sık zararlı yayınlar ele geçirilmiştir. Bu mekteplerde Ermeni milli bilincinin uyanmasına özel bir önem atfedildiği görülmüştür.

1895 isyanında çok sayıda askeri zayıat verilmesine rağmen, aşağıda Tablo 1'de sadece şehit olan askerlerin %1 kadarının ancak kimliklerinin tespit edilebildiği anlaşılmaktadır.

Tablo1. 1895 İsyânı'nda Şehit Olan Diğer Askerlerin Listesi³⁸

FIRKA-ALAY	LAKAP	BABA	ADI	SINIF	RÜTBESİ	DOĞUM TARİHİ	DOĞUM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM YERİ	ASKERLİK ÜBESG	ÖZEL BİRLİK
79.Kold. 1.Alay. 1.Tabur	---	Mustafa	Çiğ	---	Er	----	Maraç Merkez	6/10/ 1895	Zeytun Müsadem.	Maraç	Maraç Taburu
79.Kold. 1.Alay.	---	Ahmet İÇAK	Mehmet	----	Er	1276	Maraç Merkez	7/11/ 1895	Zeytun Müsadem.	Maraç	----
79.Kold. 1.Alay. 1.Tabur	Hacı Hamza Oğlu	Hasan	Mehmet	Redif	Onbaşı	---	Maraç Merkez	3/10/ 1895	Zeytun Müsadem.	Maraç	----
79.Kold. 1.Aly. 1.Tabur	Hakvirdi	Mehmet	Mustafa	---	Bağcıbaşı	---	Maraç Merkez	6/10/ 1895	Zeytun Müsadm	Maraç	Maraç Taburu
79.Kold. 1.Alay. 1.Tabur	---	Ahmet	Derviç	Redif	Er	---	Maraç Ayaklıca oluk	6/10/ 1895	Zeytun Müsadem.	Maraç	
79.Kold. 1.Aly. 1.Tabur	Mazhar Musa	Veli	Hacı Musa	---	---	---	Maraç Merkez	10/11/ 1895	Zeytun Müsadem.	---	Maraç Taburu
79.Alay. 1.Tabur	Demirci Alioğlu	Ali	Ahmet	Redif	Er	1282	Maraç Merkez	6/10/ 1895	Zeytun Müsadem.	---	---
79.Alay. 1.Tabur	---	Mehmet	Ahmet	Redif	Er	1281	Maraç Merkez	6/10/ 1895	Zeytun Müsadem.	---	---
79.Alay 3.Tabur 2.Bölük	----	Çmail	Hacı Ahmet Efendi	----	----	----	---	4/10/ 1895	Zeytun	----	----
79.Alay, 3.Tabur, 3. Bölük	----	----	Ahmet	----	Yüzbaşı	-----	---	4/10/ 1895	Zeytun Muhareb	----	----
79.Alay, 1.Tabur, 1. Bölük	Küplü Oğlu	Hasan	Ali	----	Er	----	---	1/10/ 1895	Zeytun Muhareb	----	Maraç Taburu
79.Alay 1.Tabur 1.Bölük	Bekir Gülcü Oğlu	Bekir	Mehmet	Redif	Er	----	---	15/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	
40.Alay 1.Tabur 3.Bölük	----	----	Hasan Ağa	----	Üsteğmen	----	Kilis	14/08/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	----

³⁸ Bu tablo **Şehitlerimiz**, C.3, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.52-53, 290-301; **Şehitlerimiz**, C.5, s.201-200, 254-255, 260-269 sayfalarındaki bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

73. Alay 2. Tabur 4. Bölük	----	Abdul- lah Kürdi	Salih	---	Onbağ	---	Halep	16/09/ 1896	Zeytun civ Yanice- kale'de	----	----
79. Alay 3. Tabur 3. Bölük	----	----	Ahmet Efendi	Redif	Yüzbağ	----	----	04/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	Elbista n Bölüğü
79. Alay 1. Tabur 1. Bölük	----	Veli	Hacı Musa	Redif	Er	----	----	06/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	----
79. Alay 1. Tabur 3. Bölük	Satı Oğlu	Hacı Ömer	Hacı Ömer	Redif	Er	1275	----	01/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	----
79. Alay 1. Tabur 1. Bölük	----	Mehmet	Halil	----	----	----	----	06/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	Marağ Taburu
79. Alay 1. Tabur 1. Bölük	Fındıklı Oğlu	Mustafa	Öbrahim	Redif	Er	----	----	11/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	----
78. Alay 3. Tabur 2. Bölük	----	---	Öbrahim Bey	Redif	Yüzbağ	----	----	25/11/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	Misis Bölüğü
73. Alay 2. Tabur 3. Bölük	----	Ğa ğeyha	Mehmet	----	----	----	----	05/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	Karlık Bölüğü
79. Alay 1. Tabur 1. Bölük	----	Ali	Mehmet	----	Bağavuç	----	----	06/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	Marağ Taburu
79. Alay 1. Tabur 4. Bölük	Halil Oğlu	Yusuf	Mehmet	Redif	Er	----	----	01/12/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	----
79. Alay 1. Tabur 3. Bölük	----	----	Mehmet Ağa	----	Üsteğme n	----	----	06/10/ 1895	Zeytun Muhareb.	----	Marağ Taburu

2- 1914 Yılı Seferberlikte ve 1915'te Tekke Manastırı Çatışmasında Şehit Olanlar

Osmanlı Devleti'nin karışında yer alan Çıf Devletleri'nden Çıgiltire, Fransa ve Rusya'nın kışkırtmaları ile birçok Ermeni isyanları ortaya çıktı. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914 tarihinde Birinci Dünya Savağı'na girerek Çıf Devletlerine karşı birçok cephede savağı. Ermeniler, I. Dünya Savağı'nın oluğurduğu nazik ortamdan yararlanarak bağımsız bir devlet kurmak istediler. Ermenilerin bu amacını kendi çıkarları doğrultusunda kullanan Çıf Devletleri ise Ermenileri kışkırtarak, Türk ordusunun arkasından cephe açmalarını sağladılar. Doğı Anadolu Bölgesi'nde Rusya'ya karşı savağıan Türk ordusunu arkadan vurmak amacıyla birçok bölgede olduğu gibi, Marağ bölgesinde de Ermeniler isyan ettiler.

Osmanlı Devleti 3 Ağustos'ta seferberlik ilan edince 17 Ağustos 1914'te ilk ayaklanma Zeytun'da ortaya çıktı.³⁹ Zeytun'lu Ermeniler, Osmanlı bayrağı altında bulunmayı istemeyerek kendi subaylarının yönetiminde bir Zeytun Fedai Alayı kurarak bölgelerini korumak istemiğler, tabiatıyla kabul edilmeyen talepleri üzerine 30 Ağustos tarihinde fiilen isyan etmiğlerdir. Askerdeki Ermeniler de firar ederek isyancılara katıldılar. Takip edilen Ermenilerden 60 kadar asi, silahları ile yakalanmış ve bir süre sükûnet teessüs etmiş de Aralık ayında, Zeytunlu'lar yeniden mülkiye memurlarına ve jandarmaya saldırmıştr. 13 Eylül 1914'ten itibaren Zeytun Ermenileri yolcuları soymaya ve askerlere taarruz etmeye bağıdılar. 40 kişilik Ermeni çetesi, Zeytun'a bir saat mesafede 21 Türk yolcusunu soydu ve

³⁹ Gürün, a.g.e., s.191.

üzerlerindeki 12.000 kuruğ parayı aldı. Bu haberin Zeytun'da duyulması üzerine, 30 kişilik Türk Jandarması katliamdan korktukları için kasabayı terk etti. Bunun üzerine Marağ Mutasarrıflığı, Çöğürde bulunan taburun Zeytun üzerine gönderilmesi, ayrıca savaş sebebiyle Zeytun'dan kaldırılmış Golan Türk kuvvetlerinin yerine yeni kuvvetler gönderilmesi hususunda Harbiye Nezareti'nden talepte bulundu.⁴⁰ Seferberlikten sonra Mısır'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Maxwell 4 Aralık 1914'teki bildirisinde; Çökenderun'a askeri bir çıkarma yapılacağını ve bölgedeki Ermenilerle birleşeceğini ifade etmiştir. Bunu duyan Ermeniler, şubat 1915'te isyan işaretini almışlardır.⁴¹

1915 şubat'ında Zeytun'a, Marağın asker ve cephane sevk etmeye gelen cephane koluna 30 kişilik Ermeni ekvayı saldırılmış, 6 jandarmayı öldürüp ikisini de yaralamışlar ve kaçmışlardır. Ayrıca telgraf tellerini koparmak suretiyle Marağla bağlantıyı kesmişlerdir. Bölgeden silâh altına alınanların hemen hepsi firar etmiştir. Zeytunlu'ların bu isyan hareketi sevk ve iskân (tehcir) kararının tatbikine kadar sürmüş, bölgede sığınabilecekleri yer kalmayınca yakalanamamış Golan ekvayı da bölgeden uzaklaşmış ve sükûnet tesis edilmiştir. Şyan sırasındaki takiplerde 713 tüfek, 21 çift, 12 mavzer ele geçirilmiş ve bağarında bulunan Papazları da dâhil 61 ekvayı tutuklanmışlardır.⁴²

Zeytun Ermenilerinin isyanını bastırmak amacı ile Osmanlı kuvvetleri 1915 yılı Mart ayı sonlarına doğru Zeytun'a hareket etti. Zeytun'un kuşatılması üzerine sayıları 500–600 civarında olan Ermeni isyancıları, Zeytun'un en sağlam yeri olan, Tekke (Tekye) Manastırına sığındılar. 25 Mart 1915 günü sabahtan akşama kadar devam eden çarpışma sonucunda Ermeni ekvayasının bir kısmı gece karanlığından istifade ederek firar ettiler. 500–600 arasında Ermeni asi, Tekye Manastırını işgal etti ve Zeytun sokaklarında da asilerle Osmanlı zaptiyeleri arasında çarpışmalar oldu. Çarpışmalar sırasında Osmanlı askerleri 26 yaralı, bir Binbağ (Süleyman Bey) olmak üzere 8 şehit verdi. Ermeniler ise 37 ölü 100 kadar yaralı verdiler. Bunun üzerine Zeytun'a toplanan halk, köylerine dağıldı. Yapılan arama sonucunda, çarpışmalara katılmış 5 Ermeni çakisi, 16 çüphe çanı, silahlar, barut ve zararlı yayınlar ile iki cemiyete ait mühür ele geçirildi. Bu hareket etrafta tesirini gösterdi. Bunun sonucu olarak 300 Ermeni, kendiliğinden teslim oldu. Zeytun'da Binbağ Hurç Bey kumandasında 22. Alay'dan, bir nizamiye taburu, Halep

⁴⁰ Yağ Akbıyık, "Haçın Ve Zeytun Ermeni Meselesinin Çözümü", **21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk- Ermeni İlişkileri Sempozyum Bildirileri**, Ankara 2000, s.116.

⁴¹ Nevzat Artuç, **Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Isparta 2005, s.266.

⁴² Yağ Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maras)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.309; Gürün, a.g.e., s.200.

*Süleyman Bey burada şehit olduğundan Zeytun ismi Süleymanlı'ya dönüştürülerek Süleyman Bey'in ismi sonsuza kadar yaşılmıştır. Bu konuda bir kanun çıkmıştır. Takvim-i Vekayi Gazetesi'nin H.25 Receb 1333/R.26 Mayıs 1331 (16 Mayıs 1915) tarihli 2196 numaralı nüshasında bu kanunla ilgili yazı yayınlanmıştır. Bkz., **Takvim-i Vekayi Gazetesi, Takvim-i Vekayi**, Salı, 26 Mayıs 1331/Rumi./ve 25 Receb 1333/H./ M.8 Haziran 1915. Ancak vermiş olduğumuz bu tarih Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde yayınlandığı tarihtir. Kanunun çıktığı tarih ise 17 Receb 1333 H/ 19 Mayıs 1331 Rumi/ 31 Mayıs 1915 (Miladi)' tir ; Ayrıca Bkz., **Ek-5'de** Gazetenin orijinal metni verilmiştir. **Ek-9'da** ise 2004 yılında yaptırılan şehit Jandarma Binbağ Süleyman Efendi'nin "Süleymanlı şehitler Anıtı" verilmiştir. şehit Jandarma Binbağ Süleyman Efendi'ni Fotoğrafi ise **Ek- 4'de** verilmiştir.

Mürettep tümeninden üç depo taburu, iki süvari bölüğü ve iki dağ topu bulunuyordu. Ayrıca Cemal Pağatarafından, Marağa gidecek olan Fahri Pağaya eğer lüzum görülürse Zeytun civarındaki kuvvetlerin artırılması emri de verildi.⁴³

Amerikalı papaz Trowbridge tarafından nakledilen, olaylar sırasında Zeytun'da bulunan Ermeni papaz Dikran Andreasyan olayları Göye anlatmıtır; "10 Ağustos 1914'de, Zeytun'daki Türk yetkilileri umumi seferberlik ilan etti. Zeytunlu Ermenilerin çoğu, askerlik hizmetinden kurtulmak için dağlara kaçtılar. Bunlar arasında en az 25 tane, hayatlarını şiddet kullanarak kazanan, her bakımdan haydut sıfatına müstahak olanlar vardı. Zeytun'un, kendi halinde ve zengin Ermenileri tarafından bile gerçekten kötü görülen bu haydutlar, yeni askere alınmış Türk askerlerinin bir bölüğüne pusu kurdular, onları tepeden turnağa soydular ve onları çileden çıkaracak şekilde en ağır hakaretlere maruz bıraktılar (gerçekte katlettiler).

Bunun üzerine, Maraş mutasarrıfı Haydar Paşa, 30 Ağustos'ta 600 askerle Zeytun'a geldi. Bu sırada Zeytun halkı işinin gücünü başında idi. Kasabanın ileri gelenlerinden biri olan Yahya oğlu Yenidünyayan, kuzeni olan Nezaret Çavuş'a 500-600 silahlı genç ile Haydar Paşa'yı karşılamaya gitmesini tavsiye etti. Paşa 25 haydudun teslimini istedi. Hepsi tutuklanarak Türk valiye teslim edildi. Bu, Paşanın en aşırı isteklerini bile tamamen tatmin etmiş gibi görünüyordu. Fakat gerçekte o henüz tatmin olmamıştı ve ateşli olanlar dâhil bütün silahların teslimini talep eden bildiri yayınladı.

8.000 Zeytunlunun elinde, topu topu 200 Martini tüfeği vardı. Bunlardan 150'sine Türk askerleri tarafından el konuldu. Daha sonra, 1915 Şubatının sonuna doğru, kendini bilmez bazı heyecanlı Ermeniler bir gece toplandılar ve hükümet konağına hücum etme kararı aldılar. Bu komplodan, bunun başarısızlığa mahkûm olacağını düşünen Ermeni ileri gelenleri sayesinde, vazgeçildi. Türk askerleri tarafından kötü muamele görmüş olan 25 kadar genç dağa çıktılar. Bu 25 kişi, Maraş yolunda 9 atlı jandarmaya hücum ederek onları öldürdüler. Bütün Zeytun ahalisi buna karşı idi ve bunu da açıkça ifade ettiler (fakat gizlice alkışladılar). Bu çete tarafından, Zeytun'a yapılan cüretkâr bir gece baskını başarısızlığa uğradı.

Daha sonra şehir etrafında peyderpey toplanan askerlerin sayısı 5 bini buldu... Ermeniler, hükümetin çetenin nerede olduğunun bildirilmesi konusundaki teklifini ittifakla kabul ettiler ve asilerin manastırda olduğunu söylediler. Ertesi günü, 25/27 Nisan, Manastır'a hücum başladı ve mücadele akşama kadar sürdü. Fakat geceleyin isyancılar bir çıkış yaparak bir subay ve pek çok askeri öldürüp geride sadece birkaç kişi bırakarak dağlara kaçtılar. Türkler, 200-300 arasında adam kaybettiler. Zeytunlular, Gelibolu'da İtilaf devletlerinin başarılı olmasını şiddetle arzu ediyorlardı. Ermeniler umuyorlardı ki, Türkler ezici bir mağlubiyete uğrasınlar"⁴⁴ Yukarıdaki ismi geçen papazın bu ifadelerinden anlaşıldığına göre bu olayda 9'u jandarma olmak üzere çoğunluğu asker 300 kadar Türk çhit olmuştur.

⁴³ Akbıyık, a.g.e., 309-310; E.K.A.H.İ, s.219; ayrıca Bkz.; Eyicil, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, s. 241.

⁴⁴ Ahmet Rüstem Bey, **Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2001, s.117.

Maraçta görev yapan Amerikalı misyoner Stanley Kerr eserinde; “Onlar, Zeytun’da 300 kadar düzenli askeri öldürmüşlerdir”, demektedir.⁴⁵

Açığıdaki Tablo 2’de de bütün şehit olanların ismi ne yazık ki mevcut değildir. 1914’te seferberliğin başlamasından 1915 yılındaki Tekke manastırındaki çatışmalar dâhil olmak üzere kimlikleri tespit edilebilen asker sayısı 14 idi.

Tablo 2. 1914 Yılı Seferberlik ve 1915 Yılı Tekke Manastırı Baskınında Şehit Olanlar⁴⁶

FIRKA-ALAY	LAKAP	BABA ADI	ADI	SINIF	RÜTBE	DOĞUM TARİHİ	DOĞUM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM YERİ	ASKERLİK ÜBESG	ÖZEL BÖLÜK
12.Kold. 132.Aly. 2.Tabur	----	Mehmet	Ali	Piyade	Er	1308	Maraç Merkez	28/12/1914	Tekke Müsadem.	Maraç	----
12.Kold. 132.Aly. 2.Tabur 5.Bölük	---	Mikail	Hasan	Piyade	Er	1306	Pazarcık	24/12/1914	Tekke Müsadem.	Pazarcık	----
12.Kold. 132.Aly. 2.Tabur 2.Bölük	Tatar oğulları	Mehmet	Ali	Piyade	Er	1308	Çağlayan cerit Düzbağ	12/01/1915	Tekke Müsadem.	Pazarcık	---
12.Kold. 41.Alay 132.Tab	Koyun oğulları	Nebi	Ali	Piyade	Er	1296	Elbistan	12/02/1915	Tekke Müsad.	----	----
12.Kold. 41.Fırka 132.Aly. 2.Tabur	----	Hacı Abdullah	Hasan Hüseyin	Piyade	Er	1295	Elbistan	12/02/1915	Tekke Müsadem.	---	---
6.Kold. 133.Aly. 2.Tabur 5.Bölük	Kötüce Bayram Oğulları	Bayram	Öbrahim	Piyade	Er	1285	Elbistan	24/12/1914	Zeytun Eçkiya Müsadem.	Elbistan	Mürettep fırkaya mensup
6.Kold. 1.Alay 2.Tabur 5.Bölük	----	Mehmet	gükrü	----	Er	1287		24/12/1915	Zeytun Eçkiya Müsadem.	Maraç	Urfa’ya Maraç Mürettep Fırka
12.Kold. 132.Aly. 2.Tabur 2.Bölük	----	Ali	Kahraman	Piyade	Onbaç	1309	Afın Emirilyas	19/05/1915	Zeytun Eçkiya Müsadem.	Elbistan	
4.Kold. 133.Aly. 2.Tabur	Esir Oğulları	Mustafa	Ahmet	Piyade	Er	---	Elbistan	24/12/1915	Zeytun	Süleymanlı	Jandırma
4.Kold. 133.Aly. 2.Tabur	Paç Oğulları	Süleyman	Ahmet	Piyade	Er	1288	Elbistan	24/12/1915	Zeytun	Süleymanlı	Jandırma
6.Kold. 132.Aly. 3.Tabur 1.Bölük	---	Hacı Abdullah	Hüseyin Hasan	---	Er	1295	Elbistan	12/01/1915	Zeytun Eçkiya Müsadem.	Elbistan	Halep (Jandırma)
6.Kold. 132.Aly. 2.Tabur 2.Bölük	Koyun Oğulları	Betu	Ömer	----	Er	1308	Elbistan Gücecik	12/01/1915	Zeytun Eçkiya Müsadem.	---	Halep Maraç
12.Kold. 133.Aly. 2.Tabur 5.Bölük	---	Gazaz Cafer	Ali	Piyade	Er	---	Maraç Merkez	12/01/1915	Zeytun Müsadem.	Maraç	---
12.Kold.	Yetim	Ali	Hüseyin	Piyade	Er	1289	Maraç	12/01/	Zeytun	Maraç	----

⁴⁵ Stanley E. Kerr, *The Lions Of Marsh : Personel Experiences With American Near East Relief, 1919 – 1922*, Albany 1973, s.18.

⁴⁶ Bu tablo *Şehitlerimiz*, C.3, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998 adlı eserin 40-41, 294-301; *Şehitlerimiz*, C.4, s.468-469 ve *Şehitlerimiz*, C.5, s.298-299 sayfalarındaki bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

133.Aly. 2.Tabur 3.Bölük	Nesim oğlu						Fatmalı	1915	Müsadem.		
132.Aly. 2.Tabur 2.Bölük	---	Hüseyin Kahya	Hasan	---	Er	1304	---	12/01/ 1915	Zeytun Müsadem.	Antep	Halep Maraç
132.Aly. 2.Tabur 2.Bölük	---	Halil Kahya	Hasan	----	Er	1308	Urfa Harran	12/01/ 1915	Zeytun Müsadem.	Urfa	Halep Maraç
6.Kold. 1.Aly. 2.Tabur 5.Bölük	---	Mikail	Hüseyin	---	Er	1306	Pazarcık	24/12/ 1915	Zeytun Müsadem.	Pazarcık	Urfaya Mürettep Fırka
“ “	Bağ Oğlu	Süleyman	Ahmet	---	Er	1288	----	24/12/ 1914	Zeytun Müsadem.	Zeytun	Urfa Maraç

3- 1915 Fındıcak İsyanı'nda Şehit Olan Askerler

Daha önceki bölümde anlatıldığı üzere Zeytun'un kuşatılması üzerine sayıları 500–600 civarında olan Ermeni isyancıları, Zeytun'un en sağlam yeri olan, Tekye Manastırı'na sığınmışlar, 25 Mart 1915 günü sabahtan akşama kadar devam eden çarpışma sonucunda Ermeni eçkısının bir kısmı gece karanlığından istifade ederek firar etmişlerdir.⁴⁷ Bu sürede etrafa dağılan çeteler rast geldikleri yerlerde asker, jandarma, hükümet memuru ve Müslüman ahaliye tasavvur edilemeyecek derecede zulüm ve işgenceler yaparak Müslüman köylerini yakmışlardı. Tekke Manastırı'ndan firar eden eçkiyadan ayrılan bir çete, ilk rast geldiği üç muhacir, 5 Göksunlu Müslüman Türk'ü, 1 askeri tebdil-i hava efradından Zeytunlu Veli ve Elbistanlı Süleyman'ı, takib müfrezesinden 2 neferi ve Zeytun'a üç saat mesafede kayalık arasında Jandarma Çmail'i şehit ederek silah ve cephanelerini gasp ettiler. Seyyar müfrezeler tarafından ta'kib ve tazyik edilen çetelerden birisi de Adıcak Ermeni köyüne tahassun ederek jandarmalardan bir neferi şehit ve üç neferi yaraladılar. Daha sonra ise aynı köyde bulunan 14 Maraçlı ile Pazarcık, Dönekli ve Parçakoba köyü ahalisinden birkaç Müslümanı katlederek ve yine Dönekli, Afçalı, Kümperli, Fatmalı, Hartlab, Uvek köylerine saldırmışlardı. 10 Çarı katledip ve 6 kişiyi yaralamışlar, 62 hane, üç bağ hanesi ve 27 harmanı yakarak, hayvanlarını gasb etmişlerdir.⁴⁸

Zeytun'dan kaçan bu Ermeniler, Maraçla Bahçe Kazası arasında Ayvacık yaylasına 6 saat mesafede bulunan ve Maraçmerkezine bağlı Dönüklü Kasabası yakınlarındaki Fındıcak'ta toplandılar. Çoğunluğu Zeytun Ermenisi olan bu kişilere, Haçin ve Maraç Ermenilerinden asker firarileri ve eçkiyanın katılmasıyla sayıları 600'e ulaştı.⁴⁹ Zeytunlular'ın tahrikiyle, Fındıcak civarındaki Çakıroğlu, geckeroba, Sarılar, Eloğlu, Keçfli, Dönüklü ve Tıngırlı Ermeniler'i büyük bir mukavemet kuvveti hazırlamışlardı. Bunların teğobüslerinden kuşatılan yakınlarındaki Türk köylüleri önceden hükümete haber vermişlerdir.⁵⁰ Ermeniler Keçfli'den 82 ve Dereköy'den 140 haneyi Fındıcak'a taşımışlardı.⁵¹ Çice güçlenen Ermeni eçkiyası, Temmuz 1915'te isyanı başlattılar.

⁴⁷ Akbıyık, a.g.e., s.309-310.

⁴⁸ E.K.A.H.İ., s.221-222.

⁴⁹ Hocaoğlu, a.g.e., s.576; E.K.A.H.İ., s.357.

⁵⁰ Adil Bağdatlılar, *Uzunluk İstiklal Harbi'nde Maraç*, Kervan Yayınları, İstanbul 1974, s.22.

⁵¹ Kerr, a.g.e., s.19.

Adana Valisi Hakkı'nın 16 Temmuz'da Bahçe Kaymakamı'ndan aktardığı bilgilere göre; Fındıcak ve Dönüklü köyü Ermeni ahalisinin nakli için Maraş'tan gönderilen 20 kadar jandarmaya buradaki Ermeniler silahla mukabele etmişler ve adı geçen köyleri ateşe vermişlerdir. Rivayete göre; Zeytun ve Haçin eçklyası burada toplanmışlardır. Bu çete, rast geldikleri köyleri yakmış ahalisini ise katli ve telef etmiştir.⁵²

Çallı köyünden 12 hane, Köpezli köyünden 10 hane ile bir harman yakılmış,80 yaşında bir ihtiyar boğazlanarak katledilmiştir. Bu iki köyden birçok Müslüman yaralanmış, buraya gelen jandarmalardan ikisi öldürülerek üçü yaralanmıştır. Bu sırada Fındıcak'ta kalan 20 kadar Müslüman feci bir şekilde öldürülmüştü. Yine Dönüklü köyünde 33 hane ile 5 harman yakılmış,köy imamı Maraşlı Mehmed Efendi ile Fakih Mehmed'in oğlunun boğazlandıkları anlaşılmıştır.⁵³ Ancak 16 Ekim 1915'te bastırılabilen isyan sonucunda, halktan 30 ölü ve çok sayıda yaralı, jandarma birliklerinden de 2 ölü ve 8 yaralı verildiği, Urfa Komutan Vekili Fehmi tarafından Baçkomutanlığa bildirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine isyancılar tekrar bölgeden kaçmışlardır.⁵⁴ Amerikalı misyoner Kerr ise isyan sonucunu şöyle anlatmaktadır; *"Türkler 2000 asker kaybetmişler ve köylülerden de 4000 ila 5000 kişi ölmüştü. Ermeniler kendi kayıplarını 2100 olarak hesap ettiler ve bunların çoğundan haber alınamadı. Bunlardan kaçan savaş kalıntıları Türk ordusu tarafından avlandı. Birçoğu Gavur Dağları'nda eşkıyalık yaparak yaşamaya devam ettiler. 1919'da Kişifli'de bir av gezisindeyken onlardan biriyle görüştim. 7 Ağustos'ta Fındıcak'tan esir edilen 100 kişi prangalı şekilde Maraş sokaklarında idam edildiler. Bunlar Halep Mahkemesi'nde suçlu bulunmuşlardı. Bir grup Pazar yerlerine götürülerek kurulan darağaçlarına asıldı".*⁵⁵

Tehcirden dönen Ermeniler, Fransızların bölgeyi işgaliyle yeniden katliamlara ve bölgedeki Türklere zulüm etmeye başlamışlardır. 6 Ocak 1920'de Zeytun Ermenileri, civardaki Ilıcada yıkanmakta olan Zeytun müfrezesinden 3 jandarmayı nahiye içerisine götürüp hapsedmişlerdir. Ermeniler aynı gün Zeytun Nahiyesi Müdürü Hasan Efendi ile Karakol Kumandanı Mustafa Çavuşu da beraberlerinde götürmüşler ve bunlardan üç jandarmayla iki tahsildarı tutuklamışlardır. Müdür ve çavuşun hayatlarından hiçbir haber alınmadığı, Zeytunlu Aram'ın evinden duvarı delerek kaçtıkları, ifadelerinden anlaşılmışsa da müdür ve çavuşun hayatta olup olmadığına dair Çimdiye kadar hiçbir bilgi alınmamıştır. Yine aynı gün 50 kadar silahlı Ermeni çetesinin Zeytun'un doğusunda bir buçuk saat uzaklıkta bulunan dutlukları basarak Müslümanlara ait 12 evi çoluk çocuklarıyla birlikte Zeytun'a sevk ettikleri ve bu zavallılardan

⁵² Arşiv Belgesiyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.I, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 2005, s.528.

⁵³ E.K.A.H.İ., s.357.

⁵⁴ İhsan Sakarya., *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1984,s.240-242.

⁵⁵ Kerr, a.g.e., s.18-20.

hiçbirisinin geri gelmediği, sağlam kaynaklardan haber alınmıştır.⁵⁶ Bu olayda Karakol Kumandanı Mustafa Çavuş'un da şehit olma ihtimali yüksektir.

Tablo 3. 1915 Fındıcak İsyanı'nda Şehit Olan Askerler⁵⁷

FIRKA-ALAY	LAKAP	BABA	ADI	SINIF	RÜTBESİ	DOĞUM TARİHİ	DOĞUM YERİ	ÖLÜM TARİHİ	ÖLÜM YERİ	ASKERLİK GÜBESİ	ÖZEL DURUM
12.Kolrd. 132.Alay 2.Tabur 3.Bölük	---	Tak Hüseyin	Mehmet	Piyade	Er	---	Elbistan	19/05/1915	Fındıcak	---	---
12.Kolrd. 132.Aly. 2.Tabur 1.Bölük	Hacı Derviç oğulları	Hüseyin	Halil	--	Er	1300	Pazarcık	19/05/1915	Fındıcak	Hacıbeyli	----
12.Kolrd. 132.Alay 1.Tabur 4.Bölük	--	Ahmet	Veli	Piyade	Er	1303	Pazarcık	19/05/1915	Fındıcak	---	----
12.Kolrd. 132.Alay 2.Tabur 4.Bölük	---	Ali	Tortu	Piyade	Çavuş	1298	Afşin Arıtç	19/05/1915	Fındıcak	Hunu	---
12.Kolrd. 132.Alay 1.Tabur 2.Bölük	Derviç oğulları	Hüseyin	Hasan	Piyade	Er	1297	Maraç Merkez	19/05/1915	Fındıcak	---	----
12.Kolrd. 132.Alay 1.Tabur 2.Bölük	Aymu Oğulları	Hüseyin	Hüseyin	Piyade	Er	1299	Elbistan Gücük Yalakköy	19/05/1915	Fındıcak	Yalak	----
12.Kolrd. 132.Alay 2.Tabur 3.Bölük	---	Yarı Ahmet	Ali	----	----	1303	Elbistan	19/05/1915	Fındıcak	----	----
----	----	Hamza	Mehmet	Piyade	Er	1275	----	25/05/1915	Fındıcak	Maraç	Gönüllü Efrad
12.Kolrd. 132.Alay 2.Tabur 2.Bölük	Halil Oğulları	Mustafa Hellu	Mehmet	Piyade	Er	1297	----	19/05/1915	Fındıcak	Divanlı	
12.Kolrd. 132.Alay 1.Tabur 4.Bölük	----	Kürt gıho	Hüseyin	Piyade	Er	1308	----	19/05/1915	Fındıcak	----	----
12.Kolrd. 132.Alay 1.Tabur 4.Bölük	----	Mehmet Ali	Ali	Piyade	Er	1308	Antep Merkez	19/05/1915	Fındıcak	Antep	----
12.Kolrd. 132.Alay 1.Tabur 4.Bölük	Değir-menci	Hüseyin	Cuma	Piyade	Er	1307	Antep Nizip Tatlıcak	19/05/1915	Fındıcak	----	----
12.Kolrd. 132.Alay 1.Tabur 4.Bölük	----	Hüseyin	Bayram	Piyade	Er	1297	Antep gehitkam il Yeğlice	19/05/1915	Fındıcak	----	----

SONUÇ

⁵⁶ Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.), 2543-8/1, 10-11.

⁵⁷ Bu tablo, Şehitlerimiz, C.3, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998 adlı eserin 40-41, 56-57, 292-303 sayfalarındaki bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu çalıŒmada Zeytun Ermenileri tarafından katledilen Osmanlı askerlerinin öncelikle isimleri olmak üzere, ayrıntılı bir şekilde kimlikleri tespiti için çalıŒılmıŒtır. Zeytun Ermeni eŒkıyalarının en çok 1895 ve 1915 yıllarında Zeytun'da gerçekteŒirdikleri isyanlarında Osmanlı askeri ve bölgedeki Müslüman halkı katlettikleri görölmektedir. Çok fazla miktarda kayıp verilen diğer olay ise, zorunlu göç kararının alınmasından sonra Zeytun eŒkıyasının liderliğinde Zeytun'dan kaçan Ermenilerin aynı yıl Fındıcak'ta çıkarttıkları isyanda olmuŒtur. Yabancı kaynaklar dikkate alındığında bu çatıŒmalarda 3000 kadar askerin ve 20.000 kadar sivilin Zeytun Ermeni eŒkıyası tarafından katledildiği söylenebilir.

Elde edilen resmi vesikalarda birçok askerin sadece ismine iliŒkin bilgi varken, çok azının ayrıntılı kimlik ve askeri görev bilgileri bulunmaktadır. Resmi kayıtlarda bu konuda bazı bilgilere ulaŒmanın zorluğu bilinmektedir. Doğum ve ölüm tarihi bilgileri mevcut olan askerlere bakıldığında, bu kiŒilerin 20 ila 40 arası deđiŒen yaŒlarda Œehit düŒtüđu görölmektedir. Œehit olan askerlerin çoğunluğu Piyade Er veya Jandarma Er statüsünde olmakla beraber, aralarında Üsteğmen, BinbaŒ, YüzbaŒ, BaŒçavuş, OnbaŒı gibi rütbelilerin de bulunduğu anlaŒılmaktadır. Œehit askerlerimizle ilgili Üniversitelerimizin Tarih Bölümlerinde Tez çalıŒmaları yaptırılarak daha geniŒ bilgilere ulaŒılması ve Œehitlerimizin mezar yerlerinin de tespit edilmesi mümkün olabilecektir. Böylece Türk tarihinin bu kahraman askerlerinin tarihin sayfalarında -bazılarının isimsiz olarak- kalmasını beklemeyip onlarla ilgili vefa borcu ödenmiŒ olacaktır. Bu durum bir de Œehitlikler konusunda düŒünüldüğünde ne kadar geç kaldıldığı anlaŒılmaktadır.

Bugün birçok ülke Osmanlı askerlerini acımasızca Œehit eden Ermeni teröristlerin anısını yaŒatmak uğruna eserler kaleme almada ve sözde kahramanlık anıtları açmakta yarıŒırken, bizim de elimizden geldiğince tarihimize, Œehitlerimize sahip çıkmamız milli bir vazifedir. Bu vazifemizi "milli tarih Œuurumuzu" harekete geçirerek, devletimizin yetkili kurumları aracılığıyla; olayların yaŒandığı Œehir, kasaba ve köylerde anıt mezarlar yaptırarak yerine getirebiliriz. Örneğin, Süleymanlı (Zeytun)'da 1895 ve 1915 yıllarında meydana gelen Ermeni isyanlarında yaŒanan tarihi gerçekleri gelecek kuŒaklara aktarmak amacıyla Œehit olanların anısına anıt mezarlar (**MaraŒ Tabur Ağası BinbaŒı Mehmet Efendi ve 6 Jandarma Eri'nin** anısına yaptırılan "**Œehitler Anıtı**" ve **Œehit Jandarma BinbaŒı Süleyman Efendi ve Silah ArkadaŒları** anısına yaptırılan "**Süleymanlı Œehitler Anıtı**" gibi) yaptırılmıŒtır. Böylece yapılan bu vd. anıt mezarlarla, olaylarda Œehit düŒen askerlerin görsel anlamda da hafızalarda yer etmesi sađlanmıŒ olacak, bu anıt mezarlar yer yer ziyaret edilerek Œehit düŒen askerler yâd edilecektir. Amaç, böyle biriken kötölüklerden insanoğlunun nedeni vahŒetleŒebileceđini delilleriyle ortaya koyarak, yaŒanan kötü örneklerden ders alıp içte ve dıŒta gerçek barıŒı sağlamak, tarihimizden ders almak ve milli tarih Œuunun canlı tutulmasını sağlayarak haklılığımızı tüm dünyaya duyurmaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM), 646/29.

Hariciye Nezareti, Siyasî Kısım (HR.SYS.), 2543-8/1, 10-11.

Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti (Y.PRK.ZB), 9/74.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 132-10.

Arşiv Belgeriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.I,
Genelkurmay Bağlanlığı ATASE Yayınları, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890), C.I,
Bağbalanlık Devlet ArĖivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ArĖiviDaire
Bağkanlığı Yayınları, Ankara 2004.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (A.T. B.D.), S.86, 1987, Belge
No:2053.

Kitap ve Makaleler

Ahmet Cevdet Pağa **Tezâkir 21-30**, (Yay. Hz.: Cavid Baysun),
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK. Yayınları, II.Dizi-Sa.
17-1, Ankara, 1986.

Ahmet Rüstem Bey, **Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi**, Bilge
Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2001.

AKBIYIK, Yağa, “Haçın Ve Zeytun Ermeni Meselesinin Çözümü”,
**21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk- Ermeni İlişkileri
Sempozyum Bildirileri**, Ankara 2000, ss.107-121.

AKBIYIK, Yağa, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**,
Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

ANDREASYAN, Hırand D., **Polonyalı Siemon’un Seyahatnamesi:
1608-1619**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fültesi Yayınları, İstanbul, 1964

Arşiv Belgeriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.I,
Genelkurmay Bağlanlığı ATASE Yayınları, Ankara 2005

ARTUÇ, Nevzat, **Ahmed Cemal Paşa (1872-1922), Askeri ve
Siyasi Hayatı**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Isparta 2005.

BAĞDATLILAR, Adil, **Uzunluk İstiklal Harbi’nde Maraş**,
Kervan Yayınları, İstanbul 1974.

DABAĞYAN, Levon Panos, **Sultan Abdülhamid Han ve
Ermeni Meselesi**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001

DEMİREL, Muammer, “Çingiliz Belgelerinde Türkler ve Ermenilerle Çgili Teminoloji”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C.I, ASAM-EREN Yayınları, Ankara 2003, ss.93-106.

Ermeni Komitelerinin Amal Harekat ve İhtilaliyesi (E.K.A.H.İ), (Hazırlayan, Erdoğan Cengiz), Bağbakanlık Basımevi, Ėstanbul 1983.

ERSAN, Mehmet, **Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, (Basılmamığ Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ėmir, 1995.

EYÇĖĖL Ahmet, **Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş’ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, 3. Baskı, Ankara, 2008.

GÖYÜNÇ, Nejat, **Osmanlı idaresinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, Ėstanbul 1983.

GÖKHAN, Ėyas, “13. Yüzyılda Maraş”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 13, Konya, 2005.

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, TTK Yayınları, Ankara 1985.

HALAÇOĞLU, Ahmet, **Bir Ermeninin İtirafları (1895 Maraş ve Zeytun Olayları)**, Ankara 2007.

HOCANOĞLU, Mehmet, **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, Ėstanbul 1976.

ĖTER, Erdal, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyancıları**, Türk Kültürünü Arağtırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

KARADENİZ, Hasan Basri, “Dulkadiroğulları Beyliğine Kısa Bir BakıÇ”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 104, Ėstanbul, 1996.

KAĞGARLI, Mehlika Aktok, **Kilikya Tabi Ermeni Baraonluğu Tarihi**, KÖKSAV Yayınları, Ankara, 1990

KERR, Stanley E., **The Lions Of Marash : Personal Experiences With American Near East Relief, 1919 – 1922**, Albany 1973.

ÖZALP, Yalçın, **Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz**, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, Kahramanmaraş 1986.

ÖZALP, Yalçın, “**Millet-i Sadıka**” Patırtısı ve Maraş (Kahramanmaraş’ta Ermeniler), Ėstanbul (tarihsiz).

SAKARYA, Ėsan, **Belgelerle Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bağkanlığ Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1984.

YETĖGÜN, Memet, “The Muslim And Non-Muslim Population Ėn Maraş AndZeitun Revolt of 1895” **Review of Armenian Studies**, Volume 1, Number 4, 2003.

YĖNANÇ, Refet - Elibüyük, Mesut, **Maraş Tahrir Defteri (1563)**, C.1, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988.

Şehitlerimiz, C.3, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Şehitlerimiz, C.4, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Şehitlerimiz, C.5, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Takvim-i Vekayi Gazetesi, **Takvim-i Vekayi**, Salı, 26 Mayıs 1331/Rumi/ ve 25 Receb 1333 /H./ M. 8 Haziran 1915.

KONUYLE İLGİLİ BELGELER

Ek-1- Andırın'da Şehit Edilen Jandarma Ahmed İle İlgili Belge Transkribi

Telgrafnâme

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Telgraf Cihâresi

Tarih: 10 Teşrinievvel 1330 (23 Ekim 1914)

Saat: 7 Sabah

Mahreci (Çıkış Yeri): Andırın

Numro: 143

Kelimat 230

Tarih: 9 (22) Minh (De)

Saat: 9 Sabah gayriresmi

Mühür (Okunamadı)

Dersaadet (İstanbul)'te İstanbul Harbiye Nezaret-i Celilesine Zeytun eçkiyası mevkilerinin ehemmiyet ve Hükümetin tesamühüne (hoşgörüsüne) güvenerek haysiyet-i milliyeye ve Şerif-i diniyemizi rencide etmek suretiyle öteden beri devletimizin gavail-i hariciyesinden (dış sıkıntılarında) her an ittihaz-ı fırsatla (fırsat kollayarak) isyan, 311(1895) senesinde Andırın Hükümeti'ni ihrakla (yakmakla) tasavvurun fevkinde mezalim-i feciaya (akıl almaz korkunç zulümlere) cüret ettikleri ve nice masumları yetim, dul bırakmalarından dolayı tediplerine sevk olunan (cezalandırılıp yola getirilmeleri için görevlendirilen) 25 taburla tedibi Şöyle dursun devr-i sabıkta (geçmişte) bir afva uğramaları Şükavetlerini (eylemlerini) artırmış dört seneden beri dağlara çıkan, yollarımızı bağlayan kanlar dökken ve seferberlik davetine icabetle Zeytun ğubesi'ne koŞan 60 neferimizin 250 liramızı açıktan gasp ve hakaret eden çetelerin tedabir-i hakimane ile derdestinde (yakalanmasına) Hükümetimiz mucib-i takdir olur (konuyu takdir eder), canilerin cezaları verilir ümidinde iken bazı kimselerin sahabetiyle (kayırmalarıyla) bunların yine afv-ı aliye mazhariyetleri (af edilmeleri) haberi Şlam ve Hıristiyan ahali-i mutiasının (sadık halkın) kalplerini cerihedâr etmiş(yaralamış), tesahüp edenleri (koruyanları) nefretle

yad ettirmişti. Calib-i dikkat olan şu halin seferberlik tecemmuatına (toplanmasına) da su-i tesir (kötü etki) hasıl edeceği bedihidir (açıktır). Hatta çend (birkaç) gün mukaddem (evvel) şöyle ki; karyesi (köyü) civarında feciane şehit edilen Jandarma Ahmed'in henüz kanı kurumamıştı. Zeytunluların bu kerre de afv-ı keyfiyeti sahih (doğru) ise bizlere de serbestiyet verilmesi veya hicret mahalli (göç bölgesi) gösterilmesi müsterhamdır (arz edilir) ferman.

Ulemadan Ahmed, Ulemadan Mahmud, Andırın ahalisi namına Müderrisinden

Ahmed, Andırın Kazası Muhtarı Mehmed, EĞraftan Abdullah, EĞraftan Mustafa,

Süleyman, Çiçekli Karyesi Muhtarı Ali, Boztopraklı Muhtarı Hüseyin, Koca Müftüzade

Mehmed, Muttalipzade Muttalip, Arakliyan Miyanes, Semerciyan Artin, Çınam Ali.

AsayişKısımına : 435 11 Teşrinievvel 1330/24 Ekim 1914 (A.T.B.D., S.86, 1987:Belge No. 2049).

TELEGRAMME **تلغرافنامه**

دولت علیہ عثمانیہ تلغراف اداره سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie دولت تلغراف مہملاستان دولتی مسئولیت قبول نہیں کرتی
[۱۰۸]

Retransmission ou Expédition				RECEPTION			
مكرر كشيده ويا سون		تكرار كشيده ويا سون		مأمور اعصابی		مأمور اعصابی	
No d'expédition	كشيده اولان مركز	Date	تاریخ	Signature de l'employé	Signature de l'employé	Date	تاریخ
		H. _____ M. _____				H. _____ M. _____	

De _____ Pour _____ مودی _____

N° _____ Mots _____ Date _____ H. _____ M. _____ ساعت _____ دقیقه _____ تاریخ _____

Voie _____ Indic. Eventuelles _____ اشارت محتمله _____

اداره تلغراف عثمانیہ اتریش اتریش اتریش

مجموعہ قریبی عیال بوز قورقون خانی قورقون خانی مطلبہ اردو طلبہ

ایکلیا سید سید علی اسم علی

ع. د. آر. س. ج.

۱۱ - ۸ - ۱۳۱۰

۹۱.۹

Arg.	1-131
Dept.	86
Cl.	4
Doc.	2887
Date	12
Fih.	1-22

Ek-1- Andırın'da Şehit Edilen Jandarma Ahmed İle İlgili Belgenin Orjinal Görünümü (A.T.B.D., S.86, 1987:Belge No. 2049 devamı).

Ek-2- Karakol Kumandanı Mustafa Çavuş İle İlgili Belge Transkribi

Bâb-1 Alî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Me'mûrîn ve Levâzım Kalemi

Suret

1-4 Ocak 1920 tarihinde Marağ'ta 300 asker, 3 top ve mitralyöz ile Ğlahiye tarafına hareket eden Fransız kuvvetinin Cebhe (Ceceli) ve Sarılar köylerini yaktıkları ve ahaliden birçok kiğyi de Ğhit ettikleri anlağınığtır.

2-Çarpığmalar sonucunda düğmandan 80 kiğinin esir alındığı, geri kalanının imha edildiği ve 5 düğman yaralısının da Marağ'a götürüldüğü anlağınığtır. Esirler Pazarcık'a sevk edilmiğtir. Ganimetlerin çeğit ve miktarı henüz arağtırılmamığtır.

3-Elbistan ve Marağyolu üzerinde Marağ'asekiz kilometre mesafede Ğncibel mevkiinde iki Müslüman'ın süngü ile feci Ğkilde Ğhit edildikleri görülmüğtür.

4-Zeytun Ermenileri civardaki ılıcada yıkanmakta olan Zeytun müfrezesinden üç jandarmayı nahiye içerisine götürüp hapsedmiğlerdir. Ermeniler aynı gün Zeytun Nahiyesi Müdürü Hasan Efendi ile Karakol Kumandanı Mustafa Çavuş'uda beraberlerinde götürmüğler ve bunlardan üç jandarmayla iki tahsildarı tutuklamığlardır. Müdür ve çavuşun hayatlarından Ğuana kadar hiçbir haber alınamadığı, Zeytunlu Aram'ın evinden duvarı delerek kaçtıkları ifadelerinden anlağınığsada müdür ve çavuşun hayatta olup olmadığına dair Ğimdiye kadar hiçbir bilgi alınamamıçtır. Yine aynı gün 50 kadar silahlı Ermeni çetesinin Zeytun'un doğusunda bir buçuk saat uzaklıkta bulunan dutlukları basarak Müslümanlara ait 12 evi çoluk çocuklarıyla birlikte Zeytun'a sevk ettikleri ve bu zavallılardan hiçbirisinin geri gelmediği sağlam kaynaklardan haber alınmıçtır.

Elbistan Heyet-i Merkeziyesi Riyâseti'nden Darende Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne çekilip bir sureti bölge kaymakamlığına gönderilerek vilâyete yazılan 7 Ocak 1920 tarihli telgrafın sureti bilgi için yukarıda naklen arzedilmiğtir. 8 Ocak 1920 (**HR. SYS. 2543-8/1, 10-11**)

Ek-2- Karakol Kumandanı Mustafa Çavuş İle İlgili Belge Orijinal Görünümü
(HR. SYS. 2543-8/1, 10-11)

Ek-3- Tekke (Tekye) Manastırı'nda çıkan çatışma ve len Askerlerle İlgili Belgenin Transkribi

đam'dan Bağkumandanlık Vekaletine gelen 3 Nisan 1915 tarihli ifede Zeytun eğkyasının isyanı hakkında u bilgiler mevcuttur;

“1. Zeytun takibatının safahat ve sonuçlarını muhtelif tarihli günlük raporlarla arz etmiğim.

2. Tekye Manastırı'na 500-600 eçkya sığınmığı. Müsademe 25 Mart 1915 günü sabahtan akđama kadar devam etmiğ, eğkyanın bir kısmı geceleyin firar etmiğir. Msademede asker ve jandarmadan 12'si hafif olmak üzere 26 yaralı, 1 binbaçı ile 8 nefer ünit, eğkyadan 37 l ile 100 kadar yaralı vardır.

3. 27 Mart 1915'de Zeytun Kasabasına toplanmığ halk köylerine dağıldı ve 28 Mart 1915'den itibaren kasaba dahilinde arama yapıldı. Muhtelif msademelerde yaralanan 5 eçkya ele geirilmığ ve 16 phti nis tutuklanarak birtakım silah, barut, zararlı evraklar ve iki cemiyete ait mühür vesaire bulundu.

4. 29 Mart 1915'den itibaren Zeytun takibatının semeresi Marağ'tada görülmeye bađlamđ ve 30 eçkya askere teslim olmuğlardır.

5. Zeytun ve Elbistan taraflarından asker firarileri kısmen tutuklanmaktadır.

6. 2 Nisan 1915'de Zeytun'un 4 saat güneybatısındaki yüksek dağların Alikayası ve Sultandağı denilen mevkiler ile civardaki köylerdeki ahalinin toplanarak ailelerini anılan dağa nakl eyledikleri anlağıldığından Zeytun'dan topla bir müfreze gnderilmığtir.

7. Halen Zeytun havalisinde Binbaçı Hurđit Bey kumandasında u kuvvet vardır:

22. Alayın bir nizamiye taburu, Halep Mürettep Tümeni'nden 3 depo taburu, 2 süvari bölüğü, 2 cebel topu.

8. Adana ve Halep Vilayetlerinde asayığ genel olarak iyidir. Yalnız Adana'nın Dörtyol taraflarında bazı kk çeteler vardır. Halep Vilayeti'nin Kilis taraflarında ahalide heyecan olduğu vilayetten bildirildiğinden tedbir-i ihtiyati olarak her olasılığa karđı bir kuvve gnderilmığtir.

9. Marağ taraflarına gidecek olan Fahri Pağaya göreceği lüzum üzerine o havalideki askeri birlikleri derhal artırması emredilmığtir.

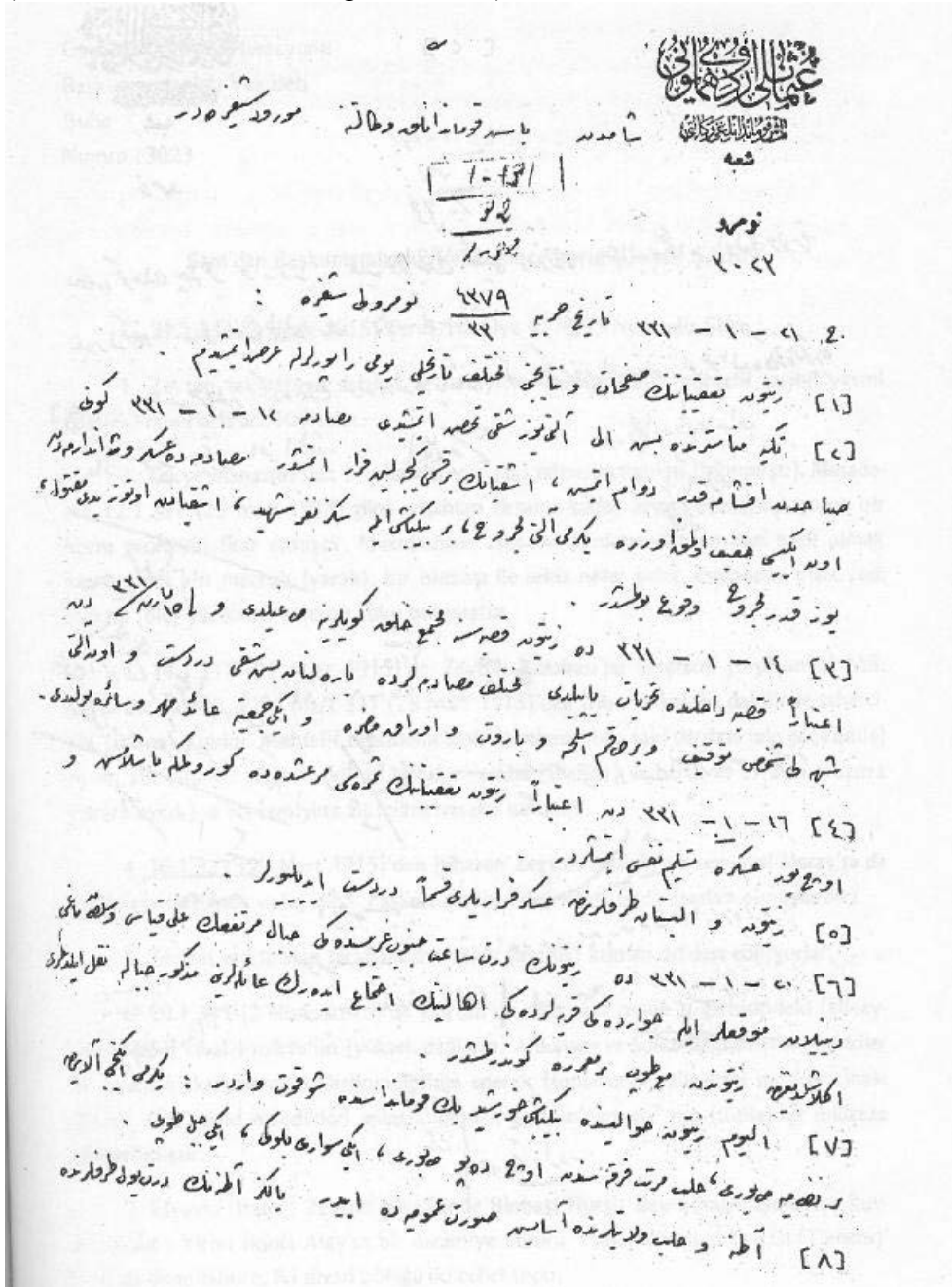
5 Nisan 1915

4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal”

(A.T. B.D., S.86, 1987:Belge No. 2053).

Ek-3- Tekke Manastırı'nda Çıkan Çatışmayla İlgili Belgenin Orijinal Görünümü

(A.T. B.D., S.86, 1987:Belge No. 2053).

Ek-4- Zeytinde Ermeni EĞkyaları tarafından 25 Mart 1915’de şehit edilen Jandarma BinbaÇı Süleyman Efendi

**Ek-5- MaraG Sıncağı dahilinde Zeytun Kazası isminin Süleymanlı olarak
değiştirilmesi ile ilgili iradenin Takvim-i Vekayi'de Yayınlanması**

تکرار احمدانی تاریخی
۱۳۲۶

استانبول و ولایات ایچون سنه لک
پوسته اجرنبه برابر آئی آلیس
! یچن مجیده در

مالک اجنبه ایچون سنه لک
۴۰ فراغند

لسخه سی ۱۰ باره در

تقویم و وقایع

دولت عالیہ عثمانیہ تک جریده رسمیہ سیدر

[هر کونه نشر اولنور]

تاریخ آلیسی
۱۶۴۷

امور اداره به متعلق خصوصات
ایچون مطبعه عامره مدبرنبه
مراجعت اولنور

هاکم، اجرا و دفتر خاقانی اعلانلندن
مقطوعاً بکرمی و دیگر اعلانلک
پهر سطرندن ایکی غروش آلنور

نومرو: ۲۱۹۶

صالی: ۲۵ رجب ۱۳۳۳ و ۲۶ مایس ۱۳۳۱

بدیخی سنه

قوانین و تقاضات

مرعش سنجانچی داخلنده زیتون قضاسی نامنک « سلیمانلی » یه
تحویلی حقنده اراده سنیه

مرعش سنجانچی داخلنده زیتون قضاسی نامنک سلیمانلی تسمیه سی
تسبب اولنشددر .

بواراده سنیه تک اجراسنه داخلیه ناظری مأمورددر .
۱۷ رجب ۱۳۳۳ ۱۹ مایس ۱۳۳۱

مهمه رشاد

داخلیه ناظری صدر اعظم
ملعت محمد سعید

ایکی جسر مصطفی پاشا و دیمتوقه ده انشا اولنه جق تحفظ موقعلری
ایچون صحیه نظارتی ۱۳۳۱ بودجه سنه ضمیمه تخصیصات
فوق العاده اوله رق ۲.۰۰۰.۰۰۰ غروشک صرفی
حقنده قانون موقت

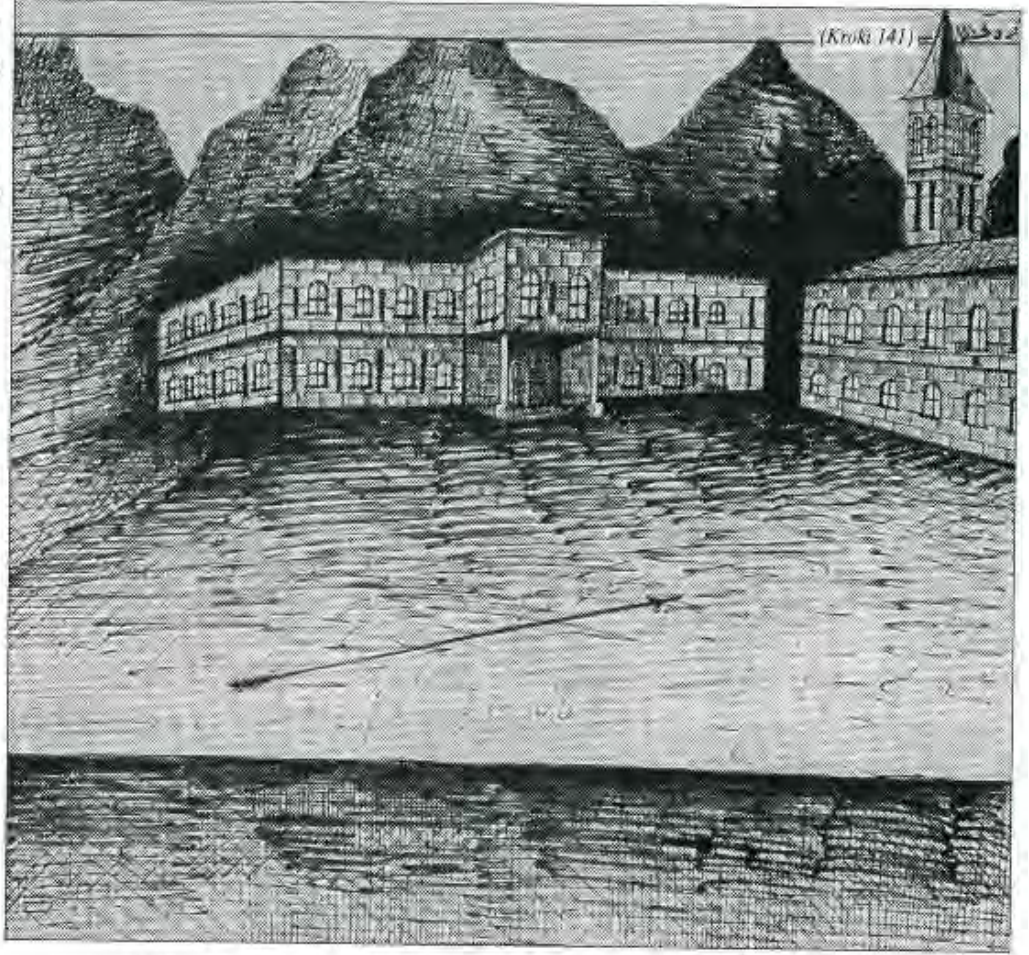
ماده: ۱ ایکی جسر مصطفی پاشا و دیمتوقه ده ایکی موقع تحفظ
انشاسنه وآلات و ادوات لازمه تک مایه سیبه مصارف سائره تک تسویه سنه
صرف اولنق اوزره صحیه نظارت تک بیک اوجیوز اوتوزر بودجه سنه
تخصیصات فوق العاده اوله رق ایکی میلیون غروش علاوه اولنشددر .

ماده: ۲ مذکور ایکی میلیون غروشک عندالحاجه نظارت
مشار الیه ایه آوانس اوله رق تسویه سنه مالیه ناظری مأذوندر .

ماده: ۳ اشبو قانون تاریخ نشرندن معتبردر .

ماده: ۴ اشبو قانونک اجراسنه صحیه و مالیه ناظری مأمورددر .

Ek-6- Sultan II. Abdülhamit tarafından Zeytun'da yaptırılan askeri kışlamanın Edip Bey tarafından çizilen krokisi.

*Sultan II. Abdülhamid tarafından Zeytun'da yaptırılan askeri kışlamanın
Edip Bey tarafından çizilen krokisi*

Ek-7- Marağ T̄bur Ağası Binbaçı Mehmet Efendi ve 6 Jandarma Eri'nin Anısına Yapılan "gehitler Anıtı".

Ek-8- şehit Jandarma Binbaşı Süleyman Efendi ve Silah Arkadaşları Anısına Yapıtılan “Süleymanlı Şehitler Anıtı”.

Ottoman Soldiers Martered By Zeytun (Suleymanlı) Armenians

In this article, settlement of Armenians in Zeitun district and their dominance in Marash was examined chronologically in the course of history. After giving information about Armenian population in Zeitun, the bloody riots conducted by the Armenians 1890's were analyzed. The Aya Stefanos Treaty signed in 1878 was evaluated and 16th article of the Aya Stefanos and 61th article of Berlin Treaty was scrutinized in terms of what kinds of benefits the treaty provided for the Armenians. Furthermore, the assistance of the Western powers to the Armenians and their political and military support for the Armenian bandits were further examined. In the middle stages of the study, the main topic of the article, the Armenian mutinies in 1895 and in 1914-15 were fully evaluated. Also, the Ottoman reactions to the Armenian mutinies were dealt with.

With the 61th article of the Berlin Treaty, the Cyprus issue was put on the agenda of the Berlin Congress besides the Armenian problem. These negative developments provoked the Armenian terrorist organizations with an aim to establish an independent Armenian State. Later on, when the Armenian bandits realized that they could not establish an independent state with the help of three great powers (Britain, France and Russia) they began to conduct bloody rebellions and massacres in the many places of Anatolia. One of these places were Zeitun district. The Armenian riot started in 24 October 1895 and ended in 28 January 1896.

In this mutiny the geographical and demographical structure of Zeitun was important. Besides the importance of geographical situation of Zeitun, the provocations by Armenian secret organizations made a great impact on the Armenian population. This bloody riot organized by the many Armenian terrorist organizations took place only after long preparations. In this bloody riot, the Turks lost 20.000 people, 13.000 of them were soldiers. The Armenians lost only 125 people. In this mutiny, the leaders of the Armenian Committees who had lived in Europe led the Zeitun mutiny. Many Armenian Secret Committees supported this bloody riot by providing for money and arms.

After the Ottoman entry in the Great War in 29 October 1914, the Armenians took this opportunity with the aim of setting up an independent Armenian State. The Entente Powers deceived the Armenians promising them an independent state in order to provoke them against the Ottoman Government. The Armenians later on began to attack the Ottoman Army from the rear. The Armenian bandits also started a mutiny in Marash in order to weaken the rear front of the Ottoman Army in the Eastern Anatolia.

After the Ottoman Army declared a war preparation in 17 August 1914 the first riot took place in Zeitun. The Armenians in Zeitun refused to accept the Ottoman authority and they set up an "Armenian Fedayeen Regiment" in order to separate Zeitun from the Ottoman administration. When the Armenian demands were refused they began to rebel on 30 August 1914. Armenian soldiers in the Ottoman Army were also escaped to join the rebels. After the date 13th September

1914, the Armenian rebels began to attack Ottoman soldiers and ordinary people. After this news was reached in Zeitun 30 Turkish Gendarme left the Zeitun district because of the fear of Armenians massacre. The Governor of Marash send a battalion to Zeitun. The Government furthermore made a demand from the Porte to send fresh battalions to Marash because of the lack of adequate soldiers in that city. The declaration by General Maxwell, British Commander in Chief in Egypt stated that the British planned to make an attack in Gökenderun and asked for the Armenian help in order to occupy that province. Afterwards the Armenians began to make preparations against the Ottoman army in February 1915.

In this date, the Armenian bandits comprised of 30 rebels attacked Ottoman regiment which transported arms and munitions killing 6 and injuring 2 Turkish gendarmes. The rebellions conducted by the Armenians in Zeitun continued up until the Tehcir event in 27 May 1915. The Ottoman army went to Zeitun towards the end of May 1915 in order to press the Armenian rebellion. Thereafter the rebels took shelter in the Tekke Monastery which was the most secure place in Zeitun. On 25 March 1915 there occurred a battle in the streets of Zeitun between the Ottoman zaptiehs and Armenian rebels. In this fights 26 Ottoman Soldiers were injured and Major Suleiman Bey and 7 soldiers were killed.

After the clashes the Zeitun Armenians who escaped from the province began to come together in Fındıcak. The bandits from Haçin and Marash joined the Zeitun Armenians and reached to a number at about 600 persons. Thereafter the Armenian bandits again rebelled in July 1915. When the rebellion was suppressed on 16 October 1915 the Turks lost 2000 soldiers. Muslim population in Zeitun lost their lives at about 4000-5000 persons. Armenian losses were 2100. After this suppression by the Ottoman Army the Armenian rebels again run away. As a result, comparing the rebellions by the Armenian bandits, the heavy Muslim losses came to occur in 1895 and 1915. Other biggest harm to Muslims came to happen at a time when the Zeitun bandits made a rebellion in Fındıcak after the event of Tehcir. Foreign sources indicated that 3000 Ottoman soldiers and 2000 civilians were massacred by the Armenian rebels.

The Relationship between General Motivation and Situation-Specific Attitudes and Beliefs Related to Learning English for Academic Purposes: It's Impact on Academic Success

Genel Gdlenme ile İngilizcenin Akademik Amaçlı Öğrenilmesine İlişkin Duruma-özgn Yaklaşım ve İnançlar Arasındaki İlişkinin Akademik Başarı Üzerine Etkisi

Berrin Uçkun*, Glay Tohumoğlu and Suna Utar
Gaziantep University

Abstract

The present study aims to document students' perceptions of their learning experiences in an English-medium university, how certain situation-specific and learner-related variables are active in shaping these attitudes, and finally what is the impact of these variables on participants' academic success. Participants' English-learning background starting with secondary education as a variable yielded significant and positive associations with their academic success and their attitudes toward English-medium instruction. Positive attitudes that loaded on several factors correlated significantly and positively with each other and negatively so with factors of demotivated attitudes. Learner variables also proved to have a significant impact on participants' attitudes. The article concludes by making suggestions to policy makers in the ministry of education and concerned universities.

Keywords: foreign-language instruction; situation-specific variables; learner variables; student attitudes to English-medium education; tertiary education.

z

Bu çalışma öğretim dilinin İngilizce olduğu niversitelerde öğrencilerin öğrenim deneyimleri ile ilgili grşlerini, bu grşlerinin oluşturulmasında etkili olan duruma-özgü ve öğrenciye-özgü değişkenlerin belirlenmesi ve bu değişkenlerin öğrencinin akademik başarısı üzerindeki etkisini belirlemek üzere yürütülmüştür. Orta ğretimden başlayarak İngilizce-ğrenme deneyimleri ile öğrencinin akademik başarısı ve İngilizce ortamında öğrenim görme ile ilgili düşünceleri arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki ortaya çıkmıştır. Birkaç faktör altında toplanan olumlu görüşler arasında yüksek oranda olumlu ve anlamlı korelasyon varken olumsuz güdülenme faktörleri ile arasında da zıt yönde ve anlamlı korelasyon ilişkileri gözlemlendi. Öğrenciye-özgü değişkenlerin de ğrenci görüşlerini etkilediği belirlendi. Makalenin sonunda milli eğitim bakanlığı ve yükseköğretim kurumlarındaki yetkililere sonuçlarla ilgili önerilerde bulunulmakta.

Anahtar kelimeler: yabancı dil ortamında eğitim; duruma-zel değişkenler; öğrenci değişkenleri; İngilizce ortamında eğitime öğrenci yaklaşımları; yükseköğretim.

I. INTRODUCTION

The authors of this article were initially inspired to answer some basic research questions regarding attitudinal and motivational issues that directly concerned their immediate teaching environment in tertiary level education. The study was inspired by the seminal investigation of writers like Crookes and Schmidt (1991), Gardner (1985), Tremblay and Gardner (1995), Csizér and Dörnyei (2005a), Oxford and Shearin (1994), Dörnyei (1990, 1994) into the standard applied linguistics approach to motivation. L2 motivation has been conceptualized as a multifaceted construct that comprises a number of more general, trait-like components and some that are more situation-specific and state-like (for reviews, see Clément and Gardner, 2001; Dörnyei, 2001; Gardner, 1985; Noels, 2001). The aim of this study is to carry out empirical research that takes into consideration context-specific components of motivation, and as such is believed to be a pioneering work in the field. It is necessary for current SL/FL discussions to direct some attention to educational settings where English is viewed as a tool, as in English-medium universities where content-based language learning takes place. The ultimate purpose is to examine how motivational levels and attributes impact the learning outcomes (i.e. academic success) in such educational contexts. The study investigates the patterns of the relationships between Gardner's socioeducational model of language learning, operationalized in the Attitude/Motivation Test Battery (AMTB) with its cultural-affective and pragmatic-instrumental dimensions, and the more cognitive aspects of motivation which have been the center of educational psychological research on motivation during the last two decades.

I. i. Progress of Research on Motivation in L2 Learning

The most influential work in the field of motivation has been that of Gardner and Lambert and their associates in Canada, beginning in the 1950s and continuing to the present (Gardner and Lambert, 1959; Lambert, 1967; Gardner, 1980, 1983, 1985, 1988; Gardner et al., 1979). Motivation is primarily identified with the learner's orientation toward the act of learning a second language. Gardner and Lambert (1959) first made the distinction between integrative and instrumental motivation. Integrative motivation is defined as positive attitudes toward the target language group, with a potential for integrating into that community or at least an interest in meeting and interacting with members of the target language group. It is associated with components such as "interest in foreign languages", "integrative orientation", "attitudes toward the target language community" (Gardner, 1985). Instrumental orientation, on the other hand, refers to more functional reasons for learning a language, such as a better job or a higher salary. Gardner's socioeducational model stresses the idea that, unlike other subjects, learning a language involves learning aspects of behavior typical of another culture, and therefore attitudes and orientations will function as affective correlates of L2 behavior and proficiency.

The 1990's extended Gardner's model by adding some cognitive and situation-specific variables to the existing paradigm, and there was a shift toward viewing motivation as a more dynamic factor that is in a continuous process of evolution and change according to the various internal and external influences the learner is exposed to (see Dörnyei, 1994; 2001). As Skehan (1991) argues, the most challenging difficulty motivation researchers face is that of "clarifying the orientation-context links that exist. There would seem to be a wider range of orientations here than was previously supposed and there is considerable scope to investigate different contextual circumstances (outside Canada) by varying the L1-L2 learning relationship in different ways" (p.284). Similarly, McGroarty (1988) has argued that for a better understanding of the teaching and learning context, applied linguists need to understand better how the social contexts surrounding language acquisition affect the learning process. In response to this new emphasis on the sociocultural roots of learning and cognition, Bernard Weiner (1992) set out to conceptualize *social motivation*, involving a set of motivational influences that stem from the sociocultural environment rather than from the individual. As a result of the increasing social awareness in motivational psychology, L2 motivation as a *situated construct* has become one of the main targets of recent research.

Gardner and his colleagues originally formulated their theory based on their surveys conducted in a second-language acquisition (SLA) context. Although SLA contexts are varied, they are clearly different from the language-learning milieu generally termed as the foreign-language learning (FLL) context. In FLL situations, affective predispositions toward the target language community may not accurately explain the variances in language attainment because learners have not had sufficient experience of the target-language community to have attitudes for or against it.

Dörnyei (1990) has recently proposed a motivational construct for foreign language learning that consists of both an instrumental motivational subsystem and a cluster that may be thought of as "integrative" in a broad sense, as well as the need for achievement and attributions about past failures. Crookes and Schmidt (1991) propose that this model be tested in other settings to establish its generality. Tremblay and Gardner (1995) undertook an investigation of the relation of a number of new measures of motivation such as persistence, attention, goal specificity, and causal attributions to each other, to existing measures of attitudes and motivation (making use of the relevant scales of the AMTB), and to indices of achievement in French courses. These three articles have contributed to the structuring of the present study in ways described below.

I. ii. Other Theories of Motivation Relevant to the Study

Much of the early research in L2 learning motivation focused on social psychology as the source of motivation with the individual located in the context of the target culture, and integrative motivation was perceived as the reflection of relations between the individual and L2 community. However, recent research in

the foreign language situation does not consistently support this emphasis on integrative motivation (Au, 1988; Dörnyei, 1990). In the foreign language context instrumental motivation, intellectual, and sociocultural motives, or other motivational factors may gain greater importance. Oxford and Shearin (1994) point to other branches of psychology which provide useful theoretical offerings as sources of motivation, such as general, industrial, educational, and cognitive developmental psychology.

Cognitive theories of motivation have introduced attribution theory, learned helplessness, and self-efficacy theory (Weiner, 1992) as alternatives to affective approaches. The central theme in attribution theory is the study of how causal ascriptions of past failures and successes affect future goal expectancy. Past success in a particular situation would encourage greater effort to be engaged in success-producing behaviors in the future and stimulate need for achievement, whereas past failure would produce fear and repress achievement behavior. Learned helplessness is a resigned and pessimistic state one finds himself/herself in when the person wants to succeed but has arrived at the feeling that success is impossible. Self-efficacy refers to the individual's self-appraisal of his or her ability to perform a specific action. Attributions of past success play an important role in developing self-efficacy. Once having developed a sense of self-efficacy, a failure will not be of much consequence.

Self-confidence is defined as the belief that one has the potential to "produce results, accomplish goals or perform tasks competently" (Dörnyei, 1994, p. 277). Self-confidence was first introduced to L2 literature by Clément and colleagues (1980), who conceptualized it in multi-ethnic settings as consisting of two components: language use anxiety and self-evaluation of L2 proficiency (i.e. low anxious affect and high self-perceptions of L2 competence). Self-confidence was later proved to be a major motivational component in the foreign language learning situations as well (Clément et al., 1994; Horwitz et al., 1986).

Three sets of motivational components were introduced in relation to the learning situation: course-specific, teacher-specific, and group-specific motivational components (Brown, 1990). Teacher-specific aspect of motivation is of greater interest for the authors of this study because it involves the modeling function of the teacher as the group leader; that is, student attitudes and orientations toward learning will be modeled after their teachers.

Instrumentality theory, in combination with goal-setting theory, suggests that performance is closely related to an individual's accepted goals. Other conclusions driven from goal-setting research are that goals affect performance by focusing attention on goal-relevant action, fuelling energy, exerting greater effort, and leading to the development of proper strategies for goal attainment (Lee et al., 1989). Motivation will increase if L2 learners believe that their learning performance will ultimately achieve a valuable result, such as career promotion, increase of salary, or higher professional reputation (expectancy value), and if they perceive an incentive value in these outcomes that makes the effort worthwhile (valence value). Industrial psychologists like Locke and Latham integrate some of the above theories to say that high self-efficacy leads to higher effort toward a goal; high -goal individuals tend to believe that pursuing a goal leads to achievement;

and higher goals produce higher standards for achieving self-satisfaction (Oxford and Shearin, 1994).

Tremblay and Gardner (1995) acknowledged the motivational theories and concepts discussed above but drew attention to the lack of empirical evidence that would prove their significance for L2 learning. They also argue that some of the components of the socioeducational model like Desire to Learn French and Attitudes toward Learning French could be considered as measures of valence, while French Class Anxiety and French Use Anxiety could be expected to correlate strongly with the performance expectancy (that is, self-efficacy) component of the expectancy theory.

III. iii. Context of the Study

Unlike other studies which are concerned with the role of motivation in language learning (see Clément et al., 1980; Clément et al., 1994; Gardner, 1985; Dörnyei, 1990), this study aims to investigate the levels and nature of motivation in adult learners of English in an English-medium university, where English is acquired through content-learning by engineering students in a four-year undergraduate program. The situation is neither that of a second language learning, “where the language is typically used as the main vehicle of everyday communication”, nor altogether that of a foreign language learning “where language learners are surrounded by their own native language and have to go out of their way to find stimulation and input in the target language” (Oxford and Shearin, 1994, p. 14). In the given English-medium university all college-level courses in basic and advanced education areas, as well as language course, are taught in English in order to improve academic proficiency in English. English is used for textbooks, lectures and course materials. The aim is to broaden students’ general and specialized knowledge and build professional expertise in English. These students are expected to compete and take leadership in the international arena. English becomes a means for reading, writing, and talking about current issues in contents courses while the attained English skills are a by-product of this process. Thus, English is used for truly functional and communicative purposes. It seems reasonable to suspect that participants’ motivation and attitudes to learning English in an English-medium educational system will to some extent influence their success in the engineering courses in addition to other cognitive factors such as intelligence and aptitude.

Many studies which have investigated motivation and/or its subcomponents in relation to language learning have reported significant correlations with measures of achievement in a second language such as objective tests and course grades (Gardner, 1985). This study, however, investigates whether L2 motivation has significant correlations with measures of academic achievement in the content-learning context, and not with measures of subjects’ second language gain.

In consideration of the nature of the L2 learning context defined above, the objectives of this study are:

a) to assess our subjects' attitudes and beliefs related to learning English in a content-learning medium by using a situation-specific scale and examine its underlying constructs;

b) to focus on the relevance of social psychological factors, as operationalized through the AMTB measure, to the subscales that emerged from subjects' responses to the situation-specific scale;

c) to look for a relationship between the subscales of the attitude/motivation measures and subjects' academic success measured by the cumulative grade point average (CGPA) scores on subjects' formal transcripts; and

d) to investigate the predictive value of certain learner variables - name of department registered in, length of study in the department, the type of high school graduated from, learners' status as a first or final year student - on subjects' scores on the two motivation/attitude scales.

II. METHOD

II. i. Subjects

The sample consisted of 386 students enrolled in the engineering faculty of a Turkish university with the following distribution: Physical Engineering (55), Industrial Engineering (42), Food Engineering (61), Electrics and Electronics Engineering (75), Mechanical Engineering (95), and Civil Engineering (56). Of this total, 218 were first year students taking freshman courses (such as physics, calculus, chemistry, etc.) and 168 were senior students taking final year courses. All subjects had participated in and successfully completed a one-year intensive English program (of five hours a day) before they registered to their department courses. In addition, freshman students were currently taking two-semesters of freshman English as a four-credit course.

II. ii. Measures

Sakui and Gaies (1999) have observed that questionnaires on learners' beliefs and attitudes have been developed and analyzed in two ways. The first method is to group items a priori into *logically-derived categories*, with the analysis of data focusing on similarities and differences in response patterns to items within a category (e.g. Horwitz, 1988; Wen and Johnson, 1997; Vallerand et al., 1993). The second is to collect responses to a large set of items presumably tapping different beliefs and attitudes and then to identify, usually on the basis of a factor analysis, a set of *empirically-derived categories* (e.g. Yang, 1992; Mori, 1997). In line with the second procedure, we initially formulated 50 items drawing upon information from a survey of the existing literature and the educational context of the study. This number was reduced to 32 after the elimination of the low reliability items. Ultimately, the questionnaire was composed of two sections: 1) a situation-specific scale of thirty-two written statements that concerned intentions, beliefs, values, interests, and attitudes specific to the participants' learning context and 2) fifty items adopted from the standardized measure of Attitude/Motivation Test

Battery (developed by Gardner and colleagues). For convenience of collecting data from such a large group, both scales were administered at one sitting. All questionnaire items were rated on a 5-point Likert scale ranging from strong agreement to strong disagreement. The scales were administered in English. Responses on the negatively worded items were recoded before scoring. The pilot study carried out with secondary year electrical engineering students yielded acceptable Cronbach alpha reliability indices for the two sections as .85 and .89, respectively, and .93 for the total of the questionnaire. The order of the first section and second section of the tool was counterbalanced to avoid the effect of the fatigue factor on the results.

II. iii. Procedures

The administration of the questionnaire took place during May, 2007. The six freshman groups were administered the questionnaire simultaneously during their Physics mass course during a period of 15-30 minutes. The researchers were physically present during the administration of the questionnaires together with four other assistants who were given clear instructions regarding the contents and administration of the scale. Final year students were administered the questionnaire in their respective departments by the authors in person on different days according to the availability of the students and teachers. The courses containing the maximum number of students were employed. The students were explained the purpose and nature of the study, that their participation was voluntary, and that their responses would remain confidential.

III. RESULTS

III. i. Overview of Analyses

Firstly, the descriptive analysis values for the situation-specific scale are presented. This is followed by the examination of the psychometric properties of the new instrument. The analytical strategy was adapted from that of Noels and his colleagues (2003). To derive a distinctive and reliable subscale for each category of the situation-specific variables, factor analyses and reliability analyses were conducted. These subscales were later correlated with the standard subscales of the AMTB to investigate the relationship between these constructs. Lastly, researchers looked for any associations between participants' scores on all subscales and their academic achievement in non-language engineering courses (i.e. CGPA scores). Lastly, stepwise regression analysis was run separately to check for any causal relationships among the two scales as the dependant variables and the four learner variables. SPSS version 15.0 was used for statistical analysis.

III. ii. Descriptive Statistics

Table 1 presents the descriptive statistics for the total and the two sections of the questionnaire comprising the situation-specific and the AMTB scales. The Cronbach's alpha indices for the situation-specific ($\alpha = .87$), the AMTB ($\alpha = .91$) and the total questionnaire ($\alpha = .93$) yielded satisfactory internal consistency and reliability. An examination of the means, standard deviations, skewness, and kurtosis values for the final subscales suggested that a normal distribution was underlying the responses.

Table 1 Descriptive statistics for the combined scale

Sections	no. of items	mean	SD	N	Cronbach's alpha	Skewness	Kurtosis
Situation-specific	32	96.58	14.50	386	.87	-.162	.45
AMTB	50	172.95	16.63	386	.91	-.579	1.11
Total	82	269.53	28.60	386	.93	-.438	1.14

Attitude/Motivation Test Battery: The AMTB originally comprised 12 subtests, nine of which were used in this study because they matched the characteristics of the given context. The subscales, with the number of items and internal consistency reliability coefficients presented in brackets, are as follows: Interest in Foreign Languages (9 items; $\alpha = .71$); Motivational Intensity (7 items; $\alpha = .54$); English Class Anxiety (6 items; $\alpha = .64$); Attitudes toward Learning English (5 items; $\alpha = .46$); Attitudes toward English-speaking people (4 items; $\alpha = .63$); Integrative Orientation (3 items; $\alpha = .68$); Desire to Learn English (6 items; $\alpha = .62$); English Use Anxiety (5 items; $\alpha = .55$); and Instrumental Orientation (4 items; $\alpha = .75$). Gardner's AMTB has undergone lengthy validation and widespread use since the 1960s. Good psychometric properties have been reported by Masgoret and Gardner (2003).

Situation-specific scale: Table 2 presents the descriptive statistics for the 32 items under this section and the factors they load on. Judging by the broad range of item means (i.e. 2.37 versus 4.25), it could be argued that the respondents were very careful and particular in answering the questionnaire and did not respond randomly or casually.

Table 2 Descriptive statistics for situation-specific scale

F ¹	Mean ²	SD	Item
1	4.25	0.91	31 English is necessary as a global language because it enables international communication.
-	4.19	1.07	42 I chose to come to this university because I believed it would be an advantage to be educated in English.
1	4.10	0.91	12 I will try to continue to improve my English even after I start my engineering career.
1	4.07	0.91	48 Engineers that know English well are rewarded by getting a promotion or benefits in their jobs.
-	4.07	0.99	18 I would like to have more student exchange programs in our university so that I can study in another country for a semester.

1	3.96	1.00	26	After I graduate, I wish to go abroad for a time to improve my English.
1	3.95	1.02	50	Knowing English makes me feel like a member of the worldwide society of engineers.
1	3.88	1.04	49	When I graduate as an engineer, I will look for a job where I can make use of my English.
1	3.81	1.05	40	I wish we had native speakers of English as teachers in our department or school.
-	3.81	1.28	6	I don't need to know English in order to be qualified as a good engineer.
1	3.77	1.15	15	I wish our department program would allow us to take extra language related courses (speaking, writing, etc.) throughout the four years of school.
7	3.70	1.10	27	We should be given more opportunity to practice and develop our English in our classrooms.
1	3.67	1.19	22	I hope I will not have to use English when I start working as an engineer.
6	3.60	1.21	46	The members of my family do not really care whether I learn English or not.
-	3.52	1.06	41	In all my schooling years, I always had a strong desire to learn English.
2	3.51	1.33	4	English-medium education has a harmful influence on my native language Turkish.
5	3.51	1.11	28	Our department teachers often remind us how important English is for our future careers.
4	3.50	1.14	10	I believe I can learn a third language easily because I already know two languages.
6	3.48	1.18	47	The members of my family encourage me to learn a foreign language other than English.
8	3.47	1.33	23	I envy my teachers who are very proficient speakers of English.
3	3.41	1.23	43	I was never a successful student in my English classes.
2	3.38	1.23	1	When I am preparing for my lessons, I prefer to study from the English version of our course books.
4	3.22	1.09	13	My level of English is good enough to meet my needs in a work environment.
3	3.20	1.23	39	I usually had low grades in my English language classes at high school.
-	3.20	1.14	24	The department curriculum should allow us to learn foreign languages other than English.
3	3.04	1.30	19	My academic performance is unsatisfactory because I have difficulty understanding course content in English.

5	2.77	1.21	30	My English enables me to get higher grades in my courses.
2	2.73	1.16	38	I cannot show my intellectual capacity in my school performance because of the foreign language factor.
7	2.70	1.24	45	I don't want to spend a year of study in the Prep English program just to learn English.
2	2.68	1.36	29	I could become a better engineer if all our courses were lectured in Turkish.
2	2.65	1.30	8	I would prefer my courses to be lectured in Turkish and have supplementary English courses at each semester.
8	2.37	1.17	2	Most of our teachers are not competent in lecturing in English.

¹Factor(s) on which item loads at 0.35 or higher

²Means are based on a five-point scale: 1. Strongly agree; 2. Agree; 3. Undecided; 4. Disagree; 5. Strongly disagree. N= 386

III. iii. Factor Analysis of the Situation-specific Scale

Using a minimum-eigenvalue criterion of 1.0, a factor analysis was performed for the situation-specific items using principal component analysis technique. The analysis strategy involved an iterative process, whereby any item that did not contribute appreciably to the solution (i.e. those with loadings below .32, the minimum suggested by Tabachnick and Fidell, 1996) was eliminated. However, since items with factor loadings under .35 loaded on more than one factor, only items with loadings of .40 and above were kept (which eliminated items 6, 18, 24, 41, 42), leaving 27 items for the main study. The final analysis yielded an eight-factor solution which accounted for 57.75 % of the total variance. The internal consistency coefficient for the subscales varied between .82 and .25 (with a mean of .52). It was the two-item scales that depressed the mean coefficient, yielding lower reliability indices but strong loadings. The factor matrix produced by Varimax rotation is presented in Table 3.

Goal-need significance of learning English ($\alpha=.82$): Factor 1 loads heavily on nine items (12, 26, 48, 49, 31, 15, 50, 22, 40), all of which concern the participants' recognition of the global significance of English as a means of international communication, professional affiliation, and higher professional reputation, as well as the participants' acknowledgement of a need for advanced levels of L2, either to be acquired at school or through one's persistent personal efforts following their formal education. In sum, the participants' see a certain instrumental value in L2 learning and express a desire for learning it. This factor directly relates to the *relevance* theory (Crookes and Schmidt, 1991), whereby learners perceive that personal needs such as achievement, affiliation, and power are being met by learning the L2, and Schumann's theory of *stimulus appraisal* (in Dörnyei, 2003).

Attitude toward English-medium education ($\alpha=.73$): Factor 2 loads on five (8, 29, 4, 1, 38), four of which (8, 29, 4, 38) very specifically assess attitudes related to the use of L2 (as opposed to L1) as the medium of education in the university context. The focus of these items is whether such practice is harmful to L1, cognitive or professional development of the participants'. Item 1 concerns their

engagement in motivated study habits of using the English version of course books for study purposes, which is supportive of the objectives of an L2-medium education.

Past Successes/Failures in Learning English ($\alpha=.71$): Three variables load under Factor 3. Two items (39, 43) express participants’ self-evaluation of their prior success in English language classes, and the third item (19) attributes participants’ low school performance to inability to understand course content in English. Weiner’s (1992) attribution theory explains this construct by arguing that causal ascriptions of past failures and successes affect expectations of future success. Learners scoring high on this factor are high achievers while

Self-confidence in language learning capacity ($\alpha=.51$): Two items load on Factor 4. They (10, 13) are indicative of subjects’ self-confidence with relevance to ability to learn a third language and to meet the L2 requirements of a work environment. According to expectancy-value theory (in Oxford and Shearin, 1994), attributions of past accomplishments play an important role in developing self-efficacy.

Attribution of Value ($\alpha=.28$): Two items loaded on Factor 5. Item 28 expresses the teachers’ role of consciousness-raising concerning the significance of L2 learning for participants’ future career. Item 30, on the other hand, reflects the importance attributed to L2 learning in achieving higher academic success. With respect to goal-setting assigned by teachers, Lock et al. () conclude that assigned goals, if accepted by the individual, have the same effect as goals that the individual sets for himself. This variable can also be explained by *valence*, which is defined as the subjective value that an individual associates with a particular behavior (Lee et al., 1989).

Table 3: Situation-specific Scale: Varimax Rotated Factor Matrix, Communalities (h^2), and Eigenvalues ^a

Items	Factor loadings							
	1	2	3	4	5	6	7	8
h^2								
12	.641							.49
26	.640							.49
48	.639							.49
49	.614							.61
31	.608							.51
15	.569							.45
50	.548							.54
22	.531							
.56								
40	.492							
.51								
8		.819						.72
29		.776						.67

4	.564								.56
1	.549								.48
38	.415								.46
39		.800							
.66									
43		.750							.64
19		.639							.61
13			.710						.63
10			.701						.58
30				.616					
.61									
28				.616					
.56									
47					.761				.71
46					.710				.68
2						.782			.63
23						.494			.56
45							.736		.69
27							.553		.51
Eigenvalue	5.78	2.23	1.62	1.48	1.20	1.16	1.08	1.03	

^a Note: Only loadings of ± 0.35 or greater are included in this solution

Parental Attitudes toward Learning a Foreign/Second Language ($\alpha=.49$): Factor 6 obtained appreciable loadings from two variables (46 and 47). Both items investigate parental encouragement of learning a second and/or foreign language. This factor closely resembles Gardner's Parental Encouragement construct (1985) adapted for university level students.

Teacher as a Model ($\alpha=.31$): Two items yield strong loadings on factor 7 (23, 2). Both items concern participants' opinions of their teachers' efficiency in delivering lectures in English.

Language-learning Opportunities ($\alpha=.27$): Two items load on Factor 8 (45, 27). Item 45 taps students' opinions related to the one-year intensive English program that they are exposed to before they can register to their department programs. Item 27 relates to the opportunities that the classroom medium offers for students to develop their communicative competence. The items assess participants' willingness to expend energy in the direction of learning L2 for an extended period of time. Such *persistence* (Maehr and Braskamp, 1986) is believed to be a necessary condition for achievement and an indicator of motivation.

III. vi. Intercorrelations of the AMTB and Situation-specific Factor Scores

A correlational analysis of the relationships among the established subcomponents of the AMTB and the situated attitudinal/motivational scales will illustrate the common aspects which underlie both constructs. The intercorrelation matrix in Table 4 shows that with the exception of *English class anxiety* and *English use anxiety*, most of the subscales on the AMTB correlate positively and significantly with the subcategories of the situation-specific scale. *Goal-need*

significance stands out in its highly significant positive relationships with *instrumental orientation* ($r=.61$), *interest in foreign languages* ($r=.57$), *integrative orientation* ($r=.58$), and *desire to learn English* ($r=.58$), and *Attitudes toward English-speaking people* ($r=.49$). As expected, *English Use Anxiety* had a moderately negative relationship ($r=-.38$) with goal-need significance, as with all other situation-specific subscales.

Attitude to English-medium education and eight of the AMTB subscales correlate highly and positively. Significant correlation indices appeared particularly with *desire to learn English* ($r=.40$), *interest in foreign languages* ($r=.38$), and *instrumental orientation* ($r=.35$) and *motivational intensity* ($r=.37$), while a significant negative relationship appeared for *English use anxiety* ($r=-.38$).

Past Successes/Failures in Learning English, not surprisingly, shows the highest positive relationship with *attitudes toward learning English* ($r=.45$) and *interest in foreign languages* ($r=.37$). Also significant is its negative relationship with *English use anxiety* ($r=-.32$).

Self-confidence in language learning capacity has a significant negative correlation with *English use anxiety* ($r=-.41$). This is in complete agreement with Clément et al.'s (1980) conceptualization of self-confidence as including the components of language-use anxiety (the affective aspect) and self-evaluation of L2 proficiency (the cognitive aspect).

Attribution of Value, most importantly, has a significant relationship with academic achievement at $p<.05$, and most of the other AMTB components. An awareness of the pragmatic value of learning English through self-experience and teacher-driven motivation correlates significantly with *motivational intensity* ($r=.30$), *desire to learn English* ($r=.30$) and other subscales at close coefficient values.

Parental Attitudes toward Learning a Foreign/Second Language appears to correlate significantly and positively with eight of the AMTB factors, the most significant relationship being with *motivational intensity* ($r=.30$), and a significantly negative relationship with English anxiety ($r=-.26$). According to Dörnyei, an important channel of developing self-efficacy is “from the persuasion, reinforcement and evaluation by others, especially teachers or parents” (1994, p.277).

The teacher as a model is the perception of the teacher as the group leader, embodying the “group conscience” (Brophy and Kher, 1986), and therefore student attitudes and orientations toward learning will be modeled after their teachers. This theory is confirmed in our study by the significant positive correlations between this construct and *desire to learn English* ($r=.33$), *interest in foreign languages* ($r=.29$) and most of the other subscales except for the anxiety scores.

Language-learning Opportunities show moderate correlations with all categories of the AMTB except for the two anxiety measures where the data yield insignificant positive or negative relationships.

III. v. Correlations among the AMTB and Situation-specific Scales and Academic Achievement

Pearson product-moment correlation matrix calculated for participants' AMTB and situation-

Table 4 Intercorrelations among the subcomponents of the AMTB and situation-specific scale

situation-specific factors	AMTB factors									CGPA
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1. Goal-need significance.	.57**	.40**	.16**	.36**	.49**	.58**	.58**	-.38**	.61**	.11*
2. Attitude toward English-medium Education	.8**	.37**	.14**	.27**	.25**	.34**	.40**	-.38**	.35**	.12*
3. Past Successes /Failures	.37**	.24**	-.09	.45**	.06	.20**	.34**	-.32**	.10*	.29**
4. Self-confidence	.36**	.18**	.01	.28**	.05	.13**	.29**	-.41**	.12*	.12*
5. Attribution of Value	.29**	.30**	.16**	.15**	.26**	.29**	.30**	-.26**	.29**	.12*
6. Parental Attitudes	.29**	.22**	.03	.25**	.13*	.23**	.23**	-.28**	.16**	.01
7. Teacher as a model	.29**	.21**	.06	.20**	.27**	.18**	.33**	-.20**	.27**	-.03
8. L2 learning opportunities	.14**	.20**	.04	.17**	.19**	.17**	.16**	-.08	.18**	.05
CGPA	.16**	.13*	-.05	.24**		-.01	.02	.17**	-.12*	.07

Note: N=386 *p<.05 **p<.01

AMTB scale: 1=. Interest in Foreign Languages; 2= Motivational Intensity; 3= English Class Anxiety; 4= Attitudes toward Learning English; 5= Attitudes toward English-speaking people; 6= Integrative Orientation; 7= Desire to Learn English; 8= English Use Anxiety; 9= Instrumental Orientation

specific scores revealed a moderately significant relationship ($r=.69$, $p<.01$) between the two constructs, and very strong relationships between each scale and the composite score ($r=.93$, $p<.01$ and $r=.91$, $p<.01$, respectively). When we correlated subjects' scores on the two measures and their CGPAs as the indicator of academic success, indices revealed a mildly significant relationship between participants' academic performance in their engineering courses and their general attitude/motivation scores ($r=.14$, $p<.01$) and context-specific attitudes to learning content through a L2 ($r=.18$, $p<.01$).

As will be seen from Table 4, on the situation-specific measure academic success correlated most significantly with *past successes/failures* ($p<.01$) and with the following subscales at $p<.05$ level: *goal/need significance*, *attitude toward English-medium education*, *self-confidence*, and *attribution of value*. The subscales of the AMTB that yielded the most significant correlations with CGPA scores were *attitudes toward learning English*, *interest in foreign languages*, and *desire to learn*

English at $p < .01$ level, while significant positive correlations with *motivational intensity* and negative correlation with *language use anxiety* were at $p < .05$ level.

III. vi. Learner Variables as Predictors of Scores on the AMTB and Situation-specific Scales

The final analysis attempted to determine whether the four learner variables as a) being a first year/fourth year student, b) department registered in, c) length of study in the program (i.e. the total number of years spent studying in the program) d) type of high school graduated from, would predict a student's motivational strength and orientations as measured by the AMTB and the situation-specific scales. The data were submitted to a linear regressions analysis performed in a stepwise manner. A separate analysis was conducted for each scale. (The level of significance for a variable to enter the regression was set at $p = .05$). Table 5 and Table 6 show the results of the regression, with r as the simple correlation of the predictor with the outcome measure, β as the standardized coefficient, the t statistics showing the significance of the beta coefficient, and p as the significance level of the t statistics.

Table 5 Data for Stepwise Regression of the AMTB scale

Variables in Equation	r	beta	t	p
Type of high school	.11	.11	89.23	<.01
Variable excluded from equation		entry beta	t to enter	p
Length of study	-.10	-.10	-1.95	.05
Department name	.09	.09	1.68	.09
First/Last year	-.08	-.08	-1.53	.13
R= .11		R ² = .01		

As Table 5 indicates, only one type of learner variable, *type of high school graduated from*, had a significant effect on participants' AMTB scores, while the other three variables did not prove to be significant predictors of the general motivational tendencies. The same pattern was observed for the situation-specific scale; as will be seen from Table 6, the three variables of *length of study*, *department name* and participants' standing as a *first year or last year*

Table 6 Data for Stepwise Regression of the Situation-specific scale

Variables in Equation	r	beta
t	p	
Type of high school graduated from	.11	.11
	<.01	56.56

Variable excluded from equation	entry beta	Vari t to enter
Length of study	-.03	-.03
Department name	.06	.06
First/Last year	-.02	-.02

R= .11 R²= .01

students were similarly excluded from equation whereas the *type of high school* participants graduated from had a significant effect on participants' beliefs and attitudes related to their language-learning context.

IV. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The purpose of this study was to illuminate the situation-specific aspects of attitudes and motivation and how they can be associated with the more general, trait-like components of motivation measured by Gardner's socio-educational model. As other researchers have suggested, Gardner's definitional model needs to be broadened to allow for more psychological and cognitive reasons for learning a second language. It is reasonable to expect learners' attitudinal orientations and motivation to be determined by their past and present educational experiences and their consequences, their perceptions of the social influences and circumstances surrounding their education, as well as their beliefs about how efficiently their present education is meeting their prospective career goals and needs.

In answer to the first research question, a principal components analysis yielded eight components of attitudes and beliefs related to the learners' immediate learning environment. The *goal-need significance* factor bears significant relationships with all of the components of the AMTB and participants' academic achievement. Participants that have set for themselves L2 learning goals relevant to their future career development and that wish to be affiliated with English-speaking colleagues and academics also perceive a high instrumental and integrative value in learning English, unlike the subjects' of Csizér and Dörnyei (2005b) for whom professional interest "has not developed into an ideal language self" (p.638). In agreement with Csizér and Dörnyei's (2005a) assertion, our data show that overall interest in foreign languages is just as influential in creating a strong commitment to learning an L2 as motivation to learn only a specific language. Participants with high levels of English use anxiety based on bad language learning experiences, on the other hand, seem to avoid goal-setting behavior and do not associate a career-focused need with learning English. Our findings are consistent with the goal-setting theory (see Lee et al., 1989; Trembley and Gardner, 1995) in that specific language-related career goals lead to higher school performance by increasing

effort, persistence and attention to learning content through English, as illustrated by the positive correlation between this measure and participants' CGPA scores.

Another significant component that affects positively motivational disposition and CGPA is favorable *attitudes toward English-medium education*. Although subjects suspect English-medium learning of having some harmful influence on L1 (i.e. by being prevented from acquiring and expressing professional concepts in their L1), they do not believe their professional skills and qualifications are any poorer for this, nor wish to be educated in any other way. Participants with positive attitudes are seen to be more desirous to learn English and other foreign languages, indicate stronger motivational intensity, and achieve higher scores on the instrumental and integrative measures. This construct also emerges as an important factor affecting subjects' academic achievement scores.

The situational component that most significantly affects academic achievement is participants' earlier experiences of *success or failure in learning English*. Participants with successful language-learning experiences tend to be the low anxiety group that have very positive attitudes toward English-medium education and a high interest in learning English and other foreign languages; the opposite is true for students who experienced failures in the earlier stages of learning English. This result agrees with Dörnyei's (1994) argument that "bad learning experiences" could be expected to affect motivation, and hence subjects' subsequent language-learning behaviors, and also with Weiner's (1992) attribution theory stating that past failures and successes affect future goal expectancy and self-efficacy. A solid background of success in learning English in high school and other language programs has the strongest relationship with achievement in English-medium tertiary education. This argument connects meaningfully with the importance our results attribute to subjects' high school background, which also appreciably and significantly affects participants' scores the AMTB and situation-specific measures.

The study also highlights the motivational importance of *self-confidence*, which is mainly a state of low English-use anxiety and high self-perceptions of English competence in relation to a future career/job context. Although this construct was initially operationalized in an interethnic context (Clément, 1986), the present study also suggests that the construct is a significant determinant of academic achievement (together with the anxiety component) where English as a second language is the medium of education.

Significant correlational relationship was established between *attribution of value* to language learning (which might also be called *valence*) and academic achievement. The value that department teachers attribute to learning English and the participants' own conviction that it contributes to his/her success leads to significant correlation indices with instrumental orientation and motivational intensity among others. As Oxford and Shearin (1994) indicated, a necessary condition for perceiving value in studying a language is an awareness of the consequences that would follow from the mastery.

Among the AMTB components established by Gardner and colleagues, the strongest indicators of academic achievement (at $p < .01$) are *attitudes toward learning English*, followed by *desire to learn English* and *interest in foreign languages*. Gardner (1985), too, points out that motivation for language learning includes not only goal orientation, but also the desire to learn the language and attitudes toward the language-learning situation. Our results, therefore, confirm the relevance of a social psychological approach to the understanding of L2 motivation in the given context. The integrative and instrumental subsystems overlap with most situation-specific scales areas because work and professional development are often a major reason for mixing in with another culture. Despite the marked differences in the context of the study, our findings related to English-use anxiety and self-confidence are similar to those found in other studies (Clément, et al., 1980, Clément, 1986); both of these clusters are strongly and negatively associated with each other and both contribute to academic performance in a significant way. It is possible to explain this outcome by reference to the assertion that “anxiety consumes attentive and cognitive resources which could otherwise be allocated to “other cognitive performances (Gardner et al., 1992), as witnessed by its negative correlation with academic success. In fact, English-use anxiety is a strong variable that has been seen to associate negatively with all the components of the situation-specific construct. Our results are congruent with other studies which have found language anxiety to correlate negatively with global measures of achievement such as objective tests and course grades (Horwitz et al., 1986) as well as specific processes like vocabulary recall and short-term memory capacity (MacIntyre & Gardner, 1991). English-class anxiety, on the other hand, which is also associated with the learning environment is Gardner’s model (1985), has a facilitating effect rather than a debilitating one, alerting students to the significance of the language learning process for meeting their needs (Scovel, 1991).

The study attempted to make a contribution to the long lasting debate over whether instrumental or integrative orientations gain superiority in motivating learners in different learning contexts. Integrative and instrumental orientations did not appear to be independent contributors to academic success but they jointly and indirectly affect this measure through strong associations with success predicting factors like goal/need significance and positive attitudes to English-medium education.

As for the learner variables, participants’ status as a *first- or fourth-year student*, *total duration of study* in the program, and the *name of the department registered to* do not function as significant predictors of their attitudinal and motivational configurations. Our students hold certain L2 motivational values and opinions related to English-medium education which do not change as a function of which department they study in, whether they are regular students or not in the program, and whether they are at the beginning or end of their university education. A significant predictor of the level of motivation and context-related attitudes is the type of high school participants graduated from. In the educational system of the given country, students coming from different types of high schools (which were categorized as five types in the questionnaire) are typically exposed to different amounts of English learning because while some of these high schools provide a

one-year intensive English program to their students in addition to increased hours of English on their curriculums other schools do not have such L2 fostering curriculums. Therefore, students enter these universities with varying degrees of English proficiency. University entrance examinations do not include an L2 component as a prerequisite for potential students of these faculties and institutions where education is carried out in the L2 medium.

Some of the pedagogical implications that could be derived from the results of this study could be summarized in this way: Students with bad or inadequate learning experiences of learning English in their earlier years of schooling, and therefore with high levels of anxiety related to the use of English, may well suffer from the consequences of this when they become students in English-medium universities. Hence, we suggest that students that aim for an engineering education in such universities should be required to possess a reasonable proficiency in English before they can be admitted to these programs. One can infer that a one-year intensive English program in these institutions does not raise students' proficiency to the desired degree. They could benefit greatly from an awareness of the importance of goal-setting behaviors and of learning an L2 for their future careers, and this might require assistance and guidance from the academic staff, administrators in orientation programs and other personnel in career offices. Positive attitudes need to be invoked in these students by using influences which extend beyond the school context, such as establishing international students exchange programs with other English-medium universities, participating in summer practice programs abroad through institutional contacts, and launching academic staff exchange programs that will enable social and linguistic contact with L2 speaking academics.

REFERENCES

- Au, S. Y. (1988). A critical appraisal of Gardner's social-psychological theory of second-language (L2) learning. *Language Learning*, 38, 75-100.
- Brown, H. D. (1990). *M & Ms for language classrooms? Another look at motivation*. Paper presented at the Georgetown Round Table on Languages and Linguistics, Washington, DC.
- Clément, R. (1986). Second language proficiency and acculturation: An investigation of the effects of language status and individual characteristics. *Journal of Language & Social Psychology*, 5, 271-290.
- Clément, R., Gardner, R. C., & Smythe, P. C. (1980). Social and individual factors in second language acquisition. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 12, 293-302.
- Clément, R., Dörnyei, Z. & Noels, K.A. (1994). Motivation, self-confidence, and group cohesion in the foreign language classroom. *Language Learning*, 44, 417-448.
- Clément, R. & Gardner, R.C. (2001). Second language mastery. In H. Giles & W.P. Robinson (Eds.). *The New Handbook of Language and Social Psychology*, 2nd ed. (pp. 489-504). London: Wiley.
- Crookes, G., & Schmidt, R. W. (1991) Motivation: Reopening the research agenda. *Language Learning*, 41, 469-512.
- Csizér, K. & Dörnyei, Z. (2005a). The internal structure of language learning motivation and its relationship with language choice and learning effort. *Modern Language Journal*, 89, 19-36.
- Csizér, K. & Dörnyei, Z. (2005b). Language learners' motivational profiles and their motivated learning behavior. *Language Learning*, 55, 613-659.
- Dörnyei, Z. (1990). Conceptualizing motivation in foreign language learning. *Language Learning*, 40, 46-78.
- Dörnyei, Z. (1994). Motivation and motivating in second and foreign language learning. *Modern Language Journal*, 78, 273-284.
- Dörnyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

- Dörnyei, Z. (2003). Attitudes, orientations, and motivations in language learning: Advances in theory, research, and applications. *Language Learning*, 53, 3-52.
- Gardner, R.C. (1980). On the validity of affective variables in second language acquisition: Conceptual, contextual, and statistical considerations. *Language Learning*, 30, 255-270.
- Gardner, R.C. (1983). Learning another language: A true social psychological experiment. *Journal of Language and Social Psychology*, 2, 219-240.
- Gardner, R.C. (1985). *Social Psychology and Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner, R.C. (1988). The socio-educational model of second-language learning: Assumptions, findings, and issues. *Language Learning*, 38, 101-126.
- Gardner, R.C. & Lambert, W. E. (1959). Motivational variables in second language Acquisition: *Canadian Journal of Psychology*, 13, 266-272.
- Gardner, R.C., Clément, R., Smythe, P.C., & Smythe, C. L. (1979). *The Attitude/Motivation Test Battery – revised manual* (Research Bulletin No. 15) London, Ontario: University of Western Ontario, Language Research Group.
- Gardner, R.C., Day, J.B., & MacIntyre, P.D. (1992). Integrative motivation, induced anxiety, and language learning in a controlled environment. *Studies in Second Language Acquisition*, 14, 197-214.
- Horwitz, E.K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70, 125-132.
- Horwitz, E.K. (1988). The beliefs about language learning in beginning university foreign language students. *Modern Language Journal*, 72, 283-294.
- Lambert, W. E. (1967). A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23, 91-109.
- Lee, T. W., Locke, E. A., & Latham, G. P. (1989). Goal setting theory and job performance. In A. Pervin (Ed.), *Goal concepts in personality and social psychology* (pp. 291-326). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- MacIntyre, P.D. & Gardner, R.C. (1991). Language anxiety: Its relation to other anxieties and to processing in native and second languages. *Language Learning*, 41, 513-543.

- Maehr, M. L. & Braskamp, L. A. (1986). *The motivation factor: A theory of personal investment*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Masgoret, A.-M., & Gardner, R. C. (2003). Attitudes, motivation, and second language learning: A meta-analysis of studies conducted by Gardner and associates. *Language Learning*, 53, 123-163.
- McGroarty, M. (1988). *University foreign language learning: What predicts success?* Los Angeles, California: UCLA, Center for Language Education and Research.
- Mori, Y. (1997). *Epistemological beliefs and language learning beliefs: What do language learners believe about their learning?* Department of East Asian Languages, Georgetown University, Washington, DC.
- Noels, K. A. (2001). New orientations in language learning motivation: Towards a model of intrinsic, extrinsic, and integrative orientations and motivation. In Z. Dörnyei & R. Schmidt (Eds.), *Motivation and second language learning* (pp. 43-68). Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Noels, K. A., Pelletier, L. C., Clement, R. & Vallerand, R. J. (2003). Why are you learning a second language? Motivational Orientations and Self-Determination Theory. *Language Learning*, 53, 33-63.
- Oxford, R., & Shearin, J. (1994). Language learning motivation: Expanding the theoretical Framework. *Modern Language Learning*, 78, 12-28.
- Sakui, K & Gaies, S.J. (1999). Investigating Japanese learners' beliefs about language learning. *System*, 473-492.
- Scovel, T. (1991). The effect of affect on foreign language learning: A review of the anxiety research. In E. K. Horwitz and D. J. Young, *Language anxiety: From theory and research to classroom implications* (p. 22). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (1989). *Using Multivariate statistics*. New York: Harper & Collins.
- Tremblay, P. F., & Gardner, R. (1995). Expanding the motivation construct in language learning. *Modern Language Journal*, 79, 505-518.

Vallerand, R. J., Pelletier, L.G., Blais, M.R., Brière, N.M., Senécal, C. & Vallières, E.F.

(1993). On the assessment of intrinsic, extrinsic, and amotivation in education :

Evidence on the concurrent and construct validity of the academic motivation scale.

Educational and Psychological Measurement, 53, 159-172.

Weiner, B. (1992). Motivation. *Encyclopedia of Educational Research* (pp. 860-865). 6th ed.,

vol.8. New York: Macmillan.

Wen, Q. & Johnson, R.K. (1997). L2 learner variables and English achievement: A study of

tertiary-level English majors in China. *Applied Linguistics*, 18, 27-48.

Yang, N.D. (1992). *Second language learners' beliefs about language learning and their use*

of learning strategies: a study of college students of English in Taiwan.

Unpublished

doctoral dissertation. The University of Texas, Austin, TX.

İlköğretim Öğretmenlerinin Okul Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Rollerine İlişkin Görüşleri¹

Elementary Teachers' Views about School Administrators' Technology Leadership Roles

Mehmet Sincar ve Battal Aslan
Gaziantep Üniversitesi ve İnönü Üniversitesi

Özet

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin sınıf ve branş öğretmenlerinin algılarını belirlemektir. Karma yöntemin kullanıldığı bu çalışmada hem nicel hem de nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın verileri nicel yöntem açısından “Teknoloji Liderliği Rollerini Envanteri”, nitel yöntem açısından ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Nicel yöntem açısından örneklem belirleme yöntemi olarak olasılığa dayalı örneklem çeşitlerinden biri olan tabakalı örnekleme kullanılmıştır. Örnekleme alınan 14 ilköğretim okulundaki 386 öğretmenin cevapladığı veri toplama aracı değerlendirmeye alınmıştır. Bu çalışmanın nitel veri toplama boyutunda amaçlı örnekleme dayalı olarak maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelere toplam 18 öğretmen katılmıştır. Katılımcıların, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin görüşlerinin; branş (çalışma alanı), cinsiyet ve öğrenci mevcudu (görev yaptıkları okullarda yer alan öğrenci mevcutları) bağımsız değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla parametrik analiz teknikleri kullanılmıştır. Nitel verilerin çözümlenmesi ise içerik analizi ile gerçekleştirilmiştir. Sınıf ve branş öğretmenlerinin görüşlerine göre ilköğretim okulu yöneticilerinin, teknoloji liderliği rolleri olan *insan merkezlilik*, *vizyon ve iletişim ve işbirliği* rollerini kısmen, *destek* rolünü yeterince sergiledikleri belirlenmiştir. Nicel araştırma teknikleriyle elde edilen bulguların, nitel araştırma tekniklerinden elde edilen bulgular tarafından da desteklendiği görülmüştür. İlköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin sınıf ve branş öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Cinsiyet değişkeni açısından sınıf öğretmenlerinin görüşleri arasında ilköğretim okulu yöneticilerinin vizyon rolüne ilişkin; branş öğretmenlerinin görüşleri arasında ise iletişim ve işbirliği rolüne ilişkin istatistiksel bakımdan anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Öğrenci mevcudu değişkeni açısından sınıf öğretmenlerinin görüşleri arasında ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Öğrenci mevcudu değişkeni açısından branş öğretmenlerinin görüşleri arasında ise ilköğretim okulu yöneticilerinin insan merkezlilik ve vizyon rollerine ilişkin anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Okul yöneticileri, teknoloji liderliği, teknoloji liderliği rolleri

¹ Bu makale “İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Rollerine İlişkin Bir İnceleme (Gaziantep İli Örneği)” başlıklı doktora tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

Abstract

This study aims to reveal the elementary school administrators' technology leadership roles, according to elementary classroom and subject teachers' perception, and to evaluate these roles. In this mixed method research both qualitative and quantitative methods were used. In order to determine whether elementary school principals' technology leadership role differentiate in respect of the independent variables such as subjects, gender, experience years in teaching, and number of student, the parametric analyze technique was used. Qualitative data was analyzed with the content analysis technique.

According to the opinion of classroom and subject teachers, the technology leadership roles of the elementary school administrators such as human-centered, vision, communication and cooperation were performed partially support role were determined to be performed enough. It was assured that findings obtained from quantitative research techniques were also supported by findings obtained from interviews which were the techniques of qualitative part. No significant differences between the views of subject teachers and classroom teachers were found about elementary school administrators' technology leadership roles. The results revealed that there were statistically significant differences in terms of gender variable among the views of the classroom teachers, related to the role of the vision of the elementary school administrators; among the views of the branch teacher, on the role of communication and cooperation. In terms of student number of schools, no significant differences were found between the views of teachers about elementary school administrators' role of technology leadership. However, there were significant differences among subject teachers' views about elementary school administrators' technology leadership roles considering roles in vision and human-centered components.

Key Words: School managers, technology leadership, technology leadership roles

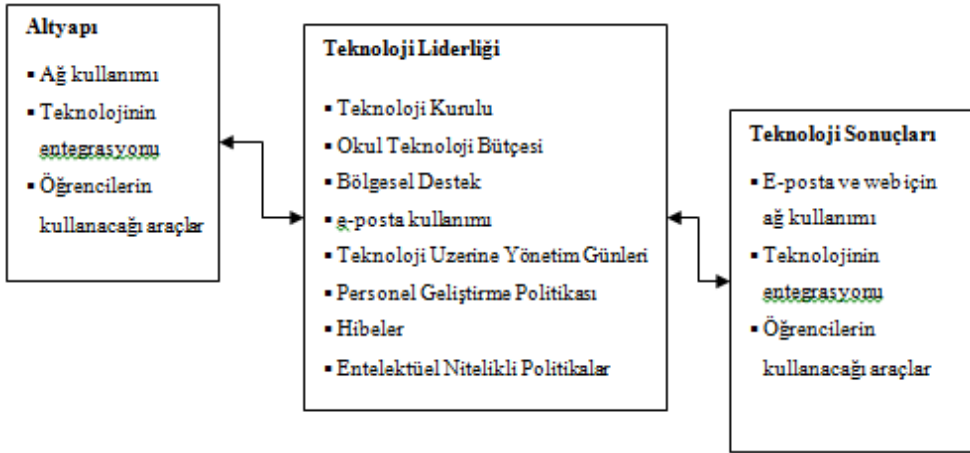
Giriş

Liderlik, sosyal bilimler içerisindeki farklı bilim dallarının ortak inceleme konularından biri olmasına karşılık, liderliğin ne ifade ettiği konusunda sosyal bilimciler arasında ortak bir algı dayanağı oluşmamıştır. Liderlik, farklı bakış açılarından yaklaşıldığında, farklı biçimlerde analiz edilebilen ve tanımlanabilen bir kavramdır. Nasıl ki bir nesneye değişik açılardan bakıldığında onun farklı özellikleri görülürse, liderlik kavramına da çeşitli yönlerden yaklaşıldığında onun farklı biçimlerde analiz edilip tanımlanması doğal karşılanabilir. Buna göre liderlik, yönetim biliminin bir konusu ve iş yaşamıyla ilgili bir kavram olduğu kadar aynı zamanda psikolojik, sosyolojik, politik, askeri, felsefi, tarihsel açılardan ele alınıp analiz edilebilen bir kavram olmaktadır (Şişman, 2004: 1).

Çağımızda liderler tek başına mucizeler yaratan insanlar olmaktan çıkıp, takımla ortak liderlik davranışları sergileyen bireylere dönüşmektedirler. Lider kümenin bir üyesi olarak, öteki üyeler üzerinde olumlu etkide bulunan, küme üyelerinin kendine yaptığı etkiden daha fazlasını onlara yapabilen küme üyesidir (Başaran, 1992). Hiyerarşik sistemleri ve yapıları yöneten bir bireyle açıklanmaya çalışılan

geleneksel liderlik kavramı, birlikte çalışan bireylerin ortaklaşa etkinlikleriyle tanımlanmaya başlanmış, liderlik olgusu okulun maddi temellerini şekillendirmeye başlayarak bu bireyler tarafından *paylaşılan davranışlar bütününe dönüşmüştür* (Turan 2002 ve 2006; Fullan, 2003; Gronn, 2002 ve 2008; Harris, 2005 ve 2008; Harris ve Muijs, 2005; Leithwood, Mascall ve Tiiu Strauss, 2009; Mangin, 2006; Rayner ve Gunter, 2005; Spillane, 2006; Spillane, Diamond, Sherer ve Coldren, 2005). Bu bağlamda teknoloji liderliği bir paylaşılan davranışlar bütünü olarak görülebilir.

Yu ve Durrington (2006)'a göre bugünün teknolojik yenilikleri eğitim için değerli eğitsel araçlar sağlamıştır. Okul yöneticileri okullarında bu yeniliklerin etkili bir biçimde kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin temel bir rol oynamalıdır. Bu rolün adını Anderson ve Dexter (2005), teknoloji liderliği olarak önermektedirler. Anderson ve Dexter (2005), bilgi ve iletişim teknolojilerini okulda kullanarak okulun etkililiğinin artırılması için teknoloji liderliği modelini önermişlerdir.

Şekil 1: Teknoloji Liderliği Modeli (Anderson ve Dexter, 2005)

Teknoloji liderliği, okulda liderliği belirleyen bir değişkendir. Örgütsel kararları, politikaları ya da okulun tamamında bilgi ve iletişim teknolojilerinin faydalı ve etkili kullanımına ilişkin eylemleri temsil eder (Anderson ve Dexter, 2005). Önerilen bu modelde, teknoloji liderliği başlığı altında yer alan öğeler okulun yönetimine entegre edildiğinde teknolojiye dayalı bazı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlar öğretmen ve öğrencilerin bilgisayar kullanımının yanı sıra her türlü iletişim için okul içi ağ kullanımı, web sitelerinden yararlanarak farklı amaçlara ulaşmaları, öğretim etkinlikleri ve müfredat için teknolojinin belirli seviyede entegrasyonu ve öğrencilerin deneme yazımı, rapor oluşturma, fen ve sosyal bilimler için simülasyon kullanma gibi akademik etkinliklerde öğrencilerin kullanabileceği bilgisayar tabanlı araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Weber (2006: 2), teknolojinin okula entegrasyonunun eğitimsel bir yenilik ya da bir değişim olarak görülebileceğini belirtmiştir.

Bu bağlamda, Persaud (2006:26) okul yöneticileri, öğrenci ve öğretmenlerin teknolojinin etkin kullanıcıları olmaları için teknoloji liderleri olmaya başlamaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu durum geniş anlamda kültürel, teknolojik, ekonomik ve politik güçlerin liderlik kavramında dönüşümlü bir değişim yarattığı bir çağda liderlik algısının da değişmesine neden olmakta, hatta liderliğin değişimle daha etkin bir kavrama dönüştüğü görüşü ağırlık kazanmaktadır (Mulford, Sillins ve Leithwood, 2004; Cheng, 2002; Dimmock, 1996; Dimmock ve Walker, 2000; DiPaola; 2003; Hargreaves, 2008; Riley ve MacBetah, 2003; Murphy ve Forsyth; 1999; Sleeers, Geijssel ve Van den Berg, 2002; Stoll, Bolam ve Collarbone; 2002).

Okullar bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak örgütsel performanslarını artırma yönünde çaba göstermelidirler. Bu da ancak okul yöneticilerinin liderliği ile mümkün olabilir. Yöneticiler, okula içeriden ve dışarıdan gelen her türlü bilgi ile bilişim teknolojilerinin en üst düzeyde kullanımı ve daha nitelikli eğitim-öğretim hizmetleri sunabilmek için çalışmalıdırlar. Benedetto'ya göre (2006:31), yöneticiler, sınıflarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımında öğretmenler için etkili modelleri bilen, bu modellerin uygulanmasına rehberlik eden, öğretim ve değerlendirmede en iyi uygulamaları nasıl destekleyeceklerini bilen kişilerdir.

Toplum, teknolojinin bir sonucu olarak değişmektedir ve dünya gittikçe teknolojiye daha bağımlı hale gelmektedir. Açık sistemler olarak okullar toplumun aynasıdır (Persaud, 2006: 23). İnsanlar her geçen gün hem özel hayatlarını hem de iş yaşamlarını teknolojiden en üst düzeyde faydalanır hale getirmektedirler. Ancak bilişim teknolojilerinin özel yaşam alanlarına girmesi, özel yaşam alanlarını tehdit eden bilişim suçlarını da beraberinde getirmektedir. Özellikle okullarda bilişim teknolojileri ile birlikte kontrollü ve kontrolsüz şeffaflaşmanın gerçekleşmesi, kısmen özel yaşam alanı olan okulların da bu suçların rahatlıkla işlenebileceği mekânlar haline gelmesine neden olmaktadır. Gelecekte okul yöneticileri, bir yaşam alanı olan okulları, bu tür suçlara müsamaha gösterilmeyen, ama bunu yaparken de okul içi demokrasiden taviz vermeyen bir yönetim tarzı benimsemelidirler (Dönmez ve Sincar, 2008).

Okul yöneticilerinin, okula dışarıdan gelen ve okul içerisinde üretilen her türlü bilgiyi algılamak, anlamlandırmak, gerektiğinde organize etmek ve ilgili bireylere ulaştırmak için bilgi ve iletişim teknolojileriyle barışık olmaları ve hatta bilgi ve iletişim teknolojilerini günlük yaşamlarının vazgeçilmezleri arasına sokmaları gerekmektedir.

Yeni bir teknoloji doğduğunda, egemen teknolojinin mevcut görevlerini ve daha da fazlasını yapmak üzere bir görev üstlenir. Bazı önemli ilerlemeler ortaya çıkarken, yeni teknolojinin başarılı bir şekilde değişimi ve yerini sağlamlaştırması için, en az eskisi kadar performans göstermesi gerekir. Bu daha hızlı, daha ucuz, daha kullanışlı bir biçimde gerçekleşmelidir ya da değişime karşı gösterilecek normal

seviyedeki direncin üstesinden gelmek için dayanıklı ve yeterli sayıda bazı avantajlara sahip olmalıdır (Mainstone ve Schroeder, 1999).

Yeni teknolojinin, yerini aldığı eski teknolojinin tamamlayamadığı görevleri yerine getirebilmek için nasıl bazı avantajlara sahip olması gerekiyorsa, okul yöneticileri de gelecekte okula etki edecek her teknolojik değişimde görevlerini yapabilmeleri için bazı avantajlara sahip olmak zorunda kalacaklardır. Bu avantajlara ise ancak teknolojinin gelişimine paralel olarak, belirli zaman dilimlerinde, bilişim teknolojilerine yönelik eğitim almakla sahip olabilirler. Günümüzde bilginin kontrol altına alınması, kontrol altına alınan bilginin okulda yer alan bütün birimler tarafından etkin bir biçimde paylaşılması ve işleyişe doğrudan katkı sağlamasına yönelik bir sisteme gereksinim duyulmaktadır.

Yönetimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması, okul tarafından üretilen veya okulun dışından elde edilen her türlü bilginin toplanması, kaydedilmesi, ilgililerine iletilmesi ve depolanmasını, en etkin, ekonomik ve hızlı bir biçimde yerine getirme sorumluluğunu doğuracaktır. İçten ve dıştan gelen bilgileri belli bir sistem içinde etkin olarak yönetebilen okullar, hedeflerine daha kolay ulaşabileceklerdir.

Geleceğin gereksinimlerine uygun beklentilerin çoğalması, özellikle eğitim yönetimi alanında çok boyutlu düşünemeyi, yeni anlamlandırmalar yapabilmeyi zorunlu kılacaktır. Özellikle bilişim teknolojilerinin yönetsel etkinliklere gelecekte katkıda bulunması bir beklenti olarak görülebilir. Okul yöneticilerinin bilişim teknolojilerinin yönetsel etkinliklerde kullanımının yanı sıra, eğitim-öğretim etkinlikleri ve öğrenci kişilik hizmetlerine ilişkin konularda da araştırmacı, sorgulayıcı, çözüm üreten ve çözümü paylaşan bireyler olmak için çaba harcamaları gerekecektir.

Toplumlar gelişmeye ihtiyaç duydukça, okullar da bu gelişimin ve beraberinde getireceği değişimin dinamiklerinden birisi olarak kalmaya devam edecektir. Okulların toplumun değişimine etki ettiği kadar bu değişimlerden etkilendikleri de aşikârdır. Günümüzde sürekli yenilenen okul ve okul çevresini etkileyen önemli unsurların başında bilgi ve iletişim teknolojilerinin geldiği söylenebilir. Okulların eğitimin niteliğini artıracak her türlü teknolojiyen faydalanması önemli olarak görülebilir. Ancak daha da önemlisi, bu tür teknolojilerin kullanımında insanı merkeze almak, okulda bulunan tüm insanların ihtiyaçlarını gözeterek planlama yapmak ve karar vermek gerektiğidir.

Bu bağlamda, insanı merkeze alarak okuldaki her türlü eğitimsel ve yönetsel etkinliklerde teknolojiyen en üst düzeyde faydalanmaya çalışmanın öncelikle okul yöneticilerinin görevi olduğu söylenebilir. Burada önemli olan, yöneticinin bu teknolojileri kullanarak liderlik ettiği eğitim kurumunu en üst düzeyde etkin hale getirip getiremeyeceğidir. Bu nedenle okul yöneticileri, birer okul paydaşı olarak rollerini yeniden tanımlamak durumundadırlar.

Bu araştırma ile okul yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada ayrıca okul yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin öğretmen görüşlerinin branş, cinsiyet ve görev yapılan okuldaki öğrenci mevcudu değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır.

Yöntem

İlköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada analiz tekniği olarak karma yöntem kullanılmıştır. Karma yöntem, nitel ve nicel metotların karıştırılarak tek bir çalışmada kullanıldığı genel bir araştırma türüdür (Somekh ve Levin, 2005). Çalışmada önce nicel daha sonra ise nitel veriler toplanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, 2008–2009 öğretim yılında, Gaziantep ili merkez ilçeleri (Şahinbey ve Şehitkâmil) sınırları içerisindeki ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma evreninde 178 ilköğretim okulu bulunmaktadır. Bu okullarda toplam 6023 öğretmen görev yapmaktadır.

Tablo 1

Evrende Yer Alan Öğretmen Sayıları

İlçeler	Okul Sayıları	Cinsiyete Göre Öğretmen Sayıları			Çalıştıkları Alana Göre Öğretmen Sayıları		
		Kadın	Erkek	Toplam	Sınıf	Branş	Toplam
Şahinbey	99	1611	1843	3454	2079	1375	3454
Şehitkâmil	79	1188	1381	2569	1559	1010	2569
Toplam	178			6023			6023

Araştırmanın Nicel Boyutu

Araştırmanın nicel boyutunda örneklem belirleme yöntemi olarak olasılığa dayalı örneklem çeşitlerinden biri olan tabakalı örnekleme kullanılmıştır. Tabakalı örnekleme, evrendeki alt grupların örnekleme temsili edilmelerinin garanti altına alındığı (bütün elemanlarıyla birlikte) bir örnekleme çeşididir (Muijs, 2004; Greasley, 2008). Bu bağlamda, çalışmada Şahinbey ve Şehitkâmil merkez ilçelerin sınırları içerisinde bulunan 178 ilköğretim okulu arasından 14 ilköğretim okulu ve bu okullarda görev yapan sınıf ve branş öğretmenleri örnekleme alınmıştır. Örnekleme giren öğretmen sayısı toplam 362 olarak belirlenmesine rağmen gönüllü öğretmen sayısının fazla olması nedeniyle veri toplama aracı 386 öğretmene uygulanmıştır.

Tablo 2
Katılımcıların Özelliklerine Göre Dağılımları

Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	186	48,2
	Erkek	200	51,8
	Toplam	386	100
Çalışma Alanı	Sınıf Öğretmeni	211	54,7
	Branş Öğretmeni	175	45,3
	Toplam	386	100

Araştırmaya 186 kadın ve 200 erkek öğretmen katılmıştır. Katılımcıların 211'i sınıf öğretmeni ve 175'i de branş öğretmenidir. Ayrıca 95 katılımcı 1–5 yıl kıdem diliminde, 109 katılımcı 6–10 yıl kıdem diliminde, 102 katılımcı 11–15 yıl kıdem diliminde, 36 katılımcı 16–20 yıl kıdem diliminde ve 44 katılımcı da 21 yıl ve üstü kıdem diliminde yer almaktadırlar.

Bu araştırmada verilerin toplanması için Sincar (2010) tarafından geliştirilen “Teknoloji Liderliği Rollerı Envanterı” kullanılmıştır. Veri toplama aracı örnekleme giren tüm okullara tek tek gidilerek ve her bir öğretmenle tek tek iletişim kurularak uygulanmıştır.

Sincar (2010) tarafından geliştirilen “Teknoloji Liderliği Rollerı Envanterı” dört boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar *insan merkezlik*, *vizyon*, *iletişim ve işbirliği* ve *destek* olarak adlandırılmıştır. Sincar (2010), veri toplama aracının geliştirilmesi sürecinde önce bir madde havuzu oluşturmuş ve daha sonra oluşturulan maddeleri altı öğretim üyesinin görüşüne sunmuştur. Öğretim üyelerinin görüşleri doğrultusunda 49 maddelik bir pilot form oluşturmuştur. Pilot form toplam 354 öğretmene uygulanarak madde analizi ve faktör analizi ile geçerlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu aşamadan sonra veri toplama aracının güvenilirlik katsayısını belirlemek için iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) hesaplanmıştır. Veri toplama aracının alt boyutları için iç tutarlılık katsayıları sırasıyla, 1.boyut: ,94; 2.boyut: ,92; 3.boyut: ,91 ve 4.boyut: ,91 olarak hesaplanmıştır. Veri toplama aracının tamamının güvenilirliğine ilişkin olarak hesaplanan iç tutarlılık katsayısı; ,97'dir. Veri toplama aracında bulunan boyutlar alanında uzman öğretim üyelerinden görüş alınması sonucunda, *insan merkezlik*, *vizyon*, *iletişim ve işbirliği* ve *destek* olarak isimlendirilmiştir.

Araştırmaya ilişkin elde edilen nicel verilerin çözümlenmesi amacıyla, aritmetik ortalama, standart sapma, *t*-testi, tek yönlü varyans yapılmıştır. Yapılan analizler öncesinde dağılımın homojen olup olmadığını test eden Levene'nin Varyansların Homojenliği Testi sonuçları incelenmiştir.

Araştırmanın Nitel Boyutu

Bu çalışmanın nitel veri toplama sürecinde amaçlı örnekleme olarak maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemleri nitel araştırma geleneği içinde ortaya çıkmış ve sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yöntem durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir (Somekh ve Levin, 2005; Dey, 1993; Sherman ve Webb, 2005).

Bu çalışmada, nitel veriler, yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilmiştir. Görüşme en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecidir. Görüşme, araştırmada cevabı aranılan sorular çerçevesinde ilgili kişilerden veri toplama şeklinde ifade edilebilir. Görüşme belirli bir araştırma konusu veya bir soru hakkında derinlemesine bilgi sağlar (Somekh ve Levin, 2005; Dey, 1993; Sherman ve Webb, 2005).

Araştırmanın nicel verilerinin toplandığı örnekleme bulunan ilköğretim okullarında görev yapan ve araştırmanın nitel verilerinin toplanması sürecindeki görüşmelere katılabileceğini belirten öğretmenlerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde 6 kadın ve 12 erkek öğretmen yer almıştır. Ayrıca 10 katılımcı sınıf öğretmeni ve 8 katılımcı da branş öğretmeni olarak dağılım göstermektedir.

Araştırma ile ilgili yasal izin alındıktan sonra öğretmenlerle bir ön görüşme yapılmıştır. Öğretmenler görüşmelerin kendi okullarında yapılmasını talep etmişlerdir. Gönüllülük ilkesine dayalı olarak 18 öğretmen görüşme davetini kabul etmişlerdir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler için örneklem seçilen okullardaki çalışmalar 2009 yılının Şubat ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir.

Nitel verilerin çözümlenmesi ise içerik analizi ile gerçekleştirilmiştir. Nitel verilerin analizi sürecinde verilerin geçerlik-güvenirlik çalışmaları için rastgele seçilen iki görüşme metni iki öğretim üyesi ve araştırmacılar tarafından okunarak bu metinlere ilişkin kodlamalar karşılaştırılmış ve tutarsız olan kodlar analiz sürecinden çıkarılmıştır. Ortak kodlar ise teknoloji liderliği rolleriyle ilişki temalar olarak isimlendirilmiştir. Okul yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin belirlenen temalar şunlardır:

- İnsan merkezlilik boyutu
 - Teknolojinin etkin kullanımı
 - Okul başarısı
- Vizyon boyutu
 - Vizyon paylaşımı
 - Yenilikçilik
- İletişim ve işbirliği boyutu
 - İletişim
 - İşbirliği
- Destek boyutu

- Öğrenme-öğretme ortamlarının düzenlenmesi
- Kişisel gelişim

Bulgular

Araştırmanın ana problemi ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemek olarak belirlenmiştir. Bu probleme ilişkin elde edilen bulgular nicel ve nitel olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

Ana Probleme İlişkin Nicel Verilerden Elde Edilen Bulgular

Tablo 3

Katılımcıların İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Teknoloji Liderliği Rollerine İlişkin Görüşleri

Boyutlar	Madde Sayısı	\bar{X}	Standart Sapma
1. İnsan Merkezlilik	11	3,39	0,79
2. Vizyon	7	3,35	0,82
3. İletişim ve İşbirliği	6	3,29	0,83
4. Destek	5	3,49	0,86
TOPLAM	29	3,38	0,74

Katılımcıların ölçeğe verdikleri yanıtların aritmetik ortalamaları incelendiğinde, tüm boyutlar ve ölçeğin toplamından alınan puanlar açısından, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği puan ortalamalarının 3,38 (*kısmen katılıyor*) olduğu görülmektedir. Bu ortalama değerine göre sınıf ve branş öğretmenleri, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerini “*kısmen*” sergilediklerini düşünmektedirler.

Ana Probleme İlişkin Nitel Verilerden Elde Edilen Bulgular

İnsan Merkezlilik Boyutu

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde *insan merkezlilik* boyutuna ilişkin katılımcılara “*okulunuzda yöneticilerin, teknolojiyle ilgili karar ve uygulamalarında insanların ihtiyaçlarını dikkate alarak sergiledikleri davranışlar nelerdir?*” sorusu yöneltmiştir.

Tablo 4
İnsan Merkezlilik Boyutu Açısından Katılımcıların Görüşleri

İnsan Merkezlilik Boyutu		Katılımcılar	
		f	%
Okul Başarısı	Eğitim teknolojilerini okula kazandırırken öğrencilerin ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını belirlerler.	15	%83
	Eğitim teknolojilerinin öğrencilerin okul başarılarına etkilerini değerlendirirler.	10	%55
	Okulun tüm üyelerinin okuldaki eğitim teknolojilerinden eşit düzeyde faydalanmalarını sağlarlar.	12	%66
Teknolojinin Etkin Kullanımı	Okul içi iletişimi sağlamada internet hizmetlerinden faydalanırlar. (Daha çok e-okul kullanımı)	8	%44
	Eğitim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili sorunları, okuldaki tüm bireylerin katılımını sağlayarak çözerler.	8	%44
	Eğitim teknolojilerinin okulda etkili kullanımı için, öğrencilerin görüşlerine başvururlar.	0	%0
	Eğitim teknolojilerinin okulda etkili kullanımı için, öğretmenlerin görüşlerine başvururlar.	10	%55

Görüşmelerden elde edilen nitel verilere göre katılımcıların görüşleri *teknolojinin etkin kullanımı ve okul başarısı* temaları altında incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun, ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin *insan merkezlilik* rolünü kabul edilebilir bir düzeyde sergilediği düşüncesine sahip oldukları söylenebilir. Örneğin; “Eğitim teknolojilerini okula kazandırırken öğrencilerin ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını belirlerler” (f:15) şeklinde görüş beyan eden katılımcılar, nicel boyutta da bu durum için okul yöneticilerinin uygulamalarına “katılıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. “Eğitim teknolojilerinin öğrencilerin okul başarılarına etkilerini değerlendirirler” (f:10) şeklinde görüş beyan eden katılımcılar ise nicel boyutta da bu durum için okul yöneticilerinin uygulamalarına “katılıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu bulgulara göre nicel olarak elde edilen veriler nitel olarak elde edilen veriler tarafından desteklenmektedir.

Bir katılımcı bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

Benim gözlemlerime göre öğretmenlerle bu konuda bir iletişim yok. “Nasıl bir teknolojiye ihtiyacınız var?” gibi sorulara şahit olmadım. Bazı öğretmenler kendi imkânlarıyla bu işi yapmaya çalışıyorlar. İdarede böyle bir uygulama yapılırken öğretmenle işbirliği çok fazla yok. Biz pek bu işlere karıştırılmıyoruz. Şimdi yöneticiler teknoloji konusunda “Biz bir bilgisayar aldık, görevimizi yerine getirdik” diyorlar. “Ne amaçla kullanılacak? Öğrenciler ne istiyorlar? Kişisel gelişimin sağlanması için mi alındı bunlar?” Bu konularda herhangi bir görüş belirtmiyorlar, hatta sormuyorlar (K7).

Vizyon Boyutu

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde vizyon boyutuna ilişkin katılımcılara “Okulunuzdaki yöneticiler, eğitim teknolojilerinin etkili kullanımı konusunda geleceğe yönelik ne tür planlar yapmaktadırlar?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 5
Vizyon Boyutu Açısından Katılımcıların Görüşleri

Vizyon Boyutu		Katılımcılar	
		f	%
Vizyon Paylaşımı	Okulda eğitim teknolojilerinin etkin kullanımına ilişkin bir vizyona sahiptirler.	8	%44
	Eğitim teknolojilerinin kullanımıyla sahip oldukları vizyonu öğretmenlerle paylaşırlar.	9	%50
Yenilikçilik	Teknolojinin okula kazandırılmasına yönelik uzun vadeli gelişim planları vardır.	8	%44
	Okulda eğitim teknolojilerine yönelik planların uygulanmasını savunan görüşleri desteklerler.	11	%61
	Eğitim teknolojilerinin kullanımı konusunda gelişmeleri izleyip sürekli yenilenmeyi savunurlar.	8	%44

Görüşmelerde elde edilen nitel verilere göre katılımcılarının görüşleri vizyon paylaşımı ve yenilikçilik temaları altında incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun, ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin vizyon rolünü kabul edilebilir bir düzeyde sergilediği düşüncesine sahip oldukları söylenebilir. Örneğin; “Okulda eğitim teknolojilerine yönelik planların uygulanması destekler” (f:11) şeklinde görüş beyan eden katılımcılar, nicel boyutta da bu durum için okul yöneticilerinin uygulamalarına “katılıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Benzer şekilde, “Eğitim teknolojilerinin kullanımıyla sahip oldukları vizyonu öğretmenlerle paylaşırlar” (f:9) şeklinde görüş beyan eden katılımcılar, nicel boyutta da bu durum için okul yöneticilerinin uygulamalarına “kısmen katılıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu bulgulara göre nicel olarak elde edilen veriler nitel olarak elde edilen veriler tarafından desteklenmektedir.

Vizyon boyutuna ilişkin olarak bir katılımcı düşüncelerini şu ifadelerle dile getirmektedir:

Evet, okul idaresinin okuldaki bilgisayar sayısını artırmak, daha fazla eğitim teknolojisini okula kazandırmak, bunları kullanarak başarıyı yakalamak ve eğitimin kalitesini artırmak gibi hedeflerini olduğunu biliyorum. Bu hedeflerini sık sık bizlerin yanında dile getiriyorlar. Ancak öğretmenler de yöneticilerde çok iyi biliyorlar ki bu durum okulun imkânları dâhilinde hayata geçirilebilir (K2).

İletişim ve İşbirliği Boyutu

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde *iletişim ve işbirliği* boyutuna ilişkin katılımcılara “Okulumuzdaki yöneticiler eğitim teknolojilerinin etkin kullanımıyla ilgili okulun tüm üyeleriyle işbirliğinde ne tür davranışlar sergilerler?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 6

İletişim ve İşbirliği Boyutu Açısından Katılımcıların Görüşleri

İletişim ve İşbirliği Boyutu		Katılımcılar	
		f	%
İletişim	Velilerle iletişim ve işbirliğinde internette faydalanırlar.	10	%55
	Öğrencilerin gelişimleriyle ilgili veri toplamak için eğitim teknolojilerinden yararlanırlar.	11	%61
	Okuldaki eğitimin kalitesini artırmak ve okulu geliştirmek için teknolojiyi kullanırlar.	14	%77
İşbirliği	Eğitim teknolojilerinin eğitim-öğretim etkinliklerinde nasıl kullanılacağına ilişkin öğretmenlerle birlikte fikirler üretirler.	8	%44
	Eğitim teknolojileriyle ilgili karar ve uygulamalar için okulda teknolojiyle ilgili bir danışma kurulu oluştururlar.	8	%44

Görüşmelerde elde edilen nitel verilere göre katılımcıların görüşleri *iletişim ve işbirliği* temaları altında incelenmiştir. Katılımcılarının çoğunluğunun, ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin *iletişim ve işbirliği* rolünü kabul edilebilir bir düzeyde sergilediği düşüncesine sahip oldukları söylenebilir. Örneğin; “Okuldaki eğitimin kalitesini artırmak ve okulu geliştirmek için teknolojiyi kullanırlar” (f:14) şeklinde görüş beyan eden katılımcılar, nicel boyutta da bu durum için okul yöneticilerinin uygulamalarına “katılıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Benzer şekilde, “Öğrencilerin gelişimleriyle ilgili veri toplamak için eğitim teknolojilerinden yararlanırlar” (f:11) şeklinde görüş beyan eden katılımcılar, nicel boyutta da bu durum için okul yöneticilerinin uygulamalarına “katılıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu bulgulara göre nicel olarak elde edilen veriler nitel olarak elde edilen veriler tarafından desteklenmektedir.

Bir katılımcı iletişim ve işbirliği boyutuna ilişkin görüşlerini şu ifadelerle dile getirmiştir:

Özellikle e-posta kullanıldığını görmedim. Her şey telefonla hallediliyor. Okulun web sayfası yok. Geçen gün söyledim; okulda iki bilgisayar öğretmeni var, bir web sayfası yaparsınlar, biz destekleyelim. Her öğretmen bir ürün koysa sayfaya, bir yazı yazsa gönderse, tanıtım amaçlı... Şunu da gündeme

getirdim bir dergi çıkartalım ve teknolojiyi ön plana çıkaralım, ama olmadı. Ancak idarecilerden ziyade bu iş öğretmenlerle alakalı gibi geliyor bana. Eğer bir okulda bilgi teknolojilerin okulda kullanımını konusunda öğretmenler çok istekli olsalar, okul yönetimi de bunu görüp çevreyle, özellikle de velilerle iletişime geçip işbirliği yoluna gidebilir. Bu açıdan ben biraz da öğretmenleri sorumlu tutuyorum bu konuda (K11).

Destek Boyutu

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde *destek* boyutuna ilişkin katılımcılara “Okulunuzda yöneticiler teknolojinin etkin kullanımıyla ilgili öğretmen ve öğrencilere destek verirken ne tür davranışlar sergilerler?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 7

Destek Boyutu Açısından Katılımcıların Görüşleri

Destek Boyutu		Katılımcılar	
		f	%
Öğrenme Ortamının Düzenlenmesi	Sınıf ve laboratuvarların eğitim teknolojilerine göre düzenlenmesini desteklerler.	10	%55
	Öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanabilecekleri ortamlar oluştururlar.	11	%61
	Öğrenme-öğretme ortamlarının zenginleşmesi için öğretmenlerin teknolojinin getirdiği imkânlardan faydalanmalarını sağlarlar.	14	%77
Kişisel Gelişim	Öğretmenlerin okuldaki eğitim teknolojilerinde faydalanmalarını sağlarlar.	13	%72
	Eğitim teknolojilerinin kullanımında örnek olacak davranışlar sergilerler.	14	%77

Görüşmelerde elde edilen nitel verilere göre katılımcıların görüşleri *öğrenme ortamının düzenlenmesi* ve *kişisel gelişim* temaları altında incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun, ilköğretim okullarında görev yapan yöneticilerin *destek* rolünü kabul edilebilir bir düzeyde sergilediği düşüncesine sahip oldukları söylenebilir. Örneğin; “Öğrenme-öğretme ortamlarının zenginleşmesi için öğretmenlerin teknolojinin getirdiği imkânlardan faydalanmalarını sağlarlar” (f:14) şeklinde görüş beyan eden katılımcılar, nicel boyutta da bu durum için okul yöneticilerinin uygulamalarına “*katılıyorum*” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu bulgulara göre nicel olarak elde edilen veriler nitel olarak elde edilen veriler tarafından desteklenmektedir.

Bir katılımcının bu konuya ilişkin görüşleri ise şunlardır:

Benim sınıfımda iki tane kalorifer peteği var ve her ikisi de bozuk. Bunu yöneticilere bildiriyorum. Sınıf soğuk diyorum. Yöneticiler bununla bile ilgilenmiyorlar. Bu konuyla ilgilenmeyen yöneticilerden eğitimde teknoloji kullanımını desteklemelerini nasıl beklerim? Burada şahsi gayretler ön planda yer alıyor. Burada eğitim ortamlarını teknolojiye göre anında düzelteyim, daha kaliteli eğitim sunayım gibi fikirler gündeme bile gelmiyor. Ancak öğretmen ya da velilerden birisi bir cihazı sınıfta kullanılsın, eğitimin kalitesi artsın diye getirdiklerinde ılımlı davranışlar sergiliyorlar...Yöneticiler, mevcut olan kaynaklar kendileri için bir sorun çıkarmayacaksa öğretmenlerin kullanımına açıyorlar (K16).

Araştırmanın Birinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi, “İlköğretim okulu yöneticilerinin sergiledikleri teknoloji liderliği rollerine ilişkin ilköğretim okullarında görev yapan sınıf ve branş öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?” olarak belirlenmiştir.

Birinci alt probleme cevap bulmak amacıyla, öğretmenlerin “çalışma alanlarının” her bir alt boyuta ilişkin öğretmen algılarında anlamlı fark yaratan bir etken olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir.

Bu anlamlılığı test eden parametrik ve non-parametrik test türlerinden hangisinin kullanılacağına Levene'nin varyansların homojenliği testi ile karar verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda tüm alt boyutların t-testi için gerekli olan varyansların homojen olması varsayımını sağladığı görülmüştür. Bu bağlamda *insan merkezlik, vizyon, iletişim ve işbirliği* ve *destek* boyutları ile öğretmenlerin çalışma alanları arasındaki anlamlılığı belirlemek için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır.

Tablo 8
Birinci Alt Probleme İlişkin Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları

Boyutlar	Değişkenler	N	\bar{X}	S	t	Sd	p																																
İnsan Merkezlik	Sınıf Öğretmeni	211	3,39	,80	,119	384	,905																																
	Branş Öğretmeni	175	3,39	,76				Vizyon	Sınıf Öğretmeni	211	3,36	,86	,138	384	,891	Branş Öğretmeni	175	3,35	,77	İletişim ve İşbirliği	Sınıf Öğretmeni	211	3,30	,85	,190	384	,849	Branş Öğretmeni	175	3,28	,81	Destek	Sınıf Öğretmeni	211	3,49	,87	,121	384	,904
Vizyon	Sınıf Öğretmeni	211	3,36	,86	,138	384	,891																																
	Branş Öğretmeni	175	3,35	,77				İletişim ve İşbirliği	Sınıf Öğretmeni	211	3,30	,85	,190	384	,849	Branş Öğretmeni	175	3,28	,81	Destek	Sınıf Öğretmeni	211	3,49	,87	,121	384	,904	Branş Öğretmeni	175	3,37	,86								
İletişim ve İşbirliği	Sınıf Öğretmeni	211	3,30	,85	,190	384	,849																																
	Branş Öğretmeni	175	3,28	,81				Destek	Sınıf Öğretmeni	211	3,49	,87	,121	384	,904	Branş Öğretmeni	175	3,37	,86																				
Destek	Sınıf Öğretmeni	211	3,49	,87	,121	384	,904																																
	Branş Öğretmeni	175	3,37	,86																																			

Tablo 8'deki bulgulara göre araştırmaya katılan sınıf ve branş öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Elde edilen

bulgulara göre, ilköğretim okullarında görev yapan sınıf ve branş öğretmenlerinin, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin benzer görüşlere sahip oldukları söylenebilir.

Araştırmanın İkinci Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi, “İlköğretim okulu yöneticilerinin sergiledikleri teknoloji liderliği rollerine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri arasında cinsiyet ve görev yaptıkları okullarda bulunan öğrenci mevcutları değişkenleri açısından anlamlı bir fark var mıdır?” olarak belirlenmiştir.

İkinci alt probleme cevap bulmak amacıyla, Levene'nin varyansların homojenliği testi sonucuna dayalı olarak cinsiyet değişkeni için bağımsız örneklem t-testi, öğrenci mevcudu değişkeni içinse tek yönlü varyans analizi yapılmasına karar verilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9

Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları (Sınıf Öğretmenleri)

Boyutlar	Değişkenler (Sınıf Öğretmenleri)	N	\bar{X}	S	t	Sd	p
İnsan Merkezlilik	Kadın	92	3,28	0,79	-1,89	209	0,06
	Erkek	119	3,49	0,80			
Vizyon	Kadın	92	3,21	0,83	-2,24	209	0,02*
	Erkek	119	3,48	0,86			
İletişim ve İşbirliği	Kadın	92	3,28	0,83	-0,318	209	0,75
	Erkek	119	3,32	0,87			
Destek	Kadın	92	3,37	0,89	-1,783	209	0,07
	Erkek	119	3,59	0,85			

* $p < ,05$

Tablo 9 incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin *cinsiyetleri* ile *insan merkezlilik, iletişim ve işbirliği* ve *destek* alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemektedir. Bu bağlamda, *cinsiyet* değişkeninin ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rolleri olan *insan merkezlilik, iletişim ve işbirliği* ve *destek* boyutlarına ilişkin sınıf öğretmeni algılarında anlamlı fark yaratan bir etken olmadığı, vizyon rolüne ilişkin ise anlamlı fark yaratan bir etken olduğu belirlenmiştir. Yani sınıf öğretmenlerinin algılarına göre *cinsiyet* değişkeni *vizyon* rolü açısından istatistiksel bakımdan **anlamlı farklılık oluşturan bir etkendir** ($p < ,05$). Bu durumun nedeni, sınıf öğretmenlerinin cinsiyetlerine bağlı olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitimde kullanımıyla ilgili geleceğe yönelik sahip oldukları öngörü farklılığı olabilir. Ortalama değerlere bakıldığında ise *erkek* öğretmenlerin *kadın* öğretmenlere göre, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliğine ilişkin *vizyon* rolünü daha yüksek düzeyde sergilediklerini düşündükleri gözlenmektedir.

Tablo 10’da araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre, okulların sahip oldukları öğrenci mevcudu değişkeni ile *insan merkezlilik*, *vizyon*, *iletişim ve işbirliği* ve *destek* alt boyutları arasındaki anlamlılığı test eden tek yönlü varyans analizi (anova) sonuçları verilmiştir.

Tablo 10
Öğrenci Mevcudu Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi *Sonuçları*
(*Sınıf Öğretmenleri*)

Boyutlar	Değişkenler	N	\bar{X}	S	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p
İnsan Merkezlilik	0-1000	47	3,55	,72	Gruplar Arası	2,237	2	1,118	1,744	,177
	1001-2000	63	3,43	,81	Grup İçi	133,388	208	,641		
	2001+	101	3,30	,82	Toplam	135,624	210			
Vizyon	0-1000	47	3,40	,87	Gruplar Arası	,279	2	,139	,186	,830
	1001-2000	63	3,39	,92	Grup İçi	155,522	208	,748		
	2001+	101	3,32	,82	Toplam	155,801	210			
İletişim ve İşbirliği	0-1000	47	3,41	,94	Gruplar Arası	2,197	2	1,099	1,516	,222
	1001-2000	63	3,39	,78	Grup İçi	150,669	208			
	2001+	101	3,19	,84	Toplam	152,867	210			
Destek	0-1000	47	3,61	,87	Gruplar Arası	2,186	2	1,093	1,433	,241
	1001-2000	63	3,58	,83	Grup İçi	158,643	208			
	2001+	101	3,39	,89	Toplam	160,829	210			

Elde edilen verilere göre araştırmaya katılan sınıf öğretmenlerinin görüşleri ile *insan merkezlilik*, *vizyon*, *iletişim ve işbirliği* ve *destek* alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($p>,05$). Bu bağlamda, *öğrenci mevcudu* değişkeninin ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin öğretmen algılarında istatistiksel bakımdan **anlamlı fark yaratan bir etken olmadığı** söylenebilir.

Aritmetik ortalamalar incelendiğinde, sınıf öğretmenlerinin görüşlerinin birbirlerine yakın olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, ilköğretim okullarında görev yapan sınıf öğretmenlerinin, *öğrenci mevcudu* değişkenine göre, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin benzer görüşlere sahip oldukları

düşünülebilir. Ayrıca elde edilen veriler, ilköğretim okullarının sahip oldukları öğrenci sayısı arttıkça, okul yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerini daha az sergilediklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, öğrenci sayısı açısından kalabalık olan okullarda, yöneticilerin okulla ilgili uygulamalarda bilgi ve iletişim teknolojilerini daha az kullanmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmanın Üçüncü Alt Problemine İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi, “İlköğretim okulu yöneticilerinin sergiledikleri teknoloji liderliği rollerine ilişkin branş öğretmenlerinin görüşleri arasında, cinsiyet ve görev yaptıkları okullarda bulunan öğrenci mevcutları değişkenleri açısından anlamlı bir fark var mıdır? olarak belirlenmiştir.

Üçüncü alt probleme cevap bulmak amacıyla, Levene'nin varyansların homojenliği testi sonucuna dayalı olarak cinsiyet değişkeni için bağımsız örneklem t-testi, öğrenci mevcudu değişkeni içinse tek yönlü varyans analizi yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 11

Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları (Branş Öğretmenleri)

Boyutlar	Değişkenler		N	\bar{X}	S	t	Sd	p																																						
	(Branş Öğretmenleri)																																													
İnsan Merkezlilik	Bayan		94	3,4584	,7994	1,245	173	,215																																						
	Erkek		81	3,3109	,7603				Vizyon	Bayan		94	3,4301	,7511	1,423	173	,156	Erkek		81	3,2628	,8026	İletişim ve İşbirliği	Bayan		94	3,4202	,7824	2,339	173	,02*	Erkek		81	3,1379	,8117	Destek	Bayan		94	3,5745	,8731	1,449	173	,149	Erkek
Vizyon	Bayan		94	3,4301	,7511	1,423	173	,156																																						
	Erkek		81	3,2628	,8026				İletişim ve İşbirliği	Bayan		94	3,4202	,7824	2,339	173	,02*	Erkek		81	3,1379	,8117	Destek	Bayan		94	3,5745	,8731	1,449	173	,149	Erkek		81	3,3852	,8484										
İletişim ve İşbirliği	Bayan		94	3,4202	,7824	2,339	173	,02*																																						
	Erkek		81	3,1379	,8117				Destek	Bayan		94	3,5745	,8731	1,449	173	,149	Erkek		81	3,3852	,8484																								
Destek	Bayan		94	3,5745	,8731	1,449	173	,149																																						
	Erkek		81	3,3852	,8484																																									

* $p < ,05$

Tablo 11’de araştırmaya katılan branş öğretmenlerinin görüşlerine göre *insan merkezlilik*, *vizyon*, *iletişim ve işbirliği* ve *destek* alt boyutları arasındaki anlamlılığı test eden t-testi sonuçları verilmiştir. Tablo 11 incelendiğinde branş öğretmenlerinin görüşlerinin cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir.

Bu bağlamda, *cinsiyet* değişkeninin ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rolleri olan *insan merkezlilik*, *vizyon* ve *destek* boyutlarına ilişkin branş

öğretmeni algılarında istatistiksel bakımdan **anlamli fark varatan bir etken olmadığı** söylenebilir ($p>,05$). Ancak *cinsiyet* değişkenine göre *iletişim ve işbirliği* boyutu ile branş öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamli bir farklılık gözlenmektedir. Yani branş öğretmenlerinin algılarına göre *cinsiyet* değişkeni *iletişim ve işbirliği* rolü açısından istatistiksel bakımdan **anlamli farklılık oluşturan bir etkindir** ($p<,05$). Bu durum, branş öğretmenlerinin cinsiyetlerinin, okul içi iletişim ve işbirliğinde belirleyici bir etken olmasından kaynaklanabilir. Ortalama değerler incelendiğinde ise *kadın* öğretmenlerin *erkek* öğretmenlere göre, ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliğine ilişkin *iletişim ve işbirliği* rolünü daha yüksek düzeyde sergilediklerini düşündükleri gözlenmektedir.

Tablo 12

Öğrenci Mevcudu Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (BranşÖğretmenleri) *Sonuçları*

	Değişkenler	N	\bar{X}	S	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ort.	F	p	Anlamli Farklılık
İnsan Merkezlilik	0–1000 (A)	39	3,67	,69	Gruplar Arası	4,394	2	2,197	3,696	,027*	
	1001–2000 (B)	58	3,26	,81	Grup İçi	102,235	172	,594			A:B A:C
	2001+ (C)	78	3,34	,82	Toplam	106,629	174				
Vizyon	0–1000 (A)	39	3,58	,59	,59	4,798	2	2,399	4,109	,018*	
	1001–2000 (B)	58	3,14	,80	,80	100,418	172	,584			A:B
	2001+ (C)	78	3,39	,80	,80	105,216	174				
İletişim ve İşbirliği	0–1000 (A)	39	3,50	,64	Gruplar Arası	2,69	2	1,347	2,098	,126	
	1001–2000 (B)	58	3,16	,82	Grup İçi	110,414	172	,642			-
	2001+ (C)	78	3,27	,85	Toplam	113,109	174				
Destek	0–1000 (A)	39	3,74	,66	Gruplar Arası	3,44	2	1,724	2,343	,099	
	1001–2000 (B)	58	3,37	,91	Grup İçi	126,591	172	,736			-
	2001+ (C)	78	3,44	,89	Toplam	130,040	174				

* $p<,05$

Tablo 12’deki bulgular; *öğrenci mevcudu* değişkeninin insan merkezlilik ve vizyon boyutlarında branş öğretmenlerinin görüşleri açısından incelendiğinde, anlamlı bir farklılık oluştuğunu ortaya koymaktadır (*insan merkezlilik: p=,027 ve vizyon:p=,018*). Yapılan LSD testi sonuçlarına göre anlamlı farklılığın insan merkezlilik boyutunda 0–1000 ile 1001–2000 ve yine 0–1000 ile 2001+ üzerinde öğrenci mevcutlarına sahip okullarda, vizyon boyutunda ise 0-1000 ve 1001-2000 öğrenci mevcutlarına sahip okullarda görev yapan branş öğretmenlerinin görüşleri arasında olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, *öğrenci mevcudu* değişkeninin ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerinden insan merkezlilik ve vizyon boyutlarına ilişkin öğretmen algılarında istatistiksel bakımdan **anlamlı fark yaratan bir etken olduğu** söylenebilir.

Sonuçlar

Araştırma sonuçlarına bakıldığında ilköğretim okulu yöneticilerinin, teknoloji liderliği rolleri olan insan merkezlilik, vizyon ve iletişim ve işbirliği rollerini kısmen, destek rolünü yeterince sergiledikleri belirlenmiştir. Nicel araştırma teknikleriyle elde edilen bulguların, nitel araştırma tekniklerinden elde edilen bulgular tarafından da desteklendiği görülmüştür. Benzer şekilde, yapılan araştırmalarda okul yöneticilerinin kendilerini teknoloji liderliği kriterlerine sahip olmada öğretmenlere göre (Can, 2003) ve bilgi teknolojilerini tanıma ve kullanma boyutu ile okullarında bilgi teknolojilerinin etkin bir şekilde kullanılmasını sağlama boyutunda (Ergişi, 2005) yeterli olarak gördükleri belirlenmiştir. Yine Calhoun (2004), “Devlet Okullarında Yöneticilerin Teknoloji Entegrasyonunda Kullandıkları Liderlik Özellikleri” adlı çalışmasında, yöneticilerin okullarına teknoloji entegrasyonunu başarılı bir şekilde gerçekleştirdiklerini ve bunu yaparken de bir vizyon geliştirdiklerini, risk aldıklarını, diğer öğretmenleri cesaretlendirdikleri ve onlara ilham kaynağı olduklarını belirlemiştir. Bu çalışmanın sonuçları yukarıdaki çalışmaların sonuçlarını destekler niteliktedir.

Araştırmaya ilişkin elde edilen bir başka sonuç İlköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin sınıf ve branş öğretmenlerinin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık olduğudur. Benzer şekilde Helvacı (2008) tarafından yapılan araştırmada bilgisayar ve diğer bilgi teknolojilerini tanıma ve kullanma boyutundaki yeterliklerde sınıf öğretmeni olan yöneticiler ile genel bilgi ve meslek dersleri öğretmeni olan yöneticiler arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Bu çalışmada elde edilen sonuç Helvacı (2008) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Cinsiyet değişkeni açısından elde edilen bulgulara bakıldığında, sınıf öğretmenlerinin görüşleri arasında ilköğretim okulu yöneticilerinin vizyon rolüne ilişkin; branş öğretmenlerinin görüşleri arasında ise iletişim ve işbirliği rolüne ilişkin istatistiksel bakımdan anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Erkek sınıf öğretmenleri bayan sınıf öğretmenlerine göre okul yöneticilerinin vizyon rolüne ilişkin daha olumlu görüşler belirtirken (Tablo 13), bayan branş öğretmenleri erkek branş öğretmenlerine göre okul yöneticilerinin iletişim ve işbirliği rollerine sergilemelerine ilişkin daha olumlu görüş belirtmişlerdir.

Öğrenci mevcudu değişkeni açısından sınıf öğretmenlerinin görüşleri arasında ilköğretim okulu yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerine ilişkin anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Öğrenci mevcudu değişkeni açısından branş öğretmenlerinin görüşleri arasında ise ilköğretim okulu yöneticilerinin insan merkezilik ve vizyon rollerine ilişkin anlamlı farklılıklar bulunmuştur (Tablo 16). Bu durum okulların öğrenci mevcudu azaldıkça okul yöneticilerinin teknoloji liderliği rollerinden olan insan merkezilik ve vizyon rollerini daha az sergilediklerini göstermektedir.

Öneriler

Ulaşılan sonuçlara göre okul yöneticilerinin, içinde buldukları eğitim kurumlarını daha etkin bir şekilde çalıştırabilmeleri için, okulun tamamında bilgi ve iletişim teknolojilerinin faydalı ve etkili kullanımına ilişkin eylemleri içeren teknoloji liderliği rollerini en üst düzeyde sergileyebilmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda ilköğretim okulu yöneticileri:

- Okulda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımıyla ilgili karar alma süreçlerine, okulun tüm üyelerinin katılımının sağlanacağı mekanizmalar geliştirmeli,
- Okulun tüm üyelerinin bilgi ve iletişim teknolojilerinden en üst düzeyde yararlanmasını sağlayarak yönetim ilkelerinin daha etkin bir şekilde uygulanmasını gerçekleştirmeli,
- Eğitimde teknoloji kullanımına yönelik ihtiyaç analizleri yapmalı,
- Okulun tüm üyelerini bilgi ve iletişim teknolojilerin etkin kullanımına ilişkin görüş oluşturma ve hedef koyma sürecine katmalı,
- Okulun tüm üyelerinin (*çalışma alanı ve cinsiyet farklılıkları da gözetilerek*) eşit bir şekilde temsil edildiği bir teknoloji kurulu oluşturmalı,
- Öğretmenlerin ve öğrencilerin kendilerine ait çalışmalarının yer alacağı ve aynı zamanda okulda gerçekleştirilen etkinliklerin de takip edilebileceği bir web sitesinin yapılmasını sağlamalı,
- Okulun tüm üyelerinin birbirleriyle e-posta yoluyla iletişim kurmasını, bilgi ve tecrübelerini paylaşmasını sağlayacak fırsatlar oluşturmalıdırlar.

KAYNAKLAR

- Anderson R. E ve Dexter, S. (2005). School Technology Leadership: An Empirical Investigation of Prevalence and Effect. *Educational Administration Quarterly*, 41(1), 49–82.
- Başaran, İ. E. (1992). *Yönetimde İnsan İlişkileri*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Benedetto, R. (2006). How Do Independent School Leaders Build the Educational Technology Leadership Capacity of the School? Unpublished Doctoral Dissertation, Drexel University.
- Cheng, Y. C. (2002). The Changing Context of School Leadership: Implications for Paradigm Shift. In K. Leithwood ve P. Hallinger (Eds.). *Second International Handbook of Educational Leadership and Administration*. (103–132) Dordrecht: Kluwer Academic.
- Dey, I. (1993). *Qualitative Data Analysis*. Routledge Publications.
- Dimmock, C. (1996). Dilemmas fo School Leaders and Administrators in Restructuring. In K. Leithwood, J. Chapman, David Corson, P. Hallinger ve A. Hart (Eds.). *International Handbook of Educational Leadership and Administration*. (135-170). Dordrecht: Kluwer Academic.
- Dimmock, C. ve Walker, A. (2000). Developing Comparative and International Educational Leadership and Management: A Cross-Cultural Model. *School Leadership and Management*, 20, 143 – 160.
- DiPaola, M. F. (2003). Conflict and Change. In N. Bennett, M. Crawford, ve M. Cartwright (Eds.). *Effective Educational Leadership*. (143-158). London: Paul Chapman Publishing.
- Dönmez, B. ve Sincar, M. (2008). Avrupa Birliği Sürecinde Yükselen Ağ Toplumu ve Eğitim Yöneticileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 1–19.
- Evidence*. London, New York: Routledge.
- Fullan, M. (2003). *The Moral Imperative of School Leadership*. Thousand Oaks: Corwin Press.
- Greasley, P. (2008). *Quantitative Data Analysis Using SPSS. An Introduction for Health & Social Science*. Open University Press.
- Gronn, P. (2008). The Future of Distributed Leadership. *Journal of Educational Administration*, 46 (2), 141–158.
- Gronn, P. (2002). Distributed leadeRship. In K. Leithwood ve P. Hallinger (Eds.). *Second International Handbook of Educational Leadership and Administration*. (653–696) Dordrecht: Kluwer Academic.
- Hargreaves, A. (2008). The Emotional Geographies of Educational Leadership. In B. Davies ve T. Brighouse (Eds.). *Passionate Leadership in Education*, (129–150) CA: Sage.

- Harris, A ve Muijs, D. (2005). *Improving Schools Through Teacher Leadership*. Berkshire: Open University Press.
- Harris, A. (2005a). Distributed Leadership. In B. Davies (Ed.). *The Essentials of School Leadership*. (160–172) Thousand Oaks: Corwin Press/Paul Chapman Publishing.
- Harris, A. (2005b). *Distributed school leadership: Developing tomorrow's leaders*. New York: Routledge.
- Harris, A. (2005c). Reflections on Distributed Leadership. *Management in Education*, 19, 10–12.
- Harris, A. (2005d). *Crossing Boundaries and Breaking Barriers: Distributed Leadership in Schools*. London: Special School Trust.
- Harris, A. (2008). Distributed Leadership: According to the Evidence. *Journal of Educational Administration*, 46 (2), 172–188.
- Harris, A. (2008a). *Distributed School Leadership: Developing Tomorrow's Leaders*. New York: Routledge.
- Leithwood, K., Mascall, B. and Strauss, T. (2009). *Distributed Leadership According to the*
- Mainstone, L. E. ve Schroeder, D. M. (1999). Management Education in the Information Age. *Journal of Management Education*, 23(6), 630-634
- Mangin, M. M. (2007). Facilitating Elementary Principals' Support for Instructional Leadership. *Educational Administration Quarterly*, 43, 319-357.
- Muijs, D. (2004). *Doing qualitative research in education*. Sage Publications.
- Mulford, B., Sillins, H. ve Leithwood, K. (2004). *Educational Leadership for Organizational Learning and Improved Student Outcomes*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Murphy, J. ve Forsyth, P. B. (1999). A Decade of Change. In J. Murphy and P. B. Forsyth (Eds.). *Educational Administration: A Decade of Change*. (3-38). Thousand Oaks: Corwin Pres.
- Persaud, B. (2006). *School Administrators' Perspective on their Leadership Role in Technology Integration*. Unpublished Doctoral Dissertation. Walden University.
- Rayner, S. ve Gunter, H. (2005). Rethinking Leadership: Perspectives on Remodelling Practice. *Educational Review*, 57, 151 – 161.
- Riley, K. ve MacBeath, J. (2003). Effective Leaders and Effective Schools. In N. Bennett, M. Crawford, and M. Cartwright (Eds.). *Effective Educational Leadership*. (173-185). London: Paul Chapman Publishing.
- Sherman, R.R. ve Webb, R.B.(2005). *Qualitative Research in Education: Focus and Methods*. Taylor and Francis publication.

- Sincar, M. (2010). Reliability and Validity Study of the Inventory of Technology Leadership Roles. *Journal of Education Research*. 3(4)pp. 311-320
- Sleegers, P., Geijsel, F. ve Van den Berg, R. (2002). Conditions Fostering Educational Change. In K. Leithwood and P. Hallinger (Eds.). *Second International Handbook of Educational Leadership and Administration*. (75-102) Dordrecht: Kluwer Academic.
- Somekh, B. Ve Levin C. (2005). *Research Methods in the Social Sciences*
- Spillane, J. P (2006). *Distributed Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Spillane, J. P., Diamond, J. B., Sherer, J. S. ve Coldren, A. F. (2005). Distributing Leadership. In M. J. Coles and G.Southworth (Eds.). *Developing Leadership: Creating the Schools of Tomorrow*. (37-49) Berkshire: Open University Press.
- Stoll, L., Bolam, R. ve Collarbone, P. (2002). Leading for Change: Building Capacity for Change. In K. Leithwood and P. Hallinger (Eds.). *Second International Handbook of Educational Leadership and Administration*. (41-74) Dordrecht: Kluwer Academic.
- Şişman, M. (2004). *Öğretim Liderliği*. Ankara: Pegem A.
- Turan, S. (2002). Teknolojinin Okul Yönetiminde Etkin Kullanımında Okul Yöneticisinin Rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 8(30), 271–281.
- Turan, S. (2006). Avrupa Birliği Sürecinde Eğitim ve Okulun İşlevini Yeniden Düşünmek. *Eğitime Bakış Dergisi*, 2(7), 3-9.
- Weber, M. J. (2006). A Study of Computer Technology Use and Technology Leadership of Texas Elementary Public School Principals. Unpublished Doctoral Dissertation. University of North Texas
- Yu, C. ve Durrington, V.A. (2006). Technology Standards for School Administrators: An Analysis of Practicing and Aspiring Administrators' Perceived Ability to Perform the Standards. *NASSP Bulletin*, 90 (4), 301–317.

Elementary Teachers' Views about School Administrators' Technology Leadership Roles

The impact of technology is one of the most critical issues in education. If we are citizens of Western nations, then technology pervades almost everything in our lives – online banking, shopping, text messaging, movies-on-demand, coordinated traffic flow, light rapid transit scheduling, mobile telephone networks, climate control systems, and medical information access, to name but a few examples. Even in some developing nations and in former Soviet Republic countries we have come to accept almost without question the proliferation of satellite television dishes and cellular telephones. Despite the ubiquitous appearance of technology in societies around the world, we continue to grapple with how we might best make use of information and communication technology (ICT) in schools (Weber, 2003:119).

It can be said that one of the best ways of being able to see the future and making massive change decisions on the right time is to be in reconciliation with information technologies. It can be thought that this reconciliation is possible by perceiving the change and then by changing some of our habits consistent with technology. The societies that perceive the change in a right way or the societies that cannot perceive the change and the societies that perceive the change mistakenly may affect their future in a negative or positive way according to their way of perceptions (Dönmez & Sincar, 2008:2). When it is thought that they are the spotlight corporations of the societies' future, with the aim of foreseeing the future of the societies they take part in, taking right steps towards this and being one of the dynamics of change rather than conforming to change, the schools are key figures.

It is open to every kind of prediction that how the changing and increasing information technology will affect the schools' climate and culture, but it can be said that schools will have a rather different atmosphere than today. The future will demand the school administrators to be aware of new cultures that come with informatics technology and to behave in every activity by taking this into consideration (Dönmez & Sincar, 2008:12). In this sense, it can be said that the school manager will have to behave as a leader rather than administrator.

Generally, leadership is defined as the power of being able to affect and urge the others towards certain aims and targets (Şişman, 2004:3). On the other hand the leader is the one who can catch the new opportunities caused by change and who can create change in institutions by using these opportunities in spite of the unknowns and dangers (Özden, 1999:116). So, it can be said that one of the features that will help the school administrators to conform the increasing new situations is the "technology leadership". Technology leadership is a variable that measures technology in schools. It has impact on organizational decisions, policies, or actions that facilitate effective utilization of information technology throughout the school (Anderson and Dexter, 2005:80).

The arrival of digital technologies in schools has impacted the roles and responsibilities of principals in significant ways. ICT has triggered demands for systemic changes in public schools necessitated by the shift from the industrial age

to the knowledge economy. Inevitably, teachers and principals feel the pressure to change, and must find ways of implementing and sustaining technological innovations in classrooms (Flanagan & Jacobsen, 2003). There are some leadership roles that a school administrator has to play as a technology leader with the aim of bringing new changes to the school and conforming to the changing different situations.

This study aims to reveal the elementary school administrators' technology leadership roles, according to elementary classroom and subject teachers' perception, and to evaluate these roles. In this mixed method research both qualitative and quantitative methods were used. As quantitative method "Elementary School Principals' Technology Leadership Role Scale" which was developed by the researcher and as qualitative method semi-structured interview technique was used. The population of the research was 6023 classroom and subject teachers working in Şahinbey and Şehitkamil central districts of Gaziantep in 2008-2009 education year in Turkey. As quantitative method, cluster sampling method was used. The surveys from 386 teachers of 14 state schools were assessed. Maximum variety sampling was used to define the sample for qualitative method in this research. Eighteen teachers took part in semi-structured interview.

In order to determine whether elementary school principals' technology leadership role differentiate in respect of the independent variables such as subjects, gender, experience years in teaching, and number of student, the parametric analyze technique was used. Qualitative data was analyzed with the content analysis technique. According to the findings obtained from research results:

According to the opinion of classroom and subject teachers, the technology leadership roles of the elementary school administrators such as human-centered, vision, communication and cooperation were performed partially support role were determined to be performed enough. It was assured that findings obtained from quantitative research techniques were also supported by findings obtained from interviews which were the techniques of qualitative part.

No significant differences between the views of subject teachers and classroom teachers were found about elementary school administrators' technology leadership roles.

The results revealed that there were statistically significant differences in terms of gender variable among the views of the classroom teachers, related to the role of the vision of the elementary school administrators; among the views of the branch teacher, on the role of communication and cooperation.

In terms of student number of schools, no significant differences were found between the views of teachers about elementary school administrators' role of technology leadership. However, there were significant differences among subject teachers' views about elementary school administrators' technology leadership roles considering roles in vision and human-centered components.

Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Mesleki Benlik Saygılarının İncelenmesi

The Investigation College Pre-School Mastership Branch of Professional Self Perception

Vildan Demir, Figen Gürsoy ve Şükrü Ada
Atatürk Üniversitesi Meslek Yüksekokulu
Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksekokulu
Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi

Özet

Bu araştırmada; Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okul Öncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin mesleki benlik saygısı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda; mesleki benlik saygısı düzeylerinde, cinsiyet, doğum sırası, mezun olduğu lise, bölüm tercihi yaparken yardım aldığı kişi/kurum ve bölümden dolayı piçmanlık yaşıma durumlarının farklılık yaratıp yaratmadığı incelenmiştir. Araştırma, 2007–2008 eğitim öğretim yılı bahar döneminde Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okulöncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı öğrencilerinden araştırmaya gönüllü olarak katılan birinci sınıftan 59, dördüncü sınıftan 44 öğrenci olmak üzere toplam 103 öğrenci üzerinde yürütülmüştür. Araştırmada, öğrencilerin kendileri ve aileleri hakkındaki ilgili bilgileri almak amacıyla “Genel Bilgi Formu” ve Arıçak (1999) tarafından geliştirilen “Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin cinsiyetinin ve bölümden dolayı piçmanlık yaşıma durumunun mesleki benlik puanları arasında anlamlı farklılık yarattığı ($P<0,01$), doğum sırası, mezun olduğu lise ve bölüm tercihi yaparken yardım aldığı kişi/kurumun durumlarının ise farklılık yaratmadığı belirlenmiştir ($P>0,05$).

Anahtar Kelimeler: Okulöncesi öğretmen adayı, mesleki benlik saygısı

Abstract

The investigation has been made for determining the Professional self-respect levels of the students who have been educating at Erzurum Atatürk University Kazım Karabekir Teachers' College Pre-school Mastership Branch the places they inhabit and the person/institution who aided them when they made choose about branches in terms of gender, birth order, high schools they graduate from. The investigation has been managed on total 103 students, 59 from the 1.grade, 44 from the 4. grade, who are educating at Erzurum Atatürk University Kazım Karabekir Teachers' College Pre-school Mastership Branch. In the investigation “General Knowledge Form” and

“Professional Self-respect Scale” which has been developed by Arıcaık (1999) have been used in order to have some information regarding them and their families. At the results of the investigations it has been observed that there were a difference ($P<0,01$) between the Professional self-points of gender and branch regret. It has been also observed that any difference occurred while the students’ order of birth, high school they graduated, persons/institutions which were be helpful for them while they made preference for branches ($P>0,05$). Some suggestions have been made for the teacher candidates by taking the results into consideration.

Keywords: Pre-school Teacher Candidate, Professional Self Perception

GİRİŞ

Eğitim ve öğrenme doğumla bağıyıp hayatın sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde çocuklar bütün gelişim alanlarına ilişkin temel bilgi beceri, tutum ve alışkanlıkları ilk olarak ailede kazanmaya başlamaktadır. Çocuğun gelişimi ve eğitiminde aile öncelikli sorumluluğa sahip olmakla birlikte günümüzde değişen teknoloji, çevre koşulları ve yaşam biçimi çocuğu hayata hazırlamada ailenin yanı sıra okul öncesi eğitimin de gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. (Oktay,Polat Unutkan 2005:11, Aral, Kandır, Can Yağar 2000:15).

Okul öncesi eğitim dönemi, çocuğun zihinsel yeteneklerinin hızla gelişip biçimlenmeye başladığı, öğrenmenin yoğun ve hızlı olduğu, 0-6 yaşları arasında kapsayan, kritik bir dönemdir. Çocuk bu dönemde ileriki yaşamının temelini oluşturacak pek çok bilgi, beceri, alışkanlığı kazanmaya ve kişiliğini oluşturmaya başlar. Böyle kritik bir dönemde gelecek nesilleri oluşturacak çocukların nitelikli yetişmesi ve toplumsal yaşama hazırlanmasında onlara sağlanacak eğitim önemlidir ve tesadüflere bırakılmadan, planlı, sistemli, çocukların yaş ve gelişim özelliklerini destekleyici şekilde ele alınarak, bilimsel yollarla gerçekleştirilmelidir. Bu da ancak nitelikli bir okul öncesi eğitim ve eğitim sisteminin temel ögesi olan öğretmenler tarafından gerçekleştirilebilir.(Oğuzkan Oral 1997:5, Aral, Kandır, Can Yağar 2000:15)

Okul öncesi eğitim çocuğun karışacağı ilk okul deneyimidir. Okul öncesinde karışacağı öğretmen de ilk öğretmendir. Çocuğun bu dönmedeki okul ve öğretmen deneyimleri onun ileriki yaşamında okula bakışını ve öğrenme isteğini büyük ölçüde etkileyebilir. Ayrıca kendine yetişkin modeli olarak öğretmeni seçebileceği için kişilik gelişimi açısından da öğretmenin rolü büyüktür. Okul öncesi dönemdeki kazanımların sonraki yaşantıların temelini oluşturması, bu dönem çocuklarının son derece meraklı, öğrenmeye açık ve dinamik olmaları, alanda çalışacak öğretmenlerin, alan bilgisi, gelişim ve öğretim bilgisi ve zihinsel yeterliliklerinin yanı sıra istenilen kişilik özelliklerine sahip, yüksek öğrenim görmüş bireyler olmasını gerektirir. Okul öncesi öğretmeni, içini seven, çocuk eğitimi için gerekli bilgi ve beceriyle donanmış sürekli yeniliğe açık olmalıdır. Bunun yanında; sabırlı, sevecen, duyarlı, tutarlı, merhametli, güler yüzlü, enerjik bir

kişilik yapısına ve etkili iletişim kurma, problem çözme, yaratıcılık yeteneklerine sahip olan, çocuklara değer veren, onları olduğu gibi kabul edip, onlarla birlikte olmaktan mutluluk duyan, çocukların kendilerini tanımalarına ve anlamalarına yardımcı olan rehber kişidir (Baçal 2005:82, Oktay, Polat Unutkan 2005: 68-69 Oğuzkan Oral 1997:90-92).

Öğretmenin kişilik yapısı ve kişiler arası ilişkilerdeki becerisi öğrencilerin benlik saygılarını da etkilemektedir. Öğretmenin kişisel benlik saygısının yüksek olması öğretmenin iş yaşamında daha başarılı ve aktif olmasında (Smith 1997) etkili olmakta ve çocuğun benlik saygısının da olumlu yönde gelişmesini desteklemektedir (Le Cornu 1999). Öğretmenlik mesleğini seçecek olan bireylerin benlik kavramı ile bağdaşık meslek seçiminde bulunmaları daha başarılı olmalarına katkı sağlayabilecektir (Arıcak 1999:4).

Bireyler yaşıtları sonucunda meslekler hakkında bir imaj oluşturarak kendi benlik bilincine uygun olduğunu düşündüğü mesleğe yönelirler. Leonard ve arkadaşarı (1973) yaptıkları araştırmada, benlik saygısı yüksek olan öğrencilerin Holland'ın Meslek tercihi Envanteri ile belirlenen kişilik tiplerine uygun meslekleri tercih ettiklerini saptamıştır. Smalley ve Stake (1996) özsaygısı yüksek olan bireylerin, kendileri hakkındaki olumsuz değerlendirmeleri testlere bağlamakla ve bu nedenle fazla sorumluluk almamakta olduklarını saptamıştır (Akbaba 1997). Luzzo (1993), üniversite öğrencileri üzerine yaptığı, öz-yeterlik ile bireylerin mesleki karar verme tutum ve becerileri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, öz-yeterliğin, bireylerin mesleki karar verme tutumları ve başarı ile olumlu yönde bir ilişkinin olduğunu, buna karşın bireylerin mesleki karar verme becerileri ile öz-yeterlikleri arasında önemli bir ilişkinin olmadığını bulmuştur (Akbaba 1997).

Öğretmenin kişisel benlik saygısının yüksek olması mesleki benlik saygısı üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir (Brighouse 1995). Mesleki benlik saygısı Arıcak (1999) tarafından, bireyin tercih ettiği mesleğe karşı geliştirdiği değerlilik yargısı olarak tanımlanmaktadır. Mesleki benlik saygısı bireyin kendi mesleğini ne kadar değerli, saygın gördüğünü ve önemli bulduğunu ortaya koymaktadır (Arıcak 1999: 93). Mesleki benlik saygısı benlik saygısında olduğu gibi bireyin önem verdiği diğer kişilerin ve toplumun tutumlarından da etkilenmektedir. Ayrıca mesleki benlik saygısında mesleği kabullenme ve tam olarak benimsemede, meslek motivasyonunun ve memnuniyetinin, sosyal ilişkilerin, bireysel yeteneklerin, çocuklarla iletişimin, öğretmeyi algılama biçiminin, aile içinde aynı meslekten birinin bulunmasının etkili olabileceği araştırmalar sonunda ortaya konulmuştur (Aral, Gürsoy, Yıldız Bıçakçı, 2007:2).

Meslek başarısının etkileyen etkenler arasında toplumsal değer kavramı da bulunmaktadır. Toplumsal ve kişisel değerler öğretmenin aktivitesinde değişiklik

yaratarak(Campbell Kyriakides, Muijs and Robinson 2003) mesleki benlik saygısına olumlu ya da olumsuz olarak yansıtılabilmektedir.

Okul öncesi eğitim kurumlarında öğretmenlik, öğretmene büyük sorumluluk yükleyen ve mesleki beceri açısından zorlukları olan bir meslektir. Kuramsal bilgi ve becerilerin yanında bir takım kişilik özellikleri de gerektirmektedir. Ayrıca toplum tarafından öğretmenlik olarak algılanmaktan çok, çocuk bakıcılığı gibi algılanması da okul öncesi öğretmenleri ve adaylarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle alanda çalışacak öğretmen adaylarının kendilerini ve mesleği iyi tanıyarak, mesleklerini kendi benlik saygıları ile bağdaştırarak seçmeleri gerekmektedir. Benlik saygısının yüksek olması, mesleki benlik saygısını da olumlu yönde etkileyebilecektir.

Bireylerin gelişiminin en hızlı olduğu, birçok bilgi ve becerinin kazanıldığı ve kişinin temellerinin atıldığı okulöncesi dönemde bu bireylerle birlikte olacak olan okul öncesi öğretmenlik mesleğini tercih etmiş, eğitim fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerinin mesleki benlik saygılarının ve mesleki benlik saygıları üzerinde farklılık yaratan etmenlerin incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle, bu çalışmada okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki benlik saygı düzeylerinde, öğrencinin cinsiyetinin, doğum sırasının, mezun olduğu lisenin ve bölüm tercihi yaparken yardım aldığı kişilik kurum durumlarının etkili olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Evren

Araştırmanın evrenini; Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okulöncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı öğrencileri olmaktadır. İlgili fakülteden alınan bilgiye göre Okul öncesi Öğretmenlik Bölümünde toplam 566 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 435 gündüz 54 gece öğrencisidir.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini: Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okulöncesi Öğretmenliği Anabilim Dalı öğrencilerinden araştırmaya gönüllü olarak katılan 1.sınıftan 59, 4.sınıftan 44 öğrenci olmak üzere toplam 103 öğrenci olmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, öğrencilerin kendileri ve ailelerine ait bazı bilgileri elde etmek amacıyla “Genel Bilgi Formu” ve Arıca(1999) tarafından geliştirilen “Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin, mesleki benlik saygılarını etkileyebilecek etmenleri saptayabilmek için “Genel Bilgi Formu” hazırlanmıştır. Genel Bilgi Formu’nda öğrencilerin sınıfı, cinsiyeti, yaş, doğum sırası, kardeş sayısı, anne ve baba meslek durumu, mezun olduğu lise, bölüm tercihi yaparken yardım aldığı kişilik kurum, barındığı mekân ve tercih ettiği bölümden dolayı pişmanlık yaşıma durumlarına ait sorular bulunmaktadır.

Mesleki benlik saygısı ölçeği Arıca (1999) tarafından geliştirilen ve likert tipi bir ölçme aracı olan “Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği”, bir mesleği tercih etmiş, bir alanda mesleki eğitim gören ya da bir mesleği icra eden 17 yaş ve üstü bireylerin ilgili mesleğe olan saygı tutumlarını ölçmek amacıyla geliştirmiş bir ölçektir. Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği 30 maddeden oluşmaktadır. Bu 30 maddenin 14’ü olumlu, 16’sı ise olumsuz ifadeleri içermektedir. Olumlu maddelerde “Tamamen Katılıyorum” 5, “Katılıyorum” 4, “Kararsızım” 3, “Katılmıyorum” 2, “Kesinlikle Katılmıyorum” 1 puan alınırken; olumsuz maddelerde “Tamamen Katılıyorum” 1, “Katılıyorum” 2, “Kararsızım” 3, “Katılmıyorum” 4, “Kesinlikle Katılmıyorum” 5 puan almaktadır. Her maddeye verilen puan toplanır ve toplam puan elde edilir. Ölçek puanları 30 ile 150 arasında bir değer vermektedir (Arıca 1999).

Veri Toplama Yöntemi

Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okulöncesi Öğretmenliği Anabilim Dalına devam etmekte olan 1. ve 4. sınıf öğrencilerinin, 2007–2008 eğitim öğretim yılı bahar yarıyılında teorik dersleri gördükleri günler fakülteye gidilerek, dersin öğretim elemanından izin alınmıştır. Genel Bilgi Formu ve Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği, araştırmaya gönüllü katılmak isteyen öğrencilere uygulanmıştır. Bu ölçeğin yapacakları meslek için düzenlenmiş olduğu bu açıdan ifadeleri okumaya geçmeden önce ilk ifadenin hemen üstünde bulunan “Mesleğim:.....” ibaresinin karşısına eğitimini aldıkları mesleğin ismini yazmaları ve tüm cevaplama işlemlerini bu mesleğe göre yapmaları, her ifadeyi dikkatlice okuyup, uygunluk derecesine göre cevap kağıdında bulunan kendine uygun yerin altındaki parantezin içine bir çarpı işareti (X) koyularak işaretlemeleri istenmiştir. Öğrencilerin bir ifadeyi okuduktan sonra aklıklarına ilk geleni işaretlemeleri, işaretlenmiş ifade bırakmamaları, olmak istedikleri durum değil, gerçekte var olan tutumlarını belirlemeleri istenmiştir. Mesleki Benlik Saygısı ölçeğinde alınabilecek en yüksek puan 150, en düşük puan 30’dur.

Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Toplanan veriler üç aşamada değerlendirilmiştir.

Birinci aşamada, anket formlarındaki bilgiler kontrol edilmiş, “Genel Bilgi Formu”nda ve “Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği”nde sorulara cevap vermeyen öğrenciler saptanmış ve bunlar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

İkinci aşamada, “Genel Bilgi Formu” ve “Mesleki Benlik Saygısı Ölçeği”nde yer alan maddeler SPSS paket programına girilmiş öğrencilerin tek tek Mesleki Benlik Saygı puanları hesaplanmıştır.

Üçüncü aşamada ise; öğrencilerin mesleki benlik saygısı düzeylerine cinsiyet, yaş doğum sırası, kardeş sayısı, anne mesleği, baba mesleği, mezun olduğu lise, bölüm tercihi yaparken yardım aldığı kuruluş, bulunduğu mekân ve tercih ettiği bölümden dolayı pişmanlık durumlarının farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek amacıyla “Çift Yönlü Varyans Analizi” yöntemi ile kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Tablo:1 Araçtırmaya dahil edilen öğrencilerin cinsiyetine göre mesleki benlik saygılarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analiz sonuçları

SINIF	CİNSİYET	N	Mesleki Benlik Puanı	
1	Erkek	14	105.4 ± 16.85	
	Kız	45	118.5 ± 18.37	
	Toplam	59	115.4 ± 18.74	
4	Erkek	16	99.6 ± 24.66	
	Kız	28	118.7 ± 17.99	
	Toplam	44	111.7 ± 22.40	
Genel	Erkek	30	102.3 ± 21.23	
	Kız	73	118.6 ± 18.10	
	Toplam	103	113.8 ± 20.36	
Varyans Analiz Sonuçları	Varyasyon Kaynağı	sd	KO	F
	SINIF	1	170.575	.464
	CİNSİYET	1	5412.117	14.724*
	SINIF * CİNSİYET	1	188.440	.513
	Hata	99	367.562	
	Toplam	103		

- P <0,001

Öğrencilerin Mesleki Benlik Saygısı puanları incelendiğinde 1.sınıf öğrencilerinin mesleki benlik puan ortalamalarının 4. sınıf öğrencilerinden yüksek olduğu görülmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin devam ettikleri sınıf ile mesleki benlik puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Sınıflar arasındaki ortalama puan farkının, öğrenim yıllarının artıktan, öğretmenlik mesleği ile ilgili daha fazla ders alınmasından ve öğretmenlik uygulaması yapıyor olmasından dolayı dördüncü sınıf öğrencilerinin birinci sınıf öğrencilerine oranla mesleğin inceliklerini öğrenmelerinden kaynaklandığı ve dördüncü sınıf öğrencilerinin KPSS sınavına girecek olmalarının da puan farkında etkili olduğu düşünülmektedir. Birinci sınıf öğrencilerin ise ÖSS sonucunda boşa kalmayıp tercihlerinden bir tanesine yerleştirilmiş olmalarının, meslek derslerinden çok genel kültür derslerini alıyor olmalarının ve okul öncesi öğretmenlik mezunlarının özel ve devlete bağlı çalışmaları alanlarının çeşitli olmasının puanlarının yüksek olmasını etkileyebileceği düşünülmektedir.

Sınıflardaki kız ve erkek öğrencilerin puan ortalamalarına bakıldığında 1.sınıf kız öğrencilerin ortalama mesleki benlik puanlarının(118,5±18,37), erkek öğrencilerin puan ortalamalarından(105,4±16,85) yüksek olduğu görülmektedir. 4. sınıftaki öğrencilerin mesleki benlik puanları incelendiğinde ise yine kız öğrencilerin puan ortalamalarının (118,7 ± 17,99), erkeklerden(99,6 ± 24,66) daha yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan varyans analizi sonucunda ortalama mesleki benlik saygısı puanları bakımından cinsiyetler arasında çok anlamlı derecede bir farklılık (P<0,01) bulunmuştur.

Birinci ve dördüncü sınıflardaki kız öğrencilerin puan ortalamalarının erkek öğrencilerden yüksek olmasında okul öncesi öğretmenliği alanında çalışan

öğretmenlerin tamamına yakınının kadın öğretmenlerden oluşmasının ve ülkemizde küçük çocukların bakım ve eğitiminden kadınların birinci derecede sorumlu tutulmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca yurt dışında ve ülkemizde yapılan pek çok araştırma sonucunda kızların benlik tasarım düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olmasının da mesleki benlik saygısı düzeylerini etkilediği düşünülebilir.

Araştırmaya katılan kız öğrencilerin kendilerinden beklenen role uygun bir seçim yapmış olmaları puanlarının yüksek olmasına, erkek öğrencilerini ise eğitime bağadıklarında bu mesleğin kadınlara yakıştırılması dolayısıyla kendi benlik algıları ve cinsiyet rolleriyle bağdaştıramadıklarından puanlarını düşük olmasına neden olabilir. Ayrıca bu mesleğin akademik bilginin yanında birçok beceri, yetenek ve sabır gerektirmesinin de etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo:2 Araştırmaya alınan öğrencilerin doğum sırasına göre mesleki benlik saygılarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analiz sonuçları

SINIF	DOĞUM SIRASI	N	Mesleki Benlik Puanı	
1	İlk Çocuk	17	121.7 ± 17.97	
	Ortanca Çocuk	22	113.3 ± 19.14	
	Son Çocuk	20	112.4 ± 18.57	
	Toplam	59	115.4 ± 18.74	
4	İlk Çocuk	9	104.2 ± 26.75	
	Ortanca Çocuk	21	113.9 ± 24.40	
	Son Çocuk	14	113.3 ± 15.94	
	Toplam	44	111.7 ± 22.40	
GENEL	İlk Çocuk	26	115.7 ± 22.53	
	Ortanca Çocuk	43	113.5 ± 21.61	
	Son Çocuk	34	112.8 ± 17.29	
	Toplam	103	113.8 ± 20.36	
Varyans Analiz Sonuçları	Varyasyon Kaynağı	sd	KO	F
	SINIF	1	665.089	1.599
	DOĞUM SIRASI	2	5.630	.014
	SINIF * DOĞUM SIRASI	2	744.534	1.790
	HATA	97	415.995	
	TOPLAM	103		

Öğrencilerin doğum sırasına göre ortalama mesleki benlik puanları incelendiğinde birinci sınıf öğrencilerinde ilk çocukların mesleki benlik puanlarının (121,7 ± 17,97) daha yüksek olduğu bunu ortanca çocukların (113,3 ± 19,14) ve son çocukların mesleki benlik puan ortalamalarının (112,4 ± 18,57) izlediği görülmektedir. Dördüncü sınıf öğrencilerinde ise ilk çocukların ortalama mesleki benlik puan ortalamalarının 104,2 ± 26,75, ortanca çocukların mesleki puan ortalamalarının 113,9 ± 24,40 ve son çocukların puan ortalamalarını ise 112,8 ± 17,29 olduğu görülmektedir. Yapılan varyans analizi sonucunda doğum sırasına göre mesleki benlik puan ortalamalarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Tablo:2’de birinci sınıf öğrencileri arasında en yüksek puan ortalaması ailesinde ilk çocuk olanlara aittir. İlk çocuklar ailelerin ilk göz bebeği oldukları için aile bütün imkanlarını ilk çocuğun gelişimi için harcayabilir. Ayrıca ailenin bütün sevgisi ve ilgisi de paylaşsız onundur. Bu durum ilk çocukların ağı sorumluluk sahibi, paylaşımı sevmeyen, sır saklayan, alanında bağırlı, gücü ve güçlü olmayı seven bireyler olmasına etki eder(Arı, 2002: 87) Birinci sınıflardaki ilk çocukların puan ortalamalarının yüksek olması, ilk çocukların üniversite sınavı sonucunda dışarıda kalmayıp bir yere yerleştirilme bağırsı göstermiş olmalarından kaynaklanabilir.

Dördüncü sınıf öğrencilerinin mesleki benlik puan ortalamalarına bakıldığında ise ilk çocukların mesleki benlik puan ortalamalarının diğerlerine göre düşük olduğu görülmektedir. İlk çocuğun evin büyük çocuğu olması, diğer çocuklara göre daha çok sorumluk verilmesi bu öğrencilerin benlik gelişimlerini olumsuz etkilemiş olabilir. Bunun yanında son sınıfta olunması ve ilk çocukta ailenin beklentilerinin yüksek olması da mesleki benlik saygısı puan ortalamasını olumsuz etkilemiş olabilir.

Tablo:3 Araçtırmaya alınan öğrencilerin mezuniyet lisesine göre mesleki benlik saygılarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analiz sonuçları

SINIF	MEZUNİYET LİSESİ	N	Mesleki Benlik Puanı	
1	Genel Lise	27	110.5 ± 19.60	
	Meslek Lisesi	7	112.1 ± 22.36	
	Diğer	25	121.6 ± 15.40	
	Toplam	59	115.4 ± 18.74	
4	Genel Lise	29	110.3 ± 23.12	
	Meslek Lisesi	6	111.9 ± 15.06	
	Diğer	9	116.1 ± 25.59	
	Toplam	44	111.7 ± 22.40	
GENEL	Genel Lise	56	110.4 ± 21.30	
	Meslek Lisesi	13	112.0 ± 18.56	
	Diğer	34	120.2 ± 18.36	
	Toplam	103	113.8 ± 20.36	
Varyans Analiz Sonuçları	Varyasyon Kaynağı	sd	KO	F
	SINIF	1	64.844	.157
	MEZUNİYET LİSESİ	2	647.298	1.569
	SINIF * MEZUNİYET LİSE	2	67.693	.164
	HATA	97	412.652	
	TOPLAM	103		

Tablo:3’de araçtırmaya dahil edilen 1.sınıf öğrencilerinin mezun oldukları liseye göre mesleki benlik puan ortalamalarına bakıldığında genel lise mezunu öğrencilerin mesleki benlik puan ortalamalarının 110,5 ± 19,60, meslek lisesi

mezunu öğrencilerin puan ortalamalarının $112,1 \pm 22,36$ ve diğer lise mezunlarının ise $121,6 \pm 15,40$ olduğu görülmektedir. Dördüncü sınıflarda ise Genel lise mezunlarının mesleki benlik puan ortalamalarının $110,4 \pm 21,30$, meslek lisesi mezunlarının $111,9 \pm 15,06$ ve diğer lise mezunlarının $116,1 \pm 25,59$ olduğu görülmektedir.

Araçtırmaya dahil edilen 1.sınıf öğrencilerinin mezun oldukları liseye göre mesleki benlik puan ortalamalarının 4. sınıf öğrencilerinden yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca mezuniyet lisesine göre ortalama mesleki benlik puanları incelendiğinde her iki sınıfta da diğer lise türü mezunların ortalama mesleki benlik puanlarının genel lise ve meslek lisesi türlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer lise türü olarak öğrencilerin Süper lise ve Yabancı dil ağırlıklı liseleri (Anadolu lisesi, kolej) belirttikleri tespit edilmiştir. Birinci sınıf öğrencilerde diğer lise türü mezunların ortalama mesleki benlik puanlarının $121,6 \pm 15,40$, dördüncü sınıf öğrencilerinde ise diğer lise türü mezunlarının mesleki benlik puanlarının $116,1 \pm 25,59$ olduğu görülmektedir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin mezun oldukları lise türü ile mesleki benlik puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Akay(1983) tarafından lise öğrencilerinin mesleki olgunluk düzeylerini belirlemek üzere yapılan araştırma sonucunda; lise öğrencilerinin meslek seçme sürecinde bazı faktörleri göz önüne almalarına karşın bu faktörler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıklarını belirlemiştir. Tercih edilen bölüm hakkında yeterli bilgi edinmeyip iyi planlamalar yapmadıkları, çalışma hayatına ilişkin yeterince olumlu tutum göstermedikleri ortaya çıkmıştır.

ğahin(1992) ise yapmış olduğu araştırmada öğretmen lisesi öğrencilerinin benlik algıları ile mesleki benlik algıları arasında bağdaşım olmasına rağmen lise üçüncü sınıf öğrencilerinden öğretmenlik mesleğini hiç tercih etmeyecek olanların olduğunu ve ilk sırada tercih edenlerin sayısının ise çok az olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada da okul öncesi öğretmenlik bölümünü tercih edenlerin çok azı öğretmen lise mezunudur.

Tablo:4 Araçtırmaya alınan öğrencilerin tercih yaparken yardım aldığı kuruluşlara göre mesleki benlik saygılarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analiz sonuçları

SINIF	TERCİH YARDIMI ALDIĞI KURUM	N	Mesleki Benlik Puanı
1	Rehberlik Servisi	12	118.2 ± 25.36
	Aile Üç	20	110.2 ± 14.20
	Kendim	15	120.5 ± 15.18
	Diğer	12	115.1 ± 21.77
	Toplam	59	115.3 ± 18.74
4	Rehberlik Servisi	8	115.1 ± 18.59
	Aile Üç	18	118.7 ± 18.28
	Kendim	6	102.3 ± 18.03
	Diğer	12	103.8 ± 29.55

	Toplam	44	111.7 ± 22.40	
GENEL	Rehberlik Servisi	20	116.9 ± 22.41	
	Aile Üe	38	114.2 ± 16.60	
	Kendim	21	115.3 ± 17.70	
	Diğer	24	109.4 ± 26.3	
	Toplam	103	113.8 ± 20.36	
Varyans Analiz Sonuçları	Varyasyon Kaynağı	sd	KO	F
	SINIF	1	809.663	1.989
	TERCİH YARDIMI	3	225.740	.554
	SINIF * TERCİH YARDIMI	3	879.955	2.161
	HATA	95	407.143	
	TOPLAM	103		

Tablo:4'de Öğrencilerin tercih yaparken yardım aldığı kiŞ/kuruma göre mesleki benlik puan ortalamaları incelenmiştir. Birinci sınıf öğrencilerinin mesleki benlik saygısı puan ortalamalarına bakıldığında kendi isteğiyle bölüm tercihi yapan öğrencilerin puan ortalamalarının (120,5 ± 15,18) diğerlerine göre yüksek olduğu saptanmıştır. Dördüncü sınıfta ise mesleği ailesi ile birlikte tercih edenlerin mesleki benlik puan ortalamalarının (118,7 ± 18,28) diğerlerine oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yapılan varyans analizi sonucunda öğrencilerin tercih yaparken yardım aldıkları kiŞ/kuruma göre mesleki benlik puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Birinci sınıf öğrencilerinden kendi isteğiyle tercih yapanların puan ortalamaları diğerlerine göre daha yüksektir. Kendi isteğiyle tercih edenlerin bu bölüme severek, değer vererek geldikleri ve öğretmenlik mesleğinin gurur duyarak icra edebilecek bir meslek olduğu kanısında olarak seçmiş olmalarının puan ortalamalarına etki ettiği düşünülmektedir.

Ulusoy (1980) tarafından yapılan Ortaokul Üçüncü Sınıf Öğrencilerinde Mesleğe Yönelme konulu araştırmada öğrencilerin mesleğe yönelimi ve mesleki gelişim süreçleri, okul öncesi dönemden liseye kadar geçen dönem ele alınarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda alt ve orta düzeydeki öğrencilerin yöneldikleri meslek alanları ile ailelerinin istedikleri meslek alanları arasında, en yüksek ilgi alanları ile yönelinen meslek alanları arasında ve yönelinen meslek alanları ile ileride seçilmesi istenen dallar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Üst düzeydeki öğrencilerin yöneldikleri meslek alanları ile ailelerinin istedikleri meslek alanları arasında, yetenek ile meslek alanları arasında ve akademik başarı ile yönelinen meslek alanları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Aytaç, ülkemizde gençlerin kişilik özellikleri ile seçtikleri meslekler arasında doğrudan bir ilişki olmadığını anlattığını belirtmiştir. Tek amacı üniversite sınavına hazırlanmak olan genç, sınavı kazanamadığında pek çok duygusal problemler yaşamaktadır. Buna aile ve çevrenin de beklentileri eklenince

birey büyük bir suçluluk duygusu yaşamaya durumuna düşmektedir. Bütün bu durumlardan kurtulabilmek için genç ilgi duyduğu, yeteneği ölçüsünde meslekler seçmek yerine gerçekçi olmayan seçimler yapmaktadır. Üniversite sınavını kazanmak pahasına yapılan seçimlerde bireyin ilerideki meslek yaşamında mutsuz olmasına neden olmaktadır. Yine üniversite seçme sınavlarının meslek seçiminde belirleyici olmamasının, bireylerin ileride sevmeyen yaptıkları iş ve mesleklerin ortaya çıkmasına neden olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca ülkemizde eğitim sistemi ile iş dünyası arasındaki kopuklukların, eğitim hayatı ve mesleğe hazırlamada işlevini yeterince yerine getiremediğini belirtmiştir.

Tablo: 5 Araştırmaya alınan öğrencilerin bölüm güvenlik durumlarına göre mesleki benlik saygılarına ilişkin puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analiz sonuçları

SINIF	BÖLÜM PİŞMANLIĞI	N	Mesleki Benlik Puanı	
1	Evet	23	103.2 ± 18.27	
	Hayır	36	123.2 ± 14.58	
	Toplam	59	115.4 ± 18.74	
4	Evet	16	94.4 ± 20.82	
	Hayır	28	121.7 ± 16.65	
	Toplam	44	111.7 ± 22.40	
GENEL	Evet	39	99.6 ± 19.60	
	Hayır	64	122.5 ± 15.41	
	Toplam	103	113.8 ± 20.36	
Varyans Analiz Sonuçları	Varyasyon Kaynağı	sd	KO	F
	SINIF	1	643.024	2.212
	BÖLÜM PİŞMANLIĞI	1	13170.820	45.317*
	SINIF * BÖLÜM PİŞMANLIĞI	1	317.657	1.093
	HATA	99	290.640	
	TOPLAM	103		

* P <0,001

Çizelge 4.10.' da öğrencilerin bölüm güvenlik durumlarına göre mesleki benlik puan ortalamaları, standart sapmalar ve varyans analiz sonuçları verilmiştir.

Çizelge 4.10.'da birinci sınıf öğrencilerinin bölüm güvenlik durumlarına göre mesleki benlik puan ortalamaları incelendiğinde birinci sınıf öğrencilerinden tercih ettiği bölümden dolayı güven olanların 103,2 ± 18,27, olmayanların 123,2 ± 14,58 puan ortalamasına sahip oldukları saptanmıştır. Dördüncü sınıfta ise tercih ettiği bölümden dolayı güven olanların 94,4 ± 20,82, olmayanların ise 121,7 ± 16,65 puan ortalamasına sahip oldukları görülmektedir.

Çizelge 4.10.'da görüldüğü gibi birinci sınıf öğrencilerinin bölüm pişmanlık durumlarına göre puan ortalamaları dördüncü sınıf öğrencilerinin puan ortalamalarından yüksektir. Ayrıca her iki sınıfta da bölüm tercihinden dolayı pişmanlık duymayanların mesleki benlik puanları, duyanlara göre daha yüksektir. Yapılan varyans analizi sonucunda ortalama mesleki benlik saygısı puanları bakımından bölüm pişmanlık durumları arasında çok anlamlı derecede bir farklılık ($P<0,01$) bulunmuştur.

Bölüm tercihinden dolayı pişmanlık duyan öğrencilerin mesleki eğitime bağladıkları sonra mesleği kendi benlik algıları ile bağdaştıramamalarının ve öğretmenlik mesleğinin ekonomik olanaklar ve ilerleme açısından yetersiz olması, yorucu ve özveri isteyen bir meslek olmasının ortalama mesleki benlik puanları açısından fark yarattığı düşünülmektedir. Ayrıca bölüm pişmanlığı yaşıyan öğrencilerin çoğunluğunun erkekler olmasının da bunda etkili olabileceği düşünülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Okulöncesi Öğretmenliği Bölümüne devam etmekte olan öğrencilerinin mesleki benlik saygısı düzeylerinin belirlenmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda, benlik düzeylerinde, cinsiyet, yaş doğum sırası, kardeş sayısı, anne-baba mesleği, mezun olduğu lise, bölüm tercihi yaparken yardım aldığı kuruluş ve tercih ettiği bölümden dolayı pişmanlık yaşıama durumlarının farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma sonucunda öğrencilerin cinsiyetinin ve bölüm pişmanlık durumlarının mesleki benlik puanları arasında anlamlı farklılık yarattığı, yaş doğum sırası, kardeş sayısı, anne-baba mesleği, mezun olduğu lise, bölüm tercihi yaparken yardım aldığı kuruluş ve barındığı mekân değişkenlerinin farklılık yaratmadığı belirlenmiştir.

Öneriler

1. Okul öncesi öğretmenliği tercih edecek adayların bu tercihlerini bilinçli yapmaları gerekmektedir. Üniversite sınavı sonucunda açıkta kalmamak ve öğretmenliği garantisi olan bir iş olarak görme düşüncesiyle yapılan tercihler,

adayların ileriki yaşıtlarında hayal kırıklığı, mutsuzluk yaşıtlarına sebep olabilir ve eğitimlerinden sorumlu oldukları çocuklar üzerinde olumsuz izler bırakabilir. Bu nedenle okul öncesi öğretmenliği seçecek adayların tercihlerinde bilinçli olmalarını gerektirmektedir. Bunun için okul öncesi öğretmenliği seçecek adayların kendilerini iyi tanıyarak benlik saygılarına uygun meslekleri seçmelerinde rehberlik servislerine büyük görevler düşmektedir. Ayrıca ÖSYM kitapçıklarında okul öncesi öğretmenin hangi yaş grubu çocuklarla çalışacağı ve okul öncesi öğretmenin özellikleri belirtilerek tercih yapacak adayların daha bilinçli tercihler yapması sağlanabilir.

2. Öğretmenlik mesleğini seçecek bireyin bütün yönleriyle kendini tanıyıp kabul etmesi insan ilişkilerinde beceri geliştirilmesi gerekir. Öğretmenin benlik gelişimi hem öğrenim- öğretim süreçleri açısından hem de öğrencilerin kendi benliklerini geliştirmeleri açısından önemlidir.
3. Okul öncesi dönemdeki çocukların yetişkin modeli olarak kadın modelleri görmesi yanında erkek modellere de ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle erkek okul öncesi öğretmenlerin okul öncesi öğretmenlikte kabulünün sağlanması için erkek öğrencilere burs ayrıcalığı sağlanabilir. Çocukların mesleki gelişim ve benlik saygıları üzerinde erkek öğretmenlerinde olumlu katkıları göz ardı edilmemelidir.
4. Okul öncesi öğretmenliği tercih etmek isteyen veya edip üniversitede eğitim alan okul öncesi öğretmen adaylarının özellikle erkek öğretmen adaylarının olumsuz tutum davranışlarla daha az karşılaşmaları için toplumu bilinçlendirme çalışmaları yapılabilir. Ayrıca okul öncesi eğitimde erkek öğretmenin yeri ve önemi konusunda bilimsel çalışmalar yapılabilir.
5. Öğretmen adaylarının mesleklerini sevmeleri ve benimsemeleri, bilimsel gelişmeleri takip edebilmeleri için etkinlikler düzenlenebilir.
6. Öğretmenlerin çalışma koşulları ve ücretleri iyileştirilebilir. Yükselme ve kendini geliştirme imkanı, okul kararlarına katılımları ve diğer öğretmenlerle iletişim kurabilmeleri sağlanabilir. Böylece alanda çalışan öğretmenlerin mesleki benlik saygı düzeyleri artırılarak, öğretmen adaylarının da mesleğe karışolumlu tutum geliştirmeleri sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Akay, B. (1983). Lise Öğrencilerinin Mesleki Olgunluk Düzeyleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Akbaba, S. (1997). Kendini Değerlendirme Türü Ölçeklerin Kullanılmasının Bireylerin Çılgı ve Yeteneklerinin Farkına Varmaları Üzerindeki Etkisi. Ankara: Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:2, sayı: 5. s: 14-32.
- Akbaba, S. (1999). Bireyin Akademik Benlik Kavramı Ölçeğini Puanlamasının Mesleki Olgunluk Düzeyine Etkisi. Ankara: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt: 3, sayı: 2
- Aral, N.Gürsoy, F. Yıldız Bıçakçı M.(2007).Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Çalışan Öğretmen Adaylarının Mesleki Benlik Saygılarının İncelenmesi. Uluslar arası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu, 12-14 Mayıs Bakü Azerbaycan.
- Aral, N. Kandır, A., Yağcı, M.C. (2001). Okul Öncesi Eğitim I. Yapa Yayınları,15 s., İstanbul.
- Arı R., Üre Ö., Yılmaz H. Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi. Mikro Basım Yayım Dağıtım, 87.s., Konya.
- Arıcak, O.T. (1999). Grupla Psikolojik Danışmanlık Yoluyla Benlik ve Mesleki Benlik Saygısının Geliştirilmesi. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bacanlı, F. (1995). Mesleki Grup Rehberliğinin Lise Öğrencilerinin mesleki Olgunluk Düzeylerine Etkisi. Ankara: Gazi Üniversitesi, yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Bağcı, H.A. (2005). Okul Öncesi Eğitimin Çılgı ve Yöntemleri. Morpa Kültür Yayınları Ltd.ğti., 82 s., İstanbul.
- Davis, R.C., Home, A.M., (1986). The Effect of Small Group Counseling and a Career Course on Career Decidedness and Maturity, The Vocational Guidance Quarterly, Vol:34, pp, 255-262,
- Hanson, J.T., sander, D.L. (1973). Differential Effect of Individual and Group Counseling on Realism of Vocational Choise, Journal of Counseling Psychology, Vol:20, No:3, pp.541-544,
- Leonard, L.R. walsh, W.B. Osipow, H.S. (1986). Self-Esteem, Self Consistency and second Vocational Choise, Journal of Counseling Psychology, Vol:20, No: 1, pp, 91-93.
- Luzzo, D.A. (1993). Value of Career Decision-Making Self- Efficacy in Predicting Career Decision-Making Attitudes and Skills. Journal of Counseling Psychology, Vol:40, No: 2, pp, 194-199.
- Oğuzkan, ğ., Oral, G. (1997). Orta Dereceli Kız Teknik Öğretim Okulları Okul Öncesi Eğitimi. Milli Eğitim Basımevi, 2-90-92 s., İstanbul.
- Oktay, A. Polat Unutkan Ö.(2005). Okul Öncesi Eğitimde Güncel Konular. Morpa Yayınları, 11-68-69 s., İstanbul.

- Smalley, R.L., Stake, J.E., (1988). Evaluating Sources of Ego-Threatening Feedback: Self- Esteem and Narcissism Effects. *Journal of Counseling Psychology*, 27. 299-301.
- Smith, D.R., evans. J.R. (1973). Comparison of Experimental Group Guidance and Individual Counseling as Facilitators of Vocational Development, *Journal of Counseling Psychology*, Vol:20, No:3, pp.202-290,
- ğahin, A. (1992). Öğretmen Lisesi Öğrencilerinin Benlik Algısı ile Mesleki Benlik Algısı Arasındaki BağdaÇım Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ulusoy, M. (1980). Ortaokul Üçüncü Sınıf Öğrencilerinde Mesleğe Yönelme. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

The Investigation College Pre-School Mastership Branch Of Professional Self Perception

Although the family has the primary responsibility for child development and education, today, changing technology, environmental conditions and lifestyle of the family, raise the need for pre-school education as well as his family in preparing the child to life (Oktay, Polat Unutkan 2005:11, Aral, Kandil, Can Yasar 2000:15). Pre-school training sessions is a critical period in which the child's mental abilities develop rapidly and begin to take shape, learning is intense and fast, covering the period of 0-6 years of age. Child in this period acquires a lot of information, skills, habits and personality that will form the basis for future life.

Pre-school education is the first school experience that child faces. The teacher with whom child meets at the school is his first teacher. Pre-school teacher should love his job, be equipped with knowledge and skills necessary for children's education, and should be open to constant innovation. In addition, he is a kind of person, patient, tender, sensitive, consistent, compassionate, friendly, with energetic personality and effective communication, problem solving and creative capabilities, who gives value to children, accept them as they are, help them understand him and themselves, and are happy to be with them. (Baçal 2005:82, Oktay, Polat Unutkan 2005: 68-69 Oğuzkan Oral 1997:90-92). The teacher's personality and his skills in interpersonal relations affects the students' self-esteem.

For teacher's self-esteem to be high is of a significant effect on his professional self-esteem (Brighouse, 1995). Professional self-esteem is affected by the attitudes of society and other people that individual gives value as in self-esteem. Teaching profession in pre-school educational institutions is a profession that loads a great responsibility on teacher and has difficulties in terms of Professional skills. Besides theoretical knowledge and skills it requires a number of personality traits.

In this study, we aimed to determine the levels of professional self-esteem of the first and fourth grade students of the Department of Pre-School education of Primary School Teaching Department, The Faculty of Education.

The study is made up of the students in the Department of Pre-School education of Primary School Teaching Department, The Faculty of Education. The sample of the study: total 103 students, 59 from the first grade and 44 from the fourth grade, participating in the study voluntarily, in

the Department of Pre-School education of Primary School Teaching Department, The Faculty of Education.

In the study, "General Information Form" and "Professional Self-Esteem Scale" developed by Arıcağ (1999) were used to obtain some information about the students themselves and their families.

The collected data were evaluated in three stages.

In the first stage, the information in the survey forms was checked, the students who did not respond to any questions in "General Information Form" and the "Professional Self-Esteem Scale" were identified and they were excluded from evaluation.

In the second stage, the items in the "General Information Form" and "Professional Self-Esteem Scale" were entered in the SPSS program and Professional self-esteem scores were calculated one by one.

In the third stage, "Two-way Analysis of Variance" method was used to determine whether their gender, age, birth order, number of siblings, profession of their parents, high school they graduated, person and institution they got help for section preference from and the regret choosing department can create any difference in the students' self-esteem levels.

In the study, we tried to determine whether their gender, age, birth order, number of siblings, profession of their parents, high school they graduated, person and institution they got help for section preference from and the regret choosing department can create any difference in the students' self-esteem levels.

As a consequences of the study, it was determined that the variations of gender of the students and their regret in choosing department created significant difference between the points of professional self-esteem, while the variations of age, birth order, number of siblings, profession of their parents, high school they graduated, person and institution they got help for section preference from did not create any difference.

According to survey results, some suggestions are made for the students who chose the department of preschool education, preschool teachers and other concerned persons as followings:

1. Pre-school teacher candidates who will choose the department of pre-school education should make conscious preference. The choices that are made not to be excluded from university and occupational guarantee may cause some disappointment, unhappiness in their future life and they can put some negative impress on students of whom they are in charge of education. Therefore, pre-school teacher candidates should make conscious preferences. For this reason ,guide services should make teacher candidates know themselves well and make them choose professions suitable for their self-esteem. In addition, which age group children the teachers will work with should be explained in OSYM leaflets, thus the traits of teachers should be stated and the candidates can choose this department consciously.

2. the individual who will choose the teaching profession should recognize and accept all aspects of himself and develop skills in human relations. Teacher self-development is important both for learning-teaching process and for students to develop their self-esteem .

3. It is of importance for preschool children to see male model as well as female model as an adult model. Therefore, male preschool teachers can be supplied with privilege of scholarship to ensure the improvement of pre-school teaching. Positive contributions of male teachers to the professional development and self-esteem of children should not be ignored.

4. Make-conscious meeting should be held so that pre-school teacher candidates who want to choose or pre-school teacher candidates who have received training at the university, particularly male teacher candidates might face with negative attitude of behaviour. In addition, in pre-school education, scientific studies can be done about the place and importance of male teachers.

5. Some activities can be organized for teacher candidates to love their profession and adopt it, and to follow scientific.

6. Teachers' working conditions and wages can be improved. Promotion and self-development opportunities, participation in school decisions and communication with other teachers can be provided. Thus, levels of self-esteem of the teachers working in this field can be increased, and positive attitude towards profession can be provided.

İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimine İlişkin Algılarının İncelenmesi ve Karşılaştırılması

Analysis and Comparison of Primary School Teachers' Perceptions About Classroom Management

Habib Özgan, Celal Yiğit, Zeynep Aydın* ve Mehmet Cengiz Küllük
Gaziantep Üniversitesi,
Özel SANKO Okulları,
Şanlıurfa Milli Eğitim Müdürlüğü
Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü

Özet

Bu araştırmanın amacı, resmi veya özel ilköğretim okulu öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin ne düzeyde olduğunu tespit etmektir. Bu doğrultuda, “Öğretmenlerin çalıştıkları okulun türüne, cinsiyetlerine, yaşlarına, kıdemlerine, branşlarına ve mezuniyet durumuna göre sınıf yönetimi becerileri anlamlı biçimde farklılık göstermekte midir?” sorusuna yanıt aranmıştır: Araştırmanın örneklemi Gaziantep’te farklı okullardaki 40 özel ve 50 resmi okul öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışmada, İlgar (2007) tarafından geliştirilen 5’li likert tipinde 81 maddelik “Sınıf Yönetimi Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 17.0 programı kullanılmış olup, Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .97 olarak bulunmuştur. Okul türü ve cinsiyet değişkenlerinde genel olarak, yaş, kıdem ve branş değişkenlerinde ise beceri bazında anlamlı farklılıklar bulunmuş, mezuniyet durumu ise anlamlı fark yaratmamıştır. Araştırmada çok sayıda sınıf becerisi açısından öğretmenler arasında anlamlı fark saptandığı için, standart ve istenilen düzeyde sınıf yönetimin bütün okullarda yerleştirilmesi için küçük gruplar halinde kapsamlı ve uygulamalı eğitimler verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf yönetimi, resmi ve özel okul, cinsiyet, branş, yaş

Abstract

The goal of the research was to determine the levels of state and private primary school teachers' classroom management skills. Whether there is a meaningful difference in terms of school type, gender, age, years of employment, branch and graduation status has been studied. 90 primary school teachers participated in the study. Meaningful differences were found according to school type and gender in general and age, years of employment and branch in specific skills. Where teachers graduated does not make any differences. Due to a number of classroom

* *Yazışma Adresi:* Zeynep AYDIN, 24 Kasım İ.Ö.O. Fırat Mah. 51 Nolu Cadde üzeri Şahinbey/GAZİANTEP zeynepardam@hotmail.com

management skills varying meaningfully, comprehensive and applied trainings are offered in small groups to have desired level of classroom management.

Keywords: Classroom management, state and private schools, gender, branch, age

I. GİRİŞ

Hayatın her aşamasında hızlı gelişmelerin yaşadığı bir dönemde, gelişmelere uyum sağlamanın güç olmasına karşın aynı zamanda bir zorunluluktur. Ülkelerin daha refah bir duruma gelebilmesi nitelikli insan gücüne sahip olmaktan geçmekte, bu ise öncelikle ilköğretim yıllarındaki eğitime dayanmaktadır (Yeşilyurt, Çankaya, 2008). Sınıf ise nitelikli insan gücünün yetiştirildiği eğitim sisteminin önemli bir parçasıdır. (Terzi, 2002)

Bu gelişmeler için, kişileri yetiştirme görevi ise öğretmenlere düşmektedir. Bunun için ise öğretmenlerin sahip olması gereken çeşitli kişisel nitelikler bulunmaktadır. Bunların arasında hoşgörülü, sabırlı, açık fikirli, esnek, sevecen, anlayışlı ve esprili, vb. sayılabilir (Erden, 1998; Demirel, 1999). Ayrıca, öğrencilere karşı açık görüşlü ve objektif olma, öğrencilerin beklenti ve gereksinmelerini dikkate alma, eğitimle ilgili sorunları bilimsel yöntemlerle araştırabilme, eğitimde bireysel farklılıkları dikkate alma, yenilik ve gelişmelere açık, kendini sürekli yenileyebilme, toplumsal değişimleri anlayıp yorumlayabilme, eğitim teknolojisindeki gelişmeleri yakından izleme, araştırmacı bir yapıya sahip olma, yüksek başarı beklentisi vb. bir öğretmende olması gereken kişisel özellikler arasında sayılabilir (Çelikten vd. 2005).

Bu niteliklerin yanı sıra, öğretmenin toplumda üstlendiği çeşitli rolleri de bulunmaktadır. Demokratik eğitimcilik, rehberlik, bilgi kaynağı olma, toplumsal değerleri temsilcilik, önderlik, hakemlik ve dostluk rolü bunların arasında belirtilebilir (Ataunal, 2003:60).

Ancak, öğretmenlerin, planlama, zaman yönetimi, materyal geliştirme, ölçme ve değerlendirme ve sınıf yönetimi gibi çeşitli öğretmenlik becerilerine de sahip olması ve bunları etkin olarak kullanabilmesi gerekmektedir. Kısaca, öğretmenlik mesleğine ilişkin mesleki yeterliliklere sahip olmayan öğretmenlerin başarılı olmaları mümkün değildir (Semerci, 2004).

“Sınıf yönetimi” derinlemesine incelendiğinde, kaynakların etkin kullanımı, eğitim ortamının düzenlenmesi, öğrenci gelişimini takip etme ve önleyici bir tutum gibi birçok unsurun koordineli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği görülür (Terzi, 2002). Kapsuzoğlu (2004)’na göre “Başarılı sınıf yönetimi yalnızca problemlere etkili çözümler bulmak değil, problemlerin ortaya çıkmasını önlemektir”.

Gürşimşek (1999) günümüz sınıf yönetimi kavramı ile bazı becerilerin ve temel yeterliklerin gerekliliğini dile getirmektedir. Öğrencilerin kontrol edildiği ve baskıcı bir şekilde sınıfta disiplinin sağlandığı geleneksel sınıf yönetimi anlayışından uzaklaşmış ve öğrencilerle etkili iletişim kurabilen, öğrencilere sınıf içi sorunların çözümünde kendi ayaklarının üzerinde durabilme yetisini kazandıran

ve çatışmaları en aza indirerek eğitimin kalitesini yükselten modern öğretmenler ön plana çıkmıştır.

Sınıf mevcutları öğretmenlerin sınıf yönetimi uygulamalarına etki eden başka bir faktördür ve okul ve sınıf büyüklüğü bir eğitim politikası sorunu olarak nitelendirilebilir. Kalabalık sınıflarda fark edilmeyen öğrenciler ileride de ön plana çıkamamaktadırlar. (Bakioğlu ve Polat, 2002; akt. Yaman 2006).

Günümüzde, öğretmen sadece öğreten kişi pozisyonunda değil aynı zamanda öğrenmeyi sağlayan, yani sınıfta öğretim sürecini yöneten ve yönlendiren kişi konumuna girmiştir (Şentürk ve Oral, 2008). Bu yeni rolü benimseyen öğretmenler ise etkin sınıf yönetimi becerisine sahip öğretmenler olarak nitelendirilebilir.

Öğretmenlerin sınıf yönetimine etkisi olan faktörlerden birisi olarak cinsiyet belirtilmiştir. Bayan öğretmenlerin mesleki yeterlikleri konusunda daha fazla öz-yeterlik inancına sahip oldukları (Üredi ve Üredi, 2006) ve bunun da bireylerin iş başarılarını pozitif yönde etkilediği belirtilmektedir (Bandura, 1993)

Kıdemin sınıf yönetimi üzerindeki etkisi konusunda Ayar ve Arslan (2008) tarafından bir çalışma yapılmış ve beklenenin aksine etki yaratmadığı gözlenmiştir. Bu durumun sebebi olarak ise kendilerini geliştirme konusunda geri kaldıkları ifade edilmiştir.

Sınıf ortamının eğitim ve öğretime hazır olabilmesi için öğretmen – öğrenci ilişkilerinin iyi derecede olması gerekir. Marzano ve Marzano (2003)’e göre bunun öğretmenin kişiliği ile veya öğrencilerin öğretmeni arkadaş olarak görmesiyle ilgisi yoktur. En etkin öğretmen – öğrenci ilişkileri, belirli düzeyde hakimiyet, uygun düzeyde işbirliği göstermek ve üst düzeyde ihtiyaç duyan öğrencilerin farkında olmak gibi niteliklerle sağlanabilir. Öğretmen beklentilerini ve sınıfta sergilenecek davranışlarını sonuçlarını açık ve net bir şekilde önceden belirtmelidir. Açık öğrenme hedefleri belirlemelidir ve öğrencilerle ilişkiler asla şansa bırakılmamalıdır. Allen (2008)’in görüşleri Marzano ve Marzano (2003) ile örtüşmektedir. Öğretmenin öğrencilerinden akademik ve davranışsal beklentilerini açık bir şekilde ifade etmesi, öğrencilerinin sınıf amaçlarına ulaşması için işbirlikçi sınıf ortamının sağlanması, öğrencilerin sınıf yönetimine ilişkin görüşlerini etkileyen önemli özelliklerdir.

Çifçili (2009)’a göre, kazanılmış veya verilmiş olsun, otorite öğretmenlerde bulunan bir niteliktir. Disiplini sağlama yöntemlerinden birisi olarak görülebilir. Öğretmenlere verilen yasal güçten kaynaklan otoritenin yanı sıra, öğretmenlerin öğrenciye yaklaşımı, sağlıklı iletişimi, yetenekleri, bilgisi de otorite kazanmasını sağlar. Bu şekilde sağlanan otorite, yasal dayanaklardan alınandan daha etkindir.

Karaçalı (2006)’ya göre gelişmiş ülkelerde sınıf yönetimini sadece öğretmen boyutu ile ele alınmamaktadır. Bu konuda birçok değişken olup, bunların başında ise sınıf ortamının düzenlenmesi gelmektedir. Sınıflardaki öğrenci sayısının 30’un üzerinde olmaması, daire ve U şeklinde oturma düzeni, sınıf sıcaklığının

19°C ile 21,5°C arasında olması, tahtanın rahat görülebilmesi, ışığın az veya çok olmaması, sınıf ortamında uygun renklerin kullanılması, gürültünün olmaması, sınıfın temiz olması, sınıf tavanının basık olmaması, temiz boyalı olması, pencerelerin geniş olması, sınıfların düzenli olarak havalandırılması, vb. öğrenci motivasyonunu ve sınıf yönetiminin daha etkin olmasına etkin eden faktörler arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, nitelikli bireylerin yetiştirebilmesi için öğretmenlerin temel bazı becerilere sahip olması ve bu becerileri etkin bir şekilde kullanması gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı, resmi ve özel ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerini algılamalarında farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu genel amaca ulaşma doğrultusunda “Öğretmenlerin çalıştıkları okulun türüne, cinsiyetlerine, yaşlarına, kıdem yıllarına, branşlarına ve mezuniyet durumuna göre sınıf yönetimi becerileri anlamlı biçimde farklılık göstermekte midir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Bu araştırma ile öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin detaylı bir şekilde ortaya çıkarılmasına katkı sağlanmıştır. Ayrıca, araştırma ile elde edilen verilerin diğer öğretmenler için de örnek teşkil edebilecek olması önemlidir.

II. MATERYAL VE YÖNTEM:

A. Araştırma deseni:

Bu araştırma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır.

B. Evren ve örneklem:

Bu araştırmanın evrenini Gaziantep'teki iki resmi ve iki özel ilköğretim okulu oluşturmakta olup, örnekleme bu okullardaki öğretmenler arasından rastgele seçilen 50 resmi (%55,56) ve 40 özel okul öğretmeni (%44,44) oluşturmaktadır.

C. Veri toplama aracı:

Verilerin elde edilmesi için veri toplama aracı olarak İlgar (2007) tarafından geliştirilen 82 maddelik “Sınıf Yönetimi Becerileri Ölçeği” kullanılmıştır. İlgar tarafından ölçeğin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .98 ve Spearman-Brown güvenirlik katsayısı olarak .95 hesaplanmış olup, bu araştırmada ise Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .97 olarak bulunmuştur.

D. Verilerin analizi:

Anket 90 öğretmene uygulanmış ve elde edilen veriler öğretmenlerin görev yaptıkları okulun türüne, cinsiyetlerine, yaşlarına, kıdemlerine, branşlarına ve mezuniyet durumlarına göre incelenmiş ve veriler normal dağılım göstermediğinden dolayı parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır.

III. ARAŞTIRMA BULGULARI

Sınıf yönetimi becerilerinin okul türüne göre ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri ortalaması 4,32 (Çok İyi)'dir. Yapılan analize göre en yüksek ortalamaya sahip beceriler 4,62 (Çok İyi) ortalama ile "Ses tonunu ve vurgulamaları uygun şekilde ayarlayabilme" ve "Derse vaktinde girebilme" ile 4,61 ortalama ile "Öğrenciyle başarılı göz teması kurabilme" ve "Öğrencilerin olumlu davranışlarını beğendiğini belli edebilme" olmuştur.

En düşük ortalamaya sahip olanlar arasında ise 3,77 (İyi) ortalama ile "Eğitim araç-gereçlerini (tepegöz, projeksiyon makinesi vb.) ders konularıyla koordineli olarak kullanabilme", 3,89 (İyi) ortalama ile "İstenmeyen davranışları denetim altına almaktan çok, öğrencinin zamanını üretici etkinliklere yönlendirebilirler" ve 3,94 (İyi) ile "Ders sırasında istenmeyen davranışla karşılaştığında dersi bölmeden müdahale edebilme" yer almaktadır.

Ayrıca, "Öğrencileri ilgi ve yeteneklerine uygun etkinliklere yönlendirebilirler" (4,00), "Öğrencilerin gelişim özelliklerini bilme ve bu özelliklere bağlı olarak değişen psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının farkında olabilme" (4,03), "Yazı tahtasını düzenli kullanabilme" (4,07), "Ders süresince öğrencilerin derse karşı ilgi ve güdüsünün sürekliliğini sağlayabilme" (4,10) ve "Öğretim zamanını en uygun şekilde kullanabilme" (4,17) temel etkinliklerinden bazılarının istatistiksel olarak "İyi" düzeyde değerlendirilebilecek bir ortalamaya sahip olmakla birlikte alt sıralarda yer almaları dikkat çekmektedir.

A. Resmi ve özel okul öğretmenlerinin sınıf yönetimi görüşlerinin karşılaştırılması:

Tablo 1: Sınıf yönetimi becerilerinin gruba göre Mann-Whitney U testi çıktıları

Okul türü	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Devlet	50	34,34	1717,00	442,0	,00
Özel	40	59,45	2378,00		
Toplam	90				

Tablo 1'de görüldüğü üzere resmi ve özel ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri arasında anlamlı fark bulunmaktadır (U=442, p<.05). Sıra ortalamalarına göre özel ilköğretim okullarında görev yapan

öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin devlet okullarındakilere göre genel olarak daha iyi olduğu söylenebilir.

Anlamlı farkın hangi becerilerde olduğunun saptanması için yapılan analizde ölçekte yer alan 81 becerinin 64'ünde (%79,01) devlet ve özel okul öğretmenleri arasında anlamlı fark saptanırken sadece 17'sinde (%20,98) anlamlı farklılaşma gerçekleşmemiştir. Anlamlı fark gösteren 64 becerinin tamamında (%100) farklılaşmanın özel okul öğretmenleri lehine olduğu saptanmıştır.

Özel ve resmi ilköğretim okulu öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri arasındaki en çok farklılaşmanın gerçekleştiği beceriler ise şunlardır: “Eğitim araç-gereçlerini (tepegöz, projeksiyon makinesi vb.) ders konularıyla koordineli olarak kullanabilme” ($U=397.0$, $p<.05$) becerisinde özel okul öğretmenlerinin sıra ortalaması 60,58 ve devlet okulu öğretmenlerinin ki ise 33,44 olarak bulunmuştur. Bu farklılık özel okullar teknik donanım açısından daha geniş olanaklara sahip olmasından ve özel sektör olması dolayısıyla beklentilere cevap verilmesi ihtiyacından dolayı derslerin zenginleştirilmek istenmesinden kaynaklanabilir.

Anlamlı farkın büyük olduğu bir diğer beceri ise “Öğretmenin aşan problemlerin çözümünde okul yönetimi, aile üyeleri ve rehberlik servisiyle işbirliği yapabilmesi” ($U= 647.0$, $p<.05$)'dir. Özel okul öğretmenlerinin sıra ortalaması 59,45 iken devlet okulu öğretmenlerinki 34,34'tür. Sorunlar ortaya çıkmadan önleyici rehberlik çalışmaları yapılmalı sonrasında ise okul yönetimi, öğretmen, öğrenci ve veli işbirliği ile sorunlar ele alınabilir.

“Sınıf kurallarını ilk derste öğrencilerle belirleyebilirler” ($U= 494.0$, $p<.05$) sınıf yönetimi becerisi, resmi ve özel okullar arasında en çok farklılığın yaşandığı bir başka beceridir. Özel okul öğretmenleri 58,15 ve devlet okul öğretmenleri ise 35,38'lik sıra ortalamasına sahiptir. Yine önleyici rehberlik kapsamında, daha az sorunla karşılaşılması amacıyla özel okullarda yaygın olan sınıf kurallarının öğrencilerle belirlenmesi resmi okullarda da yaygınlaştırılmalıdır. Bu uygulamanın devlet ilköğretim okullarında tam olarak mevcut olmadığı ankete verilen yanıtlardan anlaşılmaktadır. Resmi ve özel okul öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin karşılaştırılmasına yönelik Mann-Whitney U testi çıktıları Ek 1'de sunulmuştur.

B. Özel ve Devlet İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi ile İlgili Kurs/Seminere Katılıp-Katılmadıkları Açısından İncelenmesi:

Tablo 2: Sınıf yönetimi becerilerinin kursa/seminere katılmaya göre Kruskal-Wallis

H testi sonuçları

Kurs/Seminer/Ders	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p
Hiç almadım	22	35,32	3	19,29	0,0
Ders aldım	27	33,80			
Kursa/Seminere katıldım	26	57,69			
Hem ders hem kurs	15	60,37			
Toplam	90				

Tablo 2 incelendiğinde öğretmenlerin sınıf yönetimi kursa/seminere gitme veya konu ile ilgili ders alma konusu incelendiğine anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir [$\chi^2 (3) = 19.29, p<.05$]. Resmi ve özel okul öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin farklılık göstermesi nedeniyle bu konuyla ilgili olarak ayrıca Çapraz Tablo testi uygulanmış olup sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur:

Tablo 3: Öğretmenlerin Kursa/Seminere Katılımına İlişkin Çapraz Tablo

Kurs/Seminer/Ders	Yüzdeler	Okul türü		
		Devlet	Özel	Toplam
Hem ders hem kurs	Sayı	2	13	15
	Kurs - Seminer içinde %	13,3%	86,7%	100,0%
	Okul türü içinde %	4,0%	32,5%	16,7%
	Toplam %	2,2%	14,4%	16,7%
Kursa/Seminere katıldım	Sayı	10	16	26
	Kurs - Seminer içinde %	38,5%	61,5%	100,0%
	Okul türü içinde %	20,0%	40,0%	28,9%
	Toplam %	11,1%	17,8%	28,9%
Ders aldım	Sayı	19	8	27
	Kurs - Seminer içinde %	70,4%	29,6%	100,0%
	Okul türü içinde %	38,0%	20,0%	30,0%
	Toplam %	21,1%	8,9%	30,0%
Hiç almadım	Sayı	19	3	22
	Kurs - Seminer içinde %	86,4%	13,6%	100,0%
	Okul türü içinde %	38,0%	7,5%	24,4%
	Toplam %	21,1%	3,3%	24,4%
Toplam	Sayı	50	40	90
	Kurs - Seminer içinde %	55,6%	44,4%	100,0%
	Okul türü içinde %	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplam %	55,6%	44,4%	100,0%

Tablo 3'te görüldüğü üzere özel ilköğretim okullarındaki öğretmenlerin %32,5'u hem ders hem de kursa/seminere katıldığını belirtirken bu oran, devlet okullarında sadece %4'tür. Sadece kursa/seminere katılanların oranı özel ilköğretim okullarında %40 iken devlet okullarında %20'dir. Ders alma değişkeni açısından oranlara bakıldığında devlet okulu öğretmenlerinin %38,0 iken özel okul öğretmenlerinin %20 olduğu görülmüştür. Hiç ders/seminer almadım diyenler özel okullarda sadece %7,5 iken devlet okullarında %38 olarak gerçekleşmiştir. Bu farklılıklar, resmi ve özel okullar arasındaki sınıf yönetimi açısından farklılaşmanın nedenleri arasında sayılabilir.

C. Özel ve Devlet İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi ile İlgili Kitap Okuyup-Okumamaları Açısından İncelenmesi:

Sınıf yönetimi becerilerinin kitap okuma değişkenine göre Mann-Whitney U testi uygulanmış olup, buna göre devlet ve özel ilköğretim okulu öğretmenlerinin sınıf yönetimine hakkında kitap okumaları konusunda anlamlı fark olduğu görülecektir ($U=291.0$, $p<.05$). Bunun üzerine Çapraz Tablo testi yapılmış olup, sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır:

Tablo 4: Öğretmenlerin Kitap Okuyup-Okumamalarına İlişkin Çapraz Tablo

Kitap	Yüzdeler	Okul Türü		Toplam
		Devlet	Özel	
Hayır	Sayı	13	2	15
	Kitap içinde %	86,7%	13,3%	100,0%
	Okul türü içinde %	26,5%	5,0%	16,9%
	Toplam %	14,6%	2,2%	16,9%
Evet	Sayı	36	38	74
	Kitap içinde %	48,6%	51,4%	100,0%
	Okul türü içinde %	73,5%	95,0%	83,1%
	Toplam %	40,4%	42,7%	83,1%
Toplam	Sayı	49	40	89
	Kitap içinde %	55,1%	44,9%	100,0%
	Okul türü içinde %	100,0%	100,0%	100,0%
	Toplam %	55,1%	44,9%	100,0%

Tablo 4 incelendiğinde resmi ve özel okul öğretmenlerinin sınıf yönetimi ile ilgili kitap okumaları açısından ciddi farklılıkların olduğu görülmektedir. Özel okul öğretmenleri arasında hiç kitap okumayan öğretmenlerin oranı sadece %5,0 iken, bu oran devlet okullarında %26,5'tir. Diğer bir deyişle, kitap okumayanların %86,7'sini devlet okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Konu ile daha fazla kitap okunması, sınıf yönetimindeki yetkinliği artırmaktadır.

D. Sınıf Mevcutlarının Sınıf Yönetimi Becerilerine Etkisi Açısından İncelenmesi:

Özel ve resmi okullar arasındaki sınıf yönetimi becerilerinin farklılık göstermesinin nedenlerinden birisi olarak sınıf mevcutları düşünülmüştür. Sınıf yönetimi becerilerinin sınıf mevcutlarına göre Kruskal Wallis H testi yapılmış olup, genel olarak sınıf mevcudu değişkeninin anlamlı fark yaratmadığı görülmüştür.

E. Erkek ve kadın öğretmenlerinin sınıf yönetimi görüşlerinin karşılaştırılması:

Tablo 5: Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonucu

Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kadın	48	52,23	2507,00	637,000	,004
Erkek	41	36,54	1498,00		

Toplam 89

Tablo 5’te görüldüğü üzere kadın ve erkek öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri arasında anlamlı fark bulunmaktadır ($U=637.0$, $p<.05$). Sıra ortalamalarına bakıldığında bayan öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin erkek öğretmenlere göre genel olarak daha gelişmiş olduğu söylenebilir. Kadın öğretmenlerin sıra ortalaması 52,23 iken, erkek öğretmenlerin ortalaması 36,54 olarak bulunmuştur

Kadın ve erkek öğretmenler arasında genel olarak sınıf yönetimi becerileri konusunda anlamlı fark olduğu bulununca sınıf yönetimi becerileri üzerinde detaylı olarak ayrıca Mann-Whitney U testi uygulanmış ölçekte yer alan 81 becerinin 32’sinde (%39,50) anlamlı fark bulunmuştur. Ayrıca anlamlı bulunan 32 becerinin tamamında (%100) kadın öğretmenlerin lehine bir durum söz konusudur.

Kadın ve erkek öğretmenler arasındaki en büyük farkların gerçekleştiği sınıf yönetimi becerilerinin bazıları şunlardır:

Bayan ve bay öğretmenler arasındaki en büyük farklılık “Öğrencileri dersi dinlemeye hazır hale getirebilme” becerisinde gerçekleşmiştir. Kadın öğretmenlerin sıra ortalaması 53,41 iken, erkek öğretmenlerin ortalaması 35,16’da kalmıştır. “Öğrencilerin dersi sevmesini sağlayabilme“ becerisinde kadın öğretmenlerin ortalaması 52,33 iken erkeklerinki ise 36,41’dir. Üçüncü en büyük farklılık ise “Etkinlikleri öğrencilerin dikkat sürelerine uygun olacak şekilde planlayabilme” becerisinde kadın öğretmenlerin ortalaması 52,31 iken, erkek öğretmenlerin ortalaması 36,44 olarak bulunmuştur. En büyük farklılığın saptandığı bu üç beceride bayanların annelik duygularından kaynaklanabilecek, karşıdakinin duygularını ve düşüncelerini dikkate almaya daha meyilli olmaları temel faktör olarak görülebilir. Bayan öğretmenlerin, sınıf yönetimi esnasında da öğrencilerin ilgi, ihtiyaç ve isteklerini erkeklere göre daha çok göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, kadın ve erkek öğretmenler arasındaki sınıf yönetimi farklılıklarının sebebinin kitap okuma faktörünün etkisinin olup olmadığının tespiti için Çapraz Tablo analizi yapılmıştır. Buna göre, erkek ve kadın öğretmenlerin sınıf yönetimi ile ilgili kitap okumaları konusunda farklılık bulunmaktadır. Kitap okuma oranı erkeklerde %80 iken, kadın öğretmenlerde %87,5’tir. Bu durum, bayan öğretmenlerin erkek öğretmenlerden sınıf yönetimi alanında daha fazla kitap okuduğunu göstermektedir. Kişisel gelişim açısından önemli bir durum teşkil eden kitap okuma faktörünün bay ve bayan öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin farklılaşmasında bir etken olduğu görülmektedir.

Erkek ve kadın öğretmenlerin sınıf yönetimi ile ilgili kursa veya seminere katılmaları veya konuyla ilgili ders almalarının sınıf yönetimi becerilerinin farklılığı konusunda etkisinin olup olmadığının tespiti için Çapraz Tablo testi yapılmıştır. Buna göre, erkek öğretmenlerin, bayanlara göre hem derse hem de kursa katılma

oranı daha yüksektir (Erkek: %66,7; Kadın: 33,3). Bunun dışında tüm veriler bayan öğretmenler lehinedir. Hiç kurs veya ders almayanların %52,4'ünü erkekler, 47,6'sını bayanlar oluşturmaktadır. Benzer şekilde, ders alanların %40,7'sini erkekler, %59,3'ünü bayanlar oluşturmaktadır. Son olarak, kursa/seminere katıldım diyenlerin %34,6'sını erkekler, %65,4'ünü ise bayanlar oluşturmaktadır.

Kısaca, sınıf yönetimi ile ilgili olarak kitap okuma, kursa/seminere katılma ve ders alma konularında genel olarak kadın öğretmenler lehine bir durum söz konusudur. Bu farklılık, kadın öğretmenlerin sınıf yönetimi açısından erkek öğretmenlere göre daha becerikli olmasının sebepleri arasında gösterilebilir.

F. Öğretmenlerin yaşlarına göre sınıf yönetimine ilişkin görüşlerinin karşılaştırılması:

Tablo 6: Yaşa Göre Kruskal Wallis Testi Sonucu

Yaş	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p
20-30	46	40,14	2	4,753	0,93
31-40	27	46,63			
41 ve üzeri	16	56,22			
Toplam	89				

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin yaşlarına göre genel olarak değerlendirildiğinde sınıf yönetimi becerileri anlamlı farklılık göstermemektedir. Ancak, ankette yer alan 81 sınıf yönetimi becerisi açısından daha detaylı bir analiz yapıldığında 81 becerinin 16'sında (%19,75) anlamlı fark bulunmuştur. Anlamlı fark bulunan 16 sınıf yönetimi becerisinin 15'inde (%93,75) 41 yaş ve üzeri öğretmenler lehine, 1 tanesinde ise (%6,25) 31-40 yaş grubundaki öğretmenler lehine bir durum söz konusudur. Bu becerilerin tamamında en genç grubun 1'i hariç tamamında en düşük ortalamaya sahip olması dikkat çekicidir. 41 yaş ve üzeri öğretmenlerle 20-30 yaş arası öğretmenler arasındaki en büyük farklılıklar "Öğrencilerin sorunlu davranışları için çözümler üretebilme" [$\chi^2(2) = 14,359$, $p < .05$] ve "Sınıf içi problemlerin çözümünde öğrenciye öz-yeterlik kazandırabilme" [$\chi^2(2) = 8,672$, $p < .05$] becerilerinde ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretmenlerin tecrübe kazandıkça sorunların çözümünde daha başarılı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

G. Öğretmenlerin kıdemlerine göre sınıf yönetimi görüşlerinin karşılaştırılması:

Kıdem değişkeninin öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinde anlamlı bir farklılık yaratıp-yaratmadığının görülmesi için Kruskal Wallis H testi yapılmıştır. Buna göre, öğretmenlerin kıdemlerine göre genel olarak sınıf yönetimi becerilerinin anlamlı farklılık göstermediği yapılan Kruskal-Wallis testi ile görülmektedir. Ancak, beceri bazında yapılan analizde 4 sınıf yönetimi becerisinde kıdem açısından anlamlı farklılık saptanmıştır. "Eğitim araç-gereçlerini (tepegöz,

projeksiyon makinesi vb.) ders konularıyla koordineli olarak kullanabilme” [$x^2(2) = 9,151, p<.05$] becerisinde 6-10 yıllık öğretmenler lehine, “Derse başlamadan önce öğrencilerin sınıfa yerleşmelerini sağlayabilme [$x^2(2) = 8,594, p<.05$]” becerisinde 11-20 ve 6-10 yıllık öğretmenler lehine, “Sınıfta ortaya çıkan sorunları büyütmeden çözebilme [$x^2(2) = 9,123, p<.05$] becerisinde sırasıyla 21-25, 11-20, 6-10 yıl görev yapan yani tecrübeli öğretmenler lehine ve “Okulun ve sınıfın kurallarını öğrencilerin tam ve doğru olarak anlamalarını sağlayabilme [$x^2(2) = 10,229, p<.05$]” becerisinde 6-10 ve 11-20 yıl görev yapan öğretmenler lehine anlamlı fark saptanmıştır.

H. Öğretmenlerin branşlarına göre sınıf yönetimi görüşlerinin karşılaştırılması:

Branş değişkeninin öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinde anlamlı bir farklılık yaratıp-yaratmadığının görülmesi için öncelikle normalite testi yapılmış ve verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Buna göre, sınıf ve branş öğretmenlerinin genel olarak sınıf yönetimi becerileri genel olarak ele alındığında aralarında anlamlı fark bulunmamaktadır.

Ancak, beceriler tek tek ele alındığında ölçekte yer alan 81 maddenin 11’inde (%13,58) sınıf ve branş öğretmenleri arasında anlamlı fark bulunmuştur. Bu 11 becerinin 10’unda (%90,90) sınıf öğretmenleri ve sadece 1’inde (%9,10) branş öğretmenleri lehine anlamlı fark bulunmuştur. “Gerektiği kadar hareketli olabilme ve tüm sınıfta (sıra aralarında) dolaşabilme” ($U=679,000, p<.05$) becerisinde branş öğretmenleri sınıf öğretmenlerine göre daha yetkindir. Sınıf ve branş öğretmenleri arasında en büyük fark “Demokratik bir sınıf iklimi oluşturabilme” ($U=585,000, p<.05$) becerisinde görülmektedir. Sıra ortalamalarına bakıldığında, sınıf öğretmenlerinin oranı 56,29 iken, branş öğretmenlerinki 38,95 olarak bulunmuştur. Yine “Ödülü uygun ve etkili biçimde kullanabilme” ($U=637,000, p<.05$) becerisinde sıra ortalamaları incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin 54,76 ve branş öğretmenlerinin 39,88 ortalamaya sahip olduğu ve “Sınıf sorunlarını çözmede demokratik yöntemler kullanabilme” ($U=651,500, p<.05$)’de sınıf öğretmenleri 54,34 ve branş öğretmenleri 40,13 ortalamaya sahiptir. Bu sonuçlara bakıldığında sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetiminde daha demokratik bir tutum sergilediği ve ödülün daha etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

İ. Öğretmenlerin sınıf yönetimi görüşlerinin mezuniyet değişkenine göre karşılaştırılması

Öğretmenlerin mezun oldukları fakültelerin sınıf yönetimi becerilerinde anlamlı bir farklılık yaratıp-yaratmadığının görülmesi için Kruskal Wallis H testi yapılmıştır. Buna göre, öğretmenlerin en son mezun oldukları yerlere göre sınıf yönetimi becerilerinin genel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir.

IV. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

İstatistiksel işlemlerin sonucuna göre okul türüne ve cinsiyete göre genel olarak, yaş ve kıdem değişkenlerinde ise beceri bazında anlamlı farklılıklar görülmüştür. Bu çalışmada genel anlamda değerlendirildiğinde okul türü ve cinsiyet değişkeni için elde edilen sonuçlar, ölçeği geliştiren İlgar (2007)'in bulduğu sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Devlet ve özel ilköğretim okulu öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri karşılaştırıldığında anlamlı fark saptanmış olup, anlamlı farklılık gösteren sınıf yönetimi becerilerinin tamamında ortaya çıkan oran özel okul öğretmenleri lehinedir. Bu durum, özel okul öğretmenlerinin bu alanda devlet ilköğretim öğretmenlerine göre daha yetkin olduğunu gösterdiği söylenebilir. Bu durumun sebepleri araştırma kapsamında çeşitli faktörler açısından araştırılmıştır. Özel ve resmi okul öğretmenleri konu ile ilgili kursa ve/ya semineri gitmeleri veya ders almaları açısından incelendiğinde özel okul öğretmenleri lehine farklılık saptanmıştır. Ayrıca, öğretmenlerin konu ile ilgili kitap okuma durumları karşılaştırıldığında özel okul öğretmenlerinin anlamlı derecede daha çok kitap okuduğu saptanmıştır. Öğretmenlerin görev yaptıkları okullardaki sınıf mevcutları açısından inceleme yapıldığında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ancak yine de özel okuldaki sınıf mevcutları, resmi okullardakine göre daha düşüktür. Kısaca, resmi ve özel okul öğretmenleri arasında bulunan sınıf yönetimi uygulamaları arasındaki farklılıkların nedenleri arasında özel okul öğretmenlerinin sınıf yönetimi ile ilgili kursa/seminere daha fazla gitmeleri ve daha fazla ders almaları, daha fazla kitap okudukları ve görev yaptıkları okullardaki sınıf mevcutlarının daha düşük olması belirtilebilir.

Erkek ve kadın öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri arasında farklılık olup – olmadığı tespit etmek için elde edilen bulgulara göre, bayan öğretmenlerin ortalamalarının erkek öğretmenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumun sebeplerinin araştırılması için kitap okuma ve kursa/seminere gitme veya ders alma açısından bay ve bayan öğretmenler karşılaştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre bayan öğretmenler erkek öğretmenlere göre daha fazla kitap okumakta ve kursa/seminere gitme veya ders alma oranları erkek öğretmenlere göre daha yüksektir. Bu sonuç, bayan öğretmenlerin sınıf yönetimi performansının daha yüksek bulunduğu Ayar ve Arslan (2008)'in çalışmasıyla örtüşmektedir.

“Yaş”ın sınıf yönetiminde genel olarak anlamlı fark yaratmadığı ama beceri bazında yapılan çalışmalarda 16 sınıf yönetimi becerisinde 20-30 yaş grubundaki öğretmenlerle karşılaştırıldığında 30 yaş üzeri, özellikle 41 yaş üzeri, öğretmenlerin sınıf yönetiminde daha etkin olduğu ve genç öğretmenlerin daha az yetkin olduğu saptanmıştır. Bu durum öğretmenler olgunlaştıkça daha iyi bir yetkinliğe ulaştığı söylenebilir. Ancak bu sonuç, 21 ve üstü hizmet yılına sahip öğretmenlerin sınıf yönetimi performansında en düşük ortalamaya sahip olduğunun bulunduğu çalışma (Ayar ve Arslan, 2008) ile çelişmektedir.

Öğretmenlerin kıdemlerine göre yapılan analizde genel olarak sınıf yönetimi becerilerinde anlamlı farklılık olmadığı saptanmıştır. Bu durum yaşa göre yapılan analizle örtüşmektedir. Ancak, beceri bazında yapılan analizde 4 beceride yine genç öğretmenlerle mukayese edildiğinde tecrübeli öğretmenler lehine farklılık bulunmuştur.

Sonuç olarak, okul türüne ve cinsiyete göre sınıf yönetimi becerileri genel olarak anlamlı farklılık göstermiştir. Yaş, kıdem, mezuniyet açısından genel olarak bir farklılık bulunmazken yukarıda da belirtildiği üzere bazı sınıf yönetimi becerilerinde tecrübeli öğretmenler lehine fark vardır. Bu farklılıklar, özellikle resmi okullardaki öğretmenlerin farklı sınıf yönetimi görüşlerinin olduğunu ve standart uygulamaların olmadığını göstermektedir.

Balcı (2004) genel olarak öğretmenlerin eksikliklerinin giderilmesi için bazı önerilerde bulunmaktadır. Örneğin, öğretmenlere, öz-değerlendirme ile birlikte kendi yetersizliklerinin kaynağını bulabilme olanağını verecek, kendi öğretimlerinin çeşitli yönlerini analiz edebilme becerileri kazandırılmasını gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, öğretmenler öğrenci performansı, program planlaması ve öğretim yaklaşımı alanlarında yetiştirmelidir (Balcı, 1993; akt. Can, 2004). Can (2006) ise okulda etkili öğretimi destekleyici bir iklim yaratılması gerektiğini, bu konuda ise müdürlere görev düştüğünü belirtmektedir.

Bu araştırmada çok sayıda sınıf becerisi açısından öğretmenler arasında anlamlı fark saptandığı için, standart ve istenilen düzeyde sınıf yönetiminin bütün okullarda yerleştirilmesi için küçük gruplar halinde kapsamlı ve uygulamalı eğitimler faydalı olacaktır. Bu bağlamda, şu öneriler sunulabilir:

- Öğretmenlerin eğitim ile ilgili sorunlarını tartışabileceği sosyal ve elektronik ağlar, forumlar vb. oluşturulmalıdır. Öğretmenler arasında işbirliği, dayanışma ve paylaşma ruhu geliştirilmelidir. Okul müdürleri, bu konuda liderlik yapmalıdır.
- Öğretmenler arasında sınıf yönetimi ilke ve yöntemleri açısından standart bazı uygulamaların yerleşmesi sağlanmalıdır.
- Sınıf yönetimi konusundaki iyi örneklerin saptanarak bunların iller genelinde paylaşıldığı uygun ortamlar ilgili yerel ve ulusal eğitim çalışmaları düzenlenmeli ve iyi örneklerin sahipleri ödüllendirilebilir.
- Kalabalık sınıflar öğretmenin her bir öğrenciye ayıracağı zamanı azaltacağı için, bu konuda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Örneğin, sınıf mevcutlarının azaltılması için yeni okul binaları yapılmalı ve mevcut okullar donanım açısından iyileştirilmelidir.

V. KAYNAKÇA

Allen, James (1986). Classroom Management: Students' Perspectives, Goals and Strategies, *American Educational Research Journal*, 1986 (23), 437-459.

Ataunal, A. (2003). *Niçin ve Nasıl bir Öğretmen?*. Ankara: MEV.AR-GE Merkezi.

Ayar, Ali Rıza ve Arslan, R. (Ekim 2008). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Sınıf Öğretmenlerinin "Sınıf Yönetimi Performansının" Araştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 16, No:2, s. 335-344.

Bakioğlu, A. ve Polat, N. (2002). Kalabalık Sınıfların Etkileri Bir Ön Araştırma Çalışması. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7. (147-156).

Balcı, A. (1993). Etkili Okul: Kuram, Uygulama ve Araştırma, Ankara: Erek Ofset.

Balcı, A. (2004). Türkiye'de Eğitim Yöneticiliği ve Eğitim Müfettişi Yetiştirme Uygulamaları: Sorunlar Öneriler. *Çağdaş Eğitim*, (307), 22-40.

Bandura, A. (1993). Perceived Self-efficacy in Cognitive Development and Functioning, *Educational Psychologist*, 28(2), 117-148.

Can, N. (2004/1). Öğretmenlerin Geliştirilmesi ve Etkili Öğretmen Davranışları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, ss. 103-119.

Can, N. (2006/2). Öğretmen Liderliğinin Geliştirilmesinde Müdürün Rol ve Stratejieri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, ss. 349-363.

Çelikten, M. vd. (2005/2). Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 19, ss. 207/237.

Çifçili, V. (2009). Sınıf İçi Disiplinde Otorite. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, 91-103.

Demirel, Ö. (1999). *Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı*. Pegem Yayıncılık.

Erden, M. (1998) *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Alkım Yayınları. İstanbul

Gür Şimşek, I. (1999). Etkili Sınıf Yönetimi İçin İletişim Becerileri. *Eğitim ve Bilim Dergisi* Cilt: 23, Sayı: 112.

İlgar, L. (2007). *İlköğretim Öğretmenlerinin Sınıf Yönetimi Becerileri Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Kapusuzoğlu, Ş. (2004). İlköğretim Düzeyinde Sınıf Yönetimi Uygulamalarının Öğrenci Öğretmen Görüşleri ve Sınıf Yönetimi Profilleri Açısından Değerlendirilmesi. *13.Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*. Malatya.

Karaçalı, A. (2006). Sınıf Yönetimini Etkileyen Fiziksel Değişkenlerin Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 145-155.

Marzano, Robert J. ve Marzano, Jana S. (2003). The Key to Classroom Management. *Educational Leadership*, Volume 61, Number 1, pp. 6-13.

Semerci, Ç., (2004), *Öğretmen Yetiştirmede Yeniden Yapılanma, Sorunlar ve Yönelimler, Öğretmenlik Mesleği*, (Editör: Mehmet Taşpınar), Ankara: Üniversite Kitabevi-Nobel Yayın Dağıtım).

Şentürk, O., Oral, B. (Güz 2008). Türkiye’de Sınıf Yönetim İle İlgili Yapılan Bazı Araştırmaların Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, s.26, ss. 001-026.

Terzi, A. Rıza (2002). Sınıf Yönetimi Açısından Etkili Öğretmen Davranışları. *Milli Eğitim Dergisi*, Yaz Güz 2002, Sayı 155-156.

Üredi, I., Üredi, L. (2006). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetlerine, Buldukları Sınıflara ve Başarı Düzeylerine Göre Fen Öğretimine İlişkin Öz-Yeterlik İnançlarının Karşılaştırılması. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi-EDU7*, Cilt 1, Sayı 2.

Yaman, E (2006). Eğitim Sistemindeki Sorunlardan Bir Boyut: Büyük Sınıflar ve Sınıf Yönetimi. *TEBD*, Cilt 4, Sayı 3, ss. 261-274.

Yeşilyurt, E., Çankaya, İ. (2008, Kış). Sınıf Yönetimi Açısından Öğretmen Niteliklerinin Belirlenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.23, ss. 274-295.

EKLER

EK 1: Resmi ve özel okul öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin Mann-Whitney U Testi analizinde anlamlı bulunan sonuçlar

Sınıf Yönetimi Becerileri	Okul türü	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
1- Ders sırasında istenmeyen davranışla karşılaştığında dersi bölmeden müdahale edebilme	Devlet	50	38,13	1906,5	631,50	0,000
	Özel	40	54,71	2188,5		
2- Eğitim-öğretim etkinliklerine öğrencilerin katılımını sağlayabilme	Devlet	50	38,72	1936	661,00	0,002
	Özel	40	53,98	2159		
3- Konuya uygun farklı öğretim yöntem ve teknikleri kullanabilme	Devlet	50	38,26	1913	638,00	0,001
	Özel	40	54,55	2182		
4- Öğrencileri ilgi ve yeteneklerine uygun etkinliklere yönlendirebilirle	Devlet	50	38,38	1919	644,00	0,001
	Özel	40	54,4	2176		
5- İstenmeyen davranışları denetim altına almaktan çok, öğrencinin zamanını üretici etkinliklere yönleltebilirle	Devlet	50	36,4	1820	545,00	0,000
	Özel	40	56,88	2275		
6- Eğitim araç-gereçlerini (tepegöz, projeksiyon makinesi vb.) ders konularıyla koordineli olarak kullanabilme	Devlet	50	33,44	1672	397,00	0,000
	Özel	40	60,58	2423		
7- Ders için ayrılan zamanın derse harcanmasını sağlayabilme	Devlet	50	37,7	1885	610,00	0,001
	Özel	40	55,25	2210		
9- Derse uygun ve etkili bir şekilde başlayabilme	Devlet	50	40,51	2025,5	750,50	0,025
	Özel	40	51,74	2069,5		
10- Etkinlikleri öğrencilerin dikkat sürelerine uygun olacak şekilde planlayabilme	Devlet	50	38,37	1918,5	643,50	0,002
	Özel	39	53,5	2086,5		
11- Öğrencileri dersi dinlemeye hazır hale getirebilme	Devlet	50	39,84	1992	717,00	0,008
	Özel	40	52,58	2103		
12- Öğrencilerin dersi sevmesini sağlayabilme	Devlet	50	39,1	1955	680,00	0,004
	Özel	40	53,5	2140		
13- Öğrencilerin gelişim özelliklerini bilme ve bu özelliklere bağlı olarak değişen psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının farkında olabilme	Devlet	50	39,75	1987,5	712,50	0,016
	Özel	39	51,73	2017,5		
14- Sınıftaki grup dinamiğini etkili biçimde kullanabilme	Devlet	50	38,4	1920	645,00	0,002
	Özel	40	54,38	2175		
15- Bir etkinlikten diğerine geçişi başarılı bir	Devlet	50	39,79	1989,5	714,50	0,015

şekilde gerçekleştirilebilme	Özel	39	51,68	2015,5		
16- Derse başlamadan önce öğrencilerin sınıfa yerleşmelerini sağlayabilme	Devlet	50	39,22	1961	686,00	0,004
	Özel	40	53,35	2134		
17- Derste değişik (farklı) etkinliklere yer verebilme	Devlet	50	38,43	1921,5	646,50	0,001
	Özel	40	54,34	2173,5		
18- Dersle ilgili farklı kaynakları (kitap, ansiklopedi, dergi vb.) kullanabilme	Devlet	50	37,97	1898,5	623,50	0,001
	Özel	40	54,91	2196,5		
19- Öğretim zamanını en uygun şekilde kullanabilme	Devlet	50	39,01	1950,5	675,50	0,004
	Özel	40	53,61	2144,5		
20- Kendi alanındaki bilgileri yeterli biçimde sunabilme	Devlet	50	39,9	1995	720,00	0,009
	Özel	40	52,5	2100		
21- Ders akışını bozabilecek sınıf içi gürültüyü önleyebilme	Devlet	50	39,04	1952	677,00	0,004
	Özel	40	53,58	2143		
23- Dersin başından sonuna kadar derse ve sınıfa hakimiyeti sağlayabilme	Devlet	50	38,18	1909	634,00	0,001
	Özel	40	54,65	2186		
24- Öğrencilerle etkili iletişim kurabilme	Devlet	50	40,56	2028	753,00	0,021
	Özel	40	51,68	2067		
27- Sınıf sorunlarını çözmeye demokratik yöntemler kullanabilme	Devlet	50	39,05	1952,5	677,50	0,003
	Özel	40	53,56	2142,5		
28- Sınıf içinde öğrenci-öğrenci etkileşimini sağlayabilme	Devlet	50	40,64	2032	757,00	0,026
	Özel	40	51,58	2063		
29- Beden dilini (duruş, mimikler, el-kol hareketleri vb.) etkili kullanabilme	Devlet	50	40,96	2048	773,00	0,031
	Özel	40	51,18	2047		
32- Öğrencilere açık ve anlaşılır açıklamalar yapma ve yönergeler verebilme	Devlet	50	38,6	1930	655,00	0,001
	Özel	40	54,13	2165		
33- Yazı tahtasını düzenli kullanabilme	Devlet	50	38,94	1947	672,00	0,005
	Özel	40	53,7	2148		
34- Öğrencilerini çeşitli yönleriyle tanımaya çaba gösterebilme	Devlet	50	40,72	2036	761,00	0,030
	Özel	40	51,48	2059		
35- Öğretmeni aşan problemlerin çözümünde okul yönetimi, aile üyeleri ve rehberlik servisiyle işbirliği yapabilme	Devlet	50	34,34	1717	442,00	0,000
	Özel	40	59,45	2378		
37- Sınıfta aşırı yarışmacı bir havadan çok işbirlikçi bir ortam yaratabilme	Devlet	50	38,44	1922	647,00	0,002
	Özel	40	54,33	2173		
38- Derse vaktinde girebilme	Devlet	50	40,39	2019,5	744,500	0,010
	Özel	40	51,89	2075,5		
39- Öğrencilerin dikkatlerini toplayabilme	Devlet	50	39,34	1967	692,000	0,005

	Özel	40	53,2	2128		
40- Sınıfta ortaya çıkan sorunları büyütmeden çözebilme	Devlet	50	36,53	1826,5	551,500	0,000
	Özel	40	56,71	2268,5		
41- Öğrencilerin iyi yönlerini ve başarılarını ön plana çıkarabilme	Devlet	50	38,82	1941	666,000	0,002
	Özel	40	53,85	2154		
42- Öğrenciyle başarılı göz teması kurabilme	Devlet	50	38,26	1913	638,000	0,000
	Özel	40	54,55	2182		
43- Sınıf kurallarına uyulmaması durumunda ortaya çıkabilecek sonuçlardan Öğrenciyi haberdar edebilme	Devlet	50	40,05	2002,5	727,500	0,011
	Özel	40	52,31	2092,5		
44- Okulun ve sınıfın kurallarını öğrencilerin tam ve doğru olarak anlamalarını sağlayabilme	Devlet	50	39,26	1963	688,000	0,005
	Özel	40	53,3	2132		
45- Sınıfta dersle ilgili görevlendirmeleri doğru yapabilme	Devlet	50	39,5	1975	700,000	0,005
	Özel	40	53	2120		
46- Kesintiler ve derse geç gelmeler ile ilgili işlemleri çabuk tamamlayabilme	Devlet	50	38,9	1945	670,000	0,003
	Özel	40	53,75	2150		
47- Sınıf kurallarını ilk derste öğrencilerle belirleyebilirle	Devlet	50	35,38	1769	494,000	0,000
	Özel	40	58,15	2326		
48- Sınıf kurallarına uyulmasını sağlayabilme	Devlet	50	38,89	1944,5	669,500	0,003
	Özel	40	53,76	2150,5		
49- Sınıfı oksijen durumuna göre havalandırabilme	Devlet	50	38,37	1918,5	643,500	0,001
	Özel	40	54,41	2176,5		
50- Sınıf kurallarını tüm öğrencilere tutarlı bir şekilde uygulayabilme	Devlet	50	40,59	2029,5	754,500	0,026
	Özel	40	51,64	2065,5		
51- öğrencinin bir sorunu olduğunda onu öğretmenine anlatabilecek kadar kendisini onlara yakın hissettirebilme	Devlet	50	40	2000	725,000	0,013
	Özel	40	52,38	2095		
52- Öğrencilerin sorunlu davranışları için çözümler üretebilme	Devlet	50	40,78	2039	764,000	0,028
	Özel	40	51,4	2056		
53- Sınıf-içi problemlerin çözümünde öğrenciye öz-yeterlik kazandırabilme	Devlet	50	39,81	1990,5	715,500	0,011
	Özel	40	52,61	2104,5		
54- Sınıfta bir davranış problemiyle karşılaştığında öncelikle kendi başına çözmeye çalışabilme	Devlet	50	39,47	1973,5	698,500	0,005
	Özel	40	53,04	2121,5		
55- Öğrencilere tutarlı davranabilme	Devlet	50	39,38	1969	694,000	0,005
	Özel	40	53,15	2126		
56- Öğrencilerin sorumluluk sahibi bağımsız bireyler olmalarına yardım edebilme	Devlet	50	40,78	2039	764,000	0,028
	Özel	40	51,4	2056		

57- Öğrencilerin kendi kendini yönelebilmelerini sağlayabilme	Devlet	50	39,79	1989,5	714,500	0,007
	Özel	40	52,64	2105,5		
59- Sorunların ortaya çıkmadan tahmin edilmesi yoluyla istenmeyen davranışların önlenmesini sağlayabilme	Devlet	50	38,28	1914	639,000	0,001
	Özel	40	54,53	2181		
60- Sınıf ortamını bozucu davranışların değiştirilmesini sağlayabilme	Devlet	50	40,16	2008	733,000	0,017
	Özel	40	52,18	2087		
62- Öğrenciyle arasındaki mesafeyi gerektiği şekilde ayarlayabilme	Devlet	50	38,69	1934,5	659,500	0,002
	Özel	40	54,01	2160,5		
65- Sınıfta öğrenciler tarafından anlaşılan devamlı bir düzenin varlığını hissettirebilme	Devlet	50	40,28	2014	739,000	0,018
	Özel	40	52,03	2081		
67- Bir şey anlatırken veya tahtayı kullanırken sınıfı kontrol edebilme	Devlet	50	40,6	2030	755,000	0,029
	Özel	40	51,63	2065		
70- Disiplin süreçlerinde dürüst (yansız) olabilme	Devlet	50	41	2050	775,000	0,038
	Özel	40	51,13	2045		
71- Öğrencilerde "yapabilirim", "başarabilirim" anlayışını geliştirebilme	Devlet	50	38,26	1913	638,000	0,001
	Özel	40	54,55	2182		
72- Öğrencilere liderlik yapabilme	Devlet	50	38,54	1927	652,000	0,002
	Özel	40	54,2	2168		
73- Ders süresince öğrencilerin derse karşı ilgi ve güdüsünün sürekliliğini sağlayabilme	Devlet	50	39,69	1984,5	709,500	20,000
	Özel	38	50,83	1931,5		
74- ödülü uygun ve etkili biçimde kullanabilme	Devlet	50	38,87	1943,5	668,500	0,002
	Özel	40	53,79	2151,5		
79- Dersin başında öğrencilerin ilgilerini konuya çekebilme	Devlet	50	38,42	1921	646,000	0,001
	Özel	40	54,35	2174		
80- Sınıfta en uygun eğitim-öğretim ortamı oluşturmaya yönelik fiziksel düzenlemeler yapabilme	Devlet	50	39,01	1950,5	675,500	0,004
	Özel	40	53,61	2144,5		
81- Konu ve yöntem uygun oturma düzeni oluşturabilme	Devlet	50	37,37	1868,5	593,500	0,000
	Özel	40	55,66	2226,5		

Analysis and Comparison of Primary School Teachers' Perceptions About Classroom Management

SUMMARY

Purpose and significance: The most effective way of orienting ourselves to fast improvements that we face in every point of life is to raise qualified individuals. Classrooms are the significant parts of the system to raise qualified individuals. So, teachers should have some basic skills and use these skills effectively in classrooms.

The aim of this research was to determine at what level the classroom management skills of private and state primary school teachers. In line with this general goal, the question whether classroom management skills differ meaningfully according to the school type, gender, age, years of employment, branch and graduation status has been tried to be answered. This study is aimed to contribute to display teachers' classroom management skills. It bears significance as it may constitute a sample for the others.

Methods: 50 state and 40 private primary school teachers took part in the study. The "Classroom Management Skills Scale", with a likert-type scale and 81 items, by Ilgar (2007) and SPSS 17.0 were used. Teachers were examined in terms of the kinds of school that they work, sexes, ages, ranks subjects and graduation situations because of the fact that the findings do not disperse normally; the non-parametric tests were used such as Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis H.

Results: The Cronbach Alfa reliability coefficient is .97. Meaningful differences were found according to school type and gender in general and age, years of employment and branch in specific skills. Where teachers graduated does not make any differences. The average of teachers' classroom management skills is 4,32 (Very good). The skills with the highest averages are "being able to adjust his/her intonation and emphasis appropriately" with 4,62 (very good), "entering the lesson on time" with 4,62 (very good), "making successful eye contact with students" and "making clear that they appreciate students' positive behaviours" with 4,61 (very good). Those with the lowest averages are "being able to use educational tools (OHP etc) in coordination with the lesson" with 3,77 (good), they can direct students to more productive activities rather than trying to take undesired behaviors under supervision" with 3,89 (good) and interfering when encountered with an unpleasant behavior without interrupting the lesson" with 3,94 (good).

In addition "They can direct students into the activities appropriate for students' interest and abilities." (4,00), "To know students' evolution facts and be aware of the changing psychological and social needs according to these facts." (4,03), "To able to use board regularly" (4,07), "To be able to keep interest and motivation for cause continuous." (4,10) and "To be able to use teaching time effectively" (4,17).

It has been noticed that some of the courses having averages that can be evaluated as “good” statistically have positions in the lower levels.

There is a meaningful difference between the class managements of the teachers of formal and private schools ($U=442$, $p<.05$). According to level average the class management skills of private primary school teachers are generally better than the governmental schools. In the analysis made for determining to which skills make this meaningful difference, it has been found that there is a meaningful difference between governmental and private school teachers in the 64 of 81 (%79,01) skills in the measure, only in 17 skills (%20,98) there hasn't been a meaningful difference. It has been understood that in all the 64 skills that shows meaningful difference, differentiation is in the favor of private school teachers.

When the findings are examined, it has seen that there is a meaningful difference about joining to courses/seminars or taking courses about the class management. %32,5 teachers in private primary school point that they took courses and part in seminars but this proportion is only %4 in governmental primary school. The proportion of teachers that have never participated in courses, seminars is %7,5 in private primary school and %38 in governmental schools. These differences may be seen as the reasons of differentiation in terms of managing classroom in government and private schools. It has been found out that private school teachers and female teachers are more capable in terms of classroom management when compared to state primary school teachers and male ones in general and there is a meaningful difference among teachers according to their age, branch, and stage of primary school. Yet, it does not differentiate according to the graduation variable.

It is thought that one of the reasons of classroom management skills' differentiation between private and governmental schools is the number of students but generally it has seen that this variable does not make a meaningful difference similarly, it is understood that teachers ages and ranks doesn't make a meaningful difference. And also it has seen that the graduation school of teachers doesn't make a meaningful difference.

Discussion and Conclusion: The research shows that there is a great difference between private and primary school teachers according to their statements, which may result from the fact that private school teachers attend more seminars/courses and read more books. Female teachers tend to be better at classroom management then male teachers. When teachers get more experienced and older, they become better in some skills than the younger ones. Because of the great differences among teachers, comprehensive trainings should be carried out to have a standard way of managing classroom.

Comprehensive and practical education in small groups will be useful to emplace classroom management in the standard or wanted level, because of the fact that there has been meaningful difference between teachers in terms of many class skills.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergi değerlendirilmesinde dikkate alınan yayın türleri şu şekilde olacaktır: Özgün araştırma ve inceleme makalesi, derleme makalesi, olgu sunumu, proje veya kitap tanıtımı (makale formatında olması koşulu ile).

1. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda en az iki kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir. Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
2. Makaleler, MS Word 2000 ve/veya üzeri sürümlerde yazılmalıdır.
3. Başvurular <http://sbe.gantep.edu.tr> adresinden "Dergi" menüsü tıklanarak Açık Dergi Sistemi kullanılarak gönderilmelidir.
4. Makaleler Açık Dergi Sistemi'ndeki Word şablonu kullanılarak yazılmalıdır.
5. Yazarların tamamına ait bilgiler sisteme eklenmeli ve Yayın sözleşmesi gönderilmelidir.
6. **Kağıt boyutu** B5 (17,6cm x25 cm) olmalı; kenar boşlukları üst: 2 cm, alt: 2 cm, sol: 2,5 cm, sağ: 2 cm, üst bilgi: 2.0 cm ve alt bilgi: 1.5 cm şeklinde olmalıdır. Yazı tipi, Özet ve Abstract 10 punto, makalenin geri kalanı 11 punto ve tek satır aralığıyla Times New Roman olacaktır. Tablo ve şekiller makale içinde geçtiği yerde veya bir sonraki sayfada verilecektir; dipnotlar 9 puntoyla yazılacaktır. İki cümleden fazla olan aynen alıntılar 5 karakter içerden 10 punto ile yazılmalıdır.
7. Makalelerde bölümler aşağıdaki sırayla düzenlenmelidir:
 - **Başlık**: Makalelerin başlığı metne uygun, kısa ve açık, ilk harfleri büyük, koyu, sayfaya ortalanarak, 14 puntuyla yazılmalıdır. Başlık 15 sözcüğü aşmamalıdır. Türkçe makale önce Türkçe, İngilizce makalede ise önce İngilizce yazılmalıdır.
 - **Türkçe ve İngilizce özet** (En çok 200 kelime): Özetten sonra 3 ila 6 sözcüklük Anahtar kelimeler (Key words) bulunmalıdır.
 - **Giriş**: Özetten sonra üç aralık verilerek yazılmalıdır.
 - **Materyal ve Yöntem** (varsa)
 - **Araştırma Bulguları**
 - **Tartışma**
 - **Teşekkür(ler)** (varsa)
 - **Kaynakça**
8. Türkçe makalelerde makalenin sonuna yapılandırılmış İngilizce özet (Giriş, Materyal yöntem,Bulgu ..) eklenmelidir. Yapılandırılmış özet 750-1250 kelime olmalıdır.
9. **Materyal ve Yöntem**: Bu kısım detaylıca verilmelidir ve tüm yöntemlere kaynakları ile birlikte yer verilmelidir.
10. **Ana bölüm başlıkları**: Her iki bölümün sol üst kenarına gelecek şekilde büyük harflerle ve koyu olarak yazılarak Romen rakamlarıyla numaralandırılmalıdır (I, II... gibi). İkinci, üçüncü derece başlıklar harf, sayı ve benzerleriyle belirlenmeli ve küçük harflerle yazılan başlık kelimelerinin ilk kelimeninki hariç küçük yazılmalıdır.
11. Makalede resim, şekil ve grafikler "şekil" adı altında gösterilmeli, şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli. Şekil adları, küçük harflerle şeklin alt tarafına yazılmalıdır. "Tablo" adları ise küçük harflerle tablonun üst tarafına yazılmalıdır. Şekiller ve tablolar, Şekil 1, Şekil 2 ve Tablo 1, Tablo 2 şeklinde numaralandırılmalıdır. Tablo açıklamaları (kısaltma, açıklama, gibi) üst simgeyle gösterilerek açıklama tablonun altında 10 punto ile yazılmalıdır.
12. Kaynaklara göndermelerde ve kaynakçada APA (5. Baskı) kullanılmalıdır.

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

13. Makalede en fazla 8 şekil ve/veya tablo verilmelidir. Şekil ve tablolar metin içerisinde mutlaka belirtilmelidir. Şekil ve tablo ebatları makale için belirtilen yazım alanı dışına taşmamalıdır.
14. Çizimler ve fotoğraflar orijinal olmalıdır.
15. Makale; yazı, kaynakça, tablo, şekil yapılandırılmış özet ve ekleriyle birlikte 30 sayfayı aşmamalıdır.

University of Gaziantep Journal of Social Sciences

GUIDE FOR AUTHORS

University of Gaziantep Journal of Social Sciences is an international journal committed to the publication of high quality peer reviewed articles. Articles can be original research, literature review, case study and project and book reviews presented in article format.

1. The official languages of the journal are Turkish and English. Journal is published at least two issues in each year.
2. All manuscripts should be submitted to the journal online at <http://sbe.gantep.edu.tr>
3. The submitted manuscripts should be in Microsoft Word format
4. Manuscripts should be written according to the Microsoft Word template provided on the web page.
5. Information about authors should be entered into the system and “Publication Agreement” must be sent
6. The manuscripts should be written on B5 paper (17,6 cm x 25 cm). Left margin should be 2,5 cm; right, top and bottom margins should be 2 cm. The manuscripts should be single spaced and written in 11 pt Times News Roman font, but the font of Abstract section should be 10 pt. Tables and figures should be embedded in the text and be placed closest to where they are first mentioned or next page. The footnotes should be 9 pt. Quotations longer than two sentences should be indented 5 characters inside and be 10 pt.
7. Manuscripts should include the following sections in order:
 - **Title:** The title should be clear and concise. It should be 14 pt, initial letters capitalized, bold, and centered. Title should be no more than 15 words. In manuscripts written in Turkish, title in Turkish should come before the title in English. For manuscripts written in English, title in English should come first.
 - **Abstract:** Abstracts should be written both in Turkish and English and be no more than 200 words. After the abstract there must be 3 to 6 keywords.
 - **Introduction:** There should be 3 newlines between the Abstract and the Introduction.
 - **Materials and Method** (if necessary)
 - **Findings**
 - **Discussion**
 - **Acknowledgements** (if necessary)
 - **References**
8. For articles written in Turkish, there should be a structured summary in English (including Introduction, Materials and Methods, etc.) at the end of the article. Structured summary should be 750 to 1250 words long.
9. The Materials and Methods section should be written in detail and all methods used should be explained with references to their sources.
10. Section headings should be left aligned, written in capital letters and bold and be numbered with Roman numerals (I, II, etc.). Subheadings can be numbered by letters or numbers and should be written in lowercase except the first word of the subheading of which the first letter should be capital.
11. All the pictures, figures and graphics in the manuscript should be named as “Figure”. Figures should be drawn using computer. Figure names should be written

University of Gaziantep Journal of Social Sciences

below the figure in lowercase letters. Table names should be written above the table in lowercase letters. Figures and tables should be numbered like Figure 1, Figure 2, Table 1, Table 2, etc. Explanations regarding a table item (e.g., abbreviations, explanations, etc.) should be indicated by a superscript and be written below the table in 10 pt.

12. In-text citations and references should be written according to APA (5th edition) There should be no more than 8 figures and/or tables in a manuscript. Figures and tables must be referred in the text. The figure and table sizes should not extend beyond the page margins.
13. Drawings and photographs should be original.
14. The manuscript should be no more than 30 pages in total including all the text, references, tables, figures, appendixes and structured summary.

